ئۇشبۇ كىتاب ئېلكىتاب توری تەرىپىدىن تارقىتىلدى

ئەزىز ئوقۇرمەن، ئۇشبۇ كىتاب ئاپتورنىڭ رۇخسىتى ۋە تەلىپى
بىلەن ئېلكىتاب توردا تۇنجى بولۇپ تارقىتىلدى.

ئېلكىتاب توری ئادرىسى:
www.elkitab.org

ئېلكىتاب

ئېلكىتاب توری ئادرىسى:
www.elkitap.org

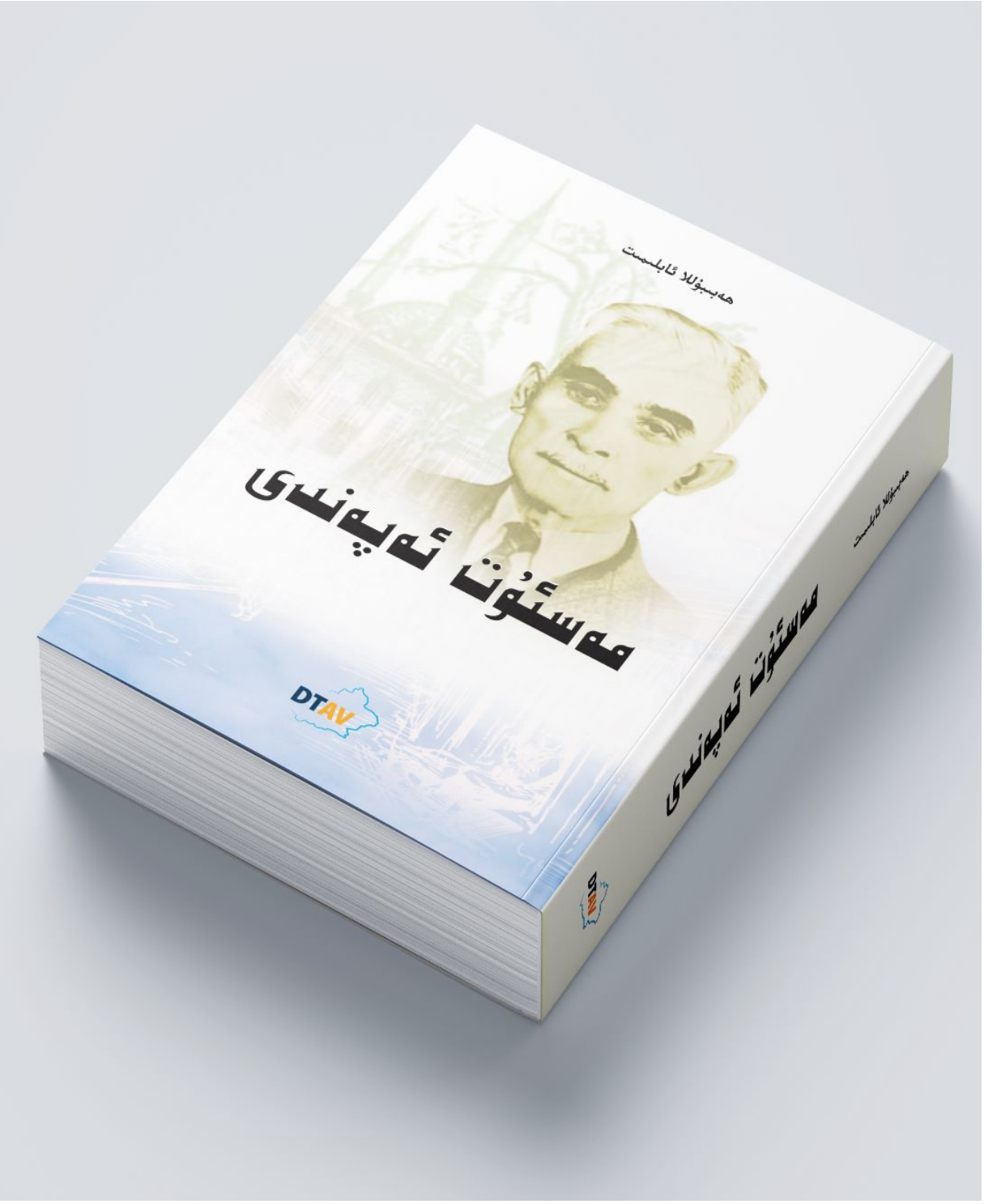
هەبیبوللا ئابلەت
مەسئوت ئەپەندی
DTAV

مەسئۇت ئەپەندى

(رومان)

ئاپتور: ھەببۇللا ئابلىمىت

(كىتابنىڭ مۇقاۋىسى ئۈچۈن پايدىلىنىش رەسىمى)

مۇندەرىجە

مەسئۇت
ئىستانبۇل خاتىرىلىرى
يۇرتۇم
ئۇسۇلى جەدىت
بىئارام ھىجران
سەرسان روھ
بىۋەتەن
غۇلجىنىڭ ياز كۈنلىرى
ۋەتەن گۈۋاھ

نەشرىياتتىن

مۆھتەرەم كىتابخان قولىڭىزدىكى «مەسىئۇت ئەپەندى» ناملىق تارىخىي رومانىنىڭ مۇئەللىپى يازغۇچى ھەببۇللا ئابلىمىت 1965 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى شەرقىي تۈركىستاننىڭ غۇلجا شەھىرىدە، بىر قول ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1973 ـ 1983 ـ يىللىرىغىچە غۇلجا شەھەر 12 ـ باشلانغۇچ مەكتەپتە ۋە غۇلجا شەھەرلىك 7 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغان. 1983 ـ 1988 ـ يىلغىچە سانائەت ئىنستىتۇتى (2000 ـ يىللىرى «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى»غا قوشۇلۇپ كەتكەن)نىڭ ماشىنىسازلىق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئۇرۇمچى شەھەرلىك ئاشلىق ئىدارىسىگە خىزمەتكە تەقسىم قىلىنغان. ئۇ 1995 ـ يىلى 11 ـ ئايدا گېرمانىيەگە ھىجرەت قىلغان .

ئۇ، 1999 ـ يىلدىن 2002 ـ يىلغىچە مىيۇنخېن تېخنىك ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ماشىنىسازلىق فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. 2002 ـ يىلدىن 2004 ـ يىلغىچە «ئىنژېنېرلار ئۈچۈن ھۈنەر ـ سەنئەت» ناملىق مەكتەپتە كومپيۇتېر تېخنىك بىلىملىرى ۋە ماشىنا ئېلېمېنتلىرىنى پروگراممىلاش كەسپىدە بىلىم ئاشۇرغان. ھازىر گېرمانىيەدىكى داڭلىق ئىستانوك ئىشلەپچىقىرىدىغان «سىپىنېر ماشىنىسازلىق زاۋۇتى»دا مۇھەندىس بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ.

ھەببۇللا ئابلىمىت بىر ماشىنىسازلىق مۇھەندىسى بولۇپلا قالماي يەنە ياخشى بىر يازغۇچىدۇر. ئۇ ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقى ۋە چوڭقۇر ئىزدىنىش روھى بىلەن ئۆز خىزمىتىدىن سىرتقى ۋاقىتلاردىن تولۇق پايدىلىنىپ ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلمەكتە. ئۇ 20016 ـ يىلى «مۇقەددەس ۋەزىپە» ناملىق ھېكايىسىنى يېزىش ئارقىلىق رەسمىي ئەدەبىي ئىجادىيەتكە قەدەم تاشلىغان ئىدى. شۇندىن بۇيان 60 دىن ئوشۇق ھېكايە، ئەدەبىي ئاخبارات ۋە ئوبزورلارنى يېزىپ تور دۇنياسىدىكى ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا مۇيەسسەر بولدى. ئۇ يەنە جالالىدىن رۇمىنىڭ «مەسنەۋى» ناملىق چوڭ ھەجمىدىكى ئەسىرىنى تۈركچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ، ئۇنىڭدىكى پارچە ـ پارچە ھېكايىلەرنى بىر پۈتۈن ھېكايە شەكلىگە كەلتۈرۈپ «مەسنەۋىدىن دۇردانىلەر» ناملىق كىتابىنى نەشرىدىن چىقاردى، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە «مەۋلانە دەرگاھىدىن دۇردانىلەر» ناملىق تەرجىمە كىتابى ۋە ئۆزى يېزىپ چىققان «جالالىدىن رۇمىنىڭ تەپەككۇرى» ناملىق كىتابلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن

نەشـــردىن چىقتى. 2021ـ يىلى بولســـا، «تاشـــئالما»نامىلىق ھېكايىلەر توپلىمى ۋە مەرھۇم لىدىرىمىز مۇھەممەد ئەمىن بۇغرانىڭ پۇتكۇل ھايات تارىخىغا بېغىشلاپ يېزىلغان ئىككى قىسىملىق «يول» نامىلىق تارىخىي رومانىنى نەشرىدىن چىقىرىپ، مۇھاجىرەتتىكى كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى. قولىڭىزدىكى «مەســـئۇت ئەپەندى» نامىلىق تارىخىي رومان بولســـا، يازغۇچى ھەببۇللا ئابلىمىتنىڭ ئوتتەك رومان يېزىش ئىشـــتىياقى بىلەن يېزىپ چىققان ئىلمىي ئەمگىكىنىڭ مەھســـۇلىدۇر. چوڭ ھەجىمدىكى بۇ رومانىدا مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ پۇتكۇل ھاياتى بويىچە ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ مائارىپ ئىشـــلىرى ئۈچۈن قىلغان جاپالىق خىزمەتلىرىنى ۋە ۋەتەن ئازادلىق ئۈچۈن قىلغان كۈرەشـــلەردە كۆرسـەتكەن پىداكار ئىنقىلابىي روھىنى شـۇ دەۋرنىڭ تارىخىي چىنلىقىغا ئاسـاسـەن ئۆزگىچە بەدىئىي ئۇسـلۇبتا روشـەن رەۋىشـتە يورۇتۇپ بېرىلگەن. يازغۇچى ھەببۇللا ئابلىمىتنىڭ بۇ تارىخىي رومانىدىن كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئالاھىدە تارىخىي بىلىمگە ئىگە بولۇشـىغا ۋە ئۆزگىچە بەدىئىي ۋە ئېسـتېتىك زوق ئالالايدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز.

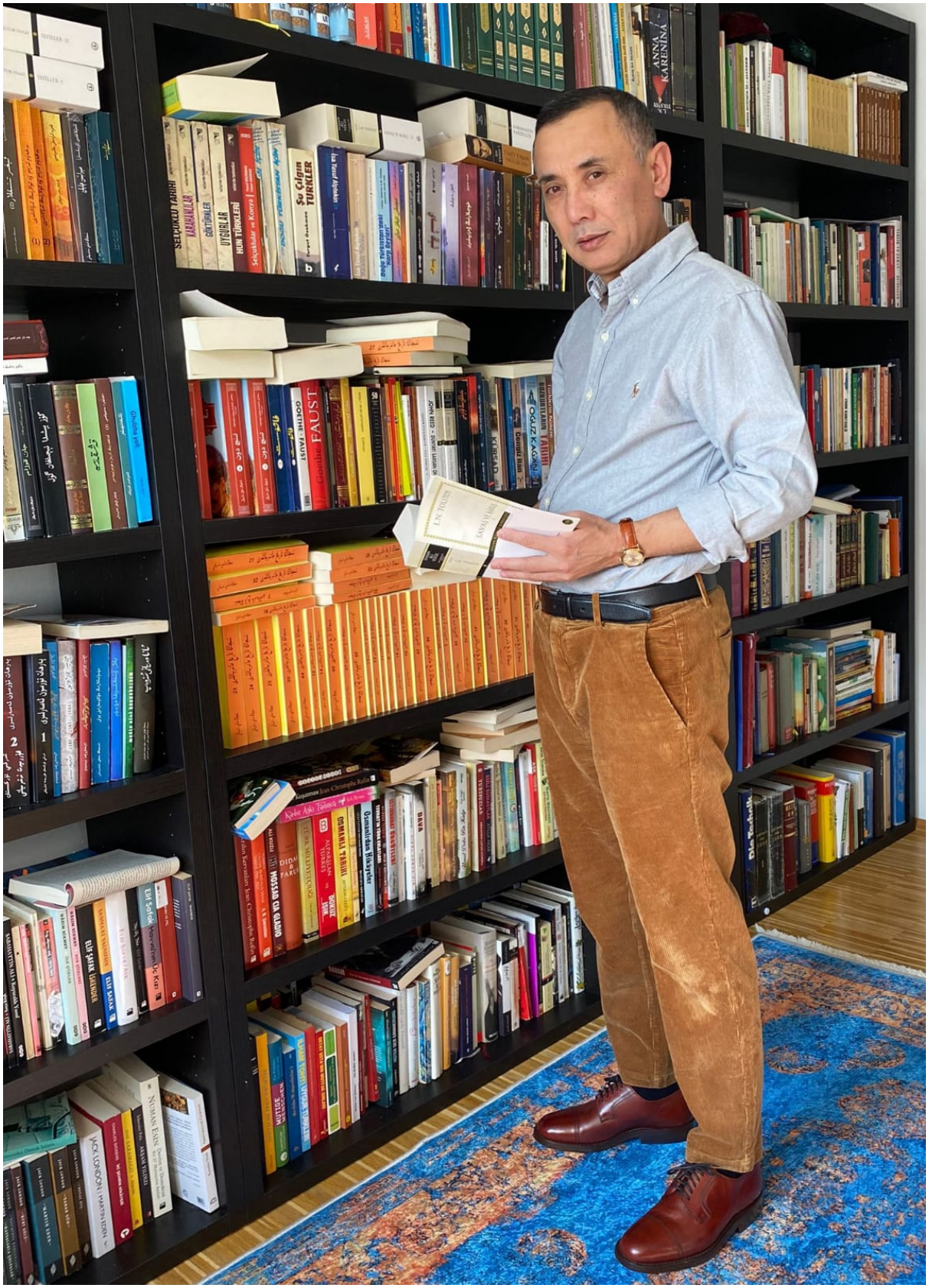

ئاپتور:ھەببۇللا ئابلىمىت

مەسئۇت

تەپەككۇر مەنبەسى كىتابتا ئەمەس،
بىسلماس تەشنالىق قەغەز توپىدىن.
هاياتتا ئىنتىلگەن، ئىزدەنگەن كىشى،
تاپار سىر بولىقىنى ئۆز دىل-قەلبىدىن .

«فائۇست» دىن ئېلىندى.[1]

ئانا قاتتىق تولغاق ئازابى ئىچىدە ئىگراۋاتقاندا ئالەم تېخى قاراڭغۇ ئىدى. تۇڭلۇكتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان قاراڭغۇ ئاسمانىنىڭ بىر پارچىسىدىكى بىر تال يۇلتۇز، گويا كى ئانا قارنىدىكى بوۋاقنىڭ بۇ ئالەمگە چاققانراق قەدەم تەشرىپ قىلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرغاندەك، دەھشەت سانجىق ئازابىدىن نەپەس ئېلىشى قىينىلىۋاتقان، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى سوغۇق تەر باسقان ئانىغا مەدەت، چىداپ ۋە غەيرەت ئاتا قىلىپ چاراقلاپ يېنىپ تۇراتتى.ئۆزىنىڭ جىنىنىڭ، تېنىنىڭ ۋە روهىنىڭ بىر پارچىسى بولغان بوۋاقنى پۈتۈن قەلبى، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بۇ ئالەمگە ساق-سالامەت ئاپىرىدە قىلىشقا ئىرادە باغلىغان ئانا، تەۋەللۇت ئالدىدىكى ئازابلىق دەقىقىلەردە، ئۈستىدە ماراپ تۇرغان يۇلتۇزغا بىر لەھزە كۆز ئاتتى ۋە قانداقتۇ ئۇنىڭدىن بىر مەنىۋى قۇۋۋەت ئالغاندەك، بارلىق كۈچىنى يىغىپ قاتتىق كۈچەپ تۇرۇپ ئىنجىقلىدى. ئانىنىڭ ئاغرىق ئازابىدىن ۋاقىرىغان ئاۋازى بىلەن تەڭ، «ئېڭگە!..ئېڭگە!..» دېگەن بوۋاقنىڭ يىغا ئاۋازى پۈتۈن ئارۇز يېزىسىدىكى دېھقانلارنى تاڭ سەھەردىكى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن بىراقلا ئويغىتىۋەتتى. تۇڭلۇكتىكى يۇلتۇزمۇ «ئۇھ!» دەپ، پۈتۈن ھاردۇقى چىقىپ خاتىرجەم بولغاندەك، يالتىراپ تۇرغان كۆزىنى ئاستا يۇمدى. بوۋاقنىڭ ياڭراق يىغىسىنى ئۆتمۈشتە بۇ يېزىدا تۇغۇلغان ھەرقانداق بوۋاقنىڭ يىغىسىغا تەڭلەشتۈرۈش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇ يىغا يېزىدىكى پۈتۈن ئۆيلۇكنىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن تەبىئەتنى، پۈتۈن ئانا يۇرتنى ئويغىتىۋەتكەندەك قىلاتتى. ئېغىللاردىكى ئاتلارنىڭ كىشنىشى، تۆگىلەرنىڭ بوزلىشى، سېغىن كاللىلارنىڭ مۆرىشى، قويلارنىڭ مەرىشى، ئېشەكلەرنىڭ ھاڭرىشى، پاكار سوقما تاملار ئۈستىگە چىقىۋالغان خورازلارنىڭ بار كۈچى بىلەن چىللاشلىرى، قورۇدىكى ئىتلارنىڭ كوچىلارغا يۈگۈرۈپ چىقىپ قاۋاشلىرى پۈتۈن ئارۇز يېزىسىنى ئاجايىپ جانلاندۇرۇۋېتىپ باراتتى. پېشايۋاننىڭ لىمغا ئاقۇش چاڭگا تىزغان قارلىغاچلارنىڭ بالىلىرى چاڭگىسىدا توختىماي ۋىچىرلايتتى، ئانىلىرى بولسا، ھاۋا بوشلۇقىدا يادىن چىققان ئوقتەك ۋىڭلداپ ئۇياقتىن-بۇياققا ئۇچۇۋاتاتتى، ئۇلاردىن چۈشكەن بىر تال پارقىراق، مايلىق پەي ھاۋادا لەرزان لەيلەپ يۈرەتتى. ئىلى دەريا لېۋىدىكى چىمەنلەردە بۇلبۇللار مەسئۇت ئىلكىدە مەستخۇش بولۇپ توختىماي مەرسىيە ئوقۇۋاتاتتى، باغنىڭ ئارقىسىدىكى بولۇق ئۆسكەن بىدىلىك ئىچىدىن بۆدۈنىلەرنىڭ بەس-بەستە «ۋىتىۋالداق، ۋىتىۋالداق» دەپ سايرىغان ئاۋازى ئۈزۈلمەي ئاڭلىنىۋاتاتتى. ئاق ئالما، ئاق ئۆرۈك چېچەكلىرى توزۇپ، يەرگە تاۋاردەك يېيىلىپ كېتىۋاتاتتى. ئەنە ئارۇز يېزىسىنىڭ گۈزەل باغلىرى، بىپايان ئېتىزلىرى تاڭ بەزمىسىدە ئۆز باغرىدا گۈل دەستە تىزىپ بۇ دۇنياغا كۆز ئاچقان بوۋاقنى تەبرىكلىمەكتە، ئۇنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىش ئۈچۈن تاڭ شەپىقىدەك چوغدەك قىزارغان گۈل جامالىنى كۆرسەتمەكتە، ئابرال ۋە تەڭرى تاغلىرىنىڭ يۈرەك قىنىدىن ھاسىل بولغان ئىلى دەرياسى بولسا،

[1] «فائۇست» گېرمانىيەنىڭ مەشھۇر شائىرى گىيوتې (1749-1832) نىڭ داڭلىق ئەسىرى - ئاپتور.

بۇزغۇنلىرىدىن يۇزىگە تارتىلغان چۈمپەردىلىرىنى قايىرىۋېتىپ، تاڭ شـــەپىقىدە لالىدەك قىزارغان لېۋى بىلەن ئارۇزىنىڭ ۋەزمىن قىيالىرىنى دەممۇ دەم سۆيۈپ، ئۆز خۇشاللىقىنى ئىزھار قىلماقتا. مۇشـۇ دەمدە پۈتۈن يېزا بەئەينى گۈناھســـىز بەندىلەر ئۈچۈن ئاللاھ لايىق كۆرگەن جەننەتتىكى باغى ئېرەمدەك شۇنچىلىك كۆركەم، مەسەللەردە تەسۋىرلەنگەن خىيالىي دۇنيادەك شۇنچىلىك چىرايلىق بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئاننىڭ ھارغىن كۆزلىرى دېرىزە سىرتىدىكى يامغۇردەك يېغىۋاتقان رەڭگارەڭ ئۆرۈك چېچەكلىرىگە تىكىلگەن بولۇپ، ئىچىــدە بىردىنلا پۈتۈن ئـاغرىقلىرىنى، قـاتتىق ھـارغىنلىقلىرىنى بىراقلا يوق قىلىۋېتىدىغان ئىسسىق بىر ئېقىم پەيدا بولغان ئىدى. دەل مۇشـۇ چاغدا تۇغۇت ئانىسى ئاپاق يۆگەككە ئورالغان يۇزلىرى قىزىل تاش ئالمىدەك قىپقىزىل قىزىرىپ كەتكەن، كۆزلىرىنى يۇمۇلغان، يەڭگىل تىنىقىدىن جەننەتتىكى مەززىلىك ھىدى كېلىپ تۇرىدىغان، بوۋاقنى ئاننىڭ باغرىغا ئاۋايلاپ قويۇپ: ـ قۇتلۇق بولسـۇن ئايسـخان!، قۇتلۇق بولسـۇن! جۇملىدىن پۈتۈن يېزىمىزغا قۇتلۇق بولسـۇن! ھەممە ئەزايى ســاق ـ ســالامەت نۇر توپىدەك بىر ئوغۇل تۇغدىلا، بۇ بالا يېزىمىزغا بەخت ۋە شـان ـ شــەرەپ كەلتۈرگەي. چىرايىدىن باشـــقا بالىلاردا تا بۇگۈنگىچە كۆرۈپ باقمىغان بىر مەســـئۇلىتىنى ئالامىتىنى روشـەن كۆرۈپ تۇرۇپتىمەن، ـ دېدى. ئايسـخان ئۆز باغرىنى يېرىپ چىققان ئوغلىغا نۇرسـىز، ھارغىن كۆزلىرى ۋە تاتارغان لېۋىدە جۇلالانغان تەبەسسۇم بىلەن سىنچىلاپ قارىدى. بوۋاقنىڭ يۇزىدىن كېچىچە تۇڭلۇكتە جىمىرلاپ كۆرۈنۈپ تۇرغان يۇلتۇزدەك نۇر تۆكۈلۈپ تۇراتتى. ئايســـخان ئوغلىنىڭ گۈل يۇزىگە ئىســـىق لېۋىنى تەگكۈزگىنىدە، كېچىچە تارتقان بارلىق ئازابلار ئۇنتۇلۇپ، ئورنىنى بۇ دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل ئانىلىق تۇيغۇ ئىگىلەپ، تۇغۇت ئازابىدىن ھالســـىرىغان ۋۇجۇدىدا ئانىلىق مېھرىنىڭ ئوتقىشـــى جۇلالانغان ئىدى. ئانا ـ بالا يۇزىدىكى نۇر بىلەن قۇياشـنىڭ تۇڭلۇكتىن چۈشـكەن نۇر سـىزىقچىلىرى كېسىشىپ، بىر نۇر كوردىناتىنى ھاسىل بولۇپ، ئەتراپىنى نۇر سىزىقچىلىرى چۇلغىغان چاغدا، كېچىچە ئۇخلىماي قورۇدا ئۇياقتىن بۇياققا تىنماي مېڭىپ يۇرگەن ســـابىرنىڭ ئاتىلىق دىلى يورۇپ كېتىۋاتقان ئىدى. بوۋاق ئاننىڭ ئىللىق قوينىدا، بۇ دۇنيادىكى ئەڭ بىخەتەر، ئەڭ يۇمشاق ئورۇننى تاپقانلىقىدىن مەمنۇن بولغانـدەك يەڭگىـل نەپەس ئېلىـپ، بۇ ھـايـاتنـىڭ بەخـت ۋە تىراگېدىيەلىرى بىر ـ بىرىگە گىرەلىشىپ كەتكەن مۇشكۈل يولىغا قەدەم باسقان ئىدى. بۇ بوۋاق بولسا سابىر بايقوزى ئائىلىسىنىڭ يەتتىنچى پەرزەنتى ئىدى. سابىر ۋە ئۇنىڭ ئەجدادلىرى يەر شارىنىڭ زەررىچىلىك بىر پارچىسى بولغان ئارۇز يېزىسىنىڭ مۇشـۇ دۇنيادا ئىنشـا بولۇشـىغا كۈچ چىقارغان ئائىلىلەرنىڭ بىرسـى ئىدى. تېكەس، كۈنەس، قاش دەريالىرىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئىلى دەرياسىنىڭ چەكسىز كەتكەن مۇنبەت بوز ۋادىلىرىغا نۇرغۇن تارماق ئېقىنلارنى باشلايدىغان ئۆستەڭلەرنى چېپىپ، ئالتۇن بۇغداي باشاقلىرىنى ئۆســـتۈرىدىغان ئېكىنزارلىقلارنى، خىلمۇخىل مېۋە كۆچەتلىرى بىلەن تولغان باغۇ ـ بوســـتانلارنى بەرپا قىلغان ئىدى.

مـانـا بۇگۈن ھەش ـ پەش دېگۈچە بوۋاقنىڭ تۇغۇلغىنىغا يەتتە كۈن بولغـان بولۇپ، بـاغـدىكى شـــېرىنگۈللەرنىڭ ئۆتكۈر پۇرىقى ئادەمنىڭ دىمىقىغا ئۇرۇپ تۇرىدىغان، قېنىق يېشـــىل يـاپراقلار ئادەملەرنىڭ باشلىرىنىڭ ئۈستىدە ساڭگىلاپ تۇرىدىغان ئۈزۈم باراڭلىق قورۇدا، سابىر قوي سويۇپ، يۇرت ئاقســاقاللىرىنى چاقىرىپ ئوغلىنىڭ ئىســمىنى «مەســئۇت» دەپ قويدى. ســابىرنىڭ چىرايلىق ئارامگاھ ھويلىسىدىكى شادلىققا تولغان گۈزەل بۇ مەنزىرە شائىرلارنىڭ مۇنۇ مىسرالىرىغا تەققاس ئىدى:

ۋادەرىخا، نە ئاجايىپ مەنزىرە بۇ خۇش زامان،
قايىسى ھويلا دىل ئازارسىز شادلىنىپ توي ئوينىغاي؟

سابىر بۇگۈن بەكمۇ بەختىيار ئىدى، ئۇنىڭ ئاپىتاپقا قارىدىغان ئاۋاق يۈزىدە كۈلكىنىڭ جۈلاسى بالقىپ تۇراتتى. ئۆزىمۇ بۇگۈن ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى چىرايلىق ياستىپ، پاكىز، رەتلىك ياسىنىۋالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئېگىز ئورۇق كەلگەن بويىغا قاراكۆك خادانىدىن تىكىلگەن كەمزۇلى خۇيمۇ چىرايلىق ياراشقان ئىدى، بېشىغا كىيىۋالغان قۇياش، يول ۋە بۇغداي باشقىدىن تەشكىل قىلغان ئالما چېچىكىدەك كۆرۈنىدىغان سۈرەت كەشتىلەنگەن بېغىررەڭ دۇخاۋىدىن تىكىلگەن مانچاستىر يىپىبكى دوپپىسى ئۇنى باشقىچە روھلۇق قىلىۋەتكەن ئىدى. ئۇ بىر قەرنەدىن ئوشۇقراق ھايات مۇساپىسىدا زامان تاسقاقلىرىدا چېنىققان، ھەممە ئىشتا سالماقلىق بىلەن ئويلىشىپ، دۇرۇس قارار چىقىرىدىغان، يېزا تۇرمۇشىنىڭ ئاتەشلىرىدە پىشقان ئادەم ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، كۆپ ئىشلارنى يېزىدىكى دېھقانلار ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ پىكرىنى ئالاتتى. ئۆزى خۇش چىراي، كىچىك پېئىل، مەرد، تېرەن پىكىرلىك كىشى بولغاچقا مۇشۇ يېزىنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر كىشىلىرىدىن ھېسابلىناتتى.

سابىر ھەرۋاقىت مەسىئۇتنىڭ ئاق ئالمىدەك ئاپئاق سۈزۈك يۈزىگە، چاقناپ تۇرغان كۆكۈش ياقۇتتەك كۆزلىرىگە تويماي قارايتتى، سۈتتەك ئاق ۋە يۇمران قوللىرىغا ئاتىلىق مېھرى بىلەن سۆيۈپ ئەركىلىتەتتى. مەسىئۇتنىڭ كۈلۈشلىرى خۇددى چېچەك گۈلزارىدا ئېچىلغان خۇشپۇراق گۈلدەك شۇنچىلىك شېرىن ئىدى، ئۇنىڭ ئۆمچەرەپ يىغلاشلىرىدىن قوۋزىقىغا ساقىغان ياشلىرى بولسا، ئاروز بوستانلىقىغا چېچىلغان يامغۇر ئۇنچىسىدەك ئىدى. سابىر ئۆز ئوغلىنىڭ ئەنە شۇ ساغلام ھاللىرىدىن مىسلىسىز زوق ئېلىپ، خۇشاللىق ئىلكىدە ئۆزىنى يەڭگىل ھېس قىلىپ، غەم ـ قايغۇدىن خالاس بولاتتى. بىغۇبار كۆڭلىدىكى ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى، 40 ياشقا تولغان چاغدىكى يېتۈك ئەقىل ـ ئىدراكى بىلەن، ئويلىرىدىكى نىجادىيەتكە يېتىش يولىدىكى ئۈمىدلىرىنى كۈلۈپ تۇرغان مەسىئۇتقا قاراپ سۆزلەپ ھارمايتتى. مەسىئۇتمۇ خۇددى چوڭ ئادەملەردەك دادىسىنىڭ ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن ئېيتىۋاتقان سۆزلىرىنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلاپ، مانا ئەمدى مەكتەپ يېشىغا يېتىپ قالغان ئىدى.
مەسىئۇتقا ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئىزچىل قېتىرقىنىپ داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئەجىر ـ مېھنىتى سىڭگەن بولغاچقا، مىجەز ـ خۇلقى ناھايىتى نادىر بالا بولۇپ يېتىشىپ چىقىۋاتاتتى.
پەيلاسوپ نىتچې بالىلار ھەققىدە مۇنداق دېگەن: «بالىلار بولسا، سەبىي ۋە ئۇنتۇغاق بولۇپ، ئۇلار يېڭى بىر باشلىنىش، بىر ئويۇن، ئۆز ئوقىدا ئايلىنىۋاتقان چاق، ئېتىبدائىي ھەرىكەت ۋە مۇقەددەس بايلىقتۇر». ئەنە شۇ مۇقەددەس بايلىقلاردىن بىرى بولغان مەسىئۇت بولسا، ناھايىتى زېرەك بالا بولغاچقا چوڭلارنىڭ ئېسىل پەزىلەتلىرىنى ئۆزىگە يۇقتۇرۇشقا ئاجايىپ ماھىر ئىدى. نېمىنىڭ توغرا، نېمىنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى ئۆزىنىڭ تەجرىبىلىرى بىلەن ئەمەس بەلكى، ئۆزىنىڭ ئەقىل ـ ئىدراكى ۋە ھېس ـ تۇيغۇلىرىغا تايىنىپ تۇرۇپ پەرق ئېتىش ئارقىلىق تەبىئي ھالدا يېتىشىۋاتاتتى.

ئورما ۋاقتى يېتىپ كېلىشكە ئاز قالغان بىر سەھەردە، مەسىئۇت، دەرۋازىنىڭ ئالدىدىكى تىنىپ ـ سۈزۈلۈپ ئاقىدىغان ئېرىقنىڭ گىرۋەكلىرىدىكى ئاق تېرەك كۆچەتلەرنىڭ ئارىلىقىدا نۇرتاي بىلەن قانداقتۇ بىر نەرسىلەر ئۈستىدە مەسلىھەت قىلىپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ گەپلىرىگە قۇلاق سېلىپ تۇرغان تىك، ئېگىز ئۆسكەن كۆچەتلەرنىڭ قوشۇقتەك چوڭلۇقتىكى سىلىق يايىبشىل يوپۇرماقلىرىدىن يەڭگىل كۈلكىنىڭ ئاۋازى كېلىۋاتاتتى. توختىماي شىرىلداپ تېز ئېقىۋاتقان ئېرىق سۈيىنىڭ سالقىن ھىدى بۇ ئىككى بالا بىلەن ئوينىشىۋاتقان ئىدى. ئېرىق بويىدا قىزىل ئېچىلغان قوناق گۈللەر، سېرىق سەبدە بىلەن چۈغلۇقلارنىڭ خۇشپۇراق ھىدى دىماغقا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئالدىدا يېزا كوچىلىرىنىڭ سۈرەتتەك گۈزەل مەنزىرىسىنى يېيىلىپ ياتاتتى.
مەسىئۇت بىلەن نۇرتاي تەڭ دېمەتلىك بولۇپ، مۇشۇ يېزىدىكى ئەڭ يېقىن ئاغىنىلەردىن ئىدى. ئۇلار

دائىم بىرلىكتە دەريا بويىدىكى يارنىڭ ئۈستىدىكى بولۇق چۆپلەر ئۆسكەن دالىدا قويلىرىنى باقاتتى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ ئىككىسى، ھەيۋەتلىك ئىلى دەرياسىنىڭ لېۋىدىكى يارنىڭ ئۈستىدىن يەر شارىدىكى بىر تال ياقۇتتەك تاۋلىنىپ كۆرۈنۈپ تۇرغان يىراقتىكى ئارۇز يېزىسىغا قاراپ تۇرۇپ، مەڭگۈ ئايرىلمايدىغان« ئاداش» بولۇش ئۈچۈن ئانىت ئىچكەن ئىدى. ئەنە شۇ چاغدا نۇرتاي ـ مەسىئۇت ئاداش، بىز دائىم بىرگە ئويناپ، بىرگە قوي باقمىز. كۈندە بىرگە يۈرىمىز. شۇڭا بىز مەڭگۈ ئايرىلماس «ئاداش» بولايلى، بولامدۇ؟ ـ دېگەن ئىدى. نۇرتاينىڭ پاك، سەبى كۆڭلىدىن چىققان بۇ «ئاداش» دېگەن سۆزى، مەسىئۇتقا شۇنچىلىك يېقىملىق ئاڭلىنىپ كەتكەن ئىدى. شۇڭا مەسىئۇتمۇ كۆپ ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا ـ بولىدۇ، ئاداش!، بىز دائىم بىللە ئوينايلى، كىم بىزنى بوزەك قىلسا، ئىككىمىز بىرگە بولۇپ، ئۇنىڭ تازا ئەدىپىنى بېرەيلى، ـ دەپ نۇرتاينىڭ تەكلىپىنى رازىمەنلىك بىلەن قوبۇل قىلغان ئىدى. ئاندىن ئۇلار پال تېشىدەك پارقىراپ تۇرغان كۆزلىرىنى بىر ـ بىرىگە تىكىشىپ، جەننەتنىڭ كۈلكىسىدەك كۈلۈشۈپ تۇرۇپ، چىمەلتەك قوللىرىنى بىر ـ بىرسىنىڭكىگە گىرەلەشتۈرۈپ مۇنۇ قوشاقنى ئېيتىشقان ئىدى:

ئاداش، ئاداش بولايلى،
نېمە تاپساق تەڭ يەيلى.
بىزنى كىم بوزەك قىلسا،
جاجىسىنى بىرلىشىپ بېرەيلى.

ئاندىن، چىمەلتەكلىرى گىرەلىشىپ تۇرغان قوللىرىنىڭ باشىمالتىقىنى ئېغىزلىرىغا تەگكۈزۈپ تۇرۇپ،«قىققىق...!» دەپ، سوزۇپ توۋلاپ، ئۆز ۋەدىلىرىگە ۋاپا قىلىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈپ، قاق ئېيتىپ تاتلىق كۈلۈشۈپ، يار ئۈستىدىكى بولۇق ئۆسكەن چۆپلەرنىڭ ئۈستىدە تايچاقلاردەك سەكرىشىپ ئوينىغان ئىدى. مانا شۇندىن مۇقەددەم بۇ ئىككىسىنىڭ دوستلۇقى ھېچ بۇزۇلماي، بىر ـ بىرىدىن بىر كۈنمۇ ئايرىلماي، بىللە ئويناپ كېلىۋاتاتتى. ئۆيىدىن نېمە كۆتۈرۈپ چىقسا بۆلۈشۈپ تەڭ يېيىشەتتى. مانا بۇگۈنمۇ مەسىئۇت ئۆيىدىن ئېلىپ چىققان كىچىك توقاچنى ئوتتۇرىسىدىن تەڭمۇتەڭ بۆلۈپ، سۈپ ـ سۈزۈك ئېرىقنىڭ سۈيىگە چىلاپ تۇرۇپ، مەزە قىلىپ يېگەندىن كېيىن، نۇرتاي بېغىدىن ئېلىپ چىققان قىپقىزىل قىزىرىپ پىشقان ئىككى تال ئىستوۋۇلى ئالمىنى يەپ ئولتۇرۇپ، بىر كۈنلۈك پىلان ئۈستىدە پاراڭلىشىۋاتاتتى. مەسىلىھەتنى تېخى پىشماي تۇرۇپلا، دەرۋازا تەرەپتىن ئايسىخاننىڭ ـ مەسىئۇت، مەسىئۇت، ـ دەپ چاقىرغان ئاۋازى كەلدى. ئاپىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان مەسىئۇت دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىككى قولى بىلەن كاسىسىغا شاپىلاقلاپ ئۇرۇپ، ئالدىراش ـ تېنەش ئىشتىنىدىكى توپىلارنى قېقىۋەتكەندىن كېيىن، ئوڭ قولى بىلەن بېشىدىكى شاپاق دوپپىسىنى ئېلىپ سىقىمداپ تۇتقان پېتى، دەرۋازا تەرەپكە قاراپ چاپتى. دەرۋازا ئالدىدا قاراپ تۇرغان ئايسىخان، ئالدىغا تايچاقلاردەك يۈگۈرۈپ كەلگەن ئوغلىنىڭ، قۇياش نۇرىدا يالتىراپ تۇرغان قۇندۇزدەك قارا چاچلىرىنى قولى بىلەن سىلاپ تۇرۇپ ـ جۇرە بالام! داداڭنىڭ ساڭا دەيدىغان مۇھىم گەپلىرى بار ئىكەن، ـ دەپ مەسىئۇتنىڭ ئاپىتاپتا قارىداپ كەتكەن گىدىككىنا قولىنى قارىغۇجىنىڭ بالىسىنى تۇتقاندەكلا ئاۋايلاپ تۇتقان پېتى ھويلىغا كىردى. ئۇزۇم باراڭنىڭ ئاستىدىكى ياغاچ كارىۋاتنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان غۇلجا تېكىمتىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان سابىر ئوغلىنىڭ كىرىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئورۇق گەۋدىسىنى ئىككى ياققا ئازراق مىدىرلىتىپ، ئۆزىنى رۇسلىۋالغاندىن كېيىن ـ كەل بالام، كەل، بۇياققا ئۆت، ـ دەپ ئۆز يېنىدىن ئورۇن كۆرسەتتى. مەسىئۇت ئىچىدە «بۇنداق ئەتىگەندىلا ماڭا دەيدىغان قانداق مۇھىم گەپتۇ ئەمدى» دەپ ئويلاپ، كارىۋاتنىڭ يۇقىرىسىغا چىقمايلا، لېۋىدە يانداپ پۇتىنى تۆۋەنگە ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇپ،

دادىسىغا يۈزىنى توغرىلىدى. شۇ چاغدا ئايسىخان دەرھال بىر نەرسىنى ئەسكە ئېلىپ، ئۆيگە قاراپ كىرىپ كەتتى. سابىر بولسا ئازراق ئوغلىنىڭ يېنىغىراق سۈرۈلۈپ كېلىپ ـ ئوغلۇم بۇ يىل سەنمۇ يەتتە ياشقا كىرىپ، ئوقۇش يېشىغا يېتىپ قالدىڭ. مەن تۈنۈگۈن يېزىمىزدىكى ئەڭ ئىلىملىك كىشى ھەم مەسچىتىمىزنىڭ ئىمامى ئابدۇراخمان موللام بىلەن كۆرۈشۈپ، سېنىڭ ئوقۇش ئىشلىرىڭ توغرىسىدا پاراڭلىشىپ كەلدىم ۋە مەكتەپكە كىرىشىڭنىڭ يارىشىقىنى قىلىپ، ئابدۇراخمان موللامغا لايىقىدا ئادىمەتچىلىكىمۇ قىلىپ قويدۇم. بۇگۈندىن باشلاپ ئابدۇراخمان موللام ئاچقان مەكتەپكە بېرىپ، ئوقۇيسەن. سۈننەت تويۇڭدىن كېيىن سەن يىگىتلىككە قاراپ ماڭغان بولساڭ، بۇگۈندىن باشلاپ رەسمىي ئادەم بولۇش يولىغا قاراپ ماڭسەن. ئەمدى بۇرۇنقىدەك يايلاقتا ئۇياقتىن ـ بۇياققا چېپىپ، ئوينىاپ يۈرۈيدىغان تايچاقلاردەك قىلقلىرىڭنى ئازايتىپ، كۆپ ۋاقىتلىرىڭنى ئۆگىنىش بىلەن ئۆتكۈزىسەن. ھەممىگە قادىر بولغان ئۇلۇغ ئاللاھ ئاپاڭ بىلەن ماڭا ھەممە ئەزايى ساق، ئەقىل ـ ھوشى جايىدا بەش ئوغۇل،ئىككى قىز بولۇپ يەتتە پەرزەنت ئاتا قىلىپ، بىزنى بۇ ئالەمدىكى ئەڭ بەختىيار ئىنسانلاردىن قىلدى. بۇنىڭغا يۈز قەتىرە شۈكرىلەر بولسۇن! بالىلارنىڭ كەنجىسى سەن، ھەم ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ئەقىللىقىمۇ سەن. ئاپاڭ بىلەن مېنىڭ سېنىڭدىن كۈتىدىغان ئۈمىدلىرىمىز بەكمۇ زور. مېنىڭ كۆڭلۈم تۈيۈپ تۇرۇپتىكى، سەن ئاللاھ خالىسا چوقۇم ئالىم بولىسەن. شۇڭا بۇگۈندىن باشلاپ، ئۇستازىڭنىڭ دەرسلىرىگە، ۋەز ـ نەسىھەتلىرىگە ئوبدان قۇلاق سال، پۈتۈن زېھنىڭ ئىلىم ئېلىشتا بولسۇن، ئەمدى بېرىپ باش كۆزلىرىڭنىڭ پاكىز يۇيۇپ، ئاپاڭ تەييارلىغان كىيىملىرىڭنى كىيىپ جايدۇنۇپ چىق، مەن سېنى ئۆز قولۇم بىلەن مەكتىپىڭگە ئاپىرىپ قويىمەن، ـ دېدى. دادىسىنىڭ گەپلىرىنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلىغان مەسئۇت، ئۆز ئىچىدە مەكتەپكە بارىدىغانلىقىدىن خۇشال بولغان بولسىمۇ، ئەمما يەنە ئۇنىڭ كۆڭلىنىڭ بىر يەرلىرى يېرىم ئىدى. ئۇ كالپۇكى بىلەن ئۆمەللەپ، دىلىغول بولۇپ بىر پەس جىم تۇرغاندىن كېيىن، بىردىنلا جاسارەتكە كېلىپ ئۆزىنىڭ كۆڭلىدىكى گەپلىرىنى يوشۇرۇپ ئولتۇرمايلا، دادىسىغا ئۇدۇل ئېيتتى ـ دادا، مەن مەكتەپكە بارىدىغانلىقىمدىن بەك خوش بولدۇم، سىز خاتىرجەم بولۇڭ، مەن سىزنىڭ دېگەنلىرىڭىز بويىچە قىلىمەن. ئەمما نۇرتايمۇ مەن بىلەن بىرگە مەكتەپكە بارغان بولسا بەك ياخشى بولاتتى. ئىككىمىز «نېمە قىلساق، تەڭ قىلىمىز» دەپ بىر ـ بىرىمىزگە ۋەدە قىلىشقان ئىدۇق، ـ دەپ، ئوڭ قولى بىلەن بېشىنى تاتىلاپ تۇرۇپ، دادام نېمە دەيدىكىنتاڭ دېگەندەك قىلىپ، دادىسىغا تەلمۈرۈپ قارىدى. سابىر ئوغلىنىڭ ئۆز ئەھدىگە شۇنچىلىك سادىق، دوستىغا شۇنچىلىك ۋاپادار ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئىچ ـ ئىچىدىن بەختىيار بولغانلىقىنى يوشۇرالمىغاچقا، كۆزلىرىنىڭ ئىچىدە ئاجايىپ بىر تەبەسسۇمنىڭ ئۇچقۇنلىرى بالقىشقا باشلىدى ۋە ئۆزىنى تۇتالماي ـ كەل ئوغلۇم، كەل بۇياققا، ـ دەپ ئوغلىنى ئۆزى تەرەپكە تارتىپ، چىڭ قۇچاقلاپ قويغاندىن كېيىن، پېشانىسىگە سۆيۈپ تۇرۇپ ـ مەن سېنىڭ مۇشۇنداق ۋاپادار، كۆيۈمچان، ئەقىللىكلىقىڭنى بىلگەچكە، ئابدۇراخمان موللام بىلەن كۆرۈشۈشتىن بۇرۇن،تۇرغانتاي ئاكاڭ بىلەن نۇرتاينىڭ ئوقۇشى توغرىسىدا پاراڭلاشتىم. مەن ئۇنىڭغا «تۇرغانتاي ئۇكا، ئوغلۇڭ نۇرتاي بىلەن بىزنىڭ ئوغۇل مەسئۇتمۇ مانا بىر ئوبدان چوڭ بولۇپ، مەكتەپ يېشىغا تولۇپ قالدى. ئەگەر ماقۇل كۆرسەڭ، مەسئۇت بىلەن ئىككىسىنى بىللە مەكتەپكە ئاپىرىپ بېرەيلى. ئابدۇراخمان موللام بىلەن ئۆزۈم پاراڭلىشىپ، رەسمىيەتلەرنى ئۆزۈم بىر تەرەپ قىلىۋېتەي. سەن دېھقانچىلىقنىڭ تازا ئالدىراش ۋاقىتلىرىدا ئىشلىرىڭنى خاتىرجەم قىلىۋەر» دېسەم. ئۇ ماڭا، «سابىر ئاكا، شۇنچە ئىشنىڭ ئارىسىدا بىزگە كۆڭۈل بۆلگىنىڭگە رەھمەت، ئۆزۈڭ بىلىسەن، ئورما ۋاقتى كېلىپ قالدى، بۇنداق چاغدا ھەممىمىز تازا ئالدىراش بولۇپ، ئىككى قولىمىزنى تۆت قىلالماي كېتىمىز. سېنىڭغۇ ئوغۇل ـ قىزلىرىڭ چوڭ بولۇپ، پۈتۈڭگا پۈت، قولۇڭ قول بولۇۋاتىدۇ، بالىلىرىڭنىڭ چوڭى تېخى شەھەرلەرگە كېرىپ تىجارەت قىلىپ يول تېپىپ كەتتى. بىزدەك ئۇششاق بالىلىق دېھقانلار بولسا، ئامال بار ئاشۇ قارا يەرگە تېرىغان

هوسۇلىمىزنى ساق ـ سالامەت يىغىلىۋېلىشقا ئالدىرايدىكەنمىز. نۇرتاي بولسا بالىلارنىڭ چوڭى، شۇڭا ئورما ۋاقتىدا ئاپىسى بىلەن بىرگە باغ ئېشىپ، باغ باغلاشقا، خامان تەپكەندە ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، تۇلۇق تېپىشكە بولسىمۇ يارايدۇ. مۇشۇنداق قىلماي ئامال قانچە دەيسەن » دەپ، كۆرسەتكەن ئىلتىپاتىمنى تۆۋەنچىلىك بىلەن رەت قىلدى، ـ دەپ، يېنىدا مەيۇسلىنىپ ئولتۇرغان ئوغلىنىڭ مۇرىسىنى يەڭگىل سىلاپ قويدى. بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان مەسئۇتنىڭ كۆڭلى بىر ئاز يېرىم بولغان بولسىمۇ، ئەمما دادىسىنىڭ ئادىشىنى ئويلاپ، ئۇنىڭ دادىسىنىڭ يېنىغا ئاتايىتەن بارغانلىقىدىن سۆيۈندى ۋە ئۆزىنىڭ بۇگۈن مەكتەپكە بارىدىغانلىقىنى ئويلاپ دەقىقە ئالدىدىكى كۆڭۈل غەشلىكى بىردەمدىلا كۆڭلىدىن كۆتۈرۈلۈپ، يەتتە قەۋەت ئاسمانىنىڭ نېرىسىغا ئۇچۇپ يوقىلىپ كەتكەندەك بولۇپ، تۇتۇلغان چىرايلىرىدىن گۈللەر ئېچىلىشقا باشلىدى. سابىر ئوغلىنىڭ كۆڭلىدىن كەچكەنلەرنى بايقاپ ـ تۇر ئەمدى، مەكتەپكە كەچ قالدىڭ، ـ دەپ ئوغلىنى جابدۇشقا بۇيرىدى.

ئالاھەزەل يېرىم سائەت ئۆتكەندىن كېيىن مەسئۇت باشقىچە بىر ئادەم بولۇپ، دادىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ ئۇچىسىدا ئاپىسى ئۆز قولى بىلەن تىكىپ بەرگەن ئاق كۆڭلەك، كۆك شىم، پۇتىدا يۇمشاق شالۋۇردىن تىكىلگەن قارا كەشە، بېشىدا بولسا يىپىبڭى سىدام دوپپا، ھە يەنە شۇنچىلىك چىرايلىق تىكىلگەن ناسۋال رەڭ جىلتىنى بوينىدىن كىرگۈزۈپ مۇرىسىگە ئېسىۋالغان بولۇپ، ئۇنىڭ بۇ تەققى ـ تۇرقى خۇددى تازا ۋايىغا يېتىپ ئۆسۈشكە باشلىغان باغدىكى بىر تۈپ قىزىل ئالما كۆچىتىگە ئوخشاپلا قالغان ئىدى. ئەگەر بۇ كۆچەتنى ئوبدان پەرۋىش قىلىپ ئۆستۈرسە، مۇشۇ ئانا تۈپراققا چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ، مەزمۇت غول چىقىرىپ، ھەرقانداق بوران ـ چاپقۇنلاردا تىكمۇ ـ تىك تۇرۇپ، قەھرىتان قىشلاردىن ساق ـ سالامەت چىقىپ، باھاردا ياپ ـ يېشىل بىخ چىقىرىپ، ئەتراپقا ئەنبىيادەك ھىدىنى چېچىپ تۇرۇپ چېچەكلەپ، شاھ ـ شېخىنى كۆتۈرەلمەي قىپقىزىل قىزىرىپ مېۋە بېرىدىغان يەرلىك قىزىل ئالما دەرىخى بولىدىغانلىقىدا نە شۆھبە.

ئوغلىنىڭ سەكسەن ساپاق گۈلدەك ئېچىلىپ كەتكەن تەققى ـ تۇرقىنى كۆرۈپ، دىلى يورۇپ، كۆڭلى يايراپ كەتكەن سابىر ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، ئىككى قولىنى كېرىپ تۇرۇپ، مەسئۇتنىڭ ئىككى غولىغا ئۇرۇپ قويدى ۋە جىلتىسىنىڭ ئىزمىسى بىلەن ئاپاق كۆينىكىنىڭ ياقىسىنى تۈزەشتۈرۈپ، قوۋۇزىنى چىمداپ ئەكىتىلىپ تۇرۇپ ـ پاھ! ئوغلۇم، ئەمدى سەن ھەقىقىي مەسئۇتنىڭ ئۆزى بوپسەن، سېنى تونۇمايلا قاپتىمەن، نېمە دېگەن چىرايلىق يىگىت بولۇپ كەتتىڭھوي، قارا مۇنۇ جىلتىلىرىڭنىڭ يارىشىپ كەتكىنىنى، ـ دەپ ئۇنى يېتىلەپ، ئۆيدىن چىقتى ۋە مەكتەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. دەل مۇشۇ چاغدا سەل يىراقتىكى بىر قاناتلىق دەرۋازا ئالدىدا تۇرغان نۇرتاي، مەسئۇتنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ تۇراتتى. مەسئۇت بارغانسېرى ئۇنىڭدىن يىراقلىشىپ كېتىۋاتاتتى، تاكى كوچىنىڭ ئاخىرىدىكى دوقمۇشتىن غەرب تەرەپكە قايرىلغۇچە، نۇرتاي بوينىنى قىسقان ھالدا، مەغرۇر قەدەم ئېلىپ كېتىۋاتقان مەسئۇتنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ تۇردى. ئۇنىڭ سەبى قەلبىدە تىراگېدىيە تۈسىدىكى ئىللىق مۇھەببەتنىڭ مەيىن دولقۇنى كۆتۈرۈلدى، بۇ ھال خۇددى يامغۇرنىڭ ئالدىدا دەريا يۈزىدە كۆتۈرۈلىدىغان بېلىق قاسىرىقىدەك ئۇششاق دولقۇنلارغا سەل ئوخشاپ قالاتتى.

مەكتەپ مۇشۇ مەھەللىنىڭ غەرب تەرەپتىكى بوشلۇققا سېلىنغان مەسچىتنىڭ بېقىندىكى قورۇنىڭ ئىچىدە ئىدى. سابىر مەسئۇتنى يېتىلىگەن پېتى مەكتەپنىڭ تاختايدىن يېڭى ياسىغان دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. دەرۋازىنىڭ بىر قانىتى سىڭارىيان ئېچىقلىق ئىدى، ئۇ ئەتراپقا بىر كۆز ئاتقاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ۋە مەسئۇتنىڭ ئۈستىبېشىنى بىرە قۇر تۈزەشتۈرۈۋېتىپ، بوسۇغىدىن ئوڭ

پۇتىنى ئېلىپ «ئەسسالامۇئەلەيكۇم » دەپ قورۇنىڭ ئىچىگە كىردى. مەسئۇتمۇ دادىسىغا سوۋدىشىپلا كەينىدىن ماڭدى ۋە يېتىرقاپ تۇرۇپ «ئەســـالامۇئەلەيكۇم » دەپ مەكتەپكە تۇنجى قەدىمىنى ئاتتى. چاققانلا قورۇنىڭ ئىچى پاك ـ پاكىز سۈپۈرۈلگەن بولۇپ، سەينادا ھېچكىم يوق ئىدى. پەقەت قورۇنىڭ كۈنپېتىش پاســـل تېمى تەرىپىدىكى كىچىككىنە گۈللۈكتىكى قىزىل، ســـېرىق، ئاق رەڭلەردە ئېچىلىپ كەتكەن ئەتىرگۈللەرنىڭ خۇشــبۇي ھىدى قورۇغا كىرگەنلا كىشــىنىڭ دىمىقىغا ئۇرۇلۇپ، بوســـۇغىدىن ئاتلىغانلا كىشىگە ھۇزۇر بەخش ئېتەتتى ۋە تامغا يامىشىپ كەتكەن ھەشقىپىچەكنىڭ ئېچىلغان گۈللىرى كۈن نۇرىدا جۇلالىنىپ ئادەمنىڭ كۆڭلىگە بىر خىل خاتىرجەملىك تۇيغۇسىنى سالاتتى. سۇۋاق تاملىرى ئاپئاق ئاقارتىلغان، ئاستى بىر پەخشە ئېگىزلىكتە سېنكا بىلەن بويالغان، دېرىزىلىرى كۈنگەيگە قاراپ تۇرىدىغان، ئۇچ ئېغىزلىق پېشـــايۋانلىق ئۆي ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا كۈننىڭ يورۇقىدا يالتىراپ تۇراتتى. ئۇلار ئون قەدەمچە ئالدىغا ماڭغاندىن كېيىن پېشـــايۋانغا چىقتى. بۇ ئۆيلەرنىڭ ئوتتۇرىســـىدىكى ئۆيدە ئابدۇراخمان موللام ئۆزى ئولتۇراتتى، ســـول تەرەپتىكى بىر ئېغىزى بولســـا مۇشـــۇ يېزىنىڭ بالىلىرىنى ئوقۇتىدىغان ســـىنىپ ئىدى. ئوڭ تەرەپتىكى بىر ئېغىز ئۆي بولسا تاۋۇت قويىدىغان ئۆي ئىدى. سابىر ســـىنىپنىڭ ئىشـــكىنىڭ ئالدىغا ئاســـتا كېلىپ، ئىشـــكىنىڭ تۇچالقىســـىنى يەڭگىل قاقتى. شـــۇ ئەســـنادا ئىشىك ئېچىلىپ، مۇدەررىس سەللىلىك بىر باش كۆرۈندى. بۇ باش دەل مۇشـــۇ مەكتەپنىڭ مۇدەررىســـى ئابدۇراخمان موللامنىڭ مۇبارەك بېشـــــى ئىدى. ئۇ بوي ـ تۇرقى چاققانغىنا كەلگەن، كەكە ســـــاقىلى غۇۋدەك پۇتۇنلەي ئاقىرىپ كەتكەن، خۇش چىراي ۋە ناھايىتى مۇلايىم ئادەم ئىدى. مەســـــئۇتنىڭ ئالدىدا تۇيۇقســـز پەيدا بولغان ئابدۇراخمان موللام ئۇچىســـىدىكى پەشـــلىرى تىزىغا كېلىدىغان ناۋاترەك نېپىز تونى بىلەن شـــۇنچىلىك مويســـىپىت كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بېشـــىغا قاملاشـــتۇرۇپ ئورۇۋالغان پەتتىســـى ئالدىغا چۈشۈپ تۇرىدىغان سەللىسى ئابدۇراخمان موللامنى تېخىمۇ سالامەتلىك قىلىۋەتكەن ئىدى. ئۇ، ئالدىدا تۇرغان ئىككى مېھماننى ناھايىتى ئوچۇق ـ چىراي بىلەن قارشـــى ئېلىپ، قىلغان ســـالىمىنى خوشنۇتۇق بىلەن ئىلىك ئالدى. سابىر سەل تەمتىرەپ قېلىۋاتقاندەك قىلاتتى. شۇڭا گېپىنى ئۇزاتمايلا ـموللام، دېيىشـــكەن گەپ بويىچە، ئوغلۇمنى ســـىلىنىڭ ئالدىلىرىغا ئۆز قولۇم بىلەن ئەكىلىشـــىم، تۇنۇگۈن گېپىنى قىلىشقان يىگىت مۇشۇ شۇ،ـ دەپ، مەسئۇتقا ئېگىلىپ قاراپ قويدى ۋە يەنە سۆزىنى ئالدىراپ داۋاملاشـــتۇرۇپ ـ ئوغلىمىز مەســـئۇت بولســـا ھەزرەتلىرىدىن ئىلىم ـ تەربىيە ئېلىپ، ئادەم بولارمىكىن دېگەن ئارزۇ ـ ئۈمىدلەرنى دىلىمىزغا پۈكۈپ ئالدىلىرىغا كېلىشـــىمىز. مۇبارەك بۇ ئىلىم دەرگاھلىرىدا ئوقۇپ، ئوبدان موللا بولۇپ قالســـكەن دېگەن ئوي پۇتۇن ئائىلىمىزنىڭ ئارزۇســـى. بۇنىڭدىن كېيىن بالىنىڭ ئۇســـتىخىنى بىزگە، گۆشـــى ھەزرەتلىرىگە تەئەللۇقلۇق،ـ دەپ قول باغلاپ تۇردى. موللام كۈلۈپ تۇرۇپ ـ يوقســـۇ، يوقســـۇ. ئۇنداق دېمىســـىلە ســـابىراخۇن، بالا ھەممىمىزنىڭ بالســـــى. بىز بالىنىڭ بەدىنى ئەمەس روھىنى تەربىيەلەيمىز. ســـــىلىنىڭ بۇ بالىنى مېنىڭ ئالدىمغا ئەكېلىپ بەرگەنلىرىنىڭ ئۆزى مەن ئۈچۈن ئالەمچە بەخت. دۇنيادا ســـــەبى بالىلارنىڭ قەلبىگە ئىلىم ســـالغاندىنىمۇ ئۇلۇغ كەســـىپ يوقتۇر. شـــۇڭا مەن بۇ ئىشـــىمنى ســـۆيۈپ تۇرۇپ قىلىمەن. بۇلارنى دەپ ئولتۇرمســـامۇ ئەلۋەتتە ئۆزلىرى بىلىلا، بولىدۇ ئەمســـە، ۋاقىتنى زايە قىلمايلى، ســـىلى خاتىرجەم ئۆز ئىشـــلىرى بىلەن مەشـــغۇل بولىۋەرســـىلە، مەســـئۇتتاي بۇندىن كېيىن مېنىڭمۇ ئوغلۇم!،ـ دەپ، ســـابىر بىلەن قىســـقىلا خوشـــلاشـــقاندىن كېيىن، مەســـئۇتنىڭ قولىنى تۇتقان پېتى ســـىنىپقا كىرىپ كەتتى. ســـــىنىپنىڭ ئىچى يوپيورۇق ئىدى. تاملىرى ئاپاق ئاقارتىلغان بولۇپ، ھېچقانداق بىر يېرىگە مىخ قېقىلمىغان ياكى بىرە نەرسە ئېسىلمىغان ئىدى. سىنىپتا ئاران ئىككى بالا يەرگە سېلىنغان ئانار گۈللۈك كونا بىر گىلەمنىڭ ئۈســـتىدە ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويۇلغان راھىلەنىڭ ئۈســـتىدە نېپىز كىتاب ۋە بىر دەپتەر بار ئىدى. ئۇلارنىڭ يېنىدىن ســـــەل ئارىلىق تاشـــــلانغان جايدا يەنە بىر راھىلە تۇراتتى. ئالدىدىكى تامنىڭ يېنىغا ئىككى غېرىچ ئېگىزلىكتە قىلىپ كىچىككىنە سۈپا قويۇرۇلغان ئىدى. مەسئۇت

سىنىپقا كىرىپ تېزلىك بىلەن بىر كۆز ئاتقاندىن كېيىن ئوڭ قولىنى سول كۆكسىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ «ئەسسالامۇئەلەيكۇم » دەپ باللارغا چاقماقتەك سالام بەردى، تۈيۈقسىز چىققان بۇ ئاۋازدىن ھودۇقۇپ كەتكەن باللارمۇ تېزلا ئۆزلىرىنى ئوڭشىلىۋېلىپ «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام » دەپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. بۇرۇن ھېچ كۆرۈلۈپ باقمىغان بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن ئابدۇراخمان موللام ناھايىتى مەمنۇنلۇق بىلەن - بارىكاللا، بارىكاللا. ئەمدى ھەقىقىي مېنىڭ تالىپلىرىمدەك ئەدەپلىك قىلىقلارنى قىلىۋاتىسىلەر، - دەپ مەسئۇتقا باللارنىڭ يېنىدىكى راھلەنىڭ كۆرسىتىپ ئولتۇرۇشنى بۇيرىدى. مەسئۇت ئابدۇراخمان موللام كۆرسەتكەن جايغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، جىلتىسىنى ئېلىپ يېنىغا قويۇپ، ئوبدانلا جايلىشىۋالدى. موللام ئالدىدىكى سۈپىغا قويۇلغان يىپىبكى تىكمەتنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان بەقەسەم كۆرپىنىڭ ئۈستىدە چازا قۇرۇپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئالدىدا كىچىك بىر شىرە بار ئىدى، ئۈستىدە بولسا مۇقاۋىلىرى سارغىيىپ، چەت-چۆرىلىرى ئۇپراپ كەتكەن ئۈستى-ئۈستىگە دەستىلەكلىك ئىككى كىتاب ۋە بىر دەستە قەغەز تۇراتتى. شىرەنىڭ يەنە بىر بۇرجىكىدە تېشى پارقىراپ تۇرىدىغان دۇۋەت ۋە ئۇنىڭ يېنىدا چورنىۋاي سامان قەغەزلىرى بار ئىدى. ئابدۇراخمان موللام يۈزىنى باللارغا قارىتىپ - مەسئۇت ئارىمىزغا خوش كەلدىڭ. يېنىڭدىكى ساۋاقدىشىڭنىڭ ئىسمى ئەنۋەر، ئەنۋەرنىڭ يېنىدىكى ساۋاقدىشىڭنىڭ ئىسمى بولسا نىغمەت،- دېيىشىگە مەسئۇت بېشىنى سىڭارىيان قىلىپ ئۇلارغا قاراپ تاتلىق كۈلۈپ قويدى . موللام توختىماي گەپ قىلىپ - ئەسلىدە بۇ سىنىپتا ئونغا يېقىن بالا بار ئىدى. ھازىر ئېتىز- ئېرىق ئىشلىرى تازا ئالدىراش ۋاقىت بولغاچقا باللار كېلەلمىدى. قىشتا بۇ سىنىپقا باللار سىغماي قالدۇ. سەن دېمەتلىكلەر مانا مۇشۇنداق ئەتىگەندە ئوقۇيسىلەر، چۈشتىن كېيىن ئاكاڭ زەيناۋىددىن ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش يېشى چوڭراق باللار ئوقۇيدۇ. شۇڭا ۋاقتىمىز بەك قىس، قىنى ئۇنداق بولسا ئەنۋەر، نىغمەت سىلەر مەن «ئوقۇڭلار» دەپ بۇيرۇغان ھەرپلەرنى ئوقۇپ، مەشىق قىلىۋېرىڭلار، مەسئۇتقا بىرىنچى ھەرپتىن باشلاپ ئۆگىتەي، - دەپ قومۇش قەلىمنى دۇۋەتكە بىر - ئىككى قېتىم تىقىۋالغاندىن كېيىن ئاستا ئېلىپ، ئالدىدىكى چورنىۋاي قەغەزگە يوغان قىلىپ بىر سىزىقنى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قارىتىپ تارتىپ، ئالدىدا دىققەت بىلەن قاراپ ئولتۇرغان مەسئۇتقا كۆرسىتىپ - قارا مەسئۇت، بۇ ھەرپنىڭ ئىسمى «ئەلىف» ، «بىسىملاھىر راھمانىر رەھىم» دەپ بۇ ھەرپنى ئوقۇ!،- دەپ «ئەلىف» دېگەن ھەرپ يېزىلغان قەغەزنى، مەسئۇتقا سۇندى. مەسئۇت خۇددى ھاياتىدىكى ئەڭ مۇقەددەس بىر نەرسىگە قول ئۇزىتىۋاتقاندەك، ئەگەر ئۇنى ئاۋايلاپ تۇتمىسا قولىدىن بىردىنلا ئۇچۇپ يوق بولۇپ كېتىدىغاندەك بىر ھېس-تۇيغۇ بىلەن، ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇستازىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئىككى قولىنى تەڭ سۇنۇپ، ئىچىدە «بىسىملاھىر راھمانىر رەھىم» دەپ، «ئەلىف» دېگەن خەت يېزىلغان ۋاراقنى ئېلىپ جايىغا كېلىپ ئولتۇردى ۋە قەغەزدىكى چىرايلىق قىلىپ يېزىلغان تۈپتۈز سىزىقچىغا بىر ئاز زەن سېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ئاستا ئۇنىنى چىقىرىپ ئوقۇشقا باشلىدى. ئارىدىن بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، ئابدۇراخمان موللام:

- باللار ماڭا قاراڭلار، مۇقەددەس كىتابىمىز قۇرئاننىڭ ھەرپلىرى ئىچىدە ئەڭ ئاددىي يېزىلىدىغان ھەرپ «ئەلىف»تۇر. «ئەلىف» دېگەن بۇ ھەرپ پەقەت بىر تۈز سىزىق بىلەنلا يېزىلىدۇ. بۇ ھەرپنى ئوقۇغاندا «جانغا نەپەس، قەلبىمگە شىپا بولسۇن ۋە رەببىمگە قاراپ يول ئالدىم» دەپ ئوقۇيسىلەر. مۇشۇ غەربنى ئوقۇش بىلەن تەڭ بۇ پانى دۇنيادىن باقى دۇنياغا قاراپ تۇتاشقان يولدا، ئىلىمنىڭ بىرىنچى قەدىمىنى باسقان بولىسىلەر. «ئەلىف» سىلەرگە بۇ ھاياتتىكى ھەرقانداق قىينچىلىقلار، جەبىر-جاپالارنىڭ ئالدىدا تىك تۇرۇشنى، تىك تۇرۇش ئۈچۈن ئىلىم يولىدا يايدەك ئېگىلىشنى ئۆگىتىدۇ. شۇڭا «ئەلىف» دېمەك توغرا - دۇرۇس بول دېمەك، ھەق بىر دېمەك ۋە نۇقسانسىز، چەكسىز دېمەكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن خەلقىمىز ئىچىگە، كۆڭلى تۈز، ياخشى نىيەتنى بىلدۈرىدىغان مەنادا ئېيتىلىدىغان «كۆڭلى ئېلىپتەك تۈز » دېگەن سۆز بار ۋە يەنە نادانلىقنى، بىلىمسىزلىكنى

بىلدۇرىدىغان مەنادا كېلىدىغان «ئېلىپنىڭ سۈنۈقىنى بىلمەيدىغان» دېگەن سۆزلەر كەڭ تارقالغان. شۇنىڭ ئۈچۈن «ئەلىف» بىر جەھەتتىن دۇرۇسلۇقنى، توغرا نىيەتنى، كۆڭۈلنى بىلدۈرسە، يەنە بىر جەھەتتىن بىلىمنى، ئەقىل-پاراسەتنى بىلدۈرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن «ئەلىف» دېمەك يەنە ئاللاھ ۋىسالىغا يەتكۈزىدىغان يولغا ئاشىق بول دېمەكتۇر. كۆرۈۋاتقىنىڭلاردەك «ئەلىف» ھەرپى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قارىتىپ تارتىلغان ئۇزۇن، ئىنچىكە، توز بىر سىزىقتۇر. مانا بۇ بىزنىڭ ئەلەس ئالەمدىن كەلگەن روھىمىزنىڭ سىمۋولىدۇر. «ئەلەس بەزمىسىدە» ئاللاھنى تونۇپ:«ئەلەستۇ بى رەببىكىم» دېگەن روھىمىزدۇر. ئۆز ۋاقتىدا ئۇلۇغ ئاللاھ بىزگە خىتاب قىلىپ «مەن سىلەرنىڭ پەرۋەردىگارىڭلار ئەممەسمۇ؟» دېگەندە، بىز قوپۇپ «توغرا، سەن بىزنىڭ پەرۋەردىگارىمىزدۇرسەن...» دەپ قەسەم قىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن «ئەلىف» پۈتكۈل ھاياتىمىزنىڭ مەناسىدۇر ۋە بىزگە رەببىمدىن چۈشۈرۈلگەن ھەقىقەتتۇر، ئايەتتۇر. دەرۋەقە، ئۇلۇغ قۇرئان كەرىمنىڭ يۇنۇس سۈرىسىنىڭ بىرىنچى ئايىتىدە بۇنداق دەيدۇ:«ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللاھنىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن. ئەلىف، لام، را بۇ ھېكمەتلىك كىتاب (يەنى قۇرئان) ئايەتلىرىدۇر».
شۇنىڭدەك يەنە ئاللاھ ئىسمىنىڭ باش ھەرپى «ئەلىف» بىلەن باشلىنىدۇ ئەممەسمۇ، - دەپ، ياندىكى دۆۋە قەغەزلەرنىڭ ئەڭ ئۈستىدىكى بىرىنى ئېلىپ ئۇلارغا كۆرسىتىپ تۇرۇپ - قاراڭلار مۇنۇ خەت ئاللاھ ئىسمىنىڭ يېزىلىشى، - دېدى. ئابدۇراخمان مولامنىڭ قولىدىكى قەغەزگە يېزىلغان ھۆسنخەت ھەقىقەتەن چىرايلىق يېزىلغان ئىدى. بۇ خەتنى ھەركىم كۆرسە، ئۆز قەلبىدە چوقۇم گۈزەل بىر تۇيغۇ، شېرىن بىر ھۇزۇر پەيدا بولماي قالمايتتى.

مەسئۇت ئۇستازىنىڭ ھەربىر سۆزىنى شۇنچىلىك كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاۋاتاتتى. ئۇ ئابدۇراخمان مولامنىڭ ئالدىرىماي، دانە، دانە قىلىپ سۆزلىگەن سۆزلىرىنى تولۇق چۈشىنىپ كەتمىگەن بولسىمۇ، ئەمما بۇ سۆزلەرنىڭ ئۆز ھاياتىدا نەقەدەر مۇھىم ئىكەنلىكىنى سۆزنىڭ ۋەزنىدىن ھېس قىلغان ئىدى.
شۇندىن مۇقەددەم مەسئۇت ئوقۇشقا شۇنچىلىك بېرىلىپ كەتتى، ئۇستازىنىڭ بەرگەن تاپشۇرۇقلىرىنى نورمىدىن ئاشۇرۇپ ئورۇنلايتتى. ساۋاتى چىقىپ، ھەپتىيەكنى ئوقۇيالايدىغان بولدى، كېيىن پۈتۈنلەي يادلىۋالدى ھەتتا قۇرئاندىكى ئۇزۇن سۈرىلەردىن بىرى بولغان ياسىن سۈرىسىنى يادقا بىلىدىغان سەۋىيەگە يەتكەن ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۇستازنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە غوجا ئەخمەد يەسەۋىنىڭ «دىۋانى ھېكمەت» ناملىق كىتابىدىن نۇرغۇن بېيىتلارنى يادقا ئېلىۋالغان ئىدى. ئۇ بەزىدە ھەييارلىق قىلىپ خۇددى دەرۋىشلەردەك قىياپەتتە كىيىنىپ، قولىغا دەرۋىش تايىقى تۇتۇپ، مۇرىسىگە خۇرجۇننى ئارتىپ، ھويلىنىڭ ئىچىدە ئۇياقتىن-بۇياققا مېڭىپ، يەسەۋىنىڭ ھېكمەتكە تولغان ھۆكمەتلىرىنى ئاھاڭغا چۈشۈرۈپ تۇرۇپ ئېيتىپ، ئائىلىسىدىكى ھەممە كىشىنى گاھ كۈلدۈرسە، گاھ چوڭقۇر ئويغا پاتقۇزۇۋېتەتتى.

دۇنيا مېنىڭ دېگەنلەر جاھان مالىنى ئالغانلار،
كەركەس قۇشتەك بولۇپ ئان ئول ھارامغا باتمىشلار.

مولا موفتى بولغانلار يالغان پەتىۋا بەرگەنلەر،
ئاقنى قارا قىلغانلار ئول تامۇغا كىرمىشلەر.

قازى ئىمام بولغانلار ناھەق داۋا قىلغانلار،
ئول ھىماردەك ئولۇب ئان يۈك ئاستىدا قالمىشلار.

هارام بېگەن هاكىملەر رۇشۋەت ئالىپ بېگەنلەر،
ئۆز بارماقىنى تىشلەبەن قورقۇپ تۇرۇپ قالمىشلار.

تاتلىق ـ تاتلىق بېگەنلەر تۇرلۇك تۇرلۇك كىيگەنلەر،
ئالتۇن تاخت ئولتۇرغان توفراق ئاستىدا قالمىشلار.

قۇل هاجى ئەھمەت بىلمىشسەن هاققى يولىغا كىرمىشسەن،
هاققى يولىغا كىرگەنلەر هاققى دىدارىنى كۆرمىشلەر.

ۋاقىتنىڭ لىرىك ئېقىشىغا ئەگىشىپ، مەسئۇتنىڭ بىلىمگە بولغان تەشنالىقى كۈندىن ـ كۈنگە ئېشىپ بېرىۋاتاتتى. ھەتتا ئۇنىڭ سـورىغان بەزى سـوئاللىرى ئابدۇراخمان موللامنىمۇ تەمتىرىتىپ قويۇاتتى. ھەسـەلچى بوۋاي ئۆزى باققان ھەرىلەرنىڭ مېھنەتلىك ئەمگىكى نەتىجىسـىدىن كەلگەن شـېرىن بالنى توپلىغاندا قانداق بەختىيار بولغان بولسا، ئابدۇراخمان موللامنۇ مەسـئۇتنىڭ بال ھەرىلىرىدەك ئىزچىل تىرىشىپ،قولغا كەلتۇرگەن نەتىجىلىرىنى كۆرگەندە شۇنچىلىك بەختىيار بولۇپ كېتەتتى. ئىشچان بال ھەرىلىرى گۈلدىن گۈلگە قونۇپ شىرنە توپلاۋاتقاندا، قاناتلىرىنى كىرىپ، ئۆزىنىڭ گۈزەللىكىگە تەمەننا قويۇپ ئۇچۇۋاتقان كېپىنەككە پەرۋا قىلمىغىنىدەك، مەسـئۇتمۇ دەرس ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا، باغدىن باغقا ئاتلاپ ئويناۋاتقان بەزى كەپسـىز بالىلارنىڭ مەسـخىرىلىك كۈلۈشـلىرىگە پەرۋا قىلماي، كىتاب بەتلىرىدىكى گۈلدەك جۈملىلەرنى، شـېئىرلارنى، مۇقەددەس كىتابىمىزدىكى ئايەتلەرنى بىر ـ بىرلەپ يادقا ئېلىپ، ئىلىمنىڭ شىرنىسىدىن بال يېغىۋاتاتتى. مەسئۇت مەيلى ئۆيدە، مەيلى مەكتەپتە بولسۇن ناھايىتى ئەركىن ئىدى. ساپ يېزا ھاۋاسى، كەڭ كەتكەن ئېتىزلىقلار، بۇك ـ باراخسان باغلار، دولقۇن ياساپ ئەركىن ئېقىۋاتقان دەريا قاتارلىق ئەتراپتىكى بارلىق تەبىئىي مەنزىرە، ساختىلىقى يوق ئەركىن مۇھىت، ئۇنى خوشـامەتكويلۇقتىن يىراق، تاماخورلۇقتىن خالاس، ساختىلىق، يالغانچىلىقلاردىن مۇستەسنا، ئەركىن تەپەككۇر قىلىدىغان، ئۆز پىكىرلىرىنى دادىل ئوتتۇرىغا قويالايدىغان ئۆزىگە خاس تەپەككۇر سىستېمىسىغا ئىگە قىلىپ يېتىلدۇرۇۋاتاتتى.
تەبىئەتتە پەسـللەرنىڭ ئۆزلۈكسـىز ئالمىشـىپ تۇرۇشـى نەتىجىسـىدە، مۇشـۇ يېزىنىڭ نىسـبەتلىك ئۆزگىرىشـىنىڭ تەكرارلىنىشـىغا نەزەر سـېلىپ، مەسـئۇتتا تەبىئەتكە بولغان قىزىقىش، تەبىئەت ھادىسىلىرى ئۈستىدە ئويلىنىشى كۈندىن ـ كۈنگە چوڭقۇرلىشىپ بېرىۋاتاتتى. ئاشـۇ ئانا دەريا بىلەن، سىخى قۇياشـنىڭ مۇشـۇ يېزىدىكى دەل ـ دەرەخلەرنى، گۈل ـ گىياھلارنى، مېۋە ۋە زىرائەتلەرنى قانداق ياشىتىدىغانلىقىنى، قايسى مېۋىنىڭ قاچان چېچەكلەپ قاچان مېۋە بېرىدىغانلىقىنى، قايسى گۈلنىڭ قاچان ئېچىلىپ قاچان سولىشىدىغانلىقىنى، قايسى زىرائەتنىڭ قاچان مايسا بولۇپ، قاچان باشاقلاپ، قاچان مول ـ ھوسـۇل بېرىدىغانلىقىنى، بارلىق قۇشـلارنىڭ ئۆز ھاياتىنى يۇرگۈزۈش، ئۆز نەسـلىنى داۋاملاشـتۇرۇش ئۈچۈن قانداق چاڭگا سېلىپ، قانداق تۇخۇم باسـۇرىدىغانلىقىنى، ئۆز باچكىلىرىغا ئۆز ئاغزى بىلەن قانداق دان ۋە سۇ بېرىدىغانلىقىنى، پەسللەرنىڭ ئۆزگىرىشلىرىگە قاراپ قاياقلارغا قانداق ئۇچۇپ كېتىدىغانلىقىنى، ئات، كالا، قويلارنىڭ ئىنسـانلارغا قانداق مەنپەئەت يەتكۈزىدىغانلىقىنى، ھاشـاراتلارنىڭ قانداق ئۈچەككە كىرىپ، باھاردا يەنە قانداق نەم تۇپراقلارنى تېشىپ چىقىدىغانلىقىنى بىلىۋالغان ئىدى. ئىش قىلىپ بۇ تەبىئەتنىڭ بارلىق گۈزەللىكلىرىنى ئۆز قەلبىگە چىن پۈكۈپ، ئۇنىڭغا بولغان مۇھەببىتى ھەسـىلەپ ئاشـقان ئىدى. بىلگەن ۋە چۈشـەنگەن نەرسـىلىرى ئۆزلۈكسـىز

كۆپەيگەنسىبرى، تەبىئەتنىڭ ئۇلۇغلۇقى، بۇ يېزىنىڭ نەقەدەر گۈزەللىكىنى يەنىمۇ ئوبدان تونۇپ يەتكەن ئىدى. ئۇنىڭ بىلىمى ئاشقانسىرى مۇشۇ گۈزەل ئالەمنى ياراتقان ئاللاھنىڭ قۇدرىتىگە ئاپىرىن ئوقۇپ، ئۇنىڭغا بولغان مۇھەببىتى كۈنسىرى ئېشىپ بارماقتا ئىدى. شۇڭا ئۇ تەبىئەتنىڭ بوران-چاپقۇنلىرىغا، قىشنىڭ جۇدۇنلىرىغا، دەريانىڭ تاشقىنلىرىغا، تۇرمۇشنىڭ ھەسرەتلىك قايغۇلىرىغا، بۇ ھاياتنىڭ ۋەھىملىرىگە قادىلىپ قالماي، ئۆز ئىرادىسىنىڭ كۈچى بىلەن ئىلىم دۇنياسىغا بىر قەدەمدىن - بىر قەدەمدىن يېقىنلىشىپ، بۇ يىل ئون ياشقا كىرىپ قالغان ئىدى. ئەمدى مەسئۇت ئۆز ئۇستازى ئابدۇراھمان موللام بىلەن ۋىدالاشقان ئىدى. چۈنكى بۇ مەھەللە مەكتىپى بالىلارنى ساۋاتلىق قىلىش ئۈچۈنلا ئېچىلغان بولۇپ، پەقەت ئۈچ يىللىق ئوقۇشتىن كېيىن داۋاملىق ئوقۇتۇشقا ئىمكانىيەت يوق ئىدى. بۇ سەۋەبتىن مەسئۇت بۇ يىل يازنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مەكتەپتىن توختىغان ئىدى.

ئاۋغۇست ئايلىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرى دېھقانلارنىڭ قوللىرى ئازراق بوشىغان چاغلىرى ئىدى. بۇغدايلار ئورۇلۇپ، خامانلار تېپىلىپ، ئالتۇندەك پارقىراپ تۇرىدىغان بۇغداي دانچىلىرى
مىشكاپ - مىشكاپلارغا قاچىلىنىپ بولۇنغان ئىدى. ساپسىرىق باشاق بىلەن تولغان ئېتىزلاردىن توختىماي ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان:

ئومىنى تولا ئورۇپ،
بىلىكىڭ تالدىمۇ يارىم.
ئاز كۈن ئويناق ئايرىلدۇق،
يۈرەكىڭ قاندىمۇ يارىم.

ئايدىڭدا ئورىغان ئورما،
ئۇنچە بىلەن باغ ئالدى.
ئاز كۈن ئويناپ ئايرىلدۇق،
يۈرەكلەردە داغ قالدى.

ئورما ناخشىلىرىنىڭ ئاۋازىمۇ پەسىيىپ قالغان ئىدى. دەريا بويىدىن كەلمەي سۇ ئۈزۈپ ئويناۋاتقان بالىلارنىڭ سانىمۇ ساناقسىز ئىدى. مانا بۇگۈن ئاشۇ يېرىم يالىغاچ بالىلارنىڭ قاتاردا مەسئۇت، نۇرتاي ۋە زەيناۋىددىنلارمۇ بار ئىدى. بۇلار دەريا لېۋىدىكى يارنىڭ ئەڭ ئۈستىگە چىقىپ ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيىگە قاراپ ئولتۇرۇشاتتى. نۇرتاينىڭ بىلەكلىرى، مۇرىلىرى پۈژغىرىم ئاپتاپتا كۆيۈپ تازا ئىشلىتىۋەتكەن تۇچ جاۋۇردەك يالتىراپ كەتكەن ئىدى. ئۇنىڭ كىچىك تۇرۇپلا ئەمگەككە پىشقان بەدىنى تاشتەك چىڭ كۆرۈنەتتى. غۇلاچ تاشلاپ سۇ ئۈزگەندە بىلەكلىرىنىڭ مۇسكۇللىرى تۇخۇمدەك پۇلتىيىپ چىقاتتى. ئالدىغا ئۆركەش ياساپ كېلىۋاتقان سۇلار خۇددى سوقا ئاغدۇرغان يەردەك ئۆرۈلۈپ - ئۆرۈلۈپ دولقۇن ياساپ، ئۇنىڭ سۇنىڭ تېشىغا كۆتۈرلۈپ چىققان كۆكرىكىگە كېلىپ ئۇرۇلاتتى. مانا ھازىر ئۇ مۇشۇ ئېگىز دۆڭلۈكتىن تۆۋەنگە سەكرەش ئۈچۈن مەسئۇتقا جاسارەت بېرىپ - ئاداش بۇ يەردىن تۆۋەنگە قارىساڭ بېشىڭ قايغاندەك قىلغان بىلەن، كۆزۈڭنى يۇمۇپ تۆۋەنگە بىرلا ئاتساڭ، كۆزۈڭنى ئېچىپ بولغىچە دەريانىڭ ئاستىغا شۇڭغۇپ بولىسەن، ئاندىن ئۇنىڭ تەكتىدىن يۇقىرىغا چىقىشنىڭ قانچىلىك ھۇزۇر ئىكەنلىكىنى مەن دېمىسەممۇ ئۆزۈڭ بىلىسەنغۇ، سۇغا باش چۆكۈرۈشتە زەيناۋىددىنكامدىن ئۈستىگۈ سەن. قېنى ئاپتاپقا قاقلىنىپ ئولتۇرۇۋەرمەي ئۆزىمىزنى دەرياغا ئاتايلى. يازىچە ئېتىزدا، خامانىدا ئاپتاپنىڭ دەستىدىن قاق بولۇپ كەتكىنىمزمۇ يېتەر. زەيناۋىددىنكا ئۆزۈڭ،

ئۇكاڭغا بىر نېمە دېگىنە،ـ دېدى. زەيناۋىددىنچە بولغاندا ئۇكىسىنىڭ سەكرىگىنىدىن سەكرىمگىنى ياخشى ئىدى. چۈنكى ئۇ ئۇكىسىنى ئۆزىدىن بەتتەر ياخشى كۆرەتتى. ئالمادىس بىرە ئىش چىقىپ قىلىشتىن ئەنسىرەيتتى. شۇڭا ئۇ ـ ئۆزىنىڭ سەكرىگۈسى بولمىسا زورلاپ نېمە قىلىمىز. ئۇ بىزنىڭ سەكرىگىنىمىزنى كۆرمەكچى ھەقاچان. بىز بۇ يەردىن سەكرەپ ئارالغا ئۇزۇپ ئۆتۈپ بولغىچە، مەسئۇتمۇ تۆۋەندىكى تار سازلىقتىن ئۇياققا بىزدىن بالدۇر ئۇزۇپ ئۆتۈپ بولىدۇغۇ. بەربىر ئۇياققا ئۆتىدىغان ئىش بولغاندىن كېيىن قەيەردىن ئۆتسە ئوخشاش ئەمەسمۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ، سۇنىڭ تىلىنى بىزدەك تازا ئوبدان بىلىپ كەتمەيدۇ، ـ دەپ دەريادا لەپەڭلەپ ئېقىپ كېتىۋاتقان سالالارنى قولى بىلەن ئىشارەت قىلىپ ـ قاراڭلار سال كېلىۋاتىدۇ!،ـ دەپ ۋارقىرىدى. قارام، باتۇر سالچىلار ئالدىدا داۋاندەك كۆتۈرۈلگەن ئۆركەشلەرگە زەربە بىلەن ھەم ئېغىر ھەم ئۇزۇن پالاقلارنى ئۇرۇپ ھەيۋەت بىلەن كېتىۋاتاتتى. يارنىڭ ئۈستىدە ئوڭ قولىنى سايىۋەن قىلىپ قاراپ تۇرغان مەسئۇتنىڭ سالچىنىڭ جەسۇرلۇقىغا بولغان ھۆرمىتى ھەسسىلەپ ئېشىپ، پۈتۈن ۋۇجۇدى جاسارەتكە تولۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆزىگە سالچىلارنىڭ ھەربىر ھەرىكىتى شۇنچىلىك ئەپچىل، شۇنچىلىك رىتمىلىق كۆرۈنۈپ كېتىۋاتاتتى ھەمدە ئۆزىنى تاغ چوققىسىدىن تۆۋەندىكى ھەيۋەتلىك ئېقىنلارغا قاراپ تۇرغان سالچىلاردەك ھېس قىلدى. شۇڭا نۇرتاي بىلەن ئاكىسىنىڭ قۇشقاچلاردەك چۇرۇقلىشىپ قىلغان سۆزلىرى قۇلىقىغا كىرمىگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئەس-خىيالى توپان بالىسدا دولقۇن يېرىپ كېتىۋاتقان نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كېمىسىدەك ھەيۋەت بىلەن دەريانىڭ ئىتتىك ئېقىشىنى بويلاپ، ھەربىر ئۆركەشكە ئۆتكۈر تۇمشۇقلىرىنى سوقۇپ، كېتىۋاتقان ئادەمنىڭ غولىچى يەتمەيدىغان يەتتە-سەككىز قارىغاي ياغاچنى
بىر- بىرىگە چېتىشىدىن ھاسىل بولغان سالالاردا قالغان ئىدى. ئۇ ئىچىدە «ئىنسانلار نېمە دېگەن ئەقىللىك ھە!، ھەرقانداق بىر ناچار شارائىت ئاستىدىمۇ، ئۆزىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىگە ۋە كۈچلۈك ئىرادىسىنىڭ كۈچىگە تايىنىپ، مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ ئەپچىل چارىسىنى ئويلاپ تاپالايدۇ» دەپ ئويلىدى. سالچىلارنىڭ سال ئۈستىدىكى ئاشۇ جەسۇر سىيماسى ئۇنىڭ سەبى قەلبىنىڭ تېرەن جايىدىن ئورۇن ئالدى ۋە ئۇلارغا بولغان مۇھەببىتى شەكلىسىز يىپلار بىلەن دەريا ئۈستىدىكى لەھەڭدەك ئۇزۇپ كېتىۋاتقان سالغا باغلانغان ئىدى. مەسئۇتنىڭ كىشىگە ئىلھام بېرىدىغان خىياللىرىنى نۇرتاينىڭ ۋاقىرىغان ئاۋازى بۇزۇۋەتتى .بۇ چاغدا نۇرتاي يارنىڭ ئۇچۇرمىسىدا ئىككى قولىنى بۇركۈتنىڭ مەزمۇت قانىتىدەك كېرىپ، بار كۈچى بىلەن ۋارقىراپ، ئۆزىنى دەريانىڭ ئېتىشقا تەرەددۇت قىلىۋاتاتتى. بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغان مەسئۇت نۇرتايغا قارىشى بىلەن تەڭ، خۇددى قىيا ئۇچۇرمىسىغا ئۇۋا سالغان بۇركۈتنىڭ، ئۇۋىسىدىن ئۇچۇپ چىققىنىدەك تېز سۈرئەت بىلەن دەريا يۈزىگە قاراپ ئۇچتى ۋە دەريا قەھرىگە بىلىقئالغۇچىتەك كېرىپ كەتتى. ئۇنىڭ چۈشكەن يېرىدىن خۇددى ئەجدىھانىڭ قاسىرىقىدەك قات-قات دولقۇنلار پەيدا بولۇپ، ئەتراپقا تەكشى يېيىلدى، بىردەمدىن كېيىن ئۇ دەريانىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى ئوتتۇرىغا يېقىنراق يېرىدىن شۇڭغۇپ چىقىپ، يار ئۈستىدىكى مەسئۇت بىلەن زەيناۋىددىنغا سۇ دەسسەپ تۇرۇپ قول ئىشارىتى قىلىپ، ئۆز غەلىبىسىنى تەنتەنە قىلدى.
ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە يۈز بەرگەن بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن مەسئۇتتا بىر خىل ھاياجان پەيدا بولدى ـ دە، دەرھال يارنىڭ لېۋىگە كەلدى، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئاكىسى كېلىپ يېنىدا تۇردى ۋە ـ كېلە ئىككىمىز تەڭلا ئاتايلى، قورقما، مەن يېنىڭدا، بىرلا قېتىم ئېتىۋالساڭ ھەرگىز قورقمايدىغان بولۇپ كېتىسەن، سەن سۇ ئۇزۇشنى ياخشى بىلگەندىكىن قورقىشىڭنىڭ ھاجى يوق،ـ دەپ تۇرۇشىغا مەسئۇت ئۆزىنى تۆۋەنگە پۈتچىلاپ ئاتتى، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن زەيناۋىددىنمۇ ئۆزىنى تاشلىدى. مەسئۇت سۇنىڭ قەھرىدە ئىككى پۈتى بىلەن سۇنى تېپىپ يۇقىرىغا لەيلەپ چىقتى، ئەمدى ئۇ ئۆزىنى توختىتىۋالغان ئىدى. مەيلى سەن ئۆزۈڭنى يۇقىرىدىن تۆۋەندىكى دەريانىڭ ئات ۋە ياكى تۆۋەندىن يۇقىرىدىكى قىيا تاغلارغا ياماش ھەممىسىگە جاسارەت بىلەن ئىراده كېتىدۇ. بۇنداق بىر جاسارەت ۋە

ئىراده مەسـئۇتىنىڭ ئاشـۇ ئورۇق بەدىنىڭ ئىچىدىكى ئالمىدەك يۈرىكىدە بار ئىدى. بۇگۈن ئەنە شـۇ جاسـارەت بىلەن ئىرادىنىڭ بارلىقىنى ئەمەلىيىتى ئارقىلىق ئاكىسـى بىلەن ئادىشـىنىڭ ئالدىدا ئىسپاتلىغان ئىدى. ئۇ سـۇ يۈزىدە چوڭقۇر بىر نەپەس ئېلىۋالغاندىن كېيىن، ئاكىسـى بىلەن نۇرتاينى ئىزدىدى. نۇرتاي ئاپتاپتا كۆيۈپ سـەندەلدەك قاريداپ كەتكەن كۆكرىكىنى ئالدىدا كۆتۈرۈلۈۋاتقان دولقۇنلارغا ئۇرۇپ تۇرۇپ، خۇددى سـۇنىڭ ئىچىدە مېڭىپ كېتىۋاتقاندەك، دەريانىڭ قاپ بېلىدىن كەسـىپ ئۈزۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى ۋە ئاكىسـىنىڭ سـۇنىڭ ئېقىشـىنى بويلاپ يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قاراپ ئۈزۈپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى، ئاندىن ئۇ ئارالدىكى توقايلىق تەرەپكە قاريدى، لېكىن كۈننىڭ نۇرى ئۇنىڭ كۆزىنى چىقىپ كېتىۋاتقاچقا ھېچنېمىنى كۆرەلمىدى. شـۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاكىسـى بىلەن بىرگە توقايلىق تەرەپنى نىشان قىلىپ دەريانىڭ ئۇ ياقىسىغا ئۆتۈش ئۈچۈن ئۈزۈشكە باشلىدى. مۇزدەك تاغ سـۈيى مۇنداق ئاتەشـتەك ئىسـسـىقتا ئادەمگە ئالامەت راھەت بەخش ئېتەتتى. ھەقىقەتەن ئىلى دەريا سـۈيىدە راھەت بار، ئەڭ مۇھىمى ئۇنىڭدا بۇ ھاياتنىڭ قىممىتى بار .يىراقلاردىكى ئاقباش تاغلاردىن سىيرىلىپ چۈشۈپ، تار جىرالاردىن ئېقىپ كەلگەن بۇ ئەزىم دەريا ئەسىرلەردىن بۇيان مانا مۇشۇنداق توختىماي ئېقىپ، ئىلى بوستانلىقىنى ئۆز قىنى بىلەن سۇغۇرۇپ ياشارتىپ، خۇددى بۇ زېمىننىڭ سۈت ئانىسىدەك ئېمىتىپ كەلدى. باي-گاداي، ئەر-ئايال، چوڭ-كىچىك دەپ ئايرىماي ھەممىسگە ئۆزىدىن بىر ئۆلۈش تەقدىم قىلىپ، ئۇلارنىڭ باغ - باراۋان، ئېتىز-دالالىرىنى ياپ-يېشىل ياشارتتى. بۇ سۇغا ئەمگەكچان ئىلى دېھقانلىرىنىڭ ئارزۇ-ئارمانلىرى، يىگىت - قىزلىرىنىڭ شـېرىن مۇھەببىتى مۇجەسسەملەنگەن. بۇ دەريا ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ تالاي-تالاي قېتىم ئېلىپ بارغان قانلىق كۈرەشلىرىگە شاھىت بولغان، تۈمەنلىگەن نامرات -يوقسۇللارنىڭ ھەسرەت-نادامەتلىرىگە قۇلاق سالغان، مىڭلىغان ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ ھىجران كۆز ياشلىرىنى سۈرتكەن، پايانسىز بۇ زېمىننى باغرىغا باسقان ئۇلۇغ ئانا. بۇ ئۇلۇغ ئاننىڭ ئۈزلۈكسىز سوققان يۈرىكى مەڭگۈ ھەرىكەتتىن توختىمغاي! مانا ھازىر مەسئۇت بۇ ئانا دەريانىڭ قوينىغا باش چۆكۈرۈپ ئۈزۈۋاتاتتى. ئۇنىڭ دەريا تەكتىدىكى ئۈزۈشـلىرى ۋە ئاغزىدىن بالقوشۇقتەك سۇ شارچىلارنى ئۈزۈلدۈرمەي چىقىرىشلىرى بولسا، بەئەينى ئاغزىدىن دەم يېرىلىپ، دەم پەيدا بولىدىغان كۆپۈكچىلەرنى ئارقا - ئارقىدىن چىقىرىپ، دېڭىز تېگىدە ئۆسىدىغان قىزىل، قىزغۇچ، سـېرىق ۋە يېشـىل رەڭدىكى چۆپلەرنىڭ يىاپراقلىرىنى بويلاپ ئۈزۈپ يۈرگەن رەڭدار بېلىقلارنى ئەسـلىتەتتى. ئۇ ئەمدى سـۇنىڭ تەكتىدە كۆزىنى ئاچتى، دەريانىڭ ئاسـتىدىكى ئېقىن ئۇنىڭ كۆزىگە ھەر خىل كۆرۈنىدى. گەرچە دەريا يۈزىدە ئوخشـاش كۆرۈنىدىغان دەريا ئېقىنى ئۇنىڭ كۆزىگە نۇرغۇنلىغان ئېقىنلارغا بۆلۈنۈپ كەتكەندەك، بۇ ئېقىنلارنىڭ بەزىلىرى تېز، بەزىلىرى ئاسـتا، ھەتتا بەزى يەرلەردە سـۇ توختاپ قايناپ ياسـاپ پىرقىراۋاتقاندەك كۆرۈندى. ھازىر ئۇ، سـۇ يۈزىدە زايىر بولغان ھەقىقەتلەردىن باشـقا يەنە سـۇ تەكتىدە باشـقا بىر ھەقىقەتنىڭ بارلىقىنى بايقىدى. دېمەككى ھەر كۆرۈنگەن نەرسـە، ئەسـلىدە كۆرۈنگىنىدىن پەرقلىق بولىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ تەكتىگە چوڭقۇر شـۇڭغىغاندەكلا ئاندىن ئۇنىڭ ھەققى كۆرۈنۈشـىنى كۆرگىلى بولىدىغانلىقىنى بىلدى. ئۇ سـۇ يۈزىگە چىقىپ نەپەس ئېلىۋالغاندىن كېيىن يەنە ئۈزۈشـىنى داۋاملاشـتۇردى. بەزىدە كۈچلۈك دولقۇنلار ئۇنىڭ نازۇك گەۋدىسـىنىڭ ئالدىغا قاراپ ئىلگىرىلىشـىگە توسـقۇنلۇق قىلىپ، يۈز-كۆزىگە مۇزدەك ئۇرۇلۇپ، ئۇنى خېلىلا گاڭگىرىتىپ قويىاتتى. لېكىن ئۇ بۇ دەريادىن مۇشۇ ياشقا كەلگىچە نۇرغۇن قېتىملاپ ئۇياققا ئۈزۈپ ئۆتكەن بولغاچقا يەنىلا ئۆزىدە ئىشەنچ بار ئىدى.ئۇ كۆكسىنى تولدۇرۇپ چوڭقۇر-چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ئۈزۈشنى داۋام قىلىپ ئاخىرى توقايلىق تەرەپكە ئۈزۈپ ئۆتتى.

دەريانىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى بۇ ئارال ئىرماش - چىرماش بولۇپ كەتكەن جىغانلار، تاللار، يېكەنلەر ۋە تىۋىلغىلار بىلەن پۈركەنگەن توقايلىق ئىدى. بۇ پىنھان ماكاندا ياۋا ئۆردەك، كەكلىك، قارا قۇشقاچ، بېلىقئالغۇچ قاتارلىق ھەرخىل قۇشلار ۋە ياۋا توشقان ھەتتا يىلان قاتارلىق ھايۋانلار بەكمۇ كۆپ ئىدى.

ئۇلارنىڭ بەزىلىرى قوزغىلىپ ھاۋاغا قاراپ ئۇچسا، بەزىلىرى سۈزۈلۈپ كېلىپ قوناتتى، يەنە بەزىلىرى ئارالدىكى كىچىك كىچىك ئېقىنلاردا ئۈزسە، بەزىلىرى بۇلاقلاردىكى سۈپىسۈزۈك سۇلارنى ئىچەتتى. بۇ يەر بەجايىكى ئېرەم باغنىڭ بىر بولۇڭغىلا ئوخشايتتى. بولۇپمۇ توقايلىقلاردىن ياۋا ئۆردەكنىڭ تۇخۇمىنى تاپماق بەك ئاسان ئىدى. ئەمما يىغقان تۇخۇملارنى دەريانىڭ ئۇ ياقىغا ئۆتكۈزۈش ئۇنچىلىك ئاسان ئەمەس ئىدى. چۈنكى تۇخۇملارنى سېلىپ ئۇياققا ئۆتكۈزۈشكە كېرەكلىك بولغان خالتىدەك نەرسە ئۇلاردا يوقتى. ئۇلار ھەر قېتىم مۇشۇنداق مەسىلىگە دۇچ كەلگەندە «بۇدا قېتىم خالتا ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇمايلى » دەيتتىيۇ، لېكىن ھەر قېتىم ئۇنتۇپ قىلىپ، بۇ ياققا قۇرۇق قول ئۇزۇپ ئۆتەتتى. ئەمما نۇرتاينىڭ بۇنىڭغىمۇ ئامالى بار ئىدى. ئۇ كۈچلۈك قوللىرى بىلەن تۈىلغا ۋە جىغان تاللىرىنى سۇندۇرۇپ ـ سۇندۇرۇپ ئەكېلىپ، بىر باغلام قىلغاندىن كېيىن، ئارىسىغا خۇددى ئۆردەك ئۇۋا ياسىغاندەك يېكەن بىلەن ئۇۋا ياساپ، يىغقان تۇخۇملىرىنى ئۇۋىغا ئاۋايلاپ سېلىپ، ئاندىن تال چۈىقلىرى بىلەن باغلاپ دەريادىن ئۇياققا ئۆتكۈزەتتى. دېمەك بەزىدە ئەڭ ئۇلۇغ پىكىرلەر مۇشۇنداق ئاددىي ئىشلاردىن ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. پەقەت مەقسەت ۋە نىشان ئېنىق بولسىلا قىلىدىغان ئىش ۋە ئامال چوقۇم تېپىلىدۇ. لېكىن بۇ ئىشنىڭ خېلى ئاۋارىچىلىكى بار ئىش ئىدى. بىرە دۆۋە جىغان يىغىش ئۈچۈن بەزىدە بالىلارنىڭ بەدەنلىرى سىزىلىپ، تىتىلىپ كېتەتتى. شۇڭا ئەڭ ياخشىسى ياۋا ئۆردەك تۇخۇمى يىغىمەن دەپ ئولتۇرماي، يۇمشاقراق بىر يەرنى تېپىپ سوزۇلۇپ يېتىپ، كەكلىك، ياۋا ئۆردەكلەرنىڭ يېقىملىق سايراشنى ئاڭلاشنىڭ ئۆزى، كىشىگە ئالەمچە زوق بېرەتتى. شۇڭا مەسئۇت ياۋا ئۆردەكنىڭ تۇخۇمىنى يىغىشقا ئانچە قىزىقىپ كەتمەيتتى. ئۇ ھەر قېتىم دەريانىڭ بۇ تەرىپىگە ئۆتكەندە، شەرقتىن غەربكە قاراپ سوزۇلۇپ ئېقىۋاتقان دەريانىڭ تىنىمسىز دولقۇنلىرىغا، توقايلىقتىكى يېكەنلەر بىلەن جىغان تاللىرىنىڭ تاغ شامىلىدا ئېغاڭشىشلىرىغا، ھەرخىل قۇشلارنىڭ سايراشلىرىغا كۆڭلىنى ئاغدۇرۇپ، بۇ ئارالنىڭ گۈزەللىكىنىڭ پەيزىنى سۈرەتتى. مانا ھازىرمۇ ئۇ، ئاستا ـ ئاستا يەڭگىل ئاۋاز چىقىرىپ تۇرغان سۈپ سۈزۈك كىچىك بۇلاقنىڭ يېنىدىكى مامۇقتەك يۇمشاق ياپىبشىل چىملارنىڭ ئۈستىدە ئوڭدىسىغا يېتىۋېلىپ، كۆك يۈزىدە ئاپاق ئۇزۇپ يۈرگەن بۇلۇتنىڭ ھەرخىل سۈرەتلىرىنى تاماشا قىلىۋاتاتتى. قاتار ـ قاتار تىزىلىپ، ئۇنلىرىنى ياڭرىتىپ، رىتىملىق قانات قېقىپ ئۇچۇۋاتقان تۇرنىلارغا زوقلىنىپ قاراۋاتاتتى. توقايلىقتىن ئۆز جۈپتىنى چاقىرىۋاتقان كەكلىكنىڭ خۇددى قاقاقلاپ كۈلگەندەك ئاۋازىغا، قارا قۇشقاچلارنىڭ ئەركە قىزنىڭ ئۈنىدەك يېقىملىق سايراشلىرىغا قۇلاق سېلىپ، ئاللىقانداقتۇر خىياللارنىڭ تېگىگە باش چۆكۈرۈپ كەتكەن ئىدى. دەريا سۈيى ۋە بۇلاقلارنىڭ يۈزىدىن كەلگەن سەلكىن شامال ئۇنىڭ يالتىراق قارا چاچلىرىنى تارايتتى، سېلىق، پارقىراپ تۇرغان يۇمران تېرىسىنى سىلايتتى. پۈتۈن ۋۇجۇدىدا پەيدەك يۇمشاق ھېس ـ تۇيغۇ چايقىلاتتى. كۆزلىرىدە بەخت ۋە شاد ـ خوراملىقنىڭ جۇشقۇسى ئەكس ئېتىۋاتقان ئىدى.

ئەمدى ئوي ۋە ھۇزۇر بىلەن يېتىشىنىڭ ئۇزۇرىشىغا ئەگىشىپ ئەتراپىنى مۇزدەك سۈكۈنات بېسىشقا باشلىدى. قۇياشمۇ ئاستا ـ ئاستا دەريانىڭ تۆۋەن ئېقىمىغا شۇڭغۇپ، دەريا يۈزگە قىپقىزىل پەرەڭ يوپۇق يېپىشقا باشلىغان ئىدى. سالقىن ھەم يېقىملىق كېچىلىك شامالدا توقايلىقتىكى يېكەنلەرنىڭ قەغەزدەك ياپراقلىرى ۋە ئىنچىكە شاخلىرى تەۋرىنىپ تۇراتتى، تۈىلغىلارنىڭ ئىنچىكە تاللىرى قىزىرىپ كەتكەن ئىدى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ چىرايلىق كېچە ئىدى. بىراق كەچ كىرگەنسىرى ھاۋادىكى نەملىك ئېشىپ، دەريانىڭ سۈيى ئۆرلەپ، ئەتراپتا ئۇچۇپ يۈرگەن قانخور پاشىلار ئاسماندىن چۈشكەندەكلا كۆپىيىپ كەتتى. بۇ پاشىلار كىچىك، ئاجىز بولۇشىغا باقماي، ئۆلۈمنى پىسەنتىگە ئالماي، زەربىدارلىق بىلەن مەسىئۇتقا ھۇجۇم قىلىپ، ئارامىنى قويمايۋاتاتتى. بەلكى ئۇنىڭ قىنى باشقىلارنىڭكىدىن تاتلىقمىكىنتاك، پۈتۈن پاشىلار پۇرسەتنى پەملەپ ئولتۇرماي ئوقتەك ئۇچۇپ كېلەتتى، ھېچ ئىككىلىنىپ

يۇرمەيتتى، تىك تىڭلاپ باقىدىغان ئىشىنمۇ قىلمايتتى ـ دە، ئۇدۇل كېلىپ قالايمىقان ئېتىلغان ئوقتەك، شىددەت بىلەن يىڭنىگە ئوخشايدىغان نەشتىرنى مەسئۇتنىڭ ئۇيەر ـ بۇ يېرىگە سانجيتتى. پاشىلارنىڭ بوزەك قىلىشىغا چىدىمىغان مەسئۇت ئىچىدە «دېمەك بۇ ئالەمدە مۇتلەق راھەت جاي يوقكەندە، مۇشۇنداق جەننەتتەك راھەت يەردىمۇ، ئەڭ بولمىغاندا مۇشۇ راھەتلىكنى بۇزىدىغان مۇشۇنداق كىچىك پاشىلار بار. مەن ھاقارەتلەشلەر ئىچىدە پاشىلارنى ئەڭ ئۆچ كۆرىمەن. ئۇنىڭ چىقىشىغۇ بىر نورى، ھەممىدىن يامان يېرى ئادەمنىڭ ئەتراپىدا غىڭ ـ غىڭ قىلىپ تىنماي غىڭشىپ، كىشىنىڭ دىققىتىنى بۇزۇپ، بىر ئىش قىلدۇرمايدىغان يېرى مېنى بەكمۇ جىلە قىلىدۇ. ۋادەرىخا، جەننەتتىمۇ پاشا بارمىدۇ؟».

ھازىر ۋاقىتمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالغانلىقى ئۈچۈن مەسئۇت ئورۇندىدىن تۇرۇپ، ئۇياققا ئۇزۇپ ئۆتۈشكە تۇتۇندى. نۇرتايمۇ ئۆزىنىڭ يىغقان تۇخۇملىرىنى تەييارلاپ، جىغان باغلىرىنىڭ ئارىسىغا جايلاشتۇرۇپ بولغان ئىدى. زەيناۋىددىن خۇددى نۇرتايدەك ياۋا ئۆردەكنىڭ تۇخۇمىنى يىغىپ، بىر باغ چىغانىنىڭ ئارىسىغا جايلاشتۇرۇپ ھەممىنى تەق قىلغان ئىدى. ھازىر ھاۋانىڭ ئىسىسىق تەپتى پۈتۈنلەي يېنىپ، خىلىلا سالقىن بولۇپ قالغان ئىدى. دەريانىڭ تۆۋىنى قىپقىزىل قىزىرىپ كەتكەن بولۇپ، قۇياش دەل دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا پىتىشقا باشلاپ، جۇرئەتكار قاراڭغۇلۇق بۇ ۋادىگە تەھدىت ياغدۇرۇشقا باشلاۋاتاتتى.
مانا بالىلارنىڭ ئۇچىلىسى سۇغا ئۆزىنى ئاتتى، نۇرتاي ھەممىنىڭ ئالدىدا بىر باغلام جىغاننى بىر قولىدا سۆرەپ، يەنە بىر قولى بىلەن ئۇزۇپ، قىپقىزىل شەپەقتە لالە بەرگىلىرىدەك قىزارغان ئۆركەشلەرنى يېرىپ ئۇياققا ئۇزۇپ ئۆتتى، ئارقىدىنلا مەسئۇت، ئاخىرىدا زەيناۋىددىن ئۇزۇپ ئۆتۈپ، يارغا يامىشىپ چىقتى ۋە تىقىپ قويغان يەرلىرىدىن كىيىملىرىنى ئېلىپ كىيىشتى. ئۇچىلىشىنىڭ گەۋدىسى مىڭ پاتمان يۈك ئارتىلغاندەك ئېغىرلىشىپ، پۇتلىرى مامۇققا دەسسىگەندەك بوشىشىپ كەتكەن ئىدى. ئىلاجسىزلىقتىن بىر چامداپ، ئىككى چامداپ دېگەندەك ئاستا ھارغىن قەدەملىرىنى تاشلاپ، ئاچ قورساق ئۆيلىرىگە راۋان بولدى.

سابىر ئائىلىسى يېقىنقى يىللاردىن بېرى دېھقانچىلىقتىن ھالقىپ، تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىغان ئىدى. ئۇلارنىڭ يايلاقتىكى چارۋىلىرى كۆپىيىپ، شەھەردىكى تىجارىتى ئوبدانلا روناق تېپىپ، يايلاقلاردا توپ ـ توپ يىلقىلىرى، پادىلىرى بار بولغان بايلاردىن بولۇپ قالغان ئىدى. شەھەردە بولسا مەسئۇتنىڭ چوڭ ئاكىسى ئەختەمنىڭ تېرە تىجارىتى ياخشى راۋاجلانغان بولۇپ، كىشىلەر ھازىر ئۇنى «ئەختەمباي»دەپ چاقىرىشاتتى. سابىر 1897ـ يىلنىڭ ئاۋغۇست ئايلىرىنىڭ ئاخىرلىرىدا يايلاققا چىقىپ، يىلقا ۋە پادىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈش بىلەن ئاۋاره ئىدى. شۇڭا ئۇ يايلاققا چىقىشتىن ئاۋۋال ئوغلى مەسئۇتنىڭ شەھەردىكى ئوقۇش ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئۇنتۇپ قالمىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئىشى ھەرقانچە ئالدىراش بولسىمۇ، مەسئۇتنىڭ ئوقۇشىغا ھەر دائىم كۆڭۈل بۆلۈشنى ئەسلا ئېسىدىن چىقارمايتتى. مانا ھازىر سابىرنىڭ ئەڭ يېقىن ئاغىنىسى، سەپدىشى توختى ھارۋىكەش (بەزىلەر «توختى توكۇر» دەپمۇ ئاتايتتى) مەسئۇتنى ھارۋىسىغا ئولتۇرغۇزۇپ، شەھەرگە قاراپ مېڭىشقا تۇتۇنغان ئىدى. ئىشىك ئالدىدا ئوغلىنى ئۇزۇتۇپ قاراپ تۇرغان ئايسىخان، مۇشۇ كەمگىچە يېنىدىن ھېچ ئايرىلمىغان كەنجىتايىدىن ئايرىلىپ قالغىنىغا كۆڭلى شۇنچىلىك يېرىم بولۇپ، ئوغلىغا ئاق يول تىلەپ، كۆزلىرىنى نەمدەۋاتقان ياشلارنى توختىماي سۈرتەتتى. بۇ ھاياتتا ئانىلارنىڭ بالىلار ئۈچۈن تۆكىدىغان ياشلىرى ھېچبىر زامان تۈگەپ قالغان ئەمەس، مانا شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە ئايسىخان چوڭ ئوغلىنى ئۇزاتقاندا قانداق ياش تۆككەن بولسا، كەنجى ئوغلى ئۈچۈنمۇ

ئۇنىڭدىن بەتەر ياش تۆكۈۋاتقان ئىدى. كەنجىتاي ئوغلىدىن ئايرىلغان ئانا، ئات ھارۋىسىدىن تورلاشقان كۆزلىرىنى ئۈزمەي، تاكى مەھەللىنىڭ ئازادە، چىرايلىق، سالقىن، گۈللەرنىڭ خۇشبۇي ھىدى قاپلىغان كوچىلىرىدىن چىقىپ سولغا قايرىلغۇچە ئارقىسىدىن قاراپ تۇردى.
ھارۋا مەھەللە كوچىسىدىن قايرىلىپ پاكار- پاكار سوقما تاملارنىڭ يېنىدىكى ھارۋىلارنىڭ چاقلىرى پېتىپ كاتاك بولۇپ كەتكەن تار يولدا ئىككى يۈز قەدەمچە ماڭغاندىن كېيىن، توختى ھارۋىكەش ئاتنىڭ چۈلۋۈرىنى ئوڭ تەرەپكە تارتىپ، ھارۋىسىنى تار بىر يولغا سالدى، ئۇدۇلدا ھارۋىنىڭ ئىككى چاقى ئارانلا پاتىدىغان، بادرا ياغاچلارنىڭ ئۈستىگە مەڭگەن سېلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە سېغىز توپىدىن ئېتىلغان سامانلىق لاينى سېلىپ ياسىغان، كۆۋرۈك كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئات بۇ كۆۋرۈككە كەلگەندە، ئۆزىنى دەڭسەپ، ئاۋايلاپ ماڭدى ۋە كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپلا چوڭ بىر تۈپىلىق يولغا چىقىپ سولغا قايرىلدى، بۇ چاغدا توختى ھارۋىكەش ئۈزۈن قامچىسىنى ھاۋادا لەيلىتىپ تۇرۇپ، بىرلا سىلكىۋىدى، قامچىسىدىن «قاس» قىلغان ئاۋاز چىقتى، بۇنىڭ بىلەن تەڭ، ئات ئىككى قۇلقىنى مىدىرلىتىپ قويۇپ، ئىتتىك يۈرگىلاپ مېڭىپ كەتتى. بۇ يوللار ماڭلىيىدا ئاپاق قاشقىسى بار، توق كەرشىنىۋاي ئارغىماق ئۈچۈن، شۇنچىلىك تونۇش ئىدى. چۈنكى ئۇ توختى ھارۋىكەش بىلەن بۇ يوللاردا تالاي قېتىم ماڭغان ئىدى. شۇ ۋەجىدىن بۇ يوللارنىڭ ئۇجۇر- بۇجۇرىنى ئۆز ئىگىسىنى تونۇغاندەك تونۇيتتى ۋە ئۆز ساھىبىنىڭ بۇ يوللارنى بىلگىنىدەك شۇنچىلىك ئېنىق بىلەتتى، ھەتتا قەيەردە توختاپ دەم ئالىدىغانلىقىمۇ ئۇنىڭغا ياد بولۇپ كەتكەن ئىدى. شۇڭا توختى ھارۋىكەش ھارۋىنى پۈتۈنلەي ئېتىغا تاپشۇرۇپ، ئۆزى خاتىرجەم ھارۋىكەش ناخشىسىنى بولۇشىغا توۋلاپ، ئۇخلىغۇسى كەلگەندە ئۇخلاپ خاتىرجەم يول يۈرەتتى. ئۇ ئوتتۇرا بوي، دۇغلاقراق كەلگەن، ئورا كۆز كىشى ئىدى. قاڭشارلىق ئۇچلۇق بۇرۇنى بولسا، ئىككى ئۇچى ئاسمانغا قاراپ تۇرىدىغان يايدەك ئەگمە بۇرۇتىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ساقىپ چۈشكەن بولۇپ، خۇددى ئېتىلىش ئالدىدا تۇرغان ئوقيا ئوقىغىلا ئوخشايتتى. نېپىز لەۋلىرىنىڭ ئارىسىدىكى كۆكۈش سارغىيىپ كەتكەن چىشلىرىدىن ئۇنىڭ ناسۋال چېكىدىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى.
مانا ھازىرنىڭ ئۆزىدە يەكتىكىنىڭ ئۈستىدىن باغلىۋالغان پوتىسىغا قىستۇرۇۋالغان ناسۋال قاپىقىنىڭ بوينى مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. توختى ھارۋىكەش پىيادە يول يۈرگەندە ئوڭ پۇتىنى ئاقساپ ماڭاتتى. شۇڭا لەقەم قويۇشقا خۇشتار ئىلىلىقلار ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ ئولتۇرماي ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا لەقمىنى قوشۇپ «توختى توكۇر» دەپ ئاتايتتى. ئەمما توختى ھارۋىكەشكە ئادەمنى كەمسىتىدىغان بۇ لەقەم ھار كېلىشىنىڭ ئورنىغا، ئەكسىچە پەخىرلىنىش تۇيغۇسى بەخش ئېتەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ لەقەم توختى ھارۋىكەشكە ئانچە سىڭىپ كەتمىدى بولغاي، زور كۆپچىلىك دېھقانلار يەنىلا ئۇنى «توختى ھارۋىكەش» دەپ ئاتاشنى مۇۋاپىق تاپقان ئىدى. ئۇ دائىم بېشىدىكى مالخىينى ياساپ تۇرۇپ ئوڭ تەرەپكىرەك قىيسايتىپ كىيەتتى. بەلكى ئۇ، بۇ ئاق جىيەكلىك مالخاينى ئۆزىگە ئەڭ يارىشىدىغان باش كىيىم دەپ قارىسا كېرەك. ئۇنىڭ تەققى - تۇرقىدىكى يەنە بىر ئالاھىدىلىك شۇكى، ئۇنىڭ ئۇزۇن قاش - كىرپىكلىرىگە يازدا دائىم بىر قەۋەت ئاق چاڭ - توزان قونۇقلۇقلا تۇراتتى، قىشتا بولسا بۇ قاش - كىرپىكلەرنى ئاپاق قىروۋ باغلاپ كېتەتتى. بۇ ھالەت ئۇنىڭ دائىم يول ئۈستىدىلا ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ قەدىمكىلەر «ھارۋىكەش ئاۋارىكەش» دەپ بىكارغا ئېيتمىغانىدە! ۋە ئۇ « توختى ھارۋىكەش» دەپ ئاتالغانىدە! نېمىلا دېگەن بىلەن ئۇ مۇشۇ يېزىدىكى ناخشىنى ئەڭ ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىدىغان ھەتتا ئېغىزىدا تەمبۇر چېلىپ چاڭ چىقىرىۋېتىدىغان ۋە ئېيتقان ناخشىسى بىلەن ھارۋىسىدا ئولتۇرغانلارنى مۇڭغا چۆكتۈرۈپ مەستخۇش قىلىۋېتىدىغان ھارۋىكەشلەردىن ئىدى. ئەمما يېشى چوڭىيىپ قالغاچقىمىكىنتاك، يېقىنقى يىللاردىن بېرى قامچىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، ئېغىزىدا تەمبۇرنى تازا ياخشى چالالمايدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر نەچچە چىشى چۈشۈپ كەتكەن بولغاچقا تەمبۇرنى چېلىپ مەرغۇلىغا كەلگەندە چىشلىرىنىڭ كاۋاك

يەرلىردىن يەل قېچىپ، كۆي بۇزۇلۇپ كېتەتتى. شۇڭا هازىر ناخشىنىڭ ئاخىرىنى «تەمبۇر »سىز چۈشۈرەتتى. ئۇنىڭ ئېيتقان ناخشىلىرى شۇنچىلىك ياڭراق ئىدىكى، ئېتىنىڭ بېشى مەھەللىگە كىرمەي تۇرۇپ، ناخشىسىنىڭ ئاۋازى يىراقلاردىن ئاڭلىنىپ بولاتتى. ئۇ دائىم «بىزنىڭ ئېيتقان هەر بىر ناخشىمىز بىر داستان، بىر رومان، بىر تارىخىي دەۋرنىڭ سۈرىتى» دەپ پو ئاتاتتى. دېمىسىمۇ ئىلى خەلق ناخشا تېكىستلىرىنىڭ مەزمۇنى ناهايىتىمۇ مول ئىدى. هەربىر مەتىن هەقىقىي ئىلى دېهقانلىرىنىڭ ئەلەملىك سەرگۈزەشتىلىرىنى، ئۇلارنىڭ بېشىغا كەلگەن بالايى ـ ئاپەتلەرنى، زوراۋان هۆكۈمرانلارنىڭ زالىملىقىنى، ۋىسالىغا يېتەلمىگەن ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ كۆز ياشلىرىنى، قەهرىمان ئوغۇل ـ قىزلارنىڭ قەهرى ـ غەزەپلىرىنى ۋە ئۇلارنىڭ ياۋ ئالدىدىكى باتۇرلۇقلىرىنى روشەن ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئىسيانكار روهلىرىنى نامايان قىلاتتى.

مانا هازىر توختى هارۋىكەشنىڭ ئات هارۋىسى غۇلجىغا ئۇدۇل ئاپىرىدىغان «بۆلۈكەي» دەپ ئاتىلىدىغان غوللارنىڭ بىرىدە كېتىۋاتاتتى. بۇ هارۋا تا غۇلجا شەهىرىگە بارغىچە يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى نۇرغۇن يېزا ـ كەنتلەرنىڭ ئىشىكىنى چېكىپ ئۆتەتتى. دەرۋەقە، ماڭىدىغان يول خېلىلا ئۇزۇن ئىدى. توختى هارۋىكەش ئىتىنىڭ ئىتتىك كېتىۋاتقىنىدىن زوقلىنىپ، ئەتراپقا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا مەسىئۇتقا قاراپ قويىدى. مەسىئۇت هارۋىنىڭ ئوڭ يان تاختىيىغا جەينىكىنى قويغان پېتى، ئېڭىكىنى يۆلەپ، هارۋا چاقلىرىنىڭ قالدۇرغان توپا ئىزلىرىغا قاراپ خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇراتتى. مانا بۇ تۇيىلىق يول ئۇنىڭ هايات مۇساپىسىدا تەقدىرنى ئۆزگەرتىدىغان يولنىڭ مۇقەددىمىسى ئىدى. ئۇ، بۇ يولغا ئۆزىنىڭ يالغۇز چىققانلىقىدىن كۆڭلى بەكمۇ يېرىم ئىدى. گەرچە شەهەردە چوڭ ئاكىسى ئۇنىڭ يولىغا قاراپ تۇرغان بولسىمۇ، ئەمما ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بۇ يېزىدىن بۇنداق يالغۇز ئايرىلىشىقا كۆزى قىيمايۋاتاتتى. بولۇپمۇ ئۆزىدىن ئىككى ياش چوڭ، ئۆزى بىلەن دائىم بىرگە ئويناپىدىغان، پۈتۈن ئىشلىرىغا ياردەم قىلىدىغان ۋە يەنە قانداقتۇ بىر نەرسىلەرنى تالىشىپ كۈندە جېدەللىشىدىغان، بۇنداق جېدەللەردە ئۇنىڭغا دائىم يول قويىدىغان، نېمە تالاشسا شۇنى بېرىدىغان ئاكىسى زەيناۋىددىن بىلەن خوشلىشالمىغانلىقىدىن كۆڭلى شۇنچىكى غەش ئىدى. هە راست تېخى ئۆزى كىچىكىدىلا بىللە ئويناپ چوڭ بولغان، هەتتا مەڭگۈ ئايرىلماسلىققا ۋەدە بېرىشكەن جان دوستى نۇرتايمۇ بۇگۈن ئەتىگەندە كوچىغا چىقمىغان ئىدى. بۇ ئىككىسىنىڭ ئۆزىنى ئۆزۈتۈپ قويمىغانلىقىغا كۆڭلى شۇنچىلىك رەنجىدە بولۇپ، ئىچىدە:«باشقىسىغۇ بىر نۇرى، زەيناۋىددىن ئاكام بىلەن نۇرتاينىڭ كەلمىگىنىنى قارىمامدىغان» دەپ ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ، هەسرەت چېكىۋاتاتتى. ئۇنىڭ هارۋا چاقىنىڭ توختىماي پىقىراشلىرىغا قاراپ تۇرغان كۆزلىرىدىن تەشۋىش ۋە قايغۇـهەسرەت ئەكس ئېتىۋاتتى. ئۇنىڭ بۇ ئەلەملىرىنى سەل چاغلىغىلى بولمايدىغان ئەلەم ئىدى. دېمىسىمۇ مەسىئۇت ئۆزى ئويلىغاندەك، باشقىسىغۇ بىر نۇرى، ئاتا ـ ئانىسىدىن ئايرىلغاننى ئاز دەپ، كىچىكىدىن تارتىپ بىللە چوڭ بولۇپ، بىرـبىرىنىڭ خۇي ـ پەيلىنى بىلىشىپ بولغان قېرىندىشى ۋە دوستلىرىدىن، شۇنىڭدەك كىندىك قىنى تۆكۈلگەن يېزىسىدىن تۇيۇقسىزلا ئايرىلىش هەقىقەتەن مەن ـ مەن دېگەن ئوغۇل بالىغا دەرۋەقە تەس كېلەتتى.

مەسىئۇت ئەلەم بىلەن بېشىنى كۆتۈرۈپ ئارقىسىدا قىلىۋاتقان يېزىسىغا قارىدى. يېزىنىڭ ئۆيلىرى قويۇق ئاق تېرەكلەر ئارىسىدا كۆمۈلۈپ قالغاچقا، خۇددى ئاسماندىن يەرگە چۈشكەن بىر پارچە بۇلۇتقا ئوخشاش لەيلەپ تۇرغاندەك كۆرۈنۈۋاتاتتى. چىمەنلەرگە پۈركەنگەن ئارۇز، گۈزەل يېزىلارنىڭ مالائىكىسى، ئىلى دەريا ۋادىسىدىكى يېزىلارنىڭ نەمۇنىسى ئىدى. ئۇ خۇددى گۈل قىسقان هۆسنىنى سۈنۈپ ياتقان جاناننىڭ ئۆزى ئىدى. دېمەك ئارۇز يېزىسىنىڭ بارلىق گۈزەللىكلىرى مۇشۇ ئانا يۇرت تەبىئىتىنىڭ تېپىلغۇسىز ئىنئامى، تەڭرىنىڭ بىز ئۇيغۇرلارغا ئاتا قىلغان نېمەتلىرى ئىدى. مەسىئۇت ئۆز

يۇرتىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي، كۆز چاناقلىرىدا مەرۋايىت تىزغان ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەلەمگە تولغان كۆزلىرىنى بولۇق ئۆسكەن ئوت - چۆپلەرنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇنغان تۇرغايدەك يوشۇرماقچى بولۇپ، بېشىنى بۇراپ ئۇدۇلغا قارىدى، ئاندىن ئىككى قولىنى تۆگۈلگەن تىزىنىڭ ئۈستىگە گىرەلەشتۈرۈپ قويۇپ، پارقىراپ تۇرغان پېشانىسىنى قولىنىڭ ئۈستىگە قويدى. قۇياش نۇرىدا بېشىدىكى يېشىل دۇخاۋىدىن تىكىلگەن يىپىبكى مانچېستىر دوپپا بولسا، يۇلتۇز زەررىچىلىرىنى چېچىۋەتكەندەك يالتىراپ تۇراتتى. ئۇ شۇ ھالەتتە ئۇيان ئويلاپ - بۇيان ئويلاپ بىردەم تۇرغاندىن كېيىن، ئىچىنى نېمىدۇر بىر نەرسە تاتىلىغاندەك بولدى. ئاندىن چىگىش خىياللار بىلەن بەند بولۇپ كەتكەن بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ يولغا قارىدى. ئالدىدى ئىككى يانلىرى چىغىرتماقلار، تىۋىلغىلار ۋە ھەرخىل ياۋا گۈللەر بىلەن ئورالغان توپا يول، خۇددى ئوت - چۆپلەر ئارىسىدا يەر بېغىرلاپ كېتىۋاتقان يىلانغىلا ئوخشاش كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كۆزى بىردىنلا يولنىڭ ياقىسىدا تۇرغان ئىككى كىچىك چېكىتكە چۈشتى. ھارۋا يانداپ يېقىنلاشقانسېرى ئەسلىدە ئۇ ئىككى چېكىتنىڭ ئاكىسى زەيناۋىددىن بىلەن نۇرتاي ئىكەنلىكىنى ئېنىق بىلىندى.مەسئۇت دەرھال ھارۋىدىن ئىرغىپ چۈشۈپ، يول ياقىسىدىكى كاككۇك گۈللىرىنىڭ كۆكۈش ئۈزۈن غوللىرىنى دەسسەپ، ئاتنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ، ئۇلارغا قاراپ چاپتى. يول ئۈستىدە ھارۋىنىڭ كېلىشى ساقلاپ، ئىسىق ئاپتاپتا تەرلەپ پىشىپ تۇرغان زەيناۋىددىن ئىككى قولتۇقىغا ئىككى قوغۇننى قىسقان پېتى تۇراتتى. نۇرتاي بولسا، سۆگەت چۈنقىدىن توقۇلغان سېۋەتنىڭ تۈتقۇچىغا كۆسەيدەك قارىداپ كەتكەن بىلىگىنى كىرگۈزۈپ، سېۋەتنى قورسىقىغا تىرىگەن پېتى تۇراتتى. مەسئۇت يۈگۈرۈپ قۇچاق ئېچىپ كەلگەن پېتى، ئىككىسىگە تەڭلا ئېسىلىپ قۇچاقلاپ كۆرۈشتى. ئۇنىڭ خۇشاللىقى يۈزىگىچە تېپىپ چىقىپ، قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ، سەھەردە ئېچىلغان قىزىل گۈلدەك چىرايلىق بولۇپ كەتكەن ئىدى، ھاياجاندىن كۆزىدىن ئاققان ئىككى تامچە ياش ياپراقتەك يۈزىدە شەبنەمدەك تىترەپ تۇراتتى. دېمەك ھاياتنىڭ قىممىتىنىڭ ئەڭ مۇقەددەس نۇقتىسى، مۇشۇنداق قېرىنداشلار ۋە ۋاپادار دوستلارنىڭ ھېچقانداق بىر مەنپەئەتىنىڭ تاماسىدا بولماي، ئىچىدىن چىققان بىر مېھرى - مۇھەببەت ۋە سېغىنىش ئوتى بىلەن چىڭ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشىدىغان دەقىقىلەردۇر. دېمەك ئادەم بالىسى بۇ دۇنيادا ئەنە شۇنداق گۈزەل دەقىقىلەر ئۈچۈن ياشىسا كېرەك؟!. مەسئۇت ھاياجاندىن كۆزىگە كەلگەن ياشلىرىنى يوشۇرۇپ تۇرۇپ:

- مەن تېخى سىلەرنى«مەن بىلەن خوشلاشمايلا دەريا بويىغا كېتىپ قاپتۇدە» دەپ ئويلاپ قاپتىمەن. ئەسلىدە سىلەر مېنى يولدا ساقلاپ تۇرۇپتىكەنسىلەردە،- دەپ ئاكىسىغا قاراپ، چاندۇرماي قولىنىڭ دۈمبىسى بىلەن يۈزىنى سۈرتتى. زەيناۋىددىن قولتۇقىدىكى ساپسېرىق سارغايغان پوستىلىرىغا چاك كەتكەن ئىككى قوغۇننى ئۈكسىسىغا ئىشارەت قىلىپ تۇرۇپ - ئالە مۇنۇ قوغۇنلارنى، يولدا يەپ ماڭارسىلەر. مەن ئەتىگەندىلا ھېلىقى بىزنىڭ يەرنى ھۆددىگە ئېلىپ، قوغۇن تېرىغان ھامۇتاخۇن قەشقەرلىقنىڭ قوغۇنلۇقىغا بېرىپ «ھامۇتاخۇنكا، ئۇكام شەگە كىرەتتى، شۇڭا يولدا يەيدىغانغا ئىككى تال قوغۇن ئۈزۈپ بەرسىلە» دەپ بىر ياماق تەڭلىسەم، پۇلنىمۇ ئالماي، تاللاپ تۇرۇپ ئىككى قوغۇننى قولتۇقۇمغا قىستۇرۇپ قويدى. ئۇ ئادەم قەشقەرلىك بولغىنى بىلەن ئاجايىپ مەرد ئادەمكە ئەمەسمۇ، ياخشىلىقنى بىلمەي يۈرۈپتۇق، - دەپ، يېنىدا سېۋەتكە لىق تولدۇرۇپ تىزىلغان ئالمىنى تۇتۇپ قوللىرى تېيىلىپ كەتكەن نۇرتايغا قاراپ كۈلۈپ قويدى. مەسئۇت ئاكىسىنىڭ قولتۇقىدىكى قوغۇننىڭ بىرىنى ئېلىپ ھارۋىغا سالدى، ئارقىسىدىن ئاكىسىمۇ قولتۇقىدىكى يەنە بىر قوغۇننى ئىككى قولىنىڭ ئالقىنىنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ، ھارۋىغا ئاۋايلاپ سالغاچ، ھارۋىدىن چۈشمەي بالىلارنىڭ گەپ - سۆزلىرىگە، ئىش - ھەرىكەتلىرىگە سەپ سېلىپ ئولتۇرغان توختى ھارۋىكەشكە قاراپ، ئوك كۆزىنى قىسىپ قويدى. بۇ چاغدا نۇرتاي قولىدىكى قىزىل گۈلدەك قىپقىزىل قىزىرىپ پىشقان قىزىل ئالما سېلىنغان سېۋەتنى مەسئۇتقا تەڭلەپ تۇرۇپ - ئالا مۇنۇ بېغىمىزنىڭ ئالمىسىنى. مەن بۇگۈن سەھەردىلا

ئالملارنى شاختىن بىر تالدىن بىر تالدىن ئۈزۈپ، سېۋەتكە تىزىپ، سېنى شەھەرگە ئالغاچ كەتسۇن دەپ ئەكەلدىم، شەھەرلىكلەر ھەقىچان بۇنداق ئالملارنى يەپ باقمىغان، سەن ئۇلارغا «بىزنىڭ يېزىدا بۇنداق رەڭدار قالتىس ئالملارمۇ بار» دەپ بىر كۆرسىتىپ قوي،ـ دېدى ۋە قولىدىكى سېۋەتنى مەسئۇتقا خۇددى بىر دەستە گۈلنى سۇنغاندەك سۇندى. ئالملار سېۋەتكە شۇنچىلىك پەم بىلەن تىزىلغانكى، مەسئۇت قولىغا ئالغان بىر سېۋەت ئالما خۇددى بىر دەستە قىزىل گۈلدەك چىرايلىق بولۇپ، ئادەمنىڭ كۆزىنىڭ يېغىنى يەيتتى. ئالملارنىڭ ئاستىغا ساالغان ياپىبشىل چۆپلەرنىڭ سېۋەتنىڭ ئۈستىدىكى پاكىز قىرلىرىدىن چىقىپ تۇرغان پۈپۈكلىرى خۇددى تېخى ئېچىلمىغان غۇنچىلاردەك شۇنچىلىك گۈزەل كۆرۈنۈپ تۇراتتى، چۆپلەرنىڭ غوللىرىدىن چىققان ياپراقلار قىزىل گۈلنىڭ كىچىك يوپۇرمالىرىدەك لەرزان تىتىرەۋاتاتتى.

مەسئۇتنىڭ ئۇ ئىككىسىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمايۋاتاتتى. ئامال بار ئۇلار بىلەن بۇ يول ئۈستىدىكى خىلۋەت ماكاندا بىر دەم بولسىمۇ بىللە تۇرۇۋالغۇسى بار ئىدى. ئەمما ۋاقىت دېگەن ساقلاپ تۇرمايدۇدە، ئالدىدا يەنە بەش ئالتە سائەت ماڭىدىغان ئۇزۇن يول سوزۇلۇپ ياتاتتى. شۇڭا توختى ھارۋىكەش ئۇلارنى ئالدىرىتىپ ـ ھە مەسئۇت بولدى، ئەمدى ھارۋىغا چىق، نېمانداق قىز بالىدەك نازلىنىپ تۇرىسەن. كەچ كىرىپ كەتكىچە شەھەرگە كىرىۋالمساق بولمايدۇ،ـ دەپ ئۇنى ھارۋىغا چىقىشقا ئىشارەت قىلدى. ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان مەسئۇت نائىلاج ھارۋىغا چىقىپ، ئۇلارغا قول سىلىپ خوشلاشتى. مەسئۇت ھارۋىغا چىقىش بىلەن تەڭ توختى ھارۋىكەش ئاتنىڭ چۇلۇۋىرىنى بىر سىلكىگەن ئىدى، ئات بىر ئىرغىپلا يولغا راۋان بولدى. توختى ھارۋىكەش ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ـ ھە يىگىتلەر ئەمدى يول ئۈستىدە تۇرۇۋەرمەي، ئۇدۇل مەھەللىگە كېتىڭلار، بولمىسا بېشىڭلاردىن ئايتاپ ئۆتۈپ كېتىدۇ،ـ دەپ توۋلىدى. زەيناۋىددىن بىلەن نۇرتاي ھارۋىنىڭ ئارقىسىدىن قوللىرىنى پۇلاڭلاتتى، شۇ ئارىدا نۇرتاي،ـ مەسئۇت بىزنى ئۇنتۇپ قالما! ئارۇزغا چوقۇم قايتىپ كەل!،ـ دەپ بار كۈچى توۋلاپ، تۇپىلىق يولنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىقىپ، ھارۋىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ چاپتى.

ئادەم دېگەننىڭ مۇشۇنداق پەخىرلەندۈرىدىغان دوستىنىڭ بولۇشى، مۇشۇنداق بەختىيارلىق تۇيغۇسىغا چۆمۈلدۈرىدىغان كۆيۈمچان قېرىندىشىنىڭ بولۇشى مەسئۇتتەك بىر شاكىچىك يولچى ئۈچۈن، نېمە دېگەن زور مەنىۋى كۈچ قۇۋۋەت ھە! ئاكىسىنىڭ چىرايىدىكى ئۇنىڭغا بولغان خەيرخاھلىق، نۇرتاينىڭ ئۇنىڭغا بولغان دوستلۇق مېھرى مەسئۇتنا ھەقىقەتەن ئۇنتۇلماس خاتىرىلەرنى قالدۇرغان ئىدى.

ھارۋا بارغانسېرى ئىتتىكلەپ، چاقىدىن چىققان تاراقشىغان ئاۋاز بىلەن ئارقىسىدىن پۇرقۇراپ چىيقان توپا ـ چاق، نۇرتاينىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازىنى بېسىپ، ئۇنى پۈتۈنلەي توپا بىلەن كۆمۈۋەتكەن ئىدى. مەسئۇت ئارقىدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان توپا ـ چاڭلارنىڭ ئىچىدىن ئاكىسى بىلەن نۇرتاينى ئىزدەپ ئۇزۇنغىچە قاراپ تۇردى. ئەمما ھارۋا چاقى ئالدىغا قاراپ ئىلگىرىلىگەنسېرى ئۇلارنىڭ كىچىك گەۋدىسى توپا ـ چاڭ بىلەن پۈتۈنلەي كۆمۈلۈپ كەتتى ۋە مەسئۇتنىڭ كۆزىنىڭ ئالدىغا قويۇق بىر چاڭ پەردىسى تارتىلغان ئىدى. مانا بۇ پەردە مەسئۇت بىلەن ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئارۇز يېزىسىنى ۋە ئەڭ يېقىن ئادىشى نۇرتاي بىلەن ئاكىسى زەيناۋىددىن ئايرىۋەتكەن ئىدى.

مەسئۇت ئارقىسىدا كىچىك بىر چېكەتكىدەك كۆرۈنۈپ تۇرغان يۇرتىغا قاراپ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ئادەمدەك جىم ئولتۇراتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ قەلبى گويىاكى كەچكى شەپەقنىڭ نۇرىدا قىزارغان كۆلدەك تىپتىنچ ئىدى. ئۇنچىدەك چىشلىرىنى يېپىپ تۇرغان جىلىتىدەك نېپىز لەۋلىرى شەپىسىز شامالدا يىپەكتەك

شـــۇىرلاۋاتقان نېلۇپەر گۈللىرىنىڭ ياپراقلىرىدەك مىدىرلاۋاتاتتى. توختى ھارۋىكەش بولســـا، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن، جىمجىت سۈكۈناتنى بۇزۇپ سۆز ئاچتى ـ مەسئۇت شـەھەرگە كىرىدىغان بۇ يول بەك ئۇزۇن، ھېلىتىنلا مۇگدەپ ئولتۇرماي، ئوغۇل بالىدەك تىك ئولتۇر. بىزدە «توپا تامنى زەي يەيدۇ، ئوغۇل بالىنى غەم» دېگەن گەپ بار، ھېلىتىنلا غەمگە پېتىپ قىزىل ئالمىدەك يۈرىكىڭنى لەختە ـ لەختە قىلماي، قىزىق پاراڭلىرىڭ بولســـا قىل، ناخشـــىلىرىڭ بولســـا ئېيت. بۆلۈكەينىڭ غوللىرىدا ناخشـا ئېيتىپ ماڭمىســاڭ يول ئاۋۇمايدۇ، ھەتتا مۇنۇ ماڭلىيىدا بۇلۇتتەك قاشـقىســا بارتورۇق ئاتمۇ ياخشى ماڭماي، مۇگدەپ قالىدۇ .شۇڭا بۇ يوللاردا بولۇشىغا ناخشا توۋلاپ ماڭىدىغان گەپ، قېنى ئۇنداق بولسا باشتا مەن باشلاپ بېرەي،ـ دەپ ھارۋىكەش ناخشىسىنى باشلىۋەتتى.

ئېتىمنى قامچىلاپ ئۆتتىۋم،
بۆلۈكەي غولى بىلەن.
ئوينىساڭ تۇزۇك ئوينا،
ھەر ئىشنىڭ يولى بىلەن.

كۈندە كۆرمىدىم يارنى،
كۈندە كۆرەرمەن دەپ.
ئۈمىد ئۈزمىدىم ياردىن،
ئۆلمىسەم سۆيەرمەن دەپ.

ئۇ بۇ ناخشـىنى ھەقىقەتەن ھارۋىكەشـلەرگە خاس بىر سـاپ ئاۋاز بىلەن شـۇنچىلىك تەبىئي ئېيتقان ئىدى. ئارقىسىغا ئۇلاپلا «ۋادەرىخا »نى باشلىدى.

ۋادەرىخا دەردى بىلەن،
مەن ئادا بولدۇم نىتەي.
زەرۇ گۆھەردەك يىتتۇردۇم،
تاپمىدىم ئەمدى نىتەي.

بارمىغاچقا، يانمىغاچقا،
يېگانە دەيدۇ يارمىنى.
بېشىدا پەرۋانە بولسام،
مەستانە دەيدۇ يارمىنى.

ئىلى خەلق ناخشـىلىرىغا ئەلمىســاقتىن بۇيان مۇشـۇ گۈزەل زېمىنغا ئىگىدارچىلىق قىلىپ كەلگەن ئىلى خەلقىنىڭ ئارزۇ ـ ئىســـتەكلىرى، مۇھەببەت ـ نەپرىتى، ئىجتىمائىي تۇرمۇش شـــەكلى، ئېســـتېتىك قاراشـــلىرى ۋە ســـىياســـي كۆرەشـــلىرى، جۈملىدىن بىر پۈتۈن تارىختا بېشـــىدىن كەچۈرگەن ســەرگۈزەشـتىلىرى مۇجەســـەملەنگەن. ئىلى خەلقى تارىختىن بۇيان تالاي مۇشـەققەتلىك ئىشـلارنى بېشـىدىن ئۆتكۈزۈپ، تالاي تارىخى ۋەقەلەرگە شـاھىت بولۇپ ۋە تالاي قېتىم ياۋغا قارشـى كۈرەشـلەرگە قاتناشـقان بولغاچقا ئەجدادلىرىمىزنىڭ پاجىئەلىك ســەرگۈزەشـتىلىرىنى، مۇھەببىتىنى، باتۇرلۇقىنى،

جەڭگىۋارلىقىنى، ئېستېتىك قاراشلىرىنى ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىكنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان مەزمۇنلار ئىلى خەلق ناخشىلىرىنىڭ تېكىستلىرىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. بولۇپمۇ يۇرۇشلەشكەن ناخشىلاردا ئەنە شۇنداق تېماتىك مەزمۇنلار قويۇق ئەكس ئېتىلگەن بولۇپ، بۇنداق ئۆزگىچە خاسلىققا ئىگە بايان ئىلى خەلق ناخشىلىرىنىڭ مەتىنلىرىدە كۆپرەك سالماقنى ئىگىلىگەن. خەلق ناخشىلىرىنى بىر - بىرىگە چېتىپ بىر يۇرۇش قىلىپ ئېيتىش ۋە ھەربىر يۇرۇش ناخشىلارنىڭ ئاخىرىنى مەرغۇللار بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇپ ئېيتىش ئۇسۇلى يەنە بىر جەھەتتىن ئۇيغۇر مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى بىباھا گۆھەرلەردىن بىرى بولغان ئون ئىككى مۇقامنىڭ ئىلى خەلق ناخشىلىرىدا ئۆز ئورنىنى روشەن نامايان قىلغانلىقىنىڭ يارقىن ئىپادىسىدۇر. ئىلى خەلق ناخشىلىرى شۇنچىلىك يېقىملىق، شۇنچىلىك مۇڭلۇق، شۇنچىلىك جەڭگىۋار، شۇنچىلىك جاراڭلىق ۋە تېرەن مەنالىق مەتىنلىرى بىلەن بىر پۈتۈن ئۇيغۇر خەلق ناخشىلىرى خەزىنىسى ئىچىدە ئالاھىدە ئورۇن ئىگىلەپ، ئۆزىنىڭ گۈزەل كۈيلىرىنى ئەسىرلەردىن بېرى ياڭرىتىپ، پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ شىكەسىتلەنگەن قەلبىگە مەلھەم بولۇپ كەلمەكتە ۋە ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئېگىلمەس - سۇنماس مىللىي روھىنى پۈتۈن جاھانغا نامايان قىلىپ، تارىخقا ئەگىشىپ بارغانسېرى مۇكەممەللىشىپ بارماقتا. مانا ھازىر ئىلى خەلق ناخشىلىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىۋاتقان توختى ھارۋىكەشنىڭ تەققى - تۇرقىدىن، گەپ - سۆزلىرىدىن، ئېيتقان ناخشىلىرىدىن ۋە ئېيتىغا ھېچ قامچا تەگكۈزمەي ھارۋىسىنى سېلىق ھەيدەشلىرىدىن، بېشىدىن نۇرغۇن ئىسىق سوغۇقلار ئۆتكەن، تالاي تارىخىي ۋەقەلەرگە ۋە كۈرەشلەرگە شاھىت بولغان بىر تارىخنىڭ گۈۋاھچىلىرىدىن بىرى ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلىش ئانچە قىيىن بولمىسا كېرەك. بۇ يول تېخى ئۇزۇن قېنى ئۆز ئاغزىدىن نى - نى پاراڭلارنى ئاڭلايمىزغۇ تېخى.

توختى ھارۋىكەشنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان مەسئۇتقا ئەمدى جان كىرگەن ئىدى .ناخشىنىڭ ئاخىرى چۈشۈش بىلەن تەڭ مەسئۇت ئۆز يېشىغا ماس كەلمەيدىغان بىر ۋەزىن بىلەن - ۋاھ، ۋاھ توختىكا، ناخشىنى ئەجەبمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىڭ جۇمۇ. سېنىڭ بۇنچىلىك پەيزىگىزىنىڭ بارلىقىنى بىلمەپتۇق، - دەپ ئورۇق گەۋدىسىنى سەل مىدىرلىتىپ، ئۆزىنى رۇسلاپ ئولتۇردى. مەسئۇتتىن كۈتۈلمىگەن بۇ ماختاش، ئىلتىپاتلارغا ئېرىشكەن توختى ھارۋىكەش ساددا مەغرۇر قىياپەت بىلەن، مەسئۇتقا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، يولنىڭ سول تەرىپىدىكى مۇشۇ زېمىننىڭ تومۇرىدەك كۆپكۆك كۆرۈنۈپ تۇرغان، سۈپسۈزۈك سۇلىرى ھارۋىغا ئەگىشىپ شىرىلداپ ئېقىپ كېلىۋاتقان ئۆستەڭنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:
- كۆردۈڭمۇ ئاۋۇ قىرلىرىنى زەڭگەررەڭ ئېچىلغان كاككۇك گۈللەر چۆنكەپ كەتكەن ئۆستەڭنى، ياش چاغلىرىمىزدا داداڭ سابىر بىلەن بىرگە ئاشۇ ئۆستەڭلەرنى بىز چاپقان. يۇقىرىدىكى يېزىلارغا تومۇردەك يامراپ كەتكەن تارماق - تارماق ئېرىق - ئۆستەڭلەرنى مېنىڭ دادام بىلەن سېنىڭ بوۋاڭلار چېپىپ، مۇشۇ زېمىننىڭ مۇشۇنداق ياپىيېشىل كۆكىرىپ تۇرۇشىغا، ئاشۇ تاختا - تاختا ئېتىزلاردىكى بۇغداي - قوناقلارنىڭ ئالتۇندەك باشاقلارنى تۇتۇشىغا، مۇشۇ زېمىندا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۆز رىزقىنى ئۆزى تېپىپ يېشىشىگە ۋەسىلە بولغان. ئەمما لېكىن ئۆز رىسقىمىزنى ئۆزىمىز يېيىشكە زالىملار ھېچبىر زامان يول قويمىدى، ھازىرمۇ ھەم شۇنداق بولۇۋاتىدۇ. مۇشۇ زېمىننى مۇشۇ ھالغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئەجدادلىرىمىز بىلەن بىرگە ئاز بەدەل تۆۋلىمىدۇق. بىر چەتتىن ئېغىر ئەمگەكنىڭ مۇشەققەتلىرىنى تارتىساق، يەنە بىر چەتتىن تاجاۋۇزچى مانجۇ ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ قول - چوماقچىلىرىنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغان ھاشارلىرىنىڭ دەردىنى ئۆلگۈدەك تارتتۇق. ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن تارتىپ يالغۇز ئۆزىمىزنىڭ يەرلىرىنى سۇغىرىدىغان ئۆستەڭلەرنى چېپىپ قالماي، يەنە ئىلى جاڭجۇنىڭ بىكارتاماق چېرىكلىرىنىڭ قارىنىنى تويغۇزۇش ئۈچۈن زىرائەت تېرىشقا ئېچىلغان تېرىلغۇ يەرلەرنى سۇغۇرۇش

ئۇچۇن مەجبۇرى ھالدا ئۆستەڭ چاپتۇق ۋە بوز يەر ئېچىش ئۇچۇن ئېغىر ھاشارلارغا تۇتۇلدۇق. كونىلارنىڭ ئېيتىشىچە 1762ـ يىللىرى تاجاۋۇزچى مەنچىڭ ھۆكۈمىتى كۇرەدە ئىلى جاڭجۇن مەھكىمىسى تەسىس قىلىپ، پۇتۇن شەرقىي تۇركىستان زېمىنىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا باشلىغان ئىكەن. ئىلى جاڭجۇنىگە قاراشلىق مەنچىڭ چېرىكلىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ھەمدە ھەر قايسى شەھەرلەردىكى مۇستەملىكىچى خىتاي مۇلكى، ھەربىي ئەمەلدارلارنىڭ تەمىناتىنى قامداش، ئۇلارنى ئوزۇق ـ تۇلۇك بىلەن تەمىنلەش ئۇچۇن ئىلى دېھقانلىرىنى مەجبۇرى بوز يەر ئاچقۇزۇپ، ئېرىق ـ ئۆستەڭ چاپقۇزۇپ تېرىقچىلىق قىلىشقا مەجبۇرلىغان ئىكەن. بولۇپمۇ ئەڭ دەھشەتلىك ھاشارلارنىڭ بىرى قەلئە ياساش، سېپىل سوقۇش ۋە ئۆي ـ ئىمارەت سېلىش ئۇچۇن سېلىنغان ئەمگەكلەر ئىكەن. ھۆكۈمرانلار ئۆز مەقسەتلىرىگە يېتىش ئۇچۇن «دارخانلىق تۇزۇمى» دېگەن بىر تۇزۇمنى يولغا قويغان ئىكەن. بۇ تۇزۇمگە ئاساسەن ئىلى دېھقانلىرى ھەر ھەپتىدە ئالتە كۈن بىكارغا ئىشلەپ، ئاران بىر كۈن ئۆزلىرى ئۇچۇن ئىشلىگەن ئىكەن. ئەنە شۇ چاغلاردا ئىلى خەلقى بۇ توغرۇلۇق مۇنداق قوشاقلار توقۇغان ئىكەن:

پۇتى بارلا ئادەمنى تىنچ تاپقۇزماس بۇندا،
سالغۇزىدۇ ئۆي ـ ئىمارەت، سېپىل، باغ ـ ھويلا.
يېتىم ـ يېسىرلار خىجالەت، تەڭگىسى يوق قولىدا،
بارئۇڭا باش قېتىقچىلىق، كۈندە يۈزمىڭ خىل غوۋغا.

ئەنە شۇ ھاشارلار ھەقسىز بولغاننى ئاز دەپ، كۈنلەپ كۈنلەپ دەم ئالماي ئىشلەيدىغان ئېغىر جىسمانىي ئەمگەك بولغاچقا نۇرغۇن دېھقانلار ئېغىر جىسمانىي زۇلۇم چەككەندىن سىرت يەنە بۇ ھاشارلارغا باش بولغان زالىملارنىڭ قامچىلىرى ئاستىدا خورلىنىپ جان ئۈزگەن ئىكەن. ئەنە شۇ ئېغىر كۈنلەردە ئۆستەڭ چېپىش ئەمگىكىدە بېلى پۈكۈلگەن دېھقانلار ئۆزىنىڭ دەرد ـ ئەلەملىرىنى، ئاھۇـ زارلىرىنى، ئۆستەڭ ناخشىسى بىلەن مۇنداق ئىزھار قىلغان ئىكەن،ـ دەپ ئۆستەڭ ناخشىسى باشلىۋەتتى:

ئۆستەڭنىڭ تېگى قاتتىق،
چاپسا كەتمەن ئۆتمەيدۇ.
زالىم توڭچىسى بەگلەر،
بېشىمزدىن كەتمەيدۇ.

ئۆستەڭنىڭ تېگى لايدۇر،
دەسسىسە لىغىرلايدۇ.
زالىملار چىقىپ كەلسە،
يۈرەكلەر جىغىلدايدۇ.

توختى ھارۋىكەش «ئۆستەڭ ناخشىسى»نىڭ ئارقىسىغا ئۇلاپلا «ئالۋان» ناخشىسىنى ئېيتتى.

ئالۋان ھوسۇلۇم تولا،
قويماي دېسەم ئېشىم يوق.
بۇ ھوسۇلنى قۇيمىسام،

تىرىكلىكتە بېشىم يوق.

ئاخشىمى ياتار چاغدا،
سالىلارغا كىگىز قېنى،
بۇ جاندىن ئۆتۈپ كەتتى،
زالىملارنىڭ قىلغىنى.

ناخشىنى تازا ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتقان توختى ھارۋىكەش، بىر «ئۇھ» تارتىۋەتكەندەك كېيىن:

- قارا مەسىئۇت ئوغلۇم، بىز دېھقانلارنىڭ ھال - ئەھۋالى ھېچبىر زامان ياخشى بولۇپ باققان ئەمەس. شۇ يىللاردا بىز ھازىرقىدىن بەتتەررەك ھۆكۈمەتكە غەللە - پاراق ئاشلىقى تاپشۇراتتۇق. بۇ تاپشۇرغان ئاشلىقنى «ئالۋان» ياكى «ھوسۇل» دەپ ئاتايتتى. ئۇ چاغلاردا ئالۋاننىڭ دەستىدىن دېھقانلار كۆن ئېلىشقا ئامالسىز قالغان ئىدى. ئالۋان تۆلەيمىز دەپ ھېسابسىز سورۇقچىلىقلارنى تارتقان، ھەتتا بېرىدىغان ئاشلىقلىرى قالمىغاندا زالىملار ئۆيلىرىمىزدىكى قازان - قومۇچ، ئاستىمىزغا سالىدىغان كىگىز- بورىلارنى، ھەتتا ئۇچىمىزدىكى كىيىم - كېچەكلەرنىمۇ سېتىشقا مەجبۇرلاپ، ئالۋاننى تۆلەشكە زورلىغان ئىدى. ئاباي ئېيتقان ئاشۇ ناخشا ئەنە شۇ چاغلاردا ئاشۇ كۆلپەتلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن دېھقانلارنىڭ يۈرەك باغرىدىن ئېتىلىپ چىققان نىدالىرىدىن تىزىلغان بېيىتلاردۇر. ئەنە شۇنداق ئېغىر كۆلپەتلىك كۈنلەرنىڭ بېرىدە،- دەپ، بېشىغا قىڭغىر كىيىۋالغان مالخېيىنى سول قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ، ئوڭ قولىدىكى قامچىسى بىلەن تەسكەي تەرەپنى كۆرسىتىپ - ئاشۇ تەرەپتىكى موللىتوختىيۇز دېگەن يېزىدا «سادىر پالۋان» دەپ نام ئالغان، ئەل ئىچىدىن چىققان ھەققانىيەتچى باتۇر قوماندان ۋە ئۇستا قوشاقچى سادىر ئاكا، ئېزىلگەن دېھقانلارغا باش بولۇپ تاجاۋۇزچى مەنچىڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى قوزغىلاڭ باشلاتقان ئىدى. بۇ قوزغىلاڭ بارا - بارا كېڭىيىپ پۈتۈن ئىلى تەۋەسىنى زىلزىلىغا كەلتۈرۈۋەتتى. بىزمۇ بۇ قوزغىلاڭنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ ئىچ - ئىچىمىزدىن خوش بولدۇق ۋە قوزغىلاڭغا قاتناشماقچى بولدۇق. ئۇ چاغلاردا داداڭ سابىر بىلەن مەن ئون يەتتە، ئون سەككىز ياشلاردا ئىدۇق. بىزنىڭ تازا ئىلىكىمىز توشۇۋاتقان، كۈچ - قۇۋۋىتىمىز ئۇرغۇپ تۇرىدىغان، ناھەقچىلىكلەرگە چىدىماي، ئۇسسۇيدىغان تام تاپالماي يۈرگەن چاغلىرىمىز ئىدى. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە مەھەللىمىزگە ئات چاپتۇرۇپ ئونەدەك ئادەم كەلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە بېشىغا مېنىڭكىدەك تارانچى دېھقانلىرىنىڭ مالخېيىنى كىيىۋالغان، ئېگىز بويلۇق، كەڭ غوللۇق، بويۇنلىرى سېپىنىڭ بېلىڭچىلىك بار، ئۆزى شۇنچىلىك قاۋۇل، ئات ئۈستىدىكى تەققى - تۇرقىدىن غەيرەت - جاسارىتى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان، ھېچ نەرسىدىن قورقمايدىغان چىراي بىر كىشى بار ئىدى. بۇ كىشى دەل سادىر پالۋان ئىدى. سادىر پالۋان ئاتايىتەن بىزنىڭ ئارۇزىغا كېلىپ، دېھقانلارنى مەنچىڭ تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ زۇلۇمىغا قارشى ئېلىپ بارغان دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قېتىلىشقا سەپەرۋەرلىك قىلىش ئۈچۈن كەلگەن ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن مەن ۋە داداڭ بولۇپ ئونغا يېقىن ياش بالىلار شۇ كۈنىلا ئات - ئۇلاغلىرىمىز بىلەن سادىر پالۋاننىڭ ئارقىسىدىن غۇلجىنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن يۈرۈپ كەتتۇق. بىز شەھەرنىڭ بوينىكىسىگە دېگەن جايغا كەلگىچە سادىر پالۋاننىڭ ئارقىسىدىكى قوشۇن 3000 دىن ئېشىپ كەتتى. بىز غۇلجىنى مۇھاسىرىغا ئېلىپ جەڭ قىلىدۇق، ئون كۈنلۈك قانلىق جەڭدىن كېيىن غۇلجىنى پۈتۈنلەي ئازاد قىلىدۇق ۋە ئازادلىق، ئەركىنلىك، مۇستەقىللىق دېگەننىڭ تەمىنى شۇ چاغدا تېتىدۇق. ئازاقلىق، ئەركىنلىك، مۇستەقىللىق دېگەننىڭ تەمى ئاجايىپ بىرتەمكى، ئۇنىڭ تەمىنى بىر تېتىپ قالغان ئادەم ئۇنىڭ ئۈچۈن جېنىنى ھېچ ئىككىلىنىپ ئولتۇرمايلا پىدا قىلىدۇ. بىز غۇلجىنى ئازاد قىلغاندىن كېيىن، پۈتۈن شەھەر خەلقى

بىلەن شۇنچىلىك ھاياجان ئىچىدە ئۇرۇش غەلىبىسىنى تەن - تەنە قىلدۇق. خۇددى ھەممە يەردىن ئېتىلىپ چىققان بۇلاق كۆزلىرىدەك، كوچىلارغا ئۆي - ئۆيدىن چىققان ئۇششاق بالىلار، خوتۇن - قىزلار قىنى - قىنىغا پاتماي تەن - تەنە قىلىشتى. يېزا - يېزىلاردىن شەھەرگە سەلدەك ئاققان دېھقانلار ئازادلىق تەنتەنىسىنى غۇلجا ئاھالىسى بىلەن بىرگە تەبرىكلەپ، ھەممە يەر جانلاندى، خۇشاللىققا چۆمۈلدى. شۇ چاغدا سادىر پالۋاننىڭ نامى، شۆھرىتى ھەسسىلەپ ئاشتى. بىزمۇ ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى جەڭچىلەردىن بىرى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن شۇنچىلىك ئۆزىمىزدىن پەخىرلەندۇق. جاي - جايلاردىن كەلگەن ياش يىگىتلەرنىڭ بەزىلىرى ئات - ئۇلاغلىرى بىلەن، بەزىلىرى چوماق - توقماقلىرى بىلەن سىپىمىزگە كېلىپ قوشۇلدى. ئاز كۈن ئۆتمەيلا بىزنىڭ قوشۇنىمىز زورىيىپ، ھەيۋەتلىك، قۇدرەتلىك بىر قوشۇنغا ئايلاندى. ئاندىن يۇرت چوڭلىرى ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت قۇردى ۋە قوزغىلاڭچى قوشۇننى بىرە قۇر تەرتىپكە سالدى. ئازراق ۋاقىت ئۆتە ئۆتمەيلا چىلپەڭزە قەلئەسىنى ئېلىش ئۈچۈن ئاتلاندۇق. بۇ ئۇرۇشقا سادىر پالۋان دەللىك ئۆزى باش بولدى. بىزمۇ سادىر پالۋاننىڭ يول باشچىلىقىدا چىلپەڭزە قەلئەسىنى مۇھاسىرىغا ئېلىش جەڭلىرىگە قاتناشتۇق. دەيۋز خىتاي چېرىكلىرى زەمبىرەك، مىلتىقلىرىدىن ئۇزۇلدۇرمەي ئوق ئۇزۇپ، قەلئەنى بىزدىن قوغدىدى. شۇ چاغدا جاھاننى قويۇق ئىس - تۈتەك قاپلاپ، ئوق - دورا ھىدىدىن ئادەمنىڭ نەپەس ئېلىشىمۇ تەسلىشىپ كەتكەن ئىدى. مانا مۇشۇنداق قىيىن جەڭ شارائىتىدا سادىر پالۋان ئەقلىنى ئىشلىتىپ، شۇنچىلىك ئەپچىل بىر چارىنى ئويلاپ تاپتى. «جەڭ دېگەننىڭ توققۇزى رەڭ، بىرى جەڭ» دېگەن گەپكە شۇ چاغدا ئىشەنگەن ئىدىم. يەنى «قانداق ئامال تاپتى؟» دېمەمسەن قارا، ئۇ مەغرۇر قىياپەتتە بىزگە قاراپ:

بىنەمنىڭ شامالى بار،
بۇغداينىڭ سامانى بار.
غەم قىلما قېرىنداشلار،
سادىرنىڭ ئامالى بار.

- دەپ قوشاق قېتىپ تۇرۇپ، بىزگە بۇيرۇق بېرىپ، چىلپەڭزە قەلئەسىگە سۇ كىرىدىغان ئېرىقنى پۈتۈنلەي ئەتتۇرۇۋەتتى. ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتە - ئۆتمەيلا قەلئە ئىچىدىن مەنچىك چېرىكلىرىنىڭ داد - پەريادلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى، شۇنداق داد - پەريادلار كۆتۈرۈلۈۋاتقان كېچىدە، سادىر پالۋاننىڭ بۇيرۇقى بىلەن قەيەرلەردىندۇر تېپىپ ئەكەلگەن توپ - توپ ئۆچكىلەرنىڭ مۈڭگۈزىگە ياغقا چىلانغان نۆكچە باغلاپ، ئاندىن ئۇلارنى بىر- بىرلەپ تۇتاشتۇردۇق ۋە ھەممىمىز قولىمىزغا بىر تالدىن مەشئەل تۇتۇپ، ئۆچكىلەرنى ئاستا ھەيدەپ قەلئەگە يېقىنلاپ كەلدۇق. بۇنىڭ بىلەن بىر ئادەم ئون بولۇپ كۆرۈنۈپ، ئەتراپنى ھەيۋەتلىك يالجىپ يېنىۋاتقان مەشئەللەر بىلەن ھۇررا سادالىرى قاپلاپ كەتتى. بۇ ھەيۋەتلىك مەنزىرىنى كۆرگەن ۋە چۇقان - سۈرەنلەرنى ئاڭلىغان قەلئە ئىچىدىكى ئامبال ۋە چېرىكلەر ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئىچىدە دىر- دىر تىترەپ، دەرھال ئاق بايراق چىقىرىپ، ئۆزلىرىنىڭ تەسلىم بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، قەلئە دەرۋازىسىنى ئېچىۋەتتى. بۇ قېتىمقى غەلىبىنى بىرىنچى بولۇپ مۈڭگۈزىگە نۆكچە باغلانغان ئۆچكىلەر مەرەپ تۇرۇپ تەبرىكلىدى. ئۇلار دەرۋازىدىن مەرەشكەن پېتى قەلئە ئىچىگە كىرگەندە، ئامبال ۋە چېرىكلەر ھەيرانلىق ئىچىدە كۆزلىرىنى چەكچەيتكەن پېتى تۇرغان جايىدا مىدىر- سىدىر قىلماي تۇرۇپ قىلىشقان ئىدى. ئاندىن قوزغىلاڭچى قوشۇن داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلەپ، ئىلى جياڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ مەركىزى قەلئەسى بولغان بايانداينغا ھۇجۇم باشلىدۇق. ئەمما نەچچە قېتىم قورشاپ ھۇجۇمغا ئۆتكەن بولساقمۇ، بۇ قەلئەنى ئېلىشقا ئامالسىز قالدۇق. ئەنە

شـــۇنداق قىيىن ئەھۋالدا يەنىلا ســـادىر پالۋان بىر ئەپچىل چارىنى ئويلاپ تاپقان ئىدى. يەنى نەچچە كېچە ـ كۈندۈز جاپالىق ئىشـلەش نەتىجىسـىدە سـىپىلىنىڭ تۈۋىگە يېتىپ بارىدىغان خەندەك كولاپ چىققان ئىدى. ئاندىن سىپىلنى پارتلاتقۇچ دورا بىلەن پارتلىتىپ، قەلئەنىڭ ئىچىگە بۆسۈپ كىرىدىغان ئېغىزنى ئاچقان ئىدى. بۇنىڭ بىلەن 5000 دىن ئوشـۇق قوزغىلاڭچى قوشـۇن قەلئە ئىچىگە باسـتۇرۇپ كىرىپ، قەلئەنى ئازاد قىلغان ئىدۇق. بۇ قېتىمقى جەڭ ئاجايىپ دەھشـــەت بولغان ئىدى. زەمبىرەكلەر گۈمبۈرلەيتتى، ئوق چۈشكەن يەرلەر قومۇرۇلۇپ كۆككە كۆتۈرۈلۈپ قار ئۈچقۇنلىرىدەك ئاپاق بولۇپ ھاۋادا توزۇيتتى. بىز كىندىكىمىزگە كېلىدىغان ئورەكلەردىن «ھۇررا !» دېگەن ســـادا بىلەن تەڭ ئىرغىپ چىقىپ، ھوشـــۇقىمىزغىچە قىپقىزىل قاننى كېچىپ ئالغا يۈگۈردۇق، بۇ مەنزىرە خۇددى بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ قىرغاققا ئۇرۇلۇۋاتقان دېڭىز دولقۇنلىرىغا ئوخشايتتى. توساتتىن ئالدىمدا «گۈمبۈر» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ موللاق ئېتىپ يېقىلغان ئىدىم. پارتلىغان زەمبىرەك ئوقىنىڭ بىر پارچىسى ئوڭ پۇتۇمغا تېگىپ كېتىپ، ئېغىر يارىلانغانتىم. ئەنە شۇ چاغدا داداڭ سابىر مېنى دەرھال جەڭ مەيدانىدىن سۆرەپ چىقمىغان بولسا، قانسىراپ ئۆلگەن بولاتتىم. شۇڭا داداڭ سابىر مېنىڭ جان ـ جىگەر ئاغىنىملا بولۇپ قالماي، بەلكى يەنە جېنىمنى قۇتقۇزغۇچى، مۇشۇ كۈنلەرگە يېتىم كېلىشىمگە سەۋەب بولغان رەھنەمايىم بولىدۇ. ئەنە شـــۇ جەڭدىن كېيىن مەن بىر پۇتۇمنى ئاقســـاپ ماڭىدىغان توكۇر بولۇپ قالدىم. ســـەن ئۆزۈڭمۇ بىلىســـەن، مەھەللىدىكىلەرنىڭ بەزىلىرى مېنى «توختى توكۇر» دەپمۇ ئاتايدۇ. لېكىن مەن بۇنداق ئاتاشـــقا كۆنۈپ كەتكەن،ھەم ھېچ خاپا بولۇپ كەتمەيمەن. «توكۇر» دېگەن بۇ لەقەم مەن ئۈچۈن بىر شـــەرەپنامىدەك بىلىنىدۇ. چۈنكى ھەرقېتىم بۇنداق چاقىرغان ئاۋاز قۇلىقىمغا ئاڭلانغاندا، ئاشـۇ قېتىمقى بايانداي سـىپىلنى ئېلىشـتىمكى جەڭدە پارلاۋاتقان زەمبىرەك ئوقلىرىغا قارىماي ئالدىغا «ھۇررا » دەپ، چۇقان ـ ســـۈرەنلەر بىلەن دۈشـــمەن ئىســـتىھكامىغا ھۇجۇم قىلغان مەنزىرىلەر كۆز ئالدىمغا كېلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۆزۈم باشـــقىچە روھلىنىپ، خۇددى پۇتۇمنىڭ توكۇرلۇقىنى ئۇنتۇپ، تۈپتۈز مېڭىۋاتقانىدەك بىر روھى ھالەتكە كېلىپ قالىمەن. شـــۇڭا بۇ لەقەمنى مېنىڭ جىســـمانىي جەھەتتىكى ئەيىبىمگە ئەمەس، بەلكى مېنىڭ شۇ قېتىمقى جەڭدىكى باتۇرلۇقۇمغا بېرىلگەن شەرەپلىك مېدال دەپ بىلىمەن. دەرۋەقە، بەزىلەر مېنىڭ چىشـــىمغا تېگىمەن دېگەندەك قىلىپ «توختى توكۇر» دېگەن چاغلىرىدا، خۇددى مېنى «توختى پالۋان» ، «توختى ھۇررا » دەپ چاقىرىۋاتقانىدەك تۇيۇلۇپ، يۈزۈمدە تەبەسسۇم پەيدا بولىدۇ ـ دە، دەرھال يەنە «سادىر پالۋان» ئاكىمىز ۋە شۇ جەڭگە قاتناشقان شـائىر موللا بىلال بىننى موللا يۈسـۈپ يادىمغا كېلىدۇ، ـ دەپ چوڭقۇر تىنىپ ئولتۇرۇپ كەتتى ۋە ئوڭ قولى بىلەن ئاقسـاق پۇتىنى ئاسـتا سـىلاپ قويدى. ئاندىن پوتىسـىغا قىسـتۇرۇۋالغان ناسـۋال قاپىقىنى سـۇغۇرۇپ ئېلىپ ئاغزىنى ئاچتى ۋە ئوڭ قولىنىڭ چوڭقۇر ئۇشـشـاق سـىزىقچىلار بىلەن توشـۇپ كەتكەن ئالىقىنىغا توق يېشىل رەڭلىك ناسۋال دانچىلىرى تۆكۈپ، پەملەپ تۇرۇپ ئاغزىغا ئاتتى ۋە ئاستا كالپۇكى بىلەن چىش مىلىكىنىڭ ئارىســـىغا ئېلىۋېلىپ، شـــۇنچىلىك بىر ھۇزۇر ئىچىدە جىممىدە خۇرســـىنىپ ئولتۇرۇپ كەتتى. دېمىســـىمۇ شـــۇ قېتىمقى جەڭ ئۇيغۇر تارىخىدىكى مۇســـتەملىكىچى مانجۇ بىلەن خىتايلارغا قارشـــى ئېلىپ بارغان غازاتلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ كۆپ شـــېھىتلەرنى بەرگەن ۋە باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ زور غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن بىر قېتىملىق مەشـــھۇر مۇســـتەقىللىق ئىنقىلابى ئىدى. ئەنە ئاشۇ جەڭگە شائىر موللا بىلال بىننى موللا يۈسۈپ نازىمىمۇ ئاكىسى بىلەن بىرگە قاتناشقان ۋە ئاكىســـى جالالىدىن شـۇ قېتىمقى جەڭدە شـېھىت بولغان. شـائىر نازىمى ئاكىســـىدىن ئايرىلغاندىن كېيىنكى قايغۇ ـ ھەسرەتلىرىنى ئىپادىلەپ بۇنداق بېيىت يازغان:

قېرىندىشىم غەمى قىلدى ئېلىپتەك قامىتىمنى دال،
ئۆزىگە كەتتى مېنى تاشلاپ جالالىدىن قارا قاشىم.

شائىر مولا بىلال بىننى مولا يۇسۇپ نازىمى ئۆزىنىڭ ئاشۇ غازاتقا ئاتاپ يازغان «غازات دەر مۇلكى چىن» ناملىق مەشھۇر داستانىدا ئاشۇ قېتىمقى جەڭ مەنزىرىلىرىنى بۇنداق بېيىتلار ئارقىلىق تەسۋىرلىگەن:

ئۆلۈككە تولۇپ يول بولالماي راۋان،
كى ئاتلار تۇۋاقى بولۇر ئېردى قان.

كى مۇمىن قوپارىب ئۆلۈكتىن مۇنار،
خىتايدىن ھالاك بولدى كۆپ تاجدار.

كى مۇمىن بولۇپ شىرغۇرران سۇفەت،
نەدۇر شىر بەلكى نەرىمان سۇفەت.

ـ گېپىمگە قۇلاق سال! مەسىئۇت بالام، ـ دەپ يەنە سۆز ئالدى توختى ھارۋىكەش ـ ئوغۇل بالا دېگەن ئۆز ئۆمرىدە بىرە قېتىم ئەنە شۇنداق ياۋلار بىلەن ئېلىپ بارغان جەڭلەرگە قاتنىشىپ قويغىنى ياخشى. بولمىسا بۇ ھاياتنىڭ قىممىتى نەدە قالىدۇ دەيسەن. ئەنە شۇ جەڭلەرگە قاتناشقاچقا ئەل ـ رەئىيەت بىزنى توكۇر دەمدۇ، ھارۋىكەش دەمدۇ، پەرۋايىمىز پەلەك. مۇھىمى ئەل ـ يۇرتنىڭ ئالدىدا مەيدىمىزنى كۆتۈرۈپ ياشاپ كېلىۋاتىمىز ۋە سېنىڭدەك ئەقللىك تايلارغا ئۆز بېشىمىزدىن ئۆتكەن ئىشلارنى ھېكايە قىلىپ بېرىپ، ئۇزۇن يوللارنى قىسقا قىلىپ كېتىپ بارىمىز. ئەنە شۇ چاغدا سادىر پالۋان ئاشۇ قوزغىلاڭنى قىلغاچقا ۋە شۇ جەڭلەردە شىبھەت بولغان مىڭلىغان باھادىرلارنىڭ ئىسىقتىن جانلىرىنىڭ بەدىلىگە، مەنچىڭ ھۆكۈمىتى گۈمران بولۇپ، مۇستەقىل ئىلى سۇلتانلىقى قۇرۇلغان ئىدى. لېكىن مىڭ ئەپسۇس بۇ سۇلتانلىقنى قۇرۇش ئۈچۈن باشتىن ـ ئاياق كۈرەش قىلغان ئابدۇرسۇل بەگدەك ئېسىل يول باشچىلار سۈيقەستكە ئۇچرىدى ۋە سادىر پالۋان ھېچكىمنىڭ ئارپىسىنى خام ئورىمىغان تۇرۇقلۇق بەزى بىر ئەمەلدار سىنىپلار تەرىپىدىن چەتكە قېقىلدى. دەرۋەقە، ئۇنىڭ كەمچىلىكى بار دېيىلسە مىجەزى تۇز، ئاغزى ئىتتىك، ناھەقچىلىككە ھېچ تەخىرى يوق ئادەم بولغانلىقى ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ بىركىمنى رەنجىتىپ قويغانلىقىنى كۆرمىۋىدۇق. ئۇ شۇنداق پەم ـ پاراسەتلىك پالۋان بولۇپلا قالماي يەنە شۇ قەدەر پاك ئىدىكى «شۆھرەتپەرەسلىكنى ئۆگىنىپ، ھارام تاماقلارنىڭ يولىغا كىرىپ كەتمەي» دەپ ئۆزىنى ئۆزى سوراپ يېزىسىغا چىقىپ كەتتى. بۇ دۇنيادا كىمنىڭ پەزىلىتى ئېسىل، پاك بولسا، ئۇنىڭغا شۇنچىلىك كۆپ كىشى دوست بولۇش بىلەن بىرگە يەنە شۇنچىلىك كۆپ كىشى دۇشمەن بولىدىكەن ۋە دۇشمىنى بولمىغىچە ئەرنىڭ مەردلىكى، نامى ۋە جاسارىتى ئايان بولمايدىكەن. سادىر پالۋان ئەنە شۇنداق دوستىمۇ كۆپ دۇشمىنىمۇ كۆپ پالۋان ئىدى. كېيىن مېنىڭمۇ پۇتۇم سەل ساقىيىپ، سالامەتلىكىم ئەسلىگە كەلدى، شۇنىڭ بىلەن سابىر ئىككىمىز«ئات ئايلىخانغا، يول ساربخانغا» دەپ ئارۇزغا يېنىپ كەلدۇق. دەرۋەقە شۇ چاغلاردا ئىلى دېھقانلىرىنىڭ ھال ـ كۈنى بىر ئاز ياخشىلىنىپ، خېلى يىللارغىچە ئالۋان ـ سېلىقلار ئازىيىپ ئوبدانلا راھەت ياشىدۇق. لېكىن بۇ سۇلتانلىقمۇ ئاران ئالتە يىلدەك ئۆمۈر كۆرگەندىن كېيىن، رۇسلار ئىلىغا باستۇرۇپ كىرىپ، ئاغدۇرۇۋەتتى. خۇددى «كۈزنىڭ ئاپتىپى ئۇزاققا بارمايدۇ، ھەرقانچە تىمەن قېرىمۇ يىقىلماي قالمايدۇ» دېگەن سۆزنىڭ ھېكمىتىنى ئىسپاتلىماقچى بولغاندەك ئىلى سۇلتانلىقنىڭ ئاغدۇرۇلغان يىلى سادىر مەۋلانمۇ كېسەل بىلەن بۇ ئالەمدىن ئۆتتى. شۇ چاغدا مەن سابىر بىلەن

موللىتوختىيۇزگە بېرىپ سادىر پالۋاننىڭ يەتتە نەزىرىگە قاتناشقان ۋە تۇپراق بېشىغا بېرىپ ياسىن ئوقۇپ، دۇئا قىلغان ئىدۇق. شۇندىن بۇيان سادىر پالۋاننىڭ قوشاقلىرىنى ئاجايىپ بىر مۇڭ بىلەن ئېيتىدىغان بولۇۋالدىم. بۇ ناخشىلار بىلەن نۇرغۇن داۋانلار ئاشتىم، نۇرغۇن شەھەرلەرنى كۆردۇم، - دەپ، سادىر پالۋاننىڭ قوشاقلىرىنى مۇڭ بىلەن ئېيتىشقا باشلىدى:

غالجات، چېلەك، توقماق،
قەدەم جايىمىز بېسىپ ئۆتكەن.
نەرە تارتىپ ياۋنى يوقاتتۇق،
يامان نىيەت ئوي پۈككەن.

كۆرگەن بىر تۈپ تېرەكنى،
كېرەك قىلدۇق بىر باشقا.
ئاق ئوروسنىڭ ئىتلىرى،
مىنۋالدى كۆكتاشقا.

ئۇ بىر پەس تىنىۋالغاندىن كېيىن يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى:

- سادىر پالۋان ۋاپات بولۇپ كەتكەن ئاشۇ يىلدىن باشلاپ رۇسلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا ياشىدۇق. بۇ چاغلارنى ئۇزۇن ئۆرۈمە چاچلىق مانجۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان زامانلىرىغا سېلىشتۇرغاندا بەكمۇ يامان دەپ كەتكىلىمۇ بولمايتتى. راستىنى ئېيتسام كىم كېلىپ ھۆكۈمرانلىق قىلسا قىلسۇن بەربىر بىز دېھقان ھەق دېگەننىڭ تۇرمۇشىدا ئانچە زور ئۆزگىرىش بولمايدىكەن. ئەمما ئۆزۈڭنىڭ خانى، ئۆزۈڭنىڭ سۇلتانى بولسا، ئادەم دېگەن باشقىچە بىر روھى ئوزۇققا ئىگە بولۇپ قالىدىكەن. ئۆز يۇرتۇڭدا تۇرۇپ يات ئەلدىن كەلگەن بىرسىنىڭ بوزەك قىلىشىغا ئۈچرىساڭ ئادەمگە بەكمۇ ھا كېلىدىكەن. شۇنداق قىلىپ بۇ ئاق ئوروسلارمۇ بىزنى ئون يىلدەك باشقۇرغاندىن كېيىن يەنە شۇ ئۇزۇن چاچلىق خىتاي دەمدۇق، مانجۇ دەمدۇق ئىشقىلىپ شۇ قارا خىتايلار بىلەن ئۆزئارا كېلىشىپ، بىزنى خۇددى ئۆزىنىڭ ھۆددىگە ئېلىۋالغان مېلىدەك ئۆتكۈزۈپ بېرىۋەتتى. مانا ھازىرغا كەلگۈچىلىك ھېسابلىساڭ ئون ئالتە يىل بولۇپ قالدىغۇ دەيمەن، مۇشۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا ياشاپ كېلىۋاتىمىز. ئاق ئوروستىن قۇتۇلۇپ قارا خىتاينىڭ قولىدا ئېزىلىپ، قۇل بولۇپ كۈنىمىز ئۆتۈۋاتىدۇ. ھېلىمۇ ياخشى سابىرنىڭ خېلى ئېپى بار نەرسىكەن، ئەپلەپ بىر ئىشلارنى قىلىپ يۇرۇپ، خېلى ئوبدانلا ئۆزىنى ئوڭشىۋالدى، ئىش - كۈچى زورايدى. ھازىر مانا چوڭ ئاكاڭ شەھەردە تىجارەت قىلىپ، بېيىپ قالدى. دېھقان بولىمەن دەپ ئولتۇرغان بولسا چاپىنى تىزىدىن ئاشماي، خىجالەتچىلىكتە ئۆتكەن بولاتتى. مەنمۇ مانا سابىرنىڭ يۈگۈر - يېتىم ئىشلىرىغا مۇشۇ ھارۋام بىلەن چېپىپ يۇرۇپ، كۈنۈمنى يامان ئەمەس ئۆتكۈزۈپ كېتىۋاتىمەن. ئاما يەنە ئۆزۈڭ كۆرۈپ تۇرغىنىڭدەك دېھقانلارنىڭ كۈنى بارغانسېرى يامانلىشىپ كېتىۋاتىدۇ. ھەي! قالغىنى ئاللاھ كەرىم. ساڭا ناخشا ئېيتىپ بېرىپ كۆڭلۈڭنى ئالىمەن دەپ، نېمە گەپلەرنى قىلىپ يۈردۇم ھوي، ئۇخلاپ قالمىغانسەن تاي! - دەپ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قارىدى. مەسىئۇت بولسا قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ، توختى ھارۋىكەشنىڭ ئاباياتىندىن بېرى سۆزلەۋاتقان گەپلىرىنى بىرمۇ- بىر ئاڭلاۋاتاتتى. شۇڭا ئۇ ھېچ تىۋىش چىقارماي، توختى ھارۋىكەشنىڭ ھېكايىسىنىڭ ئاخىرىدا يەنە نېمە پاراڭلار بولاركىن دەپ ئولتۇرغان ئىدى.

مەسـئۇت ـ توختىكا ھەممە گېپىڭنى ئاڭلاۋاتىمەن. ھەقىقەتەن بېشـىڭدىن كۆپ ئىشـلار ئۆتۈپتىكەن، ھەمدە كۆپ نەرسـىلەرنى بىلىدىكەنسـەن. خۇددى ئوقۇغان ئادەملەردەك. ئابدۇراخمان مولىلام دائىم ماڭا «ياخشـى ئوقۇغىن، ياخشـى ئوقۇغان ئادەم كۆپ ئىشـلارنى بىلىدىغان بولىدۇ، كۆپ ئىشـلارنى بىلگەن ئادەم ھەم ئۆزىگە ھەم ئەل ـ رەئىيەتكە يارىدەم قىلالايدۇ» دەيدىغان. سـەن ئوقۇماي تۇرۇپ، خۇددى ئوقۇغان ئادەملەردىنمۇ بەكرەك ياخشـى سـۆزلەيدىكەنسـەن. شـۇڭا مەنمۇ زېرىكىپ قالمىدىم. مەن ئۆتمۈشتىكى ئۆتكەن ئىشلارنى ئاڭلاشنى بەك ياخشى كۆرىمەن، ـ دەپ توختى ھارۇنكەشنى خاتىرجەم قىلماقچى بولغاندەك، ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈپ قويدى. كىچىك بالىلارنىڭ ئۆزىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، خوش بولغانلىقىنى كۆرسە ئالەمچە خوش بولۇپ كېتىدىغان بۇ ساددا ھارۇنكەش:
ـ مەسئۇت بۇ دۇنيادا سەنلا ئوقۇپ، سەنلا ئالىم بولمايسەن. بىزدەك ھارۇنكەشلەردىنمۇ ئالىملار چىقىدۇ جۇمۇ. نېمىشـكە دېسـەڭ، بىز ھارۇنكەشـلەر باغۇ كۆپ شـەھەر كۆرگەن. ھارۇنىمىز بىلەن بەزىدە بىرە مولىلام بىلەن يولغا چىقىپ قالىمىز، بەزىدە بىرە ئالىم بىلەن، يەنە بەزىدە بىرە مۇھىم شـــەيخ ياكى قارىلار بىلەن يولغا چىقىمىز، بەزىدە تېخى مەستلەر بىلەن، ئوغرىلار بىلەن يەنە تېخى ساراڭلار بىلەن يولغا چىققان چاغلىرىمىزدا يوق ئەمەس. شـــۇڭا بۇ ئۇزۇن يوللاردا يولۇچىلار بىلەن بەزىدە تاغدىن باغدىن پاراڭ قىلىشىپ ماڭساق، بەزىدە ئابايقىدەك بېشىمىزدىن ئۆتكەن ئىشلارنى سۆزلەپ ماڭىدىغان گەپ. تېخى تەلىيىمىز ئوڭدىن كېلىپ بىرە ئالىم بىلەن مېڭىپ قالساق، يولدا ناخشىمۇ ئېيتماي، ئاشۇ ئالىمنىڭ ئېغىزىنى تاتلاپ گېپىنى ئاڭلاپ ماڭىدىغان گەپ. شـــۇڭا بىز كىتاب ئوقۇمىغان بىلەن قۇلاق مولىلىسـى بولۇپ كەتتۇق دېگىنە. مەن تېخى سـېنىڭ شـەھەردە يېڭى ئېچىلغان «تائالىيە مەكتەپ»تە نېمىلەرنى ئۆگىنىدىغانلىغىنىمۇ بىلىمەن،ـ دېيىشـــىگە مەســـئۇت دەرھـــال ـ ھە، نېمە ئۆگىنىدىكەنمەن؟ـ ، دەپ سـوريدى. توختى ھارۇنكەش پو ئېتىپ دەپ قويغان بۇ گېپى ئۇچۇن سـەل پۇشايمان قىلغاندەك قىلىپ، قولىدىكى قامچىسىنىڭ سېپى بىلەن قويۇق، ئۆسكىلەڭ قاشلىرى بېسىپ تۇرغان مالىخېيىنى يۇقىرىغا ئىتتىرىۋېتىپ، ـ نېمە دەيتتى، داداڭ ئادەمنىڭ تىلىمۇ كەلمەيدىغان بىر گەپلەرنى قىلغاندەك قىلىۋېدى. ھە راسـت، ئالگېبرا، جۇغراپىيە يەنە ھە ئېسىمدە قالماپتۇ، ئىشقىلىپ شۇنىڭغا ئوخشاش دەرسلەرنى ئۆگىنىدىغان ئوخشايسەن. تېخى ياخشى ئوقۇساڭ ئامال قىلىپ سېنى چوڭ شـەھەرلەردە ھەتتا چەتئەللەردە ئوقۇتىدىغان ئوخشايدۇ. شـۇڭا ياخشى ئوقى. بىزدەك ھارۇنكەش بولۇپ قالما، سـەنچۇ بايقوزى ئائىلىسـىنىڭ قۇياشـى بولىسـەن. قۇياش يورۇتمىسـا ھېچقايسـىمىز قاراڭغۇلۇقتىن قۇتۇلالمايمىز جۇمۇ. داداڭ بىلەن بىز قېرىپ، چىرايلىرىمىز ئۆزگىرىپ كەتكىنى بىلەن، بىز دېھقانلارنىڭ تەقدىرى ئۆزگەرگىنى يوق. شـــۇڭا ســـېنىڭ ۋەزىپەڭ ئېغىر، بۇ تەقدىرنى ســـەن ئۆزگەرتىســەن، ســاڭا يەنە قايتىلاپ تەكىتلەيدىغىنىم ياخشـى ئوقۇ! ـ دەپ بارغانسـېرى ئاسـتىلاپ كېتىۋاتقان ئېتىنىڭ چۈلۈۋرىنى تارتىپ قويۇپ، ئارقىدىنلا قولىدىكى قامچىســىنى ھاۋادا بىر ســىلكىپلا «قاس» قىلغان ئاۋازنى چىقىرىۋىدى، ئات بىر ئىرغىپلا، ھارۇنى شـۇنداق تېز سـۆرەشـكە باشـلىدى. ئاندىن ئۇ ـ مەســـئۇت، پاراڭ بىلەن بولۇپ يولىمىزمۇ خېلى ئوبدان ئاۋۇدى جۇمۇ. قارا، يەنە ئازراق ماڭساقلا ئالدىمىزدىكى يېزىنىڭ كىرىش ئېغىزىدا بىر سامسىپەز كۆرىمىز. شـۇ يەردە توختاپ قورساقنى راســـا تويغۇزىمىز ۋە ئاۋۇ ئاكاڭ بەرگەن قوغۇندىن بىرنى پىچىپ يېگەچ، ئاتقا بوغۇزىنى بېرىپ دەم ئالدۇرغاندىن كېيىن، ناخشىنى توۋلاپ بىر ماڭساق كۈن ئولتۇرۇشتىن بۇرۇن شـەھەرگە يېتىپ بارىمىز. ئەمدى سەن ئازراق ئارام ئېلىۋال، مەن ناخشامنى باشلاي،ـ دەپ يەنە ناخشىسى توۋلىدى:

ئامان بولسۇن، ئامان بولسۇن،
دوستلارىم ئامان بولسۇن.
دوستلارىمغا قەست قىلغان،

يەر بىلەن يەكسان بولسۇن.

كىيدىم كېپىنەك تونىنى،
گۈلخاندا ياتارمەن دەپ.
ئالدىم يا بىلەن ئوقنى،
دۈشمەننى ئاتارمەن دەپ.

مەسئۇت توختى ھارۋىكەشنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىدىن، ناخشىلىرىدىن، ئۆزىگە قىلغان نەسىھەتلىرىدىن يېڭا دېھقانلىرىنىڭ روھى دۇنياسىنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا چاقنىغان يورۇقلۇقنىڭ جىلۋىسىنى ۋە بۇ جاپالىق ھاياتقا بولغان جۇشقۇن ھاياتى كۈچىنى بايقىۋالغان ئىدى. مەسئۇتتا ھېچ ھارغىنلىقنىڭ ئالامىتى يوق ئىدى. ئۇ ئەتراپتىكى گۈزەل مەنزىرىلەردىن ھۇزۇرلىنىۋاتاتتى. ئازغانلار، تۈۋى كۆرۈنۈپ قالغان چىغتىماقلار ۋە نېرىسىدا ئۆسكەن بولۇق ئوت ـ چۆپلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن قاڭقىپ چىققان بوز تورغايلار بۇلۇتسىز كۆك ئاسماندا ۋىچىرلاپ ئۇچۇپ يۈرەتتى. ئوڭ تەرەپتىكى كەڭ بوز دالىدا بۇغدايلىرى ئورۇۋېتىلگەن تاختا ـ تاختا ئېتىزلىقلار قۇياشنىڭ ئاتەشتەك نۇرلىرىدا غەرق بولۇپ ياتاتتى. قۇياشنىڭ ھارارىتى كۈچەيگەنسېرى ئاشۇ ئېكىزلار «پۇۋ»لا دېسە گۈپ قىلىپلا ئوت كېتىدىغاندەك ۋىلىلداپ يېنىپ تۇراتتى. سول تەرەپتىكى پەسلىكتە كۈمۈش ئارقاندەك سوزۇلغان ئىلى دەرياسى يىراق ـ يىراقلاردا ۋالىلداپ چاقناپ كۆزنى قاماشتۇراتتى. ئەنە شۇ يوللارنى بويلاپ ماڭغان ھارۋا غۇلجىنىڭ بوسۇغىسى يېتىپ كەلگەن ئىدى.

بۇ سەپەر بولسا، مەسئۇتنىڭ ئون يىللىق ئۆمرىدىكى بىرىنچى قېتىملىق ئەڭ ئۇزۇن سەپەر بولۇپ ھېسابلىناتتى. ھەمدە بۇ قېتىم ئەڭ ئۇلۇغ بىر ئىش ئۈچۈن بۇنداق سەپەرگە ئاتلانغان ئىدى. ئۇ بولسىمۇ بىلىم ئېلىش. ئىنسان ھاياتىدا بىلىم ئېلىشتىن ئېسىل، ئۇلۇغ ۋە بەختلىك بىر ئىش بولمىسا كېرەك. چۈنكى بىلىم ئىنسانىنى ھەقىقەتكە يەتكۈزىدىغان ئۇلۇغ يولدۇر. ئادەم قانچە بىلىملىك بولسا، ھەقىقەتنى شۇنچە روشەن تونۇپ يېتىدۇ. ھەقىقەتكە تۇتۇشىدىغان ئەڭ قىس يول بىلىمنىڭ يولىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلۇغ بوۋىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆزىنىڭ دۇنياغا مەشھۇر «قۇتادغۇ بىلىك» ناملىق شاھانە ئەسىرىدە بۇنداق ئالتۇن قۇرلارنى تىزغان:

بىلىملىك، ئىدراكلىق كىشى ـ ھەقىقىي كىشىدۇر،
ئۇنىڭدىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى ھايۋانغا باراۋەر!

بارلىق چىگىش تۈگۈنلەر بىلىم بىلەن يېشىلىدۇ،
بىلىم ئىگىلە، ئىدراكلىق بول، ئەقىل بىلەن ياشا.

بىلىم بىلەن ئىش قىل، يەنە تىلىڭنى توغرا تۇت!
يەنىمۇ ئۆگەن، كۈنۈڭ بىھۇد ئۆتمىسۇن.

مانا بۇگۈن مەسئۇت مۇشۇ يولدا نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالغان ئىدى. ئەڭ مۇھىمى دادىسىنىڭ قولىغا قورال ئېلىپ، تاجاۋۇزچىلارغا قارشى قان كېچىپ جەڭ قىلغان بىر باھادىر ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغان ئىدى. شۇڭا ئۇ دادىسىنىڭ ئاشۇ گۈزەل سىيماسىنى ئەسكە ئالدى، ئۆزىنىڭ ئاشۇنداق بىر

ئادەمنىڭ بالىسى بولۇپ قالغانلىقىدىن ئالەمچە بەختىيار بولدى. ئۇ ساپ ھاۋالىق بۇ گۈزەل زېمىننى تاماشا قىلىپ، سادىر پالۋان توغرۇلۇق نۇرغۇن ھېكايە، قوشاقلارنى ئاڭلىۋالدى ھەمدە ئۆزىنىڭ نەزىرىدە ئاددىي بىر ھارۋىكەش دەپ بىلگەن ئاشۇ بىر پۈتۈن «توكۇر» ئادەمنىڭ شۇنچە ئىشلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن، ھەمدە دادىسى بىلەن شۇنچە جەڭلەرگە قاتناشقان باھادىر ئەزىمەت ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئۆزى سەل خىجىل بولغاندەك بولدى ۋە توختى ھارۋىكەشكە نىسبەتەن ئۆزىدە بىر خىل سىرلىق ھۆرمەت تۇيغۇسى پەيدا بولدى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ يول بويى ئېيتىپ كەلگەن ئىلى خەلق ناخشىلىرى ۋە ئۇنىڭ تارىخى ئارقا كۆرۈنۈشىدىكى ئاشۇ تەسىرلىك ھېكايىلەر ئۇنىڭدا ئۇنتۇلغۇسىز تەسىرات قالدۇرغان ئىدى. توختى ھارۋىكەشنىڭ ساپ، چىن دىلىدىن قىلغان سۆزلىرى، ھېكايىلىرى، ناخشىلىرى مەسئۇتقا قىلغان ھەققى ياشلىق، ھەققى تەربىيە ۋە ئۇنىڭ ئۇچۇن قول كۆتۈرۈپ قىلغان سەممىي دۇئا بولۇپ قالغان ئىدى. شۇڭا ئۇلۇغ بوۋىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ:«ھەقىقىي ياخشىلىق چىنلىق ۋە توغرىلىقتۇر، ياخشىلىقنىڭ ئۆزى ھاياتلىقتۇر» دېگەن ئەمەسمىدى.

ئىنسان ئۇچۇن، ئۆمۈر مەنزىلىنىڭ باش بېكىتى ھېسابلىنىدىغان بالىلىق دەۋرىدىن باشلاپلا، قۇياش پارقىراپ تۇرغان ئاشۇ كۆك قۇببەنىڭ ئاستىدا بىلىم ئېلىشنى ئۇلۇغ مەقسەت ۋە نىشان قىلىپ، بۇنداق بىر سەپەرگە ئاتلىنىشنىڭ ئۆزى نېمە دېگەن بەختلىك جەريان ھە! يول بويى يېڭى - يېڭى نەرسىلەرنى كۆزۈڭ بىلەن كۆرىسەن، قەلبىڭ بىلەن سىزىسەن، ئەقلىڭ بىلەن بىلىسەن .چەكسىز كەتكەن كائىناتنىڭ بىر پارچىسىدا يول ئېلىپ، ئاجايىپ ھېكايىلەرنى ئاڭلايسەن ۋە ئۇنى ئۆز تەسەۋۋۇرۇڭدا جانلاندۇرۇپ ئاشۇ تارىخىي قەھرىمانلارنى ئۆز روھىڭنىڭ مەنىۋى تۈۋرۈكى قىلىپ تىكلەيسەن. بۇنداق يولنىڭ يولۇچىسى ھەقىقەتەن تەلەيلىك بىر يولۇچىدۇر!

غۇلجا شەھىرى ھەيۋەتلىك تاغلار، ياپيېشىل ئېدىرلار بىلەن ئورالغان گۈزەل بىر زېمىن. بۇ زېمىن بولۇق ئۆسكەن ئوت - چۆپلەر ۋە رەڭگارەڭ ئېچىلغان گۈللەر بىلەن پۈركەنگەن يايلاقلار، ئۆركەشلەپ ئېقىپ تۇرىدىغان دەريالار بىلەن ئورالغان گۈزەل بوستانلىق. غۇلجا شەھىرى ھەرخىل شېرىن تەملىك مېۋىلەر بىلەن تولغان باغلار، ھەسەل ھەرىلىرى گىژىلداپ تۇرىدىغان چىمەنلىكلەر بىلەن تولغان ئۆزگىچە گۈزەل تەبىئىي ئالاھىدىلىككە ئىگە گۈزەل بىر ماكان. ئۇنچە - مەرۋايىتتەك يامغۇرلىرى شەھەر ئىچىدىكى تال چۈىقلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان ئەۋرىشىم تاللارغا شايى - جۇلا مۇنچاقلارنى ئېسىپ، پۈتۈن گۈل - گىياھلارنى ياشارتىپ، بۇ شەھەرگە ھاياتلىق ئاتا قىلىپ تۇرىدۇ. ئەلمىساقتىن بۇيان ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئەجدادلىرى مۇشۇ گۈزەل ئانا زېمىننى بارىغا بېسىپ، ئۆزىنىڭ مۇقەددەس سەجدىگاھى قىلىپ، مول تارىخىي قىممەتكە ئىگە شانلىق مەدەنىيەتلەرنى يارىتىپ ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى تا بۈگۈنگىچە ساقلاپ، ئۆز شېھىتلىرىنىڭ قانلىرى بىلەن بۇ تۇپراقلاردىكى ھەربىر گىياھنى سۇغۇرۇپ، ئۆزىنىڭ مەڭگۈلۈك ئانا يۇرتى قىلىپ كەلگەن. بۇندىن كېيىنمۇ بۇ گۈزەل ماكان ئانا ۋەتەننىڭ مەڭگۈ ئايرىلماس بىر پارچىسى بولۇپ تۇرىدۇ ۋە ئۇيغۇر مىللىتى ئانا ۋەتەننىڭ مۇستەقىللىقى ئۇچۇن توختىماي كۈرەش قىلىدۇ.

توختى ھارۋىكەشنىڭ ئات ھارۋىسى بۈگۈن نەچچە يېزا- قىشلاقلارنى ئېشىپ، نەچچە ئۆستەڭ كېزىپ، دەل- دەرەخ ۋە گۈل - گىياھلار ئارىسىدىن ئۆتۈپ ئاخىرى مەنزىلگە يېتىپ كەلگەن ئىدى. مانا سالقىن كەچتە گۈر-گۈر چىقىۋاتقان سەلكىن شامال غۇلجا شەھەرنىڭ قورۇ - قورۇلىرىدىن چىققان ئەتىر گۈلنىڭ شېرىن پۇراقلىرىنى ئۇچۇرۇپ ئەكېلىپ، مەسئۇتنىڭ دىمىقىغا ئەكېلىپ ئۇرماقتا. شەھەر كوچىلىرىنىڭ ياقىسىدىكى قاتار-قاتار سۆگەتلەرنىڭ ئەۋرىشىم تالچۇىقلار بەللىرىنى ئېگىپ ئۇنىڭغا

تازىم قىلماقتا. ساڭگىلاپ تۇرغان تاللارنىڭ ئاستىدا ئېقىۋاتقان ئېرىقلار يەڭگىل شىرىلداپ مەسئۇتنى «خۇش كەلدىڭ!» دەپ قارشىى ئالماقتا. ھازىر كەچ كىرىپ قالغانلىقى ئۈچۈن كوچىلاردا ئادەملەر شالاڭ ئىدى. سەھەر دۇكانلىرى تاقالغان بولۇپ، رەستىلەر قۇرۇق ئىدى. ھاۋا شەھەرنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدىن شەرقتىن غەربكە قاراپ كېسىپ ئۆتۈپ، دۆڭ مەھەللىنىڭ تۆۋەندىكى بوستان كوچىسىدىكى يېڭىلا كۆك سىردا سىرلانغان ئىككى قاناتلىق يىپىبگى چوڭ دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى.

غۇلجا شەھىرىدە خۇددى باشقا شەھەرلەرگە ئوخشاشلا، كۈن ۋە ئايلار ئارقا ـ ئارقىدىن ئۆتمەكتە ئىدى. مانا ئەمدى ۋاقتىنىڭ سېھىرلىك كۈچى سابىر ئائىلىسىنى يېزىدىن شەھەرگە كۆچۈرۈپ ئەكىرگەن ئىدى. رەھىمسىز ۋاقىت سابىر بىلەن ئايسىخاننى قېرىتىپ، چىرىتىپ مېڭىۋاتقان بولسا، مەسئۇتنى بارغانسېرى يېتىلدۇرۇپ، ئۆستۈرۈپ قاتارغا قوشۇۋاتاتتى ۋە ئايسىخان بىلەن سابىردىن يۇلۇپ ئالغان كۈچ ـ قۇۋۋەتنى مەسئۇتنىڭ ۋۇجۇدىغا ئەكېلىپ قوندۇرۇۋاتاتتى. بەجايىكى ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان ئىلى دەرياسى كېچە ـ كۈندۈز دېمەي بايقال كۆلىگە قاراپ ئاققاندەك، ۋاقىتمۇ ئالدىغا قاراپ ئۇچقاندەك ئىلگىرىلەۋاتاتتى. ئىلى دەرياسى نارات، قاش ۋە ئابرال تاغلىرىنىڭ يۇرەك قىنى بولغىنىدەك، ۋاقىتمۇ ئىنسان يۈرىكىنىڭ ئۆمۈر قېنىدۇر. ئىلى دەرياسى باھار، ياز، كۈز ۋە قىشتا ئۆز ۋادىسىدىكى گۈل ـ چېچەكلەرنى قانداق تىرىلدۇرۇپ، ئېچىلدۇرۇپ، قۇرۇتۇپ، چىرىتسا، ۋاقىتمۇ ئىنسان ئۆمرىنىڭ شۇنداق ياشىنىپ، ئۆستۈرۈپ ۋە ئاخىرى ئۆلتۈرۈپ، قۇرۇتۇپ، چىرىتىدۇ. دەرۋەقە ۋاقىت توختاۋسىز ئۇلۇغ ئېقىن، ئۇنى ھېچقانداق بىر كۈچ، ھېچقانداق بىر توغان تىزگىنلىيەلمەيدۇ. شۇ ۋەجىدىن ۋاقىت تەڭرىنىڭ ئىلكىدىكى چەكسىز كۈچ. گەرچە ۋاقىت چەكسىزلىككە ئىگە بولسىمۇ، ۋەھالەنكى ئۇنىڭ ئىنسانغا تەقسىم قىلىپ بەرگىنى چەكلىك. پەقەت ئىنسان ۋاقىتنىڭ ئۆزىگە تەقسىم قىلىپ بەرگەن چەكلىك دائىرىسى ئىچىدىلا ھايات ياشىيالايدۇ. بۇ چەكلىك ۋاقىت ئىچىدە ئىنسان مۇشۇ ماكانغا ئۆزىنىڭ ياخشى ئەمەللىرى بىلەن مەڭگۈ ئۆچمەس ئىزلارنى قالدۇرىدۇ، ياكى ھېچبىر ئىز قالدۇرالماي، بىر ئۆمۈر مەنىسىز ھاياتنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئەبەدىيلىك ئالىمگە كۆچۈپ كېتىدۇ. بۇ ئىككىسىنىڭ بىرسى تاللاش ئىنسانىنىڭ ئۆز ئىلكىدە. تەڭرى ئىنسانىنى بۇ ئالەمگە ئاپىرىدە قىلغان بولسىمۇ، ئەمما ئىنسانىنىڭ ئۆزىنى ۋە ئەتراپتىكى مۇھىتنى ئۆزگەرتىشنى ئەقىل ـ ئىدراكىغا قالدۇرغان. ئادەم تىرىشىپ بىلىم ئىگىلەپ، ئۆز ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ قۇدرىتى، ئىرادىسىنىڭ كۈچى بىلەن داۋاملىق ئۆز تەقدىرىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشى كېرەك. ئەگەر مۇستەملىكە ئاستىدا قالغان مەزلۇم بىر مىللەتنىڭ ئەۋلادى بولسا، چوقۇم ئۆز قوۋمىنىڭ قايغۇ ـ ھەسرەتلىرىگە شېرىك بولۇشى، ئۆزىنىڭلا ئەمەس بەلكى پۈتۈن بىر قوۋمنىڭ زۇلمەتلىك تەقدىرى، ئەركىنلىكى، مۇستەقىللىقى ئۈچۈن قۇدرىتىنىڭ يېتىشىچە ئۆمۈربويى كۈرەش قىلىشى شەرت. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنداق قوۋمنىڭ پەرزەنتلىرى باشقا قوۋمنىڭ پەرزەنتلىرىگە قارىغاندا ئالاھىدە تىرىشچان، ئالاھىدە ئىرادىلىك ۋە ئالاھىدە بىلىملىك، ئىمانلىق بولۇشى زۆرۈرىيەتتۇر. مىللەتنىڭ روھى مۇشۇنداق پەرزەنتلەرنىڭ تىرىشچانلىقىدىن، توختاۋسىز ئىزدىنىشىدىن ئوزۇق ئالىدۇ، بۇنىڭ بىلەن مىللىي روھ تېخىمۇ جۇلالىنىپ شۇ مىللەتنىڭ بۇ ئالەمدە ئەبەدىي مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ. شۇ ۋەجىدىن مەسئۇتتەك بالىلارنىڭ ئۈستىگە يۈكلەنگەن ۋەزىپە باشقىلارنىڭكىدىن نەچچە ھەسسە ئېغىر. بۇنداق بالىلارنىڭ بارلىق سۆز ـ ھەرىكىتى ئاشۇ مۇقەددەس ۋەزىپىگە مەركەزلەشسە ۋە شۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلاشقا چىن دىلىدىن ئىخلاس قىلسا، پۈتۈن ئالەم بۇلارغا يارىدەم قولىنى سۇنىدۇ. چۈنكى ئىشەنچ ئەڭ مۇھىم. ئالدى بىلەن ھەركىم ئۆزىنىڭ دەۋاسىغا ئۆزى ئىشەنچ قىلىشى كېرەك. ئاندىن ئۆزى ئىشەنچ قىلغان داۋاغا باشقىلارنى ئىشەندۈرگىنى بولىدۇ. ھېچقانداق نام ۋە شۆھرەت ۋە ياكى ھېچبىر ماددىي مەنپەئەت ئىستىمەي

ئۆزىنىڭ دەۋاسىغا ئىشەنگەن ئادەمنىڭ يولى ئوچۇق بولىدۇ ۋە بۇنداق ئادەم كۆرەش يولىدىكى ھەر تۈرلۈك ئىشارەتلەرنى كۆرەلەيدىغان روشەن كۆزگە ئىگە بولىدۇ. پەقەت ئاشۇ ئىشارەتلەرنى كۆرەلىگەنلەر ئاداشماي نىشانغا قاراپ ئىلگىرىلىيەلەيدۇ ۋە ھەربىر باسقان قەدىمىدە ھاياتنىڭ مەنىسىنى تونۇپ يېتىدۇ. بۇ ھايات ئۇلار ئۈچۈن ھەر زامان گۈزەل تۇيۇلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ۋەتەننىڭ تەقدىرى ئەنە شۇنداق مەسئۇتقا ئوخشاش بالىلارنىڭ تەقدىرى بىلەن بىرگە تۇگۇلگەن. بۇنداق تۇگۇلگەن پارلاق تەقدىر يالغۇز بىلىم بىلەن ئەمەس، بەلكى يەنە ھەقىقىي ئېتىقاد كۈچىگە تايانغان ئىشەنچ بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. شۇڭا ماڭغان يولۇڭغا ئىشەن!

مەسئۇت ھەر زامان ئۆز يولىدا ئۈمىد ۋە ئىشەنچ بىلەن مېڭىۋاتاتتى. بولۇپمۇ مۇئەللىمى ئابدۇمۇتائالى خەلىپە ئۇنىڭ تىرىشىپ ئۆگىنىشىگە تۈرتكە بولۇۋاتاتتى. مۇشۇ ستەمكار جەمئىيەتتە مەسئۇتتەك بىلىمگە ئاشنا بولغان بالىلارنىڭ ياخشى بىر ئۇستازغا يولۇقۇپ، ئۆزلىرى تەشنا بولغان بىلىمنى ئۆگىنىشى ئاشۇ بالىلار ئۈچۈن، ئۆز ھاياتىدىكى ئەڭ بۈيۈك تەلەي بولسا كېرەك. بۇنداق ئۇستازلار خۇددى چۆللۈكنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بۇلاققا ئوخشايدۇ. چۆلدىكى يولۇچى بۇنداق بىر بۇلاقنى تاپتىمۇ ئۇنىڭدىكى سۈنى ئىچىپ ـ ئىچىپ قانمايدۇ . مەسئۇت يېزىدىن كېلىپلا ئۇزۇن ئۆتمەي ئەنە شۇ بۇلاقتىن سۇ ئىچىشكە باشلىغان ئىدى.

ئابدۇمۇتائالى خەلىپە ئوتتۇز ياشلارغا كىرگەن، بويى ئېگىز، ئۆزى ئورۇق كەلگەن سۆلەتلىك كىشى ئىدى. ئۇنىڭ نۇرلۇق يۈزىدىكى ياغاق سۆڭىكى كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. چوڭقۇرراق كەلگەن كۆز ئۇۋۇسىغا جايلاشقان قارا كۆزلىرىدە مەنىۋى بىر ئۆتكۈرلۈك بالقىيتتى. ئۆزىگە ياراشتۇرۇپ قويۇۋالغان قىسقا ساقال ـ بۇرۇتلىرى دائىم مايلاپ قويغاندەك پارقىراپ تۇراتتى. ئۇ كىشىگە يېقىن تۇغقاندەكلا تۇيغۇ بېرىدىغان ياخشى بىر مۇئەللىمىم ئىدى. بالىلارغا تىل ـ ئەدەبىيات دەرسى ئۆتكەندە، ئۇيغۇر تىلىدىكى ماقال ـ تەمسىل، ھېكمەتلىك ئىبارىلەرنى نەقىل كەلتۈرۈپ ۋە ھەرخىل سىمۋوللۇق ۋاستىلەردىن پايدىلىنىپ تۇرۇپ دەرس ئۆتەتتى. بۇ ئارقىلىق ئۇيغۇر تىلىنىڭ تۈرلۈك ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلىرىگە ئىنتايىن باي ئىكەنلىكىنى، بۇ ۋاستىلەرنىڭ قەدىمدىن تارتىپلا ئۇيغۇر تىلىدا مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ناھايىتى ئېنىق قىلىپ ئوقۇغۇچىلارغا چۈشەندۈرەتتى. بولۇپمۇ ھەر دائىم ئەدەبىياتنىڭ بىر قوۋمنىڭ روھىنى تىرىلدۈرۈشتە نە قەدەر مۇھىم بىر پەن ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيتتى. ئۇ كەسكىن قىلىپ:«قەدىمدىن تارتىپ ئەدەبىيات دائىم بىزگە غايە ۋە ئۈمىد بېغىشلاپ كەلدى. ئۇ يىغىمىزغا يىغا، كۈلكىمىزگە كۈلكە قاتتى. ئۇ بىزگە يالغۇز ئوقۇش ۋە يېزىشنىلا ئۆگىتىپ قالماي يەنە چىدام، غەيرەت بەخش ئەتتى ۋە بىزنىڭ يولىمىزنى يورۇتتى. چۈنكى بىز ئەدەبىيات داستانلىرى ئارقىلىق ئۆز تارىخىمىزنى ئۆگەندۇق، مەدەنىيىتىمىزنى ئۆگەندۇق، كۆڭۈل خاھىشىمىزنى، ئىستەكلىرىمىزنى، روھىمىزنى ئەدەبىيات ئارقىلىق ئىزھار قىلدۇق. شۇ ۋەجىدىن ئەدەبىيات بىزنىڭ بارلىق كۈلتۈرىمىزنىڭ پۈتۈن بىر گەۋدىسى. بىر قوۋمنىڭ كۈلتۈرىنىڭ چوڭراق مەنىدىن ئېيتقاندا، مەدەنىيىتىنىڭ يۈكسىلىشى، تەرەققىي قىلىشى ئەدەبىياتتا ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان بولىدۇ. ئەدەبىيات تەرەققىي قىلغان قوۋملەرنىڭ تىلى تەرەققىي قىلغان بولىدۇ ۋە كۈچلۈك، قۇدرەتلىك تىلغا ئىگە بولىدۇ. بۇنداق تىل ئەبەدىي يوقالمايدۇ. ھەرقانداق مىللەت ئۆز ئانا تىلىنى سۆيگەندە، مىللىي ئەدەبىياتنى مۇشۇ ئانا تىل ئۇستىگە بەرپا قىلىشقا باشلىغان ۋاقىتتا ئەركىنلىككە، تەرەققىياتقا، قۇدرەت تېپىشقا قاراپ يۈزلىنىدۇ. تىلنىڭ كۈچىنى سەل چاغلاشقا بولمايدۇ، كىم تىلغا باي بولسا، شۇ توغرا تەپەككۇر قىلالايدۇ، توغرا تەپەككۇر قىلغان توغرا ئىش قىلىدۇ»دېگەن ئىدى.

ئوقۇغۇچىلارغا تارىخ دەرسى ئۆتكەندە، تۇرك قوۋملىرىنىڭ جۇملىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئەلمىساقتىن تارتىپ ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشاپ كەلگەن خەلقلەر ئىكەنلىكىنى، نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيان بۇ قەدىمى ماكانلاردا شانلىق ئىمپىراتورلۇقلارنى قۇرغانلىقىنى، شانلىق مەدەنىيەتلەرنى يارىتىپ، پۈتۈن ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ راۋاجلىنىشى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقانلىقىنى تارىخىي پاكىتلار ئارقىلىق بايان قىلىپ، ئوقۇغۇچىلاردا مىللىي روھنىڭ يېتىلىشىگە تۈرتكە بولۇۋاتاتتى. ئۇ، بۇ توغرىدا مۇنداق دېگەن:«ئۇلۇغ ئاللاھ ياراتقان بۇ كائىناتتا ھەر بىر مەۋجۇداتنىڭ ۋە شۇ مەۋجۇداتلارغا ئائىت بولغان ماكاننىڭ ئۆز تارىخى كەچۈرمىشلىرى بولىدۇ. بولۇپمۇ ئاشۇ مەۋجۇداتلار ئىچىدە ئەقىلگە ساھىب بولغان ئىنسانلارنىڭ ئۆز ئەقىل پاراسىتى بىلەن بەرپا قىلغان شۇ ئىجتىمائىي جەمئىيەتنىڭ تارىخى بولىدۇ. جۇملىدىن شۇ ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنى بەرپا قىلغان قوۋملەرنىڭمۇ ئۆز تارىخي بولىدۇ. شۇنىڭدەك شۇ قوۋمگە ئائىت بولغان ھەربىر شەخسىنىڭمۇ ئۆز تارىخى كەچۈرمىشلىرى بولىدۇ. مەيلى ناۋاي، مەيلى تۆمۇرچى، مەيلى مۇئەللىم، مەيلى دېھقان، مەيلى ئالىم ۋە شائىر، يازغۇچى ۋە جاھان سورىغان پادىشاھ بولسۇن، ھەممىسىنىڭ تۇغۇلۇشى بىلەن ئۆلۈش ئارىسىدىكى جەرياننىڭ تارىخي بولىدۇ. ئەنە شۇ تارىخ ئارقىلىق جەمئىيەتنىڭ، دۆلەتنىڭ، قوۋمنىڭ ۋە شەخسنىڭ ئومۇمي ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولىمىز ۋە بۇ ئارقىلىق ئۆتمۈش بىلەن ھازىرقى ئەھۋالنى سېلىشتۇرۇپ بىر باغلىنىش ھاسىل قىلىپ، كەلگۈسىمىزنى بەلگىلەيمىز. ئۆز ئەجدادىنى بىلمىگەننىڭ ھازىرى ۋە كەلگۈسى قاراڭغۇ بولۇپ، ئىقبالى بولمايدۇ. چۈنكى بۇنداق قوۋمدا مىللىي روھ ئۆلگەن بولىدۇ، مىللىي روھ ئۆلگەن قوۋم باشقىلارغا بېقىندى بولۇپ ياشايدۇ ۋە ئاخىرى بېقىندىلىق ئىچىدە يوق بولۇپ كېتىدۇ. بۇ ئالەمدە ھەممە نەرسىنىڭ ۋە بارلىق ھادىسىلەرنىڭ تارىخي بىر- بىرى بىلەن زەنجىرسىمان باغلانغان بولىدۇ. ئەگەر ئۇ زەنجىرنىڭ بىر ھالقىسى ھېسابلىنىدىغان نەرسىنىڭ تارىخي بولمىسا، زەنجىر ئۈزۈلىدۇ - دە، بۇنداق قوۋم ئۈزۈنغا بارماي ھالاك بولىدۇ. دەرۋەقە، ئۆز قوۋمنىڭ تارىخىنى دەسلەپكى كېلىپ چىقىشىغا قەدەر ئىنچىكىلەپ تەتقىق قىلىپ، ئۆگىنىپ ۋە بۇ ئالەمدىكى تۈنجى بايقىلىش جەريانلىرىدىن تارتىپ بىلىش ئارقىلىق ئۆز ۋۇجۇدىدا يوقالغان روھقا قايتا ئېرىشكىلى بولىدۇ. چۈنكى ئەنە شۇ تارىختىن ئېرىشكەن مەلۇماتلارغا ئۆز قوۋمنىڭ ئەپسانىلىرى، چۆچەكلىرى، داستانلىرى ۋە ھېكايىلىرى، شېئىرلىرى، مۇزىكا - ناخشىلىرى قوشۇلۇپ شۇ قوۋمنىڭ ئۆزىگە خاس مەنىۋىيىتى تولۇق بارلىققا كېلىدۇ. مەنىۋىيىتى يۈكسەك قوۋمنىڭ مىللىي روھى يۈكسەك بولىدۇ. مۇنۇ ئالدىمدا ئولتۇرغان سىلەر ئەنە شۇ مەنىۋىيەتنى يارىتىش ئۈچۈن يولغا چىققان يولۇچى ۋە كەچمىشىمىز بىلەن كەلگۈسىمىزنى ئۇلايدىغان زەنجىرنىڭ بىرىدىن - بىر ھالقىسى بولىسىلەر. سىلەر بۇ مۇقەددەس ۋەزىپىنى ئۆز ئۈستۈڭلارغا ئالالايدىغان ئاۋانگارت قوشۇن.شۇڭا تارىخنى ياخشى ئۆگىنىشىڭلار ۋە ئۆزۈڭلار تارىخ يارىتىپ، تارىخ يېزىشىڭلار لازىم».

ئابدۇمۇتائالى خەلىپە «ياخشى بىر مۇئەللىم ئىنسان روھنىڭ مۇھەندىسى» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزنىڭ ھەققىنى ئۆز ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن ئۆتەۋاتقان بىلىملىك مۇئەللىم ئىدى. ئۇ، جۇغراپىيە دەرسلىرىنى ئۆتكەندە ئاسىيا، ياۋروپا، ئامېرىكا، ئافرىقا، ئاۋىستىرالىيە قاتارلىق قىتئەلەرنى ۋە ئۇلارغا جايلاشقان ئاساسلىق دۆلەتلەر ۋە ئۇلارنىڭ پايتەختلىرىنىڭ ئىسىملىرى، ئۇ يەرلەردە ياشايدىغان مىللەتلەر ۋە ئۇلارنىڭ تىللىرى، ئۆرپ - ئادەتلىرى، ھاۋا كىلىماتى قاتارلىقلار توغرىسىدا سۆزلەپ ئوقۇغۇچىلارنى ھەيران قالدۇرۇۋېتەتتى. ئالگىبرا دەرسىدە، تۆت ئەمەلنى ئىشلەشتىن باشقا بىر- ئىككى نامەلۇملۇق تەڭلىمىلەرنى يېشىشنىمۇ ئۆگىتەتتى. بۇنداق يېڭىچە دەرس ئۆتۈش ئۇسۇلىنى «ئۇسۇل جەدىت» دەپ ئاتايتتى. ئابدۇمۇتائالى خەلىپە بالىلىق دەۋرلىرىدىن باشلاپلا ئىلىم ئۆگىنىشكە ئىشتىياق باغلىغان بولۇپ، ئۇ ئەينى يىللاردا شائىر مولا ئېلى ھاجى، مەشھۇر ئىشان ۋە شائىر نىزامىددىن ئاخۇنۇمدىن ئىلىم ئالغان. كېيىن ياركەنتتە ئابدۇراخمان داموللام دېگەن تاتار ئالىمنىڭ مەكتەپ

ئاچقانلىقىنى ئاڭلاپ، يارىقەنتكە بېرىپ ئۇ ئالمىنىڭ تەۋسىيەسى بويىچە ئۇسۇل جەدىت بويىچە يېڭىچە مائارىپتا تەربىيەلىنىپ، زامانىغا خاس بىلىملەرنى ئۆزلەشتۈرگەن. مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن غۇلجىغا قايتىپ كېلىپ 1895- يىلى ئانا ۋەتەندە بىرىنچى بولۇپ ئۇسۇلى جەدىتچە 40 بالىنى يېغىپ ئوقۇتقان. ئارىدىن بىر يىل ئۆتكەندە بۇنى كۆرگەن ئىلغار پىكىرلىك يۇرت چوڭلىرى ۋە قول- ئىلكىدە بار مۇنەۋۋەر بايلار ئابدۇمۇتائالى خەلىپەنى ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن قوللاپ - قۇۋۋەتلىگەن ۋە ئىلىم - مەرىپەتنى ھەممىدىن ئۈستۈن كۆرىدىغان مەرىپەتپەرۋەر غۇلجا خەلقىنىڭ ھمايىسىدە ئاستى- ئۈستى تاختايلىق تۆت سىنىپى بار چىرايلىق بىر مەكتەپ سالغان. بۇ مەكتەپنىڭ نامىنى «تائالىيە» دەپ ئاتىغان. ھازىر مەسىئۇت ئەنە شۇ يېڭىلا پۈتكەن يوپيورۇق سىنىپتا، يالتىراپ تۇرغان يىپيېڭى پارتىلاردا ئولتۇرۇپ ئۇستازى ئابدۇمۇتائالى خەلىپەنىڭ تىل - ئەدەبىيات دەرسىنى ئاڭلاۋاتاتتى. بۇ مەكتەپ پۈتكەندە ئەل - رەئىيەت ئابدۇمۇتائالى خەلىپەنى مۇدىر قىلىپ سايلىغان ئىدى. شۇندىن مۇقەددەم پۈتۈن غۇلجا خەلقى بۇ سۆيۈملۈك ئۇستازنى تېخىمۇ قەدىرلەپ، تېخىمۇ ھۆرمەتلەپ، «ئابدۇلمۇتائالى خەلىپە» دېگەن مۇبارەك نام بىلەن ئاتاشقا باشلىغان ۋە بۇ نامنى قەلبىنىڭ چوڭقۇر قېتىدا ساقلاپ كەلمەكتە. دەرۋەقە، دۇنيادا ئۆز خەلقىنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشىگە، ھمايىسىگە، ھۆرمىتىگە ۋە قايىللىقىغا ئېرىشىشتىنمۇ ئارتۇق بەخت بولمىسا كېرەك.

تائالىيە مەكتىپىدىكى مۇئەللىملەرنى بولسا، «خەلىپەت» دەپ ئاتىغان ئىدى. بۇ مەكتەپتە ھازىر 200 دىن ئوشۇق ئوقۇغۇچى ئوقۇۋاتاتتى. مانا ھازىر پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان مىقياسىدا تېخى بۇنچىلىك كۆپ ئوقۇغۇچى ئوقۇيدىغان ۋە ئىلغار مائارىپ تۈزۈمى يولغا قويۇلغان ئۇسۇل جەدىت مەكتىپى تېخى يوق ئىدى. مەسىئۇت ئەنە شۇنداق بىر مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىسى بولۇپ قالغانلىقىدىن ئالەمچە بەختىيار ئىدى. ئۇنىڭ بىلىمى كۈندىن - كۈنگە چوڭقۇرلىشىپ، مۇكەممەللىشىپ، يۈكسىلىشكە باشلىغان ئىدى. تۈنۈگۈن كۆزىگە قاپقاراڭغۇ، قورقۇنچلۇق كۆرۈنگەن نەرسىلەر بۈگۈن ئۇنىڭغا ئايدىڭ، چىرايلىق ۋە يېقىملىق كۆرۈنمەكتە ئىدى.ئابدۇمۇتائالى خەلىپەنىڭ ۋەزىنلىك، چۈشىنىشلىك قىلىپ ئېيتقان ھەربىر ھېكمەتكە تويۇنغان سۆزلىرى ۋە دىنىي دەرسلەردىكى سۆيۈملۈك مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھايات تارىخىغا ئائىت تارىخىي ھېكايىلەر مەسىئۇتنىڭ چوڭقۇر تەپەككۇر قىلىشىغا، مۇشۇ جەمئىيەتتىكى ئادالەتسىزلىككە قارشى ئىسيانكار روھىنى ئويغىتىشقا ۋە ئىلىم - مەرىپەتكە بولغان قىزىقىشىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇشقا ھەيدەكچىلىك قىلىۋاتاتتى.

ئۆز ئۇستازىنىڭ: «بەخت ۋە دۆلەت يىراقتىكى غايىۋى ماكاندا ئەمەس، بەلكى مۇشۇ تائالىيە مەكتەپتە. مۇشۇ ئانا يۇرتتىكى مەكتەپتە ئىلىم ئۆگىنىپ، ئاندىن ئۆگەنگەن بىلىمنى ئەل - ئاۋامنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن ئىشلەتسە، بۇ قىلغان ياخشىلىقتىن ئەلمۇ رازى، ئاللاھمۇ رازى بولىدۇ. ئاللاھنى سۆيگەن، بىلىمنى سۆيىدۇ. بىلىمنى سۆيگەن، ئاللاھقا يېقىنلىشىدۇ. بىلىملىك كىشى دوزاخ ئىشكىنى چەكمەيدۇ! ئۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلۇغ بوۋىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ: ‹بىلىمسىزنىڭ قىلغان ئىبادىتىگە قارىغاندا، بىلىملىكنىڭ ئۇخلىقىنىڭ ساۋابى يۇقىرىدۇر › دېگەن. مۇقەددەس دىنىمىزنىڭ بىرىنچى ۋەھىيسى سۆيۈملۈك پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ‹ئوقۇ› دېگەن خىتاب بىلەن كەلگەن. يەنى مۇقەددەس كىتابىمىز ‹قۇرئان كەرىم› نىڭ ئەلەق سۈرىسىنىڭ ئالدىنقى بەش ئايىتىدە بۇنداق دەيدۇ: ‹ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللاھنىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن. ياراتقان پەرۋەردىگارىڭنىڭ ئىسمى بىلەن ئوقۇغىن. ئۇ ئىنسانىنى لەختە قاندىن ياراتتى. ئوقۇغىن، پەرۋەردىگارىڭ ئەڭ كەرەملىكتۇر. ئۇ قەلەم بىلەن (خەت يېزىشنى) ئۆگەتتى. ئىنسانغا بىلمىگەن نەرسىلەرنى بىلدۈردى› . دېمەك بۇ ئايەتلەر ئارقىلىق بىر مۇسۇلمانلارنى جۈملىدىن پۈتۈن ئىنسانىيەتنى ئوقۇشقا، ئۆگىنىشكە بۇيرۇيدۇ. ئىنسانلارنى قەلەم بىلەن يېزىشقا ۋە ئىلىم - مەرىپەتتە ئۆزىنى يېتىلدۈرۈشكە چاقىرىدۇ. بىرىنچى ۋەھىينىڭ ‹ئوقۇ!› دېگەن

بۇيرۇق بىلەن كېلىشى ھەمدە ئىككى قېتىم تەكرارلىنىشى ئوقۇشنىڭ ۋە بىلىمنىڭ دىنىمىزدا ۋە ئىنسان ھاياتىدا نە قەدەر مۇھىم ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ ۋە 4-5- ئايەتلەردە قەلەمنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلەيدۇ. چۈنكى قولۇڭلاردا تۇتۇپ تۇرغان ئاشۇ قەلەمدە سىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرۇڭلارداىكىدىنمۇ كۆچلۈك قۇدرەت بار ۋە سىلەر ئويلاپ يېتەلمەيدىغان دەرىجىدە بۇيۇك پايدا بار. ئاشۇ قەلەمنىڭ ۋاستىسى بىلەن پەيغەمبەرلەر، ئەۋلىيالار، پەيلاسوپلار، مۇتەپەككۇرلار، ئالىملار ۋە مۇئەللىپلەرنىڭ ئىنسانىيەتكە پايدىلىق ھېكمەتلىرى، كۆزقاراشلىرى، ئىدىيەلىرى، مەتىنلىرى پۈتۈلىدۇ، خاتىرلىنىدۇ ۋە كىتاب قىلىپ نەشرگە تەييارلىنىدۇ ۋە بۇ ئارقىلىق كەلگۈسى ئەۋلادلارغا مىراس قالىدۇ. قەلەم بىلەن پۈتۈلگەن ئاشۇ كىتابلاردىكى بىلىم - ھېكمەتلەر ئارقىلىق ئەۋلادلار ھەم دىنىي ھەم پەننىي جەھەتتىن تەربىيەلىنىپ يېتىشتۇرۇلىدۇ. دېمەك ئۇلۇغ ئاللاھ بىز ئىنسانلارغا ئاشۇ كىچىككىنە قەلەم ئارقىلىق بىلمىگەن نەرسىلىرىمىزنى ئۆگىنىشكە ۋە يېزىشقا دەۋەت قىلىپ، قاراڭغۇلۇقتىن، جاھىلىيەتتىن قۇتۇلۇشقا بۇيرۇيدۇ. شۇڭا كىتاب بىلەن قەلەم، ئوقۇش بىلەن يېزىش ھېچبىر ۋاقىت بىر- بىرىدىن ئايرىلىپ باققان ئەمەس. يېزىقچىلىق ئوقۇش بىلەن باشلىنىدۇ، ئوقۇغان يازالايدۇ. يازالىغان بۇ ھاياتتا ئىز قالدۇرالايدۇ. ئەۋلادلار ئاشۇ ئىزلارنى بويلاپ ئالغا ئىلگىرىلەيدۇ. ھەزرىتى مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ئاشۇ ۋەھيي كەلگەندە ئەرەب يېرىم ئارىلىدا ئىنسانلار ئىلىم - مەرىپەتتىن ئىنتايىن يىراق ئىدى. باي بىلەن كەمبەغەللەرنىڭ پەرقى ئىنتايىن يۇقىرى ئىدى. ئۇستۇن تەبىقىدىكىلەر تۆۋەن قاتلامدىكى كەمبەغەللەر ئۇستىدىن زورلۇق-زومبۇلۇق قىلاتتى. ئەخلاق پۈتۈنلەي بۇزۇلغان بولۇپ، ھەممە جايدا ھەرخىل ناشايان ئىشلار ئەۋجىگە چىققان چاغ ئىدى. ھەتتا ئاياللار تاۋارغا ئوخشاش ئېلىپ - سېتىلاتتى، ئۆز پۇشتىدىن بولغان قىزلارنى ئۆز قولى بىلەن ئوتتەك يېنىپ تۇرغان قۇملارنىڭ ئاستىغا تىرىك پېتىلا كۆمۈۋېتەتتى. ئىنسانلاردا بىر- بىرىگە بولغان سۆيگۈ- مۇھەببەت ۋە مۇرۇۋۋەتتىن زەررىمۇ يوق ئىدى. ھەممە ئادەم ئۆزىنىلا ئويلايتتى. دادا ئۆزىنى ئويلاپ قىزىنىڭ قاتىلىغا ئايلانغان ئىدى. دېمەك ئىلىم - مەرىپەتتىن يىراقلاشقان ئىنسانلارنىڭ ھايۋاندىن ھېچ ھېچبىر پەرقى بولمايدۇ. بۇنداق ئىنسانلاردىن مەنىۋى روھنىڭ بارلىقىدىن سۆز ئېچىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. ئەنە شۇنداق زۇلمەت قاراڭغۇسى باسقان جەمئىيەتتە ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن ‹ئەمىن› دەپ پۈتۈن خەلقنىڭ ئىشەنچىسىگە سازاۋەر بولغان ھەزرىتى مۇھەممەدكە پەيغەمبەرلىك نائىل بولۇپ، بارلىق ئىنسانلارنىڭ قاراڭغۇ دىلىغا نۇرلۇق چىراغ يېقىلغان. مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ‹ئوقۇ!› دېگەن خىتاب بىلەن بىرىنچى ۋەھيي كەلگەندىن كېيىن، پەيغەمبىرىمىز ۋەھيي ئاۋازىنى ئاڭلايدۇ ۋە جىبرىئىل ئەلەيھىسسالامنى كۆرگەن ھىرا غارىدىن چىقىپ، ئۇدۇل ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ ياتىدۇ ھەمدە قورققىنىدىن تىترەشكە باشلايدۇ ۋە ‹مېنى چۈمكەپ قويۇڭلار، مېنى چۈمكەپ قويۇڭلار!› دەيدۇ. پۈتۈن مۆمىنلەرنىڭ ئانىسى پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئايالى ھەزرىتى خەدىچە ئانىمىزنى ئۇستىنى يېپىپ چۈمكەپ قويىدۇ. شۇ چاغدا ‹ ئى، كىيىمگە چۈمكىۋالغۇچى پەيغەمبەر!› دېگەن خىتاب بىلەن باشلانغان مۇددەسسىر سۈرىسىنىڭ باشتىكى بەش ئايىتى نازىل بولىدۇ. يەنى ‹ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللاھنىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن. ئى (ۋەھيي نازىل بولغان چاغدا) كىيىمگە چۈمكىلىۋالغۇچى(پەيغەمبەر!) تۇر!(ئىنسانلارنى) ئاللاھنىڭ ئازابىدىن ئاگاھلاندۇر. پەرۋەردىگارىڭنى ئۇلۇغلا. كىيىمىڭنى پاك تۇت. ئازابتىن (يەنى ئازابقا قالدۇرىدىغان ئىشلاردىن) يىراق بول› دېگەن ئايەتلەر ئارقىلىق پەيغەمبىرىمىزنى ئورنىدىن دەس تۇرۇشقا ۋە باشقىلارنى تۇرغۇزۇشقا چاقىرىدۇ. بۇ ئارقىلىق يەنە ئۆزى ئاكتىپ ھەرىكەت قىلىش بىلەن بىرگە باشقىلارنىمۇ ئاكتىپ ھەرىكەت قىلىش ھالىتىگە كەلتۈرۈشكە بۇيرۇيدۇ. مانا بۇ ئىلاھى بۇيرۇقلاردىن پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئۇستىگە نەقەدەر ئېغىر يۈكنىڭ يۈكلەنگەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز ھەمدە يەنە ئورنىدىن دەرھال تۇرۇپ ئاللاھنىڭ بۇيرۇقلىرىنى ئىنسانلارغا يەتكۈزۈش ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاشنىڭ نەقەدەر شەرەپلىك مۇقەددەس ۋەزىپە ئىكەنلىكىنى بىلىمىز. ‹كىيىمىڭنى پاك تۇت› دېگەن بۇيرۇق بىلەن ھەزرىتى پەيغەمبىرىمىزنى ماددىي جەھەتتىن ئۇستى-

بېشنى هەرخىل نىجاسەتلەردىن، مەينەتچىلىكتىن پاكىز تۇتۇشنى بۇيرىسا، مەنىۋى جەھەتتىن گۈزەل ئەخلاققا ماس كەلمەيدىغان ھەرخىل ئىش ـ ھەرىكەتلەردىن ساقلىنىشنى ۋە نەپسىنى ھەرزامان پاك تۇتۇشنى بۇيرۇغان.مېنىڭ بۇگۈن سىلەرگە بۇ ئىككى سۈرىدىكى جەمئى ئون ئايەتنى چۈشەندۈرۈشىمدىكى ئاساسى مۇددىئايىم شۇكى، سىلەر ئوقۇشتىن سەل سويۇپ قالغان چاغلىرىڭلاردا ئاللاھنىڭ ‹ئوقۇ!› دېگەن بۇيرۇقنى ئۆزۈڭلارغا تەبلىغ قىلىپ، دەرھال كىتابنى قولۇڭلار ئېلىپ ئوقۇشۇڭلار ۋە قەلەمنى قولۇڭلارغا ئېلىپ يېزىشىڭلار ئۈچۈندۇر ۋە سەھەرلىرى ئىسسىق يوتقانغا چۈمكىلىپ يېتىپ، قويۇشقا خوش ياقمىغان چاغلىرىڭلاردا ئاللاھنىڭ ‹تۇر!› دېگەن خىتابنى يادىڭلارغا كەلتۈرۈپ دەرھال يوتقىنىڭلارنىڭ ئىچىدىن ئىرغىپ چىقىپ، ئورنۇڭلاردىن دەس تۇرۇپ، بىر كۈنلۈك پائالىيىتىڭلارنى باشلىشىڭلار ئۈچۈندۇر. سىلەر مىللىتىمىزنىڭ سەرخىل بالىلىرى، كەلگۈسىمىزنىڭ ئۈمىد چولپانلىرى، شۇڭا بىلىم ئېلىش يولىدا بىرگە يەنە ھەر ۋاقىت يۈرۈش ـ تۇرۇشۇڭلارغا دىققەت قىلىشىڭلار، كىيىم ـ كېچىكىڭلارنى پاكىز، رەتلىك كىيىپ يۈرۈشىڭلار لازىم. مەن سىلەرنىڭ مەنىۋى جەھەتتىن ئەخلاقلىق، ئىنتىزامچان، دىيانەتلىك بىر ئەۋلاد بولۇپ يېتىشىپ چىقىشىڭلارنى ئۇلۇغ پەرۋەردىگارىمدىن تىلەيمەن! سىلەرنىڭ ئېتىقادىڭلار، ۋىجدانىڭلار،ئەقلىڭلار ۋە بىلىمىڭلار، ئەخلاقىڭلار، قىسمىتىڭلارنىڭ ھەممىسى رېئال بۇ دۇنيادا ھەر دائىم ۋەتىنىڭلار، مىللىتىڭلار، يۇرتۇڭلار ۋە ئائىلەڭلارنىڭ تەقدىرى بىلەن مۇجەسسەملىشىپ كەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن سىلەرنىڭ بالىلىق ۋە ياشلىق چاغلىرىڭلاردىكى تىرىشچانلىقىڭلار، ئىزدىنىشىڭلار بولسا ۋەتەن، مىللەت، يۇرت ۋە ئائىلىنىڭ ئىستىقبالىنى بەلگىلەيدۇ. سىلەر بۇگۈندىن باشلاپ ئەنە شۇ گۈزەل ئىقبال ئۈچۈن بىر ئۆمۈر كۈرەش قىلىشقا ئات سېلىڭلار! سىلەر ئۇسۇل جەدىت مەكتىپىدىكى توزۇماس گۈلدەستە!» دېگەن ئالتۇندىن قىممەتلىك ھېكمەتلىك ئۇگۈتلىرى ۋە مۇقەددەس كىتابىمىزدىكى ئاشۇ ئۇلۇغ ئايەتلەرنى چۈشەندۈرۈپ، ئېزىپ ئىچكۈزگەن ئاشۇ مەنزىرىلەر مەسئۇتىنىڭ كۆز ئالدىدىن ھېچ كەتمەيتتى. ئابدۇمۇتائالى خەلىپەنىڭ پىكىر دېڭىزى چوڭقۇر بولغاچقا، ھەر بىر سۆزى مەسئۇتىنىڭ قەلبىدە رەڭگارەڭ مارجانلاردەك چاقنايتتى.

خۇشـــــاللىق بىلەن قايغۇ، ھاياتلىق بىلەن ئۆلۈم، ئارزۇ بىلەن ئارمان، مۇھەببەت بىلەن ھىجران ئارىلىشـــــىپ كەتكەن ھاياتتىن نىجاتلىق ئىزدەپ، ئۇلۇغ ئېقىنلىرىدا ئۈزۈپ، ئۆگىنىشـــــنىڭ قاينىمىدا پىرقىراۋاتقان مەسئۇتقا سەھەر بىلەن كەچنىڭ ئارىلىقى شۇنچىلىك قىسقىراپ كېتىۋاتقاندەك بىلىنىپ كېتىۋاتقان ئىدى. ئەنە شۇ قىسقا زامان بىلەن ماكان دائىرىسىدە مانا ئۇ، بۇ يىل ئون يەتتىگە كىرىپ قالغانتى. ئۇ بۇرۇن ئېتىبار بەرمىگەن، ســەل قارىغان ۋە ئىزدەنمىگەن ئىشــلار ئۈســتىدە باش قاتۇرۇپ تەپەككۇر قىلىشقا باشلىغان ئىدى.مەسئۇت ئەمدى ئېگىز بوي تارتىپ، خەت تارتقان بۇرۇتلىرى تەرلەپ، يۈمران تېرىلىرى ئەيلىنىپ، كۆزلىرى تېخىمۇ نۇرلىنىپ چوپچوڭلا يىگىت بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇ بىلىم ئىگىلەشـــــنىڭ مۇشـــــەققەتلىك يولىدا ئۆزىنىڭ ئىمانىنى ۋىجدان تارازىســـــى ۋە ئەخلاق مىزانىنىڭ يىمىرىلمەس قورالى قىلىپ، ئۆزىنىڭ ۋە ئەتراپىدىكىلەرنىڭ كۆڭۈللىرىدىكى قاراڭغۇ رۇجەكلەرنى ۋە ئۆزى ياشــاۋاتقان مۇشــۇ قاراڭغۇ جەمئىيەتنى ئايدىڭلىتىشــقا بەل باغلىغان ئىدى. ئۇ بۇ يولدا يالغۇزمۇ ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ يېنىدا ئۆزى بىلەن بىرگە تائالىيە مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن ســاۋاقدىشـــى ھەم ئەڭ يېقىن دوستى ئابدۇراخمان شاھىدى بار ئىدى. مانا بۇ ئىككى يىگىت ئۆزلىرىنىڭ كۆڭۈللىرىگە پۈككەن ئۇلۇغ ئارمانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئوسمانلى دۆلىتىنىڭ پايتەختى ئىستانبۇلغا بېرىپ ئوقۇش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىق قىلىۋاتاتتى.

بۇگۈن غۇلجا شــەھەرنىڭ غەربىگە توغرا كېلىدىغان بوســتان كوچىســىدىكى ســابىرھاجى ئائىلىســىنىڭ يوغان ئېچىلغان دەرۋازىســـىنىڭ ھاۋا رەڭ ئىككى قانىتى بەجايىكى مۇشـــۇ مەھەللىگە قادالغان ئىككى

بايراقتەك سىپىتەبىر ئايلىرىنىڭ قۇياش نۇرىدا جۇلالىنىپ كەتكەن ئىدى. قورۇنىڭ ئىچىگە ئېسىلغان يوغان داشقازاندا پۇرۇقلاپ قايناۋاتقان قۇش گۆشىنىڭ مەززىلىك ھىدى مەھەللىگە تاراۋاتاتتى. قۇرۇتۇلغان يالپۇز، رەيھان ۋە زەپە ئارىلاشتۇرۇپ ياسالغان چايلار سىپىلىنغان چەينەكلەرگە چوڭ ساماۋەردە قايناۋاتقان قايناق سۇلار كوكۇرتۇپ قۇيۇلۇپ دەملىنىۋاتاتتى. چىرايلىق ئەتىرگۈل سۈرەتلىرى چۈشۈرۈلگەن رۇس پەتنۇسلىرىنىڭ ئۈستىگە تىزىلغان قەنت ـ گېزەكلەر دالان ئۆيىدىن ئېلىپ چىقىپ، ساراي ئۆيىدىكى مېھمانلارنىڭ ئالدىغا تارتىلىۋاتاتتى. تۈۋرۈك ۋە لىملىرى چىرايلىق ھاۋا رەڭدە سىرلانغان پېشايۋانغا قاراپ ئېچىلىدىغان دېرىزىلەرنىڭ قاپقاقلىرى پۈتۈنلەي ئېچىۋېتىلگەن بولۇپ، ئۆيلەرنىڭ ئىچىدىكى مېھمانلارنىڭ جاراڭلىق ئاۋازلىرى ھويلىغا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

مەسىۋىتنى ئىستانبۇلغا ئوقۇشقا ئۇزىتىش ئۈچۈن، ئۆتكۈزۈلگەن بۇ مەرىكىگە داخىل بولۇشقا كەلگەن مېھمانلارنىڭ قورۇغا كىرىپ ـ چىقىۋاتقانلىرىنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. پوزۇر ياسىنىۋالغان مەسىۋت بىلەن سابىر ھاجى بولسا، يۇرت چوڭلىرى ۋە مەھەللە جامائىتى قاتارلىق يىراق ـ يېقىندىن كەلگەن مېھمانلارنى كۈتۈش بىلەن ئالدىراش ئىدى. ئاللاھ نېسىپ قىلسا، ئۇ ئەتە دوستى ئابدۇراخمان شاھىدى بىلەن ئىستانبۇلغا يولغا چىقاتتى. ئۇنىڭ ئەس ـ ھوشى ھازىر ئىستانبۇلدا ئىدى. ئىستانبۇل ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ بىلىم ئېلىش ئۈچۈن ئىنتىلىدىغان بىلىم بۇلىقى ئىدى. ئۇنىڭ بىلىمگە تەشنا يۈرىكى ئاشۇ سۈپىسۈزۈك بىلىم بۇلىقىغا تەلمۈرۈپ سوقۇۋاتاتتى. ئۇ تېزراق بۇ بۇلاقنىڭ يېنىغا يېتىپ بېرىپ، ئۇنىڭ ئىچىگە دۇم پېتىپ چۆكۈپ كەتكۈسى كېلەتتى. گەرچە بۇ ياشتىكى يىگىتلەر بۇنداق چاغلىردا قىزلارغا كۆز قىسىپ، مۇھەببەتكە تازا تەلپۈنىدىغان، ئۇ گۈلدىن بۇ گۈلگە قونۇپ، ھەر گۈلنىڭ پۇرىقىنى پۇرىغۇسى كېلىپ، شاشلىشىپ كېتىدىغان بولسىمۇ، ئەمما مەسىۋىتتا ئۇنداق بىر ھەۋەس ۋە ئوي يوق ئىدى. ئۇ بولسا، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن قەلبىنى، روھىنى بىلىم ئارقىلىق زىننەتلەشنىلا ئويلايتتى. ئۇنىڭ قىزلارغا بولغان ھېسسىياتىنى بىلىمگە بولغان ھېسسىياتى بېسىپ چۈشكەن ئىدى. ئۇ بىلىم ئىشقىدا مەجنۇن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانىدەك پىرقىراپ يۈرگەن، ئۆز ئىشقىدا ئوت بولۇپ يېنىپ پۈچۈلىنىپ كېتىۋاتقان بىر تام قوشنىسى ساۋۇت ئاكىنىڭ قىزى ئاسىيەنىڭ مەنىلىك قاراشلىرىغا، قۇدۇق بېشىدا ئۇچرىشىپ قالغاندا ئۇزۇن تېقىمغا چۈشۈپ تۇرىدىغان قاپقارا ئۆرۈمە چاچلىرىنىڭ ئۈچىنى تۈتۈپ ئويناشلىرىغا، سۈپىسۈزۈك ئەينەكتەك پېشانىسىگە چۈشۈپ تۇرغان تال ـ تال چاچلىرى نازۇك ئۇزۇن بارماقلىرى بىلەن نازلىنىپ تاراشلىرىغا، كۆزلەر ئۇچرىشىپ قالغاندا تاغ ئالمىسىدەك قىزىرىپ، كۆزلىرىنى ئىتتىك ئەپقېچىشلىرىغا، سالاملاشقاندا قاردەك ئاق چىشلىرىنى يېپىپ تۇرغان جېنەستىدەك لەۋلىرىنىڭ تىترەشلىرىگە ھېچ پەرۋا قىلمىغان ئىدى. ئاسىيەنىڭ شۇ ھالى ئىلى خەلق ناخشىلىرىدىكى «جانان قىز»نىڭ مۇنۇ ھاللىرىغا تەققاس كېلەتتى:

جان ئىچىدە جانان قىز،
جانغا ئوتنى ياققان قىز.
ياخشىلارنى كۆرگەندە،
ئالمىدەك قىزارغان قىز.

بىلدۈرمەستىن سىرىنى،
تاشلاپ كۆزىنىڭ قېرىنى.
تاڭ قالدۇرۇپ بەرىنى،
ناز قوينىدا ياتقان قىز.

دېمەك لەيلىنىڭ ئىشق ئازابىدىن مەجنۇن بىخەۋەر ئىدى. دېمىسمۇ بۇ ھاياتتا تالاي ـ تالاي لەيلىلەر ئۆز قەلبىدىكى مەجنۇنلارنىڭ يۈرىكىنى ئۇتالمىغان ۋە تالاي ـ تالاي مەجنۇنلارمۇ ئۆز قەلبىدىكى لەيلىلەرنىڭ يۈرىكىنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلالمىغان، ئاشىقسىز مەشۇق ۋە مەشۇقسىز ئاشىقلار تۈمەن مىڭ ئىدى. ئەنە شۇنداق بىر بىتەرەپلىك بىتەلەي ئاشىقسىز مەشۇقلاردىن بىرى ئاسىيە ئىدى. ئاسىيە مۇشۇ مەھەللىدىكى ئەڭ چىرايلىق، ئەدەپلىك، نومۇسچان قىزلارنىڭ بىرى ئىدى. قىز مەسئۇتتىن بىر ياش كىچىك بولۇپ، مەسئۇتنىڭ بوينىڭ يېنىدا كىچىك قىزلاردەكلا كۆرۈندىغان ئاسىيەنى، مەسئۇت ئۆزىنىڭ سىڭلىسىدەكلا كۆرەتتى. شۇڭا ئۇ قىزنى كۆرگەندە خۇددى ئۆزىنىڭ سىڭلىسىغا مۇئامىلە قىلغاندەك مۇئامىلە قىلاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە مەسئۇت كۈن بويى كىتابتىن بېشىنى كۆتەرمىگەچكە قىزنىڭ ئۆزىگە بولغان مەيلىنى ھېچ پەرق ئەتمىگەن ئىدى. ھەر ئادەمنىڭ بۇ ھاياتتا ئۆزىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان بىر نەرسىسى، بىر غايىسى بولىدۇ. مەسئۇتنىڭ ياخشى كۆرىدىغىنى كىتاب، غايىسى بولسا ياخشى بىر مۇئەللىمىم ياكى بىر ھېكىم بولۇش ئىدى. ئۇ ئۆز غايىسى ئۈچۈن، توختىماي تىرىشىپ ئىزدىنىۋاتاتتى. شۇتاپتا مېھمانلارنى كۈتۈش بىلەن پايپېتەك بولۇپ يۈرگەن مەسئۇت، يەتتە پەخشىلىك پاسىل تامنىڭ ئارقىسىدىكى ئالمىلىق باغدا ئۆزىنىڭ ھەر بىر ئىش ـ ھەرىكىتىنى تۈندەك قاپقارا يوغان كۆزلىرى بىلەن كۆزىتىپ تۇرغان ئاسىيەنى نەدىنمۇ خىيالىغا كەلتۈرسۇن دەيسىز. ئاسىيە ھازىر ئۆزىنىڭ بېغىدىكى ھېچ مېۋىسى قالمىغان بىر تۈپ يوغان لىمون ئالما دەرىخىنىڭ توم بىر شېخىدا ئولتۇرۇۋېلىپ، خۇددى بۇلۇتلار ئارىسىغا يوشۇرۇنغان ئايدەك ئۆزىنى يوپۇرماقلىرى ئارىسىغا يوشۇرۇپ تۇرۇپ، مېھمانلارنى ئۈزىتىش، خوشلىشىش بىلەن ئاۋاره بولۇۋاتقان قورۇدىكى مەسئۇتقا ئىنىس ـ جىنغىمۇ تۈيدۇرماي قاراپ تۇراتتى. قىزنىڭ يۈرەك ـ باغرى بىرىنچى مۇھەببەتنىڭ ئىشق ئوتىدا كاۋاپ بولۇپ كۆيۈۋاتاتتى. مەسئۇتنىڭ كېلىشكەن چىرايى قىزنىڭ قەلبىدە پاتماس قۇياشتەك ئىدى. قىزنىڭ ئىنسانلىق ماھىيىتىدىن بۇنداق قىلىشقا ھەققى بار ئىدى. دەرۋەقە مۇھەببەت توغرىسىدا ئىبنى سىنا بۇنداق دېگەن:«مۇھەببەت پۈتكۈل ئالەمنىڭ كامالەتكە، ئەۋزەللىككە ئىنتىلىش قانۇنىدۇر. ئىنساندىكى مۇھەببەت، ھەتتا ياخشى كۆرۈشكەن جىنس ئارىسىدىكى مۇھەببەت ئۇشبۇ ئالەم ئىنتىلىشىنىڭ ئەقىلدان تەبىئىتىدىكى ئىپادىسى» . دەرھەقىقەت، سۆيۈش ۋە سۆيۈلۈش ئىنسانىنىڭ تەبىئي ھەققى. بۇ دېگەن كۆڭۈل ئەركىنلىكىگە مەقبۇل بولغان مۇھەببەت. ئەمما ئاسىيە بىر قىز بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈنلا، ئوغۇللاردەك ئۆز مۇھەببىتىمىزنى دادىللىق بىلەن ئىزھار قىلىدىغان جاسارەتكە كامىل ئەمەس. ھەم قىزلار بۇنداق قىلىشنى «نومۇس» بىر ئىش دەپ بىلىدۇ. مۇشۇ زامان، مۇشۇ ماكاندا بىر قىزنىڭ بىر يىگىتنى ياخشى كۆرۈپ قىلىشنىڭ ئۆزىنى ئەخلاق ئۆلچىمىنىڭ مىسقاللىق تارازىسىدا تارتىدىغان بۆھتانچى جامائەت، مۇتلەق ئەخلاقسىزلىق دەپ قارايتتى. ئەمما ئوغۇل بالا ئۈچۈن بەرىبىر، مەيلى قىز ئۆزىنى ياخشى كۆرسۇن ۋە ياكى كۆرمىسۇن ئۆز كۆڭلىدىكىنى دەۋېتىپلا قاراپ تۇراتتى. دېمەك ئوغۇل بالىلار ئۈچۈن، بۇ زاماندىكى ھەممە ئىشلار نېمە دېگەن ئاسان ھە، خالىسا مەكتەپكە بېرىپ ئوقۇيالايدۇ، قىزلارچۇ؟ قىزلارنىڭ مەكتەپتە ئوقۇشىنىڭ ئۆزى بىر «گۇناھ» . قىزلارنىڭ ھايات تەرزى ھەر تەرەپتىن چەكلىمىگە ئۇچرىغان بولۇپ، كۆپىنچە ئۇلارنىڭ كەلگۈسىدىكى تۇرمۇشى باشقىلا تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. لىمون ئالما دەرىخىنىڭ شېخىدا مۇڭلىنىپ ئولتۇرغان ئاسىيەنىڭ تەقدىرىمۇ ئۆزىدىن بىخەۋەر ئاللىقاچان ئاتا ـ ئانىسىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن پىچىلىپ بولغان ئىدى. ئاسىيەنىڭ تەقدىرى خۇددى رەھىمسىز ئوۋچى يىراقتىن نىشانغا ئالغان يايپېشىل چۆپلەر ئارىسىدا ئوتلاپ يۈرگەن كېيىكنىڭ تەقدىرىگە ئوخشايتتى.

كۈزنىڭ شامىلىدا يەڭگىل شىلدىرلاۋاتقان لىمون ئالمىسىنىڭ يوپۇرماقلىرى سارغىيىشقا باشلىغان ئىدى. ئەنە شۇ سارغايغان يوپۇرماقلار ئىچىدە بىر جۈپ قارا كۆز مەسئۇتنىڭ ئېگىز زىلۋا بويۇنى باشتىن ـ

ئاياق كۆزىتىپ، دەل مۇشـــۇ تۇرقى بىلەن ســـۇرەتكە ئېلىپ، ئۆزىگە مەڭگۇ ئۆچمەس خاتىرە قىلىپ قالدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن فوكۇســـنى توغرىلاپ تۇراتتى. گەرچە ئۆزىنىڭ باشـــقىلار تەرىپىدىن كۆرۈلۈپ قىلىشىدىن شۇنچىلىك ئەنسىرىسىمۇ، ئەمما قىز ئۈچۈن، بۇ ئەڭ ئاخىرقى پۇرسەت بولغاچقا بۇنداق بىر تەۋەككۈلچىلىكنى قىلىشقا ھەقىقەتەن ئەرزىيىتتى. باشقىچە ئەزگۇ ھېسسىياتقا غەرق بولغان قىز:«ياق، مەســـئۇت چوقۇم ئۆز يۇرتىغا، مەھەللىســـگە قايتىپ كېلىدۇ. مۇشـــۇك جېنىدا كۆزىنى تېڭىپ ئاپىرىپ تاشـــلىۋەتكەن يەردىن ئۆيىنى تېپىپ قايتىپ كېلىدىغۇ، مەســـئۇت مەســـئۇلىيەتچان يىگىت تۇرســـا نېمە ئۈچۈن قايتىپ كەلمەيدىكەن؟» دېگەن ئويلارنى ئەقلىدىن كەچۈرۈۋاتاتتى. بىردىنلا تەئەججۈپلەنگەن قىز يەنە :«بۇ ھاياتتا ئوغۇل بولۇپ تۇغۇلۇش نېمە دېگەن بەختلىك بىر ئىش ھە!، كاشـــكى ھەر ئادەمنىڭ ئۆز جىنســـىنى تاللاش ئەركىنلىكى بولغان بولســـچۇ. ئەگەر شـــۇنداق ئەركىن تالاش ھوقۇقۇم بولىدىغان بولســـا، ھېچ ئىككىلىنىپ ئولتۇرمايلا مەســـئۇتتەك ئوغۇل بالا بولۇپ، تۇغۇلۇشـــنى تاللىغان بولاتتىم. مەســـئۇت مەكتەپكە بارىمەن دەپ بارالىدى. مەنچۇ؟ شـــۇنچە مەكتەپكە بېرىپ ئوقۇش ئارزۇيۇم بولســـمۇ، ئاتا ـ ئانام ‹بۇ شەھەردە قايسۇ بىر قىز بالىنىڭ ئوقۇغىنىنى كۆردىڭىز؟ قىز بالىنىڭ ئوقۇشى ھارام› دەپ، ‹ئوقۇيمەن!› دېگەن ســـۆزنى ئېغىزىمدىن چىقارغىنىمغا تۇيغۇزۇۋەتتى. تېخى ئەتە مەســـئۇت جاھاننىڭ ئۇ ئۇچىدىكى ئىســـتانبۇل دېگەن شـــەھەرگە ماڭىدۇ، دېڭىز، ئوكيانلارنى كۆرىدۇ. دېمەك ئوغۇل بالىلارغا يارەم قىلىدىغان قانداقتۇ بىر ســـىرلىق كۈچ بار. ئەنە شـــۇ كۈچ دائىم ئۇلارنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەپ تۇرىدۇ. شۇڭا ئۇلار ئۆز تەقدىرىنى ئۆزگەرتىش پۇرسىتىگە ئىگە. ئۇلارنى شۇنچىلىك قەيسەر، ئىرادىلىك قىلغان ئەنە شـــۇ يوشـــۇرۇن كۈچ. بىز قىزلارغا كەلگەندە بۇنداق يوشـــۇرۇن ســـىرلىق كۈچ يارەم قولىنى سۇنمايدۇ. يارەم قىلمىغاننى ئاز دەپ تېخى دائىم يولىمىزنى توراپ، ئارزۇلىرىمىزغا چوماق ســـوقىدۇ، ئۆز تەقدىرىمىزنى بەلگىلەش پۇرســـتىدىن مەھرۇم قالدۇرىدۇ. بۇنداق قارشـــىلىق كۈچ ھەربىر قىزنىڭ ئۆز ئائىلىسىنىڭ ئىچىدىلا بار. يىراقتىن ئىزدەشـــكە نە ھاجەت. ھەممە ئائىلە ئوخشاش. چۈنكى بۇ ئائىلىلەر ئوخشاش بىر جەمئىيەتنىڭ ئەزالىرى. ئائىلە دېگەن شۇ جەمئىيەتتىكى ئەنئەنىلەرگە ئەگىشىپ ماڭىدىغان تۇرسا. ئەگەر بىر ئائىلىسىنىڭ قىزىنى ‹مەكتەپتە ئوقۇدى› دەپ قىياس قىلساق، چوقۇم پۈتۈن جەمئىيەت ئۇنىڭغا قارشـــى چىقىدۇ. بۇ ھاياتلىق ئالىمىدە بىز قىزلار ئۈچۈن نېمە دېگەن ناھەقچىلىق كۆپ ھە!؟ ئەمما ئوغۇللار ئۇنداق ئەمەس، پەقەت بىز قىزلارنىڭلا ئەركىن ئىرادىســـى بويىچە قىلىنغان ئىســـتەكلىرى رەت قىلىنىدۇ. بىرســـىنىڭ قىز بولۇپ تۇغۇلۇشـــى بىلەن تەڭ پۈتۈن ئالەمنىڭ نىزامى قىزغا قاراپ تېگىشـــىدۇ. گەرچە روھ جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا قىز بىلەن ئوغۇلنىڭ ئارزۇـ ئىستەكلىرى ئوخشاش بولسىمۇ، ئاشۇ ئۇلۇغ غايىلەر ئۈچۈن، بۇ دۇنياغا تۇغۇلغان بولسىمۇ، ئەپسۇس بىر جىنسىنىڭ ئىستەكلىرى قوبۇل قىلىنىپ، يەنە بىر جىنسىنىڭ رەت قىلىنىدۇ. مانا بۇ دۇنيانىڭ ئادالىتى. ئارزۇـ ئارمانلار ئوغۇللارنىڭ بەختى ئۈچۈن تەققاس بولسا، قىزلارنىڭ قايغۇـ ھەسرەتلىرىگە تەققاس» دېگەن ئوي ـ پىكىرلەرنى كاللىسىدىن ئۆتكۈزدى.

تۇنۇگۈنلا ھېچنېمىنىڭ غېمىنى قىلماي، گۈلدىن ـ گۈلگە قونۇپ ئۇچۇپ، كېپىنەكتەك بەختىيار ئۇيناپ يۈرگەن ئاســـىيە، بۇگۈن گۈل يۈزىنى غەم بۇلۇتلىرى باســـقان، روھى ھالىتىدە شـــادلىقتىن ئەســـەرمۇ قالمىغان قىياپەتتە، قاپىقىنى ســـولغۇن گۈلدەك تۇرۇپ، ئالما شـــېخىدا ئولتۇراتتى. كۆكتىكى يالتىراق قۇياشـــنىڭ ئالما شـــاخلىرى ئارىســـىدىن سىيرىلىپ چۈشـــكەن تەپتى يوق نۇرى، قىزنىڭ يۈزىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. ســـەلكىن شـــامال بولســـا، قىزنىڭ ئۇزۇن كىرپىكلىرىنى نەمدىگەن ياشـــلىرى بىلەن بىرگە قەلبىدىكى ئارزۇـ ئارمانلىرىنىمۇ قوشـــۇپ، خۇددى تاڭ ســـۈبھىســـىدە قىزىل گۈل يايراقلىرىغا قونغان شـــەبنەمنى تىترىتىپ ئۇچۇرتقاندەك ئۇچۇرتۇپ كېتىۋاتاتتى. تىپتىنچ باغ بولسا سۈكۈناتىنى بۇزۇپ، كۈز ھاۋاســـىدا قىپقىزىل قىزارغان قوينىدىكى كۈزلۈك ئالمىلارنى، مەســـئۇتنىڭ قورۇســـىدىكى مېھمانلارغا كوزا ـ كوزاڭ قىلماقچى بولغانـــدەك تەۋرەنمەكتە ئىدى.ئاســـىيەنىڭ يەلكىســـىگە خۇددى كۆرۈمســـىز

پەرىشـــتەلەرنىڭ قاناتلىرى تەگكەندەك، لىمون ئالمىنىڭ يوپۇرماقلىرى ئۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا تەســـەللى بېرىۋاتقاندەك قىلاتتى. قىز دەل شۇ مىنۇتلاردا تەقدىر قەلىمىدە پېشانىسىگە يېزىلغان قىسمىتىگە تەن بېرىدىغان بىر ھېســـقا كەلگەندەك بولدى. كەلمەســـتىن نە چارە. بۇ ۋاپاســـىز ھاياتتا قىزلار ھاياتنى داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن، تەقدىرنىڭ ئارقىسىدىن يۈرۈشتىن باشقا ئامال يوق. قىزنىڭ كەلگۈسى مۇشۇ باغنىڭ قاراڭغۇ بۇلۇڭلىرىدەك قاراڭغۇ، ھاياتى مۇشـــۇ شـــەھەردىكى مىڭلىغان قىزلارنىڭ ھاياتىدەك بەختسىز. ئۇ ھازىر يىراقتا تۇرغان ئۇۋچى نىشانغا ئالغان كەكلىكتەك، باشقىلار تەرىپىدىن ئاللىقاچان نىشـــانغا ئېلىنغانلىقىدىن، ئۆزىنىڭ كەلگۈســـى تۇرمۇشـــىنىڭ ئاتا ـ ئانســـى تەرىپىدىن ئاللىقاچان ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، تۇرمۇشلۇق ئىشنى باشقىلار بىلەن پۈتۈشۈپ بولغانلىقىدىن بىخەۋەر بولسىمۇ، ئەمما بۇنداق بىر قاباھەتلىك كۈننىڭ ھامان بېشـــىغا كېلىدىغانلىقىنى، ھەدىلىرىنىڭ تەقدىرىگە قاراپ قىياس قىلىپ بولغان ئىدى. ئىنســـانغا ئۆز تەقدىرى ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ۋەزىپىســـى يۈكلەنگەن بولســـىمۇ، بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلاشـــتا ئوغۇللار ئاۋانگارت ئىدى، ئەمما قىزلار بۇنداق كۈرەش قىلىش كۈچىدىن مەھرۇم ئىدى. قاتمۇ ـ قات ئادەت، ئەنئەنىلەر بىلەن چۈمكەلگەن پاســـــىپ ئىجتىمائىي جەمئىيەتتە قىزلارنىڭ تەقدىرى ئوغۇللارنىڭ ئىنسابىغا قالغان. شۇڭا قىزلار بۇ ھاياتتا بەختلىك ياشاش ئىستىكىدىن شۇ قەدەر تېز ۋاز كېچىدۇ.

ئاسىيە، قۇياش بارغانسېرى پېتىپ قان رەڭگىگە كىرىشكە باشلىغاندا، بولۇق ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىدىن چىققان توشقاندەك ئالما شاخلىرى ئارىسىدىن چىقىپ، يەرگە ئاستا سىيرىلىپ چۈشتى. ھېلىمۇ ياخشى، بۇ چاغدا ھېچكىم كۆرمىدى. قەلبى ئۆرتەنگەن قىز،ئالتۇن زەررىچىلىرىنى چېچىۋەتكەندەك جۇلالىنىپ تۇرغان دولقۇنسىمان گەۋدىسى لەرزان قەدەم بىلەن يۆتكەپ، باغدىن ئۆيگە تەرەپكە قاراپ سوقما تامنى ياقلاپ ماڭدى. تام ياقىسىدا قىزىل ئېچىلغان قوناق گۈللەر، سېرىق سەبدە بىلەن چۈغلۇق ۋە زەڭگەر رەڭ كاككۇك گۈللىرى ئۇنىڭ شـىكەســتىلەنگەن قەلبىگە ھەمراھ بولغانتى. قىز مەســئۇتنىڭ ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا مەغرۇر تۇرغان سىيماسىنى ئۆزىگە ئەگەشتۈرۈپ قاراڭغۇ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.
تۇن قوينىدا ئۇيقۇغا پاتقان مەھەللىنىڭ قويۇق تېرەكلىرى كۈز شـاملىدا شـىلدىرلايتتى. پۈتۈن شـەھەر ئانا يۇرت قۇچىقىدا شېرىن چۈش كۆرۈۋاتاتتى. مەسئۇت ۋە ئابدۇراخمان شاھىدىلارمۇ بۇ شېرىن چۈشكە داخىل بولغان ئىدى. ئۇلارنىڭ چۈشىگە ھەم خۇشاللىق ھەم قايغۇ مۇجەسسەملەنگەن. ئەمما ئاسىيەنىڭ كۆزلىرى ئۇيقۇســـىز. ئۇ پۈتۈن شـەھەرنىڭ غەم ـ قايغۇســـىنى ئۆزىنىڭ نازۇك گەۋدىســـىگە يۈكلىۋالغان ئىدى. بۇندىن كېيىن ئۇ قۇدۇق بېشـــىغا ئەپكەش كۆتۈرۈپ ماڭغاندا ئۇنىڭ چىرايىدا مۇڭ ـ زاردىن باشقا بىر شادلىق كۆرۈلمەيدىغانلىقى بۇگۈندىن باشلاپ مەلۇم بولغانتى. قىزنىڭ شىكەستىلەنگەن پاك قەلبىنى،

ئاي يۈزلۈكۈم، تال بويلۇقۇم،
يىراققا كەتسەڭ نە قىلاي.
ساڭا كۆنگەن بۇ كۆڭۈلنى،
ئەمدى كىمگە خار قىلاي.

دېگەن ناخشىلارنىڭ مىسرالىرى ئەســىرگە ئالغان ئىدى. ئەگەر كىمكى ئاڭلاپ باقمىغان بولســا، ئىلى خەلقىنىڭ يېگانە ئاشـقىسىز مەشـۇقلارغا ئاتاپ ئېيتقان ئاشـۇ قەسـىدىلەرگە قۇلاق سـالسـۇن. ئەلۋەتتە بۇ قەسـىدىلەر يېگانىلەرگە ۋە يېگانە ئەمەسـلەرگىمۇ خاسـتۇر. دەرھەقىقەت بۇندىن كېيىن قىزنىڭ كۆڭلى خار، كەلگۈســـى تۇمانلىق. ئاتقان تاڭلار كۈتۈش بىلەن ئۆتىدۇ، پاتقان كۈنلەر ئارمان بىلەن بىرلىكتە

پاتىدۇ. ئاھ، بىرىنچى مۇھەببەت! قىزنىڭ مۇھەببىتى شۇنچىلىك ساپ، شۇنچىلىك ئاددىي، شۇنچىلىك سادىدا ئىدىغۇ. مانا بۇ ئاشىقىسىز مەشۇق. بۇ دۇنيادا ئاشىقىسىز مەشۇقنىڭ، مەشۇقىسىز ئاشىقنىڭ ئازابىدىن بەتتەر ئازاب بارمىدۇ؟!

ئىستانبۇل خاتىرىلىرى

ياق ـ ياق! بۇيۇك مەقسەتلەر ئۈچۈن،
زېمىن ئۆزى بىرەر چوڭ ئىمكان.
چوڭ ئىشلارغا تەييارمەن بۇگۈن،
مەندە قۇدرەت، ئارزۇ بىر جاھان.

«فاۋست» دىن.

قىش ئۆتۈپ باھار كېلىش ھارپىسىدا ئىستانبۇلنىڭ جاندىن ئۆتىدىغان نەم سوغۇقلىرى ئوبدانلا پەسىيىپ، سامادىكى قۇياشنىڭ تەپتى جاھاننى ئىللىتىشقا باشلىغان ئىدى. قاپالى چارشىنىڭ توققۇز قوۋۇقىنىڭ بىرى بولغان نۇرۇئوسمانىيە قوۋۇقىنىڭ ئۈستىدىكى «باشقىلارغا ئېغىرلىقىڭنى سالماسلىقىڭ ئۈچۈن، تىرىشىپ ئىشلە، ئۆز ئەمگىكىگە تايىنىپ ياخشىغان ئادەم ئاللاھنىڭ مۇھەببىتىگە ئېرىشىدۇ» دېگەن شۇنچىلىك چىرايلىق يېزىلغان ھۆسنى خەتكە بىر كۆز ئېتىپ، ئىللىق كۈلۈپ قويغان يىگىرمە يەتتە ياشلاردىكى بۇ كىشى ئوسمانلى دۆلىتىنىڭ پادىشاھى ئابدۇلھەمىت تەرىپىدىن قۇرۇلغان ۋە تۇغۇلغان كۈنى يەنى 1898 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى رەسمىي ئېچىلغان«گۈلخانە ھەربىي مېدىتسىنا ئاكادېمىيەسى »نىڭ ئوقۇغۇچىسى مەسئۇت سابىرى ئىدى. ئۇ ھەر قېتىم تۈركىستانلىق ھاجىلارنى ۋە تۈركىستاندىن تىجارەتكە كەلگەن باي سودىگەرلەرنى ئىستانبۇلنىڭ كىندىكىگە ئىنشا قىلىنغان بۇ ھەيۋەتلىك ئۈستى يېپىق بازارغا ئەكەلگىنىدە، ئۇستا خەتتات سامى ئەپەندى تەرىپىدىن يېزىلغان، سۆيۈملۈك پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ «ئەل ـ كاسىبۇ ھابىبۇللاھ» دېگەن ھەدىس ـ شەرىپىنىڭ شەرھىسى بولغان، ئاشۇ ئالتۇن قۇرلارنى ئوقۇغىنىدا ئۆز ـ ئۆزىدىن پەخىرلىنىپ، نۇرلۇق يۈزىدە تەبەسسۇم جىلۋىسى جۇلالىنىپ كېتەتتى. مەسئۇت سابىرى

ئەتىگەندىن كەچكىچە تۈركىستانلىق ھاجىلارنىڭ تىنماي سورىغان سوئال ـ سوراقلارغا جاۋاب بېرىپ ۋە ئۇلارنى ئىستانبۇلدىكى ئاياسوفىيە ۋە سۇلتان ئەخمەت جامەلىرى قاتارلىق تارىخى ئەھمىيەتكە ئىگە ۋە يۇقىرى بىناكارلىق ماھارىتى بىلەن سېلىنغان ھەيۋەتلىك قۇرۇلۇشلارنى زىيارەت ۋە ئىبادەت قىلدۇرۇپ ۋە قايناپ تاشقىنلىققا تولغان بازارلارنى كەزدۈرۈپ ۋە دۇكاندارلار بىلەن قىلىنغان سودا ـ سېتىقلاردىكى باھا تالىشىشلار نەتىجىسىدە ھېرىپ ھېچ ھالى قالمىغان چاغلىرىدا، شۇ يالتىراپ تۇرغان چوڭقۇر ھېكمەتكە تولغان جۈملىلەرگە بىر كۆز ئاتاتتى ـ دە، بۇنىڭ بىلەن پۈتۈن ھاردۇقلىرى چىقىپ، ئىچى يورۇپ، يەڭگىل بولۇپ قالاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ مۇشۇ توققۇز يىللىق ئوقۇش ھاياتىدا، ئائىلىسىگە ھېچ ئېغىرچىلىقنى سالماي، ئەنە شۇنداق ھاجىلارغا، تۈركىستانلىق باي سودىگەرلەرگە ياردەم قىلىپ تاپقان تاپاۋىتىگە تايىنىپ، جاپالىق ئالىي مەكتەپ ئوقۇش ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرايلا دەپ قالغان ئىدى. مانا بۇگۈنمۇ مەسىئۇت سابىرى مەككە مۇكەرەمدىن ھەج تاۋاپىنى ئادا قىلىپ بولۇپ، قايتىش يولىدا ئىستانبۇلغا ھەم زىيارەت ھەم تىجارەتكە كەلگەن تۈركىستانلىق ئۈچ ھاجىنى ئىستانبۇلدىكى بىر كۆرۈشكە ھەقىقەتەن ئەرزىيدىغان ئەڭ گۈزەل، ئەڭ قىممەتلىك جايلارنى ئايلاندۇرۇپ، قاپالى چارشىدىكى دۇكانلاردىن سوغا ـ سالاملارنى ئېلىشىغا ياردەملىشىپ بولۇپ، خوشلاشقاندىن كېيىن، نۇرۇئوسمانىيە قوۋۇقىنىڭ ئۈستىدىكى ئاشۇ خەتكە ئادەتتى بويىچە بىر قارىۋېتىشنى ئۇنتۇمىغان ئىدى. بەزى بايۋەتچى ھەمشەھەرلىرى ئۇنىڭغا «ھەي، غۇلجىلىق مەسىئۇت! سېنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئۇنچىلىك قىينىچىلىقىڭ بولمىغاندىكىن، نېمە ئۈچۈن بۇنچىلىك ئاۋارە بولۇپ، جاپا تارتىسەن؟» دېگەن سوئاللىرىغا، ئۇ دائىم «ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئېھتىياجىنىڭ ھۆددىسىدىن ئۆزى چىقالمىغان ئادەم، ھەرگىزمۇ چوڭ ئىشلارنى تەۋرىتەلمەيدۇ» دەپ جاۋاب بېرەتتى. دەرۋەقە ئۇنىڭ پۇلغا ئۇنچىلىك ئېھتىياجى يوق ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ، بۇنداق قىلىش ئارقىلىق بىر جەھەتتىن تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىغا ياردەم قولىنى سۇنسا، يەنە بىر جەھەتتىن تاپقان تاپاۋىتىنىڭ كۆپىنى ئىستانبۇلدىكى يېتىم ـ يېسىرلارغا ئىئانە قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئىنسانىي بۇرچىنى ئادا قىلىپ كېلىۋاتاتتى. بۇ ھال خۇددى ئۆمەر ھەييامنىڭ مۇنۇ رۇبائىيسىغا تەققاس ئىدى:

بىر غېرىبنىڭ كۆڭلىنى قىلالساڭ شاد،
ياخشىدۇر يەر يۈزىنى قىلغاندىن ئاۋات.
لۇتفۇڭ بىلەن بىردىلنى قۇل قىلىپ ئالساڭ،
ئەۋزەلدۇر يۈز قۇلنى قىلغاندىن ئازاد.

دەرۋەقە ئىستانبۇل دېگەن بۇ شەھەردە قانچىلىك كۆپ باي بولغىنىدەك، شۇنچىلىك كۆپ كەمبەغەلمۇ پاناھلىنىدىغان ئاجايىپ سىرلارغا تولغان ماكان ئىدى. ئىستانبۇل يالغۇز ئوسمانلى ئوپېراتورلۇقىنىڭ پايتەختى بولۇپلا قالماي بەلكى يەنە «دارۇلخىلافە » دەپ ئاتىلاتتى، يەنى ئىسلام خەلىپىسى تۇرىدىغان ماكان بولغاچقا پۈتۈن مۇسۇلمانلارنىڭ ۋە شۇنداقلا تۈركلەرنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر شەھىرى بولۇپ ھېسابلىناتتى. جۈملىدىن پۈتۈن دۇنيا خەلقىنىڭ كۆزى چۈشىدىغان ھەر غېرىچ يېرى تارىخنىڭ ئىزنالىرى بىلەن تولغان، ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ نادىر ئەسەرلىرى جۇغلانغان مۇقەددەس جاي ئىدى. ئۇنىڭ ئۈچۈن سۆيۈملۈك پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم «ئىستانبۇل مۇھەققەق فەتھى قىلىنىدۇ. بۇ فەتھنى قىلغۇچى ھۆكۈمدار نېمە دېگەن گۈزەل ھۆكۈمدار ۋە ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى نېمە دېگەن باھادىر ئەزىمەت ئەسكەرلەر ھە !» دەپ خۇش خەۋەردىن بېشارەت بەرگەن ئىدى. شۇ ۋەجىدىن ئىسلامنىڭ ئۈچىنچى خەلىپىسى ھەزرىتى ئوسمان رائىياللا دەۋردىن تارتىپ ئىسلام قوماندانلىرى تەرىپىدىن بۇ تىلسىمات شەھەرنى فەتھ قىلىش ئۈچۈن پىلانلار تۈزۈلگەن. ئەمەۋىيلەر ۋە

ئاببباسىيلار دەۋردە نەچچە قېتىملاپ ئەسكىرى يۇرۇشلەر بولغان. ئەمما بۇ شەھەرنى قورشاپ تۇرغان مۇستەھكەم قەلئەلەرنىڭ پولاتتەك سېپىللىرىنى بۆسۈپ ئۆتەلمەي سان - ساناقسىز شېھىتلەرنىڭ قانلىرى بىكارغا ئاققان ئىدى. دەرھەقىقەت 1453- يىلىغا كەلگەندە ئوسمانلى دۆلىتىنىڭ پادىشاھى 21 ياشلىق سۇلتان مەھمەد «يا مەن ۋىزانتىيەنىڭ ئالىمەن، يا ۋىزانتىيە مېنى ئالىدۇ» دەپ ئانت ئېچىپ، ئۆزىنىڭ جەسۇر قوماندان ۋە ئەسكەرلىرى بىلەن ھۇجۇم باشلاپ، ئەڭ ئاخىرى 53 كۈن داۋام قىلغان قانلىق جەڭلەردىن كېيىن، 1453- يىلى 29- ماي تاڭ سەھەردە قۇياش تېخى كۆتۈرۈلمەي تۇرۇپ، كونستانتىنىپولىس دەپ ئاتىلىدىغان ياۋروپا قىتئەسى بىلەن ئاسىيا قىتئەسىنى تۇتاشتۇرىدىغان، بۇ شەھەرنىڭ قەلئەسى ئۈستىگە ئوسمانلى دۆلىتىنىڭ بايرىقىنى تىكلىگەن. بۇنىڭ بىلەن پادىشاھ مەھمەد ئۇلۇغ «فاتھ » ئۇنۋانىغا مۇيەسسەر بولۇپ، تارىختا فاتىخ سۇلتان مەھمەد دەپ ئاتالغان ئىدى. شانلىق تۇرك تارىخىنىڭ ئەڭ مۇھىم سىمالىرىدىن بىرى بولغان فاتىخ سۇلتان مەھمەد كىچىك چاغلىرىدىن تارتىپلا ئىلىم - ئېرپانىغا ھېرىسمەن، قىلىچۋازلىققا ماھىر جەسۇر تەبىئەتلىك ۋە يېڭىلىققا، تەرەققىياتقا پەۋقۇلئاددە ئىشتىياق باغلىغان شاھزادە بولۇپ، باشقىلاردىن پەرقلىق ھالدا شۇ دەۋرنىڭ ئەڭ مەشھۇر ئالىملىرىدىن قېتىرقىنىپ ئىلىم ئۆگەنگەن ۋە ئۆز ئۇستازلىرىنى بەكمۇ ھۆرمەت قىلغان. شۇڭا ئۇ، ئون توققۇز ياشتا تەختكە چىقىپ پادىشاھ بولغاندىن كېيىنمۇ، ئۆز ئۇستازلىرىنى يېنىدىن ھېچ ئايرىمىغان. دائىم ئۇلار بىلەن دۆلەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىنى مۇھاكىمە قىلىپ، بىرلىكتە قارارلارنى ئالغان. ئۆز ئۇستازلىرىنى شۇنچىلىك ھۆرمەت قىلغان. بولۇپمۇ ئەڭ داڭلىق ئۇستازلىرىدىن ھېسابلىنىدىغان ئاق شەمسەددىن بىلەن مولا گۇرەنگە بولغان ھۆرمىتى ئالاھىدە بولۇپ، ئۇلارنىڭ پىكىرى تەلەپلىرىنى ئالاھىدە نەزەرگە ئالغان. ئەنە شۇ چەكسىز ھۆرمەتنىڭ نەتىجىسىدە ئۆزى كىچىك تۇرۇپلا شۇنچىلىك قۇدرەتكە ئىگە بىر ئىمپېراتورلۇقنى ئىدارە قىلغۇچىلىك قۇدرەتكە نائىل بولغان. دۆلەت ۋە مىللەتنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن مەنىۋى قۇۋۋەت ئاتا قىلىدىغان ئۇستازلارنى ئۆز يېنىدىن ئايرىمىغان. ھەتتا ئىستانبۇلنى فەتھى قىلىپ، شەھەرنىڭ ئىچىگە ھەيۋەتلىك نەرە تارتىپ كىرگەن چاغدىمۇ ئىككى يېنىدا ئىككى ئۇستازى بار ئىدى. ئەنە شۇندىن مۇقەددەم بۇ شەھەر تۇرك ۋە ئىسلام دۇنياسىنىڭ قەلبى تەلپۈنىدىغان، ئىلىم تەسىس قىلىدىغان ۋە پاناھلىنىدىغان ھەم ماددىي ھەم مەنىۋى جەھەتتىكى يىمىرىلمەس قەلئەسىگە ئايلانغان. 1461- يىلى فاتىخ سۇلتان مەھمەد ئىستانبۇلنىڭ مەركىزىگە پۈتۈن دۇنيا سودىگەرلىك كېلىپ سودا قىلىدىغان دۇنياۋىكى ئەڭ چوڭ ئۇستى يېپىق بازار ھېسابلىنىدىغان 4000 مىڭدىن ئارتۇق دۇكان، 31000 كىۋادرات مېتىر يەرنى ئىگىلىگەن، 61 كوچىدىن تەركىب تاپقان ۋە ئالتۇنچىلار بازىرى، يىپچىلار بازىرى، دوپپىچىلار بازىرى، گەزمالچىلار بازىرى، ماشىنىچىلار بازىرى، يۇڭچىلار بازىرى، مارجانچىلار بازىرى، جۇۋۇچىلار بازىرى، يوتقان - كۆرپە بازىرى، مەتبەئەچىلەر بازىرى، رەسسامىلار بازىرى، ئەسەر- ئەتىقە بازىرى قاتارلىق 61 ئايرىم - ئايرىم كوچا بازارلىرىدىن تەركىب تاپقان، ئۇنىڭدىن باشقا ئوندىن ئوشۇق مەسچىت ۋە مۇنچا، ھاممامىلىرى بار دۇنياۋىكى ئەڭ چوڭ قاپالى چارشىنى سالدۇرغان ئىدى. شۇندىن مۇقەددەم ئەسىرلەر بويى بۇ بازاردىن دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن سودىگەرلەر ۋە ساياھەتچىلەرنىڭ ئايىقى ھېچ ئۈزۈلمىدى. بولۇپمۇ بۇ بازار تۇركىستان ئەللىرىدىن كەلگەن سودىگەرلەر ۋە ھەج تاۋاپىدىن قايتقان مۇسۇلمانلارنى ئۆزىگە ئالاھىدە مەپتۇن قىلاتتى. بازاردا يىگنە - يىپتىن تارتىپ تا ئالتۇن - كۈمۈش ۋە ئېسىل سەنئەت بۇيۇملىرىغىچە بولغان توخۇ سۈتىدىن باشقا ھەممە نەرسە تېپىلاتتى. گاھ ئىشىكى ئوچۇق مىسكەچى دۇكانلىرىدىن تەلەڭگىلەرگە گۈل چېكىۋاتقان مىسكەرلەرنىڭ بولقىلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن جاراڭلىق سادالار ئاڭلانسا، گاھ دۇكان ئالدىدا خېرىدارلارنى ئىچىگە تەكلىپ قىلىپ، توۋلاۋاتقان ھۆپىگەرلەرنىڭ ئۆز ماللىرىنى ماختاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. گاھ بىر - بىرى بىلەن يۇقىرى ئاۋازدا پاراڭلىشىپ كېتىۋاتقان خېرىدارلارنىڭ ئاۋازلىرى ئەتراپنى بىر ئالسا، گاھ كىشىلەرنىڭ ئايىغى ئاستىدا يۇگۇرۇشۇپ يۇرگەن

ئۇشـــشـــاق باللارنىڭ قىيقاس ـ چۇقانلىرى بازارنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇۋەتتى. بولۇپمۇ بۇنداق بازاردا قانچە ئادەم كۆپ بولغىنى بىلەن، يەنىلا ھۆپىگەرلەرنىڭ ماختاپ ئۇچۇرۇۋېتىشلىرى بولمايدىغان بولسا، شـۇنچە ياخشـى ماللارغىمۇ خېرىدارنىڭ نەزىرى چۈشـمەي قالاتتى. چۈنكى زور كۆپ خېرىدارلار تاۋارنى ئەمەس، بەلكى ئاغزىدىن قىزىق گەپ چۈشمەيدىغان ھەييار ھۆپىگەرلەرنى چوڭ بىلىدۇ ئەمەسمۇ؟! بۇ بازاردىكى بارلىق شـاۋقۇن ـ سـۈرەنلەرگە، ھۆپىگەرلەرنىڭ ئاۋازى قوشـۇلۇشـىدىن ھاسـىل بولغان جاراڭلىق ئەكس سـادالار بەجايىكى ئەسـىرلەردىن بېرى ئورتا ئاسـىيانىڭ بوز دالىلىرىدا چاپقان چاپقۇر ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن چىققان ياڭراق ئاۋازلاردىن تەبىئىي ھاسـىل بولغان يايلاق سـىمفونىيەسـىنىڭ مۇشۇ گۈزەل ئىستانبۇلدىكى ئەكس سادالىرىدەك مەسئۇت سابىرنىڭ قۇلاق تۈۋىدە جاراڭلايتتى. شۇڭا ئۇ بۇ يەردە ئۆزىنى تەنھالىقتا ھېس قىلمايتتى. يەنە كېلىپ دوقمۇش ـ دوقمۇشـلاردىكى مۇنارلىرى كۆككە بوي تارتقان ھەيۋەتلىك سـۇلتان ئەخمەت ۋە ئاياسـوفىيە قاتارلىق جامەلەر بۇ گۈزەل شـەھەرنىڭ ھەيۋىسـىنى پۈتۈن دۇنياغا نامايان قىلىپ تۇراتتى ۋە ئۇلاردىن كۆتۈرۈلگەن مۇڭلۇق ئەزاننىڭ ساداسـى ھەيۋەتلىك فوسـفور بوغىزىدىكى دېڭىز دولقۇنلىرىنىڭ شـاۋقۇنلىرى بىلەن بىرگە پۈتۈن ئالەمگە يېيىلىپ، كىشىنى غەم ـ غۇسسىدىن خالي قىلىپ، ئادەمگە مەنىۋى بىر قۇۋۋەت بېغىشلايتتى.

مەسئۇت سابىرى ئىستانبۇلغا يېڭىدىن كەلگەن چاغلىرىدا، ھالىڭ نېچۈك دەيدىغانغا يا ئاتا ـ ئانىسى، يا قوۋۇم ـ قېرىنداشلىرى يېنىدا يوق ئىدى، ھەتتا ئۇنىڭ ئىسىق ـ سوغۇقىدىن، ئاچ ـ توقلۇقىدىن خەۋەر ئالىدىغان ھېچكىمى يوقتى. مۇشـۇنداق شـارائىت ئاسـتىدا «ئىتتىھات ۋە تەراققىي » يەنى «بىرلىك ۋە تەرەققىيات» تەشـكىلاتىنىڭ ھىمايىسـى ئاسـتىدا «گالاتا مەكتەبى سـۇلتانى» ناملىق ئەڭ داڭلىق ئوتتۇرا مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇغان ئىدى. بۇ مەكتەپ بولسا، ھازىرقى ھاكىمىيەتنى قولىدا تۇتۇپ تۇرغان «ئىتتىھات ۋە تەراققى» پارتىيەسـىنىڭ قۇرغۇچىلىرىدىن ھەربىي نازىر ئەنۋەر پاشـا(گېنېرال)، ئىچكى ئىشـلار نازىرى تەلەت پاشـا ۋە تۇرك مىللەتچى ئىدىئولوگىيەسـىنىڭ نەزەرىيەۋى ئاسـاسـىنى تۇرغۇزۇۋاتقان زىيا گۆكئالپ قاتارلىق داڭلىق زىيالىيلارنىڭ دۆلەت ۋە تۇرك مىللەتىنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن ياراملىق يېڭى ئەۋلادلارنى يېتىشـتۈرىدىغان يېڭىچە مائارىپ ئاسـاسـىدا قۇرۇلغان مەكتەپ ئىدى. يەنى ئەنۋەر پاشـانىڭ يېتەكچىلىكى بىلەن گېرمانىيە گىمنازىيۇم مەكتەپلىرىنىڭ ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش ئۇسـۇلىنى ئۈلگە قىلغان ئاسـاسـتا دەرس پىروگراممىلىرى تۈزۈلگەن مەكتەپ بولۇپ، بەزى دەرسـلەر فىرانسـۇزچە ئۆتۈلەتتى ۋە تۇرك مىللىتىنىڭ تارىخي، پەلسـەپەسـىنى ئاساسـلىق دەرس قىلىپ تۇرۇپ، تۇرك مىللي ئىدىئولوگىيەسـى ۋە ئىسـلام ئەقىدىسـىگە ئۇيغۇن زىيالىيلارنى يېتىشـتۈرۈشـنىڭ ئۇلىنى تۇرغۇزۇشـنى مەقسـەت قىلاتتى. بۇ مەكتەپ يەنە يۇقىرىقى دەرسـلەردىن باشـقا تەنتەربىيە دەرسـلىرىگىمۇ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدىغان بولۇپ، باللارنى كىچىكىدىن تارتىپلا جىسـمانىي جەھەتتىن سـاغلام يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن، قاتتىق ھەربىي تۈزۈم بويىچە چېنىقتۇرۇپ، ئۇلارغا ھەربىي ئىنتىزامنىمۇ ئۆگىتەتتى. شـۇڭا ئىستانبۇلدىكى بۇ مەكتەپكە تۇرك دۇنياسىدىكى تۇرك ئوقۇغۇچىلار ۋە ئىسلام دۇنياسىدىكى مۇسۇلمان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سەرخىللىرى كېلىپ ئوقۇيتتى. مەسئۇت سابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدى مۇشـۇ ئوتتۇرا مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرگەندىن كېيىن، مەسئۇت سابىرى ھازىر ئوقۇۋاتقان «گۈلخانە ھەربىي مېدىتسىنا ئاكادېمىيەسى » گە ئوقۇشقا كىرىپ غەربچە تېببىي ئىلمىنى ئۆگىنىش بىلەن بىرگە يەنە ھەربىي ئىلىملەرنى ۋە تەبىئىي پەن بىلىملىرىنى قوشـۇمچە قىلىپ ئوقۇۋاتاتتى. ئابدۇراخمان شـاھىدى بولسـا دارىلمۇئەللىمىن بىلىم يۇرتىغا ئوقۇشـقا كىرىپ پېداگوگىكا ئىلىملىرىدىن، جەمئىيەتشـۇناسـلىقتىن ۋە تۇرك تارىخىدىن بىلىم ئېلىۋاتاتتى. بۇ ئىككى ياش تۇركلەرنىڭ ئەجدادلىرى ھېسـابلىنىدىغان ھۇنلارنىڭ تارىخي ۋە كۆك تۇركلەر تارىخي، قاراخانىيلار تارىخي ۋە سـەلجۇقىيلار تارىخلىرىنى ھەمدە ئوسـمانلى دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇش تارىخلىرىنى ناھايىتىمۇ ئەسـتايىدىل ئۆگەنگەن

ئىدى. بولۇپمۇ ئۇلارغا ئەڭ تەسىر قىلغىنى سەلجۇقىيلار سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى بولغان سۇلتان ئالپئ ارسلان بىلەن ئوسمانلى ئىمپىراتورلۇقى پادىشاھى فاتىھ سۇلتان مەھمەدنىڭ ئىش - ئىزلىرى ۋە تۈركلەرنىڭ تا ئوتتۇرا ئاسىيادىن ئاناتولىيە بىلەن مۇشۇ ياۋروپا زېمىنلىرىغىچە كېلىپ، شانلىق ئىمپىراتورلۇقلارنى قۇرغانلىقى توغرىسىدا يېزىلغان تارىخلار ئىدى. ئۇلار قەھرىمان ئەجدادلىرىنىڭ باتۇرلۇق بىلەن جەڭلەرنى قىلىپ، ئۆز ئەقىل - پاراسىتى ۋە جاسارىتىگە تايىنىپ تۇرۇپ، تارىختا شانلىق ئىزلارنى قالدۇرغانلىقىنى ئويلىقىندا، ئۆزلىرى بىر خىل خىجىلچىلىق ئىچىدە قالاتتى. ئۆزلىرىنىڭ ئۆز ئانا يۇرتىدا، ئۆز زېمىنلىرىدا تۇرۇپمۇ، باشقىلارغا بوزەك بولۇپ، بىر دۆلەت قۇرالماي تا بۇگۈنگىچە زەبۇنلۇق ئىچىدە، چىنىنىڭ مۇستەملىكىسى بولۇپ ياشاۋاتقانلىقىدىن نومۇس قىلىپ، ئۆزلىرىنى شۇنچىلىك كارغا كەلمەس ھېس قىلىپ قالاتتى. تولا چاغلاردا مەسئۇت سابىرى خىيال دېڭىزىغا چۆكۈپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، فوسفور بوغۇزىنىڭ لېۋىدىكى قۇرام تاشلار ئۈستىگە چىقىپ، چەكسىز دېڭىزنىڭ تاغدەك كۆتۈرۈلۈپ يەنە پەسلەپ تۇرىدىغان دولقۇنلىرىغا قاراپ تۇرۇپ، سۇلتان ئالىپ ئارسلاننىڭ بوز ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، ئاناتولىيە زېمىنلىرىغا يۈرۈش قىلغان ھەيۋەتلىك سىيماسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى ۋە يەنە سۇلتان ئالىپ ئارسلاننىڭ باھادىرلىق بىلەن جەڭ قىلىپ، ئۆزلىرىدىن نەچچە ھەسسە كۈچلۈك ۋىزانتىيە قوشۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلغان تارىخىدىكى ئەڭ مەشھۇر ئۇرۇشلاردىن بىرى ھېسابلىنىدىغان مالازگىرت ئۇرۇشىنىڭ جەڭ مەيدانلىرىدىكى ئات تۇياقلىرىنىڭ، قىلىچ ۋە قالقانلارنىڭ ساداسى قۇلاق تۆۋىدە ئاڭلىنىۋاتقاندەك بولۇپ، تەپەككۇر تۇلپارلىرىنى ئاشۇ زامانلارغا چاپتۇراتتى.

سۇلتان ئالىپ ئارسلان (1029 ـ 1072) بۇيۇك سەلجۇقىيلار دۆلىتىنىڭ 2 ـ ھۆكۈمدارى ۋە تۈركلەرنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىن ئاناتولىيەگە كۆچۈشىگە رەھبەرلىك قىلغان داھىي ۋە بۇ يولدا دۈشمەنلەر بىلەن بولغان جەڭلەرگە قوماندانلىق قىلغان ئەسكەرى قوماندان. ئۇنىڭ دادىسى سەلجۇقىيلار دۆلىتىنىڭ ھۆكۈمدارلىرىدىن بىرى بولۇپ، سەلجۇقىيلار دۆلىتىنىڭ قۇرۇلۇشىدا مۇھىم رول ئوينىغان تۈرك مىللىتىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ قەھرىمانلىرىدىن ھېسابلىنىدىغان ئەبۇ سۇلايمان داۋۇد چاغرى بەگ ئىدى. سەلجۇقىيلار دۆلىتىنىڭ 1 ـ سۇلتانى تۇغرۇل بەگ (رۇكنەددىن ئەبۇ تالىپ مۇھەممەد تۇغرۇل بەگ بىن مىكائىل 990 ـ 1063) بولسا، ئالىپ ئارسلاننىڭ تاغىسى ئىدى. سۇلتان تۇغرۇل بەگ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ۋەسىيەتنامەسىگە ئاساسەن، ئالىپ ئارسلان تەختىگە ۋارىسلىق قىلغان. يەنى 1064 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ناھايىتى داغدۇغىلىق مۇراسىم بىلەن سەلجۇقىيلار دۆلىتىنىڭ 2 ـ سۇلتانى بولغان ۋە شۇ چاغدىكى بۇيۇك دۆلەت ئەربابلىرىدىن بىرى بولغان نىزامۇلمۇلۇكنى ئۆزىگە ۋەزىر قىلىپ تەيىنلىگەن.

ئالىپ ئارسلان تەختىگە چىققاندىن كېيىن، ئۆزىگە قارشى تۇرغان پۈتۈن تۈرك سويلىرىنى بويسۇندۇرۇپ ۋە ئۇلارنى بىر بايراق ئاستىغا ئۇيۇشتۇرغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۆز ھاكىمىيىتىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەش ۋە ئۆز ئەۋلادلىرىغا بىر زېمىن ھازىرلاش ئۈچۈن 1065 ـ يىلدىن باشلاپ شەرقىي رىم ئىمپېرىيەسى (ۋىزانتىيە ئىمپېرىيەسى)نىڭ زېمىنلىرىغا ھۇجۇم باشلىغان. شۇنىڭ بىلەن گروزەننى ئىگىلىگەن ۋە ئامۇ دەريەسى ۋادىلىرىدىكى ھۆكۈمدارلارنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغان.1070 ـ يىلى ئەزەربەيجاننى، سۈرىيەنى ۋە دىيار بەكرنى ئىگىلەپ، تا مىسىرغىچە كېڭەيگەن. 1071 ـ يىلى پۈتۈن ئەسكەرى كۈچىنى ھالەپتە بىرلەشتۈرگەن. بۇ جەرياندا ئالىپ ئارسلان نۇرغۇنلىغان جەڭلەرگە قاتنىشىپ، ئاجايىپ قەھرىمانلىقلارنى كۆرسىتىپ، نۇرغۇن غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن. قولغا كەلگەن سان - ساناقسىز غەلىبىلەردىن كېيىن, ئالىپ ئارسلاننىڭ شۆھرىتى دۇنياغا تارقىلىشقا باشلىغان. سۇلتان ئالىپ

ئارسلاننىڭ كۈندىن - كۈنگە تەسىر دائىرىسى كېڭىيىۋاتقان ۋە ھەربىي كۈچى ئېشىۋاتقان ئەنە شۇنداق بىر تارىخىي دەۋردە، ئۇنى ئاناتولىيەدىكى زېمىنلاردىن تەل - تۆكۈس قوغلاپ چىقىرىشنى ئىرادە قىلغان ۋىزانتىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ ئىمپېراتورى رومانوس دىئوگىنىس پۈتۈن ئەسكىرىنى توپلاپ، سەلجۇقىيلار دۆلىتىگە قارشى جەڭگە ئاتلانغان .يەنى 1071- يىلى 3- ئاينىڭ 13- كۈنى ئىمپېراتور رومانوس 200 مىڭ ئەسكىرى بىلەن ئىستانبۇلدا ناھايىتى چوڭ دىنىي مۇراسىملارنى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، ئاناتولىيەگە قاراپ يولغا چىققان. ئەينى چاغدا بۇ رىم قوشۇنى خىرىستىيانلارغا ۋەكىللىك قىلىدىغان ناھايىتى زور بىر قوشۇن بولۇپ، ئىلغار قوراللار بىلەن قوراللانغان فرانسۇز، ئەرمەن، رۇس، بۇلغار ۋە خىرىستىيان دىنىدىكى تۈركلەردىن تەشكىللەنگەن ئىدى. شۇچاغدا قوشۇننىڭ ئۇدۇل ئۆزلىرىگە قاراپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەردار بولغان ئالىپ ئارسلان، مىسىرغا قىلىدىغان سەپىرىدىن دەرھال ۋاز كېچىپ، كەينىگە يانغان. ئالىپ ئارسلان شەرق ئانادولۇغا قاراپ يۈرۈش قىلغان رىم قوشۇننىڭ ئالدىغا چىقىش ئۈچۈن، دىيار بەكىر ئارقىلىق ئاھلاتقا يېتىپ كەلگەن. شۇ يەردە ئۆزىنى ساقلاپ تۇرغان سەپداشلىرىدىن ئەمىر ئافشىن بىلەن ئۈچراشقان ۋە رىم قوشۇنى بىلەن بىرىنچى قېتىملىق جەڭنى شۇ يەردە قىلغان. بۇ جەڭ رىم قوشۇننىڭ مەغلۇپ بولۇشى، تۈركلەرنىڭ غەلىبە قىلىشى بىلەن ئاخىرلاشقان. مەغلۇبىيەت خەۋىرىنى ئاڭلىغان ئىمپېراتور رومانوس 1071- يىلى 8- ئاينىڭ 24- كۈنى مالازگىرتقا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇ يەرنى ئىگىلەپ، چوڭ - كىچىك پۈتۈن خەلقنى قانلىق قىرغىن قىلغان. بۇنىڭ بىلەن 200 مىڭ رىم ئەسكىرىگە قارشى 50 مىڭ تۈرك ئەسكىرى ئوتتۇرىسىدا دۇنيا تارىخىدىكى ئەڭ مەشھۇر مالازگىرت ئۇرۇشى پارتلىغان. بۇ چاغدا سۇلتان ئالىپ ئارسلاننىڭ يېنىدا ئافشىن، ساۋتېكىن، سۇندۇق، ئايتېكىن، تاران ئوغلى، ئەخمەت شاھ قاتارلىق ئاناتولىيەدىكى داڭلىق تەجرىبىلىك ئەمىرلەر ۋە قوماندانلار بار بولۇپ، ئۇرۇش قىلىشتىن بۇرۇن بىر ئەلچە ھەيئىتىنى ئىمپېراتور رومانوسنىڭ ئالدىغا ئەۋەتىپ، بىر تەكلىپ نامە سۇنغان. رومانوسقا ئەلچى بىلەن ئەۋەتىلگەن تەكلىپ نامەنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: «دۆلىتىڭگە قايتىپ كېتىپ تىنچلىق كېلىشىمى تۈزۈشنى ئويلىساڭ، بۇنى باغداد خەلىپىسىنىڭ ۋاستىسى بىلەن قىلىمىز. ئەگەر ئەكسىچە بولىدىغان بولسا، بىزنىڭ مەقسىتىمىز، قارارلىرىمىزنى ۋە ئارزۇلىرىمىز بىلەن باغلىق بولغان ئۇلۇغ ئاللاھقا تەۋەككۈل قىلىمىز». ئەسكىرى كۈچىنىڭ سان جەھەتتىن ئۈستۈنلۈكىگە ئىشىنىپ، غەلىبە قىلىشنى ئويلىغان رومانوس بۇ تەكلىپنى قوپاللىق بىلەن رەت قىلىپ، بۇنداق دەپ جاۋاب بەرگەن: «مەن سان جەھەتتىن ئۈستۈنلۈك ۋە چەكسىز قۇدرەتكە ئىگە بولغان قوشۇنغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن، نۇرغۇن پۇل ۋە تىرىشچانلىق كۆرسەتتىم. تىنچلىق پەقەت ۋە پەقەتلا سەلجۇقىيلارنىڭ پايتەختىنى ئىگىلىگەندىن كېيىنلا بولىدۇ. مەن ئىسلام دۆلەتلىرىگە ئۆز دۆلىتىمگە ئىگە بولغاندەك ئىگە بولمىغىچە ھەرگىز ئارقامغا قايتمايمەن» ۋە تەكەببۇرلۇق بىلەن باش ئەلچى ئىبنۇل ماھلەباندىن:«ئىسفاھان شەھىرى گۈزەلمۇ، ھەمەدانمۇ؟» دەپ سورىغان.ئىبنۇل ماھلەبان:«ئىسفاھان» دەپ جاۋاب بەرگەن. ئىمپېراتور رومانوس:«ھەمداننى بەك سوغۇق دەپ ئاڭلىدىم، شۇڭا بىز ئىسفاھاندا قىشنى ئۆتكۈزىمىز، چارۋا مالىلىرىمىز ھەمداندا قىشنى ئۆتكۈزىدۇ » دېگەن. ئىبنۇل ماھلەبان ئۆزىنى ئەخمەق قىلغاندەك دېگەن بۇ سۆزلەرگە بۇنداق جاۋاب قايتۇرغان: «ھايۋانلىرىڭ ھەمداندا قىشلىشى مۇمكىن، ئەمما سىلەرنىڭ نەدە قىشلايدىغانلىقىڭلارنى بىلمەيمەن». رومانوس تۈركلەرنى ئاناتولىيەدىن قوغلاپ چىقىرىپ، پۈتۈن مۇسۇلمانلار دۆلىتىنى ئۆز چاڭگىلىغا ئېلىشنى ئۇرۇش قىلماي تۇرۇپلا خام - خىيال قىلغاچقا، ئىران، ئىراق، سۇرىيە ھەتتا مىسىرغا ئۆز گېنېراللىرىنى ۋەزىپىگە تەيىنلەپ بولغان. ئالىپ ئارسلان ئەمدى تىنچلىقنىڭ يوقلۇقىنى ۋە ئۇرۇش قىلىشتىن باشقا چارىنىڭ قالمىغانلىقىنى جەزملەشتۈرگەندىن كېيىن، قىلىچىنى قېنىدىن سۇغۇرۇپ ئېلىپ، پۈتۈن قوشۇنغا جىددىي ئۇرۇش تەييارلىقىنى قىلىشقا ئەمىر بەرگەن. بۇنداق قىيىن كۈنلەردە سۇلتاننىڭ ئىمامى ۋە غازىسى بۇخارالىق ئۆلۈما ئەبۇ ناسىر مۇھەممەد، سۇلتان ئالىپ ئارسلانغا مەنىۋى جەھەتتىن مەدەت بېرىپ، بۇنداق

دېگەن:«ئەي سۇلتانىم، سەن ئاللاھنىڭ پۈتۈن دىنلاردىن ئۈستۈن قىلغان ئىسلام دىنىي ئۈچۈن سوقۇشۇاتىسەن. شۇ ۋەجىدىن پۈتۈن ئىسلام دۆلىتىدىكى مۇسۇلمانلار سېنىڭ ئۈچۈن دۇئا قىلىدىغان جۈمە كۈنى پېشىن نامىز ۋاقتىدا دۇشمەنگە ھۇجۇم قىل، مەن ئۇلۇغ ئاللاھتىن زەپەرنى سېنىڭ ئۈستۈڭگە يېزىشنى ئارزۇ قىلىمەن». شۇنىڭدەك باغداد ئاببباسىيە خەلىفەسى قائىم بىئەمرۇللاھ بولسا، پۈتۈن ئىسلام دۇنياسى كۆڭۈل بۆلگەن بۇ مالازگىرت ئۇرۇشىدا ئالىپ ئارسلاننىڭ غەلىبە قىلىشى ئۈچۈن، دۇئا مەتىنى تەيارلاتقۇزۇپ، جۈمە كۈنى بارلىق ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ جۈمە نامىزىدا ئوقۇشىنى بۇيرۇغان. بۇ دۇئانىڭ مەزمۇنى بۇنداق ئىدى:«ئاللاھىم ئىسلام بايرىقىنى يۇقىرى قىل ۋە ئىسلامغا ياردەم قىل! دۇشمەننىڭ بېشىنى ئەز ۋە تۈپ يىلتىزىدىن يوق قىل! ساڭا ئىتائەت قىلىش ئۈچۈن جانلىرىنى پىدا قىلىپ، ساڭا ئائىت بولۇش ئۈچۈن بۇ يولدا قانلىرىنى ئاققۇزغان يىگىتلىرىمىزنى كۈچلەندۈر ۋە ئۇلارنى كۈچلەندۈرۈش ئارقىلىق يۈرتلىرىنى ئامانلىق ۋە غەلىبە خۇشاللىقى بىلەن تولدۇرىدىغان ياردەملىرىڭنى ھەرگىز ئايىما! مۆمىنلەر ئەمىرىنىڭ بۇرھانى بولغان سۇلتان ئالىپ ئارسلاننىڭ سېنىڭدىن تىلىگەن ياردىمىنى ئايىما! سېنىڭ ياردىمىڭ بىلەن غەلىبىگە ئېرىشىپ، شەنىنى ئەتراپىغا يايسۇن ۋە زامانىنىڭ زالىملىرى ئالدىدا تىك تۇرسۇن! سېنىڭ دىنىڭنى شەرەپلىك ۋە ئۇلۇغ تۇتۇش ئۈچۈن، ھەرۋاقىت تەسىرى بولىدىغان ياردىمىڭدىن ئۇنى مەھرۇم قىلما! ئۇنىڭ دۇشمەننىڭ ئالدىدىكى بۇگۇنكى كۈنىنى ئەتىگە يەتكۈز! ئۇنى پەرىشتىلەر، پەرىشتىلەر بىلەن قوللا. نىيەت ۋە مەقسەتلىرىنى ياخشىلىق ۋە غەلىبە بىلەن ئاخىرلاشتۇر! چۈنكى ئۇ سېنىڭ ئۇلۇغ ئىستەكلىرىڭ ئۈچۈن راھەتنى تاشلىدى، مال ۋە جانلىرىنى بۇيرۇقلىرىڭغا ئەمەل قىلىش غايىسى بىلەن يولۇڭغا ئاتىدى. چۈنكى سەن ‹ئەي ئىمان ئەتكەنلەر، جاننى ياقىدىغان بىر ئازابتىن قۇتۇلۇشنىڭ بىر يولىنى كۆرسىتەيمۇ؟ ئاللاھقا ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىگە ئىشەنسەڭلار، ئۇنىڭ يولىدا جان ۋە مېلىڭلارنى تىكىپ ئۇرۇشىڭلار› دەپ بۇيرۇغان ئىدىڭ. سېنىڭ سۆزۈڭ ئەمەلىيلەشتى. ئاللاھىم! ئۇ سېنىڭ سۆزۈڭگە ئەمەل قىلىپ، بەندىلىرىڭنى قوغداش ئۈچۈن ھېچقانداق ئىككىلەنمەي دۇشمەنگە قارشى كۈرەشكە ئاتلانغان ۋە دىنىڭغا خىزمەت قىلىش ئۈچۈن كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلىغان بولسا، سەنمۇ ئۇنىڭ غەلىبە قىلىشنى نەسىپلەندۇر. ئۇلۇغ تىلەكلىرىڭ بىلەن ئۇنىڭغا ياردەمچى بول، قازا ۋە قەدەرنى ئۇنىڭ ئۈچۈن ياخشى ۋە ئوڭۇشلۇق بىر شەكىلدە تەجەللى ئەتتۈرگىن! ئۇنى شۇنداق بىر قوغدىغۇچىلار بىلەن قوغدىغىنكى، دۇشمەنلەرنىڭ ھەرتۈرلۈك ھىيلە ـ مىكىرلىرىنى يوقاتسۇن ۋە ئىلتىپاتىڭ بىلەن بۇ قوغدىغۇچىلار ئۇنى گۈزەل سۈپەتلىرى بىلەن، ئەڭ ئىشەنچلىك ۋە ساغلام قوللىرى بىلەن قوغدىسۇن! قىلماقچى بولغان ھەرقانداق ئىشنى، ئۇنىڭغا قولايلىق قىل! شۇنداق قىلىش ئارقىلىق دۇشمەنگە قارشى ئاتلانغان بۇ قۇتلۇق كۈرەشتە زەپەر بىلەن نۇرلانسۇن! دۇشمەن گۇرۇھلىرىنىڭ، تىنچلىق يوللىرىنى كۆرەلمىگەن يولدىن ئازغان كۆزلىرى كۆر بولسۇن! ئەي قېرىنداشلار توغرا نىيەت، مەقسەت ۋە ئاللاھتىن قورققان پاك يۈرەك بىلەن بىرلىك باراۋەرلىك باغچىسىدىن بەختكە ئېرىشكەن سۈپەت بىلەن ۋە ئاللاھقا بولغان چەكسىز ئېتىقاد بىلەن سۇلتان ئالىپ ئارسلان ئۈچۈن ئاللاھقا يالۋۇرۇپ مۇناجات قىلىمىز! ئەي مۇسۇلمانلار ئالىپ ئارسلاننىڭ باھادىرلىق بىلەن دۇشمەنلەرنى يوق قىلىشى ئۈچۈن بايرىقىنى تىك قىل! زەپەرلىرىنىڭ ئەڭ يۇقىرى دەرىجىسىنى قولغا كەلتۈرۈشى ۋە مەقسىتىگە يېتىشى خۇسۇسىدا ئاللاھقا دۇئا قىلىمىز. ئاللاھىم! ئۇنىڭ پۈتۈن ئىشلىرىنى ئاسانلاشتۇر ۋە دۇشمەنلەرنى ئۇنىڭ ئالدىدا بويۇن ئەگدۈر!»

1071ـ يىلى 8ـ ئاينىڭ 26ـ كۈنى (جۈمە) تاڭ سەھەردە سۇلتان ئالىپ ئارسلان پۈتۈن ئەسكەرلىرىنى توپلاپ، ئاتتىن چۈشۈپ، يەردە يۇكۇنۇپ تۇرۇپ بۇنداق دۇئا قىلغان:«ئەي ئۇلۇغ ئاللاھىم! سېنى ئۆزۈمگە ۋەكىل قىلدىم، بۇ ئۇرۇشتا ساڭا يېقىنلاشتىم؛ مۇشۇ تاپتا سېنىڭ ھۇزۇرۇڭدا سەجدە قىلىپ تۇرۇپتىمەن ۋە يالۋۇرۇاتىمەن. مۇشۇ ئېيتقان سۆزلىرىم مېنىڭ ھەقىقىي يۈرىگىمدىن چىققان سۆزلەر

بولمسا مېنى ۋە يارده‌مچىلىرىمنى يەر بىلەن يەكسان قىل. ئەگەر ئىستەكلىرىمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشىمغا يارده‌م قىلماقچى بولساڭ، بۇ جەڭده دۇشمەنگە قارشى ماڭا يارده‌مده بول ۋە مېنى مۇزەپپەر بىر سۇلتان قىل.!»سۇلتان ئالىپ ئارسلان دۇئاسىنى قىلىپ بولۇپ، ئورنىدىن ده‌س تۇرۇپ، ئۇستىگە كىيىۋالغان ئاق كىيىمنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، ئەسكەر ۋە قوماندانلارغا بۇنداق خىتاب قىلغان:«مەن ئۆزىنى ئاللاهقا ئاتىغان مۇختەسىپلەرده‌ك سەۋرلىك بىرسى بولىمەن ۋە هاياتىمنى خەۋپ-خەتەرگە ئېتىپ، ئەسكەرلىرىمنىڭ ئالدىدا ئۇرۇش قىلىمەن. ئەگەر ئاللاه مېنىڭ ئارزۇلىرىمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ مېنى غەلىبىگە مۇيەسسەر قىلسا، بۇ بىر ئۇلۇغ غەلىبە بولىدۇ. ئەگەر ئەھۋال بۇنىڭ ئەكسىچە بولسا، ئوغلۇم مەلىكشاهنى ئورنۇمغا چىقىرىپ، ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىشىڭلارنى ۋەسىيەت قىلىمەن». ناهايىتى بۇيۇك هاياجان ۋە زور ئىشەنچ بىلەن ئۆز سۇلتانىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان قوماندانلار هېچ ئىككىلله‌نمەي هەممىسى بىرده‌ك «باش ئۈستىگە» دېگەن. شۇ كۈنى سۇلتان پۈتۈن قوشۇن بىلەن بىرلىكته جۈمه نامىزىنى قىلغان ۋە نامازدىن كېيىن بۇنداق خىتاب قىلغان:«ئەي ئەسكەرلىرىم، قوماندانلىرىم! قاچانغىچە بىز ئازلىقتا، دۇشمەن كۆپلۈكته بولۇشتەك بۇنداق هاله‌تنى ساقلاپ تۇرىمىز؟ مەن پۈتۈن مۇسۇلمانلارنىڭ مەسچىدلىرىده بىزگە دۇئا قىلىۋاتقان مۇشۇ پەيتلىرىده، دۇشمەننىڭ ئۈستىگە هۇجۇم قىلىشنى ئارزۇ قىلىمەن. غالىب كەلسەك ئارزۇ قىلغان نەتىجىگە ئېرىشىمىز، ئەكسىچە بولغان تەقدىرده شېيىت بولىمىز. بۇ شەرەپكە ئېرىششنى ئارزۇ قىلىدىغانلار مېنىڭ ئارقامدىن ماڭسۇن. خالىمىغانلار ئۆز ئىختىيارى، كەتسە بولىدۇ. بۇگۈن بۇ يەرده يا بۇيرۇق بېرىدىغان بىر سۇلتان، يا بۇيرۇق ئالىدىغا بىر ئەسكەر يوق، هەممىمىز ئوخشاش. مەنمۇ سىلەر بىلەن بىر سەپته جەڭ قىلىمەن. بىز تۇركلەر ئەزەلدىن بىرى قىلىپ كېلىۋاتقان بىرمۇقەددەس جەڭنى قىلماقچىمىز!». بۇ تەسىرلىك سۆزلەرنى ئاڭلىغان قوماندان ۋە ئەسكەرلەر بىرده‌ك:«ئەي سۇلتانىم بىز سېنىڭ ئەسكەرلىرىڭ بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن، سەن نېمىنى قىلساڭ بىز شۇنى قىلىمىز! ساڭا يارده‌مچى بولۇپ، ئۈمىدىڭنى ئاقلايمىز!» دېگەن. مانا شۇنداق داغدۇغىلىق مۇراسىم ئىچىده دۇنيا تارىخىدا ئەڭ مەشهۇر ئۇرۇشلاردىن بىرى بولغان مالازگىرت جېڭى باشلانغان. ئاز ۋاقىت ئۆتمەيلا سەلجۇقلار قوشۇنى ئالىپ ئارسلانىنىڭ قوماندانلىغىدا هەممىسى بىرده‌ك تەكبىر ئېيتتىپ، ئىنسان روهىنى هاياجانغا سالىدىغان چۇقان - سۆره‌نلەر ئىچىده نەره تارتىپ هۇجۇمغا ئۆتكەن. ئالىپ ئارسلان بولسا، قايتۇرما هۇجۇمغا ئۆتكەن ۋىزانتىيە ئەسكەرلىرىگە كونا زامانلاردىن بېرى تۇركلەر قوللىنىپ كېلىۋاتقان بوزقىر ئۇرۇش تاكتىكىسىنى ئىشلەتكەن. يەنى بىر چەتتىن جەڭ قىلىپ بىر چەتتىن ئاستا - ئاستا چېكىنىپ، دۇشمەن ئەسكەرلىرىنى ئالداپ، ئۆزىنىڭ ئاساسى قوشۇنى يوشۇرۇنغان ئەپلىك جايغا ئالداپ ئەكەلگەن. ئاندىن ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلگەن ۋىزانتىيە قوشۇنلىرىغا يوشۇرىنىپ ياتقان تۇرك ئەسكەرلىرى تۈيۈقسىز زەربە بېرىپ، دۇشمەننى زور زىيانغا ئۇچراتقان ۋە دۇشمەن قوشۇنلىرى تىره - پىره‌ڭ بولۇپ، سەپلىرى چۈۋۈلۈپ كەتكەن. بۇ مەغلۇبىيەتنى كۆرگەن ئىمپېراتور رومانوس دەرهال ئاساسى قوشۇنغا باش بولۇپ قايتۇرما هۇجۇمغا ئۆتكەن. مول تاكتىكىغا ئىگە باش قوماندان ئالىپ ئارسلان ئەسكەلىرى بىلەن دۇشمەن قوشۇنى باشتا يېرىم چەمبەر شەكىلده قورشاۋغا ئالغان، ئاندىن كېيىن پۈتۈن بىر چەمبەر شەكىلده قورشاپ، دۇشمەن ئۈستىگە ئارسلانده‌ك ئىتىلىپ ئاجايىپ قەهرىمانلىق بىلەن جەڭ قىلغان. بۇ جەڭنىڭ بېشىدىلا رومانوس ئەسكەرلىرىنىڭ ئارىسىدىكى كىرالىق خىرىستىيان تۇرك ئەسكەرلىرىنىڭ هەممىسى ئالىپ ئارسلان قوشۇنى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەن. دەرۋەقە، پۈل ئۈچۈن جەڭ قىلغان خىرىستىيان تۇركلەر ئۇقىيا ئىتىشقا ناهايىتى ماهىر بولۇپ، بۇلارنىڭ يۈز ئۆرۈشى رومانوس قوشۇنىغا زور بىر زەربە بولغان. سەپلىرى بۇزۇلغان ۋىزانتىيە ئەسكەرلىرى چارىسىزلىق ئىچىده تەمتىرەپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قالغان ۋە قوماندانلىرى قېچىپ كەتكەن. ئەمما، قىچىشقا ئۆلگىرەكمىگەن رومانوس ئەسىرگە چۈشكەن. ئالىپ ئارسلان ئەسىرگە ئېلىنغاندىن رومانوسنى هېچ خورلىماي ئەكسىچە ناهايىتى ياخشى كۈتكەن ۋە

خىزمىتىنى قىلىدىغان ئادەملەرنى ئورۇنلاشـــتۇرغان. كېيىن ئالدىغا چاقىرىپ ئۇنىڭدىن نېمە ئۈچۈن تېچلىق شەرتلىرىنى قوبۇل قىلمىغانلىقىنى سوريغاندا، رومانوس بۇنداق جاۋاب بەرگەن:«ئەي سۇلتان دۆلىتىڭنى ئېلىش ئۈچۈن نۇرغۇن پۇل ھەجلەپ ھەر مىللەتتىن نۇرغۇن ئەســكەر توپلىدىم، ئەمما يەنىلا سەن غەلىبە قىلدىڭ، دۆلىتىم پەرىشان بولدى .مەن ئەسىرگە چۈشتۈم. بۇنداق بىر ئەھۋال ئاستىدا مېنى ئازارلىما. ئۆتۈنۈپ قالاي ماڭا قاتتىق سۆزلەرنىمۇ قىلما. ئەمما، مېنى ئۆلتۈرسەڭ ئۆلتۈر» . سۇلتان ئالىپ ئارسلان:«ئەگەر سەن غەلىبە قىلغان بولساڭ ۋە مەنمۇ ساڭا ئوخشاش ئەسىرگە ئېلىنغان بولسام. سەن مېنى نېمە قىلاتتىڭ؟» دەپ سوريغاندا، رومانوس مۇنداق جاۋاب بەرگەن: «ناھايىتى قورقۇنچلۇق ئىشــلارنى قىلغان بولاتتىم» . بۇنىڭغا جاۋابەن ئالىپ ئارســلان:«ھەقىقەتەن توغرا ســۆزلىدىڭ. ئەگەر ئەكســـىنچە دېگەن بولســاڭ، ئۇ ۋاقىت يالغان ســۆزلىگەن بولاتتىڭ» . بۇ ســۆھبەتتىن كېيىن ئالىپ ئارسلان«رومانوسنى ئەقىللىك بىرسى ئىكەن، ئۇنى ئۆلتۈرسەك توغرا بولمايدۇ» دەپ، ئويلاپ ئۇنىڭ بىلەن بۇنداق كېلىشىم تۈزىگەن.

1ـ رومانوس ئۆزىنىڭ ھايات قىلىش بەدەلى ئۈچۈن 1.5 مىليون تىللا تۆلەيدۇ.
2ـ ۋىزانتىيە دۆلىتى ھەر يىلى سەلجۇقىيلار دۆلىتىگە 360 مىڭ تىللا باج تۆلەيدۇ.
3ـ ۋىزانتىيە قولىدىكى مۇسۇلمان ئەسىرلەرنى شەرتسىز قويۇۋېتىدۇ.
4ـ ۋىزانتىيە دۆلىتى جىددىي پەيتلەردە سەلجۇق دۆلىتىگە ئەسكىرى ياردەمدە بولىدۇ.
5ـ رىم ئىمپېراتورىنىڭ قىزلىرىدىن بىرىنى سۇلتاننىڭ ئوغلىغا ياتلىق قىلىدۇ.
6ـ ئىمپېراتور ئىســتانبۇلغا قايتىپ تەختىگە ئولتۇرغاندا ئانتاكيا، ئۇرفا، مۇنبىج قاتارلىق شــەھەرلەرنى سەلجۇقىيلار دۆلىتىگە قايتۇرىدۇ.

رومانوس بۇ شەرتلەرنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، ئىستانبۇلغا قاراپ يولغا چىققان. لېكىن ئۇ بارغىچە ئورنىغا مىكائىل دۇكاسى ئىمپېراتور بولۇپ تەختىنى ئىگىلىۋالغان ۋە رومانوسنى قولغا ئېلىپ زىندانغا تاشلىغان ۋە 1072ـ يىلى 8ـ ئايدا ئۆلتۈرۈۋەتكەن. رومانوسنىڭ ئۆلۈشى بىلەن تۈزۈلگەن شەرتنامىلەرمۇ بىكار بولغان. مالازگىرت ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسىدىن كېيىن سۇلتان ئالىپ ئارسلاننىڭ شۆھرىتى دۇنياغا تارقالغان. پۈتۈن ئىسلام دۆلەتلىرى تەبرىكلەرنى يوللىغان. بۇ غەلىبە يالغۇز ئىسلام دۇنياسىغىلا تەسىر قىلىپ قالماي بەلكى يەنە رىم ئىمپېرىيەسى ۋە پۈتۈن ياۋروپاغا تەسىر قىلغان. سەلجۇقىيلارنىڭ ئۇرۇش غەلىبىسىدىن كېيىن سۇلتان ئالىپ ئارسلان ئاناتولىيەنىڭ ھەممە يېرىنى ۋە سۈرىيەنى ھاكىمىيىتى ئاستىغا ئالغان. سەلجۇقىيلار دۆلىتىنىڭ كۈچىيىشى بىلەن پۈتۈن ياۋروپا شەرقىي رىم ئىمپېرىيەسىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن، تارىخىتىكى مەشھۇر خىرىستىيان ئەسكەرلىرىنىڭ سەپىرىنى باشلاتقۇزغان. شۇ سەۋەبتىن مالازگىرت ئۇرۇشى تۈرك ۋە دۇنيا تارىخىنىڭ بۇرۇلۇش نۇقتىلىرىدىن بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدىغان مۇھىم بىر تارىخى ۋەقەدۇر. مالازگىرت ئۇرۇشىدىن كېيىن سۇلتان ئالىپ ئارسلان داۋاملىق ئىغۋا تۇغدۇرۇپ، ئارامچىلىق بەرمەيۋاتقان كۆي ئوغلى ۋە غەربى قاراخانىيلار ھۆكۈمدارى شەمسۇلمۇلۇك ناسىرنىغا قارشى جازا يۈرۈشى قىلغان. ئالىپ ئارسلان 200 مىڭ كىشىلىك زور بىر قوشۇن بىلەن ئىلگىرىلەپ بەرزەن قەلئەسىنىڭ قوماندانى خارەزملىك يۈسۈپ بىلەن ئۇرۇش قىلغان. ئاخىرى كۈچلۈك قوشۇنغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى پەملىگەن يۈسۈپ تەسلىم بولماقچى بولغان. ئەمما لېكىن، ئالىپ ئارسلاننى ئۆلتۈرۈشنى پىلانلىغان ۋە تەسلىم بولۇشنىڭ ئالدىدا ئۆز ئائىلىسىنىڭ ئەسىرگە چۈشۈپ قىلىشىنى خالىمىغانلىقى ئۈچۈن ئۆز قولى بىلەن ئۈچ بالىسى بىلەن بىرگە ئايالىنى بوغۇزلىۋەتكەن. سۇلتاننىڭ ئەسكەرلىرى تەسلىم بولغان يۈسۈپنى سۇلتان ئالىپ ئارسلاننىڭ ئالدىغا يالاپ ئەكەلگەن. مانا مۇشۇ پەيتتە يۈسۈپ ئالىپ ئارسلاننىڭ قولىنى سۆيمەكچى بولۇپ ئېگىلگەن ۋە قوينىغا تىقىۋالغان خەنجەرنى چىقىرىپ سۇلتانغا ئارقا ـ ئارقىدىن

سانجىغان. سۇلتان ئېغىر يارىلانغان ۋە ئۇزۇن ئۆتمەي شېھىت بولغان. يۈسۈپنى ئەسكەرلەر نەق مەيداندىلا ئۆلتۈرۈۋەتكەن. تارىختىكى بۇ تىراگېدىيەلىك ۋەقە دەل 1072- يىلى 11- ئاينىڭ 20- كۈنىگە توغرا كېلىدۇ. لېكىن بۇ ۋەقە توغرىسىدا ئوخشىمىغان رىۋايەتلەر ئىسلام دۇنياسىغا تارالغان. بىر رىۋايەتتە بۇ ۋەقەنى بۇنداق بايان قىلىدۇ:

شەمسۇلمۇلك ناسىرنىڭ ئادەملىرىدىن بىرى بولغان خارەزملىك يۈسۈپ بەرزەن قەلئەسىدە تۇتۇلۇپ، سۇلتان ئالىپ ئارسلاننىڭ ئالدىغا ئەكەلگەندە. سۇلتان ئەسىرگە ئېلىنغان يۈسۈپنى تەھدىت قىلىپ قورقۇتقان. ئۇنى ئەكەلگەن ئىككى ئەسكەرگە قول - پۇتلىرىنى باغلاشنى بۇيرۇغان. ئاندىن سۇلتان ئوق يانى قولىغا ئېلىپ، يۈسۈپنى نىشانغا ئالغان، دەل مۇشۇ چاغدا يۈسۈپ:«ئەي زالىم سۇلتان، بىر ئەسىرنى مۇشۇنداق ئۆلتۈرىدىغان ئىش نەدە بار؟» دەپ سۇلتاننى ھاقارەت قىلغان. بۇنىڭ بىلەن سۇلتان ئەسكەرلىرىگە بۇيرۇق بېرىپ، ئۇنىڭ باغلاقلىرىنى يەشكۈزۈۋەتكەن، ئاندىن كېيىن ئىيانى كىرىپ ئۇنىڭغا قارىتىپ ئوق ئاتقان. ئەمما لېكىن، ئوق تەگمىگەن، مۇشۇ كۈنگە قەدەر ئالىپ ئارسلان ئاتقان ئوق ھېچبىر زامان نىشانغا تەگمەي قالمىغان.بۇ ئەھۋالدىن تېڭىرقاپ قالغان سۇلتان دەرھال يۈسۈپ تەرەپكە قاراپ، ئۇدۇل ماڭغان. ئەمما، سۇلتان پۇتلىشىپ يىقىلىپ چۈشكەن. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان يۈسۈپ، دەرھال تىقىۋالغان خەنجەرنى قوينىدىن چىقىرىپلا سۇلتاننىڭ ئۈستىگە ئىتىلىپ بېرىپ سانجىغان ۋە ئۆزىمۇ ئەسكەرلەر تەرىپىدىن نەق مەيداندا ئۆلتۈرۈلگەن. بۇ چاغدا ئېغىر يارىلانغان سۇلتان بۇنداق نەسىھەت قىلغان:«ئوغلۇم مەلىكشاھ ئورنۇمغا تەختى ۋارىسى بولسۇن. نىزامۇلمۇلك داۋاملىق ۋەزىر بولۇپ قالسۇن» ۋە ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتمەي يەنى 1072-يىلى 11-ئاينىڭ 24-كۈنى شېھىت بولغان. ئۆلۈش ئالدىدا يەنە بۇنداق دېگەن:«ھەر ۋاقىت دۈشمەن ئۈستىگە يۈرۈش قىلماقچى بولغاندا ئاللاھقا سېغىنىپ ئۇنىڭدىن يارەم تىلەيتتىم. يارىلىنىشىنىڭ ئالدىنقى كۈنى بىر دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىققىنىمدا، ئەسكەرلىرىمنىڭ كۆپلۈكىدىن، قوشۇنۇمنىڭ ھەيۋەتلىكىدىن ئاستىمدىكى تاغ تەۋرىگەندەك تۇيۇلدى ۋە دەل شۇ چاغدا ئەقلىمدىن، مەن دۇنيانىڭ ھۆكۈمدارىمەن، ماڭا كىم تەڭ كېلەلەيدۇ؟ دېگەن كىبىرلىك ئويلار كەچتى. مانا مۇشۇلارنىڭ نەتىجىسى شۇ بولدىكى، جانابى ھەق ئەسىرگە چۈشكەن ئاجىز بىر بەندىسىنىڭ قولى بىلەن مېنى جازالىدى. قەلبىمدىكى بۇ خاتا چۈشەنچىلەر ۋە بۇرۇن ئىشلىگەن گۇناھلىرىم ئۈچۈن ئاللاھقا تەۋبە قىلىپ، گۇناھلىرىمنى كۆچۈرۈشنى تىلەيمەن.»

سۇلتان ئالىپ ئارسلان ھاياتتا جەسۇر ئەسكەرى قوماندان بولۇپلا قالماي، بەلكى ئۇ ئۇلۇغ بىر دۆلەت ئەربابى ئىدى. ئۇ ئۆز ھاياتىدا ئىلىم - مەرىپەتكە ناھايىتىمۇ كۆڭۈل بۆلگەن بولۇپ، نۇرغۇنلىغان ئىلىم تەسىس قىلىدىغان مەدرىسەلەرنى قۇرغان. نۇرغۇن يارىملىق ئىلىم ئادەملىرىنى يېتىشتۈرۈپ چىقىپ، ئىلىم - مەرىپەتنى قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن نۇرغۇن مەدرىس ۋە ۋەخپىلەرنى قۇرۇپ چىققان. شۇنىڭدەك ئېسىل نەققاشلار بىلەن زىننەتلەنگەن مەسچىتلەرنى سالدۇرغان. سۇلتان ئالىپ ئارسلان يەنە ئۇيغۇر ئالىمى، تىلشۇناس مەھمۇد كاشغەرىينىڭ باغدادقا بېرىپ مۇدەررىسلىك قىلىش ئارزۇسىنى قوللىغان ۋە ئۇنى ئاباسىيە سۇلالىسىنىڭ مۆتىۋەرلىرىگە تۈرك تىلى دەرسى ئۆتۈشكە تەيىنلىگەن. مەھمۇد كاشغەرىي باغدادقا بارغاندىن كېيىن خەلىپىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشى ۋە قوللاپ قۇۋۋەتلىشى بىلەن دۇنياغا مەشھۇر«تۈركىي تىللار دىۋانى» نامىلىق ئەسىرىنى يېزىپ چىققان.سۇلتان ئالىپ ئارسلاننىڭ «سىلەرگە شۇنداق بىر ۋەتەن ئالدىمكى، بۇ مەڭگۈ سىلەرنىڭ بولىدۇ!» دېگەن بۇ مۇقەددەس سۆزىنى ئەسىرلەدىن بىرى تۈرك مىللىتى ئېسىدە ساقلاپ كەلمەكتە ۋە ئۇنىڭ جەسۇر روھىنى ئۆز مەنىۋىيىتىنىڭ مەڭگۈلۈك تۈۋرۈكى قىلماقتا.

مانا ھازىر ئىستانبۇل بوغۇزلىرىدا ھېچبىر ۋاقىت كۆرۈلۈپ باقمىغان، جەھەننەمنىڭ تۈرخۇنلىرىدەك چوڭ

تۇرخۇنلىرىدىن قاپ ـ قارا ئىس ـ تۈتەك چىقىرىپ تۇرغان ئەجنەبىي پاراخوتلىرى ئۆز ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ پەيدا بولۇپ قالىدىغان بولدى. توپ سارايىنىڭ ئۈستىگە توپلانغان يامغۇرلۇق قارا بۇلۇتلار بارغانسېرى قارا كۆرۈنىدىغان، ئاسماننىڭ يۈزىنى بۇرۇنقىدەك بەكرەك قارا پەردە بىلەن يېپىۋالىدىغان بولۇۋالدى. شۇڭا ئەنۋەر ۋە تەلەت پاشالاردەك ۋەتەنسۆيەر گېنېراللار ئۆز ۋەتىنىنىڭ ۋە تۈرك مىللىتىنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن جىددىي ھەرىكەتكە ئۆتۈشكە تىرىشۋاتاتتى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن تۈركىستاندىن ئىبارەت بۇ ئاتا يۇرتلارغا نەزىرىنى ئاغدۇرۇپ، تۈركىستان خەلقلىرىگە بولغان كۆڭۈل بۆلۈشلىرىمۇ كۈندىن ـ كۈنگە ئېشىۋاتقان ئىدى. ئەنۋەر پاشا بىلەن تەلەت پاشا تۈركىستان ۋەزىيىتىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلەتتى، تۈركىستانلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش ۋە تۇرمۇشىدىكى قىينچىلىقلارنى ئاڭلىغان ھامان، دەرھال ھەل قىلىش ئۈچۈن ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن كۈچ سەرپ قىلىپ، مەۋجۇت مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئادەم ئاجرىتاتتى. مەسئۇت سابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدىمۇ ئۇلارنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقىپ، تىرىشىپ ئوقۇۋاتاتتى. بۇ ئىككى ياش دۆلەت ۋە مىللەتنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك زۆرۈر بولغان ھەممە بىلىملەرنى ئۆگىنىشكە تىرىشاتتى ۋە ئىككى پاشانىڭ تەۋسىيەسى بويىچە ئۆزلىرىنى تۈركچىلىك ئىدىيە بىلەن قوراللاندۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ يىلتىزىنىڭ كىملىكىنى تونۇپ يېتىپ، ئۆزلۈك ئېڭى كۈنسايىن ئېشىپ، ئۆزلىرىدە ئىشەنچ، ئىرادە ۋە ئىلھام پەيدا بولۇۋاتاتتى. بولۇپمۇ تۈرك زىيالىيلىرىدىن زىيا گۆكئالپنىڭ ئەسەرلىرى مەسئۇت سابىرىغا ئالاھىدە تەسىر قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ماقالىلىرى«ھىلالى ئوسمانى» گېزىتىدە ئېلان قىلىنغان ھامان، ناھايىتى ھاياجان بىلەن ئوقۇيتتى. بۇ گېزىت بولسا، ئەخمەت كامال ئەپەندىنىڭ تەھرىرلىكى ۋە باشقۇرۇشى ئاستىدا چىقىدىغان «ئىتتىھات ۋە تەراققى»نىڭ ئىدىيەلىرىنى تەشۋىق قىلىدىغان مۇھىم تەشۋىقات قوراللىرىنىڭ بىرى ئىدى. مەسئۇت سابىرى تېببىي بىلىملىرى، تەبىئىي پەن بىلىملىرى ۋە ھەربىي بىلىملىرىنى ئۆگىنىشتىن باشقا يەنە ئىجتىمائىي پەن بىلىملىرىنى ئۆگىنىشكە بولغان قىزغىنلىقىمۇ ئالاھىدە يۈكسەك ئىدى. بولۇپمۇ ئەدەبىيات ۋە پەلسەپەگە بولغان مۇھەببىتى ئالاھىدە يۈكسەك بولۇپ، خۇددى يېڭى تىلى چىققان بالىغا ئانىسىنىڭ ھەممە سۆزى ھەقىقەت بولۇپ تۇيۇلغىنىدەك، زىيا گۆكئالپنىڭ ماقالىلىرىدىكى ھەر بىر سۆز ۋە جۈملىلەر ئۇنىڭ ئۈچۈن بىباھا بىلىم ۋە ھەقىقەت بولۇپ ھېسابلىناتتى. مەسئۇت سابىرى يەنە ياش نەشرىياتچى ئەخمەت كامال بىلەنمۇ ناھايىتى يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالغان ئىدى. مەيلى مەسئۇت سابىرى بولسۇن، مەيلى ئەخمەت كامال بولسۇن، ھەر ئىككىلىسى ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا ئىزدىنىۋاتقان ياشلاردىن ئىدى. ئۇلار ئىزدەنگەنسېرى تېخىمۇ سەگەكلىشىپ كېتىپ باراتتى. سەگەكلەشكەنسېرى ئۆزىنى يايلاقتا ئەركىن چېپىۋاتقان ئارغىماقتەك شۇنچىلىك راھەت، شۇنچىلىك ئەركىن ھېس قىلىپ، تاغلار، داۋانلار، جىلغىلاردىن ئاشقۇسى كېلەتتى. ئۆز ئاتا يۇرتىغا قاراپ چاپقۇسى كېلەتتى. مانا بۇ ئىنسان روھىنىڭ تاكامۇللىشىشقا قاراپ ماڭغانلىقىنىڭ ئىپادىسىدۇر. ئۇلار مۇھەببەت ۋە ئۈمىد بىلەن ۋەتىنىنىڭ، مىللىتىنىڭ بىر پۈتۈنلۈكى ۋە ئەركىنلىكى ئۈچۈن يول ئىزدەۋاتقان ئىزدىگۈچىلەردۇر.

ئەخمەت كامال ئىستانبۇلغا كەلگىنىگە ئۇچ يىلدەك بولۇپ قالغان ئىدى، ۋاقىت جەھەتتىن ھېسابلىغاندا مەسئۇت سابىرى ئىستانبۇلنىڭ كونىلىرىدىن ھېسابلىناتتى. شۇڭا ئەخمەت كامال ئۆز يۇرتى ئوسمانلى زېمىنىدىكى ئارال شەھەر رودوستىن ئىستانبۇلغا يېڭى كەلگەن چاغلىردا، تەلەت پاشانىڭ ۋاستىسى بىلەن مەسئۇت سابىرى بىلەن تونۇشۇپ، يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالغان ئىدى .ئەخمەت كامال يىگىرمە بەش ياشلاردىكى تازا قىيامىغا يېتىپ، ئېگىز بوي تارتقان چىنارەك تەققى ـ تۇرقى شۇنچىلىك قاملاشقان يىگىت ئىدى. ئۇ، كىچىك چاغلىرىدىن باشلاپلا ئىلىم ـ مەرىپەتكە ئاشىنا بولغان بولۇپ، ئەدەبىيات ۋە تارىخ كىتابلارنى ئوقۇشقا ئالاھىدە قىزىققان. ئون ئالتە يېشىدا ئەدلىيە ئىدارىسىدا كاتىپ بولۇپ خىزمەت

قىلغان. ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتكەندە، بۇ خىزمەتكە ئۆزىنىڭ تازا رايىنىڭ يوقلۇقىنى ھېس قىلىپ، مۇئەللىملىك ئىمتىھانىغا قاتنىشىپ، لاياقەتلىك بولۇپ ئۆتكەندىن كېيىن، ئون سەككىز يېشىدا مۇئەللىم بولغان. ئۇ ئۆزىنىڭ يۈكسەك ئارزۇسىنىڭ ئەمەلگە ئاشقانلىقىدىن مەمنۇن بولۇپ، ئاشۇ كىچىك ئارال شەھەرىدىكى ئوقۇغۇچىلارغا دەرس بېرىپلا قالماستىن يەنە ساۋاتسىز ئەسكەرلەرگە ئوقۇش ۋە يېزىشنى ئۆگىتىپ، ئۇلارنىڭ ساۋاتلىق بولۇشىغا ئالاھىدە كۈچ چىقارغان. بولۇپمۇ ئۇ، ئوقۇغۇچىلىرىغا مىللىي روھنى ئويغىتىدىغان دەرسلەرنى ئۆتۈپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالاھىدە ياخشى كۆرۈشىگە مۇيەسسەر بولغان. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە «بىرلىك ۋە تەرەققىيات» تەشكىلاتىدىكىلەرنىڭ ئالاھىدە قىزىقىشىنى قوزغاتقان ۋە تەقدىرلىشىگە ئېرىشكەن. شۇندىن مۇقەددەم ئەخمەت كامال بۇ تەشكىلاتتىكىلەر بىلەن يېقىندىن مۇناسىۋەت ئورناتقان ۋە ئۇلارنىڭ يىغىنلىرىدا نۇتۇقلار سۆزلىگەن ھەمدە ماقالىلەرنى يېزىشقا باشلىغان. كۆڭلىگە ئۇلۇغ غايىلەرنى پۈككەن ئەخمەت كامال 1911- يىلى ئىستانبۇلغا كېلىپ دۆلەتلىك مائارىپ نازارىتىنىڭ ئىمتىھانىغا قاتنىشىپ، لاياقەتلىك بولغاندىن كېيىن ئىستانبۇلدا ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىنى باشلىغان. ئۇ ئىستانبۇلغا دەسلەپكى كەلگەن چاغلىرىدا مەسئۇت سابىرىنىڭ يول باشلىشى بىلەن ئىستانبۇلنىڭ پۈتۈن كوچىلىرىنى بىر- بىرلەپ كەزگەن، بولۇپمۇ ئىستانبۇلدىكى تارىخى يەرلەرنى، موزېيلارنى ۋە ئەينى يىللاردا مىمار سىنان سالغان ھەيۋەتلىك جامەلەرنى زېرىكمەستىن، چارچىماستىن زىيارەت قىلغان. گۈزەل ئىستانبۇل ئۆز ۋاقتىدا مەسئۇت سابىرىنى ئۆزىگە قانچىلىك مەھلىيا قىلغان بولسا، ئەخمەت كامالنىمۇ شۇنچىلىك مەپتۇن قىلغان. ئاياسوفىيا، سۇلتان ئەخمەت، توپقاپى ۋە قاپالى چارشى قاتارلىق تارىخىي قۇرۇلۇشلارنى، ئەسەر - ئەتىقىلەرنى كۆرۈپ ئىنسانىيەت تارىخىدا شانلىق مەدەنىيەتلەرنى ياراتقان مىللەتلەرگە، جۈملىدىن مىمار سىنانىدەك بىناكارلىق ئىنژېنېرلىرىنىڭ سەنئەت قابىلىيىتىگە ۋە ئۇلارنىڭ يۈكسەك ئېستېتىك تۇيغۇلىرىغا، ئەقىل - پاراسىتىگە ئاپىرىن ئوقۇماي تۇرالمىغان. ئۇ، دارىل مۇئەللىملىك ئىمتىھانىدىن لاياقەتلىك بولۇپ ئۆتكەندىن كېيىن ئاقسارايدىكى«رەھبەر ئىتتىھادى ئوسمانى» نامىلىق مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلارغا ئەدەبىيات ۋە تارىخ دەرسلىرىنى بەرگەن. كېيىن ئۇ، قوشۇمچە «ئاپتاپ» نامىلىق ژۇرنال ۋە «ھەق» نامىلىق گېزىتىلەردە ئىشلىگەن ۋە كېيىن مەكتەپتىن پۈتۈنلەي ئايرىلىپ «ھىلالى ئوسمانى» گېزىتىنىڭ كۈندىلىك ماقالىلەرنى يېزىش بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى بولغان ۋە ئۆز قەلمى بىلەن بۇ گېزىتتە نۇرغۇن نادىر ئەسەرلەرنى ئېلان قىلغان. ھازىر بولسا، ئۆزىنىڭ يۈكسەك ئارزۇسى بويىچە «بىرلىك ۋە تەرەققىيات» جەمئىيىتىنىڭ قارمىقىدىكى بەشكىتاش رايونلۇق مەكتەپنىڭ مۇدىرى بولۇپ خىزمەت قىلماقتا ۋە قوشۇمچە جەمئىيەت ئورۇنلاشتۇرغان خىزمەتلەرنى ئاكتىپلىق بىلەن ئىشلىمەكتە. مانا بۇگۈن شۇ جەمئىيەتنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە تۈركىستانلىق مېھمانلار ئۈچۈن قانداق خىزمەتلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقىنى بىلىش مەقسىتىدە، ئىچكى ئىشلار نازىرى تەلەت پاشا بىلەن كۆرۈشكەن ئىدى. تەلەت پاشا بولسا، تۈركىستاندىن ھەجگە بارغان ۋە ھەج پەرزىنى ئادا قىلىپ، تۈركىيەگە زىيارەتكە كەلگەن ئوبۇلھەسەن ھاجى مۇساباينى ئەدىرنەگە زىيارەتكە ئاپىرىپ كېلىشنى بۇيرىدى ۋە ئەدىرنە ۋالىيسىغا ئۆز قولى بىلەن يازغان مەكتۇپنى ئەخمەت كامالغا بېرىپ تۇرۇپ:«بۇ مەكتۇپنى ۋالىيغا بېرىڭ، ئۇ سىلەرنىڭ پۈتۈن پائالىيىتىڭلارنى ئورۇنلاشتۇرىدۇ. ئەدىرنەگە ئامال بار ئەتىلا يولغا چىقىڭلار. مەن مەخسۇس پەيتون ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدۇم، سىلەرنى ئەتە سەھەردە سابىت بەگنىڭ تاكسىمدىكى ئۆيىدىن ئالىدۇ. چۈنكى ئەتە پەيشەنبە، ئەتە يولغا چىقساڭلار جۈمە كۈنى جۈمە نامىزىنى ئەدىرنەدىكى سۇلتان سەلىم جامەسىدە ئوقۇشقا ئۈلگۈرىسىلەر. ئوبۇلھەسەن ھاجىنىڭ بۇ تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە جامەدە جۈمە نامىزى ئوقۇشىنىڭ ئەھمىيىتى ناھايىتى زور. بىز تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىمىزغا شۇنچىلىك بولسىمۇ مېھماندوستلۇقىمىزنى كۆرسەتمىسەك قانداق بولىدۇ؟ بۇ زىيارەتكە غۇلجىلىق مەسئۇت سابىرىمۇ سىلەر بىلەن بىرگە بارىدۇ. ئۇلار ئەتىدىكى سەپەردىن خەۋەردار، ئۇلارغا خەۋەرچى يوللىدىم .ھە راست ئوبۇلھەسەن ھاجى توغرىسىدا، قولىمىزدىكى ماتېرىياللارغا

ئاساسەن سىزگە قىسقىچە چۈشەنچە بېرىپ قويۇشنى لايىق تاپتىم. بۇ زات تۈركىستاندىكى ئەڭ چوڭ بايلاردىن بولغان ئاكا ـ ئۇكا مۇسابايلارنىڭ ئۈچىنچىسى بولىدۇ. ئوبۇلھەسەن ھاجى 1856ـ يىلى ئاتۇشتىكى ئېكساقتا تۇغۇلۇپ، ئېكساق ۋە قەشقەر خانلىق مەدرىسىتە دىنىي بىلىم ئالغان. 1880ـ يىللىرى، ئىككىنچى ئاكىسى باۋۇدۇنباي بىلەن رۇسىيەنىڭ ئۇفا دېگەن شەھىرىگە بېرىپ تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان ۋە شۇ مەزگىلدە يېڭى (جەدىت) مەكتىپىدە ئوقۇپ، بوغالتىرلىق كەسپىنى ئۆگەنگەن ھەم بىر شىركەتتە بوغالتىرلىق كەسپى بويىچە پىراكتىكا قىلغان. نەتىجىدە مالىيە ھېسابات ئىلملىرىنى تولۇق ئىگىلىگەن. بۇ زات بۇ جەرياندا رۇس تىللىرىنى ئۆگەنگەن. 1895ـ يىلى دادىسى مۇسا ھاجى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئاكىسى باۋۇدۇن بەگ رۇسىيەدىكى «مۇساباي بۇرادەرلەر شىركىتى»نىڭ سودىسىغا مەسئۇل بولغاندا، ئوبۇلھەسەن ھاجىنى شىركەتنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ھەرقايسى شەھەرلەر ۋە موسكۋا، پېتىربورگ قاتارلىق جايلارنىڭ سودا ۋاكالەتچىسى قىلغان. شۇ يىللاردا موسكۋادا مەخسۇس رۇس، ئالمان(نېمىس) تىلىنى ئۆگەنگەن. ئوبۇلھەسەن ھاجى رۇسىيەنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا 20 يىلچە تۇرۇپ سودا قىلىش جەرياندا، رۇسىيەدىكى خەلقئارالىق يەرمەنكىلەرگە قاتنىشىش ئارقىلىق كۆپلىگەن دۆلەت ۋە ئەللەرنىڭ سودا ـ سانائەتچىلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ تونۇشقان.نۇرغۇن سانائەت خام ئەشياسى، يەرلىك توقۇلما، خام يىپەك، بۇغا ـ بۆكەن مۈڭگۈزى، ئەلتېرە، ئۈنچە ـ مەرۋايىت، قاشتېشى، خىلمۇخىل جاۋاھىرىيات، قول ھۈنەرۋەن بۇيۇملىرى بىلەن يەرمەنكىلەرگە قاتناشقا ۋە جاھان بازارلىرىدا سودا قىلىپ، شۆھرەت قازانغان. ئوبۇلھەسەن ھاجى 1905ـ يىلى رۇسىيە بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلابىنىڭ تەسىرىدە، رۇسىيەدە ئېلىپ بېرىلغان سىياسىي، ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە قاتناشقان. شۇنىڭ بىلەن سودا ساھەسىدىن ھالقىپ سىياسىي ساھەگە قەدەم قويغان. 1905ـ يىلى رۇسىيەدىكى ئۇيغۇرلار تەسىس قىلغان ‹كالتە چاپانلار تەشكىلاتى› ، 190ـ يىلى ئۆزگەرتىپ قۇرۇلغان ‹تەرەقىيپەرۋەرلەر تەشكىلاتى› غا قاتناشقان. ئۇ ئالمانىيە(گېرمانىيە) ۋە فرانسىيە قاتارلىق جايلاردا سودا ۋە سەيلە ـ سایاھەت قىلىپ، دۇنيانى جۈملىدىن باشقا ئەللەرنى چۈشەنگەن. ئوبۇلھەسەن ھاجىنىڭ بۇ قېتىمقى تۈركىيەگە قىلغان زىيارىتى بىزنىڭ تەشىلاتىمىز ئۈچۈن بەكمۇ مۇھىم. شۇڭا بىز ئورتاق نىشان، ئورتاق مەقسەت، ئورتاق ئىرادە ئۈچۈن، ئۇ زات بىلەن بىرلىكتە ھەرىكەت قىلىشنى ئويلايمىز ھەمدە ئۇ زاتنىڭ بىزدىن قانداق ئۈمىدلەرنى كۈتىدىغانلىقىغا ۋە قانداق تەلەپلىرىنىڭ بارلىقىغا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىمىز. شۇڭا يۇقىرىدا دەپ ئۆتكىنىمدەك بۇ قېتىمقى ئەدىرنە سەپىرىڭلار بىزنىڭ دوستلۇقىمىز ئۈچۈن بەكمۇ مۇھىم. بۇ ھەقتە سىزگە دەيدىغانلىرىم مۇشۇنچىلىك، ئەمدى بېرىپ ياخشى دەم ئېلىپ، ئەتە ۋاقتىدا يول چىقىش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىڭ، مەن سىلەرگە پۈتۈن قەلبىم بىلەن ئاق يول تىلەيمەن!» دېگەن ئىدى.

دەل مۇشۇ دەقىقىلەردە مەسئۇت سابىرى قاپالى چارشىدىن ئايرىلىپ، تاكسىمدىكى ئۆيگە قاراپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ يول بويى ئەتە يولغا چىقىدىغان ئەدىرنە سەپىرىنى خىيال قىلىپ مېڭىپ گالاتا كۆۋرۈكىنىڭ ئۈستىگە كېلىپ قالغانلىقىنىمۇ سەزمەيلا قالغان ئىدى. ئۇنىڭ نەزىرى بىردىنلا فوسفور بوغۇزنىڭ دولقۇنلۇق سۈيى ئۈستىدە بىر پەسلەپ بىر قاڭقىپ ئۈچۈپ يۈرگەن سان ـ ساناقسىز ئاپاق چايكىلارنىڭ ئەركىن پەرۋاز قىلىشلىرىغا چۈشتى. ھاۋانىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ، ئەپ بىلەن سۇ يۈزىنى كۈزىتىپ، ئۆز رىزقىنى پەملىگەن ھامان سۈزۈلۈپ ئۈچۈپ كەلگەن پېتى، سۇغا باشچىلاپ شۇڭغۇپ كىرىپ، بېلىق ئوۋلايدىغان بۇ قۇشلار ھەقىقەتەن ئەركىن بىر مەۋجۇدات ئىدى. ئۇنىڭ ئەركىنلىكى مەيلى ھاۋادا، مەيلى سۇ يۈزىدە بولسۇن ناھايىتى روشەن رەۋىشتە نامايان بولۇپ تۇراتتى. ھەتتا ئۇلارنىڭ چىقارغان ئاۋازلىرىمۇ شۇنچىلىك ئەركىن ۋە يېقىملىق ئىدى. چايكىلارنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتكەن ھەرقانداق بىر كىشىنىڭ كۆڭلى بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ، غەم ـ غۇسسىدىن بىردەم بولسىمۇ خالى بولماي قالمايتتى. مەسئۇت سابىرى دائىم بۇ كۆۋرۈكتىن ئۆتكەندە چايكىلارنىڭ ھەرىكىتىگە

سەپسالماي قالمايتتى. ھەتتا ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلۋالغۇسى كېلەتتى. مۇبادا بۇ دېگىز قۇشلىرىنىڭ تىلىنى بىلۋالالسا، بەلكى بۇ دېگىز ئۇنىڭغا، بۇ ھاياتنىڭ نۇرغۇن سىرلىرىنى چۈشەندۈرۈپ قويار ئىدى. دېگىز بوغۇزىدا شامال ئەسمەيدىغان چاغ بولمايتتى. ھازىر تېخى باھار كەلمىگەن چاغ بولغاچقا بوغۇزدىن كېلىۋاتقان شامالنىڭ ئاچچىقى ئوبدانلا كۈچلۈك ئىدى. شۇڭا مەسئۇت سابىرى پەلتوسىنىڭ ياقىسىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، مەڭزىگە دالدا قىلدى. ئەمما كۈچلۈك شامال يەنىلا چىرايلىق ياستۇالغان بۇرۇتى خويمۇ ياراشقان نۇرلۇق يۈزىگە كېلىپ ئۇرۇلۇۋاتاتتى. دېگىز شامىلى ئۆزى بىلەن بىرگە ئەكەلگەن پۇراق خۇددى ئۇنىڭغا يىراق ـ يىراقلاردا قالغان يۇرتى ئارۇزۇنىڭ يار ئۈستىدە ئوتلاۋاتقان قويلىرىنىڭ يۇڭلىرىنىڭ ھىدىدەك تۇيۇلۇپ كەتتى. ئۇ يەنە پەلتوسىنىڭ ئۆرە تۇرغان ياقىسىنى چۈشۈرۈۋېتىپ، مەغرۇر بىر قىياپەت بىلەن قەدەم تاشلاپ ماڭدى ۋە چاققانراق ئۆيىگە يېتىپ بېرىۋېلىشى ئۈچۈن قەدەملىرىنى تېز- تېز ئېلىپ كېتىۋاتقان ئەتراپتىكى كىشىلەرگە قارىدى. ئاندىن ئۇنىڭ كۆزى يەنىلا چايكا ۋە بوغۇزنىڭ سۈيىگە چۈشتى. ئىككى دېگىزنى تۇتاشتۇرىدىغان بوغۇز سۈيى ئۇنىڭ ئەتىدىكى سەپىرىگە تىلەكداش ۋە ھەمنەپەسلىكىدىن دالالەت بەرگەندەك، دولقۇنلىرىنى قىرغاققا ئۇرۇپ، بۇژغۇنلىرىنى ئەتراپقا چاچماقتا ئىدى. قۇياشمۇ كەچكى شەپەقتە ئاناردەك قىزىرىپ، مەغرىبكە تېز چۈشۈپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ خىيالى يەنىلا دېگىز دولقۇنلىرىدەك داۋالغۇماقتا ئىدى. ئەتراپتىكى ئادەملەر خۇددى يامغۇر ئالدىدىكى ئىشچان چۈمۈلىلەردەك نەرسە ـ كېرەكلىرىنى يۈدىشىپ تېز ئۆيلىرىگە يېتىۋېلىش ئۈچۈن ئالدىراش كېتىشىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا چۆرگۈلەۋاتقان بۇ دۇنيا ئۇنىڭغا تامامەن يوچۇن ئەمەس، شۇنچىلىك تونۇش ئىدى، ئۇنى ھېچبىر زامان نە بۇ گۈزەل ئىستانبۇل، نە بۇ بوغۇز، نە بۇ شەھەرنىڭ ئاۋام خەلقى رەت قىلغان ئەمەس. ئۇنى ھەر دائىم ئۆز قوينىغا ئېلىپ، ياتسىراشلاردىن نېرى قىلغانتى. ھەممە ئادەم ئۆزى كەلگەن، ئۆزى تۇرغان، ئۆزى ياشاۋاتقان يەردە ئۆزىنىڭ قوبۇل قىلىنىشىنى، ئۆزىنىڭ شۇ يەرگە مەنسۇپ بولۇشىنى، ئاشۇ بىر پۈتۈنلۈكنىڭ بىر زەررىچىسى بولۇپ، شۇنىڭغا ئائىت بولۇشىنى ئارزۇ قىلىدۇ. بۇنداق ئارزۇ پۈتۈن ئىنسانىنىڭ روھىدا ئەسلىدىلا مەۋجۇت. شۇ ۋەجىدىن مەسئۇت سابىرىمۇ بۇ شەھەرگە، شۇ دېگىزغا، ئەتراپتىكى ئاۋامغا ئائىت بولۇشنى ئارزۇ قىلغان ئىدى. ھەمدە بۇ ئارزۇسى تامامەن ئەمەلگە ئاشقانتى. ئاجايىپ سىرلارغا، قالتىس ھېكمەتلەرگە تولغان ۋە شاھانە تارىخلارنى يازغان ئىستانبۇل بىلەن فوسفور بوغۇزى ئۇنى ئۆزىنىڭ مېھرىلىك قوينىغا باسقان ئىدى. دەرۋەقە، ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ھەربىر كۈننى ھېچ يالغۇزلۇق ھېس قىلماي ئۆتكۈزۈپ، ئوقۇغۇچىلىق ھاياتىنىڭ غولىچى تۈگەپ، غېرىچى قالغان ئىدى. ھېلىھەم دەرىستىن چۈشۈپ، تازا چارچىغان چاغلىرىدا، ساۋاقداشلىرى بىلەن بىرلىكتە ماڭدامدا بىر ئۈچرايدىغان ئىھلامۇر پۇراقلىرى كېلىپ تۇرىدىغان چايخانىلاردا چاي ئىچكەچ ھەمسۆھبەتتە بولۇپ، ھېچ يېگانىلىق، زېرىكىشلىك ھېس قىلماي كۈنلىرىنى مەنىلىك ئۆتكۈزمەكتە. بەختىيارلىق ئىلكىدە، ئۇنىڭ ئارزۇ- ئۈمىدلىرى ۋە سەرگۈزەشتىلىرى نۇرانە ئىستانبۇلنىڭ خىسلىتى بىلەن ئاستا ـ ئاستا ئەمەلگە ئاشماقتا. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە قاشغەردىكى ھۇسەين باي بىلەن باۋۇدىن باينىڭ نەچچە يىللاردىن بېرى ئارزۇ قىلغان ئۈمىدلىرى ئەمەلگە ئاشىدىغاندەكمۇ قىلاتتى. چۈنكى تەلەت پاشانىڭ ئوبۇلھەسەن ھاجىغا قىلغان مۇساپىرپەرۋەرلىكى بۇلاردىن بېشارەت بېرىۋاتاتتى. بولۇپمۇ ئەتە پەيشەنبە سەھەردە يولغا چىقىپ، جۈمەگە ئۈلگۈرۈپ يېتىپ بارىدىغان ئەدىرنەدىكى زىيارىتىمۇ، ئەنە شۇ مەقسەتلەر ئۈچۈن بىسلىدىغان يوللارنىڭ دەسلەپكى قەدەملىرىدىن بىرى بولۇپ ھېسابلىناتتى.

بۇگۈن ئەدىرنە شەھىرىنىڭ ئاسمىنىدا ھېچ بۇلۇت يوق بولۇپ، بەئەينى ئۆزىنىڭ تۇمشىقى چىلىشىپ تۇرىدىغان ئەگە دېگىزىدەك شۇنچىلىك كۆپ كۆك ئىدى. ئاسماندىكى قارا بۇلۇتلار ئاللىقاياقلارغا سۈرگۈن قىلىنغان ئىدى. غەربتە بۇلغارىيە، شىمالدا گىرېتسىيە بىلەن چېگرالىنىدىغان بۇ زېمىن ئوسمان ئىمپېراتورلۇقى ئۈچۈن ئىنتايىن ئىستراتېگىيەلىك ئەھمىيەتكە ئىگە تۈپراقلاردىن بىرى ئىدى.

88 يىل ئوسمان ئىمپىرىيەسىنىڭ پايتەختى(1365ـ1453) بولغان بۇ شەھەر بىرىنچى قېتىملىق بالقان ئۇرۇشىدا(بىرىنچى بالقان ئۇرۇشى 1912ـيىلى 8ـ ئۆكتەبىر باشلىنىپ 1913ـ يىلى 10ـئاۋغۇستتا ئاخىرلاشقان) بۇلغاريە تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىپ، ئوسمان ئىمپىرىيەسىنىڭ ياۋروپاغا تۇتىشىدىغان بۇ ئېغىزى ئۆز تېررىتورىيەسىدىن چىقىپ كەتكەن ئىدى. بىرىنچى قېتىملىق بالقان ئۇرۇشىدا تۇزۇلگەن تىنچلىق كېلىشىملەر پۈتۈلگەن قەغەزلەرنىڭ سىياسىي قۇرىماي تۇرۇپلا، ئىككىنچى قېتىم بالقاندا ئۇرۇش پارتلىغان ئىدى. بۇ ئۇرۇشنى پۇرسەت بىلگەن دانا قوماندان ئەنۋەر پاشا ئۆزىنىڭ بىۋاسىتە قوماندانلىق قىلىشى نەتىجىسىدە 1913ـ يىلى 7ـ ئاينىڭ 21ـكۈنى ئەدىرنەنى قايتىدىن ئوسمان ئىمپىرىيەسىنىڭ تېررىتورىيەسىي قوينىغا قايتۇرۇپ ئەكەلگەن ئىدى. ئىككى قېتىملىق ئۇرۇشنى ئارقا ـ ئارقىدىن باشلىرىدىن ئۆتكۈزگەن ئەدىرنە خەلقىنىڭ ئۇرۇشتىن قالغان جاراھەتلىرى تېخى ساقايمىغان بولسىمۇ، ئەممە يەنىلا روھلۇق، ئۈمىدۋار كۆرۈنەتتى. بولۇپمۇ بۇگۈن جۈمە كۈنى بولغاچقا شەھەر مەركىزىگە جايلاشقان سەلىمىيە جامەسى جامائەت بىلەن تولۇشقا باشلىغان ئىدى. ئەنە شۇ جامائەتنىڭ قاتارىدىن ئورۇن تۇتۇپ، ئۇلار بىلەن بىرگە جۈمە نامىزىنى قىلىش ئۈچۈن ئوبۇلھەسەن ھاجى، مەسئۇت سابىرى، سابىت مۇساباي، ئەخمەت كامال قاتارلىقلار بۇگۈن جۈمەنىڭ ئالدىدىراق ئەدىرنەگە يېتىپ كەلگەن ئىدى.

ئەسلىدە ئەخمەت كامال باشچىلىقىدىكى مەسئۇت سابىرى قاتارلىق تۈركىستانلىق زىيارەتچىلەر كېلىشىۋالغان بويىچە پەيشەنبە كۈنى سەھەردىلا ئىستانبۇلدىن ئىككى چىلان رەڭلىك ئارغىماق قوشۇلغان پەيتون بىلەن، يولغا چىققان ئىدى. تەجرىبىلىك پەيتونچى تولا ھارۋا ھەيدەپ گەردىش بولۇپ كەتكەن قوللىرى بىلەن مايلانغان تاسما يانداۋۇقتا ئاتلارنى ئوبدان باشقۇرۇپ، پەيتوننىڭ تۆت چاقىنى جالاق ـ جۇلۇقسىز يولغا سېلىپ، ئات تۇياقلىرىنى تىنچىتماي قەدەم ئالدۇرۇپ، پەقەت ئارىلىقتا بىر قونۇپلا بۇگۈن جۈمەدىن ئىككى سائەت بۇرۇن ژالىي مەھكىمىسىگە يېتىپ كەلگەن ئىدى. مېھمانلار ژالىينىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشى ۋە شەخسەن ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن، شەھەر مەركىزىدىكى كاتتا مېھمانخانىلارنىڭ بىرىگە ئورۇنلاشتى. ھازىر ئۇلار ياتاقلىرىغا كىرىپلا، ھاردۇقمۇ ئالماي ئالدىراپ ـ تېنەپ شەخسىي تازىلىقلىرىنى قىلىپ، ئۈستباشلىرىنى چىرايلىق يەڭگۈشلىۋالغاندىن كېيىن، تاماقمۇ يېمەي، جۈمە نامىزى ئوقۇش ئۈچۈن ئۈدۈل سەلىمىيە جامەسىگە قاراپ ماڭغان ئىدى. «يول ئازابى، گۆر ئازابى» دەپ، ئۇلار قاتتىق چارچاپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەممە بۇ ھەيۋەتلىك جامەنىڭ ئالدىغا كېلىشى بىلەن تەڭ پۈتۈن ھارغىنلىقى ئۇچۇپ كەتكەندەك بىر تۇيغۇغا كېلىپ قالغان ئىدى. ئۇلارنىڭ ئالدىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغىنى پادىشاھ سەلىم سالدۇرغان سەلىمىيە جامەسى ئىدى. ژالىينىڭ چۈشەندۈرۈشىگە ئاساسلانغاندا بۇ جامەنىڭ قۇرۇلۇشى 1568ـ يىلى باشلىنىپ 1574ـ يىلى پۈتۈپ، رەسمىي جامائەتنىڭ ئىبادەت قىلىشى ئۈچۈن ئېچىۋېتىلگەن بولۇپ، ئوسمانلى تارىخىدىكى تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە مۇھىم قۇرۇلۇشلاردىن بىرى ئىكەن. بۇ ئاجايىپ ھەيۋەتلىك قۇرۇلۇش ئىستانبۇلدىكى سۇلتان ئەخمەت جامەسىنى لايىھەلىگەن بىناكارلىق مۇھەندىسى مىمار سىنانىنىڭ 84 ياشقا كىرگەن چاغلىرىدا ئەڭ ئېسىل بىناكارلىق ھۈنەرـ سەنئەت ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن ئەسىرى ئىكەن. ئەينى يىللاردا بۇ قۇرۇلۇشتا قوللىنىلغان تېخنىك ۋە ئۇسۇل بولسا، ھېچقانداق بىر بىناكارلىق قۇرۇلۇشىدا قوللىنىپ باقمىغان بىناكارلىق تېخنىكىسى ۋە ھۈنەرـ سەنئەت ئۇسۇلى بولۇپ ھېسابلىنىدىكەن. جامەنىڭ ئۈستى بولسا، ئېگىزلىكى 43 مېتىر، دىيامېترى 31 مېتىر كېلىدىغان يېرىم شار شەكلىدىكى بىر گۈمبەز بىلەن يېپىلغان. گۈمبەز بولسا، پەقەت 8 تۈرك تىرەپ تۇرىدىغان چەمبەر شەكلىدىكى تامنىڭ ئۈستىگە دۇم كۆمتۈرۈلگەن قازان شەكلىدە قوپۇرۇلۇپ ياسالغان ئىكەن. دەرۋەقە، مىمار سىنان بۇنداق ئاجايىپ بىناكارلىق تېخنىك ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ، جامەنىڭ ئىچىنى

ناهايىتىمۇ كەڭ ۋە ناهايىتى بەھەيۋەت كۆرۈنىدىغان قىلىپ ياساپ چىققان. جامەنىڭ تۆت بۇلۇڭىغا تۆت مۇنار ئورۇنلاشتۇرغان بولۇپ، ھەربىر مۇنارنىڭ كۆككە تۇتاشقان ئېگىزلىكى 84 مېتىر، دىيامېترى 3،80 مېتىر كېلىدىكەن ۋە ھەربىردە ئەزان ئوقۇلىدىغان پەشتاقتىن ئۈچى بار ئىكەن. زاتەن بۇ جامەگە بىر كۆز ئاتقان ئادەمنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىدىغىنى ئاشۇ ھەيۋەتلىك گۈمبەز شەكلىدىكى ئۈستى بىلەن تۆت تەرىپىدىكى ئېگىز تۆت مۇنارىي بولۇپ، قۇببەنىڭ تۆت تەرىپىگە تىكلەنگەن تۆت مۇنار خۇددى كۆككە تۇتاشقاندەك شۇنچىلىك ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ۋالىينىڭ يول باشلىشى بىلەن جامەنىڭ قورۇسىغا، ئوبۇلھەسەن ھاجىنىڭ ئارقىسىدىنلا قەدەم باسقان مەسىئۇت سابىرى جامەنىڭ ئىچىگە كىرمەي تۇرۇپ، قورۇسىغىلا ھەيران قالغان ئىدى. نامازغا تېخى ۋاقىت بار بولغانلىقى ئۈچۈن، جامائەت تېخى كەلمىگەن ئىدى. ئۇلار ئازادە قورۇنى بىر قۇر ئايلاندى . جامەنىڭ شىمال تەرىپىگە، جەنۇب تەرىپىگە ۋە ھويلىسىغا قاراپ ئىچىلىدىغان ئۈچ ئىشىكى بار ئىدى. ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تەرەت ئېلىش ئۈچۈن ياسالغان ئۈستى گۈمبەز شەكلىدە يېپىلغان ۋە مەرمەر تاشتىن ياسالغان، جۆمەكلىرىدىن سۈپىسۈزۈك سۈلار تامچىپ تۇرىدىغان تۇرۇبىلار ئورۇنلاشتۇرۇلغان شادىرۋان ياسالغان ئىدى. تاشقى قورۇسىدا تالىپ بالىلارغا قۇرئان ۋە ھەدىس دەرسلىرى ئۆتۈلىدىغان باشلانغۇچ مەكتەپ بار ئىدى. مەسىئۇت سابىرى جامە قورۇسىدىكى بارلىق نەرسىلەرنىڭ شۇنچىلىك گۈزەل، شۇنچىلىك جاي-جايىغا ئورۇنلاشقانلىقىنى كۆرۈپ، ئوسمانلى بىناكارلىق مەدەنىيىتىنىڭ ھەقىقەتەن يۈكسەكلىكىگە يەنە بىر قېتىم ئاپىرىن ئوقۇدى. ئەمما، ئۇنىڭ ئەقلى بىر نەرسىگە تازا يەتمىگەن بولغاچقا، ئوبۇلھەسەن ھاجىنىڭ يېنىدا تۇرغان ۋالىيغا قاراپ - ۋالي بەگ، مەن جامەنىڭ ئىچىگە تېخى قەدەم تەشرىپ قىلماي تۇرۇپلا، ئىچىنىڭ ھەقىقەتەن چىرايلىق ئىكەنلىكىنى مۇشۇ قورۇسىغا قاراپلا قىياس قىلىپ بولدۇم. مەن ئىستانبۇلغا يېڭى كەلگەن چاغلىرىمدا، سۇلتان ئەخمەت جامەسىنى كۆرۈپمۇ بۇنچىلىك ھەيران قالمىغان ئىدىم. چۈنكى ئىستانبۇلنىڭ نامى جاھانغا مەشھۇر، شۇڭا ئۆزۈمچە ئىچىمدە «بۇنداق كاتتا شەھەرگە، مۇشۇنداق كاتتا جامە يارىشىدۇ!» دەپ ئويلىغان ئىدىم. ئەمدى كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى كىچىككىنە بۇ شەھەرگە، بۇ كاتتا جامە ھەقىقەتەن ئالتۇن ئۈزۈككە ياقۇت كۆز قويغاندەكلا شۇنچىلىك يارىشىپتۇ. مەن يەنە بىر قېتىم ئۇستاز مىمار سىناننىڭ بىناكارلىق ماھارىتىگە، تېخنىكىسىغا ۋە ئۇنىڭ يۈكسەك ئەقىل -پاراسىتىگە ئاپىرىن ئوقۇماي تۇرالمىدىم. ئەمما مېنىڭ بىر نەرسىگە تازا دېتىم يەتمىدىمۇ قانداق ھېچ بىلەلمىدىم،- دەپ قولى بىلەن، يەرلىرى يېڭىلا ئاغدۇرۇلغان كىچىك باغچىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ - ئاشۇ مەزىنلەر ۋە جامە خىزمەتكارلىرى يىغىلىپ تۇرغان سەيىنانىڭ يېنىدىكى باغچىنىڭ ئورنى تازا جايىدا بولمىغانمۇ قانداق؟ ياكى ماڭا شۇنداق بىلىندىمۇ ئەيتاۋۇر بىلەلمىدىمغۇ تاڭ؟، - دەپ سوريدى. ۋالي بولسا يېشى 50 لەرگە تاقاپ قالغان، تەققى - تۇرقىدىن ھەربىيلەرگە خاس جەسۇرلۇق يىغىپ تۇرىدىغان ئادەم ئىدى. ھەربىي ھالەتتە تۇرغان بۇ شەھەرنىڭ ئىشلىرى ھەقىقەتەن جىددىي تۇرۇقلۇق، بۇگۈن ئۆزىنىڭ ۋاقتىنى ئاجرىتىپ، ئاتايىتەن ئەخمەت كامال باشلاپ كەلگەن تۇركىستانلىق مېھمانلارغا ھەمراھ بولۇپ، ئەدىرنەنىڭ تارىخىنى، ھازىرقى ۋەزىيىتىنى ۋە بۇ جامەنىڭ پۈتۈن تارىخىنى بىر- بىرلەپ چۈشەندۈرۈشكە تىرىشۋاتاتتى. ئۇ گېروي كەلگەن بەستىگە خويمۇ ياراشقان ئىنچىكە ئاق يولى بار قاراكۆك سارجىدىن تىكىلگەن كاستۇم - بۇرۇلكىسىنىڭ ئۈستىگە كىيىۋالغان قارا سوكنى پەلتوسىنىڭ تۈگمىلىرىنىڭ ئۈستىدىكى بىر تۈگمىسىنى ئېچىۋېتىپ، ئاپاق كۆينىكىگە تاقىۋالغان زەڭگەر رەڭ گالىستۇكىنى ئوڭ قولى بىلەن تۇزەشتۇرۇپ قويدى. ئۇ بۇ ھەرىكەتلەرنى قىلىۋاتقاندا خۇددى بىر ئىشنى شۇنچىلىك تېز ئەسكە ئېلىشقا تىرىشتىمۇ قانداق پارقىراپ تۇرغان ئەگمە بۇرۇتلىرىنىڭ ھاۋاغا قاراپ تۇرغان ئۈچى سەل - پەل مىدىرلىغاندەك بولدى. ئاندىن ئۇ شۇنچىلىك يېقىملىق كۈلۈپ كەتتى ۋە - مەسىئۇت بەگ

سـزنـڭ پەرق ئېتىش تۈيغۇڭىزغا ئاپىرىن ئېيتماي تۇرالمايمەن. ئاڭلىسام غۇلجىلىقلارنىڭ قورۇ مەدەنىيىتىمۇ ئاجايىپ يۈكسەك ئىكەن. ھەربىر قورۇنىڭ بېغى ۋە كىچىك بولسىمۇ گۈلزارلىقى بولىدىكەن. بولۇپمۇ گۈللەرنىڭ ئىچىدە ئەتىرگۈلنى پەرۋىش قىلىپ ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىكەن. جامەلەرنىڭ قورۇسىغا ئەتىرگۈل باغچىلىرىنى قىلغاندىن سىرت، تام ياقىلىرىغا شېرىنگۈل كۆچەتلىرىنى تىكىۋېتىدىكەن. شۇڭا بۇ ماكاننى «بۈلبۈللار ماكانى»دەپ ئاتىغان ئىكەن. مەن غۇلجا توغرۇلۇق ئەنە شۇ گۈزەل تەرىپلەرنى ئاڭلىغىنىمدا، شۇ ئاتا يۇرتلارغا قىزىل گۈلگە ئاشىق بولغان بۈلبۈلدەك ئۈچۈپ بارغۇم كەپ كەتكەن ئىدى. مانا بۇگۈن شۇ گۈزەل يۇرتلاردىن كەلگەن سىلەرنى كۆرۈپ، شۇ ئاتا يۇرتلارنى كۆرگەندەك بولۇپ قالدىم. بولۇپمۇ سىزنىڭ بۇ سورىغان سوئالىڭىزنى ئاڭلاپ، ئۆز قېرىنداشلىرىمىز بىلەن قېنىمىز بىر بولۇپلا قالماي يەنە، تۇرمۇش-ئادەتلىرىمىزدىن تارتىپ تا ئوي - پىكىرلىرىمىزگىچە ئوخشاشلىقلارنىڭ بارلىقىنى يەنە بىر قېتىم تونۇپ يەتتىم. ئۆز ۋاقتىدا مەن بۇ جامەنىڭ قورۇسىغا بىرىنچى قېتىم كىرگىنىمدىمۇ، بۇ باغچىنى پەرق ئەتكەن ئىدىم. شۇنىڭ بىلەن بۇ جامەنىڭ تارىخىنى ئوبدان بىلىدىغان كونىلار بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولغان چاغدا، خۇددى سىزنىڭ سوئالىڭىزغا ئوخشاپ كېتىدىغان بىر سوئالنى مەنمۇ سورىغان ئىدىم. دەرۋەقە، سىز ئويلىغىنىڭىزدەك بۇ لالە باغچىسى ماڭىمۇ ئەپسىز، تەتۇر بىر يەرگە ياسالغاندەك بىلىنگەن ئىدى. كونىلارنىڭ ئېيتىشىچە بۇ باغچىنىڭ شۇنداق ئەپسىز بىر يەرگە، ئىنشا قىلغانلىقىنىڭمۇ بىر ھېكايىسى بار ئىكەن. بۇ باغچىنىڭ ئىسمى «لالىزارلىق» بولۇپ، خۇددى غۇلجىلىقلار ئەتىرگۈلنى ياخشى كۆرگىنىدەك بۇ يەرنىڭ خەلقلىرىمۇ لالەنى ياخشى كۆرىدۇ. ھەر باھاردا باشتا ئىچىلىدىغان گۈل يەنىلا لالە. باھار كېلىشى بىلەن بۇ بىر پارچە يەر قىپقىزىل لاللەر بىلەن چىرايلىق ياسىنىدۇ. ئەينى چاغدا سۇلتان سەلىمنىڭ ئەمرى بىلەن مىمار سىنان بۇ دۆڭلۇككە جامە سالماقچى بولۇپ، يەر ئىگىلىرىدىن يەرلەرنى سېتىۋالغان ئىكەن. لېكىن يەر ئىگىلىرىدىن بىرسىنىڭ دەل ئاشۇ يەردە بىر لالىزارلىق بار ئىكەن. ئۇ ئادەم ئاشۇ لالىزارلىق «بۇزۇلۇپ كېتىدۇ» دەپ ئويلاپ، يېرىنى سېتىپ بېرىشكە ئۇنىماپتۇ. مىنار سىنان ئادەمنىڭ ئالدىغا بېرىپ:«سېنىڭ بۇ بىر پارچە يېرىڭگە جامە سالىمىز. بۇ سەن ئۈچۈنمۇ ساۋابلىق بىر ئىش. جاھىللىق قىلماي يېرىنىڭ سېتىپ بەر. شۇنچە ھەشەمەتلىك قۇرۇلۇشنى باشلاش، پەقەت سېنىڭ ئېغىزىڭدىن چىقىدىغان بىر ئېغىز لەۋزىڭگە قاراشلىق بولۇپ قالدى. پادىشاھمۇ مېنى ئالدىرىتىۋاتىدۇ. قېنى قانداق تەلىپىڭ بولسا ئېيت، ئورۇنلاشقا مەن تەييار، مەن ئورۇنلىمىسام جاھان سوراۋاتقان سۇلتان سەلىم ئورۇنلايدۇ» دەپتۇ. ئاندىن بۇ بىر پارچە يەرنىڭ ئىگىسى بولغان دېھقان باش سىلىپ تۇرۇپ ئۆز تەلەپلىرىنى بۇنداق ئىبارىلەپتۇ:«مېنىڭ بۇ يېرىمدە سىلى ئۆزلىرى كۆرۈپ تۇرغانلىرىدەك، ئەنە شۇ قىپقىزىل لاللەر بىلەن تولغان لالىزارلىقىم بار. مەن باشقا نېمىگە ئۆكۈنمەيمەن. ئاشۇ لالىزارلىقىمنىڭ ۋەيران بولۇپ كېتىشىگە ئىچ - ئىچىمدىن ئۆكىنىمەن». بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان مىمار سىنان:«سېنىڭ ئۇ لالىزارلىقىڭنىڭ كارى چاغلىق. مەن جامەنى سالغاندا، سېنىڭ يۈز-خاترەڭنى قىلىپ، بىر لالىزارلىق ياسىتىمەن. بۇ لالىزارلىق مەن ياسىغان جامە بىلەن تەڭ ئەسىرلەر بويى ھېچ بۇزۇلماي، جامە بىلەن بىرگە ياشايدۇ. سەن بۇنىڭدىن خاترجەم بول» دەپتۇ. شۇنداق قېلىپ دېھقان يەرنى سېتىپ بېرىپتۇ ۋە جامە قۇرۇلۇشىمۇ شۇنىڭ بىلەن تەڭلا باشلىنىپتۇ. جامە پۈتكەندىن كېيىن، مىمار سىنان ئاشۇ يېرنى سېتىشقا ئۇنىماي تەتۇرلۇك قىلىپ تۇرۇۋالغان دېھقاننىڭ يۈز- خاترىسى ئۈچۈن جامە قورۇسىنىڭ ئەنە شۇنداق ئەپسىز، تەتۇر يېرىگە لالىزارلىقنى بىنا قىلغان ئىكەن،- دەپ ئەستايىدىل چۈشەندۈرۈپ قويغان ۋالي، جامە ئىشىكىنى ئىشرەت قىلىپ تۇرۇپ - قېنى مېھمانلار ئىچىگە كىرىپ ئورۇن ئالغاچ تۇرايلى.- دېدى. ۋالينىڭ سۆزىگە مەسىئۇت سابىرى بىلەن تەڭ قۇلاق سالغان ئوبۇلھەسەن ھاجى- دەرۋەقە، بۇ ئالەمدە، ھەممە نەرسىنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشىدە بىر سەۋەب ۋە ئۇ نەرسىنىڭ ئۆزىگە خاس بىر ھېكايىسى بار، شۇنىڭ بىلەن تەڭ ئاشۇ ھېكايىلەرگىمۇ ئاجايىپ ھېكمەتلەر

سىڭگەن بولىدۇ. ئەنە شۇ كىچىككىنە لالىزارلىقنىڭمۇ ئۆزىگە لايىق ھېكايىسى بار ئىكەن. بۇ قىسقىغىنا ھېكايىدە بىرەر داستاندىمۇ كۆرۈلمەيدىغان ئاجايىپ ھېكمەت بار ئىكەن،- دېدى ۋە ھەممىسى كۆتۈرەڭگۈ روھ، ئازادە كەيپىيات بىلەن جامەنىڭ ئىچىگە قاراپ يوردى.
جامەنىڭ ئىچى شۇنچىلىك يورۇق بولۇپ، ئۈستىدىكى دېرىزىلىرىدىن تۆۋەنگە قاراپ قىيپاش سوزۇلۇپ چۈشكەن قۇياشنىڭ رەڭگارەڭ نۇر سىزىقچىلىرى كىشىنىڭ قەلبىدە ئاجايىپ ھاياجانلىق تۇيغۇ پەيدا قىلاتتى. تاملاردىكى ھەرخىل رەڭلىك مەرمەر چاقچۇقلار ۋە ئۇلارنىڭ ئۈستىدىكى ھۆسنى خەت بىلەن نەقىشلەنگەن ئايەتلەر كىشىگە مەنىۋى قۇۋۋەت بېرىپلا قالماستىن يەنە ئادەمگە كارامەت ئېستېتىك زوق ئاتا قىلاتتى. ۋالىينىڭ يول باشلىشى بىلەن مېھمانلار جامەنىڭ ئالدىنقى قاتارىدىكى بوش ئورۇنغا كېلىپ قاتار ئولتۇردى ۋە ئىمامنىڭ خۇتبە ۋەزىگە قۇلاق سالدى. مىنبەردە ۋەز ئېيتىۋاتقان ئىمامنىڭ ئاۋازى جامەنىڭ ئىچىنى لەرزىگە سېلىۋېتىپ باراتتى. ئىمام ئۇرغۇ بىلەن ھۇجۇرات سۈرىسىنىڭ 10- ئايىتىنى ئوقۇدى: « ‹مۆمىنلەر ھەقىقەتەن قېرىنداشلاردۇر. قېرىنداشلىرىڭلارنىڭ ئارىسىنى تۈزەڭلار، رەھمەتكە ئېرىشىشىڭلار ئۈچۈن، ئاللاھتىن قورقۇڭلار› مانا بۇ ئاللاھنىڭ ئەمرىدۇر، مانا بۇ ئاللاھنىڭ بۇيرۇقلىرىدۇر، مانا بۇ ئاللاھنىڭ دىنىدۇر. ئاللاھ تائالا مۇھەققەق بىرلىششنى، ئىتتىپاقلىششنى ئەمر قىلىۋاتقاندا، بىزنىڭ ئىتتىپاقلاشمىغانلىقىمىز خەيرلىكمۇ؟ ئايرىم - ئايرىم پىرقىلەرگە بۆلۈنۈپ، پارچە - پارچە بولۇپ كېتىش بىز ئۈچۈن خەيرلىكمۇ؟ ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئەمرىگە بويۇن ئېگىپ، بىرلىشىش، ئىتتىپاقلىشىش بىز ئۈچۈن خەيرلىك ۋە مەنپەئەتلىكتۇر. بىز مۆمىنلەر قاچانكى بىرلەشكەندە، ئىتتىپاق بولۇپ بىر سەپتە تۇرغاندا كۈچلەندۇق، دۇنياغا ھاكىم بولدۇق، ھەممىمىز ئەزىز بولۇپ، بايىاشاتلىق ئىچىدە شاد - خۇرام ياشىدۇق، بۇگۈنكىدەك پارچىلىنىپ، بۆلۈنۈپ كەتكەندە بېشىمىزغا كەلمىگەن بالالار قالمايۋاتىدۇ. ئۆتمۈشتە ئەزىز ياشىغان بۇ خەلق دۈشمەننىڭ تەھدىتى ئالدىدا ئاجىز كېلىپ قىلىۋاتىدۇ. ئوسمانلى تۈپراقلىرى پارچە - پارچىگە بۆلۈنۈپ، ئۆزىنىڭ قۇدرىتىنى يوقىتىۋاتىدۇ. ئوسمانلى خەلقى ئۆزىنىڭ تارىختا ئۆتكەن ئەجدادلىرىغا يۈز كېلەلىشى ئۈچۈن بىرلىشىشى، ئىتتىپاقلىششى لازىم. مۆھتەرەم ئەزىز مۆمىنلەر! ھازىر بىرلىك ۋاقتى، ئىتتىپاق بولىدىغان ۋاقىت، بىر - بىرىمىزگە سۆيگۈ - مۇھەببەت بىلەن قۇچاق ئاچىدىغان ۋاقىت! بىر-بىرىمىزگە شۇنچىلىك چىڭ باغلانساق، چوقۇم يەنە ئۆز سەلتەنىتىمىزنى قايتا ئەسلىگە كەلتۈرەلەيمىز. بىرلىكىمىزنى، ئىتتىپاقلىقىمىزنى بۇزۇشقا ئۇرۇنغانلارنىڭ زەھەرلىك ئويۇنلىرىغا ئالدانمايلى، پىتنە - پاساتنىڭ ئۇرۇقىنى چېچىپ بىزنى پارچىلاپ يوق قىلىشقا ئۇرۇنغانلارنىڭ قىلتاقلىرىغا چۈشمەيلى. ئىسلام دۇنياسىنىڭ ئاخىرىقى ئۈمىدى يەنىلا دۆلەتنى ئالىيىسىدۇر.»* (ئوسمان ئىمپىراتورلۇقىنى دېمەكچى)

جۈمە نامىزىدىن كېيىن، تۈركستانلىق زىيارەتچىلەر ۋالىينىڭ يول باشلىشى بىلەن ئازراقلا پىيادە مېڭىپ، ئەدىرنەنىڭ مەشھۇر دەريالىرىدىن بىرى بولغان مەرىچ دەريا ساھىلىگە يېتىپ كەلگەن ئىدى. دەريا ساھىلىدا بۇگۈن« جۈمە بازىرى» قۇرۇلغان بولۇپ، دەريا ياقىسىنى بويلاپ سوزۇلغان بۇ يايما بازار ھەقىقەتەن قىزىپ كەتكەن ئىدى. بۇ قايناپ -تاشقىنلىققا تولغان بازاردا قانچە كۆپ خېرىدار بولغىنىدەك، شۇنچە كۆپ مال ساتقۇچىلارمۇ بار ئىدى. ۋالىينىڭ تەكلىپ قىلىشى بىلەن ئۇلار قورساقلىرىنى تويغۇزۇش ئۈچۈن بازارنى تۈزۈك ئايلانمايلا، ئۇدۇل دەريا ياقىسىدا ئېچىلغان كاتتا بىر رېستورانغا كىردى. رېستوران ھەقىقەتەن ئېسىل زىننەتلەنگەن ئىدى، بولۇپمۇ پاكىز كىينىگەن كۈتكۈچىلەر ئۇلارنى شۇنچىلىك قىزغىن قارشى ئالدى ۋە ئەڭ يۇقىرىدىكى ئاپئاق داستىخان بىلەن بېزەلگەن ئالدىن تەييارلاپ قويۇلغان شىرەگە تەكلىپ قىلدى. مېھمانلار ئۆز جايلىرىغا جايلىشىۋالغاندىن كېيىن، ۋالىي بەگ سۆز ئېچىپ - ئەدىرنەگە زىيارەتكە كەلگەن ھەرقانداق ئادەم ئۈچ ئىشنى چوقۇم قىلىشى كېرەك، ئەگەر بۇ ئۈچ ئىشنى قىلمىغان كىشى ئەدىرنەگە كەلگەن ھېسابلانمايدۇ. بۇنىڭ بىرىنى

بىز ســـەلىمىيە جامەســـــدە جۈمە نامىزىنى ئوقۇش ئارقىلىق ئورۇنلىدۇق. ئىككىنچى ئىشـــــنى يېرىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن مانا ھازىر بۇ يەردە ئولتۇرۇپتىمىز، ئۈچىنچى ئىشـــنى تاماقنى يەپ بولغاندىن كېيىن، ســـەيلە ـ ســـــاياھەت قىلىش ئارقىلىق ئورۇنلايمىز، ـ دېدى. بۇ گەپلەر قۇلاق ســـېلىپ ئولتۇرغانلار ئارىســـىدىن بۇرۇتلىرى ئەمدىلا خەت تارتقان، يۈزى غۇلجىنىڭ ئاق ئالمســـىدەك شـــۇنچىلىك سـۈزۈك، تېرىلىرى قىزلارنىڭ تېرىلىرىدەك شـــۇنچىلىك يۇمران ســـابىت مۇســـاباي، دۇپ ـ دۇگىلەك كۆزلىرىگە قادىۋالغان كۆز ئەينىكىنى ئوق قولى بىلەن ســـەل تۈزەشـــتۈرۈپ تۈرۈپ ـ ۋالىبەگ، بۇ رېســـتورانغا ئاتايىتەن باشـلاپ كەلگىنىڭىزنىڭ سەۋەبىنى ئەمدى چۈشـەندۇق. سـىز بىزگە ئەدىرنەنىڭ ئەڭ مەشـھۇر «ئەنـدىرنە جىگەر تـاۋا كـاۋاپى»نى يېگۈزمەكچى ئىكەنســـــزدە. ھەقىقەتەن ئەدىرنەگە كەلگەن ئادەم جىگەر كـاۋاپنى يېمەي كەتســـــە، ئـارمـانـدا قـالـدۇ. مەن گەرچە ئىســـــتـانبۇلـدا كۆپ يېگەن بولسامۇ،ئەدىرنەنىڭ ئۆزىگە كېلىپ يېيىش پۇرسـتىگە ئېرىشـەلمىگەن ئىدىم. مانا بۇگۈن ئەدىرنەنىڭ ئۆزىدە بۇنداق تائامغا، مۇشۇ ئەزىز قېرىنداشلىرىم بىلەن بىرلىكتە بىر شىرەنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ ئېغىز تېگىشىنىڭ ئۆزى مەن ئۈچۈن تېپىلغۇسىز پۇرسەت ۋە ئاجايىپ مەنىۋىيەتكە ئىگە ئەھمىيەتلىك بىر ئىش. ۋالىي جانابلىرىنىڭ بىزگە بۇ پۇرســەتنى ســۈنغانلىقىغا تەشـەككۈرلەر، ـ دېدى. شـۇ ئارىلىقتا كۈتكۈچى يىگىت پەتنۇسقا تىزىلغان كىچىك شىشە ئىستاكانلارغا قويۇلغان، چىلان رەڭگىدە دەملەنگەن چايلارنى ئەكەلدى. مېھمانلار چايلىرىنى ئېلىپ، ئىچىگە ئۆز ئىختىيارى بويىچە چاقماق قەنتلەرنى ســـېلىپ، ئەتىرگۈل يايراقلىرىدەك كىچىك بالا قوشـــۇقتا ئىلەشـــتۈرگەچ، ۋالىينىڭ «ئەدىرنە جىگەر تاۋا كاۋاپى» ھەققىدىكى پاراڭلىرىغا قۇلاق سالدى. ۋالىي بەگ ھەقىقەتەن بىر نەرسىلەرنى چۈشەندۈرۈشكە كەلگەندە تالانتى بار ئادەم ئىدى، بەلكى بۇ تالانت ئۇزۇن يىللىق سىياسىي تەجرىبىدىن كەلگەن بولسا كېرەك، ئەيتاۋۇر ھەرقانداق بىر كۆرۈشكە ئەرزىيدىغان نەرسىنى چۈشەندۈرسە، شـۇنچىلىك زىر-زەررىچىلىرىگە قەدەر چۈشەندۈرەتتىكى، ئۇ نەرسە ئاڭلىغۇچىنىڭ كۆز ئالدىدا شـۇنچىلىك روشەن رەۋىشتە زاھىر بولۇپ جانلىناتتى ۋە ھەركىم بولســـا، ئۇ نەرســـىنى كۆرۈشـــكە ئالدىرايتتى. ئۇ، يەنە يېيىشـــكە ئەرزىيدىغان ئالاھىدە تائاملارنىمۇ شـۇنچىلىك ياخشى چۈشەندۈرەتتى. ئۇنىڭ بۇ تالانتى مۇشـۇ رېستورانىدىكى جىگەر تـــاۋا كـــاۋىپىنى پىشـــــۇرۇش ئۇســـــۇلىنىـــڭ ھەربىر ئىش ھـــالقىلىرىنى ئىنچىكىلىـــك بىلەن چۈشەندۈرۈۋاتقانلىقىدىن مانا مەن دەپلا بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ چۈشەندۈرگەنسېرى مېھمانلارنىڭ نەپسى تـاقىلداپ كېتىۋاتقانـدەك قىلاتتى. دېمىســـــمۇ ئۇلار ســـــەپەردىن كېلىپلا ئـاغزىغـا قورســـــاقلىرىنى ئەستەرلىۋالغۇدەك بىرە گىياھ سالمىغان ئىدى. شـۇڭا ئۆزلىرىنى چايغا زورلاپ، ۋالىي بەگنىڭ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ كېتىۋاتقان جىگەر تاۋا كاۋىپىنىڭ قانداق پىشـــــۇرۇلىدىغانلىقىنى ئاڭلاۋاتاتتى. ئەمما مەسـئۇت سـابىرىنىڭ نەپسى بەكرەك تاقىلداپ كەتكەنمۇ قانداق، پات ـ پات تاماق ئەكىلىدىغان تەرەپكە قاراپ ـ قاراپ قويىاتتى. ۋالىي بەگ بولســـــا توختىماي ســـــۆزلەۋاتاتتى: «جىگەر كاۋىپىنى پىشـــۇرۇشـــتا مەنمۇ، مۇشـــۇ رېســـتورانىنىڭ ئۇســـتىلىرىدىن قېلىشـــمايمەن. ئەمەلىيەتتە جىگەر كاۋىپىنى پىشـــــۇرۇش ئۇنچىلىكمۇ تەس بىر ئىش ئەمەس. باشـــــتا كالا جىگىرىنى ئادەم بېشـــــىغا قاراپ توغرىلاپ ئالغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ زەرى(ئۈســـتىدىكى نېپىز بىر قەۋەت شـــىلىمشـــىق پەردىســـى)نى ئېلىۋېتىمىز، ئاندىن ياپراق شەكىلدە توغرايمىز. ياپراق شەكىلدە توغرالغان دانا جىگىرىنى بىر قاچىغا سېلىپ، تاكى قانلىرى پاكىز چىقىپ كەتكەنگە قەدەر ســـــوغۇق ســـــۇدا چايقايمىز. ئـاندىن ئۇنىڭ ســـــۇلىرىنى ساقلىتىۋەتكەندىن كېيىن، تۇز تەمى تېتىغۇدەك قىلىپ تۇزنى تەكشى سېپىپ، ئاستا ئېلىشتۇرۇپ، تۇزغا ئوبدان مىلەيمىز. ئاندىن ئۈستىگە ئۇن سېپىپ تۇرۇپ، تەكشى مىلەيمىز. ئاندىن كېيىن ئوچاققا ئوتنى يېقىپ، تاۋىغا بىر كىشـــىلىك ســـۇ ماينى قويۇپ، ئازراق قىزىتىمىز، ئاندىن ئۇنغا مىلەنگەن جىگەرنى ئېلىپ، كاللەك خېمىردەك بولۇپ قالغان ئۇنلارنى قېقىپ چۈشـــــۈرۈۋېتىپ، ئۇنلار ئۈســـــتىگە تەكشـــــى يېپىشقان ھالەتتىكى جىگەرنى تاۋىدىكى مايغا سېلىپ پىشۇرىمىز. پىشۇرغاندا ھەرگىز ھەممىسنى بىراقلا

تاۋىغا سالمايمىز، ھەربىر كىشىلىكنى بىر قېتىمدىن پىشۇرۇپ ئالىمىز، تاۋىدا سۇزۇلۇپ قالغان مايغا قىش مەزگىللىرىدە بولسا، قۇرۇتۇلغان ئىككى- ئۇچتال قىزىل مۇچنى سېلىپ قىزارتىمىز، يازدا بولسا، نورمال قىزىل مۇچ ۋە ياكى كۆك مۇچلارنى سېلىپ قىزارتىپ ئالىمىز. بىر تەخسە جىگەر تاۋا كاۋىپىنىڭ يېنىغا، قىزارتىلغان مۇچلارنى چىرايلىق تىزىپ قويىمىز ۋە يەنە يانداپ نېپىز توغرالغان پىياز ۋە باشقا سالاتلارنى قويساق بولىدۇ. مۇشۇنداق پىشۇرۇلغان جىگەرنىڭ سىرتى كۇرۇس-كۇرۇس ھالەتتە، ئىچى يۇمشاق بولۇپ پىشىدۇ، تەمى شۇنچىلىك لەززەتلىك بولىدۇ. مانا بۇ مەشھۇر «ئەدىرنە جىگەر تاۋا كاۋاپى»نىڭ پىشۇر رېتسىپى،- دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرۇشىغا، كۇتكۇچى يىگىت، يوغان - يوغان يالپاق ئاق چىنە تەخسىلەرنىڭ ئىچىدە، خۇددى ماي بوياق رەسىمدەك كۆرۈنۈپ تۇرغان ئەدىرنە جىگەر تاۋا كاۋىپىنى ئەكېلىپ، ھەربىر مېھماننىڭ ئالدىغا ئەدەپ بىلەن قويۇشقا باشلىدى. كاۋاپنىڭ كۆرۈنۈشى ھەقىقەتەن گۈزەل ئىدى، خۇددى خوتەننىڭ تونۇر كاۋاپلىرىدەك ھەربىر ياپراق جىگەرنىڭ چۆرىلىرى ئازراق سارغىيىپ، ئازراق قورۇلۇپ پىشقان ئىدى، يەنە شۇنداق بىر سەپ سالسىڭز خۇددى غۇلجىنىڭ سۇرلىگەن گۆشلىرىگىمۇ سەل ئوخشاپ قالاتتى. جىگەر تاۋا كاۋىپىنىڭ بىر چېتىگە ئاق قەلەمچە قىلىپ توغرالغان پىياز قويۇلغان ئىدى، يەنە بىر چېتىگە خۇددى ۋالىي بەگ دېگەندەك مايدا ئازراق پىشۇرۇلغان، پوستلىرى كەھرىۋادەك ۋال-ۋۇل پارقىراپ تۇرىدىغان قۇرۇق قىزىل-مۇچلار چىرايلىق تىزىلغان ئىدى، ئۇنىڭ يېنىغا كىچىك سىركايىدىنمۇ كىچىك بىر چىنە قاچا قويۇلغان بولۇپ، ئىچىدە يۇزى يالتىراپ تۇرىدىغان قىپقىزىل پەمىدۇر(شوخلا) قىيامى بار ئىدى. جىگەر كاۋىپى، پىياز ۋە قىزىل مۇچلارنىڭ ئۈستىنىڭ ئۇيەر-بۇيەرلىرىگە ئاشكۆكى ياپراقلىرى خۇددى زىننەت بۇيۇمىدەك تىزىلغان ئىدى. ھەربىر كىشىلىك تائام خۇددى يېيىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى كۆرگەزمىگە قويۇلغان رەسىمدەك شۇنچىلىك چىرايلىق جۇلالىنىپ تۇراتتى. ئوبۇلھەسەن ھاجىنىڭ قورسىقى ئېچىپ، ئاشقازىنى چاپلىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، نېمىشقىدۇر، ئالدىدىكى ئاشۇ تائامغا قول تەگكۈزۈشكە كۆزى قىيمىغاندەك قىلىپ، بىردەم جىم ئولتۇرۇپ كەتتى. چۈنكى تائامغا چاتال (ئارا) سالغان ھامان ئاشۇ گۈزەل كۆرۈنۈشنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىشىگە كۆڭلى ئۇنىمايۋاتقاندەك قىلاتتى. دەرۋەقە، ئادەم پەقەت تاماقنىڭ تەمىدىنلا زوق ئالمايدۇ، بەلكى يەنە ئۇنىڭ گۈزەل كۆرۈنۈشىدىنمۇ ئاجايىپ مەنىۋى زوق ئالالايدۇ. ھەتتا بەزىدە مۇشۇنداق گۈزەل پىشۇرۇپ، تەخسىگە چىرايلىق تىزىپ ئەكەلگەن تاماققا قاراپ ئالغان ئېستېتىك زوق، ئادەمگە تاماقنىڭ تەمىدىن بەتەر لەززەت ئاتا قىلىدۇ. دەل مۇشۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە جاھان كەزگەن، سورۇن كۆرگەن ئوبۇلھۇسەن ھاجى تاماقنىڭ تەمىدىن بەتەررەك، سۈرەتتەك چىرايلىق كۆرۈنۈشى بېغىشلاۋاتقان مەنىۋى زوققا بەكرەك ئەھمىيەت بېرىۋاتقاندەك قىلاتتى. ئوبۇلھەسەن ھاجىنىڭ بۇ ھەرىكەتلىرى خۇددى گىيوتېنىڭ:«تاماق دېگەن ئالدى بىلەن كۆزنى خۇشال قىلىشى، ئاندىن ئاشقازاننى» دېگەن سۆزىگە تولىمۇ تەققاس كەلگەن ئىدى.

مېھمانلار تاماقنى تازا ئىشىتىپ بىلەن مەنزە قىلىپ يېگەندىن كېيىن، كۆپۈكلىرى ئۆرلەپ، قاچىدىن تېشىپ كېتەي دەپ قالغان تۇرك قەھۋەسىنى ئېچىشىپ، ھاردۇق ئالغاچ مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇۋاتقان چاغدا، ۋالىي بەگنىڭ سىرتتىكى خاس مۇھاپىزەتچىسى كېرىپ، ۋالىينىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى پىچىرلىدى. بۇنىڭ بىلەن ۋالىي سەل جىددىيلەشكەندەك بولدى - دە، ئۆزىنىڭ جىددىي ئىشىنىڭ چىقىپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ، مېھمانلاردىن ئۆزۈر تىلىدى ۋە مېھمانلارنى ئەخمەت كامالغا تاپشۇرۇپ، ئەتە كۆرۈشىدىغانلىقىنى ئېيتتى ۋە كۇتكۇچىلەرگە مېھمانلارنى ياخشى كۇتۇشنى تاپىلاشنى ئۇنتۇپ قالمىدى. ئاندىن يەنە بىر قېتىم ئۆزرىخاھلىق ئېيتىپ، تېزلا رېستورانىدىن چىقىپ كەتتى. مېھمانلارمۇ رېستورانىدا ئوزۇق ئولتۇرمايلا، مەرىچ دەرياسىنىڭ ساھىلىنى ۋە ھەيۋەتلىك مەرىچ كۆۋرۈكىنى تاماشا قىلىش ئۈچۈن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ سىرتقا چىقتى.

دەریا سۇیی هەقىقەتەن سۇپىسۇزۇك ۋە شۇنچىلىك تىنچ ئېقىۋاتاتتى. ساھىلىدا ئادەملەرمۇ خىللا ئازىيىپ، يايمىچىلار نەرسە - كېرەكلىرىنى يېغىشقا باشلىغان بولۇپ، كوچا - رەستىلەردە ئادەم ئازىيىپ، ئەتراپتىكى شاۋقۇن - سۇرەنلەر پەسىيىپ قالغان ئىدى. پەقەت دەريا ساھىلىنى تاماشا قىلىپ كۆۋرۈك تەرەپكە كېتىۋاتقان ۋە ئۇياقتىن كېلىۋاتقان سۆلەتلىك كىيىنگەن ئازغىنە ئادەملەر ئۇياقتىن - بۇياققا ئۆتۈشۈپ تۇرۇشاتتى. مەسئۇت سابىرلارمۇ ئەتراپتىكى مەنزىرىلەرنى تاماشا قىلغاچ بىر دەسسەپ، ئىككى دەسسەپ مەرىچ كۆۋرۈكىگە يېقىنلاپ كەلدى. مەرمەر تاشلاردىن ياي شەكلىدە ياسالغان ئەگمە كۆۋرۈك خۇددى مەرىچ دەرياسىنىڭ سۇزۇك بوينىغا ئېسىلغان بىر تىزىق ئۇنچە-مارجاندەك شۇنچىلىك يالتىراپ تۇراتتى. دەريانىڭ سۇزۇك يۈزىدە، يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان سەلمىيە جامەسىنىڭ كۆككە سانجىلغان ئېگىز مۇنارلىرىنىڭ ئەكسى لىغىرلاپ تۇرغان ھالتى، كىشىنىڭ كۆزىنى قاماشتۇراتتى. دېمەك بۇ دەريا سەلمىيە جامەسى ئۆزىنىڭ ئەكسىنى كۆرۈپ، ماختىنىدىغان ئەينىكىنىڭ دەل ئۆزى ئىدى.

مېھمانلارنىڭ ئالدىدا يول باشلاپ كېتىۋاتقان ئەخمەت كامال قەدىمنى ئاستىلاتتى ۋە ئارقىسىدىكىلەرنىڭ يېتىشىپ كېلىشى بىلەن تەڭ سۆز ئالدى - بۇ كۆۋرۈكنى «مەرىچ كۆۋرۈكى» دەپ ئاتايدۇ. كۆرۈۋاتقىنىڭلاردەك بۇ كۆۋرۈكنى ئاشۇ 13 تال تۈۋرۈك كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ، ئارىلىرىدا 12 ئاركا بار. بۇ ئېرىقلارنىڭ ھەممىسىدە تۆت پەسىل بويى لىقمۇلىق سۇ ئېقىپ تۇرىدۇ. كۆۋرۈكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 263 مېتىر، كەڭلىكى 7 مېتىر كېلىدۇ. بۇ كۆۋرۈك سۇلتان ئابدۇلمەجىد زامانىدا يەنى 1842- يىلى قۇرۇلۇش باشلىنىپ 1847-يىلى پۈتكەن. بۇ شەھەرنىڭ ھەربىر يېرىدە ئوسمانلى مەدەنىيىتىنىڭ ئىزنالىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. شەھەردىكى تۇنجا ۋە مەرىچ دەريالىرى ئۈستىگە سېلىنغان مانا مۇشۇنىڭغا ئوخشاش تاش كۆۋرۈكلەردىن 10 دانىسى بار. بۇ كۆۋرۈكلەر بىر- بىرىدىن قېلىشمايدىغان دەرىجىدە گۈزەل، بىر- بىرىدىن قېلىشمايدىغان دەرىجىدە كۆركەم. بۇلارنىڭ ھەممىسى مەرمەر تاشلاردىن ياسالغان تاش ئەگمە كۆۋرۈكلەر بولۇپ، بۇ ئوسمانلى بىناكارلىقىنىڭ مۆجىزىلىرىدىن بىرى بولغان كۆۋرۈك ئىنشائاتى ھۇنەر- سەنئەت تېخنىكىسىنىڭ نەمۇنىلىرى ھېسابلىنىدۇ. بۇلار خۇددى ئىككى دەريا بوينىغا قادالغان كەھرىۋا مارجانلاردەك جۇلالىنىپ، دەريا يۈزىدىكى يالتىراپ تۇرغان ئەكس بىلەن تېخىمۇ بەھەيۋەت كۆرۈنۈپ، ھەرقانداق ئادەمنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەربىر كۆۋرۈكنىڭ ئۆزىگە خاس ھېكايىلىرى بار. مەسىلەن: قانۇن سۇلتان سۇلايمان زامانىدا مىمار سىنان تۇنجا دەرياسىنىڭ ئۈستىگە سالغان «قانۇنى كۆۋرۈكى» نى ئېلىپ ئېيتساق، بۇ كۆۋرۈكنىڭ ئۈستىدە ھۇررەم سۇلتان كۈنلەپ، ھەپتىلەپ ۋە ئايلاپ قانۇنى سۇلتان سۇلايمانىنىڭ ئۇرۇش سەپەرلىرىدىن ساق- سالامەت قايتىپ كېلىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتكەن ئىكەن. دەرۋەقە «قانۇنى كۆۋرۈكى»نىڭ ھەربىر تاشلىرىغا ھۇررەم سۇلتاننىڭ ھەسرەتلىك كۆز ياشلىرى سىڭگەن. بەلكى تا بۈگۈنگىچە تالاي - تالاي ھۇررەم سۇلتاندەك ۋاپادار مەشۇقلارنىڭ تالغىن كۆزلىرىدىن ئاققان ھىجران ياش تامچىلىرى كۆۋرۈكنىڭ مەرمەر تاشتىن ياسالغان سالاسۇنلىرىدىن سىيرىلىپ چۈشۈپ، تىنمىسىز ئېقىۋاتقان مەرىچ دەرياسىغا قوشۇلۇپ، ئاخىرى بېرىپ بىپايان ئەگە دېڭىزىغا قوشۇلۇپ كەتكەندۇ ھە! يەنە بىر مەشھۇر كۆۋرۈك بولسا «فاتىخ» كۆۋرۈكىدۇر. بۇ كۆۋرۈك ئىستانبۇلنى پەتھ قىلىش ئۈچۈن سېلىنغان كۆۋرۈك بولۇپ، ئوسمانلى ئەسكەرلىرى تۇنجا دەرياسىنىڭ ئۈستىگە 1452- يىللىرى سالغان. يەنى فاتىخ سۇلتان مەھمەد ئىستانبۇلنى پەتھى قىلىش ئۇرۇشلىرىدا بۇ كۆۋرۈك ناھايىتى مۇھىم تارىخىي ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالغان ئىكەن. بۇ كۆۋرۈكنىڭ ئۈستىدىن تۇمەنلىگەن ئوسمانلى ئەسكەرلىرى ئۆتۈپ، ئىستانبۇلنى پەتھ قىلىش ئۈچۈن ئاتلانغان ئىكەن. ئۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ گۈزەل دەريالار، تاش كۆۋرۈكلەر ۋە جامەلەر بىلەن بېزەلگەن بۇ شەھەر «دەر - ئى سائادەت» يەنى بەخت قوۋۇقى دەپ ئاتالغان ئىكەن، - دەپ سۆزىنى

ئاخىرلاشــــتۇردى ۋە زەيتۇن مېيىدا مايلىۋالغاندەك پارقىراپ تۇرىدىغان قويۇق قاپقارا بۇرۇتىنى ئوڭ قولى بىلەن ئاستا سىلاپ قويۇپ، مېھمانلارنى كۆۋرۈكنىڭ ئۈستىگە باشلاپ ماڭدى.

ئەمدى مېھمانلار كۆۋرۈكنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ بەھۇزۇر ئەتراپنى تاماشــا قىلىشــقا باشــلىدى. ھەقىقەتەن ئەتراپتىكى مەنزىرە شــــۇنچىلىك كۆركەم ئىدى. دەريانىڭ ئىككى لېۋىدىكى قاتار- قاتار كەتكەن سۆگەتلەرنىڭ يوپۇرماقسىز تاللىرى سۇغا چىلىشىپ تۇراتتى. ئەگەر باھار بولسا ئىدى ئەلۋەتتە بۇ مەنزىرە ھازىرقىدىنمۇ باشــقىچە گۈزەل كۆرۈنگەن بولاتتى، ھېلىھەممۇ قۇياشــنىڭ ئاســتا - ئاســتا ئولتۇرۇشــى بىلەن، دەريا يۈزى باشــــقىچە پارقىراشــــقا باشــــلىغان ئىدى. ئەخمەت كامال ئۇلارنى كۆۋرۈكنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدىكى مەرمەر تاشتىن ياسالغان راۋاقنىڭ يېنىغا باشلاپ كەلدى ۋە راۋاقنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ - بۇ راۋاق مەخسۇس ئوسمانلى سۇلتانلىرى ئۈچۈن ياسالغان راۋاق بولۇپ، سۇلتانلار ئەينى يىللاردا مۇشۇ راۋاقتا تۇرۇپ، مەرىچ دەرياســىنىڭ ئۈســتىگە پېتىۋاتقان قۇياشــنى ســەيلە - تاماشــا قىلاتتىكەن. قېنى ئەزىز مېھمانلار كۈن ئولتۇرۇۋاتىدۇ بىزمۇ شــۇ ســۇلتانلاردەك قۇياشــنىڭ ئولتۇرۇشــنى تاماشــا قىلىپ باقمايمىزمۇ،- دەپ ئوبۇلھەسەن ھاجى مۇساباينى يېنىغا چاقىردى ۋە مەسئۇت سابىرى بىلەن سابىت مۇســابايمۇ راۋاقنىڭ ئىچىگە كىرىپ، غەرب تەرەپكە قاراپ، قۇياشــنىڭ ئولتۇرۇشــنى تاماشــا قىلىشــقا باشــلىدى. ھەقىقەتەن پادىشــاھلار تاماشــا قىلىشــقا ئەرزىگۈدەك مۇھتەشــەم بىر مەنزىرە ئۇلارنىڭ ئالدىدا نامايان بولۇپ تۇراتتى. تىپتىنچ ئېقىۋاتقان دەريا ســۈيىنىڭ ئۇشــشــاق دولقۇنلىرى تەكشــى قىزىرىپ، خۇددى ئالتۇن بېلىقنىڭ يالتىراق قاســــراقلىرىدەك جىمىرلاۋاتاتتى. قۇياش بولســــا، دەريانىڭ ئىككى ياقىسىدا يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان يوپۇرماقسىز سۆگەت شاھلىرىنىڭ ئارىسىدا خۇددى ساقىپ ئېقىۋاتقان يانار تاغ ۋولقانلىرىدەك دەريا يۈزىگە چۈشــــۈۋاتاتتى. دەريا بولســــا، كەھرىۋادەك قىزىرىپ، ســــۆگەت شــاخلىرىنىڭ شــولىســى بىلەن قوشــۇلۇپ لەرزان ئېقىپ، بەجايىكى، خوتەن قىزلىرىنىڭ چېۋەر قولىدا توقۇلغان تېگى ئاق، گۈلى قىزىل، قىزىل ئەتلەســتىن تىكىلگەن كۆڭلەكنى كىيىپ ياتقان ســاھىبجامال مەلىكىلەرگە ئوخشــــاش ســـۈنايلىنىپ ياتاتتى. كەچ كىرگەنســـىرى دەريا يۈزىنىڭ ئالدى تەرىپى قاپقارا قارىداپ، ئارقا تەرىپى بولسا قىپقىزىل قاندەك قىزىرىپ كەتتى، قۇياش بولســا، بارغانســىرى تۆۋەنلەپ، يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان ســــۆگەتلىك ئارىســــــدا خۇددى ئەجدىھانىڭ ئاغزىغا كىرىپ كېتىۋاتقان ئوتشارىدەك بىردىنلا يوقاپ كەتتى. ئەتراپ گۇگۇملىشىپ، كۆۋرۈكنىڭ ئۈستىدىكى ئادەملەر ئىككى ياققا تاراشقا باشلىغان ئىدى. ئەخمەت كامالنىڭ يول باشلىشى بىلەن مەسئۇت سابىرى، ئوبۇلھەسەن ھاجى مۇســاباي ۋە ســابىت مۇســابايلار ئاســتا ھارغىن قەدەملىرى بىلەن بىر دەســســەپ، ئىككى دەســســەپ مېھمانخانىغا يۈرۈپ كەتتى.

بۇگۈن ئەدىرنەنىڭ ئاســــمىنىدا پارچە - پارچە قارا بۇلۇتلار خۇددى قارا دېڭىزدىكى بېلىقچىلارنىڭ كېمىلىرىدەك لەيلەپ يۈرەتتى، ھاۋا ســــوغۇق بولۇپ، بۇلغارىيە تاغلىرىدىن كەلگەن ســــوغۇق شــــامال ئادەمنىڭ يۈزىگە زەھەرلىك يېڭىندەك ســــانجىلاتتى. ئەدىرنەدىن يولغا چىققان ئىككى پەيتون ۋە بىر يۈك قاچىلانغان ئىككى ئاتلىق دىشــلو ھارۋا شــەھەر مەركىزىدىن 10 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى بۇلغارىيە چېگرىلىرىغا تۇتىشىدىغان يېزىغا پېشىن نامىزى ئۆتكەن چاغدا، ھېچقانداق دەبدەبە قىلماستىنلا يېتىپ كەلگەن ئىدى. يېزا كوچىلىرى پۈتۈنلەي پاتقاق ئىدى. بۇنداق يول ئاتقا ئازاب بولســـمۇ، پەيتوندىكىلەرگە راھەت ئىدى، ئۇلار يول بويى پاراڭلىشــپ، يېزىغا كەلگىنىنمۇ تۇيمايلا قالغان ئىدى. ئاتلار بولســا ھېرىپ، تەرلەپ ھەتتا قۇلاق ئاســتىلىرىغىچە تەرگە چۈمۈلۈپ كەتكەن ئىدى. بۇ ئەقىللىك جانىۋارلار ساغرىسىغا كۈكۈيۈندەك نەشتەرلىك قامچىنىڭ تېگىشىدىن ئېھتىيات قىلىپ، ھارغىنىغا قارىماي يوچۇن يېزا يوللىرىدا باش ئوينىتىپ، قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ، ھېچ تۇياقلىرىنى ئاستىلاتماي، ئەتراپقا

پاتقاقلارنى چاچراتقان پېتى ئۇدۇل كۆي مۇختار (يېزا باشـــلىقى)نىڭ ئىشـــخانىســـى ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ۋالىي بەگنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە، ئىككى تۈرك ئەسكىرىنىڭ ياردىمى بىلەن ئەخمەت كامال ۋە تۈركىســـتانلىق زىيارەتچىلەر بۇلغار ئەســـكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىدا ۋەيران بولغان يېزىدىكى دېھقانلىرىدىن ھال ســوراي ئۈچۈن بۇ يېزىغا ئامان ـ ئېســەن يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئۇلار پەيتوندىن چۈشۈپلا ئادەمنىڭ ئەقلى ئىشەنمىگۈدەك مەنزىللەر بىلەن يۈزلەشكەن ئىدى. ئەتراپتىكى دېھقان ئۆيلىرى پۈتۈنلەي ۋەيران قىلىۋېتىلگەن بولۇپ، خەلقنىڭ ھەممىســـى دېگۈدەك كۆيۈپ چۈچۈلا بولۇپ كەتكەن ئۆيلەرنىڭ پارچە ـ پۈرات كېســـەكلىرىدىن تىزىپ قوپارغان تۆت تامنىڭ ئۈســـتىگە، ئۈچلىرى كۆيۈپ كۆســـەيدەك بولۇپ قالغان لىم ياغاچلارنى قويۇپ، ئۇنىڭ ئۈســـتىنى شـــاھ ـ شـــۇمبا، مەنگەن ۋە قۇرۇق چۆپلەر بىلەن يېپىپ، شـامالدىن دالدا بولغىدەك يەرلەرنى راسـلىۋېلىشـقان ئىدى. بۇنداق ئىشـكى يوق گەمىگە ئوخشـايدىغان ئەســكى تامنىڭ ئىچىدە بەش ـ ئالتە ئادەم خۇددى ئېغىلدا ياتقان ھايۋانلاردا ھايات كەچۈرۈۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن خۇددى روھى چىقىپ كەتكەن ئادەملەردەك بىر قورقۇنچ ۋەھىمىســـى يىغىپ تۇراتتى. چۈنكى بۇلغار ئەســـكەرلىرى بۇ يېزىلارغا باســـتۇرۇپ كىرگەندە «قىســـاس ئالىمىز» دەپ جار ســـېلىپ، كوچىدا ئۇچرىغانلا ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ، كىچىك بالا ھەتتا بۆشـــۈكتىكى بوۋاقلاردىن تارتىپ ھەممىســـىنىڭ بوينىغا قىلىش ئۇرۇپ، قانلىق قىرغىنچىلىق ئېلىپ بارغان ئىدى. ئۆي ـ ماكانلىرىغا ئوت قويۇپ، بۇ يەردىكى تۈركلەرنى سۈرۈپ ـ توقاي قىلىپ، يېزىلارنى بوشـتىشقا مەجبۇرلىغان ئىدى. ئۆز زامانىســدا سـەلتەنەت سـۈرۈپ، جاھاننى سـورىغان ئوسـمان ئوپېراتورلۇقىنىڭ سۇلتانلىرى ياشىغان ۋە خەلقى بايىاشاتلىق ئىچىدە زاكات بېرىدىغان ئادەم تاپالماي بېشى قاتىدىغان بۇ ســائادەت شــەھىرىنىڭ ئاھالىســى بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، بۇلغارلارنىڭ تالان ـ تاراج قىلىشــىغا ئۇچراپ، نى ـ نى پاراكەندىچىلىكلەر، نى ـ نى دىشــۋارچىلىقلار بېشــىغا كېلىپ، كۆرمىگەن كۈننى كۆرگەن ئىدى. بۇ يېزا ھازىر بەئەينى يالجىپ كۆيۈپ ئۆچكەن گۈلخانىنىڭ تۈتۈنلىرىدەك، جىمجىت پىنھانلىق ئىلكىدە قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈســتىگە تەبىئەتنىڭ رەھىمســىز پەســلى ئەتراپتىكى دەل ـ دەرەخ ۋە ئېتىزلارنىڭ چىرايلىق كىيىملىرىنى ســالدۇرۇۋېتىپ، ئۇلارنى قىپيالىڭاچ قىلىپ قويغان ئىدى. شاختىن ـ شاختا قونۇپ ئۈچۈپ يۈرىيدىغان قۇشلارمۇ ئۇركۈپ ئاللىقاياقلارغا ئۇچۇپ كەتكەن بولغاچقا، يالىڭاچ دەرەخلەردىكى ئۇۋىلىرى بەئەينى چۈۋۈلۈپ مازلىرى چىقىپ كەتكەن ئەسكى پاختىلىق چاپانىنىڭ پېشىدەك ساڭگىلاپ تۇراتتى. يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئېگىز تاغلار ۋە كەڭ دالا سۈرلۈك، سۈرۈن تۈس ئالغان بولۇپ، كىشىنىڭ قەلبىدە ئەندىشە پەيدا قىلاتتى.

شـــەھەردىن كەلگەن زىيارەتچىلەرنى كۆي مۇختارى (ســـېكرېتارى) ئىشـــىك ئالدىدا كۈتۈۋالدى ۋە بىردەمدىلا ئەتراپنى ئۇياق ـ بۇياقتىن بىردىن ئىككىدىن كەلگەن دېھقانلار، ئۇششاق بالىلار ۋە ئىككى بېقىنى ئۇستىخىنىغا چاپلىشىپ كىرىپ كەتكەن ۋە قورساقلىرى بىلەن قۇيرۇقلىرى لايغا مىلەنگەن ئىتلار ئورىۋالدى. ئاھالىنىڭ ۋەيرانە ھالىنى كۆرگەن، مەســـئۇت ســـابىرى بىلەن ئەخمەت كامال ھارۋىلاردىكى ياردەم بۇيۇملىرىنى ئېلىپ، مۇختار بىلەن مەســـلىھەتلىشـــىپ ئولتۇرمايلا، ئالدىغا تەلپۈنۈپ كەلگەن يېزا ئاھالىســـىنىڭ قوللىرىغا خالتا ـ خالتا بويىچە تۇتقۇزۇپ قويدى. ئوبۇلھەســەن ھاجى مۇســاباي ـ بىزدە «ئاچ يېتىم ـ يېسىرلارنىڭ بېشىنى سىلىغانلار بەختكە ئېرىشىدۇ» دېگەن گەپ بار. بىزنى بۇ يەرلەرگە يولغا ســالغان ۋە ئىچىمىزگە قېرىنداشــلىق ســۆيگۈســىنىڭ ئۇرۇقىنى چاچقان ئاللاھ ئىگەمگە شــۈكۈرلەر بولسۇن!،ـ دەپ ھەمياندىكى بارلىق پۇلنى چىقىرىپ، ئۈست ـ بېشى جۇل ـ جۇل بولۇپ كەتكەن بالىلارنىڭ قاپقارا قوللىرىغا تۇتقۇزۇپ، ئۇلارنى شـــۇنچىلىك خوش قىلىۋەتتى. پۈتۈن يېزا ئاھالىســـى خۇددى بايرام تەنتەنىســـىگە چۆمگەندەك بولۇپ، كۆزلىرىدە كىچىككىنە بولســـمۇ ئۈمىدنىڭ ئۇچقۇنلىرى پەيدا بولغان ئىدى. ئۇلار ئاخىرىدا مۇختارنىڭ ئىشـخانىســىغا كېرىپ، چاي ئىچكەچ ئەھۋال ئىگىلىدى. مۇختار بۇلغارلارنىڭ قىلغان زۇلۇملىرىنى ئاڭلاتتى. دەرۋەقە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ۋەيران بولغان يېزا

بىلەن پەرىشانلىق ئىچىدە قالغان دېھقانلارنىڭ ھالى مۇختارنىڭ ئاڭلاتقىنىدىنمۇ بەتەررەكنى بىلدۇرۇپ تۇراتتى. دۇشـــمەنلەرنىڭ قولىغا پۈرســـەت كەلســـە تۈركلەرنى يوقىتىش ئۈچۈن قولىدىن كېلىدىغان ھەرقانداق رەزىللىكنى قىلىدىغانلىقى، ئاتا ـ ئانىســـز قالغان يېتىملارنىڭ كۆزلىرىدىكى قورقۇنچ، ئۈركۈشلىرىدىن روشەن بىلىنىپ تۇراتتى. ئوبۇلھەسەن ھاجى بولسا مۇختارغا قانداق قىينىچىلىقلار بولسا قولىدىن كېلىشـــچە يارىدەم قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئۇلارنىڭ كۆڭۈللىرىگە تەســـەللىي، يارىلىرىغا مەلھەم بولدى. زىيارەتچىلەر مۇختەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن چۈشلۈك تاماقلىرىنى يېگەندىن كېيىن، يەنە يېزىنى باشـــتىن بويىغا بىر ئايلىنىپ، ئۆز ھەســـرەتلىرىنى كۆڭۈللىرىگە كۆمۈپ، لاي ـ پاتقاققا مىلەنگەن ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل يوللارنى بويلاپ، ۋەھىمە بـاســـقان ئەتراپقا ئىزتىراپ بىلەن قـاراپ ئەدىرنەگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. يول بويى مەســـئۇت قاراڭغۇ قۇدۇققا چۈشـــۈپ كەتكەن ئادەمدەك، جىمىپلا كەتكەن ئىدى. ئۇنىڭ مېڭىســـىنىڭ ئىچى خۇنى ئۆچكەن ئادەملەر بىلەن ۋەيران بولغان شەيئىلەرنىڭ ئوبرازلىرى بىلەن تولغان ئىدى. ئۇنىڭ ئىچى زەقۇم يەۋالغان ئادەمنىڭكىدەك ئېچىشىپ، ئەقلىدىن بۇنداق ئوي ـ پىكىرلەر كەچتى:«كۆڭلىگە چوڭ ئىشلارنى قىلىشنى پۈككەن ئادەم، بارلىق ئەسكى ۋە ياخشى ئىشلارنى نەزەردىن ساقىت قىلماي، پەرق ئېتىش تۈيغۇسىنى ھەرزامان يۈكسەك تۇتۇشى لازىم ۋە مەسىلىلەرنى تونۇشتا، ھەل قىلىشتا قېشىغا بېرىپ يېقىندىن دىققەت قىلىش كېرەك ئىكەن. يەرنىڭ ئوي ـ چوڭقۇرىنى بىلىش ئۈچۈن، يۈرت كېزىش كېرەك ئىكەن، ئەل ـ ئاۋامنىڭ ئەھۋالنى ئېنىق بىلىش ئۈچۈن ئەل ـ ئاۋام بىلەن يۈزلىشـــىش كېرەك ئىكەن.دەرۋەقە، ھاياتتا ئادەمنى بەزى جايلاردىكى ئىشلار خۇشال قىلىدۇ، بەزىلىرى بولسا مەستخۇش. ۋەھالەنكى، بەزى جايلاردىكى تىراگېدىيەلەر تولىمۇ ئېچىنىشـــلىق بولۇپ، ھەقىقەتەن كىشـــىنىڭ يۈرىكىنى لەختە قىلىدۇ. ئىنســـان بۇنداق جايلارنى كۆرگەندە ھەرگىز كۆزىنى يۇمۇۋالماسلىقى كېرەك، تېخى ئەڭ ياخشىسى كۆڭۈل كۆزىنى ئېچىش كېرەك. چۈنكى ئۇ جايلار مۇشۇ يەر شارىنىڭ بىر پارچىسى، ئۇ يەرلەردە ياشىغان ئىنسانلارنىڭ ھاياتى مۇشـــۇ ئالەمدىكى ئىنســـانلار ھاياتىنىڭ بىر قىســـمى، ئاشـــۇ دەرد ـ ئەلەمنى تارتقۇچىلار ھەربىرىمىزنىڭ بىر پارچىسى. ئۇ جايلارنى كۆرگەندە كۆرمەسكە سېلىش، ئۇ يەردىكى ئىنسانلارنىڭ تۇرمۇشـــىغا كۆڭۈل بۆلمەســـلىك، ئۆزىنىڭ كۆزىنى ئۆزى كور دەپ تونۇغانلىققا، قەلبىگە قۇلۇپ ســـالغانلىققا، ئوي ـ پىكىرى ۋە ئەركىن تەپەككۇر ئىقتىدارىغا ئۆز قولى بىلەن ســـىرتماق ســـالغانلىققا باراۋەر! ئادەم قانچە كۆپ جاينى كۆرســـە شـــۇنچە نەزەر دائىرىســـى كېڭىيىدۇ، قانچە ياخشـــى ۋە ياماننى كۆرســـە شـــۇنچە پەرق ئېتىش ئۈپۈقى روشـــەنلىشـــىدۇ. ئەمەلىيەتتە ياخشـــلىق بىلەن يامانلىقنىڭ ھەر ئىككىلىســـىنى ئىنسانلار ئۆز ئىختىيارى بىلەن قىلىدۇ. ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ھەرگىز بۇ ئەلەمگە، ئۇ ئەلەمدىن تاسادىپىي كېلىپ قالغان نەرســـە ئەمەس. ئىنسان ئۆز مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن ئۆز ئىدىيەســـىدە ئۆزىگە خاس قىممەت يارىتىپ بەزىدە ياخشىلىق قىلسا بەزىدە ئەسكىلىك قىلىدۇ؛ ھەتتا قىرغىنچىلىق ئېلىپ بارىدۇ. بۇلغارلار بولســـا، مۇشـــۇ يېزىدا نەچچە يۈز يىللاردىن بېرى ياشـــاپ كەلگەن تۈركلەر ئۈســـتىدىن ئېلىپ بارغان قىرغىنچىلىقىنى ئۆز مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن قىلغان ۋەتەنپەرۋەرلىك دەپ پەردازلاپ، ئۆزلىرى قىلغان ۋەھشـــىيلىكلەرگە ئۆزىگە خاس قىممەت ئاتا قىلىپ پەخىرلىنىدۇ. بىز رەزىللىك دەپ، قارىغان نەرســـىلەر ئۇلار ئۈچۈن پەزىلەت بولۇپ ھېســـابلىنىدۇ. دېمەك ئىنســـانلار ئۆزلىرىنىڭ مەنپەئەتلىرىنى چىقىش قىلغان ئاساســـتا نەرســـىلەرگە نام ۋە قىممەت ئاتا قىلغان. شـــۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئۆز ۋەتەنپەرۋەرلىكىمىزنىڭ قىممەت قارىشـــىنى تۇرغۇزۇپ، دۇنيانىڭ قايســـى بىر يېرىدە بولايلى تۈرك مىللىتىنىڭ ۋە ئىســـلام ئۈممىتىنىڭ مەنپەئەتىنى چىقىش نۇقتىســـى قىلىدىغان قىممەت قاراشـــنى تۇرغۇزۇشـــىمىز لازىم. بىز قوشـــنىلىرىمىزنى ئوبدان چۈشـــەنگەن چاغلىرىمىزدىلا، ئۆزىمىزنىڭ نېمىگە ئېھتىيـــاجلىق ئىكەنلىكىمىز ۋە ئۆز تېررىتوريىيە پۈتۈنلۈكىمىزگە، مىللەتنىڭ ئېســـەنلىكىگە كاپالەتلىك قىلىشـــتا تايىنىدىغان پىرىنســـىپلىرىمىزنى تونۇپ يېتەلەيمىز. بۇگۈن بىزگە ئەڭ كېرەكلىك

پىرىنسىپلارنىڭ بىرى بىرلىك، ئىتتىپاقلىق. پۈتۈن دۇنيا تۈركلىرىنىڭ ئىتتىپاقلىقى. بىز ئەنە شۇ پىرىنسىپلارغا تايىنىپ تۈرۈپ، ئۆز- ئۆزىمىزنى ئىلھاملاندۇرۇپ ۋە كۈچلەندۈرۈش ئارقىلىقلا بۇ دۇنيادىكى مەۋجۇتلۇقىمىزنى ساقلاپ قالالايمىز ۋە باشقىلاردىن ھالقىپ ئۆتەلەيمىز. ئالدى بىلەن بىر - بىرىمىزگە ساداقەتمەن بولۇشىمىز، خەۋپ-خەتەرگە ۋە قۇربان بېرىشكە تەييار تۇرۇشىمىز لازىم. ‹ئەجدادلىرىمىز زامانى بىرىنىڭ زارى بىر› دەپ بىكارغا ئېيتمىغان ئىكەن».

ئەخمەت كامال باشچىلىقىدىكى تۈركىستانلىقلار ئەدىرنەدىكى ئۈچ كۈنلۈك زىيارىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ساق - سالامەت ئىستانبۇلغا قايتىپ كەلگەن ئىدى. ئارىدىن بىر كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئەخمەت كامال، ئوبۇلھەسەن ھاجى مۇساباي بىلەن مەسئۇت سابىرىنى تەلەت پاشانىڭ ھۇزۇرىغا باشلاپ باردى. تەلەت پاشا 40 ياشلارغا كىرىپ قالغان، بەقۇۋۋەت، ئېگىز بويلۇق، كەڭ غۇللۇق، ئوسمانلى پاشالىرىدىن بەتەررەك سالاپەتكە ئىگە، ئاپئاق دۈگىلەك يۈزى پارقىراپ تۇرىدىغان كىشى ئىدى. بېشىغا كىيىۋالغان ئوسمانلى تۈركلىرىنىڭ قىزىل دوپپىسىمۇ باشقىلارغا قارىغاندا ئۈنىڭغا شۇنچىلىك ئوبدان ياراشقان بولغاچقا، ئۇنى تېخىمۇ زىبا قىلىۋەتكەن ئىدى. قارا قاشلىرىنىڭ ئاستىدىكى دۈگىلەك قارا كۆزلىرىنىڭ نۇرلۇق كۆز قارىچىغىسىنىڭ ئۆتكۈرلۈكىدىنمۇ قانداق، توختىماي ئۇياق - بۇياققا شۇنچىلىك ئىشتىن ھەرىكەت قىلاتتى. ئوچۇق يۈزىگە خۇيمۇ ياراشتۇرۇپ قويۇۋالغان بۇرۇتى بولسا، ئېگىز بۇرۇننىڭ ئۈچلۈق ئۈچىنى سىممېترىك قىلىپ تۇرۇپ ئىككى ياققا ئايرىلغان بولۇپ، خۇددى قارلىغاچنىڭ مايلىق قانىتىغا ئوخشاش پارقىراپ تۇراتتى. دەرۋەقە، ئىتتىك گەپ قىلغاندا ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئۈچلۈق بۇرۇتى كىشىگە خۇددى لەرزان ئۈچۈۋاتقان قارلىغاچلىرىنىڭ قانىتىنى ئەسلىتەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىنتاڭ مەسئۇت سابىرى دائىم تەلەت پاشانىڭ ھۇزۇرىدا ئۇنىڭ بىلەن پاراڭلاشقاندا بۇرۇتىنىڭ ئۈچىنىڭ ھەرىكىتىگە دىققەت قىلىپ، پات - پات قاراپ قويىدىغان چاغلىرىمۇ يوق ئەمەس ئىدى. مانا بۇگۈنمۇ ئۇ، تەلەت پاشا بىلەن ئوبۇلھەسەن ھاجى مۇساباينىڭ پاراڭلىرىغا تازا دىققەت قىلماي، ئاشۇ ئارۇزۇنىڭ ئۆي قارلىغاچلىرىنى ئەسلىتىدىغان تەلەت پاشانىڭ بۇرۇتىغا كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ - قاراپ قويۇپ، ئۆز يۈرتىنى ئەسكە ئالغانمۇ قانداق، جىمجىت ئولتۇرۇپ كەتكەن ئىدى. دەل مۇشۇ دەقىقىلەردە تەلەت پاشا ئوچۇق قىلىپ بۇنداق دېدى:«ئوبۇلھەسەن بەگ، ئەدىرنە زىيارىتى ئارقىلىق، تۈرك دۈشمەنلىرىنىڭ بىزنى يوقىتىش ئۈچۈن پەيتى كەلسە قانداق رەھىمسىزلىك قىلىدىغانلىقىنى ئۆز كۆزىڭىز بىلەن كۆردىڭىز. دەرھەقىقەت نۆۋەتتە قۇتۇلۇشىمىزنىڭ يېگانە يولى پۈتۈن دۇنيا تۈركلىرى بىرلىشىپ دۈشمەنلىرىگە قارشى كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەتتۇر. نۆۋەتتە مەيلى چىننىڭ ئىشغالىيەتى ئاستىدىكى تۈركىستان تۈپراقلىرى بولسۇن، مەيلى رۇسىيەنىڭ ئىشغالىيەتى ئاستىدىكى تۈركىستان تۈپراقلىرى بولسۇن، ھەممىسى ئىشغالىيەتچىلەرنىڭ تۆمۈر تاپىنى ئاستىدا ئېزىلىۋاتىدۇ. بىز بۇ قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قۇتۇلۇش يولىنى تېپىشىمىز كېرەك. ئارىمىزدىكى يوللار قانچە ئۇزۇن بولسا بولسۇن، كۆڭۈللىرىمىز يېقىن بولسىلا، بۇ ئۇزۇن يوللارنىڭ كارى چاغلىق. تۈركىستان خەلقىگە يول كۆرسىتىش ۋە قاراڭغۇ يوللارنى ئايدىڭلىتىش ئۈچۈن قولىمىزدىن كېلىدىغان يارىدەمنى ئايىمايدىغانلىقىمىز توغرىسىدا ۋەدە قىلىمەن. ئايدىڭلىشىشنىڭ بىرىنچى قەدىمى مائارىپ بىلەن باشلىنىدۇ. شۇڭا سىلەرنىڭ مائارىپ ئىشلىرىڭلارنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن، ئادەم ئەۋەتىشنى قارار قىلدۇق. يەنى سىلەرنىڭ يۈرتۇڭلار جۈملىدىن بىزنىڭ ئاتا يۈرتىمىز تۈركىستاندىكى قاشغەر دىيارىغا بىر مۇئەللىم ئەۋەتمەكچى بولدۇق، بىزنىڭ بۇ تەكلىپىمىزگە قانداق قارايسىزكىن؟» تۈيۇقسىزلا ئېيتىلغان بۇ سۆزنى ئاڭلىغان ئوبۇلھەسەن ھاجى مۇساباي خۇشاللىقىدىن بىر نېمە دېيەلمەي، بىر لەھزە جىم بولۇپ كەتتى، ئەمما ساقاللىق يۈزىدىكى قارا بىر جۈپ كۆزى چاقناپ كەتكەن ئىدى. شۇ پەيتتە ئوبۇلھەسەن ھاجى مۇساباي راستىنلا كىچىك بالىلاردەك خۇشال بولۇپ كەتكەن بولۇپ، لەۋلىرىدە پەخىرلىك

كۈلكىسىنى ئوينىتىپ تۇرۇپ بۇنداق دېدى: «مېنىڭ بۇ قېتىمقى قۇتلۇق سەپىرىمدە، ئۇلۇغ ئاللاھنىڭ بىزگە پەرز قىلغان ئىبادەتلىرىدىن بىرى بولغان ھەج تاۋاپىنى ئادا قىلغاندىن باشقا يەنە تا دۇنيانىڭ يەنە بىر ئۇچى بولغان قاشغەر دىيارىدىن كېلىپ، دۇنيانىڭ يەنە بىر ئۇچى ھېسابلىنىدىغان ئەدىرنە شەھىرىدە زىيارەتتە بوپتىمەن. بۇ سەپەرلەر ئارقىلىق ئاجايىپ ئېسىل تەسىراتلارغا ۋە تۇرمۇش تەجرىبىلىرىگە ئىگە بولدۇم. مانا ئەمدى سىزنىڭ ئەزىزانە قاشغەرگە مۇئەللىم ئەۋەتىش قارارىڭىزنى ئاڭلاپ، ئالەمچە خوش بولدۇم. بۇلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ بۇ قېتىمقى سەپىرىمنىڭ ئەڭ چوڭ نەتىجىلىرى ھېسابلىنىدۇ. بولۇپمۇ ھازىر ئاڭلىغان بۇ خوش خەۋەر، يېقىندىن بۇيان مەن ئاڭلىغان ئەڭ قىممەتلىك، ئەڭ خۇشاللىق خەۋەرلەرنىڭ بىرىدۇر. سېلىنىڭ بۇ ئىلتىپاتلىرىغا بىز ھەشقاللا دېمەي، نېمە دەيتتۇق دەيدىلا. مەن ئۆزۈم ۋە تۈركىستان خەلقى نامىدىن سىلىگە جۈملىدىن ئوسمانلى دۆلەتى ئالىيىيەگە تەشەككۇر ۋە ئېھتىرام بىلدۈرىمەن! ھەممىڭلارغا مىڭ مەرتىۋە تەشەككۇر!» . ئوبۇلھەسەن ھاجى مۇساباينىڭ ناھايىتىمۇ ھاياجان ئىلكىدە كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ تۇرۇپ ئېيتقان مىننەتدارلىق سۆزلىرىنى ئاڭلىغان تەلەت پاشا تەسىرلەنگەن ھالدا، بۇنداق قىلىشىنىڭ ئۆزلىرى ئۈچۈن تارىخىي بىر بۇرچ ئىكەنلىكىنى، ئەسلىدە بۇرۇندىلا تۈركىستانغا دۆلەتى ئالىيىيەنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشىنىڭ زۆرۈر ئىكەنلىكىنى، ھازىر بولسا بەك كەچ قالغانلىقىنى، شۇنداقتىمۇ قولىدىن كېلىشچە تۈركىستاننىڭ مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا يارىدەم قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ يەنە بۇنداق دېدى:

« ئۈمىدىم شۇكى بىز ئەۋەتكەن بۇ مۇئەللىم تۈركىستانغا ۋە تۈركىستان خەلقىگە قولىدىن كېلىدىغان يارىدەمنى قىلىدۇ. تەشكىلاتىمىزدىكىلەر بىلەن بىرلىكتە ھەرىكەت قىلساقلا ئۇزۇنغا بارماي كۆڭۈللىرىمىزگە پۈككەن ياخشى ئىشلار ۋە تىلەكلىرىمىزنى تەجەللى ئېتىدۇ. شۇنى ئونۇتماسلىقىمىز لازىمكى، پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدىكى تۈركلەر كۆڭلىمىزنى ئۈمىد بىلەن تولدۇرۇپ، ئىتتىپاقلىقىمىزنى مۇستەھكەملىسەك بۇ ئۇلۇغ مىللەت ھامان بىر كۈنى پۈتۈن دۇنيادا قۇياشتەك پارلايدۇ ۋە بۇ قۇياشنىڭ نۇرىدا قاراڭغۇ روجەكلەر جەزمەن يوروۋىدۇ. تۈرك بىرلىكىنىڭ قۇدرەتلىك كۈچى بىلەن زۇلۇم ئىچىدە ياشاۋاتقان قېرىنداشلىرىمىز مۇتلەق ئازاد بولىدۇ. ئۇلۇغ ئاللاھ، ئەنە شۇ كۈنلەرنى كۆرۈش ئارزۇيىمىزغا يەتكۈزگەي. شۇ چاغلاردا سىز بىلەن بىز شۇنداق بەختىيار كۈنلەرگە مۇشەررەپ بولىمىز ۋە مۇراد ـ مەقسەتلىرىمىزنىڭ ۋىسالىغا يەتكەنلىكىمىزدىن شادلىنىمىز. بۇگۈنكى تۈركلەرنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان بۇ جەۋرـ جاپا، زۇلۇملارنى ۋە ۋايدادلارنى ئۇلۇغ ئاللاھ بىزگە قايتا كۆرسەتمىسۇن، ئاتا دىياردىكى قېرىنداشلىرىمىزغا بىزدىن سالام ئېيتىڭلار، يولۇڭلار ئوچۇق بولسۇن!» تەلەت پاشا يەنە ئۆز سۆزىنىڭ ئارىسىدا قاشغەرگە ئەۋەتىلىدىغان مۇئەللىمنىڭ ئىشلىرىغا يارىدەمدە بولۇشنى قايتا ـ قايتا ئۆتۈندى. بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان ئوبۇلھەسەن ھاجى مۇساباينىڭ تەبەسسۇم باسقان يۈزىدىكى كۈلۈمسىرەشتىن لەۋلىرى پارقىراپ كەتتى ۋە تەۋرەنمەس بىر ئىشەنچ بىلەن، ئەلۋەتتە شۇنداق قىلىدىغانلىقىنى، پۈتۈن ئىمكانىيەتلىرى بىلەن قاشغەرگە بارىدىغان مۇئەللىمنىڭ ئىشلىرىغا يارىدەم بولىدىغانلىقىنى، ئەمما ئۆزىنىڭ ھازىر ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە رۇسىيەدە قىلىشقا تېگىشلىك سودا ئىشلىرى بارلىقى سەۋەبىدىن قاشغەرگە بارمايدىغانلىقىنى، لېكىن مەكتۇپ يېزىپ ئىككى ئاكىسىغا خەۋەر قىلىدىغانلىقىنى ۋە بارغان مۇئەللىمنى ئىككى ئاكىسىنىڭ ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالىدىغانلىقىنى ھەمدە مۇشۇ ئالدىمىزدىكى دۈشەنبە يەنى 2ـ ئاينىڭ 16ـ كۈنى ئۆزى ۋە ھەجدىن قايتقان تۈركىستانلىقلارنىڭ يولغا چىقىدىغانلىقىنى، ئەگەر مۇمكىن بولسا ئاشۇ مۇئەللىمنىڭ ئۆزلىرى بىلەن بىرگە يولغا چىقسا كۆپ ئىشلارنىڭ قولايلىق بولىدىغانلىقىنى، تەمكىن تەبىئىيىتىنى ساقلىغان ھالدا بىرـ بىرلەپ، ئالدىرىماي چۈشەندۈردى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان تەلەت پاشا ناھايىتى مەمنۇن بولدى ۋە بارىدىغان كىشىنىڭ دەل مۇشۇ يەردە ئولتۇرغان ئەخمەت كامال ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. بۇ سۆزنى ئاڭلىغان ئوبۇلھەسەن ھاجى مۇساباي بىلەن مەسئۇت سابىرى ناھايىتى خۇشال بولۇپ، ھاياجانلىنىپ كەتتى. بولۇپمۇ مەسئۇت سابىرى ھاياجىنىدىن تۈيۈقسىزلا ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، يېنىدا

خیال بىلەن ئولتۇرغان ئەخمەت كامالنى قۇچاقلاپ تەنتەنە قىلدى، شۇ ئارىلىقتا تۈيۈقسىز قىلىنغان بۇ ھەربىكەتتىن ئۇركۈپ كەتكەن ئەخمەت كامالنىڭ بېشىدىكى قىزىل دوپپىسى يەرگە چۈشۈپ كەتكىنى تاسلا قالدى. مەگەر ئەخمەت كامال سەل چاققانلىق قىلمىغان بولسا، دوپپا يەرگە چۈشۈپ دومىلاپ، ھەممىسىنىڭ قاھ ئېتىپ تازا بىر كۈلۈۋېلىشىغا ۋەسىلە بولغان بولاتتى.

ئوبۇلھەسەن ھاجى مۇساباي بىلەن مەسئۇت سابىرى تەلەت پاشانىڭ ھۇزۇرىدىن ئايرىلغان كېيىن، تەلەت پاشا، ئەخمەت كامالنى دەللىڭ ئېلىپ قىلىپ، ئۆزىنىڭ بۇنداق تۈيۈقسىز ئالغان قارارىنى روشەن رەۋىشتە ئىزاھلىدى. شۇنداقتىمۇ ئەخمەت كامال ئۆزى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئولتۇرمايلا بۇنداق بىر قارارنىڭ ئېلىنغانلىقىغا سەل نارازى بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ چاي ئىچكۈزۈپ، پۈتۈشۈپ قويغان سۆيگۈسى بىلەن يېقىندا توي قىلىشنى ئويلىشۋاتقان ئىدى، تېخى بۇ ئىشلارنى بىر نورى دەپ تۇرغان تەقدىردىمۇ، ئانىسى بىلەن سىڭلىسىنى كۈندىن ـ كۈنگە قەھەتچىلىك قاپلاپ كېتىۋاتقان ئىستانبۇلدەك بۇنداق چوڭ شەھەرگە يالغۇز تاشلاپ قويۇشقا كۆڭلى قانداقمۇ چىدىسۇن دەيسىز؟ شۇڭا ئۆز قاراشلىرىنى ھېيىقىپ ئولتۇرمايلا دادىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇپ، تەلەت پاشاغا ئۇدۇللا بۇنداق دېدى:«پاشام! مەن بۇنداق ئۇلۇغ بىر ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشقا تېخى ھازىر ئەمەسمەن. چۈنكى، بىرىنچىدىن مېنىڭ چەت بىر يۇرتقا بېرىپ مۇئەللىملىك قىلغۇدەك تەجرىبەم يوق. ئىككىنچىدىن ئۆزىڭىز بىلىسىز مەن تېخى ئۆي ـ ئوچاقلىق بولمىدىم. ئۇچىنچىدىن ئىستانبۇلغا ئانام بىلەن سىڭلىمنى يالغۇز تاشلاپ قويۇشقا كۆزۈم قىيمايدۇ. تۆتىنچىدىن يەنە ئەڭ مۇھىم سەۋەبلەردىن بىرى شۇكى مېنىڭ بىلىم قۇرۇلمام ئۇنچىلىك يېتەرلىك ئەمەس. مەن تېخى ئۆگىنىش باسقۇچىدا، مېنىڭ تېخى ئۆگىنىدىغان يەنە نۇرغۇن نەرسىلىرىم بار. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ قارارىڭىزنى قايتا بىر ئويلىشىپ، مەندىن تېخىمۇ مۇۋاپىقراق بىرسىنى ئەۋەتكەن بولسىڭىز، بۇ مۇقەددەس ۋەزىپىنى مەندىن نەچچە ھەسسە ياخشى ئورۇندىغان بولاتتى، دېگەن قاراشتا مەن. ئامال بار بۇ پىكىرلىرىمنى ئويلىشىپ كۆرۈشىڭىزنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلىمەن.»تەلەت پاشا ئالدىدىكى بۇ ياشنىڭ شۇنچىلىك دادىللىق بىلەن بىرىنچى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى دەپ ئېنىق قىلىپ ئوتتۇرىغا قويغان پىكىرلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ بۇنداق ئالدىراش ـ تېنەش ئىچىدە ئالغان قارارىنىڭ توغرىلىقىغا مۇتلەق ئىشەندى ۋە جىددىي قىلىپ تۇرۇپ بۇ سۆزلەرنى ئېيتتى:«بىزگە ئىلىمگە قەدەر مىللىي تۈيغۇغا ئىگە سىزدەك كىشى كېرەك. يالغۇز بىلىم ۋە تەجرىبىسى مول بولغان كىشىلا بۇ ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىشى ناتايىن. بۇ شەرەپلىك ۋەزىپىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن، ئەڭ مۇھىمى مىللىي روھقا ئىگە سىزدەك كىشى بولۇشى كېرەك. سىزدە ھەم روھ ھەم جاسارەت ۋە ئىرادە كۈچى بار. تەشكىلاتىمىزنىڭ قارارى ئېنىق. بۇ ۋەزىپىگە سىزدىن باشقا مۇۋاپىق نامزات يوق. شۇڭا سىز تەيىنلەندىڭىز. پازارتەسى (دۈشەنبە) يەنى 16 شۇبات (2ـ ئاينىڭ 16ـ كۈنى) كۈنى سەھەردە پاراخوت بىلەن يولغا چىقىسىز. ئوبۇلھەسەن بەگ قاتارلىق تۈركىستانلىق ھاجىلار شۇ كۈنى يولغا چىقىدۇ. بۇلار بىلەن بىرگە ماڭىسىز. سىزدىن ھېچكىم گۇمانلانمايدۇ. بۇ توغرىسىدا يەنە مەسئۇت سابىرىغا خەۋەر سالىمەن. سىزنى ئۇ يولغا سېلىپ قويىدۇ. شۇنداق بولغاندا تۈركىستانلىق ھەمراھلىرىڭىز بىلەن بىرگە بارىدىغان نىشانغا ساق ـ سالامەت يېتىپ بارالايسىز. دەرۋەقە، بۇ ئۇزۇن بىر سەپەر، شۇنىڭ ئۈچۈن يولدا ھوشيار بولۇڭ. ئىدىيەڭىزدىن ئۆتمەيدىغان بەزى ئىشلار بولسا، بۇگۈن ئاخشام زىيا گۆكئالپ بەگنىڭ قېشىغا بېرىپ كەڭ ـ تاشا پاراڭلىشىڭ. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ھەم خوشلىشۋالىسىز.يەنە ئەڭ مۇھىمى زىيا گۆكئالپ بەگنىڭ سىزگە قىلىدىغان نەسىھەتلىرى ۋە بېرىدىغان بەزى ۋەزىپىلىرى بار. مەن ھەرزامان سىزنىڭ ئامانلىقىڭىز ئۈچۈن دۇئا قىلىمەن. ئاق يول بولۇڭ! ئۇ يەرلەردە ئۆزىڭىز دەللىڭ پائالىيەت ئېلىپ بارىسىز، شۇنىڭ ئۈچۈن قەتئىي پەخەس بولۇڭ، بارلىق ئىشلىرىڭىز ئوڭۇشلۇق بولغاي. ئۇلۇغ ئىگەم سىزنى دۈشمەننىڭ

سۇيقەستلىرىدىن ساقلىغاي. چىدام ـ غەيرەت، جاسارەت ۋە كەسكىن ئىرادە دائىم سىزگە ئەسقاتىدىغان مۇھىم قورالدۇر. ھەرقانداق بالا بېشىڭىزغا كەلسىمۇ زىنھار بۇ يولدىن يانماڭ، بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن ۋاقتى كەلسە جاننى تىكىڭ، بۇ مۇقەددەس يولدا ھېچ ئىككىلەنمەي جاندىن كېچىشكە تەييار تۇرۇڭ. بۇ ئۇلۇغ غايە ۋە ئىدېئال يولدا مېڭىش بىرىنچى بولۇپ سىزگە نېسىپ بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ شەرەپلىك ۋەزىپىنى ئۆز ئۈستىڭىزگە ئالغانلىقىڭىزدىن خوش بولۇشىڭىز ۋە پەخىرلىنىشىڭىز كېرەك. ئۆز ۋاقتىدا ئوغۇزخاندەك، سۇلتان سۇتۇق بۇغرا خاندەك جاھان سوريغان خانلارنىڭ تۇلپارلىرى چاپقان ۋە مەھمۇد كاشغەرىي ۋە يۈسۈپ خاس ھاجىپلاردەك مۇتەپەككۇر ئالىملارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان، يەنە قاراخانىيلار خاندانلىقىدەك سۇلالىلەر سەلتەنەت سۈرگەن ئاشۇ ئاتا دىيارلار بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە چىن تەرىپىدىن ئىستىلا قىلىنىپ، چىن ۋە رۇسىتىن ئىبارەت ئىككى چوڭ دۆلەتنىڭ زۇلۇمىنى تەڭ تارتىۋاتىدۇ. ئاتا يۇرتلارنى قاپلىغان قارا جاھالەت بۇلۇتلىرى كۈندىن كۈنگە كۆپىيىپ، ئەزىز تۇرك مىللىتى نادانلىقتا، ھەقىرلىقتا، تالان ـ تاراج ئىچىدە ياشاۋاتىدۇ. يېڭى مائارىپ ھەرىكەتلىرىنى ئاشۇ دىيارلاردا قانات يايدۇرۇش ئارقىلىق، جاھىلىيەت بۇلۇتلىرىنى تارقىتىپ، تۇرك مىللىتىنىڭ پات يېقىندا ھۆرلۈككە چىقىشىغا تۇرك بولۇش، بىزدەك تۇرك ئەۋلادلىرىنىڭ بۇرچى ۋە باش تارتىپ بولالمايدىغان مىللىي مەجبۇرىيىتى. بۇ غايە يولدا يېڭى پىكىر ۋە ئىدىيەلەرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىشىمىز ۋە ۋاقتى كەلگەندە قوراللىق كۈرەش قىلىشىمىز لازىم. شۇ يەرنىڭ ئەمەلىي شارائىتىنى چىقىش قىلىپ قايسى ۋاسىتە، چارە ۋە يول مۇۋاپىق بولسا، شۇلارنى ئىشقا سېلىپ، قانداق توسقۇنلۇقلار بولۇشتىن قەتئىينەزەر جىددىي ھەرىكەتكە ئۆتۈش كېرەك. بىز پەقەت بىرلىك، ئىتتىپاقلىققا ۋە كۈچلۈك ئىمان ۋە ئىرادىگە ئىگە بولساقلا مۇتلەق كۆڭۈللىرىمىزدىكى ئارزۇلىرىمىزنى ئەمەلگە ئاشۇرالايمىز ۋە بۇ يولدا قىلچە ئويلىشىپ ئولتۇرماي جان تەسەددۇق قىلالايمىز. بىزنىڭ بۇ ئۈمىد، ئارزۇلىرىمىزنى ۋە پىلانلىرىمىزنى قاشغەر دىيارىدىكى قان ـ قېرىنداشلىرىمىزغا، دىنداشلىرىمىزغا خۇشخەۋەر قىلىپ يەتكۈزۈڭ. سىز ئاتلانغان بۇ يولدا بېشىڭىز كەتسە كەتسۇنكى، زىنھار سىرلىرىڭىزنى، پىلانلىرىڭىزنى دۈشمەنگە ئاشكارىلىماڭ. يولىڭىز مەيلى چۆلدە، مەيلى قارلىق دالا ۋە ياكى تاغ ـ ئېدىرلاردا بولسۇن ئىزىڭىزنى كۆرسەتمەڭ. يۇقىرىدا دەپ ئۆتكىنىمدەك ئۇ دىيارلارنىڭ سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ئەھۋالىنى ئىنتايىن مۇرەككەپ، خەلقلىرىنىڭ قايسىسىنىڭ دوست قايسىسىنىڭ دۈشمەن ئىكەنلىكىنى ئايرىشىمۇ ئۇنچىلىك ئاسان ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن ۋاقتى كەلگەندە جاننى بەرسىڭىز بېرىڭكى، زىنھار سىرىڭىزنى بەرمەڭ. سىزنىڭ بۇ كۆرسەتكەن چىدامچانلىقىڭىز ۋە جاسارەت بىلەن ئىرادىڭىز تۇرك تارىخ بەتلىرىگە ئالتۇن قەلەم بىلەن خاتىرىلىنىدۇ. كەلگۈسى ئەۋلادلار ئەنە شۇ تارىخ بەتلەردىكى ئالتۇن قۇرلارنى ئوقۇغىنىدا سىزدىن پەخىرلىنىدۇ. سىزنىڭ بۇ مۇقەددەس يولىڭىز قەھرىمانلار داستانىنى يارىتىدۇ ۋە سىز ئۈچۈن تۇرك ئەۋلادى ئۆچمەس ئەسەرلەرنى يېزىپ، مەڭگۈ ياد ئېتىدۇ. ھە راست، پاسپورت ئىشلىرىڭىزنى باش كاتىپ ھاسان فەھمى بەگ تەييارلاپ تەق قىلىپ قويدى. مۇھۇردار فۇئات بەگ بىلەنمۇ كۆرۈشۈپ قويۇڭ. يولىڭىز ئوچۇق بولسۇن! قىلغان ئىش-ھەرىكەتلىرىڭىز پۈتۈن ئىنسانىيەتكە ئۈلگە بولسۇن!».

ئەخمەت كامال تەلەت پاشانىڭ تەسىرلىك نەسىھەتلىرىنى ئاڭلاۋاتقاندا ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرىدا ھاياجان ياشلىرى ئەگىگەن ئىدى. بۇ مۇشكۈل ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئېلىشقا قەتئىي بەل باغلاپ، بىردىنلا ۋۇجۇدىدا كۈچلۈك بىر ئىرادە بالقىشقا باشلىغانتى. تەلەت پاشا سۆزلىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ بولۇپ، ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەخمەت كامالنى چىڭىدە باغرىغا بېسىپ، ئۇنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويدى. ئەخمەت كامالمۇ ۋەزىپىنى جان دىلى بىلەن قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى تەلەت پاشانىڭ قولىنى سۆيۈپ تۇرۇپ خوشلىشىش ئارقىلىق بىلدۈرگەن ئىدى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ قارا كۆزلىرىدىن تامچىغا ئىككى تال ئىسىق ياش تەلەت

پاشـــانىڭ قولىنىڭ دۇمبىســـىگە ســـاقىپ چۈشـــكىنىدە، بۇ مۇقەددەس يولنىڭ بىرىنچى قەدىمى بېسىلغاندەك بولدى.

ئەخمەت كامال بولسا تەلەت پاشانىڭ يېنىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن نۇرۇئوسمانىيەدىكى «بىرلىك ۋە تەرەققىيات» تەشكىلاتىنىڭ مەركىزى بىناسىغا بېرىپ، زىيا گۆكئالپ بىلەن كۆرۈشتى. زىيا گۆكئالپ ئۆزى تېخى 40 ياشقا كىرمىگەن بولسىمۇ، كۆرۈنۈشتە 40 تىن ئاشقان كىشىلەردەك كۆرۈنەتتى، ئۇنىڭ چېچىنىڭ ئالدى ئازراق چۈشۈپ كەتكەن بولغاچقا ئەسلىدىكى كەڭ پېشانىسىنى تېخىمۇ كېڭەيتىۋەتكەن ئىدى. ئۇنىڭ قارا قاشلىرىنىڭ ئاستىدىكى يوغان كۆزلىرى خۇددى قاراڭغۇ دېڭىزدا قالغان كېمىگە يول كۆرسىتىپ تۇرىدىغان مایاكتەك شۇنچىلىك نۇرلۇق ھەم ئۆتكۈر ئىدى. ھەم يوغان ھەم گۆشلۈك دوغلاق يۈزىگە ماس كەلگەن قويۇق بۇرۇتى ئۇنىڭغا ئۆزگىچە خاســـلىق ئاتا قىلىپ تۇراتتى. قارا گالســـتۇك قادىۋالغان بويۇنى خۇددى بۆرىلەرنىڭ بويۇنلىرىدەك شـــۇنچىلىك توم ئىدى. ئۇنىڭ يالغۇز قەلىملا كۆچلۈك بولۇپ قالماي، يەنە جىسمانىي جەھەتتىنمۇ شۇنچىلىك كۈچلۈك ئىكەنلىكى ئۇنىڭ ھەم ئېگىز ھەم ئۇستىخانلىق پالۋانلارغا تەققاس قەددى-قامىتىدىن روشەن چىقىپ تۇراتتى. زىيا گۆكئالپ ناھايىتى جىددىي ئىشلەيتتى، دەم ئېلىش كۈنلىرىمۇ يېزىقچىلىق ئۈستىلىنىڭ يېنىدىن ھېچ ئايرىلمايتتى. ئۇ، بارلىق ئەسەرلىرىنى ئوقۇرمەنلىرىنىڭ مۇنداقلا ئوقۇپ قويۇشى ئۈچۈن يازمايتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىگە يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلاتتى، ھەربىر قۇرلارنى چوڭقۇر پەلسەپەۋى پىكىرلەر سىڭگەن ھېكمەتلەر بىلەن تولدۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەسئۇت سابىرىدەك ئوقۇرمەنلەر بۇنداق ئەسەرلەرنى ئوقۇغاندا ئەسەرنىڭ مەركىزى ئىدىيەســـىنى ئەقلى بىلىش ئىقتىدارى بىلەن بىلىپلا قالماي بەلكى يەنە قەلبى بىلەن ھېس قىلاتتى.زىيا گۆكئالپ بىر چەتتىن تەشكىلاتنىڭ خىزمەتلىرىنى ئۈستىگە ئالغان بولسا، يەنە بىر چەتتىن يېزىقچىلىق قىلاتتى. ئۇ يازغان ماقالىلەر ھەر ھەپتىدە گېزىتلەردە ئېلان قىلىناتتى. ئەخمەت كامالنى ئۆز ئىشخانىسىدا قىزغىن كۈتۈۋالغان زىيا گۆكئالپ، گەپنى ئەگىتىپ ئولتۇرمايلا ئۆز كۆڭۈلدە ئويلىغانلىرىنى خۇددى ئۆز ئىنىســـىغا نەســـىھەت قىلغاندەك ئۇدۇللا ئېيتتى :«ئۇكام، قارا، ســـېنىڭ ھازىرلا تەلەت پاشانىڭ يېنىدىن ئۇدۇل كەلگەنلىكىڭدىن خەۋىرىم بار. قاشـغەرگە بېرىش توغرىســىدىكى قاراردىنمۇ خەۋەردارمەن. ســاڭا بەرگەن بۇ ئۇلۇغ ۋەزىپىنى جان - دىلىڭ بىلەن قوبۇل قىلىدىغانلىقىڭغا پۈتۈن قەلبىم بىلەن ئىشـــىنىمەن. ســېنىڭ بۇ ســەپىرىڭ ھەم ئۇزۇن ھەم مۇشــەققەتلىك بىر ســەپەر. تېخى ســەپەرگە چىقماي تۇرۇپلا بۇنداق قارار ئېلىشـــنىڭ شـــۇنچىلىك تەســـكە توختاۋاتقانلىقىڭ ئۆزى، بۇ ســـەپەرنىڭ قانچىلىك مۇشـــەققەتلىكىنى، قانچىلىك خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى ۋە چىناردەك گەۋدەڭگە يۈكلەنگەن يۈكنىڭ قانچىلىك ئېغىر ھەم قىممەتلىك ئىكەنلىكىنى روشەن رەۋىشتە كۆرسىتىپ بېرىدۇ. شـۇنىڭ ئۈچۈن ســەن، پەقەت بۇ يولنىڭ تۈرك مىللەتىنىڭ جانىجان مەنپەئەتى بىلەن مۇناســىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى ۋە يولۇڭنىڭ ئاخىرىدا جەننەتنىڭ بار ئىكەنلىكىنى بىلســەڭلا كۈپايە. دېمەككى ســېنىڭ ئاتلانغان يولۇڭ توغرا يولدۇر، ۋەزىپەڭ مۇقەددەســتۇر. ســېنىڭ ۋەزىپەڭ ئاشـۇ نۇرلۇق ئاتا زېمىندا تۈرك مىللىتىنىڭ مىللىي روھىنى قايتا تىرىلدۈرۈش ئۈچۈن يول ئاچىدىغان ئۆزۈڭدەك چىنارلارنى يېتىشـتۈرۈپ چىقىشـتۇر. ســەن قاغجىراپ كەتكەن تۈپراقلارغا شـــپالىق يامغۇر بولۇپ يېغىپ، تۈرك مىللىتىنىڭ قايتا گۈللىنىشـىگە يېڭى زېمىن ھازىرلاپ، يېڭى ئەۋلاد يېتىشـتۈرىســەن. كۆرۈۋاتقىنىمىزدەك ئوســمانلى خەلقى ئورتاق بىر دىن ئەتراپىدا بىرلىشـــىپ، ئۈممەت كىملىكىگە ســاھىب ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى ســۈرۈۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئەمەلىيەتتە پۈتۈنلەي مەغلۇپ بولغان ئىدىئولوگىيە قاتارىدىن ئورۇن ئالدى. چۈنكى، پۈتۈن ئوســمانلى خەلقى پۈتۈن بىر مىللەت ســەۋىيەســىدە ئۈيۈشـۈش كۈچىگە ئىگە بولالمىدى. پەقەت ئۈممەتلىشـــىشـــىنىڭ ئورنىغا مىللەتلىشـــىشـــنى دەســـســـەتكەندىلا ئوســـمانلى دۆلتى ئاندىن قايتا باش كۆتۈرەلەيدۇ. مىللەتلىشـىش پەقەت ئورتاق تىل، ئورتاق كۈلتۈر ۋە ئورتاق ھېس - تۇيغۇلار ئاســاســىدا

ئەمەلگە ئاشـــدۇ. پەقەت يالغۇز دىنىي ئېتىقاد بىلەنلا مىللەتلىشـــش مۇمكىن ئەمەس. ئوســـمانلىنىڭ بۇنداق زاۋاللىققا يۈزلىنىشـــىنىڭ سـەۋەبى بۇنى ئىسـپاتلىدى. ئۇممەتچىلىكتىن مىللەتچىلىككە ئۆتۈشـتە ئورتـاق دىن بىلەن پاراللىل ھـالدا ئورتـاق تىـل ۋە ئورتـاق ھېس - تۇيغۇ ۋە ئورتـاق كۈلتۈر بولۇش كېرەك. مانا مۇشـــۇلارنى بەرپا قىلغاندىلا غەربلىكلەرگە ئوخشـــاش بىزمۇ يۈكســـىلىش يولىغا قاراپ يۈزلىنىمىز. شۇ سەۋەبتىن بىز تۈرك مىللىتىنىڭ تارىخىنى، تىلىنى ۋە مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇشىمىز ۋە بۇ جەھەتتە يېڭى بىر يول ئېچىشـــىمىز لازىم. بىز تەرغـــب قىلىۋاتقـــان تۈرك مىللەتپەرۋەرلـــىك ئىدېئولوگىيەسـى بولسـا تۈرك مەدەنىيەت تارىخىنىڭ نەمۇنەسـى ۋە تۈركلەرنىڭ دۇنيانى ۋە جەمئىيەتنى بىلىش، ئىزاھلاش تارىخىنىڭ ئاساسى. سەن بارىدىغان تۈپراقلاردىكى خەلقلەر كەلگۈسىدىكى بەخت - ســـائادەتكە ئېرىشـــشـــنى ئۈمىد قىلىدۇ ۋە شـــۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزلىرى ياشـــاۋاتقان تۆۋەن ســـەۋىيەدىكى ھەقىر تۇرمۇش ئۈســـۈلىغا رازى بولۇپ، ئۆتۈۋاتىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇ زېمىننىڭ ئاســـتى ۋە ئۈســـــتىدىكى پۈتۈن بايلىقلارنى چىن بىلەن رۇســـــلار تـالان - تـاراج قىلـىپ ئەكېتىۋاتـىدۇ. ئۇلار نادانلىقىدىن، ساۋاتسىزلىقتىن، بىلىمسىزلىكىدىن ئۆزلىرىنى باشقۇرۇۋاتقان ھاكىمىيەتلەر ۋە مىللەتلەر تەرىپىدىن خارلىنىشـــقا، زۇلۇمغا ئۇچراۋاتىدۇ. ئەگەر بۇ ۋەزىيەت مۇشـــۇنداق داۋاملىشـــىدىغان بولســـا، دەسلەپتە تىلىنى يوقىتىدۇ ئاندىن ئىقتىساد جەھەتتىن، كېيىن ئىدىيە ۋە ئەخلاق جەھەتتىن شـۇلارغا قوشـــۇلۇپ كېتىـدۇ. ئـاخىرىـدا تۈرك دېگەن بۇ مىللەت ئۇ زېمىنلاردا يوقۇلۇپ تۈگەيـدۇ - دە، ئـاتـا زېمىندىكى تۈركلەرنىڭ تارىختىكى بارلىق ئىزلىرى بىراقلا ئۆچۈپ، يەر بىلەن يەكســـان بولىدۇ. شـــۇ ۋەجىدىن بىز چوقۇم بۇيۇك قۇتۇلۇش يولىغا ئاتلىنىشىمىز لازىم. بۇ ئىشنى باشتا مانا مۇشۇنداق بىر قاتار كىچىك دائىرە ئىچىدىكى ئايدىڭلىتىش ھەرىكەتلىرى ئارقىلىق ئېلىپ بارىمىز، ئاندىن تەدرىجىي تەرەققىي قىلدۇرۇپ قۇتۇلۇش يوللىرىغا قاراپ يۈزلىنىمىز. ئىشنى كىچىك ئىشلاردىن باشلىماي تۇرۇپ، چوڭ ئىشـــلارنى تەۋرىتەلمەيمىز. ھەربىر يەرنىڭ ئۆزىنىڭ رېئال ئەمەلىيىتىگە ئاســـاســـەن يېتەكچىلەرنى دىن، تىل، تارىخ ۋە ئىقتىســـاد جەھەتلەردىن تەربىيەلەپ يېتىشـــتۇرۇپ چىقىمىز. خىرىســـتىيانلارنىڭ قانداق قىلىپ ئۈستۈنلۈككە ۋە مۇستەقىللىققا ئېرىشكەنلىكىنى كۆزلىرىمىز بىلەن كۆردۇق. ئۇلار ئۆز تىلى ئارىلىق ئۆز تارىخىدىن تولۇق خەۋەردار بولغاندىن كېيىنلا ســـىياســـي جەھەتتىن مۇســـتەقىل بولۇشـــنىڭ ئاســـاســـىنى تۇرغۇزغان. ھەر بىر خەلق ئۆز تىلىنى سـۆيۈشـكە، مىللىي ئەدەبىياتىنى مۇشـۇ مىللىي تىلى ئۈســـتىگە بەرپا قىلىشـقا باشـلىغان ۋاقىتتا قۇتۇلۇشـقا قاراپ ماڭغان بولىدۇ. ئۆز تىلى ئارقىلىق تارىخىنى ئۆگىنىش بىلەن بىرگە مىللىي ئەدەبىياتىدىكى داســـتان، چۆچەك، ئەپســـانىلەر ۋە ھېكايە، شـــېئىرلار ئارقىلىق مىللىي مەدەنىيەتنى ئۆگىنىپ، مىللىي روھنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرىدۇ. ئەنە شـــۇ مىللىي روھ مىللەتنىڭ مۇستەقىللىق يولىنى يورۇتىدىغان ببباھا قۇياش. سېنىڭ چىقماقچى بولغان بۇ يولۇڭ بىزگە يېڭى ئۈپۈقلار ئاچىدىغان ئەنە شۇ يوللارنىڭ مۇقەددىمىسى. دېمەك بۇ غايە مۇقەددەستۇر! مەن سېنىڭ ئاشـۇ نۇرلۇق تۇپراقلارغا ۋە ئىنسـان پەرىشـتىلىرى ياشـايدىغان ئاشـۇ ئاتا يۇرتقا ساق-سـالامەت يېتىپ بېرىشىڭغا تىلەكداشمەن. ئۇلۇغ ئىگەم ساڭا يارەمچى بولسۇن. سەن ئاشۇ ئاتا زېمىنغا ساق - سالامەت يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ھەممە ئىشـنى سـەۋر بىلەن، ئەسـتايىدىللىق بىلەن قىل ۋە نەپسـىڭگە ھەر زامان ھاكىم بول. بارىدىغان جايدىكى ئەل - يۇرتنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىگە ئۇي. ئۇ ئەلنىڭ خەلقلىرى ئۈزۈن يىل ئاسـارەت ئاسـتىدا ياشـىغانلىقى ئۈچۈن ناھايىتىمۇ نامرات ۋە ئاڭ - سـەۋىيەسـى ناھايىتىمۇ تۆۋەن ھەمدە ئۇلاردا قۇللۇق ئىدىيە ئىنتايىن ئېغىر. يېڭى مائارىپ تېخى ئۇ تۇپراقلارغا ئومۇملاشـمىغان. ئەمما، قەلبى پاك، يۇمشـــاق خۇيلۇق، ناھايىتى مۇســـاپىرپەرۋەر. ئاشـــۇ خەلقنىڭ ئىچىدە ياشـــىغان چاغلىرىڭدا، دىلىڭ پاك، تىلىڭ راۋان، كۆڭلۈڭدە ياخشـــىلىق بولســـۇن. قەلبىڭ بىلەن زېھنىڭدە مۇجەســـەملەنگەن ئىلىم ۋە ئېرپاننى ئاشـۇ خەلقنىڭ ئىچىگە يايـ. ئۆزلۈك ئەينىكىنى پۈتۈن قەلبىڭ بىلەن ئاشـۇ تۇپراقلاردىكى قېرىنداشـلىرىمىزغا سـۇن! ئۇلار سـېنىڭ جاھاننامە ئەينىكىدە ئۆزىنىڭ كىم

ئىكەنلىكىنى كۆرسۈن! ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ قەلبىنىڭ قۇياشتەك، ئەقلىنىڭ چەكسىزلىكىنى ئىدراك قىلىپ، ئۆز ئۆزىدىن ئۆكۈنۈش بىلەن بىرگە يەنە پەخىرلىنىش تۇيغۇلىرى يۈكسىلىپ، ئۆزىدە ئىشەنچ پەيدا بولسۇن. تارىخنىڭ ۋە كەلگۈسىنىڭ ئۆلمەس ياڭراق سادالىرى تەكلىماكان ۋادىلىرىدىكى چاڭ ـ توزانلار بىلەن پۈتۈلۈپ كەتكەن قۇلاقلىرىنىڭ تۈۋىدە جاراڭلىسۇن. بۇ ياڭراق سادالار تۈرتكىسىدە دۈشمەنلىرىنىڭ ۋە خۇراپاتلىق ئەقىدىلىرىنىڭ ئەسىرلەردىن بۇيان پۈت ـ قوللىرىنى كىشەنلەپ تۇرغان زەنجىرلىرىنى پاچاقلاپ تاشلاش ئۈچۈن ئۆزىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى پەيدا بولۇپ، ئۆزىدىكى يوشۇرۇن ئىرادە ۋە قۇدرەت زەررىچىلىرىنى تىرىلدۈرسۇن. دېمەك گېپىمنى خۇلاسىلىسەم سېنىڭ ۋەزىپەڭ ئاتا يۇرتلاردا يېڭى مائارىپنىڭ ئۇلىنى سالماق ۋە راۋاجلاندۇرماق. نۆۋەتتە يېڭى مائارىپ ۋە مىللىي نەشرىياتچىلىقلا مىللىتىمىزنىڭ روھىنى تىرىلدۈرەلەيدىغان بىردىنبىر قورال. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتىمىز يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئىنسان قەدىرىنىڭ بىلىم ئىكەنلىكىنى بۇنداق بېيىتلار ئارقىلىق ئىزھار قىلغان:

سۆڭەككە يىلىكتەك ئەرگە بىلگەلىك،
ئادەم گۈزەللىكى ئەقىل، سۆڭەك زىننىتى يىلىك.
بىلىمسىزنىڭ ھالى يىلىكسىز سۆڭەككە ئوخشاش،
بىلىمسىز سۆڭەككە يوق نەزەر ـ ئىلىك.

سەندە يېتەرلىك دىن،پەلسەپە، تارىخ ۋە تىل ـ ئەدەبىيات بىلىملىرى بار. ئەڭ مۇھىمى سەندە تاڭ قۇياشىدەك نۇرلۇق مىللىي روھ، مىللىي ھېسسىيات بار. سېنىڭ بۇ ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشىڭغا مەن پۈتۈن قەلبىم بىلەن ئىشىنىمەن. كۆڭلۈڭ راھەت بولسۇن! پەقەت ياخشى پەزىلەت بىلەن ئەتراپىڭغا، سۆيگۈ ۋە ئۆزلۈك ئۇرۇقىنى چاچساڭلا چوقۇم ئۇزۇنغا بارماي گۈزەل بىر مىللىي باغچىنى بەرپا قىلالايسەن. سەن ئۇ دىيارلارغا يەنە كۆڭۈل ئوۋچىسى بولۇپ كېتىۋاتىسەن، يەرلىك خەلقنى ئۆز ئارزۇلىرىڭ بىلەن يولۇڭغا مايىل قىلىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى قازىنىشىڭغا توغرا كېلىدۇ. بۇ يولدا گۈزەل پەزىلىتىڭ، ئەخلاقىڭ، كەمتەرلىكىڭ ۋە ئەقىل ـ پاراسىتىڭ ئەڭ مۇھىم قورالىڭ بولسۇن. تارىخ سېنىڭ بۇ سەپىرىڭنى ۋە قىلغان ياخشى ئىشلىرىنى ئەلۋەتتە يازىدۇ، تۇرك مىللىتى سېنى ئۇنتۇمايدۇ. سېنىڭ ئۈچۈن تۇرك تارىخىي ئايرىم سائادەت ۋە شەرەپ بەتلىرىنى يېزىپ قالدۇرىدۇ. ھەممىمىز ئۆلىمىز، ئەمما مۇتلەق مەندە ئەمەس ۋە لېكىن بۇنى تارىخ بەلگىلەيدۇ».

ئەخمەت كامال زىيا گۆكئالپ بىلەن بولغان سۆھبەتتىمۇ خۇددى تەلەت پاشا بىلەن بولغان سۆھبەتتىكىگە ئوخشاش نۇرغۇن نەسىھەتلەرنى ئاڭلاش بىلەن بىرگە يەنە ئۆزىنىڭ ئاتلانغان يولىنىڭ قانچىلىك مۇقەددەس بىر يول ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، كۆپ گەپ قىلماي پۈتۈنلەي زىيا گۆكئالپنىڭ سۆزلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدى ۋە ئاخىرىدا قۇچاقلىشىپ خوشلاشقاندىن كېيىن، سەپەر تەييارلىقلىرىنى قىلىش ئۈچۈن ئالدىراپلا ئۆيىگە قايتىپ كەلدى. ئۇ يولغا چىقىدىغان كۈنگە قەدەر بارلىق تەييارلىقلىرىنى پۈتتۈرۈپ بولغان ئىدى. يول زامان ۋە ماكانغا باغلىق جەريان بولغانلىقى ئۈچۈن، دەل ۋاقتىدا يولغا چىقىدىغان پورتقا يېتىپ كەلگەن ئىدى. پورتتا مەسئۇت سابىرى بىلەن سابىت مۇساباي كۈتۈپ تۇرغان ئىدى. ئەخمەت كامال، ئوبۇلھەسەن ھاجى مۇساباي قاتارلىق تۈركىستانلىق يولۇچىلار چىققان رۇسىيەنىڭ ناھايىتىمۇ يوغان بىر يولۇچىلار پاراخوتىغا چىققان ئىدى. بۇ پاراخوت ئۇكرائىنانىڭ ئودېسسا پورتىغا قاراپ يولغا چىققان يولۇچىلار پاراخوتى ئىدى. ئەخمەت كامال بۇ پاراخوت بىلەن ئۇكرائىنا قۇرۇقلۇقىغا چىققاندىن كېيىن، داۋاملىق مېڭىپ ئۇكرائىنانىڭ ھاركور شەھىرى ئارقىلىق رۇسىيەنىڭ سامارا ئوبلاستىغا يېتىپ بېرىپ، بۇ يەردىن ئورىنبۇرگقا كېلىپ ئاندىن

تاشكەنت، قوقان، مەرغىلان، ئەندىجان قاتارلىق جايلارنى بىسىپ ئۆتۈپ ئوشقا كېلىپ، ئەركەشتام ئارقىلىق قاشغەرگە يېتىپ بارماقچى ئىدى. ئۇ، ئەنە شۇ پاراخوت بىلەن دېڭىزدا مېڭىپ، ئاندىن قۇرۇقلۇقتا پويىز ۋە ئات ھارۋىسى قاتارلىق قاتناش قوراللىرى بىلەن يول يۈرۈپ ئەندىجانغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئەخمەت كامال يولچىلىق جەريانىدا، رۇسلارنىڭ ئاياقلىرى ئاستىدا ئېزىلگەن تۈركىستان تۈپراقلىرىنى ۋە ئۇ يەرلەردىكى خەلقلەرنىڭ نامراتلىق ئىچىدە قالغان خانى - ۋەيران ھاياتلىرىنى كۆرۈپ ئىچلىرى سىيرىلىپ كەتكەن ئىدى. ئوبۇلھەسەن ھاجى مۇساباي ئەندىجاندا ئەخمەت كامال بىلەن خوشلىشىش ئۈچۈن چوڭ بىر زىياپەتنى ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى. ئەمما، بۇ زىياپەت ناھايىتى مەخپىي ھالدا ئېلىپ بېرىلدى. چۈنكى، ئەندىجاننىڭ ھەر تەرىپى رۇسلارنىڭ پايلاقچىلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەن ئىدى. ئۇلار ئەندىجاندىكى قاشغەر ساريىغا چۈشكەن بولغاچقا، زىياپەتمۇ مۇشۇ سارايغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىدى. ئەخمەت كامال تا يارىم كېچىگىچە سورۇن ئەھلى بىلەن قىزغىن سۆھبەتتە بولدى ۋە تۈركىستاننىڭ ئېسىل ناخشا-مۇزىكىلىرىنى ئاڭلىدى. ئۇزۇن بىر يولچىلىقتىن كېيىنكى بۇ زىياپەت ئەخمەت كامالنىڭ ھاردۇقلىرىنى چىقىرىپ، كۆڭلىنىڭ كۆتۈرۈلۈپ قىلىشىغا ۋەسىلە بولغان ئىدى. ئەخمەت كامال ئەتىسى بىر كۈن دەم ئالغاندىن كېيىن، يېرىم كېچىدە يولغا چىقىپ ئاخىرى تاغلىق رايون ئوشقا يېتىپ كەلدى. ئوشتا بىر ئاتۇشلۇق كىشىنىڭ ئۆيىدە ئۈچ كۈن تۇرۇپ، كەم - كۈسىلارنى تولۇقلاپ، ئات - ئۇلاغلارنى راسلىۋالغاندىن كېيىن، تۆتىنچى كۈنى سەھەردە قادىر بەگ دېگەن كىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا ماخمۇتخان، ئەزىزھاجى قاتارلىق يولۇچىلار بىلەن بىرگە قاشغەرگە قاراپ يولغا چىقىپ، ئېگىز مۇزلۇق، قارلىق، تۇمانلىق تاغ-داۋانلاردىن ئېشىپ تۆتىنچى كۈنى ئەركەشتام چېگرا ئېغىزىغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئەخمەت كامال چېگرا ئېغىزىدىن ساق - سالامەت ئۆتكەندىن كېيىن، بۇ يەردە ھېچ تۇرماستىن ئۇدۇل ساپ ھاۋالىق، ئەمبەر پۇراقلىق، كۆك ئاسمىندا قۇياشى پارقىراپ تۇرىدىغان قاشغەر دىيارىغا قەدەم باسقان ئىدى. دېمەك ئىستانبۇلدىن قاشغەرگىچە بولغان بۇ ئۇزۇن مۇساپىنى يىگىرمە يەتتە كۈندە بېسىپ 1914- يىلى 3- ئاينىڭ 14- كۈنى ئاتۇش ئارقىلىق قاشغەرگە ساق - سالامەت يېتىپ باردى. ئۇ، يول بويى ئەندىجاندىكى ئولتۇرۇشتا ئۆگىنىۋالغان مۇنۇ ناخشىنى ئېيتىپ ماڭغان ئىدى:

شۇ كۆرۈنگەن تاغلار ئاسكار تاغدۇر،
ئايىغىمدا تىللا، كىشەن سېلىغلىقتۇر.
ئايىپ ئەيلەمە مەن زارى ھەيرانى،
يۈرەگىمدە تۈركىيەنىڭ داغدۇر.

مەسئۇت سابىرى ئەخمەت كامالنى يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن ئىستانبۇلنىڭ قايناق ھاياتىغا قېتىلىپ، ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى تۇيمايلا قالغان ئىدى. ئۇ،ئاشۇ قېتىمقى ئەدىرنەگە بولغان زىيارىتىدىن كېيىن، تۈركىيەنىڭ ئاناتولىيە قىسمىغىمۇ زىيارەت قىلىشنى ئويلاپ، كونيا، ئانتالىيا ۋە قەيسەرى قاتارلىق شەھەرلىرىدە زىيارەتتە بولدى. ئۇ جايلاردا تۈركلەردىن باشقا يەنە باشقا مىللەتلەرنى كۆردى ۋە ئۇ مىللەتلەرنىڭ ياخشى- يامانىنى ئايرىش ئۆلچەملىرىنى چۈشىنىپ يېتىپ، بۇنداق قارارلارغا كەلدى: «دېمەك بۇ دۇنيادا ھەر مىللەت ئۆزىگە خاس قىممەت ئۆلچىمى بىلەن ياشايدۇ، ھەر مىللەتنىڭ ئۆزىگە خاس دۇنيا قارىشى بار. بىر مىللەت ئۆز كۈچىگە تايىنىپ مەۋجۇت بولماقچى بولىدىكەن، ئۇ باشقا مىللەتلەردىن پەرقلىق ھالدا، ئۆزىگە خاس قىممەت ئۆلچىمىگە، ئۆزىگە خاس ۋەتەن ۋە مىللەت قارىشىغا ئىگە بولۇشى كېرەك. بۇنداق بىر ئىدېئولوگىيەنى تۇرغۇزۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئىشنى مائارىپتىن باشلاش كېرەك. كۈچلۈك مائارىپ پىرىنسىپلىرى بولغان مىللەت، ھېچبىر زامان غولىمايدۇ.

ئۇنداق ئىكەن، بىز ئالدى بىلەن ئۆز مائارىپىمىزنىڭ ئاساسىنى تۇرغۇزۇشىمىز لازىم».

ۋاقىت ھەقىقەتەن ئاددىيلا ئېقىپ كېتىدىغان دەريا ئەمەس، يەنە ئۇ ساۋاتسىزلىقنىڭ مىنۇت ۋە سائەتلىرىنى كۆرسەتكۈچى سىزىقچىلىرىنى توختاۋسىز چېكىپ ھەرىكەت قىلىدىغان ستېرىلكىسىمۇ ئەمەس. ۋاقىت يەنە ئۇزاقنىڭ، يېقىننىڭ، كەچمىشىنىڭ ۋە كېلەچەكنىڭ قىممىتىنىلا ئۆلچەيدىغان ئۆلچەم بىرلىكىمۇ ئەمەس. ئەسلىدە ۋاقىت ھەرقانداق مەۋجۇداتنى چوڭايتىدىغان، كىچىكلىتىدىغان ۋە ئۆلتۈرىدىغان ھەمدە ھەرقانداق دەۋرنى ئۆتىمۇشكە ئايلاندۇرۇپ، يېڭى دەۋرنى باشلاپ كېلىدىغان ماكان ئىچىدىكى جەريان. ھازىرقى ۋاقىت بولسا، ئۆتۈۋاتقان ۋە مۇتلەق كېلىدىغان زامان دېگىزىنىڭ بىر تامچىسى. كىم بىر تامچىنىڭ قەدرىنى بىلسە، چەكسىز دېگىزدا قىممەتكە ئىگە بولىدۇ. بىكارلىق ۋاقىت يوق، ھەربىر دەقىقىنىڭ ئۆز قىممىتى بار. كىم بۇ قىممەت ئىچىدە قىممەت ياراتسا، ئۇنىڭ قىممىتىگە باھا پىچكىنى بولمايدۇ. دەرۋەقە ۋاقىتنىڭ قىممىتىنى بىلگەن ئادەم ھەسسىلەپ قىممەت ياراتقۇچى دانىشمەندۇر. شۇڭا ۋاقىت ئۆز قىممىتىنى بىلىدىغان، ئۆزى ھەققىدە رول ئالدىغان قەھرىمانلارنى يارىتىدۇ. ۋاقىتنىڭ ھەققى قىممىتى، قىممىتىنى بىلگەن نەرسىنىڭ روھىغا مۇجەسسەملەنگەن بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ۋاقىت ئۆز قىممىتىنى بىلگەنگە ئاشىق. مەسئۇت سابىرى ئەنە شۇ ئۆزىگە ئاشىق بولغان ۋاقىتنى دەرھەقىقەت قەدىرلىدى.

مانا ئەمدى دوستى ئەخمەت كامالنىڭ قاشىغەرگە مۇئەللىملىك قىلىش ئۈچۈن كەتكىنىگىمۇ بىر يىل بولۇپ قالغان ئىدى. مەسئۇت سابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدىنىڭ ئىستانبۇلدىكى ئوقۇشىمۇ پۈتۈنلەي ئاخىرلاشقان ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىستانبۇلنىڭ ۋەزىيىتى كۈندىن كۈنگە يامانلىشىپ، پۇقرالار ئۇرۇش ۋەھىمىسىنىڭ ئىچىدە قالغان ئىدى. ئوسمانلى رەسمىي 1- دۇنيا ئۇرۇشىغا قاتناشقان ئىدى. بۇ ئۇرۇشنىڭ ئاقىۋىتى ئوسمانلى ئۈچۈن ئۈنچىلىك پارلاق نەتىجىلەرنى ئەكەلمەيدىغانلىقىنى كۈندىلىك ئۇرۇش خەۋەرلىرىدىن بىلىۋالغىلى بولاتتى. مۇشۇ كۈنلەردە توپ ساراينىڭ ئۈستىدە يامغۇرلۇق قارا بۇلۇتلار ھېچ يوقالمايدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. فوسفور بوغۇزىنىڭ كۆپ - كۆك يۈزىمۇ قاپقارا قارىداپ، دولقۇنلار بوغۇز قىرغاقلىرىغا ئۇرۇلۇپ، كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئەندىشىگە سالاتتى. مانا مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە ئۇلار نېمە قىلىشىنى بىلمەي تۇرغاندا «بىرلىك ۋە تەرەققىيات» تەشكىلاتى ئۇلارنىڭ تۇركىستانغا قايتىپ كېتىشى لازىملىقىنى ئۇختۇردى ۋە قايتىش ئالدىدا ئوسمانلى ئارمىيەسىنىڭ باش قوماندانى ھەربىي نازىر ئەنۋەر پاشا بىلەن كۆرۈشۈشىنىڭ لازىملىقى بىلدۈرۈلگەن ئىدى. ئۇلار بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېتىدىغان زامانىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئۇقۇپ، ئىچ - ئىچىدىن سۆيۈندى. دېمىسىمۇ ئۆز يۇرتىدىن يىراق يەرلەردە يۈرۈش ئۇلار ئۈچۈن بارغانسېرى ئېغىر تۈيۈلۈۋاتاتتى. ياشلىرىنىڭ چوڭىيىشىغا، بىلىمىنىڭ چوڭقۇرلىشىغا ئەگىشىپ ۋەتىنىگە بېرىپ ئۆز خەلقىگە خىزمەت قىلىش ئىستىكى كۈندىن - كۈنگە ئېشىۋاتقان بىر چاغدا، بۇنداق خەۋەرنى ئاڭلاش ئۇلار ئۈچۈن ھەقىقەتەن خۇشاللىنارلىق ئىش ئىدى. بولۇپمۇ ئەخمەت كامال قاشىغەرگە قاراپ يولغا چىققاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ قەلبىدە ۋەتەننىڭ ئوتى باشقىچە يېنىشقا باشلىغان ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئۇشبۇ خەۋەرنى ئالغان ھامان قايتىش تەييارلىقلىرىنى باشلىۋەتتى ۋە ئەنۋەر پاشا بىلەن كۆرۈشۈش بەلگىلەنگەن كۈندە، مەسئۇت سابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدى ھەربىي نازارەتنىڭ ھەيۋەتلىك بىناسىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. بىنا يىراقتىن ئاجايىپ ھەيۋەتلىك قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئەينى يىللاردا ئوسمانلى شاھزادىلىرى تۇرغان بۇ ساراي، بۇگۈنكى كۈندە ئوسمانلى ئارمىيەسىنىڭ ھەربىي نازارەت بىناسى قىلىنغان ئىدى. ئۇلار نازارەتنىڭ ئىچىگە كىرىپ، كۈندىلىك ئىشلارغا مەسئۇل ھەربىي كاتىپنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن، ئەنۋەر پاشانىڭ ھۇزۇرىغا كىردى.

ئەنۋەر پاشانىڭ ئىشخانىسىنىڭ ئىچى شۇنچىلىك كەڭ، ئۈستى شۇنچىلىك ئېگىز بولۇپ، بەجايىكى پادىشاھلارنىڭ سارايلىرىدەك شۇنچىلىك بەھەيۋەت كۆرۈنەتتى. تورۇستا، ۋېنتىسىيە ئەينىكىدىن نەپىس ئىشلەنگەن چىراغ ساڭگىلاپ تۇراتتى. شۇنچىلىك ئىنچىكىلىك بىلەن توقۇلغان تۈركمەن گىلىمى يەرگە دەلمۇدەل قىلىپ سېلىنغان بولۇپ، ئادەم ھەربىر قەدەم باسقاندا پۇت گىلەمگە پېتىپ كېتەتتى. مەسئۇت سابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدىنى بۇ سارايىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىزىلغان بىر تال قىزىل گۈلدەك تۇرغان ئەنۋەر پاشا يېقىملىق تەبەسسۇم بىلەن قارشى ئالدى ۋە ئۇزۇندىن بۇيان كۆرۈشمىگەن قېرىنداشلاردەك قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇنىڭ ئورۇقراق جۇغىغا شىپىدە كەلگەن ئوسمانلى ئارمىيەسىنىڭ قوماندانلىرى كىيىدىغان ماچ رەڭ سارجىدىن تىكىلگەن ھەربىي كىيىم، مەيدىلىرىگە قادالغان ئوردىنلار، مۇرىسىدىكى پاگونلارنىڭ جۇلالىنىپ تۇرىدىغان ئالتۇن رەڭلىك چۇچۇلىرى، بېشىغا كىيىۋالغان يۇمشاق قارا قوزىنىڭ تېرىسىدىن تىكىلگەن ھەربىيچە تۇماق قاتارلىقلار بۇ باش قوماندانىنى تېخىمۇ مەردانە، تېخىمۇ جەسۇر قىلىپ كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئەنۋەر پاشا 34 ياشلارغا تاقاپ قالغان شۇنچىلىك روھلۇق كىشى ئىدى. ئۇنىڭدىكى بۇ روھ قويۇق قارا قاشلىرىنىڭ ئاستىدىكى دۇگىلەك بۇلاقتەك تىنىق كۆزلىرىدە بالقىپ تۇراتتى. تۈپتۈز ئېگىز بۇرۇنىنىڭ ئاستىدا كۈچەپ تارتىلغان يادەك ئەگمە، قۇندۇزدەك قاپقارا قويۇق بۇرۇتلىرى ئۇنىڭ قەھرىمان بىر تۈرك ئەسكەر، پاراسەتلىك بىر تۈرك قوماندان ئىكەنلىكىنى كىشىنىڭ ئەقلىگە سېلىپ تۇراتتى. گەپ قىلغاندا يالتىراپ تۇرىدىغان مەزمۇت چىشلىرى بەئەينى ئۇنچە ـ مەرۋايىتتەك ئاپئاق ئىدى. بۇغداي ئۆڭ چىرايلىق يۈزىدىن دائىم نۇر يېغىپ تۇراتتى.

ئۇلار بىردەم شۇنداق سەممىي، شۇنداق دوستانە، شۇنداق قىزغىن ئۆزئارا ھال ـ ئەھۋاللاشقاندىن كېيىن، ئەنۋەر پاشا ئاۋازىغا تەمكىن تۈس بېرىپ بۇنداق دېدى: «ئىككىڭلارنى نۆۋەتتىكى جىددىي پەيتتە ئالدىمغا چاقىرتىشىمدىكى مەقسىتىم، سىلەرگە تاپشۇرىدىغان جىددىي بىر ۋەزىپە ئۈچۈندۇر. ‹تەشكىلاتى ـ ماھسۇسا› دىكى ئىستىخباراتچىلىرىمىزدىن سەلىم سامى، ئادىل ھېكمەت، ھۈسەيىن ئەمرۇللاھ قاتارلىق بەش كىشى سىلەرنىڭ ئارقىڭلاردىن تۈركىستانغا قاراپ يولغا چىقىدۇ. ئىككىڭلار ئۇلاردىن بىر ھەپتە بۇرۇن يولغا چىقىسىلەر. ئۇلار ئارقاڭلاردىن مېڭىپ قاشغەر دىيارىغا يېتىپ بارغاندا، ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋاتىسىلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئافغانىستانغا كېتىشى ئۈچۈن يارىدەم قىلىسىلەر، ئەلۋەتتە ئاتۇشتىكى ئەخمەت كامالمۇ بۇ ئۇلۇغ ۋەزىپە ئۈچۈن سىلەر بىلەن بىرلىكتە بۇ بەش مەخسۇس خادىمنىڭ ئافغانىستانغا يولغا چىقىشىغا يارىدەمدە بولىدۇ. ھەممىڭلار بىرلىكتە ھەرىكەت قىلساڭلار ھەل بولمايدىغان مەسىلە يوق، ئىشلىرىڭلارنىڭ نەتىجىلىك بولۇشىنى تىلەيمەن».

«تەشكىلاتى ـ ماھسۇسا » بولسا، ئوسمانلى ئارمىيەسىنىڭ دۇشمەن تۈپراقلىرىدىكى ھەرىكەتلىرىنى ئاسانلاشتۇرۇش، ئۇ يەرلەردىكى دۇشمەن كۈچى ۋە جۇغراپىيەلىك يەر شارائىتىنى ئىگىلەش ھەمدە مۇھىم ھەربىي ئاخباراتلارغا ئىگە بولۇش بىلەن بىرگە يەنە شۇ يەرلەردىكى يەرلىك خەلقلەرنى قوراللاندۇرۇپ ئىنقىلاب قوزغاشنى مەقسەت قىلىپ،

« بىرلىك ۋە تەرەققىيات » تەشكىلاتىنىڭ رەھبەرلىرىدىن بولغان تەلەت پاشا ۋە ئەنۋەر پاشالار تەرىپىدىن قۇرۇلغان ئىستىخبارات تەشكىلاتى ئىدى. بۇ تەشكىلات 1914ـ يىلى 5ـ ئاۋغۇستتىن باشلاپ رەسمىي ھەربىي نازارەتنىڭ باشقۇرۇش تەۋەلىكىگە ئۆتكەن بولۇپ، ئەنۋەر پاشانىڭ بىۋاسىتە باشقۇرۇشى ئاستىدا ئىدى. بۇ قېتىم ئەنۋەر پاشانىڭ مەسئۇت سابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدىنى ئۆز ھۇزۇرىغا چاقىرىشىدىكى سەۋەبلەردىن بىرى بولسا، ئوسمانلىنىڭ ئافغانىستان رايونلىرىغا ئەۋەتىدىغان ئىستىخبارات خادىملىرىنى قاشغەر ئارقىلىق ئافغانىستانغا يولغا سېلىش ئۈچۈن بۇ تۈركىستانلىق ئەڭ ئىشەنچلىك ئىككى ياشنىڭ يارىدىمگە ئېھتىياجى چۈشكەنلىكىدىن ئىدى. چۈنكى بۇ ئىككى ياش «

بىرلىك ۋە تەرەققىيات » تەشكىلاتى يېتىشتۇرگەن ئەڭ قابىلىيەتلىك، ئەڭ ئىشەنچلىك خادىملاردىن ئىدى. بۇنداق مەخپىي ھەرىكەتنى نەتىجىلىك ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن مۇشۇنداق ئىشەنچلىك ياشلاردىن باشقا بىرلىرىگە ئىشىنىشكە ئەسلا بولمايتتى. مانا ھازىر ئەنۋەر پاشانىڭ ئالدىدا مەسئۇت سابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدى بۇ ۋەزىپىنى جان دىلى بىلەن ئورۇنلاشقا ۋەدە بەردى. ئۇلار ئوسمانلى ئارمىيەسىنىڭ باش قوماندانى بولغان بىر گېنېرالنىڭ ھۇزۇرىدا تۇرۇپ، بۇنداق بىر ۋەزىپىنى تاپشۇرۇۋالغانلىقىدىن پەخىرلەندى. سۆھبەت ئارىسىدا ئەنۋەر پاشا بۇ تۈركىستانلىق پىدائىيلارغا نۇرغۇن نەسىھەتلەردە بولدى ۋە ئۆز تەلەپ - پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ بۇنداق دېدى:«نۆۋەتتە دۆلەتنى ئالىيە بوھران ئىچىدە تۇرۇۋاتىدۇ. بۇنداق رەھىمسىز بوھراندىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى تۇرانچىلىقتۇر. پۈتۈن دۇنيا تۈركلىرى ئىتتىپاقلىشىپ، تاجاۋۇزچىلار ئۈستىدىن غالىب كېلىپ، ئوسمانلى تۈپراقلىرىنى ساقلاپ قىلىش ۋە تۈركىستان تۈپراقلىرىنى دۈشمەننىڭ قولىدىن ئۈزۈل - كېسىل ئازاد قىلىش مەقسەت ۋە نىشانىمىزدۇر. ھازىر بۇ تۈپراقلاردىكى تۈركلەر تېخى بىرلىك، ئىتتىپاقلىقنىڭ مۇھىملىقىنى تونۇپ يەتكىنى يوق. ھەرقانداق بىر مىللەتنىڭ روھىدا مەنسۇپلۇق، باغلىقلىق ۋە ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي باراۋەرلىك تۇيغۇسى بولىدۇ. مىللەتنىڭ روھىدىكى ئۇشبۇ تۇيغۇنى باستۇرۇش ياكى يوق دەپ قاراشنىڭ ئۆزى تامامەن خاتادۇر. ئىنسانىيەت جەمئىيىتى مەۋجۇتلا بولىدىكەن چوقۇم بىرلىك، ئىتتىپاقلىق بولۇش بىلەن بىرگە يەنە ئۆزئارا دۇشمەنلىكلەرمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. بۇنداق ئىكەن ئىنسانلار ئۆزى مەنسۇپ بولغان مىللەتكە ۋە تومۇرىدا ئېقىۋاتقان قانغا ئائىت بولۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ. مانا بۇ ئارزۇ بولسا مىللىي ئاڭنى، مىللىي روھنى پەيدا قىلىدىغان يېگانە زەررىچىلەردۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەربىر مىللەتكە ئائىت بولغان ھەربىر شەخس شۇ مىللەتكە ئائىت بولغان قىممەت قاراش بىلەن يېتىلىدۇ ۋە شۇ مىللەتكە ئائىت بولغان روھقا ئىگە بولۇشنى ئالدىنقى شەرت قىلىدۇ. ئەگەر بۇنىڭغا كاپالەتلىك قىلىنمىسا ئىنسان ئۆزىدە ئەسلىدىلا بار بولغان ئائىتلىق كۈچى ياتلارغا ئائىت بولۇپ كېتىپ، ئۆزىدىكى مىللىي روھتىن ئايرىلىپ قالىدۇ. شۇ ۋەجىدىن ھەربىر مىللەت ئۆزىگە تەۋە بولغان ئاۋامغا ئىگە چىقىشى كېرەك. بۇنىڭ يولى ئالدى بىلەن سىلەردەك ئايدىڭ كىشىلەرنىڭ ئۆز تۈپراقلىرىدا كەڭ كۆلەملىك ئويغىتىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىش ۋە ئاخىرىدا قوراللىق مۇجادىلە ئارقىلىق ئەركىنلىككە، ھۆرلۈككە ئېرىشىپ، مۇستەقىل تۈركىستاننى دۇنياغا كەلتۈرۈشتۇر. پۈتۈن تۈرك مىللىتى تۇرانچىلىق ئىدىيەسىگە ئائىت بولۇپ، بۇ ئىدىئولوگىيەنىڭ تۈرتكىسى ئاستىدا بىرلىشىشى، ئىتتىپاقلىشىشى لازىم. مەيلى كىم نېمە دېسە دېسۇن تۇرانچىلىق پۈتۈن تۈرك خەلقى ئۈچۈن نۆۋەتتىكى دۇنيا ۋەزىيىتىنىڭ تەقەززاسىدۇر. تۇرانچىلىق پەقەت ۋە پەقەتلا ئۆزىگە ئائىت بولغانغا ئائىت بولماقتۇر. تۇرانچىلىق يەنە باشقىلارنى ئەيىبلەشتىن بەتەررەك، باشقىلارنى چۈشىنىشكە كۈچ سەرپ قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ ۋە ئۆزىمىزنىڭ قولىدىكى مەۋجۇت ئىمكانلار ئاساسىدا تۈرك مىللىتىنى قانداق قوغداپ، قانداق تەرەققىي قىلدۇرىدىغانلىقىمىزنىڭ ئەڭ قىسقا يولىنى تېپىپ چىقىشقا ئىنتىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن تۈرك مىللەتچىلىكى تۈرك خەلقىنىڭ بىرلىكى، ئىستىقلالى ۋە ئىستىقبالىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن ۋۇجۇدقا كەلگەن ئىدىيەدۇر. تۈرك مىللەتچىلىكى ھەرگىز ئېرىقچىلىق ئەمەس، ھەرگىز ئېتنىك جەھەتتىن پەرقلىنىدىغان خەلقلەرگە دۇشمەنلىك قىلىش ئەمەس، ھەمدە ئىسلام ئۈممەتچىلىكىنى ۋە ياكى غەرب مەدەنىيىتىنى ئىنكار قىلىدىغان ئىدىئولوگىيەمۇ ئەمەس. ئەكسىچە ئۆزئارا يارىدەملىشىش ئاساستا پەقەت تۈرك مىللىتىنىڭ ئەركىنلىكىنى قوغداش، ئاسارەت ئاستىدىكى تۈرك خەلقىنى ئازاد قىلىنىش مەقسەت ۋە نىشان قىلغان، نۆۋەتتىكى دۇنيا ۋەزىيىتىنىڭ تەقەززاسى ئاساسىدا ئوتتۇرىغا چىققان ئىدىئولوگىيەدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ئىدىئولوگىيەنىڭ تۈرتكىسى ئاستىدا ئوخشاش تىلغا، ئوخشاش كۈلتۈرگە، ئوخشاش دىنغا، ئوخشاش جۇغراپىيەگە ئائىت بولغان پۈتۈن تۈرك مىللىتىنى بىرلىك ۋە ئىتتىپاقلىق ئاساستا كۈرەش قىلىشقا چاقىرىمىز. سىلەر ئۆز ۋەتىنىڭلارغا قايتىپ بارغاندىن كېيىن مۇشۇ غايە ئۈچۈن

تۆۋەندىن باشـــلاپ پائالىيەت ئېلىپ بېرىشـــىڭلارنى، مەكتەپ ئېچىپ باللارنى يېڭى مائارىپ بىلەن تەربىيەلەش بىلەن بىرگە يەنە ئەســـكىرى تەلىم تەربىيە ئېلىپ بېرىپ، ۋاقىت شـــارائىت پىشـــىپ يېتىلگەندە تۈرك مىللىتىنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن قوراللىق ئىنقىلاب ئېلىپ بېرىشىڭلارغا چاقىرىق قىلىمەن. تارىختىن بۇيان تۈرك ئەســكەرلىرىدىن شــانلىق، تۈرك ئەســكەرلىرىدىن پىداكار ھېچ ئەســكەر بولۇپ باققان ئەمەس. ســىلەر ئۆزۈڭلارغا ئىشــەنســەڭلارلا ســىلەرگە ئەگەشــكۈچىلەر يولۇڭلاردا جانلىرىنى پىدا قىلىدۇ. مەن ســىلەرنىڭ ئازادلىقىڭلار ئۈچۈن، كېرەكلىك بولغان ھەرقانداق يارەدمنى ئايىمايمەن. ھازىر پەقەت ئەســىر ئىچىدە ياشــاۋاتقان قېرىنداشــلىرىمىزنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن بىزگە قالغان يېگانە يول جەڭگاھتا جەڭ قىلىپ، ھەممىمىز بىرلىكتە ئەســـلى ھەققىمىزنى، ھۆرلۈكىمىزنى قايتۇرۇپ ئېلىش ۋە بۇلارنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن ئۆلۈمگە پىســـەنت قىلماي بىرلىك ئىتتىپاقلىق ئىچىدە ئاداققىچە كۈرەش قىلىشتۇر. بۇ قېتىم ئەركىنلىك ئۈچۈن ئۆلۈمگە پەرۋا قىلماي بۇ ئەزىز جاننى دوغا تىكسەك ھەم بىزنىڭ، ھەم بۇندىن كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ ھۆر ۋە بەختىيار ھاياتتا ياشىشىغا كاپالەتلىك قىلغان بولىمىز. ئەگەر يەتتە ياشـــتىن يەتمىش ياشـــقىچە بولغان ھەممىمىز قۇتۇلۇش ئۈچۈن مۇجادىلىگە ئاتلانمىســاق ۋە يەنە ســەۋر قىلىپ ئۇتتۇرۇپ، ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ تەييارلىق قىلمىســاق قىيامەتكىچە ئاســـارەت زەنجىرىدىن قۇتۇلالمايمىز. بىزنىڭ تۈركچىلىك ئىدىئالىغا ناھايىتىمۇ چوڭ قەرزىمىز بار، چۈنكى بىزگە ھاياتلىق ئاتا قىلىۋاتقان تومۇرىمىزدىكى قان تۈركىنىڭ قېنى، سوقۇۋاتقان يۈرەك تۈركىنىڭ يۈرىكى! مۇشۇ تومۇرىمىزدىكى ئىسسىق قاننىڭ ھەققى ئۈچۈن، توختاۋسىز سوقۇۋاتقان يۈرەكنىڭ ھەققى ئۈچۈن، قەلبىمىزنى يورۇتۇپ تۇرغان ئىمانىمىزنىڭ ھەققى ئۈچۈن، بىز بىزدىن باشـــقا بىرســـى بولماســـتىن، ھەققى بىز بولســـاقلا كۈپايە! بىز بولســـاق تۈرك، تۈركنىڭ ۋەتەنى تۇراندۇر! مەن تۇران يۇرتلىرىغا ســـىلەرنى ئىزدەپ بارىمەن. قېرىنداشـــلىرىم چوقۇم يېنىڭلارغا ئىزدەپ بارىمەن. راســـت قېرىنداشلىرىم! شۇ چاغدا يوقۇتۇپ قويغانلىرىمنى باشقىچە نەزىرىم بىلەن ئىزدەيمەن، سىغىنغانلىرىمنى مېھرى-مۇھەببەت بىلەن قۇچاقلاپ سۆيىمەن.!»

ئەنۋەر پاشـانىڭ بۇ جاراڭلىق نۇتۇقى ۋە سـەممىي نەسـىھەتلىرى مەسـئۇت سـابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شـاھىدىنىڭ قەلبىدە ئۇتۇلغۇســىز تەســىراتلارنى قالدۇرغان ئىدى. ئۇلار ئەنۋەر پاشـا ئالدىدا ئۆزلىرىگە بەرگەن ۋەزىپىلەرنى تولۇق ئورۇنلايدىغانلىقىغا ۋەدە بېرىپ، ناھايىتى تەســىرلىك ۋىدالىشـــشـــلاردىن كېيىن، ھەربىي نازارەتتىن چىقىپ، يول تەييارلىقىنى قىلىشقا كىرىشىپ كەتتى ۋە شۇ ئالدىراشچىلىقلار ئارىســـىدا يەنە تەلەت پاشـــا ۋە زىيا گۆكئالپ بىلەن كۆرۈشـــۈپ، ئۇلار بىلەن ۋىدالاشـــتى. بولۇپمۇ زىيا گۆكئالپنىڭ ئۇلارغا قىلغان سۆزلىرى بەكمۇ مۇھىم ئىدى. بۇ سۆزلەر مەسـئۇت سـابىرىنىڭ قۇلقى تۈۋىدە ھېلىلا دېيىلگەن ســـۆزلەردە شـــۇنچىلىك ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى: «ســـىلەر ئۆز ۋەتىنىڭلاردىن ئۇزۇن يىللار ئايرىلىپ، ئەمدى قايتىشقا تەرەددۇت قىلىپ تۇرۇپسىلەر. ئاق يول بولۇڭلار. ۋەتىنىڭلارغا بارغاندا ئەزىز قېرىنداشلىرىمىزغا بىزدىن سالام دەڭلا. ئەڭ مۇھىمى ئۇستۇڭلارغا يۈكلەنگەن ۋەزىپىنى ئورۇنداش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن مىللىتىڭلارنىڭ ۋە شـــۇ جەمئىيەتنىڭ ھازىرقى ئومۇمىي ئەھۋالىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىڭلار ۋە شۇ تەتقىقات نەتىجىسىگە ئاساسەن قانداق پائالىيەت قىلىش، نېمىنى ئالدىدا قىلىشـــنى قارار قىلىڭلار. مىللەت ۋە ئىجتىمائىي جەمئىيەتنى كۆزەتكەندە ھېسسىياتقا بېرىلمەي، ئەمەلىي ئىش قىلىڭلار. دەرۋەقە مىللىتىمىزنىڭ ئالدىدا ئادا قىلىدىغان ئەڭ چوڭ بۇرچىمىز، مىللىتىمىز قانداق بولســـا، شـــۇنداق قوبۇل قىلىپ تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ياخشـــىلىقى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتۇر. ســىلەر ۋەتەندىن ئايرىلغىلى كۆپ زامانلار بولدى. ســىلەر تەربىيە ئېلىپ، يېتىشكەن ئىستانبۇلدىكى مۇھىت بىلەن ھازىرقى يۇرتۇڭلارنىڭ مۇھىتى ئوتتۇرىسىدا ئاسمان بىلەن زېمىندەك چوڭ پەرق بولۇشى مۇمكىن. دەرۋەقە، ئۇلاردا كۆپ ئىللەتلەرنىڭ بولۇشى ئېنىق. ۋەھالەنكى، بۇنداق ئەھۋال ســىلەرنىڭ ئارزۇلىرىڭلارنىڭ تېز ئەمەلگە ئېشىشىغا ئەڭ چوڭ توسالغۇ بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ھازىرقى

مەۋجۇت ھاكىمىيەت سىلەرنىڭ ئەڭ چوڭ دۈشمىنىگىلاردۇر. ئۆز خەلقىگىلارنىڭ قۇسۇرلىرىنى كۆرمەسكە سالغانلىق ھەرگىزمۇ ئۆز خەلقىگىلارغا قىلغان ياخشىلىقىگىلار ۋە مۇھەببىتىگىلار بولۇپ ھېسابلانمايدۇ. شۇڭا ئالدى بىلەن ئۆز خەلقىگىلار ئارىسىدىكى يامان ئىللەتلەرنى تۈزىتىش ئۈچۈن ئىشنى يەنىلا مائارىپتىن باشلىشىگىلارغا توغرا كېلىدۇ. چۈنكى ئۆز خەلقىگىلار ئىچىدىكى يۈز بېرىۋاتقان نادانلىق، جاھىلىيەت، خۇراپاتلىق ۋە ئوغرىلىق، قىمارۋازلىق، نەشە چېكىش ۋە نىكاھدىن ئاجرىشىش، پاسكىنىچىلىق، چېچىلاڭغۇلۇق ۋە قاشاڭلىق، چېقىمچىلىق، قۇلچىلىق قاتارلىق ھەرخىل ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى ئازايتماي تۇرۇپ، چوڭ ئىشلارنى تەۋرەتكىلى بولمايدۇ. ئەنە شۇ مەسىلىلەرنى ئازايتىش ئۈچۈن ئىلغار مائارىپنى يولغا قويۇش لازىم. ئەنە شۇ يولغا قويغان مائارىپ بىلەن مىللەتنىڭ مىللىي روھىغا خىتاب قىلىپ، ئۇلارنىڭ مىللىي روھىنى ئويغاتقىلى بولىدۇ. بۇنداق مائارىپ ئۈمىد چىراغلىرى ئۆچكەن قاراڭغۇ كۆڭۈللەرگە ئۈمىدنىڭ نۇرلۇق چىراغلىرىنى چوقۇم ياقىدۇ. شۇنداق قالاق، قاتمال جەمئىيەتتە قانچىلىغان كېسەللەر دورىغا بولغان ئېھتىياجدىن بەكرەك ئۈمىدكە، مېھرى ـ مۇھەببەتكە ۋە ئىلھامغا موھتاج. قانچىلىغان پېقىر ـ مىسكىنلەر پۇل ـ مالدىن بەكرەك، ھالال مال ـ دۇنيا تېپىشنىڭ يوللىرىنى كۆرسىتىپ قويۇشقا موھتاج. قانچىلىغان نامرات بالىلار كىيىم ـ كېچەكتىن بەكرەك، ساۋاتلىق بولۇشقا، ئىلىمگە موھتاج. قانچىلىغان قىزلار كىچىك تۇرۇپلا ئەرگە تېگىپ تۇرمۇش قۇرۇشتىن بەكرەك، مەكتەپكە بېرىپ ئوقۇپ، ئۆزىنى ئىلىم بىلەن قوراللاندۇرۇپ تۇرمۇشتىكى بېقىندىچىلىقتىن قۇتۇلۇشقا موھتاج. مانا بۇ بىر قاتار مەسىلىلەرنىڭ ھەممىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، ۋەتەن ۋە مىللەت سىلەرگە موھتاج. سىلەر خەلقىگىلارنىڭ روھى كۈچى، ئۈمىد يۇلتۇزى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەرقانداق قىينىچىلىق ئاستىدا ھەتتا ئۆلۈمنىڭ ئالدىدىمۇ ئۈمىدىگىلارنى يوقاتماڭلار. ئۈمىدىگىلارنى ھەر زامان جانلىق ۋە ھاياتى كۈچكە ئىگە قىلىپ تۇرۇپ، ئۆز خەلقىگىلارغا ئۈمىدىگىلار ئارقىلىق ئۈمىد بېغىشلاپ، ئۇلارنىڭ روھىغا روھ، ھاياتىغا ھايات قېتىگىلار. تۈركلەر ئۆزلىرىنىڭ ۋەتىنىنى «تۇران» دەپ ئاتايدۇ. سىلەرنىڭ ۋەتىنىگىلار بولسا بۇيۇك تۇرانىنىڭ بىر پارچىسىدۇر. سىلەر بۇيۇك تۇرانىنىڭ جەسۇر ئالىپلىرى.!»

مەسىئۇت سابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدىنىڭ ئىستانبۇلدىكى ئوقۇش ھاياتىدا، كاللىسىغا ئەڭ تەسىر قىلغان ئىدىئولوگىيە تۈركچىلىك ئىدى. ئۆز خەلقىنىڭ ئەركىنلىكىنى، ۋەتىنىنىڭ ئازادلىقىنى پەقەت شۇ بۇيۇك تۈركچىلىك ئىدىئولوگىيەسى ئارقىلىقلا ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدىغانلىقىغا قەتئىي ئىشەنگەن ئىدى. شۇڭا ئۇلار بۇ يولدا ئۆلگۈچە كۈرەش قىلىشقا ئىرادە باغلىغان. ئۇلارنىڭ ئىستانبۇلدىكى ئون يىلدىن ئارتۇق ئوقۇش تارىخى ھەقىقەتەن ئوسمانلىنىڭ زاۋاللىققا يۈزلەنگەن مەزگىللىرىگە توغرا كېلەتتى. بۇ مەزگىللەردە ئوسمانلىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان ئىدىئولوگىيەلەر ئوتتۇرىغا چىققان. بۇلارنىڭ ئاساسلىقلىرى ئوسمانلىچىلىق، ئىسلامچىلىق، غەربچىلىك ۋە تۈركچىلىك ئىدىئولوگىيەلىرى ئىدى.

ئوسمانلىچىلىق بولسا دۆلەتنىڭ بىر پۈتۈنلۈكىنى ساقلاپ قىلىش ئۈچۈن، دۆلەتنىڭ سىياسىي بىرلىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش. بۇنىڭ ئۈچۈن ئوسمانلى تېررىتورىيەسى ئىچىدىكى ئوسمانلى خەلقى مەيلى قانداق ئېرىققا مەنسۇپ بولسۇن، مەيلى قانداق دىنغا ئېتىقاد قىلسۇن ۋە قانداق تىلدا سۆزلەشسە سۆزلەشسۇن ھەممىسى ئوسمانلى قانۇنىنىڭ ئالدىدا باب باراۋەر، ھەممىسى ئوخشاش ھەق ـ ھوقۇققا ۋە ئىمتىيازغا ئىگە، دەپ قارايدىغانلا ئىدىئولوگىيە ئىدى. ئەمما بۇ خىل ئىدىئولوگىيە، ئوسمانلى بالقان ئۇرۇشىدا مەغلۇپ بولۇپ، بالقان رايونىدىكى تۈرك بولمىغان مىللەتلەر ئۆز ئالدىغا ئايرىلىپ مۇستەقىللىقىنى ئېلان قىلىش بىلەن بىرگە بارا ـ بارا ئۆز كۈچىنى يوقاتقان ئىدى.

ئىسلامچىلىق بولسا، ئوسمانلىنىڭ بىر پۈتۈنلۈكنى قوغداش ئۈچۈن، ھەرخىل ئېرىقتىكى مۇسۇلمانلارنى بىرلەشتۈرۈپ، خىرىستىيان دۇنياسىغا قارشى بىر كۈچ بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقىشنى مەقسەت قىلغان ئىدىئولوگىيە ئىدى. يەنى قايسى مىللەتتىن بولسا بولسۇن، قايسى تىلدا سۆزلەشسە سۆزلەشسۇن پەقەت مۇسۇلمان بولسىلا خەلىپەنىڭ ئەتراپىغا ئۇيۇشۇش ئارقىلىق ئوسمانلى دۆلىتىنىڭ قۇدرىتىنى ساقلاپ قىلىش. بۇ خىل چۈشەنچە پادىشاھ ئابدۇلھەمىد قازا بولغاندىن كېيىن بارا - بارا ئاجىزلاپ، ئۆز كۈچىنى يوقىتىشقا باشلىغان. بۇ خىل چۈشەنچىدىكىلەر گەرچە كېيىنكى ۋاقىتلاردا غەربنىڭ ئىلغار پەن - تېخنىكىلىرىنى كىرگۈزۈپ، ئوسمانلى دۆلىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنى مەقسەت قىلغان بولسىمۇ، ئەمما غەرب ئەخلاقى ۋە مەنىۋىيىتىنىڭ زەئىپ ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، غەرب تەقلىدچىلىكىگە قارشى تۇرغان.

غەربچىلىك ئىدىيەسى بولسا، ئوسمانلىنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ ۋە زامانىۋىلاشتۇرۇشنىڭ بىردىنبىر يولى دۆلەتنى ئالىيىيەنى پۈتۈنلەي غەربلەشتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلىدىغان ئىدىئولوگىيە ئىدى. بۇلار دۆلەتنى ئالىيىيەنى يالغۇز سىياسىي جەھەتتىلا ئەمەس، بەلكى ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئىسلاھ قىلىپ، پۈتۈنلەي غەربلەشتۈرۈشنى ئوتتۇرىغا قويغان پىكىر ئېقىمدىكىلەر بولۇپ، بۇ ئېقىمدىكىلەرنىڭ كۈچىنى سەل چاغلىقىنى بولمايتتى.

ئەمدى بۇيۇك تۈركچىلىك ئېقىمدىكىلەر بولسا، ئوسمانلىچىلىق ۋە ئىسلامچىلىق ئىدىئولوگىيەلىرى مەغلۇپ بولۇشقا باشلىغان زاماندا، دۆلەتنى ئالىيىيەنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىققان پىكىر ئېقىمى ئىدى. بۇ ئېقىمدىكىلەر ئاساسەن پەقەت تىلى، دىنى، نەسلى ۋە غايىسى بىر بولغان تۈرك مىللىتىگە ۋە شۇ جەمئىيەتكە تايىنىپ ئوسمانلىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاپ قىلىش ۋە ئاخىرىدا بۇيۇك تۇرانچىلىق غايىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى مەقسەت ۋە نىشان قىلغان.
بۇيۇك تۈركچىلىك ئېقىمدىكىلەر بولسا، ئۇلۇغ تۈركچىلىك ئىدىئولوگىيەسى ئۈچۈن، تىل،تارىخ ۋە ئەدەبىيات جەھەتتە نۇرغۇن تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، يېڭى بىر مەدەنىيەت ھەرىكىتى باشلاتقان ئىدى. مەسىۋت سابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدى مانا شۇ مەدەنىيەت جەھەتتىكى يۈكسىلىش تازا پەللىگە چىققان ۋە تۈركچىلىك پىكىر ئېقىمدىكىلەرنىڭ كۈچى بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان مەزگىللەردە ئىستانبۇلدا ئوقۇپ، يېتىشىپ، مانا ئەمدى شۇ ئىدىئولوگىيەنىڭ غايىلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى مەقسەت قىلىپ، ئۆز ۋەتىنىگە قايتىش ئۈچۈن بۇگۈن گىرۇزىيەگە بارىدىغان پاراخوتقا چىققان ئىدى. ئۇلار قارا دېڭىز ئارقىلىق قورۇقلۇققا چىققاندىن كېيىن، ئۇدۇل تاشكەنتنى نىشانلاپ مېڭىپ، تاشكەنت ئارقىلىق ئەخمەت كامال ماڭغان يولنى بويلاپ قاشغەرگە بېرىشنى مەقسەت قىلغانتى. ئۇلار قاشغەرگە بېرىپ ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان ئەنۋەر پاشانىڭ ئافغانىستانغا يولغا سالماقچى بولغان بەش مەخسۇس خادىمنى كۈتۈۋېلىشى كېرەك ئىدى. ئۇلارنىڭ بۇنداق يولنى تاللىشىدىكى مەقسىتى ئارقىسىدىن يولغا چىقىدىغان ئاشۇ بەش مەخسۇس خادىمنى تىنچ - ئامان ئافغانىستانغا يولغا سېلىۋېتىش سەۋەبىدىن بولغان ۋە ۋەزىپىنى ئورۇنلىغاندىن كېيىن، ئاقسۇ يولى ئارقىلىق مۇز داۋاندىن ئېشىپ، يۇرتى غۇلجىغا قايتماقچى بولغان ئىدى. شۇڭا بۇ ئىككىسىنىڭ يولى ھەقىقەتەن ئۇزۇن ھەم خەتەرلىك ۋە مۇشەققەتلىك بىر يول ئىدى. بۇ يولچىلىق دەل ئەخمەت كامال يولغا چىقىپ ئارىدىن بىر يىل ئۆتكەن مەزگىلگە دەڭ كەلگەن ئىدى. بىر يىلنىڭ ئالدىدا تېخى ئوسمانلى بىلەن رۇسىيە ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش پارتلىمىغان چاغ بولغاچقا، يوللار ئۇنچىلىك خەتەرلىك ئەمەس ئىدى، ھازىر ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش بولۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن، يوللاردا ھەرگىز بىخەستەلىك قىلىشقا بولمايتتى. دەل مۇشۇ ۋەجىدىن ئۇلار مەقسەتلىك گىرۇزىيەگە ماڭىدىغان پاراخوتقا چۈشكەن ئىدى. ئۇ ئىككىسى يۈك - تاقىلىرىنى

جايلاشـــتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، ئىســـتانبۇلنى ئەڭ ئاخىرقى بىر قېتىم كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن پاراخوتنىڭ پالوبىغا چىقتى ۋە ئەتراپتىكى مەنزىرىنى تاماشـا قىلىۋاتقان يولۇچىلار قاتارىدا بوش ۋادەكلەرنىڭ يېنىغا كېلىپ، ۋادەكنىڭ مۇزدەك تۆمۈر بالداقلىرىغا تايىنىۋېلىپ، بوغۇزنىڭ گۈزەل مەنزىرىســـىگە باقتى. بۇ يىل قىش ئۇزىراپ كەتكەن بولســـمۇ، ئەمما بۇگۈن ھاۋادا باش باھارنىڭ پۇرىقى بار ئىدى. نەچچە كۈندىن بىرى توختىماي ياققان يامغۇر توختاپ، ئاسماندا ئۈيەر بۇ يەرلەردە ئۇزۇپ يۈرگەن بۇلۇتلاردىن باشـــقا بۇلۇت كۆرۈلمەيتتى. قۇياش بولســـا، يۇزىنى توراپ تۇرغان بىر پارچە بۇلۇتنى ئازراق ئىتتىرىۋەتكەندىن كېيىن، زېمىنغا نازلىنىپ بىردەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، ۋاللىدە ئېچىلىپ، تاۋلىنىپ تۇرغان نۇرلىرىنى ئەتراپقا سېخىيلىق بىلەن چاچتى. مانا ئەمدى مەيلى بەشكىتاش تەرەپتىكى بىنالارنىڭ دېرىزىلىرى بولسۇن، مەيلى ئۈسكۈدار تەرەپتىكى بىنالارنىڭ دېرىزىلىرى بولسۇن، قۇياشنىڭ ئىللىق نۇرلىرىنىڭ ئەكســـىدە خۇددى بىر چاڭگال رەڭگارەڭ ياقۇتلارنى چېچىۋەتكەندەك ۋال - ۋۇل جىلۋىلىنىپ، قارىغانلا كىشـــىنىڭ كۆزلىرىنى قاماشـــتۇرۇۋېتىپ باراتتى. بوغۇزدا ئۆتۈشـــۈپ تۇرغان پاراخوتلارنىڭ يوغان تۈرخۈنلىرىدىن چىقىۋاتقان قاپقارا ئىســـلار ھايدارپاشـــا، قادىكۆي تەرەپلەرگە تارقىلىپ ئاســـتا - ئاســـتا كۆزدىن غايىب بولۇپ كېتىۋاتاتتى. ئاپاق يوغان يەلكەنلىك كېمىلەر بولســـا، تاراق - تۇرۇق ئاۋازلارنى چىقىرىپ يەلكەنلىرىنى بىر- بىرلەپ ئېچىۋاتاتتى، بەزى كېمىلەر لەڭگەرلىرىنى دېڭىزنىڭ تەكتىدىن تارتىۋاتقان چاغدا زەنجىرلىرىدىن چىقىۋاتقان شـاراق -شـۇرۇق قىلغان سـادالىرى ئەتراپنى تىترىتىۋېتىپ باراتتى. ئىشـــقىلىپ بوغۇزنىڭ ئۈســـتىدىكى بارلىق نەرســـىلەرنىڭ ھەممىســـى ئاللىقاياقلارغا سەپەرگە چىقىش ئۈچۈن شۇنچىلىك ئالدىراۋاتاتتى. مەسئۇت سابىرى ئەڭ ئاخىرقى قېتىم گۈزەل ئىســـتانبۇلنىڭ دېڭىز ھاۋاســـىنى ئىچىگە تولدۇرۇپ - تولدۇرۇپ ســـۈمۈردى. دەرۋەقە، كۆپكۆك دېڭىز ئۇنىڭ يۇرتىدا يوق ئىدى. شـــۇڭا ئۇ، بۇ دېڭىزنىڭ ئەينەكتەك جىمىرلاپ تۇرغان گۈزەل يۈزىنى ئۆزىدە مەڭگۈلۈك خاتىرە قىلىپ قالدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن، ئۇزۇنغىچە تىكىلىپ قارىدى. شـــۇ تاپتا دېڭىزغا قاراپ تۇرغان ئابدۇراخمان شاھىدىنىڭ كۆزلىرىدە ئەكس ئېتىۋاتقان ئىچكى تۇيغۇلار غايەت زور دەرىجىدە مەســـئۇت ســـابىرىنىڭكىدىن قېلىشـــمايتتى. ھەر ئىككىلىســـىنىڭ كاللىســـىدا پەيدا بولۇۋاتقان بىر- بىرىنىڭكىگە ئوخشـــايدىغان ئوي - خىياللار خۇددى توختىماي دولقۇن ھاســـىل قىلىپ ئېقىۋاتقان دېڭىزنىڭ تۈزلۈق ســـۈيىدەك تومۇرلىرىدا دولقۇنلاپ ئېقىشـــقا باشـــلىغان ئىدى. ئەمدى پاراخوتنىڭ قوزغىلىدىغان ۋاقتىمۇ توشقان ئىدى. پاراخوت ئەڭ ئاخىرقى قېتىملىق گۈدۈكنى بېرىپ ئاستا قوزغالدى. مەسئۇت سابىرىنىڭ كۆز ئالدىدىكى بوغۇز سۈيى خۇددى تەمتىرەپ قىلىۋاتقاندەك ۋە پاراخوت يانلىرىدىن چىقىۋاتقان بۇزغۇنلار خۇددى پاراخوتنى توختىتىۋېلىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىۋاتقاندەك ئىتتىك ئۆركەشلىدى. پاراخوتقا ئەگىشىپ كېتىۋاتقان دولقۇنلار خۇددى ئاكسىنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ ماڭغان كىچىك بالىدەك ئاۋازلارنى چىقىرىپ بىرىنىڭ ئارقىســـىدىن بىرى ئەگىشـــىپ كېلىۋاتاتتى. تىنىق دېڭىز ســـۈيىنىڭ دولقۇنلىرى بەجايىكى ئاروزدىن غۇلجىغا بارىدىغان تۇپىلىق يول ياقســـىدىكى كاككۇك گۈللىرىنىڭ ئۈزۈن غوللىرىنىڭ شامالدا يەلپۈنۈپ تۇرۇشلىرىغا ئوخشايتتى. مەسئۇت سابىرىنىڭ كۆڭلى بوغۇزدىن ئايرىلىشقا قىيالمايۋاتاتتى. ئەمما ئۇ، پەقەت ئايرىلىشقا جاسارەت قىلالىغان ئادەملەرنىڭلا ئۆز مەنزىلىگە يېتەلەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. ھازىر ئۇ ئەينى يىللاردا ئاروزدىن ئايرىلىشـــقىمۇ ۋە غۇلجىدىن ئايرىلىشقىمۇ كۆزى قىيمىغانغا ئوخشاش بىر تۇيغۇغا ئەسىر بولۇپ قالغان ئىدى. بولۇپمۇ كۆز ئالدىدىكى مۇشۇ كۆپ - كۆك دېڭىزدىن ئايرىلىشقا تېخىمۇ چىدىماۋاتقاندەك قىلاتتى. مەسئۇت سابىرى بۇ دېڭىزغا قەرزدار ئىدى. ئۇ، نۇرغۇن مۇڭلىرىنى مۇشـۇ دېڭىزغا ئاڭلاتقان، نۇرغۇن ھەسرەتلىك ياشـلىرىنى مۇشـۇ دېڭىزغا تۆككەن. يەنە كېلىپ نۇرغۇن غەم - غۇســـسىلىرىنى مۇشـۇ دېڭىزنىڭ شـاماللىرى ئاللىقاياقلارغا ئېلىپ كەتكەن چاغلار كۆپ بولغان ۋە مۇشـۇ بوغۇزنىڭ گۈزەل مەنزىللىرى ئۇنىڭ غەمكىن كۆڭۈللىرىنىڭ كۆتۈرۈلۈشـــىگە تالاي قېتىملاپ ۋەســـىلە بولغان ئىدى. ھەمدە قەيەرلەردىن كەلگەنلىكىنى بىلگىلى

بولمایدىغان دېگىز دولقۇنلىرىدەك، قەيەرلەردىندۇر كۆڭلىگە چۈشكەن ۋەتەن ۋە مىللەت سۆيگۈسىنىڭ ھەسرەتلىك پىراقىغا مۇشۇ ئىستانبۇل ۋە مۇشۇ دېگىز شىپا بولغان ئىدى. ئۇ ئىچىدە ئىدا قىلدى: «ئېخ، گۈزەل ئىستانبۇل! ئېخ، گۈزەل دېگىز! مەن سېنى چوقۇم شۇنچىلىك سىغىنىمەن، ھەرزامان سەن توغرىسىدىكى گۈزەل خاتىرىلەرنى خەلقىمگە سۆزلەپ تۇرىمەن. سېنىڭ ماڭا ئاتا قىلغان جاسارىتىڭنى، ئىلىمىڭنى ئۆز خەلقىمگە يەتكۈزىمەن. سېنىڭ خاتىرىلىرىڭ مېڭىڭ قەلبىمدە مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ!».

جالالىدىن رۇمى «ھەممە دېگىزدىن ئۇنچە چىقمايدۇ» دەپ ئېيتقان. ۋەھالەنكى، بۇ دېگىز ئەنە شۇ ئۇنچە چىقمايدىغان دېگىزلاردىن ئەمەس ئىدى. دەرۋەقە، بۇ دېگىزلاردىن ئۇنچە چىقىدۇ. چىققاندىمۇ شۇنداق ئۇنچىلەر چىقىدۇكى، ئەنە شۇ ئۇنچىلەرنىڭ بىرى مەسئۇت سابىرى بولسا يەنە بىرى ئابدۇراخمان شاھىدى ئىدى. بۇ دېگىز، بوغۇزى، بۇ ئىككى ئۇنچىنى يېتىشتۇرۇپ تەربىيەلەپ، ئۆز باغرىدا تاۋلاپ، ئۆز ۋەتىنىگە خىزمەت قىلدۇرۇش ئۈچۈن، يەلكىسىگە ئېلىپ ئاقماقتا، بىپايان دېگىزغا قاراپ يۈرمەكتە. دېگىز شامالىرى ئارقىدىن قوغلاپ، مەسئۇت سابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدىنىڭ قۇلىقىغا زىيا گۆكئالپىنىڭ شېئىرلىرىنى پىچىرلىماقتا.

ۋەتەن نە تۈركىيەدۇر تۈركلەرگە، نە تۈركىستان،
ۋەتەن ئۇلۇغ ۋە چەكسىز بىر ئۇلكەدۇر تۇران.

ھايدى، بىز كەتتۇق!
خوشچا قال ئىستانبۇل!

يۇرتۇم

بۇ يۇرت سېنىڭ، سېنىڭ گۈلزارىڭ،
بارچە يۇرتتىن گۈزەل زىيادە.
ئەي مەلىكەم، سۆي بۇ دىيارنى،
تەنها بىلگىن پۈتۈن ئالەمدە.

«فاۋست» دىن ئېلىندى.

مەسىئۇت سابىرى ئانا ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ ئون يىلدىن كېيىن، چەكسىز كەتكەن چۆللەردىن ۋە مۇز چوققىلىرى كۆككە تاقاشقان قارلىق تاغلاردىن ئۆتۈپ، غەمكىن شەھەر- يېزىلارنى كېزىپ، مىڭبىر مۇشەققەت چېكىپ مانا ئەمدى ئۆز يۇرتىنىڭ بوسۇغىسىغا لەپىدە يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئۇ ئىچىدە:«يۇرتۇمنىڭ ماي ئايلىرى نەقەدەر گۈزەل ھە! مەن سېنىڭ ياپيېشىل كۆكىرىپ تۇرىدىغان دىيارلىرىڭنى سېغىندىم، شېرىن - شەربەت مېۋىلەر بىلەن تولغان باغ - باراۋانلىرىڭنى سېغىندىم، ئۆركەشلەپ مەۋج ئۇرۇپ ئاقىدىغان دەريالىرىڭنى سېغىندىم، سۈپسۈزۈك سۈلار بۇلدۇقلاپ ئىتىلىپ چىقىدىغان بۇلاقلىرىڭنى سېغىندىم، باغرى سۇر- سۇر يىلقىلار، توپ - توپ قوي - كاللار بىلەن تولغان تاغلىرىڭنى سېغىندىم، كۈلكە - چاقچاق، ساز ناۋاسى بىلەن قىزىيدىغان ئوتتۇز ئوغۇل مەشرەپلىرىڭنى سېغىندىم، ئەل - يۇرت، ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - يارەنلەرنى سېغىندىم، ئىشقىلىپ سەندە بار بارلىق نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى سېغىندىم!» دەپ خىتاب قىلدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا پايانسىز سوزۇلۇپ ياتقان ياپيېشىل دالا، تاغ شاماللىرىدا يەڭگىل دولقۇنلاپ تۇراتتى. ئىككى يېنى ئەمدىلا ئېچىلغان كاككۇك گۈللىرى بىلەن بېزەلگەن تۇپىلىق يول ئۇدۇل ئارۇز يېزىسىغا تۇتىشاتتى. ئۇلار مۇشۇ مەنزىلگە يېتىپ كېلىش ئۈچۈن بىر ئايدىن ئوشۇق يول يۈرگەن بولغاچقا ھارغىنلىقتىن ھېچبىر ماجالى قالمىغان ئىدى. ئۇلار ئىستانبۇلدىن يولغا چىقىپ قاشغەر دىيارىغا كېلىپ، ئەنۋەر پاشا تاپشۇرغان ۋەزىپىنى ئورۇنلاپ بولۇپلا، ئالدىراپ - تېنەپ ئۆز يۇرتىغا قاراپ ئاتلانغان ئىدى. مانا ئەمدى خۇددى بىر قوزا يۈزلەرچە قوينىڭ ئارىسىدىن ئۆز ئانىسىنى تونۇپ، ئايىقىغا قانداق يۈگۈرۈپ بارغان بولسا، مەسىئۇت سابىرىمۇ يىراقتىكى گۈپباراقسان دەرەخلەر ئارىسىغا مۆكۈنگەن، ئارۇزنى كۆرۈپلا ئۇنىڭ قوينىغا ئۆزىنى شۇنداق ئاتقان ئىدى. ئۇ، بىر- بىرلىرىنى شۇ قەدەر يىراقلاشتۇرۇۋەتكەن تەقدىر ئۈستىدىن غالىب كېلىپ، يۇرتىنىڭ دىدارىغا تەلمۇرۇپ قارىدى. ئۇزۇن يول يۈرۈپ ئورۇقلاپ بىقىنلىرى ئىچىگە كىرىپ كەتكەن تورۇق ئېتىنى دېۋىتىپ، چاپتۇرۇشقا ئۇرۇندى، ئەمما ھارغىن ئات چېپىشىنىڭ ئورنىغا، مەسىئۇت سابىرىنىڭ يۈرىكىدەك تېپىرلاپ، ئاندىن يورغىلاپ مېڭىشنى تاللىدى. بۇنىڭغىمۇ شۈكرى قىلغان مەسىئۇت سابىرى ئاتنىڭ ئىزەنگىسىنى تارتىپ - تارتىپ تۇرۇپ، يېزىنىڭ مەھەللىسىگە باشلىدى. ئۇلار مەھەللىگە يېقىنلاشقانسېرى گۈپباراقسان باغلاردىن كېلىۋاتقان ئۆرۈك ۋە شاپتۇل چېچەكلىرىنىڭ دىلنى بىھوش قىلىدىغان قويۇق پۇراقلىرى دىماغلىرىغا كېلىپ ئۇرۇلۇشقا باشلىدى. ئەمما، ھاۋا بارغانسېرى تۇتۇلۇپ، شاقىراپ ياغىدىغان يامغۇردىن بېشارەت بېرىپ تۇراتتى. ئاسماندا خىتاي رەسسامىلىرى يۇڭ قەلەم بىلەن سىزغان رەسىملەردىكىدەك غۇژمەك - غۇژمەك قارا بۇلۇتلار ئۇياقتىن - بۇياققا ئۇزۇپ يۈرەتتى. بېشىنى يەرگە ئېگىپ كېتىۋاتقان ھارغىن ئاتلارمۇ قانداقتۇ بىر شەپىنى سېزىۋاتقاندەك، تۇيۇقسىزلا ھوشىيارلىشىپ بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ مەھەللىگە كىرىپ كەلدى. سالقىن مەھەللە شامىلى مۇڭلۇق گۆكۈرمەكتە، يولنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى كېسىلمەي قالغان شالاڭ

دەرەخلەرنىڭ يېشىل ياپراقلىرى شىلدىرلىماقتا، ئوڭ تەرەپتە ئېقىۋاتقان سۈپىسۈزۈك ئېرىق سۈيىنىڭ شارـ شار قىلغان ئاۋازى مەھەللىدىكى ئەڭ كۈچلۈك ئاۋاز بولغاچقا، ئۆزىنى كۆزـ كۆز قىلىپ ئىتتىك ئاقماقتا. بەجايىكى بۇ مەھەللە ھېچقانداق ھاياتلىقنىڭ بەلگىسى يوق چۆل ـ جەزىرىدەك جىمجىتلىققا چۆكۈپ، سۈكۈنات ئىچىدە ياتقان ئىدى. بالىلىق چاغلىرىدا ئۇنىڭ شېرىن خىياللىرىنى ۋە ئارزۇـ ئۈمىدلىرىنى قوزغاپ تۇرىدىغان دەرەخلەرنىڭ سايىسى كۆرۈنمەيتتى. چۈنكى ئاشۇ سالقىن سايىلەرنى تاشلاپ تۇرىدىغان كوچىنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى دەرەخلەرنىڭ زور كۆپى كېسىۋېتىلگەن ئىدى. ئەنە مەسئۇت سابىرىنىڭ تۇغۇلۇپ ئۆسكەن قورۇسىنىڭ دەرۋازىسى كۆرۈندى. ئەنە شۇ ئىشىكنىڭ ئىچىدە ئۇنىڭ ئون نەچچە يىلدىن بېرى ئېسىدىن ھېچ چىقارماي ساقلاپ كەلگەن ھويلىسى بار ئىدى. مەسئۇت سابىرى خۇددى ئۇزۇن يىللار كۆرۈشمىگەن لەيلىنىڭ قۇچىقىغا ئىنتىزارلىق بىلەن ئۆزىنى ئاتقان مەجنۇندەك، تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان قورۇسىنىڭ دەرۋازىسىغا ئالدىغا كېلىپ ئىتتىك ئاتتىن چۈشتى. مۇشۇ دەقىقىلەردە ئۇنىڭ يادىڭغۇ ھارغىن چىرايى نېرىدىكى غەمكىن يالغۇز بىر تۈپ ئاق تېرەكنىڭ قوۋزىقىدەك شۇنچىلىك تاتىرىپ كەتكەن ئىدى. قورۇنىڭ ئالدىدا بۇرۇنقىدەك دەرەخلەر يوق ئىدى، پەقەت ئۇلارنىڭ خاتىرىسى سۈپىتىدە كېسىۋېتىلگەندىن كېيىنكى كۆتەكلىرىلا تۇراتتى. كۆتەكلەردىن بىخ ئۇرۇپ چىققان مۇخلار ۋە يانلىرىدىن ئۈنۈپ چىققان كىچىك ـ كىچىك يۇمران شۇڭلار ئۇلارغا تەلپۈنۈپ بوينىنى قىسىپ تۇرغان بالىلاردەك، يەڭگىل لىڭشۇاتاتتى. ئۇ تۇغۇلغان ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىدە قۇرۇپ سارغىيىپ كەتكەن ئوت ـ چۆپلەرنىڭ شاھلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن يېڭى ئۈنۈپ چىققان ياپيېشىل ئوت ـ چۆپلەرنىڭ يۇمران غوللىرى سىلكىنىپ تۇراتتى. مەسئۇت سابىرى قۇلۇپسىز دەرۋازىنى ئاستا ئىتتىرىش بىلەن تەڭ، «غىچ!»قىلغان ئاۋاز چىقىرىپلا، بىر قانىتى ئېچىلىپ كەتتى. دەرۋازا ئالدىدا ئاتنىڭ چۇلۇۋۇرنى باغلىغۇدەك بىر نەرسە ئۇلارنىڭ كۆزىگە چېلىقمىغاچمىكىنتاڭ ئاتالىرى بىلەنلا تەڭلا ھويلىغا كىرگەن ئىدى. مەسئۇت سابىرى ھويلىغا كىرىپلا ئەتراپقا چاقماقتەك ئىتتىك كۆز تاشلاپ چىقتى. ئەمما، ھويلىدا ئىنس ـ جىن يوق ئىدى. قويلارنىڭ مەرەشىلىرى، كاللىلارنىڭ مۆرەشلىرى، قۇشلارنىڭ ئۇزۇلمەي سايراشلىرىمۇ ئاڭلانمايتتى. پەقەت قولىدا چۇلۇۋۇرنى تۇتۇپ تۇرغان ئاتنىڭ كىشىنىشىلا بۇ سۈكۈناتنى بۇزۇۋەتكەن ئىدى. بۇرۇنقى رەتلىك ئۇزۇم باراڭلىرىنىڭ ئورنىدا، تاللىرى قالايمىقان ئارتىلغان ۋە باراڭنىڭ ئەگىر ـ بۈگۈر بادرا ياغاچلىرىغا رەتسىز باغلانغان تاللار تۇراتتى. قاتار ـ قاتار كەتكەن بەش ئېغىزلىق پېشايۋانلىق ئۆيلەرنىڭ ئىشىكلىرىگە يوغان قۇلۇپلار سىپلىنغان بولۇپ، پېشايۋاننىڭ تۈۋرۈكلىرىدىكى ياۋا كەپتەر ۋە قارلىغاچلارنىڭ قېتىپ كەتكەن چىقىرىندىلىرى، بۇ ئۆيلەردە ئۇزۇندىن بۇيان ئادەم ئولتۇرمىغانلىقتىن بېشارەت بېرىپ تۇراتتى. بۇرۇنقى گۈزەل ھويلىنىڭ خاتىرىلىرىدىن ھېچقانداق بىر ئەسەر قالمىغان ئىدى. بۇ قورۇ ئۇنىڭ بۇرۇن تۇغۇلغان قورۇسىغا ھېچ ئوخشمايلا قالغان بولۇپ، ئاجايىپ بىر سىياققا كىرىپ قالغان ئىدى. بالىلىق چاغلىرىدا ئېسىدە قالغان ئەسلىمىلەر شۇنچە گۈزەل، شۇنچە قەدىرلىك بولسا كېرەك، بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن مەسئۇت سابىرىنىڭ چىرايى ئاشۇ ئۈستىدىكى ئاسماندەك بارغانسېرى تۇتۇلۇپ كەتتى. دېمىسىمۇ بۇرۇن ئاجايىپ گۈزەل خاتىرىلەرنى قالدۇرغان بىر جاينى كۆرگەندە، ئاشۇ بۇرۇنقى گۈزەللىكنى كۆرەلمىسە، كىشىنىڭ روھى ھەقىقەتەن چۈشۈپ كېتىدۇ. بۇرۇن بۇ ھويلىنى گۈزەللەشتۈرۈپ تۇرغان نەرسىلەر يالغۇز تەبىئەتنىڭ ئەسلى گۈزەللىكىلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى يەنە ئاشۇ تەبىئىي گۈزەللىككە تېخىمۇ گۈزەل تۈسلەرنى قوشقان ئادەملەرنىڭ مېھنەت تەرى ۋە شۇ تەبىئەتنى مەڭگۈلۈك ياشىنىتىشقا خاتىرىلەر قاتقان شۇ يەردىكى قەدىردانلاردۇر. ۋەھالەنكى، ھازىر ئەنە شۇ قەدىردان ئەزىزلەر بۇ يەردە يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقىدىغان ئانىسى ئايىسخان بىلەن دادىسى سابىر بۇ ئالەمدىن كۆچۈپ كەتكەن ئىدى، قامچىسىنى ئوينىتىپ «قاس!» چىقىرىپ، ھارۋىكەش ناخشىسىنى بولۇشىغا توۋلاپ مەھەللىنىڭ سۈكۈناتىغا شادلىق قوشىدىغان توختى ھارۋىكەش يوق ئىدى. مەسئۇت سابىرىنىڭ كۆڭلىگە ئىلىمنىڭ

چىرىغىنى ياغقان، دىلىغا «ئەلىق»نىڭ خاسىيىتىنى سېلىپ، ئوقۇش بىلەن يېزىشنى ئۆگەتكەن ئابدۇراخمان موللام ھازىر يوق ئىدى. ئورما چاغلىرىدا ئورما ناخشىسىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىپ، پۈتۈن دېھقانلارنىڭ ھاردۇقلىرىنى تاغ شاماللىرىغا قوشۇپ ئۈچۈرۈۋېتىدىغان تۇرغانتاي ئاكا يوق ئىدى. يەنە كىم - كىملەر بۇ دۇنيادىن ئۆتۈن- تىنسىز كۆچۈپ كەتكەن ئىدى. ئەنە شۇلار بىلەن بۇ يېزىدىكى نۇرغۇن ھېكايىلەر كۆمۈلۈپ كەتكەن ئىدى. دېمەك بىر يەرنىڭ گۈزەللىكى شۇ يەرنىڭ ئىنسانلىرى بىلەن گۈزەل! شۇ يەردىكى ئادالەت، ئەركىنلىك، مېھرى - مۇھەببەت بىلەن گۈزەل!

ئۇلار ئاتلىرىنى ھويلىنىڭ جەنۇب تەرىپىگە سېلىنغان ئېغىلغا ئەكىرىپ باغلاشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقاندا، قانداقتۇ بىر تونۇش ئاۋاز مەسىئۇت سابىرنىڭ قۇلىغا كېلىپ ئاڭلانغاندەك قىلدى. ئۇ ئېغىلدىن چىقىپ، ئۇدۇل دەرۋازا تەرەپكە قاراپ مېڭىپ، بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىغان ئىدى، ئۇنىڭ ئالدىدا بىر ئادەمنىڭ كۈلۈپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. بۇ ئادەم خۇددى ئىككى كىشىنىڭ بىرى ئىككى پۇتىدىن، يەنە بىرى ئىككى قولىدىن تۇتۇپ سوزۇۋەتكەندەك شۇنچىلىك ئۇزۇن ھەم شۇنچىلىك ئىنچىكە ئىدى. بېشىغا ئۆڭۈپ، كونىراپ، جىيەكلىرى تىتىلىپ ھېچ ھالى قالمىغان مانچېستىر دوپپا كىيگەن، ئۇچىسىغا كونا خادانى چاپان، تىزلىرىغا يوغان ياماق چۈشكەن ئىشتان كىيگەن، قوڭالتاق پۇتىغا ماكچىيىپ كەتكەن كەشە سىپىۋالغان، ياداپ قوۋۇزلىرى چىقىپ قالغان بۇ ئادەم دەل نۇرتاينىڭ ئۆزى ئىدى. مەسىئۇت سابىرى نۇرتاينى تونۇغان ھامان كاللىسىدا «ۋال» قىلىپ چاققان چاقماقتەك بالىلىق چاغلىرى ئۆتۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئېسىدىن نۇرتاينىڭ مۇسكۇللىرى پۈلتىيىپ چىققان ۋە كۈن نۇرىدا تاۋلىنىپ ۋال - ۋۇل پارقىراپ تۇرغان ئىككى بىلىكىنى بۇركۈتنىڭ مەزمۇت قانىتىدەك كىرىپ تۇرۇپ، ئۆزىنى ئېگىز يادىن دەريانىڭ ئاتقان چاغلىرىدىكى جەسۇر قىياپىتى لەپىدە كەچتى - دە، ھازىرقى تۇرقىغا قاراپ كاللىسىنى بىر سالقىن تۇمان ئورۇۋالغاندەك، بېشىغا بىر چېلەك مۇزدەك سۇ قۇيۇلغاندەك بولۇپ كەتتى. مەسىئۇت سابىرى ئىختىيارسىز ھالدا ئۇنىڭغا قۇچاق ئېچىپ ئالدىغا باردى، نۇرتايمۇ ئۇزۇن، ئورۇق قولىنى سەل ھېيىققاندەك يېيىپ ئۇنىڭغا قاراپ كەلدى، ئىككى دوست چىڭىدە قۇچاقلىشىپ شۇنچىلىك سەممىي كۆرۈشتى. مەسىئۇت سابىرى بولسا ئۆز دوستىنى باشتىن بويىغا بىر قاراپ چىققاندىن كېيىن، ھەقىقەتەن كۆز ئالدىدا تۇرغان ئادەمنىڭ دەل نۇرتاي ئىكەنلىكىگە ئىشەندى. بۇ ئادەم نۇرتاينىڭ ئۆزى بولسىمۇ ئەمما، مەسىئۇت سابىرنىڭ خاتىرىسىدىكى نۇرتاي ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ دوملاق يۈزى ياغاقلىشىپ قالغان، كۈن نۇرىدا كۆيۈپ ۋال - ۋۇل پارقىراپ تۇرىدىغان يۈزلىرىنى ساقال باسقان، چىرايى تاتىرىپ سارغىيىپ كەتكەن ۋە نۇرلۇق كۆزلىرى بولسا ئولتۇرۇشۇپ، نۇرلىرى ئۆچكەن چىراغدەك خىرەلىشىپ قالغان، كۆز ئۇۋۇلىرىنىڭ چۆرىسىگە مەزگىلسىز ئۇششاق قورۇقلار چۈشكەن بولۇپ، خۇددى زەي باسقان تاۋۇزلۇقنىڭ كەپىسىدە كېچە - كۈندۈز يېتىپ قويۇپ، ئەتىدىن كەچكىچە يالاڭ ئاياق تاۋۇزلۇققا سۇ تۇتۇپ يۇرۇيدىغان دېھقاننىڭ دەل ئۆزىگىلا ئوخشاپ قالغان ئىدى. دەرۋەقە، ئۇ تۇغۇلۇشتىنلا دېھقان بولۇپ تۇغۇلغان ئىدى. دېھقان دېگەن شۇنچىلىك تېز قىرىپ كېتىدىغان ۋە ھاياتنىڭ ھېچ خۇۋلۇقىنى كۆرمەي خۇددى بۇ ئەلەمدە ھېچ ياشىمىغان ئادەمدەك ئۇ ئالەمگە جىمجىت كۆچۈپ كېتىدىغان كىشىلەر ئىكەنلىكىنى مەن يېزىپ يۇرمىسەممۇ ھەممە كىتابخانىلار ئوبدان بىلىدۇ ھەقاچان. لېكىن رومان بولغاندىكىن ئازراق قىستۇرما بايان قىلىپ ئۆتۈپ كەتسەم، ئۇيغۇر دېھقانلىرىنى كۆرمىگەن چەتئەلدە تۇغۇلۇپ ئۆسۈپ يېتىلىۋاتقان ئەۋلادلىرىمىزغا ئازراق پايدىسى بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس. ئەمدى گېپىمىزگە كەلسەك مەسىئۇت سابىرى ئۇنىڭ بىلەن قايتا قول تۇتۇشۇپ كۆرۈشكەنده، ئۇنىڭ قوللىرىنىڭ قوپال ۋە تېرىلىرىنىڭ خۇددى ئاتنىڭ چۈلۋۇرىنى تولا تارتقان ھارۋىكەشنىڭ قوللىرىدەك بولۇپ كەتكەنلىكىنى بايقىدى. نۇرتاي بىلەن دىدارلىشىشى ئۇنىڭ ئۈچۈن بىر بەخت ئىدى. ئەمما، نۇرتايدىكى بۇنداق ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىش ئۇنى بىر ئاز بىئارام قىلدى ھەمدە كۆڭلى سەل يېرىم بولغاندەك بولدى ۋە كۆڭلىدىن ۋاللىدە قىلىپ گىيوتېنىڭ مۇنۇ بېيىتلىرى كەچتى.

قايتۇرۇپ بەر سەنمۇ ئاشۇ ياشلىقنى،
هاياتقا تۇنجى تاپ باسقان چېغىمنى.
قايتۇرۇپ بەر ماڭا ئوتلۇق بېيىتلار،
كۆيلەرگە پەيۋەستە جانۇ جىسىمنى① .
①«فاۋست» دىن ئېلىندى

دەل شـــۇ چاغدا نۇرتاي ئېغىل تەرەپتىن ئۆزىگە قاراپ ئۇدۇل كەلگەن ئابدۇراخمان شـــاھىدى بىلەن كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن، مەسئۇت سابىرنىغا بۇرۇلۇپ قارىدى ۋە يانچۇقىدىن بىر باغلام ئاچقۇچلارنى چىقىرىپ تۇرۇپ ـ ئەگەر ئۆزىڭىز ئۆســـۈپ چوڭ بولغان ئۆيلەرنى كۆرۈپ باقماقچى بولســـڭىز، مانا بۇ ئاچقۇچلار. ئاكىڭىز زەيناۋىددىن شەھەرگە كۆچۈپ كېتىشىنىڭ ئالدىدا، بۇ قورۇغا مېنى قاراپ قويۇشنى تاپىلاپ، بۇ ئاچقۇچلارنى بېرىپ قويۇپ كەتكەن ئىدى. قورۇنىڭ ھالى مانا بۇ، ئۆزىڭىز كۆرۈپ تۇرۇپســـىز. قولۇمدىن كەلگىچە مۇشـــۇنچىلىك قاراپ قويدۇم. بىز دېھقان ھەق دېگەننىڭ ئىشـــى بېشـــىمزدىكى چېچىمزدىن تولا ھەق. ياز بولدىمۇ قولىمىز ئىشـــتىن بوشـــمايدۇ. ئېتىز ـ ئېرىقنىڭ ئىشـــلىرى بىلەن بولۇپ كېتىپ، بۇ قورۇغىمۇ تۇزۇكرەك قارالمىدىم. قاراڭ ئەتراپقا، ھەممە يەرنى ياۋا ئوت ـ چۆپلەرنىڭ بېسىپ كەتكەنلىكىنى، ـ دەپ خۇددى دادىسىنىڭ ئالدىدا گۇناھ ئۆتكۈزۈپ قويغان بالىدەك بېشىنى تۆۋەنگە سېلىپ تۇردى. نۇرتاينىڭ گەپلىرى، ئۆزىنى سىزلەشلىرى ۋە ئۇنىڭ تەققى ـ تۇرقى مەســـئۇت ســـابىرنىڭ كۆڭلىنى تېخىمۇ پەرىشـــان قىلدى بولغاي، ئۇ ئوشـــۇق ـ توشـــۇك گەپ قىلمايلا، نۇرتاينىڭ قولىدىكى ئاچقۇچلارنى ئېلىپ، ئۆي تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ پېشـــايۋاننىڭ ئۈســـتىگە چىقىپ ئۇدۇلدىكى ئۆينىڭ ئىشـــىكىنىڭ قۇلۇپىنى ئېچىشـــى بىلەن تەڭ، ھاۋا بىردىنلا ئۆزگىرىپ، ئاســـمان گۈمبىزى كۆمتۇرۇلۇپ چۈشـــۈپ كېتىدىغاندەك گۈلدۈر ـ قاراس قىلغان ئاۋازلار چىقىپ، ۋال ـ ۋۇل قىلىپ چاقماقلار چېقىلىپ، پۈتۈن ئاســـماننى زەرەتلەنگەن قارا بۇلۇتلار قاپلاپ كەتتى. ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا،ئۇشـــتۇمتۇت ھەممە نەرســـە قارىداپ كەتتى. شـــۇ دەمدە بۇ ۋاقىتســـز چۈشكەن قاراڭغۇلۇققا پاكار ـ پاكار ئۇچقان قارلىغاچلارنىڭ تەنتەنىسى بەخش ئېتىپ تۇراتتى. مەسئۇت ســـابىرنىڭ كۆچەپ ئىتتىرىشـــى بىلەن تەڭ ئىشـــىك كەڭ ئېچىلدى، ئۇ بوســـۇغىدىن ئاتلاپ ئۆينىڭ ئىچىگە كىردى، ئۆينىڭ ھاۋاســـى بۇزۇق ۋە تالادىن بەتتەر قاراڭغۇ ئىدى. ئارقىســـىدىن ئابدۇراخمان شـــاھىدى بىلەن بىرگە كىرگەن نۇرتاي دەرھال ئۆينىڭ دېرىزىلىرىنى ئېچىۋەتتى. بىردەمدىلا ئۆينىڭ ھاۋاســـى ياخشـــلىنىپ، ئىچىدىكى نەرســـىلەر گۈڭگا كۆرۈنۈشـــكە باشـــلىدى. ئۇلارغا ســـۇۋاقلىرى ئۇركۈپ كەتكەن تۆت تام سۇكۇنات ئىچىدە قاراپ تۇراتتى. ئۆينىڭ ئىچى سۈپۈرۈپ تاشـــلىغاندەك يالىڭاچلىنىپ قالغان بولۇپ، نە بورا، نە كىگىز، نە ئىشـــكاپ، نە ســـاندۇق، نە يوتقان ـ كۆرپە، نە كونا، نە بۇزۇلغان ھېچ بىرنەرسە يوق ئىدى. ھەتتا ئوچاق بېشىدا قاچا ـ قومۇچلارنىڭ سۇنۇقىمۇ كۆرۈلمەيتتى. ئۆينىڭ تۇرىســـىدا قاچانلاردۇر ئۇۋا ســـالغان ئۆي قارلىغاچلىرىنىڭ چۆۋۈلۈپ كەتكەن چاڭگىلىرىنىڭ قالدۇقلىرى ساڭگىلاپ تۇراتتى. مانا بۇ ئۆي ئەينى چاغلاردا مەسئۇت سابىرى ئاتا ـ ئانىســـى بىلەن، ئاكا ـ ھەدىلىرى بىلەن ئولاش ـ چۈلاش ئولتۇرۇپ تاماق يېگەن ئاشخانا ئۆي ئىدى. ئۇ ئاستا مېڭىپ ئوچاق بېشىنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە قولى بىلەن ئۇنىڭ ئۈستىنى سىلىدى. ئۇنىڭ قولىغا تەگكىنى ئۆز ۋاقتىدا ئاپىســـىنىڭ قوللىرى تەگكەن ئىزلار ئەمەس، بەلكى نېپىز بىر قەۋەت چاڭ ـ توزانلاردىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ كۆزىگە ئىختىيارسىز ياش كەلدى، مانا بۇ ئوچاقنى ئانىسى ئۆز قولى بىلەن لاي ئېتىپ، خام كېسەكلەر بىلەن سالغان، ئەتراپىنى ئۆز قولى بىلەن سۇۋاپ، ئاپاق ئاقارتقان ئىدى، مۇشـــۇ ئوچاق بېشـــىدا تۇرۇپ يەتتە بالىغا ئاش ئەتكەن، تاماقلارنى قاچا ـ قاچىغا ئۇســـۇپ بولۇپ

«مەسئۇت!، زەيناۋىددىن! بالىلىرىم تاماق پىشتى، يەۋىلىگىلار » دەپ چاقىرغان ئىدى. ھازىر ئانىسىنىڭ ئەنە شۇ زىل ئاۋازلىرى قۇلاق تۈۋىدە جاراڭلىغاندەك بولدى. بۇ چاغدا، ئۇنىڭ ھەرىكەتسىز يۈزلىرىنى بويلاپ ئاققان مونچاقتەك ياشلارنى كۆرگەن ئابدۇراخمان شاھىدى ئاغىنىسىگە نېمە دەپ تەسەللى بېرىشنى بىلەلمەي يېنىدا داڭ قېتىم تۇراتتى. ئۇ ئەمدى ئاغىنىسىنىڭ دەردىگە قانداق يېتىشنى، شىكەستىلەنگەن يۈرىكىگە قانداق دەرمان تېپىشنى بىلمەي، ئۆزىنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلۇپ، ئۆينىڭ تورۇسىغا قارىۋالغان ئىدى. دېمىسىمۇ ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن تارتىپ ئۇزاق يىللاردىن بېرى بىرلىكتە ياشاپ كەلگەن كونا ئۆي ـ جايلار مانا ھازىر ئىنىس ـ جىن ياشىمايدىغان پىنھان ماكانغا ئايلىنىپ قالغان تۇرسا، ئۆكۈنمەي تۇرالامدۇ دەيسىز؟!. ھازىر پەقەت، مەسئۇت سابىرىنىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ماكان ۋە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن زامانىنىڭ خاتىرىسى سۈپىتىدە، ئالدىدا نۇرتايلار تۇراتتى.

بەئەينى تۇگمەن تېشىدەك ئۇزلۇكسىز پىرقىراپ كېتىۋاتقان بۇ ۋاقىت، ھەممە كىشىنى ئۇگۇتتەك ئىزىپ، ئۇگۇتۇپ يوق قىلىۋېتىپ باراتتى. ۋاقىتنىڭ تۇگمەن تېشى يالغۇز بەدەننىلا ئەمەس، بەلكى يەنە ئىنسانىنىڭ روھىنىمۇ ئىزىۋاتاتتى. دېمەك ھەممە مەۋجۇدات ئىزىلىپ يوق بولۇپ كېتىدىغان بىر دۇنيادا ياشاۋاتىمىز. بىزدىن ئارقىمىزدا قالىدىغىنى پەقەت قىلغان ياخشىلىقىمىز ۋە يامانلىقلىرىمىزدىن پۈتۈلگەن بىر يۈرۈش خاتىرىلەرلا ئىدى. مەسئۇت سابىرىنىڭ ئاتا ـ ئانىسىمۇ ئەنە شۇ رەھىمسىز ۋاقىتنىڭ تۇگمەن تاشلىرىدا ئىزىلىپ، تۇپراققا ئايلىنىپ بولغان ئىدى. ئۇلاردىن قالغىنى ئەل ـ يۇرتقا قىلغان ياخشى ئىش ـ ئىزلار بىلەن ۋەتەن ۋە مىللەت ئۈچۈن قەلبىگە ئېسىل ئارزۇ ـ ئارمانلارنى پۈككەن ئوغلى مەسئۇت ئىدى. ئەنە نۇرتايمۇ شۇ رەھىمسىز ۋاقىتنىڭ تۇگمەن تاشلىرىدا ھەممىدىن بەكرەك يانجىلىپ كەتكەندەك قىلاتتى. تەققي ـ تۇرقىنىڭ ھالى شۇنى شۇنچىلىك روشەن رەۋىشتە كۆرسىتىپ تۇرۇۋاتاتتى.

ئۇلار ئۆيىدىن قورۇغا چىققان چاغدا تالادىن خۇددى نۇرتاينىڭ بالىلىق چاغلىرىغا قويۇپ قويغاندەك ئوخشايدىغان بىر بالا كىرىپ كەلدى ـ دە، قورۇدىكىلەرگە چاقماقتەك سالام بەردى ۋە ـ دادا، سىلەرنى ئاپام چاقىرىۋاتىدۇ، ئازراق چاي ـ پاي ئىچىپ، قورساقنى ئەستەرلىگەچ پاراڭلاشسۇن دەيدۇ، ـ دېدى. نۇرتاي بۇ بالىنى ئۇلارغا تونۇشتۇرغاندەك قىلىپ، ـ بۇ مېنىڭ چوڭ ئوغلۇم، ئىسمى رۇستەم، بۇنىڭ كەينىدە يەنە ئىككى قىز بىر ئوغلۇم بار، ـ دەپ ئۇلارنى ئۆز ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى ۋە ئۇلارنى قورۇسىغا باشلاپ ئەكەلدى. نۇرتاي بولسا بۇرۇنقى ئۆزىنىڭ ئۆيىدە ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى تۇگەپ كەتكەن ۋە سىڭىللىرىنى ياتلىق قىلىۋەتكەن بولغاچقا قورۇ ئۇنىڭغا دەللىك قالغان ئىدى. شۇڭا بۇ قورۇ مەسئۇت سابىرىغا ياد ئەمەس ئىدى. ھويلىنىڭ ئىچى ئۆزگەرمەي بۇرۇنقىدەكلا تۇرغان ئىدى، پەقەت دەرۋازا بىلەن ئۆيلەرنىڭ ئىشىك ـ دېرىزىلىرىنىڭ ياغاچلىرى ئۇپراپ، كۆك سىرلىرى ئۆڭۈپ، كونىراپ كەتكەن ئىدى. ئۇلارنىڭ ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ سالام بېرىپ تۇرغان چوكان بولسا نۇرتاينىڭ ئايالى ئىدى. بۇ ئايال تېخى يىگىرمە بەشلەرگە كىرمىگەن بولسىمۇ، يېشىغا باققاندا بالدۇر قىرىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. چېكىسىدىن چېكىلەپ باغلىۋالغان گۈللۈك ياغلىقىنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ تۇرغان بىر ئۇچىنى چاققانلىق بىلەن ئارقىسىغا تاشلاپ تۇرۇپ، ناھايىتى ئوچۇق چىراي بىلەن مېھمانلارنى ئۆيگە باشلىدى. ئۇچىسىغا قىزىل ۋە سېرىق ئارىلاش رەڭدار چىتتىن ئۇزۇن كۆڭلەك، پۇتىغا كونىراپ كەتكەن ئەترەڭ توپلەي كىيىۋالغان ئىدى. ياغلىقىنىڭ سىرتىغا چىقىپ تۇرغان چاچلىرى بىلەن قاشلىرى قۇندۇزدەك قارا، كۆزلىرى قاراڭغۇ تۇندەك ئىدى. سۇمباتلىق گەۋدىسىنىڭ ياپىيېشىل ئۇزۇم بارىڭىنىڭ پايانى ئاستىدا تېز ـ تېز ھەرىكەت قىلىپ تۇرۇشىدىن، ناھايىتىمۇ چاققان، ئۆي ئىشىغا پىشىقان ئايال ئىكەنلىكى كىشى كۆزىگە روشەن چېلىقىپ تۇراتتى. بۇ ئاددىي ھەم رەتلىك

سەرەمجانلاشتۇرۇلغان قورۇ بولسا، ئاناتولىيەدىكى تۈركلەرنىڭ قورۇسىدىن نەچچە ھەسسە گۈزەل، ئۆزگىچە كۆركەم، ئازادە ئىدى. بۇ قورۇ گەرچە بىر دېھقاننىڭ قورۇسى بولسىمۇ، ئەمما ھەممە نەرسە جاي - جايىدا ئىدى. ھويلىدا يا بىر تال مەنگەن، ياكى بىر تال زىغىرنىڭ پاخىلى كۆرۈنمەيتتى ۋە ياكى ئېغىلدىكى كالا- قويلارنىڭ تېزەك -مايالىرىنىڭ ھىدى پۇرىمايتتى. ئۇزۇم باراڭلارمۇ شۇنچىلىك رەتلىك بولۇپ، ھەربىر يوپۇرماق خۇددى قول بىلەن سۈرتۈپ قويغاندەك شۇنچىلىك پاكىز، ياپىبشىل پارقىراپ تۇراتتى. ئۇزۇملەرنىڭ تۆۋىدىكى بوش يەرلەرگە تىكىۋەتكەن قوناقلار قىرقىپ قويغاندەك تەكشى بوي تارتىپ ئۆسۈشكە باشلىغان ئىدى. باراڭنىڭ نېرىراق تەرىپىدىكى كىچىك گۈلزارلىقتا ئېچىلىپ كەتكەن ھەرخىل رەڭدىكى ئەتىر گۈللەر بىلەن بەس - بەسىتە ئېچىلىپ كەتكەن تاجى گۈللەر كىشىگە ئېستېتىك زوق ئاتا قىلىپلا قالماي يەنە، ئۇلاردىن كېلىۋاتقان شېرىن پۇراق ئالامەت راھەت، ھۇزۇر بەخش ئېتەتتى. بۇ ئاددىي دېھقان قورۇسىدىكى بۇ خىل گۈزەللىك ئىستانبۇلدىكى خېلى - خېلى مەن - مەن دېگەن پاشالارنىڭ قورۇسىدىمۇ يوق ئىدى. ئۆيگە دەسسەپ كىرىدىغان سۇپىلار كالا تېزىكى ئارىلاشتۇرۇلغان سېغىز توپىدا ئېتىلگەن سۇيۇقراق لاي بىلەن سۇۋالغان بولۇپ، خۇددى مېغىز رەڭدە سىرلىۋەتكەندەك يالتىراپ تۇراتتى. ھەرگىز ئاناتولىيە دېھقانلىرىنىڭ قورۇسىدەك قويغان قويغان يەردە چېچىلىپ تۇرىدىغان ھېچقانداق بىر نەرسە يوق ئىدى. دېمەك ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ قورۇ مەدەنىيىتى ئاناتولىيە تۈركلىرىنىڭ قورۇ مەدەنىيىتىدىن خېلىلا ئۈستۈنلۈكى مۇشۇ ئاددىي دېھقاننىڭ قورۇسىدىن مانا دەپ چىقىپلا تۇراتتى .مېھمانلار پاك - پاكىز سۇپىلارنى دەسسەشكىمۇ كۆزى قىيمىغان ھالدا، ئاۋايلاپ قەدەملەرنى تاشلاپ ئۆينىڭ ئىچىگە كىردى. ئۇلارنى نۇرتاي ئوڭ تەرەپتىكى ساراي ئۆيگە باشلىدى. ئۆينىڭ ئىچى ناھايىتىمۇ ئاددىي سەرەمجانلاشتۇرۇلغان بولغاچقا، كەڭ، ئازادە كۆرۈنەتتى ۋە ئىچىگە كىرگەن ئادەمگە ھۇزۇر ئاتا قىلاتتى. ئۆينىڭ تورۇسىدىكى لىم ياغاچلارنى تولا سۈرتكەچكىمكىن خۇددى زەيتۇن يېغىدا مايلاپ قويغاندەك پارقىراپ كەتكەن ئىدى، تۆردىكى سىرلىرى ئۆڭۈپ كەتكەن ساندۇقنىڭ ئۈستىگە قات - قات قىلىپ تىزىلغان ئورۇن - كۆرپىلەرنىڭ شۇنچىلىك ھەۋەس بىلەن قاتلانغانلىقى، ئۈستىگە ياپقان چۆرىلىرىگە رېشىلىيە ئىشلىگەن ئاق ياپقۇچتىن مۇدۇرۇپ چىققان قىرلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى. ئۆينىڭ بىر بۇلۇڭىغا ياغاچچىنىڭ چېۋەر قولىدىن پۈتكەن بۇلۇڭ ئۈستەل قويۇلغان ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە يېرىم تاقا سېرىق ئەتلەس يېپىلغان بولۇپ، ئۈستىدىن تۆۋەنگە تاشلىنىپ تۇرغان قىسمىدىكى توق سېرىق، تېگى ئاق رەڭدىكى مونچاق شەكلىدىكى ساددا گۈل نۇسخىلىرى ئۆزگىچە جەلپكارلىققا ئىگە ئىدى. سېرىق ئەتلەس ياپقۇچنىڭ ئۈستىگە يوغان بىر قاپاقتىن ياسالغان گۈلدان تىزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىگە تولۇق ئېچىلغان ئەتىر گۈللەر، يېڭىلا ئېچىلغان كاككۇك گۈللىرى شۇنچىلىك ئەپچىل تىزىلغان ئىدى. قاپاق گۈلدانىنىڭ سىرتىدا ساڭگىلاپ تۇرغان كاككۇك گۈللىرىنىڭ ھەم ئۇزۇن ھەم ئىنچىكە ياپىبشىل ياپراقلىرى خۇددى قاپاقنىڭ سىرتىغا چىگىلگەن مەجنۇنتال يوپۇرماقلىرىدەك چىرايلىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قاپاق گۈلدانىنىڭ سېرىق سىرتى خۇددى سۇغۇر مېيىدا پىشۇرۇلغان موڭغۇل بوغۇرسىقىدەك ھەم پارقىراپ ھەم قورساق سېلىپ تۇراتتى. بۇلۇڭ ئۈستەل بىر يۇرۇش تۇرقى، بەجايىكى كىشىگە پىنھان قاراڭغۇ بۇلۇڭدا گۈل تۇتۇپ تۇرغان گۈل ساتقۇچى قىزنى ئەسلىتەتتى. يەرگە سەل ئۆڭگەن غۇلجا تىكمەتلىرى سېلىنغان بولۇپ، ئۈستىگە دەسسىگەن ئادەمنىڭ پۇتىغا بۇلۇتتەك پېتىپ، ئۇزۇن يولدىن كەلگەن يولۇچىلارغا قىسقا ۋاقىتلىق بولسىمۇ ئارام بەخش ئەتكەن ئىدى. قورۇغا قاراپ يەنى ئېنىقراق قىلىپ ئېيتساق جەنۇبقا قاراپ ئېچىلىدىغان ئىككى دېرىزىگە، ئۈستىدىن تۆۋەنگە ئازراقلا چۈشۈپ تۇرىدىغان، ئاستىغا گۈللۈك رېشىلىيە ئىشلىگەن ئاق نېپىز پەردە تارتىلغان بولغاچقا، تالادىكى يورۇقلۇق ئۆينىڭ ئىچىگە تولۇق چۈشۈپ تۇراتتى. ۋەھالەنكى، بۇ ئۆيلەر پاكار سېلىنغان دېھقان ئۆيلىرى بولسىمۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئادەتتى بويىچە كۈنگەيگە قارىتىپ سېلىنغان ئۆيلەر بولغاچقا، ئۆينىڭ ئىچى شۇنچىلىك يورۇق ئىدى.

مەسئۇت سابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدە ئۇدۇل بېرىپلا كىگىزلەرنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان بېغىررەڭ مەخمەل كۆرپىنىڭ ئۈستىگە كېلىپ بەھۇزۇر ئولتۇردى ۋە ئىككىلىسى تەڭلا قوللىرى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلىپ، يەنە قايتا ئامان ـ ئېسەنلىك سوراشقاندىن كېيىن، ئازادە پاراڭلىشىشقا تەرەددۇت قىلىشى بىلەن تەڭ، ئۆيگە رۇستەم مۇرىسىگە لۆڭگە ئارتقان، بىر قولىدا ئىۋرىق، بىر قولىدا تەلەڭگە تۇتقان ھالدا چاقماقتەك كىرىپ كەلدى ۋە كۈلۈپ تۇرۇپ مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ تۇتتى. بۇ ئارىدا نۇرتاي يان تامغا يۆلەپ قويغان شىرەنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ قويدى، ئاندىن ئۈستىگە گۈللۈك داستىخان سالدى ۋە ھېچ گەپ ـ سۆز قىلماي چىقىپ كېتىپ، بىردەمدىن كېيىن يوغان ـ يوغان قىزىرىپ پىشقان نېپىز چوڭناندىن ئۈچنى ئەكىرىپ، داستىخاننىڭ ئۈستىگە قويدى ۋە كەينىدىن يوغان كورىغا ئېتىلگەن ئۈستىنى لىقمۇلىق قايماق يېپىپ تۇرىدىغان ئەتكەن چاينى ئەكىرىپ، ئاپقۇر چىنىلەرگە تولدۇرۇپ قۇيۇپ، چوڭنانىنى ئوشتۇغاندىن كىيىن، مېھمانلارنى ئېلىشقا تەكلىپ قىلدى ۋە يەنە چوڭ ناندىن بىر پارچىنى ئېلىپ ئۇشتۇپ ـ ئۇشتۇپ مېھمانلارنىڭ چىنىسىغا ئۇنىمىغىنىغا قارىماي ئۆز قولى بىلەن سېلىپ قويدى. نۇرتاي مانا مۇشۇ بىر يۇرۇش مەشغۇلاتلارنى قىلىۋاتقاندا مەسئۇت سابىرى ئۇنى شۇنچىلىك ئىنچىكىلىك بىلەن چاندۇرماستىن كۆزىتىپ ئولتۇردى. دەل مۇشۇ چاغدا ئاسمان يەنە گۈلدۈرلەپ، چاقماق چىقىپ، ئارقىدىنلا يامغۇر قۇيۇۋەتتى. شامالمۇ جىم تۇرماي ئۆز كۈچىنى كۆرسىتىپ، ئوچۇق تۇرغان دېرىزىلەردىن يامغۇر تامچىلىرى ئۆيگە ئەكىرىشكە ئۇلگۈرگەن ئىدى. دېمەك ھاۋامۇ خۇددى مەسئۇت سابىرىنىڭ كەيپىياتىغا ئوخشاش ھەم خۇشاللىق ھەم قايغۇلۇق قىياپەتنى ئەكس ئەتتۈرۈاتقاندەك قىلاتتى.بۇ چاغدا نۇرتاي ئورنىدىن تۇرۇپ، دېرىزىلەرنى يېپىۋېتىپ، جىممىدىلا جايىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئۆينىڭ ئىچىدە دېرىزىگە تاراسلاپ ئۇرۇلۇۋاتقان يامغۇرنىڭ ئاۋازىدىن باشقا بىر ئاۋاز يوق ئىدى. مەسئۇت سابىرى بۇ سۈكۈناتنى بۇزۇپ ـ كىچىك چاغلىرىمىزدا دەيدىغان بىر گەپ بار ئىدى، نۇرتاي، بەلكى ئېسىگىدە باردۇ يەنى «سىم ـ سىم يامغۇر جاندىن ئۆتەر، شار ـ شار يامغۇر ياندىن» دەيدىغان. يامغۇر ھازىر شارىلداپ يىغىۋاتىدۇ، شۇڭا ئۇزۇنغا بارمايلا توختايدۇ، ـ دەپ، خۇددى بالىلاردەك ئوچۇق كۈلۈپ نۇرتايغا قارىدى. نۇرتاي بولسا، گويا ئۆز غوجايىنىنىڭ گېپىنى تەستىقلاۋاتقان مالايدەك بېشىنى ئىتتىك ـ ئىتتىك لىڭشىتىپ تۇرۇپ ـ شۇنداق ئەپەندىم! شۇنچە يىللار ئۆتۈپمۇ ئاشۇ گەپلەرنى ئۇنتۇپ قالماپسىز، ئوقۇغان ئادەم دېگەن يەنە باشقىچە بولىدۇدە، ـ دەپ بىر قولى بىلەن ئىشتىنىنىڭ تىزىدىكى ياماقنى تاتىلاپ، خۇددى يېڭى كەلگەن كېلىنلەردەك ئۆز ئۆيىدىمۇ قورۇنۇپ ئولتۇرۇپ تۆۋەن ئاۋازدا گەپ قىلدى. پەقەت «ئەپەندىم!» دېگەن سۆزنىڭ ئۇرغۇسىنى كۆتۈرۈپ ئېيتتى. بۇ چاغدا مەسئۇت سابىرىنىڭ كاللىسىدىمۇ چاقماقلار چاققاندەك بولۇپ، خۇددى بەختلىك بالىلىق دەۋرلەرنىڭ غايىب بولغان ئىزلىرىنى قايتىدىن كۆرمەكچى بولۇۋاتقاندەك، نۇرتايغا سىنچىلاپ قارىدى. نۇرتاي بولسا گويا قانداقتۇ بىر گۈزەل ئەسلىمىلەرنى ئەسلەشكە جۇرئەت قىلالماي، ئاشۇ ئەسلىمىلەرنى تولا ئەمگەك قىلىپ قېتىپ كەتكەن قوللىرى بىلەن نېرىغا ئىتتىرىۋاتقاندەك كۆرۈندى. نۇرتاينىڭ ھەم ھۆرمەت ئارىلاش ھەم تارتىنىۋاتقان قىياپەتتە ئېيتقان سۆزلىرى ۋە ئەپسىز ھەرىكەتلىرى مەسئۇت سابىرىنى تېخىمۇ مەيۇسلەندۈردى. ئۇ بۇ ئون نەچچە يىلنىڭ ئىككى ئوخشاش قەلبكە، ئوخشاش ئوي ـ پىكىرگە ئىگە ئىككى سەبى بالىنى ئىككى دۇنياغا تەۋە ئىككى ئىنسان قىلىپ يېتىشتۈرگىنىگە ئىسيان قىلغۇسى كەلدى. دەرۋەقە، مەسئۇت سابىرى مۇشۇ يېزىدىن ئايرىلغان 17 يىل جەريانىدا، مەيلى غۇلجا شەھىرىدىكى يەتتە يىللىق ئوقۇش ھاياتىدا بولسۇن، مەيلى ئىستانبۇلدىكى ئون يىللىق ئوقۇش ھاياتىدا بولسۇن، يۈكسەك مەقسەتلەرنى كۆزلەپ، ئۆز ئىرادىسى بويىچە ئىلىم ـ پەن پىراقىدا دەلى ـ دىۋانە، ياقا ـ يۇرتلاردا سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ، ئۆزىنى تاۋلىغان بولسا، نۇرتاي مۇشۇ كۆك قۇببەنىڭ ئاستىدىكى ئانا يۇرتتا تۇرمۇشنىڭ مۇشەققەتلىرى ئىچىدە تۇپراقتىن كۆپرەك ھوسۇل ئېلىشنى بىردىنبىر مەقسەت قىلىپ جاپالىق ئەمگەك

قىلغان ئىدى. ھەر ئىككىلىسىنىڭ قىلغىنى جاپالىق ئەمگەك بولسىمۇ، بىرىنىڭ ئەقلى ئەمگەك يەنە بىرىنىڭ جىسمانىي ئەمگەك ئىدى. دېمەك جىسمانىي ئەمگەك ئادەمنىڭ جىسمانىي كۈچىنى خورىتىپلا قالماي يەنە ئادەمنىڭ روھىنىمۇ قورۇتۇپ تۈگىتىۋېتەتتى. مانا بۇنىڭ تىپىك ۋەكىلى مەسئۇت سابىرىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغان نۇرتاي ئىدى. ھەر ئىككىلىسى بالىلىق دەۋرلىرىدە قەلبلىرىگە ئەڭ گۈزەل بىغۇبار سىرلىق تۇيغۇلارنى پۈكۈپ، ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىڭ كويىدا ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان ئۇلۇغ دەريالاردا غۇلاچ تاشلاپ ئۈزگەن بولسا، ھازىر نۇرتاي خۇددى بۇ ھاياتنىڭ ئاخىرقى قىسملىرىنى ياشاۋاتقان ئادەمدەك شۇنچىلىك جۇرئەتسىز بولۇپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بۇرۇنقى گۆدەكلىكىدىن دېرەك بېرىپ تۇرىدىغان لەۋلىرى ئەتراپىدىكى سېرىق تۈكلەرنىڭ ئورنىغا ھازىر يىرىك، توم قارا ساقال - بۇرۇتلار چىققان ئىدى. ئاۋازىمۇ، مىجەزىمۇ ئۆزگەرگەن بولۇپ، ھازىر بۇرۇنقىدەك جانلىق، چاقماقتەك چىققان ۋە سۆزمەن ئەمەس، بەلكى ئېغىر بېسىق، ئاز گەپ قىلىدىغان مىسكىن ئادەمگە ئايلىنىپ قالغان ئىدى. مەسئۇت سابىرى بولسا تام تەتۇرىسىگە بۇ ھاياتنى ئەمدى باشلىغان، دىللىرىدا ئىلھام بۇلاقلىرى جۇشقۇنلاپ تۇرىدىغان، ئۇلۇغ ئارزۇ- ئىستەكلەر ئۇچۇن تېخى يېڭى يولغا ئاتلانغان قىران يىگىتلەردىن بولۇپ ھېسابلىناتتى. ۋەھالەنكى، نۇرتاينىڭ يەلكىسىدىكى كەتمەن ئۇنىڭ مۇرىسىنى بېسىپ بارغانسېرى يەرگە يېقىنلاشتۇرۇۋاتقانلىقى ئېنىق ئىدى. دەرھەقىقەت، ئۇيغۇر دېھقانلىرى ماڭلىيىدىن مۇزدەك تەر ئاققۇزۇپ، مىڭبىر مۇشەققەتتە جاپالىق ئىشلىگەن بىلەنمۇ ئېتىزنىڭ قېرىدىن نېرى كېتەلمەي، ئۆزلىرىنىڭ يۇرتىدا بىر ئۆمۈر غۇربەتچىلىك ئىچىدە ئۆتۈپ، ھەتتا بۇ دۇنياغا تۆرەلمىگەندەك ئۇن - تىنسىز ئۆلۈپ، پۈتۈنلەي ئۇنتۇلۇپ كېتەتتى. دەرۋەقە، بۇ دۇنيادا يېڭىلىق ئىزدىگەن ۋە ئۇزلۇكسىز پۈتۈن بىر مىللەتنىڭ تەقدىرى ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزگەن كىشىگە بۇ ھايات يەنىلا گۈزەل، ھامان بۇنداق ئادەملەر يۈرەكتىن يۈرەككە يول ئېلىپ، باسقان ئىزلىرى مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ.

شۇ دەمدە يېغىۋاتقان يامغۇرنىڭ ئاۋازى بارا - بارا پەسلەشكە، دېرىزىگە ئۇرۇلۇۋاتقان يامغۇر تامچىلىرىنىڭ ساناقسىز سانىمۇ ئازىيىشقا باشلىغان ئىدى. مانا ئەمدى مېھمانلارنىڭ قاچىلىرىغا چىلانغان نانلارنى يەپ بولۇشىغا ئۇلگۈرۈپ يامغۇرنىڭ شارقىراۋاتقان ئاۋازىمۇ توختىدى. دەرۋەقە، يامغۇر قانداق تېز ياققان بولسا، شۇنداق تېز توختىغان ئىدى. دېرىزىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان ئۇزۇم بارىڭغا ئارتىلغان تاللارنىڭ ياپراقلىرىدىن يامغۇر تامچىلىرى سۈزۈلۈپ يەرگە تامچىپ چۈشۈۋاتاتتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە دېرىزىنىڭ يەنە بىر بۇلۇڭىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان تۇتۇق ئاسماننىڭ مەنزىرىسى نامايان بولۇپ تۇراتتى. كۆكتىكى قۇياش پۈتۈن بىر بۇلۇت دېڭىزى بىلەن بىھۇدە ئېلىشماقتا ئىدى. بارا - بارا سۈزۈلۈۋاتقان قارا بۇلۇتلار بەجايىكى غىل - پال نۇرلىنىۋاتقان دولقۇنلارغا ئوخشاش، كۈننىڭ ئالدىنى توسۇشقا جاسارەت كۆرسىتىۋاتقان بولسىمۇ، غايىب تاغ شامالىرى ئۇلارنى سۈر - توقاي قىلىۋاتقاندەك ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى، ئاخىرى چارىسىزلىق ئىچىدە قالغان بۇلۇتلار مۇقەددەس كۈننىڭ يۈزىنى توسۇپ قىلىشقا قادىر بولالماي، پايانسىز چەكسىز بوشلۇق ئىچىدە تەل - تۈكۈس غايىب بولدى. مانا بۇ قۇياشنىڭ مۇقەددەس قۇدرىتى! ئەمدى يېزىنىڭ ئۆستەڭلىرىدە پاك - پاكىز يۇيۇنغان بالىلارنىڭ يۈزىدەك، يامغۇردا يۇيۇنغان قۇياش پارقىراپ تۇرغان يۈزىنى ئارۇز يېزىسىنىڭ ئۈستىگە قاراتتى. ھەممە جاھان ۋاللىدە يورۇپ، ئۇزۇم ياپراقلىرىدا تۇرۇپ قالغان يامغۇر تامچىلىرى ئاق ياقۇتتەك تاۋلىنىپ كەتتى. ئەتكەن چاينىڭ ئارقىسىدىنلا داستىخانغا كەلتۈرۈلگەن لەڭمەننىڭ قۇرۇلمىسىدىكى كۆكتاتلارنىڭ ئۆلچەملىك كېسىلگەن دانىلىرى دېرىزىدىن چۈشكەن قۇياشنىڭ نۇرىدا ئاجايىپ جىلۋىلىنىپ تۇراتتى. مانا بۇ يېزا دېھقانلىرىنىڭ ئۆز مېھنەت تەرىدىن كەلگەن كۆكتات ۋە ئۇنلارنى خۇرۇچ قىلىپ ئېتىلگەن يېزا لەڭمىنى ئىدى. بۇ لەڭمەننىڭ تەمىگە مېھنەتنىڭ، مېھرى - مۇھەببەتنىڭ، بالىلىق دەۋرنىڭ، ئاننىڭ، ئاتىنىڭ، قۇياشنىڭ، تۇپراقنىڭ، سۇنىڭ، ھاۋانىڭ يېغىپ

ئېيتقاندا ئانا يۈرتنىڭ تەمى مۇجەسسەملەنگەن ئىدى.

تاڭ ئېتىپ يېڭى بىر كۈن، يېڭى بىر هايات باشلاندى. ئۇلار يول يۈرۈپ بەك چارچاپ كەتكەن بولغاچقا ئاخشام بالدۇرلا ياتقان ئىدى. دەرۋەقە، كۈندۈزلىرى شۇنچىلىك سەگەك يول يۈرگەنلىكى ۋە ئاخشام نۇرتاي بىلەن دەللىك ئازراق بولسىمۇ مۇڭدىشىۋالغانلىقى ئۈچۈن بۇ كېچە بەھۇزۇر، ئازادە ئۇخلىۋالغان ئىدى. مانا خورازنىڭ ئىككىنچى قېتىم چىللىشى، يېزا مەسچىتى مەزىنىنىڭ مۇڭلۇق ئېيتقان ئەزان ئاۋازى ئاڭلىنىش بىلەن تەڭ، ئۇلار ئۇيقۇ ئالۋاستىسىنىڭ هىيلىسىگە ئالدانماي ئورۇنلىرىدىن دەس تۇرۇشتى.
هايال ئۆتمەي نۇرتاي بىلەن مەسئۇت سابىرى ۋە ئابدۇراخمان شاهىدىلار بامدات نامىزىنى جامائەت بىلەن بىرگە ئۆتەش ئۈچۈن مەسچىتكە قاراپ يولغا چىقتى. مەهەللە كوچىسى بۇرۇنقىدەك سالقىن ۋە ساپ هاۋا بىلەن پۇركەنگەن ئىدى. ئەمما، تۈنۈگۈن تۈيۈقسىز ياغقان يامغۇر بىلەن تەڭ چىققان شامال ئالما چېچەكلىرى بىلەن قىزىلگۈل بەرگىلىرىنى مەهەللە كوچىسىغا ئۈچۈرۈپ ئەكېلىپ تۆكۈۋەتكەن ئىدى. ئۇستىدە ماڭغان ئادەملەرنىڭ ئاياغلىرىدا ئېزىلگەن چېچەك ۋە گۈل بەرگىلىرى مىجىلىپ، ئېزىلىپ خۇددى قان تامچىلىرىدەك يەردە يېيىلىپ ياتاتتى. ئەڭ باشتا كېتىۋاتقان مەسئۇت سابىرى دەسسەلمەي قالغان گۈل بەرگىلىرى بىلەن چېچەكلىرىنى دەسسىۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئاۋايلاپ قەدەم ئېلىپ، يولنىڭ چېتىنى بويلاپ كېتىپ باراتتى؛ ئارقىسىدىن نۇرتاي بىلەن ئابدۇراخمان شاهىدى ئىز بېسىپ كېلىۋاتاتتى. مەسئۇت سابىرى يولدىكى چېچەك ۋە گۈل بەرگىلىرىنى يىغىۋېلىپ، نېرىدىكى ئېرىقتا ئېقىۋاتقان سۇغا تاشلاپ، ئېقىتىۋەتكۈسى كەلدى. لېكىن ناماز ۋاقتىغا ئاز قالغاچقا ئىتتىك ـ ئىتتىك قەدەم ئېلىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇنىڭ ئاشۇ ئويلىرى قايسى بىر ساهىبجامال قىز يازغان مۇنۇ نەزمىلەرگە تەققاس ئىدى.

گۈلنى كۆمسەم خەق بۇگۈن مېنى ئەخمەق دەپ كۈلۈر،
بىلمىدىم تاڭ، ئەتە ئۆلسەم كىم كېلىپ مېنى كۆمۈر؟

بىر كۈنى باهار پۈتەركى غۇنچە بوي قىزمۇ تۈگەر،
گۈل توزۇپ، ئادەم ئۆلۈپ بولسا خاراب، نامى ئۆچەر.

ئۇلار مېڭىپ يولنىڭ ئاخىرىغا كېلىپ ئوڭغا بۇرۇلدى. چۈنكى ئۇدۇلدا يول يوق بولۇپ، بۇ يەرلەر پۈتۈنلەي كەڭ كەتكەن ئېتىزلىق ئىدى. ئېتىزلىقتا يەر بېغىرلاپ لەيلەپ يۈرگەن ئاقۇچ تۇمانلار بەجايىكى كۆك ئاسماندا لەيلەپ يۈرگەن بۇلۇتلاردەك هەرىكەت قىلىۋاتاتتى. تۈن قاراڭغۇسىدا تاڭنى سېغىنغان جىمكى جانلىقلار بىردىنلا جانلىنىپ، ئۆز ۋىسالىغا يەتكەن هەر بىرسى ئۆزىگە خاس ئاۋازلارنى چىقىرىپ شادلانماقتا، سايراشماقتا، چۇقۇرۇشماقتا ۋە بۇ يېقىملىق كۈينى بۇزۇشقا قەسەم قىلغاندەك يىراقتىن بىر ئېشەكنىڭ دەهشەتلىك هاڭرىغان ئاۋازىمۇ ياڭرىماقتا ئىدى. تاڭ شەپىقىدە قىزغۇچ رەڭگە كىرگەن بولۇق ئۆسكەن بۇغداي مايسىلىرى نەمخۇش سوغۇق شامالدا دولقۇنلاۋاتاتتى ۋە يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان مەسئۇت سابىرىلارنىڭ ئاياق تېۋىشىدىن ئۇركۈگەن بوز تورغايلار، بۇغداي مايسىلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئېتىلىپ چىقىپ، ئۇستىدىكى تۇمانلارنى يېرىپ ئۆتۈپ، بىپايان ئاسمان بىلەن قۇچاقلاشتى، ئاندىن كەپتەرۋازنىڭ ئىسقىرتقىنىدەك ئاۋاز چىقىرىپ سايراپ كەتتى. مەسئۇت سابىرى سۈپسۈزۈك كۆكتىكى چەكسىز بوشلۇققا نەزەر تاشلىغان پېتى قەدەملىرىنى سەل ئاستىلىتىپ دەقىقە ئىچىدە ئويغا كەتتى:« ئەگەر ئۇلۇغ ئىگەم، مۇشۇ كۆكتىكى چەكسىز بوشلۇقنى بىز ۋە بارلىق

مەۋجۇداتلار ئۇچۇن ياراتمىغان بولسا، ھېچبىر مەۋجۇدات يەردىن بېشىنى يۇقىرىغا كۆتۈرەلمىگەن بولاتتى، ھېچبىر دەل - دەرەخ ۋە زىرائەتلەر يۇقىرىغا قاراپ بوي تارتىپ ئۆسمىگەن بولاتتى. ئابرال، دىلمۇك ۋە تەڭرى تاغلىرىمۇ باشلىرىنى مەغرۇر كۆتۈرۈپ تۇرالمىغان بولاتتى. بىزنىڭ يۇكسىلىشىمىزگە سەۋەبچى بولغان پەقەت مۇشۇ ئۇستىمىزدىكى كۆك قۇببە، ئەگەر مۇشۇ كۆك قۇببە بولمىغان بولسا، تاڭ سەھەردە قۇياشىمۇ قىپقىزىل شەپەقنى يېرىپ ئۆرلىمىگەن بولاتتى، بىزمۇ مەڭگۈ زۇلمەت قاراڭغۇسى ئىچىدە قالغان بولاتتۇق. ئۇستىمىزدە ئاشۇ كۆك قۇببە ۋە ئۇنىڭ قويندا پارقىراپ تۇرغان قۇياش ۋە يالتىراپ تۇرغان ئالتۇن تاۋاقتەك ئاي يوقالماي تۇرىدىغانلا بولسا، بۇ ۋەتەننىڭ ئىستىقبالىدىن ئۈمىدىمنى ھەرگىز ئۈزمەيمەن!».

ئۇلار ئېتىز بويلاپ مېڭىپ مەسچىتكىمۇ يېتىپ كەلگەن ئىدى. مەسچىتنىڭ ئىچى جامائەتكە سەل چوڭ كەپقالغاندەك قىلاتتى.ئۇلار مۇناسىپ يەردە ئولتۇرۇپ، جامائەت بىلەن بىرلىكتە نامىزىنى ئوقۇپ، ئۇلۇغ ئاللاھتىن ۋاپات بولۇپ كەتكەنلەرنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا تىلاۋەت قىلدى ۋە كۆڭۈللىرىگە پۈككەن تىلەكلىرىنى تىلىدى. نامازدىن كېيىن پۈتۈن جامائەت بىلەن بىر- بىرلەپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. بىردەم ھال - ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن كۆڭۈللىرى يورۇپ، ئۆزلىرىنى ئەركىن، ئازادە ھېس قىلىپ قېلىشتى. مەسچىتتىن چىققان جامائەت بىر- بىرلەپ ئۆيلىرىگە قاراپ تارالغاندا مەسئۇت سابىرى مەسچىتنىڭ بىقىنىدىكى ئانا مەكتىپىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ توختىدى. مەكتەپنىڭ ئىشىكى قۇلۇپسىز بولغاچقا، ئىختىيارسىز ھالدا ئىشىكنى ئېچىپ، مەكتەپ قورۇسى ئىچىگە قەدەم باستى. قورۇنىڭ ئىچىگە قاراپ ھەربىر قەدەمنى ئالغانسېرى ئۇنىڭ يۇرىكى شۇنچە قىسىلغاندەك بولدى. ئۇ، قورۇنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ، ئەتراپىغا بىر- بىرلەپ كۆز ئاتقان چاغدا، ھەربىر بۇلۇڭدا بالىلىق دەۋرىنىڭ ئۇنتۇلماس ئەسلىمىلىرى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن كىنو لېنتىسىدەك ئۆتۈشكە باشلىدى. مەكتەپ قورۇسىنىڭ ھازىرقى ھالى ھال ئەمەس ئىدى .ئۇ، ئادەمنى شۇركەندۈرىدىغان مەنزىرىنى كۆرۈپ، تەنلىرى تىترەپ داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. بىر لەھزە ئۆتكەندىن كېيىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ تۇرۇپ، قورۇنىڭ غەربىدىكى پاسىل تامنىڭ يېنىدىكى ئابدۇراخمان موللام ئۆز قولى بىلەن بەرپا قىلغان گۈلزارلىققا قارىدى. بۇرۇن مۇشۇ مەزگىلدە ھۇپپىدە ئېچىلىپ كېتىدىغان سەكسەن ساپاق قىزىل ئەتىرگۈللەر بىلەن تەڭ بوي تالىشىپ تاملارغا يامىشىپ كېتىدىغان ھەشقىپىچەك ۋە ھەرخىل رەڭدىكى پىل - پىل گۈللەرنىڭ ئورنىنى بىر دۆۋە ئەخلەت - چاۋا ئىگىلىگەن ئىدى. بۇلارنى كۆرگەن مەسئۇت سابىرىنىڭ مەيدىسىدە خۇددى تاش يۇتۇۋالغاندەك قاتتىق بىر نەرسە پەيدا بولۇپ، ئاشقازىنى مۇجۇپ ئاغرىپ كەتتى. ئۇ ئەمدى ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ئېغىر بىر تىنىۋالغاندىن كېيىن ئالدىدىكى ئۇچ ئېغىزلىق ئۆينىڭ پېشايۋىنىنىڭ بۇرۇلۇپ كەتكەن پەشتاقلىرىنى ئاۋايلاپ دەسسەپ يۇقىرىغا چىقتى. پېشايۋاننىڭ ھەممە تۇۋرۇكلىرى ياۋا كەپتەرنىڭ مایاقلىرى بىلەن ئالا - پاساق بولۇپ كەتكەن بولۇپ، سەيناسىمۇ ئۇزۇن مەزگىل سۈپۈرۈكسىز قالغانلىقى ئۈچۈن شۇنچىلىك كۆرۈمسىز ھالغا كېلىپ قالغان ئىدى. ئەڭ چەتتىكى جىنازا قويىدىغان ئۆيدىن باشقا ئىككى ئېغىز ئۆينىڭ ئىشىكلىرى ھاڭغىرقاي ئوچۇق ئىدى. مەسئۇت سابىرى خۇددى ئۇخلاۋاتقان بوۋاقنى ئويغىتىۋەتمەسلىك ئۈچۈن پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ ئۆيگە كىرىۋاتقان ئاندەك، يەرنى ئاۋايلاپ دەسسەپ ئاستا ئۆزى ئوقۇغان سىنىپقا كىردى. ئەينى چاغلاردا ئاپئاق ئاقارتىلغان سىنىپنىڭ تۆت تېمىنىڭ سۇۋاقلىرى شۇرقىراپ چۈشۈپ كەتكەن بولۇپ، تورۇسلىرىنى پۈتۈنلەي ئۆمۈچۈك تورلىرى قاپلاپ كەتكەن ئىدى. ئابدۇراخمان موللام ئولتۇرىدىغان سۈپا پۈتۈنلەي بۇرۇلۇپ كەتكەن بولۇپ، بۇلۇڭلارغا توپا باسقان سامان قەغەزلەر بىلەن ئەخلەت - چاۋالار يىغىلىپ قالغان ئىدى. قارىماققا بۇ سىنىپ خۇددى بىرلىرى چوماق سوقۇپ بۇزۇۋەتكەن ھەسەل ھەرىلەرنىڭ كۈدىسىگىلا ئوخشاپ قالغان ئىدى. مانا بۇ مەنزىرىلەرگە شاھىت بولغان مەسئۇت

سابىرىنىڭ ئەقلىدىن مۇنداق ئويلار چاقماقتەك چىقىپ ئۆتتى:«باللىق چاغلىرىمدا بۇ سىنىپتا يۇرىكىمگە خاتىرە بولۇپ مۆھۈرلەنگەن بىر نەرسە بار. ئەنە شۇ نەرسە مېنىڭ تا ھازىرغىچە ئەڭ ياخشى كۆرگەن نەرسەم بولۇپ، قەلبىمنىڭ چوڭقۇر قېتىدا ساقلانماقتا. ئۇ نەرسە مېنى سېھىرلەپ، ماڭا يۇمشاق بىر راھەتلىك ئاتا قىلىپ كەلمەكتە ۋە قەلبىمنىڭ بىر پارچىسى بولۇپ تۇرماقتا. ئۇ نەرسە بولسا ئابدۇراخمان موللام مۇشۇ سىنىپتا بىرىنچى قېتىم ماڭا ئۆگەتكەن ‹ئەلىف› دۇر. ‹ئەلىف› مەن ئۆگەنگەن بىرىنچى ھەرپ ۋە بىرىنچى ئىلىم بولۇپ، ئۇ ماڭا بۇ ھاياتتا دۇرۇسلۇقنى، ئىرادىنى، تەك بارلىققا ئۈدۈل ئىتتائەت قىلىشنى ۋە ئۆزۈمنى ئاستا ـ ئاستا تونۇپ يېتىشنى ئۆگەتتى. مېنىڭ ھازىردىن باشلاپ شۇنىڭغا ئىشەنچىم كامىلكى، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن قىرىپ، كارغا كەلمەس بولۇپ قالغان چاغلىرىمدا، باللىق دەۋرلىرىمدىكى بارلىق خاتىرىلەر كاللامدىن تەل ـ تۈكۈس يۇيۇلۇپ كەتسىمۇ، ئەمما ‹ئەلىف› ھەرگىز يۇيۇلمايدۇ. ‹ئەلىف› ، مېنى ھەر دائىم باللىق دەۋرىم بىلەن ھازىرقى ھالىمنى باغلاپ تۇرىدۇ. ئىچكى دۇنيايىمدا بىر ئىككىلىنىش بولغاندا، روھى جەھەتتىن تەڭپۇڭلىقلىرىم بۇزۇلغاندا ۋە بەزىدە ھاياتقا بولغان ئىشەنچەمنى يوقاتقاندا ئۇ ماڭا ھەرزامان يول كۆرسەتكۈچى بولۇپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ ماڭا ھامان ھاياتنىڭ بىر گورىزونتال سىزىقنى بويلاپ داۋام قىلىدىغانلىقىنى يادىمغا سېلىپ تۇرىدۇ ۋە ماڭا غۇرۇرلۇق بولۇشنى، ئىرادەمنى قەتئىي، قەلبىمنى پاك تۇتۇشنى ۋە قانداق يارىتىلغان بولسام شۇنداق قارارلىق بولۇشنى تەكىتلەيدۇ».

ئەمدى بۇ يەردە ئۇزۇن تۇرۇشقا بەرداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن مەسئۇت سابىرى، سىنىپتىن سۇغۇرلۇپ چىقىپ يانىدىكى ئابدۇراخمان موللام ھوجرا قىلغان ئۆيگە كىردى، بۇ ئۆينىڭ ھالىمۇ ئاشۇ سىنىپنىڭ ھالىدىن بەتتەر ئىدى. ئۆز ۋاقتىدىكى پاك ـ پاكىز، رەتلىك سەرەمجانلاشتۇرۇلغان ئۆي، بۇگۇنكى كۈنگە كەلگەندە زەرەتكالىقتىن بەتتەر قالايمىقان بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئۆيدىكى پۈتۈن بىساتلارنى بىرلىرى كىرىپ تالان ـ تاراج قىلغاندەك، يەردە پارچە ـ پۈرات يىرتىق يوتقانىنىڭ پاختىلىرى بىلەن مەنگەن قاتارلىق پاخاللار سۆرۈلۈپ ياتاتتى. ئۇ ئارقىسىغا يېنىپ قورۇنىڭ سەيناسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ ئۆكۈنۈش ئىچىدە ئەڭ ئاخىرقى بىر قېتىم ئانا مەكتىپىگە بىر قۇر قارىدى. ئۆلگەندە كېرەك بولىدىغان جىنازا قويۇلغان ئۆينىڭ ئالدىدىن باشقا ھەممە يەر مەينەتچىلىك ئىچىدە قالغان ئىدى. ھەر ھالدا بۇ يېزىدا پات ـ پات ئادەم ئۆلۈپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن جىنازا قويىدىغان ئۆينىڭ قەدىرـ قىممىتى، باللار ئىلىم ئالىدىغان سىنىپنىڭكىدىن ئۈستۈن تۇرغانلىقى مۇتلەق ھەقىقەت ئىدى. ئابدۇراخمان موللام ۋاپات بولۇپ كەتكەندىن كېيىن، يۇرت ئەھلى باللارنىڭ دىلىغا «ئەلىف»نىڭ سۈنۈقىنى سالىدىغان بىرەر موللامنى تېپىپ ئەكېلىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگىنى بىلەن، ئۆلىدىغان چاغدا چۈشىدىغان جىنازىنى قۇلۇپلاپ، ئوبدان ساقلىغان ئىدى. ۋەھالەنكى، بۇ بىلىم ئوچىقىغا پەقەت بىرسى ئۆلگەندىلا ئاندىن ئادەم ئايىغى بېسىلىدىغانلىقى بۇ ۋەيرانە ھالىدىن مەلۇم ئىدى. ئەينى يىللاردا باللارنىڭ خۇش ئاۋازلىرى، ئابدۇراخمان موللامنىڭ ھېكمەتكە باي ۋەزلىرى، دىماققا گۈپۈلدەپ ئۇرۇلۇپ تۇرىدىغان گۈلنىڭ شىبرىن پۇراقلىرى بىلەن تولغان مەكتەپ قورۇسىنىڭ بۇگۇنكى كۈنگە كەلگەندە پىنھان بىر تاشلاندۇق جايغا ئايلىنىپ قالغانلىقىدىن ئىچى ئۆرتەنگەن مەسئۇت سابىرى روھى چۈشكۈن ھالەتتە تالاغا چىقتى. ئۇ قاغجىراپ ھالى قالمىغان مەكتەپ دەرۋازىسىنىڭ ئىككى قانىتىغا قاراۋېتىپ، تىزلىرىنىڭ تىترەپ كېتىۋاتقانلىقىنى سەزدى ۋە بېشى قايغاندەك بولۇپ يىقىلىپ چۈشكىلى تاسلا قالدى. ئاندىن ئۆزىنى رۇسلۇۋېلىپ، ئانا مەكتىپىگە قاراپ تۇرۇپ خىتاب قىلدى:«مەن قۇدرەت ۋە ھېكمەت ئىگىسى بولغان بىردىنبىر ئۇلۇغ ئاللاھقا سېغىنىمەن ۋە ئۇنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، ئانا يۇرتتا قىلىدىغان ئىشىمنى مەكتەپ ئېچىش بىلەن باشلايمەن. مۇشۇ ئانا تۇپراقنىڭ روھى بۇ تۇپراقتا ئەلمىساقتىن ياشاپ كەلگەن خەلقىمنىڭ بەخت ـ سائادىتىدىن ئۈزۈق ئالىدۇ. بۇ بەخت ـ سائادەتكە پەقەت ۋە پەقەتلا ئىلىم ئۆگىنىش ئارقىلىق ۋە بۇ

يولدا ئەبەدىي مېڭىپ ئەركىن، ھۆر، مۇستەقىل بىر ۋەتەننى ئاپىرىدە قىلىش ئارقىلىق ئېرىشكىلى بولىدۇ».
ئۇ، ئارقىغا بۇرۇلدى ۋە نېرىدا ساپسېرىق چېچەكلەپ كەتكەن قىچىلار بىلەن پۈركەنگەن ئېتىزنىڭ قىرىدا ئولتۇرۇپ، قانداقتۇ بىرنېمىلەر ئۈستىدە قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەن نۇرتاي بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدىنى كۆردى ۋە دەرھال ئۇلار تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

مەسئۇت سابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدى ئەتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن، ئالدىراپلا غۇلجا شەھەرگە قاراپ يولغا چىققان ئىدى. بۇ قېتىم يېزا كوچىسىدا مەسئۇت سابىرىنىڭ ئارقىسىدىن قولىنى پۇلاڭلىتىپ ئۇزۇتۇپ تۇرغان ئايسىخان ئانا ئەمەس، بەلكى نۇرتاي ئىدى. ئۇلار كوچىنىڭ دوقمۇشىدىن سولغا قايرىلىپ كۆزدىن غايىب بولغىچە كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ تۇرغان نۇرتاي ناھايىتى ھارغىن كۆرۈنەتتى، ئەمما ئۇنىڭ ئۈمىدلىرى ئۈزۈلگەن كۆزلىرىدە يەنە قايتىدىن ئۈمىدنىڭ ئۇچقۇنلىرى پەيدا بولغاندەك، چارچىغان يۈرىكىنىڭ سوقۇشلىرى بولسا دەرەخ شاخلىرىدىكى يوپۇرماقلاردەك شۇئىرلاپ، ئۆز ئىرادىسىنى ئىزدەۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇ يېنىدا تۇرغان ئوغلى رۇستەمنىڭ قاپقارا قۇندۇزدەك چاچلىرى ھارغىن بارماقلىرىنى بىلەن سىلاپ ـ سىلاپ قويۇۋاتاتتى.

مەسئۇت سابىرى ئاتنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، تۇپىلىق يېزا يولىنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى ئېگىز ئۆسكەن بولۇق ئوت ـ چۆپلەرنى، دولقۇنلاپ تۇرغان ياپيېشىل بۇغدايلىقلارنى، ساپسېرىق چېچەكلىگەن قىچىلقلارنى ۋە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۇچۇپ يۈرگەن زەڭگەررەڭ كېپىنەكلەرنى، نەپىس بوي تارتقان يىراقتىكى دەرەخلەرنى تاماشا قىلىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ، ھاشاراتلارنى قوغلاپ ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئۇچۇپ يۈرگەن قارلىغاچ، قۇشقاچ ۋە قارغۇجىلارنىڭ ۋىچىرلاشلىرىنى، بۆدۈنە ۋە بۇلبۇللارنىڭ يېقىملىق خەندان ئۇرۇشلىرىغا قۇلاق سېلىپ يېقىملىق تەبەسسۇم قىلىۋاتقان دەملەردە، سۈزۈك ئاسمان قوينىدا ياتقان قۇياشمۇ ئۇنىڭغا قاراپ باشقىچە ئەزگۇ ھېسسىيات بىلەن كۈلۈمسىرەۋاتاتتى. شەھەردىكى ئۆيىگە بۇگۈن يېتىپ بارىدىغانلىقىنى ئويلاپ، ئۇنىڭ قەلبى گويا مۇشۇ تەبىئەتكە ئوخشاش خۇشاللىق چۆمۈلگەن ئىدى. ئەمەلىيەتتە تەبىئەت ئىنسانىنىڭ خۇشاللىقىغا ئورتاق بولۇپلا قالماي، بەلكى يەنە ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرى بىلەنمۇ ئورتاق. تەبىئەتتىكى بارلىق گۈزەل مەنزىللەر ۋە ھەر خىل تەبىئەت ھادىسىلىرى يەنە ئىنسانىنىڭ يوشۇرۇن ئېڭىدىكى ياخشى ۋە يامان، قايغۇ ۋە شادلىق، مۇھەببەت ۋە نەپرەت قاتارلىق ھېسلىرىغىمۇ ئۆز تەسىرىنى كۆرسىتىدۇ.
مەسئۇت سابىرى گويا ئەنە شۇ بوز دالانى بېسىپ كەتكەن سېرىق يوگەي، ئازغان ۋە قورايلاردەك بىر ـ بىرىگە تۇتۇشۇپ، بىر ـ بىرىگە ئارىلىشىپ، بىر ـ بىرىگە گىرەلىشىپ كەتكەن بۇ ھايات مۇساپىسىدە شۇنچە ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ، شۇنچە نۇرغۇن ئىشلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، شۇنچە نۇرغۇن دۆلەتلەرنى كۆرۈپ، ئاخىرى ئۆزى مەنسۇپ بولغان جايغا ساق ـ سالامەت قايتىپ كەلگەن ئىدى. ئۇ ھازىر بەجايىكى ئۇچۇرۇم بولۇپلا نەلەرگىدۇر ئۇچۇپ كېتىپ، يەنە ئۆزىنىڭ گۈزەل بېغىغا قايتىپ كەلگەن قۇشلاردەك شۇنچىلىك ئازادە، شۇنچىلىك تەبىئىي، شۇنچىلىك بەختىيار ئىدى. شۇ تاپنىڭ ئۆزىدە ئالتۇن نۇرغا چۆمۈلگەن زەر قاسراقلىق بۇ زېمىننىڭ ھەربىر غېرىچ يېرى « خوش كەلدىڭ! يۇرت ئوغلى! » دەپ خىتاب قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئىلھام نۇرىنى ئۇنىڭ ئۈستىگە چاچماقتا ئىدى. ئەلمىساقتىن بۇيان بۇ زېمىننىڭ قىممىتى ئۆز ئوغلانلىرىنىڭ روھىدا چاقناپ كەلگەن بولسا، ھازىر مەسئۇت سابىرىنىڭ روھىدا ئاجايىپ ئىلھام بۇلاقلارنى ئاچقان ۋە قەلبىدىكى ئورنى بۇرۇنقىدىن نەچچە ھەسسە ئاشقان ئىدى. شۇ ۋەجىدىن ئۇ، ئاتنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ئەتىدىن باشلاپ قىلىدىغان ئىشلىرى توغرىسىدا پىلانلارنى تۈزۈشنى باشلىۋەتكەن ئىدى. ئەمما ئۇ يېزىدىكى مەكتىپى بىلەن نۇرتاينىڭ

ئەھۋالىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈش بىلەن تەڭ، ئىستانبۇلدىكى چاغدا زىيا گۆكئالپ ئېيتقان مۇنۇ سۆزلەر زېھىنده بىر- بىرلەپ كېزىشكە باشلىدى:«ئاتا تۈپراقلاردىكى تۈركلەر ئۈزۈن مەزگىللىك ئاسارەت ئاستىدا قالغانلىقى ئۈچۈن ئۇلار دەماللىققا قولىغا قورال ئېلىپ، دۈشمەنلىرىگە قارشى جەڭ قىلىشقا جاسارەت قىلالماسلىقى ۋە بۇنىڭغا يېتەرلىك شارائىتمۇ يوق بولۇشى مۇمكىن. ئۇلارنىڭ زور كۆپچىلىكى دۈشمەنلەر يول قويغان چەك - چېگرا ئىچىدە ياشاشقا كۆنگەن ئىنسانلار بولغاچقا، ئۇلارنى تېزلا ئەسلى ئۆزلۈكى قايتۇرۇش خۇددى قېرى بۇركۈتنىڭ ئۆز تۇمشۇقىنى چىقىپ تاشلاپ، يېڭى تۇمشۇق چىقارغىنىدەك مۇشەققەتلىك. بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ روھىنى چىرمىۋالغان قالاق ئەنئەنىلەرنى، قاشاڭلىقنى، قورقۇنچاقلىقنى يوقۇتۇپ، روھىدا ئەسلىدىلا بار بولغان ئۆزلۈكنى يەنى تۈركچىلىك ئىدىيەسىنى تىرىلدۈرۈش گويا كى بۇركۈتنىڭ يېڭى چىققان تۇمشۇقى بىلەن كونا ۋە ئۈپراپ كارغا كەلمەس بولۇپ كەتكەن تىرناقلىرىنى يۇلۇپ تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا يېڭى تىرناق چىقارغىنىدىنمۇ قىيىن ۋە جاسارەت تەلەپ قىلىدىغان بىر ئىش. چۈنكى بۇنداق ئىنسانلار ۋاقىتنىڭ ئۈزلۈكسىز ئۆتۈشى بىلەن ئاشۇ ھۆكۈمرانلار بەلگىلەپ بەرگەن دائىرە ئىچىدە پائالىيەت قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىگە ئوخشىمايدىغان ھالغا كېلىپ قالغانلىقىنى سەزمەيدىغان بولۇپ قالغان. مۇنداق ئاۋام پۇقرا كۈندىلىك تۇرمۇشنىڭ ھەلەكچىلىكىدە، نامراتلىق ۋە نادانلىقنىڭ رەھىمسىز تۆمۈر تاپىنى ئاستىدا ئېزىلىپ، ئەسلىدىن تەدرىجىي يىراقلىشىپ، ئەسلىگە تامامەن ياد بولغان باشقا بىر ئۆزلۈكنى ئۆزىگە ئۆزلۈك قىلىپ قوبۇل قىلىپ، يېڭى بىر ئۆزلۈك يارىتىلىپ. شۇ ۋەجىدىن ئۇلار يادلار تەرىپىدىن بەلگىلەپ بەرگەن دائىرە سىرتىغا چىقىپ ئەركىن پائالىيەت قىلىشقا، ئەركىن تەپەككۇر قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ. ئەگەر بۇنىڭغا جۈرئەت قىلىپ قالسا، ئۆزلىرىنى دەھشەت بىر پالاكەت باسىدىغاندەك ھېس قىلىشىدۇ ۋە بېقىندىسىزلىققا ئىگە، ئەركىن ھاياتنى ئۆزلىرى ئۈچۈن ئاپەت دەپ بىلىدۇ. يەنى قاراڭغۇ غاردا ياشىغان ئادەم، قاراڭغۇلۇققا كۆنۈپ قىلىپ، بىردىنلا يورۇقلۇققا چىقسا كۆزى كور بولۇپ قالىدىغاندەكلا بىر ئىش بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنداق بىر قوۋۇم ئەركىن ۋە مۇستەقىل بولۇپ قالسا ئۆزلىرىنىڭ بېشىغا بالايى ئاپەت ياغىدىغاندەك ئەنسىرەپ، قورقۇنچ ئىچىدە قالىدۇ. ئۇلار مۇستەقىل، ئەركىن بىر ھاياتتا ياشىغاندىلا ياخشى بىر تۇرمۇشقا ئېرىشىدىغانلىقىغا ئىشەنچ قىلالمايدۇ. دەرۋەقە، ئۆزلىرىنى ئۈزۈن مەزگىل باشقۇرغان، ئۆزلىرى ئۈستىدىن ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزگەن تاجاۋۇزچىلارغا بولغان ھەيرانلىق ۋە ئۆزلىرىدە شەكىللەنگەن قۇللۇق ئىدىيە ئۇلارنى شۇنداق بولۇش يولىغا باشلىغان. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى بېقىندىچىلىق مودىلىنى يارىتىپ. بېقىندىچىلىق مودىلى پەقەت ۋە پەقەتلا ئۆزلۈك ئاڭ - سېزىمىنىڭ تەدرىجىي يوقىلىشى بىلەن شەكىللەنگەن. دەرۋەقە، بۇ خىل تىراگېدىيە ئۇلارنى، ئۆز تۈپراقلىرىدا ھاكىم تۇرۇپ مەھكۇم بولۇپ قالىدىغان ۋە كۈچلۈك تۇرۇپ، موھتاجلىق ئورنىغا چۈشۈپ قالىدىغان ھالغا ئەكېلىپ قويغان. دەسلەپتە بۇ خىلدىكى ئاۋام پۇقرالار ئۆزلىرىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشلىرىنى كاپالەتكە ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن ھۆكۈمران مىللەتلەرنى ئۆزلىرىگە ئۇلگە قىلىپ، ئۇلاردىن ئۆرنەك ئېلىپ، تەقلىدچىلىك قىلىشقا باشلايدۇ. كېيىن تەقلىدچىلىكنىڭ ئۈزلۈكسىز داۋام قىلىشى نەتىجىسىدە، بۇ خىل ھالەت ئۇلارنىڭ روھىغا تەسىر قىلىپ، ئۆزلۈك ئېڭىنى يوقۇتۇپ، ئۇنىڭ ئورنىنى ئەسلىگە تامامەن ياد بولغان بېقىندىلىق كىملىكى ئىگىلەيدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا شۇ ئاۋام خەلقنىڭ ئىچىدىكى ئەسلى ئۆزلۈكنى تېخى يوقاتمىغان ئەس-ھوشى جايىدا بولغان بىزدەك ئايدىڭ زىيالىيلار ئوتتۇرىغا چىقىپ، غەپلەت ئۇيقۇسىدا ئۇخلاۋاتقان ئاۋام پۇقرانى ئويغىتىشقا، كۆيۈشۈپ قالغان زېھىننى غىدىقلاپ تىرىلدۈرۈشكە ۋە ئۇلارنى ئەسلى ئۆزلۈككە قايتۇرۇش ئۈچۈن دەرھال ھەرىكەتكە ئۆتۈشى كېرەك. مانا بۇ ئىشلار ئالدى بىلەن مائارىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە نەشرىياتچىلىق ساھەلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. شۇنداقلا ئەسلى ئۆزلۈككە قايتقان ئاۋام پۇقرانىڭ قولىغا قورال تۇتقۇزۇپ، دۈشمەنگە قارشى مۇستەقىللىق كۈرىشىگە چاقىرىق قىلىش ئاسانغا توختايدۇ.

ۋەھالەنكى، بۇ قەۋمدە مۇشـۇنداق بىر ئويغىنىش، بىر كۈچ ۋە جاسـارەت بولمىسـا ئەبەدىي ھۆكۈمران مىللەتلەرنىڭ قولىدا قۇل بولۇپ ئۆتىدۇ، ھۆكۈمرانلارنىڭ بارلىق تەلەپلىرىنى ئاڭلىق ۋە ئاڭسـز ھالدا قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ ـ دە، ئۆزىنىڭ ئەركىنلىكىدىن، مۇستەقىللىقىدىن مەڭگۈ مەھرۇم قالىدۇ. شۇ ۋەجىدىن زىيالىي ئايدىڭلار ئۆز مىللىتىنىڭ تارىخىي، ئەدەبىياتى، پەلسەپەسى، دىنىي ئېتىقادى ۋە مەدەنىيىتىنى ئۆز خەلقىگە ئۆگىتىشـكە كۈچ چىقىرىشـى لازىم. بۇ سـاھەدە ئانا تىل مائارىپىنى، ئانا تىلدىكى نەشـرىياتچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇپ بۇ ئارقىلىق مىللىي ئۆزلۈكنى ئەسـلىگە كەلتۈرۈپ، مىللىي روھنى تىرىلدۈرۈشـكە ئاتلىنىشـى كېرەك. ئۆز تارىخىنى، ئۆز ئەدەبىياتىنى، ئۆز پەلسـەپەسـنى يوق ھېسـابلىغانلار ۋە ياكى ئۇلارغا كۆڭۈل بۆلمىگەنلەر ۋە بۇلارنى پۈتۈنلەي قارىغۇلارچە رەت قىلغانلار ئۆز ـ ئۆزىنى رەت قىلغانلار بولۇپ ھېسـابلىنىپ، تارىخ سـەھنىسـىدىن مەڭگۈ ئۆچىدۇ. مانا بۇ بىر مىللەتكە قىلىنغان ئەڭ چوڭ خائىنلىق، ئۆز ئەنئەنىسىگە ئۆز قولى بىلەن پالتا ئۇرغانلىق».

مەسـئۇت سـابىرى بولسـا زىيا گۆكئالپنىڭ ئەنە شـۇ قىممەتلىك پىكىرلىرىنى ۋە پەندىن نەسـىھەتلىرىنى ئەسـلەپ، ئۆزىنىڭ قىلماقچى بولغان ئىشلىرى كاللىسـىدا تېخىمۇ روشـەنلەشـتى ۋە زىيا گۆكئالپنىڭ مۇنۇ جاراڭلىق نىدالىرى قۇلاق تۈۋىدە ياڭرىدى«زىيالىيلار بۇ مىللەت ئۈچۈن بىر ئۈمىد نەزەرىيەسى تىكلىشى ياكى ئوتتۇرىغا قويۇشى لازىم. شائىرلار بۇ مىللەت ئۈچۈن بىر ئۈمىد ناخشىسى يېزىپ چىقىشى كېرەك. يازغۇچى ۋە پەلسـەپەچىلەر بۇ مىللەتنىڭ قەلبىگە مەنىۋى تۈرك بولىدىغان ئۈمىد كىتابلارنى رويابقا چىقىرىشـى كېرەك. ئۈمىد تاشـقى كۈچىگە ئېھتىياجلىق بولۇپلا قالماي، ئۆز ئالدىغا تەسـىر كۈچىكە ئىگە مەنىۋى قۇۋۋەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ ۋە سىرتقى مۇھىتنىڭ تەسىرىگە ئۇچراش ۋە تايىنىش بىلەن بىرگە ئۆزىمۇ تايانچ كۈچكە ئايلىنىدۇ.»مەسـئۇت سـابىرى يېزىدا ۋە بۇ يولدا نۇرغۇن نەرسـىلەرنىڭ ئۆزگەرگەنلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈۋاتاتتى. بولۇپمۇ نۇرتاي ۋە ئانا مەكتىپىدىكى ئۆزگىرىشلەر ئۇنىڭ ئىچىنى پىچاق بىلەن قوچۇغاندەك قوچۇپ ئاغرىتىۋاتقان ئىدى. ئۇ، شۇلارنى ئويلىغىندا ئۆز مىللىتىنىڭ روھى دۇنياسىدىكى گۈل ـ گىياھلارنىڭ چىرمىشىپ كەتكەن يىلتىزى كاردىن چىقىپ، ئورنىنى سېرىق يوگەي بېسىپ كەتكەنلىكىنى سەزگەندەك ھېس تۇيغۇغا كېلىپ قالغان ئىدى. مەگەر گۈل ـ گىياھلار بولمىسا بۇ يەرلەر شورتاڭلىققا ئايلىنىپ، كېرەكسىز تۇپراق بولۇپ كەتكىنىدەك، ھەر بىر ئىنسان پەقەت بىرلا قېتىم ياشايدىغان بۇ ھاياتلىق ئالىمىدە، روھى دۇنياسى ياشناپ تۇرمىسا، ئادەم شور پېشانە بولۇپ قىلىپ، ئۆز ئازابىنى كۆرەلمەي، ئۆزىنى ئۇنتۇپ، بىر ئۆمۈر سەرخۇشلۇقتا ياشاپ، پۈتۈنلەي تۇگىشىپ كېتىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ قانداق بىر ھاياتتا ياشـاۋاتقانلىقىنى، قانداق بولۇپ بۇنداق پاتقاقنىڭ ئىچىگە كىرىپ قالغانلىقىنىمۇ تۇيماي، ئۆلۈپ كېتىدۇ.ئەمما مەسـئۇت سـابىرىدەك، ئابدۇراخمان شـاھىدىدەك سـىرتتا ئۇزۇن يىللار تۇرۇپ كەلگەن ئادەملەر، بۇنداق ئۆزگىرىشـلەرنى بىر قاراپلا پەرق ئېتەلەيدۇ. بولۇپمۇ ۋاقىتنىڭ قانداق تېز ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى دېھقانلارغا قارىغاندا ناھايىتى روشـەن پەرق قىلالايدۇ. ئۇلار تولا جاي تېگىشتۈرۈپ، جاھان كەزگەن بولغاچقا، كۆرگەن نەرسىلىرىنى بىر ـ بىرسىگە سېلىشتۇرۇپ ئەقلىي خۇلاسە چىقىرىش پۇرسىتىگە ئىگە بولغان ئادەملەر جۈملىسىدىندۇر. دەرۋەقە، ئۇلار نېمىنىڭ نېمىگە ئۆزگەرگەنلىكىنى روشەن رەۋىشتە بايقىيالايدىغان قابىلىيەتنى ئۆزلىرىدە يېتىشتۈرگەن. دېھقانلار بولسـا ئەتىدىن كەچكىچە ئوخشـاش بىر يەردە ئوخشـاش بىر ئىشـنى قىلىدىغانلىقى ئۈچۈن ھەمدە ئەتراپتىكى نەرسـىلەرنى كۈندە كۆرۈپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن ئۇلاردىكى ئۆزگىرىشـلەرنى ھەتتا ئۆزىنىڭمۇ كۈندىن ـ كۈنگە قېرىپ، چىرىپ تۇگىشـىپ كېتىۋاتقانلىقىنىمۇ پەرق ئېتەلمەيدۇ ۋە پۈتۈن ئالەمنى ئۆزى تۇرغان ئاشـۇ يېزىدەك بىلىدۇ، پۈتۈن ئىنسـانلارنىڭ تۇرمۇشـىنى ئۆزىنىڭ تۇرمۇشـىغا ئوخشاش دەپ قارايدۇ. ھېچبىر زامان، ھېچبىر ماكان دېھقان تائىپىگە ئۆزلىرىنى باشقىلارغا، ياشاۋاتقان جايىنى باشقا يەرگە سېلىشتۇرۇش پۇرسىتى بەرمىگەن.

مەسئۇت سابىرى چەتئەلدە ئوقۇش مۇناسىۋىتى بىلەن، ئون يىلدەك ئۇزۇن بىر زامان ئىچىدە ئۆز ئالدىغا ياشىغان ۋە نۇرغۇن جايلارنى كۆرگەن بولغاچقا، ئۆز يۇرتىنى باشقا يەرلەرگە سېلىشتۇرۇپ كۆزى ئېچىلغان. ئۇ ۋاقىتتىكى شۇنچىلىك تېز ئۆتىدىغان نەرسە ئىكەنلىكىنى شۇنچىلىك ياخشى بىلىدۇ. ھەم بۇ يەرلەردىكى ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەرنى تونۇپ يېتەلەيدۇ، شۇنداقلا ۋاقىتنى ۋە ئۆزىنى قەدىرلەشنى بىلىدۇ. شۇ ۋەجىدىن مەسئۇت سابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدى ۋەتەن ۋە دۆلەتنىڭ يىراقتىكى غايىۋى ماكاندا ئەمەس، بەلكى تاپىنىڭنىڭ ئاستىدىكى مۇشۇ زېمىندا ۋە ئىلكىدىكى پۇرسەتتە ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن. دەرھەقىقەت ۋەتەن ھەر بىر كىشىنىڭ تەقدىرىدە! بىلىم ۋە ئىلكىڭدىكى كۈچ، ئۆزۈڭدىكى ئىرادە، تىرىشچانلىق ۋە ئېتىقاد سېنى غالىبىيەت يولىغا باشلايدىغان رەھنامە !

مەسئۇت سابىرى شەھەرگە يېقىنلاشقانسېرى چەكسىز خىيال دېڭىزىدىن ئۇزۇپ چىقىپ، ئەتراپىنى ئوراپ تۇرغان يېشىل زېمىنغا يەنە بىر قېتىم سىنچىلاپ نەزەر سالدى. بۇ ئانا تۇپراق ھەقىقەتەن گۈزەل ئىدى. شۇ سەۋەبتىن دېھقانلار بۇ تۇتىيا تۇپراقلاردىن مېھرىنى ھېچ ئۈزمىگەن. بۇ تۇپراقلار ئۇلارنىڭ ئۈمىدى، روھى، بۇ يەرلەردە ئۆسكەن ھەربىر گىياھ ئۇلارنىڭ تەقدىرىنى ئۆزگەرتىدىغان نېمەت. دەرۋەقە، مەسئۇت سابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدى بۇ مېھنەتكەش ئاۋام پۇقراغا ھېسداشلىق قىلىشى، ئۇلارنىڭ جاپالىق تۇرمۇشىنى ئۆزگەرتىشىگە يارىدىم قىلىشى كېرەك. پەزىلەتلىك ئىشلارنى كۆڭلىگە پۈككەن ئادەم، ھامان ئۈمىدىنىڭ ۋىسالىغا يېتىدۇ. ھالبۇكى، بۇنداق ئۈمىد بۇ ئالەمنى بىۋاپالىقتىن خالاس قىلىۋېتىدىغان تۇتىيا ئەمەس.
كۈن ئەسىرگە ئاز قالغاندا غۇلجا شەھىرى ئېگىز دۆڭلۈك ئۈستىدىن باراقسان ئورمانلار ئارىسىدا ياپىيېشىل بوستانلىقتەك كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مەسئۇت سابىرى ئېيتقۇسىز ھاياجان ئىچىدە «ئەي گۈزەل غۇلجام مەن كەلدىم، مەن سېنىڭ بىلەن مەڭگۈگە بىللە!»دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن كەچۈردى. ئەنە غۇلجا ئاسمىنى يەنىلا بۇرۇنقىدەك سۈزۈك، ئەتراپتىكى باغلار سالقىن ۋە پۇراقلىق، قۇشلىرى يەنىلا تىنىمسىز شوخ، قورۇلارنىڭ ئارقىسىدىكى باغلارنىڭ تاملىرى يەنىلا پاكار، مېۋىلىك كۆچەتلەر يەنىلا بۇرۇنقىدەك چېچەكلىگەن. ئەمما، ئادەملىرى بۇرۇنقىدىن ئۆزگىرىپ كەتكەن ئىدى. خۇددى نۇرتايغا ئوخشاش بارلىق ئادەملەر ئۆز يېشىغا نىسبەتەن بەكرەك قىرىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. كوچىدىكى ئۆز دېمەتلىكلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ دېگۈدەك كۆز قۇيرۇقلىرىنى چوڭقۇر قورۇق قاپلىغان، ئىككى قوۋۇزى ئولتۇرۇشقان، قارا كۆزلىرى شۇنچە غەمكىن، ئاۋاق يۈزلىرى شۇنچىلىك مىسكىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ ھاللارنىڭ مەسئۇت سابىرىنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرىدىن قېچىپ قۇتۇلۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئابدۇراخمان شاھىدى بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ يېنىغا كەلگەندە، مەسئۇت سابىرى بىلەن خوشلىشىپ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى ئۆيى تەرەپكە بۇراپ، پىرقىراپ يۈرۈپ كەتتى. مەسئۇت سابىرى بولسا يولىنى ئۆزگەرتمەي شۇ تەرىقىدە ئۇدۇللاپ مېڭىپ، مەسچىتنىڭ مۇنارىدىن ئەسىر نامىزى ئۈچۈن ئېيتىلغان ئەزاننىڭ ئاۋازى ئاڭلانغاندا، مەھەللىسىنىڭ كوچا ئېغىزىغا يېتىپ كەلگەن ئىدى.
مەجنۇن پادىچى سىياقىدا ياسىنىپ، لەيلىنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭ قېشىغا بارغاندا، ئۇنىڭغا سايە بولغان ئىككى تۈپ دەرەختەك، ئىشىك ئالدىدىكى ئىككى تۈپ سېدە دەرىخى يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى. دەل شۇ چاغدا يانىدىكى قورۇدىن سۈمباتلىق بىر ئايال ئالتە ياشلاردىكى بىر ئوغۇل بالىنى يېتىلەپ چىققان پېتى مەسئۇت سابىر تەرەپكە قاراپ مېڭىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ، ئەمدى دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ، ئېتىنىڭ تىزگىنى تۇتقان ھالدا ئالدىغا قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ ئۇزۇن بىر يولدىن كەلگەنلىكى ئۈستىبېشىدىن روشەن رەۋىشتە چىقىپ تۇراتتى. شۇنداقتىمۇ ئايال يېقىنلاشقاندا مەسئۇت سابىرىنى دەرھال تونۇدى. مەسئۇت سابىرىمۇ ئايالنى تونۇغان ئىدى. بۇ ئايال دەل قوشنىسى ئاسىيە ئىدى. ئۇلار ناھايىتىمۇ قىزغىن سالاملاشتى. ئاسىيەنىڭ ئوتتۇرىچە خۇش پېچىم قەددى ـ قامىتىگە ئۇششاق

گۈللىرى سەل ئۆگۈپ كەتكەن كۆگلىكى شۇنچىلىك ياراشقان ئىدى. سىرىس ياغلىقىدىن تېقىمغىچە سىيرىلىپ چۈشكەن سۈمبۈل چاچلىرى يەنىلا بۇرۇنقىدەك تۈندەك قارا ئىدى. بۇرۇنقى يالتىراپ تۇرغان قارا كۆزلىرى سەل نۇرسىزلانغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ كۆزلەر لاپىيدە قىلىپ مەسئۇت سابىرىنى باشتىن بويغا بىر قاراشقا دەرھال ئۇلگۈرگەن ئىدى. مەسئۇت سابىرى ئىككى ئايدىن بېرى يول ئۈستىدە بولغاچقا ئۈستىبېشىدىكى كىيىملىرىنىڭ ئىسكەتى قالمىغان ئىدى. دەرۋەقە، ئاشۇ ئىسكەتسىز كىيىملەرنىڭ ئىچىدە ئاجايىپ بىر قەد - قامەتلىك گەۋدىنىڭ تۇرغانلىقى ئاسىيەنىڭ قارا كۆزلىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى. ئاسىيە ئۇنىڭ ئون يىلنىڭ ئالدىكىدەكلا چىرايلىق تۇرغانلىقىنى، پەقەت ھازىر تېخىمۇ تولۇپ، سالامەتلىك بىر ئادەم بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، سەل ھىتىقىغاندەك قىلىپ، قىسقىلا ئەھۋاللاشتى. ئاسىيەنىڭ قۇدۇقتىكى سۇغا قارىغاندەك قاراشلىرى بولسا، بەجايىكى ئاشۇ قۇدۇق ئىچىدىكى تىپتىنچ سۇدەك شۇنچىلىك سۈزۈك، شۇنچىلىك پاك، شۇنچىلىك باي مەنىنى بىلدۈرۈشتىن ۋاز كېچەلمىگەن ئىدى. يەنە بۇ قاراشلار خۇددى بىر تاشنى قۇدۇققا ئاتسا، پولتۇققىدە ئاۋاز چىقىپ ۋە ئەتراپقا چەمبەرسىمان دولقۇنلار تارالغىنىدەك، مەسئۇت سابىرى بىر گەپنى ئوشۇق قىلىپلا قويسىلا بار ئاۋازى بىلەن ناله قىلىدىغاندەك ۋە بۇ ئاۋاز دولقۇنلىرى ئەتراپقا يېيىلىپ، پۈتۈن ئادەمنىڭ كۆگلىنى يېرىم قىلىۋېتىدىغاندەكلا تۇيغۇ بېرەتتى. ئۇنىڭ بۇ تۇرقىدىن بېشىدىن نۇرغۇن ئىسىق - سوغۇقلارنىڭ ئۆتكەنلىكى چىقىپلا تۇراتتى. ئاسىيە مەسئۇت سابىرى بىلەن دەرھال خوشلاشقاندىن كېيىن، بالىسىنى يېتىلىگەن پېتى، يەردىن كۆزىنى ئۈزمەي ئىتتىك يۈرۈپ كەتتى. مانا بۇ ھاللاردىن ئوگايلا قىياس قىلىشقا بولىدۇكى، ئاسىيە يۈرىكىنىڭ شۇنچىلىك دۈپۈلدەپ كېتىۋاتقانلىقىدىن قورقۇپ ئىنتايىن دەكە - دۈكىگە چۈشۈپ قالغانىدەكمۇ قىلاتتى. دېمەك، ئايالنىڭ بىغۇبار قەلبىدە ئۆتمۈشتىكى ئاشىقسىز بىرىنچى مۇھەببەتنىڭ گاھ تۇتۇق، گاھ ئېنىق ئىزلىرى قالغان ئىدى. دەرۋەقە، مەسئۇت سابىرى، ئاسىيەگە بۇرۇنقىدىنمۇ بەكرەك خۇش مۇئامىلەدە بولغان ئىدى. ئۇنىڭ مۇئامىلىسى شۇ قەدەر مۇلايىم بولىدۇكى، بۇ ئەھۋال ئاسىيەنىڭ دەكە - دۈكسىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋەتتى بولغاي، چىرايىدا، گويىاكى يېنىك بۇلۇت سايىسى چۈشكەندەك بىر خىل ئالامەت ئىپادىلەنگەن ئىدى. ۋەھالەنكى، ئۇ ئەرلەردەك ھېچنېمىنى كۆرمىگەن قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، ئەتراپقا ياكى ئۇدۇلىغا قاراپ ماڭمىدى ۋە چىرايىدە ئىپادىلىنىۋاتقان ھېسىياتلىرىنىمۇ يوشۇرالمىدى. ئۇ ھازىر ئۇچ پەرزەنت كۆرگەن ئاددىي ئانا ئىدى. ئاددىي بولغان ھەرقانداق مەۋجۇدات ھامان مۇكەممەل بولىدۇ. شۇڭا ئۇمۇ مۇكەممەل بىر ئانا!.
ئەنە شۇ ساختىلىقتىن خالى بولغان مۇكەممەل ئانا، تۇپىلىق يولدا ئوغلىنىڭ قولىنى چىڭ قىسقان پېتى شۇنچىلىك تېز قەدەم ئېلىپ، تۇرمۇشلۇق بولغان ئۆيىگە قاراپ قاراپ كېتىپ باراتتى. ئارقىسىدىن قاراپ تۇرغان مەسئۇت سابىرى ئەنە شۇ ئاننىڭ تولغان تۇرقىغا ئەپۇ سوراۋاتقان قىياپەتتە بىر كۆز ئاتقاندىن كېيىن ئاستا ئۆي تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.
ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندە سابىرى ئائىلىسىنىڭ ئىشىك ئالدىدا پەيتونلار، خادىك ھارۋىلار ۋە ئېگەر - جابدۇقلىرى توقۇلغان ئات - ئۇلاغلار قاتار بولۇپ تىزىلىپ كەتكەن ئىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە سەھرادىن كىرگەنلىكى بىلىنىپ تۇرىدىغان ھارۋىلارمۇ ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. قورۇنىڭ ئىچى نۇرغۇن ئادەملەر بىلەن تولغان ئىدى. چۈنكى بۇ قورۇدا مەسئۇت سابىرى ۋاپات بولۇپ كەتكەن ئاتا - ئانىسىنىڭ روھىغا ئاتاپ ئۇرۇق - تۇغقان ۋە يۇرت چوگلىرىنى چاقىرىپ نەزىر ئۆتكۈزگەن ئىدى.
يەنە ئۇ، بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئون يىل ئايرىلغان ئەل - جامائەت بىلەن تونۇشۇپ، ھال - ئەھۋاللىشىش پۇرسىتىگە ئېرىشكەن ئىدى. نەزىردە ئاش - تائاملار تارتىلىپ، دۇئا - تىلاۋەتلەر قىلىندى، بارلىق دىنىي رەسىم - قائىدىلەر تولۇق ئورۇنلىنىپ بولغاندىن كېيىن، يۇرت چوگلىرى بىلەن قىسقا سۆھبەتلەر بولدى ۋە مەسئۇت سابىرى ئۆزىنىڭ بۇندىن كېيىن قىلىدىغان ئىشلىرىنى يۇرت چوگلىرىغا پۇرۇتۇپ ئۆتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە زور كۆپچىلىكى مەسئۇت سابىرىنىڭ شىپاخانا ۋە مەكتەپ

ئېچىش پىلانلىرىنى جان دىللىرىنى بىلەن قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. شۇنداق قىلىپ پېشىن نامىزىدىن ئاۋۋال نەزىر مەرىكىسىگە ئىشتىراك قىلغۇچىلار تەل - تۆكۈس قايتىپ كېتىشكەن ئىدى. قورۇنىڭ ئىچىدە پەقەت يىراق - يېقىندىن كەلگەن ئۇرۇق - تۇغقانلارلا قالغان ئىدى. ئاياللار بولسا قاچا - قومۇشلارنى يىغىشتۇرۇش بىلەن ئاۋارە بولۇپ، ھەر كىم ئۆز ئىشلىرى بىلەن پاي - پېتەك بولۇپ يۈرەتتى. مانا مۇشۇلارنىڭ ئىچىدە زەيناۋىددىننىڭ ئايالى، مەسئۇت سابىرنىڭ تولا گېپىنى قىلىپ، ئۇنىڭ يۈرىكىگە مۇھەببەتنىڭ ئوتىنىڭ ئۇچقۇنىنى سېلىشقا سەۋەب بولغان قىزمۇ بار ئىدى. بۇ قىزنىڭ ئىسمى سارا بولۇپ، ئېگىز بويلۇق، يېشىغا باققاندا بەستى قاۋۇل كەلگەن قىز ئىدى. ئاق يۈزلۈك نەپىس چېھرىسىدىن نۇر يىغىپ تۇراتتى، ئاشۇ نۇرلۇق يۈزىنى تەكشى ئوراپ تۇرغان تۇرغان زەڭگەررەڭ ياغلىقىدىن چىقىپ تۇرغان قارا چاچلىرى ياغلىقنىڭ چۈچۈللىرى بىلەن بىرگە كەڭ مۈرىلىرىدە دولقۇنلاپ چېچىلىپ تۇراتتى. ۋەھالەنكى، سارا كۆكرىكىنى ئىچىگە تارتىپ تۇرۇشقا ئادەتلەنگەن بولسىمۇ، قارا ئەتلەس كۆڭلىكىنىڭ ئاق گۈلنى كۆپتۈرۈپ تۇرغان ئاپرۇت ئالمىدەك ئىككى كۆكسى قىزنىڭ مەغرۇر قىياپىتىنى روشەن رەۋىشتە نامايان قىلىپ، تېخىمۇ سەلتەنەتلىك، تېخىمۇ جەزىبدار، تېخىمۇ سىرلىق قىلىۋەتكەن ئىدى. سارا ئۆزىنىڭ تەبىئىي گۈزەللىكى بىلەنلا قالماي، بەلكى يەنە ئالاھىدە كۆركەم كىينگەن بولۇپ، كۈلرەڭ پايپاق كىيگەن ئاجايىپ سۈمباتلىق پاقالچاقلىرى ئاستىدا ۋاسكىلاپ پاقىرتىۋەتكەن كەرشىنىۋاي توپلىيى ۋال - ۋۇل يالتىراپ، مەسئۇت سابىرنىڭ پۈتۈن دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىشتا ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەن ئىدى. چۈنكى مەسئۇت سابىرى يەڭگىسى تولا ماختاپ ئۇچۇرۇۋەتكەن ئاشۇ ساھىبجامال سارانى شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە يىراقتىن كۆزىتىپ تۇرۇۋاتاتتى. پېشايۋاندا داستىخانلارنى يىغىشتۇرۇش بىلەن ئالدىراش ئىش قىلىۋاتقان سارامۇ پۇرسەت تاپسىلا مەسئۇت سابىرنىڭ چاقتۇرماستىن بىر قارىۋېلىشنى قولدىن بەرمەيۋاتقان ئىدى. ئەسلىدە زەيناۋىددىننىڭ ئايالى مەسئۇت سابىرنىڭ قەلبىگە مۇھەببەت ئوتىنى تۇتاشتۇرغان چوغنىڭ بىر پارچىسىنى سارانىڭ ئېتىكىگىمۇ تاشلاپ قويغان ئىدى. مەسئۇت سابىرى بولسا، رەسىم - قائىدىلەرگە مەجبۇر بوي سۇنۇش يۈزىسىدىن ئۆيلىنىدىغان ئوغۇل بالىلار خېلىدىن ئەمەس ئىدى. پەقەت ئۆزىنىڭ قىزغا كۆڭلىنىڭ بارلىقىدىن ئەمىن بولۇشى لازىم ئىدى. ئەمما، ئۇ ھازىر قىزنى يىراقتىن كۆرۈش بىلەنلا ئاشىق بىقارار بولۇپ بولغاندەك قىلاتتى. قىز ئۆزىنىڭ گەۋدىسىگە باققاندا ناھايىتىمۇ مۇلايىم، ئېغىر - بېسىق كۆرۈنەتتى، ئەمما ئىش قىلغاندا ھەرىكەتلىرى چاقماقتەك چاققان ئىدى. ئۇ، ئەمدى پېشايۋانغا قويۇلغان ئۈستەلنىڭ يېنىغا كېلىپ، يۇيۇلغان قاچا - قۇچىلارنى سۈرتۈپ دەستىلەشكە باشلىدى. جانان تاۋاقلارنى ئەپچىللىك بىلەن سۈرتىۋاتقان سارانىڭ ئۇزۇن نازۇك بارماقلىرى گويا كى قەدىمكى يۇنانىنىڭ ماھىر ھەيكەلتىراش ئۇستىلىرى چېۋەر قوللىرى بىلەن يونۇپ چىققان ئانا ئىلاھلارنىڭ نازۇك بارماقلىرىدەك ھېچ ئەيىبى يوق ئىدى. ئەنە شۇ چېۋەر بارماقلار ھەر خىل، ھەر رەڭدىكى قاچا - قۇچىلارنى سۈرتۈپ، ئۈستەلنىڭ ئۈستىگە دەستە - دەستە قىلىپ تىزىۋېتىپ باراتتى. جەينەكلىرىگىچە يالىڭاچلانغان ئاپتاپتا كۆيگەن قوللىرى ھاياجاندىن تىترىگەن ھالدا تىنىمسىز ھەرىكەت قىلىۋاتاتتى. نېرىدىكى پاسىل تامنىڭ يېنىدا قاراپ تۇرغان مەسئۇت سابىرنىڭ، سارانىڭ شۇ تاپتىكى ھەر بىر ھەرىكىتى ۋە چېھرىدىكى ھەر بىر ئۆزگىرىشلەر خۇددى پۇختا سىزىلغان مەنزىرىلىك رەسىمنىڭ رەڭ - بوياقلىرىدەك شۇنچىلىك روشەن رەۋىشتە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇ، قىزغا شۇ قەدەر مۇھەببەتلىك ھېسسىيات بىلەن قاراۋاتاتتىكى، خۇددى قىزنىڭ يۈزىدىن رەڭگارەڭ گۈللەر پورەكلەپ ئېچىلىۋاتقاندەكلا كۆرۈنۈپ كېتىۋاتقان ئىدى. مەسئۇت سابىرى، تا بۇگۈنگە قەدەر بىر قىزغا بۇنداق يىراقتىن ۋە ياكى يېقىندىن تىكىلىپ قاراپ باقمىغان ئىدى. ھەمدە تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن بولمىغان بۇقەدەر گۈزەللىكنى تېخى تۇنجى قېتىم كۆرۈپ تۇرۇۋاتاتتى. قىزلار بەخش ئېتىدىغان مۇنداق سىرلىق تۇيغۇنى ئۆز ۋۇجۇدىدا بىرىنچى قېتىم مۇشۇ دەقىقىلەردىلا ھېس قىلىۋاتقان ئىدى. ئۇ، تىت - تىت بولغان

هالدا ئوتلۇق كۆزلىرى بىلەن قىزغا تەلمۇرۇپ قارايتتى ۋە ساراننىڭ ئۆزىگە قارىشىنى ئارزۇ قىلاتتى، قىزنىڭ كۆزلىرىدىن جاۋاب كۈتەتتى. ئەمدى ھەددىدىن ئارتۇق ئېھتىياتچانلىق قىلىپ، دەككە ـ دۈككىلىك ئىچىدە ھېچقانداق بىر ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرالماي ئولتۇرغاندىن كۆرە، ئوغۇل بالا بولغاندىن كېيىن «ئاللاھ كېرىم!»دەپلا، قىزنىڭ يېنىغىراق بېرىپ، بىر باھانە تېپىپ، ئەڭ بولمىغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇش جاسارىتىگە كەلدى. دەل بۇ چاغدا سارامۇ ئۇنىڭغا قارىغان ئىدى. ئىككى كۆز ئۇدۇلمۇئۇدۇل كېلىپ ئۇچراشتى، ساراننىڭ قارا كۆزلىرىدىكى ھاياجاننى بوستان كىرپىكلىرىمۇ يوشۇرۇپ قالالمىغان ئىدى. ساددا ۋە تەبىئىي قىياپەتتە تۇرغان قىزنىڭ ياڭاقلىرى ئوت ئالغاندەك قىزىرىپ كەتتى ۋە دەرھال كۆزىنى قاچۇردى. دەرۋەقە، ئۇ كۆزلەرنىڭ ئىچىدە مەسئۇت سابىرىغا بولغان ئىشقى ـ مۇھەببەت بار ئىدى. قىزلارغا خاس بۇ نومۇسچان ھاللار مەسئۇت سابىرىغا مىسلىسىز تەسىر كۆرسەتتى. مەسئۇت سابىرىنىڭ شادلىقتىن نۇرلانغان ئوچۇق چىرايىمۇ ئاجايىپ جەلپ قىلارلىق بولۇپ كەتكەن ئىدى. كۆزلىرىنىڭ ئوتلۇق بېقىشلىرى ۋە قەلبلىرىدىكى شېرىن تۇيغۇ ئۇلارغا پۈتۈن دۇنيانى پۈتۈنلەي ئۇنتۇلدۇرغان ئىدى، ئىككىلىسىنىڭ كۆڭۈل رىشتىسىنىڭ تارىلىرى بىرلىكتە تەڭلا تىترىگەن ئىدى. ئىككى ياشنى تەڭلا رىغبەتلەندۈرۈۋاتقان ئىچكى ھېسسىياتلار شۇ قەدەر جۇشقۇنلۇق ئىدىكى، بۇگۈنكى مەرىكىنىڭ خاسىيىتىدىنمۇ ئەيتاۋۇر، ئۇلارنىڭ بۇنداق ئۇچرىشىشى تاسادىپىيلىقتىن يىراق ئىدى. بۇگۈنكى قايغۇلۇق ھېسسىياتنىڭ ئۇستىدىن غالىب كەلگەن مۇھەببەت ئىشقىنىڭ تۇرتكىسى بىلەن، مەسئۇت سابىرى قىز تەرەپكە قاراپ قەدەم تاشلىدى. دەرۋەقە، بىر قىزنىڭ كۆڭۈل ھۇجرىسىغا كىرىش مەسئۇت سابىرىغا بۇگۈن نېسىپ بولغان ئىدى. ئەمدى گەپ ئاشۇ كىرگەن كۆڭۈل ھۇجرىدا مەڭگۈلۈك قىلىشتا قالدى. ئۇ، پېشايۋان تەرەپكە قاراپ ماڭغاندا قوشنىسىنىڭ قۇرۇپ كەتكەن يازلىق لىمون ئالمىسىنىڭ شاخلىرى ئارىسىدا قاراپ تۇرغان قۇياش ئۆزىنىڭ ئوتلۇق مېھرىنى ئەتراپقا چېچىپ تۇراتتى.

ھەقىقەتەن، بۇندىن كېيىنكى ھايات مۇساپىسىدا سارا بارلىقىنى مەسئۇتقا بېغىشلاشقا، پىداكارلىق بىلەن خىزمەت قىلىشقا تەييار ئىكەن، مەسئۇتمۇ سارانى يالقۇنلۇق يۈرەكتىن قەدىرلىشى كېرەك! سارا ئۇنىڭ ئۈچۈن ھەم خانىش، ھەم ئايال! سارانى ئۆمۈر بويى سۆيۈش، ئىززەتلەش ئۈچۈن بەلكى مەسئۇتنىڭ پۈتۈن قەلبى ئازلىق قىلىدىغاندۇ. شۇ ۋەجىدىن پۈتۈن روھى بىلەن سۆيىدۇ.بۇنىڭغا ئوقۇرمەنلەر ھەم ئىشىنىدۇ. ھاياتتا ھەر بىر كىشىنىڭ روھىدا ئائىلە مەدەنىيىتىنىڭ تىندۈرمىسى ۋە جەمئىيەت تارىخىنىڭ مەزمۇنى ھەمدە مائارىپ تەربىيەسى ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان بولىدۇ. بىر كىشىنىڭ خاراكتېرى ۋە پەزىلىتى ھايات مۇساپىسىدىكى ئالاھىدە مۇھىت، ئائىلە تەربىيەسى، باشلانغۇچ، ئوتتۇرا ۋە ئالىي مائارىپ تەربىيەسى بىلەن بىرلىكتە شەخسىي سەرگۈزەشتىلىرى ئارقىلىق شەكىللەنگەن بولىدۇ.

ئۇسۇلى جەدىد

سەن ھېكمىسەن بىگانە،
سەن تېۋىپسەن يېگانە.
بار گىياھ ساڭا ئايان،
بار دەردكە تاپتىڭ دەرمان.

«فاۋست» دىن.

غۇلجىنىڭ ئىسسىق ياز ئايلىرى بىر- بىرلەپ ئۆتۈپ ئالتۇن كۈز ئايلىرى يېتىپ كەلگەن ئىدى. كۈز پەسىلىدە غۇلجا خەلقىنىڭ قورۇسىدىكى ھەممە گۈللەر سولۇشۇپ خازان بولۇپ، بارچە ئوت - چۆپلەر قۇرۇپ ئوتۇن - چاۋاغا ئايلىنىپ كېتەتتى ۋە دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى سارغىيىپ يەرگە تۆكۈلۈشكە باشلايتتى. مەسئۇت سابىرىنىڭ قورۇسىنىڭ باغلىرىدىكى ئالما كۆچەتلىرىنىڭ يوپۇرماقلىرىمۇ تەبىئەتنىڭ قولى بىلەن پۈتۈۋېتىلىپ يالىڭاچلىنىپ قالغان ئىدى. يازىچە قىپقىزىل پەمىدۇر، كۆك مۇچ، كۈدە ۋە ياپىيېشىل تاسما پۇرچاق قاتارلىق ئوتياشلار بىلەن تەمىنلىگەن ئېتىزلار قۇرۇقدىلىپ، پەقەت قىرلىرىدا سارغىيىپ كەتكەن ئوت - چۆپلەرلا قالغان ئىدى. باغنىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىدىكى قۇرۇق - ئوت چۆپلەر، ئەخلەت - چاۋالار ۋە غازاڭلار كۈز شامىلىدا ئۇياقتىن بۇياققا ئۇچۇپ يۈرەتتى. ئەمما، ئالما شاخلىرىنىڭ ئەڭ ئۈچلىرىدا قالغان بىرە ئىككى تال ئەرچۇزە ئالمىلار، ئولتۇرۇشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقان كۈننىڭ ئەڭ ئاخىرقى نۇرلىرىدا كەھرىۋادەك تاۋلانغان يۈزلىرىنى كۆككە قىلىپ تۇراتتى. بۇنداق ئالمىلارنىڭ ساپاقلىرى شۇنچىلىك مۇستەھكەم بولۇپ، ئالما تۈپىنى ئادەم بار كۈچى بىلەن قانچە ئېغىتسىمۇ، كۈزنىڭ قاتتىق چىققان بورانلىرى قانچە لىڭشىتسىمۇ يەرگە چۈشمەي شېخىدا مەزمۇت تۇرىدۇ. بۇ ئالمىلارنى پەقەت قول - پۇتلىرى مايمۇندەك چاققان شوخ بالىلارلا ئالما شاخلىرىنىڭ ئۇستىگە ئەپچىللىك بىلەن يامىشىپ چىقىپ، ئاشۇ ئالما بار تالنى ئېگىپ تۇرۇپ ئۇزۇۋالالايدۇ. ئۆز تۈپىگە سادىق بۇنداق ئالمىلارنى تاشقى بىر كۈچنىڭ قولى بىلەن شاخلىرىدىن مەجبۇرى ئايرىۋەتمىگىچە، ئۆز ئىختىيارى بىلەن ھەرگىز ئايرىلمايدۇ. ھەتتا شاخلىرىغا مەھكەم يېپىشىپ، ئاخىرى شاختا تۇرۇپ سولۇشۇپ، چىرىپ كېتىدۇ. ئاز ساندىكى ئالمىلارنىڭ بۇ خىل خۇسۇسىيىتى، ئۆز يۇرتىغا سادىق مەسئۇت سابىرىدەك كىشىلەرنىڭ پەزىلىتىگە تەققاس كېلىدۇ. دەرھەقىقەت، ھەر نەرسە ئەسلىدىن ئايرىلىشقا ئۆزى سەۋەبچى، ھەر نەرسىنى ئەسلى ھەرگىز تاشلىمايدۇ؛ مېۋىنى تۈپ، يوپۇرماقنى دەرەخ، ھەر كىمنى ۋەتەن تاشلىمايدۇ. مۇشۇ دەملەردە مەسئۇت سابىرى قورۇسىغا ئاچقان شىپاخانىسىدا كېسەللەرنى داۋالاش ۋە دىياگنوز قويۇش بىلەن مەشغۇل بولغان بىر كۈنلۈك جاپالىق خىزمىتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، باغ تەرەپكە قاراپ تۇرغان دېرىزىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان ئالما شاخلىرىدىكى ئەنە شۇنداق بىر تال ئالمىغا قاراپ ئۇزۇن خىياللارغا غەرق بولغان ئىدى.بۇگۈن دەل 1920 - يىلى 21 - سېنتەبىر يەنى شەيشەنبە كۈنى ئىدى. ئۇ، دوستى ۋە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يېڭى مائارىپ ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ھاياتىنى دوغا تىكىپ تۇرۇپ خىزمەت قىلغان ئەخمەت كامالنىڭ ئىستانبۇلغا ساق - سالامەت قايتىپ بارغاندىن كېيىن يازغان مەكتۇپىنى قولىدا چىڭ تۇتۇپ تۇراتتى. مەسئۇت سابىرى بولسا، بۇ مەكتۇپنى تۈركىيەدىن كەلگەن دوستلىرى ئارقىلىق تاپشۇرۇپ ئالغان ئىككى كۈندىن بىرى

قولىدىن چۈشـۈرمەي قايتا ـ قايتا ئوقۇۋاتاتتى. مەكتۇپتا يېزىلغان ئۇچۇرلارغا ئاساسـلانغاندا ئەخمەت كامال 1919ـ يىلى 28ـ ئاۋغۇسـت ئۇرۇمچى تۈرمىسـىدىن يالاپ ئېلىپ كېتىلگەندىن كېيىن، تا شاڭخەيگىچە بولغان ئۇزۇن مۇساپىنى گاھ ئاتلىق، گاھ ھارۋا، گاھ پويىز، گاھ پاراخوتلار بىلەن بېسىپ مېڭىپ، مىڭ ـ بىر مۇشەققەتتە بەش ئاي يول يۈرگەندىن كېيىن شاڭخەيگە يېتىپ كەلگەن ۋە ئۇدۇل تۈرمىگە تاشـلانغان. شـاڭخەي تۈرمىسـىدە ئالتە ئاي ياتقاندىن كېيىن گوللاندىيە ئەلچىخانىسـىنىڭ يارىدىمى بىلەن تۈرمىدىن ئازاد بولغان ۋە گېرمانىيەنىڭ ھامبۇرگ شـەھىرىگە ماڭىدىغان ياپونىيەنىڭ ناۋكاۋمارو ناملىق پاراخوتى بىلەن يولغا چىقىپ، 40 كۈن يول ماڭغاندىن كېيىن ھامبۇرگ پورتىغا يېتىپ كەلگەن ۋە ئۇ يەردىن يەنە پاراخوت بىلەن دېڭىزدا ئون كۈنلۈك مۇسـاپىسـىنى بېسـىپ ئىسـتانبۇلغا 1920ـ يىلى 6ـ ئايىنىڭ 18ـ كۈنى يەنى جۈمە كۈنى يېتىپ كەلگەن ئىكەن. مەسـئۇت ئەپەندى بولسا، دوستى ئەخمەت كامالنىڭ ئۆز يۇرتىغا ساق ـ سالامەت يېتىپ بارغانلىقىدىن ئالەمچە سـۆيۈنۈپ، خاتىرجەم بولغان ئىدى ۋە ئۆزىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەزىپىسـىنىڭ نە قەدەر زور ئىكەنلىكىنى، ئالدىغا ئۇچرايدىغان قىيىنچىلىقلارنىڭ ھەقىقەتەن كۆپلۈكىنى، بولۇپمۇ كۈندىن ـ كۈنگە كۈچىيىۋاتقان دۈشمەنلىكلەرنىڭ، تەھدىتلەرنىڭ قانچىلىك رەھىمسىزلىكىنى كۆز ئالدىدىن بىرـ بىرلەپ ئۆتكۈزدى. دەرۋەقە، ئەخمەت كامالنىڭ بېشـىغا كەلگەن كۈلپەتلەرنىڭ ئەمدى مەسـئۇت ئەپەندىنىڭ بېشىغا كېلىش ئېھتىمالى رېئاللىقتىن يىراق ئەمەس ئىدى. ئەخمەت كامال شەرقىي تۈركىستان زېمىنىدا ئۆتكۈزگەن بەش يېرىم يىللىق ھاياتىنىڭ ئۈچ يېرىم يىلىنى ئاتۇشتىكى يېڭى مائارىپ ھەرىكىتى ئۈچۈن ئاجراتقان بولسـا، قالغان ئىككى يىل ۋاقتىنى ئۇرۇمچىدىكى تۈرمىدە ئۆتكۈزگەن ئىدى. ئۇ، قەشـقەرگە كېلىپلا، ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسـىغا ئاساسـەن ئاتۇشـتا مەكتەپ ئېچىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلغان بولۇپ، بۇ جەريانداۋ، نۇرغۇن ئىلغار پىكىرلىك زاتلارنىڭ يارىدىمىگە ئېرىشكەن بولسا، ئوخشاش بىر ۋاقىتتا يەنە مۇتەئەسـسـىپ كۈچلەرنىڭ دۈشـمەنلىك قىلىشـلىرىدىن خالى بولالمىغان ئىدى. بولۇپمۇ قەشـقەردىكى ئۆمەر بايدەك ياڭ زېڭشـىننىڭ مۇسـتەملىكچى ھاكىمىيىتىگە يانتايىاق بولىدىغان يامان غەرەزلىك كۈچلەرنىڭ زىيانكەشلىكىدىن قۇتۇلالمىغان ئىدى. ئۇ ئاتۇشقا كېلىپ، ئۇزۇن ئۆتمەي قەشقەر تۈرمىسىگە تاشـلانغان ۋە مۇسـابايلارنىڭ يول مېڭىشـى بىلەن تۈرمىدىن چىققان بولسـىمۇ ئازراق ۋاقىت ئۆتە ـ ئۆتمەيلا يەنە تۈرمىگە تاشلانغان ئىدى. ئەڭ ئاخىرى ئەخمەت كامالدىن پۈتۈنلەي قۇتۇلۇشـنى ئويلىغان قەشقەر دوتىيى ئۇنى ئۇرۇمچىگە ئىككى ئاتلىق ئەسكەرگە يالىتىپ، ئاتلىق يولغا سېلىپ قويغان ئىدى. شـۇ چاغدا ئەخمەت كامالنىڭ قەشـقەردىكى مەرىپەتپەرۋەر دوسـتلىرى ۋە ئۆزى يېتىشـتۇرۇپ چىققان ئوقۇغۇچىلىرى ئۇنىڭ بىلەن تا مارالبېشىغىچە بىللە كېلىپ، ئۇ يەردىن ئاقسۇغا ئۇزۇتۇپ قويغان ئىدى. دەرۋەقە، ئەخمەت كامال ئۆز ئوقۇغۇچىلىرىغا ۋە ئەتراپىدىكى دوستلىرىغا ئەقىللىك بولۇش ۋە ئەدەپلىك بولۇشـنىڭ ئۈلگىسـىنى تىكلەپ بېرەلىگەن بولغاچقا، تەربىيەلەپ يېتىشـتۇرگەن ئوقۇغۇچىلىرىمۇ ئۆزىگە چەكسـىز ھۆرمەت بىلەن ئىتائەت قىلىشـنى ئۆگەنگەن ۋە دۈشـمەنلىرىنى تونۇپ يېتىپ، ئۇلارغا بولغان غەزەپ ـ نەپرەتلىرىنى ئوچۇق ئاشـكارا ئىپادىلەشـكە جاسـارەت قىلىشقا باشـلىغان ئىدى. ئەينى چاغدا ئەخمەت كامالنىڭ ئارقىسـىدىن نىدا قىلغان ياش شـائىر سـابىرئاخۇن ئۆزىنىڭ ئۆمەر باي ۋە سـەلىم مولىلاردەك ئۆز نەپسـانىيەتلىرى ئۈچۈن خەلقنى جاھىلىيەتكە باشـلاپ، ئۇسـۇلى جەدىدچىلىكنى ئۆزلىرىگە تەھدىت دەپ بىلىپ، ئۇلارغا زىيانكەشـلىك قىلغان رەزىل قىلمىشـلارنى قامچىلاپ مۇنداق شېئىر ئوقۇغان:

دىيارىم قەشقەردە يوق پەزىلەت،
تەرەققىيات يوللارىنى ئاچ ئاللاھىم!

بۇ خائىنلارنىڭ باشى موللا سەلىم،
بۇلارغا بەر ھىدايەت ئاللاھىم!

تەرەققىيات يوللارىنى توستى ئۆمەر باي،
بى- ناسىب قىلدى مائارىپتىن خۇدايىم!

بۇ خائىنلار شۇملۇقلىرىدىن قەشقەرلىك،
قۇتۇلالماسلارمۇ بۇ زىللەتدىن دائىم؟!

ئۆمەر، سەلىم قىلىپ ياشلارغا كۈلپەت،
ئۆتەرمۇ دۇنيادىن ئەي مېھرىبانىم!

بۇ مىللەتنىڭ نومۇسىنى تۆكتى يەرگە،
قولىنى تۇت ياشلارنىڭ ئەي ئاللاھىم!

ۋاي! سەلىم، ئۆمەر تۆرگە تويارسەنمۇ؟
خۇدايا! تۇتمىغايمۇ زەررە ئاھىم؟!

بۇ مىللەت خادىمى دەر يەنە سەۋر،
كېلۇر ساڭا ئىلتىجا خۇدايىم!!!

ئەخمەت كامال يالاپ ئۇرۇمچىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن، ئۇدۇل تۈرمىگە تاشـــلىغان ئىدى. لېكىن ئۇ، ئىككى يىللىق تۈرمە ھاياتىدىمۇ ھېچ جىم تۇرماي، ســـرتتىكى دوســـتلىرىنىڭ يارىدىمى بىلەن «يېڭى ھايات»نامىلىق گېزىتنى چىقىرىپ، پۈتكۈل شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەرقايسى شەھەر ۋە ناھىيەلىرىگىچە تارقاتقان ئىدى. بۇ گېزىتتىكى ماقالە ۋە شېئىرلار كەڭ خەلق - ئاممىسىنىڭ بولۇپمۇ ياشلارنىڭ ئېڭىدا كۈچلۈك ئويغىنىش پەيدا قىلغان. بولۇپمۇ گېزىتنىڭ بېشـــىغا : «مۇھەررىرى - قەلەم، مەســـئۇلى - ۋىجدان، مەتبۇئاتى - بەش بارماق، نەشرىياتى - زىندان» دەپ ھۆسنى خەت بىلەن يېزىلغان سۆزلەر مۇشـــتىرىلەرنىڭ دىققىتى ئاجايىپ ئۆزىگە تارتقان. گەرچە بۇ گېزىت ئالتە ئاي جەريانىدا 30 ســـاننى نەشـــردىن چىقارغاندىن كېيىن، پايلاقچىلار تەرىپىدىن بايقىلىپ قىلىپ، نەشـــردىن چىقىرىش ئىمكانىيىتىنى مەھرۇم قالغان بولســـمۇ، ئەمما مۇشـــۇ قىســـقىغىنا ئالتە ئاي ئىچىدە گېزىتنىڭ تارقىلىش دائىرىسى ناھايىتىمۇ كەڭ، تەسىر كۈچى ئاجايىپ زور بولغان. بولۇپمۇ بىلىمنىڭ ئەھمىيىتى ۋە يېڭىچە تەپەككۇر ئۇسۇلىنى يېتىلدۈرۈشـنىڭ زۆرۈرىيىتى توغرىســـدا يېزىلغان ماقالىلەر ۋە شېئىرلار، جۈملىدىن تۈرك مىللىتىنىڭ تارىخىي توغرىســـــدىكى ئىلمىي ماقالىلەر ياشـــــلارنىڭ ئەڭ قىزىقىپ ئوقۇيدىغان تېمىلىرىغا ئايلانغان. ھەتتا ئۇ، بەزى تېمىلارنى ئوقۇرمەنلەرگە ناھايىتى ئېنىق قىلىپ چۈشـــــەندۈرۈش ئۈچۈن، بەزى ســـــانلارغا بىلىمنىڭ نە قەدەر مۇھىملىقىنى ئوبرازلىق چۈشـــــەندۈرىدىغان ھېكايىلەرنى قوشۇپ بېسىپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىزىقىشىنى ھەسىلەپ ئاشۇرغان ئىدى. ئەنە شۇ ھېكايىلەردىن بىر ئۆرنەك:

بىر كۈنى ئەھۋالى ناھايىتى ياخشـــى، ھاياتىنى بەختلىك ئۆتكۈزۈۋاتقان بىلىملىك بىر ئادەم كۆپچىلىك

بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ، چاقچاق قىلىپ مۇنداق دەپتۇ:«ھىندىستاندا بىر دەرەخ بار ئىكەن. ئۇ دەرەخنىڭ مېۋىسىنى كىم يېسە، ئۇ كىشى قېرىمايدىكەن ۋە مەڭگۈ ئۆلمەيدىكەن. ئۇ دەرەخنىڭ مېۋىسى ئۆلمەسلىكنىڭ دورىسى ئىكەن». بۇ گەپ قۇلاقتىن قۇلاققا يېتىپ، ئاخىرىدا پادىشاھنىڭ قۇلىقىغا يېتىپتۇ. بۇ سۆزنى ئاڭلىغان پادىشاھ «خەلقنىڭ ئاغزىدا تارىلىپ يۈرگەن بۇ پاراڭلار توغرا ئوخشايدۇ»، دەپ ئويلاپ، ئۇ دەرەخنىڭ مېۋىسىنى قولغا چۈشۈرۈشنىڭ كويىغا چۈشۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قولىدىن ئىش كېلىدىغان بىر چاپارمەننى نۇرغۇن مال - دۇنيا بىلەن ھىندىستانغا يولغا سالىپتۇ. بۇ ئادەم ھىندىستانغا كېلىپ، ئۇ دەرەخنى ئىزدەپتۇ. ئەمما، پۈتۈن ھەممە يەرنى ئىزدەپ، قېدىرىۋەتكەن بولسىمۇ ئۇ دەرەخنى ھېچبىر يەردىن تاپالماپتۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ ئادەم ئۇ دەرەخنى نەچچە يىل ئىزدەپتۇ. ھىندىستان دېگەن بۇ دۆلەتتە بارمىغان يېرى، چىقمىغان دۆڭى، كەزمىگەن چۆلى قالماپتۇ. قايسى شەھەرگە بېرىپ كىمدىن ئۇ دەرەخنى سوراسا، بەزىلەر مىيقىدا كۈلۈپ زاڭلىق قىلسا، بەزىلەر بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ: «ھەي، ساراڭ بوپقاپتۇ - دە، بۇ بايقۇش» دەپتۇ. يەنە بەزىلەر:«كۆڭلى تۇز بۇ ئادەمنىڭ بۇنچىلىك ئەجىر قىلىشىنىڭ ۋە جاپا تارتىشىنىڭ بىر سەۋەبى باردۇر. بەلكى بۇ قۇرۇق سۆز ئەمەستۇ» دېيىشىپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىرسى ئۇ ئادەمگە مۇنداق دەپتۇ:«پالانى يەرگە بارساڭ بىر ئورمان بار، ئاشۇ ئورماندا شۇنداق بىر دەرەخ بار».

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ئادەم ناھايىتى ھاياجانلىنىپتۇ. يىللاردىن بېرى بۇنداق بىر ياخشى خەۋەرنى ئاڭلاپ باقمىغان بولغاچقا، ئاشۇ ئورمانغا قاراپ ئۈدۈل چېپىپتۇ. نەچچە يىللاردىن بىرى ئۇ دەرەخنى ئىزدەپ كۆپ جەبىر - جاپا تارتقان ۋە پادىشاھ ئەۋەتكەن نۇرغۇن مال - دۇنيانى بۇ ئىش ئىش ئۈچۈن راسخوت قىلغان ئىكەن. ئەمما، تا بۇگۈنگىچە قۇرۇق گەپتىن باشقا بىر نەرسىگە ئىگە بولماپتىكەن. بۇگۈن قانداقلا بولمىسۇن بىر ئۈمىدنىڭ ئۈچى ئۇنىڭغا كۆرۈنۈپتۇ.ئادەم شۇنداق قىلىپ ھېلىقى ئورمانغا يېتىپ كەپتۇ، قارىسا تاللىرى شۇنداق ئېگىز، مېۋىسى توڭ، يوپۇرماقلىرى يېشىل بىر دەرەخ تۇرغۇدەك. ئەمما بۇ دەرەخ ھېلىقىدەك دەرەخ بولماستىن پەقەت شۇ ئورماننىڭ زىننىتى ئىكەن. ئادەمنىڭ نۇرسىز، ھارغىن كۆزلىرى ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە ئولتۇرۇشۇپ كېتىپتۇ. شۇنچە كۆپ جاپالارنى تارتىپ ئېرىشكىنى قۇرۇق گەپ بوپتۇ .ئۆزىنى ناھايىتى بىچارە ھېس قىپتۇ. پۈتۈن قىلغان ئىشلىرى، تارتقان جاپالىرى بوش كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئامالسىز پادىشاھنىڭ يېنىغا قايتماقچى بوپتۇ. دەرد - ئەلەم ئىچىدە ياشقا تولغان كۆزلىرى بىلەن يولغا چىقىپتۇ. ئەنە شۇنداق ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە كېتىۋاتقاندا، يولدا بىر شەيخ ئۇچراپ قاپتۇ. ئادەم شەيخنى كۆرۈپ ئۆز ھالىنى مۇنداق بايان قىپتۇ: «ئۈمىدسىزلىك دېگىزىغا چۆكتۈم. ئىچىم ھەسرەتكە تولدى. سېنىڭ مۇبارەك جامالىڭنى كۆرۈشۈم، مېنىڭ تەلىيىمنىڭ باشلىنىشى بولسۇن. ياخشى تىلەك، ئېسىل دۇئالىرىڭنى مېنىڭدىن ئايىما. ئۇ دۇئالىرىڭ يولدا ماڭا ياخشى ھەمراھ بولغاي. ئارزۇ قىلىپ يۈرگەن ئىشلاردىن ئۈمىدىمنى ئۈزدۈم» ۋە يىغلاپ تۇرۇپ شەيخنىڭ قولىنى سۆيۈپتۇ. بۇلۇتتىن چۈشكەن يامغۇردەك كۆز ياشلىرى شەيخنىڭ مۇبارەك قوللىرىنى ھۆل قىلىۋېتىپتۇ. ئادەم يەنە سۆزىنى داۋام قىلىپ: «ئەي شەيخ !ماڭا ئىچىڭ ئاغرىسۇن! ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە قالدىم. ماڭا ياردەم قىلغىن» دەپ يالۋۇرۇپتۇ. كۆڭلى يۇمشاق شەيخ بۇ ئىزتىراپقا تولغان سۆزلەرنى ئاڭلاپ:«سېنىڭ بۇ مەيۇسلىكىڭ زادى نېمە سەۋەبتىن؟ زادى مەندىن نېمە تىلەيسەن؟» دەپ سوراپتۇ.ئادەم جاۋاب بېرىپ مۇنداق دەپتۇ:«مېنى پادىشاھىم بىر دەرەخنى تېپىپ، ئۇنىڭ مېۋىسىنى ئەكېلىشكە بۇيرۇغان ئىدى. ئۇ دەرەخنىڭ مېۋىسى قېرىماسلىقنىڭ دورىسى بولغاچقا، ئۇ دەرەخ پۈتۈن دۇنيا ئارزۇ قىلىدىغان بىر دەرەخمىش. مەن ئۇ دەرەخنى ناھايىتى كۆپ ۋاقىت سەرپ قىلىپ ئىزدىمىگەن بۇلۇڭ - پۇشقاق قالمىدى. ئەمما، ئۇنداق بىر دەرەخنى ھېچ يەردىن تاپالمىدىم.»بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان شەيخ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ ۋە ئۇ ئادەمگە مۇنداق خىتاب قىپتۇ: «ئەي ئاق كۆڭۈل ئادەم! ئۇ دەرەخ بولسا ئالىملارنىڭ بىلىمىدۇر. بۇنى پەقەت ئالىملار چۈشىنىدۇ. ئۇ شۇنداق ئۇلۇغ ھەم شۇنداق چوڭ، ھەر تەرەپكە يېيىلغان دەرەخ. ئۇ ئابىھاياتنىڭ بۇلىقى

ۋە شۇنداق بىپايان كەتكەن چوڭقۇر دېڭىزدۇر. ئەي ئەخمەق سەن شەكىلگىلا قاراپسەن. مەنسى ياپراقتىمۇ ئەمەس، مېۋىدىمۇ. ئۇنىڭ ئىسمى بەزىدە بىر دەرەخ، بەزىدە قۇياش، بەزىدە دېڭىز، بەزىدە بۇلۇت. ئەمما، مىڭ ئەسرلەردىن بېرى ئۇ پەقەت بىرلا نەرسە. بۇ نەرسىنىڭ ئەڭ قىممەتلىك ئەسىرى مەڭگۈلۈك ھاياتتۇر. ئۇ يالغۇز، ئەمما ئەسەرلىرى سان ـ ساناقسىز. ھەر بىر ئەسىرنىڭ ئۆزىگە لايىق ئىسملىرى بار. ئۇ بەزىدە بىرلىرىگە قەھر ۋە زۇلۇم قىلسا، يەنە بەزىلەر ئۈچۈن ياخشىلىق قىلىدۇ. سەن پەقەت دەرەخنىڭ ئىسمىگە باغلىنىپ قېلىپ مۇشۇنداق چارىسىز، ئۈمىدسىز ھالغا چۈشۈپ قاپسەن. سەن ئىسمىنى ئويلىما، ئۇنىڭ ماھىيىتىگە باق; ماھىيەت سېنى ھېكمەتكە ئېرىشتۈرسۇن».

ئەخمەت كامال ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھەقىقىي ئەركىنلىككە چىقىشى ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆزىنى بىلىم بىلەن قوراللاندۇرۇشنىڭ مۇھىملىقىنى تونۇپ يەتكەن. ئۇ، قەشقەر دىيارىغا قەدەم بېسىش بىلەن تەڭ، كۆز ئالدىدا تاشلىنىپ تۇرغان خەلقنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى كۆرۈپ، چۆچۈپ كەتكەن. ئەينى زامانلاردا مەدەنىيىتى گۈللەپ ياشىنغان، نەچچە ئەسىر سەلتەنەت سۈرۈپ جاھان سورىغان قاراخانىيلار سۇلالىسىنىڭ پايتەختى بولغان بۇ شەھەرنىڭ خارابلىق ئىچىدە قالغانلىقىنى، ئاۋام خەلقنىڭ ئىلىم ـ مەرىپەتتىن يىراقلىشىپ، شۇنچىلىك نادان، شۇنچىلىك زەبۇن ئىچىدە ياشاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، كۆزلىرىگە ئىختىيارسىز ياش ئالغان. ئاز ۋاقىت ئۆتە ـ ئۆتمەيلا ئەل ـ يۇرتنىڭ ھالىدىن تولۇق خەۋەردار بولغاندىن كېيىن، شۇنچە تەھدىتلەرگە پىسەنت قىلماي، قەتئىي نىيەتكە كېلىپ، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ماكانى بولغان ئاتۇش دىياردا «ھەببىز زادە دارىل مۇئەللىمىن مەكتىپى»نى قۇرۇپ چىقىپ، ياش يىگىتلەرنى مۇئەللىم قىلىپ يېتىلدۇرۇپ چىقىشقا باشلىغان. قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە، ئۇنىڭ قولىدا ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى ھەسسىلەپ ئېشىپ كەتكەن. ئوقۇغۇچىلار قەشقەر دىياردىن ھالقىپ، يەكەن، خوتەن، ئاقسۇ دىيارلىرىدىن كېلىپ ئوقۇيدىغان بولغان ۋە مەكتەپ پۈتتۈرگەن ياش مۇئەللىملەرنى شۇ دىيارلارغا بېرىپ ئۆسمۈرلەرنى يىغىپ ئوقۇتۇشقا ئورۇنلاشتۇرغان. ئۇ،ھەققى ئەركىنلىكنىڭ ئاچقۇچى ئىلىم ـ مەرىپەت دەپ قارىغان بولغاچقا، ئۇسۇلى جەدىد بويىچە ئوقۇغۇچىلارغا پەننىي بىلىملەرنى ئۆگەتكەن. بۇ ئارقىلىق خەلقنى ئىلىم ـ مەرىپەتنى سۆيىدىغان، كىتاب ۋە يېڭىلىققا ئىنتىلىدىغان قىلىپ تەربىيەلەشكە يېتەكلىگەن ۋە پۈتۈن ياشلارنى يېڭىچە تەپەككۇر قىلىش ئۇسۇلىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈشكە رىغبەتلەندۈرگەن. دەرۋەقە ئۇ،خۇددى پەيلاسوپ نىتچې :«قاسىرىقنى يېڭىلىمىغان يىلان ئۆلۈمگە مەھكۇمدۇر. بۇ ھال، تەپەككۇر ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتمىگەن ئىنسانلارغىمۇ ماس كېلىدۇ» دېگىنىدەك، بۇ مىللەت ئەمدى ئۆزىنى تېگىشتۈرمىسە، ئاڭ ـ سەۋىيەسىنى ئۆستۈرمىسە، مائارىپىنى ئىسلاھ قىلمىسا ھەقىقەتەن ئۆلۈمگە مەھكۇم بولىدىغانلىقىنى ۋە مۇشۇ زاماندا نادانلىق، خۇراپاتلىق چۆلىدە قالغان بۇ قوۋم خۇددى بۇ دۇنيادا يوقتەك بىغەم، بىخۇدلۇق ئىچىدە ياشاپ كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقىنى تونۇپ يەتكەن ئىدى. نۆۋەتتە ئۆزىنىڭ ئازغىنە ئەسكىرى كۈچى بىلەن شۇنچىلىك كۆپ خەلقنى ۋە شۇنچىلىك كەڭ زېمىننى ئىدارە قىلىۋاتقان ياڭ زېڭشىن بۇ تۈپراقلاردىكى خەلقلەرنى ئىدارە قىلىشنىڭ ئەپچىل چارىسى «جاھىلىيەت » ئىكەنلىكىنى ئاللىقاچان تونۇپ يېتىپ، بۇ سىياسەتنى مۇغەمبەرلىك بىلەن ئىجرا قىلىۋاتقان ئىدى. شۇ ۋەجىدىن ئۇ، «چەنتۈلارنىڭ مەدەنىيەت ـ مائارىپىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا قەتئىي يول قويماسلىقىمىز لازىم، ئەگەر چەنتۈلارنىڭ مەدەنىيەت ـ مائارىپى راۋاجلاندۇرۇلسا، ئۇلارنىڭ ھاكىمىيەت ئىدىيەسى قوزغىلىدۇ. بۇ چوقۇم شىنجاڭنى قالايمىقانچىلىققا ئېلىپ بارىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئۇلارنى نادانلىقتا، بىخۇد ھالەتتە قالدۇرۇشىمىز كېرەك. پەقەت ھەرىيەردە مەسچىتلەرنىلا ئېچىپ، تىنماي ئىبادەت قىلىشىغا يول ئېچىپ بەرسەكلا كۈپايە» دەپ، ئۆز قەلىمى بىلەن بۇنداق نەزمە يازغان:

يىراق شەرقتىن كەلدىم بۇ ياققا،

چىك ساقلاپ تۇرىمەن غەربنى.
قالدۇرىمەن بىلمىسىز، نادانلىقتا،
پادىشاھقا بويسۇندۇرىمەن خەلقنى.

ۋە بۇ نەزمنى چىرايلىق قىلىپ يېزىپ، ھەشەمەتلىك ساربىينىڭ تېمىغا ئېسىپ قويغان. ياڭ زېڭشىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تەپەككۇر دۇنياسىنى پۈتۈنلەي مونوپول قىلىشقا ۋە خەلقنىڭ يېڭى ئىدىيە، يېڭى بىلىملەرنى ئۆگىنىش يوللىرىنى مۇتلەق رەۋىشتە توسۇشقا ئۇرۇنغان. ئۆز تەجرىبىسىگە ئاساسەن تەپەككۇرنىڭ ھەقىقەتەن مۇھىم بىر قورال ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن بولغاچقا، خەلقنى تەپەككۇر قىلىشتىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قالدۇرۇشقا تىرىشقان. دەرۋەقە، بىز «تەپەككۇر» دىن ئىبارەت بۇ ئىبارىگە ئېنىقلىما بەرسەك، تەپەككۇر دېگىنىمىز ئادەمنىڭ يېڭىدىن ئۆگەنگەن بىلىملىرى بىلەن ئۆزىدە تۇغما بار بولغان ئەقلى ئارقىلىق پىكىر يۈرگۈزۈپ، چوڭقۇر ئويلىشىپ ئەقلى خۇلاسە چىقىرىش جەريانىدۇر. يەنە تېخىمۇ چوڭقۇرراق قىلىپ تەبىر بەرسەك، تەپەككۇر دېگىنىمىز ئوبيېكتىپ دۇنيادىكى كۆرگەن - بىلگەنلىرىمىزنىڭ ماھىيەتلىك قانۇنىيەتلىرىنى سۇبيېكتىپ ئېڭىمىز بىلەن تونۇپ يېتىپ، ئۆزىمىز ھېس قىلغان تۇيغۇلار ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزۈپ، بېسىپ ماڭغان ھەقىقىي مەنىدىكى ھايات سەپىرىمىزدۇر. «تەپەككۇر» دېگەن ئەنە شۇنداق مەنىدىكى سۆز بولغان ئىكەن، ئەگەر خەلق تەپەككۇر قىلىپلا قالسا، ياڭ زېڭشىن ۋە ئۇنىڭغا يانتايىق بولۇۋاتقان يەرلىك مۇتەئەسسىپ ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ نىيەتلىرىنى ۋە ئۆزلىرىنى مۇشۇ زەبۇن تۇرمۇشقا مەھكۇم قىلغان كۈچنىڭ ماھىيىتى تونۇپ يېتىپ، ئاشۇ كۈچكە قارشى تۇرۇشقا ۋە ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئاتلىنىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئىنسان ھاياتلىق سەپىرىدە ئۇزلۇكسىز تەپەككۇر قىلىش ئارقىلىق ئەقىل بۇلقىنى، ئىلىم سەيناسىنى، ئۆزلۇكنىڭ تاۋلىنىش مەيدانىنى ۋە پىكىرنىڭ يۈكسىلىش جەريانلىرىنى بېسىپ ئۆتۈپ بارغانسېرى كامالەتكە يۈكسىلىدۇ. ئىنسان تەپەككۇر ئارقىلىق دۇنيانىڭ سىرىنى ئاچالايدۇ، ئىنسانىيەتنىڭ ماھىيىتىنى بىلەلەيدۇ ۋە ئۆزىنى ئۆزى تونۇپ يېتەلەيدۇ، تەرەققىياتنىڭ ھېكمىتىنى تونۇيالايدۇ. تەپەككۇر ئارقىلىق قەلبىدىكى قاراڭغۇلۇقنى يورۇتۇپ، ئىلىم دۇنياسىنىڭ مەشئىلىنى ياقالايدۇ؛ كەلگۈسىنىڭ نۇرانە مەنزىلىگە داغدام يول ئېچىپ، بىپايان ئىلىم دېڭىزدا غۇلاچ تاشلاپ ئۈزۈپ، غايە قىرغاقلىرىغا بىمالال يېتەلەيدۇ. ئەسلى مەنىدىن ئېيتقاندا ئىنسان ھەم ھايۋان ھەم ئادەمدۇر. ئىنسان پەقەت تەپەككۇر قىلىش ئارقىلىقلا ھايۋاندىن چەك - چېگراسىنى ئايرىيالايدۇ. ئەگەر ئۇ تەپەككۇر كۈچىدىن مەھرۇم قالسا ئادەملىك خۇسۇسىيىتىنى يوقۇتۇپ، ھايۋانى ئىنسان بولۇپ قالىدۇ خالاس. تەپەككۇر بىلەن بىلىم ئادەتتە ئىچ ئىچىدىن گىرەلىشىپ كەتكەن بولىدۇ. يېتەرلىك بىلىمگە ئىگە بولغان بىر ئادەم تەپەككۇر قىلىش ئارقىلىق بىر نىشانغا يەتمىسە، مەسىلىلەر ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزمىسە، تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلمىسا، يېڭى بىر ئىدىيەلەرگە ۋە يېڭى بىلىمگە ئېرىشەلمەيدۇ. دەرۋەقە، ئىنسان ئۆگەنگەن نەرسىلىرىنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاپ تەپەككۇر قىلىش ئارقىلىق يېڭى- يېڭى ئىدىيەلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش قابىلىيىتىگە ئىگە بولىدۇ. مانا مۇشۇ ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغان بىلىم ئادەملىرى ھەقىقەتكە بەك يېقىن ۋە ھاياتقا ئوچۇق دېرىزىلەردىن قارايدىغانلا ۋە تېخىمۇ ئاڭلىق كۈچىگە ئىگە بولغان شەخسلەردۇر. شۇ ۋەجىدىن مۇستەملىكىچىلەر ئۆزلىرى مۇستەملىكە قىلغان زېمىنلاردىكى مىللەتلەرنىڭ ئىلىم ئۆگىنىشىدىن، تەپەككۇر قىلىشىدىن شۇنچىلىك قورققان. ۋەھالەنكى، ئىنسان شۇنى بىلىشى كېرەككى ھاياتتا ئادەمدەك ياشاش ئۈچۈن ئېسىل ئەخلاققا ئىگە بولۇش بىلەن بىرگە يەنە بىلىملىك بولۇشى لازىم ۋە بىلىم ئارقىلىق تەپەككۇر كۈچىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۆز مىللىتىگە، جۇملىدىن پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە خىزمەت قىلىش لازىم. دەرۋەقە، ئەخمەت كامالدەك، مەسئۇت سابىرى بايقۇزىدەك زىيالىيلار ئەنە شۇنداق ئىنسانلار جۇملىسىدىن ئىدى. ئۇلار بۇ مىللەتنىڭ

ئوغلانلىرى بولۇش ســـۇپىتى بىلەن، مىللەتنى ئىلىم - مەرىپەت ئۆگىنىشـــكە چاقىرغان ۋە ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئۈچۈن مەكتەپ ئېچىپ، خەلقنى تەربىيەلىگەن. ئۆز ۋاقتىدا ئەخمەت كامالغا ھىيلە - نەيرەڭ ئىشلىتىپ ئۇنىڭدىن قۇتۇلغان زوراۋان كۈچلەر، ھازىر ئوخشاشلا مەسئۇت سابىرىغمۇ شۇ نەيرەڭلىرىنى ئىشلىتىپ، تەھدىتلىرىنى ياغدۇرۇشنى توختاتمايۋاتقان ئىدى. مەسئۇت سابىرىنىڭ ھازىرقى بىردىن - بىر ئارزۇسى ئۆيىگە ئاچقان شىپاخانىسىنى كېڭەيتىش ۋە بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ يېنىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپنى كېڭەيتىپ ئەڭ بولمىغاندا تولۇقسـىز ئوتتۇرا مەكتەپ قىلىپ قۇرۇپ چىقىش ئىدى. شـۇ سەۋەبتىن بۇ يولدا توختىماي تەپەككۇر قىلاتتى ۋە ئامال - چارىلەرنى ئويلاپ تېپىشقا تىرىشاتتى. ھازىر ئۇ، ئۆز دوســتىنىڭ بۇ يولدىكى كۈرەشـلىرىنى ۋە تارتقان جەبىر - زۇلۇملىرىنى ئويلاپ، بۇ يولدىكى خەۋپ - خەتەرلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ۋە ئىستانبۇلدىن قايتىپ ئاتۇشقا كەلگەن چاغدا، ئەخمەت كامال بىلەن ئۇچراشقا دەملەر كۆز ئالدىدىن ئۆتتى:

بۇ دەل باھار ئايلىرى بولۇپ، مەســئۇت ســابىرى بىلەن ئابدۇراخمان شــاھىدى ئىســتانبۇلدىن يولغا چىقىپ ئاتۇشقا ساق - سالامەت يېتىپ كەلگەن چاغلار ئىدى. ئۇلار بىر يىلدىن كېيىن ئاتۇش دىيارىدا قايتا يۈز كۆرۈشكەن ئىدى. مەسئۇت سابىرىنىڭ نەزىرىدىكى يىگىرمە بەش ياشلاردىكى تازا جىسمانىي ۋە روھى قۇۋۋەتكە تولغان بۇ يىگىت ھازىر قېرىپلا كەتكەندەك كۆرۈنەتتى.ئۇنىڭ ئېگىز بوي تارتقان چىنارىدەك تەققى - تۇرقى بىرئاز ئالدىغا ئېگىلگەندەك، بويلىرى ســەل قىســقىراپ ئوتتۇرا بوي بولۇپ قالغاندەك، قالىغاچ قاناتلىق قاپقارا بۇرۇتلىرى بىلەن قىسقا ئۆزىگە ياراشتۇرۇپ قويۇۋالغان ساقاللىرى ھازىر ئۆسۈپ بەجايىكى سىغىزخاننىڭ چاڭگىسىدەك بولۇپ كەتكەن ئىدى. بېشىدىكى قۇياش نۇرىدا كەھرىۋادەك جۇلالىنىپ تۇرىدىغان ئوسمانلىيچە قىزىل دوپپىسىنىڭ ئورنىغا قەشقەر تۇمقى ئالماشقان ئىدى. قارا ســارجىدىن، تىك ياقىلىق قىلىپ تىكىلگەن كالتە كەمزۇلىنىڭ ئورنىغا ئۇزۇن پاختىلىق ماتا چەكمەن چاپان كىيىۋالغان بولۇپ، پۇتىدا دائىم پارقىراپ تۇرىدىغان قارا خۇرۇم ئۆتۈكى بولســـا، كونىراپ، ئاقىرىپ، پاشــىنىلىرى يېيىلىپ، مايماق بولۇپ كەتكەن بولۇپ، شــۇنچىلىك ئىســكەتســىز كۆرۈنەتتى. ئەخمەت كامالنىڭ بۇ تۇرقىدىن ئۇنىڭ بىر يىل ئىچىدە قانچىلىك جاپا تارتقانلىقى ۋە تۇرمۇشىدا قانچىلىك دەرىجىدە ئۆزگىرىشلەرنىڭ بولغانلىقىنىڭ ئىپادىسىنى روشەن رەۋىشتە كۆرۈۋېلىش ئۇنچىلىك تەس ئەمەس. ئەنە شـۇ چاغلاردا ئەخمەت كامال ئەتراپىدىكى نادامەتلىك كەيپىياتنى كۆرۈپ، بىر چەتتىن ھەسرىتى ئېشىپ، روھى ئازابلانغان بولسا، يەنە بىر چەتتىن ئىرادىسى تېخىمۇ تاۋلىنىپ، زامانىنىڭ سوغۇق، دەۋرىنىڭ مېھرى - شەپقەتسىز ھالىغا باقماي، شۇنچىلىك جاپا - مۇشەققەت ئىچىدە ئۆز قېرىنداشــلىرى ئىچىدىن قابىلىيەتلىك مۇئەللىملەرنى، ئىقتىدارلىق بالا تەربىيەلىگۈچىلەرنى يېتىشتۇرۇش ئۈچۈن ئۇسۇلى جەدىد مەكتەپلىرىنى ئاچقان. شـۇنچە مۇشـكۈلچىلىك ئىچىدە، ئاجايىپ بەختلىك ئىدىكى، ئۇنىڭ كۆزىگە ئوقۇغۇچىلىرىدىن باشــقا ۋە بەختىگە شــەپقەت ياغدۇرغانىدەك كۆرۈنۈۋاتقان بۇلۇتسىز پاك ئاسماندىن باشقا ھېچقانداق نەرسە چېلىقمايتتى.

ئۆتىدۇ مەن ئۈچۈن ئۆمرى مېھنەتتە،
ھىدايەتلىك شۇڭا ئۇنىڭ ھەر ئىشى.
كۆچەت تىككەنىكەن باغۋەن ئەلۋەتتە،
ئايانداۋۇر ئالدىدا گۈلى، مېۋىسى.①

①«فاۋىست» دىن.

ئۇنىڭ ئىرادىسى ئالدىدا ھەرقانداق قىينىچىلىق سەل ئېقىتىپ ئەكېتىۋاتقان كۆتەكلەردەك، پۈت تىرەپ

تۇرالمايتتى. ئۇ، بىر يىل كۆرۈشـــمىگەن دوســـتلىرىنىڭ ئالدىغا بىر قولىدا بالىلارنىڭ تاپشـــۇرۇق دەپتەرلىرىنى تۇتقان پېتى، ئەنە شـــۇنداق تەققى ـ تۇرقى بىلەن، قەدىمكى رىملىقلارنىڭ پەيلاســـوپى ئەپلاتۇندەك ئەركىن، ئىشەنچ بىلەن قەدەم تاشلاپ كەلگەن ئىدى ۋە ئۇلار بىلەن شۇنچىلىك سەممىي، شۇنچىلىك دوستانە رەۋىشتە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەن ئىدى.

ئەخمەت كامال ئۇرۇمچىدە تۇرمىدە ياتقان چاغلاردا، مەســـئۇت ســـابىرى غۇلجىدىن داۋاملىق خالتا يوللاپ تۇرغان ئىدى. بۇ خالتىلارنىڭ ئىچىدە ئوزۇقلۇق قۇۋۋىتى يۇقىرى يېمەكلىكلەردىن قۇرۇتۇلغان گۆش، سىرىق ماي ۋە مايلىق توقاچ، قىزا قاتارلىقلار بار ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە دوستىنىڭ زەي زىندانىدا يېتىپ بەدىنىڭ ئاجىزلاپ، بىرەر كېســـەلگە مۇپتىلا بولۇپ، ئالەم ھادىس بىرە كېلىشـــمەســـلىكىنىڭ يۈز بېرىشـــىدىن ئەنســـىرەپ، قۇۋۋەت ۋە ۋىتامىن تولۇقلىغۇچى ھەرخىل دورا ـ دەرمانلارنىمۇ ئەۋەتىپ تۇرغان ئىدى. ۋەھالەنكى، ھازىر ئۇ، ئەخمەت كامالنىڭ بۇ ئاتا تۇيراقلاردا تارتقان ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرىنى ئەســـلەپ، قەلبىدىكى كونا جاراھەتلىرى قايتا قانىغاندەك قىلغان بولســـىمۇ، ئەمما بۇ جاراھەتنى پەيدا قىلىشقا سەۋەب بولغان ئامىللارنى تېخىمۇ ئېنىق كۆرسىتىپ تۇرغان ئىككىنچى بىر ئامىللار ئۇنىڭ يولىنى يورۇتىدىغان مەشئەل بولۇپ يېنىشقا باشلىغان ئىدى. بولۇپمۇ، دوستىنىڭ ئۆز يۇرتىغا ساق ـ سالامەت يېتىپ بارغان خەۋىرىنى ئالغاندىن كېيىن، نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان ئۇســـتىنى بېســـىپ تۇرغان ئېغىر بىر يۈكتىن قۇتۇلغاندەك بولۇپ، ئەركىن بىر نەپەس ئېلىشـــقا باشـــلىدى. ئۇ، شـــىپاخانىنىڭ دېرىزىلىرىنى ســـىرتقا قارىتىپ ئاچتى، تالادىن شـــۇنچىلىك ســـاپ، ســـۆرۈن ھاۋا ئۇنىڭ دىمىقىغا گۇررىدە كېلىپ ئۇرۇلدى. ئۇ، چوڭقۇر بىر نەپەس ئالغاندىن كېيىن ئەتراپقا نەزەر تاشـــلىدى. شـــۇ دەقىقىلەردە كۆز قۇياشىنىڭ ئاپىتىپىدىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى. ئاستا ـ ئاستا سالقىن چۈشۈپ، كۈندۈزدىكى ئىسسىقتىن كېيىن جانلانغان تەبىئەتنىڭ يېقىملىق تىنىقىنى ســـوغۇق كۈزنىڭ شـــامىلى ئاللىقاياقلارغا ســـۈرگۈن قىلىۋەتكەن ئىدى. پەقەت نەملەنگەن خازانلارنىڭ نەمخۇش قېرىق ھىدى دىماغقا كېلىپ ئۇرۇلۇۋاتاتتى. يەنە كېلىپ ھەممە يەر تىپ ـ تىنچ سۈكۈنات ئىلكىدە ئىدى. پەقەت كەچكى سوغۇق شامالنىڭ كۈچى بىلەن دەرەخلەرنىڭ يالىڭاچ ئۇشـــاق تاللىرى ۋە يەر يۈزىدىكى يوپۇرماقلارنىڭ شـــلدىرلاشـــلىرى قۇلاققا يېقىملىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. مەســـئۇت ســـابىرى بۇ كۈنلەردە شـــۇنچىلىك ھارغىن كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ ۋەزىپىســـى شـــىپاخانىدا يالغۇز كېســـەللەرگە دىياگنوز قويۇش ۋە رېتســـىپ يېزىش ۋە ئەملەش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي، بەلكى يەنە ئۆزى ئوقۇتۇپ، تەربىيەلەۋاتقان ســـىبســـترا ئوغۇل ـ قىزلارغا ئىشـــىنىڭ ئىلمىنى كۆرســـىتىش، ئۆگىتىش ۋە كېســـەل تارىخلىرىنى چۈشـــەندۈرۈش ۋەزىپىســـىمۇ ئۈســـتىگە ئالغان ئىدى. ئۇنىڭ مۇنداق جاپالىق بىر يولنى تاللاشـــتىكى مەقســـىتى بولســـا، شـــىپاخانىســـىدا يېتىشـــتۈرۈۋاتقان يـــاشـــلارنى تېزدىن يـــاراملىق دوختۇر قىلىـــپ تەربىيەلەپ چىقىـــپ، يېڭىچە ئۇســـلۇبتىكى زامـــانىۋى شـــىپاخانىلارنى كۆپەيتىپ، ھەرخىل يۇقۇملۇق ۋە يەرلىك كېســـەللەر بىلەن ئۆلۈپ كېتىۋاتقان مىڭلىغان، ئونمىڭلىغان ئىنســـانلارنىڭ ھاياتىنى قۇتۇلدۇرۇپ قىلىش. ئاۋام خەلققە ســـاغلام تەن ئاتا قىلىش ئۈچۈن ئىدى. شـــۇنىڭ بىلەن تەڭ يەنە، ئۆز خەلقىنىڭ تېنىنى داۋالاش بىلەن بىرگە، روھىنى داۋالاشـــنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى چوڭقۇر تونۇپ يەتكەنلىكى ئۈچۈن، ئۆز خەلقىگە ساغلام روھ، يۈكسەك ئىرادە ئاتا قىلىش ئۈچۈن يېڭى مائارىپ ھەرىكىتىنىڭ ئاۋانگارتلىرىغا ئايلانغان ئىدى. ئۇ، ئابدۇراخمان شـــاھىدى ۋە تۇرســـۇن ئەپەندىلەر بىلەن بىرلىكتە ئۇســـۇلى جەدىدچىلىك ھەرىكىتىنى تېخىمۇ قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن بىر چەتتىن مەكتەپ بالىلارغا قوشۇمچە دەرىس ئۆتسە، يەنە بىر چەتتىن كەڭ جامائەت پىكىرىنى توپلاش ۋە ئۇلارنىڭ قوللىشـــىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ئېچىشـــنىڭ يولىدا پاي ـ پېتەك بولۇپ يۈرەتتى. دەرۋەقە، بىلىملىك زىيالىيلارغا ھەرۋاقىت مىللەتنىڭ ئېغىر يۈكى يۈكلەنگەن بولىدۇ. ئەگەر مەيلى قايســـى جەھەتتىن بولســـۇن بىر بىلىم ئىگىســـى بولســـىڭىزلا مىللىتىڭىزنىڭ يۈكىنى

ئۇستىگىرگە ئېلىشقا مەجبۇرسىز. ھېچ شۇبھىسىزكى، ھەر جەھەتتىكى بىلىمگىز ئاشقانىسىرى ئۇستىگىرگە ئالىدىغان يۈكمۇ ئېغىرلايدۇ. ئەنە ئاشــــۇنداق بولغاندىلا مىللەتنىڭ ئەڭ پەزىلەتلىك زىيالىيلىرىدىن بولالايســـز. ھازىر ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنە ئاشــــۇنداق بىلىملىك زىيالىيلارغا باشـــقا مىللەتلەردىن بەكرەك ئېھتىياجى بارلىقىنى ھەر بىر ئەقلى ـ ھوشى جايىدا ئاۋام ـ پۇقرا ئوبدان بىلىدۇ. بىر ئادەم دۇنيادىكى ئەڭ داڭلىق كىتابلارنى ئوقۇغان بولۇشى مۇمكىن. ھەتتا ئەڭ ئالىي ئۇنىۋېرسىتېتلاردا ئوقۇپ دىپلوملارنى ئالغان بولۇشى مۇمكىن. تەبىئىيكى بۇ ئىگىلىگەن بىلىملەر بىلىملىك بولۇش يولىدا ۋە يېڭى پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشـــتا بۇيۇك ئىلگىرىلەشـــتۇر. ئەمما، پۈتۈن بۇلارنى ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاپ تېخىمۇ چوڭقۇرلاشـــتۇرمىغۇچە، ھەمدە مىللەتنىڭ كەلگۈســـى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرمىغۇچە ئۇ ئىگىلىگەن بىلىملەر كەڭ قويۇقۇرۇق مەيداننىڭ ئوتتۇرىســـىدا بىكاردىن ئېرىپ تۈگەيدىغان مۇزغا ئوخشـــاپ قالىدۇ. ئەمما ھازىرقى ۋەزىيەتتە مەيلى تۈركىيەدە ئوقۇپ كەلگەن زىيالىيلار بولسۇن، مەيلى رۇسىيە تەرەپلەردە ئوقۇپ كەلگەن زىيالىيلار بولســـۇن ۋە ياكى مســـىردا ئوقۇپ كەلگەن زىيالىيلار بولســـۇن، ھەممىســـى دېگۈدەك مىللەتنى جاھىلىيەتتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆز ئالدىغا مەكتەپ ئېچىپ، قۇدرىتىنىڭ يېتىشـــچە مىللەت ئۈچۈن ئەمەلىي خىزمەت قىلىۋاتىدۇ. بۇلارنىڭ تىپىك مســـاللىرى بولســـا يۇقىرىدا ئىسمىنى زىكرى قىلغان تۈركىيەدە ئوقۇپ كەلگەن ئابدۇراخمان شاھىدى، مەسئۇت سابىرى، تۇرسۇن ئەپەندى ۋە دۇنيادىكى ئەڭ قەدىمى ئۇنىۋېرســـىتېتلاردىن بىرى ھېســـابلىنىدىغان مســـىردىكى ئەزھەر ئۇنىۋېرســـىتېتتا ئوقۇپ كەلگەن نەســـۇھا ئىمىن دامۇللام ۋە يەنە ئابدۇمۇتائالى خەلىپىلەر ئىدى. ۋەھالەنكى، بۇ شەخسلەرنىڭ شۇنچىلىك پىداكارلىق كۆرسىتىشىگە ۋە مەسئۇت سابىرى، ئابدۇراخمان شـــاھىدىدەك بىلىملىك زىيالىيلارنىڭ كەڭ ئاۋامنىڭ چەكســـز ھۆرمىتىگە ســـازاۋەر بولۇپ، «ئەپەندى» دەپ ئاتىلىشىغا قارىماي، غۇلجىدىكى مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ ۋەكىلى ۋە ياڭ زېڭشىن ھاكىمىيىتىنىڭ يانتاياقلىرىدىن بولغان ئىبراھىم ئەلەم ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ قولچوماقچىسى بولغان ئادىلبەگ قاتارلىقلارنىڭ ئۇلار ئۇستىدىن قىلىۋاتقان يالغان ـ ياۋىداق سۆز ـ چۆچەكلىرى، قىلمىش ـ ئەتمىشلىرى ھەددىدىن ئېشـــىپ كېتىپ باراتتى. بۇ خىلدىكى رەزىل كۈچلەرنىڭ بەزىلىرى تاجاۋۇزچى مۇســـتەبىت ھۆكۈمەت تەرىپىدىن، ئۆز مەنپەئەتىنى چىقىش قىلىپ ئاچقان، خىتايچە ئۆگىتىدىغان «شـــوتاڭ » دېگەن مەكتەپلەردە باللارنى ئوقۇشـــۇش كېرەك دەپ جار ســـالدى، يەنە بەزىلىرى، كونا ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش ئۇســـلۇبىنى تەشـــەببۇس قىلىپ، يېڭىچە پەننى مەكتەپلەردە باللارنى ئوقۇتۇشـــقا قارشـــى چىقىۋاتقان ئىدى. بۇلار ئىلغار پىكىردىكى، يېڭىچە تەپەككۇر كۈچىگە ئىگە زىيالىيلارنى «كالىتە قۇيرۇقلار» ، «دەھرىيلەر » ، «ھۆكۈمەتكە قارشى ئىختىلاپچىلار» ۋە «ئۇسۇلى جەدىدچىلىك ھەرىكىتى ھۆكۈمەتكە قارشى كۆتۈرۈلۈشىنىڭ تەييارلىق ھەرىكىتى ئىكەن» دەپ، دوتەيگە ۋە قازى ـ كالامغا شىكايەت قىلىپ، بەزىلەرنى دەررىگە باســـتۇرســـا، بەزىلەرنى يامۇلغا ســـولاپ، ســـۈرگۈن قىلىپ، كۆزدىن يوق قىلىشـــقا ئۇرۇنۇۋاتقان ئىدى. لېكىن مەســـئۇت ئەپەندىدەك كۈچلۈك ئىرادە كۈچىگە ئىگە شـــەخســـلەر ئۇنداقلارغا پەقەت مىيغىدىكى مەســـخىرىلىك كۈلكىســـى بىلەن جاۋاب قاتۇرغان ئىدى. ۋەھالەنكى، ئوقۇش بىلەن يېزىشنى بىلگىلى بىلەن، تەپەككۇر قىلىشنى ياڭ زېڭشىنغا ئالتۇن تاۋاققا سېلىپ، قوش قوللاپ سۇنۇپ بەرگەن دوتەينىڭ توڭچى(تەرجىمان)ســـى ئادىلبەگ ۋە ئىبراھىم ئەلەم ئاخۇنۇملاردەك ئۆزلىرىنى ئەڭ قۇدرەتلىك ۋە ھەيۋەتلىك چاغلايدىغانلار مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ ئوغســـىنى قاينىتاتتى. ئۇنىڭ بۇنداق غەزەپلىرى بولســـا، بەجايىكى، تاغنىڭ بېلىگىچە چىقىپ، ئاياغلىرى ئاســـتىدىكى ئىرماش ـ چىرماش بولۇپ كەتكەن ئېدىرلار بىلەن خەتەرلىك يوللارغا قاراپ مەيۇسلىنىپ كۈلگەن ۋە ياكى يۇقىرىدىكى تىك قىيالارغا، يولســـىز تاغنىڭ گەۋدىســـىگە قاراپ تېڭىرقاش ئىچىدە نىدا قىلىۋاتقان يولۇچىنىڭ غەزىپىگە ئوخشايتتى. ئۇ، يول ئېلىشىغا توسقۇنلۇق قىلىۋاتقان كىشىلەرنىڭ قىلمىشلىرىنى ئۆز خاتىرىسىدىن قايتا قايتا ئۆتكۈزدى. شـــۇ تاپتا مەســـئۇت ئەپەندى شـــۇنداق روھى ھالەتتە بولۇۋاتاتاتتىكى، گويا دۇنيانىڭ

جىمى ئاچچىق ـ چۈچۈكلىرى، تاتلىق ـ تېتىقلىرى ئەبجەش بولۇپ كەتكەندەك، ھېچقانداق تەمنى سەزمەيدىغان گاراڭ ھالەتتە بولۇپ قالغان ئادەمدەك، ھەتتا يىرگىنىشلىك بىر قاپقارا چىۋىننى يۇتۇۋالغاندەك بولۇپ قالغان ئىدى. ئاخىر ئۇ، بۇ كۆڭۈلسىز خاتىرىلەردىن ئازاد بولۇش ئۈچۈن بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۈيەر ـ بۇيەرلىرىدە قاپقارا بۇلۇتلار ئۇزۇپ يۈرگەن ئاسمانغا نەزەر سالدى، ئاندىن ئەتراپقا كۆز ئاتتى. ھازىر بارغانسېرى كۈن قىسقىراپ، تۈن ئۇزىراۋاتقان چاغ بولغاچقا، ئۆيلەردىكى پىلپىل چىراغ بۇرۇنقى چاغلاردىكىدىن خېلى بۇرۇن يانىتتى. دەرۋەقە، كۆك يۈزىدىكى يۇلتۇزلارمۇ ئەنە شۇ پىلپىل چىراغقا تەققاس ئىدى. يەنە كېلىپ غۇلجىنىڭ تاغ ھاۋاسىغا ئوخشاپ كېتىدىغان نەمخۇش ھاۋاسى تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ، يامغۇرلۇق كۈنلىرى كۆپىيىپ، ئادەمنىڭ كەيپىياتىنى تېخىمۇ چۈشۈرىۋېتىپ باراتتى. ھەتتا كېچىلىرى شېرىن چۈشلەرنى بۇزۇۋېتىدىغان ئەرشىنىڭ قاتتىق گۈلدۈرماملىرى ۋە دېرىزىگە تاراسلاپ ئۇرۇلۇۋاتقان يامغۇرنىڭ ئەنسىزچىلىكى، شۇنىڭدەك دەرەخلەرنىڭ خېلىلا يوغان ھەم مەزمۇت شاخلىرىنى سۇندۇرۇۋەتكۈدەك چىقىدىغان بورانلارنىڭ ۋەھىمىسى ھەددىدىن ئېشىپ كېتەتتى. بولۇپمۇ، بۇ يىلقى كۈزنىڭ جۇدۇنلۇق كۈنلىرىنىڭ كۆپ بولۇشى، يايىبىشىل قىرلارنىڭ بالدۇرلا ساماندەك سارغىيىپ كېتىشى، دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنىڭ قاندەك قىزىرىپ كېتىشى قاتارلىق تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ ھەممىسى، كېلىۋاتقان قىشنىڭ قەھرىتان سوغۇقلىرىنىڭ قانچىلىك كۈچلۈك بولىدىغانلىقىنىڭ ئالدىن بېشارىتى ئىدى. ھالبۇكى، بۇ قىشنىڭ جۇدۇنلىرىغا خەلقنىڭ تەييارلىقى ھېچ يوق ئىدى. ئەسىرلەر بويى ئاسارەت بويۇنتۇرۇقىدا سوقا ـ ساپان سۆرەپ، ئۈستىبېشى يالىڭاچلىنىپ كەتكەن قوتۇر ئۆكۈزدەك بولۇپ كەتكەن دېھقانلار بىلەن ئېغىر باج ـ سېلىقتىن قۇتۇلالمىغان قول ـ ھۈنەرۋەن كاسىپلارنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالى ئېيتقۇسىز دەرىجىدە ئېغىر ئىدى. مۇشۇ كۈنلەردە مەسئۇت ئەپەندىنىڭ شىپاخانىسىغا كېسەل كۆرسىتىش ئۈچۈن كېلىدىغان بىمارلارنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە كۆپىيىپ كېتىۋاتقانلىقىمۇ، خەلقنىڭ تەن ـ سالامەتلىكىنىڭ قانچىلىك ناچارلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنىڭ بىر مىسالى بولسا، پەننىي مەكتەپلەردە ئوقۇشقا جۈرئەت قىلالمايۋاتقان پەرزەنتلەرنىڭ شۇنچىلىك كۆپلۈكى، خەلقنىڭ روھى جەھەتتە قانچىلىك زەئىپ ئىكەنلىكىنىڭ تىپىك مىساللىرىدىن بىرى بولۇپ ھېسابلىناتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بەزىلەرنىڭ بۇنداق ئىلغار ئۈسۈلدا دەرس ئۆتىدىغان مەكتەپلەرنىڭ ئېچىلىشىغا جان ـ جەھلى بىلەن قارشى چىقىشى بۇ مىللەتنىڭ قانچىلىك جاھىلىيەتتە قالغانلىقىنى روشەن رەۋىشتە كۆرسىتىپ بېرىۋاتاتتى. دەرۋەقە، جاھىلىيەت بۇرۇنمۇ بار ئىدى. ھالبۇكى، بۇگۈنكى كۈندىكىدەك ئىشەنچىگە ئىگە بولغان جاھىلىيەت يوق ئىدى. ۋەھالەنكى، بۇرۇنقى جاھىلىيەت بولسا، ھازىرقى جاھىلىيەتتە قالغان خەلقنىڭ تام ئەكسىچە ئۆز ـ ئۆزىدىن پەخىرلىنىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغان ئەمەس. مانا بۇ ھال مەسئۇت ئەپەندىدەك مۇنەۋۋەر مەرىپەتچىلەرنىڭ ئىچىنى ئېچىشتۇرۇۋاتقان ئاچچىق رېئاللىق ئىدى. بۇ خىل جاھىلىيەت مىللەتنىڭ روھىغا سانجىلغان زەھەرلىك خەنجەر. مەسئۇت ئەپەندى ئەمدى ۋاقىتنىڭ كەچ بولۇپ قالغانلىقىنى كۆكتىكى يۇلتۇزلارنىڭ شۇنچىلىك ئېنىق يالتىراپ تۇرۇشىدىن، ئەتراپتىكى قاراڭغۇلۇقنىڭ شۇنچىلىك تىنچلىقىدىن بايقىدى. ئۇ ئەس ـ ھوشىنى يىغىپ، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، شىپاخانىنىڭ ئىشىكىنى ئەتتى ـ دە، ئۆيگە قاراپ قاراپ ماڭدى. ئۆيدە ئۇنى كۈتۈپ تۇرغان مېھرىبان ئايالى سارا خانىم بىلەن ئوماق ئوغۇللىرى ئەرتۇغرۇل بىلەن ئۇيغۇر بار ئىدى. مانا بۇ ئائىلە بولسا ئۇنىڭ كۆڭلى ئەمىن تاپىدىغان ئەڭ مۇقەددەس جاي ۋە ئالىيجاناب باشپاناھگاھى ئىدى. بۇ ئۆيدە ئۇنىڭ كەلگۈسى ئۈمىدلىرى، ئارمانلىرى بار ئىدى ۋە ئۇنى داۋاملىق گۈزەل خىيالغا، گۈزەل ئىقبالغا يېتەكلەيدىغان ساپ پىكىرلەر بار ئىدى. ھەمدە تەپەككۇرىنى يېڭى بىر ھايات تەرزىگە باشلايدىغان روھ بار ئىدى!

مەسئۇت ئەپەندى تۇرمۇش قۇرغاندىن بۇيان ئاتا ـ ئانىسىدىن قالغان بۇ قورۇ جايدا ياشاپ كېلىۋاتقان

ئىدى. ئاكىسى زەيناۋىددىن بولسا ئائىلىسى بىلەن توغرا كۆۋرۈكتىكى يېڭى سالغان قورۇ جايغا كۆچۈپ كەتكەن ئىدى. دەرۋەقە، زەيناۋىددىننىڭ ئۇكىسىنىڭ مەكتەپ ۋە شىپاخانا ئېچىش ئىشلىرىغا قولايلىق يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن شۇنداق قىلغانلىقى هەممە ئادەمگە ئاسماندىكى يۇلتۇزدەك ئايان ئىدى. ئاكىسى هەر دائىم ئۇنى ماددىي ۋە مەنىۋى جەهەتتىن قوللاپ ـ قۇۋۋەتلەپ كېلىۋاتاتتى. شۇڭا ئۇ، بۇ داۋالغۇپ تۇرغان دەۋردە ئاكىسىنىڭ بۇ ئالىيجاناب پەزىلىتىدىن ئالەمچە رازى ئىدى ۋە ئاكىسىنى بۇ دۇنيادىكى ئەڭ كۆيۈمچان قېرىنداش ۋە ئەڭ پىداكار قوللىغۇچىسى دەپ هېسابلايتتى هەمدە بۇنداق بىر ئاكىنى ئۆزىگە نىسىپ قىلغان تەقدىرگە تەشەككۇر بىلدۈرۈپ، شۈكۈر قىلاتتى. شۇ دەمدە مەسئۇت ئەپەندىنىڭ كاللىسىدىكى بوشلۇقتىن «هەقىقەتەن تەقدىر، ۋاقتى ـ سائىتى كەلگەندە كەمچىلىكلەرنىمۇ، هەتتا ئەيىبلەرنىمۇ ئادەمنىڭ پايدىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرالايدۇ» دېگەن ئويلار، خۇددى قاناتلىرىنى يېيىپ يارداڭلىق ئۇستىدىن ئۆچۈپ ئۆتۈپ كەتكەن بۇركۈتكە ئوخشاش تېزلا ئۆتۈپ كەتتى ۋە ئىلدام قەدەملەر بىلەن لامپا گۈڭگا يورۇتۇپ تۇرغان ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

بۇگۈن 1924ـ يىلى يانۋارنىڭ باشلىرى ئىدى. بۇنداق پەسىللەردە غۇلجا شەهىرىنىڭ هاۋاسىنىڭ تېمپېراتۇرىسى بىردىنلا تۆۋەنلەپ شۇنداق قاتتىق سوغۇق بولۇپ كېتەتتى. مۇشۇ قەهرىتان سوغۇقنىڭ دەستىدىن كوچىدىكى ئىتلارمۇ مۇزلاپ، چىشلىرىنى بىرـ بىرىگە كىرىشكەن پېتى توڭلاپ قالاتتى. مەپىكەشلەرنىڭ ئاتلىرىنىڭ تېزەكلىرى بولسا، مەقەتىدىن يەرگە چۈشۈپ بولغىچە توڭلاپ، يەرگە مىستەك توكۇرلاپ چۈشەتتى. كوچا ياقىسىدىكى دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىنى ئاپاق قۇرۇ باغلاپ، ئىنچىكە تەگىز تاللىرى مۇز چوكىسىدەك قېتىپ قالاتتى. ئەنە شۇنداق شاخ ۋە تاللارغا قونۇشقا جۇرئەت قىلالمىغان سوغۇقتىن قورقمايدىغان گەدەنكەش قۇشقاچلار بولسا، ئۆيلەرنىڭ تاملىرىدىن چوقچىيىپ چىقىپ قالغان چوغۇندەككە قونۇۋېلىپ، دۈگدەيگەن پېتى يولدىن ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرگە بەجايىكى يامغۇر تامچىلىرىغا ئوخشايدىغان كۆزلىرى بىلەن تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرۇشاتتى. بۇگۈن مەسئۇت ئەپەندىنىڭ دەم ئېلىش كۈنى بولغاچقا ئۆزى هەممىدىن مۇهىم دەپ قارىغان ئىشلىرىنى قىلىۋېلىش ئۈچۈن يالغۇز بېشىنى ئېلىپ ئۆيىدىن سىرتقا چىققان ئىدى. ئۇ «هەممىدىن مۇهىم دەپ قارىغان» ئىش بولسا، ئۆزىنىڭ ئۇستازى هېسابلىنىدىغان ئابدۇمۇتائالى كامالى خەلىپە هەزرەتنىڭ ئايدۆڭ مەهەللىسىدىكى ئۆيگە بېرىپ، بىردەم ـ يېرىمدەم هال ـ مۇڭ ئېيتىشىپ ئولتۇرغاچ، نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان ئىچىدە ساقلاپ كەلگەن غەم ـ غۇسسىلىرىنى ۋە بۇندىن كېيىنكى قىلىدىغان ئىشلىرىنىڭ پىلانلىرىنى ئېيتىپ، ئىچ ـ قارىنىنى تۆكۈۋېلىش ۋە ئۇستازىنىڭ نىگاهىدىكى قىممەتلىك پىكىرلىرىنى ئېلىپ، كۆڭلىنى ئازراق بولسىمۇ پاراغەت تاپقۇزۇشتىن ئىبارەت ئىدى. هازىر هاۋا بەكلا ماناتلىق بولۇپ، ئەتراپتا ئۇچۇپ يۈرگەن ئۇششاق قار ئۇچقۇنلىرىدىن باشقا ئىنس ـ جىن كۆرۈلمەيتتى. بۇرۇنقىدەك ئوبدانلا پاكار كۆرۈنۈۋاتقان ئاسماندىن چۈشۈۋاتقان ئۇششاق قار ئۇچقۇنلىرى خۇددى ئەلگەكتىن تاسقىلىپ چۈشۈۋاتقان ئۇندەك، مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ئۇست ـ بېشىغا يىغىۋاتاتتى ۋە زىمىستان قىشىنىڭ ئوغىدەك ئاچچىق سوغۇقى يۈزىگە هەرىنىڭ نەشتىرىدەك سانجىلىۋاتاتتى. ئۇ بېشىدىكى كۈلرەڭ قوزا تېرىسىدىن تىكىلگەن قۇلاقچىسىنىڭ تۇرۇلگەن قۇلاق ياپقۇچىنى چۈشۈرۈپ، ئىككى قولى بىلەن ئۇستىدىن باسۇرۇپ ـ باسۇرۇپ قويدى. ئاندىن ئۇچىسىدىكى قاراكۆك سوكنا پەلتوسىنىڭ يانچۇقىدىن قارا خۇرۇم پەلىيىنى چىقىرىپ كىيگەندىن كېيىن، ئىككى قولىنىڭ بارماقلىرىنى بىرـ بىرىگە كىرىشتۈرۈپ قويۇپ، بارماقلىرىنىڭ پەلەيگە دەل جايىدا چۈشكەنلىكىدىن ئەمىن بولغاندەك قىلىپ، مۇشتۇملىرىنى تۇرۇپ، بىرـ بىرىگە سوقۇپ قويدى ۋە بوينىغا ئورۇۋالغان گەرىس شارپىسىنى تۈزەشتۈرگەندىن كېيىن، پەلتوسىنىڭ ياقىسىنى ئېگىز كۆتۈردى ـ دە، يەردە ئاپئاق بۇلۇتتەك يېيىلىپ ياتقان قارلارنىڭ ئۇستىدە مەزمۇت قەدەم تاشلاپ، ئۆتۈكىنىڭ كالىچى

ئاستىدىن قاراس ـ قۇرۇس قىلغان ئاۋازلارنى چىقارغان پېتى چوڭ يولغا چىقىپ، سولغا قايرىلغاندىن كېيىن ئۇدۇل بەيتۇللا مەسچىتى بار تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

دەرۋەقە، ھازىر قاق سـەھەر ۋاقتى بولمىسـمۇ ۋە لېكىن چوڭ يولدا ئىنىس ـ جىن كۆرۈلمەيتتى. ئاسماننىڭ يۈزىگىمۇ خۇددى كىر پىشىپ قالغان داكا تارتىۋەتكەندەك شۇنچىلىك سەت تۇتۇق ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ يېنىغا يېقىنلاشقانسېرى ئەتراپتا بىردىن ـ ئىككىدىن ئادەملەر كۆزگە چېلىقىشقا باشلىدى. كوچىنىڭ ياقىسىنى بويلاپ كېتىۋاتقان ئاشۇ ئادەملەر بولسا، سوغۇقتىن مۇزلاپ قىزىرىپ كەتكەن تۇمشـۇقلىرىنى كونىراپ مازلىرى چىقىپ قالغان ماتا چاپانلىرىنىڭ ئىچىگە تىققان پېتى تېز ـ تېز قەدەم ئېلىۋاتاتتى. كوچىدا ئۈسـت ـ بېشـىغا تۇزۇكرەك بىر نەرسـە كىيگەن ئادەمنى ئۇچراتقىنى ئەسـلا بولمايتتى. ھازىر ئىلى خەلقىنىڭ ھەرقاندىقى ئۆزىنى تاشـلىۋەتكەن بولۇپ، ياسـىنىپ يۈرۈشـىنىمۇ ئۇنتۇپ كەتكەن ئىدى. ئەسـلىدىلا كىيىنىش، يۈرۈش ـ تۇرۇشـقا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىدىغان ئىلى ئۇيغۇرلىرى، مانا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، ئۆزىنى شـۇنچىلىك تاشـلىۋېتىپ باراتتى. ئاۋام خەلق ئۆزلىرىنىڭ بۇ ھاياتىدىن ھېچ قانائەت ھاسـىل قىلمايۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ روھى گويا تىنىدىن كۆچۈپ كەتكەندەكلا يۈرەتتى. چىرايى بولسـا ئەتىدىن ـ كەچكىچە كۈن نۇرى كۆرمەي خاڭ ئاسـتىدا ئىشـلەيدىغان كان ئىشـچىلىرىنىڭكىدەك ھەم نۇرسـىز ھەم قارامتۇل ئىدى. بۇ بەلكى قىشـتىكى تاغ سـەلكىنىڭ سـوغۇقى سـەۋەبىدىن ياكى كۆڭلىدىكى روھى ئازابنى ۋە ياكى تۇرمۇشـتىكى ماددىي قىينىچىلىقتىن بولسـا كېرەك. ياكى بولمسـا ھەممىسـىنىڭ بىرلىشـىپ بۇ بوزەك ئەلگە زۇلۇم قىلىۋاتقانلىقىدىن بولسا كېرەك. ئىشقىلىپ نېمىلا دېگەن بىلەن بۇ يۇرت خەلقىنىڭ تاشقى قىياپىتىدىكى ئادەمنىڭ زوقىنى كەلتۈرگۈدەك ئالامەتلەر بارغانسېرى سۇسلىشىپ كېتىۋاتاتتى.

مەسـئۇت ئەپەندى بەيتۇللا مەسـچىتىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە گويا ئاسـماندىن قىممەتلىك سـۇۋغات چۈشـۈۋاتقاندەك قار لەپىلدەپ يېغىشـقا باشـلىدى. كوچىدا شـىرىلداپ يېغىۋاتقان قار بىلەن غۇرقىراپ چىقىۋاتقان شـامالنىڭ ئاۋازى بارغانسـېرى كۈچەيمەكتە ئىدى. ئەتراپتا مەسـچىت قوۋۇقىنىڭ ئالدىدا دۈگدەرەپ تۇرغان بىر كۆزى قارىغۇ تىلەمچىدىن باشـقا ئادەم كۆرۈلمەيتتى. ئاچچىق سـوغۇق شـامال بولسا، مەسچىت قوۋۇقىنىڭ ئۈستىدىكى ھېيىت ـ ئايەملەردە ناغرا ـ سۇناي چالىدىغان ۋە كۈندە بەش قېتىم ئەزان ئېيتىلىدىغان پەشـتاقىنىڭ ئۈسـتىنى ئۆزىگە ئەپلىك پاناھلىنىدىغان جاي قىلىپ تاللىۋالغان ياۋا كۆك كەپتەرلەرنىڭ بۇق ـ بۇق قىلىپ چىقىرىۋاتقان ئاۋازلىرىنى بىرگە ئېلىپ، مەسئۇت ئەپەندىنىڭ يۈزىگە ئۇرۇلۇۋاتاتتى. ياۋا كۆك كەپتەرلەر سوغۇقتا ئۆزىگە پانا جاي قىلىپ تالىغان ئاشۇ پەشتاق بولسا، ئەينى چاغلاردا مۇشـۇ يۇرتنىڭ شـائىرى، باھادىر جەڭچىسـى مولا بىلال بىن مولا يۈسـۈپ نازىمنىڭ (1825 ـ 1899) يۈرىكىنى ئۆرتىگەن پىغانلىرىنى، ھەسـرەتلىرىنى ئۆز يارىغا بولغان سـېغىنىشـلىرىنى خاتىرىسـىگە غەزەل قىلىپ پۈتىدىغان يېگانە جايى بولغان ئىدى. شـائىر ياش چاغلىرىدا بىر گۈزەل ساھىبجامال مەھۋەش ـ پەرى پەيكەرگە ئاشـىق بىقارار بولغان. ھالبۇكى، ئىشـق-پىراقىنىڭ ۋەسـلىگە يېتەلمىگەن. ئۇ، قول ـ ئىلكىدە ھېچقانداق مال ـ دۇنياسى يوق، پېقىرچىلىقتا تۇرمۇش ئۆتكۈزۈۋاتقان بىر نامرات بولغاچقا، بۇ گۈزەل جانانىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى نازىمنى «گاداي» چاغلاپ، قىزىنىڭ مەيلىگە باقماي، مەجبۇرى ھالدا باشقا بىرسىگە تۇرمۇشلۇق قىلىۋەتكەن. نازىمى شۇندىن بۇيان قاتتىق ئىزتىراپ چەككەن ۋە جانانىنىڭ ئىشـق ئوتى يۈرىكىنى ئۆرتەپ، كۆڭلىنى خاراب قىلغان. دەرۋەقە، سـەۋەبسـىز قىل قىمىرلىمىغاندەك، بۇ كۆڭۈل خارابلىقىدا بىردىنلا ئىشـقىنىڭ قۇياشـى پارلاپ، نۇر چېچىشـقا باشـلىغان. نازىمنىڭ كۆڭۈل رىشـتىسى سۈيى تاتلىق دېگىزغا شـۇڭغۇپ، ئاي يۈزلۈك جانانىنىڭ ئىشقى پىراقىدا ھاسـىل بولغان ئۈنچىلەرنى سـەدەپكە بىر ـ بىرلەپ تىزىپ، «غەزەلىيات» ناملىق داسـتانىنى

دۇنياغا ئاپىرىدە قىلغان. ئەنە شۇ «غەزەلىيات» تىن ئىبارەت شاھانە ئەسەر، مەسئۇت ئەپەندىنىڭ كۆز ئالدىدا تۇرغان بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ مۇسەممىسىدا ئاپىرىدە بولغان ئىدى. نازىمى ھەركۈنى شۇ يەردە ئولتۇرۇپ، يۈرەك باغرىنى يىرتىپ چىققان، ئىشــقىي چېچەكلىرىنىڭ شــېرىن پۇرىقى يېيىلىپ تۇرغان شېئىر مىسرالارنى خاتىرىسىگە پۈتكەن ۋە بۇ خاتىرىنى يېشىل تاۋار جىلتىغا سېلىپ، جانانىغا تەقدىم قىلغان. بۇنىڭ بىلەن مەشــۇقى ســاھىب جامالىنىڭ قولىغا تەگكەن بۇ رىتىملىق، رەڭگارەڭ گۈزەل مىسرالار شېئىر گۈزەللىكىدىن ھالقىپ، گۈزەللىكنى تېخىمۇ جۇلالاندۇرىدىغان ئىشقى قۇياشىغا ئايلانغان. ھازىر ئەنە شۇ قۇياشنىڭ ئىللىق نۇرلىرى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ مۇزلىغان يۈرىكىنى ئىللىتماقتا ئىدى.

ئاھ نەيلەي بۇ فەلەك قىلدى نىگارىمدىن جۇدا،
ئەندەلىپ يەڭلىغ بولۇپ مەن گۈلۈزارىمدىن جۇدا.

ھەم جۇدالىقدىن بېرى ئەندۇھۇ غەمگە يارىمەن،
ھەم مېنى قىلغان ئۇچۇن ئەغيار يارىمدىن جۇدا.

يىغلاماي نەيلە بۇگۈن بىر خەستەى ئەۋۋارەمەن،
كىم ھەمىن سائەتدە بولدۇم بىقەرارىمدىن جۇدا.

غۇنچەۋەش نازۇك بەدەننىڭ ئاي يۈزىن كۆرگەن زامان،
بۇ بىلال ئەيتۇر بولۇرمەن ئاھۇ - زارىمدىن جۇدا.

مەسئۇت ئەپەندى مەسچىت قوۋۇقىدىن 100 گەز نېرىدىكى ئۇچ ئېغىز ئۆيلۈك قورۇنىڭ سىرلىرى ئۆڭۈپ كەتكەن كىچىك دەرۋازىسىغا سېلىنغان يوغان قارا قۇلۇپقا قاراپ، ئىختىيارسىز جايىدا توختاپ قالدى. قۇلۇپنىڭ مۇزدەك قارا يۈزىگە ئۇچۇپ كېلىپ چۈشــكەن قارلار دەرھال ئېرىپ، بەئەينى كۆزدىن ئاققان ياشــتەك ئاســتا تۆۋەنگە ســاقىپ چۈشــۈپ كېتىۋاتاتتى. مەســئۇت ئەپەندى ئەنە شــۇ ئۆگزىلىرى، دەرۋازىلىرى، قورۇلىرى ئاپئاق قار ئاستىدا قىلىۋاتقان قورۇغا بىر لەھزە كۆز ئېتىپ، تەنلىرى ئىختىيارسىز شــۇركەنگەندەك بولۇپ، نېمە قىلىشــنى بىلمەي تەمتىرەپ قالغان ئادەمدەك جايىدا مىدىر- ســىدىر قىلماي تۇرۇپلا قالدى. ســامادىن قۇش پەيلىرىدەك يېغىۋاتقان قارلار مەســئۇت ئەپەندىنىڭ ئۈســتى - بېشــــنى كۆمۈۋېتىپ باراتتى. ئۇ، كۆكلەرگە قانات قېقىپ ئۇچۇپ كېتىدىغان يېگانە ئاققۇدەك ئاپئاق قارلار ئىچىدە بويۇنلىرىنى ئۇزۇن ســوزۇپ، يۈزىنى كۆككە قاراتتى. ئۈســتىدىن دەممۇدەم چۈشــۈۋاتقان قارلار گويىاكى ئۇنىڭ روھىنى پاكلاۋاتقاندەك، بارلىق بىلىپ بىلمەي ئۆتكۈزگەن خاتالىقلىرىنىڭ ئۈستىنى يېپىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرىۋاتاتتى. توختاۋســىز ھەرىكەت ئىچىدە يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قاراپ چۈشــۈۋاتقان ســان - ســاناقســىز قار ئۇچقۇنلىرى كۆكتىكى پەرىلەرنىڭ توزۇپ كەتكەن پەيلىرىدەك ئۇنىڭ ئۈســتىگە يېغىۋاتاتتى. تۇۋۇنگە كۆز چەتكۈســىز چەكســىز ئاســمان بوشــلۇقىدىن ئۇزلۇكســىز يىغىۋاتقان مۇزدەك، ئەمما شــــۇنچىلىك يەڭگىل، شــــۇنچىلىك پاك قار دانچىلىرى ئۇنىڭ قاش - كىرپىك ۋە بۇرۇتلىرىنى ئاقارتىۋېتىپ باراتتى. ئىســىق لەۋلىرىگە چۈشكەن قارلار دەرھال ئېرىپ، ئۆزىنىڭ قارلىق خۇسۇسىيىتى يوقۇتۇپ، ئۆزلۈككە قايتىۋاتاتتى. ئۇ، ئاســماندىن كۆزىنى ئۈزمەي يۈزىگە قاراپ ئۇدۇل يىغىۋاتقان قارلارغا سوغۇققانلىق بىلەن سەپسالدى. يەرگە قاراپ چۈشۈۋاتقان قارلار سان - ساناقسىز بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار بىر - بىرىگە ھېچ ســوقۇلۇپ كەتمەيۋاتاتتى. ھەممىســى شــۇنچىلىك نازۇك، شــۇنچىلىك ســۆيگۈ -

مۇھەببەتكە تولغان بىر خىل ھېس بىلەن ھەرىكەت قىلىۋاتقانىدەكلا ئىدى. دەرۋەقە، ھەر بىر قار دانچىلىرى يا ئۆزلىرىگە ياكى ئەتراپتىكى ھەرقانداق بىر مەۋجۇداتقا زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزمەيتتى. ھەممىسى ئۆز يولىنى بويلاپ توختاۋسىز ھەرىكەت قىلماقتا ئىدى. بۇ ئاجايىپ مەنزىرە دەل قايسى بىر شائىرنىڭ مۇنۇ سۆزىگە تەققاس ئىدى:«يىغىۋاتقان ئاشۇ قار دانچىلىرى، بىر ـ بىرىگە ھېچ دەخلى ـ تەرۇز قىلماستىنمۇ ئۆز يولىغا راۋان بولۇشنىڭ مۇمكىن ئىكەنلىكىنى روشەن رەۋىشتە چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ». مەسىئۇت ئەپەندى يۈزىنى كۆكتىن ئۈزۈپ، يۈز- كۆزلىرىدىكى قارلارنى قولياغلىقى بىلەن سۈرتۈۋەتكەندىن كېيىن، ئالدىدىكى دەستە ـدەستە قارنىڭ ئاستىدا قىلىۋاتقان قورۇغا قاراپ تۇرۇپ، ئەقلىدىن مۇنداق ئويلارنى كەچۈردى :«راست! تەبىئەتنىڭ بۇ ھادىسىسى ھەقىقەتەن بىز ئىنسانلارغا بىر ـ بىرىمىزگە زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزمەستىن، ئۆز يولىمىزغا ماڭغىلى بولىدىغانلىقىنى ۋە بۇ ھاياتتا بىر ـ بىرىمىزگە مېھرى ـ مۇھەببەت يەتكۈزۈپ، ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىپ، ئۆزئارا تاجاۋۇزچىلىق قىلماي تۇرۇپمۇ بەختكە ئېرىشكىلى بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرمەكتە. ئەسلىدە بۇ دۇنيا پۈتۈن ئىنسانلارنىڭ ئارام ـ بەخش ئىچىدە خاتىرجەم ياشىشىغا تەل ـ تۈكۈس يېتىدۇ. ئەمما، بىز ئىنسانلارچۇ؟ بولۇپمۇ بىز ئۇيغۇرلارچۇ؟ بىزنىڭ ھەقىقىي دۈشمىنىمىز كۆكتىكى قۇياشتەك ئايدەك، مۇشۇ يىغىۋاتقان قاردەك شۇنچىلىك ئېنىق بىلىنىپ تۇرسىمۇ، دۈشمەنگە قارشى كۈرەش قىلىشنىڭ ئورنىغا يەنىلا بىز ئۆز قېرىنداشلىرىمىز ئۈستىدىن دۈشمەنلىرىمىزگە ئەرز سۈنۈپ، چاقۇ قىلىپ، ئىغۋا تۈغدۇرۇپ، ئۆزىمىزنىڭ قولى بىلەن ئۆزىمىزنى ھالاكەتكە يۈزلەندۈرۈۋاتىمىز. ئۆز يۇرتىمىزدا ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز خاتىرجەم كۈن ئېلىشقا يول قويمايۋاتىمىز.»

ئۆز ۋاقتىدا شۇنچىلىك ئاۋات، شۇنچىلىك بەختىيارلىققا پۈركەنگەن قورۇدا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا، ھازىر بۇنچىلىك سۈكۈناتنىڭ ھۆكۈم سۈرۈۋاتقانلىقى، ھەتتا پۈتۈن ئەتراپ ئاستا ـ ئاستا قارنىڭ ئاستىدا قېلىپ، ھەتتا بۇ يۇرت مۇز قاپلىغان ماكانغا ئايلىنىپ كېتىۋاتقاندەك تەسىرات بېرىۋاتقانلىقى ھەرقانداق ئادەمنى ئۆكۈندۈرمەي قالمايتتى. مەسىئۇت ئەپەندى ئىختىيارسىز توختىغان قەدەملىرىنى قايتىدىن ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ، ئىلدام ئالغان قەدەملىرىنىڭ شەپىسىنى بىلەن ئىزلىرىنى ئارقىسىغا قالدۇرۇپ ئاستا ـ ئاستا بۇ جايدىن ئۈزاپ كەتتى. ئەممە روھى ئاشۇ كىچىككىنە دەرۋازا ئالدىدا قالغاندەك ئارقىسىغا شاققىدە بۇرۇلۇپ قاراپ قويدى ۋە يۈرىكى قاتتىق سوقۇپ، ئاران ـ ئاران نەپەس ئېلىۋاتاتتى. تەن ۋە روھتىكى بۇ خىل ئۆزگىرىشلەر ھاۋانىڭ قاتتىق سوغۇقلۇقىنىڭ تەسىرىدىن بولماستىن بەلكى، مۇشۇ سىتەمكار جەمئىيەتنىڭ يۈرەكلەرنى داغلىغانلىقىدىن بولغان ئۆزگىرىشلەر ئىكەنلىكىنى مۇتلەق ئىدى. ئۇ، ئايدۆڭ مەھەللىسى تەرەپكە كېتىدىغان تۈپتۈز يولدا مەزمۇت قەدەم تاشلاپ كېتىۋېتىپ، ئۇدۇلدىكى تەرەپتىن بارا ـ بارا ئېنىق كۆرۈنۈشكە باشلىغان قارلار ئاستىغا كۆمۈلۈپ قالغان سۇ دەرۋازىنىڭ نىگاھىنى ئاغدۇردى. بۇ يول خۇددى ئۇنىڭغا يېڭى بىر ھاياتلىق يولىنى كۆرسىتىپ بېرىۋاتقاندەك ئاپئاق ئىدى. ئەمما ئالدىغا ئىلگىرىلەپ ماڭغانسېرى، ئارقىسىدىكى قار ئاستىدا قېلىۋاتقان قۇلۇپلاقلىق قورۇدا مەكتەپ ئاچقان ناسۇھا ئىمىن داموللامنىڭ چىرايى كۆز ئالدىغا شۇنچىلىك روشەن كېلىۋېلىپ باراتتى. ناسۇھا ئىمىن داموللامنىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك دۈگىلەك يۈزلىرى ۋە بۇ يۈزگە خۇيمۇ ياراشقان قاپقارا قويۇق بۇرۇتلىرى، پال تېشىدەك پارقىراپ تۇرىدىغان بىر جۈپ قارا كۆزلىرى بولسا مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ كۆز ئالدىدىن كىنو لېنتىسىدەك بىر-بىرلەپ ئۆتۈۋاتاتتى. ئەسلىدە ناسۇھا ئىمىن داموللام مىسىرنىڭ ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن بولۇپ، مىسىردىن ئېلىپ كەلگەن ماتېرىياللار ئاساسىدا ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرىنى تۈزۈپ، غۇلجىدىكى ئۇسۇلى جەدىد ھەرىكىتىگە ئاۋانگارتلىق بىلەن ئاۋاز قوشۇپ، مەكتەپ ئېچىپ، ياشلارغا پەننىي دەرسلەردىن دەرس ئۆتكەن ئىدى. جامائەت سورۇنلىرىدا ئۇسۇلى جەدىدنى تەرغىب قىلىپ، مۇنداق دېگەن:«ئىلىم ـ پەننى ئۆگىنىپ دۇنياغا كۆزىمىزنى ئاچمىساق، بىزنىڭ ئىنسان ئىكەنلىكىمىزنى ھېچكىم بىلمەيدۇ». ئۇ، ئەنە شۇنداق ئىلغار

پەننىي مائارىپنى يولغا قويۇپ خەلقىمىزنى خۇراپاتلىقتىن قول ئۈزۈشكە، يېڭىلىققا ئىنتىلىشكە دەۋەت قىلغان ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ناسۇها ئىمىن داموللامنىڭ قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا جەمئىيەتتە ئىجتىمائىي تەسىرى كۈچىيىپ، تەلەپكار شاگىرتلىرى كۆپەيگەن ئىدى. غۇلجا شەھىرى ۋە ئەتراپتىكى يېزىلاردا ئارقا - ئارقىدىن كۆپلىگەن شاگىرتلىرى باھارىدىكى مايسلاردەك باش كۆتۈرۈپ چىققان ئىدى. مەكتەپتە ئوقۇيدىغان ياشلارنىڭ كۆپىيىشى بىلەن مەكتەپنىڭ يېنىغا قىزلار سىنىپىمۇ ئاچقان ئىدى. قىزلار سىنىپىغا ناسۇها ئىمىن داموللامنىڭ تاتار ئايالى مۇئەللىمە بولغانتى. مەكتەپتە ھېساب، تىل - ئەدەبىيات، تارىخ، جۇغراپىيە ۋە تەنتەربىيە قاتارلىق دەرسلەر ئۆتۈلگەن ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى ئۆز ئىشىدىن ۋاقىت ئاجرىتىپ بۇ مەكتەپتە ھېساب ۋە تەنتەربىيە دەرسلىرىنى بېرىپ، ناسۇها ئىمىن داموللىغا قول - قانات بولغانتى. ئەپسۇس ئىبراھىم ئەئلەم بىلەن ئادىلبەگ بىرلىشىپ دوتەي يامۇلىغا چېقىپ قويغاننى ئاز دەپ، مەھكىمە شەرئىيە خادىملىرى ئارقىلىق «بۇ كالتە قۇيرۇقلۇقلار دىنىمىزنى بۇزدى، جەمئىيەتنىڭ تىنچلىقىغا تەسىر يەتكۈزدى» دېگەندەك بەتنامىلار بىلەن قارىلىدى ۋە مەكتەپنى پېچەتلەپ، نەسۇها ئىمىن داموللام ئۆزى بىر يۇرۇش تۈرۈپ چىققان ئوقۇ- ئوقۇتۇش قوراللىرى بىلەن مىسىردىن مىڭبىر مۇشەققەتتە ئەكەلگەن ماتېرىياللىرىنىڭ ھەممىسىنى يىغىپ كۆيدۈرۈۋەتكەن ئىدى. ھەمدە بۇ مۇتەئەسسىپ كۈچلەر ھېچ جىم تۇرماي ناسۇها ئىمىن داموللام ئۈستىدىن يامۇلغا ئەرز سۇنغانتى. سىياسەتۋاز دوتەي ما داخۇا بولسا ئۆز نەيرىڭىنى يەنە بىر قېتىم ئۈستىلىق بىلەن ئىشقا سىپىپ، بۇ ئىشنى مەھكىمە شەرئىيەگە ھاۋالە قىلىپ، نەسۇها ئىمىن داموللامنىڭ ئاتالمىش جىنايەتلىرىنى ئادىللىق بىلەن ھۆكۈم چىقىرىشقا بۇيرۇق بەرگەن ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ناسۇها ئىمىن داموللامنى شۇ مۇستەبىت ھۆكۈمەتنىڭ كەتمىنىنى چاپىدىغان قازى - كالاملارنىڭ بېشى ھېسابلىنىدىغان ئىمىرھەمزە مۇھتەسىب (دىنىي تەپتىش)نىڭ قولى ئارقىلىق دەررىگە باستۇرۇپ، قاتتىق جىسمانىي ئازابقا دۇچار قىلغۇزغان ئىدى. ناسۇها ئىمىن داموللام دەھشەتلىك دەررە ئازابىغا چىداپ تۇرۇپ ئۇلارغا مۇنداق دېگەن ئىدى:«ئەزىزلىرىم سىلەر يامان غەرەزلىك كىشىلەرنىڭ چېقىمچىلىق قىلىپ ئېيتقان يالغان - ياۋىداق سۆزلىرىگە ئىشىنىپ ھۆكۈم چىقارماڭلار. سىلەر مىللىتىمىزنىڭ ئىچىدىن چىققان ئۆلما، ئاقساقال بولىسىلەر. دىنىمىز ۋە مىللىتىمىزنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن يېڭىچە مەكتەپ ئاچقان ئىلغار پىكرلىك كىشىلەرنى ۋە ئۇلارنىڭ مىللەتنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن قىلىۋاتقان خالىسانە خىزمەتلىرىنى تەقدىرلەشنىڭ ئورنىغا، ئەكسىچە ئۇلارغا تۆھمەت قىلىپ، ئۇلارغا نەپرەت كۆزۈڭلار بىلەن قاراشقا قانداقمۇ ۋىجدانىڭلار چىدايدۇ. ھەتتا بىزنى دىنسىزلىق بىلەن ئەيىبلىشىڭلارنىڭ ئۆزى، ئاللاھ ئالدىدا ئەڭ چوڭ گۇناھ ھېسابلىنىدۇ. قازى ۋە موفتى ئەپەندىلەر ياخشى بىلىسۇنكى، ئۇسۇلى جەدىد يولىدىكى مۇرات - مەقسىتىمىز يېڭىلىققا ئىنتىلمەك، يېڭىچە تەپەككۇر ئېڭىغا ئىگە ئەۋلادلارنى يېتىشتۈرۈپ چىقماقتۇر. دېمەكچى بولغىنىم شۇكى، ھازىر دۇنيا مىقياسىدا ئىلىم - پەن تەرەققىي قىلمىغان زور كۆپچىلىك دۆلەتلەر مەيلى قانداق مىللەت بولسۇن ۋە ياكى قانداق بىر دىنغا ئېتىقاد قىلىشتىن قەتئىينەزەر يېڭىلىققا يۈزلەنمەكتە. بۇگۈن سىلەر (كاپىر) دەپ ئاتىغان ناسارالار بېشىمىزنىڭ ئۈستىدە ئايروپىلانلارنى ئۇچۇرماقتا، دېڭىزدا پاراخوتلارنى يۈرگۈزمەكتە، قۇرۇقلۇقتا ئاپتوموبىل ۋە تراموايلار بىلەن، تۆمۈر يوللاردا پويىزلار بىلەن يۈرمەكتە. بىز تا ھازىرغىچە ئېشەك ھارۋىدىن قۇتۇلالماي يۈرمەكتىمىز. تېلېگراف ۋە تېلېفونلار ئارقىلىق مەغرىبتە تۇرغان ئادەم، مەشرىقتىكى ئادەم بىلەن بىمالال سۆزلىشىۋاتىدۇ، ئالاقە ئورنىتىۋاتىدۇ. بىزچۇ تا ھازىرغىچە بىر- بىرىمىزنىڭ گېپىنى، ئوي - پىكرىنى چۈشىنەلمەي يۈرۈۋاتىمىز. باشقىلار يەر ئاستىنى قېزىپ، مەدەنلەرنى چىقىرىپ، ئۆزلىرىگە مىسلىسىز خەزىنىلەرنى توپلاۋاتقاندا، بىز تا ھازىرغىچە بىچارە نامرات دېھقانلىرىمىزنىڭ قولىدىكى ئازغىنا يەيدىغىنىغا كۆزىمىزنى قىزارتىپ ئۇلارغا ھەددى - ھېسابسىز ئالۋان - سىلىقلارنى سالغاندىن باشقا يەنە ئۆشرە - زاكات ئېلىپ، ئۇلارنىڭ ئىلىكىنى قۇرۇتۇۋېتىپ بارىمىز.

مۇشــۇ جاھالەت بىلەن، مۇشــۇ مۇتەئەســـــىپلىك بىلەن قانداقمۇ دىنىمىزگە، يۇرت ئەھلىگە خىزمەت قىلالايمىز؟. سىلەر ئۇسۇلى جەدىدچىلىككە قارشى چىقساڭلار، سەمەرى ئىقتىدارغا ئىگە كىشىلەرنى ئېغىر جازالىساڭلار، يېڭى مەكتەپتىكى مۇئەللىملەرگە نەپرەت بىلەن قارىساڭلار، قانداقمۇ باشقىلاردەك ئالغا باســـالايمىز؟ ئەگەر مۇشـــۇنداق كېتىۋەرســـەك يەنە بىر ئەســـىردىن كېيىن، بۇ مىللەت يوقالمامدۇ؟!. قاچانغىچە بىز يادلارنىڭ قۇلى بولۇپ ياشايمىز. بىزنى دىنسىز دەپ ئاتاپسىلەر. بىز ئىسلام دىنىمىزنىڭ ھۆكۈملىرىدىن ۋە مۇھەممەد ســەللەللاھۇ ۋەســەللەمنىڭ شــەرىئىتىدىن خەۋەردارمىز. دىنىمىزنىڭ بەش پەرھىزلىرىنى ئادا قىلىشقا تىرىشىپ كېلىۋاتىمىز. ئۇسۇلى جەدىدتىكى ھەممە كىشىلەر ھېچبىر ۋاقىت ئىسلام دىنىمىزغا زىت ئىشلارنى قىلغان ئەمەس.پەقەت مەقسىتىمىز ئەۋلادلىرىمىزنى زامانغا لايىق مائارىپ بىلەن تەربىيەلەپ يېڭى بىر ھايات يولىغا سالماقتۇر. ھەممە ئۇسۇلى جەدىدتىكى قېرىنداشلار ئىسلامنىڭ ئەمەللىرىگە ئۇيغۇن شـــەكىلدە پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان ۋە ئىســـلامغا ئۇيغۇن پىكىردىكى ئىلىملىك ئىنسانلاردۇر .ئەگەر ھەممىمىز ئۇسۇلى جەدىد تەرەپدارلىرىدەك ئورتاق پىكىر ۋە ئىدىيەدە بولۇپ، ئەل ـ يۇرتقا خىزمەت قىلغان بولســـاق ئىدى، بۇگۈنكىدەك يادلارنىڭ تۆمۈر تاپانلىرى ئاســـتىدا ئېزىلمەس ئىدۇق ۋە خەلقىمىز بۇنداق زەبۇن ئىچىدە ياشىماس ئىدى».

شۇ چاغدا ناسۇھا ئىمىن داموللامنىڭ نىدالىرىغا قۇلاق سالمىغان كۆڭلى قارا مۇپتى ۋە قازىلار ئۇنى 100 دەررە ئۇرۇپ، قاتتىق زۇلۇم سالغان. ئېغىر تەن ۋە روھىي جەھەتتىن خورلاشقا ئۇچىرىغان نەسۇھا ئىمىن داموللام ناكا بولۇپ قالغان ۋە كۆڭۈلىگە ئېغىر ئازار يەتكەن. ناسۇھا ئىمىن داموللامدا قۇياشىنى خىجىل قىلغۇدەك ئېنىق بولغان ھەققانىي ئاساس بولســـمۇ، قازىلاردىكى جاھىل قاراشىنى ۋە رەھىمسىزلىكنى يېڭىشـــكە ئامالســـىز قالغان. ئاخىرى ئادالەتســـىزلىك ۋە خورلۇققا چىدىمىغان ناســـۇھا ئىمىن داموللام غۇلجىنى تاشـــلاپ دىلمۇڭ تېغىنىڭ باغرىغا جايلاشـــقان گۈزەل ماكان جاغســـتاي دېگەن يېزىغا كۆچۈپ كېتىشـــكە مەجبۇر بولغان. ئۆز ۋاقتىدا ناســـۇھا ئىمىن داموللام ئۆزىنىڭ يۇرەك قېنىنى ســـەرپ قىلىپ ئاچقان ئۇسۇل جەدىد مەكتىپىنى مەدھىيەلەپ مۇنداق ئالتۇن مىسرالارنى يازغان:

بۇ مەكتەپ بېغىدا ئېچىلدى گۈل، ئەتىر ـ رەيھان،
ئىلى شەھىرىنى خۇشبۇي ھىدى قىلدى خىسلەتلىك دەۋران.

ۋە يەنە ھازىرقى ئىجتىمائىي جەمئىيەتكە چوڭقۇر يىلتىز تارتقان مۇتەئەســـــىپلىك ۋە مۇســـتەھكەم فېئۇدالىلىق سىياسىي ئۇستقۇرۇلمىلارنى تەۋرىتەلمەي، ئۆكۈنۈش ئىچىدە مۇنداق پىغان ئەيلىگەن:

بىزنىڭ ئىلىدا شۇنچە لاي كۆپ،
زاكات بەرمەيدىغان بىمەنە باي كۆپ.
توراپ سەيسىگە خەلقنى دائىم،
رەستە، بازار، كوچىدا يايى كۆپ.
پېقىر،مىسكىن، غېرىبلار شەنىگە،
ئالدامچى، قاششاق، لولى گاداي كۆپ.

مەسـئۇت ئەپەندى خىيال بىلەن ئۇدۇل مېڭىپ سـۇ دەرۋازىدىكى ئۆســتەڭ بويىغا كېلىپ قالغان ئىدى. قىشـنىڭ ھەم سـوغۇق ھەم يېغىنلىق ھاۋاســدا تېخىمۇ سـۆرۈن ۋە پەرىشـان كۆرۈنۈۋاتقان ئۇدۇلىدىكى يـاغـاچ بـازىرىغـا قـاراپ بىردەم توختـىدى. يـاغـاچ بـازىرىـدا، ئۆي ـ ئىمـارەتلەرنى ســـىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىدىغان تۈۋرۈكلۈك، لىملىق، جەگىلىك ۋە ۋاسىلىق ئۈزۈن ۋە قىسقا، توم ۋە ئىنچىكە، يوغان ۋە

كىچىك ھەر تۇرلۇك ياغاچلار پۈتۈنلەي قار بىلەن كۆمۈلۈپ كېتىۋاتقان بولۇپ، بۇ ھال بەجايىكى سۈكۈنات ئىچىدە يارىلىرى ئاپئاق داكا بىلەن ئەپچىل تېڭىلغان ھالدا ياتقان ئەسكەرلەرنى ئەسلىتەتتى. ئەسلىدە بۇ قار ئاستىدا قىلىۋاتقان قارىغاي ياغاچلىرىغا، مەسئۇت ئەپەندىنىڭ بەكمۇ ئېھتىياجى بار ئىدى. ئۇ، بۇ يىل باھار كىرىش بىلەنلا ئۈچدەرۋازدىكى باشلانغۇچ مەكتەپنى كېڭەيتىپ يېڭىدىن سېلىپ، «ئۈمىد مەكتىپى» دېگەن نام بىلەن ئاتىلىدىغان بىر ئوتتۇرا مەكتەپنى بارلىققا كەلتۈرۈشنى تەشەنالىق بىلەن ئۈمىد قىلىۋاتاتتى. ھەمدە بۇ ئارزۇ ـ ئارمانلىرىغا يېتىش ئۈچۈن غۇلجىدىكى ئۆزى يېقىن ئۆتىدىغان مەرىپەتپەرۋەر مۇسابايى قاتارلىق بايلاردىن ئىقتىسادىي ياردەم توپلاپ، «ئۈمىد مەكتىپى»نى قانداقلا بولمىسۇن، بۇ يىلنىڭ ئاخىرىغىچە ئۆزىنىڭ ئانا يۇرتىدا قەد كۆتەرگۈزۈش ئۈچۈن تىرىشىۋاتقان ئىدى. شۇ ۋەجىدىن قار ئاستىدا ياتقان ئاشۇ دۆۋە ـ دۆۋە ياغاچ ماتېرىياللىرى ئۇنىڭ ئۈچۈن دېگىز ئاستىدىكى ئۇنچىدەك قىممەتلىك ئىدى.

مەسئۇت ئەپەندى سول تەرەپتىكى قازانچى مەھەللىسى تەرەپكە كېتىدىغان يولغا بىر كۆز ئاتقاندىن كېيىن، ئوڭ تەرەپتىكى پەسكە سىيرىلىپ چۈشكەن يولغا قايرىلىپ، يولنى داۋام قىلدى. ئۇنىڭ سول تەرىپىدە، لەڭزە بېشىدىكى مىڭلىغان بۇلاق كۆزلىرىدىن ئېتىلىپ چىققان سۈپسۈزۈك كەۋسەر سۈلاردىن ھاسىل بولغان شاغىلىق ئۆستەڭ، زىمىستان سوغۇقتىمۇ توڭلىماي توختاۋسىز ئېقىۋاتقان ئىدى. مۇزدەك بۇلاق سۈيى ئۆستەڭنىڭ ئىككى يېنىدا قاتقان كۈمۈشتەك مۇز پارچىلىرىنىڭ يۈزىنى يالاپ، ئەجدىھا قاسراقلىرىدەك ھەم سىلىق ھەم پارقىراق قىلىۋەتكەن ئىدى. ئۆستەڭدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ھورلار ئاستا ـ ئاستا يۇقىرىغا كۆتۈرۈلۈپ، يېغىۋاتقان قارلار ئارىسىدا بۇلۇتتەك لەيلەپ، غايىب بولۇپ كېتىۋاتاتتى. ئۆستەڭنىڭ يۈزىگە قاراپ چۈشۈۋاتقان قارلارمۇ دەرھال مىلىققىدە بولۇپ ئېرىپ، غايىب بولۇپ، ئۆزلۈككە قايتقاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ قارلىق خۇسۇسىيىتىنى يوقىتىۋاتاتتى. مانا بۇ قارلارنىڭ ۋە سۈنىڭ ئۆزئارا بىر ـ بىرىگە ئايلىنىشتەك تەبىئىي خۇسۇسىيەتلىرى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ تەپەككۇرىنى ھاياتلىق بىلەن ئۇلۇم ئوتتۇرىسىدىكى زامان بىلەن ماكانغا سۆرەپ ئەكىرىپ، تۇغۇلۇش بىلەن ئۆلۈشنىڭ ۋە يەنە قايتا تېرىلىشنىڭ ھېكمىتىنى يەنە بىر قېتىم ئېسىگە سالغۇزغان ئىدى. ئۇنىڭ مۇزلىغان كۆڭۈل ھۇجرىسىنى ئىللىتىۋاتقان ئىسىق ئېقىم بولسا، دەل ئەقلىگە چاقماق چاققاندەك كەلگەن مۇنۇ ئوي ـ پىكىرلەر ئىدى:«ئادەم بۇ دۇنياغا ئاچچىق تولغاق ئاغرىقى ۋە پەلەككە يەتكەن پەريادلار نەتىجىسىدە قان ئىچىدە دۇنياغا كېلىدۇ. دۇنيادا ئەڭ دەسلەپتە تۇيغىنى يەنىلا ئۆزىنىڭ يىغا ئاۋازى بولىدۇ. مانا بۇلار بۇ ھاياتنىڭ قانچىلىك جاپالىق ۋە زۇلۇم ئىچىدە ئىكەنلىكىنىڭ بېشارىتىدۇر. ئەمما ئىنسساندا ئۈمىد ۋە ئىرادە ھەمدە مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى بولغانلىقى ئۈچۈن ھەرۋاقىت ئەركىنلىككە ۋە بەختكە ئىنتىلىپ ياشايدۇ. ئەنە شۇ ئىنتىلىش كۈچى ئادەمنى بۇ ھاياتتا ئالغا باستۇرىدۇ. ئەنە شۇ ئىنتىلىش كۈچىنىڭ تۇرتكىسى ئاستىدا ئادەم بىر ئۆمۈر كۈرەش قىلىپ ئاخىرى ئۆلىدۇ. ئاندىن ئۆلۈمدىن ئىبارەت بۇ ھەقىقەت ئادەمگە يەنە بىر يېڭى باشلىنىشنى ئەكېلىدۇ. گەرچە ئادەم ئۆلۈپ، بەدەن ئەسلى ماھىيىتى بولغان تۇپراققا قوشۇلۇپ كەتسىمۇ، ئەمما، روھ كۆكتىن ئىبارەت ئەسلى ماكانىغا قايتىدۇ. دېمەك، ئادەم بارلىق تەبىئەتتىكى جانلىقلار ۋە ھادىسىلەردىن ئۈلۈغدۇر. ئۇنىڭ باقى ماكانى كۆكتۇر. ئەمما، ئادەم ھاياتلىق يولىدىكى سەپەردە ئاشۇ قارچىلىك بىر ـ بىرىگە سادىق ئەمەس. ئاسماندىن چۈشۈۋاتقان قار شۇنچىلىك سان ـ ساناقسىز تۇرۇپمۇ بىر ـ بىرىگە يول بېرىپ ئۆز يولىدا ماڭىدۇ ۋە نىشانىغا يېتىپ يەنە ئۆز ماھىيىتى سۇ ئىچىدە ئېرىپ ئۆزلۈككە قايتىدۇ ۋە ياكى قۇياش ئاستىدا ئېرىپ تۇپراققا سىڭىپ كېتىدۇ. ئاققان سۈلار دەريانىڭ ئاستىدا نۇرغۇنلىغان ئوخشىمىغان يوللاردا ئوخشىمىغان شەكىلدە ئاقىسىمۇ، ئەمما ئۆزىنىڭ ئوخشىمىغان ھالىتىنى بىرگە ھېچ كۆرسەتمەي ئۆز يۈزىنى دەريا ئۈستىدە بىردەك كۆرسىتىدۇ. تەڭ دولقۇنلايدۇ، تەڭ بۇزغۇنلايدۇ، تەڭ مەۋج ئۇرىدۇ، بىردەك شاۋقۇن چىقىرىپ، بىردەك تاشىدۇ. ئەڭ مۇھىمى ئوخشاش نىشانغا قاراپ بىرگە ئېقىپ، بىرلىكتە كۆل ياكى دېڭىزغا

قۇيۇلىدۇ ۋە ياكى تەكلىماكان قۇملۇقىدەك چەكسىز چۆللەرگە ئۇن - تىنسىز سىڭىپ، يېگانە توغراقلارنى ئەبەدىي ياشىنىتىدۇ - دە، يەنە كۆكلەرگە يۈكسىلىدۇ. ئەڭ ئاخىرىدا ئۆز ئەركىنلىكىگە مۇيەسسەر بولىدۇ. بىزچۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئوخشاش نىشانغا ھەر خىل يولدا، ھەر خىل شەكىلدە ماڭالمايمىز؟ نېمە ئۈچۈن ھەر خىل پىكىردىكىلەر بىر - بىرسىنىڭ كۆڭلىگە ئازار بېرىدۇ؟ بىز ئۇيغۇرلار ھەممىمىزنىڭ نىشانى ئەركىنلىك، ئازادلىققۇ ۋە ۋىجدان بىلەن مەردانە ئۆلۈپ، ئۆز ئەسلىمىزگە قايتىش ئەمەسمۇ؟ ياكى پىكىردىن ئىبارەت بۇ ئىنسان تەپەككۇرىنىڭ جەۋھىرى شۇنچىلىك قورقۇنچلۇقمۇ؟ ھە چۈشەندىم ! شۇنىڭ ئۈچۈن ئىنسانلار ئوخشىمىغان پىكىر - ئىدىيەدىكىلەرنىڭ ئۈستىلىرىگە ھۇجۇم ياغدۇرۇپ، جىمىكى ئالەمنى قىيامەتكە ئايلاندۇرىدۇ، شۇنداقمۇ؟.»شۇ دەمدە ئۆستەڭگە چىلىشىپ تۇرغان مۇز پارچىلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئېقىپ چىقىۋاتقان سۇنىڭ شىرىلدىغان يېقىملىق ئاۋازى بولسا ئۈستىگە پەيدەك يەڭگىل چۈشۈۋاتقان قارلارنىڭ ئاۋازىغا تەڭكەش قىلىپ، كىشىگە ئاجايىپ سېھىرلىك زوق ئاتا قىلىدىغان، ئېسىل بىر سىمفونىيەنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈۋاتقان ئىدى. مانا بۇ سىمفونىيە مەسئۇت ئەپەندىنى ئىختىيارسىز تولغىنىپ قاراشقا ئۇندىدى. ئۇ، ئارقىسىدىكى ئاپئاق داۋاندەك كۆرۈنۈپ تۇرغان قازانچى مەھەللىسىگە قاراپ، ئەنە شۇ مەھەللىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن مولا بىلال بىن مولا يۈسۈپنىڭ بۇ پانى دۇنيا ھەققىدە يازغان نەزملىرىنى ئەسكە ئالدى:

تىرىك قالماس بۇ دۇنيادا ئايا دوستلار ھەمە ئەشيا،
قالۇر بولسا قالۇر ئېردى كى باقى ئادەمۇ - ھەۋۋا.

بۇ كۈن سەن كۆز ئاچىپ كۆرگىل ھەمە زىرى لەھەد بولدى،
تىرىك ھەم قالمىدى باقسا جەمى ئەنبىيا ئەسلا.

نە شىس قالدى نە ئىدرىس، نوھ پەيغەمبەر بىلەن جىرجىس،
كى ئىبراھىمۇ، ئىسمائىل، كى يۇ شەھ، يۇسۇفى بەرنا.

يەنە ھەم ئەرمىيا ھەم ئەشيا، ئۇل لۇت قايان كەتدى؟
تەقى يەقۇب، نەبى ئىشاق، قەنى يەھيا ۋە زىكىرىيا؟

سۇلەيمانى زەمان كەتتى، قەنى ئىسكەندەرى دەۋران؟
قەنى ئەييۇب، نەبى زۇلكەفل، قەنى ھارۇن ئىلە مۇسا؟

قەنى مەريەم، قەنى ئىيسا، قەنى ئۇل دانيال، مۇرسەل،
قەنى ئۇل سەيىدىل كەۋنەين مۇھەممەد مۇستەفا دانا؟

شۇئىب ھەم فانى بولدى، قالدىمۇ سالىھ ئىلە ئۇل ھۇد،
بۇلارنىڭ ھەر بىرى ئېردى مىسالى گەۋھەرى يەكتا.

ھەمە ئۆتدى بۇ دۇنيادىن تەقى فىرەۋن ئىلە نەمرۇد،
قەنى ئەفراسياب شەدداد، قەنى جەمشىد ئىلە دارا؟

نه ئول سۇقرات هەم بۇقراتكى، ئەفلاتۇن خىرەت بارمۇ؟
كى هاكىم ئەرشىمدىست هەم بىلىناس، ئەرستۇ ئەلا.

قەنى ئول شىرى خارەزمى كى زەرباد لەندىھۇر قۇززات؟
قەنى سام، ئەھمەدى زەمچى، قەنى مەجنۇن، قەنى لەيلا؟

كى يەتتە نىمەدىن ئۆزگە جەمى فانى بولغايلار،
نىچە كۈن باقى تۇرغايمۇ بىلالىنىڭ بۇ سۆز ئايا.

مەسئۇت ئەپەندى ئايدۆڭ مەھەللىسىگە يېتىپ كېلىشى بىلەن تەڭ، گويىاكى ئەرش ـ ئەلادىن بۇيرۇق كەلگەندەك لەپىلدەپ يىغىۋاتقان چاقماق قەندەك چوڭلۇقتىكى قارلار شىپىدە توختاپ، ئاسمانىنىڭ چىرايى سۈزۈلۈشكە باشلىغان ئىدى. پەقەت ئۇششاق قار ئۇچقۇنلىرى ھاۋادا لەيلەپ ئۇچۇشاتتى. ئۆيدە ئولتۇرۇپ ئىچى سىقىلغان ئۇششاق بالىلار ئۇۋۇسىدىن چىققان ئىشچان ھەسەل ھەرىلىرىدەك تالا ـ تۇزگە چىقىشقا باشلىغان ئىدى. بالىلارنىڭ گاھى بىرلىرى تام ياقىلىرىدا تۇرۇپ، پاختىدەك يۇمشاق قارنى مۇشتۇمىنىڭ چوڭلۇقىدا پوملۇۋالغاندىن كېيىن، ئۇنى ئىزچىل قارنىڭ ئۈستىدە دۇملىتىپ، ئۆزلىرىنىڭ بويلىرىدىن ئېگىز چوڭلۇقىدىكى قار توپلىرىنى مەيدانغا كەلتۈرۈپ، ئۇنىڭدىن قار بوۋاي ياساشقا تۇتۇش قىلغان بولسا، گاھى بىرلىرى قارلارنى پوملاپ بىر ـ بىرىگە ئېتىشىپ ئويناۋاتاتتى. يەنە گاھى ئويۇنغا قانمايدىغان «كەپسىز» بالىلار يۈزلىرىنىڭ سوغۇقتىن قىزىرىپ ۋە قوللىرىنىڭ مۇزلاپ كۆكىرىپ كەتكەنلىكىنىمۇ تۇيمىغان ھالدا، ئۆز تېنىگە سىغمايۋاتقان ھاياجان بىلەن بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ، چىلىشىپ، پوملاقلىشىپ ئويناۋاتقان ئىدى. يەنە بەزى بالىلار بويىدىن ئۇزۇن كۈرەكلەرنى ھويلىسىدىن سۆرەپ ئەپچىقىپ، ساپلىرىنى ئەپلەشتۈرۈپ تۇتالمايۋاتقانلىقىغا قارىماي، يەنىلا تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ يۈرۈپ، دەرۋازا تۆۋىدىكى قارلارنى ئالدىدىكى ئېرىققا كۈچەپ ئىتتىرىش بىلەن ئاۋاره ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى يول بويى ئىنسانلارنىڭ بۇ ھاياتتىكى قىلمىشلىرىدىن بۇلغانغان رېئال جەمئىيەتنى ئويلاپ تەئەججۈپلەنگەن بولسىمۇ، ھازىر ئۆزىنىڭ ۋە كوچىدا ئويناۋاتقان بالىلارنىڭ ئۈستىبېشىدىكى قارلارغا، بالىلارنىڭ ئىش ـ ھەرىكەتلىرىگە ۋە ئاپئاق ئاقارغان مەھەللىگە قاراپ ھاياتنىڭ قانچىلىك پاكىز، ساپ ۋە گۈزەل ئىكەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلدى ۋە «ھايات نىمە دېگەن گۈزەل! ھەر يەرگە نەزەر سېلىش نىمە دېگەن ئېسىل! ھايات دېمەك، بۇلۇڭ ـ پۇچقاقتىن تارتىپ ھەممە رۇجەكلەرگە باق ۋە تەپەككۇر قىل دېمەكتۇر!» دەپ، ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلىدى. ئاندىن قەدەملىرىنى ئىلدام ئېلىپ ھاۋارەڭدە سىرلانغان ئىككى قاناتلىق دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىتىدى. بۇ قورۇ دەل ئابدۇمۇتائالى كامالى خەلىپەنىڭ قورۇسى ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى ئۈستىدىكى قارلارنى قېقىپ چۈشۈرۈۋەتكەندىن كېيىن، بېشىدىكى قۇلاقچىسىنى ئېلىپ قاقتى ۋە قۇلاق يايقۇچلىرى تۇرگەندىن كېيىن، ئىككى ئۇچىدىكى يىپلىرىنى كىرمەك ئۈرۈپ باغلاپ، بېشىغا قايتا كىيدى ۋە ئىككى قولى بىلەن تۇزەشتۈرۈپ قويغاندىن كېيىن، ئىككى پۇتىنى يەرگە ئۇرۇپ كالىچىغا يېپىشۋالغان قارلارنى چۈشۈرۈۋەتتى، ئاندىن قولىدىكى قارا خۇرۇم پەلىيىنى چىقىرىپ پەلتوسىنىڭ يانچۇقىغا سالدى ۋە دەرۋازىنىڭ تۆڭگىسىنى يەڭگىل قاقتى. ھايال ئۆتمەيلا دەرۋازىنى ئاقپىشماق بىر يىگىت ئاچتى. ئۇلار سالاملاشقاندىن كېيىن، مەسئۇت ئەپەندى ئابدۇمۇتائالى خەلىپەنىڭ ئۆيدە بار يوقلۇقىنى سوردى. يېشىغا باققاندا بويلىرى ئېگىز، ئۆزى زىلۋا كەلگەن يىگىت سوئالغا جاۋاب بېرىشنىڭ ئورنىغا، بېشىنى كۈلۈپ تۇرۇپ يۇقىرى ـ تۆۋەن يەڭگىل لىڭشىتىپ، دەرھال مەسئۇت ئەپەندى قورۇغا باشلاپ كىردى. دەرۋازىدىن كىرگەندە ئۇدۇل تەرەپتىكى قاتار پېشايۋانلىق ئۆيلەر بولسا، تۆت چاسا كەلگەن ھويلىنىڭ

كۇنگەي تەرىپىگە خويمۇ ياراشقان ئىدى. ئۆيگە ئۇدۇل تۇتىشىدىغان، ئاستىغا پىششىق كۆك خىشلار ياتقۇزۇلغان يولنىڭ قارلىرى ئىككى تەرەپتىكى كەيزىلىكنىڭ يانلىرىغا چىرايلىق قىرقىپ قويغاندەك قىر چىقىرىپ ئاداۋىتىلگەن ئىدى. مەســـئۇت ئەپەندى بويۇنلىرى قاقىرىنىڭ بويىندەك ئۇزۇن يىگىتنىڭ يول باشلىشى بىلەن پىشايۋاننىڭ پەشتىقىدىن ئاۋايلاپ ئۈستىگە چىقىپ، كالىچىنى سالدى ۋە ئىككى ياققا قايرىلغان كۆكۈش سىرلانغان دېرىزە قاپاقلىرىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويغاندىن كېيىن، ئۆينىڭ ئىچىگە «ئەسسالامۇئەلەيكۇم » دەپ كىردى. بۇ يەر دەھلىز بولۇپ، ئىككى ياقتا قاتار- قاتار ئىككىدىن تۆت ھاۋارەڭ سىردا سىرلانغان ئىشىك ۋە ئۇدۇلدىمۇ شۇنىڭغا ئوخشايدىغان ئىشىكتىن بىرى بار ئىدى. ئىشـــىكلەرنىڭ قاناتلىرى چىڭ يىپىقلىق تۇراتتى. ئارقىدىنلا كىرگەن ئاقپىشـــماق يىگىت، مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ ئۇچىسىدىن يەشكەن پەلتوسى بىلەن شارپىسىنى ۋە قۇلاقچىسىنى ئېلىپ، ئوڭ تەرەپتىكى كىيىم ئاســـقۇغا ئەپچىللىك بىلەن ئاســـتى. ئاندىن مەســـئۇت ئەپەندىنى ئۇدۇلدىكى ئۆيگە باشـــلىدى. مەسئۇت ئەپەندى ئۇدۇلدىكى ھوجرىغا قاراپ قەدەم تاشلىغاندا يوغان پۇتلىرىنىڭ ئاستىدىكى زىغىررەڭ ســـىردا ســـىرلىغان پول غىرســـلاپ كەتتى. ئۆينىڭ ئىچىدە تۇرۇپ ئاۋازنى ئاڭلىغان ئابدۇمۇتائالى خەلىپە ئورنىدىن تۇرۇشىغا، مەسئۇت ئەپەندى جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن سالام بېرىپ كىرىپ كەلدى. ئوقۇغۇچى ۋە ئۇستاز قول ئېلىشىپ سەممىي سالاملاشقاندىن كېيىن، ئابدۇمۇتائالى خەلىپە، مېھماننى ئوتقاشتەك خوتەن گىلىمىنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان تۆردىكى زەڭگەر مەخمەل كۆرپىگە باشـــلىدى. ھەر ئىككىلىســـى كۆرپىگە كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن قوللىرى كۆتۈرۈپ «ئامىن! ئاللاھۇ ئەكبەر، ئاللاھ ئامانچىلىق بەرســـۇن!» دەپ، يەنە بىر قېتىم ئامان ئېســـەنلىك ســـوراشـــتى. ئاندىن مەســـئۇت ئەپەندى ھۇپپىدە ئىســـــىپ كەتكەن، چاققانغىنا مەرى ئىســـــىق بۇ ئۆيگە بىر قۇر كۆز ئاتتى. دېرىزىنىڭ ئۈســـتىدىكى كۆكۈش سىرلىرى پارقىراپ تۇرىدىغان، نەققاشلار ئويۇلغان ياغاچ گەرنىزگە ئېسىلغان، ئاق شايى پەردە ئىككى ياققا قايرىۋېتىلگەن ئىدى. ئۆيگە باققاندا چوڭ كۆرۈنىدىغان كۇنگەيگە قارىتىلغان دېرىزىنىڭ قاپاقلىرى ئېچىقلىق بولغاچقا، پاكىز ســـۈرتۈلگەن دېرىزە ئەينەكلىرىدىن چۈشـــۈپ تۇرغان يورۇقلۇق ئۆينىڭ ئىچىنى گۈڭگا يورۇتۇپ تۇراتتى. دېرىزىنىڭ ئۇدۇلىدىكى تامغا يۆلەپ ياســـالغان پەشـــتاختىغا قاتار- قاتار تىزىلغان

كىتابلارنىڭ ســـانى يوق ئىدى. كىتاب پەشـــتاختىســـىنىڭ ئالدىدا بولســـا چىرايلىق بىر راھلە تۇراتتى، ئۇنىڭ ئۈســـتىدە قۇرئان كەرىم قويۇقلۇق ئىدى. ئۆينىڭ پەگاھى تەرەپكە قويۇلغان مەشـــىنىڭ ئىچىدە قاراســـلاپ كۆيۈۋاتقان كۆمۈرنىڭ ئاتەش تەپتىدىن مەشـــىنىڭ قورســـاقلىرىدىن تارتىپ بويۇنلىرىغىچە قىپقىزىل قىزىرىپ كەتكەن ئىدى. ئېغىز ياپقۇچىسىدىكى چېچەك شەكىلدە ئويۇپ چىقارغان گۈللىرىدىن چىقۋاتقان قىزغۇچ نۇر ســـىزىقچىلىرى مەشـــىنىڭ ئاســـتىغا قويۇلغان تۆمۈر تاختىنىڭ ئۈســـتىدىكى لاخشىگىرنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپ، ۋىلىلداپ تۇرغان ھەرخىل رەڭلەرنىڭ ئەكسىنى پەيدا قىلىۋاتاتتى.

مەسئۇت ئەپەندى، سالام - سائەتتىن كېيىنكى بىر لەھزە ھۆكۈم سۈرگەن جىمجىتلىقنى بۇزۇپ:«خەلىپە ھەزرەتلىرى، قىرائەتخانىڭىزدىكى كىتابلارنىڭ ســـانى كۇندىن - كۇنگە كۆپەيگىنى تۇرۇپتۇ. يۇرتىمىزدا كىتابقا ئەڭ ئەھمىيەت بېرىدىغان ۋە كونا قول يازمىلارنى ئىزدەپ - سۈرۈشتۈرۈپ ساقلايدىغان ۋە ئۇ قول يازمىلارنى قايتا كۆچۈرۈپ تۈپلەيدىغان ســـزدىن باشـــقا ئىككىنچى بىر ئادەم بولمىســـا كېرەك. ھەر قېتىم ســـىزنىڭ كىتابقا بولغان ھېرىســـمەنلىكىڭىزنى ئويلىغان چېغىمدا، دەرھال قولۇمغا بىر كىتابنى ئېلىپ ئوقۇغۇم كېلىدۇ» دېدى. چار ساقال - بۇرۇتلىرىنى گۈشـــىز يۈزىگە ياراشـــتۇرۇپ قىسقا قىلىپ ياستۇالغان ئابدۇمۇتائالى خەلىپە ھەزرەت، كۆز ئۇۇشىدا چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى كىتابلار ئۈستىدىن بىر قۇر يورغىلىتىپ ئۆتكەندىن كېيىن، نېپىز لەۋلىرى ئارىســـىدىكى قاردەك ئاق مەزمۇت چىشـــلىرى كۆرىستىپ تۇرۇپ مۇلايىم كۇلدى ۋە - پارسلاردا مۇنداق بىر ئاتا سۆزى بار:«كىتابتىن كىتاب چىقىدۇ؛ ئالىمدىن ئالىم» دەيدىغان. ئۆز تارىخىمىزدا يېزىلغان ھەر تۈرلۈك كىتابلار نۇرغۇن بولسىمۇ، ئەمما بىزگە

ئۇلاشقانلىرى ساناقلىقلا. شۇ ۋەجىدىن بىزگە يېتىپ كەلگەن بۇ ئازغىنە كىتابلارنى قەدىرلەپ ئوقۇپ، ئۇنىڭغا ھەم ئۆينىڭ، ھەم كۆڭۈلنىڭ تۆرىدىن ئورۇن بەرمىسەك بولماس. بولۇپمۇ پارسلار ئېيتقاندەك قولىمىزدىكى چەكلىك كىتابلارنى ئۆگىنىپ، بۇ ئارقىلىق نۇرغۇن كىتابلارنى يېزىپ رويابقا چىقارمىساق بولمايدۇ ۋە سىزدەك يېتىلگەن ئالىملار ياش - ئۆسمۈرلەرنى تەربىيەلەپ كەلگۈسى ئۇچۇن يارامليق ئالىملارنى يېتىلدۇرۇپ چىقمىسا تېخىمۇ بولمايدۇ. ھاياتتا ئىنسانغا ئەڭ زىيان سالىدىغان نەرسە ساۋاتسىزلىق، جاھالەتتۇر. جاھالەتتىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىن - بىر يولى كىتاب ئوقۇشتۇر. ساۋاتلىق بولغان ئادەم ئۇچۇن ئوقۇيدىغان كىتاب بولسىلا، بىلىمسىز بولۇپ قىلىشقا ھېچقانداق بىر باھانە - سەۋەب قالمايدۇ. كىتاب بىلەن مۇناسىۋەتتىنى كەسكەن ئادەم مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمايدۇ. چۈنكى كىتابسىز ھايات، قارىغۇ، گاس - گاچىدەك ياشىغان بىلەن باراۋەر. پەقەت مەشھۇر كىشىلەر كىتاب ئارقىلىق پۈتۈن دۇنياغا ھاكىم بولالىغان، شۇ ۋەجىدىن كىتاب سىياسەتتىنمۇ قۇدرەتلىك. كىتاب ۋە ئالىم بىز ئۇيغۇرلار ئۇچۇن كۆكتىكى قۇياشتەك بىباھا. مەن ئېيتىپ ئولتۇرمىساممۇ، ئۇكام مەسئۇت ئۆزىڭىز ئوبدان بىلىسىز؛ كىتاب ئوقۇغان ئادەم تەپەككۇر قىلىشتىن باشقا يەنە باشقىلارغا يارىدەم قىلىشنى، ئۆزىنى بېغىشلاشنى ئۆگىنىدۇ. ئىنسان نىجادىيەتكە ئېرىشىش ئۇچۇن چوقۇم ئۆزىنى بېغىشلاش روھىغا ئىگە بولۇش لازىم. مەن بۇ يەردە ئىنسانلارنىڭ ئۆزىنى بېغىشلاش روھىنى پىلە قۇرۇتىغا ئوخشىتىمەن. پىلە قۇرۇتى شۇنداق بىر يۇكسەك ئۆزىنى بېغىشلاش روھىغا ئىگىكى، ئۇ ئۆزىنىڭ مېھنەت تەرى بىلەن بىر بىرلەپ توقۇپ چىققان غوزىكىنىڭ ئىچىگە قاپسىلىپ قالىدۇ. ئىنسانىيەتكە قىممەت يارىتىپ ياخشىلىق قىلىش ئۇچۇن ئۆزىنى قۇربان قىلىدۇ. بىر پارچە نەپىس يىپەك قولياغلىقى ئۇچۇن يۈزلەرچە پىلە قۇرۇتى كېچە كۈندۈز ئەمگەك قىلىدۇ ۋە غوزىكىنىڭ ئىچىدە قىلىپ ئۆلىدۇ. پەقەت پىلە قۇرۇتى باققۇچى داۋاملىق يىپەك ئىشلەپچىقىرىشقا كاپالەتلىك قىلىش ئۇچۇن،پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۆز ئەجرى بىلەن توقۇپ چىققان غوزىكىنى يېرىپ، ئۇلارنىڭ ئەمگىكىنى بىتچىت قىلىش ئارقىلىق ئاز بىر قىسمىنىڭ ھايتىنى ساقلاپ قالىدۇ. ھاياتىنى مېھنەت تەرىنىڭ نەتىجىسى ئۇچۇن، مىللەتنىڭ بەخت - سائادىتى ئۇچۇن قۇربان قىلىدىغان، پىلە قۇرۇتىدەك ئۆزىنى بېغىشلاش روھىغا ئىگە ئىنسانلارنىڭ ئۆلمەس روھى بىلەن بۇ قوۋۇم، بۇ مىللەت ۋە بۇ دۇنيا ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى يوقاتمايدۇ. ھالبۇكى ئادەم «تۇرمۇشنىڭ ئازاب دېگىزىدىن» ئۆتۈش ئۇچۇن بىر ئوبدان «نوھىنىڭ كېمىسىنى » بۇزۇپ، ھەر بىرى بىر تالدىن تاختىغا چىقۋېلىپ ئۆزلىرىچە ئۆزىنىلا قۇتۇلدۇرسا، روھى ئەمىلىك ئىچىدە كۈن ئۆتكۈزسە، بىر پۈتۈن ئىلغار تەپەككۇرغا، بىر پۈتۈن ئىدىيەگە ئۇيۇشىدىغان كۈچنى ھاسىل قىلالمايدۇ. بۇنىڭ بىلەن ياتلاردىن ئىمپورت قىلىنغان تەپەككۇر قۇشىلىرى ئادەمنىڭ مېڭىسىدە چىكىلداپ، كۆزى ئوچۇق ئالىملىرىمىزنىڭ كۆزلىرىگە كۈل چېچىپ، ئارزۇلار ئارمان پېتى قىلىپ، بۇ ئەسىرنىڭ قۇيرۇقىنىمۇ قۇم باسىدۇ. نىزامى ئالەمنىڭ تەرتىپى بۇزۇلغان مانا مۇشۇنداق كۈنلەردە ئادەمنىڭ يۈرىكى سىقىلىپ، ئىسيانكار بولۇپ كېتىۋاتقاندا، بىرەر ئېسىل كىتابنى ئوقۇسا، ئادەمنىڭ كۆڭلىدە بىر ئىلھام بۇلىقى ئېچىلىپ، كۆڭۈلى بەختكە تولىدۇ. ھىلالنىڭ تولۇن ئايغا ئۆزگىرىشىنى سەۋر بىلەن ساقلايدۇ. بۇنداق چاغدا ئادەم پۈتۈنلەي باشقا بىر يېڭى تۇيغۇغا كېلىپ، ئىككى تىكەن ئارىسىدا ئۆسكەن قىزىل گۈلدەك جاسارەت بىلەن ئەتراپقا خۇش پۇراق چاچقۇچى، تەسىر كۆرسەتكۈچى يارىدەم سۆيەر كىشىگە ئايلىنىپ قالىدۇ،- گەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئىشىك ئېچىلىپ، ئۆيگە ئاقپىشماق يېگىت كىرىپ كەلدى. ئۇ، بىر قولىدا ئاپتۇۋا، بىر قولىدا چىلاپچىنى تۇتقان پېتى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، قولىغا سۇ تۇتتى ۋە غولىغا ئارتىۋالغان ھالرەڭ لۆڭگىنى سۇندى ۋە ئابدۇمۇتائالى خەلىپەنىڭ قولىغىمۇ سۇ تۇتتى. ئاندىن ئاپتۇۋا بىلەن چىلاپچىنى سىرتقا ئەچىقۋېتىپلا ھايال ئۆتمەي يەنە ئۆيگە كىرىپ كەلدى - دە، ئۇدۇلىدا تۇرغان ھەربىر يېنى بىر گەز كېلىدىغان شىرەنى ئەكېلىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويدى. ئاندى دېرىزىنىڭ

تەكچىسىگە قويۇلغان ئاق سىرلىق سايۇز (رۇسىيە) چېلىكىنىڭ يېنىدىكى كۈمۈش پەتنۇسنىڭ ئۈستىدە چىرايلىق قاتلاقلىق تۇرغان چۆرىسىگە ريشىلىيە ئىشلىگەن ئاق داستىخاننى ئەكېلىپ، شىرەنىڭ ئۈستىگە ئەپچىللىك بىلەن سالدى. شۇ ئەسنادا كىمدۇر بىرى ئىشىكنى يەڭگىل چەكتى ۋە يىگىت ئىشىكنى ئېچىپ سۈنۈلغان پەتنۇسنىڭ ئۈستىدىكى قەنت ـ گېزەكلەرنى ئەكېلىپ شىرەنىڭ ئۈستىگە تىزدى ۋە يەنە چىقىپ كېتىپ، دەم ئىچىدىلا مىس چاي چۆگۈنى بىلەن جانان سىركايىلارنى كۆتۈرۈپ كىردى. مەشىنىڭ يېنىغا قويۇپ قويغان پەتنۇسنىڭ ئۈستىگە جانان سىركايىلارنى ئاۋايلاپ قويۇپ، ئۇنىڭغا مىس چۆگۈندىكى قېنىق دەملەنگەن چاينى پەم بىلەن قۇيىدۇ. بۇ چاغدا چايدىن كۆتۈرۈلگەن هور بىلەن تەڭ پەملىچاينىڭ مەززىلىك هىدى ئۆينىڭ ئىچىگە تارقىلىشقا باشلىغان ئىدى. يىگىت سىلىق هەرىكەت قىلىپ، ئېھتىيات بىلەن پەتنۇستىكى جانان سىركايىلارنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئاۋايلاپ قويغاندىن كېيىن قىپقىزىل قىزىرىپ، سىڭىپ پىشقان مايلىق پىتىر توغاچنى ئېلىپ «بىسىملاهىر راهمانىر رەهىم» دەپ تۆت پارچە قىلىپ ئوشتۇپ، شىرەنىڭ ئۈستىگە قويۇپ تۇرۇپ، ـ قېنى چاي ۋە مەزىلەرگە باققايىسىزلەر، مەن سىلەرنىڭ پاراڭلىرىڭلارغا دەخلى قىلماي، بىرەر نەرسە كېرەك لازىم بولسا، هايت دېسەڭلار مەن ياندىكى هۇجرامدا، ـ دەپ، ئارقىچىلاپ پەيدەك يەڭگىل دەسسەپ چىقىپ كەتتى. بۇ جەريياندا مەسئۇت ئەپەندى گەپنىڭ بۆلۈنۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن سۆزمۇ قىلماي، يىگىتنىڭ ئىش ـ هەرىكەتلىرىگە سەپ سېلىپ ئولتۇردى. جانان سىركايىلارنى پەتنۇستىن ئېلىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويۇۋاتقاندا، يىگىتنىڭ بىلەكلىرىنىڭ سۈزۈك تېرىسى ئاستىدىكى ئىنچىكە كۆكۈش تومۇرلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. سەل جىددىيلىشىپ قالغانمۇ قانداق، خەت تارتقان بۇرۇتلىرى تەرلەپ كەتكەن ئىدى. يىگىتنىڭ زەڭگەر كۆزلىرىگە سايە تاشلاپ تۇرغان ئۇزۇن كىرپىكلىرى ياساپ قويغاندەك ئارقىغا قايرىلىپ تۇراتتى. غۇنچىدەك لەۋلىرىنىڭ ئېچىلمىغىنىدىن كەم سۆز يىگىت ئىكەنلىكىنى چىقىپ تۇراتتى. سېلىق هەرىكەت قىلىپ، ئېھتىيات بىلەن ئىش قىلىشلىرىدىن يىگىتنىڭ ناهايىتىمۇ ئەدەپ ـ ئەخلاقلىق چوڭ بولغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ياخشى دەملەنگەن مەززىلىك پەملىچاينى قەنت ـ گېزەكلەر بىلەن بىرە پىيالىدىن ئىچكەندىن كېيىن، مەسئۇت ئەپەندى ئۇزىنىڭ ئەسلى كېلىش مۇددىئاسىنى ئۇدۇللا ئېيتىپ مۇنداق دېدى:

ـ هازىر غۇلجىنىڭ ۋەزىيىتى كۈندىن ـ كۈنگە يامانلىشىپ كېتىۋاتىدۇ. دوتەي ما داخۇانىڭ دەردى بىر چەتتە قايرىلىپ قىلىپ، ئادىلبەگ بىلەن ئىبراهىم ئەئلەمنىڭ دەردى هەممىدىن ئېشىپ كەتتى. بىز نەسۇها ئىمىن داموللامدەك قېرىنداشلىرىمىزنى قوغدىيالمىدۇق. هازىرقى ۋەزىيەتتە سىزمۇ، مەنمۇ ۋە بىزگە ئوخشاش مىللەتنىڭ يۈكسىلىشىنى ئويلايدىغان ئۇسۇلى جەدىد ئاۋانگارتلىرىنىڭ هەممىسى تەهدىت ئاستىدا. هامان بىر كۈنى ئۇلار قانغا بويالغان قوللىرى بىلەن بىزنىڭ ياقىمىزغا ئېسىلىدۇ. بۇ پەقەت ۋاقىت مەسىلىسى بولۇپ قالدى خالاس. ئىستىبداتچىلارنى قورقۇتۇۋاتقان نەرسە، ئۇيغۇر خەلقىنى نادانلىقتا قالدۇرۇپ، ئۆزلىرى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن زۇلمەت باسقان قاراڭغۇ تاشقى دۇنيا بولماستىن، بەلكى قاراڭغۇ تاشقى دۇنياغا مەشئەل يېقىۋاتقان ئىستىبداتلىق كىشىلەرنىڭ ئىچىدىكى يورۇقلۇق. شۇ ۋەجىدىن مېنىڭ ئەنسىرەيدىغىنىم سىزگە ئالەم هادىس بىر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالامدىكىن دەيمەن. چىلبۆرىلەر پىستىرما قۇرۇپ، هۇجۇمغا ئۆتۈشتىن ئاۋۋال هەر دائىم بىزدەكلەرنى تەنها قالدۇرۇشنى ئويلايدۇ. ئۇلار ئەتراپىمىزدىكىلەرنى بىر ـ بىرلەپ يوقىتىشقا ئۇرۇنۇۋاتىدۇ. هالبۇكى، ناسۇها ئىمىن داموللام ئۇستىدىن تۇرغۇزغان ئەنزىدە، كۈپۈرلۈق هەققىدە هېچبىر پاكىت بولمىغان تۇرۇقلۇق، يەنىلا دەهرىيلىك بىلەن ئەيىبلىنىپ، جازاغا ئۇچراپ، ناكا بولۇپ قالدى ۋە سۈرگۈن قىلىندى. مىجەزى ئوسال جاهىل مۇتەئەسسىپلەر بولسا، هۆكۈمران كۈچلەرگە يانتاياق بولۇپ، يالغۇز ناسۇها ئىمىن داموللامنىلا جازالاپ قالمىدى، بەلكى پۈتۈن ئىلىدىكى ئۇسۇلى جەدىد ئاۋانگارتلىرىنى جازالىدى ۋە

ئۇلارنىڭ ھاياتىغا تەھدىت سالدى. ئۇلارنىڭ شۇملۇق ھۇۋلاشلىرى ھۆكۈم سۈرگەن مۇشۇ ستەمكار زامان ۋە ماكاندىن سىزنىڭ بىر ئاز يىراق تۇرۇشىڭىز بىز ئۈچۈن كۆپ پايدىلىق بولىدۇ دەپ قارايمەن. يەنى دېمەكچى بولغىنىم شۇكى، سىز ھەج تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن مەككە ـ مۇكەرەمگە سەپەرگە چىقىپ، جاھاننىڭ ئىشى سەل تىنچلانغاندا قايتىپ كەلسىڭىزمىكىن دېمەكچىمەن.

مەسئۇت ئەپەندى، چىن قەلبتىن ئېيتقان بۇ سەممىي سۆزلىرى ئارقىلىق ئۇستازىنى مەككە سەپىرى قىلىشقا قايىل قىلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، ئەمما نەتىجە ئويلىغاندەك بولمىدى. ئابدۇمۇتائالى خەلىپە، ئېيتىلىۋاتقان سۆزلەرگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغاندا، مەڭزىگە سىڭارىيان چۈشۈپ تۇرغان كۈننىڭ ئاجىز نۇرى كۆزلىرىنىڭ چاناقلىرىدىكى چوڭقۇر قورۇق سىزىقچىلىرى تېخىمۇ روشەنلەشتۈرۈۋەتكەن ئىدى. ئۇ، قاپلاننىڭ كۆزلىرىدەك چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى مەسئۇت ئەپەندىگە تىكىپ تۇرۇپ، ناھايىتى ۋەزىنلىك قىلىپ مۇنداق دېدى:

ـ قاراڭ ئۇكام مەسئۇت، بىز ھەممىمىز ئىلى دەرياسىنىڭ سۈيىنى ئىچىپ، ئىلى دەرياسىدا ئۈزۈپ چوڭ بولغان كىشىلەر بىز. ئىلى دىيارى مول سۇ مەنبەسىگە ئىگە ماكان ۋە بۇ دىيارنىڭ تۇپراقلىرى مۇنبەت، ھوسۇلى مول. شۇ ۋەجىدىن بۇ يەرلەردە ئەلمىساقتىن بۇيان ئاچارچىلىق بولۇپ باقمىغان. بۇنىڭ تۈپ سەۋەبى سۈيىنىڭ موللۇقىدىندۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز دۇنيادىكى بارلىق نېمەتلەردىن ئېغىز تېگىشىمىزگە ۋەسىلە بولغان سۇنىڭ ھېكمىتىنى بىلىشىمىز لازىم. بولۇپمۇ ئەتراپتىكى تېكەس، قاش، ئابرال، دىلمۇك قاتارلىق تاغلارنىڭ يۇرەك قىنى بولغان سۇلارنىڭ ئاشۇ تاغلاردىن، جىلغىلاردىن، ئېدىرلاردىن قانداق ئېقىپ ئالدىمىزغا كېلىدىغانلىقىنى ئىدراك قىلىشىمىز لازىم. چۈنكى سۇنىڭ ئېقىشىدا ئالامەت بىر ھېكمەت بار. شۇ ئېگىز تاغلاردىن ئېقىپ چۈشكەن سۇنى كۆز ئالدىڭىزغا كەلتۈرۈڭ. سۇ ئاققاندا ھەر دائىم راۋان يولنى تاللايدۇ ۋە شۇ يولنى بويلاپ ئاقىدۇ. يەنە شۇنداقتىمۇ ئېقىۋاتقان يولىدا ھەرخىل توسالغۇلارغا دۇچ كېلىدۇ، ئەمما ھەرگىز يولىدىن ۋاز كەچمەيدۇ ۋە ئالدىغا چىققان توسالغۇلار بىلەن ھەپىلىشىپمۇ يۇرمەيدۇ. ئامال بار ئەگىپ ئۆتۈپ كېتىش ئۈچۈن تىرىشىدۇ. سۇ ئۆز يولىغا شۇنچىلىك ئالدىرايدۇ، ئۆزىنىڭ كۆزلىگەن نىشانىغا يېتىش ئۈچۈن ئىزدىنىدۇ. ئاخىرى بىر ئامالىلارنى قىلىپ، ئالدىدىكى توسالغۇلارنىڭ ئەتراپىدىن بىر يولنى تېپىپ ھامان ئېقىپ كېتىدۇ. دېمەكچى بولغىنىم شۇكى بىز مەكتەپ ئېچىپ، خەلقىمىزنى نادانلىقتىن، ساۋاتسىزلىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئۇلارنىڭ روھىنى داۋالاپ، مىللىي ئويغىنىش ھاسىل قىلىمىز دەيدىكەنمىز، ئالدىمىزغا چىققان قارشى كۈچلەر بىلەن ھەپىلىشىپ ئولتۇرماي، ئامال بار يانداپ ئۆتۈپ كېتىپ، ئۆز يولىمىزنى داۋاملاشتۇرۇشىمىز كېرەك. ئەگەر ئۇلار بىلەن ئېيتىشىپ ئولتۇرساق قىلىدىغان ھەققى ئىشىمىزنى قىلالماي قالىمىز. كۆزلىگەن نىشانىغا يېتەلمەيمىز. قاغجىرىغان يۇرەكلەرنىڭ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرالماي قالىمىز. بىزنىڭ مىللىي ئاقارتىش ھەرىكىتىمىز ئۇنداق بىر ئىككى يىللىق ئىش ئەمەس. بۇ ئۇزۇن مەزگىللىك مۇشەققەتلىك سەپەر. بەلكى سىز ئويلايدىغانسىز «مۇبادا تاغ سۇلىرى ئالدىغا چىققان توسالغۇلاردىن ئەگىپ ئۆتۈپ كېتىدىغان بىر يولنى تاپالمىسىچۇ؟ تىنچ ئۆتۈپ كېتىدىغان يول بولمىسىچۇ؟ ئۇنداقتا قانداق قىلغۇلۇق؟» دەپ. مۇبادا راستىنلا تاغ سۈيى، ئەنە سىز ئويلىغاندەك چوڭ توسالغۇلارغا دۇچ كەلسە، سەۋر قىلىشنى تاللايدۇ. يەنى ئۆزىنىڭ راۋان ئېقىشىغا توسقۇنلۇق قىلىۋاتقان توسۇقنىڭ ئالدىدا جىمجىت تۇرۇپ، پەيتنى كۈتىدۇ ۋە ئاستا ـ ئاستا بىرىكىپ كۆپەيگەندىن كېيىن، توسالغۇلارنىڭ ئۈستىدىن بېسىپ ئۆتۈپ كېتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئادىلبەگ ۋە ئىبراھىم ئەئىلەمدەكلەرگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆزىمىزنى كۈچلەندۈرۈشىمىزگە توغرا كېلىدۇ .يەنى ئۆزىمىزدە سان ۋە سۈپەت جەھەتتە غايەت زور يۈكسىلىشنى ئەمەلگە ئاشۇرغاندىن كېيىن،

ئۇلارنى يوقىتىشنىڭ چارە ـ تەدبىرلىرىنى ئويلىشىمىز لازىم. بۇ يەردىكى ئەسلى مەسىلە ئۇلار ئەمەس. مەسىلىنىڭ تۈپ يىلتىزى ئۇلارنىڭ يۆلەنچۈكى بولغان تاجاۋۇزچىلار. بىز بۇ ئانا تۈپراقلاردىن تاجاۋۇزچىلارنى قوغلاپ چىقارمىغىچە ئۇلار مەڭگۈ يوقالمايدۇ. ئادىلبەگ بىلەن ئىبراھىم ئەئلەمنى يوقاتقىنىمىز بىلەن ئارقىسىدىن ئۇلاردىن بەتتەر يامانلىرى ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. چۈنكى بۇ زېمىننى مەڭگۈ ئىستىلا قىلىش ئۈچۈن تاجاۋۇزچىلار هامان ئۆزلىرىگە ئەڭ ئەسقاتىدىغان ئادەملەرنى هامان تاپىدۇ ۋە ياكى مەنپەئەتىگە ئۈيغۇن قىلىپ تەربىيەلەپ يېتىشتۈرۈپ چىقىدۇ. شۇ ۋەجىدە بىز كۈچلۈك بولۇشىمىز كېرەك. بۇ دۇنيادا كۈچلۈك بولغان يېڭىدۇ. ئاجىزلار كۈچلەنمىگۈچە، ئۆزلىرىنى ئىسلاھ قىلىپ، يېتىلدۈرمىگۈچە ئاھ ـ زارى كۆككە يەتمەيدۇ. «ئىنسان پەقەت ئۆزىنىڭ ئىشلىگەن ئىشىنىڭ نەتىجىسىنى كۆرىدۇ»[1](نەجم سۈرىسى 39ـ ئايەت). يەنى خۇدايىم ئارپا تېرىغان دېهقانغا هەرگىز بۇغداينى ئۈندۈرۈپ بەرمەيدۇ. شۇ ۋەجىدىن بۇ هاياتتا هەممە ئادەم ئۆزىنىڭ شارائىتىنى ياخشىلاش ئۈچۈن تىرىشىپ كۈرەش قىلىشقا توغرا كېلىدۇ .ئادەم بولۇشتىكى مەقسەت، ئىزچىل ئىزدىنىش، پەرق ئېتىش ۋە پىكىر قىلىشتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن تاغ سۈلىرىدەك سەۋر قىلىشنىمۇ بىلىشىمىز كېرەك. دەرۋەقە، سەۋر قىلغان سۇ قىيا تاشنى ياندىن ئاستا ـ ئاستا يالاپ يول ئاچالايدۇ ۋە تامچە ـ تامچە بولۇپ تامچىپ تېشىۋېتەلەيدۇ. «سەۋر قىل» دېگەنلىك هەرگىزمۇ «سۈكۈت قىل» دېگەنلىك بولماستىن بەلكى،«سۈكۈنات ئىچىدە پەريياد قىل» دېگەنلىكتۇر ۋە مۇشۇ ستەمكار زامانىنىڭ دەردىگە چىداپ تۇرۇپ، قاراڭغۇ كۆڭۈللەرنى يورۇتۇش ئۈچۈن شامدەك جىمجىت كۆيۈ دېگەنلىكتۇر. دېمەك تاغ سۈلىرى هامان ئاقىدۇ، هامان ئۆز يولىنى تاپىدۇ. بىز ئاشۇ شاقىراپ ئاقىدىغان تاغ سۈلىرىدەك بولساقلا هامان ئۆز يولىمىزنى تاپىمىز ۋە بۇ يولدا ئۆز نىشانىمىزغا يېتىمىز. ئاققان سۈلار هەرگىز ئارقىغا يانمايدۇ ۋە سېسىپ، پۇراپ كەتمەيدۇ. بەلكى، ئاققانسېرى پاكلىشىپ، ئۆزىدىن ئەخلەتلەرنى سىرتقا ئېتىپ ماڭىدۇ. قانچە ئاققانسېرى، ۋادىلىرىدىكى زىرائەتلەرنى، دەل ـ دەرەخلەرنى ۋە پۈتۈن جانلىقلارنى سۇغۇرۇپ پۈتۈن تەبىئەتكە هاياتلىق ئاتا قىلىدۇ. بەزىدە قاغجىراپ چاك ـ چاك بولۇپ كەتكەن تۇپراقلارغا، چاڭقىغان يۇرەكلەرگە شىپالىق يامغۇر بولۇپ ياغسا؛ بەزىدە قار بولۇپ يېپىنچىغا ئايلىنىپ، تەبىئەتنى زىمىستان سوغۇقتىن ساقلايدۇ؛ بەزىدە قەهرىتان سوغۇقنىڭ دەستىدىن مۇز بولۇپ توڭلاپ كەتسىمۇ، قۇياشنىڭ تەپتىنى سەۋر بىلەن كۈتىدۇ. بەزىدە ئاتاشتەك ئىسسىقتا هور بولۇپ كۆكلەرگە شۇڭغۇسىمۇ، يەنىلا يامغۇرلۇق بۇلۇت بولۇش ئۈچۈن شامالنى مۇتلەق ساقلايدۇ. نېمىلا دېگەن بىلەن، شەكلى ئۆزگەرسىمۇ ماهىيىتى ئۆزگەرمەيدۇ، هەرقانداق ئەهۋال ئاستىدا يەنىلا ئەسلىگە يانىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئۆزىمىز كۆزلىگەن نىشانغا يېتىمىز دەيدىكەنمىز، دەۋرىنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ بەزىدە تاغ سۈيىدەك شاقىراپ مەۋج ئۇرۇپ ئاقساق، بەزىدە سەۋر بىلەن پەيتنى كۈتۈشنى، ئەقلىمىزنى ئىشلىتىپ ئۆزىمىزنى كۈچلەندۈرۈشنى بىلىشىمىز لازىم. داۋالغۇپ تۇرغان دەۋرىنىڭ ئاكتىپ بىر پارچە بولۇپ، خەلقىمىز بىلەن بىر سەپتە دەستە ـ دەتتە يول ئېلىشىمىز كېرەك.

ئابدۇمۇتائالى خەلىپەنىڭ سۆزلىرى تۈگىگەندە، مەسىئۇت ئەپەندى ئۇستازىنىڭ قىلغان سۆزلىرىنىڭ ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ، تەبەسسۇم بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ تۇرۇپ ـ ئۆزىڭىز بىلىسىز بىزدە « زامانى بىرنىڭ زارى بىر» دېگەن سەقىمە سۆزى بار. هەممىمىزنىڭ دەردى بىر، ئارزۇ ـ ئارمانلىرى بىر، مۇشۇ يۇرتتا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئىكەنمىز ئەلۋەتتە مۇشۇ ئەل ـ يۇرتنىڭ ئاھ ـ زارلىرىنى ئاڭلاپ، دەردىگە دەرمان بولۇپ، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىغا هەمدەم بولۇپ ئۆتىمىز. ئېيتقان سۆزلىرىڭىز مەن ئۈچۈن بەكمۇ قىممەتلىك، مەن ئەنە شۇ ئورتاقلاشقان ئوي ـ پىكىرلىرىڭىزنى، ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىڭىزنى ئاڭلاش ۋە ئۆزۈمنىڭ يۇقىرىدا دەپ ئۆتكەن ئەندىشىلىرىمنى يۈز- تۇرانە تۇرۇپ ئېيتاي دەپ كەلگەن، ـ دەپ جىممىدە شۇك بولۇپ كەتتى ۋە قولىدىكى بال قوشۇق بىلەن جانان سىركايىدىكى

سنچاینی ئاستا ـ ئاستا ئارىلاشتۇرۇپ، ئىچىدىكى چاقماققەننى ئېرىتىشكە باشلىدى، بۇ چاغدا ئۇنىڭ چىرايىدا، ئاجايىپ ئۆزگىرىشلەر بولۇۋاتاتتى. گويا ئۇ قاراڭغۇ ئورماندىن يورۇق بىر يولغا چىقىپ قالغان سەييياھەتچى، كۆزلىرى ئۈمىدكە تولۇپ، ۋۇجۇدى ئىللىپ، كەيپىياتى ياخشىلىنىپ، قانداقتۇر ياخشى بىر ئىش ئۈستىدە ئويلىنىۋاتقاندەك كۆرۈنۈۋاتاتتى. ئابدۇمۇتائالى خەلىپە بولسا، يېنىدا ئولتۇرۇپ قانداقتۇر چوڭقۇر خىيال ئىچىگە پەيدىنپەي پېتىپ كېتىۋاتقان مەسىئۇت ئەپەندىنى داستىخان ئۈستىدىكى مەرىشەتلەردىن ئېلىشقا ئۇندىدى ۋە ئۆزىمۇ ئالدىدىكى سىركايىنى قولىغا ئالدى. بۇ دەمدە مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ كۆز ئالدىدىن بۇلتۇر ئاۋغۇست ئايلىرىنىڭ ئاخىرلىرىدا دەريا بويىدىكى پۈتۈن بىر مىللەتنىڭ يۈزىنى تۆكىدىغان ۋەقەنىڭ يۈز بېرىشىنىڭ ئالدىنى ناھايىتى ئۈستىلىق بىلەن ئالغانلىقى سۈرەتتەك بىر- بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىغان ئىدى.

ـ ئاۋغۇست ئايلىرىنىڭ ئاخىرلىرى بولسا، غۇلجا خەلقىنىڭ قوللىرى ئازراق ئىشتىن بوشاپ، چاڭگىلىغا ئازدۇر- كۆپتۇر پۇل كېرىدىغان مەزگىللەر ھېسابلىناتتى. بۇنداق چاغلاردا لەڭزە بېشىدىكى بۇلاقلارنىڭ باشلىرى قىمارۋازلارغا دوكا، دەريا بويىدىكى ئويمان ـ توقايلىقلاربولسا، گاڭگۇڭ، نوچىلارغا ئاسمىنى كەڭرى مەيدان بولۇپ قالاتتى ـ دە، پۈتۈن غۇلجىدىكى بىكارچىلار ئاشۇ يەرلەرگە بېرىپ يا توخۇ سوقۇشتۇرغاننى كۆرسە، يا نوچىلارنىڭ مۇشتلىشىشلىرىنى كۆرۈپ، ياۋايى ئادەملەردەك ئىپتىدائىي «ئويۇن»لار ئارقىلىق ئۆز كۆڭلىنى خوش ئېتەتتى. ئەلۋەتتە، دەريا بويىدا چىرايلىق مەشرەپ ئويناپ، ساز چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ، مەدەنىي شەكىلدە كۆڭۈل ئاچىدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. لېكىن بۇلتۇرقى سورۇندا ئىپتىدائىيلىق بىلەن مەدەنىيەتلىكنىڭ ھەر ئىككىلىسى بار ئىدى. ئاتاقتا مەشرەپتەك كۆرۈنگىنى بىلەن ماھىيەتتە ئادىلبەگنىڭ يولىيورۇقى بىلەن ئىككى نوچىنى مۇشتلاشتۇرۇپ، ئويۇن كۆرۈش ئۈچۈن مەقسەتلىك ئورۇنلاشتۇرغان، پەقەت بىر مەيدان ئوينىلىدىغان تىراگېدىيەلىك دراما ئىدى. ئەسلىدە بۇ ئىشنىڭ جەريانى مۇنداق ئىدى:

ئەينى چاغدا ئەزىزانە قەشقەرنىڭ باھادىر ئوغلانى، مەزلۇملارنىڭ باشپاناھى، زالىم ۋە مۇشتۇمزورلارنىڭ جاجىسىنى بەرگۈچى سىيىت نوچى، قەشقەرنىڭ تۆشۈك دەرۋازىسىدا 20 نەچچە قوراللىق چېرىكنى ئۇرۇپ يىقتىپ، ئاغزى-بۇرنىنى تۈپتۈز قىلىۋەتكەندىن كېيىن، دوست ـ يارەنلىرىنىڭ ئۆتۈنۈشى بىلەن قېچىپ كەتكەن. ئۇ، ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، ئۇچتۇرپان ئارقىلىق سوۋېت تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەن ۋە شۇ يەردە بىر مەزگىل تۇرغاندىن كېيىن، ئۆز ۋەتىنىنى ياد ئېتىپ، ئالمۇتا ئارقىلىق غۇلجىغا كەلگەن ئىدى. بۇ چاغ دەل ئاۋغۇست ئايلىرىنىڭ ئاخىرلىرىغا توغرا كەلگەچكە، غۇلجىدىكى بىكار تەلەپ بايۋەتچى ـ بەگزادىلەر ۋە ئادىلبەگدەك ئابرۇيىنى دەپ سورۇن تۈزەيدىغان پۇرسەت پەرەزلەر بىر بولۇپ چوڭ سورۇن قۇرۇپ، قەشقەرنىڭ تۆت دەرۋازىسىدا داڭ چىقارغان سىيىت نوچى بىلەن ئىلىنىڭ نوچىسى نودەر گاڭگۇڭنى مۇشتلاشقا سېلىپ، تاماشا كۆرمەكچى بولۇشقان ئىدى. ھالبۇكى، بۇ ئىشنىڭ تېگىگە شۇملۇق يوشۇرۇنغان بولسىمۇ، ھەر ئىككىلىسى جانبازلىقتىن خەۋىرى بار نوچىلار بولغاچقا، بۇلارنىڭ ھۈنىرىنى كۆرۈشكە تەشنا بولۇۋاتقان جېدەلخۇمار تاماشىبىنلارنىڭ قىزىقىشىنى ئالامەت قوزغىغان ئىدى. شۇ ۋەجىدىن بەگزادىلەرگە سورۇن، شە ـ شەدىن كەلگەن قىمارۋازلارغا دوكا قۇرۇپ، جېنى جان ئېتىدىغان غۇلجىنىڭ چاپارمىنى سەدىردىن پورەك، تەلەپلەرگە ئاساسەن كېچە ـ كۈندۈز پايپېتەك بولۇپ يۈرۈپ، دەريا بويىدىكى دەرەخزارلىققا چوڭ بىر سورۇن ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى. بۇ سورۇنغا شەھەرنىڭ بايۋەچچىلىرى، ئادىلبەگ قاتارلىق يامۇلنىڭ مەنسەپدار توڭچى ۋە باجگىرلىرى ۋە داڭلىق قىمارۋازلاردىن باشقا ئاتاقلىق سازەندىلەر، ناخشىچىلار ۋە چاقچاقچىلار چاقىرىلغان ئىدى. شۇ چاغدا بۇ خەۋەر پۈتۈن شەھەرگە پۇر كەتكەن ئىدى. «ئالتە شەھەرنىڭ نوچىسى

سىيت نوچى بىلەن ئىلىخونىڭ نوچىسى نودەر گاڭگۇڭ مۇشتلىشىدىكەن » دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغان تاماشا خۇمار غۇلجا ياشلىرى دەريا بويىغا سەلدەك ئاققان ئىدى. دەل مۇشۇ چاغدا بۇ سورۇننىڭ تۆزۈلۈشىگە پەردە ئارقىسىدا تۇرۇپ رول ئالغان ما داخۇا، ھەشەمەتلىك دىۋان مەھكىمىسىدە گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ، پۈتۈن گەۋدىسى تېرىلىرىگە سىغمىغان ھالدا كېرىلىپ كېتىۋاتقان ئىدى. قاقباش تۈلكىدەك ھىيلىگەر، بۆرىدەك سەزگۈر ما دوتەي يەنە ئۆز كارامىتىنى ئىشقا سېلىپ ئادىلبەگنىڭ ۋاستىسى بىلەن ئىككى كۆزىگە مىخ بولۇپ قادالغان ئىككى نوچىنى بىر- بىرىگە مۇشتلاشقا ساپ قويۇپ، ئىككىلىسىنى بىراقلا كۆزدىن يوقىتىشنىڭ پەيتى كەلگەنلىكىدىن ئالەمچە خۇشال بولغان ئىدى. ئۇ، بىر تەرەپتىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچىدىكى ئادىلبەگدەكلەرنى ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈپ، مۇكاپاتلىسا؛ يەنە بىرتەرەپتىن ناسۇھا ئىمىن داموللامدەكلەرنى جازالاپ، بىرنى مىڭغا ئىبرەت قىلىپ. ئۇيغۇرنى ئۇيغۇرغا قارشى قىلىپ كۈشكۈرتۈپ، بۇ دىيارلارنى ناھايىتى قولايلىق بىلەن ئىدارە قىلىپ، ياڭ زېڭشىڭنىڭ پۈتۈن بۇيرۇقلىرىنى جاي - جايىدا ئورۇنلاپ كېلىۋاتقان ئىدى.

شۇ كۈنى پۈتۈن شەھەرنى قاپلىغان بۇ خەۋەردىن مەسىئۇت ئەپەندىمۇ خەۋەردار بولغان ئىدى. ئۇ، ئىستانبۇلدىن يۇرتىغا قايتىپ كەلگەن نەچچە يىلدىن بۇيان ئۆزىنىڭ ئوقۇغان كەسپىگە ئاساسەن بىر تەرەپتىن دوختۇرخانا ئېچىپ، كېسەل داۋالاش بىلەن شۇغۇللانغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن مەكتەپ ئېچىپ، مائارىپ ئاقارتىش ئىشلىرىنى بىلەن شۇغۇللانغان ئىدى. مۇشۇ بىر قاتار جاپالىق خىزمەت جەريانىدىكى تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن ئاخىرى شۇنداق خۇلاسىگە كەلگەن، يەنى نۆۋەتتە دوختۇرخانا ئېچىپ كېسەل داۋالىغاندىن كۆرە مەكتەپ ئېچىپ بالا تەربىيەلىگەننىڭ مىللىتىگە تېخىمۇ پايدىلىق بولىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەن ئىدى. بولۇپمۇ بۇگۈن دەريا بويىدىكى ئىككى نوچىنى مۇشتلاشتۇرۇش سورۇننىڭ تەييارلانغانلىقىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، دوختۇر بولۇپ، فىزىيولوگىيەلىك كېسەللەرنى داۋالاشتىن بەكرەك، مەكتەپ ئېچىپ، مەدەنىيەت جەھەتتىكى قالاقلىق كېسەللەرنى داۋالاشنىڭ نەقەدەر مۇھىم ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ ئارقىلىق مىللەتنىڭ مىللىي روھىنى ئويغىتىشنىڭ قانچىلىك مۇھىم ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم روشەن رەۋىشتە ھېس قىلدى. ئۇ، خادىك ھارۋىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، دەريا بويىغا كېتىۋاتقان يولدا، بىر چەتتىن ئەنە شۇنداق خىياللارنى قىلسا، يەنە بىر چەتتىن دەريا بويىغا تېزراق يېتىپ بېرىشقا ئالدىراپ، خادىكچىغا ئىتتىكرەك ھەيدەشنى بۇيرۇيتتى. خادىكچىمۇ بار دىققىتىنى يولغا تىكىپ، قولىدىكى ئۇزۇن قامچىسى بىلەن خادىك ھارۋىنىڭ دوغىسىغا ئۇرۇپ، تورۇق ئېتىنى چاپتۇرۇپ كېتىۋاتاتتى. مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ پۈتۈن پىكىر- خىيالى، ئىككى نوچىنى مۇشتلاشتۇرۇشتىن بۇرۇن مەيدانغا يېتىپ بېرىشتا قالغان ئىدى. ئۇ، ئىككى باھادىر ئەزىمەتنىڭ مەرد ۋە ئاقكۆڭۈللۈكىنى، ئادىلبەگدەكلەر كۆڭۈل ئېچىشنىڭ كوزىرى ئورنىدا پايدىلىنىۋاتقانلىقىنى ئويلىغىنىدا، شۇ قەدەر غەزەپلەنگەن ۋە شۇ قەدەر جىددىيلەشكەن ئىدى، ھەتتا جىددىيچىلىكتىن تىرناقلىرى گۆشىدىن ئايرىلىپ كېتىۋاتقاندەك يۇرىكىنى دەھشەت بىر ئاغرىق چىرماپ ئېلىشقا باشلىغان ئىدى. دەرۋەقە، بۇ دۇنيادا ئادەمنىڭ يۇرىكى سوققانلىقى ئۈچۈنلا ياشىغان ھېسابلانمايدۇ؛ بەلكى شۇ يۇرەك ئۆز مىللىتى ئۈچۈن سوققاندىلا، ھەقىقىي ياشىغان ھېسابلىنىدۇ. مانا بۇ ھەقىقەتنى مەسىئۇت ئەپەندى دەريانىڭ يولىدا يەنە بىر قېتىم چىن يۇرىكىدىن ھېس قىلغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە، دەريا بويىدىكى يولنىڭ ئىككى يېنىدىكى بوي تارتقان ئاق تېرەك يوپۇرماقلىرىنىڭ توختىماي شىلدىرلاشلىرى ئۇنى مەسخىرە قىلىۋاتقاندەك ۋە قۇلىقىنىڭ تۈۋىدە «سەن ئاۋارە بولما! سەن مىڭ كۈچىگىنىڭ بىلەن، ئۇلار بەربىر ئۆزى بىلگىننى قىلىدۇ، سېنىڭ كۈچۈڭ ئۇلارغا يەتمىگەندىكىن، خالايىقنىڭ تاماشاسىنى بۇزۇپ نېمە قىلاتتىڭ؟» دەۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ، تېخىمۇ ئەنسىزلىككە پېتىپ كېتىۋاتاتتى. بۇلارنى ئاز دەپ يەنە يول ياقىسىدىكى ئېرىق سۇلىرىنىڭ تاشتىن تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىشىدىن چىققان ئاۋازلار بىلەن ئات تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاۋازلارغا قوشۇلغان دەريا يولىدىكى

مەيىن شامالنىڭ گۈكىرەشلىرى خۇددى ئۇنىڭغا «باشقىلارنىڭ ئىشىغا ئارىلاشماي، ئۆزۈڭنىڭ ئىشىنى قىل، ئۆزۈڭنىڭ دەردى ئۆزۈڭگە يېتىپ ئاشىدۇ» دەۋاتقاندەكمۇ تۇيۇلۇۋاتقان ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ ۋىجدانى، بۇنداق بىر نومۇسچىلىقنىڭ بۇ گۈزەل دىياردا يۈز بېرىشىگە ھەرگىز يول قويمايتتى ئەلۋەتتە.

ئۇ، دەريا بويىغا يېتىپ كەلگەندە، ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ يارنىڭ باغرىدىكى ئويمانلىق تەرەپكە كېتىۋاتقان ئادەملەردىن باشقا ھەممە نەرسە شۇنچىلىك تۇرغۇن ئىدى. گويىاكى پۈتۈن تەبىئەت كېلىشىۋالغاندەك شۇنچىلىك سۈكۈنات ئىچىدە ياتاتتى. يا بىر تۈپ دەرەخنىڭ شېخى ياكى يوپۇرمىقى مىدىرـ سىدىر قىلمايتتى، يا قىرلارنىڭ ئۈستىدىكى ئۈستىبېشىنى چاڭ ـ توزان باسقان ئوت ـ چۆپلەرنىڭ غوللىرى مىدىرلىماي، ياپراقلىرى سولاشقان پېتى تۇراتتى. ئەتراپتا ئىزغىرىن شامالدىن بېشارەت يوق ئىدى. دەريا سۈيىنىڭ شارقىراشلىرىمۇ بۇگۈن جىمغان ئىدى. توقايلىقتا ھەر دائىم سايرايدىغان تورغاينىڭ نىداسى، توپ ـ توپ قۇشقاچلارنىڭ چۇرۇقلاشلىرىدىن ھېچبىر سادا يوق ئىدى. ھەتتا تومۇزغىنىڭ چىرىلداشلىرىمۇ ئاڭلانمايتتى. كۆكتىكى قۇياشمۇ، كۆك سىنكا بىلەن بويالغان تامغا مىخلاپ قويغان ئالتۇن تاۋاقتەك جىمجىت تۇراتتى. بىر توپ ئادەملەرنىڭ، يارداڭلىقنىڭ يان باغرىدىكى ئويمانلىقنىڭ ئەتراپىدا ئۇۋۇسى چۇۋۇلغان بىغەم چاچقانلاردەك ئۇياقتىن ـ بۇياققا پىترلاپ يۈرۈشلىرى يىراقتىن كىشى كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. مەسىئۇت ئەپەندى، سورۇننىڭ دەل شۇ يەرگە راسلانغانلىقىنى تەخمىن قىلدى ـ دە، خادىكچىنى ئېتىنىڭ بېشىنى شۇ تەرەپكە بۇراشنى بۇيىردى. يول يەر تۆۋىنىگە قاراپ سوزۇلغان بولغاچقا ئات خادىكنى سۆرىدىمۇ، ياكى خادىك ئاتنى ئىتتەردىمۇ، ئەيتاۋۇر بىردەمنىڭ ئىچىدىلا ئۇلار ئويمانلىقنىڭ ئالدىدىكى دەرەخزارلىققا يېتىپ كەلدى. مەسىئۇت ئەپەندى خادىك توختىشىمۇ ساقلىمايلا، ئۈستىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئادەملەر توپى بار تەرەپكە قاراپ چاپتى. نى ـ نى سورۇنلارنى تۈزۈپ تەجرىبىلىك بولۇپ كەتكەن سەدىردىن پورەك يەرنى تاللىغاندىمۇ شۇنچىلىك ئەپچىل يەرنى تاللىغانكى، ئۇنىڭ بۇ قابىلىيىتىگە ئىچىدە قايىل بولماي تۇرالمىغان مەسىئۇت ئەپەندى، ئويماننىڭ لېۋىگە كېلىپ ئەتراپقا نەزەر تاشلىدى. يېقىندىن كېلىپ قارىسىڭىز شۇنداق بىر يەركى، بەجايىكى رىم ئىمپىرىيەسىنىڭ ئىمپىراتورلىرى ۋە ئاقسۆڭەك قۇلدارلار ئەتراپتا ئولتۇرۇپ، گلادىئاتورلارنى بىرـ بىرلىرى بىلەن ئۆلگۈچە سوقۇشتۇرۇپ، ھەتتا ئۇلارنىڭ ئەڭ نوچىلىرىنى شىر ۋە يولۋاسلار بىلەن سوقۇشتۇرۇپ، تاماشا كۆرىدىغان كولوسسېئۇم (رىمدىكى قەدىمى ئۈستى ئوچۇق تىياترخانا)نىڭ دەل ئۆزىگىلا ئوخشايتتى. بۇ يەر ئەسلىدە دەريانىڭ سەل كەلگەندە سۇلار يىغىلىپ قالىدىغان ئازگال بولۇپ، ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل يەرلىرى كەتمەن ـ گۈرجەكلەر بىلەن تۈپتۈز قىلىۋېتىلگەن ئىدى.يانلىرى قازاننىڭ چۆرىسىدەك قىيپاش شەكىلدە يۇقىرىغا قاراپ ئېگىزلىگەن بولۇپ، يۇقىرىدا تۇرغان ھەممە ئادەم ئازگالنىڭ ئىچىنى ئېنىق كۆرەلەيتتى. «كولوسسېئۇم»نىڭ شەرق تەرىپىدە ئېگىز توپا دۆڭلۇك بار بولۇپ، ئۇچۇرۇمنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە دەريا سۈيى دولقۇنلاپ تۇراتتى. سۇ ئۇرۇشكە ماھىر بالىلار ئۇچۇرۇمنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، ئۆزىنى دەريانىڭ ئېتىپ ئوينايتتى، ئادەتتە بۇ دۆڭلۇكنى كىشىلەر «يارداڭلىق » دەپ ئاتىشاتتى. جەنۇب تەرىپىدە بولسا دەريا بولۇپ، يىراقتىن قۇياشنىڭ نۇرىدا ۋال ـ ۋۇل چاقناپ تۇرغان دەريا سۈيى ھېچ دولقۇنلىماي جىمجىت ئېقىۋاتاتتى. «كولوسسېئۇم»نىڭ غەرب تەرىپى بولسا، كەتكەن دەرەخزارلىق بولۇپ، يان تەرىپى دەريا لېۋىگە تۇتىشاتتى. مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ كۆزىگە يىراقتىن بۇك ـ باراقسان كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇ ئورمانلىق خۇددى كۈن كۆرسۈن دەپ كەڭ يېيىپ قويغان ياپىپشىل بىر پارچە پالاستەك كۆرۈنۈپ كەتتى. ئەتراپتا ساقاللىرى ئاپاق ئاقارغان ئىككى كۆزى خۇنۇك بوۋايلار، شاپ بۇرۇتلىرى پارقىراپ تۇرىدىغان ئوتتۇرا ياشلىق ئادەملەرۋە ئۇچۇۋېلىپ چۈشىشىنى بىلمەي يۈرگەن ياش يىگىتلەر، كۆزلىرىنى قارغۇجىنىڭ كۆزىدەك چىمچىقلىتىپ ئۇياقتىن ـ بۇياققا ھەيرانلىق بىلەن قاراپ تۇرغان يەتتە ـ سەككىز

ياشـــلاردىكى ئۇســـتى يالىڭاچ بالىلار پىژ-پىژ ئاپتاپنىڭ ئەپتىگە چىداپ، بۇ «ئويۇن»نىڭ چاققانراق باشلىنىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ، بىلەتسىز كىرىدىغان «كولوسسېئۇم»نىڭ ئەتراپىدا تۇرۇشاتتى. يەنە تېخى كۈپكۈندۈزدە چۈش كۆرۈۋاتقاندەك خامۇش ھالدا بىر- بىرىگە ھاڭۋىقىپ قارىشىۋاتقانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. شـۇ تەرىقىدە ئادەمنىڭ كۆزىگە ھېچ سـىغمايدىغان بىرمۇنچە ئاجايىپ كىشـىلەرمۇ يوق ئەمەس ئىدى، ئۇلار ئىككى - ئۈچتىن بولۇپ، خۇددى ئەرۋاھتەك، شـەپە چىقارماي ئۇياقتىن -بۇياققا ئۆتۈشـۈپ يۈرەتتى. بۇلار بىلەن بىرگە بىر نەچچە لالما ئىت، ئۇلارنىڭ پۇتلىرى ئارىسـىدا بىرنېمىلەرنى پۇراپ يۈرۈشەتتى، بۇ ئىتلار تەرسا بىرلىرىنىڭ ئايىغىغا پۇتلىشـىپ، بىقىنلىرىغا تىپىك يېپىسمۇ، لېكىن ھېچبىرى قاۋىمايتتى. ئەنە دەريا تەرەپتىن بىر توپ ئادەملەر «ئويۇن» غا كېچىكىپ قىلىشـــىدىن ئەنسىرىگەندەك قىلىپ، خۇددى دەريادىن تاشقان كەلكۈندەك ئالغا يۈگۈرۈشۈۋاتاتتى.

مەســـئۇت ئەپەندى ئادەم دېڭىزى ئىچىدە ئەتراپقا نەزەر ســـېلىپ تۇرغاندا، تۇيۇقســـز ئارقا تەرەپتىن كەلگەن «ئەسسالامۇئەلەيكۇم، مەسئۇت ئەپەندى، قايسى شامال سىزنى بۇياقلارغا ئۇچۇرتۇپ ئەكەلدى» دېگەن ئاۋازنى ئاڭلاپ ئەندىكىپ كەتتى. ئاندىن، ئارقىسىغا شاققىدە بۇرۇلۇپ، ئالدىدا ھىجايغان پېتى ھەيرانلىق ئىچىدە قاراپ تۇرغان سـەدىردىن پورەكنى كۆردى. مەسـئۇت ئەپەندى ئىزدەۋاتقان ئادەمنىڭ دەل ئالدىدا تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ھېچبىر زامان ئۇنىڭ بىلەن بۇنداق ســـەممي كۆرۈشـــۈپ باقمىغان ئادەم، خۇددى ھەزرىتى نوھنىڭ خەۋەرچى كەپتىرىنى كۆرگەندەك، خۇشـاللىقىدىن ئىختىيارســـز ھالدا ئۇنىڭغا ئىككى قولىنى سـۇنۇپ كۆرۈشـتى ۋە - ئاڭلىسـام بۇگۈن كاتتا بىر سـورۇن تۇزەپسـەن، گەرچە بىۋاسـتە خەۋىرىم بولمىغان بولسـمۇ، سورۇننىڭ ئەزىز مېھمىنى تاغ ئاتلاپ كەلگەن مۇساپىر بولغانلىقى ئۈچۈن ئالدىغا كېلىپ، ســالام بېرىپ قويۇشــنى ئادىمىيلىك بۇرچۇم دەپ بىلدىم. شـۇڭا خەۋەرســـزلا كېلىشـــىم، - دېدى. ســەدىردىن پورەك، پېشـانىســىگە ســاڭگىلاپ تۇرغان جۇخار گۈلىدەك پورەكلەپ تۇرغان بۇدرە چېچىنى ئوڭ قولى بىلەن سول تەرەپكە قايىرىغاندىن كېيىن، پېشانىسىدىكى پۇرچاقتەك - پۇرچاقتەك تەرلەرنى قولىنىڭ دۈمبىسى بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇپ، - چوڭ سورۇننى دەريا بويىدىكى تېرەكلىككە قۇردۇق، مېھمانلارمۇ شـۇ يەردە. بۇ يەر پەقەت،- دەپ مۇغەمبەرلىك بىلەن ھىجايدى ۋە - جۇرۇڭ ئىسىسقىتا قاق بوپ كەتمەيلى، مەن سىزنى مېھمانلار بار يەرگە باشلاپ باراي،- دەپ مەسـئۇت ئەپەندىنى تېرەكلىك تەرەپكە باشـــلىدى. لېكىن ئۇ، غايىب بىر قول بويۇنىدىن ســـىقىپ يۇقىرى كۆتۈرۈۋالغان غازدەك بويۇنلىرىنى ئۇزارتىپ، يانىدىكى ئۆزى راســلىغان «كولوســـىئۇم» نىڭ ئىچىگە قاراپ قويدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ گۆشـــلىرىنى شـــىلىۋالغاندەك ياغاق يۈزىدە قانداقتۇر بىر خاۋاتىرلىقنىڭ ئەكىس پەيــدا بولغــان ئــدى. ســـەدىردىن پورەك ئۆزى ئورۇقراق، بويلىرى ئېگىز، بۇرۇنلىرى ياۋروپالىقلارنىڭكىدەك ھەم ئېگىز ھەم يوغان ۋە ئۆڭى ئاق- ســـېرىق كەلگەن ئادەم بولۇپ، ياش جەھەتتىن مەسـئۇت ئەپەندى بىلەن تەڭدىمەتلىك ئىدى. ئۇ، مۇشـۇ سورۇننى قۇراشـتۇرغان غۇلجىنىڭ چاپەرمەنلىرىدىن بىرى ئىدى. ئۇ، بايلارنىڭ، ئەمەلدار ۋە بايۋەچچىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش ئۈچۈن تەلەپلەر بويىچە سورۇن تۇزەيدىغان تەجرىبىلىك «ربژىسسور »لاردىن ئىدى. ھەرقانداق چوڭ سورۇن ۋە ياكى قىمارلار ئۇنىڭ ئورۇنلاشـتۇرۇلۇشـى بويىچە بولاتتى. يېزا- يېزىلاردىكى، شـە - شـەلەردىكى ئۇســتا ســازەندە، ناخشــچىلار، چاقچاقچىلار ۋە تۆت ئوشــۇقنى يەملەپ تىك چۈشــۈرىدىغان ئۇســتا قىمارۋازلار، توخۇۋازلار ۋە نوچىلارنىڭ ھەممىســىنىڭ ئادرىســى ئۇنىڭ ئاشــۇ پورەكلەپ تۇرغان بۇدرە چېچىنىڭ ئاســتىدىكى مېڭىســىگە بىر- بىرلەپ خاتىرىلەگلىك ئىدى. ئۇنىڭ تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتى شـــۇنچىلىك كۈچلۈككى ھەتتا نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا بىرە ســـورۇندا بىرە پەدىگە ســـاز چالغان تەمبۇرچىنىڭ ئىســـمىدىن تارتىپ تەققى- تۇرقىغىچە ھەتتا قايســـى يۇرت قايســـى مەھەللىدە ئولتۇرىدىغانلىقىدىن تارتىپ پۈتۈن كىملىكىگە ئائىت ئۇچۇرلارنى يادقا تۇتۇۋالايتتى. ئەگەر مۇشـــۇنداق بىھۇدە سورۇنلارنى قۇراشـتۇرۇش ئۈچۈن ئىشلەتكەن كاللىسىنى مىللەتكە پايدىلىق بىرەر كىتاب يېزىشقا

ئىشلەتكەن بولسا، بەلكى ئۇ غۇلجىدىن چىققان داڭلىق يازغۇچىغا ۋە ياكى بىرەر ئالىم بولۇپ قىلىشىغا نە شۇبھە. بەلكى غۇلجىنىڭ مۇشۇ ئىجتىمائىي تۈرمۇشى، ھايات مىزانى ئۇنى مۇشۇنداق قىلىشقا، مۇشۇنداق سورۇن ئىچىدە ئۇيناپ - كۈلۈپ جان بېقىشقا مەجبۇر قىلغاندۇ ۋە ياكى ئۆزىنىڭ تەبىئىتى ئەنە شۇنداق ئويۇنچى بولۇپ بۇ دۇنيادا ئۆزىگە تۇشلۇق ۋەزىپىنى ئادا قىلىشقا تۆرەلگەندۇ؛ بۇنى بىلىش بىزنىڭ قۇدرىتىمىز يېتىدىغان دائىرىدىن ھالقىغان بىر ئىش ئەلۋەتتە. ئۇ، ئىلدام قەدەم تاشلاپ تېرەكلىك تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتقاندا، ئارقىسىدىن يېتىشىپ كېلىۋاتقان مەسىئۇت ئەپەندى ئۇنىڭ دۇمبىسىگە چاپلىشىپ كەتكەن تەر كۆڭلىكىگە ۋە ئىككى يەلكىسىنىڭ سۆڭىكى دوغا شەكلىدە چىقىپ تۇرغان ھالىغا قاراپ، بىردىنلا خىزىرغا يولۇقۇپ، يۈز بېرىش ئالدىدا تۇرغان ۋە خالايىققا زىيان - زەخمەت يەتكۈزىدىغان بالايى- ئاپەتنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا قادىر بولغان ئىقتىدارغا ئېرىشكەن ئادەمدەك مەزمۇت قەدەم تاشلاپ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كېتىۋاتاتتى.

بۇگۈن پۈتۈن غۇلجىنى تەۋرىتىۋەتكەن «تىياتىر»نىڭ باش رولچىلىرى يىغىلغان سورۇن بولسا، دەل دەريا بويىدىكى تېرەكلەرنىڭ سايىسى چۈشۈپ تۇرىدىغان تۇز بىر يەرگە راسلانغان ئىدى. بۇ يەر شۇنچىلىك چىرايلىق ئىدىكى، ئەتراپى ياپيېشىل بولۇق ئۆسكەن ئوت - چۆپلەر بىلەن ئورالغان ۋە ئېچىلىپ كەتكەن رەڭگارەڭ ياۋا گۈللەرگە پۈركەنگەن، نېرىسىدا تېخى سۈپىسۈزۈك بۇلاقلار ئوقچۇپ تۇرىدىغان تەبىئىي ئارامگاھ ئىدى. بۇمۇ سەدىردىن پورەكنىڭ جاي تاللاشتا نەقەدەر ئېپىنىڭ بارلىقىنى ۋە گۈزەللىك تۈيغۇسىنىڭ شۇنچىلىك يۇقىرىلىقىنىڭ بىر ئىپادىسى ئىدى ئەلۋەتتە. تەبىئەت توقۇغان تەبىئىي گۈللۈك گىلەمنىڭ ئۈستىگە ئادەملەر ئۆزى توقۇغان گىلەملەرنى ۋە غۇلجىنىڭ سەرخىل تىكمەتلىرىنى سېلىپ ئالدىنئالا ھازىرلانغان يەردە، 40 يېقىن بەگزادىلەر، مۆتىۋەرلەر ۋە مەنسەپدارلارغا قوشۇلۇپ 10 دىن ئارتۇق ناخشىچىلار، سازەندىلەر، چاقچاقچىلار ۋە بۇگۈنكى سورۇننىڭ ئاتاقتىكى ئەزىز مېھمىنى ۋە ئۇنىڭ «رەقىبى» بولۇپ ھەممىسى ئۆزىنىڭ سالاھىتىگە مۇناسىپ جايدا، چەمبەر شەكلىدە دۇگىلەك بولۇپ ئولتۇرۇشقان ئىدى. سورۇن ئەھلىنىڭ ئوتتۇرىغا رەڭگارەڭ گۈللۈك داستىخانلار سېلىنغان بولۇپ، ئۈستىگە تىزىلغان خىلمۇخىل نازى- نېمەتلەر بىرىنى-بىرىنى قىستىشىپ تۇراتتى. يىراقتىن قارىغان كىشىگە بۇ سورۇن بەجايىكى مىڭبىر كېچە چۆچەكلىرىدىكى لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان گۈلخانىنىڭ ئەتراپىدا ئوت قاقلاپ ئولتۇرغان 40 قاراقچىنى ئەسلىتەتتى. بۇ دۇگىلەك سورۇنغا ئۇلاپلا راسلانغان ئۈزۈن كەتكەن يەنە بىر سورۇندا، چىرايلىق ياسىنۇپلىشقان ياش يىگىتلەر ئىككى قۇر بولۇپ ئولتۇرۇشقان ئىدى. بۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئۈزۈن داستىخان سېلىنغان بولۇپ، ئۈستىگە دۇگىلەك سورۇننىڭگىگە ئوخشاش خىلمۇ-خىل مېۋە - چېۋىلەر، تاتلىق - تۇرۇملار، گىردە ۋە توقاچلار، چىرايلىق قىلىپ ئوخشاش چوڭلۇقتا پىچىلغان قوغۇن-تاۋۇزلار تىزىلغان ئىدى. مۇنداقلا قارىغان كىشىنىڭ كۆزىگە، بۇ سورۇن گويا ئىچىدە تاشىئالمىلار ئېقىۋاتقان، ئىككى قىرىدا رەڭگارەڭ لالىلەر تەكشى ئۆسكەن ئېرىقنى ئەسلىتەتتى. مۇبادا ئاۋۇ يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئېگىز يارداڭلىقنىڭ ئۈستىدە، پادا بېقىۋاتقان بىر چوپان بۇياققا نەزەر تاشلىغان بولسا، مۇھەققەق بىر- بىرىگە تۇتاشقان بۇ سورۇن، يوغان بىر دۇگىلەك قۇرام تاشنى دومىلىتىپ دەريانىڭ غەرق قىلىۋېتىش ئۈچۈن ئاستىغا ئۈزۈن بىر پىشاڭنى سالغاندەك بىر ھالەتتە كۆرۈنۈشى مۇمكىن. ئىشقىلىپ بۇ سورۇن يىراق ۋە يېقىندىن شەكىل جەھەتتىن قانداق كۆرۈندىغانلىقى مۇھىم ئەمەس، مۇھىمى سورۇننىڭ ئەسلى مەقسىتى بىلەن نەتىجىسى ئىدى. مانا بۇلار مەسىئۇت ئەپەندىنى ئەڭ قىزىقتۇرىدىغان تېما.

سەدىردىن پورەك، مەسىئۇت ئەپەندى چەمبەر شەكلىدە ئولتۇرغان سورۇن ئەھلىنىڭ ئالدىغا باشلاپ كەلگەندە، سورۇندىكىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بىر خىل ئەندىكىش ئىچىدە، مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ

ئوڭ قولىنى سول كۆكسىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ تۇرۇپ، مەردانە قىياپەتتە قىلغان سالىمنى ئېلىك ئالدى ۋە دەرھال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. مەسئۇت ئەپەندى بۇركۈتنىڭ كۆزىدەك ئۆتكۈر كۆزلىرىنى سورۇن ئەھلىنىڭ ئۈستىگە بىر قۇر تاشلىغاندىن كېيىن، سەدىردىن پورەكنىڭ جاي كۆرستىشىگىمۇ بوي بەرمەي، ئۇدۇل بېرىپ نودەر گاڭگۇڭنىڭ ئوڭ يېنىدىكى ئازراق بوشلۇققا كەلدى ۋە يېنىدا تۇرغان بوي - بەستى قامەتلىك، ئۆڭى ئاق سىپىرىق، گۆشلۈك مەڭزى خوتەننىڭ گۆشگىردىسىدەك پارقىراپ تۇرىدىغان، مىس رەڭلىك شاپ بۇرۇتى خويمۇ ياراشقان، قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى كۆكۈچ كۆزلىرىنى ئۆزىگە تىكىپ تۇرغان كىشىنىڭ دەل سىيىت نوچى ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈردى - دە، -«ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!»دەپ ئىككى غۇلىچىنى كەڭ يېيىپ - ئەزىزانە قەشقەرنىڭ ھىدىنى ئەكەلگەن، ئۇزۇندىن بۇيان ئىلى خەلقى دىدارلىشىشنى ئارزۇ قىلىپ كەلگەن، نامى مەشھۇر سىيىت ئاكىمىز سىز بولىسىزغۇ دەيمەن،- دەپ چىرايىدىن مەردانىلىك تۆكۈلۈپ تۇرغان سىيىت نوچىنى قۇچاقلاپ، شۇنچىلىك ئىچىدىن چىققان بىر مۇھەببەت بىلەن كۆرۈشتى. سىيىت نوچىمۇ، يۈزىدىن نۇر يىغىپ تۇرىدىغان، كۆزلىرىدىن ئەقىل-پاراسەتنىڭ ئۇچقۇنلىرى چېچىلىپ تۇرغان، ئۆزىگە ئوخشاش قەد - قامەتلىك جەسۇر بۇ ئادەمنىڭ بۇ سورۇندىكى باشقىلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىدىغانلىقىنى بايقىدى - دە، چوڭقۇر ھۆرمەت ئېھتىرام ۋە چىن دىلىدىن چىققان سەممىي ھېسسىيات بىلەن سالاملاشتى. بۇ چاغدا سورۇن سەل پاتپاراقچىلىق بولغاندەك ئەھۋالدىن مۇستەسنا بولالمىغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى تەكەللۇپ بىلەن سىيىت نوچىنى ئولتۇرۇشقا بۇيرىدى ۋە ئۆزىمۇ ئىككى نوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بەھۇزۇر ئولتۇردى. دەل مۇشۇ چاغدا، ئۇزۇندىن بۇيان كۆرۈشەلمەي، نۇرغۇن جەبىر - زۇلۇم چەككەندىن كېيىن، شۇ دەمدە ۋىسالىغا يەتكەن بىر قورساق قېرىنداشلاردەك يېقىنچىلىق قىلىپ كېتىۋاتقان مەسئۇت ئەپەندىگە، ئۇدۇل تەرەپتىن دۇپ - دۇگىلەك بىر جۈپ قارا كۆز خەنجەردەك سانجىلىپ تۇراتتى. بۇ كۆزلەرنىڭ ساھىبى بولسا غۇلجا شەھەرنى سوراۋاتقان ما داخۇانىڭ تەرجىمانى ۋە يامۇل مەھكىمىسىنىڭ خاس خىزمەتچىسى ۋە بۇگۇنكى بۇ نامى مەشھۇر سورۇننىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشىگە ۋەسىلە بولغان ئادىلبەگ ئىدى. ئۆزى ئوتتۇرا بوي، دۇگىلەك گۆشلۈك مەڭزى ئەڭلىك سۇرۇۋالغاندەك دائىم قىزىل كۆرۈنىدىغان، ئويۇپ قويغاندەك ئوماق ئاغزىغا ياراشقان ئاپئاق چىشلىرى پارقىراپ تۇرىدىغان، چىرايلىق قويۇۋالغان قىرقىم قاپقارا بۇرۇتلىرى قۇيرۇق مېيىدا مايلىغاندەك پارقىراپ كەتكەن، ئۆزىگە شۇنچىلىك ياراشقان بېشىدىكى مانچېستېر دوپپىسى قۇياشنىڭ نۇرىدا بىر پارچە چوغدەك تاۋلىنىپ كۆرۈنۈۋاتقان ئادىلبەگنىڭ كۆزىگە نودەر گاڭگۇڭ بىلەن سىيىت نوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغان مەسئۇت ئەپەندى، گويا ئۆزى ئۇزمەكچى بولغان ئىككى قىزىل گۈلنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى تىكەندەك كۆرۈنۈۋاتاتتى. ئولتۇرۇپ - قويسا ھىيلە - مىكىرنىلا ئويلايدىغان ئادىلبەگنىڭ پىكىر - خىيالى، ئۇنىڭ ھازىرقى گۈزەل تاشقى قىياپىتى بىلەن قىلچىلىك مۇناسىۋىتى يوق ئىدى. شەيتاننى ئۈسۈلغا سالىدىغان بۇ توڭچى شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە، مۇبادا، ئىككى نوچى مۇشتلاشماي قالسا، ئالدىن پىلانلىغان سۈيىقەستىنىڭ ئەمەلگە ئاشماي قالىدىغانلىقىدىن ئەنسىرەپ، يانپىشىغا تىكەن سانجىلىۋاتقاندەك ئۇياق - بۇياققا مىدىراپ، جايىدا ھېچ ئولتۇرالمايلا قالغان ئىدى. ئەمما مەسئۇت ئەپەندى ئۇدۇلىغا نەزەر سېلىپمۇ قويماي، بىر چەتتىن سىيىت نوچىنىڭ توم بىلەكلىرىگە ياراشقان يوغان ئالقانلىرىغا گويا كى گۆھەرگە سەپسالغاندەك ھەيرانلىق بىلەن قارىسا، يەنە بىر چەتتىن بۇ باھادىر ئەزىمەتنىڭ شەمۇشە، يۇرتمۇيۇرت سەرگەردان بولۇپ، مۇساپىرچىلىقنىڭ دەردىنىڭ ئۆلگۈدەك تارتقانلىقى چىقىپ تۇرغان چىرايىدىكى مەيۇسلىنىشلەرنى بايقىغىندا، كۆڭلى يېرىم بولۇپ، ئۇنىڭغا قاراپ مېھىرلىك تەبەسسۇم قىلىپ ئولتۇراتتى.

نېرىدىكى بۇلاق بېشىغا ئۇزۇن- ئۇزۇن كاۋاپداندىن نەچچىسى قاتار - قاتار قىلىپ قويۇلغان بولۇپ،

كۆيۈۋاتقان ئوتتا، پىژىلداپ پىشىۋاتقان كاۋاپنىڭ مەززىلىك پۇراقلىرى ئەتراپنى بىر ئالغان ئىدى.كاۋاپداندىن چىقىۋاتقان كۆكۈش ئىسلار، ئالىقانچىلىكمۇ بۇلۇت يوق كۆپكۆك ئاسمانغا ئەجدىھادەك تولغىنىپ چىقىپ كېتىۋاتاتتى .بۇ چاغدا قۇياش نەيزە بويى ئۆرلىگەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئاتەشتەك ئەپتى سورۇن ئەھلىنى ئىسسىتىپ، قىزدۇرۇپ، يېنىدا جىمجىت سۈكۈنات ئىچىدە ئېقىۋاتقان دەريانىڭ ئۆزىنى تاشلاشقا كۈشكۈرتىۋاتقاندەك قىلاتتى. ئەمدى سورۇن رەسمىي باشلانغان ئىدى، سەدىردىن پورەك تەكەللۇپ بىلەن سورۇننىڭ رەسمىي باشلانغانلىقىنى جاكارلاپ قىسقىلا ئېچىلىش سۆزى قىلغاندىن كېيىن، سىيىت نوچى قاتارلىق يىراق - يېقىندىن كەلگەن مېھمانلارنى بىر- بىرلەپ تونۇشتۇرۇپ ئۆتتى. لېكىن، نېمىشقىدۇ نودەر گاڭگۇڭ بىلەن سىيىت نوچىنىڭ مۇشتلىشىشى توغرىسىدا ھېچنېمە دېمىدى. سەدىردىن پورەك مەسىئۇت ئەپەندىدىن ئەيمەندىمۇ قانداق ياكى پۇتۇن مەسىئۇلىيەتنىڭ ئۆزىنىڭ ئۈستىگە ئارتىلىپ قېلىشتىن ئەنسىرىدىمۇ ئەيتاۋۇر، ئىشلارنى سورۇننىڭ ئېقىشىغا بېقىپ ئىش قىلىپ ئۆگىنىپ كەتكەن «پورەك» ، سۆزىنىڭ ئاخىرىدا، بېشىدىكى دوپپىسىنى ئېلىپ، پېشانىسىگە چۈشۈپ تۇرىدىغان چېچىنى ئوڭ قولى بىلەن سول يانغان تاراپ بولغاندىن كېيىن، خۇددى جەددى - جەمەتىدىن يەككە - يېگانە قالغان بىر بوۋاقنى قۇچاقلاپ تۇرغاندەك، دوپپىسىنى ئىككى قولى بىلەن قۇچاقلاپ تۇرۇپ، ئىككى بىسلىق قىلىپ مۇنداق دېدى:

- ئاغىنىلەر! ئاڭلىسام «بۇركۈت كۈننىڭ ئىسسىقىغا چىدىيالماي، ئۆزى باستۇرۇۋاتقان تۇخۇمىدىنمۇ ۋاز كېچىدۇ» دېگەن گەپ بار ئىكەن، ھازىر نەق شۇنىڭغا تەققاس كېلىدىغان تىنچىق ئىسىق بولۇۋاتاتتى. ئەمما، ئوتتۇز ئوغۇل! سورۇننىڭ ئاخىرىغىچە ناخشا - ساز، كۈلكە - چاقچاق بىلەن ئورنىمىزدىن قوزغالماي ئولتۇرىمىز. يەنە باشقا ئالاھىدە ئورۇنلاشتۇرۇشلار بولسا، ئەلۋەتتە ئادىلبەگنىڭ ئىختىيارى بويىچە بولىدۇ. قېنى مېھمانلار ئۇنداق بولسا، ئالدىڭلاردىكى تائاملاردىن ئالغاچ ئولتۇرارسىلەر،- دەپ كۆپچىلىكنى ئالدىدىكى غىزالارغا ئېغىز تېگىشكە تەكلىپ قىلغاندىن كېيىن، موككىدە جايىدا ئولتۇرۇۋالدى. ئارقىدىنلا داستىخان ئۈستىدىكى دەستە - دەستە تىزىلغان مايلىق توقاچلار ئۈشتۈلدى، مېھمانلارنىڭ ئالدىدىكى دۈمكۆمتۇرۇلگەن سىركايىلار ئوڭدا قىلىنىپ، چايلار سورۇلۇپ قويۇلدى، ياغلىرى تامچىپ تۇرغان كاۋاپلار توقاچلارنىڭ ئۈستىگە قويۇلدى. ئالاھەزەل يېرىم سائەتتەك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، سازەندىلەر سازلىرىنى سازلاش بىلەن ئاۋاره بولۇۋاتقاندا، مەسىئۇت ئەپەندى ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، مېھمانلارنى ئازراق «خەپشۇك»تە تۇرۇشقا ئىلتىماس قىلدى. بەلكى ئۇ، مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان ئىچىدە ساقلاپ كېلىۋاتقان پىكىر- خىياللىرىنى دەۋېلىش ئارقىلىق، ئادىلبەگكە كىنايە قىلىپ تۇرۇپ، نودەر گاڭگۇڭ بىلەن سىيىت نوچىنى مۇشتلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت بۇ رەزىل ئويۇننى تىنچلىق يولى ئارقىلىق چىرايلىق بىر تەرەپ قىلىپ، سورۇننى سىيىت نوچىنىڭ كۆڭلىدە ئۇنتۇلغۇسىز ياخشى تەسىرات قالدۇرىدىغان مەشرەپكە ئايلاندۇرۇشنىڭ يولىنى قىلىشقا ئۇرۇنۇپ باقماقچى بولغاندى. شۇ ۋەجىدىن ئۇ، سۆزىنىڭ ۋەزنى ئېغىر قىلىپ تۇرۇپ، تارىختا بولۇپ ئۆتكەن چوڭ ۋەقەلەردىن ۋە قەھرىمانلارنىڭ ئىش - ئىزلىرىنى تەسىرلىك بايان قىلىش بىلەن، سورۇن ئەھلىنىڭ قېرىنداشىنى - قېرىنداشقا مۇشتلاشتۇرۇش ئارقىلىق كۆڭۈل ئاچىدىغان بىمەنە ئويۇنلارنى كۆرۈش رايىشىدىن يانداۋۇرۇشنى ئەقلىدىن كەچۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە ئۇ، سازەندىلەرنىڭ سازلىرىنى چىلىشتىن بۇرۇنلا سۆز ئېلىپ، بۇگۈنكى سورۇننىڭ ماھىيىتى ئېنىق بەلگىلەپ، سورۇننىڭ بۇندىن كېيىنكى كەيپىياتىنى كۆتۈرۈش ۋە سىيىت نوچى بىلەن نودەر گاڭگۇڭنىڭ ھۆرمىتىنى ئاشۇرۇشنى مەقسەت قىلغان ئىدى. ئۇ، سۆزىنى مۇنداق ئىبارىلەر بىلەن باشلىدى:

- ھۆرمەتلىك ئوتتۇز ئوغۇل، بۇگۈن مەن ئىنتايىن ھاياجان ئىلكىدە شۇلارنى بايان

قىلماقچىمەنكى، مۇشـۇ سـورۇندا ئولتۇرغان سـورۇن ئەھلىنىڭ جەددە ـ جەمەتىنى سـۈرۈشـتۈرسـە، تەڭدىن تولىسىنىڭ تېگى ئالتىشەلىك بولۇپ چىقىدىغانلىقىدا شۈبھە يوق! چۈنكى ئىلى خەلقى نەچچە قېتىملىق جۇڭغارلارغا ۋە مانجۇلارغا قارشـى جەڭلەردە قىرىلىپ، تۈگەپ كەتكەن. ئالدىمىزدىكى دەريادا ئايلاپ قىپقىزىل قانلار سـەل بولۇپ ئاققان زامانلار بولغان. بۇ زېمىننىڭ يەرلىرى مۇنبەت، ئاشـلىق تېرىشـقا ناھايىتى مۇۋاپىق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئىلى جاڭجۇنى ئۆزىنىڭ ئەسـكەرلىرىنىڭ قورسـقىنى تويغۇزىدىغان ئاشـلىقنى تېرىيدىغان دېھقانلارغا ئېھتىياجلىق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئالتە شـەھەردىكى مانجۇلارغا قارشـى ئىنقىلابلاردا ئەسـىرگە چۈشـكەن قېرىنداشـلىرىمىزنى بۇ تۈپراقلارغا سـۈرگۈن قىلغان. بىرىنچى قېتىم 1760ـ يىلى قەشـقەر ۋە ئاتۇش تەۋەسـىدىن ئىككى مىڭ ئائىلە كۆچۈرۈپ چىققان، ئەنە شـۇ چاغدا ئاتۇش دىيارىدىن كۆچۈرۈلگەن ئائىلىلىكلەر ئىچىدە بوۋام بايقۇزىنىڭ بوۋىسـى پولاتنىڭ ئائىلىسـىمۇ بار ئىكەن. بۇلار ئىلى دەريا ۋادىسـىدىكى بىپايان تۈپراقلارغا يەرلەشـتۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇلار بوز يەر ئېچىپ، ئۆسـتەڭ چېپىپ، بۇ يەرلەرگە پولات يۈزىدەك(ھازىرقى ئارۇز) گۈزەل يېزىلارنى ئىنشـا قىلىپ، ئۆزلىرىگە مەڭگۈلۈك يۇرت قىلغان. ئارىدىن بەش يىل ئۆتكەندىن كېيىن يەنى 1765ـ يىلدىكى ئۇچتۇرپان قوزغىلىڭىدىن كېيىن ئالتە مىڭ ئائىلە ئۇيغۇرنى مەجبۇرىي ھالدا كۆچۈرۈپ ئەكەلگەن. يەنى مانجۇ لەشكەرلىرى 1760ـ يىللىرى ئۇچتۇرپانغا بېسىپ كېلىپ، ئەلانۇرخاننى ئەسىرگە ئېلىپ، بېيجىڭغا ئېلىپ كەتكەن ئىكەن. پەرىزات سـۈپەتلىك، ئىپار پۇرايدىغان بۇ قىز بولسـا ئەمىر مۇھەممەتجان بىلەن ئەزىم ئەزىزە پاشا خېنىمنىڭ نەۋرىسى بولىدىكەن. ئەينى چاغدا پادىشاھ چىيەنلۇڭ ئەلانۇرخاننىڭ كۆڭلىنى ئۆزىگە مايىل قىلىش ئۈچۈن، پادىشـاھنىڭ سـاراي خوشـامەتچىلىرىنىڭ پال سـېلىشـى بويىچە «مېۋىسـى ئالتۇن، يوپۇرمىقى كۆمۈش، شـېخى پولات، ھىدى ئىپاردەك» بولغان، ئۇچتۇرپاننىڭ يەرلىك جىگدە كۆچەتلىرىنى سـارايغا كۆچۈرۈش ئۈچۈن لەشـكەر بېشـى سـۈچىڭ بىلەن ھاكىمبەگ ئەبەيدۇللاغا پەرمان چۈشۈرگەن ئىكەن. شۇ چاغلاردا ئامبال سۈچىڭ ۋە ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى، خالىغانچە ئادەم ئۆلتۈرۈپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مال ـ مۈلكىنى بۇلاپ، خوتۇن ـ قىزلىرىغا باسـقۇنچىلىق قىلىپ، قىلمىغان ئەسـكىلىكى قالمىغان ئىكەن. بۇ قاتمۇ ـ قات زۇلۇم ۋە خورلۇقلارغا ئۇچتۇرپان خەلقىنىڭ چىدىغۇچىلىكى قالمىغان ئىكەن. مانجۇلار خەلق ئۈستىدىكى ئالۋان ـ سېلىقنى كۈندىن ـ كۈنگە كۆپەيتىپ، خەلقنى بىر تىرە، بىر ئۈستىخان قىلىپ قويغان ئىكەن. بۇ چاغلاردا خوتۇن ـ قىزلار خاتىرجەم تالا تۈزگە چىقالمايدىكەن. مانجۇ قوشـۇننىڭ لەشـكەرلىرى كۆرگەنلا ئاياللارغا خالىغانچە باسـقۇنچىلىق قىلاتتىكەن. ئەنە شـۇنداق چىدىغۇسـىز زۇلۇملارنىڭ ئاسـتىدا ئېزىلىپ، ماجالى قالمىغان خەلققە چىڭ سـۇلالىسـىنىڭ پادىشـاھىدىن «جىگدە كۆچۈرۈش» پەرمانى يېتىپ كېلىدىكەن. بۇنىڭ بىلەن ئالۋانغا قارشـى رەخمىتۇللا ئاتلىق باھادىر بىر ئەزىمەت خەلققە باش بولۇپ قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن ئىكەن. بۇ تارىخىتىكى نامى مەشـھۇر، تىللاردا داسـتان بولغان ‹جىگدە يېغىلىقى› دەپ نام ئالغان شاللىق قوزغىلاڭ بولىدۇ.

بۇ توغرۇلۇق بىر شائىر مۇنداق نەزمە يازغان:

ئىلاھىم بەندىلەرنى مۇڭغا سالدى،
كۆچۈرۈپ جىگدىلەرنى تۇڭغا سالدى.
تېگىپ باشقا ھەمشە تاياق ـ توقماق،
يېرىپ تەننى تۆمۈر دەررە بىلەن چوقماق.
زۇلۇم ئاشتى، ھاشار ـ ئالۋان كېلىپ تېز،
ئاياق ئاستى قىلدى كۆپ خوتۇن ـ قىز.

تۇگەپ تاقەت، ئۇنىڭغا سەۋر-ئىمكان،
دېدۇق بولسۇن، پىدا بۇ جان، تۆكۈپ قان.

ئەينى چاغدا رەخمىتۇللا ســـەركەردە بولۇپ، قوزغىلاڭچىلارنى ئۈچ چوڭ لىنىيە بويىچە قەلئەگە قاراپ ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە بۇيرۇغان. نەتىجىدە قەلئەنى قورشاۋغا ئالغان. ئەتىسى قەلئەدىن ئايالچە ياسىنىپ، ئوغرىلىقچە چىققان ھاكىمبەگ ئەبەيدۇللا بىلەن ئامبالىنىڭ ئوغلى ســـۇلۇننى ئانارگۈل باشـــلىق قوزغىلاڭچىلار قولغا ئالغان ۋە خەلقنىڭ كۆز ئالدىلا قەتلى قىلغان. ئامبال ســـۇچىك بولســـا ئازغىنە چېرىكلىرى بىلەن سېپىلنىڭ ئىچىگە سولۇنۇپ قالغان. ئاخىرى چىقىش يولى تاپالماي، چارىسىز قالغان ئامبال، ھاياتىدىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ، ســـېپىلنىڭ ئىچىدىكى دەرەخقە ئېســـىلىپ ئۆلۈۋالغان. ئۆز ســـەركەردىســـىدىن ئايرىلغان چېرىكلەر يامۇلنىڭ قورال ئىســـكىلاتتىكى ئوق - دورىلارنى يېغىپ، ھەممىسىنى ئۆزلىرى بىلەن تەڭ پارتلىتىپ بىراقلا ھالاك بولغان.

گەرچە بۇ قېتىم ئەركىنلىك جەڭچىلىرى غەلىبە قىلغان بولسىمۇ، تېخى جەڭنىڭ باشلىنىشى ئىكەن. بۇ چاغدا ئىنقىلابچى قوشۇن ئۇچتۇرپاننى مۇداپىئە قىلىشتىن باشقا، يەنە ئەتراپتىكى رايونلاردىكى خەلقنى قوزغاش ئۈچۈن، ئادەم كۆچى ئەۋەتىشكە توغرا كەلگەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ئەتىيازلىق تېرىلغۇ مەزگىلى بولغاچقا، دېھقانچىلىق ئىشلىرىنى ئاقســـتىپ، يەرلەرنى ئاق تاشـــلاپ قويۇشـــقا ھەرگىز بولمايدىكەن. ئەمەلىي شارائىتقا ئاساسەن دېھقانلار بىر تەرەپتىن ئېتىز- ئېرىق ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇچتۇرپاننى جان تىكىپ قوغداشقا مەجبۇر بولغان. شۇ چاغدا قەشقەر تەرەپتىن قەشقەر ئامبىلى نۇرغۇن لەشـــكەر تارتىپ ئۇچتۇرپانغا قاراپ يولغا چىققان ۋە بۇنىڭغا قوشـــۇلۇپ بەن تاخەي دېگەن ئاقســـۇ ئامبىلىمۇ چىن لەشـــكەرلىرىنى باشـــلاپ ئۇچتۇرپانغا قاراپ يۇرۇش قىلغان. رەخمىتۇللا بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ دەرھال ئۇرۇشـــقا تەييارلىق قىلغان، ئارىدىن بىر ئاي ئۆتكەندە ئۇرۇش شـــەرق ۋە غەرب تەرەپتىن ئىبارەت ئىككى لىنىيەدە تەڭلا باشلانغان. رەخمىتۇللانىڭ چوڭ ئوغلى ئەســـمۇتۇللا قەشقەر تاغ يولىدىن كەلگەن لەشـــكەرلەرنىڭ ئالدىنى توراپ زەربە بېرىپ، نۇرغۇن قورال - ياراق ئولجا ئالغان. ئىككىنچى ئوغلى ئامانۇللا بولســـا يېڭى توي قىلغان ئايالى ئانارگۈل باشـــچىلىقىدىكى قوشـــۇن بىلەن ئاقســـۇدىن كەلگەن چېرىكلەر بىلەن قانلىق جەڭ قىلغان. ئىككى ســـەپتىكى بۇ ئۇرۇش بىر ھەپتە داۋاملاشقان ۋە غەلىبە ئۇچتۇرپان خەلقىگە مەنسۇپ بولۇش بىلەن ئۇرۇش ئاخىرلاشقان.

ئۇچتۇرپان ئىنقىلابىنىڭ غەلىبە خەۋىرىنى ئاڭلىغان كۈرە جاڭجۇنى، دەرغەزەپكە كېلىپ ئۇچتۇرپانغا جازا يۇرۇش قىلىش مەقســـتىدە ئۈچ مىڭ تاللانغان قوشـــۇن بىلەن ئۆزى يولغا چىققان. بۇ قوشـــۇن ئۈچ ســـەپكە بۆلۈنۈپ ھۇجۇمغا ئۆتكەن. ئاقســـۇ ســـايلىقىدىن بېســـىپ كىرگەن چىڭ ســـۇلالىســـىنىڭ قوشـــۇنى بىلەن ئانارگۈل باش بولغان ئىنقىلابى قوشـــۇن رۇبىرو تۇتۇشقان. باھادىر ئۇيغۇر قىز سەركەردە ئانارگۈل (بەزى ماتېرىياللاردا مايىمخان دەپ ئېلىنغان) خىللانغان ئالتە قىز قوغدىغۇچىســـى بىلەن قەھرىمانلارچە جەڭ قىلىپ، تاجاۋۇزچى قوشـــۇننى ئاخىرى چېكىندۈرگەن. ھالبۇكى، قاتتىق غەزەپكە كەلگەن كۈرە جاڭجۇنى ئاخىرى پۈتۈن كۈچىنى ئىشقا سېلىپ، قايتۇرما ھۇجۇمغا ئاتلانغان. شۇ چاغدا ھەر تەرەپتىن يارىدەمگە كەلگەن چىڭ ســـۇلالىســـىنىڭ لەشـــكەرلىرى ئۇچتۇرپان ئەتراپىدا خۇددى قاغا - قۇزغۇنلاردەك مىغىلداپ كەتكەن ئىكەن. ئۇنىمىڭلىغان قوشـــۇن توپ - زەمبىرەكلەر بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، قاتتىق مۇداپىئەدە تۇرغان قەھرىمان ئۇچتۇرپان ئىنقىلابچىلىرىنىڭ مۇداپىئە سېپىنى بۇزۇپ تاشـلىغان. باھادىر ئەزىمەت ئامانۇللا كىندىك قىنى تۆكۈلگەن ئاشـــۇ مۇبارەك تۇپراقتا مانجۇ قوشـــۇنى بىلەن قانلىق جەڭ قىلىپ، قەھرىمانلارچە شـــېھىت بولغان. ئەنە شـــۇنداق ھايات - ماماتلىق پەيتتە ئىنقىلابى قوشـــۇننىڭ

ئارىسىدىكى بەزى تەسلىمچى مۇناپىقلار تەسلىمچىلىك يولىنى تۇتۇشقا باشلىغان. لېكىن رەخمىتۇللا قەتئىيلىك بىلەن ئاخىرغىچە جەڭ قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئىنقىلابچىلار بىلەن بىرگە سىپىلغا چىقىپ جەڭنى داۋاملاشتۇرغان ۋە بەختكە قارشى جەڭدە شاھادەت شارابىنى ئىچىپ، شېھىت بولغان. كېيىنكى جەڭلەرگە چوڭ ئوغلى ئەسمۇتۇللا قوماندانلىق قىلغان. لېكىن خائىن سابىر بىلەن شاكىر دېگەنلەر ئۆزىنىڭ رەزىل ئەپتى ـ بەشىرىسىنى تولۇق ئاشكارىلاپ، ئەسمۇتۇللانى قولغا ئېلىپ باغلاپ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ لەشكەرلىرىگە تاپشۇرۇپ بېرىپ، نامەردلەرچە تەسلىم بولغان. بۇنىڭ بىلەن مىڭلىغان شېھىتلەرنىڭ ئىسىق قانلىرىنى تۆكۈپ، مىڭ ـ بىر مۇشەققەتتە ئۇچتۇرپان تۇپراقلىرىنى ئازادلىققا ئېرىشتۇرگەن «جىگدە يېغىلىقى» دىن ئىبارەت بۇ ئەركىنلىك كۈرىشى تەسلىمچىلىكىنىڭ سەۋەبى بىلەن مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، تىراگېدىيەلىك ئاخىرلاشقان ئىكەن. لېكىن تارىختا ئاجايىپ كومېدىيەلىك ئىشلار بولىدىكەنكى، بۇنى بەزىدە ئادەم بالىسى ئويلاپ يېتەلمەيدۇ. يەنى مانجۇ لەشكەرلىرى ئالدى بىلەن تەسلىمچى خائىن سابىر بىلەن شاكىرنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىپ، كاللىسىنى ئېپلاس تېنىدىن جۇدا قىلغان. بۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككى خائىننىڭ ھاياتى شەرمەندىلەرچە ئاخىرلاشقان. بۇلارنىڭ تەسلىمچىلىك روھى تا ئەبەد ئىككىلا دۇنيادا لەنەتكە ئۇچرايدۇ. ئۇلاردىن كېيىن ئىنقىلابچى قوشۇننىڭ شىر يۈرەك قوماندانى ئەسمۇتۇللانى قەتلى قىلىنغان. تەسلىم بولۇشنى خالىماي ئاخىرغىچە ئۇزۇل ـ كېسىل جەڭ قىلىش تەرەپدارى بولغان ئەسمۇتۇللانىڭ ئۆلۈمى ئىككى دۇنيادا شەرەپكە مۇيەسسەر بولغان بولۇپ، باقى دۇنيادا مۇبارەك روھى جەننەتتىن ئورۇن ئالغان بولسا، پانى دۇنيادا قەھرىمانلىق ئىش ـ ئىزلىرىنى ئەۋلادتىن ئەۋلادقا خاتىرلىنىپ، ياد ئېتىلىپ، قەيسەر روھىنى ئۇيغۇر مىللىتى ئۆزىگە ئۈلگە قىلىپ كەلمەكتە.

ئەل قىسسە، بۇ ئازادلىق كۈرىشىگە قاتناشقان ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇچتىن بىرى ئەينى چاغدا قىرغىن قىلىنغان بولۇپ، ھاياتتا قالغان ئون مىڭدەك كىشى ئىلىغا سۈرگۈن قىلىنغان، بۇ سۈرگۈن قىلىنغانلارنىڭ يېرىمى يوللاردا ئاشلىقتىن، قەھرىتان سوغۇقلارنىڭ دەستىدىن ئۆلۈپ كەتكەن. يۇرتلىرىدا قالغان ئايال ۋە ئۇششاق بالىلارنىڭ بېشىغا تېخىمۇ ئېغىر بالايى ئاپەت كەلگەن. مۇشۇنداق خەلقنىڭ بېشىغا بالايى ئاپەت ئۈستىگە ـ ئۈستىلەپ كېلىۋاتقان چاغدا، تاغلاردا مۆكۈنۈپ يۈرگەن ئانار گۈل قايتا تەشكىللىنىپ ئۆز ئەتراپىدىكى ئالتە قىز بىلەن مانجۇ لەشكەرلىرىگە قارشى پارتىزانلىق جەڭ ئېلىپ بارغان.

ئانار گۈل ناھايىتى باتۇر قەلەمدىمۇ، ئەلەمدىمۇ يېتىشكەن قىز بولۇپ، ئۆزى ناھايىتى كېلىشكەن ھەم زېرەك قىز ئىكەن. ئامانۇللا بىلەن ئاز ۋاقىت بىرگە بولغان چاغلاردىكى ئۈمىدى، ياشلىق ئارزۇلىرى، كەلگۈسى ئۇچۇن تۇزىگەن پىلانلىرى يوشۇرۇنغان بىر جۈپ قارا كۆزلىرىدە ئىنتىقام ئوتى يالقۇنجاپ تۇراتتىكەن. بۇ باھادىر قىز بولسا ئۆزىگە سادىق بولغان سەپداشلىرىدىن غۇنچەقىز، زۆھرەگۈل، قەمبەرنىسا، گۈل ئايىم، ئەختەرنىسا، دىلبەرقىز قاتارلىق ئالتە قىز بىلەن بىرگە دۈشمەنگە تۈيۈقسىز زەربە بېرىپ، دۈشمەن چېرىكلىرىنىڭ يۈرىكىگە دەھشەتلىك قورقۇنچ سېلىپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە رىۋايەتكە ئايلانغان. چىڭ سۇلالىسىنىڭ لەشكەرلىرى ئارىسىدا ئانارگۈل (مايمخان) توغرىسىدا «ئوق ئۆتمەيدىغان ئەۋلىيا قىز» دېگەن سۆز ـ چۆچەكلەر تارقالغان ئىكەن. باھادىر يەتتە قىزلىرىم ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ، قىلىچلىرىنى ئوينىتىپ، ھەيۋەت بىلەن چىڭ سۇلالىسىنىڭ لەشكەرلىرى ئارىسىغا بۆسۈپ كىرگەندە، قورقۇپ، ئۇركۈپ، ئۆڭگى ئۆچۈپ كەتكەن چېرىكلەرنىڭ سەپلىرى بىردەمدىلا بۇزۇلۇپ، خۇددى قوتاندىن قاچقان چوشقىلاردەك چىقىراپ ھەرتەرەپكە پىتىرلاپ قېچىشاتتىكەن. ئەنە شۇ چاغلاردا يەتتە قىزلىرىمنىڭ ئۇچقۇر ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرىدىن چىققان سادالار تاغ باغرىدىكى سايلىقلارنى زىلزىلغا كەلتۈرۈۋېتەتتىكەن. شۇنداق قىلىپ بۇ گۈزەل ھەم جەسۇر يەتتە قىزلىرىمنىڭ پارتىزانلىق

ئۇرۇشــى ئۈچ ئاي داۋام قىلغان ئىكەن. ئاخىرى بۇ زەربىگە چىدىمىغان مىڭلىغان چىڭ ســۇلالىســىنىڭ لەشــكەرلىرى توپ ـ زەمبىرەكلەر بىلەن قوراللىنىپ، مۆلجەر تاغنى تونۇي قورشــاۋغا ئالغان. ئەمما يەتتە قىزلىرىم قەتئىي تەســلىم بولماي، دۇشــمەن بىلەن بولغا جەڭنى ئۈزۈلدۈرمەي داۋاملاشــتۇرغان. لېكىن مانجۇ قوشــۇنىمۇ ئۆز نىيىتىدىن يانماي داۋاملىق مۇھاســىرىنى تارايتىپ ۋە ھۇجۇمنى كۈچەيتىپ، يەتتە قىزلىرىمنىڭ ھەربىكەت پائالىيىتىنى چەكلىك بىر دائىر ئىچىگە ئەكىرىپ قويغان. ئاخىرى مۇھاســىرىنى بۆســۈپ چىقىپ كېتىشــكە ئامالســىز قالغان يەتتە قىزلىرىم تىك تاغ چوققىلىرىغا قاراپ ئىلگىرىلەشــكە مەجبۇر بولغان. ئارقىدىن مىڭلىغان لەشــكەرلەر تاققا قاراپ ياماشــقان. ئۈزلۈكســىز ئۇرۇش قىلىپ قاتتىق چارچاپ، ھاردۇق يەتكەن يەتتە قىزلىرىم بولســا، بەدەنلىرىدىكى يارىلىرىنىڭ ئاغرىغىنىنىمۇ تۇيماي، پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ تاغلاردىكى قۇرام تاشــلارنى، چاشــقانلاردەك ئۆملەپ كېلىۋاتقان مىڭلىغان لەشــكەرلەرنىڭ ئۈســتىگە دۇملىتىپ، يۈزلىگەن لەشــكەرلەرنىڭ مىجىقىنى چىقىرىۋەتكەن ۋە يەتتە قىزلىرىمنىڭ كۈچلۈك تارتىلغان ئوقيا كىرەچلىرىدىن چىققان ئەڭ ئاخىرقى ئوقلىرى دۇشــمەنلەرنىڭ يۈرىكىگە گاچ قىلىپ ســانجىلىپ، ئۇلارنىڭ جانلىرىنى شــۇ زامان تەنلىرىدىن جۇدا قىلغان. ئەمما تاغ باغرىدىكى لەشــكەرلەر چەبدەســلىك بىلەن تاغ ئۈســتىگە قاراپ كېتىۋاتقان يەتتە قىزلىرىمنىڭ نازۇك تەنلىرى ئۈستىگە زەمبىرەك ئوقلىرىنى ياغدۇرۇپ، تاغلاردىكى قۇرام تاشلار پاختىدەك توزۇتۇپ، ئەتراپىنى يانار تاغدەك قىلىۋەتكەن ئىكەن. دەل شــۇ چاغدا چىرايىدىن تاغ ئۈســتىدىكى چولپاندەك نۇر تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان زۆھرەگۈل ئېغىر يارىلانغان. غۇنچەقىز بىلەن دىلبەر ســەپدىشــىنى دەرھال يۆلەپ، قاپقارا بۇلۇتلار بىلەن ئىس ـ تۈتەك قاپلىغان تاغ چوققىســىغا قاراپ يامشــىپ ماڭغان. ئۆز غۇرۇرۇنىڭ ئاياق ئاســتى بولۇشــىغا يول قويمىغان ۋىجدانىنى ۋە زۇلۇمغا بويۇن ئەگمەيدىغان ئىرادىنى ئۆزىگە مۇقەددەس دەپ بىلگەن، ناتىۋان يەتتە قىزلىرىم دۇشمەن بىلەن ھايات ـ ماماتلىق ئېلىشىشتا كىيىملىرى تىتىلىپ جۇل ـ جۇل بولۇپ كەتكەن ئىكەن. شــۇ گۈزەل نازۇك بەدەنلىرى دۇشــمەن تىغلىرىنىڭ زەربىســىدىن تىلىۋېتىلگەن بولۇپ، يارا ئېغىزلىرىدىن چىققان ئىســىق قانلاردا ئىپپەتلىك پاك بەدەنلىرى نەملەنگەن ئىكەن. مۇقەددەس ئېتىقادنىڭ كۈچى بىلەن ھېچ قورقماي ئەپچىل ھەربىكەت قىلىپ، چېرىكلەرگە بار كۈچى بىلەن قارشــى جەڭ قىلىۋاتقان باھادىر يەتتە قىزلىرىمنىڭ بۇ قەھرىمانلىقىنى كۆز ئالدىڭلارغا كەلتۈرســەڭلار ئۇلارغا ئالەمچە ئاپىرىن ئوقۇماي تۇرالمايســىلەر. شــۇ چاغدا قورقماس، شــىر يۈرەك يەتتە قىزلىرىمنىڭ سـۇمبۇل چاچلىرى چۈۋۈلغان، لەۋلىرى قۇرۇغان، نەپەســلىرى ســىقىلغان، گۈزەل كۆزلىرى ھارغىنلىقتىن ئولتۇرۇشــقان بولســىمۇ يەنىلا قەتئىي ئىرادىســىدىن يانماي، تەســلىمچىلىكنى نومۇس، ھۆرلۈكنى شەرەپ دەپ بىلىپ، جەسۇر، مەردانە قىياپەت بىلەن مۆلجەر تېغىنىڭ ئەڭ چوققىسىدا، قۇرام تاشــلار بىلەن بوي تالشــىپ تىك تۇرغان ئىكەن. تاغ چوققىســىدا گۈرۈلدەپ ئەســكەن قاتتىق ســوغۇق شامال ئۇلارنىڭ چۈۋۈلغان قۇندۇز چاچلىرىنى ئۈچۈرماقتا ئىكەن. بۇ سۇمبۇل چاچلار ئەلۋەتتە مۇھەببەت گۈلزارىنىڭ ئىشــكىنى ئەمدىلا چەككەن ئەمەســمىدى؟ ئۇ يۇمران چاچلار تېخى ئۆز ســۆيگىنىنىڭ مېھرى بىلەن ســىلىشــىغا قانمىغان ئىدىغۇ! شــۇ يالتىراق چاچلار تال ـ تال بولۇپ، بىر ـ بىرلەپ ئاخىرقى قېتىم ئۆز يارى بىلەن ۋىدالىشــۋاتقاندەك، پەرىشــتە ســۈپەتلىك يەتتە قىزلىرىمنىڭ قىزىل ئالمىدەك پاك يۈزلىرىنى، تىترەپ تۇرغان نېپىز لەۋلىرىنى تويماي ئارقا ـ ئارقىدىن ســۆيمەكتە ئىكەن. كۆك يۈزىدە دائىم پارلايدىغان قۇياشــنىڭ پارقىراق يۈزىنى قاپلىغان قارا بۇلۇتلار بولســا، ھەســرەتلىك ۋىدالىشــش ياشلىرى بىلەن سۇمباتلىق يەتتە قىزلىرىمنىڭ يالتىراق چاچلىرىنى نەمدىگەن ئىكەن. دەل مۇشــۇ چاغدا تۆۋەن تەرەپتىن چىقىۋاتقان يۈزلىگەن لەشــكەرلەر، لەش پۈراپ كەتكەن ســىپىســىق بەدەنلىرى بىلەن ئاخىرى ئېرىشكەن ئولجىغا قول سېلىش ئۈچۈن ياۋۇزلۇق بىلەن، يېقىنلاپ كېلىشكەن. لېكىن جەڭگىۋار يەتتە قىزلىرىم بۇ توخۇ يۈرەك ياللانما لەشكەرلەرنىڭ يۈرەكلىرىنى مۇجۇۋەتكەن بولغاچقا، ئالدىراپ قول ســېلىشــقا پېتىنالمىغان. ئۇيغۇرنىڭ باھادىر يەتتە قىزى پەلەك بىلەن زېمىننىڭ ئارىســىدا ئۆزلىرىنى

چارىسىز، ئامالسىز، ئاجىز ھېس قىلىشقان. ئۇلار ئەڭ ئاخىرقى قېتىم ئانا يۇرتى ئەزىزانە ئۇچتۇرپاننىڭ گۈزەل بۇ مۇبارەك يۈزىگە مۆلجەر تېغىنىڭ چوققىسىدىن يەنە بىر قېتىم ئۈمىدلىرى سۈنغان ھالدا نەزەر تاشلىغان. لەشكەرلەر ئاستا ـ ئاستا سەۋرسىزلىك بىلەن قىستاپ كەلگەن. باھادىر يەتتە قىزلىرىم تاغ چوققىسىنىڭ لېۋىگە كېلىپ، تۆۋەندىكى چەكسىز قاراڭغۇلۇققا تولغان تېگى يوق ھاڭغا زەن سېلىپ قارىغان. بۇ ھاياتنىڭ گۈزەللىكلىرىدىن ھېچ بەھرىمەن بولالمىغان، ئون گۈلنىڭ بىرى ئېچىلمىغان يەتتە قىزلىرىمنىڭ ئۈمىدسىز كۆزلىرى بىر- بىرلىرى بىلەن ئەڭ ئاخىرقى قېتىم ئۇچراشقان. پۈتۈن تەبىئەت بۇ ئادالەتسىزلىكنى، بۇ زۇلۇمنى، بۇ نامەردلىكنى كۆرۈپ تۇرسىمۇ كۈچلۈكلەر، قانخورلار ئالدىدا بېشىنى سېلىپ، چارىسىز تۇرغان. پەقەت يەتتە ئۇيغۇر قىزى، پەقەتلا مۇشۇ قەھرىمان يەتتە قىزلىرىم بۇ زۇلۇمغا، بۇ ئادالەتسىزلىككە باش ئەگمەي، يار لېۋىدە قەددىنى رۇسلاپ تىك تۇرغان. شۇدەمدە «ئەلۋىدا ئانا ۋەتەن! ئەلۋىدا ئۇيغۇر مىللىتىم!»دېگەن يەتتە خىل نازۇك ئاۋاز تاغ چوققىسىدا ياڭراپ، كۆككە كۆتۈرۈلۈپ، ئەرشىنى تىترىتىۋەتكەن. ئاندىن ئاستا تۆۋەنلەپ، پۈتۈن ئانا تۈپراقنىڭ يۈزىنى سىلىغان ۋە تۈپراق ئانا بۇلارغا گۈۋاھ بولۇش ئۈچۈن ۋەدە بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن تەڭلا يەتتە قىزلىرىمنىڭ نازۇك بەدىنى ھاڭغا شۇڭغۇغان. ئانا تۈپراق بىر سىلكىنىپ يەتتە قىزلىرىمنىڭ مۇبارەك پاك بەدىنى ئۆزىنىڭ ئىللىق ئانىلىق باغرىغا ئەبەدىي باسقان. پەرىزات سۈپەت يەتتە قىزلىرىمنىڭ قەھرىمانلىق روھى كۆككە كۆتۈرۈلۈپ، ئاندىن كۆكتىكى بۇلۇتلارغا قوشۇلۇپ، يامغۇر تامچىلىرىغا ئايلىنىپ كەتكەن. شۇندىن مۇقەددەم ھەر بىر تامچە بىر سۆز، بىر رىۋايەت، بىر ئەپسانە، بىر داستان بولۇپ، تا بۈگۈنگە قەدەر ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ مىللىي روھىنى پاكلاپ ۋە كۆكەرتىپ، ياشىنىپ كەلمەكتە. مانا بۇ ئۇيغۇر تارىخىدىكى باھادىر يەتتە قىزلىرىمنىڭ روھى. مانا بۇ ئادالەتنىڭ يۈزىنى قاراڭغۇلۇقتىن يورۇقلۇققا چىقىرىش ئۈچۈن زۇلۇمغا قارشى كۈرەش قىلغان ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ روھى! مانا بۇ مىللىتىمىزنىڭ كۆزىدىكى ئۈمىدلىرىنى، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى يۈلۈپ ئالغان زالىملارغا قارشى كۈرەشتە ئۆز ھاياتىنى قۇربان قىلغان ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ روھى! بۇ قەھرىمان يەتتە قىزلىرىمنىڭ ئىش ـ ئىزلىرى، ھېكايىلىرى بولسا مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان قەھرىمان ئۇيغۇر ئوغۇل قىزلىرىنىڭ ھېكايىلىرىنىڭ پەقەت بىر قىسمى. يەنە تېخى بىز بىلمەيدىغان، بىزگە تېخى يېتىپ كەلمىگەن كۈرمىڭلىغان ئوغۇل ـ قىزلىرىمىزنىڭ قەھرىمانلىق ئىش ـ ئىزلىرى ئەسىرلەردىن بۇيان تەكلىماكان قۇملۇقلىرى ئاستىدا كۆمۈلۈپ ياتماقتا. ئەمما شۇنىڭغا ئىشىنىمىزكى ئاشۇ ئەجدادلىرىمىزنىڭ قەھرىمانلىق روھى ھامان بىر كۈنى بىزنىڭ روھىمىزدا ئۆز ئىپادىسىنى تېپىپ، بىزنىڭ مىللىي روھىمىزنى قايتا تىرىلدۈرىدۇ ! تارىخ بولسا ھاياتنىڭ ئەينىكى، تارىخ ئەۋلادلارنىڭ ئۈستازى. تارىختىكى قەھرىمانلارنىڭ ئىش ـ ئىزلىرىنى ئەسلەپ تۇرۇش بولسا داۋاملىق قىلىنغان ئىبادەتكە ئوخشايدۇ. چۈنكى تارىخ ئىنسانىنىڭ تەپەككۇرگە باشلاپ، روھنى پاكلايدۇ، ئىنسان روھىنىڭ كىرلىشىپ كېتىشتىن ساقلايدۇ . خەلقىمىز تارىختا ئۆتكەن ئەنە شۇ باھادىر يەتتە قىزلىرىمنى ئەسلەپ، مەدھىيەلەپ مۇنداق قوشاقلار قاتقان:

ئەل- يۇرت ئۈچۈن سەن ئەمەس،
نان بېرىدۇ خۇدامۇ.
يەتتە قىزغا ئۆكسۈمەس،
خەلقىمىزدىن دۇئامۇ.

يەتتە دېگەن ساناقنى،
مىليون بارماق سانايدۇ.

هەر ساناقتا يەتتە قىز،
بارماقلاردىن مارايدۇ.

ئۆلگەن ئەمەس يەتتە قىز،
يەتتە مىڭ بولۇپ تارالغان.
يەتتە قىزنىڭ قېنىدىن،
نۇرغۇن پالۋان يارالغان.

جانان بولار يەتتە قىز،
يەتتە مۇشتنى ئاتقاندا.
جازا بەرسۇن خۇدايىم،
يەتتە قىزنى ساتقانغا!

مەسـئۇت ئەپەندى قوشـاقنى جاراڭلىق دېكلاماتسـيە قىلىپ بولۇپ، ئۇلۇغ بىر تىندى. ئۇ بۇ ئۇزۇن تارىخىي ھېكايىنى باشـتىن ئاخىرغىچە ھېچ ئۇزۇپ قويماي سـۆزلىگەچكىمكىن، گاللىرى قۇرۇپ، پىشـاينىلىرى تەرلەپ كەتكەن ئىدى. ئۇ ئالدىدا تۇرغان پىيالىدىكى مۇزدەك سـوغۇق چاينى بىر ئوتلاپ ئىچىۋەتكەندىن كېيىن، يانچۇقىدىن قولياغلىقنى چىقىرىپ، پېشـانىسـىدىكى مونچاق ـ مونچاق تەرلەرنى ئالدىرىماي سـۈرتىۋەتتى ۋە ئوڭ قولىنىڭ بەش بارمىقى بىلەن چاچلىرىنى ئارقىسـىغا بىر تاراۋېتىپ، كۆچىلىكنى زېرىكتۈرۈپ قويدۇممۇ قانداق دېگەندەك قىلىپ، سـورۇن ئەھلىگە بىر قۇر كۆز ئاتتى. ئەمما كۆچىلىك خۇددى ئولتۇرۇشـتا ئەمەس، بەلكى جىددىي رەۋىشـتە ئېچىلىۋاتقان يىغىندا ئولتۇرغاندەك شـۇنچىلىك دىققەت بىلەن مەسـئۇت ئەپەندىگە قاراپ ئولتۇرۇشـاتتى. بۇ ھالنى كۆرگەن مەسـئۇت ئەپەندى سـەل خاتىرجەم بولغاندەك بولۇپ، دىمىقىنى بىر قېرىپ قويغاندىن كېيىن، ئالدىرىماي يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى:

ئەزىز قېرىنداشـلىرىم مېنىڭ بۇ تارىخنى مۇنداق بىر سورۇندا سـۆزلىشـىمدىكى يەنە بىر سـەۋەب شـۇكى، ئىلىنىڭ شـەرقىي بەش ئايمىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تەڭدىن تولىسى شـۇ چاغدىكى قەشـقەر ۋە ئۇچتۇرپاندىن سـۈرگۈن بولۇپ كەلگەن ئۇيغۇرلاردىن تەشـكىل قىلىنغان. ئاشـۇ كۆچۈرۈپ ئەكەلگەن ئائىلىلەرنى 100 تۈتۈندىن قىلىپ ئورۇنلاشـتۇرغان جايلارنىڭ نامى شـۇ جايغا كۆچۈرۈپ كېلىنگەن ئاۋامنىڭ ئەسـلى يۇرتىنىڭ نامى بىلەن ۋە ياكى تۇنجى يۇز بېشـى بولغان كىشـىنىڭ ئىسـمى ۋە لەقىمى بىلەن ئاتىلىدىغان «يۇزلۈك» يېزىلار ۋە مەھەللەر مەيدانغا كەلگەن. مەسىلەن پولات يۇزى بولسا مېنىڭ بوۋامنىڭ دادىسـى تۆمۈرنىڭ دادىسـى پولاتنىڭ ئىسـمى بىلەن ئاتالغان. ئۇندىن باشـقا روزىمەت يۇزى، كېپەك يۇزى، تۇرپان يۇزى، جېلىل يۇزى، خۇدىيار يۇزى، سـادىق يۇزى، مولا توختى يۇزى، سـاقى يۇزى، تۇردى يۇزى، قادىر يۇزى، بەختىيار يۇزى، سـۇلتان يۇزى، ئىبراھىم يۇزى، مەمتىمىن يۇزى، خوتەن مەھەللە، يەكەن مەھەللە، قاغىلىق مەھەللە، قۇمۇل مەھەللە، ئاقسـۇ مەھەللە قاتارلىق ناملار بىلەن ئاتالغان يېزا ۋە مەھەللىلەرنىڭ بارلىقىنى بىلىمىز. ھېلى ھەم قەشـقەردىن تاغ ئاتلاپ كۆچۈپ چىقىۋاتقان قېرىنداشـلىرىمىزنىڭ سانى يوق. چۈنكى قەشـقەردىكى ما تىتەي «قۇشـقاچ ئالۋىنى» دەپ، مەجبۇرى «موم سـېتىۋالىسـىلەر»دەپ ۋە ئۆزىگە كاتتا سـاراي ـ قەلئە سـالغۇزۇپ، قەشـقەر خەلقىنىڭ ئۇسـتىدىكى زۇلۇم ـ خورلۇقنى چېكىدىن ئاشـۇرۇۋەتكەن. باج ـ سـېلىق، غەللە ـ پاراقنىڭ ئېغىرلىقىدىن ياشاشقا تاقىتى قالمىغان خەلق ئۆز يۇرتىنى تاشلاپ مۇساپىر بولۇشقا مەجبۇر بولماقتا. مانا

مۇشـۇنداق قىيىن شـارائىتلاردا بىر-بىرىمىزگە يار- يۆلەك بولۇپ، ياقا - يۇرتلاردىن مۇسـاپىر بولۇپ كەلگەن قېرىنداشـلىرىمىنىڭ يۈرەك يارىلىرىغا مەلھەم بولۇشـىنىڭ ئورنىغا، قەدىمى رىملىق قۇلدارلارنىڭ گىلادىياتورلارنى سوقۇشتۇرۇپ تاماشا كۆرىدىغان قىلمىشلىرىدەك رەزىل قىلمىشلارنى قىلىپ يۈرۈشكە يۈرىكىمىز قانداقمۇ چىدايدۇ؟ ئەگەر راسـتتىنلا ئىككى يېنىمدا ئولتۇرغان باھادىر ئەزىمەتلەرنى بىر- بىرىگە سوقۇشتۇرۇشنى ئويلاپ، بۇ سورۇننى قۇراشتۇرغان بولساڭلار، ۋادەرىخا! سىلەرنىڭ ھالىڭلارغا، ۋادەرىخا!، «يەتتە قىزلىرىم»نىڭ روھى ئالدىدا ئۆزۈڭلارنى ئەركەك چاغلاپ قىلىۋاتقان قىلمىشـىڭلارغا. ئاغىنىلەر دوپپاڭلارنى ئالدىڭلارغا قويۇپ، ئويلاپ بېقىڭلار، بۇنى قانداقمۇ دوسـتلۇق - ۋاپادارلىق، قېرىنداشلىق سۆيگۈسى دېگىلى بولسۇن؟ سىلەر نە قېرىنداشلىقنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەيسىلەر، نە ئادەمىيلىكنى؛ نە مېھماننىڭ يۈز-خاتىرىسـىنى قىلىشـىنى بىلمەيسـىلەر، نە كۆڭۈل ئېلىشـىنى؛ نە مۇساپىرچىلىقنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەيسىلەر، نە ۋەتەنسىزلىكنى؛ نە نوچىلىقنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەيسىلەر، نە نوچىلارنى ھۆرمەتلەشنى. ئىنسان ئۇلۇغ تەڭرى تەرىپىدىن مۇكەممەل ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە قىلىپ يارىتىلغان كائىناتتىكى ئەڭ شـەرەپلىك بىر مەۋجۇداتتۇر. ئىنسـانىيەت ئۆزىنىڭ روھى ۋە بىلىش ئىقتىدارى بىلەن ھايۋانات دۇنياسـىدىن سـۈپەت جەھەتتە پەرقلىنىدۇ، سـۆيۈش ۋە سـۆيۈلۈش ئارقىلىق يۈكسىلىدۇ. ئۇلۇغ تەڭرى ئىنساننى مۇشۇ تەبىئەتكە مۇھەببەت بىلەن باغلانغان قىلىش ئۈچۈن ھەزرىتى ئادەمنىڭ لېيىغا ئۆز سـۆيگۈسـىنى قوشـۇپ تۇرۇپ ئەتكەن ۋە ئاشـۇ سـۆيگۈگە تولغان مەۋجۇتلۇقنىڭ بىر پارچىسـىنى يۈلۇپ ئىلىپ، بۇنىڭدىن ھاۋا ئاننى بۇ دۇنياغا ئاپىرىدە قىلغان. ئاندىن ئىككىسىنىڭ كۆڭلىنى سۆيگۈ بىلەن بىرلەشتۈرگەن. مانا بۇ ھەزرىتى ئادەم بىلەن ھەزرىتى ھاۋا ئاننىڭ ساپ سۆيگۈسىدىن ئىنسانىيەت دۇنياسى ۋۇجۇدقا كەلگەن. شۇڭا بۇ ئالەمنىڭ يارىتىلىشىنىڭ مەنبەسـى سـۆيگۈ - مۇھەببەت ۋە ياخشـىلىق. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلۇغ ئاللاھ بىزنىڭ پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد سـەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسـەللەمنى «ئى مۇھەممەد! سـېنى بىز پۈتۈن جاھان ئۈچۈن پەقەت رەھمەت قىلىپلا ئەۋەتتۇق» (ئەنبىيا سۈرىسى 107-ئايەت) دەپ خىتاب قىلىپ، ئىنسانلارغا مەرھەمەت، ياخشـىلىق، سـۆيگۈنىڭ ئەلچىسـىنى ئەۋەتكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. كۆڭلى ئۆچمەنلىك، نەپرەت بىلەن تولغان ئىنسـانلار بىلەن تەشـكىللەنگەن جەمئىيەت، رەزىللىككە ۋە زوراۋانلىققا تولغان بىر جەمئىيەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇنداق جەمئىيەتتىن پەزىلەتسىز ئىنسانلار يېتىشىپ چىقىدۇ. بۇنداق جەمئىيەتنىڭ ئىستىقبالى ئاخىرى ھالاكەت بىلەن ئاخىرلىشىدۇ. بىر قوۋمنىڭ قۇتۇلۇشىمۇ يەنىلا سۆيگۈ بىلەن ئەمەلگە ئاشـىدۇ. سـۆيگۈ بولغان يەردە ئۆز ئارا ياردەم بولىدۇ. خاتالىقلار ئۆز ئارا ئەپۇ قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىر قوۋمنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئاتلانغان مىللەتنىڭ ئەرك يۈلتۈزلىرى ھەر ۋاقىت سـۆيگۈ بىلەن بىر - بىرىگە چىڭ باغلانغان بولۇش لازىم. ئەگەر ئۇلارنىڭ قەلبى بىر- بىرىگە بولغان نەپرەت، ھەسـەت ۋە كىبىرلىك، شـۆھرەت ۋە نەپسـانىيەتچىلىك بىلەن تولغان بولسـا، بۇنداق ئەرك يۈلتۈزلار زۇلمەتلىك قاراڭغۇلۇق ئىچىدە بىكاردىن بىكارغا ئېقىپ تۈگەيدۇ. ئۇ قوۋمنى ئەمەس ۋاقتى كەلگەندە ئۆزىنىمۇ قۇتۇلدۇرالماي، ئۇلۇغ ئىشـقا دەخلى يەتكۈزىدۇ. قەلبىنى كەۋسـەر بىلەن ئەمەس، نەپرەت بىلەن سۇغارغان ئادەملەر ھەر ۋاقىت خاتالىق سادىر قىلىدۇ. ئۆزىنىڭ ھەقىقىي دۈشمىنىگە بولغان نەپرىتىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، قېرىنداشـلىرىغا، دوسـت - يارەنلىرىگە ھەتتا سـەپداشـلىرىغا دۈشـمەنلىك قىلىدۇ. بۇنداق بىر قوۋم، جەمئىيەت ۋە ئائىلە مەڭگۈ بەختلىك بولالمايدۇ. ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد قاشـغەرى ئۆزىنىڭ مەشـھۇر «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق ئەسـىرىدە مۇنداق دەيدۇ: «ئىككى بەگ تىركەشـسـە، ئوتتۇرىدا ئاجىزلار ھالاك بولىدۇ». بۇ تەمسـىلنى ئۆزىمىزگە تەتبىقلىساق، ئەگەر ئىككى نوچى سـوقۇشـسـا، ئوتتۇرىدا خەلقىمىز ھالاك بولىدۇ. بۇنداق بەختسـىزلىككە ئۇچرىشـىمىزنىڭ جاۋابكارلىقىنى ھەممىمىز ئوبدان ئويلاپ بېقىشـىمىز كېرەك. بۇنداق پاسـقىلاردەك ھەرىكەتتە بولۇشـتىن نومۇس قىلىشـىمىز لازىم .بىر قوۋمنى گۈللەندۈرۈش سـەپىرىدە، ئالدى بىلەن ئۆز ئىچىدىكى نەپرەتنى

تۇگىتىپ، بىر ـ بىرى بىلەن سۆيگۈگە تولغان ساپ بىر قەلب بىلەن يولغا چىقسا، خاتالىقلارنى توغرىغا يۈزلەندۈرگىلى، ئۆز ئارا ئىشەنچ ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ. بىر ئىدىيە، مەنپەئەت بىلەن ئەمەس، بىر روھ بىلەن بىرلەشكىلى بولىدۇ. روھىي بىرلەشكەن قوۋۇم مەڭگۈ ھالاك بولمايدۇ. ساپ روھقا ئىگە قىلىدىغان ئابى ھاياتنىڭ مەنبەسى سۆيگۈدىن ئىبارەت .سۆيگۈ بىلەن تولغان ئىنسانلاردىن قۇرۇلغان بىر جەمئىيەت ياكى بىر قوۋۇم بۇ ھاياتتا ياشاشقا ئەرزىيدىغان ئىنسانلىق ھۇزۇرىدىن ئۆز ئۆلۈشىنى چوقۇم ئالىدۇ. سۆيگۈ بىلەن ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنى ئەڭ ئالىي سۈپەت بىلەن ئىجرا قىلىدىغان جەمئىيەت پەزىلەتلىك جەمئىيەت دەپ ئاتىلىدۇ. ئەلۋەتتە بۇنداق جەمئىيەتنىڭ ئاھالىلىرىمۇ پەزىلەتلىك ئاھالە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. پەيلاسوپ فارابى مۇنداق دەيدۇ:«ئەگەر كىشى نەزەرىيەۋى ئىلىم بىلەنلا چەكلىنىپ قېلىپ، ئۇنىڭ ئىش ـ پائالىيەتلىرى گۈزەللىك ھەققىدىكى ئومۇمىي چۈشەنچىلەرگە ماسلاشمىسا، بۇ ئۇنىڭ ئادەتلەنگەن خۇلق ـ مىجەزىنىڭ ئۇنىڭ ئىشلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا توسقۇنلۇق قىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ» ۋە يەنە مۇنداق دەيدۇ «بارلىق ياخشىلىقلار ھەربىر كىشىنى بەختلىك قىلىشتىن ھالقىپ، پۈتكۈل ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنى تېخىمۇ تاكامۇللاشتۇرۇش، پۈتكۈل ئىنسانىيەت بەختى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ھەسسە قوشىدۇ» دېمەك ھەققى بەخت ياخشىلىق، ھەقىقەت ۋە بىلىمدىن كېلىدۇ. ياخشى كۆرۈشۈنىڭ ئۆزىمۇ بىر بىلىم ۋە سەنئەت. گەرچە سۆيگۈ ئىنسانىنىڭ ئۆزىدە ئەسلىدىلا مەۋجۇت بولغان بىر تۈيغۇ بولسىمۇ بۇنى قانداق راۋاجلاندۇرۇش، تەربىيەلەش ۋە ئىجرا قىلىش ئىنسانىنىڭ ئۆز قابىلىيىتى ۋە كۆڭلى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. كۆڭۈل دېگەنلىك ئىنسانىنىڭ يۈرىكىدىكى سۆيگۈ، ئارزۇ، چۈشەنچە، ئوي ۋە نەپرەت قاتارلىقلارغا ئوخشاش تۈيغۇلارغا ئىگە بولغان بىر خىل روھىي خۇسۇسىيەتتىن ئىبارەت. ئادەم قەلبىدەك ئاشۇ تۈيغۇ ئارقىلىق بىر شەيئىگە نىسبەتەن يېقىنلىقىنى ۋە شۇنىڭغا نىسبەتەن سۆيگۈسىنى ياكى نەپرىتىنى ئىپادىلەيدۇ. كۆڭۈل ئىنسانىنىڭ ئەڭ نازۇك تۈيغۇسىدۇر. ئۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىزدە «كۆڭۈل ئازارىدىن تەڭرى بىزار» ۋە «تىغ يارىسى ساقىيىدۇ، كۆڭۈل يارىسى ساقايمايدۇ» دېگەن ماقال ـ تەمسىللەر بار. بىز بۇ يەردە سورۇن قۇرۇپ، بىر ـ بىرىمىزنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتىشىنىڭ ئورنىغا بىر ـ بىرىمىزنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ، بىر ـ بىرىمىزنىڭ كۆڭلىنى خوش قىلساق ھەممىمىز ئۈچۈن نەقەدەر خۇشاللىنارلىق ئىش بولىدۇ ھە!؟ ئىلى خەلقى بىلەن ئالتە شەھەر خەلقىنىڭ دوستلۇقىنى، سۆيگۈسىنى ۋە كۆڭۈل رىشتىسىنى ساز ـ ناخشىلىرىمىز بىلەن كۈيلىسەك، چاقچاق ـ يۇمۇرلىرىمىز بىلەن ئىپادىلىسەك قانچىلىك ياخشى بولىدۇ ھە!؟ مۇبادا بۇگۈنكى سورۇن راستىنلا ئاشۇنداق گۈزەل بىر سورۇن بولىدىغان بولسا، بىزلا ئەمەس، بەلكى ئاشۇ جىمجىت ئېقىۋاتقان ئىلى دەرياسى ۋە يىراقلاردا ئۇيقۇدا ياتقان تەكلىماكان قۇملۇقىغا سىڭىپ كېتىۋاتقان تارىم دەرياسىمۇ چوقۇم جۇشقۇنلىنىپ، مەۋج ئۇرۇپ ئاقىدۇ. ئىلى خەلقى بىلەن ئالتە شەھەر خەلقىنىڭ رىشتىسى شۇ ئىككى دەريادەك مەڭگۈ ئۈزۈلمەي، داۋام ئېتىدۇ. سىيىت نوچىدەك ئەزىمەتلەرنىڭ بېشىغا چۈشكەن پاجىئە ھەممىمىزنىڭ بېشىغا چۈشكەن پاجىئە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بىزنىڭ قېنىمىز، جېنىمىز، روھىمىز بىر. كېلىش مەنبەيىمىز، بارىدىغان نىشانىمىز بىر. بىزنى ھېچكىم بىر ـ بىرىمىزگە قارشى سوقۇشتۇرالمايدۇ. بىز بىر تەن، بىر روھ!،ـ مەسئۇت ئەپەندى سۆزىنى تۇگىتىپ، جايىدا ئولتۇرغاندا، قوللىرى ھاياجاندىن تىترەپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ راستىنلا بۇ مىللەتنىڭ تەقدىرىدىن ناله قىلىۋاتقان ئىدى. قوللىرىلا ئەمەس يۈرىكىمۇ، روھىمۇ تىترىگەن ئىدى. دەرۋەقە، بۇگۈن ئۇ، ئىككى نوچىنىڭ بىر ـ بىرىگە رەقىب بولۇپ مۇشتلىشىشنى توسۇپ قىلىشقا ئىشەنچىسى كامىل بولسىمۇ، ھالبۇكى، ئۆزى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئۇسۇلى جەدىد ھەرىكىتى ئارقىلىق ياش ئەۋلادلارنى يېڭى ئىدىيە، يېڭى ئاڭ، يېڭى تەپەككۇر ئۇسۇلىغا ئىگە قىلىپ يېتىلدۈرۈپ، ھەققى ئەركىنلىككە ئىگە بولۇش يولىدا قىلىۋاتقان ئىش ـ ھەرىكەتلىرىنىڭ ئۈزۈلۈپ قىلىشىدىن خاۋاتىرلىناتتى. يېڭى بىر بالا ـ قازا ۋە سۈيىقەستلەرنىڭ ئۈستىگە دەھشەتلىك ئېقىن ۋە قايناملارغا ئوخشاش باستۇرۇپ

كېلىۋاتقانلىقىنى تۈيۈۋاتاتتى.ئۇدۇلىدا ئولتۇرغان ئادىلبەگ بولسا، باشتىن ـ ئاياق مەسئۇت ئەپەندىگە نەپرەتلىك كۆزلىرىنى تىكىپ، خۇددى«سۆزۈڭنى توختات! بولمىسا، ئاقىۋىتىڭنىڭ قانداق بولۇشىغا ئۆزۈڭ جاۋابكار» دەۋاتقاندەك ھۆمىيىپ ئولتۇراتتى. ئادىلبەگ قانچە ھۆمەيگەنسىرى، مەسئۇت ئەپەندى شۇنچە كۈچەپ سۆزلىگەن ئىدى. مەسئۇت ئەپەندىنىڭ جاراڭلىق نۇتۇقى قانچە ئۇزارغانسىرى ئادىلبەگنىڭ ئىككى كۆزىنىڭ خۇنى ئۆچۈپ، گويا شىپشىسى ئىستا قاريداپ، نۇرى خىرەلەشكەن كىرسىن لامپىسىغا ئوخشاپ قالغان ئىدى. ئۇ ئىچىدە، مەسئۇت ئەپەندىنى ئۆزىنىڭ شان ـ شەرىپىگە، ئابرۇيىغا ۋە كەلگۈسى ئىستىقبالىغا كۆلەڭگە چۈشۈرىدىغان يەنە بىر قارا بۇلۇت دەپ جەزملەشتۈردى. شۇ دەقىقىلەردە ئادىلبەگنىڭ پۈتۈن ئەقلىنىڭ يېرىمى غەزىپى تەرەپتە تۇرۇپ، ئۇنى ئورنىدىن چاچراپ قويۇشقا كۈشكۈرتسە، يەنە قالغان يېرىم ئەقلى ئۇنىڭ بۇ قارارىغا پۈتۈنلەي قارشى ھالدا ئورنىدىن قويماي، ئاچچىقىنى ئوغىنى يۇتقاندەك مەجبۇر يۇتۇشقا ئۇندەيتتى. ئەمما ئۇنىڭ پۈتۈن ئەقلى مەسئۇت ئەپەندىنى ئۆلتۈرۈۋېتىشنى كاللىسىغا سوقماقتا ئىدى. بۇ ئىش ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنچىلىك تەس ئىش ئەمەس ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ قەلبىنى ئازابلاۋاتقان ئاچچىقى ئاستا ـ ئاستا پەسلىدى. ئۇنىڭ ھەسەت ۋە ئىنتىقام ئۈچۈن ئىشلەيدىغان ئەقلى، بۇ سۈيىقەستنى ما داخۇانىڭ قولى ئارقىلىق ئېلىپ بارسا تېخىمۇ توغرا بولىدىغانلىقىنى قۇلقىنىڭ تۈۋۈگە پىچىرلىدى. ئادىلبەگدىن باشقا سورۇندىكى ھەممىسىنىڭ چىرايىدا مەسئۇت ئەپەندىگە بولغان ھۆرمەت ۋە قايىل بولۇش ئىپادىلىرى روشەن ئىپادىلىنىپ تۇراتتى، ئادىلبەگنىڭ بۇ تاۋاكادا ھوشۇقى ئالچۇ چۈشمىگەن ئىدى، ھەم باشقىلارمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن «چۇ» ئېتىپ بەرمىگەن ئىدى. مۇشۇ سەۋەبتىن ئۇ ئۆزىنى ئۇتتۇرۇۋۇۋەتكەن قىمارۋازدەك شۇنچىلىك خور كۆردى. بېشى ساڭگىلاپ، ھەيۋىسى چۈشۈپ، تەختىدىن ئايرىلغان خانلاردەك كەيپىياتقا كېلىپ قالغان ئىدى. ئەمما، ئۇنىڭ قەلبىگە شۇنچىلىك بىر ئۆچمەنلىك ئۇرۇقى چېچىلدىكى، بۇ ئاخىرى كۆكلەپ ئىنتىقام مايىسىسى بولۇپ ئۈنۈشكە باشلىغان ئىدى. دېمەككى ئارىستوتېل ئېيتقاندەك«ئەڭ چوڭ جىنايەتلەر ئېھتىياجى بولغان نەرسىگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئېھتىياجىدىن ئارتۇقىغا ئېرىشىش يولىدا سادىر بولىدۇ.»دەرۋەقە، مەسئۇت ئەپەندىنىڭ سورۇن ئەھلىگە ئېيتقان ھېكايىسى ۋە نىدا ـ نالىسىنى ئاڭلىغان بەزىلەرنىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ، چۈنى يەۋالغاندەك بولۇپ قالغان ئىدى. ئەقلى ـ ھوشى جايىدا بەزىلەر بەئەينى قاراڭغۇ كېچىدە چاقنىغان چاقماقتىن ئالدىدىكى قاراڭغۇ نەرسىنى ئىلغا قىلغاندەك ۋە يەنە ئۆتمۈشىنى بىلەن ھازىرقى كۈننى ئايرىپ تۇرغان پەردە يىرتىپ تاشلىنىپ، كەچمىشتىكى ئەجدادلىرىنىڭ ئىش ـ ئىزلىرى كۆز ئالدىغا كەلگەندەك بولدى. ئاھ، نېمە دېگەن دەھشەت؟ ئاھ، رەھىمسىز ھايات! مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ۋەزىنى ئېغىر گەپلىرى بەزىلەرنىڭ مۇز تۇتقان كۆڭلىنىڭ ئۈستىگە بازغاندەك ئۇرۇلۇپ، ئەينەكتەك پارە ـ پارە بولۇپ كەتكەندەك ئىدى. ئەسلى ھەقىقىي ئىقتىدار ھەممە ئادەم بىلىدىغان گەپلەرنى چوڭقۇر بىر ھېسسىيات بىلەن مەدداھلاردەك سۆزلەش ئەمەس، بەلكى ھېچكىم بىلمەيدىغان بىر تارىخىي ۋەقەلەرنى كىشىنىڭ يۈرەك تارىنى چەككۈدەك سۆز ئىبارىلەر بىلەن ئىبارىلەپ، كىشىلەرنى قايىل قىلىش ۋە تەسىرلەندۈرۈشتۇر، مانا بۇ سوقراتقا خاس ناتىقلىقتۇر.

سىيىت نوچى بولسا، مەسئۇت ئەپەندىنىڭ يېنىدا ناھايىتى سالماقلىق ئولتۇراتتى، ئۇنىڭدا ھېچقانداق ھەيرانلىق، بىئاراملىق ۋە چۆچۈش ئالامەتلىرى كۆرۈنمەيتتى. ئۇنىڭ ھاياتى ۋە سەرگۈزەشتى ئۇنىڭغا مانا مۇشۇنداق قابىلىيەت ئاتا قىلغان ئىدى. ئۇ كۈچەپ قارشى تۇرغان ھەرقانداق ئىش ۋە ئۇنىڭغا زورلاپ تېڭىلغان ھەرقانداق ئارزۇ، ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئۆزىنى قاچۇرۇشقا بولمايدىغان رىئاللىققا ئايلانغان چاغدىمۇ، بولىدۇ ياكى بولمايدۇ دېگەن گەپنى ھەرگىز ئېغىزىغا ئالمايتتى. بۇرۇن ئۆز ئىرادىسىگە خىلاپ ئىشلارغا دۇچ كەلگەندە، چاپىنى يېشىپ تاشلاپ، ئىككى يېڭىنى تۇرۇپ، مەيدانغا سەكرەپ

چۈشۈپ، رەقىبگە مۇش بىلەن پەشۋا ئارقىلىق جاۋاب بەرگەن بولسا، ياش ئەللىككە يەتكەندە مىيىقىدا كۈلۈپ، ئۆزىگە تەسەللى بېرىشنى ئۆگەنگەن ئىدى. بولۇپمۇ ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ خاتالىقلىرى ئالدىدا سەۋر قىلىشنى، ئۆزىنى بېسىۋېلىشنى ئۆگەنگەن ئىدى. مەسىئۇت ئەپەندى «جىگدە يېغىلىقى» ھەققىدىكى جەڭلەرنى تەسىرلىك قىلىپ سۆزلەۋاتقاندا، سىيىت نوچىنىڭ كۆز ئالدىغا ئۇچتۇرپان كەلگەن ئىدى ۋە ئۇ يەردە قالغان ئايالى ھۆسنەرىخان بىلەن مەرھۇم دادىسىنىڭ ئىسمىنى قويغان ئوغلى توختىنى ئېسىگە ئېلىپ، پەرىشان ئىلكىدە، قۇياشنىڭ نۇرلىرىدا جىمىر-جىمىر قىلىپ چاقناپ تۇرغان دەريا سۈيىگە قاراپ ئولتۇرغان ئىدى. ھازىر يېنىدا ئولتۇرغان مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ تەبەسسۇمى ۋە مېھرىلىك بېقىشلىرى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئاخىرىقى سۆزلىرى ھىجران ئازابىدا شىكەستىلەنگەن يۈرىكىگە تەسەللى بولغان ئىدى.

مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ سول تەرىپىدە ئولتۇرغان نودەر گاڭگۇڭ بولسا، ئەسلىدە سورۇن باشلانماي تۇرۇپ، سىيىت نوچىنى ئېلىپ كېتىشنى ئويلىغان ئىدى. يەنى سورۇننىڭ بارلىق چىقىملىرى ئۆز ئۈستىگە ئالىدىغانلىقىنى ئەمما، ئۆزىنىڭ ۋە سىيىت نوچىنىڭ قاتناشمايدىغانلىقىنى جاكارلاپ، سىيىت نوچى بىلەن ئۆزى داڭلىق بىر ئاشپۇزۇلدا ئولتۇرۇپ مۇڭدىشىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغان ئىدى. لېكىن، سورۇنغا مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ قەدەم تەشرىپ قىلىشى بىلەن پۈتۈن ئىش ئۆزگىرىپ كەتتى. بولۇپمۇ، مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ قايىل قىلارلىق ئىبارىلەر بىلەن قىلغان سۆزلىرىدىن تەسىرلەنگەن نودەر گاڭگۇڭ مەسىئۇت ئەپەندىگە قايىل بولغان ئىدى ۋە سورۇندىن سىيىت نوچىنى ئېلىپ قويۇپ كېتىشنىڭ ھاجىتى يوقلۇقىنى ھېس قىلغان ئىدى. مانا شۇ دەمدە يۈزىگە چۈشۈپ تۇرغان قۇياشنىڭ نۇرلىرىدا نۇرلىنىپ كەتكەن يوغان كۆزلىرىدە، قانائەتلىنىش، سۆيۈنۈش، پەخىرلىنىش ۋە چوڭقۇر مۇھەببەت ئۇرغۇپ تۇراتتى. نودەر گاڭگۇڭ ياش جەھەتتىن سىيىت نوچى دېمەتلىك بولۇپ، بوي - پوستىمۇ ئوخشاپ كېتەتتى. ئەمما ئۆڭى سىيىت نوچىنىڭكىدەك ئاقسېرىق بولماستىن بەلكى بۇغداي ئۆڭ ئىدى. سىيىت نوچى راۋاب چېلىپ، قوشاق قېتىم ناخشا ئېيتىدىغان ئەلنەغمىچى بولغىنىدەك، نودەر گاڭگۇڭمۇ دۇتار ۋە تەمبۇر چېلىپ، ئىلى خەلق ناخشىلىرىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىدىغان داڭلىق سازەندە - ناخشىچى ئىدى. ئۇ، ئىلى خەلقىنىڭ ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا ئېيتىپ كېلىۋاتقان ناخشىلىرى ئېيتىپ، خەلق ناخشىلىرىنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا يەتكۈزۈشتە كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىۋاتقان خۇش ئاۋازلىق ناخشىچىلاردىن بىرى ئىدى. ئۇنىڭ ھەممىگە قادىر ئۇنىۋېرسال ئىقتىدارى كىشىنى ھەقىقەتەن قايىل قىلاتتى. ئېيتقان ناخشىلىرىدا مىللىي سەنئىتىمىزنىڭ خاسلىقى بار ئىدى، ئۇنىڭ كۈيلىرىدە غۇلجا قورۇلىرىدىكى ئەتىرگۈلنىڭ خۇشپۇراق ھىدى بار ئىدى. ناخشىلىرىنىڭ تېكىستلىرىدە شەرەپلىك ۋە تىراگېدىيەلىك تارىخىمىزنىڭ ئىزنالىرى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئېيتقان ناخشىلىرى ئىلى خەلقىگە مەنىۋى ئوزۇق ۋە مىللىي روھنىڭ شەجەرىسى ئىدى. تېكىستى ۋە مۇزىكىسىنى ئۆزى يېزىپ، ئۆزى ئېيتقان ناخشىلار بولسا، ئىلى خەلقىنىڭ پاجىئەلىك سەرگۈزەشتىلىرىدىن پۈتۈلگەن قەسىدە ئىدى.

مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ سۆزلىرىدىن كېيىن، نېرىراقتا ئولتۇرغان سەدىردىن پورەك، ئادىلبەگنىڭ تاتىرىپ كەتكەن چىرايىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي سەل - پەل گاڭگىراپ قالغان ئىدى.

دەرۋەقە، سورۇننى كۆپ كۆرۈپ تەجرىبىلىك بولۇپ كەتكەن، ئويۇن تاماشا دېسە جاندىن كېچىدىغان ۋە قىلغان ئىشىنىڭ ئاقىۋىتىنى ئانچە ئويلاپ كەتمەيدىغان «پورەك»، دەرھال ھوشنى تېپىپ، سورۇن ئەھلىنىڭ كەيپىياتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، سورۇننى قىزىتىشنى ئويلىدى - دە، يېنىدا ئولتۇرغان ئۆزى ۋىجىك كەلگەن پەيتارى ۋە يېشىغا باققاندا كۆزلىرىنىڭ چاناقلىرىغا ۋاقىتسىز چوڭقۇر قورۇقلار چۈشكەن چاقچاقچى ھېكىم قورۇققا قاراپ قويۇپ:

-ئاغىنىلەر، زاتەن مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى ھەممىڭلار ئوبدان چۈشەندىڭلار.

ئۇنداق بولسا، يىراقلاردىن تاغ ئاتلاپ كەلگەن ئەزىز مېھمىنىمىزنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن بۇگۈن سورۇننى قىزىتىپ چاڭ چىقىرىۋېتەيلى. سىيتاخۇن ئاكىمىز «ئىلىخونىڭ سورۇنى مۇنداق بولىدىكەندە» دەپ، ئاغزىنى ئېچىپ داڭ قېتىپ قالسۇن. قېنى ئۇنداق بولسا، سازەندىلىرىمىز سازلىرىنى سازلىغۇچە، بىردەم ـ يېرىمدەم ئاغىنىمىز ھېكمىدىن بىرە ئىككى يۇمۇر ـ لەتىپە ئاڭلىساق، ـ سەدىردىن پورەكنىڭ سۆزى تۈگىشىي بىلەن تەڭ، ھېكىم قورۇق، جايىدىن قوزغىلىپ، يەڭ تىز ئولتۇرغاندىن كېيىن يۇمۇرىنى باشلىدى:

ـ غۇلجىلىق بىر ئاداش ئالمۇتاغا چىقىپ ئالتۇن چىش سالدۇرماقچى بولۇپ، چىش دوختۇرغا بېرىپتۇ. دوختۇر، بىمارنىڭ ئاغزىنى ئاچقۇزۇپ تەكشۈرگەندىن كېيىن، بىمارنىڭ چىشلىرىنىڭ پۈتۈنلەي قۇرۇت يەپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، ـ :«ئەپەندىم، چىشلىرىڭىز پۈتۈنلەي كاردىن چىقىپتۇ، بالدۇرراق دوختۇرغا كۆرۈنگەن بولسىڭىز، ياخشى بولاتتىكەنتۇق، ياكى، سىلەرنىڭ ئۇ يەرلەردە چىش دوختۇرى يوقمۇ؟» دەپ سوراپتۇ. غۇلجىلىق ئاداشمۇ قىزىقچى نېمىكەن، بۇ سوئالغا مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ:« چىش دوختۇرى يوق ئەمەس، بار. ئەمما، ئۇ يەردىكى سىياسەت ئۇيغۇرلارنىڭ ئاغزىنى ئېچىشىغا يول قويمايدۇ.»

چاقچاق ـ يۇمۇرغا شۇنچىلىك ھېرىسمەن سورۇن ئەھلى، يۇمۇرنىڭ ئاخىرى چۈشە ـ چۈشمەيلا، ھەممىسى تەڭلا، ـ پاراققىدە كۈلۈشتى. كۈلكىنىڭ ئاخىرى ئۈزۈلمەي تۇرۇپ، كۈلكىدىن مۇسكۈلسىز يۈزىنىڭ تېرىلىرى پۈرلىشىپ كەتكەن ھېكىم قورۇق يەنە بىر يۇمۇرنى باشلىدى:

ـ نەسرىدىن ئەپەندىمنىڭ بىر ئاغىنىسى، ئەپەندىمنىڭ ئۆيىگە مېھمان بولغىنى كەلسە، ئىشىكى قۇلۇپلاقلىق ئىكەن، بۇنىڭدىن تېرىككەن ئاغىنىسى، ئەپەندىمنىڭ دەرۋازىسىغا «ئېشەك» دەپ، يېزىپ قويۇپ كېتىپتۇ. بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئەپەندىم ئاغىنىسى بىلەن ئۇچرىشىپ قاپتۇ، ئاغىنىسى:« مەن ئۆيۈڭگە بارغان، لېكىن سەن يوق ئىكەنسەن» دەپتۇ. ئاندىن ئەپەندىم مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ:«ھە، مەن بىلدىم، ئىسمىڭنى دەرۋازىغا يېزىپ قويۇپتىكەنسەن». لەتىپە تۈگەش بىلەن تەڭ سورۇندىن «ۋەيت!» دېگەن سادا تەڭلا كۆتۈرۈلدى. ئەتراپقا دەھشەتلىك يېيىلغان كۈلكە ساداسىدىن ئاباياتىن بېرى جىمجىت تۇرغان دەرەخنىڭ يايراقلىرىمۇ «ۋەيت!»دەپ كۈلۈۋاتقاندەك بىر لەھزە شىلدىرلاپ يەنە جىمىپ كەتتى. بەزىلەرنىڭ تېلىقىپ كۈلگەن كۈلكىسى تېخى توختىماي تۇرۇپ، ھېكىم قورۇق ھوشىيارلىقى چىقىپ تۇرغان كۆزىنى ئۈدۈلدا ئولتۇرۇپ، بىر چەتتىن كۈلۈپ، بىر چەتتىن ئىشىتىھا بىلەن كاۋاپ يەۋاتقان، ئۆزى ئاغىنىخاندەك سەمرىپ كەتكەن ۋە «ئېشەك»دەپ لەقىمى بار، تۈگگان قاپاق ئابلانى ئىما قىلىپ، ـ ئاداش ئابلا، ئەپەندىمنىڭ ئۆيىگە قاچان بارغانتىڭلا ؟ دېيىشىگە، سورۇندىن بىراقلا «ۋەيت!» دېگەن سادا يەنە تەڭلا كۆتۈرۈلۈپ، سورۇندىن قىقاس چىقىپ كەتتى. ئارقىدىنلا:

ـ ئاداش ئابلا، ئەپەندىمنىڭ دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدىكى توپا يۇمشاق بولغاچقا، شۇ توپىنى دەپ بارغانمىتىڭلا يا.

ـ ۋەيت!

جىلىل يۈزىدىن كەلگەن، بويۇنلىرى قاقىرىنىڭ بويۇنلىرىدەك ئۈزۈن چاقچاقچى:

ـ نېمىلەرنى دەپ يۈرۈيسەن ھۇي، ھازىر شە ـ شەدە تۈگگانلار مەنسەپ تۇتقاندىن بۇيان، ئابلاغا ھال كىرىپ، داق يەردە ئەمەس، تىكىمەتنىڭ ئۈستىدە ئېغىنايدىغان بولدى.

ۋەيت.....

ھېكىم قورۇق:

ـ توغرا ئېيتىڭلا ئاداش، هازىر ئابلا ئاداپىنىڭ ئورنىغا پىنتاڭ ئىچىدىغان بولۇپ كەتتى.
ۋەيت...
ـ ئېغىلدا ئەمەس، يامۇلغا بېرىپ هاڭرايدىغان بولۇپ كەتتى.
ـ ۋەيت.....
ـ .....

كەينى ـ كەينىدىن كەلگەن چاقچاقنىڭ نەتىجىسىدىن كۆتۈرۈلگەن «ۋەيت!» دېگەن سادالار، دەريا بويىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتكەن ئىدى. ئەتراپتىكى دەرەخ تاللىرى، قىرلاردىكى ئوت ـ چۆپلەر كۈلۈپ تېلىقىپ قالغاندەك توختىماي شىلدىرلاۋاتاتتى. هەتتا «ۋەيت» دېگەن سادادىن قورقۇپ قاچقان كەسلەنچۈكنىڭ ئارقىسىغا تاشلاپ قويغان قۇيرۇقىمۇ كۈلۈپ تېلىقىپ قىلىۋاتقاندەك، بىر هازاغىچە جايىدا توختىماي سەكرەپ، كىچىك بىر دائىرىدىن چاڭ چىقىرىۋەتكەن ئىدى. نېرىراقتا كاۋاپ پىشۇرۇۋاتقان بالىلارنىڭ قاق ئېتىپ كۈلگەن كۈلكىسىدىن كاۋاپدانلاردىكى ئوتلارنىڭ كۈللىرى توزۇپ، چوغلارنىڭ يۈزلىرى پەرەڭدەك قىزىرىپ لاۋۇلداپ كەتكەن ئىدى. بېشىدا شۇنچە غەم، شۇنچە ئوت كۆيۈۋاتسىمۇ بىر «ۋەيت!» بىلەن تەڭ، هەممىنى بىراقلا ئۇنتۇپ كېتىدىغان بۇ خەلق، هازىر دۇنيادىكى ئەڭ بىغەم ئادەملەردەك خۇش ـ كەيپىيات ئىچىدە توختىماي پاراقلاپ قاينىۋاتقان داش قازانىدەك پۇخادىن چىققىچە كۈلۈۋاتقان ئىدى. بۇ سورۇننى كۆرگەن هەرقانداق بىر سىرتتىن كەلگەن يوچۇن ئادەم، بۇلارنى مۇشۇ دۇنيادىكى ئەڭ بەختلىك قوۋم دەپ قارىشى مۇتلەق ئىدى. سورۇن ئەهلىنىڭ قاتارىدا سىيىت نوچىمۇ «ۋەيت» دەپ كۈلۈپ، ياشاڭغىرىغان كۆزلىرىنى قولىنىڭ دۇمبىسى بىلەن سۈرتۈپ، هەسرەتلىك خىيال قاينىمىدىم بىراقلا قۇتۇلغان ئىدى. قۇتۇلۇشنىڭ «قېچىش»تىن باشقا چارىسىنى تاپالماي، يۈرتمۇيۇرت قېچىپ يۈرگەن مۇساپىرچىلىق هاياتىدا، بىرىنچى قېتىم كۆڭلى مۇشۇنچىلىك ئېچىلىپ يايرىغان ئىدى. ئەتراپتا چېپىپ يۈرۈپ مۇلازىمەت قىلىۋاتقان ياش يىگىتلەردىن تارتىپ كۈلكىدىن مۇكچەيمىگەن بىرسىمۇ قالمىغان ئىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ زوڭزايغىنىچە كۈلۈپ «ۋاي ئۇچىيى ئۇزۇلۇپ كېتىدىغان بولدى» دەپ، تولغانسا، بەزىلىرى كۈلكىسىگە هاي بېرىپ، كاۋاپدانغا توختىماي كاۋاپ بېسىۋاتاتتى. پەقەت مەسىئۇت ئەپەندىلا ئۆزىنى سالماق تۇتۇپ، هەربىر يۇمۇر ـ لەتىپىگە ۋە ئارقىسىدىن ئۇلاپ كەلگەن چاقچاقلارغا پەقەت تەبەسسۇم بىلەنلا جاۋاب قايتۇرۇپ ئولتۇراتتى. مانا مۇشۇنداق بىر مەيدان قىقاس ـ چۇقاندىن كېيىن سازەندىلەر سازلىرىنى قولغا ئېلىپ، مۇقام كۈيىگە شاھ مەشرەپ غەزەللىرىدىن ئارىيە توۋلىدى. مۇقامنىڭ مۇڭلۇق كۈيىدىن مەستخۇش بولغان سىيىت نوچىمۇ راۋابنى قولغا ئېلىپ، زىل تارىلىرىغا زەخمەكنى ماهىرلىق بىلەن ئۇردى ۋە مۇقام ئېيتىپ، دۇتار چېلىۋاتقان نودەر گاڭگۇڭغا تەڭكەش قىلدى.

ساتارىم تارىغە رىشتەسىدىن تار ئېتىپ سالسام،
ئانىڭكىم نالەسىدىن بىنەۋانىڭ كۆڭلىنى ئالسام.

مۇقام ئالىپ مۇقام ئىچرە مەقامنى دىلغە جا قىلسام،
مۇهەببەت كويىغە سالسە ئانىڭ ئالدىدا مەن چالسام.

مەقاملارنىڭ ئاتاسىنى هۇسەيىنىيۇ، ئەجەم دەرلەر،
بۇلاردىن يۇقىرىسى پەردەئى باياتىنى چالسام.

.....

يېتىپ ۋەسلىگە ھىممەتنىڭ جۇدالىق تاغىدىن ئۆتسەم،
ئىچىپ ۋەسلىڭ شەرابىدىن قىلىپ تەڭكەش سىگاھ چالسام.

كەل، ئەي مەشرەپ، قەدەھ سۇنغىل بۇلايىن مەستۇ مۇستەغرەق،
بىر ئېلگە كاسەئى تەنبۇر، بىرگە جامى مەي ئالسام.

مۇقامنىڭ ئارقاسىدىن سازەندىلەر دەرھال پەدىنى يۆتكەپ، چالغۇلىرىنىڭ تارىلىرىغا ناخۇن ۋە زەخمەكلىرىنى شۇنچىلىك ئىتتىك ئۇرۇشقا باشلىدى. نودەر گاڭگۇڭ دەم ئېلىۋالغاندەك بولدى ـ دە، ئاندىن نەغمىگە كەلتۈرۈپ ئىلى خەلقىنىڭ بىغۇبار شائىرى ۋە ئەركىنلىك جەڭچىسى بىلال نازىمنىڭ غەزەللىرىنى ئاھاڭغا سېلىپ ئېيتىشقا باشلىدى:

دىلرابا، مەن زارىنىڭ كۆڭلىنى سەن شاد ئەيلىگىن،
يۈزتۇمەنمىڭ قايغۇدىن بىر يولى ئازاد ئەيلىگىن.
كۆپ رەقىب تەنە ئېتىپ خۇنابە يۇتتۇردى ماڭا،
ئادىل ئولساڭ ئول دۇشمەننى قەتلى جاللات ئەيلىگىن.
بادە بەرگىل، سېغارۇر قويماي بىلالى قەترەئى،
ھەم بۇزۇلغان كۆڭلىنى مەي بىرلە ئاباد ئەيلىگىن.

نودەر گاڭگۇڭ دۇتار چېلىپ ناخشىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتىۋاتقاندا، ئۇنىڭغا تەڭكەش قىلىپ ساز چالغان سىيىت نوچى بىلەن بىرگە 20 ياشلار چامىسىدىكى بىر يىگىت تەمبۇرىنىڭ تارىغا ناخۇننى شۇنچىلىك ماھىرلىق بىلەن چېكىۋاتاتتى. مانا بۇ تەمبۇرچى بولسا، ئىلىدىن يېڭىدىن يېتىشىپ چىققان ھۇسەيىن تەمبۇر ئىدى. ئۇ ياش تۇرۇپلا ناخۇننى چېكىپ چېلىش، ئەركىلىتىپ چېلىش قاتارلىق ئۇسۇللارنى ئىجاد قىلىپ، ئۆز ئۇستازلىرىنى تاڭ قالدۇرۇۋاتقان ياش تەمبۇرچى ئىدى. ئۇنىڭ تەمبۇرنى بۇنداق ۋايىغا يەتكۈزۈپ چېلىشلىرى ھەركىمنىڭ تاڭ قالدۇراتتى. تەمبۇر، راۋاب ۋە دۇتارلارنىڭ ساداسى، نودەر گاڭگۇڭنىڭ ياڭراق ئاۋازى بىلەن قوشۇلۇپ، ئىلى دەريا ۋادىسىنى زىلزىلىگە سالدى. مۇڭلۇق كۈي ـ غەزەللەر بىلەن سۇنۇق كۆڭۈللەر شاد بولدى ۋە پۈتۈن تەبىئەتكە جانغا جان قاتتى. جىمجىت ئېقىۋاتقان دەريا سۈيى جۇشقۇنلاپ، مەۋج ئۇردى، دىلمۇڭ تاغلىرىدىن ئەسكە شامال دەرەخزارلىقنى جانلاندۇردى. تېرەك شاخلىرىغا قونغان بۇلبۇللار، سازلارنىڭ كۈيىگە جۇر بولۇپ، خەندان ئۇرۇپ سايرىدى.مۇقام، داستان ۋە مەرغۇللىرىنغىچە ۋايىغا يەتكۈزۈپ چالغان سازەندىلەر ئاخىرى توختىدى. لېكىن، سەدىردىن پورەك، ئورنىدىن دەرھال تۇرۇپ، تەكەللۇپ بىلەن، سىيىت نوچىنى نەق مەيداننىڭ ئۆزىدىلا قوشاق توقۇپ، راۋاب چېلىپ، يەككە پەيزى قىلىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلدى ۋە كۆپچىلىكمۇ بىردەك چاۋاك چېلىپ ئالقىشلىدى. شە ـ شەدە راۋاب چېلىپ، قوشاق قېتىپ تەجرىبىلىك بولۇپ كەتكەن سىيىت نوچى، ھال تارتىپ ئولتۇرمايلا، گاچچىدە قۇچىقىدىكى راۋابنى قولىغا ئېلىپ مەيدىسىگە تىرەپ، تارغا زەخمەك ئۇردى .راۋابنىڭ تارىسىدىن چىقىۋاتقان ئەزگۇ كۈي سورۇن ئەھلىنىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالدى. نېرىدىكى سۈپ ـ سۈزۈك بۇلاق سۈيىنىڭ شىلدىرلاۋاتقىنىدەك شوخ ـ يېقىملىق، تاڭ ساباسىدەك ئەركىن ئاۋازى بىلەن قوشاق قاتتى:

سورۇن قىپتۇ بەگ-غوجاملار،
دەريا بويىدا.
خالايىقمۇ توپلىشىپتۇ،
ياداڭ باغرىغا.
نودەر بىلەن سىناشماققا،
مېنى چىللىدى.
قايداق قىلاي؟ چارەسىزلىك،
يۈرەك تىلغىدى.
شۇ تەۋەررۇك راۋابىمنى،
باغرىمغا باستىم.
ئەزىم ئىلى دەرياسىغا،
مۇڭلىنىپ باقتىم.
شۇ ئەسنادا مەسئۇت ئەپەندى،
خىزىردەك كەلدى.
ئەل ھۆرمىتى - ئالقىشلاردا،
كۆڭۈللەر كۈلدى.
ناۋاتتەك شۇ بەلەن سۆزلەر،
يۈرەككە ياقتى.
قېرىنداشلىق مېھرى خۇددى،
سەل بولۇپ ئاقتى.
خۇشاللىقتا راۋابىمنى،
قولۇمغا ئالدىم.
كۆڭلۈمدىكى سۆزلىرىمنى،
قوشاققا قاتتىم:
ئالتە شە(ھەر)لىك، ئىلىخولۇق،
ھەممىسى تۇغقان.
بۇزالمايدۇ بۇ رىشتىنى،
ھىيلىگەر شەيتان.

راۋابنىڭ ياڭراق ساداسى بىلەن سىيىت نوچىنىڭ يۈرەككە داۋا ئاۋازى تېرەكلىكتىن كۆتۈرۈلۈپ، كۆڭ قەرىگە شۇڭغۇۋاتقان چاغدا، يىراقتىكى يارنىڭ باغرىدىكى «كولوسسېئۇم»نىڭ ئەتراپىدىكى ئادەملەر بارا - بارا شالاڭلىشىپ، ئازلاپ كەتكەن ئىدى. پەقەت ئويۇننىڭ مېھرىدىن كېچەلمەيدىغان بىرقانچە كىشى پىژ-پىژ ئاپتاپتا قاق بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىغا باقماي، «كولوسسېئۇم»نىڭ ئەتراپىدا پەرۋانىدەك پىرقىراپ يۈرەتتى. چۈنكى ئۇلار ئۇمىدىنى يوقاتمىغانلاردىن ھېسابلىناتتى. گەرچە تېرەكلىكتىن كەلگەن خەۋەرچى قۇشلار ئۇلارغا، ئىككى نوچىنىڭ مۇشتلاشمايدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ يېقىن ئۇرۇق - تۇغقاندەك بىر يەردە ئولتۇرۇپ، ساز چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ، مەشرەپ ئويناۋاتقانلىقىنى ئېيتقان بولسىمۇ، پۈتۈن پىكىر- خىيالى پەقەت شۇ مۇشتلىشىشنى كۆرۈشتىلا بولغاچقا، بۇ قاقاس ئويمانلىقتىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى كۆزىنىڭ خۇنى قالمىغان، مۇكچىيىپ دوك

بولۇپ كەتكىنىگە قارىماي بۇ «ئويۇن»نى كۆرۈشـــكە كەلگەن ئاقســـاقاللىق بوۋاي، قولىدىكى تولا ســـلاۋىرىپ يۈزى ســـىلىقلىنىپ، پارقىراپ كەتكەن ھاســـســـنى خۇددى ئۆزىنىڭ جىنى قولىدا تۇتۇپ تۇرغاندەك چىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ: ـ «باي باينىڭ قۇياشـى، مۇسـاپىرنىڭ غېرىب ئاداشـى» دېگەن دەل مۇشـۇدە. بۇ نودەر دېگەننىڭ ھېچنېمىسـى يوق بىر يېتىم. ئۇنداق بولغاندىكىن سـىيت نوچىدەك بىر مۇسـاپىر بىلەن، بىردەمدىلا چىقىشـىپ ئاغىنە بولۇپ كەتكەن گەپ. ئۇنىڭ ئۈسـتىگە بۇ قىزىق ئويۇننى بۇزۇۋەتكەن مەســـئۇت دوختۇرمۇ بىر باي، بۇنداق بولغاندىكىن ســـورۇندىكى باي ـ غوجاملارمۇ ئۇنىڭ سـۆزىنىڭ ئۈسـتىگە سـۆز قىلالماي جىم ئولتۇرغان گەپ. ھەي، شـۇنچە ئۇزاق يەردىن ئاۋاره بولۇپ، بۇ تاماشـانى كۆرەمىزمىكىن دېســەك، بۇ ئويۇنمۇ بىزگە نېســىپ بولماپتۇ. بولغۇلۇق يەنە بىزدەك گادايلارغا بولدىده،ـ بوۋاي مۇشـۇ سـۆزلەرنى دەۋاتقاندا قىزىق ئاپتاپتا كۆيۈپ كۆسەيگىلا ئوخشاپ قالغان، ئوتتۇرا ياشـلاردىكى بىر شـاپ بۇرۇت ئادەم، بوۋاينىڭ چىشـلىرى چۈشـۈپ كالاچتەك ماكچىيىپ كەتكەن ئاغزىغا قانداقتۇر بىرنەرســنى يېگۈزۈپ، يەنە بىر نەرســنى چىقىرىۋالىدىغاندەك دىققەت بىلەن تىكىلىپ قاراپ تۇراتتى. شۇ ئارىدا، بېشىغا مايلىشىپ كەتكەن شاپاق دوپپىسنى باستۇرۇپ كىيىۋالغان تاز چىراي، 20 ياشـلاردىكى ئوتتۇرا بوي بىر بالا، پۇتىنى پۇراپ تۇرغان ئىتنىڭ بېقىنىغا «چاخە قانجۇق» دەپ، زەردە بىلەن بىر تېپىك تىپىپ، ئىتنى كاڭشـــتىۋەتكەندىن كېيىن، بوۋاي بىلەن شـــاپ بۇرۇت ئادەمنىڭ ئالدىدا، ئۆزىنى تېخىمۇ سالماق، تېخىمۇ كۈچلۈك ۋە قۇدرەتلىك كۆرسەتمەكچى بولغان بىر كىشىدەك، ئۆزىنى رۇســـلاپ تۇرۇپ، تەمكىن قىياپەتتە،ـ ئادىلبەگنىڭ ھالىغا ئېچىنىمەن. ئۆزى يامۇلنىڭ مەنسـەپدارى تۇرۇقلۇق مۇشـۇنچىلىك بىر ئىشـنى باشـقا ئاچىقىشـقا قۇدرىتى يەتمەپتۇ. يەنى گەپنىڭ ئوچۇقىنى ئېيتســـام، كەمبەغەللەرنىڭ بالىلىرى ئۈچۈن ھەقســـز مائارىپنى يولغا قويىمەن دەپ، ئاۋاره بولۇپ يۈرگەن مەسئۇت دوختۇرغا گېپىنى ئۆتكۈزەلمەپتۇ. بۇنىڭ بىلەن بولغۇلۇق يەنە بىزدەك گادايلارغا بولدى. ئويۇن كۆرىمىز دەپ، شـــۇنچە يەردىن ئاۋاره بولۇپ، بۇ دوزاختەك قىزىپ كەتكەن يار باغرىغا كېلىپ، ھېچنېمىدىن ـ ھېچنېمە يوق ئاپتاپتا كۆســـەيدەك كۆيۈپ كەتتۇق. ئەمما، ئەزىرايىل خۇدا، مەن سىلەرگە دەپ قويماي، بۇ ئىش مۇنداق ئاسان تۈگىمەيدۇ. ئىككى گاڭگۇڭ مۇشـتلاشـمىغىنى بىلەن بەگ بىلەن دوختۇر مۇھەققەق مۇشـــتلىشـــىدۇ. جېنىمىز مۇشـــۇ ئاجىز تېنىمىزدىلا بولســـا، تېخى ئۇ ئىككىسـىنىڭ مۇشـتلاشـقىنىنى مۇشـۇ يەردە كۆرىمىز. دوختۇر جىم تۇرسـىمۇ، ئادىلبەگ جىم تۇرمايدۇ. ئۇ چوقۇم دوختۇردىن بۇ سـەتچىلىكنىڭ سـورىقىنى قىلىدۇ،ـ دېدى. ئىككى كۆزى خۇنۇك ئاقساقال بوۋاي بىردىنلا ئەقلىگە كەلگەندەك قىلىپ، سـۆز قاتتى ـ گېپىڭنىڭ ئۇرانىدىن قارىغاندا، جېدەلنىڭ چوڭى ئالدىمىزدىكەنده. بوپتۇ، بېشىمىز ئامان بولسىلا، مۇشتلاشنى بۇگۈن كۆرەلمىسەك، باشقا كۈنى كۆرەرمىز. مەيۇســـلەنمەڭلار ئوغۇللىرىم. بۇ يەردە تۇرۇۋەرمەي، كېتەيلى،ـ دەپ، ھاســـســـنى يەردىكى شـــورلۇق توپىغا كۈچەپ تىرەپ تۇرۇپ، ئادەملەرنىڭ ئىزى بىلەن تولۇپ كەتكەن تۈپىلىق يولغا قاراپ كېتىپ قالدى. شـــۇ ئەســـنادا تاز چىراي بالا، شـــاپ بۇرۇت ئادەمگە قاراپ ـ بىزنى ھەقاچان تېرەكلىكتىكى ســـورۇنغا يېقىن كەلتۈرمەيدۇ. شـــۇڭا ئۇدۇل يارداڭلىقنىڭ تۇمشـــۇقىغا بارســـاق، بولۇق ئېگىز ئۆســـكەن چۆپلۈكنىڭ ئارىسىدا ھېچكىم بىلمەيدىغان بىر بۇلاق بار. شۇ يەرگە بېرىپ راسا پىلەكچىلەپ ئىككىنى ئۇراپ چېكىپ، ئۆزىمىزنى ئەرشـئەلانىڭ قەرىده كۆرمەمدۇق، تېخى مۇشـتلاشـنىڭ چوڭى شـۇ يەردىمۇ،ـ دەپ گەدىنىنى قاشـــلاپ تۇرۇپ، ئۆزىنى كۈلكىگە زورلاپ ھىجايدى. ئۇلار تۈپىلىق يولدا كېتىۋاتقاندا، ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان ئىت تىللىرىنى ئىككى غېرىچ ساڭگىلىتىپ، ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ، ئاتەشـتەك ئاپتاپنىڭ ئەپتىدىن قىزىپ ئوت يېنىپ تۇرغان تۈپىنىڭ ئۈســـتىده تىكاكلاپ ئاران مېڭىپ كېتىۋاتاتتى. تۈپىلىق يولدا ئادەملەر بىلەن ئىتلارنىڭ ئىزلىرى بىرـ بىرىگە ئارىلىشـــىپ كەتكەن ئىدى. ئارىدىن بىر مەھەل ئۆتكەندىن كېيىن يىراقتىن ئاڭلىنىۋاتقان بىر يۈرۈش ئىلى خەلق ناخشىلىرىنىڭ ياڭراق ساداسى بارا ـ بارا ئۆچۈشكە باشلىدى.

قاپقارا قوي كۆزلۈگۈم،
جېنىم پىدا بولسۇن ساڭا.
جېنىدىن كەچكەن سەتەڭلەر،
ئاشنا بولسۇن ۋاي ساڭا.

قاپقارا قوي كۆزلۈگۈم،
ئەگمە قېشىڭنى ئاي قىلىپ.
جاننى ئالغان كۆزلىرىڭ،
يىغلاتتى يادىمغا يېتىپ.

مانا ئەمدى ساز ۋە ناخشىلارنىڭ، كۈلكە ـ چاقچاقلارنىڭ ئاۋازى پۈتۈنلەي بېسىققان ئىدى. دەريا سۈيى بولسا، قۇياش ئوتشارىدەك بولۇپ پەسلەۋاتقان تەرەپتىكى تېرەكلىكلەر، تاقىر ئېتىزلىقلار ۋە تاشلىق سايلارنى يانداپ لەرزان ئېقىپ كېتىۋاتاتتى. كەچكى قۇياشنىڭ بەدەخشان ياقۇتىدەك قىزىرىپ تولغان يۈزىدىن چېچىلغان نۇر چەشمىلىرى دەريا سۈيىنى ئالتۇن بېلىق رەڭگىگە كىرگۈزۈۋەتكەن ئىدى. دىلمۇڭ تاغلىرىدىن كېلىۋاتقان سەلكىن، دەريا يۈزىدە گويا بېلىق قاسراقلىرىدەك ئۇششاق دولقۇنلارنى پەيدا قىلماقتا ئىدى ۋە دەريا لېۋىدىكى پاكار، تاقىر ئۆسكەن ئوت ـ چۆپلەرنى، تېرەكلەرنىڭ توپا ـ چاڭ باسقان ياپراقلىرىنى يەڭگىل يەلپۈۋاتاتتى. كۈندۈزى دوزاختەك قىزىپ، قىيامەت قوپقان بۇ ماكان، ئەمدىلىكتە سۈكۈنات ئىچىدە پىنهان ئۇيقۇغا پاتقانىدى.

مەسىئۇت ئەپەندى ئالدىدىكى سىركايىنى قولىغا ئېلىپ، سىنچاينى بىر ئوتلۇۋالغاندىن كېيىن، كاللىسىدىن ئۆتكۈزگەن دەريا بويىدىكى ئاشۇ ۋەقەلەرنىڭ جەريانىنى ۋە ئاشۇ كۈندىكى ئاجايىباتلارنى ھەم قىسقا ھەم مېغىزلىق قىلىپ، شۇنچىلىك ئوبرازلىق ئىبارىلەر بىلەن ئىپادىلەپ بەردىكى، خۇددى ئابدۇمۇتائالى خەلىپە شۇ سورۇندا ئۆزىنى باردەك ھېس قىلىپ قالغان ئىدى. دەرۋەقە، مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ كۆرسەتكەن پىداكارلىقى، جۈرئەتكارلىقى، سەمىمىيەتلىكى ھەرقانداق ئادەمنى تەسىرلەندۈرمەي قالمايتتى. بولۇپمۇ سورۇن ئەھلىنى قايىل قىلىش ئۈچۈن سۆزلىگەن تارىخىي ھېكايىلىرىنىڭ شىددەتلىك ئېقىمى، ئۇنىڭ يۈرەك تومۇرلىرىدىكى قانىنىڭ ئېقىمىغا تەققاس ئىدى. شۇ ۋەجىدىن، بۇنداق جىددىي ۋەقەگە نىسبەتەن ئابدۇمۇتائالى خەلىپە ئۆز كۆزقاراشلىرىنى بايان قىلماي تۇرالمىدى ۋە مۇنداق دېدى: «مۇشۇ زاماندا تۇرۇپ خەلقنىڭ جاھىلىيەت ئىچىدە قىلىپ، تەشكىللەنگەن ئاساستا ئەنە شۇنداق پائالىيەتلەرنى قىلىشى ۋە بۇنداق جاھىلىيەت تۈسىنى ئالغان پائالىيەتلەرگە شۇ قەدەر ھېرىسمەن بولۇشى ۋە ئۇنىڭدىن زوقلىنىپ، خۇشاللىنىشى شۇ ئاۋام ـ خەلقنىڭ ئەڭ قورقۇنچلۇق ھالىغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى روشەن رەۋىشتە كۆرسىتىپ بېرىدۇ. شۇنداقتىمۇ بىز ھەرگىز ئۈمىدىمىزنى ئۈزمەيمىز. ئۆزىمىز توغرا دەپ چىققان يولدىن يانمايمىز. توغرا يولدا ماڭغانلارنىڭ كۈچ ـ قۇۋۋىتى ھېچبىر زامان تۈگەپ قالغان ئەمەس. بۇ يولدا ماڭغانلار ئۆلۈپ كەتسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئىزلىرى ھەرگىز ئۆچمەيدۇ. ئەركىنلىك. ھۆرلۈك ۋە ئۇسۇلى جەدىدچىلىك ئۈچۈن ئاتلانغان ھەركىمنىڭ كۈچى قۇللۇققا مايىل بولغان مىڭلارچە سۈكۈتتە ئولتۇرغانلارنىڭ كۈچىدىن قۇدرەتلىكتۇر. بۇ مىللەتنىڭ ھازىرقى ھالى بىر ئۈچۈم ئادەتتىكى پۇرسەت پەرەزلەر ئۈچۈن ئەڭ سەلتەنەتلىك دەۋرنى ھازىرلاپ بەرگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئادىلبەگدەكلەر ئۆزلىرىنى بىلىمدان چاغلاپ، ئۆزىدىن باشقىلارنىڭ ھەممىسىنى ‹دەريانىڭ ئاپىرىپ سۇغارماي ئەكەلگىنى بولىدۇ› دەپ ئويلاپ، ئۇدۇل كەلگەن يەردە ئات چاپتۇرۇپ يۈرۈيدۇ ۋە

ئەلنىڭ بېشىدا ياڭاق چېقىپ ئۆتىمەن دەپ خام خىيال قىلىۋاتىدۇ. بۇنداق ئىنسانلار ئۆزىنىڭ كۆڭلىنى خوش ئېتىش ئۈچۈن ۋە ئۆز مەنپەئەتى، ئابرۇيى ئۈچۈن ھەرقانداق رەزىللىكنى قىلىشتىن يانمايدۇ. ئەمما، ئۇلار ئۆزىگە ھامان قارشى چىقىدىغان سىزدەك جۈرئەتكار ئىنسانلارنىڭ بولۇشىدىن ئۆلگۈدەك قورقىدۇ. ھەمدە باشقىلارنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتىشنى ۋە باشقىلارنىڭ مەنپەئەتىگە، ئەركىنلىكىگە زىيان سالىدىغان ئىشنى ھېچبىر زامان ئىستىمەيدىغانلىقىمىزنى ۋە ئۆزىمىز ئۈچۈن باشقىلارغا زۇلۇم قىلمايدىغانلىقىمىزنىمۇ بىلىدۇ. بىر جۈملە سۆز بىلەن ئېيتقاندا ھەقىقەتنىڭ بىز تەرەپتە ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنى كۆزدىن يوق قىلىش ئۈچۈن پەيت كۈتۈۋاتىدۇ، سەۋر قىلىۋاتىدۇ. بولۇپمۇ سىزنى يوقىتىش ئۈچۈن چوقۇم ئەپچىل چارىلەر ئۈستىدە ئويلىشىۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. بايلىق، ھوقۇق، ئابرۇي ۋە ئۇنىڭدىن باشقا ھەسەت، قىزغانچۇقلۇق، تۇگىمەس - پۈتمەس بەسلىشىشلەر ئۇلارنىڭ روھى دۇنياسىنى چىرمىۋالغان بولۇپ، ئۇلار بۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئورنىغا، ئاشۇ ئىللەتلەرنىڭ قۇلى بولۇپ، شۇ ئىللەتلەرنىڭ بويۇنتۇرۇقى بىلەن ئەتراپتىكى ئىلغار پىكىردىكى زىيالىيلارنى كۆزدىن يوقىتىشنى مۇتلەق ئويلايدۇ. بىراق بۇ تۈيغۇسىزلىقنىڭ، بىلىمسىزلىكنىڭ، قابىلىيەتسىزلىكنىڭ، تەييارغا ھەييار بولۇشنىڭ بەدىلىنى ھامان ئۆتەيدۇ. ھەقىقىي ئىنسان بولماق ھەقىقەتەن قىيىن بىر سەنئەت. توغرا سۆزلەش، توغرا پائالىيەت قىلىش، توغرا يولدا مېڭىش، ياخشىلىق قىلىش ۋە باشقىلارنىڭ ئىشەنچىسىگە مۇيەسسەر بولۇش، مەرھەمەتلىك، ۋىجدانلىق بولۇش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئىنسان بولۇشنىڭ شەرتلىرى. يەنە ئەڭ مۇھىم بىر شەرت شۇكى، ئۇ بولسىمۇ ئۆزىنى بىلىش، ھەددىدىن ئاشماسلىقتۇر. بىز دۇشمەنلىرىمىزگە قارشى ھەرىكەتكە ئۆتكەندە، ئۇلار قوللانغان ئۇسۇل بويىچە قارشى تۇرمايمىز. ئەگەر شۇنداق قىلىدىغان بولساق ئۆز ۋىجدانىمىزغا يۈز كېلەلمەي قالىمىز. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئۇسۇللىرى شۇنچىلىك قەبىھ، شۇنچىلىك رەزىلكى، بۇنداق ئۇسۇل پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ ۋىجدانىغا خىلاپ ۋە دۇشمەندۇر. جانابى ھەق بىزگە ئىككى كۆز بەرگەن، ھەقىقەتنى كۆرۈش ئۈچۈن، ئىككى قۇلاق بەرگەن خەلقنىڭ ئاھ - زارلىرىنى ئاڭلاش ئۈچۈن، ئەڭ مۇھىمى بىزگە ئەقىل بەرگەن، تەپەككۇر قىلىپ، ئادىل ھۆكۈم چىقىرىش ئۈچۈن. دەرۋەقە، بۇ ھايات بەكمۇ قىسقا. ۋەھالەنكى، ئىنسانلار بۇ قىسقا ھاياتنى قەدىرلىمەي ۋە ھېچقانداق بىر ياخشى ئىش قىلماي تۇرۇپلا ئۆلۈپ كېتىدۇ. بەزىلەر تېخى بۇ دۇنيادا ھېچ ياشىمىغاندەك ئۆتۈپ كېتىدۇ. يەنە بەزىلەر شۇنچە ياخشى ئىشلارنى قىلىپ تۇرۇپ، ھېچقانداق بىر ياخشى ئىش قىلمىغانلىقىدىن زارلىنىدۇ. مەسىلەن خوجا ئەھمەد يەسەۋىمۇ بۇ ھاياتتا ھېچقانداق بىر ياخشى ئىشنى قىلالمىغانلىقىدىن زارلىنىپ مۇنداق ئېيتقان ئىكەن:

كۆزۈم يۇمۇپ تا ئاچقۇچە يەتتى ئاتمىش،
بىلىم باغلاپ مەن قىلمىدىم بىر ياخشى ئىش.

مەن بولسام مۇشۇ داۋالغۇپ تۇرىدىغان دەۋرگە قاراپ مۇنداق خىتاب قىلىمەن:

قەدىردانىڭ بولمىسا،
قەدىر بىلمەس ھېچ كىشى.
قەدىر بىلمەس كىشىنىڭ،
سېنىڭ بىلەن نېمە ئىشى.

يېغىپ ئېيتىسام ئۇكام مەسىئۇت قىلىدىغان ئىشلىرىمىز تېخى ئالدىمىزدا. بۇندىن كېيىن ماڭىدىغان

يولىمىزنىڭ تېخىمۇ مۇشەققەتلىك ۋە خەتەرلىك ئىكەنلىكى ئاشۇ نۇر چېچىپ تۇرغان قۇياشتەك روشەن ئايان بولۇپ تۇرماقتا».

بۇ چاغدا قىرائەتخانىغا هويلىدىكى ئالما شـــاخلىرىدا تۇرۇپ قالغان قارلاردىن جىلۋىلەنگەن قىش قۇياشىنىڭ رەڭلىك نۇرلىرى چۈشۈپ تۇراتتى، دېرىزىدىن ئۈدۈل چۈشۈۋاتقان يالتىراق نۇر سىزىقچىلىرى كىتاب جازىســىدىكى خىلمۇخىل كىتابلارنى، راهىلە ئۈســتىدىكى قۇرئان كەرىمنى، شــىرە ئۈســتىگە ســېلىنغان داســتىخاننىڭ رېشــىلىيەلىرىنى، مەخمەل كۆرپىنىڭ چۆرىلىرىگە ئېلىنغان زەدىۋاللارنى يالتىرىتىۋەتكەن ئىدى. مەســئۇت ئەپەندى ئەمدى ۋاقتىنىڭمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالغانلىقىنى، چۈشــتىن كېيىن ئۆيىدە مۇهىم ئۇچرىشــشــلىرىنىڭ بارلىقىنى ئېيتىپ قايتىشــقا تەرەددۇت قىلدى. ئابدۇمۇتائالى خەلىپەنىڭ شۇنچە زورلاشلىرىغا، لايىقىدا جاۋاب بېرىپ، ئۆيىدىن خوشلىشىپ چىقتى.

مەسئۇت ئەپەندى بۇگۈنكى سۆهبەتتىن ناهايىتى مەمنۇن بولغان ئىدى، بولۇپمۇ ئۇستازىنىڭ قىممەتلىك پىكىر ۋە تەلەپلىرىنى ئاڭلاپ كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ قالغان ئىدى. ئۆزىنىڭ قىممىتىنى تونۇپ يېتىپ، ئىچىدە ياخشــلىق ۋە ئۈمىدنىڭ ئۇرۇقلىرى تېخىمۇ بىخلىنىشــقا باشــلىغان ئىدى. ئۇ ياخشــى ئىنســان بولۇشنى ئەمەس، بەلكى ئاكتىپ ياخشىلاردىن بولۇشقا تىرىشاتتى ۋە بۇنى ئۆزىنىڭ مۇقەددەس بۇرچى دەپ بىلەتتى. هەققى ئاكتىپ ياخشــلار بولســا، كۆپ ئادەملەر قىممەت بېرىپ كېلىۋاتقان ۋە ئۆزىنىڭ ئەزىز تەنلىرىنى، مۇقەددەس روهلىرىنى قۇللۇققا مەجبۇرلاۋاتقان ئاشۇ راهەت ـ پاراغەتكە، بايىاشاتلىققا، ئەيشــى ـ ئىشــرەتكە، مەرتىۋە ـ مەنســەپلەرگە، قىيا ـ چىيا ۋە گۈلدۈر ـ قاراس چاۋاكلارغا، لاك سۈركەلگەن لەۋلەرگە، كۆزنى قاماشــتۇرىدىغان كىيىم ـ كېچەكلەرگە، هەشــەمەتلىك داچىلار قاتارلىق ماددىي هەۋەسلەرگە پىسەنت قىلمايدىغان بولىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ نەزىرىدە بۇلار ئەڭ كىچىك بىر قىممىتىمۇ يوق ئەرزىمەس نەرســىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. بىر ئادەم قانچىلىك بىلىملىك بولســا بولســۇن، هايات قارىشــى، كىشــلىك مۇناســىۋىتى، ئىجتىمائىي ئورنى ئاشــۇ قورســاقتىكى بىلىمگە تۇشــلۇق بولمىســا ۋە ئۆزىنىڭ ئىش ـ هەرىكەتلىرىمۇ ئاشــۇ بىلىمگە يارىشــى ئاكتىپ بولمىســا، ئۇ ئادەمنىڭ ئادەتتىكى بىرسىدىن هېچقانداق پەرقى بولمايدۇ.
مەســئۇت ئەپەندى ئابدۇمۇتائالى خەلىپەنىڭ ئۆيىدىن ئايرىلىپ كوچىغا چىققاندا كۈن تىك ئۆرلىگەن ئىدى، ئاسماندا قۇياشتىن باشقا هېچنېمە يوق بولۇپ، خۇددى ئايدۆڭ مەهەللىسىنىڭ چېۋەر ئاياللىرى ســىنكىدە بويۇۋەتكەندەك كۆپكۆك ئىدى. ئەتراپتىكى ئاپاق قارلار كۈن نۇرىدا چاقناپ، ئۇنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرۇۋەتكەن ئىدى. ئۇ پەيدەك يېنىك قەدەملەرنى ئېلىپ، ئابدۇمۇتائالى خەلىپەنىڭ دەرۋازىسىدىن ئۇزاپ كېتىۋاتقاندا مەهەللىدىكىلەر ئۆيلىرىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ، ئۈستىدىكى قارلارنى تازىلا پ بولغان ئىدى. دەرۋازىلارنىڭ گەرنىزلىرىدىن ساڭگىلاپ تۇرغان مۇزلار ئېرىپ ئاســتا ـ ئاســتا كىچىكلەۋاتاتتى، ئاق تېرەكلەرنىڭ شــاخلىرىدىكى قارلار كاللەك ـ كاللەك بولۇپ يەرگە چۈشــۈپ، پاختىدەك توزۇپ كېتىۋاتاتتى. نېرىدىكى دەرۋازىنىڭ ســۈپىســىنىڭ ئۈســتىگە چىقىۋالغان بىر مۇشــۇك ئۈچىســىنى ئېرىنچەكلىك بىلەن يالاۋاتاتتى. ئاۋۇ تەرەپتە بىرنەچچە قاغا قارنىڭ ئاستىغا كۆمۈلۈپ قالغان بىرە پارچە يەيدىغان نەرســىنىڭ بارلىقىنى بىلىپ قالغانمۇ قانداق، قارنىڭ ئۈســتىنى بىرلىرى كۈچەپ تاتىلســا، يەنە بىرلىرى جانلىنىپ ســەكرەشــمەكتە ئىدى. يەنە بىر قاغا يول ياقىســىدىكى ئاق تېرەكنىڭ بىر تال قۇرۇق شــېخىغا قونۇپ «قاق... قاق...» قىلىپ، مەســئۇت ئەپەندىنىڭ ئارقىســىدىن ئۈزۈتۈپ قالغان ئىدى. توغرا، تەبىئەتتىكى هەر پەســــلىنىڭ، هەر ئىقلىمنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاهىدىلىكى ۋە ئۆزىگە تۇشــلۇق خېرىداری بار. باهار پەسلى بولسا بۇلبۇللارنىڭ يېقىملىق سايراشــلىرى، رەڭگارەڭ گۈللەرنىڭ پورەكلىشى بىلەن ئۆز گۈزەللىكىنى نامايان قىلىپ، كىشىلەرگە ئېستېتىك زوق ئاتا قىلىدۇ. ۋەهالەنكى،

قىش پەسىلى يۇقىرىقى گۈزەللىكلەردىن مەھرۇم قالغان، ئەمما بۇ پەسىلنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق پەيزى بولغاچقا، كەيپىنى قاغىلار سۈرىدۇ، قىشنىڭ سەلتەنىتى قاغىلارغا ئائىت، قاغىنىڭ قاقىلداشلىرى كۈچەيگەندە بۇلبۇلنىڭ يېقىملىق نىداسى پەسىيدۇ ۋە ئۆزىنى چەتكە ئالىدۇ. قىشنىڭ جۈدۈنلىرىنىڭ ئالامەتلىرى، كۆڭۈلسىز ھادىسىلەر ئىنسانغا بىر ئېستېتىك زوق بەرمەيدۇ. ئەمما، قارىنىڭ يېغىشىدا ئاجايىپ بىر ھېكمەت بار، ئۇنىڭ يېغىشى ئادەمنىڭ كۆڭلىدە باشقا بىر تۇيغۇنى پەيدا قىلىدۇ. بەجايىكى ئاپئاق قاناتلىرىنى ئۇستىمىزدە يېيىپ تۇرغان پەرىشتىدەك، تەبىئەتتىكى بارلىق پاسكىنچىلىقلارنىڭ ئۇستىنى ئاپئاق گەۋدىسى بىلەن ياپىدۇ. قار ھەقىقەتەن يېقىملىق، ھەقىقەتەن گۈزەل ۋە پاك. ئۇ يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇرغان باھارنىڭ خەۋەرچىسى، شۇنداقلا ئۈمىد مەكتىپىنىڭ پاك يۈزى.

مەسئۇت ئەپەندى بۇ يىل ئۈمىد مەكتىپىنى سېلىش بىلەن ئالدىراش بولۇپ كېتىپ، كۈن ۋە ئايلارنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنىمۇ تۇيماي قالغان ئىدى. توڭلار ئېرىپ ئەگىز سۈيى سەل بولۇپ ئاققان مەھەللىلەرمۇ ۋە رىزىنكا ئۆتۈكنىڭ قونجىغچە كېلىدىغان پاتقاق ئىچىدە قالغان خىتاي بازىرىمۇ؛ ئەمەل كېرىپ، ئەيلەۋاتقان كالا تېرىسىدەك لۆمۈلدەپ كەتكەن دەرۋازىسى ئالدىمۇ؛ ئۆرۈك، شاپتۇل ۋە تاشئالمىلار رەڭگارەڭ چېچەك ئاچقان باغلارمۇ؛ شاھباغلاپ كەتكەن شېرىنگۈل ۋە سەكسەنساپاق گۈللەرنىڭ جانغا ئارام بەخش ئېتىدىغان ھىدى گۈپۈلدەپ كېلىدىغان تام تۈۋلىرىمۇ ؛ تاختا- تاختا ئېتىزلاردىكى ئالتۇن باشاقلارنى بىرياقتىن ئوراپ، بىرياقتىن قىزلارنىڭ ئۇزۇن ئۆرۈمە چاچلىرىدەك چىرايلىق ئىشلىگەن باغ بىلەن باغلاۋاتقان دېھقان يىگىت ۋە قىزلارمۇ؛ دۆۋە - دۆۋە بۇغدايلار تېپىلىپ، سورۇلۇۋاتقان خامانلارمۇ؛ گۈل- چېچەكلەر سارغىيىپ، تېرەكلەر غازاڭ تۆكۈپ قىپىالىڭاچ بولۇپ كەتكەن قورۇسىمۇ ئۇنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمىگەن ئىدى. ئەنە شۇ تەرىقىدە باھار، ياز ۋە كۈز ئايلىرى ساقىغان يۇلتۇزدەك تېز ئۆتۈپ كەتكەن ئىدى. مانا ئەمدى قىش ئايلىرى باشلانغان چاغدا غۇلجىنىڭ ئۈچدەرۋاز مەھەللىسىدىكى ئۈمىد مەكتىپى پۈتۈپ، تام مەشلەرگە ئوت يېقىلغاندىلا بىر يىلنىڭ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى پەرق ئەتكەن ئىدى. بۇ يىل ئۇنىڭ ئۈچۈن شۇنچىلىك جاپالىق ئەمما شۇنچىلىك مەنىلىك يىل بولدىكى، پۈتۈن ئەقلى - ھوشى مۇشۇ ئۈمىد مەكتىپىنى پۈتتۈرۈشتىلا قالغان بولغاچقا، باشقا ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلۈش ئۇنىڭ ئەقلىنىڭ ئۈچىغىمۇ كەلمىگەن ئىدى. ھەتتا ئاكىسى زەيناۋىددىننىڭ چارۋىچىلىق ۋە تېرە مەھسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىش ۋە سېتىش تىجارىتىنىڭ رونىق تېپىپ ۋە سابىرى ئائىلىسىنىڭ تىجارەت ئىشلىرىنىڭ كۈندىن - كۈنگە كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، ئائىلىسىنىڭ ئۆزىنىڭ يارىدىمگە ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، بارلىق ئەقلىي ۋە جىسمانىي كۈچىنى يەنىلا مۇشۇ ئۈمىد مەكتىپى ئۈچۈن ئاجراتقان ئىدى.

ئۈچدەرۋازىدىكى ئۈمىد مەكتىپىنىڭ قورۇسىدا ئاستى - ئۈستى تاختايلىق ئالتە ئېغىزلىق سىنىپ ۋە ئىككى ئېغىزلىق دوستۇرخانىدىن تەركىب تاپقان يىپىيگى بىناسى قەھرىتان قىشنىڭ ئادەمنىڭ تومۇرىدا ئېقىۋاتقان قاننى توڭلىتىۋېتىدىغاندەك سوغۇقىدا بەھەيۋەت قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. كىرپىكلىرى قىروۋ باغلاپ، ئىككى مەڭزى بويىۋالغاندەك قىزىرىپ كەتكەن ئۈمىد مەكتىپىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى مەكتەپ دەرۋازىسىدىن كىرىۋاتقاندا، ئۆزلىرىنىڭ ئۆگىنىشىگە مۇخالىپ كېلىدىغان بارلىق ئويلىرىنى سىرتقا تاشلاپ قويغان ئىدى. خىش ياتقۇزۇلغان يوللاردىكى قارلار پاكىز ئادالىۋېتىلگەن بولۇپ، مەكتەپ قورۇسىنىڭ باغچىسى، يېڭى تىكىلگەن ئاق چېدىرلاردەك دۆۋە - دۆۋە قارلار بىلەن تولغان ئىدى. ئۈستىگە ياغقان قارلارنى كۆتۈرەلمەي شاھلىرى ئېگىلىپ، غوللىرى قارغا كۆمۈلۈپ كەتكەن سېرىق تاشئالما كۆچەتلىرى بولسا، گويا دەرۋازىدىن كىرىۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنى قارشى ئېلىپ، ئاپئاق قاناتلىرىنى كەڭ يېيىپ سالام بېرىۋاتقان پەرىشتىلەرگە ئوخشاپ قالغان ئىدى. كارىدورنىڭ ئىچى ھۇپپىدە ئىسسىپ كەتكەن بولۇپ، سىرتتىن مۇزلاپ كىرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ يۈزىگە كېلىپ ئۇرۇلغان

ئىسىسىق ئېقىم، بالىلارنىڭ مۇزلاپ ئۆيۈشۈپ كەتكەن ۋۇجۇدىغا جان قېتىۋاتاتتى. كاربىدوردىكى رەتلىك كىينىگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلىرى ۋە بېغىررەڭ سىرلىرى پارقىراپ تۇرغان پولنىڭ غىچىرلاشلىرى تام مەشىلەردە لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتنىڭ ئاۋازلىرىغا قوشۇلۇپ، بۇ يەردە يېڭى بىر ھاياتنىڭ باشلانغانلىقىدىن بېشارەت بېرىپ تۇراتتى. ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئۆتۈشۈپ تۇرغان مەكتەپ بالىلىرى، مۇئەللىملەرنىڭ يېقىملىق قاراشلىرى ۋە بەزى بالىلارنىڭ ئۆزئارا قايسىبىر ئاجايىباتلار ھەققىدە پىچىرلىشىۋاتقانلىقى، كېيىن بىردىنلا قاقاقلاپ كۈلۈشلىرى كاربىدورنى تېخىمۇ قىزىتىۋەتكەن ئىدى. مانا ئەمدى دەرسكە قوڭغۇراق چېلىش بىلەن تەڭ، بالىلارنىڭ ھەممىسى گويا يىراقتىكى چېچىلغان داننى كۆرۈپ، گۈررىدە شۇياققا ئۇچقان قۇشقاچلاردەك، ئۆز سىنىپلىرىغا يۈگۈرۈپ كىرىپ كېتىشتى. ئەمدى كاربىدوردا تامەشىتە گۈرۈلدەپ كۆيۈۋاتقان كۆمۈرنىڭ ئاۋازىدىن باشقا ئاۋاز قالمىغان ئىدى. مەسىئۇت ئەپەندى ئۇچۇن بۇگۈن ھەقىقەتەن ئالاھىدە بىر كۈن ئىدى. مۇشۇ كۈن ئۇچۇن قانچىلىك يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلغانلىقى پۈتۈن ئىلى خەلقىگە ئايان ئىدى. ئۇ، سىنىپقا كىرگەندە تۇخۇم سېرىقىدا سىرلانغان يىپىبڭى ياغاچ پارتىلاردا ئولتۇرغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى، پارتىنىڭ شانۇرلۇق قاپقىنى قايرىپ تۇرۇپ، ئورۇنلىرىدىن دەس تۇردى ۋە «سالام مۇئەللىم» دەپ، ھەممىسى بىردەك سالام بەردى. بوي ـ تۇرقى قىرقىپ قويغاندەك تەكشى بالىلارنىڭ سالىمىغا «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دەپ جاۋاب قايتۇرغان مەسىئۇت ئەپەندى، بالىلارنى ئولتۇرۇشقا ئىما قىلدى. پارتىنىڭ يۇلەنچۈكىگە يۇلىنىپ ئولتۇرغان بالىلارنىڭ كۆزلىرىدىكى ئۈمىد ئۇچقۇنلىرىنى كۆرگەن مەسىئۇت ئەپەندى، ئۆزىنىڭ بۇگۈنكى دەرسىنىڭ تېمىسىنىڭ «مەرىپەت» توغرىسىدا بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپ دەرسنى باشلاپ كەتتى. ئۇ سۆزلىرىنى مۇنداق جۈملىلەر بىلەن باشلىدى:

ـ ئەسلىدە دەرس جەدۋىلى بويىچە ھازىرقى دەرس سائىتى ئەدەبىيات دەرسىگە ئائىت ئىدى. ئەمما بۇگۈن مەكتىپىمىز پۈتۈپ، ئوقۇش باشلىغان بىرىنچى مەۋسۇمنىڭ بىرىنچى دەرس بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ سائەتلىك دەرسنى نوقۇل ئەدەبىيات ھەققىدە سۆزلەشتىن بۇرۇن مەرىپەت توغرىسىدا ئازراق سۆزلەشنى ئۈيغۇن كۆردۇم. «مەرىپەت» دېگەن سۆزنىڭ لۇغەت مەنىسى «كىشىلەرنىڭ ئاڭ ـ سېزىمىنى، بىلىمىنى، مەدەنىيىتىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلىدىغان تەلىم ـ تەربىيە، ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش؛ مائارىپ» دېگەنلەردىن ئىبارەتتۇر. بۇ دۇنيادا مەرىپەتكە ئەڭ ئېھتىياجلىق بولغان خەلق بىز. ئىنسان پەقەت مەرىپەت ئارقىلىق يەنى تەلىم ـ تەربىيە، مائارىپ ئارقىلىقلا ئۆزىدىكى تۇغما ئەقلىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، تەپەككۇر كۈچىنىڭ قۇۋۋىتى ئارقىلىق ئوبيېكتىپ دۇنيانى ئۆزگەرتىش كۈچىگە ئىگە بولىدۇ ۋە بۇ دۇنيانىڭ قاتمۇ ـ قات سىرلىرىنى يېشىپ چىقىشنى ئۈمىد قىلىدۇ ۋە شۇ ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدۇ. بولۇپمۇ بىزدەك ئارقىدا قالغان مىللەتلەر ئۈچۈن مەرىپەتچىلىك ھەممىدىن مۇھىم. بىز پەقەت ئىلغار مائارىپ ئارقىلىقلا ھازىرقى زامان لايىق كېلىدىغان بىلىملەرگە ئىگە بولۇپ، ئۆزىمىزنىڭ ھازىرقى رېئال دۇنياسىنى ئۆزگەرتىش قابىلىيىتى ئىگە بولالايمىز. مەرىپەتچىلىك بىزنى سىددىلىقتىن، نادانلىقتىن، دۆتلۈكتىن قۇتۇلدۇرۇپ، مەۋجۇت ئىجتىمائىي جەمئىيىتىمىزنى ئۆزگەرتىش يولىغا باشلايدۇ. گېرمانىيەنىڭ ئاتاقلىق پەيلاسوپى، گېرمان مىللىتىنىڭ ھازىرقى زامان ئىلغار مائارىپىنىڭ ئاساسىنى تۇرغۇزغۇچىسى ئىممانۇئەل كانت(1724 ـ 1804) مۇنداق خىتاب قىلىدۇ «بىلىشكە جۈرئەت قىل! ۋە ئۆزۈڭدە ئەقلىڭنى ئىشقا سالىدىغان جاسارەت بولسۇن!». سىلەردىمۇ گېرمانلاردەك بىلىشكە، ئۆگىنىشكە، ئىزدىنىشكە ئىنتىلىدىغان جۈرئەت بولسۇن! ۋە ئۆزۈڭلارنىڭ ئەقلىنى ئىشلىتىشكە جاسارىتىڭلار بولسۇن! سىلەردە جۈرئەت ۋە جاسارەت بولسىلا مانا مۇشۇ ئانا مەكتىپىڭلار سىلەرنىڭ بىلىم ئېلىشىڭلار ئۈچۈن ۋە ئەقىل ـ ئىدراكىڭلارنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشۇڭلار ئۈچۈن شەرت ـ شارائىت يارىتىپ بېرىدۇ. ئۈمىد مەكتىپى سىلەردەك جۈرئەتكار بالىلارنى

مەرىپەتچىلىكنىڭ يولىغا باشــلاش ئارقىلىق، ســاددىلىقتىن قۇتۇلدۇرىدۇ يەنى باشــقىلارنىڭ قولىغا قارىمايمۇ، ئۆز تەپەككۇر كۈچۈڭلارغا تايىنىپ بىر ئىشــنى باشــقا ئەچىقالايدىغان ئىقتىدارغا ئىگە قىلىپ تەربىيەلەپ چىقىدۇ. ئىككى ئەســـردىن بۇيان ئەجدادلىرىمىز مەرىپەتچىلىككە ســـەل قارىغانلىقى سەۋەبىدىن، تەپەككۇر قىلىشتىن قورقىدىغان توخۇ يۈرەكلەردىن بولۇپ قالدى ۋە بۇ سەۋەبتىن باشقىلار يول كۆرســەتمىســە، ئۆز يولىمىزنى تېپىپ ماڭالمايدىغان ھالغا چۈشــۈپ قالدۇق. ئىنســانىنىڭ ئەڭ چوڭ دۈشـــمىنى تەپەككۇر ھۇرۇنلۇقىدۇر. تەپەككۇر ھۇرۇنلۇقى ھۆكۈم ســـۈرگەن جەمئىيەتتە، جىســـمانىي ھۇرۇنلۇق تەبىئىي يوســـۇندا ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. نەتىجىدە پۈتۈن بىر مىللەت ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن بوھران ئىچىدە قالىدۇ. بۇنداق جەمئىيەتنىڭ ئاۋام ـ خەلق داۋاملىق ئۆزىگە بىر «قۇتقۇزغۇچى » ئىزدەيدۇ. بۇنداق ئاتالمىش «قۇتقۇزغۇچى »لار كېلىپ ئاشـــۇ تەپەككۇر ھۇرۇنلۇقىغا پاتقان مىللەتنى مەڭگۈ قۇل قىلىدۇ. ئەگەر بۇنداق قۇل قىلىنغان مىللەتلەر ئىچىدىن چىققان مەرىپەتپەرۋەرلەر مەرىپەتچىلىكنى تەشەببۇس قىلىپ، خەلقنى مەرىپەتچىلىك يولىغا باشلىسا، چوقۇم شۇ جەمئىيەتكە ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان ئاتالمىش «قۇتقۇزغۇچى »لار ۋە ئۇلارنىڭ قول ـ چوماقچىلىرى ئۇلارغا قارشـــى چىقىدۇ ۋە ئۇلاردىن ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن ھەرىكەتكە ئۆتىدۇ. ئەمما، بىز مەرىپەتپەرۋەرلەر بۇنداق تەھدىت ۋە زۇلۇمغا باش ئىگىپ قالمايمىز، چۈنكى ئارقىمىزدا سىلەردەك مەرىپەتنى ياقلىغۇچى، كۆزلىرىنىڭ ئىچى ئۈمىد بىلەن تولغان يېڭى بىر نەســـىل يېتىشـــىپ چىقىۋاتىدۇ. ســـىلەر پەقەت مەنىۋى جەھەتتىن ساغلام روھقا ئىگە بولۇپ تەربىيەلىنىپ قالماستىن بەلكى يەنە جىسمانىي جەھەتتىنمۇ ساغلام بەدەنگە ئىگە بولۇشـــۇڭلار كېرەك. بىز ئۆزىمىزنىڭ ئاناتومىيەلىك قۇرۇلمىســـىغا دىققىتىمىزنى ئاغدۇرىدىغان بولساق، ئادەم بەدىنىنى تىك تۇتۇپ تۇرىدىغان ئۇســـتىخاندىن 200، مۇســـكۇلدىن 400 بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىســـى ئومۇرتقىنى ئاســـاس قىلىپ ئورۇنلاشـــقان. ھەتتا كاللىمىزنى ئىشـــلىتىشـــنى ئاسانلاشتۇرىدىغان ۋە ئۇنىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلايدىغان 20 مۇسكۇل بار. ئومۇرتقىنىڭ ئىشلىشى بىلەن تەڭپۇڭلۇقنى ســـاقلايدىغان 144 مۇســـكۇل بار. ئۇســـتىخان ۋە مۇســـكۇللارنىڭ ئۆزئارا ماســـلىشـــىش نەتىجىســـىدە بىز تىك تۇرۇمىز ۋە نورمال ھەرىكەت قىلىمىز. شۇ ۋەجىدىن بىز ئۆزىمىزنىڭ ئۇستىخان ۋە مۇســـكۇللىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ئاســـراش ئۈچۈن تەنتەربىيە دەرســـلىرىنى تەســـىس قىلدۇق. تەنتەربىيە دەرســـلىرىدە يالغۇز گىمناســـتىكا دەرســـلىرىلا ئۆتۈلۈپ قالماي يەنە ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە دەرســـلىرىمۇ ئۆتىلىدۇ. چۈنكى ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە ســـىلەردەك ياشـــلارنى ئىنتىزامچان، رەتلىك، بۇيرۇققا ئىتائەت قىلىدىغان ۋە ئىرادىلىك، جەســـۇر قىلىپ تەربىيەلەش بىلەن بىرگە يەنە ئادەتتىكى قوراللارنى ئېتىشـــنىمۇ ئۆگىتىدۇ. ياش چاغلىرىڭلاردىن تارتىپ ئۆزۈڭلارنى جىســـمانىي جەھەتتىن تەربىيەلەپ، ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە بىلىملىرىدىن خەۋەردار بولۇش بىلەن بىرگە يەنە ئەڭ مۇھىمى روھىڭلارنى تەربىيەلەپ يېتىلدۇرۇســـىلەر. ســـىلەر ساغلام بەدەنگە ئىگە بولۇش بىلەن بىرگە، ساغلام روھقىمۇ ئىگە بولۇشـــۇڭلار لازىم. ســـاغلام تەنگە تەنتەربىيە ۋە ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە بىلىملىرى ئارقىلىق ئېرىشىســـەڭلار، ساغلام روھقا ئەدەبىيات، تارىخ ۋە پەلسەپە دەرسلىرى ئارقىلىق ئېرىشىســـىلەر. بولۇپمۇ ئەدەبىيات ئىنسان روھىنىڭ ئوزۇقى. چۈنكى ئەدەبىيات ھەم بىر پەن ھەم بىر سەنئەت. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ بىزنى ساغلام روھقا ئىگە قىلىپ يېتىلدۇرىدۇ. مىللىي ئەدەبىيات شۇ مىللەتنىڭ ئۆز تىلىدىكى ئەڭ گۈزەل ئەدەبىي تىل بىلەن ئۆز مىللىتىنىڭ روھىغا خىتاب قىلىپ، شـــۇ مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىنى، تارىخىنى، پىســـخىكىســـىنى، قىممەت قارىشـــى، پەلســـەپەســـىنى ۋە تۇرمۇش شـــەكلىنى، ئومۇمەن شـــۇ مىللەتنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئېســـتېتىك بىر شـــەكىلدە ئىپادىلەيدىغان پەن ۋە ســـەنئەت. بولۇپمۇ بىزدەك ئاســـارەت ئاســـتىدىكى مىللەتلەر ئۈچۈن مىللىي ئەدەبىيات قاراڭغۇ تۈندىكى بىباھا چولپان. بىز پەقەت مىللىي ئەدەبىياتىمىزنىڭ كۈچىگە تايىنىپلا ئۆز خەلقىمىزنى ئويغىتالايمىز، ئۆزىگە ئۆزىنى تونۇتالايمىز، ئۇلارنىڭ ئېڭىغا خىتاب قىلىپ تۇرۇپ، كەڭ دائىرىدە مىللىي روھىنى تىرىلدۈرۈلمەيمىز. ئەدەبىيات

ۋاقتى كەلگەندە پۈتۈن بىر قوۋمنى ئىتتىپاقلاشتۇرالايدۇ. ئەدەبىيات مەتىنلىرى ئۇدۇل ئىنسانىنىڭ تىلى ۋە روھىغا خىتاب قىلىدۇ. ئەدەبىياتى كۈچلۈك تەرەققىي قىلغان مىللەتلەرنىڭ تىلى كۈچلۈك بولۇش بىلەن بىرگە يەنە پەلسەپەسىمۇ تەرەققىي قىلغان بولىدۇ. پەلسەپە ئەدەبىياتنىڭ ۋاستىسى بىلەن بارلىققا كېلىدۇ. ئەدەبىياتى كۈچلۈك بولمىغان مىللەت پەلسەپە بولمايدۇ. پەلسەپەسى بولمىغان مىللەت تەرەققىي قىلالمايدۇ. بۇنداق مىللەت زور بۆسۈش خاراكتېرلىك ئىلگىرىلەش بولمايدۇ. پەلسەپىسى يوق مىللەت مەنتىقلىق تەپەككۇردىن مەھرۇم قالغان بولىدۇ، ئەقلىنىڭ كۈچىنى توغرا، يېتەرلىك جارى قىلدۇرالمايدۇ. ئەڭ مۇھىمى پەلسەپەسى بولمىغان بىر مىللەت دۆلەت قۇرالمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەدەبىيات دۆلەت قۇرۇش ئاساسى ئۈلى سالغۇچى پەن. ئەدەبىيات بىر مىللەتنىڭ ئۈلى بولغان كۈلتۇرنىڭ پۈتۈن گەۋدىسى. بىر پۈتۈن كۈلتۇر بولمىغان مىللەت مىللەت سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ. مىللەت بولمىسا يەنە دۆلەت بولمايدۇ. يەنە يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكىنىمدەك پەلسەپە بولمىسا كۈچلۈك مىللەت بولمايدۇ. ئومۇمەن ئېيتقاندا ئەدەبىيات دۆلەت قۇرۇشنىڭ ئۈلىنى سالغۇچى بىردىنبىر پەن. ئەدەبىيات بىر مىللەتنىڭ تارىخىنى، مەدەنىيىتىنى، سەنئىتىنى راۋاجلاندۇرىدۇ ۋە ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ. ئەدەبىيات بۇ ئالەمنىڭ گۈزەل بىر ئالەم ئىكەنلىكىنى بىزگە ھېس قىلدۇرىدۇ. ئەقىل كۆزىمىزدىكى پەردىلەرنى قايرىۋېتىپ ھەقىقىي ماھىيەتنى بىزگە ئېچىپ بېرىدۇ. ئۇ بىزگە دوستنى سۆيۈشنى، دۈشمەنگە نەپرەتلىنىش ئۆگىتىدۇ. ئىنسانلار ئارىسىدىكى دىيالوگنى كۈچەيتىپ، ئۆزئارا مېھرىبانلىق يەتكۈزۈشنى، كۆيۈنۈشنى ئۆگىنىدۇ ۋە ئىزدىنىش يولىغا باشلاپ، ئىجادچانلىق روھىنىڭ ئۇرۇقىنى چاچىدۇ. ئۇ بىزگە قانداق ئادەم بولۇشنى، دۇنيانى قانداق تونۇشنى ۋە قانداق سۆيۈشنى شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۆزىنى قانداق بىلىشنى، ئۆزىمىز ياشاۋاتقان ئىجتىمائىي جەمئىيەتكە قانداق مۇئامىلە قىلىشنى ئۆگىتىدۇ. ئەدەبىيات يەنە بىزدىكى مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسى ئويغىتىپ، ئۇستىمىزگە مىللەتنىڭ يۈكىنى ئالالايدىغان قىلىپ تەربىيەلەيدۇ ۋە روھىمىزغا، ئېڭىمىزغا خىتاب قىلىپ ۋەتەن ئۈچۈن، مىللەت ئۈچۈن جاسارەت بىلەن كۈرەش قىلىش روھىنى ئۆگىتىدۇ. مەن ئۆزۈم تەبىئىي پەن ئوقۇغان بىر زىيالىي بولساممۇ، نېمىشقىدۇر ئۆز مىللىتىمنىڭ رېئال دۇنياسىغا قاراپ، ئۆزۈمدە ئەدەبىياتقا بولغان قىزىقىش قوزغالغان. بولۇپمۇ ئىستانبۇلدىكى چاغلىرىمدىن تارتىپلا دۇنيادىكى مەشھۇر رومانلارنى ئوقۇشقا باشلىغان ئىدىم. ھازىر ۋاقىت مۇناسىۋىتى بىلەن سىلەرگە ئۆزۈم ئەڭ ياخشى كۆرۈپ ئوقۇغان، فرانسىيەلىك داڭلىق يازغۇچى ئالېكساندر دىيۇمانىڭ دۇنياغا مەشھۇر«گىراف مونتىي- كرىستو»ناملىق رومانى ھەققىدە قىسقىچە سۆزلەپ بېرەي. مەن ئالدى بىلەن «رومان»دىن ئىبارەت بۇ ئۇقۇمغا قىسقىچە ئىزاھات بېرىپ ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن ئەسلى تېمىنى داۋاملاشتۇراي. مېنىڭ پەرىزىمچە بىزنىڭ يازغۇچىلىرىمىز تېخى رومان يېزىپ باقمىدى. رومان بولسا ھەجمى ناھايىتى چوڭ، مۇرەككەپ ۋەقەلىكلەرنى ھېكايە شەكلىدە بايان قىلىپ يازىدىغان ئەدەبىي ئەسەردۇر. روماندا ۋەقەلىك، پېرسوناژ، ماكان ۋە زامان بولىدۇ. بۇ جەھەتتىن بىزنىڭ داستانلىرىمىزغا ئوخشاپ كېتىدۇ. شۇ ۋەجىدىن قەلىمى پىشقان قەلەمكەشلا رومان يازالايدۇ. ياۋروپا ئەدەبىياتىدا بىر قەلەمكەش رومان يازغاندىلا ئاندى يازغۇچى ھېسابلىنىدۇ. يازغۇچى كونكرېت ئادەم ۋە كونكرېت ۋەقەنى ئاساس قىلىپ، پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرنى يارىتىدۇ ۋە ئوبرازلىق تەپەككۇرىنىڭ كۈچىگە تايىنىپ رومانىدىكى قەھرىمانلىرىنى تىپىكلەشتۈرۈپ، تىرىك ۋە جانلىق قىلىپ ئىپادىلەش ئارقىلىق بەلگىلىك ئوبيېكتىپ رېئاللىقنى ئۆز روماندا ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ. روماندا ھاياتتا يۈز بەرگەن ۋە ياكى يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان ۋەقەلەرنى يازغۇچى توقۇپ چىقىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن يازغۇچىنىڭ ئوبرازلىق تەپەككۇرى قانچىلىك كۈچلۈك، قانچىلىك كەڭ ۋە قانچىلىك مول بولسا، رومانىنىڭ مەزمۇنى مول، بەدىئىيلىكى شۇنچىلىك يۇقىرى بولىدۇ. ئەمدى ئۆز گېپىمىزگە قايتىپ كەلسەك، مەن «گىراف مونتىي - كرىستو»ناملىق رومانىنىڭ فرانسۇز تىلىدىكى ئەسلى نۇسخىسىنى ئوقۇش ئارقىلىق بىلىمنىڭ

يالغۇز كۈچ بولۇپ قالماي بەلكى ئۇنىڭ ئىنسانغا ئەركىنلىك ئەكىلىدىغان بىردىنبىر قورال ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن ئىدىم. بۇ رومانىنىڭ باش قەھرىمانى ئېگىز بويلۇق، قامەتلىك، چىرايلىق، قارا كۆزلۈك ۋە قۇندۇزدەك قارا چاچلىق 19 ياخشىلىق يىگىت ئېدمون دانتېس بولۇپ، ئۇ«فىراۋن»ناملىق يۈك توشۇغۇچى كېمىنىڭ ئورۇن باسار كاپىتانى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئەپتى ـ تۇرقىدىن، بالىلىق دەۋرىدىن باشلاپلا خەۋپ ـ خەتەر بىلەن كۈرەش قىلىپ ئادەتلەنگەن كىشىلەرگە خاس خاتىرجەملىك ۋە جەسۇرلۇقتىن دالالەت بېرىپ تۇرىدىغان ئالامەتلەر بالقىپ تۇرىدۇ. ئەمما، ئۇ ناھايىتىمۇ ئاق كۆڭۈل، سادىدا يىگىت .ھەمدە ئۇ، بارلىق يىگىتلەرگە خاس بولغان ئىشىق-مۇھەببەت ئوتىدا كۆيگەن سۆيگۈسىنىڭ ۋىسالىغا يېتىشكە ئالدىرايدۇ. ناھايەت قاپقارا مەخمەلدەك كۆزلەرگە ئىگە، گۈزەللەر گۈزىلى 17 ياشلاردىكى سۆيگۈسى مېرسىدېس بىلەن 1815ـ يىلى 28ـ فېۋرال كۈنى نىكاھ مۇراسىمى ئۆتكۈزگەن ئىدى. ۋەھالەنكى، مۇشۇنداق بەختلىك بىر كۈندە، بەختسىزلىك بۇ ئىككى ياشنىڭ تەقدىرىنى ئاستىن ئۈستۈن قىلىۋېتىدۇ. ئۇشبۇ بەختسىزلىك بولسا، نىكاھ مۇراسىمىدا يىگىتنى ساقچى ئەمەلدارى قولغا ئالىدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ «فىراۋن» ناملىق كېمىسىنىڭ كاپىتانى بولۇشىنى كۆرەلمىگەن كېمىنىڭ بوغالتىرى 25 ياشلاردىكى كۆرۈنۈشى خېلىلا سۆرۈن، ئۆزىدىن ئۈستۈنلەرگە خۇشامەت، قول ئاستىدىكىلەرگە قوپاللىق قىلىدىغان دانگلار بىلەن مېرسىدېسنىڭ ئىشقىدا كۆيۈپ پۈچۈلىنىپ يۈرگەن قارا كۆزلۈك، قىزىل يۈزلۈك، قارا چاچلىق، ئاچچىقى يامان، قاۋۇل 21 ياشلاردىكى فېرنانىڭ چېقىمچىلىق قىلىشىدىن ئىبارەت يوشۇرۇن سۈيىقەستىگە ئۇچرايدۇ. يەنى ئېدمون، «پادىشاھقا ئىسيان كۆتۈرمەكچى بولغان ئېلبا ئارىلىغا پالانغان ناپالېئوننىڭ خەت ئالاقچىسى» دېگەن تۆھمەت بىلەن قولغا ئېلىنىدۇ. ژاندارملار ئېدموننىڭ ئىككى قولتۇقىدىن تۇتۇپ ئېلىپ ماڭغاندا، سۆيگۈسى مېرسىدېسنىڭ كۆزلىرىدىن ئوق تەگكەن كېيىكنىڭ كۆزلىرىدىن ئاققان ياشتەك تارام ـ تارام ياشلار تۆكۈلىدۇ ۋە ناله قىلىپ ئىدا قىلىدۇ. يىگىت گويياكى ئۆز نىگارىنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى يېرىپ چىققان بۇ ئەڭ ئاخىرقى ئاھۇـ زار ساداسىنى ئاڭلاپ، پەيتوننىڭ پەنجىرىسىدىن بېشىنى چىقىرىپ «خەيرى ـ خۇش مېرسىدېس» دەپ، ۋاقىرىغان پېتى كېتىپ قالىدۇ. ئۇچقاندەك كېتىۋاتقان پەيتوننىڭ ئارقىسىدىن قىز: «خەيرى ـ خۇش، داستېس! خەيرى ـ خۇش ئېدمون!» دەپ، ناله قىلىپ قالىدۇ. ئېدمون سوراق خانىدا، تەپتىش ئەمەلدارى ۋىلفورنىڭ ئالدام ـ خالتىسىغا چۈشىدۇ. چۈنكى ئېدمونغا چاپلانغان جىنايەتكە، ئۇنىڭ دادىسىمۇ چېتىلىپ قالغان ئىدى. مانا بۇ تاسادىپىيلىقتىن ئۈركۈپ كەتكەن تەپتىش ئەمەلدارى ئاقكۆڭۈل يىگىتنى ئالداپ، ئۇنى ئەڭ ئېغىر سىياسىي جىنايەتچىلەرنى پالايدىغان، كەتسە كەلمەيدىغان سىرلىق ئارالدىكى ئىف قەلئەسىگە مەھكۇم قىلىدۇ. ئېدمون بۇ مۇستەھكەم سېپىللار بىلەن قورشالغان سىرلىق قەلئەدىكى قاراڭغۇ زىنداندا 14 يىل ياتىدۇ. ئۇ ھەر كۈنى ئوتلۇق سېغىنىش بىلەن ئۇلۇغ كىچىك تىنىپ، ئازابلىق ئىڭراپ، ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە خىرقىرىغان ئاۋازى بىلەن قايتا ـ قايتا قىزىنىڭ نامىنى تىلغا ئالىدۇ. قىش كۈنلىرى سوغۇقتىن تىترەپ گۈندىخانىدىكى پاخال ئۈستىدە تۇڭلۇپ يېتىپ،«مېرسىدېس!» دەپ، قىزىنىڭ ئىسمىنى تەكرارلايدۇ. ياز كۈنلىرىدىكى تىنچىق ئىسسىقلاردا ھالىدىن كېتەي دەپ تۇرۇپمۇ، گۈندىخانىنىڭ تاشلىق يېرىدە ئېغىناپ تۇرۇپ، بۇ ئىسمىنى ياد ئېيتىدۇ. «ھەر بىر يامان ئىشتا، بىر ياخشىلىق بار» دېگەندەك، بۇ زىنداندىن قىچىشنى پىلانلاپ، يەر ئاستى تونىل قازغان «ساراڭ» لەقەملىك بوۋاي ھەزرەت بىلەن تونۇشۇپ قالىدۇ. چۈنكى ھەزرەتنىڭ قازغان تونىلىنىڭ ئۇچى ئېدموننىڭ گۈندىخانىسىدىن چىقىدۇ. يالغۇزلۇقنىڭ دەستىدىن ئەقلىدىن كېتەي دەپ قالغان ئېدمون بوۋاينى كۆرۈپ، قۇتقۇزغۇچى پەرىشتىنى كۆرگەندەك خوش بولۇپ كېتىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى بىرـ بىرلەپ بايان قىلىپ بېرىدۇ. ئۆز ۋاقتىدا رىم كاردىنالىغا كاتىپ بولغان بىلىملىك ھەزرەت، ئېدموننىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاپلا، ئۇنىڭ ئالدانغانلىقىنى، بىر يوشۇرۇن سۈيىقەستىنىڭ قۇربانى بولغانلىقىنى روشەن رەۋىشتە تونۇپ

يېتىدۇ. ئەقىل - پاراسەتتە كامالەتكە يەتكەن ھەزرەت، ئېدموننىڭ ئەركىنلىككە شۇنچىلىك تەشنا ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭدىن مۇنداق ھېكمەتكە باي بىر سوئالنى سورايدۇ:«يىگىت، ئەركىنلىكنى ئىستەمسەن ياكى بىلمىنمۇ؟» بۇ سوئالدىن تەئەججۇپلەنگەن ئېدمون، ھېچ ئىككىلىنىپ ئولتۇرمايلا:«ئەركىنلىك!» دەپ، جاۋاب بېرىدۇ. بۇ جاۋابنى ئاڭلىغان ھەزرەت، بىر ئاز مەيۇسلەنگەن قىياپەت بىلەن قەتئىي رەۋىشتە مۇنداق دەيدۇ:«گېپىمگە قۇلاق سال ئەي يىگىت! بىلىمسىزلىك ھەر ئىنساننى قايتا مەھكۇملۇققا مۇپتىلا قىلىدۇ. سەن ھەقىقىي ئەركىنلىككە ئېرىشمەكچى بولساڭ بۇگۈندىن باشلاپ، مېنىڭدىن بىلىم ئېلىشقا باشلا!». بۇنىڭ بىلەن ئېدمون ھەر كۈنى تىرىشىپ ئۆگىنىدۇ، ئۇ باشتا ئاددىي ھېسابلاشتىن باشلاپ، ئالگېبرا، گېئومېتىريە ۋە فىزىكا، خىمىيە پەنلىرىنى ئۆگىنىدۇ. ئاندىن پەلسەپە ۋە گىرىك تىلى، نېمىس تىلى، ئىنگلىز تىلى قاتارلىق تىللارنى پۇختا ئىگىلەيدۇ. شۇنداق قىلىپ ئاخىرى ئۆز ئۇستازى ۋاپات بولغاندا، جەسەتنى سالغان تاغارنىڭ ئىچىگە ئۆزىنى يوشۇرۇۋېلىپ، ناھايىتى ئاقىلانە چارە ئارقىلىق قەلئەدىن قۇتۇلۇپ چىقىدۇ ۋە ئۇستازى ئېيتىپ بەرگەن گىراق مونتىي - كرىستو ئارىلىغا بېرىپ، ھەزرىتى ئۆز ۋاقتىدا تىقىپ قويغان مىسلى ھېسابسىز خەزىنىنى ئۆز بىلىمىنى ۋە ئەقلىنى ئىشقا سېلىپ قولغا چۈشۈرىدۇ ۋە ئاخىرىدا يەنىلا شۇ بىلىمنىڭ كۈچى بىلەن قولغا چۈشۈرگەن بايلىققا تايىنىپ تۇرۇپ، ناھايىتى سەۋرچانلىق بىلەن ئۆز دۈشمەنلىرىدىن بىر - بىرلەپ ئىنتىقامىنى ئالىدۇ.ھەقىقىي ئەركىنلىككە ئېرىشىش ئۈچۈن ئىنسان ئۆزى ئىلىم - مەرىپەتنى سۆيىدىغان، كىتاب ۋە يېڭىلىققا ئىنتىلىدىغان بولۇشى كېرەك ۋە ئۆزىدە يېڭىچە تەپەككۇر قىلىش ئۇسۇلىنى يېتىلدۈرۈشى كېرەك،- دەرسى تېخى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا، دەرس ۋاقتى توشقان ئىدى. يەنى تەنەپپۇسقا قوڭغۇراق چېلىندى. مەسئۇت ئەپەندى چېچىلىپ كەتكەن دەرس تېمىسىنى خۇلاسىلەش ئۈچۈن، ئەڭ ئاخىرقى سۆزلىرىنى مۇنداق ئاخىرلاشتۇردى:«ئۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەجدادلىرىمىز بىلىم توغرىسىدا مۇنداق قوشاقلارنى قاتقان:

بىلىم بىلىڭ ئەي بېگىم،
بىلىم سىزگە يار بولۇر.
بىلىم بىلگەن ئول ئەرگە،
بىر كۈن دۆلەت بار بولۇر.

بىلىملىك ئەر بېلىگە،
تاش قىستۇرسا قاش بولۇر.
بىلىمسىزنىڭ يېنىغا،
ئالتۇن قويسا تاش بولۇر.

ساۋاقداشلار شۇنى ئېسىڭلاردا چىڭ ساقلاڭلاركى بىلىم يالغۇز كۈچ بولۇپ قالماستىن بەلكى ئەركىنلىك بېغىشلىغۇچى مېھرىبان ئاتىدۇر!».

مەسئۇت ئەپەندى دەرسنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، سىنىپنىڭ دېرىزىسى تەرەپكە قارىدى. مەكتەپ قورۇسى بولسا، قانداقتۇر بىر ئىشقا ئالدىرىغاندەك شامال ئارىلاش لەپشىپ يېغىۋاتقان قارلار بىلەن پۈركەنمەكتە ئىدى. ئاق داستىخاندەك يېيىلغان قىلىن قار بىلەن ئورالغان ئۇدۇلدىكى تەن - تەربىيە مەيدانىنىڭ ئۇستىگە ئۇزۇلمەي چۈشۈۋاتقان قار ئۇچقۇنلىرى ئۇنىڭ دىلىنى يورۇتۇپ، مەرىپەتچىلىك يولىنى ئاقارتىۋەتكەندەك تۇيغۇ بېغىشلىماقتا ئىدى. ئاپئاق قارنىڭ يورۇقىدا سىنىپنىڭ ئىچى يورۇپ كەتكەن

ئىدى. دېرىزىگە ئۇرۇلۇۋاتقان قار ئۈچقۇنلىرى:«كەلگۈسىدە بارلىققا كېلىدىغان زور بىر زىيالىيلار قوشۇنى بولسا، ھازىرنىڭ ئۆزىدە مۇشۇ ئۈمىد مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلار قوشۇنىدىن بارلىققا كېلىدۇ ۋە كەلگۈسىدە شەكىللىنىدىغان بىر مەپكۇرىمۇ سىلەردەك ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يۈرەك قېنىنىڭ سەرپ قىلىنىشىدىن ۋۇجۇدقا چىقىدۇ» دەپ پىچىرلىماقتا ئىدى.

بىئارام ھىجران

ۋۇجۇدۇم ئەلەمدىن ئۆرتەنمەكتە، ۋاھ،
چەكسىز ئوقۇبەتتە يۇرىكىم پارە.
مانا شۇ خاندا مەسۇم بىگۇناھ،
ياتماقتا بەند بولۇپ يالغۇز بىچارە.

«فاۋست» دىن.

ئۈمىد دېگەن، كۆپ ۋاقىتلاردا تېخىمۇ چوڭقۇر بىلىم، تېخىمۇ بۇيۇك تىرىشچانلىق، تېخىمۇ كۈچلۈك ھوشيارلىق ۋە تېخىمۇ چوڭقۇر پىكىرلەر بىلەن ئىلگىرىلەش، تەرەققىي قىلىش ۋە ئەركىنلىك ئارزۇسىدۇر. ئۈمىد ھەرگىز ھەددىدىن ئاشقان تىلەك ئەمەس. ھەددىدىن ئاشقان تىلەك ئاچكۆزلۈكنىڭ ئالامىتىدۇر. ئۈمىد تۈنۈگۈنكى ئىزتىراپقا خاتىمە بېرىپ، بۈگۈنگە مەنىۋى قۇۋۋەت ئاتا قىلىپ، ئەتىنى ئىشەنچ بىلەن قۇچاقلايدۇ. شۇ ۋەجىدىن ئۈمىد ئىشەنچىنىڭ ھامىلىسىدۇر. ئىشەنچ يوقالغان قەلبتە، ئۈمىد ئۇرۇقى بىخلىمايدۇ. ئۈمىدىمىز ئوي - پىكىرلىرىمىزگە باغلىق بولىدۇ؛ چۈنكى بىر ئىشنى قىلىشتىن بۇرۇن ئۇ ئىش توغرىسىدا ئويلىشىمىز، تەپەككۇر قىلىمىز. دائىم ئوي - پىكىرلەر، قىلماقچى بولغان پائالىيەتنىڭ ئالدىدا كېلىدۇ. ئوي - پىكىرلەر بولغاچقىلا بۇ ھايات ئەنە ئاشۇنداق رەڭگارەڭ تۈسكە كىرگەن ئەلۋەتتە. ئوي - پىكىر قانداق بولسا، پائالىيەتنىڭ خاراكتېرى شۇنداق بولىدۇ. سۆيگۈ - مۇھەببەتنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان ئوي - پىكىرلەر بۇ ھاياتنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن بولسا، ئۆچمەنلىك، ئىنتىقام، ھەسەتنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان ئوي - پىكىرلەر چوقۇم بۇ ھاياتنى جەھەننەمگە ئايلاندۇرىدۇ. تەڭرى بىزگە ئۇشبۇ ھاياتنى گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن بەرگەن، شۇڭا ھاياتنى پىتىقلىماسلىق كېرەك، پىتىقلانغان يەردە گۈل ئۆسمەيدۇ. ھاياتلىق بولسا، ئۇلۇغ تەڭرى تەرىپىدىن ھەر ئىنسانغا بېرىلگەن ئەڭ قىممەتلىك سوغا، ئۇنىڭدىن مىننەتدارلىق تۇيغۇغا باي يۈرەك ئارقىلىق ھۇزۇرلىنىشقا ھەممە كىشى ھەقلىق. ھۇزۇرلىنىش بولمىغان ھايات مەنىسىز ھايات بولۇپ، ئۇنى مۇكەممەل بىر كىشىلىك ھايات دېگىلى بولمايدۇ. مەسىئۇت ئەپەندى ئۆز پىكىرلىرى بىلەن، سۆيگۈ - مۇھەببىتى بىلەن، ئارزۇ - ئۈمىدلىرى بىلەن ئۈمىد مەكتىپىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىغا دەرس ئۆتتۈپ، بۇ ھاياتنى بەختىيارلىق ئىلكىدە ئۆتكۈزۈۋاتقان بولسا، ئادىلبەگ ئۆزىنىڭ ھىيلە - نەيرەڭلىرى بىلەن، خىرىس ۋە ئۆچمەنلىكلىرى بىلەن ئۈمىد مەكتىپىنى تاقىۋېتىش ئۈچۈن يامۇلنىڭ يولىغا قاتراپ ھاياتنى زەھەر قىلىۋېتىپ باراتتى.

ئۈمىد مەكتىپىدە دەرس باشلىنىپ باھار، ياز، كۈز ۋە قىش ئۆتتۈپ يەنە باھار كەلگەن ئىدى. ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ كۈن، ئاي ۋە يۈلتۇزلارنىڭ نۇرى يەنىلا بۇرۇنقىدەك يورۇق ئىدى. قارىنىڭ ئاستىدىن تىرىلىپ چىققان گۈل يەنە شۇ تاغ گۈلى ئىدى. كاكىل لاي سۇۋاقلىرى تۆكۈلۈپ كەتكەن پاكار تاملاردىن ساڭگىلاپ تۇرغان ھەشقىپىچەك يەنىلا بۇرۇنقىدەك زەڭگەر رەڭدە ئېچىلغان ئىدى. ئاپاق ئاقارتىلغان مەھەللە تاملىرىدا ئالگىرات ۋە ئۆرۈك كۆچەتلىرىنىڭ چېچەكلىگەن شاخلىرىنىڭ شولىلىرى ئىزغىرىن شامالدا بۇرۇنقىدەكلا چايقىلىپ تۇراتتى. تاڭ ئېتىش بىلەن تەڭ سايرايدىغان بۇلبۇل بىلەن كاككۇكلارنىڭ ئۇنى يەنە ئاۋۋالقىدەكلا مۇڭ - زار ئىدى. قاراڭغۇ تۈندە ھۇۋقۇشنىڭ ھۇۋلاشلىرى يەنىلا بىسىلمايتتى. پەقەت قاراڭغۇ كېچىلا ئەتىدىكى كۈندۈزگە ئايلىنىش ئۈچۈن بۇرۇنقىدىن بەكرەك ئالدىرايتتى. ۋەھالەنكى، ئىتلارنىڭ ھۇۋلاشلىرى قاراڭغۇنىمۇ بەزدۈرۈۋەتكەندەك قىلاتتى. ئۈمىد

مەكتىپىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ چىرايىدىكى تەبەسسۇم بىلەن كوچىلاردىكى ۋە بازار رەستىلەردىكى كىشىلەرنىڭ خۇنۇك چىرايى بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ كەتكەن ئىدى. ئەمما مەسئۇت ئەپەندى يەنىلا مەغرۇر، يەنىلا مەردانە كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بۇرۇلكىسىنىڭ قىرلىرى يەنىلا قىلىچنىڭ بىسىدەك كەسكىن، شىبلىتلىرىنىڭ خۇرۇمى قۇياشىنىڭ يۇزىدەك يالتىراق ئىدى. ئۇ شۇنچە غەم - قايغۇ ئىچىدە يەنىلا سۆيگۈ شادلىقىنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. ئۇنىڭ قەلبى شۇنداق ئۈمىدلەر بىلەن تولغانكى، قاراڭغۇ كېچىلەردە سۈيىقەستچىلەر يولىغا تۇزاق قۇرۇپ ياتسىمۇ، ناشۇدلۇق ئىچىدە تەمتىرەپ قالماي، ئۈمىد قالقىنى بىلەن ئۆزىنى مۇداپىئە قىلىپ، يولىنى داۋام قىلىۋاتاتتى. ئۇنداقتا ھازىر مەيۇسلىنىشكە نە ھاجەت؟ ئەتراپىدا كۆزلىرى ئۈمىدكە تولغان بالىلار كېپىنەكتەك ئوينىپ يۈرسە يەنە نېمىگە مەيۇسلىنىدۇ ؟ ئادىلبەگنىڭ سۈخەنچىلىكىگىمۇ؟ ھەركىم قىلسا ئۆزىگە قىلىدىغان جاھان بۇ. ئادەم دېگەن ئەۋلىيا ئەمەس، تېخى بولمىغان ھادىسىنى ئالدىنئالا بىلىدىغان. تېخى يامۇلدىكى ئامبالدىن«مەكتەپنى تاقاڭلار»دەپ، يارلىق چىققىنى يوق.

غۇرقىراپ چىقىۋاتقان باھار شامىلىدا يەلپۈنۈپ تۇرغان قارا چاچلىرىنى قوللىرى بىلەن تاراپ قويۇپ كېتىۋاتقان مەسئۇت ئەپەندى، ئۇياقتىن - بۇياققا يۈگرىشىپ ئوينىۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرى بىلەن تولغان مەكتەپ قورۇسىغا قەدەم باسقان چېغىدا، يامۇلنىڭ ئىچىدىن چىقىۋاتقان ئادىلبەگ خۇددى كۈندۈزى ئۇۋۇسىدىن تېنەپ چىقىپ قالغان چاشقاندەك ھودۇقۇپ تۇرۇپ، دەرۋازىنىڭ ئىككى يېنىدىكى زوڭزىيىپ ئولتۇرغان ئىككى يوغان تاش شىرنىڭ چاڭ -توزان باسقان ئۈستىبېشىغا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، نەچچە ۋاقىتتىن بىرى ئۆزىنىڭ ئۈستىنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر يۈكتىن قۇتۇلغاندەك، قەددىنى رۇسلىدى - دە، ئاندىن خىيالدىن ئۆزىنى يۇلۇپ ئېلىپ، چوڭ يولنى كېسىپ ئۆتۈپ، يانداكى تار كوچىغا قاراپ ئىتتىك مېڭىپ كېتىۋاتاتتى.

ئارىدىن ھېچبىر ۋاقىت ئۆتمەيلا، ئادىلبەگنىڭ ئەكەلگەن مەلۇماتلارنى بىر- بىرلەپ ئانالىز قىلىپ، ئاندىن بىر يۈرۈش سۈيىقەست پىلانلارنى تۈزۈش ئۈچۈن ما دوتەي بىلەن ھەربىي گازارمىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى جۇ دارىن، يامۇل بىلەن ھەربىي گازارمىنىڭ پاسىل تېمىغا يۆلەپ كۆك خىشتىن سېلىنغان كىچىك بىر ئېغىز ئۆيدە خۇپىيانە باش قوشۇشقان ئىدى. ما دوتەي، ئۇچىلىرى بېگىزنىڭ ئۇچىدەك ئۇچلۇق بۇرۇتىنى تولغاپ تۇرۇپ، بىر قولىدا ئوت، بىر قولىدا تۈتۈرۈق كۆتۈرۈپ يۈرىدىغان ئوتقۇيىرۇق ئادىلبەگنىڭ مەسئۇت ئەپەندى توغرىسىدا ئېيتقانلىرىنى ئويلىدى. بولۇپمۇ مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ئۈمىد مەكتىپىدىكى ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىغا يېڭى مەزمۇنلارنى قوشۇپ، كۆپتۈرۈپ، شاخلىتىپ، تېخى يەنە ئۇنى ئاجايىپ چوڭ ئىنقىلابقا تۈتۈش قىلىۋاتقان ئىنقىلابچىدەك كۆرسىتىپ چاقۇ قىلغان ئىدى. بۇ گەپلەر ما دوتەينىڭ يۈرىكىنى داغلاۋاتقان غەزەپ ئوتىنى تېخىمۇ ئۇلغايتىپ، بۇ ئىشنى باھانە قىلىپ تۇرۇپ، كۆزىگە مىخ بولۇپ قادىلىۋاتقان بىرقانچە كىشىنى بىراقلا كۆزدىن يوقىتىشنىڭ كويىغا دەرھال چۈشۈشىگە تۈرتكە بولدى. ما دوتەي، ئادىلبەگنىڭ دۈپدۈگىلەك بىر جۈپ چىرايلىق قارا كۆزىنىڭ ئىچىدىكى ئۆچمەنلىكنى، ھەسەتنى، جىددىيلەشكەن چاغدا تېخىمۇ قىزىرىپ كېتىدىغان گۆشلۈك ئىككى مەڭزىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ۋە ئۇنىڭ تەكشى ئاپاق چىشلىرىنى يېپىپ تۇرىدىغان پارقىراق لەۋلىرىدىن تۆكۈلگەن گەپلەرنى ئەقلىدىن يەنە بىر قېتىم ئۆتكۈزدى.«دوتەي جانابلىرى ئاشۇ قېتىمقى دەريا بويىدىكى مەشرەپتىن كېيىن، مەسئۇتنىڭ خورىكى تېخىمۇ ئۆسۈپ كەتتى. خۇددى ئۆزىنىڭ غەلىبىسىنى تەنتەنە قىلغاندەك ئارقىدىنلا ئۈمىد مەكتىپىنى ئاچتى. بۇ مەكتەپ ئارقىلىق كەلگۈسىدىكى يامان غەرەزلىك پىلانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن بالىلارنى تەربىيەلەپ يېتىشتۈرۈپ چىقىشقا قاراپ يۈزلەندى. مەكتەپتە ئۆتۈلىدىغان دەرسلەرنىڭ ھەممىسى قازان ۋە ئىستانبۇلدىكى مەكتەپلەردە

ئۆتۈلىدىغان دەرسلىك بىلەن ئوخشاش ئىكەن. ئوقۇغۇچىلارغا تۈركچىلىك ئىدىيەسىنى سىڭدۈرۈشنى مەزمۇن قىلغان ئەدەبىيات ۋە تارىخ دەرسلىرىنى ئۆتەۋېتىپتۇ. جانابلىرى ئۆزلىرى بىلەن بىز مۇسۇلمان. بۇ مەكتەپ پۈتۈنلەي كۈپپار ئۇسۇلۇبىدىكى مەكتەپ، ئوقۇۋاتقىنى شۇلارنىڭ كىتابلىرى. خەلقنىڭ ھېچقانداق باشقىچە ئىنكاسىنىڭ بولمىغانلىقىنى كۆرۈپ، تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىشقا باشلىدى. ئاتالمىش بۇ جەدىدچىلەر ئاڭلىشىمچە بىز ئىشىنىدىغان ھەممە نەرسىگە قارىتا كۈپۈرلۈق پوزىتسىيەدە بولىدىكەن. بۇلارنىڭ قىلمىشلىرى دىنسىزلىق بولۇپلا قالماي، ھەم مەۋجۇت ئىجتىمائىي تىنچلىقىمىزغا بۇزغۇنچىلىق قىلغانلىق ۋە ھۆكۈمىتىمىزنىڭ ئەمىرى پەرمانلىرىنى كۆزگە ئىلمىغانلىق. تېخى ئۇلار مەكتەپلەردە بالىلارغا ھەربىي ـ تەلىم تەربىيە بەرگىنى نېمىسى؟ بۇنداقمۇ ھەددىدىن ئاشقانلىق بارمۇ؟ مانا بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىر ـ بىرىگە باغلايدىغان بولساق ئوپئوچۇق دوتەي جانابلىرىغا ۋە ياڭ جاڭجۇن جانابلىرىنىڭ ئۆلكىنى تىنچ ئىدارە قىلىشىغا قارشى ئىسيانغا تەييارلىق قىلۋاتقانلىقىدىن دېرەك بەرمەي نېمە!؟ يەنە تېخى مېنى ۋە جانابلىرىنى كۆزگە ئىلماي، ئاشۇ دەريا بويىدىكى غەلىبىسىنى تا ھازىرغىچە سورۇن ـ سورۇندا سۆزلەپ، سىيىت نوچى دېگەن گادايىنىڭ ئىتىلىپ كەتكەنلىكىگە قاتتىق ئېچىنىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ مەرد، قورقماس سىياقىنى مەڭگۈ ئېسىدىن چىقارمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ يۈرۈپتۇ. بۇ ئارقىلىق ئاۋام ـ پۇقرانىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغاپ، ھۆكۈمەتكە بولغان ئۆچمەنلىكىنى ئاشۇرۇشقا ئۇرۇنۇپ كېلىۋاتىدۇ. يەنە مەسئۇت بىلەن بىرگە ئابدۇراخمان شاھىدىمۇ بار. بۇلارنى ئاز دەپ قازانچىلىق ئىلاخۇن كۆككۈزمۇ ھە دېسە شۇلارنىڭ چاپىنى كۆتۈرۈپ، سورۇن ـ سورۇنلاردا شۇلارنى ماختاپ، يېتىم ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن ئىئانە توپلاپ يورۇيدۇ. دوتەي جانابلىرى بۇ ئىشلارنىڭ ئالدىنى ۋاقتىدا ئالمىسىلا ئالمادىس بىر ئىش چىقىپ قالسا، تەختى ـ راۋاقلىرى تەۋرىنىپ قالامدىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن».

ما دوتەي بۇ گەپلەرنى ئالدىدىكى ئورۇندۇقنىڭ يۆلەنچۈكىگە ئۆزىنى تاشلاپ ئولتۇرغان، جۇ دارېنغا ئەينەن ئېيتتى ۋە ئۇنىڭ رەھمسىزلىك يىغىپ تۇرغان چىرايىغا مەنىلىك قارىدى. جۇ دارېن گەرچە ھەربىي گازارمىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانلىقىنى ئۇستىگە ئالغان ھەربىي ئەمەلدار بولسىمۇ، ئادەتتىكى يۈرۈش ـ تۇرۇشلىرى، گەپ ـ سۆزلىرى مولىلارغا ئوخشاپ قالىدىغان، ناھايىتىمۇ قۇۋ ھەم ئەقىللىك كىشى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ما دوتەي چوڭ ـ چوڭ ئىشلارنى ئۇنىڭ مەسلىھەتسىز قىلمايىتتى. بۇگۈن ما دوتەينىڭ، ئادىلبەگنىڭ چاقۇ قىلىپ قىلغان گەپلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۆزىگە ئەينەن ئېيتقانلىقىنى نەزەرگە ئالغان جۇ دارېن دەرھال دوتەينىڭ چوڭ بىر سۈيىقەست پىلانىغا ئېھتىياجى بارلىقىنى پەملىدى ـ دە، خۇددى كۈچۈكى تولا ئېمىپ خالىتىدەك بولۇپ كەتكەن چوشقىنىڭ ئەمچىكىدەك بوشاپ، پۇرلىشىپ كەتكەن ئېڭىكىنى يەڭگىل سىلاپ تۇرۇپ، ـ ئەۋلىيا ئەزەم كۈڭزى ھەزرەتنىڭ«ئاقىللار قايمۇقماس، ئاق كۆڭۈللەر قايغۇرماس، باتۇرلار قورقماس»دېگەن ھېكمەتلىك سۆزى بار. ئەگەر ئۆزلىرى ھەقىقەتەن چوڭ بىر ئىشقا قوپقان بولسىلا، بۇ ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا يەتكۈدەك ئەقىل ـ چارە بىزدە كەم ئەمەس، ـ دەپ، سوغۇق كۈلۈمسىرىدى ۋە « تۇڭگانلار ئارقىلىق چەنتۇ مۇسۇلمانلارنى ئىدارە قىلىش» ۋە يەنە «چەنتۇلارنى بىر ـ بىرىگە دۇشمەن قىلىپ، ئۆزىنىڭ گۆشىنى ئۆزىنىڭ يېڭى بىلەن قورۇش» دېگەن پىكىرلەرنى بەئەينى جۇدۇنلۇق ئاسماندىكى بۇلۇتلار ئارىسىدىن ئۈچۈپ چۈشكەن شۇم خەۋەر يەتكۈزگۈچى ئاقار يۇلتۇزدەك ئەقلىدىن غىل ـ پال ئۆتكۈزدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ يۈزىگە يوغان كەپقالغان كۆزلىرى نۇرلىنىپ كەتكەن بولۇپ، خۇددى بۇرۇن كۆرەلمىگەن قارا روجەكلەرنى كۆرۈۋاتقاندەك تېخىمۇ يوغىناپ كەتكەن ئىدى. بۇ كۆزلەردە ئەقىل ـ پاراسەتكە قارىغاندا قۇۋلۇق ـ شۇملۇق بەكرەك ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئۇ ئالدىغا ساڭگىلاپ تۇرىدىغان دورداي كالپۇكلىرىنى تىترىتىپ تۇرۇپ:

ـ چەنتۇلاردا «تۇل خوتۇننىڭ ئېتىكى ئوتلۇق» دېگەن گەپ بار. بۇ ئادىلبەگ دېگەن دەل تۇل خوتۇننىڭ ئۆزى. سورۇن ـ سورۇندىكى ھەممە گەپنى بىزگە توشۇپ ئەكېلىپ، بىزنىڭ بېشىمىزنى ئوچاق قىلىۋەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزنىڭ نۇرغۇن سىرلىرىمىزنى بىلىپ كەتتى. دېمەكچىمەنكى، شۇنداق بىر سۈيىقەستنى پىلانلايلىكى، بۇ ئىشنى بىزنىڭ قىلغانلىقىمىزنى بۇ يۇرتنىڭ خەلقى ئەقلىنىڭ ئۈچىغىمۇ كەلتۈرەلمىسۇن. يەنى ئادىلبەگنى يەمچۈك قىلىپ، ئىلىدىكى پۈتۈن مەرىپەتچىلىكنىڭ بېشى بولغان مەسىئۇت ۋە ئابدۇراخمان يەنە تېخى دائىم ئادەملىرى چېرىكلىرىمىزنى ئۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ۋەزىپە ئىجرا قىلىشىغا پۈتلىكاشىاڭ بولۇۋاتقان ئېلاخۇن كۆككۆزدەك قېرى لۇكچەكلەردىن بىراقلا قۇتۇلايلى، ئاڭلىشىمچە بۇ ئېلاخۇن كۆككۆز:

«ئېلاخۇن دەپ ئېتىم بار،
شەنگەنلەردە ئۆچۈم بار.
نېمە قىلساڭ قىل شەنگەن،
ساڭا تېتار كۈچۈم بار».

دەپ، سورۇنلاردا قوشاق قېتىم ناخشا ئېيتىپ كۆرەڭلەپ يۈرگۈدەكمىش، مانا بۇ قېتىم، كىمنىڭ كىمگە تېتىيدىغانلىقىنى خەلق ـ ئالەم ئالدىدا نامايەندە قىلىپ، ئۆزىمىزنىڭ كۈچىنى بىر كۆرسىتىپ قويايلى ۋە ئۆچىمىزنى ئۇلاردىن ئېلىپ پۇخادىن چىقايلى، ـ دەپ، مۇغەمبەرلىك بىلەن ھىجايدى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ما دوتەي سەل ئىككىلىنىپ قالدى ۋە مۇنداق دېدى:
ـ بۇ سۆزلىرى ماڭا گويا ناشۇدلۇق ئىچىدە ئاڭلانغان يېقىملىق كۈيدەك تۇيۇلۇۋاتىدۇ. ئەمما لېكىن، «يولۋاس ۋەھشىي بولسىمۇ، ئۆز بالىسىغا قەست قىلماس»دېگەن سۆز بار. نەچچە يىللاردىن بىرى ئادىلبەگ بىزگە ھەم توڭچى ھەم پايلاقچى بولۇپ، نۇرغۇن ئىشلىرىمىزنى قولايلاشتۇردى. ئالدىمىزدا كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى تەرىپلىگۈسىز دەرىجىدە. مۇشۇنداق قابىلىيەتلىك بىر ئادىمىمىزنى قانداقمۇ، ئۇ تۆت سولتەك ئۈچۈن قۇربان قىلىۋېتىمىز، ـ بۇ گەپلەردىن كېيىن، جۇ دارىن بويۇنلىرىنى سەل ئالدىغا سوزۇپ، ئۆزىنى تېخىمۇ تەمكىن، تېخىمۇ ئەقىلدان كۆرسىتىپ تۇرۇپ:
ـ دوتەي جانابلىرى بۇ چەنتۇلارنىڭ ئارىسىدا بىز ئۈچۈن ئىشلەشنى خالايدىغان ئادەم كەم ئەمەس. مەن ئۇنىڭ ئورنىغا ئۇنىڭدىنمۇ بەتەرىنى راسلاپ قويدۇم. ھازىر سىلى دەۋاتقان ئۇ تۆت سولتەك ئۇنچىلىك سەل چاغلايدىغان كىشىلەردىن ئەمەس. ئۇلارنىڭ تەسىر كۈچى كۈندىن ـ كۈنگە زورىيىۋاتىدۇ. ئاچقان مەكتەپلىرىنى ئاشۇ تەرىقىدىكى ئېغىر جىنايەتلەرنى ئارتىپ تۇرۇپ ۋاقتىدا تاقىمىساق، ئۇ مەكتەپلەردە يېتىشىپ چىققان ئوقۇغۇچىلار بىرنەچچە يىلدىن كېيىن ھۆكۈمرانلىقىمىزغا زور تەھدىت بولىدۇ. شۇ ۋەجىدىن يىلانىنىڭ بېشىنى ۋاقتىدا ئەزمىسەك بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئارىسىنى بۇزۇش ئۈچۈن مۇشۇنىڭدىن بۆلەك ئەپچىل چارە يوق. بۇ خەقنىڭ مولىلىرى بەكمۇ مال ـ دۇنياغا ھېرىسمەن كېلىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە بەكمۇ ھەسەتخور. ئازراق ئالتۇن خەجلەپ، ئۇ ئارقىلىق ئىغۋا، پىتنە ـ پاساتنىڭ ئۇرۇقىنى چاچساقلا ھەممە ئىش ئۆزلۈكىدىن تامام بولىدۇ. ئەخمەق پۇقرالار پۈتۈن جىنايەتنى مەرىپەتچىلەر قىپتۇ دەپ بىلىدۇ. ئاندىن ئۇلارنى بىر كېچىدىلا قولغا ئېلىپ، پۈتۈن جىنايەتنى ئۈستىگە ئارتىپ، خەلق ـ ئالەمگە ئىبرەت قىلىش ئۈچۈن ھەربىرىنى بىردىن تۆمۈر قەپەسنىڭ ئىچىگە سولاپ، ياڭ جاڭجۇن جانابلىرىغا يوللاپ بېرىمىز. بۇنىڭ بىلەن ئاۋام ـ خەلقنىڭ پاراكەندە قىلىشىدىنمۇ، مەرىپەتچىلىك تەرغىباتچىلىرىدىنمۇ قۇتۇلۇپ، ئاچقان مەكتەپلىرىنى بىراقلا تاقايمىز. ئۇ ئاچكۆز ئادىلبەگ بىزگە ھەرقانچە خىزمەت كۆرسەتكەن بىلەنمۇ يەنىلا ئۇنىڭ تومۇرىدا ئېقىۋاتقان قان چەنتۇنىڭ قېنى. بۇنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايلى. ئاشۇ قان تومۇرىدا ئاقىدىكەن ھامان

بىزنىڭ دۇشـــمىنىمىز. ۋەزىيەت شـــۇنداق قىلىشـــنى تەقەززا قىلغان ئىكەن پەيتى قىلدىن بەرمەي، ئۆزىمىزنىڭ پايدىســـى ئۈچۈن ھەممىســـدىن بىراقلا قۇتۇلۇشـــىمىز كېرەك. بىزگە بۇلارنىڭ كاللىســـى ئىشـــلەيدىغانلىرى كېرەك ئەمەس. شـــۇ ۋەجىدىن بۇلارنىڭ زېھنىنى خورىتىدىغان بارلىق ۋاســـتىلارنى قوللىنىشـــتىن قول ئۈزمەســـلىكىمىز لازىم. بىز بۇ يۇرت خەلقلىرىنى دەتتە ـ دەتتە ئۆزلىرىگە تېخىمۇ ناتونۇش بولغان بۇرۇقتۇرما تۇرمۇشـــنىڭ ئىچىگە ئەكىرىشـــىمىز زۆرۈر. شـــۇ چاغدىلا بۇلارنى بۇرنىنىڭ ئۇچىغا چۆلەك تاقىغان ئۆكۈزدەك قاياققا تارتســـاق شـــۇ ياققا ســـاپان ســـۆرەيدىغان قىلىپ چىقالايمىز. شـــۇنىســـى مۇقەررەركى، بىز بۇلارنىڭ ھوشـــيارلىرىنى، نوچىلىرىنى، مەرىپەتچىلىرىنى، شـــەھەر كۆرگەن بايلىرىنى، كۆزى ئوچۇق ئۆلىمالىرىنى كۆزدىن يوقىتىۋەتســـەكلا ھەممە ئىش ئىزىغا چۈشـــىدۇ. پەقەت بىز بۇلارنىڭ ناماز قىلىدىغان مەسچىتىگە چېقىلمىساق، بۇلار ئۇنچىلىك ھوشىيار بولۇپ كەتمەيدۇ. ھەتتا بۇ تۆتىنى كۆزدىن يوقۇتۇپلا، ھەربىرىنىڭ مەھەللىســـىگە بىرەردىن مەســـچىت ســـېلىپ بەرســـەك، ھەممە ئىشنى ئۇنتۇيدۇ. ھەتتا قىلغان ئىشلىرىمىزنى ئۆزلىرىگە قىلغان ئىلتىپات دەپ چۈشىنىپ، بىزگە بولغان ئىتائەتمەنلىكى ھەســـىلەپ ئاشـــىدۇ ـ دە، ئۇزۇن مەزگىللىك تىنچلىقنى ئەمەلگە ئاشـــۇرالايمىز. بۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن ئەســـكىرىي چىقىمنىمۇ تېجەپ قالىمىز. چەنتۇلارنىڭ دىنىي ئېتىقادى بولســـا پۈتۈن ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە، تۇرمۇشـــىغا ۋە ســـىياســـەتلىرىگە چەمبەرچاس باغلىنىپ كەتكەن. بۇنداق بىر قووۋم ۋە بۇنداق بىر جاي دۇنيانىڭ ھېچقانداق يېرىدە يوق. بۇنداق جايدا ئەڭ ئۇنۇملۇك پايدىلىنىدىغان ۋاستە دىن. بۇ خەقنىڭ دىنغا ئەھمىيەت بەرگەن بولۇۋالســـاق ۋە كازىزاپ جاھىل مولللىرىنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىســـەكلا بىزنىڭ يولىمىزغا چىققان ھەرقانداق بىر ســـەگەك مەرىپەتچىنىمۇ بىمالال كۆزدىن يوق قىلالايمىز. ئوپقاندەك نەپســـىدىن كېچەلمەيدىغان مولللار ئۆزىنىلا ئويلىغاچقا، شـــۇنچىلىك پەرۋاســـىز بولۇپ كەتكەنكى، بىزنىڭ قانداق ئويۇنلارنى ئويناۋاتقانلىقىمىز ئۇخلىســـا چۈشـــىگىمۇ كىرمەيدۇ، ـ بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان ما دوتەي ئەمدى قايىل بولغان ئىدى. ئۇ، قايىللىقىدىن رەزىللىككە ھامىي بولغان ئەقىل بۇلىقى ئېچىلىپ، ئىشـــنى قىلغانىدىكىن پۈتۈنلا قىلاي دەپ ئويلىدى بولغاي، جۇ دارېننىڭ ســـۆزىنى تەســـتىقلىدى ۋە قوشـــۇمچە قىلىپ ـ ئېيتقانلىرىڭىزغا قايىلمەن، يەنىلا كۆپ كىتاب ئوقۇغان ئادەمنىڭ ئوي ـ پىكىرلىرى ئۆزگىچە بولىدۇ. بىز بۇ مەرىپەتچىلەرنىڭ كاتتىباشـــلىرىنىڭ ۋە قوللىغۇچىلىرىنىڭ باشـــلىرىنى بىراقلا ئىزىمىز دېگەنىكەنمىز، بۇلارغا قوشـــۇپ يەنە تۈركىيەدە ئوقۇپ ۋە مەككىگە بېرىپ ھەج تاۋاپى قىلىپ كەلگەن، جىرجىس ھاجىنىمۇ قوشـــۇپ بىراقلا كۆزدىن يوقىتايلى. ئۇ، ھەم ئاشـــقۇن مىللەتچى ھەم ھەقىقىي دىندار بىر ئۇنســـۇر ؛ ئەگەر ئۇنى ئايرىپ قويســـاق، قولغا ئالغانلارنىڭ داۋاســـىنى قىلىپ، بىزگە ئاۋارىچىلىك تېپىپ بېرىشـــى تۇرغان گەپ. ئۇنىڭ ئۈســـتىگە جىرجىس ھاجى دېگەن بۇ ئەبلەخ ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان ئۇچىغا چىققان ئۆكتەم. ئەگەر بىز بۇ قېتىم بىر ھەمىلە بىلەن ھەممىســـىنى كۆزدىن يوق قىلالســـاق، ئىلىدا ئۇزۇن مەزگىللىك تىنچلىقنى ئەمەلگە ئاشـــۇرۇپ، ھۆكۈمرانلىقىمىزنىڭ ئۆمۈرىنى ئۇزارتىشقا كاپالەتلىك قىلالايمىز، ـ دەپ ئورنىدىن قوزغىلىپ، جۇ دارېننىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى. جۇ دارىن ئابايىتىن مەسئۇت ئەپەندىلەرنىڭ ئىسمىنى ئېغىزىدىن چىقارغاندا قانداقتۇر بىر ئىسىم سارغىيىپ كەتكەن چىشلىرىنىڭ ئارىسىغا قىسىلىپ قىلىپ، كۆڭلىنىڭ ئارامىنى قويمىغاندەك روھىي ھالەتكە كېلىپ قالغانلىقىنى سېزىۋاتقاندا، ما دوتەينىڭ قوشـــۇمچە قىلىپ جىرجىس ھاجىنىڭ ئىســـمىنى تىلغا ئالغانلىقى، ئۇنىڭ كۆڭۈل ئارامىنى قويمىغان ســـىرىنى بىراقلا يېشـــۋەتكەن ئىدى. شـــۇڭا ئۇنىڭ تەنلىرى تىترەپ، تومۇرلىرى كۆپۈپ، كۆزلىرى يېنىپ، مېڭىســـىگە قان يۈگۈرۈپ، گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى. ئۇلار يانمۇ يان ئولتۇرۇپ شـــۇنداق بىر ســـۇيىقەســـت پىلانلىدىكى، بۇ سۇيىقەست شەيتانىنىڭمۇ ئەقلىگە كەلمەيدىغان شۇنداق بىر سۇيىقەست بولۇپ تارىخقا يېزىلىپ قالىدىغاندەك قىلاتتى. ما دوتەي ئەزەلدىن بۇنداق بىر سۇيىقەست پىلانىنى ئويلاپ باقمىغان بولغاچقا، خۇشـــاللىقىدىن قىن ـ قىنىغا پاتماي، ئۇنســـز ھەجايدى، بۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆزلىرى گويا بىر

چوشـــقا كۇچۇكىنىڭ ئانىســـىنىڭ ئەمچىكىنى ئېمىپ ئېرىشـــكەن خۇشـــاللىقىدەك يۇمۇلۇپ، مۇڭلىنىپ كەتكەن ئىدى. ئاندىن ئۇلار ئۆينىڭ تېمىغا يۆلەپ ئالدىن راسـلانغان ئۈسـتەلگە كېلىپ ئولتۇرۇشـتى ۋە ئىچى لىق تولدۇرۇلغان قەدەھنى قوللىرىغا ئېلىپ، بىر- بىرىگە سـوقۇشـتۇرغاندىن كېيىن، گۈپپىدىلا كۆتۈرۈۋېتىشتى. شۇ دەقىقىلەردە ئۇلارنىڭ يامان نىيىتى چەكسىزلىككە قاراپ يۈزلەنگەن ئىدى.

بۇ سىرلىق سۆھبەت بولۇپ ئاردىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندە يەنى رامىزاننىڭ 28- كۈنى كەچتە شەھەرنىڭ مەركىزىدە ئېتىلغان بىر پاي ئوقنىڭ ئاۋازىنى ھېچكىم ئاڭلىمىغان ئىدى، ئاڭلىغانلار بار دېگەندىمۇ، ئاڭقىرالماي قالغان ئىدى. بۇگۈن ھاۋا تۇتۇق بولۇپ، ئەتراپتا بىر نەرســـىلەرنى ئىلغا قىلىش ئۈنچىلىك ئاســـان ئەمەس ئىدى. بەيتۇللا مەســـچىتتىن كەچكى تاراۋىدىن قايتقان ئادىلبەگ ئىنىس - جىن يوق قاراڭغۇ كوچىدا تېرەكلەرنى ياندا ئۆيگە قاراپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئارقىســـىغا چۈشـــكەن كۆلەڭگە دەرەخلەرنى ئۆزىگە دالدا قىلىپ، تاپانچىســـىدىن ئوق چىقىرىشـــنىڭ پەيتىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ كېلىۋاتقان ئىدى. پەلەك بىردىنلا پۈتۈن غۇلجا شـەھىرىگە دەھشـەت سېلىپ قاتتىق گۈلدۈرلەپ كەتتى، ئارقىدىنلا ۋال - ۋۇل قىلىپ چاقماق چاقتى. بىر لەھزە ئۆتۈش بىلەن تەڭ ئاسمان گۈمبىزى كۆمتۈرۈلۈپ چۈشـۈپ كېتىدىغاندەك ئىككىنچى قېتىم گۈلدۈرلىدى ۋە گۈلدۈر - قاراس قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ يەنە چاقماق چىقىپ ئەتراپنى يالىلدىتىۋەتتى، دەل مۇشـــۇ چاغدا تاپانچىدىن چىققان بىر پاي ئوق كېلىپ ئادىلبەگنىڭ يۈرىكىگە كېلىپ تەگدى. تەڭرى ئۇنىڭغا چىرايلىق بىر يۈز، چىرايلىق بىر قامەت ئاتا قىلغاندىن كېيىن، بۇ سەل ئارتۇق كەتتى دەپ ئويلىغانمۇ قانداق ئۇنىڭغا پاك بىر يۈرەك ئاتا قىلىشتىن يالتىيىپ قالغان ئىكەن. ئەنە شۇ يۈرەك ئەمدى سوقۇشتىن مەڭگۈ توختىغان ئىدى. ئارقىدىنلا شاقىراپ ياققان يامغۇرنىڭ سـۈيى تار كوچىدا سـەلدەك ئېقىشـقا باشـلىدى. تېرەكلىك ئارىسـىدا يامغۇر سـۈيىگە چېلىشىپ قالغان ئادىلبەگنىڭ جانسىز گەۋدىسىنى تاڭ ئاتقۇچى ھېچكىم پەرق ئەتمىگەن ئىدى.
ئىنسـان بارلىق مەخلۇقات ئىچىدە ئەڭ مەنپەئەتپەرەس ۋە بارلىق جانلىقلار ئىچىدە ئەڭ شـەخسـىيەتچى. ئۇ، قۇياشـنىڭ نۇر چېچىشى، يەرنىڭ ئايلىنىشى ۋە باشقىلارغا ئۆلۈمنىڭ كېلىشىنى پەقەت ئۆزى ئۈچۈنلا دەپ ئويلايدۇ. تاكى جېنى تېنىدىن جۈدا بولغانغا قەدەر ئۆزىگە ھېچ ئىش بولمايدىغاندەك، قولىدىن كېلىدىغان بارلىق ئەســـكىلىكلەرنى باشـــقىلارغا قىلىدۇ. بولۇپمۇ ئۆزىدىن بىلىملىك ۋە جامائەتنىڭ ھۆرمىتىگە ســازاۋەر بولغان كىشـــىلەرنى ئۆزىگە تەھدىت دەپ قاراپ، ئۇلاردىن قورقىدۇ ۋە قورققىنىدىن ئۇلارغا ســۈيىقەســـت قىلىدۇ. ئەمما ئەڭ قورقۇنچلۇق ئاقىۋەتلەرنىڭ ئۆزى ئىشـــەنگەن، ئۆزى خىزمىتىنى قىلغان كىشـــىلەر تەرىپىدىن بېشـــىغا كېلىدىغانلىقىنى ئويلاپ قويمايدۇ. ئادىلبەگنىڭ بۇ ھايات چۈشـەنچىلىرى، ھايات پەلسـەپەسـى جېنىغا زامان بولۇپلا قالماي يەنە مەسـئۇت ئەپەندى، ئابدۇراخمان شـاھىدى، جىرجىس ھاجى، ئېلاخۇن كۆككۆز ۋە سـۇلايمانلارنىڭ «ئادىلبەگنى قەسـتلەپ ئۆلتۈرگەن» دېگەن گۇمان بىلەن قولغا ئېلىنىشـــىغا ســـەۋەب بولغان ئىدى. ھەممىدىن يامىنى ئۇنىڭ ئۆلۈمى ئۈمىد مەكتىپىنى تاقاشقا قادىر بولغانتى.

مەســـئۇت ئەپەندىلەر قولغا ئېلىنىپ ئاردىدىن ئۈچ ئاي ئۆتكەن ئىدى. ئۇلار زىنداندىكى ئۈچ ئاي داۋام قىلغان ئېغىر جىســمانىي ۋە روھى جەھەتتىكى ئىســكەنجىلەرگە بويۇن ئەگمەي، ئادىلبەگنىڭ ســىرلىق ئۆلۈمى ھەققىدىكى ئاتالمىش جىنايەتنى ئۈستىگە ئالمىغان ئىدى. «بۇ بىزگە قىلىنغان تۆھمەت»دېگەن سۆزدە باشتىن - ئاياق چىڭ تۇرغان ئىدى. ئىككىلىنىش ئىچىدە تەمتىرەپ قالغان ما دوتەي بىلەن جۇ دارىن ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ، بۇرۇن قىلغان تۆھمەتلىرىنىڭ ئۈســـتىگە يەنە يېڭى تۆھمەتلەرنى توقۇپ، ئۇلار ئۈســـتىدىن قايتىدىن ئەنزە تۇرغۇزۇپ، ئاتالمىش ئەنزىلەرنى ياڭ جاڭجۇڭنىڭ ئۆزى بىر تەرەپ قىلىدىغانلىقىنى پۈتۈن شـــەھەر ئاھالىســـىگە جاكارلىغان ئىدى. مانا بۇگۈن 40 ئاتلىق چېرىك

ئۇلارنى يالاپ، ئۇرۇمچىگە ئېلىپ ماڭغان ئىدى. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان غۇلجا شەھەردىكى ئەھلىمەھەللىنىڭ ھەممىسى ئۈچدەرۋازىنىڭ چوڭ كوچىسىنىڭ ئىككى قاسىنىدا قاتار تىزىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ مەرىپەتچى ئەپەندىلىرى ۋە باھادىر ئوغلانلىرى بىلەن ئەڭ ئاخىرقى قېتىم دىدارلىشىۋېلىش ئۈچۈن بىر- بىرىنى قىستىشىپ تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ئايالى سارا خانىممۇ بار ئىدى. ئۇچ ئايدىن بىرى كۆرۈشىمگەن يولدىشىنىڭ دىدارىنى ئەڭ ئاخىرقى بىر قېتىم كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن، بىر قولىدا بېشىدىكى ياغلىقىنى تۈزەشتۈرۈپ، بىر قولىدا قىزى تومرىسىنى كۆتۈرۈپ، قوشۇملىرىنى تۈرگەن پېتى كۆزلىرىنى يىراقتىكى بىر نۇقتىغا تىكىپ تۇراتتى. ئاشۇ نۇقتىدا ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك يولدىشى پۈت - قولى كىشەنلەنگەن قىياپەتتە، كۆشۈك ھارۋىنىڭ ئىچىدە ئىدى. يولدىشىنىڭ شۇنچىلىك ناشۇدلۇق ئىچىدە نۇرسىز كۆزلىرى بىلەن ئۆزلىرىنى ئىزدەۋاتقانلىقىنى كۆرگىنىدە، سارا خانىمنىڭ قەلبىنى قاتمۇقات غەم تۇمانلىرى بېسىۋالغان ئىدى. ئىككى يېنىدا ئېتىكىنى تۇتۇپ تۇرغان ئۇيغۇر بىلەن يىلدىرىم ئەتراپتا نېمە ئىشلار يۈز بېرىۋاتقانلىقىنى ئاڭقىرالماي، بىر چەتتىن قورقسا، يەنە بىر چەتتىن قانداقتۇ بىر ئۈمىد بىلەن نەچچە ۋاقىتتىن بېرى«دادىمىز قېنى؟» دەپ جېدىلىنى قىلغان دادىسىنى ئىزدەۋاتاتتى. سارا خانىم بولسا، كۆشۈك ھارۋا كېتىۋاتقان تەرەپكە قاراپ «مەسئۇت!، مەسئۇت!...»دەپ ناله قىلىپ، ئەلەملىك ۋارقىراشقا باشلىدى. قۇرۇغان تاماقلىرىدىن چىقىۋاتقان ھەسرەتلىك نازۇك نىدا ئادەملەر توپىدىن چىقىۋاتقان ئاۋازلار ئارىسىدا كۆمۈلۈپ قېلىۋاتاتتى ۋە ئۆكسۈرۈن كۆزلەر كۆشۈك ھارۋىنى قورشاپ ماڭغان چېرىكلەرنىڭ ئارىسىدا قالغان يولدىشىنى بىر كۆرۈۋېلىشقا قادىر بولالمايۋاتاتتى. شۇ دەقىقىلەردە ئۇيغۇر بىلەن يىلدىرىم تېخى كىچىك بولغاچقا دادىسىنىڭ تۆمۈر قەپەسىنىڭ ئىچىدىكى ئادەملەردىن بىرى ئىكەنلىكىنى ئەسلا خىيالىغا كەلتۈرمىگەن ئىدى. ئەمما ئاپىسىنىڭ ئالدىدا تۇرغان سەككىز ياشلىق ئەرتۇغرۇل دادىسىنى يىراقتىن غىل - پال كۆرۈپلا تونۇدى - دە، كۆشۈك ھارۋىسى كېتىۋاتقان تەرەپكە قاراپ «دادا!» دەپ، بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ چاپتى. ئەمما، ئارقىسىدىن يۈگۈرەپ كەلگەن چوڭ دادىسى زەيناۋىددىن ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇۋالدى. بۇ چاغدا ئەتراپتىكى يىغا - زارلار پەلەككە كۆتۈرۈلگەن ئىدى. بەش كۆشۈك ھارۋىنى قورشاپ ماڭغان چېرىكلەر ھەيۋە كۆرسىتىپ، كىشىلەرنى ئۆزلىرىنىڭ يېنىغا يېقىن يولاتماۋاتاتتى. ھەتتا چېرىكبېشى قولىدىكى تاپانچىسى ئېگىز كۆتۈرۈپ ھاۋاغا قارىتىپ ئارقا - ئارقىدىن ئىككى پاي ئوق چىقاردى. ئەمما، ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان ئادەملەرنىڭ ۋاراڭ -چۇرۇڭلىرى يەنىلا توختىمىدى. بۇلارنىڭ گاھىبىرلىرى غەزەپلىرىنى باسالماي بىرنېمىلەرنى دەپ چېرىكلەرنى تىللىسا، گاھىبىرلىرى تۆمۈر قەپەسىنىڭ ئىچىدىكىلەرگە ئۆز كۆڭۈللىرىنى ئىزھار قىلىپ توۋلاۋاتاتتى، گاھىبىرلىرى بولسا، قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ بىردىن - بىر يۆلەنچۈكى بولغان ئاللاھنى پانا تېپىپ دۇئا قىلىۋاتاتتى. يەنە گاھىبىرلىرى بولسا، ئادەم توپىدىن بىرلىرىنى ئىزدەۋاتقاندەك ئۇياق - بۇياققا قارايتتى ۋە ئىچىدە بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلايتتى. بەلكى بۇلار ئادەم توپى ئارىسىدىن ئېلاخۇن كۆككۆزدەك بىرە نوچىنىڭ چىقىپ، چېرىكلەرگە مۇش - پەشۋا ئېتىپ، خەلقنى قوزغىتىشنى كۈتۈۋاتقان بولسا كېرەك. ئەمما، نېمە بولسا بولسۇن، شۇنچە نۇرغۇن خەلق بىر بولۇپ، كۆز ئالدىدا بولۇۋاتقان بۇ زۇلۇمغا قارشى چىقىدىغان جاسارەتكە بىرلىكتە كېلەلمىگەن ئىدى. ۋاراڭ - چۇرۇڭنىڭ ساداسىنىڭ كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ، چېرىكلەرنىڭ ھوشىيارلىقى تېخىمۇ ئاشقان ئىدى. ئۇلار قوراللىرىغا ئوقلىرىنى بەتلەپ، شۇنچىلىك ھەيۋە بىلەن بەش كۆشۈك ھارۋىنى قوغداپ كېتىۋاتاتتى. ھارۋىنىڭ ئارقىسىدا كېتىۋاتقانلار خۇددى ئاتا -ئانىسىدىن ئەگەشكەن بالىلاردەك چارىسىزلىك ئىچىدە ھۆكرەپ ناله قىلىۋاتاتتى. گەرچە بۇ خەلق ئۆزلىرىنىڭ بەش باھادىر ئەزىمەتلىرىنى ئۆز كۆڭۈللىرىدە مۇئەييەنلەشتۈرگەن، ھۆرمەتلىگەن ۋە ئۇلارغا قايىل بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنى ئاشۇ قەپەستىن قۇتۇلدۇرۇشقا جاسارىتى يوق ئىدى. قەپەس ئىچىدە پۈت - قولى تۆمۈر زەنجىرلەر بىلەن باغلانغان

مەسئۇت ئەپەندى ئۆزى چارىسىزلىك ئىچىدە تۇرۇپ، ئۆزىگە ئىچى ئاغرىشىنىڭ ئورنىغا ئارقىسىدا يىغلاپ كېلىۋاتقان خەلق توپىنىڭ بىچارە ھالىغا قاراپ، يۈرىكى پارە ـ پارە بولۇپ كېتىۋاتاتتى. يىغلىغۇسى، پەريياد كۆتۈرگۈسى، تېپچەكلىگۈسى، تۆمۈر قەپەسنىڭ تۆمۈر بالداقلىرىغا كۆكرىكىنى ئۇرۇپ جار سالغۇسى ھەتتا كۈلگۈسى كېلىۋاتاتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۆز يۈرەك پارىلىرىنى ئادەملەر توپى ئارىسىدىن، قۇمنىڭ ئىچىدىن يىگنە ئىزدىگەندەك ئىزدەۋاتاتتى. دائىم ئۆيىگە كىرگەندە تەبەسسۇم بىلەن ئالدىغا چىقىدىغان ئايالى ۋە تايتاقلاپ كېلىپ بوينىغا ئېسىلىدىغان قىزى تومرس ۋە ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئەركىلەپ يۈگۈرەپ ھارمايدىغان ئوغۇللىرى كۆز ئالدىغا كەلگەن ئىدى. دېمىسمۇ ئۇ تاشقىرىدىكى رەزىللىكلەردىن جاق تويۇپ، پارام ـ پارچە بولغان بىر روھى ھالەت بىلەن، ئۆيىنىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلىغىنىدا، بۇنداق خۇشاللىققا تولغان گۈزەل يۈزلەرنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ بارلىق غەم ـ غۇسسىلىرى شامالدا ئۇچقان سامانەك ئاللىقاياقلارغا ئۇچۇپ يوق بولاتتى. مانا ئەمدى، ئاشۇ مېھرىبان ئائىلە قەيەردە؟

ھېلىلا ھاۋاغا قارىتىپ ئېتىلغان ئىككى پاي ئوقنىڭ ئاۋازىدىن ئۇركۈپ كەتكەن بالىلار قىيا ـ چىيا قىلىپ يىغلىغان چاغدا، زەيناۋىددىن سارا خانىم بىلەن بالىلارنى قوشۇپ ئۆيىگە ئېلىپ ماڭغان ئىدى. زەيناۋىددىن بولۇۋاتقان قالايمىقانچىلىقتا ئالمادىس بىر ئىش يۈز بېرىپ قالسا، بالىلارنىڭ بېشىغا بىر ئىش كېلىپ قېلىشتىن ئەنسىرىگەن ئىدى. شۇڭا ئۇلارغا «داداڭلارنى مەن قۇتقۇزۇپ ئەكېلىپ بېرىمەن» دەپ ۋەدە بېرىپ، ئۇلارنى مىڭبىر مۇشەققەتتە قايىل قىلىپ ئۆيىگە قايتۇرۇپ ئەكەتتى. ئاندىن ئۆزىنىڭ جەدە ئېتىنى ئېگەرلەپ، بەش كۆشۈك ھارۋىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ ئات سالدى. بۇ چاغدا كۆشۈك ھارۋىلار ئاللىقاچان غۇلجا شەھىرىدىن يىراقلاپ كەتكەن ئىدى. ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان ئادەملەرمۇ بارا ـ بارا شالاڭلاپ، ئاخىرى ھېچكىم قالمىغان ئىدى. ئادەمسىز كوچىدا چېرىكلەر يالاپ كېتىۋاتقان بەش تۆمۈر قەپەسنىڭ ئىچىدىكى بەشى، بەش خىل غەم ـ خىيال بىلەن جىمجىت كېتىۋاتاتتى. بولۇپمۇ مەسئۇت ئەپەندى توپىلىق يولنىڭ يان تەرىپىدىكى پاكار ـ پاكار ئەسكى سوقما تاملاردىن ساڭگىلاپ قالغان ئالما شاخلىرىدىكى سارغىيىپ پىشقان ئالمىلارغا قاراپ، بىر جەھەتتىن ھايات ئىكەنلىكىدىن مەمنۇن بولسا، يەنە بىر جەھەتتىن قاتتىق ئۈمىدسىزلەنگەن ئىدى. ئۇ بىر چەتتىن شۇنچە ۋاقىتتىن بىرى كۆرۈشكە ئىنتىزار بولغان ئائىلىسىنى پەقەت يىراقتىن غىل ـ پال كۆرگەندىن باشقا، ئۇلارنىڭ ھەربىرىنىڭ چىرايىنى ئېنىق كۆرەلمىگەنلىكىگە رەللە بولسا، يەنە بىر جەھەتتىن ئاشۇ پۇت ـ قوللىرى تۆمۈر زەنجىر بىلەن كىشەنلەنمىگەن خەلقنىڭ روھى دۇنياسىنىڭ ئاللاھ بۇرۇن كىشەنلىنىپ بولغانلىقىنى كۆرۈپ شۇنچىلىك ئۈمىدسىزلەنگەن ئىدى. كۆز يېشى، ناله ـ پەريياد ۋە جۇدالىق داغلىرى خەلقنىڭ قەلبىدىكى دۇشمەنگە بولغان ئۆچمەنلىكىنى ئۇلغايتىپ، ئۇلارغا قارشى كۈرەشكە ھەيدەكچىلىك قىلىشنىڭ ئورنىغا، مىسكىنلىككە، يالۋۇرۇشقا، مۇڭغا، بىچارىلىككە بەند قىلىپ قويغان ئىدى. نەچچە مىڭ ئاما 40 چېرىكتىن قورقۇپ، ھارۋىنىڭ يېنىغا كېلەلمىگەن قوۋمدىن چوڭ ئىشلارنى كۈتۈشكە ئەسلا بولمايدىغانلىقىنى ئويلاپ مەيۇسلىنىۋاتاتتى، ئۈمىدى سۇسلىشىپ، غايىب بولۇپ كېتىۋاتاتتى. دەل مۇشۇ دەقىقىلەردە قۇلقىنىڭ تۈۋىدە، ساندور پېتوفى (1849ـ1823) نىڭ ئۈمىد دېگەن ناخشىسى ياڭرىغاندەك بولدى:

ئۈمىد نېمە ئۇ؟ ئۈمىد ـ پاھىشە:
ھەممىگە جىلۋە قىلىپ، بارىنى بېرەر.
سەن ئۇنىڭغا ببباھا ياشلىق باھارىڭنى بېرىسەنۇ،
ئاخىر ئۇ سېنى پەرۋاسىز تاشلاپ كېتەر.

ۋېنگىرىيەنىڭ بۇيۇك لىرىك شائىرى، ۋەتەنپەرۋەر باھادىر ئوغلانى ساندور پېتوفى بولسا، ۋەتىنىنى مۇستەملىكىچىلەرنىڭ مۇنقەرز قىلىشىدىن قوغداش ئۈچۈن، رۇسىيە ئەسكەرلىرىنىڭ نەيزىسىدە ئۆلگىنىگە 77 يىل بولغان بۇگۈنكى كۈندە، مەسئۇت ئەپەندى شۇ ياش شائىردەك ئۈمىدسىزلەنگەن ئىدى. ئەينى چاغدا جەڭ مەيدانلىرىدا بىر قولىدا قەلەم، بىر قولىدا قورال تۇتۇپ، بىر ياقتىن ياڭراق قەسىدىلەرنى يېزىپ، بىر ياقتىن قان كېچىپ جەڭ قىلغان شۇ جەڭگىۋار مەغرۇر يىگىتمۇ، ناشۇدلۇق ئىچىدىكى قاراڭغۇ تۈندە، بىپايان قاراڭغۇ زېمىنغا قاراپ: «ئۈمىدسىزلىكمۇ ئۈمىدكە ئوخشاشلا بىھۇدە نەرسە» دېگەن ئىكەن. مەسئۇت ئەپەندىنىڭ روھى دۇنياسىدىكى بۇرۇنقى ئۈمىدۋارلىق، جۇشقۇنلۇق بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە سۈسلىشىپ كېتىۋاتقاندەك، روھىي چۈشكىن كۆرۈنەتتى. ئۇ، ياش شائىر، ۋەتەنپەرۋەر ساندور پېتوفىنى ياد ئېلىپ، خۇددى شارقىراتمىنىڭ سۈيى پەسكە چۈشۈپ بولغاندىن كېيىن بارا ـ بارا ئاستىلاپ، كېڭىيىپ تىنچ ئاققانغا ئوخشاش، ئۆزىنى بىسىۋېلىپ ئويلىنىشىنىڭ، ئەتراپىدىكى شەيئىلەرگە، ۋەقە ۋە ھادىسىلەرگە چوڭقۇر تەپەككۇر كۆزى بىلەن قايتىدىن بىر نەزەر تاشلاپ چىقىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى يەنە بىر قېتىم چۈشەندى.

دېمىسىمۇ كىشىلىك ھاياتتا پۈتۈن بۇ دەردلەر، ئەلەملەر، ئىزتىراپلار، كۆڭۈلسىزلىكلەر، ئۆچمەنلىكلەر، گۇمانلار، نەپرەتلەر، قورقۇنچلار ۋە ھەتتا ئۈمىد قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئىنسانىنىڭ ئۆز چۈشەنچىلىرىدىن ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. شۇڭا ئىنسانلار ئۆزىنىڭ بارلىق پائالىيەتلىرى ۋە مەيدانغا كەلگەن نەتىجىلەر، ئاقىۋەتلەر بىلەن يۈزلىنىشى ۋە ھايات پىلانلىرىنى ئۇنىڭغا ئاساسەن تۈزۈشى لازىم. شۇنىڭ بىلەن بىرگە تەڭرىدىن باشقا نەرسىلەردىن قورقۇنچتىن قۇتۇلۇشنىڭ يولىنى تېپىشى كېرەك. ئۇنىڭ ئۈچۈن قۇسۇرسىز ۋە ياخشىلىقنى ئويلايدىغان توغرا بىر ئىدىيەگە، پىكىرگە ئىگە بولۇشىمىز لازىم.

مەسئۇت ئەپەندى ئەنە شۇنداق ئويلار ئىچىدە كېتىۋاتقاندا، ئالدىدىكى كۆشۈك ھارۋىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا ئېتىكاپتا ئولتۇرغان سوپىدەك بەدەشقان قۇرۇپ، ئالدىغا قاراپ جىممىدە ئولتۇرغان جىرجىس ھاجىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭدىن كۈچ ـ قۇۋۋەت ئالغاندەك روھلىنىپ قالدى. جىرجىس ھاجى قوڭۇر كۆزلىرىنى ئالدىدىكى يىلان باغرىدەك تولغىنىپ ياتقان توپا يولغا تىكىپ، ئەنكەبۇت سۈرىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئايىتىنى پىچىرلاپ ئوقۇۋاتاتتى:«بىز ئۈچۈن كۈرەش قىلغانلارنى ئەلۋەتتە يولىمىزغا يېتەكلەيمىز، ئاللاھ ھەقىقەتەن ياخشى ئىش قىلغۇچىلار بىلەن بىللىدۇر». ئۇنىڭ پىچىرلاشلىرىدىن چىقىۋاتقان ئاۋاز بولسا، يولغا سايە تاشلاپ تۇرغان سوقما تام تۈۋىدىكى مەدەنىي دەرەخلەرنىڭ ياپىيېشىل يوپۇرماقلىرى ئارىسىدىن ئۆتۈپ، جىرجىس ھاجىنىڭ ئاقسېرىق چېھرىگە كېلىپ سوقۇلۇۋاتقان يەڭگىل ئاۋازدەك يېقىملىق، مېھرىبان بىر ئاۋاز ئىدى. ئەمما، بۇ يېقىملىق، مېھرىبانلىق نازۇك قەلبتىن چىقىۋاتقان بىر مۇڭ ـ زار ئىدى. مانا بۇ مۇڭ ـ زار ئۆز يولى ئۈچۈن ئادەتتىكى بەختتىن بەتەر دەرد ـ ئەلەمنى ۋە جاپا ـ مۇشەققەتنى ئۇلۇغ كۆرگەن بىر روھنىڭ مەدھىيە ناخشىسى ئىدى. ئۇنىڭ سولغۇن چىرايىنى تېخىمۇ مۇڭلۇق كۆرسىتىۋاتقان ئۇزۇن كىرپىكلىرى ئارىسىدىكى بىر جۈپ كۆزى كۆز ئەمەس، بەلكى قان يىغلاۋاتقان يۈرەك ئىدى. ئەمما 45 ياشلارغا كىرىپ قالغان جىرجىس ھاجىنىڭ قان يىغلاۋاتقان قەلبى ۋە تۆمۈر زەنجىرلەر بىلەن كىشەنلەنگەن ئۇرۇق ۋۇجۇدى بۇ دەرد ـ ئەلەملەرگە، زۇلۇملارغا بەرداشلىق بېرەلەيدىغانلىقىنى، گۈللىرى ئۆڭۈپ كەتكەن بولسىمۇ، قۇياش نۇرىدا يەنىلا جۇلالىنىپ تۇرغان مانچېستېر دوپپا كىيىۋالغان بېشىنى تىك تۇتۇپ ئولتۇرۇشلىرى ئىسپاتلاپ تۇراتتى. ئۇ ئىچىدە«سەنلەر شۇنى بىلىشىڭ كېرەككى، ئوڭ قولۇمغا قۇياشنى، سول قولۇمغا ئاينى تۇتقۇزساڭمۇ، ئۆزۈم توغرا دەپ ماڭغان يولدىن ئەسلا يانمايمەن. ۋاقتى كەلگەندە ۋەتەننىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن بۇ ئەزىز

جاننى پىدا قىلىشقا تەييارمەن» دەپ ئىچىدە پەيمان ئەيلىمەكتە ئىدى. ئۆزىنى ئىللىق باغرىغا بېسىپ چوڭ قىلغان غۇلجا شەھىرىدىن بارا ـ بارا يىراقلاشقانسېرى كۆڭۈللىرىدىكى تەشۋىشلىرى سۈسلىشىپ، غەيرىتى ئېشىپ، ئۆزىنىڭ روھىدىن ئۆزى كۈچ ـ قۇۋۋەت ئېلىشقا باشلىغان ئىدى. ياز قۇياشىنىڭ كۈچلۈك نۇرلىرى نېپىز ئاق تېرىلىرىدىن ئۆتۈپ، كۆكرەك قەپىسىنى دالدىچاق قىلغان يۈرىكىنى قىزدۇرۇۋاتقان بولسا كېرەك، ئوڭ قولىنى سول كۆكسىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ يەنە بىر نېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى، ئۇ ئۆزىنى تۆمۈر قەپەسنىڭ ئىچىدە ئولتۇرۇپ، توپا يوللاردا كېتىۋاتقاندەك ئەمەس، بەلكى نامەلۇم بىر بوشلۇقتا كېتىۋاتقاندەك شۇنچىلىك خاتىرجەم، شۇنچىلىك پەرۋاسىز ھېس قىلدى. ئۇنىڭغا ئەتراپتىكى نەرسىلەردىن كېلىۋاتقان ئاۋازلار بولسا بەلكى مېڭىسىدىن، يۈرىكىدىن، روھىدىن ئىشقىلىپ ئىچىدىكى ھەممە يېرىدىن بىردەك دۈپۈرلەپ كېلىۋاتقان ئاۋازلاردەك ئاڭلىنىۋاتقان ئىدى. ئۇ گويا بىر بۇركۇت بولۇپ، تۆمۈر قەپەسنىڭ تۆمۈر رىشاتكىلىرى ئارىسىدىن ئۇچۇپ كېتىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، ئەمما ئىچىدىكى ئاۋاز ئۇنىڭغا «سەۋر قىل! سەۋرنىڭ ئاخىرى سالامەتتۇر!» دەپ پىچىرلىماقتا ئىدى.

ئەڭ ئالدىدىكى كۆشۈك ھارۋىدا كېتىۋاتقان ئابدۇراخمان شاھىدىمۇ چوڭقۇر خىيال دېڭىزىغا چۆكۈپ كەكتەن ئىدى. ئۇ ئارقىسىدىن ئىز بېسىپ كېلىۋاتقان ھارۋىلارغا قاراپ، ئۆزلىرىنىڭ بەختسىزلىككە تولغان قىسمىتىدىن ئۆكۈندى. ئىچىدە «بەختسىزلىكنىڭ ئۆزىمۇ ۋاباەدەك يۇقۇملۇق ئوخشىمامدۇ. بىر- بىرىمىز بىلەن يېقىن دوست بولۇپ ئۆتكەن بەشىمىزنىڭ بېشىغا كەلگەن بۇ بەختسىزلىك، باشقا كىمنىڭ بېشىغا كەلدى؟ تۇركىيەدە ئوقۇغان ئۈچىمىزگە ۋە بىزنى قوللىغان ئىككى دوستىمىزغا بەختسىزلىك كېسىلى بىراقلا يۇقتى. خۇددى بىر- بىرىمىزگە يۇقتۇرغان ۋاباەدەك. بەختسىزلىك بىزنى بىراقلا بۇ تۆمۈر قەپەزنىڭ ئىچىگە بەند قىلدى. ياكى بۇ، بەختسىزلىك ئىچىدىكى بەختمىدۇ؟ ئەسلىدە بىزگە يۇققىنى ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ سۆيگۈسى ئىدىغۇ، بۇ قانداقمۇ بەختسىزلىك كېسىلى بولۇپ قالسۇن؟ ئەسلىدە ئۆز خەلقىنىڭ بەختى ئۈچۈن كۈرەش قىلغانلارنى، تۆمۈر قەپەزگە بەند قىلغان ئاشۇ زالىملار ۋابانىڭ مەنبەسىدۇر. بىزنىڭ بەختلىك بولۇشىمىزغا يول قويمىغانلار، بەختنىڭ دۈشمىنىدۇر. بىز مىللىتىمىزنىڭ يۈكسىلىشى ئۈچۈن بەختلىك تۇرمۇشىمىزدىن ۋاز كېچىپ، بۇ يولغا چىقتۇق، مانا بۇ يول بىزنى ھەقىقي بەختكە مۇيەسسەر قىلىدىغان بەخت يولىدۇر. مانا بۇ ھەققى ئىنسان پەزىلىتىدۇر» دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە مەدەت بەردى ۋە پەيتارى بولۇپ قالغان ماغدۇرسىز ۋۇجۇدى تۆمۈر قەپەس ئىچىدە تىترەپ كەتتى. جۇدالىق تۈيغۇلىرى يۈرىكىنى ئامبۇردەك قىسىپ، ئۇنىڭغا ئىلاخۇن كۆككۈزدەك بويلۇق پالىۋانلار پاتقان كۆشۈك ھارۋا تار كېلىۋاتقاندەك، دۈپ ـ دۈپ سوقۇۋاتقان يۈرىكى بارا ـ بارا يوغىناپ قەپىزىگە سىغماۋاتقاندەك ھېس ـ تۈيغۇغا كېلىپ قالغان ئىدى. نىگاھىدا ئۆزلىرىنى قايسۇ بىر ئەرەب شائىرىنىڭ مۇنۇ بېيىتلىرىدا تەسۋىرلىگەن بۇلبۇلغا تەققاس قىلدى:

ريازى جەننەت ئارا قۇشقاچ ئۇچار، راھەتتە،
چۈرۈكلايدۇ، كۈلىدۇ، لېكىن ھامان بىنەزەر.
بۇلبۇل تار بىر قەپەستە تېپىرلايدۇ زۇلمەتتە،
گۇناھى شۇ ـ چاراكى خۇش ئاۋاز ئۇ ئەلھەزەر!

مۇشۇ چاغدا ئەڭ ئاخىرقى كۆشۈك ھارۋىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا مۇكچىيىپ ئولتۇرۇپ، بالا ـ چاقىلىرى بىلەن نەۋرىلىرىنىڭ تۇرمۇشىدىن ئەنسىرەپ، بارغانسېرى يىگىلەپ كېتىۋاتقان سۈلايمانىنىڭ ئالدىدىكى ھارۋىدا كېتىۋاتقان ئېلاخۇن كۆككۆزنىڭ قوشاق قېتىم توۋلىغان ناخشا ئاۋازى ھەممىسىنىڭ خىيال كەپتەرلىرىنى كۆك ئاسمانغا گۈررىدە ئۇچۇرۇۋەتتى.

قەپەسكە سولاپ قويدى،
نەگە بېقىپ سايرايمەن.
ئۇرۇمچىگە پالىدى،
كىمگە بېقىپ قارايمەن.

بىر قەپەستە ئېلاخۇن،
ئارا قەپەستە سۇلايمان.
يىغلىماڭلار يارەنلەر،
كېلەرمىز ئېسەن-ئامان.

قەپەسكە سولاپ قويۇپ،
بىزنى قورقۇتاي دەمسەن؟!
زۇلۇمنى تولا قىلىپ،
ئۆزۈڭ يوقىلاي دەمسەن؟!

ئالاردا ئۆزۈڭ ئالغان،
باقماي ئۆز قارارىڭغا.
بىز ئادەم، كەكلىك ئەمەس،
قەپەسكە سولارىڭغا.

قەپەسكە سولاپ قويدى،
ھەر تەرەپكە قارايمەن.
ئامان بولغىن دوستلار، دەپ،
بىر خۇدادىن تىلەيمەن.

تاغدا كەكلىك غەلەت بولماي،
قەپەسكە چۈشمەس.
قىلغان ئىشىم ھەقتۇر مېنىڭ،
چىرىغىم ئۆچمەس.

بەش كۆشۈك ھارۇننى يالاپ ئېلىپ ماڭغان چېرىكلەر ئۆزلىرىنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن ۋەزىپىنى جايىدا ئورۇنلاش ئۈچۈن يوللاردا توختىماي ئالدىغا قاراپ ماڭغان ئىدى. ئۇلار ئۈچۈن غۇلجىدىن قانچە تېز ئۇزاقلاشسا، شۇنچە بىخەتەرلىككە ئېرىشكەن ھېسابلىناتتى. شۇ ۋەجىدىن پىژ-پىژ ئاپتاپنىڭ ئەپتىگە بەرداشلىق بېرىپ، شۇ ماڭغانچە بايانداىدىن ئۆتۈپ، بىر ئۆتەڭدە دەم ئېلىپ غىزالانغاندىن كېيىن، داۋاملىق ئالغا قاراپ مېڭىپ، يولدا ئىككى تۈنەپ، ئەتىسى پېشىن بىلەن ئەسىر نامزىنىڭ ئارىسىدا تەلكە ئېغىزىغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئەمدى ئارقىسىدىن ئىز بېسىپ ئەگىشىپ كەلگەن زەيناۋىددىنىڭ ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ ئارقىسىغا قايتىدىغان ۋاقتىمۇ يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئۇ، مەسئۇت ئەپەندىلەرگە بايانداىغا كەلگەندە يېتىشىۋالغاندىن كېيىن داۋاملىق سۈرۈكىنىڭ ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان يارىلانغان

بۆرىدەك مېڭىپ، تەلكە ئېغىزىغىچە ئەگىشىپ كەلگەن ئىدى. تېخى يول ئۈستىدىكى قوناقتا ئىنىسى بىلەن پاراڭلىشىش پۈرسىتىگىمۇ ئېرىشكەن ئىدى. ئۇ، ئىنىسىنىڭ ھاياتىدىن ئەنسىرەپ ئارقىسىدىن ئىز بېسىپ ماڭغان بولۇپ، 40 چېرىكنىڭ ئۇلارنى يالغاندىن ئۇرۇمچىگە ئېلىپ ماڭدۇق دەپ قويۇپ، يول ئۈستىدە ئېتىپ تاشلىشىدىن ئەنسىرىگەن ئىدى. ئۇ، تەلكە ئېغىزىغا كەلگەندە راستتىنلا ئۇلارنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ ماڭغانلىقىغا ئاندىن ئىشىنىپ، بىر ئاز خاتىرجەم بولغان ئىدى. ئىككى كۈندىن بىرى تومۇزنىڭ ئاپتىپىدا يول يۈرۈپ، مىڭبىر مۇشەققەتتە تەلكە ئېغىزىغا يېتىپ كەلگەن چېرىكلەر ئاتلىرىنى جىلغىنىڭ يانلىرىدىكى بولۇق ئۆسكەن ئوتلاققا قويۇپ بېرىپ، داۋان تەرەپتىن شاقىراپ ئېقىپ كېلىۋاتقان تاغ سۈلىرىدا يۇز- كۆزلىرىنى يۇيۇپ، بىردەم ئارام ئېلىشقا تەرەددۇت قىلدى ۋە كۆشۈك ھارۋىلارنىڭ ئىچىدىكى مەسئۇت ئەپەندىلەرنىمۇ بوشتىپ، ئۇلارنىمۇ دەم ئېلىشقا بۇيرۇق قىلدى. ئۇلار ئۇيۇشۇپ كەتكەن بەدەنلىرىنى ئاران مىدىرلىتىپ، پۇت - قوللىرىدىكى كىشەن -كويزىلارنى شاراقلىتىپ يەرگە چۈشۈشتى. بۇ چاغدا زەيناۋىددىن چېرىك بېشىنى بىر چەتكە تارتىپ بىرنېمىلەرنى دەۋاتاتتى. چېرىكبېشى ئۆزى تۈگگان بولغاچقا سەل - پەل ئىمانغا كەلگەنمۇ ياكى زەيناۋىددىندىن كېلىدىغان نەپنى ئويلىدىمۇ ئەيتاۋۇر، چىرايىدىكى ئەسەبىيلىكلەر ھازىر سۈسلىشىپ قالغان ئىدى. ئاخىرى ئىككىسى تاغنىڭ يان باغرىغىراق سۈرۈلدى ۋە زەيناۋىددىن قوينىدىن بىر بولاق نەرسىنى چىقىرىپ ئۇنىڭغا سۈندى. چېرىكبېشىمۇ ھېچ ئىككىلىنىپ ئولتۇرمايلا، بولاقنى شاققىدە ئېلىپلا يانچۇقىغا تىقتى. ئارىدىن ئازراق ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، چېرىكبېشىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن مەسئۇت ئەپەندىلەرنىڭ قولىدىكى ئېغىر زەنجىر كويزىلارنىڭ يوغان قۇلۇپلىرى ئېچىلىپ، بوشىتىۋېتىلدى، ئەمما پۇتلىرىدىكى كىشەن شۇ پېتى قالدى. قوللىرىدىكى كويزىدىن قۇتۇلغان مەھكۇملار بىلەكلىرى ئۇۋۇلاپ، يۈزلىرىدە ئازراق تەبەسسۇم پەيدا بولدى. بۇ چاغدا مەسئۇت ئەپەندى بىلەكلىرى كېرىپ گىمناستىكا قىلغاندەك ھەرىكەتلەرنى قىلدى ۋە كۆكسىنى كېرىپ، چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ، تەلكىنىڭ ساپ ھاۋاسىنى ئىچىگە بولۇشىغىچە تولدۇرۇپ تۇرۇپ، ئەتراپقا نەزەر سالدى. ئىككى تاغنىڭ ئارىسىدى بۇ جىلغىنىڭ مەنزىرىسى ھەقىقەتەن گۈزەل، ھاۋاسى شۇنچىلىك سۈرۈن ئىدى. تاغ باغرىدىكى بىر- بىرىگە ئىرماش - چىرماش بولۇپ كەتكەن قارىقات كۆچەتلىرىنىڭ شاخلىرى كۆتۈرەلمىگۈدەك مېۋە بىلەن تولغان ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىدىكى تاغدا پەلەككە بوي تارتقان قارىغايلار جىلغىنىڭ ئىچىگە سايە تاشلاپ تۇراتتى، داۋاندىن تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ چۈشۈۋاتقان زۇمرەتتەك سۈزۈك تاغ سۈيىنىڭ شارقىرىغان ئاۋازىغا قوشۇلغان كەكلىك ۋە قىرغاۋۇللارنىڭ يېقىملىق ئاۋازلىرى تەبىئەتنىڭ جانلىق مېلودىيەسىنى ئورۇنلاپ، مەھكۇملار بىلەن زەيناۋىددىننىڭ شىكەستىلەنگەن قەلبىگە مەلھەم بولۇۋاتاتتى. تاغنىڭ پوكىنىدا ئۆسكەن قىينىلار تۈۋىدىكى تاغ تېكىسى ھېلى غۇلاپ چۈشىدىغاندەك خەتەرلىك قىيا تاشلارنى دەسسەپ، بەھۇزۇر ئوتلاۋاتاتتى، ھەر كىم تەلكە داۋانىنىڭ قايسى تەرىپىگە كۆز ئاتسا، ئۆزگىچە مەنزىرە، ئۆزگىچە تەبىئەت ھادىسىلىرىنى كۆرۈپ، ھەيرانلىقى ھەسىلەپ ئاشماي قالمايتتى. دېمىسىمۇ شەيئىلەرنى كۆزىتىشكە، پەرق ئېتىشكە ۋە ھۆكۈم چىقىرىپ نام - ئىسىم قويۇشقا ماھىر ئەجدادلىرىمىز بۇ جىلغىنىڭ مۇرەككەپ جۇغراپىيەلىك يەر تۈزۈلۈشىگە ۋە ئۆزگىرىشچان ھاۋا - كىلىماتىغا بېقىپ «تەلكە» دېگەن بۇ مۇبارەك نامنى لايىقىدا تاللاپ قويغان ئىكەن. بوۋىمىز مەھمۇد قاشغەرىنىڭ شاھانە ئەسىرى «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا «تەلكە» دېگەن سۆزگە ئىككى خىل ئىزاھات بەرگەن بولۇپ، بىرىنچى ئىزاھاتتا «تاغلارنىڭ تۈتاشقان جايى، تاغ قىساقى، قىساق جىلغا، قىساق ساي» دېيىلسە، ئىككىنچىسى ئىزاھاتتا «تەلىك ئېغىز، تۆشۈك، جىرا»دەپ قەيت قىلىنغان. دېمەك ھەر ئىككى مەنىگە ئۇيغۇن كېلىدىغان بۇ ئىككى تاغ ئارىسىدىكى جىلغا ھەقىقەتەن «تەلكە» دېگەن بۇ نامغا مۇناسىپ ھالدا ئىلى يايلىقى بىلەن جۇڭغار ئويمانلىقىنى تۇتاشتۇرىدىغان ئۆتكەل ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى ئەتراپتىكى ئۆزىنى ھەيران قالدۇرۇۋاتقان مەنزىرىلەردىن كۆزىنى ئۈزۈپ، ئۆزلىرىنىڭ

پاجىئەلىك قىسمەتلىرىدىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى ئۈستىدە ئىزدىنىش ئۈچۈن يېنىدا تۇرغان ئاكىسىنى بىر چەتكىرەك تارتىپ، ئاۋازىنى تۆۋەن قىلىپ تۇرۇپ ـ ئاكا! بىزنىڭ بۇ قاباھەتلىك تەقدىرىمىز ئۈستىدە جىددىي ئويلىشىپ، ئۆزۈڭ ھەرىكەتكە ئۆتمىسەڭ، بىزگە كۆيۈنىدىغان باشقا ئادەم يوق. سەن ئەمدى يەنە ئەگىشىپ مېڭىۋەرمەي، دەرھال ئارقاڭغا قايتىپ كېتىپ، بىزنىڭ تىراگېدىيەلىك بۇ قىسمىتىمىزگە كۆڭۈل بۆلىدىغان دوستلىرىمىز بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بىزنى بىر ئامال قىلىپ قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭلار ! ئەگەر بىزنىڭ قىسمىتىمىزگە سەل قارىساڭلار، بۇ ياۋۇزلار بىزنى ئۇرۇمچىگە ئاپىرىپلا ئېتىۋېتىدۇ، ياكى بولمىسا قاراڭغۇ زەي زىندانلارغا تاشلاپ، قىيناپ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. ئاندىن سېنىمۇ، دوستلىرىمىزمۇ ئۆلتۈرىدۇ، ئاخىرىدا پۈتۈن خەلقىمىزنى ئۆلتۈرۈپ تۈگىتىدۇ! مەن ۋە بۇرادەرلىرىم چوقۇم ياشىشى كېرەك. بىز قىلىدىغان ئىشلارنى تېخى ئەمدى باشلىغان، ئالدىمىزدا قىلىدىغان ئىشلىرىمىز نۇرغۇن. بىز ئەمدى، ئەقىل ۋە زۆرۈرىيەت بويىچە ئىش قىلىشىمىز كېرەك. بېشىمىزغا كەلگەن بۇ كۈلپەتنى ھېس قىلىپ تۇرۇپ، ئەقلىمىز يەتمىسە، بۇ بىز ئۈچۈن ئۆلۈمدىنمۇ بەتەر. ئەگەر ئەقلىمىزنى يەتمىدى دەپ، كىمنىڭ ئېغىزىدىكى سەممىي گەپكە، كىمنىڭ كۆڭلىدىن كۆتۈرۈلگەن ئەڭ چىن ساداغا قاراپ، شۇنى «بۇيۇك ئادەم»دەپ قانائەت ھاسىل قىلىپ ئولتۇرساق بولمايدۇ. ئەمدى ئەقلىنى ئىشلىتىپ، ھەرىكەتكە ئۆتىدىغان زامان كەلدى! سەن بىز «دوست» دەپ بىلگەنلەرنىڭ ئاغزىدىكى گېپىگە ئەمەس، قىلۋاتقان ئىش ـ ھەرىكىتىگە قارا! ۋە ئائىلەمنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئال! ئايالىم بىلەن ئۇشتاق بالىلىرىم بىرىنچى ئاللاھغا ئامانەت، ئىككىنچى ساڭا!، ـ بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ كۆزىگە ياش ئالغان زەيناۋىددىن ئۇكىسىغا قولىدىن كېلىشىچە تەسەللى بەردى ۋە ئۆزىنىڭ قايتىپ كېتىپ قولىدىن كېلىدىغان بارلىق ئامال ـ چارىلەرنى قىلىدىغانلىقىنى ۋە ئائىلىسىدىن خاتىرجەم بولۇشىنى ئېيتىپ، ئارقىسىغا ياندى. سالقىن جىلغىدا ئوبدان دەم ئالغان چېرىكلەر قاراڭغۇ چۈشكىچە دۆڭقارىغاي دېگەن جايغا يېتىپ بېرىشنىڭ لازىملىقىنى ئېيتىپ، يولغا چۈشتى. كۈننىڭ تازا ئۇزۇن ۋاقىتلىرى بولغاچقا كۈن تېخى يورۇق چاغ ئىدى. ئۇلار تاللىقتىن ئۆتۈپ، ئالملىققا كەلگەندە، ئەتراپتىكى شىبخى ـ شىبخى كۆتۈرەلمەي بولۇپ كەتكەن تاغ ئالملىرىنى كۆرۈپ ھەيران قېلىشتى، جىلغىنىڭ ئىككى يېنىدىكى تاغ باغرىدا پۈتۈنلەي تاغ ئالملىرى بىلەن قاپلانغان ئاجايىپ گۈزەل مەنزىرە تا قىيىن بۇلاققا بارغىچە سوزۇلۇپ ياتاتتى.

يېشى ئاتمىشقا تاقاپ قالغان ئېلاخۇن كۆككۆزگە سەل ھاردۇق يەتتىمۇ قانداق، كۆشۈك ھارۋىنىڭ ئىچىدە جىمجىت ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ناخشىلىرىنىڭ ئاۋازىمۇ ئاڭلانماس بولۇپ قالغان ئىدى. جىلغىغا چۈشۈپ تۇرىدىغان كۈننىڭ تۇخۇم سېرىقىدىكى سارغۇچ نۇرىمۇ يوقالغان ئىدى. گۈگۈم چۈشۈشكە ئەگىشىپ گۈڭگا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئالدىدىكى يولغا تىكىلىپ ئولتۇرغان ئېلاخۇن كۆككۆز ئاقارغان ساقىلىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ ئۇھ تارتتى ۋە پۈتىغا سېلىنغان كېشەننىڭ چوڭ ـ چوڭ زەنجىر ھالقىلىرىغا بىر ـ بىرلەپ قاراپ ئولتۇرۇپ، ئانىسى بىلەن بىرگە سىبىرىيەگە سۈرگۈن قىلىنغان ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىنى ئەسكە ئالدى. ھارغىنلىقتىن كۆز ئۇۋۇسىغا ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆك كۆزلىرىنىڭ نىگاھىدىن ئانىسى ھاشىخاننىڭ ئەنسىزچىلىك ئىچىدە بىر چارە ئىزدەۋاتقان ياداڭغۇ سۈزۈك يۈزى ۋە ئۇ يۈزگە ياراشقان قاملاشقان قاش ـ كۆزلىرى، ئويماقتەك ئېغىزىغا ساقىغان ئېگىز چىرايلىق بۇرۇنلىرى مۇشۇ تار جىلغىنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى سەرۋى تېرەكلىرىدەك بىر ـ بىرلەپ ئۆتتى:

كەچ كۈز مەزگىلى ئىدى. كۈن ئولتۇرغان بىر ئاخشىمى، سىبىرىيەگە سۈرگەنگە يوللانغان بىر توپ يەرگەنتلىك كىشىلەر ئىچىدە ئېلاخۇن ئانىسى ھاشىخاننىڭ چاپىنىڭ پېشىنى چىڭ تۇتقان ھالدا قورقۇمسىراپ تۇراتتى. قاپقارا ئۆرۈمە چاچلىرى تېقىمغا چۈشۈپ تۇرىدىغان، قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى

بىر جۈپ كۆكۈش كۆزىنى بەئەينى ئۆز كۈچۈكىنى قوغداش ئۈچۈن ھەرقانداق خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىدىغان چىش بۆرىدەك چاقناپ تۇرغان ھاشىخان، بىر چەتتىن ئەتراپىنى پاراسەت بىلەن كۆزەتسە، يەنە بىر چەتتىن ئوغلى ئىلاخۇننىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ قورقماي تىك تۇرۇشقا ئۈندەپ تەسەللى بېرىۋاتاتتى. ھاشىخاننىڭ ئەس خىيالى، نەيزىلىرى ۋال-ۋۇل يالتىراپ تۇرىدىغان ملتىقلارنى ئۆزلىرىگە تەڭلەپ، نارىسىدە بالىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرىنىڭ يۈرىكىگە دەھشەت سېلىۋاتقان چار رۇسىيە ئەسكەرلىرىدىن قانداق قۇتۇلۇپ قېچىشتا ئىدى. ئەگەر بۇگۈن كەچتە مۇشۇ دالىدىكى قونالغۇدىن قېچىپ قۇتۇلالمىسا، ئىككىنچى قېتىم بۇنداق پۇرسەتنىڭ كېلىشىدىن ئۈمىدىنى ئۈزگەن ھاشىخان، قانداقلا بولمىسۇن دەرھال قېچىشنى كۆڭلىگە پۈككەن ئىدى. ھاشىخاننىڭ تەلىيىگە بۇگۈن ئاسماندا يا ئاي، يا يۇلتۇز يوق ئىدى. ئاسمان گۈمبىزى مۇشۇ قاراڭغۇلۇققا پۈركەنگەن دالادەك دەھشەت تىنىق ئىدى. پەقەت سوغۇق جۇدۇندىن بېشارەت بېرىپ ئىسقىرتىۋاتقان كەچ كۈزنىڭ ئاچچىق شامىلىنىڭ ئاۋازىدىن باشقا بىر ئاۋاز يوق ئىدى. ھاشىخان كىرپىك قاقماي ئوغلىنى باغرىغا بېسىپ ئولتۇراتتى. ناھايەت تۈن يېرىمدا پوستىكى ئەسكەرلەرمۇ تۇمشۇقىنى چاپانلىرىنىڭ ئىچىگە تىقىپ، ملتىقىنى قۇچاقلىغان پېتى ئۇيقۇغا غەرق بولدى. ئەمدى ئۇلارنىڭ قېچىشىغا ئوبدان بىر پۇرسەت تۇغۇلغان ئىدى. ھاشىخان قۇچىقىدا پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقان ئىلاخۇننى ئاستا نوقۇپ ئويغاتتى ۋە قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى. زېرەك ئىلاخۇنمۇ ئاپىسىنىڭ دېگەنلىرىنى تەستىقلىغاندەك بېشىنى سالدى ۋە تېتىكلىشىپ، ئورنىدىن ئاستا تۇردى. ئۇلار ئەتراپىدىكى ھېچنېمىنى ئىلغا قىلغىنى بولمايدىغان قاراڭغۇ دالىدىن تېز يىراقلىشىش ئۈچۈن، ئاستا شەپە چىقارماي پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ، ئۆزلىرى كەلگەن تەرەپنى نىشان قىلىپ قاچتى. ئەنە شۇ قاچقان پېتى كېچىنى كېچە، كۈندۈزنى كۈندۈز دېمەي، گاھ سەرەتان ئىسسىقنى، گاھ جۇدۇن سوغۇقنى پىسەنتىگە ئالماي، كۆزى ئاچ، ئايىقى ئىتتىك ئاتلاردەك يول يۈرۈپ، ھەر قەدەمدە كۆرۈنۈپ تۇرغان خەتەرلەرگە تەۋەككۈل قىلىپ، پەقەت ۋە پەقەتلا ئەركىنلىك ئۈچۈن ئۆز جانلىرىنى دوغا تىكىپ غۇلجىغا قېچىپ كېلىۋالغان ئىدى.

تۆمۈر قەپەسنىڭ ئىچىدە ئولتۇرۇپ، ئۆز ئانىسىنى ئەسلەپ سېغىنغان ئىلاخۇن كۆككۈز كەتمەننىڭ يۈزىدەك چوڭ ئالقانلىرى بىلەن قەپەسنىڭ تۆمۈر رېشاتكىلىرىنى چىڭ سىقىمداپ، بۇ جاھاننىڭ رەھىمسىز رەپتارىنىڭ دەردىنى بىر ئۆمۈر تارتىۋاتقانلىقىغا چىداپ تۇرالماي سۈكۈنات ئىچىدە چۇقان كۆتۈرۈۋاتقان ئىدى. ئەسلىدە ئىلاخۇن كۆككۆز يەركەنتتە تۇغۇلغان بولۇپ، بىر ياشقا تولغان چېغىدا دادىسى تىلىۋالدى ۋاپات بولۇپ كەتكەن. ئۇنى كېچىك چېغىدىن باشلاپ ئانىسى دەللىك بېقىپ چوڭ قىلغان. ئانىسى ھاشىخان ئۆز زامانىسىدا ناھايىتىمۇ كېلىشكەن ۋە ئەقىل - پاراسەتلىك ئايال بولۇپ، يەركەنتتە چايخانا ئېچىپ تىرىكچىلىك قىلغان. ھەم ئۆزى كىشىنىڭ قەلبىنى لەرزىگە سالىدىغان ناخشىچى ۋە دۇتارنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ چالىدىغان ئۇستا سازەندە بولغاچقا تىجارىتى ناھايىتى رونىق تاپقان ۋە چايخانىسىنىڭ داڭقى چىققان. ئۇسۇل دېسە ئۇسۇلدا، ساز دېسە سازدا، ناخشا دېسە ناخشىدا بار ھاشىخانغا لەقەم قويۇشقا ئۇستا خەلق «داڭلىق» دەپ لەقەم قويۇپ، «ھاشىخان داڭلىق»دەپ چاقىرىدىغان بولغان. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ھاشىخاننىڭ بەختلىك كۈنلىرىنى قارا بۇلۇتلار كېلىپ باسقان. يەنى تۇل خوتۇننىڭ ئاتىقى يامان دەپ، يەركەنتتىكى بەزى مۇتەئەسسىپ موللىلار ۋە خۇراپىي قازىئاخۇنۇملار ھاشىخان داڭلىققا بەتنام چاپلاپ، شۇ يەرنى ئىدارە قىلىۋاتقان رۇس ئەمەلدارلىرىغا چاقۇ قىلغان. بۇنىڭ بىلەن شۇ يەردىكى ئىشغالىيەتچى ھۆكۈمەت جاھىلىيەتنىڭ زەنجىرىگە بەند بولغان قازىئاخۇنۇملارنىڭ ئاغزىنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن ھاشىخان داڭلىقنى ئوغلى ئىلاخۇن بىلەن سىبىرىيەگە پالىغان. ئەمما يۇقىرىدا بايان قىلغىنىمىزدەك يولدا ئېپىنى تېپىپ غۇلجىغا قېچىپ كەلگەن. ئانا بالا

غۇلجىغا كەلگەندىن كېيىن يەنە تىرىكچىلىكنىڭ كويىغا چۈشكەن. ھاشىخان داڭلىق ئىشىنىڭ ئەپ ـ جىپىنى بىلىدىغان ئايال بولغاچقا يەنە بۇرۇنقى ئۆزى بىلىدىغان ئوقىتىنى داۋاملاشتۇرۇپ، غۇلجىدا چايخانا ئېچىپ تىرىكچىلىك قىلغان ۋە قازانچى مەھەللىسىدىن قورۇ جاي سېتىۋېلىپ شۇ يەردە ئولتۇراقلىشىپ ئالەمدىن ئۆتكەن. كېچىك چاغلىرىدىن باشلاپلا بېشىدىن كۆپ ئىسىق ـ سوغۇق ئۆتكەن ئېلاخۇن ئانىسىنىڭ تۇجۇپىلەپ تەربىيەلىشى نەتىجىسىدە ناھايىتى ئەقىل ـ پاراسەتلىك، زۇلۇمغا باش ئەگمەيدىغان پالۋان بولۇپ يېتىشكەن. ئۇنىڭ تەق ـ تۇرقى ناھايىتى قاملاشقان، بوي ـ بەستى يوغان كەلگەن كىشى بولۇپ، غۇلجىدا خەلقنىڭ مال ـ مۇلۇكنى بۇلاپ ـ تالىغان چېرىكلەرنى نەدە كۆرسە شۇ يەردە ئەدىپىنى راسا بەرگەچكە «ئېلاخۇن پالۋان» دەپ نامى چىققان. دەرۋەقە، ئۇنىڭ ئۆزىگە خويمۇ ياراشقان بىر جۈپ كۆپكۆك كۆزى ھەرقانداق ئادەمنى ئۆزىگە جەلپ قىلغاچقا «پالۋان» دېگەن نامغا قارىغاندا «كۆككۆز» دېگەن لەقەم ئۇستۇن كېلىپ، كۆپىنچە كىشىلەر ئۇنى «ئېلاخۇن كۆككۆز» دەپ چاقىرىدىغان بولغان. ئۇمۇ خۇددى ئانىسى ھاشىخان داڭلىقتەك سازنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ چالىدىغان، سورۇن ـ سورۇندا قوشاق قېتىپ ناخشا ئېتىدىغان ئۇستا سازەندىلەردىن بولۇپ يېتىشكەن. ھالبۇكى، بۇ قېتىم «ئادىلبەگنى ئۆلتۈردى» دېگەن تۆھمەت بىلەن مەسئۇت ئەپەندىلەر بىلەن قارىلىنىپ ئۇرۇمچىگە پالانغان ئىدى.

ئەسلى ھېكايىمىزنىڭ بايانىغا قايتساق، مەھكۇملار كارۋىنى زاۋال ۋاقتىدا كۆزلىگەن مەنزىلگە يېتىپ كەلدى ۋە شۇ يەردە تۈنەپ، ئەتىسى كۈن يورۇش بىلەن تەڭ ناشتا ـ ناھا قىلىشىپ يەنە يولىنى داۋام قىلدى. قۇياش تاغنىڭ ئۇستىدە تاۋلىنىپ تۇرغان چاغدا، مەھكۇملار كارۋىنى كۆك سايدىن ئۆتۈپ، شارقراتمىنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. تاغنىڭ چوققىسىدىن شاقراپ چۈشۈۋاتقان زۇمرەتتەك سۈزۈك تاغ سۈيى بەجايىكى، غايىب ئالەم بىلەن پانى ئالەم ئارىسىدىكى ئىشىككە تارتىلغان كۈمۈش پەردىدەك ھاۋادا تاۋلىنىپ تۇراتتى. پۈتۈن جىلغىنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ شاقراپ ئاۋاز چىقىرىپ تۇرغان شارقراتمىنىڭ سۈيى يەر يۈزىگە چۈشۈش بىلەن تەڭ مېھرىبان ئاننىڭ قۇچىقىغا چىققان بوۋاقتەك بىردىنلا ئاۋازى بېسىقىپ، ئاستا ـ ئاستا ئەتراپقا يېيىلىپ، ئۆز يولىغا راۋان ئېقىپ كېتىۋاتاتتى. تەبىئەتنىڭ بۇ ئاجايىپ ئەسرىنى كۆرگەن چېرىكلەرمۇ ئىختىيارسىز ئاتلىرىدىن چۈشۈپ، شارقراتما يېنىغا قاراپ چېپىشتى. ئۇلار مەھلىيا بولغان كۆڭۈللىرىنى شارقراتمىغا ئىزھار قىلماقچى بولۇشقاندەك پەلەكتىن تۆۋەنگە قاراپ چۈشۈۋاتقان سۈيگە تەرلەپ شالتاق بولۇپ كەتكەن يۈزلىرىنى تۇتۇشتى. سۇ بولسا، ھەرقانداق ئادەمدىكى، ھەرقانداق پاسكىنىچىلىقنى ئايرىپ ئولتۇرماي، يۇيۇپ تازىلايدىغان خاسىيەتكە ئىگە بولغاچقا، ئۆزىنىڭ مۇزدەك قوللىرى بىلەن چېرىكلەرنىڭ يۈزلىرىنى يۇيۇپ پارقىرىتىۋەتكەن ئىدى. چېرىكلەر بۇنىڭ بىلەنلا بولدى قىلماي، يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئاتلىرىنىڭ ئېگەرلىرىنىڭ تۇمشۇقلىرىغا ئېلىۋالغان سۇ قاپاقلىرىنى ئەكېلىپ، ئىچىدىكى سۇلارنى تۆكۈۋېتىپ، قايتىدىن شارقراتمىنىڭ سۈلىرىنى تولدۇرۇۋالدى. ھايال ئۆتمەي چېرىك بېشى يولغا ئالدىرايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇلارنى ئالدىرىتىپ، بۇيرۇق بەردى. ئۇنىڭچە بولغاندا ئامال بار تېزراق يولغا چىقىپ، كۈن نەيزە بويى ئۆرلىگەنگە قەدەر داۋاندىن ئۆتۈۋېلىش لازىم ئىدى. كۆشۈك ھارۋىدىكى مەھكۇملار بولسا، ھارۋىدىن چۈشۈشكە قادىر بولمىغانلىقتىن، تۆمۈر قەپەسنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ، شارقراتمىنى تاماشا قىلىۋاتاتتى. شارقراتمىدىن كېلىۋاتقان سالقىن شامال ۋە ئۇششاق سۇ دانچىلىرى ئۇلارنىڭ يۈزلىرىگە كېلىپ ئۇرۇلۇپ، قىزىپ ئوت يېنىپ تۇرغان يۈزىنى سالقىنلاتقان ئىدى، ئۇلار يۈزلىرىنى قەپەسنىڭ قىزىپ كەتكەن تۆمۈر بالداقلىرىغا تەگكۈزۈشنى خالىمىغاچقا، سەل ئارىلىق قويۇپ، ئاننىڭ كۆكسىگە تەلمۈرگەن بوۋاقلاردەك سالقىنلىققا تەلپۈنۈپ تۇراتتى. تاغدىن ئۇزۇلمەي چۈشۈۋاتقان سۇ، ئۇلارنىڭ بىئارام كۆڭلىگە راھەت بەخش ئېتىپ، ئارامسىز قەلبىنى تىنچىتماقتا ئىدى.

مەسـئۇت ئەپەندى تاغنىڭ چوققىسىدىن تارتىپ يەرگىچە بولغان ئارىلىققا بىر كۆز ئاتقاندىن كېيىن، ئىچىدە مۇنداق ئويلىدى:«سـۇ ھەقىقەتەن شـۇنداق بىر ئېقىنكى، ھېچ تىنچماي ئاقىدۇ، تاكى ئانىسىنىڭ قوينىغا يېتىپ بارغىچە يولدىن تىنمەيدۇ. ئەلۋەتتە سـۇ ئۆز يولىنى بىلگەچكە شـۇنداق ئاقىدۇ. دۇنيادا ئۆز يولىنى بىلگەندىنمۇ ئارتۇق ئېسىل پەزىلەت بولمىسا كېرەك؟ مۇشۇ تۆمۇر قەپەسدىكى بەشـىمىزمۇ ئۆز يولىمىزنى بىلىدىغانلاردىن ئىدۇق.ئەمما، ئالدىمىزدىكى يولغا ئۆزىمىز خالاپ ماڭمىدۇق، بەلكى مەجبۇرلاندۇق. ئەمما، بۇ يولدىمۇ بىر خەيرىلىك باردۇر. بەلكى يولنىڭ ئاخىرىدا بىر ئىشـىنىڭ نەتىجىسىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن بىزنى يالاپ ئەكېتىۋاتقاندۇر » دەپ، ئۆز كۆڭلىگە مۇزدەك تاغ سۈيى سەپكەندەك تەسەللى بەردى.

مەھكۇملار كارۋىنى داۋانغا قاراپ يول ئالدى، ئۇلار ئازراق ماڭغاندىن كېيىن، يولنىڭ ئىككى يېنى قېلىن قارىغايلار بىلەن پۇركەنگەن چەكسىز ئورمانلىققا يېتىپ كەلدى. بىر- بىرى بىلەن بوي ۋە غول تالىشىپ چوڭىيىۋاتقان قارىغايلار، شەمشادلار، تاغ سۆگەتلىرى بەھەيۋەت قەددىنى رۇسلاپ تۇراتتى. ئالغا قاراپ ئاستا - ئاستا تىكلىشىۋاتقان يولنىڭ يانتۇلۇقى ئورمانلىقتىن ئۆتۈپلا يۇقىرىغا قاراپ تېخىمۇ تىكلىشىشكە ۋە داۋانغا قاراپ ئۆرلىگەن يول تېخىمۇ تارىيىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يولنىڭ سول تەرىپىدىكى يانتۇلۇقى بارغانسېرى ئېشىپ، تۆۋەنگە قارىغان كىشىنىڭ بېشى قاياتتى. ئەگەر ئات سەللا بىخەستەلىك قىلىپ سولغا يانداىدىغان بولسا، ھارۋا چوڭقۇر ھاڭغا چۈشۈپ كېتىپ ھالاك بولاتتى. بۇ يوللارنى تولا مېڭىپ كۆنۈپ كەتكەن چېۋەر ھارۋىكەشـىلەر بولسـا، ھارۋا ھەيدەپ گەردىش بولۇپ كەتكەن قوللىرى بىلەن، مايلىشـىپ كەتكەن تاسـما يانداۋرۇقنى تارتىپ ئاتنى باشـقۇرۇپ، ھارۋىنى بىخەتەر داۋاندىن ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن تىرىشـماقتا ئىدى. تەلكىنىڭ داۋاننىڭ بۇ يوللىرى شـۇنچىلىك خەتەرلىك ئىدىكى، ھەرقانداق ئۇسـتا ھارۋىكەش بۇ يولدىن ئۆتكەندە يۈرىكى سـىقىرىماي، ھەرقانداق ھوشـيار ئاتمۇ بۇ يولدا قەدەم ئالغاندا تۇيىقى تىترىمەي قالمايتتى. ۋەھالەنكى، ئەلمىسـاقتىن بۇيان تەبىئەت ئۆز ئېھتىياجىغا قاراپ مۇشـۇنداق تىك داۋانلار ئۈسـتىدىن يول ئاچقان. ئەڭ دەسـلەپتە بۇ يوللارنى ياۋايى ھايۋانلار ئاچقان، يەنى ياز پەسـلىدە جۇڭغار ئويمانلىقىدىكى ياۋايى ھايۋانلار ئۆزلىرىگە يۇمران ئوت - چۆپلەر ئىزدەپ، تەلكە تېغىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشـقان ئىلى ۋادىسـىدىكى گۈزەل يايلاقلارغا كۆچكەن بولسـا، قىش پەسـلىدە يەنە ئۆز يۇرتلىرىغا قايتقان. ئەنە شـۇ تەرىقىدە ياۋايى ھايۋانلارنىڭ ئۇياقتىن بۇياققا مېڭىشى جەريانىدا قالدۇرغان تۇياقلىرىنىڭ ئىزلىرى بۇ يوللارنىڭ ئاپىرىدە بولۇشـىغا ۋەسـىلە بولغان. مۇشـۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا ئەڭ دەسـلەپكى يوللارنى ھېچبىر زامان ئادەم ئاچمىغان، بەلكى يا ياۋايى ھايۋانلار ۋە ياكى تاغ سۈلىرى ئاچقان. دەرۋەقە، ئىنسـانلارغا ھاياتلىقنىڭ بېشارىتى بەرگۈچى يەنىلا تەبىئەت، يول بولغان يەردە ھاياتلىق مەۋجۇت.

مانا ئەمدى مەھكۇملار كارۋىنى سـىمپىتوزا دەيدىغان ئەڭ خەتەرلىك داۋاننىڭ ئەڭ ئۈسـتىگە چىققان ئىدى. بۇ داۋاندا نۇرغۇن جەينەكتەك دوقاللار بار بولۇپ، كىشـىنەپ مەنزىلگە تەلپۈنگەن ھەرقانداق تۇلپار بۇ يەرگە كەلگەندە ئۆزىگە ھاي بېرىپ، ئىختىيارسـىز قەدەملىرىنى ئاسـتىلىتاتتى ۋە تەرگە چۆمۈلگەن يالىنى سـىلكىپ، قۇلاقلىرىنى دىك تۇتۇپ، ئاۋايلاپ ئەگىپ ئۆتەتتى. شـۇ دەمدە كۆشـۈك ھارۋىغا قېتىلغان ئاتلارمۇ، قازان - چۆمۈچ، قاچا - قۇچا، يېمەك - ئىچمەك قاچىلانغان ھارۋىنى سـۆرەپ كېتىۋاتقان بايتالمۇ، چېرىكلەر ئۈسـتىگە مىنىۋالغان ئارغىماقلارمۇ چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمۈلۈپ كەتكەن بولۇپ، ھـارغىن تۇيـاقلىرىنى مېڭىبىر مۇشـەققەتتە يۆتكەپ، داۋاننىڭ تۆۋەنگە پەسـلەيدىغان يېرىگە يېتىۋېلىشـىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ كېتىۋاتاتتى. ھازىر كۈن نەيزە بويى

ئۆرلىگەن بولۇپ، تومۇزنىڭ ئاتەشتىن ئەپتى تۆمۈر قەپەسدىكى مەسئۇت ئەپەندى قاتارلىق بەش مەھكۇمنىڭ ۋۇجۇدىنى تەرگە چۆمدۇرۇۋەتكەن ئىدى. ھەددىدىن زىيادە ئىسسىقنىڭ دەردىگە چىدىيالمىغان سۇلايمان، چېكىلىردىن شۇرقىراپ قۇيۇلۇۋاتقان تەرلەرنى گۆشسىز قوللىرىنىڭ دۈمبىسى بىلەن كەينى ـ كەينىدىن سۈرتۈپ ئۆلگىرەلمەيلا قالغان ئىدى. كۆشۈك ھارۋىنىڭ ئىچىدە ئولتۇرۇپ ئىچى سىقىلغان ئېلاخۇن كۆككۆز بولسا، ئالدىدا كېتىۋاتقان ھارۋىدىكى مەسئۇت ئەپەندىگە بىر قاراپ قويۇپ، شاققىدە ئارقىسىدىكى سۇلايمانغا قاراپ كۈلگىسى كەلدى. سۇلايمان چىرايىنى كىچىك بالىلارنىڭكىدەك پۇرۇشتۇرۇپ، ئېغىزىنى ئۆمەللىتىپ تۇرۇپ، بىرنېمىلەرنى دەپ، قولى بىلەن كۆزىنى سۈرتۈۋاتاتتى. ئىسسىقتىنمۇ ۋە ياكى كۆڭلىنى پەرىشان قىلىدىغان بىر ئىشنى ئويلىدىمۇ، ئەيتاۋۇر كۆڭلى بەكمۇ يېرىم بولۇپ يېڭىلاۋاتقانلىقى مەلۇم ئىدى. بۇ بالىلارچە مۇڭ ـ زارنى كۆرگەن ئېلاخۇن كۆككۆز ئەمدى بىر نېمە دەي دەپ تۇرۇشىغا كۆشۈك ھارۋا تۇيۇقسىزلار ئىتتىكلەپ كەتتى. ئېلاخۇن كۆككۆز دەرھال ئالدىغا بۇرۇلۇپ قارىدى. مانا ئەمدى سىمپىتوزا دەيدىغان بۇ خەتەرلىك داۋان تۈگەپ، يول خۇددى ھەسەن ـ ھۈسەندەك تۆۋەنگە ساقىغان ئىدى. دەل مۇشۇ چاغدا ئۇلارنى ھەيران قالدۇرۇۋاتقان شەيئى تۆۋەنگە توختاۋسىز ئىلگىرىلەۋاتقان ھارۋا بولماستىن، بەلكى كۆز ئالدىدا بەجايىكى كۆك ئاسماننىڭ بىر پارچىسى زېمىندا لەيلەپ تۇرغاندەك كۆپكۆك كۆرۈنۈۋاتقان گۈزەل مەنزىرە ئىدى. چەكسىز دېڭىزدەك كۆز ئالدىدا تۇيۇقسىز پەيدا بولغان بۇ مەنزىرىنىڭ ساھىبى دەل سايرام كۆلى ئىدى. تۆت ئەتراپى چوققىلىرى ئاپاق قارلار بىلەن ئاقارغان تاغلار بىلەن ئورالغان بۇ پىنھان ماكاندا، بۇنداق بىر بەھەيۋەت كۆلنىڭ كىشىنىڭ كۆز ئالدىدا تۇيۇقسىز زاھىر بولۇشى ھەرقانداق بىر ئادەمنى ھاياجانغا سالماي قويمايتتى. شۇ دەمنىڭ ئۆزىدە ئېلاخۇن كۆككۆز، كۆز ئالدىدا تۇرغان تەبىئەتنىڭ ئاجايىپ مۆجىزىسىگە قاراپ، چەكسىز مىننەتدارلىق تۇيغۇسى بىلەن، ئۆزىنىڭ ئاجايىپ چىرايلىق كۆك كۆزلىرىنى ئاسمانغا تىكتى. ئاسمانمۇ كۆزىنىڭ رەڭگىدە، ئالدىدىكى بىپايان سايرام كۆلىمۇ كۆزىنىڭ رەڭگىدە ئىدى، ئۇنىڭ كۆزى بولسا، ئاسمان ۋە يەر بىلەن تۇتۇشۇپ، بىر گورىزونتال تەكشىلىكنى ھاسىل قىلغاندەك، ھەمدە ئۆزىنى مۇشۇ تەبىئىي مەنزىرىنىڭ بىر پارچىسىدەك ھېس قىلدى ۋە ھاياجىنىنى باسالماي قوشاق قېتىپ ناخشا ئېيتتى.

تەلكىنىڭ داۋانىدىن،
كارۋان توختىماي ئۆتتى.
سۇلايمان يىغلىغان بىلەن،
ئېلاخۇن يىغلىماي ئۆتتى.

تەلكىدىن چىقىپ كەلسەك،
سايرام كۆلى كۆرۈندى،
ئايرىلىش يامان ئىكەن،
يۈرەك ئىككى بۆلۈندى.

سايرامنىڭ كۆلى دەيدۇ،
قىش كىرگەندە توڭلايدۇ.
غەم قىلماڭلار يارەنلەر،
خۇدايىم باشنى ئوڭلايدۇ.

ناخشـــــنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى، ھارۋا چاقلىرىنىڭ توختاۋســـز تاراقلاشـــلىرى، ئات تۇياقلىرىدىكى تۆمۈر تاقىلارنىڭ تاشـــتىن-تاشـــقا ئۇرۇلۇشـــىدىن كۆتۈرۈلگەن ســـادالار ۋە ئەڭ ئالدىدىكى كۆشـــۈك ھارۋىدا كېتىۋاتقان ئابدۇراخمان شـــاھىدىنىڭ قۇرۇپ كەتكەن دىماغلىرىنى قىرىپ چىقىۋاتقان «ســـايرام كۆلى!، ســـايرام كۆلى!» دېگەن ئاۋازلارنىڭ ھەممىســـى قوشـــۇلۇپ يىراقلاردىكى ئاقباش تاغلارنى، ئەتراپتىكى ياپيېشـىل يايلاقلارنى، سۈپسۈزۈك سۈلىرى چايقىلىپ تۇرغان سايرام كۆلىنى چۈشـلۈك ئۇيقۇدىن بىراقلا ئويغىتىۋەتكەن ئىدى. بىردىنلا جىمىكى تەبىئەت جانلىنىپ، ئادەمزاتسىز بۇ ماكان قاينام - تاشقىنلىققا چۆمۈلگەندەك بولدى. تاغنىڭ ســالقىن ســەلكىنى بولســا، ســوزۇلۇپ ياتقان ياپيېشــىل يايلاقتىكى بولۇق ئوت -چۆپلەر بىلەن رەڭگارەڭ گۈل - چېچەكلەرنىڭ كىشـىنى مەستخۇش قىلىدىغان ھىدى ئۇچۇرتۇپ ئەكېلىپ، ھارغىن يولۇچىلارنىڭ دىماغلىرىغا ئۇرماقتا ئىدى. سايرام كۆلى بولسا چايقىلىپ، قىرغاقلىرىغا دولقۇنلىرىنى ئەكېلىپ ئۇرۇۋاتاتتى. مانا بۇ تەبىئەتنىڭ مونولوگىيەســـى، ســـوقراتنىڭ مۇنۇ ســـۆزلىرىگە تەققاس ئىدى: «بۇ زېمىن ھەممىمىزنىڭ ئورتاق ئانىمىز. پايانســـز ئانا كۆكســـىدە نېمە يېتىشـــمىگەنگە يىغلايسەن!».

داۋاندىن تۆۋەنگە قاراپ چۈشـــۈۋاتقان مەھكۇملار كارۋىنى ســـايرام كۆلىنىڭ لېۋىگە كېلىپ توختىدى. ئاتلىرىدىن ســـەكرەپ چۈشـــكەن چېرىكلەر، ئاتلىرىنى ئۇدۇل يولنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى كەتكەن يايلاققا سوۋۇتۇش ئۈچۈن قويۇۋەتتى ۋە تۆمۈر قەپەسنىڭ قۇلۇپلىرىنى ئېچىپ بەش مەھكۇمنى يەرگە چۈشۈردى. يەرگە چۈشـۈشـنى ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتكەن مەھكۇملار، پۇتلىرىدىكى كېشـەنلىرىنى شـاراقلاتقان پېتى ئۇدۇل بېرىپ، ئۆزلىرىنى كۆلگە ئاتتى. كۆلنىڭ ســـۈيى شـــۇنچىلىك راھەت ئىدىكى ئۇلارنىڭ تومۇزنىڭ ئاپتىپىدا ئىســـســـىپ قاق بولۇپ كەتكەن ۋۇجۇدىغا جانغا جان قاتتى. ئۇلار كۆلنىڭ ئىچىدە خۇددى كىچىك بالىلاردەك بىر- بىرىگە ســـۇ چېچىپ ئوينىشـــىپ، نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان بېشـــىنى قوچۇپ، كۆڭلىنى پەرىشان قىلىپ كېلىۋاتقان غەم - غۇسسىلەرنىڭ ھەممىسىنى بىراقلا ئۇنۇتتى. مۇزدەك پاك سۇ ئۇلارنىڭ بەدەنلىرىنىلا ئەمەس، روھىنىمۇ پاكلىماقتا ئىدى. مەســـئۇت ئەپەندى، جىرجىس ھاجى ۋە ئابدۇراخمان شاھىدىلاردىن ياشلىرى خېلىلا چوڭ ھېسابلىنىدىغان سۇلايمان بىلەن ئېلاخۇن كۆككۆزمۇ خۇددى ئىلى دەريا بويىدا قىن - قىنىغا پاتماي خۇشـال بولۇپ، ئۆزلىرىنى ياردىن ئاتىدىغان ئۇشـشـاق بالىلاردەك ســەبى ھېســـىيات بىلەن، كۆل ســـۈيىنى كېچىپ، كۆلنىڭ بېلىگىچە كېلىدىغان يېرىگىچە كەتكەن ئىدى؛ ئۇلارنىڭ بەختىيارلىقىنى كۆرۈپ ھاياجانلانغان ئابدۇراخمان شـــاھىدى تۇرغان جايىدا جىم تۇرالماي، پۇتىغا ســـېلىنغان كېشـــەننىڭ ئېغىرلىقىدىن ئورۇق پاچاقلىرىنى ســـۈنىڭ ئىچىدە ئاران يۆتكەپ، ئۇلارنىڭ يېنىغا باردى.
قارىماققا ئەرشئەلانىڭ بىر پارچىسىغا ئوخشاپ كېتىدىغان سايرام كۆلى ئەتراپتىكى نەچچە ئونلىغان كۆل ۋە نەچچە ئونلىغان بۇلاق ســـۇلىرىنىڭ داۋاملىق قۇيۇلۇشـــىدىن ھاســـىل بولغان. مانا بۇ ئەتراپى ھەيۋەتلىك قارلىق تاغ ۋە گۈزەل چىمەنلەر بىلەن پۈركەنگەن ســـايرام كۆلى بولســـا، يېنىدىن كەچكەن ھەرقانداق يولۇچىلارغا ھەيرانلىق تۇيغۇســـى سېلىپ، ھاياجانلاندۇرماي قويمايدۇ. مەگەر ئۇ يولۇچى بىر شـــائىر بولســـا، مۇتلەق ئىلھام بۇلىقى ئۆرلەپ، نەزم ئوقۇماي قالمايدۇ. دەرۋەقە، 1920- يىلى دادىســـى بىلەن تىرىكچىلىك مەقســـىتىدە غۇلجىغا كېلىش ئۈچۈن ســـايرام بويىدىن ئۆتكەن شـــائىر مەمتېلى ئەپەندىمۇ ئۆزىنىڭ ھاياجىنى باسالماي مۇنداق نەزمە ئوقۇغان ئىكەن:

سايرام كۆلى ئۆزۈڭ كىچىك، دەردىڭ تولا،
داۋالغۇيسەن، ساھىللاردىن تاشالمايسەن.

ئەتراپىڭنى قورشۇالغان ئېگىز تاغلار،
ئۈمتۈلسەن، داۋانلاردىن ئاشالمايسەن.

سايرام كۆلىنىڭ لېۋىدە پۈتىنى سۇغا چىلاپ ئولتۇرغان جىرجىس ھاجى، قويۇق كىرپىكلىرى ئارىسىدىكى كۆزىنى يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان كىچىك ئىككى ئارالغا ئۇزۇنغىچە تىكىپ تۇردى، ئاندىن ئورۇقلاپ قۇرۇق ئۇسۇتىخان بولۇپ قالغان قولى بىلەن بىر- بىرىگە يېقىن تۇرغان ئارالنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، يېنىدا ئولتۇرغان مەسئۇت ئەپەندىگە، - مەسئۇت! كۆردۈڭمۇ ئاۋۇ ئىككى ئارالنى، ئاشۇ ئىككى ئارالنىڭ بىرسىنىڭ ئىسمى چىمەن يەنە بىرسىنىڭ ئىسمى سىدىق. رىۋايەتلەرگە كۆرە بۇ ئىككى ئارال ئىككى ئاشىق - مەشۇقنىڭ تىراگېدىيەلىك تەقدىرى بىلەن زىچ باغلانغان ۋە بۇ سايرام كۆلىنىڭ قانداق پەيدا بولغانلىقىمۇ ئاشۇ سايىپجامال گۈزەل قىز چىمەن بىلەن يىلقىچى يىگىت سىدىقنىڭ ئۆلۈمى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىكەن، - دەپ، كۆسەيدەك قارىداپ، ئورۇقلاپ پەيتارى بولۇپ كەتكەن كىشىنلەنگەن ئىككى پۈتىنى شاراقلىتىپ سۈدىن تارتىپ چىقاردى ۋە ئىككى قولى بىلەن تىزلىرىنى ئۇۋۇلاپ بىسىپ - بىسىپ تۇتۇپ، بىر دەم جىم بولۇپ قالدى. بۇ چاغدا ھېكايىنىڭ ئارقىسىنى ئاڭلاشقا تەقەززا بولغان مەسئۇت ئەپەندى، ئۆزىنى تۇتالماي - ھاجىكا! سايرامنىڭ سۈيى سوغ كەلدىمۇ قانداق، بىردەمدىلا دىللىرى تۇتۇلۇپ قالدىغۇ، قېنى گەپنى باشلىغاندىكىن ئاخىرىنى چۈشۈرسىلە، ھەر رىۋايەتنى ئۆزىگە مۇناسىۋەتلىك بولغان شەيئىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ ئاڭلىغانلىنىڭ پەيزى باشقا بولىدۇ دەيمەن. ھېلى ئاۋۇ رودۇپاي يولغا چىقمىز دەپ ئالدىراتسا پاراڭنىڭ تەمى قالمايدۇ جۇمۇ، - دەپ، جىرجىس ھاجىنىڭ ئاغزىدىكى گەپنى يۇلۇپ ئالدىغاندەك، ئۇنىڭ ئاغزىغا تەلمۈرۈپ قارىدى. جىرجىس ھاجى مېيىقىدا تەبەسسۇم قىلىپ تۇرۇپ - ھە، ئالدىرىما، پۈتۈم بەك مۇزلاپ كەتتى. سېنىڭ پۈتۈڭدەك مېنىڭ پۈتۈم سۇغا ئۇنچىلىك كۆنەك ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە پاچىقىمدەك توملۇقتىكى بۇ زەنجىر سۇغا چۈشۈش بىلەن تەڭ ئىلىك - ئىلىكمىنى توڭلىتىۋەتتى، - دەپ، ھېكايىسىنىڭ ئاخىرىنى داۋام قىلدى:

- بۇرۇنقى زاماندا بۇ يەرلەر كەڭ كەتكەن بىپايان يايلاق ئىكەن. پۈتۈن يەر بولۇق ئۆسكەن ئوت - چۆپلەر، رەڭگارەڭ گۈل - چېچەكلەر، خىلمۇخىل دەل - دەرەخ ۋە مېۋە - چېۋىلەر بىلەن پۈركەنگەن، سۈيى مول جەننەت ماكان ئىكەن .ھەر يەردە توپ - توپ يىلقا ۋە پادىلار ئوتلاپ يۈرۈيدىكەن. ئاپاق چېدىرلارنى تىكىپ ئولتۇرغان چارۋىچى خەلق شۇنچىلىك بەختىيار ياشايدىكەن. ئەنە شۇ چارۋىچى خەلقلەرنىڭ پەرزەنتلىرىدىن بولغان گۈزەل ساھىبجامال پادىچى قىز چىمەن بىلەن يىلقىچى يىگىت سىدىق بىر- بىرىگە ئاشىق ئىكەن. چىمەننىڭ بويىلىرى سەرۋىدەك تۇز ۋە زىلۋا، چىرايى ئەتىرگۈلدەك چىرايلىق، ئاۋازلىرى بۇلبۇلنىڭكىدەك خۇش ناۋا ئىكەن. يىگىتمۇ شۇنچىلىك قەد - قامەتلىك، بەقۇۋەت باھادىر ئىكەن. ھەر ئىككىسى ئۆز ئاشىقىنىڭ ۋىسال لەززىتىگە يېتىش ئۈچۈن شۇنچىلىك تەقەززا ئىكەن. ئۇلار ئەل -يۇرتقا توي بېرىپ، ئۆز ۋىسالىغا يەتمەكچى بولۇپ تۇرغاندا، بۇ گۈزەل يايلاقنىڭ نامىنى ئاڭلاپ، مۇشۇ يەردە شىكار قىلىشنى مەقسەت قىلىپ كەلگەن يالماۋۇز، پەلەكتىن چۈشكەن بىر پارچە ئاق بۇلۇتقا ئوخشاش كۆرۈنۈپ تۇرغان بىر توپ قوينى بېقىۋاتقان چىمەننى كۆرۈپ قاپتۇ.شەھۋانىي نەپسى يامان يالماۋۇز نۆكەرلىرىگە قىزنى تۇتۇپ، ئۆز چېدىرىغا ئەكېلىشكە پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. ئوتلاقتا ئەركىن قوي بېقىۋاتقان چىمەننى تۆت تەرەپتىن ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن نۆكەرلەر قورشاپ كېلىپ تۇتۇۋاپتۇ ۋە ئاتنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ يالماۋۇزنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپتۇ. ئەقىل - پاراسەتكە تولغان چىمەن بولسا، يالماۋۇز ۋە قاراۋۇللارنىڭ بىخەستەلىكىدىن پايدىلىنىپ، ئۇلارنىڭ كۆزىنى بويىاپ، چېدىرنىڭ ئالدىدا باغلاقلىق تۇرغان جەدە ئاتنى مىنىپ قېچىپ كېتىپتۇ. بۇ ئاھانەتكە چىدىمىغان يالماۋۇز ئۆزىنىڭ ئەڭ باتۇر ياساۋۇلىغا نۆكەرلىرى بىلەن قىزنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ، تۇتۇپ ئەكېلىشكە

پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. ياساۋۇل دەرھال ئۆز نۆكەرلىرى بىلەن چىمەننىڭ ئارقىسىدىن ئىز بېسىپ قوغلاپتۇ. چىمەن قېچىپتۇ، قېچىپتۇ، ئاخىرى مۇشــۇ يەرگە يېتىپ كەلگەندە، ياســاۋۇل ئارقىســىدىن قوغلاپ كېلىپ، يېتىشىۋالغىلى قىل قاپتۇ. ئەسلىدە بۇ يەر تۆت تاغ ئارىسىدىكى بىپايان يايلاق ئىكەن ۋە بۇ يەردە تېگى يوق بىر جىرا بار ئىكەن. چىمەن ئېتىنى چاپتۇرۇپ ئۇدۇل جىرانىڭ لېۋىگە يېتىپ كەپتۇ ۋە ئىپپەت ـ نومۇسىنىڭ يالماۋۇز تەرىپىدىن ئاياق ـ ئاستى قىلىنىشىدىن قوغداپ قېلىش ئۈچۈن، ھېچ ئىككىلىنىپ تۇرماي ئۆزىنى جىراغا ئېتىپتۇ. بۇ چاغدا يىلقىچى يىگىت ســىدىق ئاشــقىنىڭ بېشــىغا كەلگەن كۈلپەتنى ئاڭلاپ، ئات سېلىپ كەپتۇ ۋە زۇلپىقارنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئېلىپ، ياساۋۇل ۋە نۆكەرلەر بىلەن بىر مەيدان جەڭ قىپتۇ. تۇغۇلۇشــىدىن تارتىپ ئات ئۈســتىدە چوڭ بولغان باھادىر يىلقىچى يىگىت ســىدىق ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە ياساۋۇل بىلەن بىرگە نۆكەرلەرنىڭ ھەممىســىنىڭ كاللىســىنى تېنىدىن جۇدا قىپتۇ. ئاندىن ئۇدۇل جىرانىڭ لېۋىگە بېرىپ «چىمەن! چىمەن!»دەپ بار كۈچى بىلەن توۋلاپتۇ ۋە لېكىن تېگى يوق بۇ ئوپقاندىن «چىمەن! چىمەن!» دېگەن ئاۋازنىڭ ئەكسى قايتىپتۇ ۋە تۆت تەرەپتىكى تاغلاردىنمۇ شۇ «چىمەن! چىمەن!» دېگەن سادا كەپتۇ. بۇ ئەلەمگە يۇرىكى چىدىمىغان يىلقىچى يىگىت سىدىق «چىمەن! چىمەن!» دەپ توۋلاپ تۇرۇپ جىراغا ئۆزىنى ئېتىپتۇ. بۇ چاغدا يالماۋۇزمۇ ئۆز ئوردىسىنى ئارقىسىغا سېلىپ جىرانىڭ بويىغا كەلگەن ئىكەن. مۇشۇ دەمدە بىردىنلا گۈركىرەپ بوران چىقىپتۇ، ئارقىدىنلا گۈلدۈرمامىنىڭ غايەت زور ئاۋازى يەر ـ جاھاننى زىلزىلىگە ساپتۇ. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا يەر لىغىرلاپ، تاغلار تىترەپ كېتىپتۇ. نۆكەرلەرنىڭ ئاتلىرى ئۈركۈپ كىشنەپتۇ ۋە ئۆرىتۆپە بوپتۇ. يالماۋۇزنىڭ ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرى ئاستىدىكى زېمىن چاك ـ چاك بولۇپ يېرىلىپتۇ ۋە شــۇ زامات جىرانىڭ ئىچىدىن ۋولقاندەك ئېتىلىپ چىققان سـۇلار ئەتراپنى سـەلدەك بېسىپتۇ. بىر لەھزە ئىچىدىلا ئاسمان ـ پەلەك دولقۇن ياساپ، مەۋج ئۇرغان تاغ سۇلىرى يالماۋۇز بىلەن پۈتۈن ئوردىسىنى سۇغا غەرق قىلىپ، ھەممىسىنى يۇتۇۋېتىپتۇ ۋە بۇ يەردىكى جىرا بىلەن كۆز يەتكۈسىز يايلاقنىڭ ئورنىدا، كۆپكۆك كۆل پەيدا بوپتۇ. بۇ دۇنيادا بىر ـ بىرىنىڭ ۋىســالىغا يېتەلمەي ئۆلۈپ كەتكەن چىمەن بىلەن ســىدىق ئۆز ۋاقتىدا، مانا مۇشــۇ ئالدىمىزدا دولقۇنلاپ تۇرغان كۆلنىڭ ئاۋۇ چېتىدىكى بىر ـ بىرىگە بېقىپ تۇرغان ئىككى كىچىك ئارالغا ئايلىنىپ كەتكەن ئىكەن. شــۇندىن مۇقەددەم ئەنە شــۇ ئىككى ئارال بىر ـ بىرىدىن ئەبەدىي ئايرىلمايدىغان مەڭگۈلۈك مۇھەببەتنىڭ سىمۋولى بولۇپ قاپتۇ!، ـ دەپ، جىرجىس ھاجى ھېكايىســىنى ئاخىرلاشــتۇردى. بۇ چاغدا مەســئۇت ئەپەندى ئەلەم ۋە ھەســرەتكە تولغان كۆزلىرىنى ئاشــۇ ئىككى ئارالغا تىكىپ خىيال سـۇرۇپ، جىمجىت ئولتۇراتتى. ئارىدىن سـەل ئۆتكەندە، تۇڭگان ئاشــپەز ئۇســتىنىڭ تامىقى پىشــىپ تەييار بولغانلىقتىن، ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، سـايرام كۆلىدىن سـەل يىراقتىكى تەبىئەتنىڭ گۈللۈك داســتىخىنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، تاماق قاچىلىرىدىكى تائاملىرىنى يېيىشــتى. ئۇلار ئولتۇرغان يەر ھەقىقەتەن گۈزەل ئىدى. ئەتراپ ۋە ئولتۇرغان يەرلىرى قىرقىپ قويغاندەك تەپتەكشــى ئوت ـ چۆپلەر بىلەن پۈركەنگەن بولۇپ، ئارىســىدىن ئۈنۈپ چىققان تاغ گۈللىرى بەس ـ بەســتە ئېچىلىپ كەتكەن ئىدى. يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان چارۋىچىلارنىڭ كىگىز ئۆيلىرىنىڭ ئەتراپىدا بىر توپ قويلار ئوتلاپ يۈرەتتى. ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا يېيىلىپ تۇرغان كەڭ ئوتلاق ئاشــۇ قويلارنىڭ تۆل ئېلىپ كۆپىيىدىغان، ئەت ئېلىپ ســەمرىيدىغان، ســۈت بېرىپ ھايات بەخش ئېتىدىغان ماكانى بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ يەر كۆچمەن چارۋىچىلار ئۈچۈن گۆھەر قاچىلانغان زېمىن ھېسابلىناتتى ۋە ئۇلارنىڭ جان يىلتىزى ئىدى.

مەھكۇملار كارۋىنى غىزادىن كېيىن يەنە يولىنى داۋام قىلدى ۋە كەچتە بىر ئۆتەڭدە قونۇپ، ئەتىسىدىن باشــلاپ چەكسىز كەتكەن گىياھسىز جۇڭغار ئويمانلىقىنى كېسىپ يول ئالدى. تۆت ئەتراپ شىبغىللىق ساي بولۇپ، پايانسىز تاشلىق ساي ئاسمان ئاستىدا ئۈپۈققىچە سوزۇلۇپ ياتاتتى، ئەتراپنىڭ مەنزىرىسى

هەقىقەتەن كۆرۈمسىز ئىدى. ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ تۇياقلىرىغا يوغان ـ يوغان تاشلار ئۇرۇلۇپ تۇراتتى ۋە ساي تاشلىرى تومۇزنىڭ ئاپتىپىدا تونۇرنىڭ يۈزىدەك قىزىپ كەتكەچكە، ئاتلارنىڭ تۇياقلىرى قىزىپ، يالىسىدىكى شۇرۇلداپ تەر ئېقىپ، قىينىلىپ قەدەم ئالاتتى. كۆشۈك هاۋۇدىكى بەش مەھكۇمنىڭ هالىمۇ ئاشۇ ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ هالىدىن بەتەر ئىدى. ئۇلارنىڭ بەدىنىدىن ئېقىۋاتقان تەر بىلەن بىرگە تېرىلىرى شىلىنىپ چۈشۈپ كېتىدىغاندەك پۈتۈن ۋۇجۇدى قىزىپ ئاغرىپ كېتىۋاتاتتى. دەرۋەقە، بۇ ئەجەل گىردابىدا قاچانلاردىندۇر تەقدىرىگە قۇللۇق پۈتۈلۈپ، هاۋۇا سۆرەپ، ئۈستىگە يۈك ئارتىپ ماڭغان جانۋارلارنىڭ جېنى قاقشىغاندەك، ئۇلارنىڭمۇ تۆمۈر قەپەسنىڭ ئىچىدە جانلىرى ۋە روهلىرى قاقشىماقتا، زارلانماقتا ئىدى. مەھكۇملار ئايدالادا قونغاندا، قاراڭغۇ ئاسمانغا كۆز تىكىپ كۆڭلى پەرىشان بولسا، چاراقلاپ تۇرغان يۇلتۇزلارغا باققاندا، پەرىشان بولۇپ كەتكەن كۆڭۈل ئارامى ئەسلىگە كېلىپ، دىل خەسلىكى ئۆتۈپ كېتەتتى ۋە بېشىغا كەلگەن دەرد ـ ئەلەمدىن قۇتۇلۇشنى ئويلاپ، ئاللاهنى پاناه تىلەپ، ياردەم سورايتتى. پەلەك چېھرىدىكى جىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلار خۇددى ئۇلارنىڭ كۆزىگە بەخت پەرىشتىسىدەك كۆرۈنۈپ، ئاۋۇنۇپ كېتەتتى، بۇنىڭ بىلەن كۆڭۈللىرىدە ئۈمىد ـ ئىشەنچىنىڭ مايىسىلىرى بىخلىنىپ، هارغىن يۈزلىرىدە تەبەسسۇم جىلۋىسى ئەكس ئېتىپ، ئۇخلاپ قالاتتى. ئۇلار بىلەن بىرگە ئات ـ ئۇلاغلارمۇ چەكسىز تاشلىق ساينىڭ سۈكۈناتىغا پۈتۈنلەي تەسلىم بولغاندەك بىراقلا شۇكلىشەتتى.

مەھكۇملار ئەنە شۇنداق تەرىقىدە يېتىپ قويۇپ يول يۈرۈپ، ناهايەت ئۇزۇمچىگە ئامان ـ ئېسەن يېتىپ كەلدى. هالبۇكى ئۇدۇل جاڭجۇڭ يامۇلىغا سولۇنۇپ ئەركىنلىكتىن مەهرۇم قالدى. ئارىدىن ئايلار ئۆتكەندە ياڭ زېڭشىن ئۆزى مەخسۇس مەسئۇت ئەپەندىنى ئۈچ قېتىم سوراق قىلدى ۋە هېچ نەتىجىگە ئېرىشەلمىگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ هەممىسىنى ئۇزۇمچى چوڭ تۈرمىسىگە ئاپىرىپ قامىدى. شۇ سولانغان پېتى ئىككى يىل تۈرمىدە ياتتى. ئۇلارنىڭ ئېگىلمەس ـ سۈنماس جاسارىتىنى دۈشمەن بوي سۇندۇرالمىغان ئىدى، شۇغىنىسى تۇغۇلۇشىدىلا ئەركىنلىك ئۈستىگە تۇغۇلغان، ئەركىنلىككە ئىشتىياق باغلىغان بۇ باهادىر بەش ئەزىمەت، ئىككى يىلدىن بىرى ئەركىنلىككە تەلمۇرۇپ، يەنىلا ئۇنىڭغا ئېرىشەلمەيۋاتقانلىقى چوقۇم بۇ دۇنيادىكى ئەڭ رەهىمسىز جازا ئىدى. ئۇلار زارىقىپ ئىنتىلىۋاتقان نەرسە پەقەت ئەركىنلىك، هۆرلۈك ئىدى.ناهايەت ئەنە شۇ هۆرلۈككە ئىككى يىلدىن كېيىن ئويلىسا ئەقلىنىڭ ئۇچىغىمۇ كەلمەيدىغان بىر ۋەقەنىڭ يۈز بېرىشى بىلەن ئېرىشكەن ئىدى. ئۇلار هازىر كۆزىگە ئەڭ قورقۇنچلۇق كۆرۈنگەن تۈرمە قاراۋۇللىرىدىن ۋە ئۈستىگە كىيىۋالغان هەربىي كىيىملەرنىڭ كۆرۈمسىز رەڭلىرىدىن، گۈندىپايلارنىڭ قانسىز چىرايلىرىدىن، دائىم ئەسىنەپ يۈرۈيدىغان ئەپىۋنكەش چېرىكلەرنىڭ هىڭگاڭ ساپسېرىق چىشلىرىدىن بىراقلا قۇتۇلغان ئىدى. ئۇلارنىڭ ئەركىنلىككە چىقىشىغا سەۋەب بولغان ۋەقە بولسا، پۈتۈن خىتايغا مەشهۇر بولغان 1928ـ يىلى 7ـ ئاينىڭ 7ـ كۈنى يۈز بەرگەن «7ـئىيۇل سىياسىي ئۆزگىرىش» ئىدى. بۇ سىياسىي ئۆزگىرىشتە ياڭ زېڭشىن، ئۇزۇمچىدىكى رۇسچە قانۇن ـ سىياسىي مەكتىپىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى جاڭ چۈنشى تەرىپىدىن پىلانلانغان سۈيىقەستتە ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى ۋە پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي ئاتالمىش ئۆلكىلىك هۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىك هوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان جىن شۇرىن شەرقىي تۈركىستاننىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇش ئۈچۈن تۈرمىدىكى بىر تۈركۈم سىياسىي جىنايەتچىلەرگە كەڭچىلىك قىلىپ، «كەچۈرۈم» نامە جاكارلاپ، تۈرمىدىن ئازاد قىلغان ئىدى. ئەنە شۇ ئاتالمىش كەچۈرۈمگە ئاساسەن مەسئۇت ئەپەندىلەر تۈرمىدىن قويۇپ بېرىلىپ، ئۆز يۇرتى غۇلجىغا قايتىپ كېتىشكە رۇخسەت قىلىنغان ئىدى. مانا بۇ ئەركىنلىككە سەۋەب بولغان «7ـئىيۇل سىياسىي ئۆزگىرىش» نىڭ تەپسىلاتىنى كىتابخانىلارغا تۆۋەندىكىچە بايان قىلىمىز:

1926 ـ يىلى7ـ ئايدا «غەربىي شىمال چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى » فېڭ يۈشياڭ، جياڭ كەيشىغا تېلېگراما يوللاپ، «مىللىتارىستلارنى يوقىتىپ، شىمالغا يۈرۈش قىلىشنى ئورۇندايلى» دېگەن يۈكسەك شوئارغا ئاۋاز قوشۇپ، شىمالغا يۈرۈش قىلىش چاقىرىقىغا قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بۇ چاغدا مىللىي ھۆكۈمەت ئۇنى مىللىي ئىنقىلابىي ئارمىيە 2ـگۇرۇپپىۋوي ئارمىيەسىنىڭ قوماندانى، ھەربىي ئىشلار كومىتېتى ئەزاسى، مىللىي ھۆكۈمەت ئەزاسى قاتارلىق مۇھىم ۋەزىپىلەرگە تەيىنلىدى ۋە شىمالغا يۈرۈش ئۇرۇشى ئىككى يىل داۋام قىلىپ، غەلىبىلىك ئاخىرلاشتى. 1928ـ يىلى 6 ـئىيۇلدا مىللىي ئىنقىلابىي ئارمىيەسىنىڭ باش قوماندانى جياڭ كەيشى، ھەرقايسى گۇرۇپپىۋوي ئارمىيە قوماندانلىرىدىن فېڭ يۈشياڭ، لى زوڭرېن، يەن شىشەن ۋە ھەر قايسى يۇقىرى دەرىجىلىك قوماندانلارنى بېيجىڭنىڭ شياڭ شەن دېگەن يېرىدىكى بىيۈەن ئىبادەتخانىسىغا يىغىپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت ئاتىسى سۇن جۇڭشەننىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا ـتىلاۋەت ئۆتكۈزدى ۋە دۇئا ـ تىلاۋەتتىن كېيىن دۆلەتنىڭ مۇھىم ئىشلىرى توغرىسىدا مۇزاكىرە ئېلىپ باردى. مانا مۇشۇ مەرىكە بولۇپ ئەتىسىلا شەرقىي تۈركىستاننى ئىدارە قىلىپ كېلىۋاتقان ياڭ زېڭشىن فېڭ يۈشياڭنىڭ بەش يىل ئاۋۋال شەرقىي تۈركىستانغا ئەۋەتكەن مەخسۇس خادىمى جاڭ چۈنشىننىڭ سۈيىقەستىگە ئۇچراپ ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى. ئەسلىدە بۇ سۈيىقەست شۇنى كۆرسىتىپ تۇرۇپتىكى شەرقىي تۈركىستان خىتاي مىلىتارىستلىرىنىڭ كۆزى چۈشكەن ئالتۇن قىرغاق بولۇپ قالغان ئىدى. ئۆز ۋاقتىدا فېڭ يۈشياڭ شىمالغا يۈرۈش ئۇرۇشىغا قاتنىشىشقا ماقۇل بولغان چاغلاردىلا شەرقىي تۈركىستان زېمىنلىرىغا كۆزى چۈشۈپ، جياڭ كەيشىغا ئاشكارا ھالدا «شىنجاڭ 2ـ گۇرۇپپىۋوي ئارمىيەنىڭ تەۋەلىكىدىكى زېمىن بولۇشى كېرەك» دەپ ئېيتقان ئىدى. ھالبۇكى، جياڭ كەيشى، كۈچى كۈندىن ـ كۈنگە زورىيىۋاتقان فېڭ يۈشياڭدىن ئەندىشە قىلغان ۋە ئۇنىڭغا مۇنداق جاۋاب بەرگەن: « شىنجاڭنىڭ زېمىنى كەڭرى، ئەتراپىدا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر كۆپ، ئىدارە قىلىشقا قىيىن بىر زېمىن. شۇڭا مەن شىنجاڭنى ئۈچكە بۆلۈپ ئىدارە قىلىشنى ئويلىشىۋاتىمەن. ئەگەر پىلانلىرىم رېئاللىققا ئايلانسا، جەنۇبى شىنجاڭنى سىزگە بەرمەكچىمەن.بىراق، باشقۇرۇشى يەن شىشەن تەرىپىدىن يۈرگۈزۈلىدۇ» دەپ جاۋاب بەرگەن ئىدى. بۇ جاۋابقا قانائەت ھاسىل قىلمىغان فېڭ يۈشياڭ شىمالغا يۈرۈش ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسى ھارپىلىرىدا يەنى 1928ـ يىلى فېۋرال ئايلىرىدا ئۆزىنىڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرىدىن جاۋ مياۋچۈەن بىلەن شۇ جىزەندىن ئىبارەت ئىككى مەخسۇس جاسۇسنى ياڭ زېڭشىننى ئۆلتۈرۈشكە يوللىغان ئىدى. بىراق ئارا يۈلتۈز دېگەن جايغا كەلگەندە، ئۇلار تۈيۈقسىزلا ياڭ زېڭشىننىڭ ئادەملىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغان ۋە ئۇرۇمچىگە يالاپ كەلتۈرۈلگەن ئىدى. باشتا ياڭ زېڭشىن ئۆزى كۆنۈپ قالغان يۇمشاق تاكتىكىسىنى ئىشلىتىپ، ئۇلارنى دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ كۈتۈپخانىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، سىرتقا چىقىشىغا يول قويماي، كۆز ئالدىدا تۈتۈپ تۇرغان ئىدى. سەۋەبى ئۇلارغا چېقىلىپ، ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە كۈچلۈك دۈشمىنىڭ چىشىغا تېگىپ قويۇشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن شۇنداق قىلغان ۋە كۈچلۈكلەردىن ئۆزىنى قاچۇرۇش تاكتىكىسىنى قوللىنىپ، ئۆزىنى قوغداپ، ۋاقىتتىن ئۈتماقچى بولغان. ئەمما، ئۇ ئىككى جاسۇس ئارىدىن بىر ئاي ئۆتكەندە دۇبەن مەھكىمىسىگە ئوت قويۇپ قاچماقچى بولغاندا ئاشكارىلىنىپ قىلىپ، قولغا ئېلىنغان ۋە ئۇدۇل تۈرمىگە تاشلانغان ئىدى. بۇ كېلىشمەسلىكتىن خەۋەردار بولغان فېڭ يۈشياڭ، بۇ ئىشقا كۆڭۈل بۆلمىگەن قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، ئاشكارا ئىپادە بىلدۈرمىگەن ؛ ئەمما ئۇ، ئۆزىنىڭ ئەڭ ئېسىل قارتىنى چىقىرىپ ئويناشنى قارار قىلغان ۋە بەش يىلنىڭ ئالدىدا شەرقىي تۈركىستانغا ئەۋەتكەن مەخسۇس خادىمى شەرقىي تۈركىستاندىكى بىردىن ـ بىر ئالىي تېخنىكوم دەرىجىلىك مەكتەپ ھېسابلىنىدىغان رۇسچە قانۇن ـ سىياسىي مەكتىپىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى جاڭ چۈنشىغا مەخپىي بۇيرۇق بېرىپ، جىددىي ھەرىكەتكە ئۆتۈشنى ئۇقتۇرغان ئىدى. ئەمدى ئۇ، شەرقىي تۈركىستاننى تىزگىنلەش

هوقۇقنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ پەيتى يېتىپ كەلگەنلىكىگە ئىشەنگەن ئىدى. بۇنىڭ بىلەن جاڭ چۈنشى ئۆزىنىڭ پىلانىنى غەلىبىلىك ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، جىن شۇرېننى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ تاللىغان ئىدى. دەرۋەقە، جىن شۇرېن، ياڭ زېڭشىننىڭ سادىق مۇرىتى بولسىمۇ، ئۆزى كەيپ - ساپاغا ئامراق، مال - دۇنيا يىغىش ئۈچۈن ھەرقانداق قانۇنسىز ئىشلارنى قىلىشتىن باش تارتمايدىغان، پارىخورلۇقتا ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان، ئەپيۇن خۇمارى كۈچلۈك بىرسى ئىدى ۋە ياڭ زېڭشىننىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى بولسىمۇ، ئەمما، ياڭ زېڭشىن ئۇنى قابىلىيەتسىز چاغلىغاچقا ئۆزىنىڭ ئورنىغا ئورۇنباسار قىلىپ تاللىمىغان ئىدى. شىمالغا يۈرۈش ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسىدىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن ئارقا - ئارقىدىن نەنجىڭغا تېلېگراممىا يوللاپ، ئۆزىنىڭ مىللىي ھۆكۈمەتكە بەيئەت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. 1-ئىيۇل كۈنى رەسمىي بايانات ئېلان قىلىپ يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىدى. ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا ئېسىلغان قىزىل، سېرىق، كۆك، ئاق ۋە قارا رەڭلىك بايراقلار چۈشۈرۈلۈپ، ئورنىغا، كۆك ئاسمانغا، ئاق كۈنگە ۋە قىزىل يەرگە سىمۋول قىلىنغان گومىنداڭنىڭ بايرىقى ئېسىلدى. ئۆزى بولسا، ئاتالمىش شىنجاڭ ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى بولدى. شۇ چاغدا شەرقىي تۈركىستاندىكى ياڭ زېڭشىننىڭ قوراللىق ئەسكىرىنىڭ سانى ئون مىڭ ئەتراپىدا بولغاچقا، ھەربىي نازارەت ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، خەلق ئىشلار نازارىتىگە قوشۇۋېتىلگەن ئىدى. بۇنىڭ بىلەن جىن شۇرېننىڭ ئامىتى كېلىپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مەھكىمىسىدىكى ئىككى باتالىيون ئەسكەرنىڭ قوماندانلىقى قولغا ئۆتتى. جىن شۇرېن ئۆزىگە كۆلەڭگە دەپ ھېسابلىغان سابىق ھەربىي ئىشلار نازىرى فەن ياۋنەننى، ھازىر تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىقىغا قاراشلىق دىپلوماتىيە ئالاھىدە خادىملىق ۋەزىپىسىگە تەينىلەنگەن ئىدى. فەن ياۋنەن ئۆزى ياپونىيەدە قانۇنشۇناسلىق ئوقۇغان، قابىلىيەتلىك كىشى ئىدى. شۇڭا ياڭ زېڭشىن ئۇنى ئەتىۋارلاپ ئىشلەتكەن، ھەتتا ئۆزى كېتىپ قالسا ئورنىغا ئىزباسار قىلىش ئويىمۇ يوق ئەمەس ئىدى. فەن ياۋنەن بۇ قېتىم يېڭى ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندا ئۆزىنىڭ بېيجىڭغا بېرىپ ئائىلىسىنى يوقلاپ كېلىش مۇددىئاسىنىڭ بارلىقىنى ياڭ زېڭشىنغا بىلدۈرگەن ۋە ياڭ زېڭشىنمۇ قوشۇلغان ئىدى. دەرۋەقە، 7- ئىيۇل كۈنى بۇنداق بىر سىياسىي ئۆزگىرىشنىڭ بولىدىغانلىقى ئۇلارنىڭ كاللىسىغا نەدىنمۇ كەلسۇن دەيسىز. شۇ كۈنى يەنى 7- ئاينىڭ 7- كۈنى شەنبە، رۇسچە قانۇن - سىياسىي مەكتىپىنىڭ بىرىنچى قارار ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مەكتەپ پۈتتۈرۈش مۇراسىمى ئورۇنلاشتۇرۇلغان كۈن ئىدى. ياڭ زېڭشىن بۇ مەكتەپكە ئالاھىدە ئېتىبار بېرىپ كېلىۋاتقان بولغاچقا مەكتەپ پۈتتۈرۈش مۇراسىمىنى ناھايىتى داغدۇغلىق بىلەن ئۆتكۈزۈشكە قوشۇلغان ۋە ئۆزىمۇ قاتنىشىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن ئىدى. بۇ پۇرسەتتىن قولدىن بېرىپ قويۇشنى خالىمىغان جاڭ چۈنشى سۈيىقەست پىلانلىدى ۋە پىلاننى جىن شۇرېنغا ئېيتقان ئىدى. ۋەھالەنكى، ھىيلىگەر جىن شۇرېن سۈيىقەستنى قانچە كۆپ ئادەم بىلسە شۇنچە خەتەرلىك بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئوچۇق-ئاشكارا قوللىماي، ئاستىرتتىن قوللاش ھىيلىسىنى ئىشقا سالماقچى بولدى. دەرۋەقە، مۇراسىمغا قاتنىشىدىغانلىقىنى بىلدۈرسىمۇ، بىراق سۈيىقەستكە بۇۋاستە قاتناشمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، سۈيىقەستنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ياندىن كۆزەتمەكچى بولدى ۋە نەچچە ۋاقىتتىن بىرى غوم ساقلاپ كېلىۋاتقان ياڭ زېڭشىننىڭ ئەتىۋارلىق ئادىمى فەن ياۋنەننى يوقىتىشنىڭ پىلاننى تۈزىگەن ئىدى. بۇ ئارقىلىق بىر چالىمدا ئىككى قۇشنى ئۇرماقچى بولغان ئىدى.

مۇراسىم ۋاقتىدا ياڭ زېڭشىن مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ قوغدىشى ئاستىدا يىغىن زالىغا بەھەيۋەت يېتىپ كەلگەن ئىدى. يىغىنمۇ باشلاندى، ئوقۇغۇچىلارغا دىپلوملار تارقىتىلدى، نۇتۇقلار سۆزلەندى، خاتىرە رەسىملەرگە چۈشۈشتى، ھەممە ئىش ئويلىغاندىنمۇ ياخشى شۇنچىلىك كۆڭۈللۈك داۋام قىلماقتا ئىدى. ئاخىرى زىياپەت زالىغا چىقىپ، ھەرخىل، ھەر تۈرلۈك قورۇلمىلار ۋە ھاراقلار تىزىلغان، ئالدىن راسلانغان

يۇملاق ئۇستەللەرگە كېلىپ ئولتۇرۇشتى. تائاملار يېيىلىپ، ھاراقلار ئىچىلىپ تازا ئويۇن قىزىۋاتقاندا جىن شۇرىن ئۆزىنىڭ ھۆكۈمەت مەھكىمىسىدە جىددىي ھەل قىلىدىغان ئىشىنىڭ چىقىپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ، غىپىدە تىكىۋەتتى. بۇ چاغدا ئويۇن ۋە پاراڭلارغا بېرىلىپ كەتكەن ياڭ زېڭشىن ئۇنىڭ كەتكەنلىكىگە ئانچە كۆڭۈل بۆلۈپ كەتمىگەن ئىدى. مۇھاپىزەتچىلىرىمۇ يان ئۆيدە ھاراق ئىچىپ «گاۋشىڭ» ئويناشقا كىرىشىپ كەتكەن ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھاۋا بەك ئىسسىق بولغاچقا مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلەر بەللىرىدىكى قوراللىرى ۋە چاپانلىرىنى يېشىپ، يانلىرىغا قويۇپ، بەھۇزۇر ئويۇننى ئويناپ، ھارىقىنى ئىچىپ بىردەمدىلا مەست بولۇپ كېتىشتى. سورۇن قىزىپ تازا قىيامىغا يەتكەندە، جاڭ چۈنشى مېھمانلارغا ھاراق قۇيماقچى بولۇپ، بىر قولىدا بوتۇلكىنى، بىر قولىدا رومكىنى تۇتقان پېتى ئورنىدىن تۇردى ۋە ئۇستەلنىڭ ئەتراپىدا خىزمەت قىلۋاتقان ئالدىن ئورۇنلاشتۇرغان ئادەملىرىگە بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، قولىدىكى بوتۇلكىنى ئۇستەلنىڭ ئۇستىگە قويدى. بۇنىڭ بىلەن بىردىنلا ئارقا ـ ئارقىدىن ئېتىلغان يەتتە پاي ئوق ياڭ زېڭشىننىڭ يوغان گەۋدىسىگە كېلىپ تەگدى ـ دە، ئوڭدىسىغا يىقىلدى، ئۇنىڭ يوغان قورساقلىرى ئېتىلغان شاردەك تىتىلىپ كەتتى ۋە جايىدىلا جان ئۈزدى. ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى يېن يۇشەنمۇ ئېغىر يارىلاندى. قازارەن، يۇز بەرگەن بۇ قورقۇنچلۇق ۋەقەدىن ئۇركۈپ كەتكەن مېھمانلار قوتاندىن قاچقان چوشقىلاردەك چىرقىرىشىپ، تىرە ـ پىرەڭ بولۇشۇپ، سورۇن تەرتىپى پۈتۈنلەي بۇزۇلۇپ، مالىمانچىلىق بولۇپ كەتتى. سۈيقەست پىلاننى غەلىبىلىك ئەمەلگە ئاشۇرغان جاڭ چۈنشى نەق مەيدانىدىن غىپىدىلا تىكىۋەتتى ۋە مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ تەڭدىن تولىسى قېچىپ كەتتى. گەرچە فەن ياۋنەن يارىلانمىغان بولسىمۇ، بەك قورقۇپ كەتكەن بولغاچقا خېلى ۋاقىتقىچە ئەس-ھوشىنى تاپالماي، نېمە قىلارىنى بىلمەي قېتىپلا قالغان ئىدى، كېيىن ئۆزىنى ئوخشاپ، دەرھال يان ئۆيدىن چىققان مۇھاپىزەتچىلەرگە ۋارقىراپ تۇرۇپ، نەق مەيداننى قوغداشقا بۇيرۇق قىلدى ۋە يېنىغا بىر نەچچە ئەسكەرنى ئېلىپ، كېيىنكى ئىشلارنى قانداق قىلىش توغرىسىدا مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مەھكىمىسىگە قاراپ چاپتى. بۇ چاغدا جىن شۇرىن ئىككى باتالىيۇن ئەسكىرى بىلەن فەن ياۋنەننىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇرغان ئىدى. فەن ياۋنەن ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان ھالدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مەھكىمىسىنىڭ قورۇسىغا كىرىپلا «ياڭ جياڭجۈن ئۆلتۈرۈلدى!، بۇرادەر دېمەن(جىن شۇرىننىڭ تەخەللۇسى) سىز قەيەردە؟» دەپ، ھازا ئېيتىۋاتقاندەك توۋلاشقا باشلىدى، ئەمما ئەتراپتىن ھېچقانداق بىر سادا چىقمىدى. ئۇ، قورۇنىڭ ئىچىدە بېشى كېسىلگەن توخۇدەك پىرقىراپ بىر ئايلىنىۋەتكەندىن كېيىن، ئېسىنى شاققىدە يېغىپ، ئۇدۇل بىنانىڭ ئىشىكى تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ، بىنانىڭ ئىچىگە كىرىش بىلەنلا، جىن شۇرىننىڭ ئادەملىرى ئىشىكنى تاقاپ، فەن ياۋنەننىڭ ئادەملىرىنى قوراللىرىنى قولىدۇرۇپ، ئۇنى قولغا ئالدى. ئاندىن جىن شۇرىن كېلىپ، تەئەددى بىلەن ـ قوراللىق ئادەملىرىڭ بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مەھكىمىسىگە باستۇرۇپ كېلىشىڭدىكى مەقسىتىڭ نېمە؟،ـ دەپ، ھەيۋە قىلىشقا باشلىدى. فەن ياۋنەن تەئەججۈپ بىلەن ـ ياڭ جياڭجۈن سۈيقەستكە ئۇچراپ، جاڭ چۈنشى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى، يەنە ئېغىر يارىلانغان باشقىلارمۇ بار. ۋەزىيەت ئىنتايىن جىددىي، شۇڭا مەن بۇندىن كېيىنكى ئىشلارنى مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن كەلدىم، ـ دەپ ئۆزىنى ئاڭلاشقا باشلىدى. ئەمما تەرىنى تۇرگەن جىن شۇرىن ـ ئەگەر راستتىنلا شۇنداق بىر قانلىق سۈيقەست بولغان بولسا، نېمە ئۈچۈن ساڭا بىر نېمە بولمىدى؟ ئەسلىدە سەن جاڭ چۈنشى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ياڭ جياڭجۈنگە سۈيقەست قىلدىڭ. ئەمدىلىكتە مېنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن بۇ يەرگە كېلىشتىڭ،ـ دەپ، قاراپ تۇرۇپ تۆھمەت قىلدى. بۇ قارىلاشلارغا چىداپ تۇرالمىغان فەن ياۋنەن، غەزەپتىن يېرىلىپ كەتكىدەك بولۇپ ـ نېمىلەر دەپ جۆيلەۋاتسىز. مەن راستتىنلا سىزنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن كەلگەن بولسام، دەرۋازىدىن ئىككى تال ئادىمىم بىلەن ۋارقىراپ تۇرۇپ، بولغان ئىشلاردىن سىزنى خەۋەردار

قىلىپ كىرەتتىممۇ ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن راستىنلا جاڭ چۈنشى بىلەن تىل بىرىكتۈرگەن بولسام، ئۇنىڭ بىلەن بىرگە قېچىپ كەتمەي، بۇ يەردە ئۆزۈمنى بىھۇدە ئاقلاش بىلەن مالال قىلىپ يۈرەتتىممۇ؟،- دەپ زەردە بىلەن ۋارقىرىدى. ئەمما، بۇ گەپلەرنىڭ بىرسىمۇ جىن شۇرىنغا تەسىر قىلىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ئۇ، ئاران قولغا چۈشۈرگەن ئولجىنى قولىدىن بېرىپ قويغۇسى كەلمىگەچكە، پەيتارى بولۇپ كەتكەن چىراينى پۈرۈشتۈرۈپ ۋە ئۇزۇن قوللىرىنى شىلتىپ تۇرۇپ - بىر ئىشنى مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈنمۇ قوراللىق ئەسكەر بىلەن يېنىمغا كېلىدىغان ئىش نەدە كۆرۈلۈپتۇ. تولا كاپشىماي مەسىلەڭنى تاپشۇر،- دەپ ياندىكى ئەسكەرلەرگە بۇيرۇق بېرىپ، فەن ياۋنەننى سوراقخانىغا يالاپ ئەكىرىپ، سوراق قىلىشقا بۇيرۇق قىلدى. ئارىدىن ئازراق ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، فەن ياۋنەننىڭ ئېغىر تاياق زەربىسىگە چىدىماي چىرقىرىغان ئاۋازلىرى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مەھكىمىسىنىڭ بىناسىنى بىر ئالدى. جىن شۇرىن ئۆزى ئارتقان جىنايەتنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىشنى رەت قىلغان فەن ياۋنەننى يارىم كېچىگىچە قىيناپ، ئاخىرى ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. مۇبادا ئۇنى ھايات قالدۇرسا ئۆزىنىڭ كەلگۈسىدىكى پىلانلىرىنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ئىدى. شۇ ۋەجىدىن ئۇ، ئىشنى پاكىز يېغىشتۇردى. ئەمما جاڭ چۈنشىنى دەرھال قولغا ئالمىدى. چۈنكى ئۇ، دەرھال بىر قارارغا كېلەلمىگەن ئىدى. يەنى فېڭ يۈشياڭ گۇرۇھىغا تەۋە بولغان گەنسۇدىكى لىيۇ يۈفەن قىسىملىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەردار بولغانلىقتىن، فېڭ يۈشياڭغا بەيئەت قىلىش بىلەن نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە بەيئەت قىلىش توغرىسىدا ئارىسالدى بولۇپ، ئىككى تاش ئارىسىغا قىسىلىپ قالغان ئىدى. ئاخىرى ئۇ قەتئىي نىيەتكە كېلىپ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە بەيئەت قىلىدىغانلىقى توغرىسىدا قارارغا كەلدى ۋە 9- ئىيۇل كۈنى جاڭ چۈنشىنى قولغا ئالدى. يەنە شۇ كۈنى نەنجىڭغا تېلېگراممىا يوللاپ، ئۆزىنىڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە ئىتائەت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. تېلېگراممىنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: «مۇشۇ ئاينىڭ 7- كۈنى رەئىس ياڭ زېڭشىن دخۇادىكى رۇسچە قانۇن - سىياسىي مەكتىپىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمىغا قاتناشتى. دىپلوم تارقىتىلۇاتقاندا ئەسكەرلەر سابىق دىپلوماتىيە ئالاھىدە خادىمى فەن ياۋنەننىڭ بۇيرۇقىغا ئاساسەن رەئىسكە ئوق چىقاردى. رەئىس ياڭ زېڭشىن داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي شۇ كۈنى قازا قىلدى. فەن ياۋنەن ۋە ئۇنىڭ قاتىل ئەسكەرلىرى قولغا ئېلىندى. يەرلىك ھۆكۈمەت جىددىي يىغىن ئېچىپ، جىن شۇرىننى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە رىياسەتچىلىك قىلىشقا تەيىنلىدى».

جىن شۇرىن ۋەزىيەت ئىدارىسى ئاستىغا ئالغاندىن كېيىن، 13- ئىيۇل كۈنى جاڭ چۈنشىنمۇ ئېتىپ تاشلىدى. ئاندىن ئۇرۇمچىدىكى بارلىق تەشۋىقات قوراللىرىنى ئىشقا سېلىپ «7- ئىيۇل سىياسىي ئۆزگىرىش»نى پەيدا قىلغان جىنايەتچىلەرنىڭ كاتتىبىشى فەن ياۋنەن بىلەن جاڭ چۈنشى ئىكەنلىكىنى تەپسىلىي بايان قىلىپ يېزىپ تارقاتتى. ھەتتا ئۇرۇمچىنىڭ چوڭ كوچىلىرىنىڭ تاملىرىغىمۇ بۇ توغرىسىدا چوڭ خەتلىك گېزىتلار چاپلاندى. خۇددى تارىخ غالىبلارنىڭ قەلىمى بىلەن يېزىلىدۇ دېگەندەك، پۈتۈن ۋەقەنى بېشىدىن ئاخىرغىچە ئويدۇرۇپ چىقارغان توقۇلمىلار بىلەن يالغاندىن توقۇپ ۋە ئويدۇرۇپ چىقارغان پاكىتلارنى دەلىللەر سۈپىتىدە كۆرسىتىپ، سۈنئىي ئەنزە تۈرغۈزۈپ چىقتى ۋە بۇ ئارقىلىق بىر يالغان تارىخ يېزىلىپ چېقىلدى. بۇ تارىخ ھەتتا خىتايلارنىڭ شەرقىي تۈركىستاننى ئىدارە قىلىش توغرىسىدىكى ئارخىپلىرىنىڭ ئىچىگىچە سىڭىپ كەتتى. پۈتۈن خەلقنىڭ مېڭىسىگە ياڭ زېڭشىننى ئۆلتۈرگەن قاتىل فەن ياۋنەن بولۇپ مۆھۈرلەندى. ئەمەلىيەتتە بۇ ۋەقەنىڭ كەينىگە ھەرقايسى گۇرۇھ مىلىتارىستلارنىڭ شەرقىي تۈركىستاننى تىزگىنلەش ئىمتىيازىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى تۈرلۈك سىياسىي سۈيىقەستلەرنىڭ يوشۇرۇنغان ئىدى. ئەپسۇس بۇ ھەقىقەتنىڭ ئۈستىنى قاتمۇقات تۇمانلار قاپلاپ، ئادەتتىكى كۆز بىلەن كۆرۈشكە ئىمكان قالدۇرۇلمىدى. ئەڭ ئەجەبلىنەرلىكى شۇكى، ۋاقىتنىڭ ئۈزلۈكسىز ئۆتۈشى بىلەن تارىخنىڭ دەل ئۆزىمۇ بۇ توقۇلغان يالغان تارىخقا ئىشىنىپ

قالغان ئىدى. دەرۋەقە، قەدىمدە خىتايلارنىڭ شائىرلىرى بۇنداق ئىشلار توغرىسىدا قەغەز بېتىنى مۇنداق بېيىتلار بىلەن تولدۇرغانلىقىنى بىلىمىز:

بەلكى يالغاننى دېسە راست راست ئىمىش يالغان هامان،
يوقنى بار دېسەڭكى بار هەم ئايلىنار يوققا شۇئان.

شۇندىن مۇقەددەم جىن شۇرىن شەرقىي تۈركىستاندىكى هەر ساهە زاتلىرىنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قولىدىن كېلىدىغان ئىشلارنىڭ هەممىسىنى قىلدى؛ ئاخىرى هەر ساهە زاتلىرى ئىمزا قويۇپ، نەنجىڭ هۆكۈمىتىنىڭ ئۆزىنى رەئىسلىككە تەيىنلىشىنى ئىلتىماس قىلىش هەرىكىتىنى قوزغىدى. 31- ئۆكتەبىر جياڭ كەيشى جىن شۇرىننىڭ ماتېرىيالىنى «مۇزاكىرە» قىلىش ئۈچۈن تەستىقلاپ دۆلەت مەجلىسىگە چۈشۈردى. گومىنداڭ هۆكۈمىتىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك بەزى ئەمەلدارلىرىنىڭ «فەن ياۋنەنگە ئۇۋال بولدى» دەپ قارشى تۇرۇشىغا قارىماي، جياڭ كەيشى ئىزچىل هالدا جىن شۇرىننى قوللاپ، هۆكۈمەت دائىرىلىرى بۇنىڭغا قارىتا «ئومۇمىي ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتۇپ، ئېتىبار بېرىش ئاساسىدا جىن شۇرىن چوقۇم ئۆستۈرۈلۈشى كېرەك» دەپ، رەئىس بولۇشىنى قوللاپ قۇۋۋەتلىدى. جىن شۇرىن يېڭى ۋەزىپىگە تەيىنلىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ئاساسىنى مۇستەهكەملەش ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستاندىكى هەر ساهە زاتلىرىنىڭ قوللىنىشى قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشىپ، مەسئۇت ئەپەندىلەرگە ئوخشاش بىر تۈركۈم ئاتالمىش جىنايەتچىلەرنى تۈرمىدىن ئازاد قىلدى.

مەسئۇت ئەپەندى ئۆزلىرىنىڭ تۈرمىدىن قويۇپ بېرىلىشىنىڭ سەۋەبى، ياڭ زېڭشىننىڭ ئۆلۈمى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى ئۇقۇپ، شەرقىي تۈركىستاننى ئازغىنە ئەسكىرى كۈچى بىلەن ئون ئالتە يىل ئىدارە قىلغان ۋە مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى پۈتۈن خىتايدا «شەرقتە يۈەن شىكەي، غەربتە ياڭ زېڭشىندىن ئىبارەت ئىككى نوچى بار» دېگەن گەپلەرنىڭ تارقىلىشىغا سەۋەب بولغان بۇ زاتنىڭ ئۆز ئادەملىرى تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغانلىقىغا ئەجەبلىنىپ كەتمىدى. ئەمما ئۆزىنى 3- قېتىم سوراق قىلغان چاغدىكى ياڭ زېڭشىننىڭ تەققى - تۇرقىنى ۋە ئۇنىڭ ئۆزىنى سالامەت تۇتۇپ تۇرۇپ قىلغان سۆزلىرىنى يادىغا ئالدى. ياڭ زېڭشىننىڭ قاردەك ئاقارغان ئۇزۇن ساقالىرىنى سىلاپ تۇرۇپ، گۆشلۈك يۈزىدىكى خۇدۇكسىرەشلىرىنى هېچ يوشۇرماي، هەتتا خۇدۇكسىرەشكە سەۋەب بولغان سەۋەبلەرنىمۇ يوشۇرماي مەسئۇت ئەپەندىگە تۆۋەندىكىدەك تەرجىمانلىق قىلىشى بىلەن، مۇنداق سۆزلەرنى قىلغان ئىدى: «ئەۋلىيا ئەزەم كۈڭزى هەزرەت ئېيتىدۇرلەركى ‹بىر سۆز قارارنى، بىر تۈيغۇ هاياتنى، بىر كىشى سېنى ئۆزگەرتەلەيدۇ› شۇغىنىسى، مانا مەن شەخسەن ئالدىڭىزدا يالغۇز تۇرۇپتىمەن. بۇگۈنكى سۆهبىتىمىز سىز بىلەن بولغان ئەڭ ئاخىرقى سۆهبەت بولۇپ هېسابلىنىدۇ، شۇ ۋەجىدىن بۇگۈن قىلغان سۆزلىرىم سىزنىڭ قارارىڭىزنى ئۆزگەرتىشى، بۇگۈنكى تەسىراتلىرىڭىز هاياتىڭىزنى ئۆزگەرتىشى ۋە مەن سىزنى ئۆزگەرتىشىم مۇمكىن. ئەگەر ئۇنداق بولماي، تام ئەكسىچە بولغاندا سىزنىڭ بۇندىن كېيىنكى هاياتىڭىز زىنداندا ئۆتىدىغانلىقى مۇهەققەقتۇر. سىز ئوقۇغان هەم جاهان كۆرگەن ئادەم. گەپ - سۆزلىرىڭىزنىڭ ئورامى بار ۋە مەسىلىلەرنى بايقاش ۋە ئۇنى بىر تەرەپ قىلىش ئۇسۇلىڭىزمۇ ئۆزگىچە. شۇ ۋەجىدىن سىز جاهاننى ۋە بىزنى چۈشىنىسىز. ئەمما، سىزنىڭ خەلقىڭىز بىزنى، بىز سىلەرنى چۈشەنگەندەك چۈشەنمەيدۇ. يا بىزنىڭ تارىخىمىزنى، يا تىلىمىزنى، يا پەلسەپەمىزنى بىلمەيدۇ. هەتتا بىلىشىنمۇ خالىمايدۇ. مانا بۇ سىلەرنىڭ ئاجىزلىقىڭلار. مۇشۇ سەۋەبتىن مەن شىنجاڭنىڭ هەرقايسى ۋىلايەتلىرىگە ‹شوتاڭ› ناملىق مەكتەپلەرنى ئاچقۇزدۇم. بۇ مەكتەپلەر ئارقىلىق

بىزنى سىلەرگە تونۇشتۇرۇشقا ۋە كۆڭزى ھەزرەتنىڭ تەلىماتلىرىنى دەرسلىكلەرگە كىرگۈزۈشكە، شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە پۈتۈن جۇڭگونىڭ تارىخىي سۆزلىنىدىغان دەرسلىك كىتابلارنى تۈزگۈزۈپ، دەرس قىلىپ ئۆتۈشكە يولىيورۇق بەردىم. مانا مۇشۇنداق ئەۋزەللىكلەر تۈرسا، سىزنىڭ يەنە ئۆز ئالدىڭىزغا مەكتەپ ئېچىپ، تېخىمۇ بىزدىن يىراقلىشىڭىزنىڭ ۋەجى زادى نېمىكىن؟ كۆڭزى ھەزرەت ئېيتىدۇرلەركى: ‹قورالسىز تۈرۈپ قاپلانغا ھۇجۇم قىلماقچى بولغان، قېيىقى يوق تۇرۇپ دەريادىن ئۆتمەكچى بولغان ۋە ئۆلىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، ھېچ قايغۇرمايدىغان ئادەمنى يېنىمدا بىللە ئېلىپ ماڭمايمەن. مېنىڭ بىلەن يولغا چىققان كىشى جاۋابكارلىقنى ئۈستىگە ئېلىشنى بىلىدىغان ۋە تۈزىگەن پىلانلارنى مەمنۇنىيەتلىك بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا تىرىشىدىغان كىشى بولۇشى لازىم› . دېمەككى، سىز جاھاننى ۋە بىزنى بىلگەندەك ئۆز خەلقىڭىزنى ھەتتا ئۆزىڭىزنىڭ كۈچىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىغاندەك قىلىسىز. مۇشۇنچىلىك تۆۋەن سەۋىيەدىكى خەلقنى ھۆكۈمەتكە قارشى كۈشكۈرتۈپ ھېچقانداق بىر ئىشنى باشقا ئاچقالمايسىز. سىز ئاچقان ئۇ مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچىلار ئىسىيان كۆتۈرۈپ قان تۆكسە بۇنىڭ جاۋابكارلىقىنى سىز ئۈستىڭىزگە ئالىدىغانلىقىڭىزنى ئويلاپ كۆرمىدىڭىزمۇ؟. بىز چېگرا رايوننى قوغداشتا سىزدەك بىلىملىك كىشىلەرگە ئېھتىياجىمىز بار ۋە بىزنىڭ مەكتەپلىرىمىزدە يېتىشىپ چىققان قابىلىيەتلىك ياشلارغا ئېھتىياجىمىز بار. ئەگەر بىزنىڭ مەكتەپلىرىمىزنى ۋە مەمۇرىي ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىمىزنى قوللاپ قۇۋۋەتلەپ خىزمەت قىلسىڭىز، سىزنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالىڭىزنىڭ پارلاق بولۇشىغا مەن كاپالەتلىك قىلىمەن. سىز غەربنىڭ مەدەنىيىتىنى ئەمەس، شەرق مەدەنىيىتىنى ئۈلگە قىلىشىڭىز كېرەك. مەن سىزدىن بىزنىڭ مەدەنىيەتىمىزنى ئۈلگە قىلىپ، شىنجاڭ خەلقىنىڭ مەنىۋى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشكە كۈچ چىقىرىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن. بىلىشىمچە سىز تېببىي ئىلىمنى ئوقۇپلا قالماي، يەنە مەخسۇس تەبىئىي پەنمۇ ئوقۇغانغۇ دەيمەن. شۇغىنىسى ئوبدان بىلىسىز ئالگېبرادا مەلۇم سانىنى نامەلۇم سانىنى چىقىرىش تەلەپ قىلىنىدۇكى، ھەرگىز نامەلۇم سانىنى مەلۇم سانىنى چىقىرىش تەلەپ قىلىنمايدۇ. شۇ ۋەجىدىن، ھېچبىر زامان بولمىغان ۋە بۇندىن كېيىنمۇ بولمايدىغان نامەلۇم ئىشلارنىڭ ئارقىسىدا يۈرۈپ، ئۇنىڭدىن نەتىجىگە ئېرىشىمەن دەپ ئۆزىڭىزنىڭ ئىستىقبالىنى ئۆز قولىڭىز بىلەن گۆرگە كۆممەڭ».

ئەنە شۇ چاغدا ياڭ زېڭشىننىڭ قىلغان سۆزلىرىنى ئالدىرىماي تەرجىمە قىلغان تۇڭچىنىڭ گېپىگە قۇلاق سالغان مەسىئۇت ئەپەندى، بۇ قىرى تۇلكىنىڭ بۇ قېتىم ئالدىنقى ئىككى قېتىملىق سوراقتىكىدەك ئۆزىنىڭ ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ، تەھدىت قىلىدىغان ۋە ئۆزىنىڭ بىرىنچى دەرىجىلىك دۈشمىنى سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلىدىغان پوزىتسىيەسىدىن بىردىنلا يېنىپ، سوراقنىڭ شەكلىنى سۆھبەت شەكلىدە ئېلىپ بېرىشنىڭ مەقسىتىنى ئوبدان چۈشەنگەن ئىدى. بىراق تا ھازىرغىچە ئۆزىنى چۈشەنمىگەن ۋە چۈشەنگەن بولسىمۇ، چۈشەنمەس قىياپەتكە كىرىۋالغان بۇ يېشى ئاتمىشتىن ئاشقان بولسىمۇ، قەددى تېخى پۈكۈلمىگەن ھەربىيلەرگە خاس جاسارەت ۋە خىتاي ئەمەلدارلىرىغا خاس قۇۋلۇق - شۇملۇق ئۈستىبىشىدىن تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان ياڭ زېڭشىننغا قاراپ مۇنداق جاۋاب قايتۇرغان:«گەرچە سىز، ئۆزىڭىزنى بىزنى چۈشىنىدىغان ئەۋلىيادەك چاغلىغىنىڭىز بىلەن، ئەمەلىيەتتە بىزنى ھېچ چۈشەنمەيسىز ۋە ھەتتا ئەتراپىڭىزدىكى ئادەملىرىڭىزنىمۇ چۈشەنمەيدىغان ئوخشايسىز. دەرۋەقە، تەكەببۇرلۇق ئادەمنىڭ كۆزىنى كۆر، زېھنىنى گال قىلىۋېتىدۇ. سىز ئاباياتىن سۆزلىرىنى نەقىل قىلىپ كۆككە كۆتۈرگەن كۆڭزىنى مۇشۇ زېمىندا تۇغۇلۇپ، مۇشۇ زېمىننىڭ ئاچ - تۇزىنى تېتىغان لىبەي مۇنداق مەسخىرە قىلغان ئىكەن:

ئەسلى مەن چۇ بەگلىگىنىڭ تەلۋىسى،

قېقىنۇستەك ناخشا توۋلاپ كۈلىمەن كۈڭغۇزىدىن.

تا بۇگۈنگە قەدەر ھېچقانداق بىر شەخس كۈڭزى توغرىسىدا بىر جۈملە مەسخىرىلىك سۆز قىلىشقا جاسارەت قىلالمىغان. ئەمما لىبەي قىلغان. نېمە ئۈچۈن؟ چۈنكى ئۇ يايلاق مىللەتلىرىنىڭ جەسۇر، قورقماس خىسلەتلىرىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرگەن شائىر. سىز كۆزگە ئىلمىغان بىز، قەدىمدىن تارتىپ يايلاق بۆرىلىرىنى ئۆزىمىزگە ئۈلگە قىلىپ كەلدۇق. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىزنىڭ روھىمىزغا ئىنسانىنى خىجىل قىلىدىغان، شۇنداقلا ئىنسانىيەتنىڭ ھۆرمىتىنى قوزغايدىغان ئاجايىپ نۇرغۇن مەنىۋى قۇدرەت مۇجەسسەملەنگەن. بىز بولساق گويا يايلاق بۆرىلىرىدەك ھەرقانداق قىيىن شارائىتتا ئۆزىنىڭ ئىرادىسى بويىچە ياشايدىغان، ھەرگىز قارشى كەلگىنى بولمايدۇ دەپ قارالغان تاشقى كۈچكە ئۆزىنىڭ ئەزىز جېنىنى دوغا تىكىپ تۇرۇپ زەربە بېرىدىغان مەنىۋى روھقا ئىگە. ئەجەبا سىز ‹يېمەك ـ ئىچمەك، كۈندە بەش ۋاخ ئىبادەت بۇ مىللەتنىڭ جان يىلتىزى؛ توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغ ۋە مەشرەپ بۇ مىللەتنىڭ ھاياتلىق يولى› دەپ ئويلاپ قالدىڭىزما؟ قاچانغىچە دۇئا ۋە ئۈمىد بىلەن قەلبىمىزدىن كەچكەن ئويلارنىڭ بوسۇغىسىدا ئولتۇرۇپ، سەۋر بىلەن ساقلايمىز. سەۋر قىل دېگەنلىك جىم ئولتۇرۇپ كۈت دېگەنلىك بولماستىن، بەلكى سۈكۈنات ئىچىدە ئۆزىنى كۈچلەندۈرۈش يولىدا كۈرەش قىلىش جەريانىدۇر. بىزنىڭمۇ باشقىلار دەخلى ـ تەرۇز قىلىشقا بولمايدىغان قۇتسال (مۇقەددەس) مەنىۋىيىتىمىز بار. ئۇ بولسىمۇ، ئەركىنلىك، مۇستەقىللىق ۋە ئىززەت ـ ھۆرمەتتۇر! بۇ مۇقەددەسلىك ماڭا خۇددى يايلاق بۆرىلىرىدەك ئۆز ئىشىنى ئۆزى قىلىدىغان، ئۆز مەسىلىسىنى ئۆزى ھەل قىلىدىغان ئىرادىنى ئۆگەتتى. بىز باشقىلارنىڭ شەپقەت ۋە ھىممىتىگە تايىنىپ ياشاشنى نومۇس دەپ بىلىمىز. ئۆز تىلىمىز، ئۆز مەدەنىيىتىمىز، ئۆز تارىخىمىزنى، ئۆز ئەدەبىيات ۋە پەلسەپەمىزنى ئۆتىدىغان مەكتەپلەرنى ئېچىپ، ئەۋلادلىرىمىزنى ئۆزىگە ئوخشايدىغان، ئۆزىنى تونۇيدىغان قىلىپ يېتىلدۈرۈپ چىقماقچىمىز. ئادەمنىڭ جاسارىتى شۇ كىشىنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەيدۇ. بىز بۆرە توتېمىغا ئېتىقاد قىلغان خەلقنىڭ ئەۋلادلىرى بولىمىز، خۇددى بويسۇنۇشنى رەت قىلىش، يېتىلەكنى رەت قىلىش يايلاقتىكى بۆرىنىڭ بۆرە بولۇشتىكى مۇتلەق پىرىنسىپى بولغىنىدەك، بىزنىڭ پىرىنسىپىمىزمۇ ھەم شۇنداق. بۆرىنىڭ روھى تۈرك مىللەتلىرىنىڭ جاسارەت، ئىرادە روھىدۇر. ئەلۋەتتە سىز مەۋجۇت ھاكىمىيەتنىڭ ئىگىسى، قولىڭىزدا كۈچ ۋە ھوقۇق بار. شۇ ۋەجىدىن بىزگە ھەقسىزلىق قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشكەن ئىكەنسىز، ئەلۋەتتە ئۆز ھاكىمىيىتىڭىز ئۈچۈن بىزگە ھەقسىزلىق قىلىسىز. لېكىن شۇنداقتىمۇ سىز ئەڭ چوقۇنىدىغان ئەۋلىيا ئەزەم كۈڭزى ھەزرەتلىرىنىڭ مۇنۇ سۆزلىرىنى ئەستىن چىقارماسلىقىڭىز لازىم ‹بىر ئۆلكىدە ئادالەتنىڭ بارلىقى كىشىنىڭ ئۆزىنى ئەركىن ئىپادە ئېتىشىدىن بەلگىلىك بولىدۇ. بىر ئۆلكىدە ئادالەتسىزلىكنىڭ بارلىقى بولسا، خەلقنىڭ كۆڭلىنى خەستە قىلىدىغان بۇيرۇق ۋە بېشىدا ئويناپ تۇرغان تاياق ـ چوماقلاردىن بەلگىلىك بولىدۇ. ياخشى ئىنسانلار مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن جاپا تارتىپ ئەجىر سىڭدۈرىدۇ › . ئەمدى سىزنىڭ ئۆزىڭىزنى ۋە مېنى چۈشىنىشىڭىز ئۈمىد قىلىمەن. سىز بىزنىڭ تۇرمۇشىمىزنى، روھى دۇنيايىمىزنى چۈشەنمىگەندەك، بىزنىڭ مۇقەددەس دىنىمىزنىمۇ خور كۆردىڭىز. سىز دىنىمىزنى ھەقىقىي يوسۇندا ئۆگىتىۋاتقان بىلىملىك ئۆلىمالىرىمىزنى قەتلى قىلدىڭىز ۋە قىلماقچى بولۇۋاتىسىز. دىنىمىزنى ھىمايە قىلىۋاتقان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، قول ئاستىڭىزدىكى ئەمەلدارلىرىڭىز بىلەن بىرلىشىپ خەلقنى قۇلنىڭ ئورنىدا كۆرۈپ، ھەرخىل تىياترلارنى ئويناۋاتىسىز. تۇڭگانلارنى ئۈستىمىزگە سېلىش ئارقىلىق، مۇسۇلماننىڭ قولى بىلەن مۇسۇلماننى قۇل قىلماقچى بولۇۋاتىسىز. ئۆزلىرىنى خەلقنىڭ ھمايىچىسى كۆرسىتىۋاتقان ئەمەلدارلىرىڭىز بولسا، ئەمەلىيەتتە خەلقنىڭ يۈرەك قىنىنى سۈمۈرىدىغان پارازىتلاردىن قېلىشمايدۇ. ئۇلار خەلقنىڭ پۇتۇن تۇرمۇش ئادەتلىرىگە بىر كۆز بىلەن قاراپ، كەمىستىپ خورلىماقتا. بۇنداق خورلۇقتا قالغان خەلقنىڭ ياخشى كۈنگە ئېرىشىشى ئەسلا

مۇمكىن ئەمەس. مېنى ئەڭ ئەجەبلەندۇرىدىغىنى ھۆكۈمرانلىقىڭىزنىڭ چاقىنى، پۇقرالارنىڭ جاھىلىيەتتە قالغان كاللىسى بىلەن پىرقىراتماقچى بولۇۋاتقانلىقىڭىزدۇر. ئەپسۇس شۇنى ئۇنۇتماڭكى بىز تۈركلەردە شۇنداق بىر ئاتا سۆزى بار: ‹سۇ كوزىسى سۇ يولىدا چىقىلىدۇ› . يەنى دېمەكچى بولغىنىم شۇكى، سىز ئۆزىڭىز توغرا دەپ ماڭغان يولدا ھالاك بولىسىز. ھالاك بولغاندىنمۇ نەق ئۆزىڭىز ئىشەنگەن كىشىلىرىڭىز تەرىپىدىن ھالاك قىلىنىسىز. ھالبۇكى، سىزدەك ئۆز ئالدىغا پادىشاھ بولۇپ يۈرت باشقۇرىدىغان ئادەمنىڭ دۈشمىنى دەل ئۆزىنىڭ بېقىندا بولىدۇ. سىزنى بىزلا ئەمەس، ئۆزىڭىزنىڭ ئادەملىرىمۇ قوبۇل قىلالمايدۇ» . شۇ چاغدا مەسئۇت ئەپەندىنىڭ مەنىلىك سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ياڭ زېڭشىننىڭ گۆشلۈك يۈزىنىڭ مۇسكۇللىرى ئۈيۈشۈپ قالغان بولغاچقا، يۈمشاق يۈملاق قوللىرى بىلەن يۈزىنى توختىماي ئۇۋۇلاپ كەتكەن ۋە دۈتارنىڭ خەرىكىدەك يۈزىگە چاپلىشىپ تۇرغان بۇرۇنلىرىنىڭ چۆرىسى قىزىرىپ، تۆشۈكلىرى يوغىناپ كەتكەن ئىدى. بۇ ھالنى كۆرگەن مەسئۇت ئەپەندى سەل كۆپ ۋە ئېغىر گەپ قىلىۋەتكەنلىكىنى ھېس قىلغاندەك قىلىپ، ئۆزىنى سەل بېسىۋالغان ئىدى. دەرۋەقە، ئۇ قاتتىق ھاياجانلانغان ئىدى. ئەگەر مۇشۇ تەرىقىدە سۆزلەۋەرسە، بېشىغا بىر بالانىڭ كېلىدىغانلىق ئېنىق ئىدى. ئۇ، گويا غايەت زور قاينامغا كىرىپ كەتكەندەك دەماللىققا ئۆزىنىڭ نەدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلەلمەي قالغان ئىدى. ياڭ زېڭشىننىڭ چىرايىنى ئاسىيلارغا خاس بىر خىل ئەسەبىيلىك تۇمانلىرى قاپلىغان ئىدى. ئۇ، مەسئۇت ئەپەندى بىلەن قايتا سۆزلىشىشنىڭ ھېچقانداق بىر نەتىجىگە ئېلىپ بارمايدىغانلىقىنى تونۇپ يېتىپ، سۆھبەتنى ئاخىرلاشتۇرغان ۋە ئۇلارنى جاڭجۇڭ يامۇلدىن ئۇرۇمچى تۇرمىسىگە يۆتكىۋېتىشكە بۇيرۇق چۈشۈرگەن ئىدى. مانا ئەمدى بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئۆزىنى ئەۋلىيا ۋە شەرقىي تۈركىستاننىڭ بىردىن ـ بىر ھۆكۈمرانى چاغلىغان ئەنە شۇ زات ئۆز ئادەملىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى ۋە ئۇنىڭ ئۆلۈمى مەسئۇت ئەپەندىلەرنىڭ ئەركىنلىككە چىقىشىغا ۋەسىلە بولغان ئىدى.

تۈرمىدىن قويۇپ بېرىلگەنلىكىدىن سۆيۈنگەن مەسئۇت ئەپەندى بۇرادەرلىرى بىلەن بىرگە ئۇرۇمچىدە ھېچ تۇرمايلا ئۇيۇقتىن قىزىل قۇياش كۆتۈرۈلۈپ، ئۆزىنىڭ پارقىراق نۇرى بىلەن شەھەرنىڭ قاراڭغۇلۇقى ئۈستىدىن غالىب كېلىپ، كۆپكۆك پەلەك گۈمبىزى ئاستىدا ياتقان تار كوچىلارنى، پاكار ـ پاكار ئۆيلەر بىلەن ئوت ۋە زىرائەتلەر شالاڭ ئۆسكەن تاقىر ئېتىز ـ دالىلارنى دەتتە ـ دەتتە ئوچۇق كۆرسىتىشكە باشلىغان يېڭى بىر تاڭدا، شەپەقنىڭ نۇرىدا كەھرىۋادەك قىزىرىپ كەتكەن قىزىل تاغنى بويلاپ، ئۇدۇل ئىلى يولىغا راۋان بولغان ئىدى. ئۇلار، ئىككى يىل جەريانىدا تارتقان بارلىق جىسمانىي ۋە روھى ئازابلىرىنى ئۇنۇتۇشقا تىرىشتى. دەرۋەقە، ھاياتتا قالغانلارلا ئۇنتۇيالايدۇ. ئۇنتۇش بولسا، ھايات قالغان ئىنسانلارغا خاس خۇسۇسىيەتتۇر. ھەمدە ۋاقىت بارلىق شەيئىلەرنىڭ ۋە ئۇلار توغرىسىدىكى چۈشەنچىلەرنىڭ ئۈستىنى ياپقۇچىدۇر. ۋەھالەنكى، مەسئۇت ئەپەندى، ياڭ زېڭشىن تولا سۆزىنى نەقىل كەلتۈرىدىغان كۈڭزىنىڭ مۇنۇ سۆزىنى ئېسىدە چىڭ ساقلىدى:«بىلگەنلەر بىلمىگەنلەرگە ئۈستىدىن ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزىدۇ».

ئېلاخۇن كۆككۆزمۇ يامۇلدىكى مۇشەققەتلىك كۈنلەرنى ئۇنتالماي، يول بويى قوشاق قېتىپ، ناخشا ئېيتىپ ماڭغان ئىدى:

ئۇرۇمچىدىن يانغاندا،
ئىلىغا قاراپ ماڭدۇق.
يامۇلدىكى زۇلۇمنى،

بىر- بىرلەپ ساناپ ماڭدۇق.

قانچە يىل ئۆتۈپ كەتتى،
تالا - تۈزنى كۆرمەستىن.
جەبرىنى تولا تارتىپ،
ئاخىر يانداۋۇق ئۆلمەستىن.

سەرسان روھ

ئۇ دۇنيا قايغۇسى ماڭا بىگانە،
بۇ ئالەم مەن ئۈچۈن بولغاچ ۋەيرانە.
باشقا ئالەم بىلەن بولمايدۇ ئىشىم،
مەن زېمىن ئوغلىمەن شۇندا يېگانە.

«فاۋست» دىن.

قەدىمكىلەر «بەزى ئالىملار بىلمىنىڭ يۈز مىڭ تۈرلىرىنى بىلىدۇ. ئەممە، ئۆزىنى بىلمەيدۇ» دېگەن ئىكەن. شۇڭا ئىنسان بىلىملىك بولۇش بىلەن بىرگە ئۆزىنى بىلىشى، ئۆزىنى تونۇپ يېتىشى لازىم. ئۆزىنى بىلمەسلىكتىن، ئۆزىنى تونۇماسلىقتىن سادىر بولىدىغان خاتالىقلاردىن ھەزەر ئەيلىشى كېرەك. ئۇنىڭدىن باشقا ئادەم ئۆزىگە كېرەكلىك بىلىملەرنىلا ئۆگىنىشى كېرەك. كېرەكسىز بىلىم ۋە بۇ ئارقىلىق ھاسىل بولغان چۈشەنچىلەر ۋە پىكىرلەر بولسا باش ـ ئاخىرى يوق قىرغاقسىز دېڭىزغا ئوخشايدۇ. بۇنداق بىلىملەر ئادەمنى ئالتۇن قىرغاققا باشلىماي، ئەكسىچە نامسىز ئاراللارغا باشلاپ، سۇغا غەرق قىلىۋېتىدۇ. بۇ يەردە يەنە مۇھىم بولغىنى بىز ئۆگەنگەن بىلىملەرنى توغرا يولدا ئىشلىتىشىمىز ۋە ئەمەلىيەتكە تەتبىقلاپ تەپەككۇر قىلىشىمىز بەكمۇ مۇھىمدۇر. ھەرگىز ئۇ بىلىملەر ئۆزىڭىزنى زىننەتلەش ئۈچۈن بولماستىن، بەلكى ئۆز مىللىتىڭىزنىڭ تەرەققىياتى، ھۆر ـ ئەركىنلىكى ۋە ئاخىرىدا پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ئۈچۈندۇر. مەسىئۇت ئەپەندى ئەنە شۇ ئۆگەنگەن بىلىملىرىنى ئۆز خەلقىنىڭ بەخت ـ سائادىتى، ھۆر ـ ئەركىنلىكى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇشنى چىن قەلبىگە پۈككەن بىر مەرىپەتچى ۋە يۈكسەك بىر ئىنسان ئىدى.ئۇنىڭدا نە ھاياتىدىكى جەبىر ـ زۇلۇملىرىدىن، نە ئۇرۇمچىدىكى تۈرمىدە بېشىغا كەلگەن ھەسرەتلىك ھايات ھارغىنلىقىدىن ھېچبىر ئەسەر قالمىغان ئىدى. غۇلجىنىڭ ياز ئاسمىنىدا پەيدا بولغان بۇلۇتلاردەك ھەممىسى بىراقلا تاراپ، تارتقان جاپالارنى بىراقلا ئۇنتۇپ كەتكەن ئىدى. ئۇنىڭ ھازىر ئويلايدىغىنى قانداق قىلىپ كۆز ئالدىدا پەرۋىشسىز قېلىۋاتقان ئاشۇ غۇنچىلارغا يورۇقلۇق، مۇھەببەت ۋە شەپقەت ئاتا قىلىپ، ئۇلارنى مىللەتنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن پەرۋىش قىلىپ يېتىشتۈرۈشلا ئىدى. شۇ ۋەجىدىن ئۇ، بۇ سەبىلەرنى پۈتۈن قەلبى بىلەن سۆيۈپ، بارلىق بىلىم نۇرىنى ئۇلارنىڭ ئۈستىگە چاچماقچى بولدى. ئۇ ھەتتا چاچلىرى ئاقىرىپ، بەللىرى مۈكچەيگەنگە قەدەر مىللەتنىڭ پەرزەنتلىرىگە بىلىم بېرىشكە ۋە ئۇلارنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر كۈرەش قىلىشقا ئىرادە باغلىغان ئىدى، ئەمما لېكىن، داۋالغۇپ تۇرغان دەۋرنىڭ رېئال ئەھۋالى، ئۇنىڭ داۋاملىق ئوقۇتقۇچىلىق قىلىش ئارزۇسىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا يول قويمىدى. تۈرمىدىن چىقىپ، غۇلجىغا قايتىپ كېلىپ، ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئىلىدىكى دوتەي مەھكىمىسى ئۇنىڭ ئوقۇتقۇچىلىق بىلەن مەشغۇل بولۇشىنى چەكلەپ، رۇخسەت قىلمىغان ئىدى. بۇ چاغدا ئۇ ئۆز ئۆزىگە خىتاب قىلىپ «يەنىلا ئۇلار قازاندى. ئەمما، ھەقلىق بولغان بىز ئىدۇق» دەپ، سۆكۈنات ئىچىدە پەرياد چەكتى. خۇددى شائىرلارنىڭ «زەر ئۇزۇككە كەپتۇ لايىق دەيدۇ ياقۇت پارچىسى، تېخى يادىمدا گىياھنىڭ تاشقا بەرگەن ۋەدىسى» دېگەن بېيىتلىرىدەك مەسىئۇت ئەپەندىگە مەكتەپ ئېچىپ، ئوقۇتقۇچىلىق قىلىش شۇنچىلىك ياراشقان بولسىمۇ، نائىلاج ئۆزىگە قىلغان ۋەدىسىگە مۇخالىپ ھالدا، ئوقۇتقۇچىلىق قىلىشتىن قول ئۈزۈپ، ئۆزى ئوقۇغان ۋە ئەينى چاغدا ئىشتىياق باغلىغان تېببىي داۋالاش كەسپىنى ھازىرچە قىلىپ تۇرۇش قارارىغا كەلگەن ئىدى. ھەممىدىن مۇھىمى، مىللەتنى

قۇتۇلدۇرۇشـــــنىڭ يولى يالغۇز مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇش بىلەن بولماســـــتىن بەلكى ئۇزۇن بىر مەزگىللىك ســـــىياســـــي كۆرەش ۋە ۋاقتى كەلگەندە قوراللىق ئىنقىلاب بىلەن بولىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەن ئىدى. دەل مۇشۇ ۋەجىدىن، بارا ـ بارا ئۆزىنى سىياسىي كۆرەشكە پەيمان ئەيلىدى. ئەمما، بۇ ئىشلارغا ئالدىراپ كەتمەسلىكنىڭ كېرەكلىكىنى، ئەڭ مۇھىمى پۇرسەت كۈتۈشنىڭ لازىملىقىنى، ئۇنىڭ ئۈچۈن بىر مەزگىل ئۆز كەســـپىنى داۋاملاشـــتۇرۇشـــنىڭ لازىملىقىنى ئۇيغۇن كۆردى. ئاخىرى ئۇ ئۇيان ئويلاپ ـ بۇيان ئويلاپ بويۇنكســـكىتە بىر شـــپاخانا ۋە بىر دورىخانا ئاچتى. بۇنىڭدىن باشـــقا يەنە ئاكسىنىڭ تىجارەت ئىشلىرىغا يېقىندىن ياردەمدە بولدى. شپاخانىنىڭ ئىشلىرى ۋە تىجارەت ئىشلىرى ناھايىتى ياخشى مېڭىشقا باشلىغان ئىدى. غۇلجىنىڭ تومۇز ئايلىرىدا ئائىلىسى بىلەن بىرگە تۇغۇلغان يۇرتى ئارۇزغا چىقىپ بىرە ئاي تۇرۇپ كېلىدىغان ئىشلارنىمۇ ئۆزلىرىگە ئادەت قىلىۋالغان ئىدى. بۇنداق چاغلاردا شـــەھەرنىڭ شـــاۋقۇنلىرىدىن، تىنچىق ئاپتاپلىرىدىن يىراقلىشـــىپ، تاغنىڭ سـۆرۈن سـەلكىنى كېلىپ تۇرىدىغان ئارۇز يېزىســـى ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئارام بەخش ئېتىپ، بالىلىق چاغلىرىنى ئەســـلىتىپ ئۆتەتتى. باغلاردىن مېۋە ـ چىۋىلەرنىڭ، ئېتىزلاردىن چىلگە ـ قوغۇنلارنىڭ، قىرلاردىن ياۋا ئوت ـ چۆپلەرنىڭ، ھويلىلاردىن ئەتىر گۈللەرنىڭ مەززىلىك پۇراقلىرى دىماققا كېلىپ ئۇرۇلىدىغان ســـەھرادا، يېڭى ئۇچۇم بولۇپ، شاختىن ـ شاختا قونۇپ يۇرگەن قۇشلاردەك چىپىپ يۇرگەن بالىلىرىنى ئارقىسىغا سېلىپ، سەيلە ـ سايا‌ھەت قىلاتتى. شوخ بالىلارنىڭ كەپسىزلىك قىلىپ، سەھرا كوچىلىرىنى بېشىغا كىيىپ چۇقان سېلىشـلىرى، پاكار سـوقما تاملاردىن ساڭگىلاپ قالغان شـاخلاردىكى ئالمىلارنى ئۈزۈپ ئېلىپ، شۇ پېتى چىشلەشلىرى، ئېتىزلىقتىكى پېلەك ـ پېلەكتە سالا ـ سالا چۈشكەن تەرخەمەكلەرنى ئوغرىلىقچە ئۈزۈپ ئېلىپ يېيىشـلىرى، ئۇنىڭمۇ مانا مۇشـۇنداق غەمسـىز، غۇبارسـىز، گۆدەك چاغلىرىنىڭ بولغانلىقىنى ئېسىگە سالغۇزۇپ، بىر تەرەپتىن ئىچى يورۇپ ۋۇجۇدىدا بەخت تۇيغۇسى ئەكس ئەتسە، يەنە بىر جەھەتتىن ھايات چاقىنىڭ قانچىلىك تېز چۆرگىلەيدىغانلىقىنى يادىغا ســـېلىپ، يۇرىكى خۇددى ئۇشـتۇمتۇت شـامال سـوقۇۋەتكەن كاۋا چېچەكلىرىدەك ئەنسـىز تىترەپ كېتەتتى. ئەنە شـۇنداق چاغلاردا كەتمىنىنى مۇرىســـىگە ئېلىپ، ئىشـــتىنىنىڭ پۇچقىقىنى تىزىغچە تۇرۇۋېلىپ، قوڭالتاق يەر دەسسەپ ئېتىزدىن قايتىپ كېلىۋاتقان دېھقانلارنىڭ:

تولغىنىپ كوچاڭغا كىردىم،
سېنى تاپتىم ئەۋرىشىم.
يۇرىكىم زەرداب بولۇپ،
قانغا ئۆرۈلدى كۆز يېشىم.

دەپ، ئېيتىۋاتقان كوچا ناخشىلىرىغا قۇلاق سېلىپ، كۆڭلى مۇڭغا تولۇپ، كەيپى ياخشىلىنىپ، چىگىچ خىياللاردىن ئازاد بولاتتى .كەچلىرى ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا مەنگەن يېقىپ، ئۇنىڭدىن چىققان ئاچچىق ئىس بىلەن ئەتراپتىكى پۇتۇن پاشـــلارنى قوغلىغاندىن كېيىن، مەنگەننىڭ ئىســـى بىلەن نېرىقى ئېغىلدىن كېلىۋاتقان تېزەكنىڭ پۇرىقى قاپلىغان ھويلىدا تاڭ ئاتقۇزۇشـــقا تەرەددۇت قىلاتتى. بالىلىرى بىلەن ئولاش ـ چولاش كاۋا ۋە قاپاقلار ساڭگىلاپ كەتكەن باراڭ ئاستىغا سېلىنغان كۆشەكتە يېتىپ، يوپۇرماقلار ئارىســـىدىن ماراپ تۇرغان تولۇن ئاي بىلەن جىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلارغا بېقىپ ياخشـــى خىيال، ياخشى تىلەكلەرنى تىلەپ ئۇخلاپ قالاتتى. سەھرانىڭ پىژ ـ پىژ ئاپتاپلىرىدا بىرە ئاي كۆيۈپ، يۇزلىرىگە داغلار چۈشـــكەن مەســـئۇت ئەپەندى بارلىق ھارغىنلىقلىرىنى بىپايان دالا ـ قىرلارغا تاشـــلاپ قويۇپ، قەلبىنى چۈلغۇۋالغان غەملىرىدىن قۇتۇلۇپ، يېنىككىنە تەبەســـسۇم پەيدا بولغان چىراي بىلەن شەھەرگە يىپىيېڭى قىياپەتتە قايتىپ كىرىپ، كۈندىلىك ئالدىراشچىلىقىنىڭ قاينىمىغا شۇڭغۇپ كېتەتتى.

ئەنە شـــۇ تەرىقىســـــدە ھاياتنىڭ پەلەك چاقى پىرقىراپ، يىللارنىڭ قانداق ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنىمۇ تۈيماق قىلىۋاتقان بىر كۈنلەردە، غۇلجا شـەھىرىگە ئەزىز بىر مېھمان كەلگەن ئىدى. بۇ مېھمان بولسـا، ئىيسا بەگ يەنى ئىيسا يۈسۈپ ئىدى.

1931 ـ يىلى دېكابىر ئايلىرىنىڭ ئاخىرلىرىغا توغرا كېلىدىغان بىر كۈنى ئىيسا بەگ غۇلجىغا كېلىپ، يېقىن دوسـتى مۇھەممەد نىيازنىڭ ئۆيىگە چۈشـكەن ئىدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان مەسـئۇت ئەپەندى بولسـا، ئابدۇراخمان شـاھىدى، جىرجىس ھاجى ۋە ھۈسـەيىن بەگلەر بىلەن بىرگە مۇھەممەد نىيازنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، ئىيسا بەگ بىلەن كۆرۈشتى ۋە ھەمسۆھبەتتە بولدى. قىش كۈنلىرى غۇلجىنىڭ چىرايلىق جەلپكار مەنزىرىســـىدىن ئەســـەر قالمايتتى. ئەمما، قېلىن قار بىلەن قاپلانغان مەھەللە ۋە قورۇلارنىڭ مەنزىرىسى تاشكەنت ۋە يېڭىسارنىڭ مەھەللە ۋە قورۇلىرىدىن نەچچە ھەسسە چىرايلىق بولۇپ كېتەتتى. شـۇڭا غۇلجىنىڭ قەھرىتان قىش پەســلىمۇ، مۇنداق ئاپاق قار مەنزىرىســىنى كۆرمىگەن ئىيســا بەگدە ئاجايىپ ياخشـــى تەســـىر قالدۇرغان ئىدى. مانا بۇگۈن ھاۋا ئوچۇق بولســـىمۇ، قىش ئايلىرىنىڭ ئەڭ ســـوغۇق كۈنلىرىنىڭ بىرى بولۇپ ھېســـابلىناتتى. ســـوغۇقنىڭ قانچىلىك ئاچچىقلىقى، مېھمانلارنىڭ يېنىدىكى چۈيۈن مەشـــكە ئارقا ـ ئارقىدىن قالاۋاتقان كۆمۈرنىڭ «گۈر! گۈر!» قىلىپ ئاۋاز چىقىرىپ كۆيۈشـىدىن بەلگىلىك ئىدى. ئۇلار ئىســـىق ئۆيدە، مەززىلىك تائاملار بىلەن غىزالىنىپ، ئىيسـا بەگ بىلەن بىرەر قۇر تونۇشـۇپ چىققاندىن كېيىن، بۇ ھاياتنىڭ تۈرلۈك ـ تۈمەن قىسـمەتلىرى سـەۋەبىدىن ئۇزۇن مەزگىل كۆرۈشـــەلمىگەن كونا دوســـتلاردەك ناھايىتى قىزغىن ســـۆھبەتكە چۈشـــۈپ كېتىشـــتى. ھەممىسىنىڭ كەيپىياتى قەۋەتلا ياخشى ئىدى. ئەسلىدە ئىيسا بەگ 1926 ـ يىلىنىڭ ئاۋغۇست ئايلىرىدا يېڭىســـارنىڭ ســـابىق ھاكىمى چىن دېلى بىلەن بىرگە قەشـــقەردىن يولغا چىقىپ ئەندىجانغا كەلگەن ئىدى. يەنى ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا چىن دېلى ياڭ زېڭشـــىن ھاكىمىيىتىنىڭ ئەندىجاندا تۇرۇشـــلۇق ئەلچىخانىســـىنىڭ ئەلچىلىكىگە تەيىنلەنگەندە، ئىيسا بەگ چىن دىلى بىلەن بىرگە ئەندىجانغا كەلگەن ئىدى. ئۇ ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىدا يېڭىساردا ئېچىلغان خىتاي مەكتىپىدە ئوقۇغان بولغاچقا، خىتاي تىلىنى ياخشى بىلەتتى، گەرچە چىن دېلى رۇسچە بىلىسمۇ، ئۇيغۇرچە ۋە ئۆزبېكچىلەرنى بىلمىگەچكە، ئىيسا بەگكە ئۆزىگە تەرجىمان بولۇپ، ئەندىجانغا بىللە بېرىش تەكلىپىنى بەرگەن ئىدى ۋە ئىيســـا بەگمۇ رەت قىلماي قوبۇل كۆرگەن ئىدى. ئەنە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئىيسا بەگ ئەندىجان ئەلچىخانىسىدا ئۈچ يىلغا يېقىن ئىشـــلەپ، كېيىن چىن دېلى تـاشـــكەنتتە تۇرۇشـــلۇق ئەلچىخانىنىڭ ئەلچىلىكىگە تەيىنلەنگەندە، ئۇنىڭ بىلەن بىللە تاشكەنتكە كېلىپ، ھازىرغىچە ئەلچىخانىسىدا خىزمەت قىلىۋاتاتتى. ئەينى چاغدا مۇھەممەد نىياز بارلىق بىساتىنى غەربىي تۈركىستاندىكى سودا ئىشلىرىغا دەسمايە قىلىپ سالغان ئىدى ۋە خېلى كۆپ پايدىغىمۇ ئېرىشكەن ئىدى، بىراق بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ مال ـ دۇنياسى بولشېۋىكلارنىڭ مۇسادىرە قىلىش ئوبيېكتىغا ئايلىنىپ قالغان ئىدى، ئەنە شۇ چاغدا دەسمايىسىنى قۇتۇلدۇرۇشقا چارە ئىزدەپ، نېمە قىلارنى بىلمەي گاڭگىراپ قالغان ئىدى. ئۇ، پۈتۈن دەسمايىسىنى بىراقلا غەربىي تۈركىستانغا مەبلەغ قىلىپ سالغىنىغا پۇشايمان قىلىپ، بۇ پۇشايمانلىرىنى ئالىدىغان نە قاچا، ئۆزىنى ســـىگدۇرىدىغان نە جاي تاپالماي ۋە نەگە بېرىشـــنى، نەدە تۇرۇشـــنىمۇ بىلمەي بىچارە ھالەتكە چۈشـۈپ قالغاندا، ئىيســا بەگ پەرىشـتىدەك يېتىشـىپ كېلىپ، ئۇنىڭغا ياردەم قولىنى سۇنۇپ، پۈتۈن دەسمايىسىنى غۇلجىغا يۆتكىۋېلىشىغا يول كۆرسەتكەن ۋە بۇ ئىشقا ئۆزى قول تىقىپ، بىۋاســـتە ياردەم قىلغان ئىدى. شـــۇ ۋەجىدىن بۇ كىشـــى غۇلجىغا كەلگەن ئىيســـا بەگكە تەشەككۇرىنى بىلدۇرۇپ، ئەزىز مېھمىنى سۈپىتىدە ناھايىتى داغدۇغىلىق كۈتۈۋالغان ئىدى. مانا بۇگۈنمۇ ئىيسا بەگ بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن غۇلجىدىكى سەرخىللارنىڭ كېلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپ، ھەرتەرەپكە قاتراپ يۈرۈپ مېھمانلارنىڭ ئالدىغا ســـىلىنغان داســـتىخاننى خۇددى ياز

ۋاقىتلىرىدىكىدەك ھەرخىل مېۋە - چېۋىلەر بىلەن، تۇرلۇك قەنت - گېزەكلەر بىلەن ۋە خىلمۇ - خىل مۇرابباللار بىلەن تولدۇرۇۋەتكەن ئىدى. بولۇپمۇ مۇشۇ كۈنلەردە سۈۋېت ئىتتىپاقى ۋە ئالتە شەھەر تەرەپتىكى ئاھالىلەر تۇركۈم - تۇركۈملەپ غۇلجىغا كۆچۈپ كېلىۋاتقانلىقى ۋەجىدىن، غۇلجىدىمۇ خۇددى ئاچارچىلىق بولۇۋاتقان سۈۋېت ئىتتىپاقى ۋە ئالتە شەھەردىكىدەك يېمەك - ئىچمەكنىڭ باھاسى دەھشەت ئۆرلەپ، قىسچىلىق بولۇۋاتقان ۋەزىيەت شەكىللەنگەن ئىدى. دەرۋەقە، مۇھەممەد نىياز نۆۋەتتىكى قېيىن شارائىتقا قارىماي، سارماي، سۇرگۈش ۋە قىزىلارنى نەلەردىندۇر تېپىپ ئەكېلىپ داستىخانغا تۆكۈۋەتكەن ئىدى ۋە پاخلان گۆشىدىن ئېتىلگەن ھەرخىل مەززىلىك تائاملارنى ھازىرلاپ، ئەزىز مېھمانلارنى ئۆز كۆڭۈلدىكىدەك مېھمان قىلماقچى بولۇۋاتقان ئىدى. ئۇ، مېھمانلارنى ياخشى كۈتۈۋىشىنىڭ غېمىنى قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىدا قول باغلاپ تۇرۇپ «ئالسىلا - باقسىلا! تۇزۇت قىلماي ئالسىلا!، قېنى تاماقنى سۈۋۈتماي، باقايلى! سۈۋۈپ قالسا تەمى كېتىپ قالىدۇ» دەپ، ھېچ ھالى قالمايۋاتاتتى. ھالبۇكى، مېھمانلارنىڭ بۇ ئېسىل تائاملارغا تازا ئىشتىھاسى يوق ئىدى. ۋەجىسى شۇكى سۈۋەبەتنىڭ تېمىسى بۇرۇنقىدەكلا زۇلۇم، دەرد - ئەلەم ۋە قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى ئۈستىدە بولۇۋاتقاچقا، مىللەتنى قانداق قىلىپ بۇ زۇلۇمدىن قۇتۇلدۇرۇشنى ئويلاپ بېشى قاتقان سەرخىللار، ئالدىدىكى تائاملارغا ئازراقلا ئېغىز تېگىپلا، كىشىنىڭ يۈرىكىنى داغلايدىغان پاراڭلارغا چۈشۈپ كەتكەن ئىدى. ئىيسا بەگنىڭ بۇ قېتىم ئانا ۋەتىنگە كېلىشىدىكى ۋەجى بولسا، چىن دېلىنىڭ سىڭلىسى، جىن شۇرېننىڭ يېقىنلىرىدىن بىرى بولغان ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق لۇ لىن دېگەن بىرسى بىلەن توي قىلىشنى پۈتۈشكەن بولغاچقا، كېلىن بولغۇچى قىز ۋە چىن دېلىنىڭ خانىمى ۋە بەزى خىزمەتچىلەر تاشكەنتتىن ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىقىشقا توغرا كەلگەن ئىدى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇلارغا ھەمداش بولۇپ، ئىيسا بەگمۇ تاشكەنتتىن ئالماتاغا كەلگەن، ئاندىن چېگرادىن ئۆتۈپ چۆچەككە يېتىپ كەلگەن ۋە ئۇ يەردە بىر مەزگىل تۇرغاندىن كېيىن ئۇرۇمچىگە يېتىپ بارغان ئىدى. مانا ئەمدى ئۇرۇمچىدىكى ئىشلىرىنى پۈتتۈرگەن ئىيسا بەگ تاشكەنتكە قايتىش يول ئۈستىدە غۇلجىدا بىر مەزگىل تۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈككەن ئىدى.

مۇشۇ كۈنلەردە غۇلجىغا قەدەم تەشرىپ ئەتكەن بۇ مېھماننى قارشى ئېلىش يۈزىسىدىن، غۇلجىدىكى سەرخىللار ئارىسىدا يېنىككىنە تەۋرىنىش پەيدا بولغان ئىدى. ئىگەكىم، مۇھەممەد نىيازنىڭ ئۆيىدىكى سورۇندىن كېيىن، ئىيسا بەگنى غۇلجىدىكى ھەر ساھە كىشىلىرى قارشى ئېلىپ، ئەزىز مېھمنى سۈپىتىدە ئۆي - ئۆيگە چاقىرىپ مېھمان قىلىدىغان باردى - كەلدىچىلىك ئىككى ھەپتە داۋاملاشقان ئىدى. بۇنداق سورۇنلاردا باي سودىگەرلەرمۇ، مىللەتچى زىيالىيلارمۇ، ئۆلىمالارمۇ ۋە ئەمەلدارلارمۇ بار بولغاچقا بەزى مۇھىم گەپلەرنى ئوچۇق - ئاشكارا سۆزلەشكە سەل ئەپسىز ئىدى. شۇ ۋەجىدىن بۇگۈن ھۇسەيىن بەگ ئالاھىدە ئىيسا بەگنى ئۆيىگە مېھمان بولۇپ كېتىشكە تەكلىپ قىلغان ئىدى. بۇگۈنكى بۇ مېھماندارچىلىققا مەسىئۇت ئەپەندى، ئابدۇراخمان شاھىدى ۋە جىرجىس ھاجىمۇ داخىل بولغان ئىدى. ھۇسەيىن بەگ بولسا، ئىيسا بەگ بىلەن تەڭ دېمەتلىك كىشى ئىدى. ئۇ، 1906 - يىلى يەنە ئون ئالتە ياش چاغلىرىدا غۇلجىدىن تەشكەنتكە چىقىپ ئوقۇغان ۋە رۇس تىلىنى تازا ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئۆگەنگەن ئەلتەك زىيالىي ئىدى. ئۇ، رۇسىيە ۋەزىيىتىنى داۋاملىق كۆزىتىپ تۇرۇشقا قىزىقىدىغان بولغاچقا، ئىيسا بەگنىڭ ئاغزىدىن تاشكەنتتىكى يېڭىلىقلارنى بىلىشكە قىزىقاتتى. ھۇسەيىن بەگ 1918 - يىلى تاشكەنتتىكى ئوقۇشنى تاماملاپ، غۇلجىغا قايتىپ كەلگەندىن بۇيان غۇلجىدىكى مىللىي مائارىپنىڭ تەرەققىياتىغا ئالاھىدە كۈچ چىقىرىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۈمىد مەكتىپىنىڭ قۇرۇلۇشىغا قوشقان تۆھپىسى مەسىئۇت ئەپەندىنىڭكىدىن قېلىشمايتتى. بولۇپمۇ ئۇ ئوقۇغۇچىلىق دەۋرلىرىدىن باشلاپلا بىر مىللەتنىڭ مائارىپىنىڭ، مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىدا نەشرىياتچىلىقنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى تونۇپ يەتكەن بولغاچقا، ئوقۇشنى پۈتتۈرۈپ غۇلجىغا قايتىش سەپىرىدە بىر يۈرۈش

مەتبەئە ماشىنىسى، ھەرپ قۇيۇش ماشىنىسى ۋە بىرقانچە ھەرپ قېلىپلىرىنى ئېلىپ كەلگەن ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا زامانىۋى ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى راۋان يولغا قويۇش ئۈچۈن دەرسلىك ماتېرىياللىرىنى تۈزۈشكە كېرەكلىك نۇرغۇن كىتابلارنى ئالغاچ كەلگەن ئىدى. ئەنە شۇ ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىپ غۇلجىدىكى يېڭى مائارىپ ئىشلىرىنى يولغا قويۇشتا نۇرغۇن يېڭى دەرسلىك كىتابلار تۈزۈلگەن ئىدى ۋە ئۇلارنى ئاشۇ ئۆزى ئەكەلگەن مەتبەئەلەردە بېسىپ تەييارلىغان ئىدى. ھەتتا ئالماتادا نەشر قىلىنغان «سادايى تارانچى» ناملىق ژۇرنالنىمۇ ھۇسەيىن بەگ ئۆزىنىڭ مەتبەئە ماشىنىسى بىلەن بېسىپ تەييارلاپ، ئالماتاغا يوللاپ بەرگەن ئىدى. شۇ ۋەجىدىن، ھۇسەيىن بەگنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىدا قوشقان تۆھپىسىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ ئەلۋەتتە. بۇگۈن مېھمانلارنى چاقىرغان ئۆيىمۇ نوۋىگورد مەھەللىسىدە ئىدى. بۇ مەھەللە 1871- يىلدىن 1881- يىلغىچە بولغان ئون يىل مابەينىدە غۇلجىنى ئىشغال قىلىپ ياتقان گوبىناتور كالپاكوۋىسكىي ۋە ئۇنىڭ چار رۇسىيەلىك ھەربىي ئەمەلدارلىرىنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرىغا ئاتاپ ئۆي سېلىش بىلەن ۋۇجۇدقا كەلگەنلىكى ۋەجىدىن نوۋىگورد (يېڭى شەھەر) دەپ ئاتالغان ئىدى. ھۇسەيىن بەگنىڭ كۈنگەيگە قارىتىپ سېلىنغان پېشايۋانلىق ئاست - ئۈستى تاختايلىق، ئۆگزىلىرى قاڭالتىرلىق، ئالدى تەرىپى باغچىلىق ئەپچىل قورۇسى بولسا، خۇددى ئۆزى بۇ شەھەر خەلقىنىڭ كۆزىگە ئالاھىدە كۆرۈنگىنىدەك بۇ مەھەللىدىكى ئۆيلەرنىڭ ئىچىدە ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. ھۇسەيىن بەگ يۇرۇش - تۇرۇشقا بەكمۇ ئەھمىيەت بېرەتتى. ئەلەددىاۋام كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىپ، ئاق كۆڭلىكىگە گالىستۇك تاقاشنى ھەرگىز ئۇنتۇماي سۆلەتلىك كىيىنىپ يۈرەتتى. يوغانراق كەلگەن دۇگىلەك يۈزىگە ياراشقا بىر جۈپ يوغان قارا كۆزلىرى، قويۇق قارا قاشلىرىنىڭ ئاستىدا دائىم چولپاندەك چاقناپ تۇراتتى. قارا چاچلىرىنى ئارقىسىغا تەكشى قىلىپ تارىۋالغاچقا پېشانىسى ئادەتتىكىدىن كەڭ كۆرۈنەتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئېگىز بۇرۇنىنىڭ ئۈچىغىلا توغرىلاپ ئالاھىدە قىلىپ ياستىۋالغان كۆتىمەك بۇرۇتى خۇددى بىر تال مايلىق قارا زەيتۇندەك پارقىراپ تۇرغاچقا ھەرقانداق ئادەمنى ئۆزىگە جەلپ قىلماي قالمايتتى. ئۇنىڭ قامەتلىك تەق - تۇرقى، ئېسىل قاش تېشىدەك سۈزۈك يۈزى، ھېكمەتلىك چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى، ئەقىلگە ئۇيغۇن ئىش -ھەرىكىتى، مەزمۇنغا باي ئوي - پىكىرلىرى بەجايىكى «قۇتادغۇ بىلىك» تە قەيت قىلىنغان مۇنۇ بېيتقا تەققاس ئىدى:

ئەقىل كۆركى تىلدۇر، تىلنىڭ كۆركى - سۆز،
كىشىنىڭ كۆركى يۈزدۇر، يۈزنىڭ كۆركى - كۆز.

ئۇنىڭ ئۆي سەرەمجانلىرىمۇ غۇلجىدىكى باشقىلارنىڭ ئۆي جابدۇقلىرىغا قارىغاندا ئالاھىدە ئىدى. مەيلى مېھمانخانىسىغا سېلىنغان گىلەم بولسۇن، مەيلى ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئۈستەل - ئورۇندۇقلار بولسۇن، مەيلى تاملارغا ئېسىلغان رۇس رەسىملار سىزغان ماي بوياق رەسىملار بولسۇن، مەيلى چوڭ مېھمانخانىنى ھۆپپىدە ئىسىستىپ تۇرغان قاپقاقلىرىنىڭ گىرۇھكلىرىگە نەققاشلار ئويۇلغان مەش بولسۇن ۋە ياكى مېھمانخانىنىڭ تورۇسىدا بەئەينى ۋېنىتسىيە ئەينەكلىرىدەك رەڭگارەڭ چاقناپ تۇرغان چىراغ بولسۇن ۋە دېرىزىلەرگە تارتىلغان قوش پەردىلەر بولسۇن، ھەممە نەرسىلەر خىلى-خىلى بىلەن، پارە - پارەسى بىلەن جاي - جايىغا رەتلىك سەرەمجانلاشتۇرۇلغان ئىدى. دەل مۇشۇ ۋەجىدىن ئۆينىڭ ئىچى شۇنچە ياسداق، شۇنچە ئازادە كۆرۈنەتتى، ھەمدە تاغ ۋە باغدا يېڭى ئۆسۈپ چىققان ھەر خىل گۈل - چېچەكلەرنىڭ ياغلىرى بىلەن ئەبجەش قىلىپ ياساپ چىققان «ئەتىرلەر جەۋھىرى» نى سىپىۋەتكەندەك خۇش پۇراقلىق ئىدى. ھەتتا ئۈستەلگە يېپىلغان رېشىللىيەلىك ئاپاق داستىخاننىڭ ئۈستىگە تىزىلغان مېۋە - چېۋىلەرمۇ خۇددى ئۈستا بىر رەسىمنىڭ ماي بوياق بىلەن سىزغان

رەسىمدەك پارقىراپ تۇراتتى. ئۇشبۇ نازۇنىمەتلەرگە بىر كۆز تاشلىغان كىشىنىڭ ئىشتىھاسىنلا ئەمەس، بەلكى يەنە ئىستېتىك زوقىنىمۇ قوزغىماي قالمايتتى. دۇخوپكىدا يېڭىلا پىشۇرۇلغان بولكىنىڭ دىماققا ئۇرۇلۇۋاتقان مەززىلىك پۇرىقىنى دېمەيلا قويايلى. ئۇلار قەنت ـ گېزەكلەر ۋە مۇراببالار بىلەن سىنچاي ئېچىشىپ، ئىسىق تائاملارغا يارىتىپ تۇرۇپ ئېغىز تېگىپ، قورساقلىرىنى ئوبدان ئەستەرلىگەندىن كېيىن، مۇشۇ نىمەتلەرنى ئاتا قىلغان ئۇلۇغ ئاللاھقا شۈكۈر ۋە ھەمدۇسانالار ئوقۇپ پاتىھە دۇئاسى ئادا قىلىشتى، ئىنىڭياقى قاپقاقلىق دېرىزىنىڭ ئۈدۈلىدىكى تامغا يۆلەپ قويۇلغان كەرشىناۋاي خۇرۇم دىۋان كىرېسلوغا كېلىپ ئولتۇرۇشتى. شۇ ئارىلىقتا ئابدۇراخمان شاھىدى بىلەن مەسئۇت ئەپەندى پېشايۋانغا چىقىپ بىرە تالدىن تاماكا چېكىپ كىرگەنمۇ بولدى. ئەمدى بۇگۈنكى مېھماندارچىلىقنىڭ ئەسلى ۋەجى بولغان ۋەتەننىڭ ۋە غەربىي تۇركىستاننىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى ھەققىدىكى پاراڭ باشلانغان ئىدى.

مېھمانلارنىڭ ھەممىسى ئىيسا بەگدىن يېڭى پاراڭلارنى ئاڭلاش ئۈچۈن ئۇنىڭ قاراپ ئولتۇرۇشاتتى. بۇ سورۇندىكى ھەممە كىشى بولسا ئىيسا بەگنىڭ نەزىرىدە مىللەتچى، ۋەتەنپەرۋەر كىشىلەر ھېسابلىناتتى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە بۇلار بۇ يولدا ئۆزىگە تۇچلۇق بەدەللەرنى ئۆتىگەن ۋە ئۆتەۋاتقان كىشىلەر ئىدى. دەل مۇشۇ سەۋەبتىن ئىيسا بەگمۇ كۆڭۈلدىكى پاراڭلىرىنى ئايىماي ھەممىسىنى ئوتتۇرىغا تۆكمەكچى بولدى. يەنە كېلىپ ئۆزى پاراڭ خۇمار ئادەم بولغاچقا ۋە نۆۋەتتىكى ۋەزىيەت توغرىسىدا باشقا قېرىنداشلىرىنىڭ قانداق پىكىرلىرىنىڭ بارلىقىغا ۋە پوزىتسىيەسىگە قىزىققاچقا، ئازادە ئولتۇرۇپ، قىزغىن، سەممىي ھەمسۆھبەتتە بولۇشنى ئىختىيار قىلدى. ئۇ، ئۆزىنىڭ قاۋۇل گەۋدىسىنى ئولتۇرغان كىرېسلونىڭ ئارقىسىغا تاشلاپ، دەرەخ بويى ئۆرلىگەن قىش قۇياشىنىڭ دېرىزە پەردىلىرى ئارىلىرىدىن سىزىلىپ چۈشۈۋاتقان نۇرلىرىغا پەردازلاپ قويغاندەك ئاق يۈزىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، تەمكىن تەبىئىيىتىنى ساقلىغان ھالدا سۆز ئالدى:

ـ بىز بۇ يىل سېنتەبىر ئايلىرىدا تاشكەنتتىن ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىقىپ، يول ئۈستىدە چۆچەكتە ئىككى ھەپتىدەك تۇرۇپ قالدۇق. ھالبۇكى، چۆچەكتىن ئۇرۇمچىگە بارىدىغان يول بەكمۇ ناچار بولغانلىقى ئۈچۈن، ئات ھارۋىسى بىلەن 18 كۈن مېڭىشقا توغرا كېلىدىكەن. شۇ ۋەجىدىن ئات ـ ئۇلاغ تەييارلاشقا توغرا كەلدى. بۇ جەريانىدا چىن دېلىنىڭ خانىمى تارغىباتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى ۋە ئەسكىرى قومانداني لى خايرۇننىڭ خانىمىدىن بىر خەۋەرنى ئاڭلاپ، ماڭا يەتكۈزگەن بولدى. خانىمنىڭ دېيىشىچە قۇمۇل تاغلىرىدا قوزغىلاڭ بوپتۇ. قوزغىلاڭچىلار كۈندىن ـ كۈنگە كۆپىيىپ، كۈچىيىپ نۇرغۇن چېرىكلەرنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇرۇمچىدىكى ھۆكۈمەتنى ساراسىمگە ساپتۇ. گەرچە ئۇرۇمچىدىن ئەسكەر يوللىغان بولسىمۇ، تاغلىق رايونلاردىكى جەڭلەردە قوزغىلاڭچى پىدائىيلاردىن يېڭىلىپ، جانلىرىدىن، كۈچلىرىدىن ۋە قوراللىرىدىن ئايرىلىپ قاپتۇ. مۇبادا قوزغىلاڭنى چاقماق تېزلىكىدە باستۇرۇپ بىر تەرەپ قىلمىسا، پۈتۈن شەرقىي تۇركىستان مىقياسىغا كېڭىيىپ كېتىشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ئىكەن. مۇشۇ سەۋەبتىن ئەنسىزچىلىككە، دەھشەت ساراسىمگە چۈشكەن جىن شۇرىن نىمە قىلارنى بىلمەي، تازا بېشى قېتىپتۇ. دەل مۇشۇ چاغدا، سۈۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سەمىپالاتىنسك يەنى شەمەيدىكى كونسۇلىنىڭ ئەلچىسى مۇ ۋىتۇن بىر «ئەپچىل چارە» تېپىپتۇ. ئەسلىدە مۇ ۋىتۇننىڭ قىزى جىن شۇرىننىڭ ئوغلىنىڭ رەپىقىسى ئىكەن. يەنى جىن شۇرىن بىلەن مۇ ۋىتۇن قۇدا ئىكەن. مۇ ۋىتۇن غەربىي تۇركىستانغا بېرىپ كونسۇلدا ئەلچىلىك ۋەزىپىسىنى ئارتقۇرۇۋاتقاندا رۇسلار بىلەن ناھايىتى يېقىن مۇناسىۋەت ئورناتقان ئىكەن. ئۆزىمۇ رۇسلارنىڭ قاتتىق تەسىرىگە ئۇچرىغان زات ئىكەن. شۇ ۋەجىدىن، ئۆزىنىڭ مۇناسىۋىتىنى پەش قىلىپ تۇرۇپ، جىن شۇرىننى بۇ كىرىزىستىن قۇتۇلدۇرماقچى بولۇپ مۇنداق دەپتۇ:«مادامىكى، چەنتۇلارنىڭ قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا كۈچىڭىز يەتمەيدۇ، ئۇنداقتا رۇسلاردىن ياردەم سوراڭ. ئۇلاردىن قورال ۋە ئايروپىلان

سېتىۋالايلى. قوزغىلاڭنى باستۇرۇش ئۈچۈن ھەتتا ئەسكىرى يارىدەم سورايلى ۋە كىرالىق قوماندانلارنى تەكلىپ قىلىپ ئىشلىتەيلى». قۇدىسىنىڭ قىلغان مەسلىھەتىنى ئاڭلىغان جىن شۇربىن، ئۆزى زالىم ھەم ناھايىتىمۇ ئېھتىياتچان بىرسى بولغانلىقى ئۈچۈن قوزغىلاڭنىڭ كۈچىيىپ كېتىپ، ئاخىرى تەختى - راۋىقىنى تەۋرىتىپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ، ئۆزىنىڭ ۋە جەمەتىنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ھەرقانداق ئىشنى قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ مۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ: «ئۇنداقتا، رۇسلارغا ئېيتقىن، بىزگە يارىدەم قىلسۇن. بىزمۇ ئۇلارنىڭ يارىدىمگە تۇشلۇق ئىلتىپاتىمىزنى كۆرسىتىمىز». بۇنىڭ بىلەن مۇ ۋىتۇن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مۇناسىۋەتلىك ئەمەلدارلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلاردىن ماقۇل جاۋابقا ئېرىشىپتۇ ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ ئۇرۇمچىگە ئالاھىدە ۋەكىل ئەۋەتىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. بۇ ئالاھىدە ۋەكىل بولسا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىسترلىقىنىڭ ئاسىيە ئىشلىرىغا مەسئۇلى سلاۋۇتسكى ئىكەن. بۇ كىشى كاۋكاز يەھۇدىيسى بولۇپ، پارسچە بىلىدۇ، مەنمۇ كۆرۈشكەن ئىدىم، تەرى ناھايىتىمۇ يامان بىر ئادەم. ئۇ ئۇرۇمچىگە ھاۋا يولى بىلەن كەلمەكچى بولغانلىقى ۋەجىدىن، ئالدى بىلەن چۆچەك ۋە ئۇرۇمچىگە ئايروپورت سېلىشنى تەلەپ قىپتۇ. ئېھتىمال چۆچەكتىن 18 كۈندە ئات ھارۋىسى بىلەن ئۇرۇمچىگە بېرىشنى خالىمىغان بولۇشى ۋە ياكى ۋاقىتنى ئىسراپ قىلىۋېتىشكە كۆزى قىيمىغان بولسا كېرەك، يەنە بۇنىڭدىن باشقا، مۇھىم بىر پىلانلىرىنى يوق دېگىلىمۇ بولمايدۇ. جىن شۇربىنمۇ بۇ ئىشلارنىڭ ۋەجىنىڭ ئالدى - كەينىنى ئويلاپ ئولتۇرمايلا ئايرودۇرۇم سېلىشقا كۆنۈپتۇ ۋە تۆۋەنگە بۇ توغرىسىدا يولىيورۇق بېرىپتۇ. شۇنداق قىلىپ جىن شۇربىننىڭ بۇيرۇقى بىلەن يەرلىك خەلقلەر كېچە - كۈندۈز جاپالىق ئىشلەپ، چۆچەك ۋە ئۇرۇمچىگە ئايرودۇرۇم ساپتۇ. لى خايرۇنىڭ رەپىقىسى، چىن دېلىنىڭ خانىمىغا نۆۋەتتە يۈز بېرىۋاتقان ئەنە شۇ ئىشلارنى ئېيتىپ بەرگەن ئىكەن. لى خايرۇن بولسا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يارىدەم ئېلىشقا قارشى ئىكەن. شۇ چاغدا جىن شۇربىن ئۇنى ئۇرۇمچىگە چاقىرىپ، قۇمۇلدىكى قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا يارىدەمدە بولۇشنى تەلەپ قىلغان ئىكەن. لى خايرۇن بولسا ھەرخىل باھانە سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ، قول ئاستىدىكى ئەسكەرلىرىنى ئېلىپ ئۇرۇمچىگە بارىدىغان ئىشنى ئارقىغا سۈرۈۋاتقان ئىكەن. بىز چۆچەكتىكى چاغلىرىمىزدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئاسىيا ئىشلىرىغا مەسئۇل تاشقى ئىشلار خادىمىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇپتىكەن. مەن مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن قۇمۇل تاغلىرىدا ئىنقىلابنىڭ پارتلىغانلىقىدىن خەۋەردار بولدۇم ۋە بۇ خەۋەرنى مەخسۇت مۇھىتىغا يەتكۈزدۈم، - دەپ بىردەم تىنۋالدى. شۇ چاغدا ئىيسا بەگدىكى تەبىئىي سەزگۈرلۈك توم قويۇق قاشلىرىغا يىغىلىپ، ۋۇجۇدىدىكى ئەقىل - پاراسەت كۆزىگە مۇجەسسەملەنگەندەك، قىشنى يىمىرىپ، كۆزلىرىنى چاقنىتىپ بىر قاراش بىلەن ھەرقانداق ئادەمنى ئۆزىنىڭ ئاغزىغا قارىتىۋېلىشقا قادىر تەبىئىي بىر قۇدرەت ئۇنىڭ 30 ياشقا كەلگەندىكى تولغان بەقۇۋەت ۋۇجۇدىدا ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ سۆزىگە دىققەت قىلىپ ئولتۇرغانلار ئارىسىدىن ھۇسەين بەگ سۆز ئېلىپ - مەخسۇت مۇھىتىنى سىز قانداق تونۇيسىز ؟، سىز چۆچەككە بارغاندا تونۇشقانمۇ ياكى بۇرۇن تونۇشقانمىتىڭلار؟،- دەپ سوئال سورىدى ۋە سوئالىنىڭ ئارقىسىغا ئۇلاپلا:

- مەن تاشكەنتتىكى چاغلىرىمدا ئۇ كىشىنىڭ ياخشى پاراڭلىرىنى كۆپ ئاڭلىغان ئىدىم. مەخسۇت مۇھىتى 1910- يىللىرى رۇسىيەگە چىققاندا قازانغا كېلىپ، تاتارلارنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ بىز ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيىتىدىن خېلىلا ئالدىغا كەتكەنلىكىنى بايقىغان. بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ مائارىپ جەھەتتىكى تەرەققىياتلىرىغا ھەيران قالغان. بۇنىڭ بىلەن ئۇ تاتارلاردىن ئۇلگە ئېلىپ، ئۆز ئىلىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشنى دىلىغا پۈككەن. شۇ ۋەجىدىن تاتار زىيالىيلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلاردىن يارىدەم سورىغان ئىكەن. ئۇلارمۇ مەخسۇت مۇھىتىغا كۆڭلىدىكى گەپلىرىنى ئايماي قىلىپ مۇنداق دېگەن ئىكەن: «بىر مىللەتنى ئويغىتىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ يولى ئالدى بىلەن مائارىپتىن باشلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىشنى مەكتەپ ئېچىپ، خەلقنى ئاقارتىش ھەرىكىتى بىلەن

باشلاش لازىم». دېمىسىمۇ، ئىنسان پۈتۈن مەۋجۇداتلار ئىچىدە مائارىپقا ئەڭ ئېھتىياتلىق بولغان تەك بىر مەۋجۇدات. پەقەت مائارىپ ئارقىلىقلا ئىنسانىنى ئىنتىزامچان، مەدەنىيەتلىك ۋە ئەخلاقلىق قىلىپ يېتىشتۈرۈپ چىققىنى بولىدۇ. ھەمدە مائارىپ ئارقىلىق ئۆسمۈر بالىلارغا ئەركىنلىكنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى تونۇتقىنى بولىدۇ. چۈنكى ئىنسانىنىڭ ئەسلى ماھىيىتىدە ئەركىنلىكنى سۆيۈشتەك تەبىئىي بىر خۇسۇسىيەت بولغانلىقى ۋەجىدىن، ئەۋلادلىرىمىزغا كىچىكىدىن تارتىپلا مائارىپ تەربىيەسى ئارقىلىق ئەركىنلىكنىڭ تەمىنى تېتىتىپ قويۇشىمىز زۆرۈر. ئەركىنلىكنىڭ تېمىنى بىر تېتىغان بالا، ۋاقتى كەلگەندە شۇ ئەركىنلىك ئۈچۈن جېنىنى ھېچ ئايىماي ئولتۇرماي پىدا قىلىدۇ. دەل مۇشۇ سەۋەبتىن ئەۋلادلىرىمىزنى كىچىكىدىن تارتىپ قامچا، چىۋىق، تاياق ۋە كاچاتلار بىلەن داق يەردە ئولتۇرغۇزۇپ تۇرۇپ تەربىيەلىمەي، بەلكى ئەركىن ئازادە، كۈن نۇرى چۈشۈپ تۇرىدىغان سىنىپلاردىكى پارتىلاردا ئولتۇرغۇزۇپ تۇرۇپ، ئۇلارغا مېھرى ـ مۇھەببىتىمىزنى بېرىپ تۇرۇپ، سۆيگۈ بىلەن ئەركىن ۋە ئىنتىزامچان قىلىپ تەربىيەلىشىمىز كېرەك. ئۇلارنىڭ يۈمران قەلبى ۋە ئاق قەغەزدەك پاك ـ پاكىز مېڭىسى ئەقىلدىن باشقا ھېچقانداق قارشى بىر كۈچنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىماسلىقى كېرەك. ھە دېگەندىلا ئۇلارنى قورقۇتۇپ، دوزاخ، جەھەننەملەردىن سۆز ئېچىپ، ئەركىن تەپەككۇرىنى بوغىدىغان، ئەقىلگە ئەمەس، تاياققا بويۇن ئېگىدىغان قىلىپ تەربىيەلەشتىن قۇتۇلدۇرۇشىمىز لازىم. يەنى ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا ئىنسان تەبىئىتىگە ماس كەلمەيدىغان ھايۋان تەبىئىتىدىن قۇتۇلدۇرۇشىمىز كېرەك. مۇنتىزىم مائارىپ تەربىيەسى ئارقىلىق بالىلارنى ئەقىلگە بويۇن ئېگىدىغان، ئەركىنلىكنى سۆيىدىغان، ئىنتىزامچان ۋە ئىزچىللىقنى تەشەببۇس قىلىدىغان قىلىپ تەربىيەلەشكە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك. ھە راست، كەلگۈسىدىكى ئەۋلادلارنىڭ ئانىسى بولىدىغان قىزلىرىمىزنى ئالاھىدە تەربىيەلەشكە ئەھمىيەت بېرىشىمۇ ھەممىدىن مۇھىم. ئىگەكىم كونا قالاق ئىدىيە بويىچە «ئايالنىڭ پەزىلىتى نادانلىقىدا» دەيدىغان سەپسەتەلەرنى يىلتىزىدىن قۇرۇتۇپ تاشلىشىمىز لازىم. مانا بۇ ئىشلارنى پەقەت يېڭى مائارىپ تەربىيەسى ئارقىلىقلا ئەمەلگە ئاشۇرغىنى بولىدۇ. شۇ ۋەجىدىن مەھسۇت مۇھىتى خەلقىمىزنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ كېلىۋېتىپتۇ. ئۇ 1913ـ يىلى قازاندىن تاتار زىيالىيسى ھەيدەر ئەپەندىنى ئېلىپ تۇرپانغا كېلىپ، تۇنجى قېتىم يېڭى پەننىي مەكتەپنى ئېچىپ، تۇرپاندا جەدىدچىلىك ھەرىكىتىنى باشلىغان زاتتۇر. كېيىن بۇ مەكتەپنى «مەھسۇدىيە مەكتىپى»دەپ ئاتىغان ئىكەن. بۇنىڭ بىلەنلا توختاپ قالماي يەنە خۇددى بىز ئىلى تەۋەسىدە يېڭى مائارىپ ھەرىكىتىنى كەڭ قانات يايدۇرۇپ، جاغىستاي، غۇلجا، قورغاس قاتارلىق جايلاردا ئۈمىد مەكتىپى قاتارلىق ھەرخىل ئاملاردا مەكتەپلەرنى ئاچقاندەك، ئۇ زاتىمۇ ئۆزى يالغۇز، ئۆز خراجىتى بىلەن تۇرپان، ئۈرۈمچى، گۇچۇڭ، چۆچەك قاتارلىق جايلاردا مەكتەپ ئېچىپ، قازاندىن نەچچىلىگەن ئوقۇتقۇچىلارنى تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىپ، شۇ مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلىققا سالغان ئىكەن. دېمەككى ئىيسا بەگنىڭ گېپىنىڭ ئورامىغا قارىغاندا بۇ مەشھۇر مەرىپەتچى زات ھازىر چۆچەكتە ئىكەندە،ـ دەپ سوئال نەزىرىدە ئىيسا بەگكە قارىدى. ئىيسا بەگ سەل چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ تۇرۇپ، ئۈزۈلۈپ قالغان سۆزىنى داۋام قىلىپ مۇنداق دېدى:

ـ دەرۋەقە، ھازىر ئېيتقان سۆزلىرىڭىزدىن شۇنى كۆرگىلى بولىدۇكى، سىزمۇ مەخسۇت مۇھىتىنى ئوبدان چۈشىنىدىكەنسىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇرۇتۇڭلارنىڭ پاسونىمۇ ئوخشايدىكەن، ـ دەپ، پاراڭغا چاچاق ئارىلاشتۇرۇپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن سورۇندىكى باشقىلارمۇ كۈلۈپ كەتتى. ئاندىن ئىيسا بەگ ئۆزىنى تېخىمۇ ئازادە تۇتۇپ تۇرۇپ ـ زاتەن ھەر ئىككىلىڭلارنىڭ چىرايىغا بىرلا قارىغان ئادەم، ئاشقۇن مىللەتچى ئىكەنلىكىڭلارنى مۇتلەق جەزملەشتۈرىدۇ. ماڭا كەلسەك، مەن مەخسۇت مۇھىتى بىلەن ئىككى يىلنىڭ ئالدىدا موسكۋادا تونۇشقان ئىدىم. شۇ يىللىرى ئاكام مېنىڭ رەپىقەمنى ئېلىپ تاشكەنتكە كەلگەن ئىدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئاكامنى موسكۋاغا سایاھەتكە ئېلىپ بارغان ئىدىم، شۇ

چاغدا بىز موسكۇادا تونۇشقان ئىدۇق. بۇ قېتىم چۆچەككە كەلسەم، شۇ يەردە ئىكەن. چوڭ بىر بىنانى ئېلىپ رېمۇنت قىلدۇرۇۋېتىپتۇ. بىنانىڭ رېمونت ئىشلىرى پۈتسە يەرلىك ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن سودىگەرلەرگە ئىجارىگە بېرىدىغانلىقىنى گېپىنى قىلدى. كېيىن مەن چىن دېلىنىڭ رەپىقىسىدىن ئىگىلىگەن ئۇچۇرلارنى ئېيتقانىدىن كېيىن، ئۆزى بىر ئاز جىددىيلىشىپ قالدى ۋە ئۇرۇمچىگە بارىدىغانلىقىنى ئېيتىپ مۇنداق دېدى:«نەچچە ۋاقىتتىن بىرى كۆڭلۈمنى چۈلغىۋالغان ئەنسىرەشلىرىم، ئويلىرىم، قورقۇنچلىرىم ئەمدى يۈز بېرىدىغان بولدى. جىن شۇرىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن كېلىشىم ھاسىل قىلىشىنى ئويلىغانلىقى مېنى ئەندىشىگە سالدى» دېدى. كېيىن مەن خوشلىشىپ ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىقتىم. بىز ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگەن چاغدا سوۋېت تەرەپنىڭ ۋەكىللىرى ئۇرۇمچىگە كېلىپ، جىن شۇرىن بىلەن كېلىشىم ھاسىل قىلىپ قايتىپ بولغان ئىكەن. مەن ئۇرۇمچىدىمۇ سىلەرگە ئوخشاش ئايدىڭ زىيالىي ۋە ئۆلىمالار بىلەن كۆرۈشۈپ ھەمسۆھبەتتە بولدۇم، بۇ سۆھبەتلەرنىڭ بەزىسىدە مەھسۇت مۇھىتمۇ بار ئىدى. ئۇ، ئۆزىنىڭ تۇرپانغا بارىدىغانلىقىنى ماڭا ئېيتتى. ئەمما، يوللار خەتەرلىك ئىدى، پۈتۈن يول قامال قىلىنغان بىر ۋەزىيەتتە ئىدى. ئۇ، ماڭا تۇرپانغا بېرىپ قىلىدىغان ئىشىنىڭ ۋەجىنى ئېيتمىدى. مەنمۇ قىلىدىغان ئىشىنىڭ مۇھىم بىر ئىش ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلىپ، زىغىرلاپ سۇرۇشتۇرۇپ ئولتۇرمىدىم. بىز ھەر يەردە بولايلى، رەببىم بىزنى ئۆز پاناھىدا ساقلىسۇن. قىلغان ئىشلىرىمىزنىڭ نەتىجىسىنىڭ كۆرۈلۈشىگە مۇيەسسەر قىلسۇن! شۇ چاغدىكى ئۇرۇمچىدىكى پات ـ پاراقچىلىقنىڭ ۋەجىدىن قارىغاندا قۇمۇل ئىنقىلابىي ئارقا ـ ئارقىدىن غەلىبە قىلغان ئوخشايدۇ. ھەمدە خەلقنىڭ ئارىسىدا قۇمۇل ئىنقىلابچىلىرى توقۇغان مۇنداق قوشاقلىرى ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرۈيدۇ:

سايلار ئارا چېرىك چىقتى،
ئەلىمنى دىڭگايتىپ.
چەتلەپ ئاتتۇق، دۈشمەن قاچتى،
مۇرىسىنى قىڭغايتىپ.

چىقىپ كەلگەن چېرىكلەر،
ئارىلاپ ئاتتى تاڭ ـ تاڭنى.
تاغچىلار يامان ئىكەن،
تارتىۋالدى جۇن چاڭنى.

شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە ئۇرۇمچىدىكى ھەركىشى «جىن شۇرىن بىزنىڭ ۋەتىنىمىزنى رۇسلارغا سېتىپتۇ»دەپ ۋەھىمە ئىچىدە قالغان ئىدى. ئەمما كېلىشىمنىڭ مەزمۇنىنىڭ نېمىلەردىن تەركىب تاپقانلىقىنى، قانداق ماددىلار ئۈستىدە كېلىشىم ھاسىل قىلغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. مەنمۇ ئۇياق ـ بۇياققا قاتراپ ئازراق بىر يېپ ئۈچىغا ئېرىشىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلدىم ۋە ئازراق بولسىمۇ بەزى مەلۇماتلارغا ئىگە بولغانىدەك بولدۇم. مەن چۆچەكتىكى چاغدا مەخسۇت مۇھىتىدىن :«بۇ ئىنقىلاب سىزچە غەلىبىگە ئېرىشەرمۇ؟ ئەگەر غەلىبىگە ئېرىشسە ئاخىرقى غەلىبىنىڭ مېۋىسى بىزگە ئائىت بولارمۇ؟ ئەگەر سوۋېت ئىتتىپاقى بۇ ئىنقىلابتىن پايدىلىنىپ ۋەتىنىمىزگە باستۇرۇپ كىرسە قانداق ئىشلار يۈز بىرەر ؟» دېگەندەك سوئاللارنى سوردىم. ئۇ سوئاللىرىمغا قىسقىلا قىلىپ مۇنداق جاۋاب بەرگەن ئىدى:«ئەلەددىاۋام ئېيتىپ كېلىۋاتقىنىمىزدەك، پىچاق سۆڭەككە يەتكەندە، ئىنقىلاب قىلماقتىن باشقا بىر چىقىش يولىمىز يوق. مەيلى بۇ ئىنقىلاب غەلىبە قىلسۇن ياكى قىلمىسۇن، دۈشمەنلىرىمىزگە مىللىي

روهىمزنىڭ تېخى ئۆلمىگەنلىكىنى، ئەركىنلىك ۋە مۇستەقىللىق ئارزۇلىرىمىزنىڭ تېخى يوقالمىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قويغان بولىمىز.شۇڭا قانداقلا بولمىسۇن دۇشمەنلىرىمىزگە قارشى ئىنقىلاب قىلىش بىزنىڭ مۇقەددەس بۇرچىمىز. دەرۋەقە، ھازىر خەلقىمىز بۇ ئىنقىلابقا تەييارلىقسىز بولسىمۇ، نەتىجىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، قانداق بەدەل تۆلەشتىن قورقماي قولىغا قورال ئېلىپ قوزغىلىپ چىقتى. مانا بۇ بىزنىڭ بىرىنچى باسقۇچتىكى غەلىبىمىز. خەلقىمىز بۇ ئىنقىلاب ئارقىلىق ئۆزىنىڭ دۇشمىنىگە قارشىلىق قىلىش ئىقتىدارىدىن، جاسارىتىدىن ۋە كۈچىدىن مەھرۇم قالمىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. گەرچە خەلقىمىزنىڭ ئاڭ ـ سەۋىيەسى تۆۋەن بولسىمۇ يەنىلا قەتئىي ئىرادە، ئېگىلمەس ـ سۈنماس بىر قەيسەرلىك بىلەن خوجىنىياز ھاجىدەك جەسۇر بىر يول باشچىنىڭ ئارقىسىدىن ئات سېلىپ ماڭدى. خوجىنىياز ھاجى ھەقىقەتەن جەسۇر ۋە مەرگەن ئادەم. جەڭ قىلىش ماھارىتىگە ئىگە قوماندان. ئەمما، بۇ ئىنقىلابنىڭ غەلىبە قىلىشىغا ۋە غەلىبە قىلغان تەقدىردىمۇ ئىنقىلاب مېۋىسىنىڭ بىزگە ئائىت بولۇشىغا بىرنېمە دېيەلمەيمەن. ھازىر قەتئىي قىلىپ يەنە جاكارلايمەنكى بىز ئىنقىلاب قىلىش ئارقىلىقلا ئۆزىمىزنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى دۇنياغا جاكارلىيالايمىز. ئىنقىلاب بولۇپ تۇرسىلا ھامان بىر كۈنى نۇسرەت بىزگە مەنسۇپ بولىدۇ.»

ئىيسا بەگنىڭ ئاغزىدىن، مەخسۇت مۇھتىنىڭ قەتئىي رەۋىشتە ئېيتقان نىدالىرىنى ئاڭلىغان سورۇندىكىلەر ئارىسىدا ئولتۇرغان جىرجىس ھاجى ھاياجان ئىلكىدە، ئۆزىنى تۇتالماي ئالدىراپلا سۆز ئېلىپ مۇنداق دېدى:«گەرچە مەن مەخسۇت مۇھتى كۆرۈپ باقمىغان بولسامۇ، سىلەرنىڭ تەرىپىڭلاردىن ۋە قەلبىمنىڭ تەلپۈنۈشىدىن شۇنداق ھۆكۈم چىقىرىمەنكى، بۇ مۇختەرەم زات مۇۋەپپەقىيەت قازانغان بىر سودىگەر، ئىلغار بىر مەرىپەتچى بولۇپ قالماستىن بەلكى يەنە بىر ئىنقىلابچى ئىكەن. ئىگەكىم، قۇمۇل ئىنقىلابىغا باش بولغان خوجىنىياز ھاجى ھەقىقەتەن جەسۇر روھقا ئىگە ۋە چىدام، غەيرەتكە ئىگە پائالىيەتچان باھادىر ئەزىمەت ئىكەن. مۇنداق بىر ۋەزىيەتتە قانداقلا بولمىسۇن، قۇمۇل دېھقانلار ئىنقىلابىنى قوللىشىمىز لازىم. ئەگەر شۇ تاپنىڭ ئۆزىدە قولۇمدا 300 تال قورال بولىدىغان بولسا، 300 ئادەمنى قوراللاندۇرۇپ ئىنقىلاب قىلغان بولاتتىم. ئەمما مىڭ ئەپسۇس مېنىڭدە نە 300 تال قورال، نە ئارقامدىن ماڭىدىغان 300 ئادىمىم بولسۇن؟. ئەگەر راستىنلا مۇشۇنداق بىر ئىنقىلابنى غۇلجىدا ئېلىپ بارىدىغان بولساق، چوقۇم سۈۋىت ئىتتىپاقى قول تىقىدۇ. رۇسلار بۇنىڭدىن پايدىلىنىدۇ. زاتەن پايدىلىنىۋاتىدۇ. نۆۋەتتە ئەڭ مۇھىم مەسىلە خىتايلارنى بۇ زېمىندىن قوغلاپ چىقىرىش. مەگەر خىتاينى بۇ زېمىندىن مەڭگۈ يوقىتىدىغانلا ئىش بولسا، ھېلىغۇ رۇسلار ئىكەن، شەيتان بولسىمۇ ئىتتىپاق تۈزىگەن بولاتتىم». جىرجىس ھاجى بۇ سۆزلەرنى ئېيتىۋاتقاندا ئۇنىڭ ئۆزىگە ياراشتۇرۇپ قويۇۋالغان قىسقا چار ساقاللىرى تىترەپ، ئورا كۆزلىرى كۆز ئۇۇۋىسىدىن چاچراپ چىقىپ كېتىدىغاندەك چاقناپ كەتكەن ئىدى. بۇ چاغدا جىرجىس ھاجىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان مەسئۇت ئەپەندى سۆز ئېلىپ مۇنداق دېدى:

ـ بىز ئۇنداق كېسىپلا رۇسلارغا ئىشىنىشتىن ھەزەر ئەيلىشىمىز كېرەك. تارىختىكى تەجرىبە ساۋاقلار شۇنى روشەن رەۋىشتە كۆرسىتىپ تۇرۇپتىكى، رۇسلار ھېچبىر زامان بىز تۈركلەرنىڭ پايدىسىغا ئىش قىلغان ئەمەس. يىراقتىكى ئىشلارنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ تۇرۇپ، ئۆزىمىزنىڭ يۇرتىدىكى ئىشلارغا بىر نەزەر كۆزىمىزنى تاشلايدىغان بولساق. 1865ـ يىللىرى غۇلجىدا مانجۇ مۇستەملىكچىلىرىگە قارشى ئىنقىلاب غەلىبە قىلىپ، ئىلى سۇلتانلىقى قۇرۇلدى. ئەمما، ئارىدىن ئالتە يىل ئۆتە ـ ئۆتمەي رۇسلار يۇرتىمىزغا بېسىپ كىرىپ ئىلى سۇلتانلىقىنى يىمىرىپ تاشلىدى. كېيىن نېمە بولدى؟ ھەممىمىزگە ئايانكى ئۆزلىرىنىڭ مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن يۇرتىمىزنى قوش قوللاپ ئالتۇن تاۋاققا سېلىپ مانجۇلارغا سۇنۇپ بەردى. بۇنىڭ بىلەن ئىلى خەلقى ھەم رۇسلارنىڭ ھەم مانجۇلارنىڭ قانلىق قىرغىن قىلىشىغا

ئۇچراپ، ئىلى دىياردا ئۇيغۇرلار شالاڭلاپ كەتتى. مانا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە مۇنداق بىر تراگېدىيەنى يەنە تەكرارلانمايدۇ دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟ ئىگەكىم شۇنداق بولىدىغان بولسا، يەنە بىزنىڭ تۆككەن قانلىرىمىز، كېسىلگەن باشلىرىمىز بىكارغا كەتمەمدۇ! مانا بۇ مەسىلىنىڭ بىر تەرىپى. ئەمدى بىز نەزەر دائىرىمىزنى تېخىمۇ كېڭەيتىپ غەربىي تۈركىستان ۋەزىيىتىگە قاراپ باقايلى. نۆۋەتتە ھەممىمىز روشەن بىلىپ تۇرۇۋېتىمىزكى غەربىي تۈركىستاننى ئىشغالىيەت ئاستىغا ئالغان رۇس كوممۇنىستلىرى، غەربىي تۈركىستاندىكى تۈرك قېرىنداشلىرىمىزغا سالمىغان زۇلۇمى قالمايۋاتىدۇ. ھەتتا ئۇلارنىڭ دىنىي ئېتىقادىغا، تىل ـ يېزىقلىرىغا، مىللىي ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگىچە ئارىلىشىپ، ئۇلارنى پۈتۈنلەي ئاسىمىلياتسىيە قىلىش ئۈچۈن بار كۈچى بىلەن ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ. مىللەتچى زىيالىيلارنى، دىنىي ئۆلىمالارنى، باي ـ سودىگەرلەرنى تۈتۈپ سولاپ، ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋاتىدۇ. كوممۇنىستلار يالغۇز غەربىي تۈركىستان خەلقىنىڭ دۈشمىنى بولۇپلا قالماي پۈتۈن دۇنيا خەلقىنىڭ ئورتاق دۈشمىنى. ئاشۇ يەرلەردىن قېچىپ كەلگەن نۇرغۇن قېرىنداشلىرىمىز مانا بىزنىڭ يۇرتىمىزغا قېچىپ كېلىپ پاناھلىنىۋاتىدۇ. بىز خىتايلاردىن قۇتۇلىمىز دەپ، ئۇنىڭدىن چوڭ دۈشمەن بولغان كوممۇنىست رۇسلارنىڭ قولىغا قالساق، ئۇ چاغدا كۆرگەن كۈنىمىز ھازىرقىدىنمۇ بەتتەر بولۇشى مۇمكىن. نۆۋەتتە بىزنىڭ باش قاتۇرىدىغان ئەڭ مۇھىم ئىشىمىز مۇشۇ ئىككى چوڭ كۈچنىڭ ئارىسىدىكى تەڭپۇڭلۇقتىن پايدىلىنىپ، ئۆزىمىزنىڭ مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈش. ئەگەر بىز ھەقىقەتەن ھەر ئىككىلىسىگە دۈشمەن بولساق ئوتتۇرىسىدا يانجىلىپ تۇگىگىنىمىز شۇ. نۆۋەتتە رۇسلار بىزنىڭ زېمىنىمىزدىن بەتتەررەك يەر ئاستى ۋە ئۈستى بايلىقىمىزغا قىزىقىدىغاندەك تۇرىدۇ. بۇنداق بىر ۋەزىيەتتە بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزدىن رۇسلار چوقۇم پايدىلىنىپ، ئۆزىنىڭ نەچچە ۋاقىتتىن بىرى پەيت كۈتۈپ تۇرۇپ، ئاشۇرماقچى بولغان مەقسەت ۋە نىشانىغا يېتىشى مۇمكىن. مۇبادا جىن شۇرىن راستتىنلا بىر كېلىشىم ھاسىل قىلغان بولسا، رۇسلار ئۆزلىرى ئېرىشىدىغان مەنپەئەت ئۈچۈن چوقۇم ئەسكەر كىرگۈزۈپ بۇ ئىنقىلابنى قانلىق باستۇرىدۇ. بەلكى جىن شۇرىن مۇنداق بىر كېلىشىمنى تۈزۈش ئۈچۈن چىن مەركىزى ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقىنى ئالمايلا ئۆز بېشىغا قارار ئېلىپ تۈزىگەن بولۇشى مۇمكىن. بۇنىڭغا چوقۇم چىن مەركىزى ھۆكۈمىتى قوشۇلمايدۇ. دەل مۇشۇ ۋەجىدىن بىز جىن شۇرىن ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بەتتەررەك چىن مەركىزى ھۆكۈمىتىنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرەلىسەك ۋە چىن مەركىزى ھۆكۈمىتىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا، جىن شۇرىنغا بولغان نارازىلىقىدىن تولۇق پايدىلىنالساق، قىلغان ئىنقىلابىمىزنىڭ مېۋىسىگە ئاز ـ تولا ئىگە بولالىشىمىز مۇمكىن. مادامىكى شەرقىي تۈركىستان تۈپراقلىرى ھەقىقەتەن سوۋېتلەر ئىتتىپاقىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتسە، ۋاي ھالىمىزغا. ھالبۇكى ئۇلار ئەشەددىي كوممۇنىزم ئىدىئولوگىيەسىنى ئاساس قىلغان بىر دۆلەت. چىن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بولسا ئامېرىكا باشچىلىقىدىكى دېموكراتىك تۈزۈمگە قاراپ يۈزلىنىۋاتقان، چىندە دېموكراتىك ئىسلاھاتنى ئېلىپ بېرىشقا تىرىشىۋاتقان بىر دۆلەت. ئەگەر بىز تاللاشقا توغرا كەپقالسا دېموكراتىك تۈزۈمگە مايىل بولغان تەرەپنى تاللاپ ۋە شۇلارغا ئۆزىمىزنىڭ دەردىنى ئاڭلىتىش ئارقىلىق دەتتە ـ دەتتە مۇستەقىللىق يولىغا قاراپ ماڭساق بولىدۇ. ئەلۋەتتە خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئىنقىلابىنى بارلىق كۈچىمىز بىلەن مۇتلەق قوللايمىز، ئىشان ئاللاھ بۇ ئىنقىلاب بىزگە نۇسرەت ئەكېلىپ، ئۆز ئىگىلىك ھوقۇقىمىزنى قولغا كەلتۈرۈشكە ۋەجى بولۇپ قالغاي! لېكىن ئىنقىلاب باشلىنار باشلانماي سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئارىلاشقانلىقى بۇ ئىنقىلابنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىدىن ھازىرلا بېشارەت بېرىپ تۇرۇۋاتىدۇ. راست گەپنى قىلسام ئىچىمگە گۇمان چۈشتى. يۇقىرىدا مىسالغا ئالغان ئىلى سۇلتانلىقىنىڭ تىراگېدىيەلىك تارىخىي ھەرگىز تاسادىپىي ۋەقە ئەمەس، ئۇنىڭ ئىچكى ئوبيېكتىپ ئارقا كۆرۈنۈشى بار. رۇسلار ھېچبىر زامان شەرقىي تۈركىستان زېمىنلىرىدىكى تۈركلەرنىڭ بىر مۇستەقىل دۆلىتىنىڭ بولۇشىنى خالىمايدۇ، خىتايلارمۇ ھەم شۇنداق. شۇ ۋەجىدىن بىز ئىنقىلابقا تۈتۈش قىلغان زامان، ئىككى چوڭ كۈچنىڭ ھەرۋاقىت بىرلىشۈۋېلىش ئېھتىمالىنىڭ بارلىقىنى

نىگاھىمىزدىن ساقىت قىلماسلىقىمىز كېرەك. بىز تۇركلەرنىڭ خاراكتېرى غەرب مىللەتلىرىنىڭكىدىن ئاجىز ئەمەس. بىزمۇ ئۇلارغا ئوخشاشلا ئەقىل - پاراسەتلىك ۋە قەيسەرلىك بىلەن ئىلگىرىلەيدىغان، روھىمىزدا بۆرە خۇيى ھەرزامان ئۇرغۇپ تۇرىدىغان مىللەت. خاراكتېرىمىزدىكى بۇ ئارتۇقچىلىق بىزنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش - قازانماسلىقىمىزدا ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدۇ. كونىلاردا «تاغ - دەريالارنى يۆتكىمەك ئوڭاي، خۇي - مىجەزنى يۆتكەش تەس» دەيدىغان سۆز بار، بىز ئىنقىلاب بولغاندا كۆچلۈك دۈشمىنىمىزگە بۆرىدەك ئېتىلىمىز، قان كېچىپ جەڭ قىلىمىز. ئەمما، ئولجىنى قولغا چۈشۈرگەندە قانداقتۇ بىر تەرەپ قىلىشنى بىلمەي قاراپ تۇرۇمىزدە، دەل مۇشۇ چاغدا قانداقتۇر بىرلىرى كېلىپ، ئاران قولغا چۈشۈرگەن ئوۋنى، كۆز ئالدىمىزدىلا ئېلىۋالىدىغان ئەھۋال ئەلەددىاۋام يۈز بېرىپ كېلىۋاتىدۇ. مانا بۇ قېتىممۇ شۇنداق بىر ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىشىدىن تولىمۇ ئەندىشە قىلىمەن. دەرۋەقە، پۈرسەت كۆتۈپ ياتقان ئوۋچى بىزدىن نەچچە ھەسسە كۆچلۈك. گەرچە بۇ يەردە بىزنىڭ خاراكتېرىمىزدىكى جەسۇرلۇق مۇھىم رول ئوينىغان تەقدىردىمۇ، لېكىن ئەتراپىمىزدىكى مۇھىتنىڭ تەسىرى بىزنىڭ سىياسىي پاراسىتىمىزنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشىمىزغا يول قويمايدۇ. دەل مۇشۇ سەۋەبتىن ئەتراپىمىزدىكى سىياسىي مۇھىتنى كۆزىتىشكە ئالاھىدە ئېتىبار بېرىشنى كۆزدىن ساقىت قىلماسلىقىمىز لازىم. بولمىسا دوست بىلەن دۈشمەننىڭ ئايرىماي چوڭ سەۋەنلىككە يول قويغانلىقىنىڭ ۋەجى بىلەن پۈرسەتنى يەنە قولدىن بېرىپ قويۇپ، بارماق چىشلەيدىغان ئىش چىقىدۇ. قېنى ئېيتىپ بەگ سىز ئاباي سۆزىگىزدە جىن شۇرىنىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن تۈزىگەن كېلىشىمىنىڭ بەزى مەزمۇنلىرىدىن خەۋەردار بولدۇم، دېگەندەك سۆزنى قىلغان ئىدىڭىز، شۇ كېلىشىمىنىڭ مەزمۇنى توغرىسىدا بىلگەنلىرىڭىزنى بىز بىلەن ئورتاقلاشقان بولسىڭىز مەمنۇن بولغان بولاتتۇق،- دەپ، سۆزنى ئېيتىپ بەگكە ئۆتكۈزۈپ بەردى ۋە پۈتلىرىنى ئالماشتۇرۇپ، ئۆزىنى دىۋان كىرىسلونىڭ ئارقىسىغا تاشلاپ تۇرۇپ، ئۇھ تارتىپ قويدى. قالغانلارمۇ ئېيتىپ بەگنىڭ ئاغزىغا قارىدى، جىرجىس ھاجىمۇ يا ئاق، يا كۆك دېمەي جىملا تۇرۇپ قالغان ئىدى. ئېيتىپ بەگ بولسا ئولتۇرغان جايىدىن ئالدى تەرەپكە ئازراق سىلجىپ تۇرۇپ، دوستلىرىنىڭ ئىستەكلىرىگە مەمنۇنىيەت بىلەن جاۋاب بېرىشنى ئىختىيار قىلىپ مۇنداق دېدى:

- كېلىشىمىنىڭ ھەربىر ماددىلىرىغىچە ئېنىق بىر ئۇچۇرغا ئىگە بولمىغان بولسامۇ، ئەمما ئومۇمىي مەزمۇنىدىن خەۋەردار بولدۇم. يەنى رۇسلار شەرقىي تۈركىستاندا ئەركىن تىجارەت قىلىش ۋە كان بايلىقلىرىنى ئەركىن ئېچىش توغرىسىدا نۇرغۇن ئىمتىيازلارغا ئىگە بولغان. ھەتتا ئۆز ئالدىغا يەرلىك تىجارەتچىلەر بىلەن خالىغان شەكىلدە تىجارەت قىلىش ئىمتىيازىغا ئېرىشىپتۇمىش. ناۋادا ئىشنىڭ ۋەجى مۇشۇنداق بولىدىغان بولسا، خەلقىمىزنىڭ گۆشىنى ئۇستىخىنىدىن شىلىنىدىغان يەنە بىر قاسساپ ئوتتۇرىغا چىقتى دېگەن گەپ. مەن كومۇنىستلارنىڭ غەربىي تۈركىستاندىكى تۈرك قېرىنداشلىرىمىزغا قانداق زوراۋانلىق قىلىۋاتقانلىقىغا شاھىت بولدۇم. شۇڭا بىز رۇسلارنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا ئۆز تەسىرىنى سىڭدۈرۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ھەرىكەت قىلىشىمىز كېرەك. گەرچە ھازىر قۇمۇلدا ئىنقىلاب پارتلاپ چىنلار بىلەن بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدا ئۇرۇش بولۇۋاتقان بولسىمۇ، بۇ ئۇرۇشنىڭ مېۋىسىنى ئۈزىدىغان يەنىلا رۇسلار بولىدۇ. رۇسلار نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان بۇنداق بىر ئىنقىلابنىڭ شەرقىي تۈركىستان زېمىنلىرىدا پارتلىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ كەلگەنلىكى ئېنىق. ئەمدى ئۇلار مۇنداق بىر پۈرسەتنى ھەرگىز قولدىن بېرىپ قۇيۇشنى خالىمايدۇ. تېخى پۈرسەت بولۇپ قالسا ئىلى دىيارىغا باستۇرۇپ كىرىشتىن يانمايدۇ. مۇبادا رېئاللىق مۇشۇ تەرزىدە راۋاجلىنىدىغان بولسا، زىيان تارتىدىغان يەنىلا بىز بولىمىز. مۇشۇ ۋەجىدىن بىر ئامال قىلىپ، جىن شۇرىنىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىنلىشىشىنى توسۇشىمىز كېرەك. نۆۋەتتە بۇ كېلىشىمنى توسىدىغان بىر كۈچ بار دېيىلسە، ئۇ كۈچ

گومنداڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىدىن. جىن شــــۇرىننىڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىدىن خەۋەرســـــز مۇنداق بىر ئىمتىيازنى رۇسلارغا بېرىش ھەققى يوق.

ئىيســـا بەگنىڭ بۇ ســـۆزلىرىنى مەســـئۇت ئەپەندى تەســـتىقلاپ ـ توغرا ئېيتتىڭىز. بۇ دېگەنلىرىڭىزگە تامامەن قوشـــــۇلىمەن،ـ دېدى، ئەمدى ئابايىاتىندىن بىرى ھېچ ئاغزىنى ئاچماي جىم ئولتۇرغان ئابدۇراخمان شـــاھىدى ســـوئال نەزىرىدە ئىيســـا بەگكە قاراپ ـ ئىنقىلاب قىلمســـاق تېخى بولمىغان، قىلســـــاق نەتىجســـــىگە ئىگە بولغىنى بولمىغان. ھەجەپمۇ ئامىتىمىز قاچقان بىر مىللەت ئىكەنمىز. مىللەتتىن ئامەت قاچسا قولىدىكى ئالتۇنمۇ مىسقا، گۆھەرمۇ تاشقا ئايلىنىپ كېتىدىغان گەپكەن. بۇ كاج پەلەك قاچانمۇ بىزنىڭ پايدىمىز ئۈچۈن ئايلىنىدىغاندۇ!؟ خەيرىيەت، ســـــزچە بۇ ئىشـــــلارنى نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە يەتكۈزۈپ، ئۆزىمىزنىڭ پىكىر ۋە تەلەپلىرىنى ئۇلارغا يەتكۈزىدىغان بىر ھەيئەت ئەۋەتىشـــكە بولارمۇ؟،ـ دەپ پەيتارى يۈزىدە نۇرلىنىپ تۇرغان كۆزىنى ئىيســـا بەگكە تىكتى. ئىيســـا بەگ دەرھال بۇ ئىمانى نىگاھىغا ئېلىپ، ئابدۇراخمان شـــــاھىدىغا قاراپ تۇرۇپ ـ توغرا ئېيتتىڭىز، ئەلۋەتتە نەنجىڭ ھۆكۈمىتى بۇ ئىشـــلاردىن خەۋەردار بولغان بولۇشـــى مۇمكىن. لېكىن، بىز شـــەرقىي تۈركىســـتان خەلقى نامىدىن بۇ تەڭســـــىز شـــــەرتنامىگە ئۆز نارازىلىقىمىزنى بىلدۈرۈپ، بىر ھەيئەت ياكى ئادەم ئەۋەتســـــەك بولىدۇ. نەتىجىسىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر سىناپ باققانىنىڭ زىيىنى يوق. مۇشۇنداق قىلىپ ئاخىرى بىر چىقىش يولىنى تاپىمىز ئەمەســـمۇ،ـ دېدى. مەســـئۇت ئەپەندى ئارقىدىنلا ســـۆز ئېلىپ ـ ئەگەر بىز بۇنداق قىلساق جىن شۇرىن بۇنى بىر ئىسيان ھېسابلايدۇ. بۇغۇ مەيلى، بۇ ئىشىنىڭ كارى چاغلىق. لېكىن ھازىر يوللار پۈتۈنلەي قامال قىلىنغان. قۇمۇل تەرەپنىڭ يولى بىلەن ئۇياقلارغا بېرىش مۇمكىن ئەمەس. ئەگەر ئىيسا بەگ تاشـــكەنتكە قايتقاندا، ســـىبىرىيە يولى ئارقىلىق خەلقىمىزنىڭ مۇشـــۇ كۆڭلىنى ئۆزىڭىز يەتكۈزسىڭىز ياخشى بولاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلارنىڭ تىلىنى سىز ياخشى بىلىسىز. بىرلىرىگە ئەرز ئېيتقاندا ئەڭ ياخشـــــسى شـــۇلارنىڭ تىلى بىلەن ئەرزىنى بايان ئەيلىگەنگە يەتمەيدۇ. بۇنداق بولغاندا ئىشـــنىڭ ئۇنۇمى كۆرۈلىدۇ،ـ دەپ، نېمە دەيدىكىن دېگەندەك قىلىپ، ئىيســـا بەگكە سوئال نەزىرىدە قاراپ قويدى. ئىيسا بەگمۇ گەپنىڭ ئۇرانىنى دەرھال ئىدراك قىلىپ مۇنداق دېدى:

ـ ئەسلىدىغۇ شۇنداق قىلغان بولسام ياخشى بولاتتى. لېكىن بۇنىڭغا كونسولۇس يول قويمايدۇ. مەن بۇرۇن بىر قېتىم بېيجىڭغا بارغان. شـــۇ چاغدىمۇ ماڭا بۇ توغرىســـدا نۇرغۇن ئىشـــلارنى ئېيتىپ، قەســـەم ئىچكۈزگەن ئىدى. ئەمما ئۇ چاغدىكى ۋەزىيەتكە ھازىر ئوخشـــــمايدۇ. ناۋادا راســـــتىنلا شـــــۇنداق بىر پۇرســـەت قولۇمغا كەلســـە چوقۇم شـــۇنداق قىلىمەن، كۆڭلۈمگىمۇ ســـىلەر ئويلىغاندەك ئويلارنى پۈكۈپ قويدۇم. يەنى بىرىنچى بۇ كېلىشـــىمنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشـــقا ئۇرۇنىمەن، ئىككىنچى جىن شـــۇرىننى رەئىســـلىكتىن ئېلىپ تاشـــلاشـــنى تەلەپ قىلىمەن. ئۈچىنچى يەنى ئەڭ مۇھىمى رۇســـلارنىڭ شـــەرقىي تۈركىســـــتان تۈپراقلىرىغا كىرىشـــــنى توســـــۇش ئۈچۈن نەنجىڭ ھۆكۈمىتىدىن شـــەرقىي تۈركىســـــتانغا مۇستەقىللىققا يېقىنراق ئالىي مۇختارىيەت بېرىشنى تەلەپ قىلىمەن ۋە دەسلەپكى قەدەمدە ئاشۇ نىشانغا يېتىش ئۈچۈن بارلىق كۈچۈم بىلەن تىرىشـــــپ كۈرەش قىلىمەن، ـ دېدى. ئىيســـــا بەگنىڭ بۇ گەپلىرىدىن مەمنۇن بولغان كۆپچىلىكنىڭ ھەممســـــى بىردەك رازى بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ «ســـــزدىن ئاللاھ رازى بولســـــۇن!» دەپ بىر ئېغىزدىن بىر ئېغىزدىن مەمنۇنىيەتلىرىنى بىلدۈرۈشـــــتى. بۇ چاغدا مەسئۇت ئەپەندى يەنە قوشۇمچە قىلىپ ـ تۈركىيەدە چوڭ ئوغلۇم ئەرتۇغرۇل بىلەن بىرگە ئۈچ جىيەنىم ئوقۇۋاتقان ئىدى. يېقىندىن بۇيان ئۇلارغا ئوقۇش راســـــخۇتى ئەۋەتىش بەكمۇ قىينىلىشـــــپ كەتتى. چۈنكى تۈركىيەگە بېرىپ كېلىدىغان ســـــودىگەرلەر پۈتۈنلەي توختىدى. بۇنىڭغا يەنە شـــــۇ رۇســـــلار سەۋەبچى بولدى. بالىلار تازا ئىقتىسادتىن قىينىلىۋاتقان چاغدا چىنىنىڭ تىيەنجىن شەھىرىدە تىجارەت قىلىۋاتقان بىر جىيەنىم ئۇلارنى تىيەنجىن شـــەھىرىدىكى ئۇنىۋېرســـىتىقا بېرىپ ئوقۇشـــقا مەســـلىھەت

بېرىپتۇ .شۇنىڭ بىلەن ئۇلار تىنجىنگە كەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە تىنجىندا ھەر خىل تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان نۇرغۇن ئۇيغۇر باي سودىگەرلەر بار ئىكەن. ئۇلار ھازىر ئۆزلىرىنىڭ بىر تۇغقانلىرىنىڭ يېنىدا يېتىپ قويۇپ خاتىرجەم ئوقۇۋاتىدۇ. ھەرھالدا ئۇلاردىن خاتىرجەم بولۇپ قالدىم. ئەگەر راستتىنلا چىن تەرەپكە بېرىپ قالسىڭىز ئوغلۇم ۋە جىيەنلىرىم بىلەن كۆرۈشۈپ قويارسىز،- دېدى. بۇ چاغدا جىرجىس ھاجىمۇ، ھۈسەيىن بەگمۇ، ئابدۇراخمان شاھىدىمۇ ئىيسا بەگنىڭ چىنغا بېرىپ شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى ئەرز سۈپىتىدە ئېيتىش قارارىنى قوللىدى ۋە ھەممىسى ئورتاق بىر پىكىرگە كەلگەن ئىدى. ھەتتا ئۇلار :«بولسا تېزراق يولغا چىقىدىغان ئىشنىڭ ئامالىنىڭ قىلىڭىز. ئەگەر ئىقتىسادىي جەھەتتىن يارىدەمگە ئېھتىياجىڭىز بولسا، تارتىنماي ئېيتىڭىز بولىدۇ. سىز بۇ يولغا ئاتلىنىدىغانلا بولسىڭىز، بىز بارلىق چىقىمنى كۆتۈرۈشكە تەييار» دېگەن گەپلەرنىمۇ دېيىشكەن بولدى.

بۇ سۆھبەت بولۇپ ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئىيسا بەگ غۇلجىدىن ئايرىلىپ، ئالمائاتا ئارقىلىق تاشكەنتكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. غۇلجا خەلقى ياخشى تىلەك ئۈمىدلىرى بىلەن ئىيسا بەگنى ئۇزۇتۇپ قويۇپ، يەنە تۇرمۇشنىڭ كويىغا چۈشتى. كۈندىلىك ھاياتنىڭ ھەلەكچىلىكى بىلەن تېپىرلاۋاتقان خەلق بىر تەرەپتىن، رۇسلار باستۇرۇپ كېلىپ، قانلىق ۋەقەلەر يۈز بېرەرمۇ، دېگەن تەشۋىش ئىچىدە يۈرسە، يەنە بىر تەرەپتىن دۆۋە - دۆۋە نامسىز قەبرىلەرنى ئارقىسىدا قالدۇرۇپ قان كېچىپ جەڭ قىلىۋاتقان قۇمۇل ئىنقىلابىنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى تىڭشىلاش بىلەن كۈن ساناپ ياشاۋاتاتتى.ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ يىل قىشمۇ باشقا يىللاردىكىدىن بەتتەررەك سوزۇلۇپ، جۇدۇنلۇق كۈنلەرنىڭ ئايىغى ھېچ كېسەلمەي كېتىۋاتاتتى. ئەنە شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە مەسئۇت ئەپەندىنىڭ شىپاخانىسىغا بېشىغا پوكۇاي ياغلىق ئارتقان، ئۇچىسىغا نوركا ياقىلىق كۈلرەڭ سوكنى پەلتو كىيگەن، پۇتىغا چېتىك كالاچ كىيگەن سۆلەتلىك بىر ياش خانىم يۈڭ ئەدىيالغا ئورالغان بوۋاقنى تۇتقان پېتى كېرىپ كەلدى. ياش خانىمنىڭ پوكۇاي ياغلىقىنىڭ ئارىسىدىن چېقىپ تۇرغان ئاپئاق سۈزۈك يۈزى ھارغىن، كۆڭلى ئىنتايىن پاراكەندە كۆرۈنەتتى. خانىمنىڭ ئارقىسىدىن ئوتتۇرا ياشتىن سەل - پەل ھالقىغان ئۆزى قاۋۇل، قەد - قامىتى كېلىشكەن، ئۆزىگە ياراشتۇرۇپ قويۇۋالغان بۇرۇتلىرىنى قىروۋ باسقان، بىر جۈپ ئۆتكۈر كۆزىدە ئەندىشە ئەگىپ تۇرغان، قارا چىبەرقۇتتىن تىكىلگەن پاختىلىق توقۇلما ياقا چاپىنىنىڭ بېلىگە پۇتا باغلىغان، بېشىغا قوزا تېرىسىدىن تىكىلگەن يىپىبكى يېڭىسار تۇمىقى كىيىۋالغان بويلۇق بىر كىشىمۇ بىللە كىرگەن ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى شىپاخانىسىغا ئالدىراپلا سالام بېرىپ كىرگەن بۇ ئىككى يوچۇن مۇساپىرنى كۆرۈپ، دەرھال سالامنى ئېلىك ئېلىپ ئورنىدىن تۇردى ۋە ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا بۇيرىدى. يۆلەنچۈكسىز ئورۇندۇقتا ئالدىراپلا ئولتۇرغان خانىم يۆگەكتىكى بالىنى ئىشارەت قىلىپ تۇرۇپ - سادىغاڭ كېتەي دوختۇر، بالامنى قۇتۇلدۇرۇۋالسىڭىز، ئۇچ كۈندىن بېرى يۆتىلىپ، كېچىسى ئۇخلىماي، بەكمۇ قىينىلىپ كېتىۋاتىدۇ،- دەپ يۆگەكنى ئېچىپ، قۇچىقىدىكى تەخمىنەن ئۇچ ئايلىق بولغان بوۋاقنىڭ قاشتېشىدەك چىرايلىق نۇر يىغىپ تۇرغان يۈزىنى مەسئۇت ئەپەندىگە قاراتتى ۋە ئۆزىمۇ سەل ئورنىدىن مىدىرلاپ مەسئۇت ئەپەندى تەرەپكە سىلجىدى. بوۋاق، ئۆزىگە كۈلۈپ تۇرغان ئاپئاق خالاتلىق يوچۇن كىشىگە نە قورقۇنچ، نە ھېتىياقاشتىن ئەسەر يوق ھالەتتە بېقىپ، ناھايەت موھتاجلىققا پاتقان قارىمۇقتەك قارا كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ تۇراتتى. بوۋاقنىڭ ئۆڭى شۇنچىلىك ئاق بولغانلىقى ئۈچۈن بويۇنلىرىنىڭ سۈزۈك تېرىسى ئاستىدىكى ئىنچىكە كۆكۈچ تومۇرلىرى كۆرۈنۈپ قالغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى، ياش خانىمغا قاراپ تۇرۇپ - بۇ يىگىتنىڭ ئىسمى نېمىكىن؟، - دەپ سوريىشىغا، ياش خانىم قىسقىلا قىلىپ - مۇرات،- دەپ جاۋاب بەردى. ئاندىن مەسئۇت ئەپەندى مۇراتنى ئانىسىنىڭ قولىدىن ئاۋايلاپ ئېلىپ، قارشى تەرەپتىكى ئاپاق كىرلىك سېلىنغان كارىۋاتقا ياتقۇزدى ۋە كىيىمىنىڭ ئالدى تۈگمىلىرى ئېچىپ،

بوينىغا ئېسىۋالغان پوننىندوسكوپنىڭ بىر ئۈچىدىكى ئىككى قۇلاق تىققۇچىسىنى ئۆزىنىڭ قۇلاقلىرىغا سالغاندىن كېيىن، يەنە بىر ئۈچىدىكى كىچىك توقاچتەك تەكشۈرۈش دەستىسىنى مۇراتنىڭ مەيدىسىگە ياقتى، بۇ چاغدا مۇرات ئەندىكىپ كەتكەندەك بولۇپ، پۈت ـ قوللىرى مىدىرلاپ ئوينىاپ كەتتى. ئاندىن مۇراتنى ئۆرۈپ، دۇمبىسىنىڭ بىر قانچە يەرلىرىگە تەگكۈزۈپ تۇرۇپ تەكشۈرگەندىن كېيىن، مۇراتنىڭ كىيىملىرىنىڭ ئالدىنى ئۆز قولى بىلەن ئەتتى. ئۇنىڭغىچە تەشۈش ئىچىدە ئولتۇرغان ياش خانىم ئورنىدىن تۇرۇپ، كارىۋاتنىڭ يېنىغا كېلىپ تۇردى. مەسىئۇت ئەپەندى، مۇراتنى ئېلىپ ئانىسىنىڭ قۇچىقىغا بەردى ۋە ـ ھە، ئەنسىرىگۈدەك ئىش يوق، ئۆپكىسىگە سوغۇق تەگمەكتۇر. پەقەت ئازراق شامالداپ قاپتۇ، قېنى ئولتۇرۇڭ، مەن يىگىتنىڭ گېلىگە قاراپ باقاي،ـ دەپ، مۇراتنىڭ ئېغىزىنى ئاستا ئېچىپ گېلىنى ۋە قۇلاقلىرىنى، كۆزىنى بىر قۇر تەكشۈرۈپ چىقتى. ئاندىن ئۆزىنىڭ چىقارغان ھۆكۈمىگە تېخىمۇ ئىشەنگەندەك قىلىپ ـ شۇ شامالداپ قىلىش سەۋەبى بىلەن يۆتەل ئارىلاش زۇكام بولۇپ قاپتۇ. باشقا ئەزايىلىرىدىمۇ ھېچ كېسەللىك ئالامىتى يوق، قىزىتمىسىمۇ نورمال، ساپ ـ ساغلام كۆرۈنىدۇ. ھېچقانداق ئەنسىرەيدىغان چوڭ ئىش يوق، ياكى بىر خېيىم ـ خەتەرمۇ يوق. شۇ ۋەجىدىن كۆڭلىڭىزنى خاتىرجەم تۇتۇڭ، ـ دەپ ئۈستەلنىڭ ئارقا تېمىغا يۆلەپ قويغان ئىشكاپنى ئېچىپ، كىچىك قوڭۇر بوتۇلكىنى خانىمغا تەڭلەپ تۇرۇپ ـ بۇ يۆتەل دورىسى، كۈندە ئۈچ ۋاق بىر بال قوشۇشتىن ئىچكۈزۈپ بەرسىڭىز، ئىككى ئۈچ كۈندىن كېيىن ھۆددىگە ساقىيىپ كېتىدۇ،ـ دېدى. ئاباياتىندىن بىرى جىمجىت ئولتۇرۇپ، دوختۇرنىڭ سۆزلىرىگە بىر ـ بىرلەپ قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان كىشى ئورنىدىن سەل مىدىرلاپ، ياش خانىم بار تەرەپكە ئازراق سۈرۈلدى ۋە ـ رەھمەت دوختۇر! كۆپ رەھمەت، مەن ئېيتتىمغۇ، ئەنسىرىمەڭ قورقۇپ كەتكىدەك ئىش يوق دەپ، مانا دوختۇرمۇ ئېيتتى، ئىككى ئۈچ كۈندىن كېيىن سەللىمازا ساقىيىپ كېتىدۇ دەپ، ئەمدى خاتىرجەم بولۇڭ سىڭلىم، ـ دېدى. ئۇنىڭغىچە ياش خانىمنىڭ كۆڭلى سەل ئارام تېپىپ قالدى بولغاي، يۈزىگە تەبەسسۇم يۈگۈرگەن ئىدى. ئەمدى ياش خانىم مۇراتنى ئەركىلەتكىنىچە، ئۇنى يۈڭ ئەدىيالغا تۇجۇپىلەپ يۆگەپ تۇرۇپ ـ ئاكا ئۇنىمۇ دەيسىز، بۇنىمۇ دەيسىز، يەنە دوختۇر ئۆزى تەكشۈرۈپ ھۆكۈم چىقارمىغىچە كىشى ئەنسىرەيدىكەن. جان قوزام ھەر يۆتەلگىنىدە خۇددى يۈرىكىمنىڭ بىر پارچىسى پۈچۈلۈنۈپ سىرتقا چىقىپ كېتىدىغاندەك شۇنچىلىك بىئارام بولۇپ، ئەنسىرەپ، قاتتىق پەرىشانلىق ئىچىدە كېچە ـ كۈندۈز يىغلاپ، نەچچە ئۆلۈپ، نەچچە تىرىلدىم. نېمىلا دېگەن بىلەن بۇ يوچۇن شەھەردە مەسىئۇت دوختۇر سىز بار ئىكەنسىز. سىزنىڭ قېشىڭىزغا كېلىپ بەك ياخشى ئىش قىپتۇق. مانا ئەمدى ئوبدانلا خاتىرجەم بولۇپ قالدىم. سىزگە كۆپتىن ـ كۆپ رەھمەت. خۇدايىم بىزنى ئۆز پاناھىدا ساقلاپتۇ. بۇ قىش كۈنلىرىدە شۇنچە ئۇزۇن يول مېڭىپ يۈرۈپمۇ، ئوغلۇمغا سوغۇق تەگكۈزۈۋالماي، كېسىلىنىڭ ئۈستىگە كېسەل قوشۇلۇۋالماي ۋەتىنىمىزگە قايتىپ كەلگىنىمدىن خوش بولۇۋاتىمەن. ئەگەر ئالىمادىس بىر ئىش بولۇپ قالغان بولسا قانداق قىلغۇلۇق؟ ھەممىدىن بالامنىڭ تەن سالامەتلىكى ئەۋزەل. ھەقىقەتەن تەلىيىمىز بار ئىكەن. سۇبھانە ھەقتائالانىڭ ھەممىمىزنىڭ تېنىگە سالامەتلىك ئاتا قىلىدىغان ئىنايىتىنى ئايىمىغاي. ھە، مېنىڭ ئىسمىم پاتىمە، بۇ مېنىڭ يولدىشىم ئىسىيا بەگنىڭ ئاكىسىنى ھۈسەيىن بەگ بولىدۇ،ـ دەپ ئۆزى ۋە يېنىدىكى كىشىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ تونۇشتۇردى. مەسىئۇت ئەپەندى ئىيسا بەگنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ ـ ۋاي خۇدايىم، سىز تاشكەنتتىكى ئىيسا بەگنىڭ خانىمىدەك، بۇ يىگىت ئىيسا بەگنىڭ تۇنجى ئوغلى، مۇبارەك بولسۇن، مۇبارەك بولسۇن! بىز تېخى ئىككى ئاينىڭ ئالدىدىلا كۆرۈشكەن ئىدۇق، تېخى ئۇ چاغدا ئىيسا بەگ بۇ يىگىتنىڭ دۇنياغا ئاپىرىدە بولغىنى بىلمەيدىكەن،ـ دە. مانا قارىمامدىغان دۇنيا نېمە دېگەن كىچىك. سىلەر بىلەنمۇ ھەم دىدارلاشتۇق. ئىيسا بەگ ئۆزى ياخشى تۇرغاندۇ، ھەممە ئىشلار جايىدىدۇ؟،ـ دەپ سوريدۇ. بىر پەستىن كېيىن پاتىمە خانىمنىڭ چىرايىدىكى تەبەسسۇم سەل خۇنۇكلىشىشكە باشلىدى ۋە ئۆزىنى

تەمكىن تۇتۇشــقا تىرىشــىپ تۇرۇپ، ئىيســا بەگنىڭ ئۇرۇمچىدىن غۇلجا ئارقىلىق تاشــكەنتكە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن يۈز بەرگەن ئىشلارنى قاتتىق تەئەججۇپ ئىچىدە چۈشىنىشلىك قىلىپ بايان قىلىپ بەردى.

ئەسلى ئىشنىڭ ۋەجى مۇنداق ئىدى:

ئىيسا بەگ غۇلجىدىن ئايرىلىپ تاشكەنتكە يېتىپ بارغاندا پاتىمە خانىم ئۇنىڭ ئالدىغا نۇر توپىدەك بىر ئوغۇلنى كۆتۈرۈپ چىققان ئىدى. ئىيســـا بەگ ئۆز جانىدىن، قانىدىن بولغان مۇراتنى كۆرۈپ ئۇلۇغ ئاللاھقا يۈزمىڭ ھەمدۇســانالار ئوقۇپ، شــۇنچىلىك خۇشــال بولغان ئىدى. ھالبۇكى خىزمەت جەھەتتە ئۇنچىلىك كۆڭۈللۈك ئىشــلار يۈز بەرمىگەن ئىدى. يەنى چىن دېلى ۋەزىپىســىدىن ئېلىپ تاشــلىنىپ، ئورنىغان جىن شــۇرىننىڭ قۇدىســى مۇ ۋىنتۇن تەيىنلەنگەن ئىدى. شــۇ ۋەجىدىن چىن دېلى شــەرقىي تۈركىستانغا قايتىشقا مەجبۇر قالغانتى. بۇ چاغدا ئۇ، ئىيسا بەگنىڭ پىكىرىنى ئالماقچى بولۇپ: «ئىيسا، سەن مېنىڭ بىلەن قايتامسەن قانداق؟ ئەگەر بۇ يەردە قالىمەن دېسەڭ ئىختىيارىڭ. بىراق رۇسلارنىڭ ســېنى ھېچ ياخشــى كۆرمەيدىغانلىقىنى ئۆزۈڭ ئوبدان بىلىســەن. بۇ يەرنىڭ ۋەزىيىتى ســەن ئۈچۈن پايدىســـــز تەرەپكە قاراپ كۈندىن ـ كۈنگە تەرەققىي قىلىپ كېتىۋاتىدۇ. مەگەر مەن بىلەن ئىلىغا قايتساڭ، ئىلىغا بارغاندىن كېيىن رەئىس(جىن شۇرىننى دېمەكچى)نىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ باقىمەن، ماڭا بولغان كۆز قارىشــى ياخشــى بولســا، ئۇرۇمچىگە بېرىپ خىزمەت قىلىمەن ۋە ســېنىمۇ ئەلۋەتتە يېنىمغا ئالىمەن. مۇبادا رەئىســىنىڭ ماڭا بولغان پوزىتســىيەســى باشــقىچە بولســا، غۇلجىدا بىر مەزگىل قىلىپ، ۋەزىيەتتىن كۆزىتىمىز ۋە ئىككىمىز يانداىكى دەســـمايىمىزنى بىرلەشــتۈرۈپ ســودا بىلەن شــۇغۇللىنىپ تۇرۇمىز. قېنى بۇ ئىشـــــلار غۇلجىغا بارغاندا بەلگىلىك بولىدۇ» دېگەن. بۇ چاغدا ئىيســـــا بەگ چىن دېلىنىڭ تەكلىپىگە جاۋابەن مۇنــداق دېگەن:«مەن كىچىك چاغلىرىمدا چىنچە ئوقۇغىنىم بىلەن تۇرۇكرەك مۇنتىزىم ماۋارىپ تەربىيەسى كۆرمىگەن ھەم ئۇنداق بولۇشقىمۇ بەزى كونكرېتنى سەۋەبلەر بار. يەنى سىز بىلەن ئەندىجانغا كەلدىم، كېيىن تاشكەنتكە كەلدۇق. تا مۇشۇ كەمگىچە ئالدىراش خىزمەت بىلەن بولۇپ كېتىپ، بۇ يەرلەردىمۇ ئوقۇش پۇرســتىگە ئېرىشــەلمىدىم. گەرچە ھازىر يېشــىم بىر يەرگە بېرىپ قالغان بولســىمۇ، يەنىلا ئوقۇش ئارزۇيۇمنىڭ ســۇســلاشــقىنى يوق. ئۇنىڭ ئۈســتىگە بۇ قېتىم چەتئەلدە ئوقۇتىمەن دەپ، ئاكامنىڭ ئوغلىنىمۇ بىرگە ئېلىپ كەلگەن. ئەمدى قايتىپ كەتســـــەم تازا ياخشـــى بولمايدۇ. ئەگەر ســـىز ماقۇل كۆرســـىڭىز مەن جىيەنىمنى ئېلىپ پېكىنغا بېرىپ، جىيەنىمنى ئوقۇتقاچ ئۆزۈممۇ ئوقۇيمىكىن دېگەن ئارزۇدا. ئايالىم بولسا سىز بىلەن بىرگە غۇلجىغا قايتسا. غۇلجىدىن ئاكام كېلىپ يېڭســـــارغا ئېلىپ كېتىدۇ. ســـــزدىن ئۆتىنىدىغىنىم مېنىڭ بۇ تەكلىپلىرىمنى قوبۇل كۆرسىڭىز». ئەنە شۇ چاغدا چىن دېلى، ئىيسا بەگنىڭ بۇ تەكلىپلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، قەتئىي رەۋىشــــتە قوشــۇلمىغان ۋە مۇنداق دېگەن: «بولمايدۇ، بولمايدۇ! ســېنىڭ ئوقۇيمەن دېگىنىڭگە مەن ئىشەنمەيمەن. سېنىڭ ئەسلى نىيىتىڭنى مېنى بىلمەيدۇ دەمسەن. ئەگەر سەن جۇڭگوغا بېرىپ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە شــىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى ئېيتىدىغان بولســاڭ، مېنىمۇ بالاغا قويىســەن». بىراق شــۇ چاغدا مۇنداق بىر ئالاھىدە ئەھۋال بولغان يەنى چىن دېلىنىڭ ســىڭلىســىنىڭ يولدىشــىنىڭ كېســىلى قاتتىق ئېغىرلىشــــىپ كەتكەن. ناۋادا بىمار ئىلىدا ئۆلۈپ قالىدىغان ئەھۋال يۈز بەرســـە، بىرمۇنچە ئاۋارىچىلىك بولاتتى. خىتايلاردىن بىرەرسى شــەرقىي تۈركىســتاندا ئۆلۈپ قالســا، چوقۇم ئۆلگۈچىنىڭ تۇغقانلىرىدىن بىرســى مېيىتقا ئىگە چىقىپ، قانداقلا بولمىســۇن بىر ئامالىلارنى قىلىپ مېيىتنى ئۆزىنىڭ يۇرتىغا ئېلىپ كېتىشى كېرەك ئىدى. شۇنداق قىلغاندىلا ئۆلگەن كىشىنىڭ روھى ئەمىن تاپاتتى. شــۇ ۋەجىدىن، چىن دېلىنىڭ ســىڭلىســىنىڭ كېســەلچان يولدىشــى ئۆلۈپ قالســا، ئۇنى خىتاي تۇپراقلىرىغا ئەكېتىش مۇشــكۈل

ئىدى. بۇ چاغ دەل قۇمۇل ئىنقىلابىي بولۇۋاتقان چاغ بولغاچقا يوللار پۈتۈنلەي ئېتىلىپ كەتكەن ئىدى. ئىگەكىم، چىن دېلى بۇ كېسەل كىشىنى بىر ئامال قىلىپ پېكىنغا يولغا سېلىشى كېرەك ئىدى. ئەنە شۇ جىددىي ۋەزىيەتتە ئىيسا بەگ پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي، چىن دېلىغا ئۆزىنىڭ كېسەلنى پېكىنغا ساق ـ سالامەت ئاپىرىپ قويىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنى مۇتلەق قايىل قىلغان ئىدى. چىن دېلىنىڭ بۇ ئىشقا ماقۇل دېمەيمۇ باشقا بىر ئامالى يوق ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاۋارىچىلىككە قىلىشىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئىيسا بەگنىڭ بۇ ئاقىلانە تەكلىپىگە ماقال بولغان. ھەتتا چىن دېلى بۇ تەكلىپنى ئاڭلاپ، ئىيسا بەگنى يېنىۋېلىپ قالمىسۇن دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭغا دېۋىرقايدەك يېپىشىۋالغان ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ئىيسا بەگ، ئايالى بىلەن يېڭىلا تۇغۇلغان مۇراتنى ۋە جىيەننى ئېلىپ، چىن دېلى ئائىلىسى بىلەن بىرگە ئالمائاتاغا كەلگەن ۋە شۇ يەردە ئايالى پاتىمە خانىم ۋە ئوغلى مۇرات بىلەن ئازاب ئىچىدە خوشلىشىشقا مەجبۇر بولغان. بارلىق ئۇيغۇر ئايالىلىرىغا ئوخشاش دىلى يۇمشاق ھەم مۇلايىم ئىتائەتچان پاتىمە خانىم، زىبا بويلىرىنى ئېگىپ، ھىجران دۇنياسىدىكى غەم ـ غۇسسە دېڭىزىدا ئۇزۇپ، ئوغلىنى قۇچاقلىغان پېتى زىمىستان قىش كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئىلى يولىغا راۋان بولغان. ئىيسا بەگ بولسا، كۆڭلىگە ئۇلۇغ ئارمانلارنى پۈكۈپ ۋە غۇلجىدىكى دوستلىرىغا بەرگەن ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ، سىبىرىيە ئارقىلىق پېكىنگە قاراپ يولغا چىققان ئىدى. بۇ يول ھەم ئۇزۇن، ھەم مۇشەققەتلىك ئىدى، پېكىنغا بېرىش ئۈچۈن نۆۋەتتە ياپونلار ئىگىدارچىلىق قىلىۋاتقان مانجۇرىيەنى بېسىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. ئىيسا بەگ مانا بۇ يول ئارقىلىق پېكىنگە يېتىپ بېرىپ، بىمارنى ئائىلىسىگە تاپشۇرۇپ بەرگەندىن كېيىن، ئۇدۇل نەنجىڭغا بېرىشنى كۆڭلىگە پۈككەن ئىدى.

پاتىمە خانىم ئەنە شۇ بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنىڭ جەريانىنى يېتىن ـ يېڭىسىگىچە ئالدىرىماي مەسئۇت ئەپەندىگە سۆزلەپ بەردى ۋە يولدىشىنىڭ سالامىنى يەتكۈزدى. ئىشلارنىڭ ۋەجىدىن خەۋەردار بولغان مەسئۇت ئەپەندى ئىيسا بەگنىڭ پىدارىكارلىقىغا ئاپىرىن ئوقۇدى ۋە باشقىدىن پاتىمە خانىمدىن جان ـ دىلى بىلەن ئېسەن ـ ئامانلىق سورىدى. ئۇلار يەنە ئۇياق ـ بۇياقتىن بىردەم پاراڭ سېلىشقان بولدى ۋە مەسئۇت ئەپەندى يەنە قايتا تەكىتلەپ تۇرۇپ، بالىنىڭ كېسىلىدىن ئانچە ئەنسىرەپ كەتمەسلىك توغرىسىدا بىرمۇنچە تەسەللى سۆزلەرنى قىلىپ، پاتىمە خانىمنىڭ كۆڭلىنى يەنە بىر قېتىم تىنچلاندۇرۇپ قويدى ۋە دورىنى ۋاقتىدا ئىچكۈزۈشنى ئۇنتۇماسلىقنى تاپىلىدى. ئەنە شۇنداق بىر پەس ھال ـ مۇڭ قىلىش جەريانىدا مەسئۇت ئەپەندى ئۇلارنىڭ مۇھەممەد نىيازنىڭ ئۆيىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئۇقۇپ، ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى. ئەمما، ئۇلار چىن دىلىدىن مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ ئالدىرايدىغانلىقىنى، مۇبادا ۋاقىت يار بەرسە چوقۇم كېلىدىغانلىقىنى ئېيتتى ۋە ئارىلىقتا ھۇسەيىن بەگ يانچۇقىنى ئاقتۇرۇپ ئاغىچا چىقىرىپ داۋالاش ھەققىنى ۋە دورىنىڭ پۇلىنى ئۆتىمەكچى بولدى، بىراق مەسئۇت ئەپەندى تۇرۇت بىلەن قەتئىي رەت قىلىپ، ئالغىنى ئۇنۇمىدى ۋە ئىنىڭياغى قانداق يارىدەمگە ئېھتىياجى بولسا، چوقۇم يارىدەم قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشقا تىرىشىپ بىر ئاز پاي ـ پېتەك بولغانمۇ بولدى. پاتىمە خانىممۇ تەكەللۇپ سۆزلىرىنى قىلىپ، ئۆزىنىڭ رەھمىتىنى ئىزھار قىلدى ۋە «سىزگە كۆپ مالالىلىق يەتكۈزۈپ قويدۇق» دەپ يۈرەك قېتىدىن ئۇرغۇپ چىققان تەكەللۇپ سۆزلىرىنى ئايىماي ئېيتتى. غەم ـ غۇسسىدىن ۋاقىتلىق بولسىمۇ خالاس بولغان، تەق ـ تۇرقى باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ۋە شۇنچىلىك نازاكەتلىك كۆرۈنىدىغان پاتىمە خانىم پۇش ـ پۇش قىلىپ ئۇخلاۋاتقان بوۋىقى مۇراتنى باغرىغا چىڭگىدە باسقان پېتى، ئاكىسى بىلەن شىپاخانىدىن خوشلىشىپ ئايرىلدى. مەسئۇت ئەپەندىمۇ مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئىيسا بەگنىڭ نۆۋەتتىكى پائالىيەتلىرىدىن ئاز ـ تولا خەۋەردار بولغان بولدى.

بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم، بارلىق مەدھىيەلەرگە، چەكسىز ھەمدۇسانالارغا مۇيەسسەر بولغان ۋە يۈكسەك قۇدرەت ۋە كۆركەم سەنئەتكە قادىر بولغان ئۇلۇغ ئاللاھنىڭ بۇيرۇقىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ. ئەمما، ھايات

ئالىمىنىڭ قانۇنى بويىچە، بۇ دۇنياىنىڭ ئىشلىرى يەنىلا سەۋەبكە باغلىق بولىدۇ. ئۇلۇغ ئىگەم بۇ دۇنياىنى يورۇتۇپ تۇرغان قۇياشنى ئۆچۈرۈۋەتمىگۈچە، تاڭ زىباسى ئۈچۈن، مۇستەقىللىق ئۈچۈن، ئەركىنلىك ئۈچۈن كۆتۈرگەن قوللاردىن تۇغ - ئەلەم ۋە قەغەز - قەلەم چۈشمەيدۇ. 1931- يىلى مارت ئايلىرىدا باشلانغان قۇمۇل ئىنقىلابىي مانا ئەمدى 1933- يىلنىڭ ئاخىرىغىچە پۈتۈن شەرقىي تۇركىستاننىڭ شەرقىي ۋە جەنۇبىغا كېڭىيىپ كەتكەندىن ئىدى. ئىگەكىم، 1933- يىلى شەرقىي تۇركىستان خەلقى ئۈچۈن يېقىنقى زامان تارىخىدا كۆرۈلۈپ باقمىغان ئىنقىلابلار يۈز بەردى. 1933 - يىلى فېۋرال ئايلىرىدا كورلا، كۇچا ۋە خوتەننىڭ قارىقاش دىيارلىرى ئازاد بولۇش بىلەن تەڭ، ئىنقىلاب ئوتى كۇنسىرى يالقۇنجاپ، 1933- يىلى ئاپرېل ئايلىرىدا ۋەتىنىمىزنىڭ خوتەن دىيارىدا «خوتەن ئىسلام ھۆكۈمىتى» قۇرۇلدى ۋە شۇ يىلى ئاپرېلدا قەشقەر كونا شەھەر تەۋەلىكى ئازاد بولۇپ، 12- نويابىر قەشقەردە «شەرقىي تۇركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇلدى. ئۇشبۇ ئادەمنىڭ ئىچىنى لال قىلىدىغان خۇشاللىق خەۋەرلەر بىلەن تەڭ يەنە كىشىنىڭ يۈرىكىگە خەنجەر ئۇرىدىغان نۇرغۇن پايدىسىز ئىشلارمۇ تەڭ يۈز بېرىۋاتقان ئىدى. يەنى قۇمۇل، تۇرپان، ئالتاي - سانجى تەرەپلەردە ۋەزىيەت بارغانسېرى كەسكىنلىشىپ خوجىنىياز ھاجى بىلەن ما جۇڭىيىڭنىڭ ئىتتىپاقى بۇزۇلۇپ، قۇمۇل - تۇرپانلار تۇڭگانلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەن ئىدى. ئاقىۋەت خوجىنىياز ھاجى جەنۇبقا قاراپ چېكىنگەن ئىدى، ما جۇڭىيىڭ بولسا ھەممە كۈچىنى توپلاپ قۇمۇل - تۇرپاندىن ئۇرۇمچىگە قاراپ يۈرۈش قىلغان ئىدى. ھازىر قىش باشلىنىش بىلەن تەڭ ئۇرۇمچى ما جۇڭىيىڭنىڭ مۇئاسىرى (زاماندىشى) ئاستىدا قالغان ئىدى. لېكىن ئۇرۇش تاكتىكىسىغا باي ۋە ئەڭ قىيىن شارائىتلاردا ئۆزىنى قانداق قوغداپ قىلىشقا ماھىر شېڭ شىسەي بىر تەرەپتىن ئەسكەرلىرى بىلەن ئەڭ ئاخىرقى قورغان ئۇرۇمچىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن جەڭ قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئەسكىرىي يارىدەم سوراپ، ئۇلارنىڭ بارلىق تەلەپلىرىگە ۋاقتىنچە ماقۇل بولۇپ، مەۋجۇت كىرىزىستىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامال - چارىلىرىنى قىلىۋاتقان ئىدى. ھالبۇكى بۇ چاغدا جىن شۇرېن ئاللىقاچان سوۋېت كونسۇلىنىڭ يارىدىمى بىلەن چۆچەك ئارقىلىق خىتايغا قېچىپ بېرىپ، ئۆز جېنى بىلەن مېلىنى كاپالەت ئاستىغا ئېلىپ بولغان ئىدى. شۇ ۋەجىدىن شەرقىي تۇركىستاندىكى تاجاۋۇزچى خىتاي ھۆكۈمىتىگە پەقەت شېڭ شىسەي ئۆزى دەللىك ۋەكىللىك قىلىدىغان ۋەزىيەت شەكىللەنگەن ئىدى.نۆۋەتتىكى بۇ ۋەزىيەت بولسا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شەرقىي تۇركىستاندىكى ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ئەڭ مۇۋاپىق پۇرسەت ھېسابلىناتتى. شۇ ۋەجىدىن، بىر نەچچە مىڭ سوۋېت قىزىل ئارمىيەسى ئىككى لىنىيە بويىچە شەرقىي تۇركىستان زېمىنلىرىغا بېسىپ كىردى. بىرىنچى لىنىيە « ئالتايىسكىلار» دېگەن نام بىلەن چۆچەك چېگراسىدىن بۆسۈپ كىرىپ، ئۇدۇل چوڭ يولنى بويلاپ ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىققان ئىدى. بۇ لىنىيەدىكى 30 ئايروپىلان، بەش تانكا، يىگىرمىدىن ئوشۇق تۆمۈر كوڭكا قاتارلىق يۈكسەك زامانىۋى قوراللار بىلەن قوراللانغان سوۋېت قىزىل ئارمىيەسى ئۇرۇمچى بوسۇغىسىغا كېلىش بىلەن تەڭ ھاۋا ۋە قۇرۇقلۇقتىن بىردەك ما جۇڭىيىڭنىڭ قوشۇنلىرىغا ئۇرۇش ئېچىپ، ئۇرۇمچىگە توختاۋسىز ھۇجۇم قىلىۋاتقان تۇڭگان قوشۇنلىرىنى پۈتۈنلەي تارمار قىلىپ، شېڭ شىسەينى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالدى ۋە مەغلۇپ بولۇپ قاچقان تۇڭگان قوشۇنلىرىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ زەربە بېرىپ، ئۇلارنى ئالتە شەھەر تەرەپكە قاراپ چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى. شېڭ شىسەي ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزلىرىگە تەھدىت دەپ سانىغان قەشقەردىكى «شەرقىي تۇركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» بىلەن خوتەندىكى «خوتەن ئىسلام ھۆكۈمىتى»دىن بىراقلا قۇتۇلۇش ئۈچۈن ما جۇڭىيىڭنى ئۇلارنىڭ ئۈستىگە بالا قىلىپ سېلىش ھىيلىسىنى ئىشقا ئاشۇرغان ئىدى. دەل مۇشۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىككىنچى يۆنىلىشتىكى قىسملىرى بولسا، قورغاس چېگراسىدىن بۆسۈپ كىرىپ، كۇرە قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلدى. كۇرە قەلئەسى بولسا شەرقىي تۇركىستان تۇپراقلىرىغا تاجاۋۇز قىلىپ

كىرگەن چىك سۇلالىسىنىڭ مانجۇ قىسىملىرى 1763 ـ يىللىرى ئۇيغۇر خەلقىنى ھەقسىز ئالۋانغا سېلىپ، سالغان چوڭ قەلئە بولۇپ ھېسابلىناتتى. شۇ زامانلاردىن تارتىپ تا بۈگۈنگىچە خىتاينىڭ تاجاۋۇزچى قىسىملىرى بۇ قەلئەنى ئۆزلىرىنىڭ يىمىرىلمەس قورغانى قىلىپ ساقلاپ كەلگەن. ئەينى چاغلاردا بۇ قەلئە، شەرقىي تۈركىستاننى ئىدارە قىلغۇچى مانجۇ قىسىملىرىنىڭ باش جاڭ جۇڭى تۇرىدىغان شەھەر بولغان. شۇ زامانلاردا بۇ قەلئە يېز كىرىشى بىلەن ئىلى دەريا سىستىمىسىنىڭ كەلكۈنىنىڭ تەھدىتىگە ئۇچراپ، يا ئېلىپ كېتىۋاتقان بولغاچقا، كۈرە قەلئەسىنىڭ شىمالى قىسمىغا باشقىدىن يېڭى قەلئە ياساپ، ئۇ يەرنى ئۆزلىرى ياشايدىغان شەھەر ۋە ئەسكىرى بازىس قىلىپ قۇرۇپ چىققان. ئەينى چاغدا ئىلى دېھقانلىرى ئەنە شۇ قەلئە ۋە سېپىللارنى ياساش ئۈچۈن بىكارلىق ھاشارغا تۇتۇلۇپ، مىسلى كۆرۈلمىگەن زۇلۇمغا ئۇچرىغان ۋە ئۆزلىرىنى چەككەن ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرىدىن مۇنداق ناخشىلار ئارقىلىق ئىزھار قىلىشقان.

ياز بولسا قىلۇر غەمكىن،
ۋاڭخۇلۇنىڭ ئالۋاڭى.
بۇ ھاشار باش بولغان،
زالىملارنىڭ يامانى.

دەريانىڭ سۈيى تاشسا،
چوڭ كۈرەنى سوقماقچى.
ئەقىلسىز، نادان بەگلەر،
ھاشار بىلەن توسماقچى.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جان ۋە قانلىرى بەدىلىگە پۈتكەن كۈرە قەلئەسىدە، ئالەم ئۆرگۈلۈپ، پەلەك چۆرگۈلەپ، قانچە زامانلار ئۆتۈپ، بۈگۈنكى كۈنگە يېتىپ كەلگەندە، كونا ئۇدۇم بويىچە ئاتاقتىكى ئىلى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باش ۋالىيسى جاڭ پېيىۋەن ئۆزىنىڭ نەچچە مىڭ ئەسكىرى بىلەن تۇرۇۋاتقان ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەسكىرى كۈچىگە تايىنىپ بۇ مۇنبەت زېمىنلارنىڭ خوجايىنىغا ئايلىنىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھەققىنى يەپ، نۇرغۇن مال ـ دۇنيا توپلاپ، ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي يۈرۈۋاتقان ئىدى. ئۆزى تۇرۇۋاتقان بۇ قورغان ئىچىدە قورال ـ ياراق ۋە ئاشلىق قاتارلىق ئۇرۇش لاۋازىمەتلىرىنى ساقلايدىغان نۇرغۇن چوڭ ئىسكىلات ۋە ئاشلىق ئامبارلىرى بار ئىدى. شۇڭا بۇ قورغان خىتاي تاجاۋۇزچىلىرى ئۈچۈنلا مۇھىم جاي بولۇپ قالماي يەنە سۈۋېت ئىتتىپاقى ئۈچۈنمۇ بەك قىممەتلىك جاي ھېسابلىناتتى. ما جۇڭىيىڭ ئۇرۇمچىنى مۇھاسىرىگە ئالغان چاغدا بۇ قورغاننى ساقلاپ ياتقان يولۋاس دەرھال ئۇۋۇسىدىن چىقىپ، بىر قىسىم ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىققان ئىدى. ئەسلىدە ئۇ، ئۆزى يولغا چىقىشتىن بۇرۇن نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە مايىللىقىنى ئىپادىلەپ، ئۆزىنىڭ قوماندانلىرىدىن ياڭ جېڭجۇڭغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، ئۇنى ئاساسىي ئەسكىرىي كۈچى بىلەن ئۇرۇمچىگە يۈرۈش قىلدۇرغان ئىدى. ۋەھالەنكى، يۈرۈش قىلغان قوشۇن شىخەنزىگە كەلگەندە سوۋېت قىزىل ئارمىيەسى تەرىپىدىن بىتچىت قىلىنغان بولۇپ، بۇ ئەھۋالدىن خەۋەرسىز قالغان جاڭ پېيىۋەن بۇ قېتىم قالغان ئەسكەرلىرىنى ئېلىپ ئۆزى يولغا چىقتى ۋە جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ سۈۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى يەن خۇيچىڭغا تېلېگراممىا بېرىپ:«پېقىر جاڭ پېيىۋەن مەركەز ۋە لوبۇجاڭ (دىپلوماتىيە مىنىستىرى لو ۋېنگەننى دېمەكچى)نىڭ پىلانىغا بىنائەن، جازا يۈرۈشىگە ئەسكەر ئەۋەتتىم، خائىن شېڭ شىسەي سېتىۋالغان نۇرغۇن قورال ـ ياراغنىمۇ ئەسكەر ئەۋەتىپ تۇتۇپ قالدىم.

پېقىرغا قاراشلىق ئارمىيە شىخۇ، ماناسلارغا يېتىپ بېرىپ ئىككى تەرەپ ئۇچراشتى. داۋاملىق ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىپ، خائىن شىبك شىسىەينى يوقىتىپ، خەلقنى ئازابتىن قۇتۇلدۇرۇپ، چېگرا رايونىنى مۇستەھكەملىمەكچى بولۇپ، ما جۇڭىيىك تەرەپ بىلەن ئالاقە باغلاپ بىرلىكتە ھەرىكەت قىلىشقا كېلىشتۇق. شىبك شىسىەي ھالاكەتلىك ئەھۋالغا گىرىپتار بولدى، ئۇنى يېقىن ئاردا كۆزدىن يوق قىلىمىز. شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى ئالغاندا، خەلقنىڭ خائىن شىبك شىسىەيگە بولغان غەزەپ ـ نەپرىتى چېكىگە يەتتى. ئەمەلىي ئەھۋالنى لوبۇجاڭ كۆزدىن كەچۈرۈپ ئېنىق بىلدى. خائىن شىبك شىسىەي يوقىتىلسلا ئۇرۇش ئاپىتى دەرھال تۈگەيدۇ. مەركەز تېز ئاردا مۇھىم ئەربابنى شىنجاڭغا ئىلى چېگراسى ئارقىلىق ئەۋەتسە، ئۇ ئەرباب ھەممىگە رىياسەتچىلىك قىلسا، پېقىر جاڭ پېيىۋەن چىن كۆڭلۈمدىن ھىمايە قىلىپ مۇتلەق بويسۇنمەن. جانابىڭىزنىڭ يۇقىرىدا ئىزھار قىلىنغان ئەھۋاللارنى جياڭ ۋېيىۋئەنجاڭ(جياڭ كەيشىنى دېمەكچى)، ۋاڭ يۈئەنجاڭ(مەمۇرىي پالاتا باشلىقى ۋاڭ جىڭۋېينى دېمەكچى)لارغا مەلۇم قىلىپ قويۇشىڭىزنى، خائىن شىبك شىسەينىڭ دەرھال ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ جازالىشىنى سورايمەن» دېگەن ئىدى. ئەمما چوڭ تامالار كويىغا چۈشۈپ يولغا چىققان جاڭ پېيىۋەن، تاغ باغرىغا يېتىپ بارماي تۇرۇپلا، ھاۋادا گۈركىرەپ ئۇچۇپ كەلگەن سۇۋېت قىزىل ئارمىيەسىنىڭ ئۇرۇش قىلىش ئايروپىلانلىرىنىڭ بومباردىمان قىلىشىغا ئۇچراپ، ئارقىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. يەر يۈزىگە يېقىنلاپ ئۇچقان ئايروپىلانلاردىن ئۇزۇلمەي ئېتىلىۋاتقان پىلىموت ئوقلىرىنىڭ زەربىسىدە ئەسكەرلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە بولغان ئارىلىقتا ئۆلگەن ئىدى. ئارقىغا چېكىنىپ كۈرەگە يېقىنلاپ بىلەن تەڭ، ئۆلگەنلىرىڭ ئۈستىگە تەپكەن دېگەندەك قەلئە تەرەپتىن كۆتۈرۈلگەن ئاسمان پەلەك ئىس ـ تۈمان جاھاننى قاپلىغان ئىدى. ئېتىلىۋاتقان زەمبىرەك ئوقلىرىنىڭ گۈمبۈرلىگەن ئاۋازى يەر ـ زېمىننى تەۋرىتىپ، قىيامەت بولغاندەك جاڭ پېيىۋەن ۋە ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىنى ئالاقزەدە قىلىۋەتتى. ئەسلىدە جاڭ پېيىۋەننىڭ قەلئەدىن چىققىنىدىن خەۋەردار بولغان قورغاس چېگراسىدا ماراپ ياتقان سۇۋېت قىزىل ئارمىيەسى چاقماق تېزلىكىدە چېگرادىن ھالقىپ ئۆتۈپ، كۈرە قەلئە دەرۋازىسىغا زور مىقداردىكى پارتلاتقۇچ دورا كۆمۈپ پارتلاتقان ئىدى، شۇنىڭ بىلەن تەڭ يەنە چوڭ تىپتىكى زەمبىرەكلەرنى ئىشقا سېلىپ، قەلئە ئىچىگە گۈمبۈرلىتىپ زەمبىرەك ئوقىنى ياغدۇرۇپ، ھەش ـ پەش دېگۈچە قەلئە ئىچىدىكى شەھەرنىڭ توپىسى تۈرپانغا ئۇچۇرغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قەلئەدە كۆپ خىتاي ئەسكەرلىرى بولمىغانلىقى ئۈچۈن بىردەمنىڭ ئىچىدىلا قەلئە سۇۋېت قىزىل ئارمىيەسىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن ئىدى. نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان بۇ يۇرتلارنىڭ خانى بولۇپ، تېرىسىگە سىغماي قالغان جاڭ پېيىۋەننىڭ شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە بېشىغا كەلگەن پاجىئەلەر پىشقان قوغۇننىڭمۇ بېشىغا كەلمەس ئىدى. دەرۋەقە ئۇ نەگە قېچىشنى بىلمەي، ئارقىغا يېنىپ ئۇدۇل تاغنىڭ ئىچىگە قېچىپ كىرىپ كەتتى. قاتمۇقات قارلار بىلەن پۇركەنگەن، ئېگىز قارغايلار بىلەن تولغان قېلىن ئورماننىڭ ئىچىدە ئۆز سايىسىدىن ئۆزى قورقۇپ بىردەمنىڭ ئىچىدىلا ئەقلى ـ ھوشىنى يوقىتىشقا باشلىغان ئىدى. قاراڭغۇ تۈندە ئۇيان ئويلاپمۇ، بۇيان ئويلاپمۇ بىرەر چىقىش يولى تاپالمىغاندىن كېيىن، خۇرۇجى ئۆرلەپ چىشلىرى غۇچۇرلاپ، ئاخىرى كېلىپ قورققانغا قوش كۆرۈنەر دېگەندەك، ئالدىدا كېلىۋاتقان قانداقتۇر بىر نەرسىنىڭ شەپىسى بىلەن تىۋىشىدىن قاتتىق ئۇركۈپ كېتىپ، ئۆز ـ ئۆزىدىن قورققۇسى كەلدى ـ دە، قولىدا تۈتۈپ تۇرغان تاپانچىسى بىلەن ئۆزىنى ئېتىۋېلىپ، بۇ دۇنيانىڭ مالىمانچىلىقلىرىدىن بىراقلا قۇتۇلدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ئەسكەرلىرىنىڭ بىر قىسمى تاغ يولى بىلەن ئالتە شەھەر تەرەپكە قاچقان بولسا، بىر قىسمى غۇلجا شەھەر تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. بۇ چاغدا غۇلجا شەھىرىنىڭ ئىچى تازا قالايمىقانلىشىپ كەتكەن چاغ ئىدى. ھەممە ئاھالە ئىشىك ـ دېرىزىلىرىنى چىڭ ئېتىپ، ئۆيىنىڭ ئىچىگە بېكىنىپ قالغان ئىدى. ئەسلىدە ماڭ جۇڭىيىك ئۇرۇمچىنى مۇھاسىرىگە ئالغان خەۋەرنى ئاڭلىغان غۇلجا شەھەر ئىچىدىكى ۋە دۆڭمازار، توپا دەندىكى تۈڭگانلار

قوزغىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ قارا باتۇرلىرىنىڭ يول باشلىشى بىلەن غۇلجا شەھەرنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى قولغا ئېلىۋالغان ئىدى. بۇلارغا يەنە سوۋېت تەرەپتىن قېچىپ كەلگەن تۇڭگانلار قوشۇلغاچقا زور بىر قوشۇن ھاسىل بولغان ئىدى. بۇ قوشۇنغا يەنە كۆرەدە سوۋېت قىزىل ئارمىيەسىگە مەغلۇپ بولۇپ، يېڭىلگەن جاڭ پېيىۋەننىڭ بىر قىسىم ئەسكەرلىرى قوشۇلۇپ سەپ تۈزەپ، سوۋېت قىزىل ئارمىيەسىگە قارشى جەڭ قىلماقچى بولغان ئىدى. دەل مۇشۇ ۋەجىدىن ھازىر غۇلجا خەلقىنىڭ كۆڭلى ئىلگىرىكىدىن نەچچە قات پەرىشان ھالەتتە تۇراتتى. يەنە كېلىپ ئۆزلىرىنىڭ قايسى سەپتە تۇرۇشنى بىلمەي گاڭگىراپ قالغان ئىدى. شۇنداقتىمۇ بىر نەرسە روشەن ئىدى، ئۇ بولسىمۇ مەيلى تۇڭگانلار بولسۇن، مەيلى خىتاي ئەسكەرلىرى بولسۇن ۋە ياكى سوۋېت قىزىل ئارمىيەسى بولسۇن ھەممىسىگە ئىشەنمەيدىغانلىقى ئىدى. ئىگەكىم ئۇلار بۇ قالايمىقان ئۇرۇشتا جانلىرىنى ۋە ماللىرىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن بىر چارە ئىزدەپ تېڭىرقاپ قالغان ئىدى. يېزا ـ يېزىلاردىن سەلدەك ئېقىپ كەلگەن تۇڭگانلار بولسا، غۇلجىدىكى بايلارنىڭ قورۇ جايلىرىغا مەجبۇرى باستۇرۇپ كىرىپ، چىرايلىق ياسداق ئۆيلەرنى، ھەشەمەتلىك ئايۋان ـ سارايلارنى ئۆزلىرىگە ياتىدىغان تۆشەك قىلىۋالغان ئىدى.

ئەلقىسسە، بايانىمىزنى يەنە كۆرە قەلئەسىگە يۆتكەيدىغان بولساق، سوۋېت قىزىل ئارمىيەسى قەلئەنى ئالغاندىن كېيىن، دەرھال قەلئە ئىچىدىكى قاتار ـ قاتار ئاشلىق ئامبارلىرىدىكى ئاشلىقلارنىڭ ھەممىسىگە چاڭگال سېلىپ، بىراقلا قورغاس چېگراسىدىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى ۋە ئۇرۇش ئەسلىھەلىرى ساقلانغان ئىسكىلاتلاردىكى ئېغىر تىپتىكى زەمبىرەك، قورال ـ ياراق، ساندۇق ـ ساندۇقلارغا قاچىلانغان ئوق ـ دورىلارنىڭ ھەممىسنى بىراقلا قولغا چۈشۈردى . شۇنىڭ بىلەن بىرگە قورغاسنى مەركەز قىلىپ تۇرۇپ، بىر ئۇچى ئۇرۇمچى، يەنە بىر ئۇچى غۇلجىغا سوزۇلغان يول ياقىلىرىغا تېلېفون سىمى تارتىلىدىغان تۈۋرۈكلەرنى تىكلەپ، ئۇلارغا تېلېفون سىملىرىنى تارتىشقا ئالمان ـ تالمان تۇتۇش قىلدى. سوۋېت قىزىل ئارمىيەسى كۆرەدىكى ئىشلىرىنى پۈتتۈرۈپ بولۇپ، ھېچ ۋاقتىنى ئۆتكۈزمەي ئۇدۇل غۇلجىغا قاراپ يۈرۈش قىلدى. بۇ دېمەك غۇلجا خەلقىنىڭ جۈملىدىن پۈتكۈل شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ 1934 ـ يىلىنىڭ قانلىق بىر يىل بولىدىغانلىقى روشەن دېمەك دېگەنلىك ئىدى؛ يەنى بېشىغا قونغان ئامەت قۇشلىرى ئۇچۇپ، قولىغا چۈشكەن پۇرسەتلەرنىڭ بىراقلا قېچىپ كېتىدىغانلىقىنى ۋە پۈتۈن ئويغانغان زېمىن قانغا مىلىنىپ، تۈمەنلىگەن شېھىتلەرنىڭ جەسەتلىرى دەشتى چۆللەردە، مۇزلۇق تاغلاردا، ساي ۋە ئورمانلاردا قەبرىسىز قالىدىغانلىقىدىن، خەلقنىڭ يۈرت ـ ماكانلىرىدىن ئايرىلىپ، غۇربەتتە قالىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. دەرۋەقە، قورغاستىن غۇلجىغا سوزۇلغان يولدا رۇس ئەسكەرلىرى قارشىلىق قىلغۇچىلارنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ، ئۇدۇل كەلگەننى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، غۇلجا شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن، ئۇچىدەرۋازىنى مەركەز قىلىپ، چوڭ بىر ھەربىي بازىس قۇردى ۋە بىر قىسىم ئەسكەرلىرىنى كونسۇل باغچىغا يەرلەشتۈردى . ئۇلار غۇلجىنى تامامەن قولغا ئالغاندىن كېيىن، ئۆيمۇ ـ ئۆي ئاختۇرۇپ، تۇڭگانلارنى تۇتۇشقا باشلىدى. بۇ سەۋەب بىلەن نۇرغۇن تۇڭگانلار قىرىلىپ كەتتى، تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ قالغانلىرى دۆڭماز تەرەپكە قېچىپ، تاغ يولى ئارقىلىق مۇز داۋان ئارقىلىق كۇچاغا قاچماقچى بولدى. بۇ مەزگىلدە ئۇرۇمچىدە سوۋېت قىزىل ئارمىيەسى تەرىپىدىن يېڭىلگەن ما جۇڭىيىڭ قىسىملىرى تۇرپان تەرەپكە قېچىپ كەتكەن ئىدى. شۇ ۋەجىدىن غۇلجىدا يېڭىلگەن تۇڭگانلار ئۆزلىرى خۇدادەك بىلىدىغان «گاسىلىڭ» نى يەنى ما جۇڭىيىڭنى پانا تارتىپ شۇ تەرەپكە قاچقان ئىدى، ھەمدە كۆز ئالدىدىكى رېئاللىق ئۇلارنىڭ شۇ تەرەپكە قاچماقتىن باشقا بىر يولنىڭ يوقلۇقىنى روشەن رەۋىشتە كۆرسىتىپ تۇراتتى. سوۋېت قىزىل ئارمىيەسى غۇلجىغا بېسىپ كىرىش بىلەن تەڭ ئەسلىدىلا قالايمىقانچىلىق، جەڭگە ـ جېدەل، بېسىلغۇسىز ماجىرالارنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالغان بۇ گۈزەل شەھەر تېخىمۇ ۋەيرانچىلىققا مۇپتىلا بولغان بولۇپ، ئەل ـ جامائەتنىڭ بىدىلجەملىكىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتكەن ئىدى. بۇرۇن تۇڭگانلارنى ئۆيلىرىدە مەجبۇرى

قوندۇرغان ئاھالىلەر ئەمدىلىكتە شــۇ تۈگگانلارنىڭ بالاســىغا قىلىپ، ئاختۇرۇپ كىرگەن رۇس ئەســكەرلىرى تەرىپىدىن بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشــقا ئۈچراۋاتاتتى. بولۇپمۇ غۇلجىغا بېســىپ كىرگەن رۇس ئەســكەرلىرى ئىچىدىكى چۆچەك تەرەپتىن كېلىپ قوشــۇلغان ئاق ئوروســلار غۇلجا خەلقىگە ئېغىر بالايى ئاپەتلەرنى، نۇرغۇن مۇســىبەتلەرنى كەلتۈرۈۋاتقان ئىدى. بۇ ئاق ئوروســلار قاچســىدىكىنى تۈگەتمەي تۇرۇپلا قــازانــدىكىنى دەم تــارتىمەن دەيــدىغــان ئــاچ كۆزلەردىن بولغــاچقــا، نۆۋەتتىكى ئۇرۇش مالىماتاڭچىلىقىنى ئۆزلىرى ئۈچۈن بىر پۇرسەت دەپ بىلىپ، كۆزىگە سەللا چىرايلىق كۆرۈنگەن قورۇنىڭ ئىچىگە ئۇسسۇپ كىرىپ، «بۇ ئۆيدە يوشۇرۇنغان تۈگگان بار ئىكەن» دەپ، ئۆينى ئاختۇرۇپ ئوڭتەي ـ توڭتەي قىلىۋېتىپ باراتتى ۋە ئاختۇرۇش جەريانىدا قولىغا ئىلىنغۇدەك بىر نەرسە چىقســلا ھەرخىل باھانە سەۋەبلەر بىلەن ئۇلارنىڭ ئېلىپ چىقىپ كېتەتتى. مۇبادا سەللا قارشىلىق قىلغۇچىلار بولسا ھېچ ئاياپ ئولتۇرمايلا تەڭلەپ تۇرغان ملىتىقىنى تەپكىســى بىر بېســىپ شــۇ يەردىلا قارشــىلىق قىلغۇچىنىڭ جېنىنى ئالاتتى. ئۇلاردا خۇدا قورقۇنچســى يوق بولۇپ، ئاخىرەت ـ پاخىرەت، جەھەننەم ـ پەھەننەم دېگەن ئەقىدىلەرگە ئىشــەنمەيتتى، نە گۇناھ، نە ئىچ ئاغرىتىش ئۇلارنىڭ خىيالىغىمۇ كىرىپ چىقمايتتى. ئەس ـ خىيالى قانداق قىلىپ مال ـ دۇنياغا ئېرىشــىشــىلا بولغانلىقى ئۈچۈن، ھەرقانداق رەزىللىكنى ئۆزىنىڭ دېگەن ـ ئەتكەنلىرى بويىچە ھېچ ئويلاپ ئولتۇرمايلا قىلىۋاتاتتى. ئەنە شــۇنداق قاباھەتلىك كۈنلەرنىڭ بىرىدە مەســئۇت ئەپەندى ئۆيىگە بېكىنىپ ئائىلىســى بىلەن بىرگە خاتىرجەمســىزلىك ئىچىدە ئولتۇرغان ئىدى. ئىگەكىم ئۇ، باشــقىلاردىن بەكرەك ئېھتىيات قىلىشــقا توغرا كېلەتتى. مەســئۇت ئەپەندى تا تۈركىيەدىن ئوقۇش پۈتتۈرۈپ كەلگەندىن بۇيان غۇلجىدىكى رۇس كونســۇلىنىڭ كۆزىدە دۈشــمەن ھېســابلىنىپ كېلىۋاتقان بىردىنبىر تۈرك مىللەتچىســى ئىدى. شــۇ ۋەجىدىن رۇســلار بۇ قېتىم قولىغا كەلگەن پۇرســەتنى قولدىن بەرمەي ئۇنى يوقىتىش ئۈچۈن ھەرىكەتكە ئۆتىدىغانلىقىنى قاش بىلەن كىرپىكنىڭ ئارىســىدىكىچىلىكلا بىر ئىش ئىدى. گەرچە مەســئۇت ئەپەندىنىڭ يېقىن تاتار دوســتى ئابدۇراخمان ئەپەندى نەچچە قېتىم ئۇنىڭغا بىرلىكتە قەشــقەر تەرەپكە قېچىپ كېتىشــنى ئېيتقان بولســىمۇ، ئۇ بالاۋاقســىدىن ئايرىلىشــقا قىياماي، تا بۇگۈنگىچە يۇرتىدىن ئايرىلىش ئىشــىنى ئارقىغا ســۆرەپ كەلگەن ئىدى. دەل بۇگۈنكى كۈنگە يېتىپ كەلگەندىمۇ ئۆزىنىڭ جېنىنى قىلچىمۇ ئويلىماي، ئائىلىســىنىڭ يېنىدا ئىدى. ھەتتا ئۇ شــۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە رۇس كونســۇلخانىغا يېقىنراق كېلىدىغان توغراكۆۋرۈكتە ئولتۇرىدىغان ئاكىســى زەيناۋىددىندىن ئەنســىرەپ ئولتۇراتتى. ئۇلارغا ئالىمادىس بىر ئىش بولۇپ قالارمۇ دەپ يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كېتىدىغاندەك ســوقۇۋاتقان ئىدى. دەرۋەقە شەھەرنىڭ ئىچىدە ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرى شۇ تەرەپتىن كېلىۋاتاتتى. ئاخىرى ئۇنىڭ تاقىتى قالمىدى، دەرھال تاپانچىســىغا ئوقنى بەتلەپ، بېلىگە قىســتۇردى ـ دە، ئايالىنىڭ ســەۋر قىلىپ ئولتۇرۇپ تۇرۇڭ دېيىشــىگە باقماي ئۆيدىن پىرقىراپ چىقىپ، ئاكىســىنىڭ مەھەللىســى تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. يولدا ئىنىس ـ جىن يوق ئىدى، ئاندا ـ ســاندا ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرىغا قوشــۇلغان ئاپئاق قار بىلەن پۈركەنگەن يولنىڭ ياقىســىدىكى ئاق تېرەكلەرنىڭ شــاخلىرىغا قونۇۋالغان قاغىلارنىڭ ئەنســىزلىك بىلەن قاقىلدىغان ئاۋازلىرىدىن باشــقا بىر ئاۋاز يوق ئىدى. يولنىڭ ئىككى ياقىســىدىكى قورۇلارنىڭ دەرۋازىلىرى بىلەن يولغا قارايدىغانلا دېرىزىلەرنىڭ قاپقاقلىرى ھىممىدە يېپىقلىق تۇراتتى. ئۇ، يول بويى نېمىلەرنى ئويلىدى، نېمىلەرنى كۆردى ۋە قانداق قەدەم ئېلىپ، قايســى تەرەپكە بۇرۇلغىنىمۇ بىلمەي، ئاكىســىنىڭ ئىككى قانىتى ھاڭغىرقاي ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ داڭ قېتىم تۇرۇپلا قالدى. پۈتۈن ئەزايى ـ بەدىنى تىترەپ، قورۇنىڭ ئىچىگە كىرىشــكە جاســارىتى قالمىغان ئىدى. ھالبۇكى، كۆڭلى ئۇنىڭغا قورۇنىڭ ئىچىدە قانداق قىســمەتلەرنى كۈتۈپ تۇرغانلىقىدىن ئاللىقاچان بېشــارەت بېرىپ بولغان ئىدى .ئۇ دەرۋازا ئالدىدا تۇرۇپ كۈچ ـ غەيرىتىنىڭ ئاخىرقى قالدۇقلىرىنىڭمۇ خوراپ تۈگەپ كېتىۋاتقانلىقىنى بايقىدى بولغاي، پۈتۈن ئوي ـ پىكىرىنى يىغدى ۋە

تەســـەۋۋۇرىغا بىردىنلا مەنتىقە قوشـــۇلدى ـ دە، ئۇدۇل قورۇنىڭ ئىچىگە يۈگۈرەپلا كىردى ۋە ئالدى كۈنگەيگە قارىتىپ سىلىنغان قاتار پېشايۋانلىق ئۆيلەر بار تەرەپكە بۇرۇلۇپ قارىدى. دەل مۇشـۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆزىنىڭ نېمىلەرنى كۆرگەنلىكىنى دېيىشــكە ئادەمنىڭ ئېغىزى بارمايتتى، دەي دېســەڭ تىلىڭ كۆيەتتى. دەرۋەقە، پېشــايۋاننىڭ ئۈســتىدىكى مەنزىرە ئادەمنى شــۇركەندۈرىدىغان قانلىق بىر مەنزىرە بولۇپ، كۆرگەن ھەركىمنىڭ يۈرىكىنى پارە ـ پارە قىلىۋېتەتتى. مەســـئۇت ئەپەندى ناھايىتى قورقۇپ كېتىپ، ھاپىلا ـ شـــاپىلا پېشـــايۋانغا ئېتىلىپ چىقتى ۋە قان ئىچىدە قاتار ياتقان تۆت مېيىتقا بىر ـ بىرلەپ قارىدى. ئۇلارنىڭ چىرايى تاتارغان، جاۋغايلىرىدىن ئاققان قانلار ســـىيرىلىپ ئېڭەك ۋە بويۇنلىرىنى قىزىل رەڭگە بويىۋەتكەن ئىدى، ھەممىســـىنىڭ مەيدىلىرى ئېتىلغان ئوقنىڭ زەربىســـىدە تىتىلىپ كەتكەن ئىدى. ئۇ، جايىدا يۈكۈنۈپ ئۆلتۈرۈپ تۇرۇپ، ھەر قانداق باغرى تاش ئادەمنىمۇ تەســـىرلەندۈرگۈدەك ئاۋاز بىلەن ھۆكۈرەپ ـ ھۆكۈرەپ يىغلاپ كەتتى. يۈرىكىنى كۆيدۈرۈپ تۇرغان ئازاب ئۇنىڭ گېلىنى بوغۇۋالغان بولۇپ، ئالدىراپ ـ ئالدىراپ قىلىۋاتقان قەسەملەر ۋە چۈشـىنىكسىز سۆزلەر لەۋلىرىدىن دانە ـ دانە بولۇپ چىقىۋاتاتتى. ئوڭدىســـىغا ســـوزۇلۇپ ياتقان زەيناۋىددىننىڭ مۇزدەك يۈزلىرىنى، چۈۋۈلغان چاچلىرىنى، يۈمۈلغان كۆزلىرىنى ســـىلاپ تۇرۇپ يۇم ـ يۇم يىغلاپ كەتتى . ئۇ ئاكســـىنى باغرىغا بېســـىپ، ھەســـرەت بىلەن ئاۋازىنى بولۇشـــىغا قويۇۋېتىپ يىغلاپ تۇرۇپ ۋارقىرايتتى، ناله قىلىۋاتاتتى، ئاكســـىنىڭ ھەمشـــە كۈلۈمســـىرەپلا تۇرىدىغان كۆزلىرىدىكى شـــادلىق، يۈزىدىكى مېھرىبانلىق مەڭگۈلۈك ئۆچكەن ئىدى. ئوڭ يېنىدا ئوغلى رىشـــات، نېرىســـىدا ئايالى ۋە ســـول يېنىدا شـۇلارنىڭ ئۆيىدە ۋاقىتلىق پاناھلىنىپ تۇرغان زەينەپخان ئاتلىق خانىمنىڭ جانسىز بەدىنى سوزۇلۇپ ياتاتتى. مانا بۇ گۈناھســـىزلارنىڭ بىھۇدە ئۆلۈمى مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ ئىچ ـ باغرىنى ئۆرتەۋېتىپ باراتتى، ئۇنىڭ ئىككى كۆزىدىن بەئەينى يامغۇردەك توختىماي ياش قويۇلماقتا ئىدى، پۈتۈن ۋۇجۇدى ھەتتا روھى ئاشـۇ ئاققان كۆز ياشـلارغا قوشـۇلۇپ قاردەك ئېرىپ كېتىپ باراتتى. يەنە بۇنىڭ بىلەن تەڭ ئۇنىڭ مېڭىســـىدە مۇشـــۇ ئۆلۈمگە ســـەۋەبچى بولغان رۇســـلارغا قارشـــى تېخىمۇ دەھشـــەتلىك بىر بوران چىقىشقا باشـلىدى. ئەسـلىدىلا ئۆچ بولغان رۇسـلارغا نىسـبەتەن ئىنتىقام تۇيغۇسـى ھەسـىلەپ ئاشـماقتا ئىدى. ئۇنىڭ بۇ ئوي ـ پىكىرلىرى شـــۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە خۇددى كۈز شـــاملى ئۇچۇرتۇپ كەتكەن غازاڭلاردەك پىرقىراپ، مېڭىسىدە چۆرگۈلەپ يۈرەتتى. ۋەھالەنكى، ئۆزى چارىسىز ئىدى، بۇ قورقۇنچلۇق رېئاللىق ئۇنى تولىمۇ بىچارە، تولىمۇ ئاجىز ۋە ئەنە شـۇنداق چارىسـىز ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويغان ئىدى. ئۇ بىر پەس ئەنە شـۇنداق ئىزتىراپ ۋە ئىنتىقام پىكىرلىرى ئىچىدە يىغلاپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئېسىگە دەرھال كەلدى ۋە مۇزلاپ كەتكەن مېيىتلارنى بىر ـ بىرلەپ ئۆينىڭ ئىچىگە كۆتۈرۈپ ئەكىردى. ئۆينىڭ ئىچى ئاختۇرۇلغانلىقتىن پۈتۈنلەي ئوڭتەي ـ توڭتەي بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئۆيدىكى جاۋاھىرات ۋە باشـــقا پۇلغا يارغۇدەك ھەممە نەرســـە بۇلاپ كېتىلگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئەقلىدىن ئۆتمەيدىغان كۆز ئالدىدىكى قانلىق تىراگېدىيەنىڭ زەربىســـىدىن ئۆزە تۇرغۇدەك ماجالى قالمايۋاتاتتى. ئىگەكىم ئۇنىڭ يۈرىكى بارغانســـېرى قانلىق ســـادا بىلەن، ئىنتىقام بىلەن، چۇقان بىلەن تولماقتا ئىدى. ئۇ ئەمدى شىكەستىلەنگەن بۇ يۈرەكنى ئۆزىنى ئۆزى بەزلەيدىغان ئۈمىدلەر بىلەن تولدۇرۇشتىن بەزگەن ئىدى.

مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ بېشـــىغا كەلگەن قانلىق پاجىئە يۈز بەرگەن چاغدا، يۈســـۈپ ھاجى دېگەن تۇڭگانىنىڭ ئۇچ دەرۋازىدىكى ئۆيىگە باســـتۇرۇپ كىرگەن ئاق ئورۇســـلار، ئۆيدىكى بارلىق مال ـ بىساتلىرىنى بۇلاپ ئالغاننى ئاز دەپ، چوڭ ـ كىچىك بىر ئائىلە كىشىلىرىدىن بولۇپ جەمى ئون ئۇچ جاننى ئۆيگە ســـولاپ، ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوقلا ئوت قويۇپ، ئۆي بىلەن قوشـــۇپ بىراقلا كۆيدۈرۈۋەتكەن ئىدى. مۇشـــۇنىڭغا ئوخشـــاپ كېتىدىغان قانلىق پاجىئەلەر ھەر مەھەللىدە يۈز بەرگەن ئىدى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مەســـئۇت ئەپەندىنى ئەنســـىزلىككە ســـېلىپ كېلىۋاتقان يامان ئويلىرى مۇشـــۇنداق ئۇلۇغ رامىزان ئايلىرىنىڭ ھەر بىر كۈنىدە رېئاللىقتا يۈز بېرىپ، غۇلجا خەلقىنىڭ بېشـــىغا

قورقۇنچلۇق بالا ـ قازالار تۆپە ـ تۆپىلەپ كەلمەكتە ئىدى.

بۇگۈن تۈنۈگۈنكى قانلىق ۋەقەدىن كېيىن رۇسلار خېلى تىنچىپ، جاھان غىلۋەتلىشىپ قالغان ئىدى. كوچا ـ كويلاردا قاتراپ يۈرگەن رۇس ئەسكەرلىرى بىر ئاز پەس كويغا چۈشتىمۇ قانداق كوچىلاردا ئۇلارنىڭ سايىسى كۆرۈلمەيتتى . ئەمما پېشىن نامازلىرىدا بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ قورۇسىغا پاتمىغان جامائەت تۆت كوچىغا لىقمۇلىق تولۇپ كەتكەن ئىدى. ئازراق ۋاقىتتىن كېيىن مەسچىت قورۇسىدىن چىقىۋاتقان جامائەتنىڭ مۇرىسىدە سالدەك لەيلەپ كېتىۋاتقان قاتار ـ قاتار ئون نەچچە تاۋۇت تۇيراق بېشىنىڭ يولىنى تۇتقان ئىدى. تۇيراق بېشىغا قاراپ كېتىۋاتقان ئادەملەرنىڭ سانى ساناقسىز ئىدى، تاۋۇت ئالدىدا يىغا زارە قىلىپ كېتىۋاتقان كىشىلەرنىڭ قارا كۆزلىرىدىن ئاققان ياشلار زېمىستان قىشنىڭ ئوغدەك ئاچچىق سوغۇقىدىنمۇ بەتتەر ئاچچىق ئىدى، غۇربەت باسقان چوڭ كوچىلاردا قىيقاس ـ سۇرەن كۆتۈرۈلۈپ، خەلقنىڭ يۈرىكىنى ئەزمەكتە ئىدى، بولۇپمۇ مەسئۇت ئەپەندىنىڭ كۆزلىرىدىن ئاققان ئاچچىق ياشنىڭ دەستىدىن كۆزلىرى قىزىرىپ ئىششىپ كەتكەن ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە كېچىچە مەرھۇم زەيناۋىددىننىڭ قورۇسىدىن شام ـ چىراغلار تاڭ ئاتقۇچە ئۆچمىگەن بولۇپ، ۋاقىتسىز ئايرىلغان قوۋۇم ـ قېرىنداشلىرىنىڭ دەرد ـ ئەلىمگە، ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغان كەلدى ـ كەتتى تەزىيەچىلەرنى كۈتىدىغان ئىش قوشۇلۇپ، ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز ئالدىراشچىلىق ئىچىدە بىر كېچە كىرپىك قاقمىغان ئىدى. شۇ دەمدە ئۇنىڭ ھەممە يېرى كېسەل چېقىۋەتكەن ئادەمنىڭكىدەك ئاغرىپ، چەبدەس قەدەم تاشلاپ مېڭىشقا ماجالى قالماي، كۆزلىرى تورلىشىپ، ئەتراپتىكى ھەممە نەرسە ئەلەڭ ـ سەلەڭ بولۇپ كۆرۈنۈۋاتقاندەك بولۇپ، ئۆرە تۇرغۇدەك ھالى قالماي قالغان ئىدى. بىراق ئۇنىڭ قەلبىدە رۇسلارغا بولغان ئىنتىقام ئوتى يالجىپ ئۇلغىيىۋاتقان بولغاچقا، قانداقتۇر غايىب بىر كۈچنىڭ يارىدىمى بىلەن تۇيراق بېشىغا تۇتاشقا يولدا قەدەم ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. زەرەتكالىقنىڭ يولىدا مېيىتنى ئۇزىتىش ئۈچۈن كېتىۋاتقان ئادەملەر گويىاكى ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان ئىلى دەريا سىدەك داۋالغۇپ، ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل يوللاردا ھەسرەتلىك قەدەم تاشلاپ كېتىۋاتاتتى. نەچچە مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ باش ئۈستىدە لەپەڭلەپ كېتىۋاتقان تاۋۇتلار، چەكسىز دېڭىز ئىچىدە ئۈزۈپ كېتىۋاتقان لەھەڭدەك بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر شۇڭغۇپ يۇقىرىغا ئۆرلەپ كېتىۋاتقان ئىدى. پۈتۈن شەھەرنى مۇسىبەت قاپلىغان بولۇپ، ئەلەمنىڭ ئۈستىگە ئەلەم كېلىپ قونۇپ، تەكرارلاپ كېلىۋاتقان خار ـ زارلىق ئۇيغۇر خەلقنىڭ بېشىدىن ئەگىپ كېتەلمەي قالغان ئىدى. بۇنىڭدىن پۈتۈنلەي قۇتۇلۇشقا ئۇيغۇر خەلقنىڭ قۇدرىتى يەتمەيۋاتىدۇ. ئەمما لېكىن بىر نەرسە كۆكتىكى قۇياشتەك روشەن ئىدى، ئۇ بولسىمۇ، سورۇقچىلىق باشقا كېلىۋاتقان مۇشۇنداق كۈنلەردە پۈتۈن بىر مىللەت بىرلىك ـ باراۋەرلىك ئىچىدە بولمايدىغان بولسا، ئەبەدىي قۇللۇقتىن، مۇنقەرزلىكتىن قۇتۇلالمايدىغانلىقتىن ئىبارەت ھەقىقەت.

مەسئۇت ئەپەندى ئاكىسى زەيناۋىددىن قاتارلىق قوۋۇم ـ قېرىنداشلىرىنىڭ نەزىر ـ چىراغلىرىنى قائىدە ـ يوسۇن بويىچە ئادا قىلىپ، يىراق ـ يېقىندىن كەلگەن ـ كەتكەن مېھمانلارنىڭ خېرىدارلىقىنى قىلىپ ۋە خەير ـ ساخاۋەت قاتارلىق ۋەھاكازا ئىشلارنىڭ ھەننۇاسىغا تەڭ كۆڭۈل بۆلۈپ، روزا ھېيت بىلەن بىرگە مۇسىبەت ئىچىدىكى كۆڭۈلسىز كۈنلەرنى باشتىن ئۆتكۈزۈپ، فېۋرال ئايلىرىغا ئۇلىشىپ قالغانلىقىنى روھىي تۈيمايلا قالغان ئىدى. مانا ھازىر ئۇ ئادەتتى بويىچە بەيتۇللاھ مەسچىتىدە خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇدى ۋە نامازدىن كېيىن دوست يارەنلىرى بىلەن مەدرىسىنىڭ كۈتۈپخانىسىدا بىردەم ـ يېرىمدە ھەمسۆھبەتتە بولدى ۋە ۋاقىت بىر يەرگە بېرىپ قالغانلىقىنى ئاڭقىرىغاندىن كېيىن، ھەر كىم ئۆز ئۆيىنىڭ يولىنى تۇتۇشتى. مەسئۇت ئەپەندى ئۆزى يالغۇز چوڭ يولنى بويلاپ ئۆيىگە قاراپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ شۇ تەرىقىدە يول يۈرۈپ بېدە بازىرىغا يېقىنلاپ كەلگەندە، قانداقتۇ ئارقىسىدىن بىر

كۆلەڭگىنىڭ ئەگىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ قالدى. ئۇ، دەرھال ھوشيارلىقىنى ئۆستۈرۈپ، بېلىدىكى تاپانچىسىنى قولىغا ئېلىپ ھازىرلىق قىلىپ قويدى. ئاكىسى قاتارلىق تۆت قېرىندىشىنىڭ رەھىمسىزلىك بىلەن قەتلى قىلىنىشىدىن كېيىن، ئۆزىنىڭ بېشىنىڭ ئۈستىدە قانداقتۇر بىر سۈيىقەست بۇلۇتلىرىنىڭ ئەگىپ يۇرۇۋاتقانلىقىدىن دەرگۇمان بولۇپ يۈرەتتى. شۇ ۋەجىدىن تاپانچىسىنى يېنىدىن ھېچ ئايرىماي ھەتتا مەسچىتكىمۇ تاپانچىنى بېلىگە قىستۇرۇپ بارىدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. نۆۋەتتە ئۇنىڭ دۇشمىنى خىتايدىن بەتتەررەك رۇسلار ئىدى، ھەمدە رۇسلارمۇ ئۇنى ئۆزىنىڭ غۇلجىدىكى بىرىنچى دەرىجىلىك رەقىبى دەپ قارايتتى، شۇ ۋەجىدىن ئۇ، ھەر زامان ھوشيار يۈرەتتى. شۇ دەمنىڭ ئۆزىدە، تەشۋىش بىلەن بىردەم تام ياقىلاپ ماڭدى ـ دە، ئاندىن تېزلىكتە يولنى كېسىپ ئۆتۈپ، يول ياقىسىدىكى دەرەخلەر ئارىسىغا كىردى ۋە چوڭ بىر تۈپ ئاق تېرەكنى ئۆزىگە دالدا قىلىپ تۇرۇپ، ئارقىسىدىن ئىز بېسىپ كېلىۋاتقان شەپىنى كۆزەتتى . بىراق ھېچقانداق بىر گۇمانلىق نەرسە كۆرۈنمەيتتى، ھەممە يەر گۆرىستان جىمجىتلىقىغا چۆككەن ئىدى. ھازىر ئاينىڭ مۇبارەك يۈزىنى بىر پارچە قارا بۇلۇت تورىۋالغان بولغاچقا يوللارنىڭ ئاست ـ ئۈستىنى ۋە تۆت ئەتراپىنى قاراڭغۇ پەردە قاپلىغان ئىدى. خۇددى بۇ قاراڭغۇلۇق ئۇنىڭ روھى ھالىتىگىلا ئوخشايتتى. يۈرىكى نېمىشقىدۇر شۇنچىلىك ئىتتىك كۆكرەك قەپىسىگە سوقۇلۇۋاتاتتى. ئەتراپتا ئۆزىدىن باشقا ئىنس ـ جىن يوق ئىدى. ئۇنىڭ قۇلىقىغا ئىتتىك ئېلىۋاتقان نەپىسىنىڭ ئاۋازىدىن باشقا بىر ئاۋاز ئاڭلانمايۋاتاتتى. خۇددى تۇن نىسبىدە قاراڭغۇ ئۆينىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا ھەمدە داق يەردە يېتىپ كۆرگەن بىر قاباھەتلىك چۈشتەك ئەتراپ شۇنچىلىك ۋەھىمىلىك كۆرۈنمەكتە ئىدى. ئەتراپتىكى مەنزىرە بۇ شەھەردە ئىنسانلار ياشىماي بەلكى كۆلەڭگىلەر ياشايدىغان پىنھان دۇنياغا ئايلىنىپ قالغانلىقىنى كۆرسىتىپ تۇرماقتا ئىدى. ئۇ ئۆزىنى شۇ قاراڭغۇلۇق ئىچىدىكى كۆرۈنمەس كۆلەڭگىلەر ئارىسىدا ياشاۋاتقان تەك بىر ئىنساندەك ۋە تەنھالىقى ئىچىدە يوقاپ كېتىۋاتقان تەك بىر روھتەك ھېس قىلىپ قىلىۋاتقان ئىدى. ئۇ، ئەمدى دەرەخلىكتىكى قارنى كېچىپ ئازراق ماڭغاندىن كېيىن، تام ياقىسىغا چىقىپ ئۇدۇل ماڭدى ۋە قەدەمدە بىر، يولنىڭ ئۇ تەرىپىنى كۆزىتىپ تۇردى. گەرچە قاراڭغۇلۇقتا كۆزى بىرەر نەرسىنى ئىلغا قىلالمىغان بولسىمۇ، قۇلىقىنى بورىنىڭ قۇلىقىدەك دىڭ تۇتۇپ تۇرۇپ، ئەتراپتىكى شەپىلەرنى تىڭشاشقا غەيرەت قىلىۋاتقان ئىدى. شۇ ئارىلىقتا قانداقتۇر بىرسىنىڭ ئالغان قەدىمىنىڭ يەڭگىل ئاۋازىنى سەزگەندەك بولدى ۋە دەرھال يەنە دەرەخلىك ئىچىگە كىرىپ، ئارقىسىنى، يولنى ۋە يولنىڭ ئۇ تەرىپىنى كۆزەتتى . ئۇنىڭ يۈرىكىنىڭ سوقۇشى تېزلىشىشقا باشلىدى، ئەمما ئۇ قانداق ئىش يۈز بېرىشتىن قەتئىينەزەر ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشىۋاتاتتى، گۇمانلىرىنى ئىشەنچىگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن، پۈتۈن دىققىتىنى يىغىپ، مەنتىقىي تەپەككۇرىنى ئىشقا سېلىپ، تاپانچىسىنىڭ بىخەتەرلىك قۇلۇپىنى ئاچتى ۋە ئوقىنى بەتلەپ تۆت ئەتراپىغا يەنە بىر قېتىم كۆز ئاتتى. كوچا ياقىسىدىكى ئۆيلەرنىڭ دېرىزىلىرى ئادەتتىكى كۈنلەرگە مۇناسىپ ھالدا يورۇق بولماستىن، تەتۇرسىچە پۈتۈن ئۆيلەرنىڭ دېرىزىلىرى قاپ ـ قاراڭغۇ ئىدى. بىرمۇ ئۆينىڭ چىرىغى يېنىقلىق ئەمەس ئىدى. بۇنى ئاز دەپ ئاينىڭ يۈزىنى توسۇۋالغان يوغان بۇلۇتنىڭ قاراڭغۇ كۆلەڭگىسى يولنى قاپقاراڭغۇلۇققا چۈمكىۋەتكەن ئىدى. ئۇ دەرەخزارلىققا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، قاراڭغۇلۇقنىڭ پاناھلىقىدا قىمىر قىلماي بىردەم تۇردى. بۇ جەريياندا قانداق قىلىشنىمۇ ئويلاپ قويدى. ئەمدى ئاي يوتقاننىڭ ئىچىدىن بېشىنى چىقارغان بالىدەك بۇلۇتلار ئارىسىدىن سۈزۈلۈپ چىقىپ، يولنىڭ قارشى تەرىپىنى يورۇتتى. مانا شۇ چاغدا مەسئۇت ئەپەندىنىڭ پېشانىسىدىن سوغۇق تەر چىقىپ، چىشلىرى بىر ـ بىرىگە كىرىشىپ جالاقلاپ كەتتى. ئۇ قارا كۆلەڭگىنى كۆرگەن ئىدى ۋە بۇ كۆلەڭگىنىڭ راستىنلا ئۆزىنى قەستلەش ئۈچۈن ئارقىسىغا چۈشكەن جاللات ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۇردى . ھەقىقەتەن كۆلەڭگىنىڭ قولىدىكى تاپانچا ئاينىڭ كۈمۈشرەڭ نۇرىدا يالتىراپ تۇراتتى، ئەمما چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان قۇلاقچىسى بىلەن پەلتوسىنىڭ ئۆرە قىلىۋالغان

ياقسى يۇزىنى توراپ تۇرغانلىقىنى ئۇچۇن تونۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. مەسىئۇت ئەپەندى «يا سۇبھانەللاھ!» دەۋەتتىدە، بايىاتىندىن بېرى ئەقلىدىن ئۆتكۈزگەن پەرەزلىرىنىڭ توغرىلىقىغا تولۇق ئىشەنچ ھاسىل قىلدى. ئېنىقياقى، ھېچ ئىككىلىنىپ ئولتۇرمايلا قولىدىكى تاپانچىسى بىلەن كۆلەڭگىنى قارىغا ئالدى. خىلىمۇ ياخشى تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ ئاي نۇرى ئۇ تەرەپنى يورۇتقىنى بىلەن، ئۆزى تۇرغان يەر قاراڭغۇ ئىدى، شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن قاتىل قانداق قىلىشىنى بىلمەي ئارقىسىدىن شەپە چىقارماي مۇشۇ يەرگىچە ئەگىشىپ كەلگەن ئىدى. مەسىئۇت ئەپەندى ئۇچۇن بۇ ئەڭ ئاخىرقى پۇرسەت ئىدى، ئەگەر قورقۇپ ئالدىغا ئازراق ماڭسىلا دەرەخلىك ئاخىرلىشىپ، كۈرە دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدىكى تۈپتۈز ۋە كەڭ ئوچۇقچىلىققا چىقىپ قىلىپ، ئوۋ ئوۋلايمەن دەپ ئولتۇرۇپ، يىرتقۇچ ھايۋانغا يەم بولىدىغان تىراگېدىيە يۈز بېرەتتى. ئۇ ئەمدى ئۆزىنى رۇسلاپ تۇرۇپ، كۆلەڭگىنى نىشانغا ئېلىش ئۈچۈن ئىككى پۇتى قارىغا پېتىپ تۇرغان يەرنى سەل ئەپسىز كۆردى بولغاي، بىردىنلا قورقماس يۈگەنسىز باتۇرلۇقىغا تەسىلىم بولۇپ، ئۆزى مۆكۈنۈپ تۇرغان دەرەخزارلىقتىن تۇز يەرگە ئېتىلىپ چىقتى. شۇ تاپتا ئۇ، نە باشقىلارنىڭ كۆرۈپ قىلىشىنى، نە كوچىدا كېتىۋاتقان بىرەر يولۇچىنىڭ ۋارقىراپ تاشلىشىنى، نە پۈتۈن شەھەردە ئەنسىزچىلىك پەيدا بولۇشىنى خىيالىغا كەلتۈرمىدى. ئۇنىڭ ھازىرقى ھېسسىياتى بولسا، ئاشۇ ئۆزىگە سۈيىقەست قىلماقچى بولغان خائىن ۋە ياكى رۇس جاللاتنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ جېنىنى تېنىدىن جۇدا قىلىشلا ئىدى. شۇ ۋەجىدىن ئۇ ھېچ ئويلىشىپ ئولتۇرمايلا چاقماق تېزلىكى بىلەن كۆلەڭگىنىڭ سول كۆكرىكىنى مۆلچەرگە ئېلىپ، قولىدىكى تاپانچىسىنىڭ تەپكىسىنى ئارقا ـ ئارقىدىن باستى ۋە «پاڭ ـ پۇڭ» قىلغان ئىككى پاي ئوقنىڭ ئاۋاز بىلەن تەڭ ھېلىقى قارا كۆلەڭگە يەرگە بىر باغلاپ قۇرۇق چۆپتەك پىلاڭگىدە چۈشتى. پەلەكتە ئېسىلىپ تۇرغان ئاينىڭ گرېمىسەم يورۇقى ئاستىدا ئېتىلغان ئىككى پاي ئوق، مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ ھاياتىنى ئاست ـ ئۈستۈن قىلىۋەتكەن ئىدى. ئەركىنلىك ۋە ئىنتىقام ئۈچۈن ياڭرىغان ئىككى پاي ئوقنىڭ ساداسى، ئۇنىڭ ئۆمۈر مۇساپىسىدە چوڭ بىر بۇرۇلۇشنىڭ بولۇشىغا تۈرتكە بولغان ئىدى. ئۇ ئەمدى پىداكار مەرىپەتچى، بىلىملىك دوختۇر بولۇشتىن ھالقىپ، ماھىر سىياسەتچى ۋە جەڭگىۋار بىر ئىنقىلابچى بولۇش يولىغا قاراپ ئاتلانغان ئىدى.

داۋاملىق جان بېرىپ كېلىۋاتقان مەسىئۇت ئەپەندى، ئاشۇ قېتىم جان ئالغان ئىككى پاي ئوقنى ئېتىپ، ئارىدىن بىر يىلغا يېقىن ۋاقىت ئۆتكەندە، ئۆزىنى ھىندىستاننىڭ ئەڭ چوڭ شەھىرى بوبايدىكى پورت تىن شاڭخەيگە قاراپ يولغا چىقىش ئالدىدا تۇرغان يولۇچىلار پاراخوتىنىڭ كىچىك بىر ياتاق ئۆيىدە كۆردى. ئۆينىڭ ئىچى ئىنتايىن ئاددىي ۋە تار بولۇپ، پەقەت بىر كىشىلىك كارىۋات، كىچىك بىر ئۈستەل ۋە بىر كىچىك ئىشكاپلا بار ئىدى. ئۇ، كارىۋىتىدا ئولتۇرۇپ، قېلىن ئەينەكلىك دۇگىلەك دېرىزىدىن پايانسىز دېڭىزغا بىر پەس قاراپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، چامادانلىرىنى جايلاشتۇرمايلا، ئورنىدىن تۇرۇپ سىرتقا قاراپ ماڭدى. ئۇ، ياتقىدىن چىقىپ تار بىر زالنى بويلاپ مېڭىپ، پەلەمپەي ئارقىلىق پاراخوتنىڭ ئۈستىدىكى سەيناغا چىقتى. بۇ يەرگە قاتار ـ قاتار قويۇلغان ئورۇندۇقلاردا بوش ئورۇن قالمىغان ئىدى. مەسىئۇت ئەپەندى ئۇدۇل ۋادەكنىڭ قېشىغا كەلدى ۋە ئۇنىڭغا تايىنىپ تۇرۇپ، ئەتراپقا نەزەر تاشلىدى. چەكسىز كەتكەن كۆپ ـ كۆك دېڭىزنى ھېسابقا ئالمىغاندا ئەتراپ ھەقىقەتەن قايناپ ـ تاشقىنلىققا تولغان ئىدى. قوللىرىغا يۈك ـ تاقلىرىنى كۆتۈرۈۋالغان يولۇچىلار ئالدىراشلىق بىلەن لىڭىلداپ تۇرغان شوتا ئارقىلىق پاراخوتقا ئۇزۇلمەي چىقىۋاتاتتى ۋە بۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۆزلىرىگە يول بەرمىگەنلەرگە سوقۇلۇپ تۇرۇپ ئالغا قاراپ مېڭىشقا تىرىشاتتى. پاراخوتنىڭ ئەتراپىدا بولسا ئۇچۇپ يۈرگەن دېڭىز چايكىلىرى سايرىغاندەك ئاۋازلارنى چىقىرىپ ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئۇچۇپ يۈرەتتى. ئۇلارنىڭمۇ سانى ساناقسىز ئىدى، ئەمما ئۇچۇش جەريانىدا بىر ـ بىرىگە ھەرگىز ئۇرۇلۇپ كەتمەيتتى،

بىرسىنىڭ يولىغا بىرسى چىقىپ قالسا شۇنچىلىك سەزگۈرلۈك بىلەن قىلىچتەك قاناتلىرىنى سوزۇپ يانتۇ بولاتتىدە، شاققىدە يانىدىن ئۇچۇپ ئۆتۈپ كېتەتتى، ياكى بولمىسا شىپىدە پەسلەيتتى-دە بىرسىنىڭ قانىتى ئاستىدىن بىرسى ۋىڭگىدە قىلىپ ئۆچۈپ ئۆتەتتى. گەرچە بۇلارغا مۇنداق ئۇچۇشنى بىرسى ئۆگىتىپ قويمىغان بولسىمۇ، بۇلار تەبىئي شۇنداق قىلىشنى بىلەتتى. دەرھەقىقەت «سۈنئي» نىڭ تام ئەكسىي «تەبىئي» دېگەن دەل مۇشۇ بولسا كېرەك. مەسئۇت ئەپەندى چايكىلارنىڭ ئۇچۇشلىرىغا قاراپ زوق ئېلىۋاتقاندەك قىلغىنى بىلەن، خىياللىرى مۇشۇ چوڭقۇر دېڭىزدەك بارغانسېرى چوڭقۇرلاپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ، ئاشۇ چاغدا ئارقىسىغا چۈشۈۋالغان كۆلەڭگىدىن مەڭگۈلۈك قۇتۇلغاندىن كېيىن، ئالمان - تالمان ئۆيىگە يېتىپ كەلگەن ئىدى ۋە يولدا بولغان ئىشلارنى بىر- بىرلەپ ئايالىغا سۆزلەپ بەرگەنتى. ئېنىڭياقى ئۆزىنىڭ بۇ يەردە تۇرۇشىغا بولمايدىغانلىقىنى سارا خانىمغا ئېيتتى ۋە كېچىلەپ يولغا چىقىدىغانلىقى ئۈچۈن دەرھال يول تەييارلىقىنى قىلىشقا بۇيرىدى. ئۆزى ئىككى تاشنىڭ ئارىلىقىدا نېرىقى مەھەللىدە ئولتۇرىدىغان تاتار ئاغىنىسى ئابدۇراخمان ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە يوشۇرۇنچە بېرىپ، ئۆزى بىلەن بىللە ئالتە شەھەر تەرەپكە بارىدىغان بارمايدىغانلىقىنى سورىدى. دېمىسىمۇ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئاغىنىسى ئابدۇراخمان ئەپەندى ئۆزىنىڭ رۇسلارنىڭ تەھدىتى ئاستىدا قالغانلىقىنى، ئەگەر قەشقەرگە يولغا چىقىدىغان ئىش بولسا، بىللە ماڭىدىغانلىقىنى تەكرار - تەكرار ئېيتىپ كېلىۋاتقان ئىدى. ئابدۇراخمان ئەپەندىنىڭ بۇرۇندىنلا ئالتە شەھەر تەرەپكە كېتىش نىيىتى بار بولغانلىقى ئۈچۈن ئالدىن ئالا پۇتۇن ھازىرلىقلىرىنى تەق قىلىپ قويغان ئىكەن. شۇ ۋەجىدىن ئۇمۇ جان دەپ بۇ سەپەرگە ئاتلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنداق قىلىپ ئىككىسى ئىككى ئاتلىق شەھەر ئىچى بىلەن ئەمەس، بەلكى ناغىرچا مەھەللىسى ئارقىلىق دەريانىڭ يۇقىرىسىغا قاراپ يۈرۈپ كەتكەن ئىدى. يۇرتىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولغان بۇ چاغ، دەل قەشقەردە شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان مەزگىللەرگە توغرا كەلگەن بولغاچقا، ئىككى ئەل - ئاغىنە قەلبىگە ئاجايىپ ئارزۇ - ئۈمىدلەرنى پۈكۈپ، قار - مۇز بىلەن قاپلانغان مۇز داۋان تەرەپكە قاراپ ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋاتاتتى. بۇنداق قىش كۈنلىرىدە مۇز داۋاندىن ئۆتۈش ئۇنچىلىك ئاسان ئىش ئەمەس ئىدى. نورمالدا كارۋانلار مۇنداق چاغدا مۇز داۋان يولى بىلەن ماڭمايتتى. ئەمما مەسئۇت ئەپەندى بىلەن ئابدۇراخمان ئەپەندىنىڭ كۆڭلىدىكى ئارمانلىرى ئۇلارغا شۇنداق بىر كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلىدۇكى، ھېلىغۇ قارلىق چوققىلاردا يول ئېلىش ئىكەن، ھەتتا يەتتە باشلىق يالماۋۇز ئالدىغا چىققان تەقدىردىمۇ، بويسۇندۇرۇشقا جاسارىتى تولۇپ تاشاتتى. دەرۋەقە ئۇلارنىڭ يولىنى ئۈمىد يۈلتۈزلىرى يورۇتۇپ تۇرۇۋاتقان ئىدى. ئىككىسى ھەرقانداق قىينچىلىققا يولۇققاندا ئۈمىدىنى قەتئي يوقاتمىغان ئىدى. ئۇلار شۇ يانغان پېتى ھېچبىر يەردە توختىماي، كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ يول يۈرۈپ، ئاخىرى بىر ھەپتىدىن كېيىن مۇز داۋاننىڭ ئەڭ خەتەرلىك يەرلىرىدىن بىرى بولغان شىپالىق دېگەن جايغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئۇلارنىڭ ئالدىدا كۆرۈلۈپ تۇرغان «خادا مۇز» دېگەن جايغا تۆۋەنلەپ چۈشۈپ، ئۇڭ قول تەرەپكە بۇرۇلۇپ، تار جىلغا يولى بىلەن يەنە مۇز داۋانغا قاراپ ئۆرلەپ مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. ئۇلارنىڭ پۇتلىرىنىڭ ئاستىدا تۆۋەنگە سىيرىلىپ چۈشكەن كۆپكۆك مۇزلۇق يول، باشلىرىنىڭ ئۈستىدە ساڭگىلاپ تۇرغان قار- مۇز بىلەن قاپلانغان يوغان - يوغان قىيا تاشلار تۇراتتى. ئىككى يان تەرىپىدىكى تاشلارنىڭ سىلىق يۈزىگە ئويۇلغان ھەرخىل قىياپەتتىكى مۇڭگۈزلۈك ياۋايى ھايۋانلارنىڭ رەسىملىرى ئۇلارنىڭ كۆزىگە ئاجايىپ - غارايىپ كۆرۈنۈپ، يۈرىكىگە تەبىئەتنىڭ دەھشىتىنى سالماقتا ئىدى. ئەمما شۇنداق بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ كەيپى چاغ ئىدى. نېمىلا دېگەن بىلەن ئۇلار مۇشۇ مۇز داۋاندىن ئارتىلىپ چۈشۈپ، ئازراقلا ماڭسا شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان ئازاد ماكانىغا يېتىپ باراتتى. شۇنچىلىك ئازاب - ئوقۇبەت، جەبىر - زۇلۇمغا قارىماي، مۇشۇ مۇز داۋاندىن ئارتىلىپ چۈشۈشكە ئىلھام بېرىپ تۇرۇۋاتقىنى ئەنە شۇ يېڭىلا دۇنياغا كۆز ئاچقان مۇستەقىل دۆلەتنىڭ

مەنۇی كۆچى ئىدى. ئۇلار بىر ئادەم ئاران پاتقۇدەك تار قىسىلچاقلارغا توغرا كەلگەندە، ئاتلىرىنى يېتەكلەپ ئاستا ـ ئاستا تايتاقلاپ يول ئالاتتى، ئەگەر يولنى مۇز قاپلاپ كەتكەن بولسا، يانلىرىغا ئېلىۋالغان كەكىلىرى بىلەن ئالدىدىكى مۇزلارنى چوقۇپ، ئۆزلىرىگە پەلەمپەي ياساپ يول ئېلىشقا توغرا كېلەتتى، مۇنداق چاغلار مەسىئۇت ئەپەندى بىر چەتتىن مۇز چوقۇپ، بىر چەتتىن «ئەرزىم» ناملىق ئىلى خەلق ناخشىسى يادىغا ئېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ هال ـ مۇڭلىرىنى ناخشىغا تەققاس قىلىپ، كەيپىنى تەڭشەپ يولنى داۋاملاشتۇراتتى.

ئاتلارنى هايدايدىكەن،
مۇز داۋان بىلەن.
بىر ياخشىنى قىينايدىكەن،
بىر يامان بىلەن.
ئەرزىمنى ئېيتاي يارغا!

سەنمۇ ئادەم، مەنمۇ ئادەم،
باقسا بولمامدۇ.
مۇنداق جاننى قىيناغۇنچە،
چاپسا بولمامدۇ.
ئەرزىمنى ئېيتاي دوستلارغا!

«مۇزات يولى»دەپ ئاتلىدىغان بۇ يوللار ئەلمىساقتىن تارتىپ، تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىدىكى ئاقسۇ بوستانلىقى بىلەن شىمالىدىكى ئىلى يايلىقىنى تۇتاشتۇرىدىغان ئەڭ يېقىن، ئەمما ئەڭ مۇشەققەتلىك يول ئىدى. تا هازىرغىچە بۇ يوللاردا هارۋىلار ئۆتۈپ باقمىغان بولۇپ، پەقەت ئات ـ ئۇلاغ بىلەنلا بىرىنىڭ ئارقىدىن بىرى مېڭىپ ئۆتىدىغان ئەڭ ئىپتىدائىي، ئەڭ خەتەرلىك يول بولۇپ هېسابلىناتتى.خەتەرلىك بولغاندىمۇ شۇنداق خەتەرلىك ئىدىكى، ئادەم ۋە ئات ـ ئۇلاغ كۆپكۆك ئەينەكتەك مۇزنىڭ ئۈستىدە قەدەم ئېلىپ مېڭىشقا توغرا كېلەتتى، ئەمما لېكىن سەللا بىخەستەلىك قىلىدىغان ئىش بولسا، يانغا تېيىلىپ چۈشۈپ كېتىپ، تېگى يوق ئوپقانغا يەم بولۇپ كېتەتتى. ئەتراپىدا كۆككە بېشىنى تاقاپ تۇرغان، ئۇچلىرى ئاپاق قار ـ مۇزلار بىلەن قاپلانغان خانتەڭرى چوققىسى، قار لەيلىسى چوققىسى، قوزىباي چوققىسى، تېرەك چوققىسى دېگەن ناملار بىلەن ئاتلىدىغان تۆت چوققا بەهەيۋەت قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. گەرچە بۇ چوققىلارنىڭ ئارىسىدا قاتمۇ قات قار ـ مۇزلار بىلەن تولغان چوڭقۇر جىلغىلار ۋە مۇزلۇق تاغلارنىڭ پوكىنىدا سىيرىلىپ چۈشۈپ كېتىشكە تاس قالغان هەمدە بىر ـ بىرىگە مىنگىشىپ ئەجدىها قاسراقلىرىدەك پارقىراپ تۇرغان مۇزلار كىشىنىڭ قەلبىگە ئاجايىپ دەهشەت ياغدۇرۇپ تۇرسىمۇ ۋە لېكىن ئاشۇ قار ـ مۇزلار تەڭرى تېغىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئۇيغۇر خەلقىنى سۇ مەنبەسى بىلەن تەمىنلەيدىغان دەريا ۋە ئۆستەڭلەرنىڭ يۇرەك قىنى ۋە تەبىئەتنىڭ هاياتلىق مەنبەسى هېسابلىناتتى. ئادەمنى هەم ئەجەلگە سۆرەيدىغان، هەم هاياتىغا هايات قاتىدىغان مۇزات داۋىنىدىن مەسىئۇت ئەپەندى ئىككىنچى قېتىم ئۆتۈۋاتقان ئىدى .بىرىنچى قېتىم تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىدىن شىمالىغا ئۆتكەن بولسا، بۇ قېتىم شىمالىدىن جەنۇبىغا ئۆتۈۋاتقان ئىدى. ئۇنىڭدا ئازراق بولسىمۇ تەجرىبە بولغاچقا ئابدۇراخمان ئەپەندىنىڭ ئالدىدا قەدەممۇ قەدەم يول باشلاپ ماڭماقتا ئىدى. ئۇلار ئەنە شۇنداق رەۋىشتە يول يۇرۇپ، ئاخىرى داۋاندىن ئارتىلىپ چۈشۈپ، باينىڭ مۇزات دەرياسى بويىدىكى قورغان دېگەن يەرگە يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئەپسۇس مېڭىبىر مۇشەققەتتە داۋاندىن

ئۆتۈپ، كۆڭلىگە ئۇلۇغ ئارزۇ ـ ئارمانلار پۈكۈپ كەلگەن بۇ ئىككى باھادىرنىڭ دەسـلەپتىلا قۇلىقىغا ئاڭلانغان گۇر- گۇر گەپلەر بولسا «قەشقەر ما جۇڭيىڭنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى، شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى ئەسكەرلىرى ۋە دۆلەت ئەربابلىرى يېڭىسارغا چېكىندى» دېگەندىن ئىبارەت بولدى ۋە دەسلەپتىلا كۆزىگە كۆرۈنگىنى بولسا، دوستى ۋە ئەڭ يېقىن سەپدىشى جىرجىس ھاجىنىڭ يېڭىلا تۇرغۇزۇلغان قەبرىسى ئىدى.ئۇلۇغ غازاتچى خوجىنىياز ھاجىنىڭ يول باشچىلىقىدىكى قۇمۇل ئىنقىلابىي غەلىبە قىلىپ، نۇسـرەت تېپىپ تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىغا كېڭىيۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، ئىلى خەلقىنىڭ ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرىنى، كۆڭۈل سـۈۋغاتلىرىنى ئېلىپ ماڭغان كارۋانغا باش بولغان جىرجىس ھاجى، مۇز تاغدىن ئاتلاپ ئۆتۈپ، مۇشۇ قورغان دېگەن يەرگە كەلگەندە كېسىلى ئېغىرلاپ كېتىپ، ئۇلۇغ مەقسەت ۋە نىشـانلىرىغا يېتەلمەي ۋاپات بولغان ئىدى. گەرچە ئۇ، تارىخ يۈكلىگەن ۋەزىپىنى ئۆز قولى بىلەن ئادا قىلالمىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ بىلەن بىللە يولغا چىققان سەپداشلىرى يوللىرى داۋام ئېتىپ، ئىلى خەلقىنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى سوۋغاتلىرىنى خوجىنىياز ھاجى سەردارلىقىدىكى ئىنقىلابىي قوشۇنغا يەتكۈزۈپ، بۇ ئۇلۇغ ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسـىدىن چىققان ئىدى.دەل مۇشـۇ ۋەجىدىن مۇتلەق كېسـىپ ئېيتالايمىزكى، بۇ ئۇلۇغ يولدا جان تەسەددۇق ئەتكەن جىرجىس ھاجىنىڭ نامى ئۇيغۇر تارىخىدا ئالتۇن ھەل بىلەن يېزىلغان لەۋھە بولۇپ، مەڭگۈ يالتىراپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭ شـەرەپلىك نامى ئەۋلادلار قەلبىدە مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ. ئۇنىڭ شـاھادەتكە ئېرىشـكەن روھى ئاللاھ تائالانىڭ ھۇزۇرىدا ئەبەدىي نۇسـرەت تاپقاي!

مەسئۇت ئەپەندى بىلەن ئابدۇراخمان ئەپەندى بۇ يەرگە كەلگەندە قاتتىق ئۈمىدسىزلىككە ئەسىر بولغان ئىدى. ئەسلىدە «قورغان» ئاتلىق بۇ جاي مەرھۇم ياقۇپ بەگ زامانىسىدا مانجۇ ئىستىلاچىلىرىغا قارشى جەڭدە توسقۇن قونالغۇسى قىلىنغان جاي بولغاچقا «قورغان» دەپ ئاتىلىپ قالغان ئىكەن. شۇ دەمدە بۇ مۇقەددەس ماكاننى باغرىغا بېسىپ ياتقان جىرجىس ھاجىنىڭ مۇبارەك تۇپراق بېشىدا، ئىككى سەپدىشى ياسىن ئوقۇپ، روھىغا ئاتاپ دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىپ، يەنە يولىنى داۋام قىلدى. يول بويى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ قۇلاق تۈۋىدە جىرجىس ھاجىنىڭ «ئەركىنلىك سۇ تېگىدىمۇ ئەمەس، يالقۇنلۇق ئوت ئىچىدىمۇ ئەمەس، بوران ـ جۇدۇنلار ئىچىدىمۇ ئەمەس، ئۇ پەقەت ھەربىرىمىزنىڭ قەلبىدە. ئالدى بىلەن ئۆز قەلبىمىزنى ئازاد قىلىشىمىز كېرەك. ھەر بىرىمىز يۈرىكىمىزدە ئۆزىمىزنىڭ مۇستەقىل دۆلىتىنى تۇرغۇزۇپ چىقىشىمىز كېرەك. روھىيەت دۇنياسىدا قەد كۆتۈرگەن قەيسەر تەۋرەنمەس ئىرادە بىزنى مۇستەقىللىق يولىغا باشلايدۇ» دېگەن سۆزلىرى جاراڭلاپ تۇردى. تېخى ئۇلارنىڭ يولى ئۇزۇن ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە خوجىنىياز ھاجىنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرى بۇ يوللاردا جەڭ قىلىپ ماڭغان بولغاچقا، يول ياقىسىدىكى يېزا ـ كەنتلەر پۈتۈنلەي ۋەيران بولۇپ كەتكەن ئىدى. كۆڭلى بىئارام ئىككى يولچىنىڭ ئاتلىرىمۇ ئۆزلىرىنىڭ يۈرەكلىرىدەك تىنىپ تاپماي تېپىرلاپ، ئېتىلغان بومبىلارنىڭ دەستىدىن ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل، ئاستى ـ ئۈستى بولۇپ، كۆيۈپ قارىداپ كەتكەن يوللاردا مەنزىلگە قاراپ يول ئالماقتا ئىدى. بۇ يوللاردا ماڭغان چاغلار بولسا، ئۇلارنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ ئېغىر ۋاقىتلار ھېسابلىناتتى. ئۇلارنىڭ چېھرىدىن تەبەسسۇم قاچقان ئىدى، ئاتنىڭ تۇياقلىرىدىن چىقىۋاتقان ھەربىر سادا ئۇلارنىڭ يۈرىكىگە قوغۇشۇن بولقا بىلەن ئۇرغاندەك تۇيۇلغان ئىدى. ۋەھالەنكى ئالدىدا كۆتۈپ تۇرغان مەنزىل شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ پارلاق ئىستىقبالى بولماستىن، بەلكى ۋاقىتسىز زاۋاللىققا يۈزلەنگەن بىر دۆلەتنىڭ تىراگېدىيەلىك قىسمىتى ئىدى. ئۇلار ئەنسىزچىلىك ئىچىگە پېتىپ، كۆڭۈلسىز كەيپىيات ئىچىدە يول يۈرگەن چاغلىرىدا، يوپۇرماقلارنىڭ تۈيۈقسىز شىلدىرلاپ قېلىشلىرىنى، شامالنىڭ يېنىككىنە غۇيۇلداشلىرى ئۇلارنى چۆچۈتۈۋېتەتتى ۋە يەنە ماڭلايلىرىدىن سوغۇق تەر تامچىلاپ ئېقىپ كېتەتتى. شۇ چاغلاردا مەسئۇت ئەپەندى بالاۋاقىلىرى بىلەن خوشلاشقان

ئاشۇ يېرىم كېچىنى ئەسكە ئالغان ئىدى. ئايالى سارا خانىمنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن يەتتە بالىنى تۇغۇپ،

بۇغدايلىقتىكى قارانچۇقتەك بولۇپ قالغان تەقى ـ تۇرقى كۆز ئالدىدا نامايان بولغان ئىدى. ئەنە شۇ ئۇلۇغ ئانا ھازىر تىەنجىندە ئوقۇۋاتقان ئەرتۇغرۇلدىن باشقا ئۇيغۇر، يىلدىرىم، تومرىس، گۈلتەكىن، قىۋىلجىم ۋە يالچىن قاتارلىق ئالتە ئۇششاق بالىغا ھەم ئانا ھەم ئاتا بولۇپ، ئۇلارنى بېقىپ قاتارغا قوشۇش ئۈچۈن يالغۇز بېشىغا پىداكارلىق كۆرسىتىۋاتاتتى. ئەينى چاغدا ئايالى ۋاقىتنى قولدىن بېرىپ قويماسلىق ئۈچۈن بىر تەرەپتىن يولدىشىنىڭ يولغا ئېلىۋېلىشى ئۈچۈن كېرەكلىك بولغان مۇھىم نەرسە ـ كېرەكلىرىنى تەييارلاپ تۇرۇپ:«خۇدايىم بىزنىڭ بېشىڭىزغا كەلگەن بۇ بالا ـ قازالارنى ئىككىنچى بىر بەندىسىگە كۆرسەتمىسۇن، نېمە دېگەن تۇگىمىگەن تارتقۇلۇق بۇ! كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرۇپتۇ، مۇشۇ بەختسىزلىكلىرىمىزنىڭ ئارقىسىغا تېخىمۇ دەھشەتلىك بىر بەختسىزلىك يوشۇرۇنغان بولۇشى مۇمكىن. بۇ بالادىن قۇتۇلۇشىمىز ئۈچۈن دەرھال بىر چارە تېپىشىمىز كېرەك. ئەگەر سىز بىزدىن ئايرىلىپ، بۇ يەردىن كېتىپ جېنىڭىز ئامان قالىدىغانلا بولسا، بىزنىڭ ھالىمىزنىڭ كارى چاغلىق. بىز بۇ بالالاردىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسىنى بىر ئامال قىلىپ تاپىمىز. مېنىڭ ئەنسىرەيدىغىنىم سىزنىڭ بىخەتەرلىكىڭىز، يولدا دىققەت قىلىڭ، يولىڭىز ئۇزۇن ھەم خەتەرلىك، ئۆزىڭىزنى ئاياڭ. بىزنى ھەر يەردە بولسىڭىز ھەرگىز ئۇنتۇماڭ. سىز بىزنى ئۇنۇتمىسىڭىزلا مەن بالىلارغا ئىگە بولۇپ ئۇلارنى قاتارغا قوشىمەن، ھازىر مۇھىم بولغىنى سىزنىڭ جېنىڭىزنىڭ ئامان قېلىشى. قېنى تېز بولۇڭ.....» مېھرىبان ئايالىنىڭ تىنچسىز، ئەندىشىلىك تەققى ـ تۇرقى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن كەتمەيۋاتاتتى. يەنە كېلىپ بىر ـ بىرىدىن ئوماق، بىر ـ بىرىدىن ئەقىللىك ئوغۇل ـ قىزلىرىنىڭ تۇن نىسپىدە دۇنيادىن بىخەۋەر پۇش ـ پۇش ئۇخلاۋاتقان چىرايى ئۇنىڭغا بىر جەھەتتىن تەسەللى بېرەتتى. قەدىمكىلەردە «ئەقىللىكنىڭ ئېتى ھارماس» دەيدىغان تەمسىل بار، ئەنە شۇ تەمسىلگە تەققاس كېلىدىغان ھارماس جەدە ئات ئۈستىدە كېتىۋېتىپ تۇگىمەس خىياللارنى قىلىپ، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىدىن ياش ئەگىشكە باشلىدى ـ دە، يەنە دەرھال غايىب بولدى. ئېھتىمال، ئۇلۇغ ئىگەم شۇ كۆز ياشلارنىڭ تۆكۈلۈشىنى خالىمىدى بولغاي، دەرۋەقە بۇنداق ياشلار ئىگەمنىڭ نەزىرىدە دۇنيادىكى ئەڭ قىممەتلىك گۆھەردىنمۇ ئەتىۋارلىق ئىكەنلىكىدە نە شۇبھە! تاغ ـ داۋانلار ئاتلاپ، ئات ئۈستىدە يول يۈرگەن مەسئۇت ئەپەندى بىلەن ئابدۇراخمان ئەپەندىنىڭ ھەر ئىككىلىسى ئورۇقلاپ، چىرايلىرى بۇرۇنقىدىن ئۆزگىرىپ كەتكەن ئىدى. ھەر ئىككىلىسىنىڭ چىرايلىرى تاتىرىپ، ھارغىنلىق يېتىپ، پەيتارى بولۇپ كەتكەن يۈزلىرىنىڭ قوۋۇزى ئولتۇرۇشقان ئىدى. ئۇلار نېمە بولسا بولسۇن، بۇ غۇربەت باسقان يوللاردىن تېزرەك قۇتۇلۇپ، مەنزىلدە قانداق قىسمەتلەرنىڭ ساقلاپ تۇرۇشىدىن قەتئىينەزەر ئىتتىكرەك يېڭىسارغا يېتىپ بېرىش ئۈچۈن تىرىشۋاتقان ئىدى. ئۇلار شۇ تەرىقىدە جىددىي يول يۈرۈپ، ئاقسۇدىن يولغا چىقىپ مارالبېشىغا كېلىپ، ئۆردەكلىك ئارقىلىق پەيزىۋاتقا كېلىپ، ئۇ يەردىن داۋاملىق ئىلگىرىلەپ يېڭىسارغا ئاخىرى يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئاكىسى زەيناۋىددىن تەۋەررۇك قالغان جەدە ئاتقان تاكى بايدىكى قورغانغا كەلگىچە ھېچبىر ۋاقىت قامچا تەگكۈزمىگەن ئىدى، ئەمما يېڭىسارغا كەلگىچە ئاتقا نەچچە قېتىم قامچا ئۇرۇپ سالدى. ئەسلىدە بۇ قامچا جەدە ئاتقا ئەمەس، ئۆزىنىڭ تەلەيسىز تەقدىرىگە، مىللەتنىڭ مۇشۇ بەختسىز قىسمىتىگە ئاچچىقلاپ رەھىمسىز پەلەككە ئۇرغان قامچا ئىدى. ئۇ قامچا خۇددى ئۆزىنىڭ لەختە ـ لەختە بولۇپ زەردابقا تولغان يۈرىكىنىڭ يارىسىغا تەگكەندەك، ھەممە ئەزايى چىملداپ ئاغرىپ كەتكەن ئىدى. ئۇ ئات ئۈستىدە مىڭبىر مۇشەققەتتە نەچچە ئونمىڭلىغان شېھىتلار بېرىپ قۇرغان بىر دۆلەتنىڭ بىردىنلا گۈمران بولۇش گىردابىغا بېرىپ قالغانلىقىنى ئويلاپ، ئاچچىقىنى ئۆزىنى يول بويى ئۈستىدە كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان پىداكار ئاتنى ئۇرۇپ چىقارماقچى بولغان ئىدى. ئەمما لېكىن ئاتقا ھەر بىر قامچا ئۇرغىنىدا ئۆزىنىڭ روھىنىڭ جىسمىدىن ئادا ـ جۇدا بولۇپ چىقىپ كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلىپ، ئازابنىڭ ئۈستىگە ئازاب قوشۇلۇپ، كۆڭلى تېخىمۇ پەرىشان بولۇپ كەتكەن ئىدى. دەرۋەقە، يېڭىسارغا كېلىپ، شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ ۋەزىيىتىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەندىن كېيىن، بۇ پەرىشانلىق تېخىمۇ كۈچىيىپ، يۈرەكلىرى پارە ـ

پاره بولۇپ كەتكەن ئىدى[2].

1934ـ يىلى فېۋرال ئايلىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ ما جۇڭيىڭنىڭ قوشۇنلىرى قەشقەر شەھىرىنى پۈتۈنلەي ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، بىر ئاي ئىچىدە پۈتۈن كۈچىنى توپلاپ، بارلىق ھەربىي يۇرۇشكە كېرەكلىك بولغان ئوق ـ دورا، يېمەك ـ ئىچمەك، ئات ـ ئۇلاغ قاتارلىق ھازىرلىقلارنى تەييار قىلغاندىن كېيىن، يېڭىسارغا قاراپ يۇرۇش قىلغان ئىدى. ئەنە شۇ چاغدا مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ئۆزى بىلەن بىرگە مۇز تاغنى ئاتلاپ يېڭىسارغا يېتىپ كەلگەن تاتار ئاغىنىسى ئابدۇراخمان ئەپەندى بولسا، مەسئۇت ئەپەندى بىلەن بىرگە يېڭىساردىن يەكەنگە چېكىنىشنى قەتئىي رەت قىلىپ، يېڭىساردا قالغان ئىدى. ئۇ پىدائىي ۋە ئەسكەرلەر بىلەن بىرگە شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قورغانى بولغان يېڭىسار سېپىلىنى قوغداش جېڭىگە قاتنىشىپ، مەردلىك بىلەن شېھىت بولغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى بولسا يېڭىساردىن يەكەنگە كېلىپ، شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى رەھبەرلىرىنىڭ تىرە ـ پېرەڭ بولۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەندىن كېيىن، بۇ ئىنقىلابتىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ، مىڭبىر مۇشەققەتتە ھىمالايا تاغلىرىنى ئاتلاپ ھىندىستانغا ھىجرەت قىلغان ئىدى. شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە ئىككى قولىنى بىر ـ بىرىگە كىرىشتۈرۈپ، پاراخوتنىڭ رېشاتكىسىغا يۆلۈنۈپ تۇرۇپ، بوينىنى سەل ئالدىغا سوزۇپ، دېڭىز شامالىرىغا يۈزىنى تۇتۇپ تۇرغان مەسئۇت ئەپەندى، پورتنىڭ ئېگىز قوپۇرۇلغان بېتون توسۇقلىرىغا تىنمىسىز كېلىپ ئۇرۇلۇپ كۆپۈككە ئايلىنىپ يەنە دېڭىز سۈيىگە قېتىلىپ كېتىۋاتقان دېڭىز دولقۇنلىرىغا قاراپ خىيال سۈرمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئاشۇ دېڭىز دولقۇنلىرىدەك كۆرۈنۈۋاتقان يېڭىساردىكى ئەسكەرلەر، پىدائىيلار، سوپى ـ ئىشانلار ۋە يېزا ـ يېزىلاردىن كېلىپ ئارقا سەپ خىزمەتلىرىگە يارداملاشقان بولۇۋاتقان دېھقانلارنىڭ ھەممىسى بىرمۇبىر تىزىلىپ ئۆتمەكتە ئىدى. ئۆزى بىلەن بىرگە يېڭىسار پىدائىيلىرىغا ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە بېرىۋاتقان ئابدۇراخمان ئەپەندىنىڭ كېلىشكەن قەددى ـ قامىتى، قويۇق سارغۇچ چاچلىرى، توم قاشلىرى، تىنىق كۆزلىرى، كىشىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىپ تۇرىدىغان ئاپتاپتا كۆيۈپ قاريداپ كەتكەن نۇرلۇق ئەتىسىز سوقىچاق يۈزى، قاڭشارلىق ئىلمەك بۇرۇنى، نېپىز لەۋلىرى ئارىسىدىكى رەتلىك چىشلىرى قاتارلىق بىر پۈتۈن سىياقى دېڭىزنىڭ ئەينەكتەك يۈزىدە ئەكس ئەتكەندەك بولدى. ئۇ، ئېچىنىش ۋە ناشۇدلۇق ئىچىدە گويا دېڭىزنىڭ چوڭقۇر تەكتىنى كۆرمەكچى بولغاندەك تۆۋەنگە ئېگىلىپ ئۇزاققىچە تىكىلىپ تۇردى. ئاغىنىسى ئابدۇراخمان ئەپەندىنىڭ جەسۇر سىياسى بۇ ھاياتنىڭ مەڭگۈلۈك خاتىرىسى سۈپىتىدە، قەلبىنىڭ چوڭقۇر يېرىدىن ئورۇن ئالغان ئىدى. دوستلۇق ھەم بەخت، ھەم مۇھەببەت بىلەن قېرىنداش، ئۇ سېپىنىڭ سولغۇن كۆڭلۈڭگە مەلھەم، يۈرەكنى قاپلىغان دەرد ـ ئەلەمنىڭ قارا

---

[2] بۇ رومانىنىڭ يازغۇچىسى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، يېڭىساردىكى جەڭلەرنىڭ تەپسىلاتىنى ھەسرەت نالىسى ئىچىدە پاراخوت ئۈستىدە تۇرۇپ، دېڭىز شامىلىغا كۆكسىنى تۇتۇپ، ئويغا پاتقان مەسئۇت ئەپەندىنىڭ يادىغا سېلىپ، ئۇنىڭ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىدىن ھەزىتى ئادەم بىلەن ھەۋۋا ئانىدىن مىراس بولۇپ قالغان مۇسىبەتلىك كۆز ياشلارنى دېڭىزغا تۆككۈزگۈم كەلمىدى ۋە ئۆزۈمنىڭ ئېغىر بىر كېسەلنىڭ ئاغرىق ئازابىنى تارتقانىدەك، روھى ھالەتنى يەنە بىر قېتىم بېشىمدىن ئۆتكۈزۈشنى ئارتۇقچە دەپ قارىدىم. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە يېڭىساردىكى جەڭلەرنىڭ پۈتۈن جەريانىنى يېتىن ـ يېڭىنسىغىچە ئۆزۈمنىڭ «يول» نامىلىق تارىخىي رومانىمدا ئەستايىدىل بايان قىلغانلىقىم ئۈچۈن شۇنداق بولۇشنى مۇناسىپ كۆردۇم. ئەگەر سىز بىر ئوقۇرمەن بولۇش سۈپىتىڭىز بىلەن يېڭىساردىكى ئىشلارنىڭ پۈتۈن ۋەجى بىلەن تېگى ـ تەكتىنى بىلمەكچى بولسىڭىز كەمىنەنىڭ «يول» نامىلىق تارىخىي رومانىنى ئوقۇغايسىز! پەقەت مەن بۇ رومانىدا مەسئۇت ئەپەندى بىلەن بىرگە تاغ ئاتلاپ يېڭىسارغا كەلگەن ئابدۇراخمان ئەپەندىنىڭ يېڭىساردىكى باھادىرلىقىدىن ئازراق ئۇچۇر بېرىپ ئۆتۈپ كېتىشنى ئۆزۈمنىڭ بۇرچى دەپ ھېس قىلغانلىقىم ئۈچۈن، بەربىر يەنە مەسئۇت ئەپەندىنى ھىجران ئازابىدا قان قۇسقان كاككۇكتەك ئىزتىراپ چەكتۈرۈشكە مەجبۇر بولدۇم. ـ ئاپتور.

بۇلۇتلىرىنى سۈرۈپ چىقارغۇچى سەلكىن شامال. دوستلۇق لەززىتى سېنى ھاياتنى، ئىنسانىنى، ئۆزۈڭنى قەدىرلەشكە ۋە ياشاۋاتقان دۇنيانى سۆيۈشكە، ئەتىۋارلاشقا رىغبەتلەندۈرىدىغان يىراق قىرغاقتىكى ئالتۇن قوزۇق. دەرۋەقە، ئابدۇراخمان ئەپەندى شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ مۇھىم رەھبەرلىرى قاتارىدا يەكەنگە چېكىنىپ، جېنىنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ ئورنىغا سېپىلنى قوغداش جېڭىگە قاتنىشىپ، مۇھەممەد ئىمىن بۇغرانىڭ ئىككى ئىنىسى شاھ مەنسۇر ۋە ئەمىر ساھىب قاتارلىق قوماندانلار بىلەن بىللە شېھىت بولۇشنى ئەۋزەل كۆرگەن ئىدى. كىم شەرەپلىك ئۆلۈمنى ئىختىيار قىلغان بولسا، شۇ ھاياتنىڭ قەدرىگە ھەققى مەندە يەتكەن بولىدۇ. مۇتلەق بۇ ئۆلۈم ۋەتەننىڭ ھۆرلۈكى، ئازادلىقى ئۈچۈن ئىختىيار قىلىنغان ئۆلۈم بولغانلىقى ئۈچۈن، ھەر ئىككى دۇنيادا شەرەپلىكتۇر. بۇنداق بىر ئۆلۈمگە مۇيەسسەر بولغان كىشىنىڭ ھاياتىنى ھەققەتەن قەدىرلەشكە، خاتىرىلەشكە، ئۇلگە قىلىشقا، داستان يېزىشقا ئەرزىيدۇ. ئادەتتە ئارتۇقچە جان قايغۇسىدا بولۇش، ھەر كىمنىڭ دادىللىق ۋە قەيسەرلىك تەلەپ قىلىدىغان ئىشلارنى قىلىشىغا توسالغۇ بولىدۇ. دەرۋەقە، جېنىنى قولىغا ئېلىپ قويغان ئادەم باشقا ئادەملەرنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان قەھرىمانلىقلارنى ھېچ ئويلاپ ئولتۇرماي قىلالايدۇ. كىم ۋەتەن ئۈچۈن جان تەسەددۇق قىلىشقا بەل باغلىسا، ئۇ ئۆزىنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتىنىڭ ئۇلغىيىپ، نەزەر دائىرىسىنىڭ كېڭىيىپ، كۆڭلىنىڭ يورۇپ، بارلىق گۈناھلىرى ئۈستىدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلىدۇ.

پاراخوت ئەڭ ئاخىرىقى گۈدۈكنى بېرىپ، بومباي پورتىدىن ئاستا ـ ئاستا قوزغالدى، پاراخوتنىڭ يوغان تۈرخۈنىدىن تولغىنىپ چىقىۋاتقان ئىس ـ تۈتەك ئاستا ـ ئاستا كۆك ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، پورتنىڭ ئۈستىدە بىر دەم لەيلەپ يۈرگەندىن كېيىن تامامەن تارقىلىپ كەتتى. پاراخوتنىڭ ئارقىسىدىن ۋە يان تەرىپىدىن كۆتۈرۈلگەن دېڭىز دولقۇنلىرى ئۈستىدىكى ئاپاق كۆپۈكلەر كېتىۋاتقان پاراخوتنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ، يەنە غايىب بولۇپ كېتىپ باراتتى، پاراخوت ئالدىدا سوزۇلۇپ ياتقان پايانسىز دېڭىز بوشلۇقىغا ئىچكىرىلەپ كىرگەنسېرى، ھاۋا بوشلۇقىدىكى دېڭىز چايكىلارمۇ بارا ـ بارا شالاڭلاپ ئاخىرى ئاۋازلىرىمۇ تىنچلاندى . پەقەت پاراخوتنىڭ ئاستىدىن چىقىۋاتقان دېڭىز سۈيىنىڭ بۇزغۇنلىرىنىڭ شارقىرىغان ئاۋازى بولسا، دېڭىزنىڭ سەلكىن شامىلىنىڭ گۈرۈلدىگەن ئاۋازى بىلەن قوشۇلۇپ مەسئۇت ئەپەندىنىڭ قۇلىقىغا سوقۇلماقتا ئىدى. پاراخوتنىڭ ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن دولقۇنلار ئاستا ـ ئاستا ئەترابقا يېيىلىپ تىنمىسىز ئۇششاق دولقۇنلارغا ئايلىنىپ، قۇياشنىڭ نۇرى بىلەن قوشۇلغاندىن كېيىن، گويا كىشىنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرىدىغان مەرۋايىتلارغا ئايلىنىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنمەكتە ئىدى. ئەنە شۇ ئۇزلۇكسىز كۆتۈرۈلۈۋاتقان دولقۇنلار بولسا پايانسىز يايلاقتا بولۇق ئۆسكەن ئوت ـ چۆپلەرنىڭ تاغ شامىلىدا لەرزان لىڭشىشلىرىنى ئەسكە سالاتتى. مەسئۇت ئەپەندى چەكسىز دېڭىزغا قاراپ، بىر تەرەپتىن ھەقىقىي ئەركىنلىكنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ ھېس قىلغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۆزىنى مۇشۇ دېڭىزدىكى تەنھا بېلىقتەك چاغلاپ، غېرىبسىنىپ قالغان ئىدى. دەرۋەقە، كىشىگە دېڭىز ـ ئوكيان قۇرۇقلۇققا قارىغاندا تېخىمۇ يۈكسەك ئەركىنلىكنى ھېس قىلدۇرىدۇ. دېڭىزنىڭ ئۈستىدە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ئىمارەتلەر يوق، ئەتراپىنى قورشاپ تۇرغان تاغ تىزمىلىرى يوق، ئاستى ۋە ئۈستى ئوخشاشلا كۆپكۆك بىپايان بوشلۇق. شۇ ۋەجىدىن دېڭىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغان ھەركىم ئۆزىنى شۇنچىلىك ئەركىن ھېس قىلىدۇ، ئۈستىدە كۆك ئاسمان، ئاستىدا كۆك دېڭىزدىن باشقا نەرسە بولمىغاچقا، ھەركىم ئوشۇقچە روھى بىسىملاردىن ۋاقتىنچە خالى بولىدۇ. ئەمما مەسئۇت ئەپەندىنىڭ چېھرىدە ئەنە شۇنداق روھى كەيپىياتنىڭ ئالامەتلىرى كۆرۈلمەيتتى. پاراخوت قۇرۇقلۇقتىن يىراقلىشىپ دېڭىزنىڭ ئىچىگە قاراپ ئىلگىرىلىگەنسېرى ئۆزىنىڭ ۋەتىنىدىن ۋە ئائىلىسىدىن شۇنچە يىراقلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئۈستىدىكى يۈك بارغانسېرى

ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتقاندەك بىلىندى. شاڭخەيگە بېرىش ئۈچۈن چۈشكەن بۇ پاراخوت ئۇنىڭ نەزىرىدە «كۈلپەت دېڭىزىدىن ئۆتكۈچى شەپقەت كېمىسى» ئەمەس، بەلكى يۇنان ئەپسانىلىرىدىكى تەڭداشسىز باتۇر قەھرىمان ئانتانىڭ پۈتىنى زېمىندىن ئايرىۋەتكەن گراكىلىستەك تۇيۇلۇپ كېتىۋاتقان ئىدى. ئۇ، ئۆزىنى گويا ئانتاغا ئوخشىتىپمۇ قالغان ئىدى. ئانتا تەڭداشسىز قەھرىمان بولسىمۇ، ھالبۇكى ئۇنىڭ بىر ئاجىزلىقى بار ئىدى. ئۇ بولسىمۇ ئۆزى تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان يۇرتىنىڭ ئانا زېمىندىن پۈتىنى ئۈزگەن ھامان، ئۇنىڭدىكى جىمى كۈچ ـ قۇدرەت بىردىنلا غايىب بولۇپ كېتەتتى. مانا بۇ ئاجىزلىقنى ئۆزىنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى گراكىلىس بىلىپ قېلىپ، بىر قېتىملىق جەڭدە ئۇنى بەلدىن ئېلىپلا ئايىقىنى يەردىن ئۈزۈۋۈالغان. بۇنىڭ بىلەن ئانتانىڭ پۈتىنى زېمىنغا تەگكۈزمەي، بوشلۇقتا كۆتۈرۈپ تۇرۇپ بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. دېمەك مەسىئۇت ئەپەندى شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە ئۆز ئانا يۇرتىدىن بارغانسېرى يىراقلىشىپ، ئىچكى قۇرۇقلۇقتىن پۈتىنى ئۈزۈپ، دېڭىزغا يېقىن رايونلارغا بېرىپ، مىللەتنىڭ تەقدىرى ئۈچۈن سىياسىي كۈرەش قىلماقچى بولۇپ، يولغا چىققان ئىدى. ئەپسۇس ئانتانىڭ ھېكايىسىنى ئەسلىگىنىدە تەشۋىشتىن خالىي بولالمايۋاتاتتى. نېمىلا دېگەن بىلەن مەسىئۇت ئەپەندى ئۈچۈن بۇنىڭدىن باشقا بىر تاللاشمۇ قالمىغان ئىدى. ۋەتەندىكى قوراللىق ئىنقىلابلارنىڭ تىراگېدىيەلىك ئاقىۋىتىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئىدى، نۇرغۇن بەدەل تۆلەندى، نۇرغۇن قان ئاقتى، نۇرغۇن باھادىر ئەزىمەتلەر شېھىت بولدى. ئەمما لېكىن ھېچبىر نەتىجە قولغا كەلمىدى. مەسىئۇت ئەپەندى ئەمدى ئىككى چوڭ دۆلەتنىڭ ئارىسىدا قىسىلىپ قالغان شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى قوراللىق ئىنقىلاب قىلىش ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى تىنچلىق يولى ئارقىلىق ئالىي مۇختارىيەتكە بولسىمۇ ئېرىشىتۈرۈش ئۈچۈن بۇ سەپەرگە ئاتلانغان ئىدى. ئۇ ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە ئۈمىد ئىزدەشكە تىرىشۋاتقان، مىللەت ۋە ۋەتەننىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن يېڭى بىر چىقىش يولى تېپىشقا ئاتلانغان يولۇچى ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىرلىشىپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىنقىلابلىرىنى قانلىق باستۇرغان شېك شىسەينىڭ ئۈستىدىن نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە ئەرز سۇنۇش ئارقىلىق سوۋېت كوممۇنىستلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى تەسىرىنى ئاجىزلاشتۇرۇش بىلەن بىرگە، سىياسىي ۋە ئىدېئولوگىيەلىك كۈرەش قىلىش ئارقىلىق دەسلەپكى قەدەمدە ۋەتەننىڭ ئالىي مۇختارىيەت ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش يولىنى تاللىغان ئىدى. بۇ يولدا ئۇنىڭ ئۈمىدى زور ئىدى. چۈنكى دۈشمىنى شېك شىسەي بولسۇن، ياكى سوۋېت ئىتتىپاقى بولسۇن ھازىر جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتىگىمۇ دۈشمەن ئىدى. «دۈشمىنىمنىڭ دۈشمىنى، مېنىڭ دوستۇم» دېگەن ھېكمەت بويىچە، نەنجىڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئىتتىپاق تۈزەشنى ۋاقتىنچە مەنتىقكە ئۇيغۇن دەپ قارىغان ئىدى. ئۇ شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنىڭ پەقەت قورال كۈچى بىلەنلا ھەل بولىدىغان بىر مەسىلە ئەمەسلىكىنى، ئۆزى شاھىت بولغان ئىنقىلابلاردا شېھىت بولغان ئون مىڭلىغان ياش يىگىتلەرنىڭ ئاققان قانلىرىنىڭ نەتىجىسىز قالغانلىقى ئارقىلىق تونۇپ يەتكەن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، نۆۋەتتىكى ئەڭ ئاقىلانە يول، «شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنى سىياسىي يول بىلەن ھەل قىلىش» دېگەن قاراشقا كەلگەن ئىدى. مانا بۇ ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى تاللىشى ۋە ئۈمىدى ئىدى.

ھاياتنىڭ ئۆزى بىر تاللاشتىن ئىبارەت بولۇپ، ھەرۋاقىت بىر تاللاش يولى مەۋجۇت. ئاساسى مەسىلە قانداق يولنى تالاشتا. ئىگەكىم ھاياتقا ئۈمىدكە تولغان كۆز بىلەن قاراپ، يېڭى بىر يولنى تاللىسا، ھاياتمۇ تەسىرلەندۈرىدىغان مۆجىزىلەرنى يول ئۈستىگە چىقىرىدۇ. مۇبادا بۇ ھايات مۆجىزىلەرنى كۆرسەتمىسە، ئەڭ بولمىغاندا باسقان يوللاردا كەلگۈسى ئەۋلادلار ئۈچۈن يول كۆرسەتكۈچى تەجرىبە ـ ساۋاقلارنىڭ ئىزلىرى قالغان بولىدۇ. ئەلەددەۋام يۈرەكتە ئۈمىد يۈلتۈزى چاقناپ تۇرىدىغانلا بولسا، مەنزىلگە ئاپىرىدىغان يولنى ھامان كەشىپ قىلغىنى بولىدۇ. شۇ ۋەجىدىن ئىنسان روھىنى

تىرىلدۇرىدىغان يەنىلا ئۈمىد. مەگەر كىشىي بۇ دۇنياىدىكى كۆڭۈلسىزلىكلەردىن، جاپالاردىن، ئەلەملەردىن ۋە قۇللۇقتىن، ئاسارەتتىن ھېچ قۇتۇلالمايدىغاندەك بىر تۈيغۇغا ئەسىر بولۇپ، ھەربىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان چاغدا، بۇ ھاياتقا قاقشاپ، ئەمەلىي ھەرىكەتكە ئۆتمىسە، رىئاللىققا ئەقىل كۆزى بىلەن باقمىسا، ھاياتىدىكى ئەڭ چوڭ خاتالىقنى سادىر قىلغان بولىدۇ .مەسىئۇت ئەپەندى بولسا، كۆڭلىگە گۈزەل ئارزۇ ـ ئارمانلارنى پۈكۈپ، ئۈمىدىنى يۈكسەك تۇتۇشقا غەيرەت كۆرسەتمەكتە ئىدى. ئۇ ئىچىدە:«چوقۇم بىر كۈنى ئۆز تەقدىرىمزنى ئۆزگەرتىدىغان مۆجىزە يۈز بىرىدۇ. بۇنىڭدەك مۆجىزىلەرنىڭ يۈز بېرىشىگە چوقۇم چىن دىلىمىز بىلەن ئىشىنىشىمىز كېرەك. بۇ ھەرگىز تاسادىپىيلىق بولماستىن، ئەسلىدە يىتتۇرۇپ قويغان نەرسىلىرىمىزنىڭ قايتا قولىمىزغا كېلىشىدۇر. ھەرقانچە بولسىمۇ پېشانىمىزگە پۈتۈلگەن بۇ قۇللۇق مەڭگۈلۈك ئەمەستۇر!» دەپ ئويلىغان ئىدى. دەرۋەقە، مەسىئۇت ئەپەندى ئويلىغاندەك بۇ ھايات ئىنسانىنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرى، ئۈمىدلىرى بىلەن زىننەتلەنگەن. ئۇلۇغ ئاللاھ ھەركىمنىڭ ھايات يولىغا چەك قويمىغۇچە ئىنسانىنىڭ بارلىق ئەقىل ـ پاراسىتى سەۋر بىلەن ئۈمىد يولىنى بويلاپ نىشانغا قاراپ يول ئالغان بولىدۇ!

مەسىئۇت ئەپەندى كۆزىنى دېڭىز يۈزىدىن ئۈزۈپ ئېلىپ، يوقىرىغا تىكتى، بۇلۇتسىز كۆك ئاسمان بەئەينى دېڭىز يۈزىدەك سۈزۈك ئىدى. بۇ قېتىم ئۇنىڭ چىرايىدىكى غەم بۇلۇتلىرى تاراپ، كۆڭلىدىكى كىرلەر يۇيۇلۇپ كەتكەن ئىدى. پەلەكتە پارقىراپ تۇرغان قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرىدا جىلۋىنىپ تۇرغان يۈزى گويا شېخىدا مەي باغلاپ پىشقان تېكەس تاغلىرىدىكى بۆلجۇرگەندەك پارقىراپ تۇراتتى. تاغدىكى بۆلجۇرگەنلەر ھەرگىز ئالدىراپ مېۋە بەرمەيدۇ، بەلكى تەدرىجىي ھالدا ۋايىغا يېتىدۇ. ئاۋۋال يېشىل ئاندىن تاشقى كۆرۈنۈشىدە ئاستا ـ ئاستا ئۆزگىرىش بولۇپ ساپىقى تۇتىدۇ؛ ئۇنىڭدىن كېيىن چېچەكلەيدۇ ۋە يۇمران تاللىرىدا ئۆزلىرىنى تاماشا قىلدۇرۇش ئۈچۈن بىر مەزگىل تۇرغاندىن كېيىن ئالدىرىماي تۆكۈلۈشكە باشلايدۇ، ئاخىرى ئاستا ـ ئاستا يالپۇز رەڭلىك بۆلجۇرگەن يېتىشىشكە باشلايدۇ. بۇ چاغدا شاخلىرىدىكى ياپراقلار زەيتۇن مېيىدا مايلاپ قويغاندەك پارقىراپ، سىلىقلىشىپ كېتىدۇ. مەسىئۇت ئەپەندىمۇ ئىنقىلاب يولىدا ئەنە شۇ تاغ بۆلجۇرگەنلىرىدەك ئاستا ـ ئاستا پىشۋاتقان ئىدى. ئۇنىڭ كاللىسىدىكى يۇنان ئەپسانىسىدىكى ئانتانىڭ ئوبرازى بارا ـ بارا خۇنۇكلەشتى، ئۇلۇغۋار مەقسەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن ۋاز كەچمەسلىككە ئانت ئىچتى ۋە بۇ مەقسەتلەرگە يېتىش ئۈچۈن دەس تۇرىدىغان يېڭى بىر زېمىن كۆز ئالدىدا روشەن رەۋىشتە نامايان بولۇشقا باشلىغان ئىدى.

دېڭىزلار بۇزغۇندىن يۈزىگە تور تارتىپ،
ۋەزمىن قىيالارنى يۈيار دەممۇ دەم.
قىيا، دېڭىزلارنى يەلكىگە ئارتىپ،
ئېلىپ بارماقتىدۇر قۇدرەتلىك ئالەم.

«فاۋست» دىن.

بۇۋەتەن

مەن كىم؟ بۇۋەتەن، غەملىك سايىمەن،
دىۋانە كۆڭلۈمدە ئارام يوق هامان.
مەن گويا كۆز يەتمەس يۇكسەك قىيادىن،
ئۆزىنى تۆۋەنگە تاشلىغان قىيان.

«فاۋست» دىن

مەسىئۇت ئەپەندى 1935ـ يىلى 8ـ يانۋاردا ساق ـ سالامەت نەنجىڭغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئەمدى ئۇ، جۇڭخۇا مىنگو هۆكۈمىتىنىڭ ئاستانە شەهىرى بولغان نەنجىڭدا تۇرۇپ، دىيالوگ ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنى جۇڭخۇا مىنگو هۆكۈمىتىگە ئاڭلىتىش ۋە ئۆز خەلقىنىڭ كىملىكىنى هەمدە شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئەزەلدىن تۈركلەر ياشاپ كەلگەن زېمىن ئىكەنلىكىنى خىتاي خەلقىگە تونۇتۇش، بۇ ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ سىياسىينى ئورنىنى تىكلەش ۋە مۇستەهكەملەش ۋە ئەڭ ئاخىردا شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مۇستەقىللىقىنى تىنچ يول بىلەن قولغا كەلتۈرۈشنى مەقسەت قىلغان ئىدى.
نەنجىڭ شەهىرى تارىختىن بۇيان خىتاي مەدەنىيىتىنىڭ مەركىزى بولۇپ كەلگەن گۈزەل بىر شەهەر بولۇپ، چاڭ جياڭ دەرياسىنىڭ ۋادىسىگە جايلاشقان بولغاچقا، ئەزەلدىن تارتىپ خىتاي ئىقتىسادىنىڭ ئاساسىي تۈگۈنى هېسابلىنىپ كەلگەن ۋە تارىختا ئۆتكەن نۇرغۇن سۇلالىلەرنىڭ ئاستاناسى قىلىنغان. يەنە كېلىپ نەنجىڭ شەهىرىنىڭ مەنزىرىسى ناهايىتىمۇ گۈزەل بولۇپ، چاڭ جياڭ دەرياسىنىڭ ۋادىلىرىدىكى گۈزەل مەنزىرىلەردىن باشقا، شەهەر مەركىزىدىلا شۇئانۋۇ كۆلى، موچۇ كۆلى قاتارلىق كۆللەر بار. ياز ئايلىرىدا ساياهەتچىلەر نېلۇپەردىن لىباس كىيگەن موچۇ كۆلى بويىدىكى ئەگىم ـ ئەگىم تاش ياتقۇزۇلغان كۆتۈرمە يوللاردا مېڭىپ يۈرۈپ، كۆلنىڭ ئاجايىپ مەنزىرىسى تاماشا قىلىدۇ. ئىگەكىم، كۆلنىڭ ئۈستىدە ئېچىلغان رەڭگارەڭ نېلۇپەر گۈللەرنىڭ گويا كى قاتمۇقات راۋاقلاردەك بىر ـ بىرىگە مىنگىشىپ بەس ـ بەستە ئېچىلىپ، شاخلاپ كەتكەنلىكىنى تاماشا قىلغان كىشى، ئۇلارنىڭ سۈپىسۈزۈك سۇ يۈزىدە قانداق ئۆسكەنلىكىگە تاڭ قېلىپ، «هوشىرە!» دېيىشمەي قالمايدۇ. كۆل يۈزىدە رەڭدار يىپلار بىلەن گۈل چىقىرىپ توقۇلغان خوتەن زىلچا گىلىمىدەك يېيىلىپ ياتقان نېلۇپەر گۈللىرىنىڭ ئېچىلغان رەڭدار بەرگىلىرىنىڭ پەيزىنى سۈرگەن هەركىم، تەبىئەتنىڭ بۇ ئاجايىپ مۆجىزىلىرىگە ئاپىرىن ئوقۇپ، شىكەستىلەنگەن كۆڭلى تىنىپ، شادلىقى ئىچى ـ ئىچىگە پاتماي قالىدۇ. بولۇپمۇ كۆل يۈزىدىكى بىر ـ بىرىگە يېپىشىپ، بىر ـ بىرى بىلەن رەڭ تالىشىپ ئېچىلغان نېلۇپەر گۈللىرىنىڭ دىماقنى يارغۇدەك خۇشبۇي هىدىنى ئادەتتىكى گۈل ـ چېچەكلەرنىڭ پۇرىقىغا تەڭلەشتۈرگىلى ئەسلا بولمايدۇ. دىلغا ئارام ۋە جانغا هۇزۇر بېغىشلايدىغان ئەنە شۇ خۇشبۇي ئەنبەر پۇراقلار، گۈل سەيلىسى قىلىپ يۈرگەن كىشىلەرنى مەستخۇش قىلماي قالمايدۇ. كۆز ئالدىدا هۇپپىدە ئېچىلىپ كەتكەن ئاجايىپ نېلۇپەر گۈللەرنى ئۈزۈپ، تاماشا قىلىۋاتقان قېيىق ئۈستىدىكى تاماشىبىنلار، شوخ بېلىقلارنىڭ سۇ يۈزىگە زۇرتۇلداپ چىقىپ، كۆل يۈزىگە توزۇپ چۈشكەن گۈل بەرگىلىرىنى كاپ ـ كاپ قىلىپ يېگەنلىرىنى كۆرۈپ «نېمە دېگەن پەيزى جاي بۇ، نېمە دېگەن ئاجايىپ تاماشا ـ هە!» دەپ ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپ كۈلۈشىدۇ. ئاخىرى ئۇلار شامالدا يەلپۈنۈپ تۇرغان يېشىل شايى بەلباغدەك لەرزان لەپەڭشىپ تۇرغان نېلۇپەر گۈللىرىنىڭ يايراقلىرى بىلەن خوشلىشىشقا قىيالماي، بۇنداق

نازاپەتنىڭ قەدرىگە يېتىپ ئاستا كېتىپ قېلىشىدۇ.
نەنجىڭ شەھەر مەركىزىدىن 20 كىلومېتىر يىراقلىققا جايلاشقان ھەيۋەتلىك شىشىياشەن تاغلىرى شەھەرنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىنى ئوراپ تۇرىدۇ. مۇبادا سىز ياز ئايلىرىدا بۇ تاغقا كېلىدىغان بولسىڭىز، تاغنىڭ باغرىدا ۋە پۇكانلىرىدا ئۈنۈپ چىققان خىلمۇخىل دەرەخلەرنىڭ رەڭگارەڭ ياپراقلىرى تاغنى ئاجايىپ گۈزەللەشتۈرۈۋەتكەنلىكىنى كۆرۈپ داڭ قېتىپ قالىسىز. ئەگەر سىز شۇ دەملەردە تاغنىڭ چوققىسىغا نەزەر تاشلايدىغان بولسىڭىز، كۆزىڭىزگە بەئەينى ۋىلىلداپ تۇرغان يوغان بىر پارچە چوغدەكلا كۆرۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئابايىقى ھەيرانلىقىڭىز ھەسسىلەپ ئېشىپ، بەجايىكى كېچىك بالىلاردەك تاغنىڭ ئۈستىگە چاققانراق چىقىشقا ئالدىراپ، تاغ چوققىسىغىچە سوزۇلغان تاش پەلەمپەيلەرنى ئىختىيارسىز دەسسەپ يوقىرىغا قاراپ ياماشماي قالمايسىز. تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىش جەريانىدا قىيا تاشلارغا ئويۇلغان تەكچىلەرنىڭ ئىچىدىكى قۇرام تاشلاردىن نەقىشلەپ نەپىس ياسالغان ھەرخىل، ھەر تۈرلۈك يۈزلىگەن بۇتلارنى كۆرۈپ، تاماشا قىلىپ ماڭىسىز، ئۇلارنىڭ ھەربىرىنىڭ تەق ـ تۇرقىدىكى ئىندىۋىدۇئاللىقلارنى كۆرۈپ، ھۇنەر ـ سەنئەتكە ماھىر ئۇستىلارغا ھەيرانلىقىڭىز ئېشىپلا قالماي، ئۇلارنىڭ ئىشچانلىقىغا ۋە ئىرادىسىگە ئاپىرىن ئوقۇماي تۇرالمايسىز. بىر چەتتىن شۇنچە ئېگىز تاغنىڭ ئۈستىدە نەپىسلىكتە ۋايىغا يەتكەن بۇنداق سەنئەت ئەسەرلەرنى كۆرۈپ، ئەقلىڭىز يەتمەي «ھەيھات بۇ ھۇنەرلەر شۇنچە كامالەتكە يەتكەن ـ ھە!» دېسىڭىز، يەنە بىر چەتتىن ئاشۇ بۇتلار ئىچىدىكى تەرى شۇنچىلىك قورقۇنچلۇق ئوبرازلارنى كۆرۈپ يۈرىكىڭىز بىردىنلا «جىغىدە» قىلىپ قالىدۇ ـ دە، تاغدىن پەسكە چۈشۈشكە ئالدىرايسىز. ئىشقىلىپ مەيلى تاغنىڭ باغرى بولسۇن، مەيلى تاغقا چىقىدىغان تاش پەلەمپەيلىك يوللاردىكى مەنزىرە بولسۇن، مەيلى تاغنىڭ ئارىسىغا سېلىنغان بۇتخانىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان يوغان داڭقانلار ۋە ئۇلاردا كۆيۈۋاتقان كۈجىلەردىن تارىلىۋاتقان پىياز گۈلدەك پۇراقلار بولسۇن، مەيلى بۇتخانا ئىچىدىكى بىر ـ بىرى بىلەن نۇر تالىشىۋاتقان شام ـ چىراغلار ئارىسىدا ئولتۇرۇپ ئىستىقامەت قىلىۋاتقان تەركىدۇنيا راھىبلىرى بولسۇن، بۇ شەھەرگە يېڭى كەلگەن ھەركىمنىڭ نەزەر ـ گۈزىرىگە ئاجايىپ چېلىقىپ، ھەيرانلىقىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرىدۇ.نەنجىڭ شەھىرىنىڭ ھاۋاسى نەم، ھۆل ـ يىغىن مىقدارى يۇقىرى بولغاچقا دائىما ھەممە ئەتراپى يېشىللىققا، گۈل ـ چېچەككە پۈركىنىپ تۇرىدۇ. ئەنە شۇ مۇختەشەم تەبىئىي مەنزىللىرى بىلەن، ھەمىشە مەڭگۈلۈك باھاردىن دېرەك بېرىپ تۇرىدۇ. دەل مۇشۇ ۋەجىدىن بىزنىڭ نەنجىڭ شەھەررىنىڭ ئاسايىشلىق ۋە بایاشاتلىق گۈزەل مەنزىرىسىنى تەسۋىرلەپ تۈگىتىشىمىز مۇمكىن ئەمەس. ئەمما، ئۇشبۇ شەھەرنىڭ نۆۋەتتىكى سىياسىي ھاۋاسى بولسا، تەبىئىي ھاۋاسى ۋە مەنزىرىسىگە باققاندا ئۇنچىلىك گۈزەل ئەمەس. بولۇپمۇ ھازىر يايون بىلەن نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئوتتۇرىسىدا سۈركىلىش كۈچىيىۋاتقان ۋە نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ كومۇنىستلارنى تۈپ يىلتىزىدىن بىراقلا قۇرۇتۇپ تاشلاش ئۈچۈن تونۇي قورشاپ يوقىتىش ئۇرۇشىنى باشلىغان چاغ بولغاچقا، ئومۇمىي ۋەزىيەت بارغانسېرى جىددىيلىشىپ كەتكەن ئىدى. مانا مۇشۇ دەملەردە، بۇ ماكانغا غايەت زور ئۈمىد ـ ئارزۇلىرىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن مەسىئۇت ئەپەندىنى، نەچچە ۋاقىتتىن بۇيان يالغۇزچىلىقنىڭ دەردىنى تارتىپ بۇۋەتەن بولۇپ يۈرگەن ئىيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن ئەپەندى (بۇندىن كېيىن قىسقارتىپلا ئىيسا ئەپەندى دەپلا ئاتايمىز) خۇددى گۆھەر تېپىۋالغاندەك ناھايىتى ھاياجان ئىچىدە كۈتۈۋالغان ئىدى.
ئىككى ئەپەندى كۆرۈشكەندىن كېيىن، ھېچ ۋاقىتتىن قولدىن بەرمەي بىر قاتار پىلانلار تۈزۈپ چىقتى ۋە بۇندىن كېيىن قىلىدىغان پائالىيەتلىرى ئۈستىدە تەپسىلىي مۇزاكىرىلەشتى . بۇ ئارىلىقتا مەسىئۇت ئەپەندى تىەنجىن شەھىرىگە بېرىپ ئوغلى ۋە جىيەنلىرىنى يوقلاپ كەلگەنمۇ بولدى .تىەنجىندە تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان جىيەنى ئابدۇلئەزىز قاتارلىق شەرقىي تۈركىستانلىق قېرىنداشلىرىنىڭ ھال ـ ئەھۋالى ئۆزى ئويلىغاندەك ئۇنچىلىك ياخشى ئەمەس ئىدى. بۇلار شەرقىي تۈركىستاندىن يۈڭ،

تېره، پاختا قاتارلىق توقۇمچىلىق سانائىتىگە ئائىت خام ئەشيالارنى ۋە شەرقىي تۈركىستاندىن چىقىدىغان يەرلىك مەھسۇلاتلارنى تيەنجىن شەھىرىگە ئەكېلىپ ساتاتتى، تيەنجىن شەھىرىدىن بولسا يىپەك قاتارلىق ھەرتۈرلۈك رەختلەرنى ۋە چاي، قەنت ـ گېزەك قاتارلىق كۈندىلىك تۇرمۇشقا كېرەكلىك بولغان پىششىق مەھسۇلاتلارنى شەرقىي تۈركىستانغا يۆتكەپ ساتاتتى. ھالبۇكى قۇمۇل ئىنقىلابىدىن كېيىن، يوللار پۈتۈنلەي ئېتىلگەنلىكى ۋەجىدىن ئۇشبۇ تىجارەتلەر پۈتۈنلەي سۇغا چىلاشقان ئىدى. يەنە شۇنداقتىمۇ موڭغۇلىيەدىن تېرە ـ يۇڭ قاتارلىق خام ئەشيالارنى ئەكېلىپ سېتىپ، ئانچە ـ مۇنچە تىجارىتىنى يۈرۈشتۈرۈپ كېتىۋاتقان ئىدى. ئەمما يېقىندىن بۇيان خىتاي بىلەن ياپون مۇناسىۋىتى كۈندىن كۈنگە جىددىيلەشكەنسېرى بۇ تىجارەتمۇ توختاپ، تيەنجىندىكى ئۇيغۇر تىجارەتچىلەر يانداشقى بار دەسمايىنى يەپ، ھېچ ئىش قىلالماي ياتقان ئىدى. بۇ ئەھۋالنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن مەسئۇت ئەپەندى ناھايىتىمۇ مەيۇسلەنگەن ھالدا نەنجىڭغا قايتىپ كەلدى. ھالبۇكى، ئۇنىڭ غايىسى تىجارەت قىلىش ئەمەس، بەلكى ۋەتەن ۋە مىللەتنى مۇنقەرزلىكتىن قۇتۇلدۇرۇش بولغاچقا، بۇ ئىشلارنى تېزلا ئۇنتۇپ، يەنە ئۆز پائالىيىتىگە كىرىشىش ئۈچۈن ھەرىكەتكە ئۆتتى. ئۇ ئىيسا ئەپەندىگە «ھەقسىزلىككە قارشى كۈرەش قىلىشتا بىردەممۇ جىم تۇرۇشقا بولمايدۇ، بىز ھەر دائىم ھەرىكەت ھالىتىدە تۇرۇشىمىز كېرەك. سىز بىلەن مەن داۋاملىق ھەرىكەت قىلىش ئارقىلىقلا كۈچىيىپ بارىمىز، بىز قانچە تېز، قانچە كۆپ ھەرىكەت قىلساق، شۇنچە كۆپ ئادەمنى ئۆز سېپىمىزگە قوشالايمىز. مەزكۇر كۈچىمىز بىلەن كۈرىشىمىزنى قىلغان پائالىيىتىمىز ئارقىلىقلا تېخىمۇ كۈچەيتەلەيمىز ۋە كەڭ دائىرىدە قانات يايدۇرالايمىز. بىزنىڭ كۈچىمىز ئۆز ھەرىكىتىمىزدىن كېلىدۇ!، ئۆز پائالىيىتىمىز ئارقىلىق يۈكسىلىدۇ! دېمەككى، بىزگە بۇ ھاياتنى مەنىلىك قىلىپ تۇرغان پەقەت بىر نەرسىلا بار، ئۇ بولسىمۇ ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالى ئۈچۈن توختىماي كۈرەش قىلىش. بىز ئەنە شۇ ھاياتىمىزنى مەنىلىك قىلىپ تۇرغان ئىشنى قىلىش ئارقىلىقلا پات ئارىدا بۇۋەتەنلىكتىن قۇتۇلالايمىز! » دەپ، ئۆزىنىڭ بۇ يولدىكى مەيداننى ئوچۇق بايان قىلغان ئىدى. ئىيسا ئەپەندىمۇ مەمنۇنىيەت بىلەن نەنجىڭنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىنى بىر قۇر تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەندىن كېيىن، ئىشنى يوقىرىدىن باشلاشنىڭ لازىملىقىنى ئېيتىپ، مەسئۇت ئەپەندىنى دەرھال گومىنداڭ ئارمىيەسىنىڭ گېنىرالىنى مەركىزى ئىشتابىنىڭ سابىق مۇئاۋىن ئىشتاب باشلىقى گېنىرال خو يوزۇغا تونۇشتۇردى. گېنىرال خو بولسا، مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ناھايىتى ئوقۇمۇشلۇق يىتۈك زىيالىي ئىكەنلىكىنى، ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدە يۈكسەك ئابرۇيغا ئىگە ئىكەنلىكىنى ۋە ھەربىي ئىشلاردىنمۇ خەۋىرى بار قابىلىيەتلىك بىر شەخس ئىكەنلىكىنى بىلىپ، خۇددى ئۆزىنىڭ يېقىن دوستىدەك قىزغىن مۇئامىلە قىلدى. ئەڭ مۇھىمى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ھەربىيلەرگە خاس قەد ـ قامىتى، مەسىلىلەرگە بولغان ئۆتكۈر پىكىرلىرى ۋە يىراقنى كۆرەلەيدىغان ئەقىل ـ پاراسىتى گېنىرالنى ئۆزىگە جەلپ قىلغان ئىدى. بۇنىڭ بىلەن گېنىرال خو يوزۇ مەخسۇس زىياپەت ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆز يېقىنلىرىدىن گېنىرالنى مەركىزى ئىشتابىنىڭ مۇاۋىن باشلىقى گېنىرال يان ۋە موڭغۇل ـ تىبەت كومىتېتىنىڭ رەئىسلىرى قاتارلىقلارغا مەسئۇت ئەپەندىنى تونۇشتۇردى. زىياپەتتە ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ مەسئۇت ئەپەندىنى پارلامېنت ئەزاسى قىلىش ئۈچۈن، گومىنداڭنىڭ قۇرغۇچىسى ۋە جۇڭخۇا مىنگۇنىڭ دۆلەت ئاتىسى سۇن جۇڭشەننىڭ ئوغلى، نۆۋەتتىكى ھۆكۈمەتنىڭ پارلامېنت رەئىسى سۇن كې ئەپەندىگە قاملاشتۇرۇپ بىر پارچە مەكتۇپ يېزىپ، ئۇنىڭدىن مەسئۇت ئەپەندىنى پارلامېنت ئەزاسى قىلىپ تەيىنلەش ئۈچۈن گومىنداڭ مەركىزى كومىتېت سىياسىي بىيۇروسىغا تەكلىپ سۇنۇشنى ئىلتىماس قىلىشىدىغان بولدى. دەرۋەقە، ئارىدىن ھېچبىر ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋەتمەي ئۇلار سۇن كې ئەپەندىگە بۇ توغرىسىدا مەكتۇپ يازدى ۋە ئۆز ئىمزالىرىنى قويۇپ سۇن كېغا يوللىغان ئىدى. سۇن كې مەكتۇپنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، مەسئۇت ئەپەندىنى پارلامېنت ئەزاسىغا تەيىنلەش ئۈچۈن گومىنداڭ مەركىزىي كومىتېت سىياسىي بىيۇروسىغا تەكلىپ سۇنۇش توغرىسىدا ئويلىشىدىغانلىقىنى

بىلدۇردى. ئىككى ئەپەندى ئەنە شــۇنداق بىر قاتار خىزمەتلەرنى بىرلىكتە قىلىش جەريانىدا بەزىدە نۇرغۇن قىينچىلىقلارغا توغرا كەلسە، بەزىدە ئۆزلىرى كۆزلىگەن مەقسەتكە يېقىنلىشىش ئۈچۈن پۇختا قەدەم ئېلىپ كېتىۋاتقان ئىدى. ئۇلار يەنە «چىن تۈركىستان ئاۋازى»نامىلىق ئايلىق گېزىتنى نەشــر قىلىپ، شــەرقىي تۈركىستاننىڭ تارىخىنى ۋە نۆۋەتتىكى سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋەزىيىتىنى خىتاي خەلقىگە تونۇشــتۇرۇش ئىشــىغىمۇ ئاتلانغان ئىدى. ئىككى ئەپەندى بۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى ئىسيانىنى نامايان قىلىپلا قالماي، بەلكى يەنە تارىخ ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەت جەھەتتىكى ئىسيانلىرىنى، چۇقانلىرىنى ئوچۇق ـ ئاشكارا ئىپادىلىگەن ئىدى. ئەڭ ئاساسلىقى ئۇلار ئۆزلىرى ئاچقان شەرقىي تۈركىستانلىقلار دەرىبىگىدە مەخسۇس ئۇيغۇر بالىلىرىنى ئوقۇتىدىغان بىر سىنىپمۇ ئاچقان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى بالىلارغا ئۇيغۇرچە خەت يېزىشنى، كىتاب ئوقۇشنى ئۆگىتىپلا قالماستىن يەنە ئۇلارغا چۇقان كۆتۈرۈشــنىمۇ ئۆگىتىۋاتاتتى. بولۇپمۇ ئۆزلىرىنىڭ مۇشــۇ چىن مەملىكەتلىرىدە بىۋەتەن بولۇپ تۇرۇشــىغا سەۋەب بولغان ئامىللارغا قارشى ئىسيان قىلىشــنىڭ لازىملىقىنى ھەر جەھەتتىن ئەتراپلىق چۈشــەندۈرەتتى . ئىســيان قىلىش قەلەم بىلەن، ســياســەت بىلەن ۋاقتى كەلگەندە قورال بىلەن بولىدىغانلىقىنى بالىلارغا روشەن رەۋىشتە تونۇتۇشقا تىرىشاتتى. ئۇ ھەر دائىم « نېمە بولسا بولسۇن بۇ ياشلار زىنھار قارشىلىق كۆچىدىن مەھرۇم قالماسلىقى كېرەك. ئەگەر ئاشۇ ئىسيانكار روھى ۋۇجۇدىدىن يوقىلىدىغان بولسا، بىزنىڭ تۇغەشكىنىمىز شۇ» دەپ تەكىتلەپ تۇراتتى.

مانا ئەمدى نەنجىڭنىڭ پىژ ـ پىژ ئىسىق بولىدىغان ئايلىرىمۇ يېتىپ كەلگەن ئىدى، بۇنداق چاغلاردا نەنجىڭنىڭ ھاۋاســى ئىنتايىن ئىســىپ كېتەتتى. ئىســىق بولغاندىمۇ شــۇنچىلىك ئىســىيدۇكى، دېمىقنىڭ دەســتىدىن ئادەم تىنغۇســىز ھالغا كېلىپ قالاتتى. ھەتتا بۇ پەســىلدە تېرموميېترنىڭ كۆرســەتكۈچىســى 40° تىن يوقىرىنى كۆرســىتىپ تۇرىدىغان كۈنلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى، ھەمدە كۈندە دېگۈدەك يامغۇر يېغىپ تۇرىدىغان بولغاچقا، ئادەملەر ئۆزىنى بەجايىكى پار مۇنچىنىڭ ئىچىدە ياشــاۋاتقاندەك ھېس قىلىپمۇ قالاتتى. ئۇنىڭ ئۈســتىگە قاتتىق شــاقىراپ ياغقان يامغۇرنىڭ ئارقىســىدىن پارقىراپ چىققان قۇياشــنىڭ نۇرلىرى شــۇنچىلىك ئۆتكۈر بولغاچقا، بۇنىڭغا ئادەمنىڭ تېرىســى چىدىمايلا قالاتتى. قۇياش ئولتۇرۇپ، كەچ كىرگەندە ھاۋا ئازراق ســالقىنلىدى دېگەن تەقدىردىمۇ، كۈندۈزى ئادەمنىڭ تېرىســىگە نەشــتەردەك ســانجىلىدىغان قۇياشــنىڭ نۇرلىرىنىڭ ئورنىنى، تۈيۈقســىز كۈھىقاپتىن چىققاندەك بىردىنلا پەيدا بولغان كۈرمىڭلىغان پاشــىلارنىڭ ئۈچلۈق نەشــتىرى ئالاتتى. بۇ يەرنىڭ پاشــىلىرى مەســئۇت ئەپەندىنىڭ يۈرتى ئارۇزنىڭ پاشــىلىرىغا زىنھار ئوخشــىمايتتى. ئارۇزنىڭ پاشــىلىرى يوغان، قارامتۇل بولغىنى بىلەن ئادەمنىڭ يېنىغا كەلگىچە گىڭ ـ گىڭ ئاۋازنى چىقىرىپ كېلەتتى ۋە چاقســىمۇ، ئۆزىنىڭ چىقىش ئۈچۈن كېلىۋاتقانلىقىنى، ئادەملەرنىڭ قېنى بىلەن قورســاق تويغۇزماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئالدىن ئالا مەردلىك بىلەن مەلۇم قىلىپ قويىاتتى. ئەمما نەنجىڭنىڭ پاشــىلىرى ئۈنچىلىك چوڭ بولمىغىنى بىلەن شــۇنچىلىك قۇۋۋ ئىدىكى يېنىڭىزغا تۈيدۈرماي كېلىپ، نەشــتىرىنىڭ ئۈچىنى تېرىڭىزدىن ئۆتكۈزۈپ، ئەتلىرىڭىزدىكى قاننى تويغۇدەك سۈمۈرۈپ، قورساقلىرىنى پۈلتايتىپ، قاناتلىرىنى قىپقىزىل تاۋلاپ، ئاندىن غىپىدە ئۈچۈپ كېتەتتى. ھەش ـ پەش دېگۈچە بولغان ئارىلىقتا قېنىڭىزنى قانداق ســوراپ قاچقانلىقىنىمۇ تۈيماي قالســىز. پەقەت چاققان يەر قاپىرىپ چىقىپ، قىچىشــشــقا باشــلىغاندىلا ئاندىن ئۆزىڭىزنىڭ قېنىنىڭ پاشــا تەرىپىدىن شــوراپ كېتىلگەنلىكىنى ۋە تېنىڭىزنىڭ بىر پارچىســىنىڭ زىدىلەنگەنلىكىنى ھېس قىلىســىز، ھەمدە پاشــا چاققان يەرنى توختىماي قاشــلاشــقا باشــلايىســىز ـ دە، تاكى شــۇ يەر قاناپ كەتكىچە جىم تۇرمايىســىز. شــۇ ســەۋەبتىن بۇ يەرنىڭ پاشــىلىرىدىن ھەركىم ھەزەر ئەيلىمىســە بولمايتتى. شــۇ ۋەجىدىن كەچتە ياتقان ھەركىم كارىۋىتىنىڭ چۆرســىگە تارتىلغان پاشــىلىق چىملىدىقىنى ھىممىدە تارتىپ، ھېچقانداق بىر يوچۇق قويمىغانلىقىغا

ئىشەنگەندىلا ئاندىن كۆزىنى يۇمۇشقا جۇرئەت قىلالايتتى. مەسئۇت ئەپەندى مۇشۇ ياشقا كەلگىچە بىرىپ كۆرگەن ۋە ئۆزى ياشىغان شەھەرلەر ئىچىدە نەنجىك شەھىرىنىڭ پاشىلىرى ئەڭ كىچىك بولغىنى بىلەن ئەڭ يامان ۋە تىنىم تاپماي ئادەم قېنىنى شورايدىغان پاشىلار تۇرىگە كىرىدىغانلىقىنى ياز كېرىش بىلەنلا تونۇپ يەتكەن ئىدى. ئۇنىڭ نەزىرىدە بۇ يەرگە دۇنيادىكى پاشىلار تۇرىنىڭ ئەڭ قۇۋۋە ۋە ئەڭ رەھىمسىز تۇرلىرى يىغىلغان ۋە ئەڭ ئەسەبىيلەشكەن پاشىلار تۇرى ئەڭ كۆپ ياشايدىغان ماكان بولۇپ ھىسابلىناتتى. بۇنداق بولۇشتىكى سەۋەب بەلكى بۇ شەھەرنىڭ بېلىدىن ئەڭ چوڭ دەريا ئېقىپ ئۆتىدىغانلىقىدىن ۋە كۆللەرنىڭ كۆپلۈكىدىن ھەمدە توختىماي يامغۇر ياغىدىغانلىقىدىن، شۇنىڭدەك ئەتراپىدا ياپىيېشىل دەل ـ دەرەخلەرنىڭ كۆپلۈكى، ئوت ـ چۆپلەرنىڭ بولۇق ۋە ئېگىز ئۆسكەنلىكىدىن بولسا كېرەك، يەنە ئەڭ مۇھىم سەۋەبلەردىن بىرى بولسا، پاشىلارنىڭ قىشتىن بىخەتەر ئۆتۈشى ئۈچۈن ئەتراپىدا ئۆڭكۈر ۋە غارلارنىڭ پەۋقۇلئاددە جىقلىقىدىن بولۇشى مۇمكىن. يەنە شۇنى تەكىتلەپ ئۆتۈش ھاجەتكى، بۇ شەھەردە ياشايدىغان ئىنسانلارنىڭ سانى ئادەتتىكى شەھەرلەردىن نەچچە ھەسسە كۆپ بولۇپ، مۇشۇ ئىنسانلارنىڭ قېنى پاشىلارنىڭ ھاياتلىقى ئۈچۈن شوراپ تۇگەتكۈسىز قان ئامبىرى بولغانلىقى مۇقەررەر . ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىر مەسئۇت ئەپەندى قاتارلىق باشقىچە تەم ۋە باشقىچە قان تىپىغا ئىگە ئىنسانلار بۇ شەھەرگە كۆپلەپ ئېقىپ كېلىپ، پاشىلارنىڭ ھاياتلىقى ئۈچۈن يەنە بىر يېڭىچە تەمدىكى قان ئامبىرى بىلەن تەمىنلىگەن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ قانداق؟ بۇ يازدا ئادەتتىكى يىللارغا قارىغاندا پاشىلار تېخىمۇ كۆپ، تېخىمۇ شاشلىشىپ كەتكەن ئىدى. ھاۋامۇ بۇلتۇرقى يىلغا قارىغاندا بەكمۇ تىنچىق ئىدى. مانا بۇگۈنمۇ قاتتىق يامغۇردىن كېيىن ھاۋا ئېچىلىپ، جاھاننىڭ ئىچىنى تىنجىقچىلىق قاپلاپ كەتكەن ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى ئۆيىنىڭ ئىچىدىكى دىمىقچىلىققا چىدىماي، تالاغا چىقىپ مېڭىسىنى سەگىتكەچ بىردەم ـ يېرىمدەم ئايلىنىپ، يۇرۇش قىلىش ئۈچۈن سىرتقا چىقتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇگۈن ھەپتە ئارىلىقى بولغاچقا مەسئۇت ئەپەندى تۇرىدىغان ۋە يۇرتداشلار جەمئىيىتى جايلاشقان ئۇچ قاتلىق كىچىك بىنا خۇددى ئادەم ياشىمايدىغان تاشلاندۇق بىر ماكانەدەك گۆرىستان جىمجىتلىقىغا چۆككەن ئىدى. يۇرتداشلار ئادەتتە ئۆز ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇپ، پەقەت ھەپتە ئاخىرىدىلا بۇ يەرگە جەم بولاتتى. مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ئاستىدىكى قەۋەتتە ئولتۇرىدىغان ئىيسا ئەپەندى بولسا، بۇگۈن كەچرەك كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ سەھەردىلا چىقىپ كەتكەن پېتى تا ھازىرغىچە قايتىپ كەلمىگەن ئىدى. شۇڭا مەسئۇت ئەپەندى يالغۇز بىنانىڭ ئىچىدىن ئۆزىنى سىرتقا ئاتقان ئىدى. ئۇ بىر ماڭداپ ئىككى ماڭداپ چوڭ كوچىنىڭ ياقىسىنى بويلاپ مېڭىپ، كۆل تەرەپكە كېلىپ قالغانلىقىنىمۇ سەزمەيلا قالغان ئىدى.ئۇ ئەمدى كۆلنىڭ بويىدا بىردەم سالقىنداپ ئولتۇرۇشنى ئويلاپ، كۆل بويىغا بارىدىغان يولغا چۈشۈپ، ئالدىغا قاراپ داۋاملىق قەدەم ئالدى. ھايال ئۆتمەيلا ئەتراپى مەجنۇن تاللىرى ساڭگىلاپ تۇرغان سۆگەتلەر بىلەن قاپلانغان ۋە پاكىز يۇزى نىلۇپەر گۈللىرى بىلەن يېپىلغان كۆلنىڭ بويىغا يېتىپ كەلدى.

كۆلنىڭ بويىدا ئادەملەر ناھايىتى شالاڭ ئىدى، پەقەت سۆگەت تاللىرىدا زوڭ ئولتۇرۇپ، زوق بىلەن چىرىلداۋاتقان تومۇزغىنىڭ قۇلاقنى يارغۇدەك ئاۋازى ھەر تەرەپكە ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئەتراپقا بىر قۇر كۆز ئاتقاندىن كېيىن، ئۆزىگە مۇۋاپىق بىر جاينى تاپقاندەك قىلىپ، كۆل ياقىسىنى بويلاپ ئازراق ماڭدى ۋە بىر بىكار ئورۇندۇقنى تېپىپ ئولتۇردى. بۇ چاغ قۇياش تېخى ئۆيىگە قايتىشقا ئەمدىلەتىن تەرەددۇت قىلىۋاتقان بولغاچقا، ئەتراپ تېخى يورۇق ئىدى. ئۇ مۇشۇ كۈنلەردە چېچىلىپلا تۇرىدىغان ئوي ـ پىكىرلىرىنى يىغماقچى بولۇپ، كۆلنىڭ يۈزىگە تىكىلىپ قاراپ ئولتۇردى. كۆلنىڭ يۈزى خۇددى ئۈستىدىكى ئاسمانغا ئوخشاشلا جىمجىت بولۇپ، نە بىر دولقۇندىن، نە بىر مىدرلاشتىن ئەسەر يوق ئىدى. بەجايىكى بىر كۈن كەچكىچە ئۇياقتىن بۇياققا بىھۇدە ئېقىپ يۇرۇپ چارچاپ ھالىدىن كەتكەنلىك سەۋەبىدىن زاۋال بولماي تۇرۇپلا كۆزى ئۇيقۇغا پاتقاندەكلا قىلاتتى. كۆك يۈزىمۇ خۇددى

كۆلنىڭ يۈزىگە ئوخشاش سۈكۈناتقا پاتقان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى گويا مۇشۇ ئىككى جىمجىتلىق ئارىسىدىكى بوشلۇقتا قاناتلىنىپ ئۇچۇپ، ئىنتىزار بولۇۋاتقان ئانا يۈرتىغا ئۇچقۇسى كەلدى. مانا بۇ ئەركىنلىككە تەشنا بىر يۈرەكتىن ئۇرغۇپ چىققان ئەركىنلىك ئىستىكى ئىدى.لېكىنزە ئۇنىڭ بۇ تاتلىق خىياللىرى ئۇزۇن سۈرمىدى، ھاۋا بارغانسېرى تىنچىق بولۇپ كېتىۋاتقان بولغاچقا، ئۇزلۇكسىز كۆپىيىپ كېتىۋاتقان پاشىلارنىڭ ھۇجۇمى بىلەن تومۇزغىنىڭ ئادەمنىڭ نېرۋىسىغا تېگىدىغان چىرىلداشلىرى ئۇنىڭ دىققىتىنى بۇزۇۋېتىپ باراتتى. ئولتۇرغان يېرىنىڭ ئەتراپىدا ئوت ـ چۆپلەر كۆپ بولغاچكىمىكىنتاڭ، ئەيتاۋۇر بۇ يەردە پاشىلارنىڭ توپلىشىپ قانداقتۇر پائالىيەت ھالىتىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى بايقىدى ـ دە، ئەتراپىغا بىرقۇر كۆز ئاتتى، ئەتراپىدىكى بوشلۇقتا مۇئەللەق بولۇپ ئۇچۇۋاتقان پاشىلار قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن بىر ئاماللارنى قىلىپ ئۇچلۇق نەشتىرىنى ئۇنىڭ تېرىسىدىن ئۆتكۈزۈپ ئەتلىرىگە سانجىش ئۈچۈن يوپۇرۇلۇپ كېلىشكەن ئىدى. گەرچە پاشىلار باشقا ئۇچار ـ قۇشلاردەك بەك ئەقىللىك بولمىغىنى بىلەن ئۇلارنىڭ ئۆلۈمنى پىسەنتىگە ئالماي، بارلىق كۈچىنى توپلاپ زەربىدارلىق بىلەن ھۇجۇم قىلىشلىرىغا خېلى ـ خېلى مەن ـمەن دېگەن يىرتقۇچ ھايۋانلارمۇ ۋە ياكى ئۇچار قۇشلارمۇ يىپ ئىشەلمەيتتى . ئۇلار ئادەمنىڭ ھىدىنى ئالغان ھامان ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ، تېرىسىگە نەشتىرىنى سانجيىتتى . تىڭ ـ تىڭلاپ باقىدىغان ئىشنى قىلىپ ئولتۇرمايتتى. بولۇپمۇ كېچىلىرى پاشىلار بارغانسېرى ئەسەبىيلىشىپ كېتەتتى. پاشىنىڭ دەردىنى ئاز دەپ، تومۇزغىنىڭ ئاۋازىچۇ تېخى. شۇڭا ئۇ بۇ يەردە ئولتۇرۇشنىڭ ئۆزى، ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرگەن بىلەن باراۋەردەك ھېس قىلدىمۇ قانداق، دەرھال ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، كۆل بويىدىكى چىغىر يولنى بويلاپ يەنە ئالدىغا ماڭدى، ئاخىرى دەل ـ دەرەخلەر ۋە ئوت چۆپلەر ئاز بىر يەرنى تاپتى ۋە تۇمشۇقى كۆلگە چىلىشىپ تۇرغان يوغان بىر قۇرام تاشنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئەتراپتا دۇشمەن بارمۇ يوق؟ دەپ كۆزىتىۋاتقان قاراۋۇلدەك، ئۆپچۆرىسىنى بىر قۇر كۆزەتتى، ئاندىن تاشنىڭ ئۈستىگە چىقىپ كۆل تەرەپكە قاراپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئۈستىدىكى بىپايان بوشلۇققا بىر كۆز تاشلىدى. ساماداً بۇلۇتلارنىڭ ئاستا ـ ئاستا سۈرۈلۈۋاتقانلىقىنى بايقىدى، بۇ بۇلۇتلار گويا كى ئۇنىڭ كاللىسىدىكى خىياللاردەك ئۇزاق ـ ئۇزاقلارغا قاراپ يولغا چىققاندەك بىلىندى، بىپايان كۆكتە تەنھا پارقىراپ تۇرغان چوپان يۇلتۇزى بولسا، ئۇنى مۇشۇ ئەللەرگە ئەكېلىپ، بۇۋەتەن بولۇشقا مەجبۇر قىلغان غايىلىرىدەك ئۇنىڭغا كۈچ ـ قۇۋۋەت ۋە ئۈمىد بېغىشلاۋاتقان قىياپەتتە جىمىرلاپ قاراپ تۇراتتى. ئۇ كۆزىنى كۆكتىن ئۈزۈپ، كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدىن قارشى تەرەپكە ئۈزۈپ كېتىۋاتقان بىر كېمىگە تىكتى، كېمىنىڭ ئاپاق يەلكىنى گويا دولقۇنلارنى بېغىرلاپ شۇڭغۇپ يۈرگەن تەنھا بېلىقئالغۇچقا ئوخشاش غىل پال كۆرۈنۈپ، ئاندىن يوقاپ كەتتى. قۇياش ئەمدى يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان تاغلارنىڭ سۈرلۈك چوققىلىرى كەينىگە ئولتۇرۇشقا باشلىغان ئىدى، كۆلنىڭ قىزارغان يۈزىمۇ ئاستا ـ ئاستا ئۆز رەڭگىنى يوقۇتۇپ قارىداشقا باشلىغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى يانچۇقىدىن كۈمۈش رەڭلىك سىگارىت قۇتىسى ئېلىپ ئاچتى ۋە ئىچىدىن بىر تال سىگارىتنى ئېلىپ چاقمىقى بىلەن تۇتاشتۇرغاندىن كېيىن، ئوڭ قولىنىڭ ئىككى بارمىقى ئارىسىغا قىسىۋېلىپ تۇرۇپ، ئاغزىغا ئاپاردى ـ دە، كۈچەپ ـ كۈچەپ ئىككى ـ ئۈچ قېتىم سورىغاندىن كېيىن، ئېغىزىدىكى ئىسنى ھاۋا بوشلۇقىغا قويۇۋەتتى، ئاغزى ـ بۇرنىدىن پۇرقىراپ چىققان قويۇق ئىس كۆل يۈزىدە ئۈزۈپ كېتىۋاتقان يىلاندەك تولغىنىپ، كۆلنىڭ ئۈستىدە غايىب بولدى. سىگارىتنىڭ ئۈچىدىكى ئىللىداپ تۇرغان كىچىككىنە چوغ بىلەن ئۇنىڭدىن چىقىۋاتقان ئىس بولسا، ئۇنى ئاستا ـ ئاستا ئەتراپىنى قورشاۋاتقان زاۋال قاراڭغۇلۇقىدىن ۋە قاڭسىق ئىس ـ تۇتۇنىدىن قاچىدىغان پاشىلاردىن قوغداۋاتقان مەشئەلدەك بىلىنىپ كېتىۋاتاتتى. دېمىسىمۇ ئۇنىڭ ئاغزى ـ بۇرنىدىن چىقىۋاتقان ئىسنىڭ يېرىمى ئىراده، يېرىمى بولسا ئىچىگە سىغدۇرالماي قىلىۋاتقان ئاھۇ پەريادلىرىغا تەققاس ئىدى. ئەمدى ئۇ خېلى خاتىرجەم بولۇپ قالغان ئىدى، ھاۋا سالقىنداپ، كەچنىڭ سۈرۈن شامىلى ئۇنىڭ كالىسىنى

هېلىلا سەگىتىپ قويغان ئىدى. ئۇ سىگارېتىنى ئىچىگە تارتقاچ، يېڭىلا ھەمسۆھبەتتە بولغان تۈركىيە كونسۇلخانىسىدىكى دوستلىرىدىن ئاڭلىغان بەزى بىر مۇسىبەت خەۋەرلەرنى قايتا كاللىسىدىن بىر - بىرلەپ ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ دېيىشىچە مەسئۇت ئەپەندىنىڭ يوشۇرۇن ئېڭىدا تۈركچىلىك ئىدىيەسىنىڭ تىكلىنىشىگە سەۋەب بولغان ئۇچ مۆھتىرەم زات ئارقا - ئارقىدىن بۇ ئالەمدىن ئۆتكەن ئىدى. 1- دۇنيا ئۇرۇشىدا ئوسمانلى دۆلتى بىلەن گېرمانىيە قاتارلىق ئىتتىپاقداشلىرى مەغلۇپ بولغان ئىدى. دەل مۇشۇ ۋەجىدىن تەلەت پاشا ئۆز سەپداشلىرىنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن دۇشمەنلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن گېرمانىيەگە ھىجرەت قىلغان ئىدى. لېكىنزە سۈيىقەستچىلەر پېيىگە چۈشكەن بولغاچقا 1921- يىلى 15- مارتتا بېرلىن كوچىلىرىنىڭ بىرىدە كېتىۋاتقاندا سوگومون تايلېريان دېگەن ئەرمەنى سۈيىقەستچىنىڭ تاپانچىسىدىن چىققان ئوق بىلەن 47 يېشىدا شېھىت بولغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى ئەلەم بىلەن سىگارېتىنى يەنە بىر قېتىم ئىچىگە كۈچەپ تارتقاندىن كېيىن، تەلەت پاشانىڭ «ھاياتىمىزغا قەست قىلغان دۇشمەنلىرىمىز بىزنى ئىستانبۇلدىن ۋە فوسفور بوغۇزىدىن يىراقلاشتۇرۇپ، ئاناتولىيەنىڭ ئىچلىرىگە سۈرگۈن قىلماقچى بولغان مەقسەتلىرىنى ئوچۇق ئاشكارىلىدى، ئەمما ئۇلار شۇنى بىلسۇنكى چاناق قەلئەدە ئۆزلىرىنىڭ قەھرىمانلىق داستانىنى يازغان تۈرك مىللىتى بۇنىڭغا ھەرگىز يول قويمايدۇ، تەك بىر تال تۈرك قالغان تەقدىردىمۇ ئىستانبۇلدىن چىقىپ كەتمەيمىز. بىز ئۈستىمىزگە چۈشكەن مەسئۇلىيەتنىڭ قانچىلىك ئېغىرلىقىنى تامامەن تونۇپ يەتكەن مىللەت!» دېگەن خىتابلىرىنى ئەقلىدىن كەچۈردى. ئاندىن ئەنۋەر پاشانىڭ كېلىشكەن قەددى - قامىتى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئوسمانلى دۆلتى 1- دۇنيا ئۇرۇشىدا مەغلۇپ بولۇپ موندروس تىنچلىق كېلىشىمگە قول قويغاندىن كېيىن، ئەنۋەر پاشا ئۆز غايىسى ئۈچۈن كۈرەشنى ئاخىرغىچە داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن تۈركىستان تۈپراقلىرىغا يۈرۈش قىلغان ئىدى .ئۇ ياۋروپاغا ھىجرەت قىلىپ، ياد ئەللەردە ئارقىسىغا چۈشكەن سۈيىقەستچىلەرنىڭ قەستلەپ ئاتقان يوشۇرۇن ئوقىدا ئۆلۈشنىڭ ئورنىغا، قان قېرىنداشلىرى ياشايدىغان كاۋكاز تاغلىرىدا ۋە ئوتتۇرا ئاسىيە دالالىرىدا سوۋېت قىزىل ئارمىيەسىگە قارشى جەڭ قىلىپ ئۆلۈشنى ئەۋزەل بىلىپ، تۈركىستاننىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ئىككىنچى بىر جەڭ سېپىنى ئاچقان ئىدى. ئۇ كاۋكاز تاغلىرىدىن باشلاپ تا ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ بىپايان دالالىرىغىچە بولغان كەڭ كەتكەن زېمىندا ئات چاپتۇرۇپ جەڭ قىلغان ئىدى. ئەمما بەختكە قارشى 1922- يىلى 4- ئاۋغۇست 1500 كىشىلىك سوۋېت قىزىل ئارمىيەسىگە قوماندانلىق قىلغان ئەرمەن نەسىللىك ياركوۋ ئاركادىيېۋىچ مېلكۇموۋ دېگەن قوماندانىنىڭ ئىز بېسىپ كېلىپ، تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىشى نەتىجىسىدە شېھىت بولغان ئىدى. ئەنە شۇ چاغدا تۇران ئىنقىلابى ئارمىيەسىنىڭ تۈركىستان قىسمىنىڭ قوماندانى ۋە بۇخارا ئىسلام ئارمىيەسىنىڭ ئەمرى بولغان ئەنۋەر پاشا، پامىر تاغ ئېتەكلىرىدىكى قارارگاھىغا زور بىر كۈچ بىلەن تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلغان سوۋېت قىزىل ئارمىيەسى بىلەن قانلىق بىر مەيدان جەڭ قىلغان ئىدى. ئۇ ئۆزىدىن ئون ھەسسە كۈچلۈك دۇشمەن قوشۇنى ئالدىدا، پۇرسەت تېپىپ قېچىپ قۇتۇلۇشنىڭ ئورنىغا قىلىچ ۋە تاپانچىسىنى قېنىدىن چىقىرىپ، گۈمبۇرلەپ ئېتىلىۋاتقان زەمبىرەك ئوقلىرى ئىچىدە ئات چاپتۇرۇپ دۇشمەن قوشۇنىغا قارشى باھادىرلىق بىلەن جەڭ قىلغان. ئۇ بىر سىياسىيوندىن بەتتەررەك بىر ھەربىي قوماندان بولغاچقا بۇ كۈچلۈك دۇشمەن قوشۇن ئالدىدا ئۆزىنى مۇداپىئە قىلىپ، جېنىنى ساقلاپ قىلىشنىڭ ئورنىغا تا ئاداققىچە جەڭ قىلىپ، جەڭ مەيدانىنىڭ تام ئوتتۇرىسىدا شېھىت بولغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى بولسا مۇشۇ قاراڭغۇلۇققا پۈركىلىۋاتقان كۆلنىڭ بويىدا يېگانە ئولتۇرۇپ، ئەنۋەر پاشانىڭ ئاق بوز ئاتنىڭ ئۈستىدە قىلىچ ئوينىتىپ چېپىپ كېتىۋاتقان سىيماسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ۋە ئۆز ۋاقتىدا ئابدۇراخمان شاھىدى بىلەن ئوسمانلى دۆلتىنىڭ ھەربىي نازارەت بىناسىدىكى ئەنۋەر پاشانىڭ ھەيۋەتلىك ئىشخانىسىغا بارغان چاغدا، ئۇنىڭ ئۆزلىرىگە قىلغان سۆزلىرىنى يادىغا ئالدى. ئەنۋەر پاشا بۇ ئىككى ياش بىلەن خوشلىشىش ئالدىدا ئۇلارغا مۇنداق

دېگەن ئىدى:«ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى تۈركىستان تۈركلىرى بىلەن ئوسمانلى تۈركلىرىنىڭ ئارىسىدىكى ئۆزئارا مۇناسىۋەت ئۈزۈلۈپ قالدى. مۇبادا مەن، ئۇ يەرلەرگە بېرىپ ۋە تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىقى ئۈچۈن جەڭ قىلىپ ئۆلسەم، بۇ ئىككى قېرىنداش ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن بولىمەن. پېشانىمىزگە مۇتلەق پۈتۈلگەن ئۆلۈمدىن قورقۇپ، لالما ئىتتەك ياشىساق، ئۇ چاغدا ھەم كەچمىشىمىزدىكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ، ھەم كېلەچەكتىكى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ لەنىتىگە قالىمىز». ئەنۋەر پاشا گەرچە تۈركىستاننىڭ ئازادلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرەلمىگەن بولسىمۇ، 40 ياشلىق ئۆمرىنى تۈركىستاننىڭ ئازادلىق ئۈچۈن پىدا قىلغان ئىدى. ئۇ يەنە مەسىئۇت ئەپەندى بىلەن ئابدۇراخمان شاھىدىغا يېقىملىق كۈلۈپ تۇرۇپ، مۇنداق دېگەن «ھەممىڭلار مەندىن بەزگەندە يېنىڭلارغا ئىزدەپ بارىمەن. قېرىنداشلىرىم مەن چوقۇم سىلەرنى ئىزدەپ بارىمەن. راست دەۋاتىمەن قېرىنداشلىرىم! شۇ چاغدا يوقۇتۇپ قويغانلىرىمنى باشقىچە نەزىرىم بىلەن ئىزدەيمەن. ھەمدە باشقىچە مۇھەببەت بىلەن سىلەرنى ياخشى كۆرىمەن».

مەسىئۇت ئەپەندى يەنە 1924ـ يىلى 25ـ ئۆكتەبىردە تۈيۈقسىز ۋاپات بولۇپ كەتكەن زىيا گۆكئالپنى ئەسلىدى ۋە ئۇنىڭ «ماددىي كۈچ بىلەن ھەل قىلالمىغان ئىشلارنى مەنىۋى كۈچ بىلەن ناھايىتى مۇكەممەل ۋە گۈزەل بىر شەكىلدە ھەل قىلغىلى بولىدۇ. روھى كۈچلۈك ئىنسانلارنىڭ ئەڭ كۈچلۈك قورالى بولسا ئۈمىد. ئۈمىد ئالتۇنغا ئوخشايدۇ، ھېچبىر زامان قەيەردە ۋە قانداق مۇھىتتا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر زىنھار داتلاشمايدۇ. ئۈمىد ئالماسقا ئوخشايدۇ، ھەرقانداق بىر نەرسە ئۇنى كېسىپ تاشلىيالمايدۇ. ئۈمىد روھنىڭ ياشلىق باھارىدۇر. ۋەتىنىمىز ۋە مىللىتىمىز پەقەت ۋە پەقەت ئۈمىد بىلەن قۇتۇلىدۇ. شۇ ۋەجىدىن تۈركلەرنىڭ ئەڭ چوڭ قۇۋۋەت مەنبەسى روھىدىكى ئۈمىد چىرىغىدۇر!» دېگەن سۆزلىرى قۇلاق تۆۋىدە جاراڭلىدى.
مەسىئۇت ئەپەندى ئەنە شۇنداق ئەپسۇسلىنارلىق خىياللار ئىچىدە، قولىدىكى سىگارېتىنىڭ كۆيۈپ تۈگەپ، ئوتىنىڭ قولىنى كۆيدۈرۈشكە تاس قالغىنىنىمۇ سەزمەي قالغان ئىدى. مۇساپىرچىلىقتا ئادەم يالغۇز قىلىپ، بۇرۇنقى ئىشلارنى ئويلايدىغان بولۇپ قالىدۇ. ئويلىغانلىرى مەيلى كۆڭۈللۈك ئىشلار بولسۇن ۋە ياكى كۆڭۈلسىز ئىشلار بولسۇن، بەرىبىر ئويلىغانلىرى كىشىنىڭ يۈرىكىنىڭ سانجىپ ئاغرىشىغا سەۋەب بولماي قالمايدۇ. شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە ئۆزىنىڭ كۆڭۈل سىرداشلىرىنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن ئاخىرەتكە كەتكەنلىكىنى ۋە قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ھاياتىدا يۈز بەرگەن بۇنداق ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەرنىڭ بولۇپ ئۆتكەنلىكىنى ئويلاپ، كۆڭلى بۇزۇلۇپ، ئۇستازلىرىغا ئېچىندى ۋە ۋەتىنىدىن شۇنچىلىك يىراق مۇشۇ قاراڭغۇ بىر نۇقتىدا يالغۇز ئولتۇرۇپ، يۈرەكلىرى ئېچىشىپ يىغلىدى . ئىزتىراپ ئىچىدە ئۆزىنى كۈچەيتىش ۋە قىلماقچى بولغان ئۇلۇغۋار ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆزىگە ئوخشاش ئىدىيەدىكى سەپداشلارغا نەقەدەر ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ ھېس قىلىپ يەتكەن ئىدى. «بۇ دۇنيادا ئۆز ئەتراپىدا ئۆزىگە ئوخشاش غايىدىكى دوستلىرى كۆپ بولغان ئادەم نېمە دېگەن بەختلىك ئادەم ھە!» دەپ ئويلاپ، ھەسرەت چېكىپ ئۇھ تارتتى. ئەمدى ئەتراپتىكى قاراڭغۇلۇق شۇنچىلىك قويۇقلاشقان ئىدى، كۆلنىڭ يۈزىنى قاپقارا بىر پەردە قاپلىغان ئىدى. بۇ چاغدا قەيەردىندۇر تۈيۈقسىز پەيدا بولغان بىر توپ يالتىراق قوڭغۇز يوپيورۇق يېشىل نۇرلارنى چىقىرىپ ھاۋادا پەيدا بولدى. ئۇلار توپ ـ توپ بولۇپ ئۈچۈپ ئەتراپنى شۇنچىلىك يورۇتۇۋەتكەن ئىدى. يالتىراق قوڭغۇز ئەتراپىنلا ئەمەس بەلكى يەنە بارغانسېرى قاراڭغۇلىشىپ كېتىۋاتقان مەسىئۇت ئەپەندىنىڭمۇ كۆڭلىگە چىراغ ياغقان ئىدى. ئۇ تۇرۇپلا يالتىراق قوڭغۇز بىلەن يىلان توغرىسىدىكى بىر قىسقا مەسەلنى ئەسكە ئالدى:

بىر كۈنى بىر زەھەرلىك يىلان، بىر تال يالتىراق قوڭغۇزنىڭ پېيىگە چۈشۈپتۇ ۋە يىلان يالتىراق

قوڭغۇزنىڭ ئارقىسىدىن پەملەپ كېلىپ نەشتىرنى چىقىرىپ تۇرۇشىغا، يالتىراق قوڭغۇز شاققىدە يىلان تەرەپكە بۇرۇلۇپ «توختا! مېنى ئۆلتۈرۈشتىن ئاۋۋال مېنىڭ ئىككى ئېغىز سۆزۈمگە قۇلاق سېلىشىڭنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلىمەن» دەپتۇ. يىلانمۇ دەرھال دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپ تۇرۇپ «ئادەتتە ئالدىمدىكى لوقمىغا قول سېلىشتىن ئاۋۋال، ئۇلارنىڭ تەلەپلىرىگە قۇلاق سېلىپ ئولتۇرمايتتىم . بوپتۇ بۇ قېتىم ساڭا بىر كەڭچىلىك قىلاي، قېنى نېمە دەردىڭ بولسا ئېيتقىن» دەپتۇ. يالتىراق قوڭغۇز سەل ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ تۇرۇپ، سۆزىنى باشلاپتۇ «مەن سېنىڭدىن سوراپ باقاي، قېنى ئېيتقىنا، يا مەن ساڭا دۇشمەنلىك قىلمىغان تۇرسام، ياكى مەن، سەن ئادەتتە يەيدىغان ئوزۇقلۇق تۇرلىرىگە كىرمەيدىغان تۇرسام، قانداق بولۇپ مېنى ئۆلتۈرۈش ئويىغا كېلىپ قالدىڭ. ئۆلۈشتىن ئاۋۋال ئۆزۈمنىڭ نېمە سەۋەبتىن ئۆلتۈرۈلىدىغانلىقىمنى بىلىشكە ھەقلىق مەن» دەپتۇ. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان يىلان مۇغەمبەرلىك بىلەن كۈلۈپ تۇرۇپ مۇنداق دەپتۇ «ئېيتقانلىرىڭ تامامەن توغرا، سېنىڭ بىلەن مېنىڭ ئوتتۇرامدا ھېچقانداق بىر دۇشمەنلىك يوق، ئۇنىڭ ئۈستىگە سەن ئېيتقاندەك سېنىڭ تېنىڭ مەن ئۈچۈن ئوزۇقلۇق ماددىسىمۇ ئەمەس. ئەمما شۇنى روشەن ئېيتىشىم ھاجەتكى، مۇشۇ تۈن قاراڭغۇلۇقنى يورۇتۇۋاتقان سېنىڭ ئاشۇ يورۇقلۇقۇڭ مېنى ھەقىقەتەن بىئارام قىلدى، سېنىڭ ئۆز ئالدىڭغا يورۇقلۇق چىقىرىدىغان ئىقتىدارىڭنىڭ بارلىقىنىڭ ئۆزى، مېنىڭ سېنى ئۆلتۈرۈشۈمگە يېتەرلىك سەۋەب بولۇپ ئاشىدۇ. شۇ ۋەجىدىن سەن مېنىڭ ئالدىمدا ئۆلۈمگە مەھكۇم » دەپلا، بىر دەم تارتىپ ئەتراپقا يوپيورۇق نۇر چېچىپ تۇرغان يالتىراق قوڭغۇزنى يۇتۇۋېتىپتۇ ۋە بىردىنلا ئەتراپتا زۇلمەت قاراڭغۇلۇقى يەنە ھۆكۈم سۈرۈشكە باشلاپتۇ.

مەسىئۇت ئەپەندى ھەر قېتىم يالتىراق قوڭغۇزنى كۆرگەن چېغىدا مۇشۇ مەسىلىنى ئەسكە ئالاتتى ۋە ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق قىسمەتلەرگە قالغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى يەنە بىر قېتىم روشەن رەۋىشتە چۈشەنگەندەك بولاتتى ـ دە، ئۆز رەقىبلىرىگە بولغان غەزەپ ـ نەپرىتى ھەسسىلەپ ئاشاتتى ۋە كۈرەش ئىرادىسى تېخىمۇ مۇستەھكەملىنىشكە يۈزلىنەتتى. ھەقىقەتەن بۇگۈنكى مۇشۇ دۇنيادا كىمكى قاراڭغۇلۇقتا قالغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ روھىيەت دۇنياسىغا چىراغ ياقسا، شۇنىڭ يا جېنى قەستىكە ئۇچرايتتى ياكى بولمىسا ئۆز يۇرتىدىن سۈرگۈن بولۇشقا مەجبۇر بولاتتى. مۇشۇنداق رەھىمسىز رېئاللىقلار بولسا، قۇلۇلىنىڭ قاتتىق سەدەپ بىلەن نىقابلىنىپ، ئىچىگە ئۇنچە ـ مارجان يىغىشقا، ئالتۇننىڭ ئۆز خىسلىتىگە تامامەن ياد بولغان تاشلار ئارىسىغا يوشۇرۇنۇشىغا، ئىپار كېيىكىنىڭ ئادەمسىز تاغلارغا يوشۇرۇنۇپ ياشىشىغا مەجبۇر بولغان سەۋەبلەردۇر. يەنە شۇ رەھىمسىز رېئاللىق بولسا، بۇلبۇلنى ئالتۇن قەپەسكە بەند قىلغان، ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ ئوتقا، يۈسۈپ پەيغەمبەرنىڭ قۇدۇق ۋە زىندانغا، سۆيۈملۈك پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ مەجبۇرى ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلىپ ھىجرەت قىلىشىغا، ئۇلۇغ ئالىمىمىز مەھمۇد كاشغەرىينىڭ ئەزىزانە قەشقەردىن ئايرىلىپ، ياقا ـ يۇرتلارغا قېچىشىغا، ئەلاخان سۇلتاننىڭ سۇلتان قورغانغا بەند بولۇشىغا، ئىپارخان ۋە نۇزۇگۇمدەك باھادىر قىزلىرىمىزنىڭ قەپەسكە سولۇنۇپ پالىنىشىغا سەۋەب بولغان ئەمەسمۇ؟! مانا بۇگۈنكى كۈندە مەسىئۇت ئەپەندى ئاشۇ رەھىمسىز ئوۋچى ۋە زەھەرلىك يىلانلاردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، مۇشۇ يىراق جايلاردا بىر مەزگىل ياشاشنى، قاتتىق سەدەپتەك قاپچۇقنى ئۆزىگە قالقان قىلىپ، ئىچىدە ئۆزىنىڭ بارلىق ئىقتىدارىنى جارى قىلدۇرۇپ، مىللىتىنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشنى لايىق تاپقان ئىدى. ئۇ، ئۇچرىغان قىينچىلىقلار ئالدىدا ئىبراھىم پەيغەمبەرگە ئوخشاش ئوت ئىچىدە پەرياد چەكمەسلىككە، يۇنۇس پەيغەمبەردەك بېلىقنىڭ قاراڭغۇ قارنىدا قالسىمۇ ئۆز ئىشىقىدىن يانماسلىققا، يۈسۈپ پەيغەمبەردەك زىندانغا تاشلانسىمۇ، ئۆز يولىدىن قايتماي سەۋر قىلىشقا ئىرادە باغلىغان ئىدى . مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ مېڭىسى ئەنە شۇنداق جىددىي مەشغۇل بولۇۋاتقان چاغدا، بىر تال پاقا ياندىكى

قاراڭغۇلۇقتىن چىقىپلا بىر سەكرەپ كۆلگە چولتوككىدە چۈشتى. كۆلنىڭ يۈزىدە پەيدا بولغان تۈرۈم ـ تۈرۈم ئۆركەشلەر بولسا كۆلگە چۈشۈپ تۈرغان توقاچتەك ئاينىڭ ئەكسىنى داۋالغۇتۇۋەتتى ۋە بىرنەچچە قېتىم شــۇ تەرىقىدە تۈرۈملەندى. يالتىراق قوڭغۇزلارنىڭ ئالتۇندەك نۇرلىرى بىلەن ئاينىڭ كۈمۈشــتەك شولىسى ئىچىدە ئۇزگەن پاقا نېلۇپەر ياپراقلىرىنىڭ ئىچىدىكى قاراڭغۇلۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى ـ دە، بىردىنلا كۆزدىن غايىب بولدى. شــۇ ئەســـنادا ئەتراپنى يورۇتۇپ نۇر چىقىرىپ ئۇچۇۋاتقان بىر توپ يالتىراق قوڭغۇزلارمۇ قاياقلارغىدۇر ئۇچۇپ كەتتى. كۆل يۈزىدىكى ئاينىڭ كۈمۈشــتەك شــولىســىمۇ بارا ـ بارا قارىداشــقا باشــلىدى، چۈنكى ئاينىڭ يۈزىنى بىر پارچە قارا بۇلۇت كېلىپ ئاســتا ـ ئاســتا ياپقان ئىدى. مانا ئەمدى ئەتراپنى تۈن قاراڭغۇســى باســقان ئىدى. ئۇزاقلاردىكى بىر يەردە چاقماق چېقىلىپ، ئەتراپقا تەھدىت سېلىشقا باشلىغان ئىدى. يەنە ئازراق ۋاقىت ئۆتە ـ ئۆتمەيلا يىراقلاردىن ئاسماننىڭ گۆلدۈرلەۋاتقانلىقى قۇلاققا ئاڭلانىدى. ئاشــۇ ئۇزاق يەردىكى ئادەملەرنىڭ كۆكتىكى دەھشـــەتلىك گۈلدۈرمامىلاردىن قورقۇپ، ئالدى ـ كەينىگە قارىماي قېچىۋاتقان قىياپەتلىرى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ كۆز ئالدىدىن چاقماق چاققاندەك ۋاللىدە قىلىپ ئۆتتى. بۇ چاغدا مەسئۇت ئەپەندىنىڭ قورساقلىرى ئېچىپ تارتىشــىش باشــلىغان ئىدى، دەرۋەقە، ئۇنىڭ ئەقلىگە تۇيۇقســىز ئىســتانبۇل كوچىلىرىدا ســاتىدىغان ســىمىت كەلگەن ئىدى. دېمەك ئادەمنىڭ بېشــىغا نېمە كۈنلەر كەلســە كەلســۇن، نېمىنى ئويلىســا ئويلىسۇن هامان قارنى ئاچىدۇ. قارنى ئاچقان ئىكەن هامان ئەقلىگە نان ۋە تاماق كېلىدۇ. هەقىقەتەن مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ ئەقلىگە بىردىنلا ســـىمىتنىڭ كېلىشـــى تەبىئىي بىر ئەھۋال ئىدى. ســـىمىت تۈركىيەنىڭ ئۆزگىچە نان تۈرى بولۇپ، ناھايىتى لەززەتلىك ۋە يېيىشــلىك يېمەكلىك ئىدى. ســىمىت ئوســمانلى خانىدانلىقى دەۋرىدە يەنى 14ـ ئەســـىردە بارلىققا كەلگەن بولۇپ، دەســـلەپتە پادىشـــاھلار خەلقنىڭ هالىدىن خەۋەر ئالغاندا غېرىب، يېتىم ـ يېسىر ۋە كەمبەغەللەرگە تارقىتىلىدىغان يېمەكلىككە ئايلانغان. كېيىن خەلق ئىچىگە كەڭ تارقىلىپ، ســىمىت پىشــۇرۇپ ســاتىدىغان ســىمىتچىلار كۆپلەپ مەيدانغا كەلگەن. ســىمىتنىڭ تۈرك مەدەنىيىتى تۈتىدىغان ئورنى هېلىهەم يۇقىرى بولۇپ، ئىســتانبۇلغا ساياھەتكە بارغان هەرقانداق بىر ساياھەتچىنى ئۆزىگە جەلپ قىلماي قالمايدۇ. مەسئۇت ئەپەندى بىلەن ئابدۇراخمان شــاھىدى ئەنە شــۇ ســىمىت بىلەن چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ، ســان ـ ســاناقســىز كۈنلىرىنى فوســفور بوغۇزىنىڭ بويىدىكى چايخانىلاردا، كۆپكۆك دېڭىز بىلەن كۆپكۆك ئاســمان ئارىســىدا ئۇچۇپ يۈرگەن ئاپئاق چايكىلارنىڭ ئۇچۇشــلىرىنى، ئۇلارنىڭ ئاۋازلىرىنى تاماشــا قىلىپ ئۆتكۈزگەن ئىدى. مانا هازىر ئاشــۇ دوستى شېكى شــىسەينىڭ قانلىق سىياســتى ئاســتىدا نېمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتىدىكىن تاڭ؟ بۇلارنى ئويلاش مەســـئۇت ئەپەندىگە مۇشــۇ تۈن قاراڭغۇســىدەك قاراڭغۇ ۋە ئۈســتىدە ئارقا ـ ئارقىدىن گۈرۈلدەۋاتقان گۈلدۈرمامىدىن بەتتەر دەھشـــەتلىك، ئاســـماننى يىرتىۋېتىدىغاندەك چېقىلىۋاتقان چاقماقتىن بەتتەر ۋەھشــي بىلىندى. ئەمدى ئۇ ئۆزىنى بۇ تۈن قاراڭغۇلۇقىدىن قۇتۇلدۇرۇشــنى، يېغىش ئالدىدا تۈرغان يامغۇردىن ســاقلىنىشــنى ۋە ئېچىپ كەتكەن قورســقىنى تويغۇزۇشــنى ئويلىدى ـ دە، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، ئۆينىڭ يولىنى تۇتتى. يولدا تېز ـ تېز قەدەم ئېلىپ كېتىۋاتقان مەســـئۇت ئەپەندى، نېمىلا دېگەن بىلەن بۇگۈن كەچتە روهىيەت دۇنياســـىنى بىر قۇر تازىلاپ چىققان ئىدى، ئۇ قاراڭغۇلۇق باسقان كۆڭلىنىڭ بىر بۇرجىكىگە يورۇق بىر ماكان قۇرغان ئىدى. ئەمدى روهىنى، كۆڭلىنى غەش قىلىدىغان بارلىق غەم ـ ئەندىشــىلەرنىڭ هەممىســىنى چۆرۈپ تاشــلاپ، ئەتە چىقىدىغان ئۇزۇن سەپەر ئۈچۈن ئىدىيە جەھەتتىن تەييارلىق قىلىشقا باشلىغان ئىدى. بۇگۈن كەچتە ئوبدان ئارام ئېلىپ، ئەتە سەھەردىلا ۋۇچاڭغا قاراپ يولغا چىقاتتى. چۈنكى، ئىككى ئەپەندى ۋۇچاڭغا بېرىپ جياڭ كەيشى بىلەن كۆرۈشــمەكچى ئىدى. بۇ بىرىنچى قېتىملىق كۆرۈشــۈش بولغانلىقى ئۈچۈن، هەر ئىككىلىســى بىر ئاز هاياجانلىق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈســتىگە بۇ كۆرۈشــۈش پۇرســتىگە ئىگە بولۇش ئۇنچىلىك ئاســان قولغا كەلگەن ئەمەس. دەرۋەقە، جياڭ كەيشــى بىلەن كۆرۈشــۈش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ۋاقىتنى، گېنېرال خو

يوزۇنىڭ ياردىمى بىلەن شۇنچىلىك تەستە ئالغان ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ قېتىمقى سەپەر ئىككى ئەپەندى ئۈچۈن شۇنچىلىك مۇھىم ئىدى.دېمەك، ئادەم بالىسى دۇنيانىڭ قەيىرىگە بارسا بارسۇن، بارغانلا يېرىدە ئۆز ئېھتىياجىغا ئاساسەن ئۆز ئالدىغا بىر دۇنيا يارىتىش قابىلىيىتىگە ئىگە. ياشىغان يېرىنىڭ ئەھۋالىغا ۋە ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ئۆزىگە پايدىلىق بولغان تەبىئي ۋە ئىجتىمائىي مۇھىت يارىتىشقا تىرىشىدۇ. يوقۇتۇپ قويغان ئۇيۇقلىرىنى قايتا تېپىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ. مەسىئۇت ئەپەندى بىلەن ئىيسا ئەپەندىمۇ ئۆز پىكىرلىرى بىلەن، قەلەملىرى بىلەن، ئۆز ئىرادىسى بىلەن ئۆز كۈرەشلىرىنى قۇتلۇقلاشتۇرۇپ، ئۆز يولىنى تېپىشقا قاراپ يۈزلەنگەن ئىدى.

بۇگۈن تاڭ سەھەردىلا خانكوۋ پورتىدىن يولغا چىققان مەسئۇت ئەپەندى بىلەن ئىيسا ئەپەندى كېمىگە ئولتۇرۇپ چاڭ جياڭ دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىمىغا قاراپ يۈرۈپ كېتىۋاتاتتى. ئۇلار ئەسلىدە تۇنۇگۈن نەنجىڭدىن پويىز ئارقىلىق خانكوۋغا يېتىپ كېلىپ، بىر كېچە قونغاندىن كېيىن، جيڭ كەيشى بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن بېكىتىلگەن ئورۇنغا دەل ۋاقتىدا ئۇلگۈرۈپ بېرىشنى ئويلاپ مۇشۇنداق قاقسەھەردىكى بىرىنچى قېتىملىق يولۇچىلار كېمىسىگە ئولتۇرغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھاۋا ئاتەشتەك ئىسسىق بولۇۋاتقان مەزگىللەر بولغاچقا سەھەردە سۇ يولى بىلەن سەپەر قىلىش ھەقىقەتەن جانغا ئارام بەخش ئېتەتتى.كېمىنىڭ ئۈستىدە كىشىگە ئۇرۇلۇپ تۇرۇۋاتقان غۇر- غۇر شامال ئادەمنى سەگىتىپ، غەم - ئەندىشىلەرنى ئۇچۇرتۇپ، كۆڭلىنى تىندۇراتتى. كۆڭۈل پەنجىرىلىرى كەڭ تەبىئەتكە ئېچىلغان يولۇچىلارنىڭ دىققىتىنى چاڭ جياڭ دەريانىڭ ۋادىسىدىكى گۈزەللىكلەر ئۆزىگە جەلپ قىلماقتا ئىدى. «كۈلپەت دېگىزىدىن ئۆتكۈچى شەپقەت كېمىسى» دەك مەغرۇر ئۇزۇۋاتقان كېمە، بەزىدە ئىككى يېنى ئېگىز تاغلار بىلەن ئورالغان كېچىكلەردىن كەچسە، بەزىدە ۋادىلىرى كۆز يەتكۈسىز توق يېشىل، ئېگىز - پەس، خىلمۇخىل دەل - دەرەخلەر بىلەن تولغان تەبىئي ئورمانلاردىن ئۆتەتتى، بەزىدە قىرقىپ قويغاندەك تەكمۇتەكشى ئۆسكەن شاللارنىڭ چېچەكلىرى پۇراق چېچىپ تۇرغان بەلدەم - بەلدەم پەلەمپەي ئېتىزلارنى بويلاپ يۈرەتتى. يەنە بەزىدە ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ كېلىۋاتقان دولقۇنلارغا كۆكرەك كېرىپ، دولقۇن يېرىپ ئۈزەتتى. مانا ئەمدى كېمە بىردىنلا دەريا سۈيى شۇنچىلىك كەڭ يېيىلىپ كەتكەن بىر بوشلۇققا چىقىپ قالدى، سۇ يۈزىدە ئۇششاق يېكەن - قومۇشلار لەيلەپ ئېقىپ يۈرەتتى. كېمە ئاستا - ئاستا قىرغاققا يېقىنلاپ كېلىپ، بىر كېمە دەپسەنگىسىگە كېلىپ توختىدى. بۇ چاغدا كېمە بىلەن قۇرۇقلۇقنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرۇش ئۈچۈن بىر تاختاي قويۇلدى. ئەنە شۇ بىر پارچە لىڭشىپ تۇرغان تاختاينى دەسسەپ، بىرقانچە يولۇچى كېمىدىن چۈشتى ۋە ئارقىدىنلا پۇچقاقلىرىنى تىزىغچە تۇرۇۋالغان ئۈچ - تۆت دېھقان بىلەن قىسقۇچپاقا سېلىنغان بامبۇك سېۋەتلەرنى بامبۇك ئەپكەش بىلەن كۆتۈرگەن بىر بېلىقچى كېمىگە چىقتى. بامبۇك ئەپكەش مۇرىسىدە لىڭشىپ تۇرغان بېلىقچى، پۇتىنىڭ ئاستىدا پۇلاڭلاپ تۇرغان تاختاينى ھېچ ئىككىلەنمەي دەسسىگەن پېتى كېمىگە بىخەتەر چىقتى ۋە ئۈدۈل بېرىپ ۋاندەكنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى، ئاندىن ئەپكىشى بىلەن سېۋەتلىرىنى پالۇباغا قويۇپ، مۇرىسىگە ئارتىۋالغان كىرلىشىپ كەتكەن لۇڭگىسىنى ئېلىپ، پېشانىسىدىكى مونچاق - مونچاق تەرلەرنى توختىماي سۈرتتى. ئۇنىڭ يېنىدا بىر دېھقان تىرىك بىر بېلىقنى بۇرۇنىنىڭ تۆشۈكىگە ئۆتكۈزۈلگەن يېكەننىڭ كىرمەك ئۇرۇلغان يېرىگە ئىككى بارمىقىنى كىرگۈزۈپ تۇتقان پېتى ئۆرە تۇراتتى. يەرگە ساڭگىلاپ تۇرغان تازىمۇ يوغان بۇ بېلىقنىڭ پىلتىڭلاپ تۇرغان ئۇزۇن قۇيرۇقى يېنىدىكى بېلىقچىنىڭ يالىڭاچ پاقالچىقىغا توختىماي تېگىۋاتاتتى، بىراق بېلىقچى ھېچ ئىش بولمىغاندەك، ئۇزاقلاردىن كېلىۋاتقان سۇنىڭ ئۇلۇغ ئېقىنىغا تىكىلگەن پېتى جايىدا قۇرۇق ياغاچتەك قىمىر قىلماي تۇراتتى. كېمە بولسا، ئاستا - ئاستا قىرغاقتىن يىراقلىشىپ، ئەنە شۇ ئۇلۇغ ئېقىنىنىڭ قوينىغا كىرىپ كېتىۋاتاتتى . ئەمدى بېلىقچى لۇڭگىسىنى مۇرىسىگە ئارتىپ، قېشىغىچە چۈشۈپ تۇرغان چىغ قالپىقىنى

يۇقىرىغا ئىتتىرىپ قويۇپ، پوتىسىغا قىستۇرۇۋالغان غاڭزىسىنى ئېلىپ، سەيخانىسىغا تاماكا سېلىپ تۇتاشتۇرغاندىن كېيىن، غاڭزىسىنى ئاغزىغا ئاپاردى ۋە بىردەم بولسىمۇ ئارام ئېلىۋېلىش ئۈچۈن ۋاندەككە ئېسىلىپ، ئەپكەشدەك ئېگىلىپ تۇرغان پېتى غاڭزىسىنى شوراپ، دەريانىڭ قاراپ تۇردى، بۇ چاغدا يېنىدىكى بېلىق كۆتۈرۈۋالغان دېھقان نېرىراققا كەتكەن ئىدى. كېمىنىڭ ئارقىسىدىكى ئورۇندۇقلاردا قىسىلىپ ئولتۇرغان يولۇچىلار بولسا، ئاۋازلىرىنى بولۇشىغا قويۇۋېتىپ بىرنېمىلەر ئۈستىدە پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەن ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى ئۇلارنىڭ نېمە دېيىشۋاتقانلىقىنى چۈشەنمىسىمۇ، لېكىنزە بىر - بىرىگە گەپ بەرمەي، ئارقا - ئارقىدىن سۆزلىشىۋاتقانلىقىغا قاراپ، قانداقتۇر بىر ئىشلاردىن نارازى بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىۋاتقان ئىدى. ئۇ، يەنە نەزەر كۆزىنى ھېلىقى بېلىقچىغا ئاغدۇردى ۋە بېلىقچىنىڭ يالىغاچ پاچىقىنىڭ تۆۋىدە تۇرغان بامبۇك سېۋەتكە كۆزى چۈشتى. سېۋەتنىڭ ئاغزى ئوچۇق بولۇپ، يېرىمىگىچە قىسقۇچ پاقا قاچىلانغان ئىدى. سېۋەتنىڭ ئىچىدە توختىماي مىدىر - مىدىر قىلىپ ھەرىكەت قىلىۋاتقان قىسقۇچ پاقىلار ئۇزلۇكسىز سېۋەتنىڭ سىرتىغا چىقىش ئۈچۈن يۇقىرىغا قاراپ يامشىشۋاتاتتى. ۋەھالەنكى، ئىچىدىن بىرى سېۋەتنىڭ يۇقىرىدىكى گىرۋىكىگە يېقىنلىششى بىلەن تەڭ، كەينىدىكى يەنە بىرى ئىككى چوڭ ئامبۇرى بىلەن تارتىپ چۈشۈرۈپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە دەسسەپ يۇقىرىغا ياماشماقچى بولۇۋاتاتتى. سېۋەتنىڭ ئىچىدىكى قىسقۇچ پاقىلار ئەنە ئاشۇ تەرىقىدە بىر - بىرىنى تۆۋەنگە تارتىپ تۇرۇۋاتقان بولغاچقا، ئۇلاردىن بىرىمۇ سېۋەتنىڭ سىرتىغا چىقالمايۋاتقان ئىدى. دەل مۇشۇ چاغدا مەسئۇت ئەپەندى بېلىقچىنىڭ نېمە ئۈچۈن بامبۇك سېۋەتنىڭ ئاغزىنى ئوچۇق قويۇپ، خاتىرجەم غاڭزىسىدىن پۇرقىرىتىپ ئىس چىقىرىپ، تاماكا چېكىپ تۇرغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنگەندەك بولدى ۋە ئەقلىدىن مۇنداق ئويلار كەچتى «دېمەككى، قىسقۇچ پاقىنىڭ تەبىئىتىدە ئۆزئارا ھەمكارلىشىپ ئىش بېجىرىدىغان يوشۇرۇن ئاڭ يوق بولغاچقا، ھەممىسى ئۆزىنىلا ئويلايدۇ، شۇ ۋەجىدىن بۇلارنىڭ ھېچبىرى سېۋەتنىڭ ئىچىدىن قۇتۇلۇپ چىقالمايدۇ ۋە ئاخىرى قاسىقاندا دۇملىنىپ، ئىنسانلارغا مەززىلىك تائام بولىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئىنسانلار قىسقۇچ پاقىنىڭ تەبىئىتىدىكى بۇ خۇسۇسىيەتتىن ئىبارەت ئېلىشى لازىم».

مەسئۇت ئەپەندى بۇ قېتىمقى سەپەردە ئاشۇ بىر مىنۇتلۇق كۆزىتىش ئارقىلىق، جانلىقلارنىڭ تەبىئي خۇسۇسىيەتلىرىدىن ئۆزگىچە بىر ئىبرەتكە ئىگە بولدى. يالغۇز ئۆزى تۇرمۇشتا ھەرقانچە پىشىپ يېتىلگەن، ياۋروپالارنى كۆرگەن، داڭلىق مەكتەپلەردە بىلىم تەسىس قىلغان ۋە نۇرغۇن داڭلىق كىتابلارنى ئوقۇغان، يىغىپ ئېيتقاندا ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن ئوبدانلا كۈچكە ئىگە بولغان بىر شەخس بولسىمۇ، ئەمما ئۆزى يالغۇز ھېچقانداق بىر ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقالمايدىغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم ئىدىيەسىدىن ئۆتكۈزدى. ئەڭ مۇھىمى ئۇ مۇشكۈل نىشانغا يېتىش ئۈچۈن ھەمكارلىشىشنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى ھەتتا ۋاقتى كەلگەندە ئۆزى بۇرۇن دۇشمەن دەپ قارىغان كىشىلەر بىلەنمۇ سىياسىي مەنپەئەتلەرنى چىقىش قىلغان ئاساستا ھەمكارلىشىشقا بولىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتى. توغرىسىنى ئېيتقاندا، بىر ئادەمنىڭ پۈتۈن بىر مىللەتنىڭ يۈكىنى كۆتۈرۈپ مېڭىشى ۋە ئۇنى مەنزىلگە يەتكۈزۈشى مۇمكىن ئەمەس. يالغۇز ئادەم مەيلى قانچىلىك جاپالىق كۈرەش قىلسۇن، قانچىلىك تىرىشچانلىق كۆرسەتسۇن، يەنىلا پۈتۈن بىر مىللەتنىڭ ھەقىقي سۈپەت ئۆزگىرىشىگە كاپالەتلىك قىلىپ بولالمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن كوللېكتىپ ھەمكارلىشىش لازىم، بولۇپمۇ يېنىدا تۇرغان ئىيسا ئەپەندىدەك قابىلىيەتلىك، كېچە - كۈندۈز ۋەتەن ۋە مىللەت ئىشقى ئوتىدا پۇچۇلىنىۋاتقان ۋە بۇ يولدا ئىزدىنىۋاتقان كىشىلەر بىلەن كۆپلەپ ھەمكارلىشىش كېرەك. مۇشۇنداق بولغاندا ئادەم بىر تەرەپتىن ياقا - يۇرتلاردا يالغۇزچىلىق تارتىپ قالمايدۇ، يەنە بىر جەھەتتىن ھەرۋاقىت بىر پالاكەت خىيالى چىرمىشۋېلىش ئېھتىماللىقى يۇقىرى شارائىتلاردا، يېنىدىكى سەپداشلىرى باشقا گۈزەل نەرسىلەرنى ئويلىشىغا تۇرتكە بولىدۇ ۋە ياخشى بىر پىلانلارنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىغا ۋەسىلە بولىدۇ. يىغىپ ئېيتقاندا

ئۆزئارا چۈشىنىش ئاساسىدىكى ھەمكارلىقنىڭ نەتىجىسىدە ئەمەلىي ئۇنۇمدارلىق ئېشىپ، بىر - بىرىدىن قېلىشمايدىغان قانچىلىك ئۈمىدۋار ۋە قابىلىيەتلىك كىشىلەر ئۆز رولىنى جايىدا جارى قىلىپ، غايەت زور نەتىجىلەرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىدۇ.

مەسىئۇت ئەپەندى يول بويى ئەتراپنى كۆزىتىپ، يېڭى - يېڭى شەيئىلەرگە بولغان قىزىقىشىنى ئارتتۇرۇپ ماڭغاچقا، ئىيسا ئەپەندىنىڭ ئارىلىقتا قىلغان گەپلىرىگە، سورىغان بەزىبىر سوئاللىرىغا قىسقىلا جاۋاب بېرىپ، يەنىلا ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى ئوي - پىكىرلىرى بىلەن بەند بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئۇ بەزىدە كۆزىنى ئەتراپتىكى مەنزىرىلەردىن ئۈزۈپ ئېلىپ، كۆككە تىكەتتى. كەڭ بىپايان بوشلۇقتا ئۈزۈپ يۈرگەن توپ - توپ ئاپئاق بۇلۇتلارنى كۆرگەندە، ئىلىنىڭ يايلاقلىرىدا ئوتلاپ يۈرگەن ئاپئاق قوي پادىلىرىنى يادىغا ئالاتتى، يەنە بەزىدە ئادەملەر ئىچىدە تۇرۇپمۇ ئۆزىنى يەنىلا تەنھا چاغلايتتى، كۆپىنچە ھاللاردا بۇرۇنقى ئىشلارنى ئەسلەيتتى. چەكسىز مەنزىللەر، كەڭ ئۈپۈقلارنى كۆرگىنىدە ئىلى، قەشقەر دىيارلىرى كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى. ئۇنىڭ قەلبىدە ھەسرەت، مۇھەببەت ۋە مىننەتدارلىقتىن ئىبارەت بۇ ئۈچ تۈيغۇ ھەرزامان ھۆكۈمرانلىق ئورۇندا تۇراتتى. شۇڭا ئۇ يالغۇزچىلىق ئىچىدە تۇرۇپمۇ زېرىكىشلىك ھېس قىلمايتتى، ئەمما، ئىزتىراپ چېكەتتى. ئىزتىراپقا تولغان ھېكايىلەرنى ۋە سىيغىنىشلىق مەكتۇپلارنى يازاتتى. مانا ھازىر ئۇ، يېقىندا يازغان «ئانامغا مەكتۇپ» ناملىق ئەسىرىنى قايتا بىر قېتىم ئەقلىدىن كەچۈردى:

ئانامغا مەكتۇپ

سۆيۈملۈك مېھرىبان ئانا!

ئۇزۇندىن بۇيان سىزگە مەكتۇپ يازالمىدىم، چۈنكى مۇشۇ كۈنلەردە مۇھىم ئىشلار ۋەجىدىن شۇنچىلىك ئالدىراش بولۇپ كەتتىم. ئىككى ئايدىن بىرى جاپالىق ئىشلەش ئارقىلىق ناھايەت پىدائىيلار قوشۇنىنى قۇرۇپ چىقتۇق. يېقىنقى بەش - ئالتە كۈن ئىچىدە جەڭ مەيدانىغا يۈرۈپ كېتىمىز.مانا مۇشۇ 300 پىدائىي ياشتىن تەركىب تاپقان قوشۇننىڭ قوماندانلىق شەرىپى ماڭا يەنى ئوغلىڭىز ئەرتۇغرۇلغا نىسىپ بولدى. سىز تەسەۋۋۇر قىلالماسلىقىڭىز مۇمكىن. ئەمما، مەن مۇشۇ دەقىقىلەردە قانچىلىك ھاياجان ئىچىدە بەختىيار بولۇۋاتقانلىقىمنى ئۆزۈم بىلىمەن. مەن پەقەت قوماندان بولغانلىقىم ئۈچۈنلا بۇنچىلىك ھاياجان بولۇۋاتقانلىقىم يوق ئانا! بۇ 300 يىگىتتەك باھادىر ئەزىمەتلەر ئارىسىدا تۇرۇۋاتقانلىقىم ئۈچۈن بەختلىك مەن ئانا! بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ ئەڭ ئالدىدا يول باشلاپ، دۈشمەنگە بىرىنچى پاي ئوقنى ئاتىدىغانلىقىم مېنى شۇنچىلىك بەختىيار قىلىۋاتىدۇ ئانا! مېنىڭ قەلبىمدىكى بۇ خۇشاللىق، بەختىيارلىق تۈيغۇسى شۇ ۋەجىدىن بولۇپلا قالماي، يەنە كىشىنى ھاياجانغا سالىدىغان باشقا خوشنودلۇق ئىشلارمۇ بار ئانا! سىز ھەر زامان ماڭا ۋە قېرىنداشلىرىمغا نەسىھەتتە قىلىپ، مۇنداق دەيتتىڭىزغۇ ئانا:«ئەگەر دۈشمەنگە قارشى كۈرەش قىلمىساڭلار، سىلەرنى ئېمىتكەن ئاق سۈتۈمگە رازى ئەمەسمەن». ئەمدى مېنىڭ سۆزۈمگە قۇلاق سىلىڭ ئانا! سىزنىڭ ماڭا بەرگەن ئاق سۈتىڭىزنىڭ ئەجرىنى ئاقلايدىغان بولدۇم، سىزنىڭ سۈتىڭىز ماڭا ئاشۇ پاك سۈتتەك ھالال بولىدىغان بولدى ئانا! مەن دۈشمەنگە قارشى جەڭگە ئاتلىنىپ، ئوق-دورا پۇراقلىرى قاپلىغان جەڭگاھتا قان كېچىپ جەڭ قىلىپ، سىزنىڭ مېنى پەپىلەپ بېقىپ، كېچىچە كىرپىك قاقماي ئۆتكۈزگەن كېچىلىرىڭىزنىڭ ئەجرىنى ئاقلايدىغان بولدۇم ئانا! سىزنىڭ مەندىن كۈتكەن ئارزۇلىرىڭىز ئەمەلگە ئاشىدىغان بولدى. مانا بۇ قېتىم ئانا تۈپراقلىرىمىزغا تاجاۋۇز قىلىپ بېسىپ كەلگەن ياۋلارغا قارشى ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىپ، ۋەتىنىمىزنى مۇنقەرزلىكتىن قۇتۇلدۇرىمىز ئانا! مانا ئەمدى سىزنىڭ كۆزلىرىڭىزدىكى ئۈمىد ئۈچقۇنلىرى چاقنايدىغان بولدى، سىز بىر ئۆمۈر كۈتكەن تاڭ ئەمدى ئاتىدىغان بولدى، ئانا! ئەنە شۇ ئۇلۇغ ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان

بەختىيارلىق ماڭا نىسىپ بولدى، بىر ئىنسان ئۇچۇن دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق بەخت بولمىسا كېرەك ئانا! مانا مۇشۇ دەقىقىلەردە سىزگە بۇ مەكتۇپنى يېزىش ئارقىلىق، ئاشۇ بەختىيارلىقلاردىن سىزنىمۇ خەۋەردار قىلغانلىقىمدىن ۋە ئۆز خۇشاللىقىمغا سىزنىمۇ ئورتاقلاشتۇرغانلىقىمدىن شۇنچىلىك رازىمەنلىك تۇيغۇسىغا مۇيتىلا بولدۇم ئانا! يەنە ئىككى كۈندىن كېيىن جەڭ مەيدانىدا تۇرۇپ، دادامغىمۇ ئايرىم مەكتۇپ يازىمەن، مۇتلەق ئىشىنىمەنكى، مېنىڭ بۇ پىداكارلىقىمدىن ئەلۋەتتە دادامۇ رازى بولىدۇ. توغرىسىنى ئېيتساق دادامۇ ئۆز ئۆمرىدە نەچچە قېتىم زېمىنىمىزغا بېسىپ كەلگەن ياۋلار بىلەن جەڭ قىلغان ۋە نەچچە يېرىگە ئوق تېگىپ يارىلانغان باھادىر ئەزىمەت ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەلق - ئالەم ئالدىدا بىر ئۆمۈر يۈزى يورۇق ياشاۋاتىدۇ. ئۇنىڭ بەدىنىدىكى ئاشۇ روشەن ئوق ئىزلىرى قەلبىمنى شادىمان ئەيلىگەن نىشان بەلگىلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. دادامنىڭ پاك ۋۇجۇدىدىكى ئاشۇ يارا ئىزلىرى بىلەن بومبا پارچىلىرى قالدۇرغان تارتۇقلار بىزنى ھەر ۋاقىت دۇشمەنگە قارشى جەڭگە رىغبەتلەندۈرۈپ كەلگەن ئىدى ئانا.!مانا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە مۇشۇنداق ئۇلۇغ جەڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، پۈتۈن قەلبى بىلەن رازى بولۇپ، ئالدىنقى سەپكە ئاتلىنىش مېنىڭدەك ۋىجدانلىق دادىنىڭ پۇشتىدىن بولغان ھەر بىر ئوغۇل ئۈچۈن ئەڭ ئۇلۇغ، ئەڭ مۇقەددەس ۋەزىپىدۇر.

ئانا، سىز مەندىن تېخىمۇ ئوبدان بىلىسىز، مېنىڭ دادام بۇ ھاياتتا قولىدىن كېلىشىچە ئۆز دۇشمەنلىرىگە قارشى كۈرەش قىلىپ كەلدى ۋە تا بۇگۈنگە قەدەر ئۆز بۇرچىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن تىرىشىۋاتىدۇ. ئەمدى بۇگۈنكى كۈندە ئاشۇ ئۇلۇغ ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ قان ۋە جان بەدەللىرىگە كەلگەن بۇ ئەزىز ۋەتەننى دۇشمەنگە تارتقۇزۇپ قوياتتۇقمۇ ؟ ياق ئانا! ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس، بىز ئاشۇ پىداكار ئاتىلارنىڭ پەرزەنتى بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن ۋىجدانىمىزغا مۇخالىپ كېلىدىغان ئۇنداق ئىشلارنى ھەرگىز قىلمايمىز. بىزگە بۇنداق قىلىش ھەرگىز ياراشمايدۇ. قەسەم قىلىمەنكى، بۇنداق ئىش ھەرگىز سادىر بولمايدۇ. دۇشمەنگە قۇل بولۇپ ئۆتۈش، ئەجدادلىرىمىز ئارىسىدا ئەلمىساقتىن تارتىپ سادىر بولۇپ باقمىغان، بۇندىن كېيىنمۇ زىنھار قۇل بولمايمىز. بىر كۈن قۇل بولۇپ ياشىغاندىن كۆرە مىڭ ئۆلگەن ئەۋزەلدۇر! مەن بۇلارنى ئويلىغىنىمدا ھەقىقەتەن سىراڭ بولۇپ قالاي دەپ قالىمەن، دەرۋەقە، بۇنداق بولۇشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. ئانا! شۇ ۋەجىدىن دەرھال جەڭگە ئاتلاندۇق. سېنىڭ مېنى پاك سۈتۈڭ بىلەن باققىنىڭدىن باشقا، ماڭا يەنە نۇرغۇن ئەجرىڭ سىڭگەن، ئۇلارغىمۇ رازى بول. بەلكىدە بۇ قېتىم بوۋامغا ئوخشاش شېھىتلىك شارابى ئىچىپ، ئائىلىمىزگە ئىككىنچى قېتىم شېھىتلىك شەرىپىنى نائىل قىلىشقا مۇيەسسەر بولۇشۇم مۇمكىن ئانا! سۆيۈملۈك، مېھرىبان ئانا! جېنىم ئانا! سىزنىڭ ئۇلۇغلىقىڭىزنى، جاسارىتىڭىزنى مېنى بىلمەيدۇ دەمسىز، مەن سىزنى ئوبدان چۈشىنىمەن ئانا! ئەمما سىز يەنىلا بىر ئانا بولغانلىقىڭىز ئۈچۈن، باشقا ئانىلارغا ئوخشاشلا ئۆز باغرىڭىزنى يېرىپ چىققان پەرزەنتىڭىزگە چىدالمايسىز. شۇ مىنۇتلاردا ئۆز ئوغلىڭىزنىڭ ئوق- بومبىلارنىڭ ئىسلىرىدا قاپقارا قارىداپ كەتكەن يۈزىگە سۆيۈشىنى، پاخپىيىپ كەتكەن قارا چاچلىرىنى مېھرلىك سىلاشنى، ھەيۋەتلىك گەۋدىسىنى باغرىڭىزغا چىڭگىدە بېسىپ تۇرۇپ يىغلاشنى ئارزۇ قىلىۋاتقانسىز ھەقاچان. مەن شۇ دەقىقىلەردە سىزنىڭ يېنىڭىزدا بولالمىغان بولسامۇ، بۇ مەكتۇپنى يېزىش ئارقىلىق سىزنى قىلىۋاتقان ئىشلىرىمدىن خەۋەردار قىلىپ، ئۆزۈمنىڭ پەرزەنتلىك بۇرچىنى ئادا قىلىشنى ئويلىدىم ئانا! سىزنىڭ بىغۇبار دىلىڭىزنى رەنجىتكەن بولسام مېنى كەچۈرۈڭ، سىزگە ئۆلۈم قۇچىقىدا تۇرۇپ چىن قەلبىمدىن سالام يوللايمەن ئانا! ئاشۇ قورۇق باسقان قاداق قوللىرىڭىزنى سۆيۈپ تۇرۇپ، مۇشۇ مەكتۇپ ئارقىلىق سىز بىلەن ۋىدالىشىشقا مەجبۇرمەن. سىزگە ئۇلۇغ ئاللاھنىڭ نامى بىلەن ئامان - ئېسەنلىك تىلەيمەن! سۆيۈملۈك ئانا، جېنىم ئانا! مېھرىبانىم ئانا، ئامان بولۇڭ!

ھۆرمەت بىلەن، ئوغلىڭىز ئەرتۇغرۇلدىن.

ناهايەت ئىككى ئەپەندى چۈشـــتىن بۇرۇنلا ۋۇچاڭ شـــەھىرىگە يېتىپ كەلگەن ئىدى. ۋۇچاڭ خۇببي ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى بولۇپ، ھازىر جياڭ كەيشىنىڭ كوممۇنىستلار قورشاپ يوقىتىش ئۇرۇشىنىڭ قوماندانلىق ئىشتابى جايلاشقان ئىستراتېگىيەلىك مۇھىم ئورۇن ئىدى. جياڭ كەيشى ياپونلار بىلەن 1934 ـ يىلى مايدا ۋاقىتلىق تىنچلىق كېلىشىمى تۈزگەندىن كېيىن، مەۋجۇت ھەربىي كۈچىنى توپلاپ كوممۇنىستلارنىڭ جياڭشى سوۋېت ئازاد رايونىغا قورشاپ ھۇجۇم قوزغىغان ئىدى. جياڭ كەيشىنىڭ نەزىرىدە كوممۇنىستلار ئۆزىگە نىسبەتەن ياپونلاردىن بەتتەر دۈشمەن ھېسابلىناتتى. ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتى مۇستەھكەم بولسىلا، ھامان ياپونلارنى خىتاي تۇپراقلىرىدىن چىقىرۋەتكىنى بولىدىغانلىقىنى، ئەمما كوممۇنىستلار كۈچىيىپ كەتسە، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيىتىنى ساقلاپ قېلىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ئاللىبۇرۇن چۈشىنىپ يەتكەن ئىدى. شۇ ۋەجىدىن، بۇ قېتىم جياڭ كەيشى يېرىم مىليون تولۇق قوراللانغان ئەسكىرى كۈچىنى مۇشۇ ئەتراپقا توپلاپ، گېرمانىيەلىك گېنېرال ھانس ۋونسېكتىنىڭ ھەربىي مەسلىھەتچىلىكىدە، ئۆزى باش قوماندان بولۇپ، جاڭ شۆلياڭنى بولسا مۇئاۋىن قوماندان قىلىپ، كوممۇنىست قىزىل ئارمىيەسىنى قورشاپ، تەلتۆكۈس تازىلاشنى نىشان قىلغان ئىچكى ئۇرۇشىنى باشلىۋەتكەن ئىدى. كوممۇنىستلار بۇ ئۇرۇشتا ئۆز كۈچىنى ئامال بار ساقلاپ قالالىغىنچە ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن بار كۈچى بىلەن ئەمەلىي ھەرىكەتكە ئۆتكەن ئىدى. كوممۇنىست قىزىل ئارمىيەسى 1935 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنىدىن 17 ـ كۈنىگىچە گۇيجۇ ئۆلكىسىنىڭ زۇنيى دېگەن يېرىدە ئېچىلغان كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يىغىندا ھوقۇقنى ئۆزىگە مەركەزلەشتۈرگەن ماۋ زېدۇڭنىڭ رەھبەرلىكى ئاستىدا خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەجرىبىسى بويىچە شەھەرلەردىكى پرولېتارىيات (ئىشچىلار سىنىپى) قا تايىنىپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ «شەھەرلەر ئارقىلىق يېزىلارنى ئېلىش» ئىستراتېگىيەسىنى ئۈيغۇنلاشتۇرۇش ئەمەس، بەلكى خىتاينىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ، پۈتۈنلەي ئەكسىنچە يېزىلاردىكى دېھقانلارغا تايىنىپ تۇرۇپ «يېزىلار ئارقىلىق شەھەرلەرنى ئېلىش» ئىستراتېگىيەسىنى قوللىنىشقا يۈزلەنگەن ئىدى. ئەنە شۇ ماۋ زېدۇڭ ئىدىيەسىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن كوممۇنىست قىزىل ئارمىيەسى ئۆتكەن يىلى ئۆكتەبىردە غەربىي شىمالغا قاراپ يول ئالغان ئۇزۇن سەپەر (ئۇزۇن سەپەر بولسا، كوممۇنىستلارنىڭ گومىنداڭ ئارمىيەسىنىڭ قورشاپ يوقىتىشىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن يولغا چىققان ئىستراتېگىيەلىك بىر سەپىرى بولۇپ، تارىخىتا «ئۇزۇن سەپەر» دەپ ئاتالغان. 1934 ـ يىلى ئۆكتەبىر ئايلىرىدا جياڭشىدىن باشلانغان بۇ ئۇزۇن سەپەردە، كوممۇنىست قىزىل ئارمىيەسى ماۋ زېدۇڭنىڭ رەھبەرلىكىدە 370 كۈن توختىماي 12500 كىلومېتىر يولنى پىيادە مېڭىپ 1935 ـ يىلى ئۆكتەبىر ئايلىرىدا شەنشى ئۆلكىسىنىڭ يەنئەن دېگەن جايىغا يېتىپ بارغان. ئۇزۇن سەپەردە 90 مىڭ كىشى يولغا چىققان بولۇپ، يەنئەنگە يېتىپ بارغاندا جەمى 9 مىڭ ئادەملا قالغان يەنى 90% ئادەمنىڭ بەزىلىرى ئۇرۇشتا، بەزىلىرى ئاچلىقتىن، بەزىلىرى ئېغىز قارلىق چوققىلاردىن ئۆتۈش جەريانىدا قازا بولغان. لېكىنزە كوممۇنىستلار يەنىلا ئۆزلىرىنىڭ ھاياتى كۈچىنى ساقلاپ قېلىپ، قىيىن بىر سىناقتىن ئۆتكەن ۋە ئاخىرقى ھېسابتا يەنىلا غەلىبىنى قولغا كەلتۈرگەن) نى باشلىغان ئىدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ قۇدرەتلىك ئارمىيەسىگە تايىنىپ، بۇ قېتىم كوممۇنىستلارنى ئۇزۇل ـ كېسىل يوقىتىشنى مەقسەت قىلغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ئۇرۇشقا جياڭ كەيشى ئۆزى بىۋاسىتە قوماندانلىق قىلىپ، كوممۇنىست قىزىل ئارمىيەسىنىڭ ئارقىسىدىن ئىز قوغلاپ قورشاپ زەربە بېرىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۈچۈن بۇ كۈنلەردە جياڭ كەيشىنىڭ بۇنىڭدىنمۇ مۇھىم ئىككىنچى بىر مۇھىم ئىشى يوق ئىدى. ئۇ پۈتۈن دىققىتىنى كوممۇنىستلارنى يوقىتىشقا مەركەزلەشتۈرگەن ئىدى. بۇگۈن ئىككى ئەپەندى مىڭبىر مۇشەققەتتە 600 كىلومېتىر يولنى بېسىپ ۋۇچاڭغا كەلسە، جياڭ كەيشى قارارگاھىدا يوق بولۇپ چىققان

ئىدى. چۈنكى ئۇ، جىددىي بىر ئىش بىلەن ئالدىنقى سىپىكە كەتكەن ئىدى. ئەمما، بۇ ئىككى ئەپەندىنىڭ كېلىدىغانلىقىنى ئېسىدىن چىقارمىغانلىقى ئۈچۈن، مۇئاۋىن قوماندان جاڭ شۆلياڭغا ئىككى ئەپەندى كۈتۈۋېلىشنى ئالاھىدە تاپىلىغان ئىدى. شۇ ۋەجىدىن مارشال جاڭ شۆلياڭ مەخسۇس تۈڭگان ئاشپەز ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئىككى ئەپەندى ئۈچۈن چۈشلۈك زىياپەت تەييارلاتقۇزغان ئىدى. جاڭ شۆلياڭ ياش جەھەتتىن ئىيسا ئەپەندى بىلەن تەڭ دېمەتلىك كېلەتتى، بوي تۇرقى بولسا، تەققى - تۇرقى كېلىشكەن ئېگىز بويلۇق ئىككى ئەپەندىگە قارىغاندا كىچىكرەك ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ ختاي ئاياللىرىنى ئەڭ ئۆزىگە جەلپ قىلغان «كېلىشكەن يىگىت» ھېسابلىنىپ، پۈتۈن ختاي سەتەڭلىرىنىڭ ھەيرانىغا ئايلانغان ۋە ياپونغا قارشى ئۇرۇشتا «كىچىك مارشال» دەپ داڭ چىقارغان بىر ھەربىي قوماندان ئىدى. ئۇنىڭ ھەربىيلەرگە خاس تەققى - تۇرقى ھەقىقەتەن ئالدىدا تۇرغان ھەرقانداق ئادەمنى ھەيران قالدۇراتتى. ئۇ، ئەينى چاغدا پۈتۈن مانجۇرىيەنى ئىداره قىلغان مىلىتارىست جاڭ زۇولىڭنىڭ ئوغلى ئىدى. ياپون كانتون ئارمىيەسى 1928- يىلى 4- ئىيۇندا جاڭ زۇولىڭ ئولتۇرغان مەخسۇس پويىزنى پارتلىتىۋېتىلىپ، ئۇنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، سەتەڭ خېنىملارنىڭ ھەيرانى بولغان جاڭ شۆلياڭنى ئاسانلا قولغا كەلتۈرىمىز دەپ، چۆچۈرىنى خام سانىغان ئىدى. دەرۋەقە، جاڭ شۆلياڭ ياپونلارغا قارشى ئۇرۇش سىپىي ئاشقان ئىدى. ئەمما ياپونلارنىڭ زامانىۋى قوراللار بىلەن قوراللانغان ئارمىيەسىگە تەڭ كېلەلمەي، ئارقا - ئارقىدىن مەغلۇپ بولۇپ، چېكىنىشكە مەجبۇر بولغان ئىدى. گەرچە ياپونلار بىلەن بولغان ئۇرۇشتا ئەسكىرى جەھەتتىن يېڭىلگەن بولسىمۇ، ئەمما روھى يېڭىلمىگەن بولغاچقا، ئىرادىسىدىن يانمىغان ئىدى. شۇ سەۋەبتىن، يەنىلا ياپونلارنى ئۆزىنىڭ بىردىن - بىر دۈشمىنى دەپ ھېسابلايتتى . بۇ جەھەتتىن جياڭ كەيشى بىلەن پىكىر بىرلىكى ھاسىل قىلالمايۋاتاتتى. شۇنداقتىمۇ دۆلەتنىڭ بىر پۈتۈن مەنپەئەتىنى ئويلاپ، جياڭ كەيشى تەرەپتە تۇرۇپ كېلىۋاتقان جەسۇر ياش قوماندان ئىدى. ئىككى ئەپەندى بىلەن جاڭ شۆلياڭ چۈشلۈك غىزادىن كېيىن، چاي سۆھبىتىدە بولدى. جاڭ شۆلياڭنىڭ ئۆزلىرىنى ئوچۇق - يورۇقلۇق بىلەن كۈتۈۋالغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ مەرد - مەردانە قىياپىتىنى كۆرگەن مەسئۇت ئەپەندى، ھېچ قورۇنۇپ ئولتۇرمايلا، ئالدىدا ھەربىي فورما بىلەن ئولتۇرغان «كىچىك مارشال»غا ئۆزىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بولغان سىياسىي قاراشلىرىنى ۋە رۇسلارنىڭ ئۆزىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئاكىسىنى ئائىلىسى بىلەن قوشۇپ قانداق قەتل قىلغانلىقىنى، جۈملىدىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھەققانىيەت ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ئىنقىلابىنى باستۇرۇشتا شېكى شىسەيگە بارلىق ئىمكانىيەتلىرى بىلەن ياردەم قىلغانلىقىنى، شەرقىي تۈركىستان خەلق سوۋېت قىزىل ئارمىيەسىنىڭ زەمبىرەكلىرى ۋە ئايروپىلانلىرىدىن ئېتىلغان بومبىلار بىلەن قانداق پاجىئەلىك قىسمەتلەرگە ئۇچرىغانلىقىنى ۋە ئۆزىنىڭ قانداق قېچىپ بۇ يەرلەرگە كېلىپ قالغانلىقىنى بىر - بىرلەپ ناھايىتى تەسىرلىك جۈملىلەر بىلەن ئىبارىلىدى. ئىيسا ئەپەندىمۇ ئۆزىنىڭ تەرجىمانلىق ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ، ناھايىتى جىددىي قىياپەت بىلەن جاڭ شۆلياڭغا تەرجىمە قىلىپ چۈشەندۈردى. بولۇپمۇ مەسئۇت ئەپەندىنىڭ:«سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەقسىتى شەرقىي تۈركىستاننى پۈتۈنلەي يۇتۇۋېلىش، شېكى شىسەي بولسا، سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن يۆلەپ تۇرغۇزغان بىر قورچاق ھۆكۈمدار. ئەمەلىيەتتە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شېكى شىسەيگە قىلغان ياردىمى پۈتۈنلەي ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن بولۇۋاتىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى بارا - بارا شەرقىي تۈركىستاندىكى بارلىق يەر ئاستا ۋە ئۈستى بايلىقلاردىن تولۇق پايدىلىنىش ئىمتىيازىنى قولغا كەلتۈرىدۇ ۋە ئاخىرىدا شەرقىي تۈركىستاننى پۈتۈنلەي ئۆزلىرىنىڭ بىر رىبىۋېلىكسىغا ئايلاندۇرۇۋالىدۇ . پەقەت شېكى شىسەي ئۆزىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ھاكىمىيىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە زۇلۇم قىلىپلا قالماي يەنە نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنى يىراقلىشىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېيتىپ، جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتىگە خائىنلىق

قىلدى. ئۇنىڭ بۇ جىنايىتى ئۇچۇن نەنجىڭ ھۆكۈمىتى تېگىشلىك جاۋاب قايتۇرۇشى لازىم ۋە شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىگە جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتى دۆلەت ئاتىسى بولغان سۈن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ «ئۈچ مەسىلە» نەزەرىيەسىنىڭ مەزمۇنى بويىچە مۇئامىلە قىلىپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ مەڭگۈلۈك تىنچلىقى ۋە خەلقىنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن ئېنىق بىر سىياسەت بەلگىلىشى لازىم. مۇشۇنداق بولغاندا جۇڭخۇا مىنگوىنىڭ خەلقئارادىكى سىياسىي ئورنى ئۆسۈپ، چىن مىللىتىنىڭ مەڭگۈ مەۋجۇت بولۇپ، رونىاق تېپىشى بىلەن بىرگە شەرقىي تۈركىستاندىكى تۈرك مىللىتىمۇ ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى مەڭگۈ ساقلاپ، ئۆز زېمىنىدا ئۆزىگە مۇناسىپ بولغان دۆلىتىنى قۇرۇشقا كاپالەتلىك قىلغىنى بولىدۇ. جانابى مارشالنىڭ پېقىرىنىڭ بۇ ئاجىزانە تەلەپ ۋە پىكىرلىرىنى ئويلىشىپ بېقىشىنى ۋە خەلقىمىزنىڭ بېشىغا كەلگەن بۇ بالايى ـ ئاپەتلەرگە كۆڭۈل بۆلۈپ قويۇشىڭىزنى تۆۋەنچىلىك بىلەن سورايمىز. ئەلۋەتتە مەن، بىزنىڭ مەسىلىمىزگە ئادالەتنىڭ كۆزى بىلەن قارايدىغانلىقىڭىزغا، بىزنىڭ كۆز ياشلىرىمىزغا ھەمراھ بولالايدىغانلىقىڭىزغا ئىشىنىمەن» دېگەن سۆزلىرى، مارشال جاڭ شۆلياڭنى ئالاھىدە ئۆزىگە جەلپ قىلغان ئىدى. جاڭ شۆلياڭ مەسئۇت ئەپەندىنىڭ قىسقا مېغىزلىق قىلىپ بايان قىلغان شىكايەت ۋە تەلەپلىرىنى ئاڭلاپ ئۆزىنىڭمۇ قاراشلىرى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ ئۆزىنىڭ شېڭ شىسەي بىلەن يۇرتداش ئىكەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ لياۋنىڭ ئۆلكىسىنىڭ خەيچېڭ دېگەن يېرىدە تۇغۇلغانلىقىنى، شېڭ شىسەينىڭمۇ لياۋنىڭ ئۆلكىسىنىڭ كائىيۇئان دېگەن يېرىدىن ئىكەنلىكىنى، ئەمما شېڭ شىسەي دوست بولغان سۇۋېت ئىتتىپاقىنى ھېچ ياخشى كۆرمەيدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ مۇنداق دېدى:« رۇسلار ھازىر شىنجاڭغا كۆز تىكىۋاتقىنىدەك، ئەينى چاغدىمۇ غەربىي شىمالغا كۆز تىككەن ئىدى. ئۇلار غەربىي شىمالغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ، نۇرغۇن پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرغان. نۇرغۇن بىگۇناھ خەلقىمىز ئاشۇ ئۇرۇشلاردا ئۆلگەن. نۇرغۇنلىرى ئۆي ـ ماكانسىز قىلىپ ياقا ـ يۇرتلارغا سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كەتكەن. بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ياپونلار ئوخشاش غەربىي شىمالغا تاجاۋۇز قىلىپ كېرىپ، ئاتالمىش مانجۇرىيەنى قۇرۇپ چىقتى. ئاتالمىش بۇ دۆلەتنىڭ پادىشاھى قورچاقنىڭ ئورنىدا بولۇپ، پۈتۈن ئىدارە قىلىش ۋە ھەربىي ھوقۇقلارنىڭ ھەممىسى ياپونلارنىڭ چاڭگىلىدا. ياپونلارنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە تاجاۋۇز قىلىش قارا نىيىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىق قىلىۋاتقان ئەسكىرى بازىسى ئاشۇ مېنىڭ يۇرتۇمغا ئورۇنلاشقان. مەن بىر خىتايلىق بولۇش سۈپىتىم بىلەن ھەم بىر ئەسكەر بولۇش سالاھىيىتىم بىلەن ياپونلارنى ئۆز يۇرتۇمدىن بالدۇرراق قوغلاپ چىقىرىشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىمەن. بۇ جەھەتتىن ئېيتقاندا سىلەر بىلەن مەن دەرۋەقە تەقدىرداش. سىلەر ئۆز يۇرتۇڭلارنى رۇسلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىدىن ساقلاشنى قانچە ئارزۇ قىلغىنىڭلاردەك، مەنمۇ ئۆز دۆلىتىمنى ياپونلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىدىن ساقلاشنى شۇنچە ئارزۇ قىلىمەن. بىزنىڭ غايىمىز، تەقدىرىمىز بىر ـ بىرىمىزدىن قېلىشمايدۇ. دۈشمەنلىرىمىزنىڭ بىرگە سالغان زۇلۇملىرىمۇ بىر ـ بىرىدىن پەرقلەنمەيدۇ. شېڭ شىسەينىڭ سۇۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىنلىشىشىغا بىزمۇ قەتئىي رەۋىشتە قارشى، ئۇنىڭ شىنجاڭدا يۈرگۈزگەن سىياسىتى دۆلەت ئاتىمىز ئوتتۇرىغا قويغان «ئۈچ مەسىلە» ئىدىيەسىگە، ئېتىقادىغا ۋە كۈچىگە قارشى. شۇ ۋەجىدىن، سىلەرنىڭ بۇ دەۋايىڭلارغا قولۇمدىن كېلىشىچە يارەمدە بولىمەن. سىلەرنىڭ يۇرتۇڭلارنى رۇسلارنىڭ تەھدىتىدىن ساقلاش ۋە شېڭ شىسەينى جازالاش كۈرىشىڭلارنى قوللايمەن» دەپ بىر تىنىۋالدى ۋە ئىككى ئەپەندىگە لاپىيدە بىر كۆز ئاتقاندىن كېيىن يەنە سۆزىنى ئالدىرىماي داۋام قىلىپ:«سىلەر بىلەن بولۇپ ئۆتكەن بۇ سۆھبەتنىڭ مەزمۇنىنى باش قوماندانغا ئۆزۈم شەخسەن يەتكۈزىمەن ۋە باش قوماندانىدىن سىلەرنىڭ مەسىلەڭلارغا كۆڭۈل بۆلۈپ، توغرا بىر سىياسەت بەلگىلىشىنى ئىلتىماس قىلىپ پىكىر بايان قىلىمەن. مەنمۇ پات ـ پات نەنجىڭغا بېرىپ تۇرىمەن، بۇدا بارغان چېغىمدا سىلەر بىلەن يەنە كۆرۈشۈشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىمەن. سىلەرنىڭ ئوچۇق پىكىرلىك ئىنسانلار ئىكەنلىكىڭلار مېنىڭدە ئالاھىدە تەسىر قالدۇردى. مەن گېپىي ئوچۇق ئىنسانلار بىلەن دوست

بولۇشـــنى ياخشـــى كۆرىدىغان ئادەم. شـــىنجاڭنىڭ ئىچكى قىســـمىدىكى مىللەتلەر تەركىبىنىڭ مۇرەككەپلىكى، ســـىرتقى قىســـمىدا كۆچلۈك قوشـــنا دۆلەتلەرنىڭ تەرەپ ـ تەرەپتىن خىرىس قىلىپ تۇرۇۋاتقانلىقى شەرقىي شىمالىنىڭكىدىن پەرقلەنمەيدىكەن. ئەگەر خالىساڭلار بىز شەرقىي شىماللىقلارنىڭ يىغىلىشلىرىغا سىلەرنى تەكلىپ قىلىشنى خالايمەن. مەن سىلەرنىڭ دەۋايىڭلارنى بىزنىڭ يۇرتداشلارغا ئاڭلىتىش پۇرســـىتىنى يارىتىپ بېرىشـــقا قولۇمدىن كېلىشـــچە تىرىشـــىمەن. جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتى ئىچىدە شەرقىي شىماللىقلارنىڭ سانىمۇ ئاز ئەمەس. يۇقىرىدا دەپ ئۆتكىنىمدەك شەخسەن مەن ئۆزۈم يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارغا ۋە تەســـىرى بار شـــەخســـلەرگە ســـىلەرگە يارىدەمدە بولۇشـــنى تەۋســـىيە قىلىمەن. مەن ئويلايمەن چوقۇم ئۇلار ســـىلەرگە يارىدەم قىلىشـــتىن باش تارتمايدۇ. مۇشـــۇنداق بولغاندا سىلەر ئۇچۇن كۆپ پايدىلىق بولىدۇ. شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىدىن قانچە كۆپ شەرقىي شىماللىقلار خەۋەردار بولسا، شـۇنچە ياخشـى. ھەرقانداق مەســىلە ئۆزئارا چۈشـــىنىش ھاســـىل قىلىش ئارقىلىق ھەل بولىدۇ. مەنمۇ ســـىلەرگە ئوخشـــاش بىر دەۋاگەر! ئۆزۈم تۇغۇلۇپ ئۆســـكەن ئانا يۇرتۇمدىن ئايرىلىپ، ســـىلەرگە ئوخشـــاش ئۆز يۇرتۇمنىڭ ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقان بىر ئەســـكەر! بۇ ھايات بىزگە ئوخشـــاش ئىنســـانلارنىڭ ئورتاق مەنپەئەت ئۈچۈن بىر يەرگە جەم بولۇشـــى بىلەن ھەقىقي ياشـــاشـــقا ئەرزىگۈدەك ھاياتقا ئايلىنىدۇ ئەمەسمۇ؟!».

ئىككى ئەپەندى بۇ قېتىمقى ســـەپىردە باش قوماندان جياڭ كەيشـــى بىلەن كۆرۈشـــەلمىگەن بولســـىمۇ، ئەمما مۇئاۋىن قوماندان جاڭ شـــۆلياڭ بىلەن كۆرۈشـــۈپ، ئۆزلىرىگە يېڭى بىر دوســـت تاپقان ئىدى. مەســـئۇت ئەپەندى خوشـــلىشـــىدىغان چاغدا جاڭ شـــۆلياڭغا يەنە بىر قېتىم ئاخىرقى يۈرەك ســـۆزلىرىنى ئېيتىپ مۇنداق دېدى: «جۇڭخۇا مىنگونىڭ دۆلەت ئاتىسى سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ ‹ئۈچ مەسلەك› نەزەرىيەســـى بويىچە شـــەرقىي تۈركىســـتاندىكى تۈركلەرنىڭ مەســـىلىســـىنى ھەل قىلىش، مىللىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ تۈگۈنى ۋە خىتايدىكى چىن مىللىتىدىن باشقا مىللەتلەرنى مۇستەقىللىققا ئېرىشـــتۈرۈشـــنىڭ ســـەمەرىســـى . شـــۇنداق ئىكەن، بىز بۇ يەردە تىلغا ئالغان مىللىي مەســـىلە شـــەرقىي تۈركىســـتاننى خىتاينىڭ ئايرىلماس بىر قىســـمى دەپ تۇرۇپ ئەمەس، بەلكى ئۆزىنىڭ مۇســـتەملىكىســـى ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتقان ئاساســـتا‹ئۈچ مەسلەك› نەزەرىيەســـىنىڭ پىرىنسىپلىرى بويىچە ھەل قىلىش ئۇســـۇلى، مەســـىلىنى ھەل قىلىشـــنىڭ نۆۋەتتىكى قانۇنىيەتلىك ئۇســـۇلىدۇر. ئۇشـــبۇ قانۇنىيەتلىك ئۇســـۇل بويىچە مەۋجۇت مەســـىلىلەرنى ھەل قىلماي تۇرۇپ، ئەكســـچە چەتنەپ شـــەرقىي تۈركىستان مەســـىلىســـىنى ھەل قىلىش مۇمكىن ئەمەس. بۇ يەردە يەنە شـــۇنى تەكىتلەش ھاجەتكى، ئاشـــۇ تۈپراقلاردا ياشـــاۋاتقان خەلقلەر تۈرك مىللىتىدۇر. بۇ مىللەتنىڭ ئېتنىك كېلىپ چىقىشـــى، تىل ـ يېزىقى، دىنىي ئېتىقادى ۋە ئۇرپ ـ ئادەتى قاتارلىق بىر قاتار ئۆزىگە خاس بولغان ئامىللار پۈتۈنلەي چىن مىللىتىدىن روشـــەن دەرىجىدە پەرقلىق. ئۇنداق ئىكەن، مەســـىلىنى يەنىلا پەرقلىق نۇقتىدىن چىقىش قىلىپ، مەســـىلىگە پەرقلىق مۇئامىلىدە بولۇش لازىم. مانا بۇلار چىن مىللىتى ۋە شـــەرقىي تۈركىســـتاندىكى تۈرك مىللىتى ئوتتۇرىســـىدىكى زىددىيەتلەرنىڭ تۈگىنى. بۇ تۈگۈننى ھەل قىلماي تۇرۇپ، ئۇنىڭدىن چەتنەپ ئۆتۈپ مىللىي مەســـىلىلەرنى توغرا ھەل قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ھالبۇكى، بۇ تۈگۈنىدىن چەتنىگەنىدە، ھەرقانداق ياخشـــى ســـىياســـەتنى قوللىنىپ، ھەرقانچە ياخشـــى ئۇلكە رەئىســـىنى تەيىنلىگەن بىلەنمۇ ۋە يولغا قويۇۋاتقان مەۋجۇت ســـىياســـەتلەرنى شـــۇنچە گۈزەل ســـۆز ۋە جۈملىلەر بىلەن ئىبارىلەپ بېزىگەن بىلەنمۇ شەرقىي تۈركىستاندا ھەقىقي ئادىل سىياسەتنى ئىزچىللاشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس. خىتاي 400 مىليون نوپۇســـقا ئىگە دۇنيادىكى چوڭ بىر دۆلەت. مۇشـــۇنداق بىر چوڭ دۆلەتنىڭ بىزدەك ئون مىليون نوپۇسقا ئىگە كىچىك بىر مىللەت ئۈســـتىدىن ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ۋە شىبڭ شىسەينىڭ بۇ قەدەر زۇلۇم سېلىشى ۋە ۋاقتى كەلگەندە كۆيۈنگەندەك قىلىپ بەزى بىر ئىمتىيازلارنى بېرىپ قويۇپ، ئۆز مۇددىئاسى ئۈچۈن سىياسەت ئېلىپ بېرىشلىرى ھەرگىز ئادالەت ھېسابلانمايدۇ . ئەسلىدە ھەممىزگە مەلۇمكى ئۆز

تەقدىرىمىزنى ئۆزىمىز ھەل قىلىش ھوقۇقىنى ئۆز قولىمىزغا بېرىشىنى بىلەن بىرگە، مۇشۇ دۇنيا خەلقلىرىنىڭ تىنچلىقى ۋە تەرەققىياتى ئۈچۈن ئورتاق تۆھپە قوشۇش ھەقىقىي ئادالەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بىز ئەنە شۇ ئادالەتنى ئىستەيمىز ۋە بۇ ئادالەتنى قولغا كەلتۈرۈشكە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئاشۇ مەۋجۇت زىددىيەتلەرنىڭ تۈگىنىنى چىندىكى 400 مىليون خەلققە تونۇتۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئىشنى يوقىرىدىن تۆۋەنگە قاراپ ئېلىپ بېرىشى مۇۋاپىق يول دەپ قارايمىز. يەنى شۇ ئاساستا دېمەكچى بولغان مۇددىئايىمنى روشەنلەشتۈرىدىغان بولسام، بىز ئۆزىمىزنىڭ كىملىكىنى، شەرقىي تۈركىستاننىڭ قانداق بىر زېمىن ئىكەنلىكىنى جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ يۇقىرى قاتلام ئەمەلدارلىرىدىن باشلاپ، قاتلاممۇ قاتلاپ چۈشەندۈرۈپ بارماقچى. مانا بۇگۈن ئۆز پائالىيىتىمىزنى سىزدىن باشلىغان بولدۇق. بىزنىڭ پىكىر ـ تەلەپلىرىمىزنى ئاڭلاشقا قىممەتلىك ۋاقتىڭىزنى ئاجراتقانلىقىڭىزغا چەكسىز مىننەتدارمىز ۋە سىزنىڭ بىزنى سەممىي ۋە كونا دوستلاردەك كۈتۈۋالغانلىقىڭىزغا كۆپ تەشەككۈرلىرىمىزنى بىلدۈرىمىز .»

ئىككى ئەپەندىنىڭ ۋۇچاڭغا قىلغان سەپىرى غەلىبىلىك بولغان ئىدى، سۆھبەت جەريانىدا ئىيسا ئەپەندىمۇ ئۆز قاراشلىرىنى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ سۆزلىرىگە قوشۇمچە قىلىپ بايان قىلغان ئىدى. ئۇ نۆۋەتتىكى شەرقىي تۈركىستاندا مەۋجۇت بولۇۋاتقان ئېغىر مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش بىلەن بىرگە يەنە شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ نۆۋەتتىكى سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي قىينىچىلىقلىرىنىڭ تۈپ مەنبەسى شېكى شىسەي ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ئىكەنلىكىنى، شەرقىي تۈركىستان خەلقى شېكى شىسەي ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپتىن تەڭ دۈمىلاپ كېلىۋاتقان قۇرام تاشنىڭ ئارىسىدا ئېزىلىۋاتقانلىقىنى، ئەگەر بۇ ئىككى تاشنى توختىتىدىغان دىيەك تاپمىسا، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھالىنىڭ تېخىمۇ يامانلىشىپ كېتىدىغانلىقىنى، قاتلاملارغا بۆلۈپ تۇرۇپ شەرھلەپ ئۆتكەن ئىدى. ئۇ سۆزلىرىنى ھەرگىزمۇ يېلىنىپ، بىچارە قىياپەتتە ئەمەس، ئەكسىچە ئۆزىنى بۇرۇنقىدىنمۇ مەردانە، كۈچلۈك كۆرسىتىشكە تىرىشىپ، جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن بايان قىلغان ئىدى. بۇ ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستاندەك بۇ گۆھەر زېمىندا بىر قۇربانلىققا تەييار تۇرغان بىر توپ قوينىڭ ساقلاپ تۇرغانلىقىنى ئەمەس، مۇبادا زۇلۇم مۇشۇ تەرزدە داۋاملاشسا، بىر بۆرە سۈپەت خەلقنىڭ قوزغىلىپ، پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاننى زىلزىلىگە سالىدىغان ئىنقىلابنى قىلىدىغانلىقىدىنمۇ دېرەك بېرىپ ئۆتكەن ئىدى.

شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئەزەلدىن تارتىپ تاجاۋۇزچىلارغا بويۇن ئەگمەي كۈرەش قىلىپ كېلىۋاتقان جەسۇر خەلق ئىكەنلىكىنى مەيلى مارشال جياڭ كەيشى بولسۇن، مەيلى مارشال جاڭ شۆلياڭ بولسۇن، ھەممىسى بىلەتتى. شۇ سەۋەبتىن جاڭ كەيشى شەرقىي تۈركىستان ۋەزىيىتىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى. مارشال جاڭ شۆلياڭمۇ ئىككى ئەپەندى بىلەن بولغان سۆھبەتنىڭ مەزمۇنىغا ئىجابىي قاراپ، ئۆزىنىڭ شەخسى ئىجابىي پىكىرلىرىنى مارشال جياڭ كەيشىگە ۋە گومىنداڭنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى مۇناسىۋەتلىك يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەرلەرگە يەتكۈزگەن ئىدى. دەل شۇ سەۋەبتىن مەسئۇت ئەپەندى شۇ يىلى 12ـ ئاينىڭ 1ـ2ـ كۈنلىرى ئېچىلغان گومىنداڭنىڭ 5ـ قېتىملىق قۇرۇلتىيىغا ئاتالمىش شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ قاتناشتى ۋە جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ ھۆكۈمەت ئەزاسى، كېيىن گومىنداڭ مەركىزى ئىجرائىيە ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى بولدى. بۇ مەزگىللەردە جياڭ كەيشى تاشقى جەھەتتىن ياپونلار بىلەن تىنچلىق كېلىشىم تۈزۈپ، ئىچكى جەھەتتىن كوممۇنىستلارنى قاتتىق باستۇردى. يەنە بىر جەھەتتىن شەرقىي تۈركىستان ۋەزىيىتىنى كونترول قىلىش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىق كۆرۈۋاتقان ئىدى. تېخىمۇ توغرىسىنى ئېيتقاندا ئۇ بىر تەرەپتىن كېلەچەكتە شەرقىي تۈركىستاندا خىزمەت قىلىدىغان مىللىي كادىرلارنى يېتىشتۈرۈشنى ئويلاپ، ئىيسا ئەپەندى ۋە مەسئۇت ئەپەندىدەك قابىلىيەتلىك ئۇيغۇرلارنى ئۆز يېنىغا تارتىپ، ئۇلارغا دۆلەتنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنلىرىدىن مەنسەپ بەردى ۋە موڭغۇل ـ تىبەت

هەيئتى تىيانشان گۇرۇپپىسنى قۇرۇپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، ھەربىي ۋە دىپلوماتىيە ئىشلىرىغا دائىر ئاخباراتلارنى ئەتراپلىق توپلاشقا تۇتۇش قىلدى، ھەتتا ئالاقىدار تارماقلارغا شەرقىي تۈركىستاندىكى تۈرك مىللەتلىرىنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدىكى تەتقىقاتنى كۈچەيتىشنى ئورۇنلاشتۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە موڭغۇل ـ تىبەت ھەيئىتى قارمىقىدىكى چېگرا رايون كادىرلىرىنى تەربىيەلەش مەكتىپىدە بىر شەرقىي تۈركىستان سىنىپى تەسىس قىلىپ، مىللىي كادىرلارنى يېتىشتۈرۈشكە باشلىغان ئىدى. جياڭ كەيشى بۇ خىزمەتلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن بىرگە ئوخشاشلا شېڭ شىسەينى ئۆزىگە تارتىپ، شېڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىششىنى خالىمىغان ئىدى. چۈنكى شەرقىي تۈركىستاننى ئۆز كونترولۇقىدىن چىقىرىپ قويماسلىق ئۈچۈن شېڭ شىسەيگە ئېھتىياجى بار ئىدى. بۇ سەۋەبتىن نەنجىڭ ھۆكۈمىتى شېڭ شىسەينىڭ پۈتۈنلەي سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپكە ئېغىپ كېتىۋاتقانلىقىغا قاراپ جىم ئولتۇرمىغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندىگە مەنسەپ بەرگەنگە ئوخشاش شېڭ شىسەيگىمۇ مەنسەپ بېرىپ، ئۇنىڭغا مەركەزنىڭ پۈتۈنلەي ئىشىنىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن، ئۇنى گومىنداڭ مەركىزى كومىتېتىنىڭ رېۋىزىيە ئەزاسى قىلىپ تەينىلىگەن ۋە قۇرۇقلۇق ئارمىيەنىڭ جۇڭجياڭلىق ئۇنۋاننى بەرگەن. ھەمدە جياڭ كەيشى شېڭ شىسەيگە ئۇزۇن بىر تېلېگراممىا يوللاپ مۇنداق دېگەن: «جانابى ئىنىم! مەركەز سىزدەك شىنجاڭنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىيىتىدە ئارا تۇرالايدىغان بىرەر سادىق، جەسۇر، ئەقىللىك، قابىل كىشىگە ئىگە بولۇشنى ئىنتايىن خالايدۇ، سىز ئىنىمىز كۆپ يىللاردىن بېرى جاسارەت بىلەن ئىشلەپ ئۇتۇق قازاندىڭىز، مەركەزنىڭ تاللىشىغا دەل سىز مۇۋاپىق كېلىسىز، مۇھىم تاپشۇرۇقنىڭ ھۆددىسىدىن ئوبدان چىقالايسىز. ئىلگىرىكى جاڭ پېيىۋەن، ما جۇڭىيىڭلار بىز بىلەن كۆرۈشۈشكە قايتا ـ قايتا ۋەكىل ئەۋەتكەن بولسىمۇ ئۇلارنىڭ ھېچقانداق ئىلتىماسىنى ئەسلا قوبۇل كۆرگىنىمىز يوق. ئەھۋال ئەنە شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، شىنجاڭنىڭ ئىچكى ۋە سىرتىدىكى قارا نىيەتلىك كىشىلەر ئەتەي ئىغۋا تېرىپ، ئاق ـ قارىنى ئارىلاشتۇرۇپ، يوشۇرۇن ئارىنى بۇزۇپ، قوماندانلىق قىلىپ، مەركەز بىلەن سىز ئىنىمىزنىڭ ئارىسىنى يىراقلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنغان. ۋەھالەنكى، ئاشۇ قارا نىيەتلەر ئاخىرى بېرىپ ئۆزى قازغان ئورىغا ئۆزى چۈشتى. ئومۇمەن بۇ پاكىتلار ئۇنداقلاردىن قاتتىق مۇداپىئە كۆرۈشۈشكە دىققەت قىلماي بولمايدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. سىزنىڭ نۆۋەتتە يۈرگۈزۈۋاتقان شىنجاڭ سىياسىتىڭىز جۇڭگونىڭ نۆۋەتتىكى ئەھۋالىغا تامامەن ئۇيغۇن، ئاقىلانە سىياسەت بولۇۋاتىدۇ. شۇنداقتىمۇ سىزنىڭ يەنە ئەڭ مۇھىم ئاچقۇچلۇق ئىككى مەسىلىگە دىققەت قىلىشىڭىزنى تەۋسىيە قىلىمەن. بىرىنچى، سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش مەسىلىسى، يەنى شىنجاڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش مەسىلىسى، شىنجاڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىن ـ ئىناق ئۆتۈشنى كۆزلەش زۆرۈرىيىتى بار، بىراق سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن چىقىشىپ ئۆتۈشنىڭ پايدىسى سوۋېت رۇسىيەسى ئۈچۈن ئەمەس، جۇڭگو ئۈچۈن، مەركەز ئۈچۈن بولۇشى لازىم، بولۇپمۇ ئارقا دەرۋازىنى مەھكەم ئېتىۋېتىپ، ئالدى دەرۋازىنى داغدام ئېچىۋېتىدىغان سىياسەتنى قوللىنىشقا بولمايدۇ. چۈنكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تۆمۈر يولى شىنجاڭ چېگراسىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ، ئەتىگىنى يولغا چىقسا كەچتە يېتىپ بارىدىغان ھالغا كەلدى، شىنجاڭ بىلەن ئىچكىرىنىڭ يولى خۇددى قامال قىلىنغانغا ئوخشاپ قالدى، بۇ ئەھۋال ئۆزگەرتىلمەي داۋاملىشىۋەرسە، شىنجاڭ ئىچكىرىدىن قانچە ئۇزۇن ئايرىلىپ قالسا، شۇنچە يېگانە ـ خەتەرلىك ئەھۋالغا گىرىپتار بولۇپ، ھەممە جەھەتتە خەقنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا چۈشۈپ قېلىپ، ئۆزىنى قۇتقۇزالماي قېلىشى، شەرقىي ـ شىمالىنىڭكىدەك ئەھۋالغا دۇچار بولۇش بىلەنلا قالماي، ئاخىر بېرىپ سىز ئىنىمىزنىڭمۇ قۇربان بولۇشىغا سەۋەبكار بولۇشى مۇمكىن. دەل مۇشۇ ۋەجىدىن بىرتەرەپتىن مەركەزگە ھەقىقىي تۈردە تايىنىپ، دىپلوماتىيە ئىشلىرىنىڭ مۇۋاپىق يولغا قويۇلۇشىنى كۆزلىشىڭىز، يەنە بىر تەرەپتىن ئىچكىرى بىلەن بولغان قاتناشنى تېزدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ھەققى تۈردە ئالاقە باغلاپ، شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ مەھسۇلاتلىرىنى ئىچكىرىنىڭ سودا مالىلىرى بىلەن راۋان ئالماشتۇرۇپ، يەرلىك ئورۇننىڭ ئىقتىسادىنى

گۇللەندۇرۇشكە ئىمكانىيەت تۇغدۇرۇشىڭىز لازىم.
ئىككىنچى، ئىچكىرىنىڭ ئىختىساسلىق خادىملىرىنى زور كۆچ بىلەن قوبۇل قىلىش. شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى تۆت مىليوندىن ئارتۇق بولۇپ، خەنزۇلار ئاران بەش پىرسەنتىنى تەشكىل قىلىدۇ. يەنى خەنزۇلارنىڭ ئومۇمىي سانى 200 نەچچە مىڭدىن ئاشمايدۇ. ئەمەلىيەتتە خەنزۇلارنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇۋاتقان ئادەتتىكى ئەمەلدارلىرىنىڭ تولىسى چىرىكلىشىپ، چاكىنلىشىپ، ناچار ئادەتلەرنى چوڭقۇر ئۆزلەشتۈرۈۋالغان، ئۆزىنى پاك، روھلۇق تۇتۇشنى بىلمەي، باشقا مىللەتلەرنى بىزار قىلىپ، خەنزۇلارنىڭ ئابرۇيىغا زىيان يەتكۈزدى، ئۇلارنىڭ ئىستىقبالى ھەققەتەن خەتەرلىك. بۇ ئىللەتلەرنىڭ يىلتىزىنى بولۇپمۇ سىز ئىنىمىز ناھايىتى ئوبدان چۈشىنىسىز، دۆلەت ئىچىدىن دۆلەت ئېڭىغا ۋە كەسىپ كۆز قارىشىغا ئىگە سادىق، دىيانەتلىك، قابىل ئىختىساس ئىگىلىرىنى شىنجاڭغا بېرىپ ئىدارە قىلىش ئىشلىرىغا يارەملىشىش ئۈچۈن كۆپلەپ تەكلىپ قىلىسىڭىز، سىزنىڭ ئىچكى سىياسەتنى تەرتىپكە سېلىش دېگىنىڭىز يىپىبىڭى قىياپەت ھاسىل قىلىش ئۈنۈمىگە ئىگە بولالايدۇ. ئۇنداق قىلماي ئۆزىڭىزلا غەيرەتلىنىپ ئەلنى ئىدارە قىلىشقا تىرىشسىڭىزمۇ، ئۇ خۇددى يالغۇز ئاتنىڭ چېڭى چىقماس، چېڭى چىقسىمۇ دېڭى چىقماس دېگەندەك بولۇپ قالمامدۇ؟ قىسقىسى، سىز شىنجاڭدا دەل نى- نى ئىشلارنى قىلىدىغان پەيتتە تۇرۇۋاتىسىز،مەركەزنىڭ يولىيورۇقىغا بىنائەن، تۇرلۇك ۋەقەلەرگە تاقابىل تۇرۇپ، ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەكلىپ قىلىپ بىرلىكتە نەتىجە قازىنىشىمىز لازىم. دۆلەتنى كۆزدە تۇتقاندىمۇ، شەخسنى كۆزدە تۇتقاندىمۇ جەزمەن شۇ يول بىلەن مېڭىش، ھەممىدىن بىخەتەر ئۇزاق مۇددەتلىك تەدبىر، ئۇنداق بولمىسا، ئىچكى - تاشقى جەھەتتە قىينىچىلىققا بوغۇلۇپ، بالايىئاپەتكە دۇچار بولۇپ، دۆلەتمۇ، شەخسنىڭ ئۆزىمۇ تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز زىيانغا ئۇچرايدۇ. مەن ئىنىمىزنىڭ ئەھۋالىنى ئوبدان چۈشەنگەنلىكىم ئۈچۈن، ئىنتايىن سەمىمىي ئۈمىد باغلاپ كېلىۋاتىمەن، سىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزنىڭ قوشقان تۆھپىسىنى يىغىنچاقلاپ، چېگرا رايونىنى پارتىيە - دۆلەتنىڭ سەددىچىنىغا ئايلاندۇرۇشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن.»
شېڭ شىسەي مۇنداق بىر ۋاراق تېلېگراممىغا تەسىرلىنىپ، مەركەزگە بويسۇنىدىغانلاردىن ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ نەزىرىدە گومىنداڭ ھۆكۈمىتى پۈتۈنلەي تۈگەشكەن ھۆكۈمەت ھېسابلىناتتى. بولۇپمۇ ئۇ مانجۇرىيەنى ئىگىلىگەن ياپونلارنىڭ پات ئارىدا ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە ئومۇمىي يۈزلۈك ھۇجۇم باشلايدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. مۇشۇ سەۋەبتىن ئۆزىنىڭ پارلاق ئىستىقبالىنى پەقەت سوۋېت ئىتتىپاقىغىلا باغلىغان ئىدى. يەنى ئۇ گومىنداڭنى مەغلۇپ بولغۇچىلار قاتارىغا چىقىرىۋەتكەن بولغاچقا، ئۆزى ماڭغان سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىش يولىدىن قايتىپ، نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ كونترولىنى قوبۇل قىلىشنى خالىمايتتى ۋە ئۇ يولدىن قايتىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. راستىنلا شېڭ شىسەينىڭ ئويلىغىنىدەك ئارىدىن ھېچبىر ۋاقىت ئۆتمەيلا ياپون ئارمىيەسى خىتاينىڭ ئەڭ مۇھىم شەھەرلىرىگە ئومۇمىي يۈزلۈك ھۇجۇم باشلىدى. ياپونلار 1937- يىلى 9- ئاينىڭ 14- كۈنى بېيجىڭنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، ئارقىدىن ئىككى ئاي ئۆتە - ئۆتمەيلا شاڭخەينى ئىشغال قىلدى. بۇنىڭ بىلەن جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ ئاستانىسى نەنجىڭ تەھدىت ئاستىدا قالغان ئىدى. شۇ ۋەجىدىن نەنجىڭ ھۆكۈمىتى ئاستانىنى چوڭچىڭغا يۆتكەشكە مەجبۇر بولغان ئىدى. يەنە شۇنداقتىمۇ نۇرغۇن مەركىزى مەمۇرىي ئورگانلار باشتا نەنجىڭدىن بىر قەدەم يىراقراق بولغان خانكوۋغا چېكىنگەن ئىدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن مەسئۇت ئەپەندى بىلەن ئىيسا ئەپەندىمۇ ئۆزلىرىنىڭ نەنجىڭدىكى پۈتۈن ئىشلىرىنى يىغىشتۇرۇپ 1937- يىلى 11- ئاينىڭ 24 -كۈنى نەنجىڭدىن خانكوۋغا قاراپ پويىز بىلەن يولغا چىقتى. بۇ مەزگىلدە نەنجىڭ ئاھالىسى ئۇرۇش ۋەھىمىسى ئىچىدە قالغان بولغاچقا، پۈتۈن ئاۋام ئۇۋۇسى چۈۋۈلغان چۆمۈلىدەك ئۆلە - تىرىلىشىگە قارىماي تەرەپ - تەرەپلەرگە قىچىشقا باشلىغان ئىدى. نەنجىڭ ۋوگزالى ئادەم بىلەن لىق تولغان ئىدى. پويىز بولسا گويا تۇپان بالاسى زامانىدىكى ھەزرىتى نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كېمىسىگىلا ئوخشاپ قالغان ئىدى. ھەركىم ئۆز جانلىرىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن پويىزغا چىقىۋېلىشقا ئالدىرايتتى.

پویىزنىڭ ۋاگونلىرى ئادەم دېگىزى ئارىسىدا قالغان ئىدى. بېلىتى بارلارنىڭ پویىزغا چىقىش شۇنچىلىك قىيىن ئىدى. مىغ ـ مىغ ئادەملەر بىر ـ بىرىنى ئىتتىرىشىپ، ئۆلە ـ تىرىلىشىگە قارىماي پویىزغا چىقىشقا تىرىشاتتى. ئىككى ئەپەندى بولسا ئەنە شۇ ئادەملەر قاتارىدا ئاران دېگەندە پویىزنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى ۋە مىجىقلاپ تۇتۇپ پۇرلەشتۇرۇۋەتكەن بېلىتىنى بېلەت تەكشۈرگۈچى خادىمغا سۇندى ـ دە، ئارقىسىغا قاراپمۇ قويماي ئۇدۇل يولۇچىلار ۋاگونىغا چىقىشتى. ۋاگوننىڭ ئارىسىدىكى يوللاردا ئادەم تۇرۇۋالغان بولغاچقا، جايىنى تېپىپ ئولتۇرۇشمۇ شۇنچىلىك مۇشەققەتلىك بىر ئىش ئىدى. ئۇلار ئاران دېگەندە ئورۇنلىرى تېپىپ، قولىدىكى چامادانلىرىنى يەرلەشتۇرۇپ بولۇشى بىلەن تەڭ، پاراۋۇز دەھشەتلىك بىر ئاۋاز بىلەن گۈدۈك بېرىپ، تۇرخۇنلىرىدىكى قاپقارا ئىسلارنى ئەتراپقا قارا بۇلۇتتەك يېيىپ، ئارقىسىغا قاتار ـ قاتار چېتىلغان ۋاگونلارنى سۆرەپ ئاستا ـ ئاستا ۋوگزالدىن قوزغالدى، پویىزنىڭ ئارقىسىدا قالغان ئادەملەر بولسا، گويا ئۆلۈم دېگىزىغا چۈشۈپ كېتىۋاتقاندەك قارا ئىس ـ تۈتەكنىڭ ئارىسىدا كۆرۈنمەس بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئىككى ئەپەندى ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن بولۇپ كېتىپ، ۋوگزالدىكى بۇ مەنزىرىلەردىن بىخەۋەر قالدى، ئەمما قىسىلىپ بولسىمۇ ئۆز جايلىرىغا يەرلىشىۋالغان ئىدى. پاراۋۇز بار كۈچى بىلەن لىقمۇلىق ئادەم قاچىلانغان ۋاگونلارنى سۆرەپ، چاڭ جياڭ دەريا سىنىڭ قارشى ئېقىنىغا قاراپ ئەجدىھادەك تولغىنىپ كېتىۋاتقاندا، چاڭجياڭ دەريا سىمۇ ئۆزىنىڭ ئەسلى ماكانى بولغان دېگىزغا قاراپ ئۆركەش ياساپ بەھەيۋەت ئېقىپ كېتىۋاتاتتى. مەيلى ئادەم قاچىلاپ ماڭغان پویىز بولسۇن، مەيلى دەريا بولسۇن ھەر ئىككىلىسى ئەركىنلىككە قاراپ قاچقان قاچقۇنلار ئىدى. ھىمالايا چوققىلىرىدىكى قار ـ مۇزلارنىڭ ئېرىپ ئېقىپ چۈشۈشىدىن ھاسىل بولغان بۇ گىگانت دەريا تارىختىن بۇيان بۇنداق ئۇرۇش ـ پاراكەندىچىلىكلەرنى تالاي قېتىم بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ كۆنۈپ كەتكەن بولغاچكىمىكىنتاڭ، ھېچ ئىش يۈز بەرمىگەندەك سالماقلىق بىلەن ئۆز ئېقىنىنى بويلاپ ئېقىۋاتاتتى. ھالبۇكى، ۋاگونلىرى تىقمۇتىقماق ئادەملەر بىلەن تولغان پویىز بولسا، تۆمۈر چاقلىرىنى ئاستىدىكى رېلىسقا بولۇشىغا ئۇرۇپ، ئادەمنىڭ قۇلاق ـ مېڭىسىنى يارغۇدەك تاراقلىغان ئاۋازلارنى چىقىرىپ مېڭىپ، ئوچۇق دېرىزىدىن سىرتقا قاراپ ئولتۇرغان ئىككى ئەپەندىنىڭ خىياللىرىنى بۇزۇۋېتىپ بارغان ئىدى. يەنە شۇنداقتىمۇ ھەر ئىككىلىسى ئۆز كاللىسىدا بۇندىن كېيىنكى ئىشلارنى بىر مەزگىل دەريانىڭ ئېقىشى بىلەن ھاياتنىڭ بېقىشىغا تاشلاپ قويۇپ، خانكوۋغا بارغاندىن كېيىن، ئۇ يەردە ئۇزاق تۇرمايلا ئۇدۇل ئانا ۋەتەننىڭ بوسۇغىسى ھېسابلىنىدىغان لەنجۇغا قايتىپ كېتىشنىڭ خىيالىنى قىلىۋاتاتتى . مەسئۇت ئەپەندى بولسا لەنجۇغا قايتىپ، ئۇرۇش ئوتلىرى بېسىققۇچە بىر مەزگىل شۇ يەردە تۇرۇشنى، ناۋادا پۇرسەت تېپىلسا ئانا ۋەتىنگە قايتىپ كېتىشنى كۆڭلىگە پۈككەن ئىدى. ئىيسا ئەپەندىمۇ لەنجۇغا چاققانراق قايتىپ بېرىپ، ئېغىر ئاياق ئايالى بىلەن ئوغلى مۇراتنى ۋە ئاكىسى ئابدۇللانى كۆرۈشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىۋاتقان ئىدى. ئابدۇللابەگ بۇلتۇر سېنتەبىردە ئىيسا ئەپەندىنىڭ ئايالى ۋە ئوغلىنى ئېلىپ نەنجىڭغا كەلگەن ئىدى. ئۇلار نەنجىڭغا كېلىپ ئازراق ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئىيسا ئەپەندى ئۇلارنى لەنجۇغا ئاپىرىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان ئىدى. يەنى شۇ چاغدا ئىيسا ئەپەندى مانا بۇگۈنكىدەك كۈنلەرنىڭ بېشىغا كېلىدىغانلىقىنى ئالدىن پەرەز قىلغان بولغاچقا، ئائىلىسىنى ئۇرۇش رايونلىرىدىن يىراق ۋە ۋەتەنگە يېقىنراق رايون ھېسابلىنىدىغان لەنجۇغا ئاپىرىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇشنى ئەڭ مۇۋاپىق تاللاش دەپ قارىغان ئىدى. دېمىسىمۇ لەنجۇ باشقا ئۆلكە شەھەرلەرگە قارىغاندا خېلى تىنچ شەھەر ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە لەنجۇدا شېڭشىسەينىڭ زۇلۇمىدىن قېچىپ كەلگەن شەرقىي تۈركىستانلىق ئۇيغۇرلار خېلىلا كۆپ ئىدى. ھەتتا ئۇلار ئىيسا ئەپەندى ۋە مەسئۇت ئەپەندىلەرنىڭ قوللىشى بىلەن بىر ئۇيغۇر بازىرىمۇ قۇرىۋالغان ۋە بۇ بازارنى چۆرىدىگەن ھالدا كىچىك بىر شەرقىي تۈركىستانلىقلار مەركەزلىشىپ ئولتۇراقلاشقان مەھەللىنىمۇ بەرپا قىلىۋالغان ئىدى. شۇ ۋەجىدىن ئىككى ئەپەندى لەنجۇغا قايتىپ بېرىپ، شۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار بىلەن بىرلىكتە، نەنجىڭدا ھازىرغىچە ئېلىپ بارغان نەشرىياتچىلىق، تەشۋىقات،

مائارىپ ۋە سىياسەت جەھەتتىكى پائالىيەتلىرىنى داۋاملاشتۇرۇشنى ئويلىغان ئىدى. خەنكوۋغا كەلگەندىن كېيىن، ئىشلار راستىنلا ئۇلارنىڭ ئويلىغانلىرىدەك بولدى. يەنى گومىنداڭ مەركىزى ھۆكۈمىتى ئۇلاردىن ياپونغا قارشى ئۇرۇشنى قوللىشىنى ۋە دۆلەتنىڭ ئىچىدىكى مۇسۇلمانلارغا ۋە مۇسۇلمان دۇنياسىغا بولغان تەشۋىقات ۋە دىپلوماتىيە ئىشلىرىنى كۈچەيتىشنى تەلەپ قىلغان ئىدى. مانا مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئىككى ئەپەندى پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، نىڭشيا ۋە چىڭخەي قاتارلىق ئۆلكىلەردىكى مۇسۇلمانلارغا بولغان پائالىيەتنى قانات يايدۇرۇشنى مەقسەت قىلغان ئاساستا يىلنىڭ ئاخىرى لەنجۇغا قاراپ يولغا چىقىپ، 1938ـ يىلنىڭ بېشىدا ئۆز قېرىنداشلىرى ۋە ئائىلىسى بىلەن كۆرۈشۈشكە مۇيەسسەر بولغان ئىدى. بولۇپمۇ ئىيسا ئەپەندىمنىڭ خۇشاللىقى ئۆزگىچە ئىدى، چۈنكى ئايالى پاتىمە خانىم بىر ئوغۇل تۇغقان ئىدى، ھەمدە ئوغلىنىڭ ئىسمىنى «ئەركىن» دەپ قويغان ئىدى. مانا بۇ ئەركىنلىككە تەشنا بولغان بىر ئانىنىڭ يۈرەك ساداسى ۋە ئارزۇـ ئۈمىدلىرى ئىدى. بۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان ئانىلار بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ ئىسمىنى «ئەركىن» دەپ قويغان ئىدى. ئۇشبۇ ئىسىم ئارقىلىق، بىر جەھەتتىن ئۆزلىرىنىڭ ئەركىنلىككە بولغان ئىنتىلىشىنى نامايان قىلغان بولسا، يەنە بىر جەھەتتىن شۇنچە جاپا ـ مۇشەققەتلەر ئىچىدە، سەرسان ـ سەرگەردان ياشاپ تۇرۇۋېمۇ، ئەركىن روھىنى ھېچبىر زامان يوقالمىغانلىقىنى پۈتۈن دۇنياغا جاكارلاش ئۈچۈن چۇقان كۆتۈرگەن ئىدى. دېمىسىمۇ پۈتۈن جاھان ئەھلى بىلىشى كېرەككى، ئاشۇ ئانىلار ۋە ئاتىلار ئەركىنلىك ئۈچۈن بۇ ھاياتنىڭ ھەر بىر دەقىقىسىنى كۈرەش قىلىش بىلەن مەنىلىك ئۆتكۈزۈۋاتقان ئىدى ۋە بۇ ئارقىلىق پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان مىقياسىدا «ئەركىن» دەپ ئىسىم قويۇلغان سەبى بوۋاقلار ئۈچۈن ياخشى بىر مۇھىت يارىتىپ، ئۇلارنىڭ ئانا ۋەتەننىڭ تاغ ـ دەريالىرىدىكى، چۆل ـ باياۋانلىرىدىكى، يايلاق ـ بوستانلىقلىرىدىكى ساپ ۋە ئەركىن ھاۋادەك ھاۋادىن نەپەس ئېلىشىغا ۋەسىلە بولۇشنى نىشان قىلغان ئىدى. گەرچە شېڭشىسەي شەرقىي تۈركىستان خەلقلىرىنى ئۆلتۈرۈپ ۋە تۈرمىلەرگە قاماپ، ئۇلارنىڭ ئەركىن جىسمىنى بۇ دۇنيادىن يوقاتماقچى بولغىنى بىلەن، روھىدىكى ئەركىنلىك تۇيغۇسىنى ئۆلتۈرەلمىگەن ۋە ئاسارەت زەنجىرى بىلەن كىشەنلەپ، قۇللۇققا مەھكۇم قىلالمىغان ئىدى. تېخى ئەكسىنچە، شۇ ئەركىنلىككە بولغان تەشنالىقى ھەسسىلەپ ئېشىپ، ئەركىنلىك ئۈچۈن جانلىرىنى ئاتاپ كۈرەش قىلىشقا تەييارلىق قىلىۋاتقان ئىدى. ئەنە شۇ سەۋەبتىن تۈمەنلىگەن ئۇيغۇر ئانىلىرى ئۆز پەرزەنتلىرىنىڭ ئىسمىنى «ئەركىن» قويۇپ، كەلگۈسىدىكى جەڭلەرگە ئاتاپ قويۇۋاتقان ئىدى. ئۇيغۇر مىللىتىدە ئەنە شۇنداق پىداكار، ئەنە شۇنداق ئەركىن روھقا ئىگە ئانىلار بولغانلىقى ئۈچۈنلا بۇ مىللەت تا بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر مۇشۇ دۇنيادا ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاپ كەلمەكتە. شۇنى تەكىتلەپ ئۆتۈش ھاجەتكى، لەنجۇدىكى ئانىلار، ئاتىلار ۋە بالىلار ئەنە شۇ ئەركىنلىك ئۈچۈن ئانا ۋەتەنلىرىدىن ئايرىلىپ، ۋەتەننىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ئىمكانىيەتلىرى يار بەرگەن دائىرە ئىچىدە قولىدىن كەلگىنىچە كۈرەش قىلماقتا، بەدەل تۆلىمەكتە ئىدى، شۇ ۋەجىدىن ئۇلارنىڭ ۋىجدانى پاك تۇرماقتا ئىدى! بۇ دۇنيادا پەقەت ئىنسان ئۆلگەندىلا يوق بولۇپ كېتىشنىڭ ئۆزى ئۈنچىلىك تىراگېدىيەلىك نەتىجە ئەمەس، ئەسلى تىراگېدىيە بولسا، ئىنسان بۇ دۇنيادا ياشاپ تۇرغىنى بىلەن ئەركىنلىككە، ئازادلىققا بولغان تەشنا روھنىڭ يوقلىپ كېتىشىدۇر. مانا بۇ تىراگېدىيەلىك نەتىجە بۇ دۇنيادا بار ئىنساننىمۇ يوق قىلىپ، قۇل قىلىۋېتىدۇ. پەقەت ئەنە شۇنداق روھى قۇللۇققا مەھكۇم بولمىغان ئانىلار بار خەلقلەر، مۇستەملىكىچىلەرنىڭ مۇستەملىكىسىدىن ھامان بىر كۈنى ئازادلىققا، مۇستەقىللىققا ئېرىشىدۇ.

مەسئۇت ئەپەندى بىلەن ئىيسا ئەپەندى لەنجۇغا كەلگەندىن كېيىن، بۇ يەردىكى شەرقىي تۈركىستانلىق ۋەتەنداشلارنى بىرلەشتۈرۈپ بىر شىركەت ئاچتى ۋە ئابدۇللابەگنى شىركەتنىڭ دىرېكتورى قىلدى. شىركەتنىڭ ئىسمىنى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ تەكلىپى بىلەن «ئالتاي سودا شىركىتى» دەپ قويدى.

شىركەتنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن تەڭ، گەنسۇ، يۈمىن، ئەنشى، سۇجۇ قاتارلىق يىراق ـ يېقىندىكى ئۆلكە ۋە شەھەرلەردە ياشايدىغان ئۇيغۇرلار لەنجۇغا كېلىپ يەرلىشىشكە باشلىغان ئىدى. ئەنە شۇنداق يىراق ـ يېقىندىن كەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ توپلىشىپ ئولتۇراقلىشىشى نەتىجىسىدە بىر سودا بازىرى مەيدانغا كەلدى ۋە بۇ بازاردا شەرقىي تۈركىستاندىكى ھەرقايسى يۇرتلارنىڭ ئىسىملىرى بىلەن ئاتالغان نۇرغۇن دۇكان، ئاشخانا ۋە سارايلار ئېچىلىشقا باشلىغان ئىدى. كېيىن ئىشلار بارغانسېرى تەرەققىي قىلىپ، كىچىك تىپتىكى ئۇيغۇر مەكتەپلىرى ۋە نەشرىياتلار قۇرۇلغان ئىدى. مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ ئەڭ مۇھىم ئارتۇقچىلىقلىرىدىن بىرى بولسا ھەرقانداق جايدا، ھەرقانداق قىيىن شارائىت ئاستىدا بولسىمۇ ئۇيغۇر مائارىپ بىلەن ئۇيغۇر نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىنى يولغا قويۇشقا ناھايىتى ئەھمىيەت بېرەتتى. بۇ قېتىم ئۇ، لەنجۇغا كېلىپلا ئادىتى بويىچە بۇ ئىشلارغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەن ئىدى. ئۇ بىر چەتتىن ئۇيغۇر بالىلارغا ۋە ساۋاتسىز ئاتا ـ ئانىلارغا ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىتىش ئۈچۈن سىنىپلارنى تەسىس قىلغان بولسا، يەنە بىر چەتتىن ئۇيغۇر جەمئىيىتى قارمىقى ئاستىدىكى نەشرىياتتا ئۇيغۇر تىلىدىكى شىبئىرلارنى، ھېكايىلەرنى، سىياسىي مۇلاھىزىلەرنى ئېلان قىلىش ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇ، ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر مائارىپىغا ئاتاپ يازغان «شەرقىي تۈركىستاندا مائارىپ» ناملىق ئەسىرىنى ئېلان قىلىش ئارقىلىق، ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىغا ئۈلگە بولدى. مەسىئۇت ئەپەندى، ھېكايە شەكلىدىكى پىروزا ئەسەرلەرنى يېزىشقا ئەجەبمۇ ئىشتىياق باغلىغان بولغاچقا، ئەسەرلىرىدە كونكرېت ئادەم ۋە كونكرېت ۋەقەنى ئاساس قىلىپ، بەلگىلىك ئوبيېكتىپ رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرەتتى . بولۇپمۇ ئۇ سىياسىي خاھىشنى ئىپادىلەيدىغان سىياسىي يېزىقچىلىقنى سەنئەتكە ئايلاندۇرۇۋالغان تالانتلىق يازغۇچى ئىدى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ چىقىش نۇقتىسى دائىم مىللىي روھنى ئويغىتىدىغان مىللەتپەرۋەرلىك ئاڭنى ۋە ئادالەتسىزلىككە قارشى تۇيغۇنى نامايەندە قىلىش بولۇپ كەلگەن ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ سىياسىي خاھىشنى شۇنچە روشەن بىلگەچكە، سىياسىي مەزمۇننى ئاساس قىلغان ئەسەرلەرنى ئېستېتىك قىممەت ۋە ئىلمىي قىممەت بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، تېخىمۇ يۇقىرى سىياسىي مەزمۇن ۋە تېخىمۇ يۇقىرى بەدىئىي زوق ئاتا قىلىدىغان ئەسەرلەرنى يېزىشقا تىرىشاتتى. ئۇ شۇنچىلىك ئالدىراش، شۇنچىلىك قىيىنچىلىق شارائىتلاردىمۇ پروزىغا بولغان ئوتتەك قىزغىنلىقنى يوقاتماي ساقلاپ كېلىۋاتقان ئىدى. ئۇ ھەربىر ئەسىرىدە ھەرگىز سەنئەت ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان سەنئەتچىدەك ئەمەس، بەلكى يۈكسەك مىللىي مەسىئۇلىيەت يۈكلەنگەن زامانىنىڭ مىللىي قەھرىمانلىرىدەك ئازادلىقنى، مىللىي ئاڭنى تەرغىب قىلىدىغان ۋە نۆۋەتتىكى مەۋجۇت سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە كەڭ ئاممىنىڭ دىققىتىنى قارىتىشنى سىياسىي مەقسەت قىلغان ئەسەرلەرنى يازىدىغان سىياسىي يول باشچى ئىدى. دېمىسىمۇ ئۇيغۇر يازغۇچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدە بىر سىياسىي مۇددىئا بولماي، ئەكسىنچە يازغان ئەسەرلىرى پەقەت مايقوڭغۇزدەك يالتىراق جۈملىلەر بىلەن بېزەلگەن، مول ھېسسىياتقا تولغان ئابزاسلار بىلەن تولغان، چۈقانى يوق پاساھەتلىك سۆزلەر بىلەن قۇراشتۇرۇلغان بولسا، ئەلۋەتتە بۇنداق ئەسەر ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ نەزىرىدە جانسىز مەبۇدىگە ئايلىنىپ قالىدۇ خالاس. ئەمما مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ ئەسەرلىرى بۇنداق خاھىشلاردىن مۇستەسنا ئىدى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى يۇقىرىدا بايان قىلغاندەك سىياسىي مەزمۇن بىلەن دۈملەنگەن تىرىك ئەسەرلەر ئىدى.ئەنە شۇنداق مەزمۇنلارنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئەسەرلىرىدىن بىرى بولسا، «چورۇق ھېكىم» ناملىق ئەسىرى ئىدى، بۇ ئەسەر مۇنداق يېزىلغان ئىدى:

چورۇق ھېكىم

بۇندىن 80ـ90 يىلنىڭ ئالدىدىكى بىر كۈنى ئىلىنىڭ جاڭجۇڭ مەھكىمىسىدىن «ئاينىڭ بېشىدا ۋە

ئوتتۇرىلىرىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان ۋە شـــۇنداقلا چوقۇم قىلىشـــقا تېگىشـــلىك بولغان بۇتقا چوقۇنۇش مۇراســـىمىغا ئىلىنىڭ دىنىي ئىشـــلىرىغا مەســـئۇل بولغان ئەلەم ئاخۇنۇمۇ قاتناشـــسۇن» دېگەن ئەمىر كەلگەن ئىدى.چورۇق ھېكىم بۇ ئورۇنســـز ئەمىرنى تاپشـــۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، خۇددى پۇتى كۆيگەن توخۇدەك ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي، شـــۇنچىلىك بىئارامچىلىق ئىچىدە قىلىپ، چوڭقۇر غەمگە پاتتى. ئۇ ئىچىدە :«بۇنداق ھەددىدىن ئاشـــقان ۋە ئادەم ئويلىســـا ئەقلىنىڭ ئۇچىغىمۇ كەلمەيدىغان ئەمىرنىڭ دەردىنى بىزلا تارتساق، بالاسى بىزنىڭ بېشىمىزغىلا كەلسە مەيلىتىغۇ، بىراق ھازىر بىزنىڭ يېقىن ئادەملىرىمىزمۇ بۇ ئىشـــقا چېتىلىپ قالىدىغان بولدى. بۇنداق ئادەمنى بوزەك قىلىدىغان ئىشـــلار يەنە يۈز بېرىپ، بۇرۇنقىدىن بەتتەر ئەندىشـــــە، ئىزتىراپ ئىچىدە ياشـــايدىغان كۈنلەر بېشـــىمىزغا كېلىدىغان ئوخشـــــايدۇ. بۇ خەق بۇ دۇنيانى بىزگە ئاللىبۇرۇنلا جەھەننەمدەك قىلىۋەتكەن ئىدى، ئارامخۇدا ياشـــىشىمىزغا ئىمكان قالدۇرمىغانتى. ھازىر بەتتەرىنىڭ بەتتەرى بېشىمىزغا تاشتەك يېغىۋاتىدۇ. خەلقىمىزنىڭ ئۈســـتىبېشـــىدا ئېگىنى يوق، قارىنىنىڭ يېرىمى توق يېرىمى ئاچ ياشـــاۋاتىدۇ. تۇرمۇشـــتا ئۆلگۈدەك تارتىۋاتقان ئازابلىرىمىز يەتمىگەندەك ۋە بۇ زۇلۇم، بۇ ســـــتەملەر ئاز كېلىپ قىلىۋاتقاندەك، بۇتقا چوقۇنۇش ئىشـــــى نەدىن چىقتى؟ بىزگە ئۈمىد بەخش ئېتىپ، تەســـەللىي بېرىۋاتقان مۇشـــۇ ئۆزىمىزنىڭ مۇقەددەس دىنىي ئەمەســـمىدى؟ بىزگە مەدەت بېرىپ تۇرۇۋاتقان نەرســـىلەر ئىچىدە پەقەت شـــۇ خۇدايىملا قالغان ئىدىغۇ. ئەمدىلىكتە ئاشـــۇ خۇدانىمۇ بىزدىن تارتىۋالماقچى بولۇۋاتامســـىلەر ؟ يىللاردىن بۇيان ‹ئىنســـان› ۋە ‹ئىنســـانپەرۋەرلىك› دېگەن بۇ ئۇقۇملارنى ســـىلەرگە ياراشـــتۇرمىغان ئىدۇق. چۈنكى ســـىلەرنىڭ كۆڭلۈڭلار ئالا، نىيىتىڭلار قارا ئىكەنلىكىنى بىلەتتۇق، شـــۇ ۋەجىدىن سىلەردىن ھېچبىر زامان ئىنساب كۈتمىگەن ئىدۇق. مانا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئويلىمىغان يەردىن بۇ ئەسكىلىكىنىمۇ قىلماقچى بولۇۋاتىسىلەر » دېگەنلەرنى ئويلىدى. ئەنە شۇنداق ئويلارنى ئويلىغانسېرى ئاچچىق ئوغا يۇتۇۋالغاندەك بولۇپ، ئىچى-ئىچىدىن ئىزتىراپ چېكىپ بىر كېچىنى كىرپىك قاقماي ئۆتكۈزدى.

چورۇق ھېكىم ئەتىسى تاڭ ئېتىش بىلەن تەڭ ئۇدۇل موللا ناسىر ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە قاراپ يول ئالدى. ئەمما، بىرقانچە قەدەم ئالار - ئالمايلا ئىختىيارســـــز ئارقىســـــغا بۇرالدى. چۈنكى كەلگەن ئەمىرنىڭ مەزمۇننى ناســـىر ئاخۇنۇمغا ئېيتىشـــقا جاســـارەت قىلالمايۋاتاتتى. ئاخىرى يەنە قەتئىي نىيەتكە كېلىپ «بىلسە بىلمەمدۇ، بۇنىڭغا مېنىڭ نېمە ئامالىم بار ئىدى. بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن ئۆزۈم يالغۇز قانداق چىقاتتىم، شـــۇڭا بۇ ئىشـــقا ھەممىمىز تەڭ باش قاتۇرۇشـــمىز كېرەكتە» دېگەن ئويلارنى ئەقلىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئۇدۇل ناسىر ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيى تەرەپكە ئىچتىن قەدەم تاشلاپ يۈرۈپ كەتتى.

قاق ســـەھەردىلا دەرۋازىدىن چوقۇر ھېكىمنىڭ تۈيۇقســـىز ســـالام بېرىپ، كېرىپ كەلگىنىنى كۆرگەن ئاخۇنۇم ھەيران قالدى، ئۇركىدى ۋە ئازراق قورققاندەكمۇ بولدى. چۈنكى قورۇغا كىرگەن ھېكىمنىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتكەن بولۇپ، چېھرىدە قاننىڭ دىدارى قالمىغان ئىدى. ھېكىمنىڭ بۇ تۇرقىنى كۆرگەن ئاخۇنۇم تېخىمۇ ئەندىشىگە چۈشۈپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي، ئالمان - تالمان ئامان- ئېســـەنلىك ســـورىغاندىن كېيىن:«نېمە ئىش يۈز بەردى؟ توخۇ پوق يېمەســـتە، بۇ يەرگە يۈگۈرۈپ كەلگەنلىرىگە قارىغاندا، كۈتۈلمىگەن بىر ئىش يۈز بەرگەن ئوخشـــىمامدۇ؟ قېنى ئادەمنى تولا جىلە قىلماي تىللىرىنىڭ ئۇچلىرىدىكى گەپنى ئېيتمـاملا!» دەپ، تىلى گەپكە كەلمەي، كىكەچلىگىلى تۇردى. بۇ چاغدا چورۇق ھېكىم ســـۆزىنى نەدىن باشـــلاشـــنى بىلەلمەي بىردەم تەمتىرەپ تۇرغاندىن كېيىن، ئاخىرى ئاخۇنۇمنىڭ بىتاقەت بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىغا قاراپ، ئۆزىنى ســـەل تەمكىن تۇتۇپ، جاســـارىتىنى توپلاپ تۇرۇپ - ئاخۇنۇم ھېچقانداق بىر ئىشـــنىڭ يۈز بەرگىنى يوق،- دەپ ئاخۇنۇمنىڭ ئۆڭى ئۆچكەن چىرايىغا تىكىلىپ قارىدى - دە، يەنە ســـۆزىنىڭ داۋامىنى ئېيتتى - بولۇۋاتقان ھەممە ئىشـــلار ئۆزىمىزگە بەش قولدەك ئايان. مەن يوشـــۇرۇپ ئولتۇرمىســـامۇ ســـىلى ھەممە ئىشـــتىن خەۋەردار.

ئۆزلىرى بىلىدىلا، بۇ خەقتىن بىزگە ئەسكىلىكتىن باشقا بىر نەرسە كەلمەيدۇ. قىلىدىغانلا ئەسكىلىكنىڭ ھەممىنى قىلىۋاتىدۇ. ئەمما، بۇنچىلىك ھەددىدىن ئاشۇرۇۋېتىدىغانلىقىنى ئويلاپ باقمىغان ئىكەنمەن. بىزنىڭ ئېسىمىزگە كەلمىگەن، ئويلىساق ئەقلىمىزنىڭ ئۇچىغىمۇ كەلتۈرەلمەيدىغان ئىشلارنى ئۇلار نەدىن ئويلاپ تاپىدىغاندۇتاڭ،- دېيىشىگە، ئاخۇنۇمنىڭ چىرايىغا بىر ئاز قان يۈگۈرگەندەك بولدى ۋە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ - ھە يەنە باج - سېلىقنى ئۆستۈرۈپتىمۇ؟ ياكى بولمىسا يېڭى باج تۈرلىرىنى يولغا قويماقچى بولۇۋېتىپتىمۇ؟ ئاللاھ ئىگەم ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي! ھە گەپ قىلمايدىلىغۇ، ياكى ئويلىمىغان يەردىن بىرەر كېلىشمەسلىك بولدىمۇ يا؟ دېمىسىمۇ بۇنداق ئويلىمىغان يەردىن يۈز بېرىدىغان كېلىشمەسلىكلەر ھەر زامان، ھەر يەردە يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. ئەمدى كېلىپ نۆۋەت بىزنىڭ بېشىمىزغا كەپتۇمۇيا؟،- چورۇق ھېكىم بولسا، ئاخۇنۇمنىڭ ئارقا - ئارقىدىن سورىغان سوئاللىرىنى ۋە ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ئېيتىۋاتقان سۆزلىرىنىڭ بېلىگە ئۇرۇشنى خالىمىدى بولغاي، زۇۋانمۇ چىقارماي، تىنىقى ئۇزۇلۇپ قالغان ئادەمدەك شۇۋك تۇرۇشنى مۇناسىپ كۆردى. ئەمما، ئاخۇنۇمنىڭ سۆزى ئاخىرلىشىدىغاندەك قىلمايتتى، شۇڭا ھېچ چىدىغۇچىلىكى قالمىغان ھېكىم ئىككى ئېغىز ئوچۇق سۆز قىلىش قارارىغا كەلدى ۋە تەرىنى تۇرۇپ تۇرۇپ - ئاخۇنۇم! بايىاتىن بېرى سىلى دەۋاتقان ئىشلارنىڭ ھېچبىرى يۈز بەردى. سىلى بىلەن بىزنىڭ ئەقلىمىزگە زىنھار كەلمەيدىغان بىر ئىش يۈز بەردى دېسىلە، - دېدى ۋە «دەۋاتقان گېپىمنى يۇتۇۋېتىپ، شۇۋك تۇرۇۋالسام، ئاخۇنۇم تېخىمۇ ئۇركۈپ، ئەندىشە ئىچىدە قالمىسۇن يەنە» دېگەن ئويلارنى كاللىسىدىن چاقماق تېزلىكىدە ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، سۆزىنىڭ ئاخىرىغا ئۇلاپ مۇنداق دېدى:« چىنلىقلار سىلىنى ‹كۈرەگە كەلسۇن!› دېگەن مەزمۇندا ئەمىر يوللاپتۇ». ھېكىم بۇنداق دېيىش ئارقىلىق كۈرەدىن كەلگەن بۇيرۇقنىڭ ئادەمنىڭ جېنىنى ئالدىغان تەرىپىنى يوشۇرۇپ قىلىشقا تىرىشۋاتقان ئىدى. بۇ سۆزنى ئاڭلىغان ئاخۇنۇم، سوغۇق كۈلدى ۋە ئوڭ قولى بىلەن قاردەك ئاقارغان قويۇق ساقاللىرىنى يەڭگىل سىلاپ تۇرۇپ - قورقىدىغان نېمە ئىش بار؟ بۇنچىلىك ئىشقىمۇ شۇنچىلىك ئەنسىزچىلىككە چۈشۈپ كېتىدىغان گەپمۇ؟ كەل دېگەن بولسا، بارىمەندە، بىز بارمىغان، بىز كۆرمىگەن كۈرە ئەمەسقۇ؟ ئۇ،- دەپ، ھېكىمنى بىرئاز بولسىمۇ خاتىرجەم قىلىشقا ئۇرۇندى. ھېكىممۇ بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىرئاز خىجىل بولغاندەك بولدى ۋە ئۆزىنى بۇنچىلىك قورقۇنچاق چاغلاپ قالغانلىقىغا چىدىمىغاندەك قىلىپ - ئاخۇنۇم! بۇ قېتىمقى بېرىش بۇرۇنقىلىرىغا زىنھار ئوخشىمايدۇ، بۇ قېتىمقىسى بىلەن بۇرۇنقىلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاجايىپ چوڭ پەرق بار،- دېدى ۋە سەل ئوڭايسىزلانغان ھالدا - سىلىنى بۇتقا چوقۇنۇش مۇراسىمىغا قاتنىشىش ئۈچۈن چاقىرىپتۇ،- دەپلا سۆزىنىڭ ئاخىرىنى دەرھال يۇتۇۋەتتى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم، ئۈستىگە بىر چېلەك سوغۇق سۇنى قۇيۇۋەتكەندەك شۇنچىلىك دەھشەت شۇركۈنۈپ كەتتى ۋە تىترەپ كېتىۋاتقان ئالقانلىرى بىلەن ماڭلىيىدىن شۇرۇلداپ ئېقىۋاتقان سوغۇق تەرلىرىنى سۈرتتى. ئاندىن ئىچ - ئىچىدىن ئۇرغۇپ چىقىۋاتقان ئاچچىقلىرىنى نائىلاج بېسىۋېلىشقا تىرىشىپ تۇرۇپ - ئۆمرۈمدە كۆرمىگەن بۇ كۈنلەرمۇ بار ئىكەندە تېخى؟، - دەپ بېشىنى تۆۋەنگە سالغان ھالدا قېشىدىكى ئورۇندۇقتا ئىلدام ئولتۇرۇۋالدى. ئاخۇنۇمنىڭ بۇ ھالىنى كۆرگەن چوقۇر ھېكىم بۇ شۇم نەسىباستى بۇيرۇقنى كۆتۈرۈپ ئەكەلگەنلىكىگە مىڭبىر پۇشايمان قىلدى ۋە «كاللامنى ئالسىمۇ ئالسۇن، ھەرگىز بويۇن ئەگمەيمەن. كېسىلمىگەن باشىمتى بۇ، كەتسە ناھايىتى بىر باش كېتەر، بۇنداق خورلۇققا قالغاندىن كۆرە ئۆلگىنىمىز ئەلا ئەمەسمۇ. بۇنداق ئەمىرگە بويۇن ئەگمەي كېسىلىپ كەتكەن باش نېمە دېگەن شەرەپلىك باش ھە!؟، - دېگەنلەرنى ئويلاپ، ئۆزىنى ئۆزى بەزلىدى ۋە راستىنلا ئۆزىنى ئازادە ھېس قىلىپ قالدى - دە، ئاندىن ئەقلىنى ئىشقا سېلىپ «ئاخۇنۇم! مېنىڭ گېپىمگە قۇلاق ساپ باقسىلا» دەپ، ناسىر ئاخۇنۇمنىڭ يېنىغا بىرقانچە قەدەم ئېلىپ، يېقىنلاپ كەلدى ۋە «بىز ئازراق بولسىمۇ غەيرەتلىك، جاسارەتلىك بولايلى، ئەلۋەتتە بۇنىڭغىمۇ بىر چارە تېپىلىپ قالار.

هەرقانداق زور ئىشىنىڭمۇ، بىر ئاسان تەرىپى بولىدىغۇ!»دەپ، ئاخۇنۇمغا تەسەللى بېرىشقا تىرىشتى ۋە ئاخۇنۇمغا تىكىلىپ قارىدى. بۇ چاغدا ئاخۇنۇمنىڭ چىرايى ساماندەك سارغىيىپ، ئۆڭگى ئۆچۈپ كەتكەن ئىدى. چوقۇر ھېكىم بۇ ھالنى بايقاپ، ئاخۇنۇمغا تېخىمۇ ئوبدانراق تەسەللى بېرىشكە تىرىشىپ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ «ئاخۇنۇم ھەزرەتلىرى، ئەسلىدە بۇ ئىشتىن قۇتۇلۇشنىڭ بىر ئامالى بار» دېدى. بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئاخۇنۇم دەرھال ـ ھە، قانداق چارىكەن ئۇ ؟ـ دەپ سورىدى. ھېكىم ـ ھامان بارىدىغان يەرگە، بارمساق بولمايدۇ. ئىلاھىم ئىككىنچى قېتىم بېرىشقا نېسىپ قىلماس! ھازىرچە سىلى بىلەن خوشلىشىپ مېڭىپ تۇراي، سىلىمۇ چارچىدىلا، ئەمدى ئوبدان ئارام ئالسىلا. ئاللاھ خالسا ئەتە سەھەردىلا يەنە كېلىمەن،ـ دەپلا ئۇدۇل دەرۋازىدىن سىرتقا قاراپ چىقىپ كەتتى. نازىر ئەلەم ئاخۇنۇم نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمەي ئارقىسىدىن داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى.

ئەتىسى سەھەردە نۇقتا ۋە چۈلۈۋۇر قاتارلىق جابدۇقلىرى شۇنچىلىك نەپىس تىكىلگەن ئىككى سېمىز ئات قوشۇلغان يىپىڭگى بىر پەيتون ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى. پەيتوننى ھەيدەپ كەلگەن پەيتونكەش بولسا چورۇق ھېكىمنىڭ دەل ئۆزى ئىدى. ئۇ، ئۈستىبېشىغا ھاكىملىق مەنسىپىنىڭ رەسمىيانە تونىنى كىيىۋالغان ئىدى. بېشىغا كىيىۋالغان مانجۇچە مەنسەپدارلىق قالپىقىنىڭ ئۈستىگە قادالغان مارجانلار قۇياشنىڭ نۇرىدا كەھرىۋادەك جۇلالىنىپ تۇراتتى. ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم، چوقۇر ھېكىمنىڭ بۇ تەق-تۇرقىنى كۆرۈپ ھەيرانلىق ئىچىدە داڭقېتىپ بىر پەس تۇرۇپ قالدى ۋە ـ بۇ ئەمدى نېمە ئىش؟ قانداق بولۇپ كەتتى بۇ ئىشلار؟ نېمە دېيىشىمنى بىلەلمىدىم،ـ دەپ سوئال نەزىرىدە چورۇق ھېكىمگە قارىدى. چورۇق ھېكىم ـ مەن سىلىگە بۇ ئىشلارنىڭ ۋەجىنى ھېلى دەپ بېرىمەن. ئەمما ھازىر دەرھال يولغا چىقمىساق بولمايدۇ. قېنى چاپسان پەيتونغا چىقسىلا،ـ دەپ ئاخۇنۇمنى مەجبۇرى دېگۈدەك ئىتتىرىشىپ، يۆلەپ يۈرۈپ پەيتونغا چىقاردى ۋە ئۆزى پەيتوننىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇپ، قولىدىكى ئۇزۇن قامچىسىنى ھاۋادا ئوينىتىپ تۇرۇپ، بىر «قارس!» قىلغان ئاۋازنى چىقاردى ـ دە، ئاتلار كۈرە يولىغا قاراپ چېپىپ كەتتى. ئىككى ئارغىماق شۇنچىلىك ئىتتىك ماڭدىكى كۈرەگە بەش سائەت ماڭدىغان يولنى ئۈچ سائەتتە بېسىپ بولدى. پەيتون مۇراسىمغا ئۈلگۈرۈپ كۈرە قەلئەسىنىڭ قوۋۇقى ئالدىغا كەلگەن ئىدى. پەيتون ھەيۋەتلىك قەلئەنىڭ تاشقى چوڭ قوۋۇقى، ئىچكى چوڭ قوۋۇقلىرىدىن ئۆتكەندە، ئاتلارنىڭ ئۈستىبېشىدىكى تۇچ قوڭغۇراقلار جاراڭلاپ، ئاجايىپ ھەيۋەتلىك ئاۋازلارنى ئەتراپقا ياڭراتماقتا ئىدى. قوۋۇق قاراۋۇللىرى بولسا، پەيتوننى ھەيدەپ كېتىۋاتقان پەيتونكەشنىڭ ئۈستىبېشىدىكى مەنسەپدارلىق ئىگىنلىرىگە قاراپ، پەيتوننىڭ ئىچىدە كىمنىڭ ئولتۇرغانلىقىغا ھەيران ـ ھەۋەس بولۇپ داڭقېتىپلا قىلىشقان ئىدى. پەيتون مۇراسىم مەيدانىغا يېتىپ كەلگەندە، پەيتونكەش دەرھال پەيتوننىڭ ئىشكىنى ئېگىلىپ تۇرۇپ ئىچىپ، بىر تىزىنى يەرگە قويۇپ يەنە بىر تىزىنى نىياز ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ دەسسەپ چۈشۈشى ئۈچۈن تۇتۇپ بەردى. پەيتوندىن چۈشۈشكە تەرەددۇت قىلىۋاتقان نىياز ئەلەم ئاخۇنۇممۇ ئۇلۇغ بىر ئىنساندەك پەرۋاسىز ھالدا پەيتونكەشنىڭ تىزىغا دەسسەپ تۇرۇپ، بىر قولى بىلەن ئالدىدا ئېگىلىپ تۇرغان باش ئۈستىدىكى مانجۇچە مەنسەپدارلىق قالپاقنى مىجىپ تۇتۇپ پەيتوندىن يەرگە ئاستا چۈشتى. بۇ ھەيران قالارلىق مەنزىرىنى كۆرگەن ئەتراپتىكىلەرنىڭ بەزىلىرى ھەيرانلىق ۋە ھەۋەس بىلەن قاراپ تۇرغان بولسا، بەزىلىرى قىزغانغاندەك قىلىپ نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قارىشىپ تۇراتتى. بېشىغا مەنسەپدارلىق قالپىقىنى كىيىۋالغان چوقۇر ھېكىم بولسا، نىياز ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ ئالدىدا ئىككى پۈكلىنىپ ئېگىلىپ، قول باغلاپ تۇراتتى، ئۇنىڭ ئېگىلگەن بېشىدىكى ئۇنچە ـمارجان قادالغان مەنسەپدارلىق قالپىقى بولسا بەھەيۋەت مەغرۇر تۇرغان نىياز ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ بېشىغا چىرايلىق قىلىپ ئورۇۋالغان ئاپئاق سەللىسى ئالدىدا ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدىغان بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالغان ئىدى. بۇ ئاپئاق ساقاللىق ئاخۇنۇمغا ئېگىلىپ تۇرۇپ خىزمەت قىلىۋاتقان چورۇق ھېكىمنى ۋە ئۇنىڭ ئۈستىبېشىدىكى مەنسەپدارلىق

ئىگىنلىرىنىڭ توپىغا مىلىنىپ كەتكەن ھالىنى كۆرگەن چىنلىقلارنىڭ ئىچى تىت-تىت بولۇپ، قاتتىق غەزەپلەنگەن بولسىمۇ، بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا نېمە قىلىشنى، نېمە دېيىشنى بىلەلمەي گاڭگىراپ ھاڭۋىقىپ قالغان ئىدى. ئاخىرى ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى مۇراسىمغا رىياسەتچىلىك قىلىۋاتقان بىر ئەمەلدار جەھلى چىقىپ تاتىرىپ كەتكەن چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ تۇرۇپ «بۇ ئۇلۇغ شەيخنى ھەر قېتىم مۇراسىمغا بۇنداق ئەكېلىدىغان ئىش بولىدىغان بولسا، بۇندىن كېيىن ھەرگىز كەلمىسۇن، ھەتتا ھازىرلا ئارقىغا يېنىپ قايتىپ كەتسۇن!» دەپ، قەھرى بىلەن ۋارقىرىدى.

مەسىئۇت ئەپەندى بىر چەتتىن ئۆزىنىڭ قەلەم كۆچىگە تايىنىپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ رېئال دۇنياسىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان ئەنە شۇنداق «چوروق ھېكىم». «ئانامغا مەكتۇپ» قاتارلىق سىياسىي مەزمۇننى مەركىزى ئىدىيە قىلغان ئەسەرلەرنى يېزىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشى ئۈچۈن كۆرەش قىلسا، يەنە بىر چەتتىن شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھۆرلۈكى ئۈچۈن دۈشمەن كۈچلەرنىڭ تۈپراقلىرىدا ۋە ئۇلارنىڭ قوينىدا تۇرۇپ سىياسىي كۆرەش قىلماقتا ئىدى. ئۇ بۇ دۇنيادا نېمە ئۈچۈن ياشايدىغانلىقىنى، قانداق ۋەزىپىلەر ئۆز زىممىسىگە يۈكلەنگەنلىكىنى ئوبدان بىلىدىغان ئىنسان ئىدى، بەزى ئىنسانلاردەك بۇ ھاياتتا قانداق ياشاشنى بىلمەي، پۈتۈن بىر ئۆمۈرنى مەنىسىز ئۆتكۈزۈۋېتىدىغان ھەتتا دۇنيا نېمەتلىرىگە پۈتىنىڭ ئۈچىدىن تارتىپ بېشىنىڭ ئۈستىگىچە كۆمۈلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا قانداق ياشاشنى بىلمىگەچكە ۋە بۇ ھاياتتىكى ئۆزىنىڭ ھەقىقىي ۋەزىپىسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرالمىغاچقا ھامان ئۆزىنى ھالاك قىلىدىغان يولغا قاراپ ماڭىدىغان قەدىرسىزلەردىن روشەن رەۋىشتە ئۆزىنى پەرقلەندۈرۈپ كەلگەن ئىدى. دېمىسىمۇ ھەقىقىي ئىنسان بۇ ھاياتتا سەھەرلىرى پۈشايمان ئىچىدە كۆزىنى ئۇۋۇلاپ ئويغىنىشقا ۋە قىيقىرىل قىزارغا قۇياشنىڭ يۈزىگە تەبەسسۇم بىلەن ئەمەس، ھومىيىپ قاراشقا ھەقلىق ئەمەس. ھالبۇكى، بۇ ھايات ھەممە ئادەم ئۈچۈن شۇنچىلىك قىسقا. ئۇنىڭ ئۈچۈن بۇنداق چاغلاردا ئادەم بالىسى ئاشۇ پۈشايمانغا، ھومىيىشقا سەۋەب بولىدىغان پەردىلەرنى يىرتىپ تاشلاپ ۋە روھىنى مەھبۇس قىلغان تاملارنى پاچاقلاپ تاشلاپ، ۋاز كېچىشكە ئەرزىيدىغان نەرسىلەردىن ۋاز كېچىپ، سۆيۈشكە ئەرزىيدىغان نەرسىلەرنى سۆيۈشنى ئۆگىنىشىمىز لازىم.مەسىئۇت ئەپەندى مانا بۇ جاپالىق ھاياتتا سۆيۈشكە، ئىنتىلىشكە ئەڭ ئەرزىيدىغان ئەركىنلىك، ھۆرلۈك ئۈچۈن لەنجۇ بىلەن بىلەن چوڭچىڭنىڭ ئارىلىقىدا قاتراپ، نەچچە يىلنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنىمۇ تۈيماي قالغان ئىدى.

1941 - يىلى 27 - مارت چوڭ چىڭ شەھىرى تاڭ ئالدىدىكى زۇلمەتلىك تۈمانلاردىن ئازاد بولغان ئىدى. بومباردىمان قىلىش ئۈچۈن كەلگەن ياپون ئايروپىلانلىرىنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازى ئاڭلانماي، ئەكسىنچە ئاسماننى باھارنىڭ ساپ ھاۋاسى قاپلىغان ئىدى، ئەتراپىنى قورشاپ تۇرغان دالۇشەن، ۋۇلىڭشەن، ۋۇشەن ۋە داباشەن تاغلىرىدىن كەلگەن باھار شامىلى تۈمانلار سۈرۈپ، كىشنى سەگتىپ، كۆڭۈلسىز خىياللىرىنى ئۈچۈرتۈپ ئاپىرىپ ھەيۋەتلىك ئېقىۋاتقان چاڭ جياڭ دەرياسىغا غەرق قىلىۋەتكەن ئىدى. مەسىئۇت ئەپەندى بىلەن ئىيسا ئەپەندى ئەنە شۇ تاغلىق شەھەردىكى كىچىك باغچىلىك چاققانغىنا بىر قورۇدا ئولتۇراتتى. ئۆيىنىڭ ئالدى باغچىسىدا لەرزان يەلپۈنۈپ تۇرغان شىبرىنگۈللەرنىڭ يايىبشىل يايراقلىرىدىن ۋە ئەمدىلا ئېچىلىشقا باشلىغان غۇنچىلىرىدىن كېلىۋاتقان ئۆتكۈر پۇراق كىشىنىڭ دىمىقىغا ئۇرۇلۇپ، دىلىنى شادىمان ئەيلەيتتى. سۆگەت تاللىرىدا بىخلىنىپ ئېچىلغان سان - ساناقسىز پۆپۈكلەر تىزىق - تىزىق مارجانلاردەك ساڭگىلاپ تۇراتتى، ئەۋرىشىم تاللىرى بىلەن شىبرىنگۈلنىڭ ئىنچىكە غوللىرى نەۋباھار سەلكىندە ئەمدىلا مۇھەببەتلىشىۋاتقان قىز - ئوغۇللاردەك خۇشال تىترەيتتى. شىبرىنگۈل، تالگۈل ۋە سۆگەتلەردىن ئەتراپقا تارقالغان خۇشبۇي ھىدى بولسا

يۇرەكنى ياشـــنىتىدىغان باھارنىڭ ســـاپ پۇرىقى ئىدى. ئەنە شـــۇ گۈل ـ گىياھلارنىڭ مەززىلىك ئۆتكۈر ھىدىنى پۇراپ تاڭ ســـەھەردىلا ئورنىدىن دەس تۇرغان مەســـئۇت ئەپەندى بىلەن ئىيســـا ئەپەندىنىڭ گۈلدەك يۈزىنى شەھەردە چىققان قۇياشنىڭ مېھرلىك نۇرى تېخىمۇ يورۇتۇۋەتكەن ئىدى. بۇ چاققانغىنا ھويلىنىڭ ئىچىدىكى بارلىق مەۋجۇداتلار بۇگۈن باشـقىچە قۇياشـقا تەلپۈنۈپ تۇرغاندەك قىلاتتى. ھېلىلا ســـاقاللىرىنى پاكىز قىرغان ئىككى ئەپەندىنىڭ ئېڭىكى ئېتىزلارىدىكى بۇغداي مايســـســـىدەك كۆپكۆك كۆرۈنۈپ كېتىۋاتقان ئىدى. بۇ ئىككىسى بۇگۈن باشقا كۈندىكىلەرگە قارىغان ئالاھىدە ياسانغان ئىدى. ئۇستىگە كىيگەن قاراكۆك سارجا كاستۇم ـ بۇرۇلكىلىرىمۇ يىپىپىڭى ئىدى. ئاپاق كۆينەكلىرىگە قادىغان ھاۋارەڭ ۋە زەڭگەررەڭ گالاستۇكلىرىمۇ ئۆزگىچە ياراشقان ئىدى .دېمىسىمۇ ھەر ئىككىلىسىنىڭ بوي ـ بەستى ئېگىز، رەڭگى ـ روھى ئۆزگىچە گۈزەل كىشىلەر بولغاچقا ئازراقلا ياسىنىپ قويىدىغان بولسا، باشـــقا چوڭچىڭلىقلارغا قارىغاندا ۋاللىدە ئېچىلىپ كېتەتتى. مانا بۇگۈن ئۇلارنىڭ گۈلدەك ئېچىلغان يۈزىدە جىددىيچىلىكنىڭ ئالامىتىمۇ يوق ئەمەس ئىدى. بولۇپمۇ مەســـئۇت ئەپەندى ئالدىراپلا قىلغان ناشتىدىن كېيىن نەچچە قېتىم قول سائىتىگە قاراپ بولغان ئىدى. ناھايەت ئۇلارنى ئالدىغان مەخسۇس قارا پىكاپ سـائەت ئىسـترىلىكسـى دەل يەتتە يارىمنى كۆرسـتىپ تۇرغاندا، ئىشـكىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئۇلار پىكاپقا ئۆلتۈرۈپ ئۇدۇل گومىنداڭ پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ 8 ـ نۆۋەتلىك قۇرۇلتىيى ئېچىلىدىغان جۇڭخۇا مىنگو جۇمھۇرىيىتىنىڭ جۇمھۇرىيەت رەئىســـى بىناســـىغا قاراپ ماڭدى. مەســـئۇت ئەپەندى بولســـا، ســـۇكۇنات ئىچىدە ئۆزىنىڭ بۇگۈن ســـۆزلەيدىغان نۇتۇقىنى ئەقلىدىن بىر قۇر كەچۈرۈۋاتقان ئىدى. بۇنى سـېزىپ ئولتۇرغان ئىيسـا ئەپەندى بولسـا، مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ زېھنىنى چېچىۋەتمەسلىك ئۈچۈن، ئېغىز ئاچماي پىكاپنىڭ ئەينىكىدىن سىرتنى كۆزىتىپ ئولتۇرغان ئىدى. ئۇلار جۇمھۇرىيەت رەئىســـىنىڭ بىناســـىغا كېرىپ، يىغىن ئېچىلىدىغان زالنىڭ ئالدىدىكى دەم ئېلىش زالىدا كىرىپ ئولتۇرۇشـتى. ئارىدىن 20 مىنۇت ئۆتكەندە يىغىن زالغا كىرىش ئۈچۈن چېلىنغان ئېلېكترونلۇق قوڭغۇراقنىڭ ئاۋازى مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ تېخى ئاخىرغا ئاچىقىپ بولالمىغان ئويلىرىدىن بىراقلا ئويغىتىۋەتكەن ئىدى. بارلىق قۇرۇلتايغا قاتناشـقۇچى ۋەكىللەر ئاســتا ـ ئاســتا زالغا كىرىپ، ئۆزلىرىگە بەلگىلەنگەن ئورۇنغا كېلىپ ئولتۇرۇشتى. مەسئۇت ئەپەندى ئۆزىگە مەخسۇس ئاجراتقان جايدىن ئورۇن ئالدى، ئىيسا ئەپەندى بولسا پەقەت مەسئۇت ئەپەندىگە تەرجىمانلىق قىلىش ئۈچۈن كەلگەن بولغاچقا، بوش بىر ئورۇننى تېپىپ جايلىشـــۋالدى. يىغىنغا ســـۈنكې ئەپەندى رىياســـەتچىلىك قىلغان ئىدى. گومىنداڭ پارتىيەســـىنىڭ خىزمەت دوكلاتلىرى ۋە موڭغۇل، تىبەت گومىنداڭ پارتىيە ۋەكىللىرىنىڭ سۆزلىرىدىن كېيىن مەسـئۇت ئەپەندى سـۆزگە چىقىشـقا تەكلىپ قىلىندى. مەسـئۇت ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇپ، مۇنبەرگە قاراپ ماڭغاندا زال ئىچىدە ئۈنى قارشى ئېلىپ چېلىنغان چاۋاكلارنىڭ ساداسى خېلى ۋاقىتقىچە داۋام قىلغان ئىدى. مەســـئۇت پەندى مۇنبەرگە چىقىپلا نېرىدا ئولتۇرغان ئىيســـا ئەپەندىنى يېنىغا تەكلىپ قىلدى. ئىككى ئەپەندى تۇرغان مۇنبەرنىڭ تۆۋەنىدە جۇڭخۇا مىنگو جۇمھۇرىيىتىنىڭ پىرىزىدېنتى مارشـال جياڭ كەيشـى ۋە پارتىيە، دۆلەت ئەركانلىرى، ئارمىيەنىڭ مارشـال ۋە گېنىراللىرى قاتار ـ قاتار ئولتۇرۇشقان ئىدى. بۇ بەھەيۋەت مەنزىرە ئىچىدە مەسئۇت ئەپەندى سۆزىنى مۇنۇ جۈملىلەر بىلەن باشلىدى:

مۇھتەرەم پىرىزىدېنت ۋە مۇختەرەم پارتىيە ۋەكىللىرى؛ بۇگۈن مۇشـۇ مۇنبەرگە چىقىپ سـىزلەرگە نۇتۇق سـۆزلىمەكچى بولۇۋاتقانلىقىمدىن قاتتىق ھاياجانلىنىۋاتىمەن ۋە سـىزلەرگە سـۆزلىرىمنى بايان قىلىشـتا ئىككى نەرسـىدىن ئەپسـۇسـلانماقتىمەن. بىرىنچى نۇتۇقۇمنى بىۋاسـىتە سـىزلەر ئاڭلىيالايدىغان تىلدا ئۇدۇل ســـۆزلىمەي، تەرجىمانىمنىڭ يارىدىمى بىلەن ســـىزلەرگە يەتكۈزمەكچى بولۇپ، قىممەتلىك ۋاقىتىڭلارنى ئالماقچى بولۇۋاتقانلىقىمدىن ئەپسـۇسـلىنىمەن. ئىككىنچىدىن بۇرۇن ســىزلەر ھېچ ئاڭلاپ

باقمىغان، ئاڭلاشنى خالىمايدىغان يېڭى سۆزلەرنى، يېڭى پىكىرلەرنى سۆزلەش ئارقىلىق سىزلەرنىڭ كەيپىڭلارنى ئۇچۇرۇۋېتىدىغانلىقىمدىن ئەپسۇسلىنىمەن. ئەمما، نە چارە، شۇنداق قىلىشىمغا رېئاللىق مەجبۇر قىلىۋاتقان تۇرسا، يەنە شۇنداقتىمۇ مۇشۇ مۇنبەرگە چىقىپ سىزلەر بىلەن يۈز كۆرۈشكەنلىكىمدىن ۋە سۆزلىرىمنى سىزلەرگە بايان قىلغانلىقىمدىن ئۆزۈمنى ناھايىتىمۇ بەختىيار ھېس قىلىمەن.

ھۆرمەتلىك رەئىس جانابلىرى، جانابى ۋەكىللەر!

مەن بۇگۈن بۇ مۇنبەرگە چىقىپ تۇركىستان خەلقى نامىدىن سۆز قىلىۋاتقانلىقىمدىن ئاجايىپ خۇرسەنمەن. پېقىر مۇشۇ زالدا ئولتۇرغان قۇرۇلتاي ۋەكىللىرىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ، ئۆز پىكىرلىرىمنى بايان قىلىشىمغا پۇرسەت يارىتىپ بەرگەن يىغىن ھەيئىتىگە چىن قەلبىمدىن تەشەككۇرۇمنى بىلدۈرىمەن!

جانابلار! سىلەر مەندىن تۇركىستان توغرىسىدا ئازراق بولسىمۇ مەلۇماتقا ئىگە بولۇشنى ئىستىمەكتىسىلەر، ئەپسۇس، مەنمۇ خۇددى سىلەرگە ئوخشاش تۇركىستان ھەققىدە ھېچقانداق بىر ئېنىق مەلۇماتقا ئىگە ئەمەسمەن. ھالبۇكى مەن يۇرتۇمدىن ئايرىلغاندىن بۇيان ھېچ قايتالمىدىم، يۇرتۇمدىن يا بىر مەكتۇپ، يا بىر كىچىككىنە ئۇچۇر تاپشۇرۇپ ئالالمىدىم. شۇ سەۋەبتىن مېنىڭ بىلىدىغانلىرىم، سىلەرنىڭكىدىن كۆپ ئەمەس. شۇنداقتىمۇ شۇنى تەكىتلەپ ئۆتۈش ھاجەتكى، تۇركىستان مېنىڭ يۇرتۇم، مېنىڭ ئانا ۋەتىنىم بولغانلىقى ئۈچۈن ئەلەددەۋام ئەقلىم، قەلبىم ۋە روھىم ئانا ۋەتىنىم بىلەن بىرگىدۇر، كۆزلىرىم ئۇنىڭ يولىغا، قۇلاقلىرىم ئۇنىڭ شەپىسىگە ئاشىنادۇر. ھېلىمۇ ياخشى يېقىندىن بۇيان تۇركىستان توغرىسىدا ئانچە-مۇنچە ئۇچۇرغا ئىگە بولدۇق، مەن ئۇلارنى بولسىمۇ سىزلەرگە سۆزلەپ ئۆتەي، ئەلۋەتتە سىلەرنىمۇ قىزىقىپ ئاڭلايدۇ دېگەن ئۈمىدتىمەن.
تۇركىستان ھۆكۈمىتى بۇگۈنكى كۈنلەردە ئىچكى ۋە تاشقى جەھەتتە بىرقاتار سىياسەتلەرنى بەلگىلىگەن، نۆۋەتتە مەزكۇر سىياسەتلەر ئەمەلىيلەشتۈرۈلمەكتىمىش. بۇلارنىڭ ھەربىرى ئۈستىدە پىكىر بايان قىلىپ ئۆتۈشنى بۇ يەردە بىھاجەت دەپ قارىغانلىقىم ئۈچۈن، پەقەت بىز ئۈچۈن ئەڭ كېرەكلىك ۋە ئەڭ مۇھىم بولغان مىللىي سىياسەت ھەققىدە قىسقا توختىلىپ، ئۆز قاراشلىرىمنى ئىبارىلەپ ئۆتىمەكچىمەن. بۇ مەسىلىنىڭ بىز ۋە پۈتۈن دۇنيا بىلەن مۇناسىۋىتى بۇيۇكتۇر.
ئۈچ - تۆت يىلدىن بۇيان تۇركىستاندا ئۇلۇس دېگەن بىر پىكىر ۋە شوئار (كاشكى شوئار دېيىش توغرا بولسا!) ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇ بىلىپ تۇرۇپ، چۈشىنىپ تۇرۇپ ئوتتۇرىغا قويۇلغانمۇ؟ ياكى چۈشەنمەي، بىلمەستىنلا ئوتتۇرىغا قويۇلغانمۇ؟ ئەگەر راستىنلا بىلىپ، چۈشىنىپ تۇرۇپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولسا، تۇركىستاندەك كىچىك بىر دۆلەتتە پۈتۈن دۇنيادىكى ئۇلۇسلاردىن 14 ئۇلۇسنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئەگەر راستىنلا مۇشۇنداق ئىكەنلىكىنى بىلىپ، چۈشىنىپ، ئوتتۇرىغا قويۇلغان دەپ قارايدىغانلا بولساق، بۇنداق زور بىر خاتالىقنى قىلچە ئىككىلەنمەي سادىر قىلىشنىڭ ئارقىسىغا ئىجابىي بولمىغان يامان غەرەزلەرنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر ئەمەسمۇ بىز؟! دەرۋەقە، بىلمەستىن، ئويلاشماستىن يولغا قويۇلغان سىياسەت دەپ قارايدىغانلا بولساق، بۇنداق زور ۋە بۇيۇك بىر ئىشنى بىلمەي، ئويلاشماي قىلىش ھەقىقەتەن چوڭ بىر خاتالىقتۇر. ئۇنداقتا تۇركىستاندەك دۇنيانىڭ بىر بۇلۇڭىدىكى ئۇلۇس ۋە چەتئەل بىلەن بولغان ئالاقىسى ئاز بولغان بىر مەملىكەتتە، 14 ئۇلۇسنىڭ بولۇشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكى ئەقلگە ئەڭ ئۇيغۇندۇر. قىسقىچە قىلىپ ئېيتقاندا ھازىر تۇركىستاندا 14 ئۇلۇس ئەمەس بەلكى تۆت ئۇلۇس بار. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ كۆپ سانىنى ئىگىلەيدىغان تۇركلەردۇر، بۇنىڭدىن باشقا چىن، موڭغۇل ۋە ناھايىتىمۇ ئاز ساندىكى مانجۇلاردۇر. ئەھۋال بۇنداق ئىكەن، رېئاللىقنى بۇرمىلاپ، ئۇنداق - مۇنداق دەپ تارتىشىش بۇيۇك پۇشايمانلارنى تۇغدۇرىدۇ.

يەنە بۇندىن تۆت ـ بەش يىل ئىلگىرى بىرقانچە مىڭ ئائىلە قازاقلار ئولتۇراق جاي ۋە ماكانلىرى تاشـــلاپ، ئۆز ۋەتەنلىرىدىن ئايرىلىپ، تا ئالتايدىن تاغ ـ داۋانلار ئاتلاپ، چۆل ـ جەزىرىلەرنى كېزىپ ھېچ كۆرۈپ باقمىغان گەنسۇغا قېچىپ كەلگەن. بۇ ئىشـلارنىڭ ھەممىسـىنى سـىلەر بىلىسـىلەر، نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنىمۇ سىلەر مەندىن ئوبدان بىلىسىلەر، بۇ ھەقتە سۆزلەپ ئولتۇرمايمەن. بىراق ئۇلار چىن تۈپراقلىرىغا كەلگەندىن كېيىن ھۆكۈمەتنىڭ ھېچقانداق ھىمايىسىگە ئېرىشەلمىدى. ئىگە ـ چاقىسىز قالغان بىچارە قازاقلارنىڭ ئىلكىدە قالغان ئازغىنە مال ـ بىســـاتى بۇلاق ـ تالاڭ قىلىنىپ، ئۆزلىرى رەھىمسىزلەرچە ئۆلتۈرۈلدى. قىز ـ ئاياللار بولسا باسقۇنچىلىققا ئۇچراپ، ئارا ـ نومۇسى ئېغىر دەپسەندە قىلىندى، ياشلار بولسا ئەسىرگە ئېلىندى ۋە ئۆلتۈرۈلدى. ھازىر ئۇلارنىڭ پەقەت بەشتىن بىرىلا ھايات. بۇگۈنكى كۈندە چىن ئۇلۇسىمۇ ئېغىر ئۇرۇش ئوتىنىڭ ئىچىدە تۇرماقتا، كۆرمىگەن كۈنلەرنى بېشىدىن كەچۈرمەكتە. لېكىن قازاقلار تارىخىي بىر مىللەت بولغانلىقى ئۈچۈن قانچىلىك جاپا ـ مۇشـــەققەتلەر بېشىغا كەلگەن تەقدىردىمۇ، ئۆلۈكلىرىنىڭ گۆشـىنى يېمەيدۇ ۋە يېمەسـلىكى كېرەك. مىڭ ئەپسۇس بىچارە ئاشۇ قازاقلارنىڭ بۇگۈنكى كۈندىكى ئاشۇ ھاللىرى بىر ـ بىرسىنىڭ گۆشىنى يېيىشكە مەجبۇر قىلماقتا، بىلمىدىم بۇ ئەھۋال قاچانغىچە داۋام قىلاركىن.

مانا مۇشۇ ئەھۋالغا ئوخشاپ كېتىدىغان يەنە بىر ئىشنى سۆزلەپ ئۆتۈپ كېتىشنى لايىق تاپتىم. يەنى بىرقانچە مىڭ تۈركىستانلىقلار ئەينى چاغدا ھىندىستان، ئافغانىستان ۋە ئەرەبىستانغا ھىجرەت قىلغان. ئۇلارنىڭ بۇگۈنكى ھاللىرىمۇ شـــۇنچىلىك ناچار. ئۇلارنىڭ بۇ بىچارە ھاللىرىنى كۆرگەنلەر چىن ھۆكۈمىتىگە ئۆچمەنلىك نەزىرىدە قارىماقتا. مەن بۇ ئىشـــلارنى مۇشـــۇ دۆلەتنىڭ ياخشـــىلىقى ئۈچۈن ســـۆزلەۋاتىمەن. ھۆكۈمەتنىڭ مەزكۇر ئىشـــلارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ياخشـــى بىر ئامال ـ چارىلەرنى قوللىنىشـــىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن تەلەپ قىلىمەن.يەنە چىن ئۆلكىلىرىگە كەلگەن تۈركىســـتانلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭمۇ ئەھۋالى ئۇنچىلىك ياخشى ئەمەس. چىن ئۆلكىلىرىنىڭ ھاۋاسىغا، سۈيىگە، يېمەك ـ ئىچمەكلىرىگە كۆنەلمىگەنلىكى ئۈچۈن نۇرغۇنلىرى كېســـەل بولۇپ كەتتى ۋە چىن تىلىنىڭ بەكمۇ تەسلىكىدىن زور قىينىچىلىقلارغا ئۇچىرىماقتا.

ئەمدى تۈركىستانلىقلارنىڭ چىن ۋە ياپون ئۇرۇشىغا بولغان قاراشلىرىغا كېلىدىغان بولساق، بۇ ئۇرۇشتا تۈركىستانلىقلار زور بەدەللەرنى ئۆتەۋاتقان بولسىمۇ، مەركىزى ھۆكۈمەت ۋە چىن ۋەتەنداشلار ئۇلارنىڭ بۇيۇك پىداكارلىقلىرىنى كۆرمەسكە سېلىۋاتىدۇ. تاكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ شىمالىدىكى قورغاس بىلەن جەنۇبىدىكى قاغىلىقتىن تارتىپ گەنســـۇغا كەلگۈچىلىك بولغان 3000 كىلومېتىرلىق ئۇزۇن يولنى تاش يول قىلىپ ياساپ چىقىشقا يارەمدە بولدى. ھەمدە بۇ يولنى بويلاپ ئېگىز تاغلاردىن، سۇسىز تاشلىق سايلىقلاردىن ۋە چۆللەردىن بېسىپ ئۆتۈپ، ئۇرۇش ئەسلىھەلىرىنى، قورال ۋە ئوق ـ دورىلانى توشۇماقتا. ھەتتا بۇگۈنكى كۈندە تۈركىســـتانلىقلار بۇ ئۇرۇش ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ ئات ـ ئۇلاغلىرى، تۆگىلىرى، ئۆكۈز ۋە ئېشـــەكلىرى بىلەن ســـەپەرۋەرلىككە كەلدى.دوســـتلار، موتورلۇق قاتناش قوراللىرى بار يەردە يول ياساش، ئۇرۇش ئەسلىھەلىرىنى توشۇش ئاسان ئىش. ئەمما بۇنداق ئىلغار قاتناش قوراللىرى بولمىغان يەرلەردە ئەلۋەتتە ھەممىمىز بىلگىنىمىزدەك بۇنداق ئىشـــلارنى قىلىش ھەقىقەتەن مۇشـــەققەتلىك. دېمەككى تۈركىستانلىقلار بۇ ئۇرۇشتا بىر چەتتە قاراپ تۇرماي، ئەكسىنچە قولىدىن كېلىدىغان بارلىق پىداكارلىقلارنى كۆرســـەتمەكتە. تۈركىســـتان خەلقىنىڭ قەلبى ھەر زامان مەزلۇملار ۋە مەھكۇملار ئۈچۈن سوقىدۇ. يەنە بۇ يەردە شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەپ ئۆتۈش ھاجەتكى، تۈركىستان خەلقىنىڭ ئەڭ بۇيۇك پىداكارلىقلىرىدىن يەنە بىرى شـــۇكى، نۆۋەتتە ئۇلار ئۆزلىرىنى ئۇچراۋاتقان زۇلۇمغا قارشـــى مىللىي داۋالىرىنى، ئۆچمەنلىكىنى، ئىنتىقامىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، سـوغۇققانلىق بىلەن مۇشـۇ ئۇرۇش ئۈچۈن يارەمدە بولماقتا. مۇنداق بىر ئەھۋال دۇنيانىڭ ھېچقانداق بىر يېرىدە، ھېچقانداق بىر ئۇلۇستا كۆرۈلمىگەن بىر ھادىسىدۇر، بۇنداق بىر مەردلىك ھېچقانداق بىر ئۇلۇستا يوقتۇر. ئەمما تارىختىن بۇيان

بىز شۇنچىلىك يول قويۇپ ۋە ئۆزئارا قوشۇنداردىچىلىقنى يەتكۈزۈپ كېلىۋاتقان بولساقمۇ، تا بۇگۈنگە قەدەر چىندىن ئېرىشكىنىمىز پەقەت بىرلا نەرسە بولدى، ئۇ بولسىمۇ بىزگە بولغان دۈشمەنلىكىدۇر. بۇ دۈشمەنلىك يوقالمىغۇچە، ئۆزئارا جېدەل-ماجىرا ئەبەدىي بېسىقمايدۇ. ئەگەر بۇ دۈشمەنلىكنى تۈپ يىلتىزىدىن تۈگىتىمىز دەيدىكەنمىز، مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئەڭ توغرا يولىنى تېپىپ چىقىشىمىز لازىم.

يۇقىرىدا ئېيتقانلىرىم نۆۋەتتىكى تۈركىستاننىڭ ئەھۋالىدۇر. ئەمدى ئۆتمۈشكە قارايدىغانلا بولساق، تۈركىستان بىلەن چىننىڭ ئالاقىسىگە بىر رىۋايەتكە ئاساسلانغاندا بەش مىڭ يىل، يەنە بىر رىۋايەتكە ئاساسلانغاندا ئىككى مىڭ يىل بولغان. مېنىڭ نەزىرىمدە بەش مىڭ يىل بولدى دېگەن رىۋايەت ئانچە ئىشەنچلىك ئەمەس. ئىككى مىڭ يىلدىن بىرى ئۇرۇش ھالىتىدە دېيىش بىر ئاز ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇندۇر. مىڭ ئەپسۇس شۇنچە ئۇزۇن يىللاردىن بىرى پۈتۈن ھاياتىمىزنى زۇلۇمغا قارشى كۈرەش قىلىش بىلەن ئۆتكۈزدۇق. بۇ ئۇرۇشلاردا ھەر ئىككى تەرەپتىن مىليونلارچە ئىنسانلار ھالاك بولدى، تۇپراقلىرىمىز ھەددى - ھېسابسىز تۆكۈلگەن قانلار بىلەن بويالدى، پۈتۈن تۈركىستان مەدەنىيەتلىرى، ئەسەر-ئەتىقىلىرى ئۇرۇش ئوتلىرىدا كۆيۈپ كۈل بولدى ۋە تالان - تاراج قىلىندى، پۈتمەس - تۈگىمەس بايلىقلىرى بۇلاق - تالاڭ قىلىندى. دەرۋەقە، بۇ تارىخ پۈتۈنلەي ئۇرۇش، جەڭگە - جېدەللەر بىلەن تولغان ۋە قان بىلەن يېزىلغان تارىختۇر.

بۇ كەبى پاجىئەلىك ۋەقەلەر تاكى بۇگۈنگىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە. مانا بۇگۈنگىچە سوزۇلۇپ كېلىۋاتقان بۇ زۇلۇم ھەممىزگە روشەن رەۋىشتە ئايان ۋە بۇندىن كېيىنمۇ شۇنداق بولىدىغانلىقى كۆكتىكى قۇياشتەك ئېنىق مەلۇم بولۇپ تۇرماقتا. تۈركىستان خەلقىنىڭ بېشىغا كەلگەن بۇ كۈلپەتلەرنى ساناپ تۈگىتىش مۇمكىن ئەمەس. دەرۋەقە، مەن بۇ مۇنبەردە تۇرۇپ بۇ پاجىئەلەرنىڭ قايسى بىرىنى ساناپ، سۆزلەپ تۈگىتەلەيتتىم ؟ تۈركىستانلىقلارنىڭ ئۆزلىرىگە راۋا كۆرمىگەنلىرىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، ئېڭىدىن ئۆتكۈزگىنىدىن بىرسىنى بۇ يەردە مىسال قىلىپ ئۆتەي:

تۈركىستانلىقلار ئۆزى باققان قوي ئۈچۈن ئالتە قېتىم باج ئۆتەيدۇ، يەنە كېلىپ ئاشۇ قوينى سويغاندىن كېيىن تېرىسىگە تۆت قېتىم باج تۆلەيدۇ، بۇنداق قىلماسلىققا ئۇلارنىڭ ئامالى يوق.

دوستلار! ئەگەر مۇشۇ دېگەنلىرىم يالغان بولسا، سىلەر سۈرۈشتۈرۈپ باقساڭلار بولىدۇ. تۈركىستانلىقلارنىڭ ئۈستىگە يۈكلەنگەن بۇ ئېغىر يۈكلەر پات ئارىدا ئېلىپ تاشلانمىسا، تۈركىستان مەسىلىسى توغرا يول بىلەن دەرھال ھەل قىلىنمىسا، يەنە بۇنىڭدىنمۇ ئېغىر مەسىلىلەرنىڭ تۇغۇلۇشى ھەممىزگە ئايانىدۇر. ئەگەر بۇنداق ئېغىر زۇلۇم بولۇۋاتقان يەردە، چوقۇم زۇلۇمدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن قارشىلىقنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى تەبىئىي بىر ئەھۋال. دەرۋەقە تەبىئىي بولمىغان ھاياتقا بەرداشلىق بېرىشنىڭ ئۆزى ئەلۋەتتە غەيرى تەبىئىي ھادىسە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. دەل مۇشۇ ۋەجىدىن بۇ دۇنيادا ئىنسانلار ھامان تەبىئىي بولغان ھاياتقا ئېرىشىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىدۇ. نۆۋەتتە چىن تۇپراقلىرى زۇلۇم ئاستىدا قالغان بۇ زامانلاردا شەرقتىن بىر قۇياش چىقىپ، چىننى ئىللىتتى دېگەن تەقدىردىمۇ، مىڭ ئەپسۇس بۇ قۇياش تۈركىستان تۇپراقلىرىدا چىقمىدى ۋە تۈركىستاننىڭ كۆپكۆك ئاسمانلىرىنى قارا بۇلۇتلار تېخىمۇ قاپلاپ كەتتى. يېتەر بەس ئەمدى ! تۈركىستانلىقلارنىڭ تايانغۇدەك كۈچى، قىلىدىغان سەۋرى قالمىدى. ئەنە شۇ چىدىغۇچىلىكى قالمىغان تۈركىستانلىقلارنىڭ ناھايىتىمۇ ئاز بىر قىسمى چىن تۇپراقلىرىدىكى قۇياشتىن بەھرىمەن بولۇش ئۈچۈن بۇ يەرلەرگىچە كەلدى. ئەلۋەتتە كەلگەنلەرنى ھۆكۈمەت ناھايىتى ياخشى قارشى ئالدى، بىراق بىز ئويلاپمۇ باقمىغان بۇ ئۇرۇش يۈز بەردى. تۆت يىلدىن بىرى داۋام قىلىۋاتقان بۇ ئۇرۇشنىڭ تېز ئارىدا توختىشىنى ئۈمىد قىلماقتىمىز، پەقەت چىن خەلقىلا ئەمەس، پۈتۈن دۇنيا خەلقى بۇ ئۇرۇشنىڭ پات ئارىدا ئاخىرلىشىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتمەكتە.

دوستلار! سۆزۈمنى خۇلاسىلەيدىغان بولسام، بىز تۈركىستانلىقلار بىلەن بىرگە چىن ئۇلۇسىدىن باشقا ئۇلۇسلارنىڭ مىللىي ھۆرلۈك داۋالىرى تاريختىن بىرى ھېچ ھەل بولماي كېلىۋاتىدۇ. بۇ مەسىلىلەر دەرھال تۈپ يىلتىزىدىن ھەل قىلىنمىسا، يەنە نۇرغۇن قانلارنىڭ تۆكۈلۈشىگە سەۋەب بولىدۇ ۋە پات يېقىندا تۈركىستاندا يەنە بىر ئىنقىلابنىڭ چىقىشى مۇھەققەقتۇر. ئىنقىلابنىڭ تۇغۇلۇشى قانچىلىك يوللۇق بولسا، ئۇنىڭ داۋاملىشىشىمۇ شۇنچىلىك يولۇقتۇر. ئەگەر راستتىنلا يەنە ئۇرۇش بولسا، ئىككى تەرەپتە تۆكۈلگەن قانلارنىڭ ئۇۋالىغا كىمنىڭ قالىدىغانلىقىنى ھەممىمىز بىلىمىز. ئەگەر مەركىزى ھۆكۈمەت تۈركىستاندا مىللىي مەسىلىنى توغرا ھەل قىلىپ، يەرلىك ئۇلۇسلارنىڭ مىللىي ئارزۇلىرىنى قانائەتلەندۈرسە ئىنقىلابنىڭ كېلىپ چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئالغىنى، ئىتتىپاقلىق ۋە باراۋەرلىكنى ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدۇ دەپ قارايمەن. شۇ ۋەجىدىن مەن تۈركىستاندىكى مىللىي مەسىلىلەرنى توغرا ھەل قىلىش ئۈچۈن مەركىزى ھۆكۈمەتكە تۆۋەندىكى بىرقانچە تەكلىپنى سۇنماقچىمەن. يەنە شۇ خاتىرىلىتىپ ئۆتۈش ھاجەتكى، ئۇشبۇ تەكلىپ ـ پىكىرلىرىم پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ئاتىسى بولغان سۈن جۇڭشەن ئەپەندىمنىڭ چىن ئۇلۇسىدىن باشقا ئۇلۇسلار ھەققىدە ئوتتۇرىغا قويغان پىكىرلىرىدىن باشقا بىر پىكىر ئەمەستۇر. مېنىڭ بۇ سۆزلىرىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بەزىلەر مۇشۇ ئۇرۇش مەزگىلىدە بۇنداق مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ چىقىشنىڭ نېمە كېرىكى بار؟ دەپ ماڭا ئاچچىقلىنىپ كېلىشى، ھەتتا مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشۈۋاتىدۇ. ئەمما ھەممىمىزگە روشەنكى، بۇنداق مىللىي مەسىلىلەر ئۇرۇش بىلەن بەكمۇ يېقىندىن ئالاقىسى بولغان مەسىلىلەردۇر.

بىرىنچىدىن ھۆكۈمەت مىللىي مەسىلىلەرنى توغرا يول بىلەن ھەل قىلسا، ھەرقايسى ئۇلۇسلارنىڭ كۆڭلى پاراغەت ئىچىدە بولسا ۋە مەركىزى ھۆكۈمەت بىلەن يارەملەشسە بۇ ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسى پات يېقىندا ھەممىمىزگە مەنسۇپ بولىدۇ.

ئىككىنچىدىن نۆۋەتتە ئالدىنقى سەپتە ئەسكەرلىرىمىز قان كېچىپ جەڭ قىلىۋاتىدۇ، بۇنداق جىددىي شارائىتتا ئارقا سەپتىكىلەردە ئىتتىپاقسىزلىق كۆرۈلسە، پۈتۈن ئۇرۇش سېپى زىيانغا ئۇچرايدۇ.

ئۈچىنچىدىن، ئەزىز دوستلار! تۆت يىلدىن بۇيان داۋام قىلىۋاتقان بۇ ئۇرۇش پەقەت چىندىكى بارلىق ئۇلۇسلارنىڭ ئۆزئارا ئىتتىپاقىغا تايىنىپ، ئۆزئارا ئىشىنىشنىڭ تۈرتكىسى بىلەن بارلىق قىينچىلىقلارغا بەرداشلىق بېرىپ داۋاملىشىۋاتقانلىقى روشەن پاكىت ئەمەسمۇ؟

تەكلىپلىرىم:

بىرىنچى، مەركىزى ھۆكۈمەت چىندىكى بارلىق ئۇلۇسلارنىڭ سانىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئولتۇراقلاشقان يەرلىرىنى روشەن رەۋىشتە ئېنىقلاپ چىقسۇن. چۈنكى نەچچە ۋاقىتتىن بىرى قۇلقىمىزغا «جۇڭگودىكى ھەممە مىللەت بىر ئۇلۇس، بىر قان» دېگەن سەپسەتەلەر ئاڭلىنىپ كېلىۋاتىدۇ ۋە بۇ سۆزلەر بىزنى ئەندىشىگە، شۈبھىگە سېلىۋاتىدۇ. مۇبادا مەركىزى ھۆكۈمەتنىڭ راستتىنلا باشقا ئۇلۇسلارنى چىن بىلەن بىرلەشتۈرۈش، ئاخىرىدا ئاسسىملياتسىيە قىلىۋېتىش نىيىتى بولىدىغان بولسا، بۇ ھەقىقەتەن خاتا بىر ئىدىيە، خاتا بىر يولدۇر. بىزدەك ئاز سانلىق ئۇلۇسلارنى چىن بىلەن بىرلەشتۈرۈش ئارقىلىق چىننىڭ سانى قانچىلىك يۇكسىلىپ كېتىدۇ دەيسىلەر؟ ئەجەبا قانچىلىك پايدىغا ئېرىشەرسىلەر ؟ ئەكسىنچە زىيان تارتىدىغان يەنىلا سىلەر بولۇپ قالىسىلەر. بۇگۈنكى كۈندە جۇڭخۇا مىنگو جۇمھۇرىيىتى ئۆزىنى دۇنياغا «بىز دېموكراتىيەچى ۋە دېموكراتىيەنى ھىمايە قىلىش ئۈچۈن ئۇرۇش قىلىۋاتىمىز، پۈتۈن دۇنيادىكى مەزلۇم مىللەتلەرگە ياردەم قىلىمىز، ئۇلارنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن كۈرەش قىلىمىز، ئۇلار بىلەن ئىتىپاقلىشىمىز» دەپ جاكارلاۋاتىدۇ. ھەمدە «جاھانگىرلار ئاقىلەي، جاھانگىرلار مۇنداق ئەسكى، ئۇلار ئاز سانلىق ئۇلۇسلارغا زۇلۇم قىلماقتا، ئۇلارنى يەر شارىدىن سۈپۈرۈپ تاشلىشىمىز لازىم» دەپ، كەڭ كۆلەملىك تەشۋىق قىلىۋاتىدۇ، ئۇنداق ئەمەسمۇ يا؟ مۇبادا بۇ توۋلاۋاتقان شوئارلارنىڭ ئەكسىنچە بىزگە

مۇئامىلە قىلىدىغان بولساڭلار، سىلەرنىڭ بۇ سۆزلىرىڭلارغا ئىشىنىدىغان ئادەم قالمايدۇ، يېنىڭلاردا تۇرۇپ بىر سەپتە ماڭىدىغان ھېچكىم قالمايدۇ.

ھۆرمەتلىك خانىم ۋە ئەپەندىلەر!

بىزنىڭ چىن تۇپراقلىرىدا ھۆر ۋە مەدەنىي ھاياتتا ياشىشىمىز چىن ھۆكۈمىتىگە كۈچ قېتىۋاتىدۇ ۋە ئابرۇي ئەكېلىۋاتىدۇ. مانا بۇ ئەھۋال بىزنىڭ ئۆز كىملىكىمىز بىلەن تۇرغانلىقىمىزدىن، ئۆزلۈكىمىزنى يوقاتماي، ئۆز مەدەنىيىتىمىزنى قوغداپ قالغانلىقىمىزدىن بولغان. بىز مانا مۇشۇنداق تەققى - تۇرقىمىز بىلەن، ئۆزگىچە پىكىر ۋە تەپەككۇرىمىز بىلەن يېنىڭلاردا تۇرغىنىمىزدىلا بىزمۇ ئۆزىمىزنىڭ بىر ئالاھىدە كۈچ ئىكەنلىكىمىزنى نامايان قىلىپ، سىلەرگە كۈچ قوشالايمىز. پېقىر، بۇ ئەھۋاللارنى مۇشۇ قۇرۇلتايدىكى بارلىق ۋەكىللەرنىڭ ئوبدان تونۇپ يېتىشىنى ۋە بىزنى پۈتۈن قەلبى بىلەن قوللىشىنى ئارزۇ قىلىمەن.
مەركىزى ھۆكۈمەت تۈركىستاننىڭ رەئىسلىكى بىلەن ھەرقايسى مىنىستىرلىقلارنىڭ باش مىنىستىرلىق ھوقۇقىنى بىزلەرگە (يەرلىك ئۇلۇسقا) بەرسۇن.
مەركىزى ھۆكۈمەتتىكى ھەرقايسى مەمۇرىي ئورگانلارغا، يەرلىك ھۆكۈمەت دائىرىلىرىدىكى يەرلىك ئۇلۇسلاردىن ئالىي دەرىجىلىك مەمۇرىي كادىرلارنى تاللاپ رەھبەر قىلىپ تەيىنلىسۇن. ھالبۇكى، نۆۋەتتە مەركەزدىكى باشقا ئۇلۇسلارغا تەسىس قىلىنغان مەخسۇس ئورۇنلار قۇرۇق نامدىن باشقا نەرسە ئەمەس.
ئاز سانلىق ئۇلۇسلارنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئىدارە-جەمئىيەتلەرنىڭ باشقۇرۇش ھوقۇقىنى يەرلىك ئورۇنلارنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلسۇن.
ئاز سانلىق ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدىغان جايلاردىكى ئىدارە-جەمئىيەتلەرنىڭ باشقۇرۇش ھوقۇقى شۇ جايدىكى يەرلىك ئۇلۇستىن بولغان قابىلىيەتلىك كىشىلەرنىڭ قولىدا بولسۇن. چۈنكى ھەر ئۇلۇس ئۆزلىرىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى ياد ئۇلۇسلاردىن ئوبدان بىلىدۇ.

ئىككىنچىدىن تۈركىستانلىقلار موڭغۇل - تىبەت ھەيئىتىنىڭ ئىچىگە قېتىلسۇن. بىز تۈركىستانلىقلارنىڭ موڭغۇل ۋە تىبەتلىكلەرنىڭكىگە ئوخشاش مەركەزدە مەخسۇس ھەيئىتىمىز يوق، ھەمدە موڭغۇل ۋە تىبەتكە ئاجراتقاندەك مەخسۇس خامچوت يوق. شۇ سەۋەبتىن مەسىلىلىرىمىزنى ۋە ئىقتىسادىي قىينىچىلىقلارنى ھەل قىلىش ئۈچۈن دىۋانىدەك بوسۇغىمۇ بوسۇغا قاتراپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولۇۋاتىمىز. تىلىگىنىمىزنى بەرسىمۇ، بەرمىسىمۇ رەھمەت ئېيتىشتىن باشقا ئامالىمىز يوق ئەھۋالدا تۇرماقتىمىز. مۇشۇ مەۋجۇت قىينىچىلىقلارنى ھەل قىلىدىغان ئەڭ ئۈنۈملۈك يول بولسا، بىزگىمۇ مەركەزدىن خامچوت ئاجرىتىلسۇن، بىزمۇ باشقىلاردەك يارىدەمگە موھتاج. گەنسۇ، چىڭخەي، ئافغانىستان، ھىندىستان ۋە ئەرەبىستاندىكى تۈركىستانلىق مۇھاجىرلار جىددىي يارىدەمگە موھتاج.مەركىزى ھۆكۈمەت بىزلەرنىڭ ھالىمىزغا ئىچ ئاغرىتىمغان تەقدىردىمۇ، ئۆزىنىڭ مەۋجۇت مەنپەئەتلىرىنى ئويلاپ بولسىمۇ، ئۇلارغا يارىدەم قولىنى سۇنۇشى لازىم. ئەگەر بۇ تۇردىكى مەسىلىلەر چوڭايسا، دۇنيا خەلقى بۇنىڭ جاۋابكارلىقىنى چىن دۆلىتىدىن كۆرىدۇ.

ئۇچىنچىدىن ئاز سانلىقنىڭ ئىستىقبالى بۇگۈندىن باشلاپ ئېنىق بولسۇن. يەنى مەركەز ئۇلارغا ئۆز-ئۆزىنى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى بەرسۇن. بۇگۈنكى كۈندە ئاز سانلىق ئۆزلىرىگە مەركەزنىڭ قانداق ئىمتىيازلارنى بېرىدىغانلىقىدىن بىخەۋەر. نۆۋەتتە ھەرخىل گەپ-چۆچەكلەر ئېقىپ يورۇيدۇ، بۇنىڭ بىلەن ئاز سانلىق مەركەزنىڭ سىياسىتىدىن گۇمانلانماقتا، ئەنسىرىمەكتە. مۇبادا خىتاي بۇ ئۇرۇشتا

غەلبە قىلسا، ئاز سانلىقنىڭ تەقدىرى قانداق بەلگىلىنىدۇ؟ بۇ غەلبە ئاز سانلىق ئۇچۇن پايدىلىق بولامدۇ ياكى زىيانلىقمۇ؟ دېگەن پىكىرلەر ئاز سانلىقنىڭ ئەقلىگە ئەلۋەتتە كېلىدۇ. بۇ ھالدا ئاز سانلىق ئۇلۇسلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىپ، ئۇلارنى خاتىرجەم قىلىشنىڭ بىردىنبىر توغرا يولى، ئۇلارغا ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش پۇرسىتىنى بېرىشتىن ئىبارەتتۇر. بۇنداق بولغاندا مەركەزگىمۇ پايدىلىق بولىدۇ.

تۆتىنچى مەركىزى ھۆكۈمەت ئاز سانلىقلارنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەش ئۇچۇن دەرھال ئېنىق قىلىپ جىددىي رەۋىشتە سىياسەت بەلگىلىشى لازىم. شەخسەن مەن بۇگۈنگىچە مەركەزنىڭ ئاز سانلىقلارغا قاراتقان سىياستىنىڭ قانداقلىقىنى ئېنىق بىلەلمىدىم. يۇز رەھبەر بىلەن سۆزلەشسىڭىز يۇز خىل جاۋابقا ئېرىشىسىز. بۇ يۇز خىل جاۋابنىڭ ھەممىسى بىر - بىرىگە ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. ھەمدە بۇ جاۋابلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك بىر - بىرىدىن بەتتەر ئىپتىدائىي جاۋابلار. بۇ ھالدا مەركەزنىڭ ئاز سانلىقلارغا نىسبەتەن تا ھازىرغىچە روشەن بەلگىلىگەن سىياستىنىڭ يوقلۇقى بىلىنىپ تۇرمامدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا مەركەز بىلەن ئاز سانلىقلار ئارىسىدا زىددىيەت داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. شۇ ۋەجىدىن بىز بىلىپ تۇرۇپ بۇ قاراڭغۇ يولدا ماڭغىنىمىزنىڭ ھېچبىر ئەھمىيىتى يوق. تارىخىي يۇرتىمىزدىكى خەلقنى ئېنىق بىر سىياسەتنىڭ، ئېنىق بىر غايىنىڭ ئەتراپىغا توپلىشىمىز زۆرۈر.
بەشىنچى بارلىق ئۇلۇسلارنىڭ پەن - مەدەنىيەت سەۋىيەسى ئوخشاش ھالغا كەلتۈرۈلسۇن. يەنى مەركەز ئاز سانلىقلارنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۇچۇن دۆلەت مالىيەسىدىن مەخسۇس خامچوت ئاجراتسۇن. ھەمدە بىزنىڭ مائارىپ ئىشلىرىمىزغا ئاجراتقان ئىقتىسادنىڭ، باشقا ئىشلارغا راسخۇت قىلىنىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۇچۇن، مەركەز قەرەللىك تەكشۈرۈپ تۇرسۇن. دەرھال تۈرك، موڭغۇل ۋە تىبەت ئۇلۇسلىرى ئۇچۇن ھەرخىل ساھەدىكى كىتابلار نەشىر قىلىنىپ، تارقىتىلسۇن. تەرجىمە ئىشلىرىدا كۆز بويامچىلىقتىن ساقلىنىش ئۇچۇن بۇ جەھەتتىكى خىزمەتلەرنى ئىشنىڭ ئەھلىگە تاپشۇرۇلسۇن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە ھەر ئۇلۇسقا ئۆز ئانا تىلىدىكى مائارىپ يولغا قويۇلسۇن. چىن تىلىنى ئۆگىنىش ھەقىقەتەن تەس ئىكەن. مەسىلەن: مېنىڭ ئوغلۇم چىنگە كەلگىنىگە توققۇز يىل بولدى، تا ھازىرغىچە ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇۋاتىدۇ. توققۇز يىلدىن بۇيان كېچە - كۈندۈز دېمەي چىنچە ئۆگىنىۋاتىدۇ. تېخى رەسمىي بېسىپ ئۆگەنمىگەن ئىنگلىزچىسى بىلەن فىرانسۇزچىسى چىنچىسىدىن يامان ئەمەس، ھەتتا چىنچىسىدىن ياخشىراق. چىن تىل دەرسىدىن ئېلىنغان ئىمتىھاندىن ھەر يىلى ئۆتەلمەيۋاتىدۇ. بۇ دېگەنلىك چىن تىلىنىڭ نە قەدەر تەسلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. بۇ سۆزلەرنى مۇشۇ مۇنبەردە تۇرۇپ دېيىش ئارقىلىق سىزلەرنى رەجىتكەن بولۇشۇم مۇمكىن. بىز ئۆگىنەلىگەن تىلنى سىلەر نېمە ئۇچۇن ئۆگىنەلمەيسىلەر ؟ دەپ سورىشىڭلار مۇمكىن. ئەلۋەتتە بۇ سوئال دەل جايىدا سورالغان سوئالدۇر، لېكىن بۇنىڭ جاۋابىمۇ شۇنداق ئېنىق، يەنى چىن تىلى سىلەرنىڭ ئانا تىلىڭلار بولغانلىقى ئۇچۇن، بۇ تىل سىلەرنىڭ تەبىئىي خۇسۇسىيەتلىرىڭلار بىلەن زىچ باغلىنىشلىق ۋە تۇغما قابىلىيىتىڭلار، مەدەنىيىتىڭلار زور رول ئوينىغان. شۇ سەۋەبتىن ياد ئۇلۇسلارنىڭ بۇ تىلنى ئۆگىنىشى بىرئاز تەسكە توختايدۇ.

دوستلار! يەنە قەتئىي رەۋىشتە تەكىتلەيمەن، بىز ئۇچۇن يولغا قويۇلىدىغان مائارىپ، چىن تىلى بىلەن ئەمەلىيلىشىدىغان مائارىپ بولماسلىقى لازىم. بۇگۈنكى ئىلىم-پەن ئۆز ئانا تىلىمىز ئارقىلىق ئۆگىتىلسۇن. ئۆزىمىزنىڭ مائارىپى ئۆز ئانا تىلىمىز ئارقىلىق يولغا قويۇلسۇن. ئەسلىدە ماھىيەتتىن ئېيتقاندا مائارىپ دېمەك، مەۋجۇت بىلىملەرنى ئۆگىنىش دېگەنلىكلا بولماستىن، بەلكى توغرا تەپەككۇر قىلىش ئۇچۇن ئەقلى ئىقتىدارنى يېتىلدۈرۈش جەريانىدۇر. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا ھەركىم پەقەتلا ئۆز ئانا تىلىدىلا توغرا تەپەككۇر قىلىش ئۇسۇلىنى يېتىلدۈرەلەيدۇ. ھەمدە ھەرقايسى ئۇلۇسلارنىڭ ئۆز ئانا

تىلىدىكى مائارىپىنى يولغا قويۇش ھەممىمىز دۇچ كېلىۋاتقان نۇرغۇن قىينچىلىقلارنى بىر يولدىلا ھەل قىلىۋېتىدۇ. شۇ ۋەجىدىن بۇگۈندىن باشلاپ بۇ ئىشلارنى ئىجرا قىلىش مەسىلىلىرىنى مۇزاكىرە قىلىپ، پات ئارىدا ئەمەلىيلىشىدىغان بولسۇن. ئاز سانلىقلارنىڭ ئانا تىلىدىكى كىتابلارنىڭ نەشرىدىن چىقىش ئىشلىرى دەرھال ئىجرا قىلىشقا باشلىسۇن.

مەسئۇت ئەپەندىنىڭ نۇتۇقى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە سائەت 17 دىن ئاشقان بولۇپ، ئۇ توختىماي بىر سائەتتىن ئوشۇق سۆزلىگەن ئىدى. يېنىدا تىك تۇرغان ئىيسا ئەپەندىمۇ جىم تۇرماي ھەربىر سۆز ۋە جۈملىلەرنىڭ بىرىنىمۇ چۈشۈرۈپ قويماي، ھەممىسىنى ئەستايىدىل تەرجىمە قىلغان ئىدى. بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ يۈرەك سۆزلىرى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ئېغىزىدىن دانە دانە مارجاندەك تىزىلىپ چىقىۋاتقانلىقىدىن سۆيۈندى ۋە بۇ سۆزلەرنى شەخسى ئۆزى بىر- بىرلەپ تەرجىمە قىلىپ، قۇرۇلتاي ئەھلىگە يەتكۈزۈۋاتقانلىقىدىن شۇنچىلىك پەخىرلەنگەن ئىدى. ھەر ئىككىلىسى تەن جەھەتتىن ھېلىلا چارچىغان بولسىمۇ، ئەمما روھلىرى ھېچ چارچىماي، ئەكسىچە بارغانسېرى جانلىنىپ، روھلىنىپ كەتكەن ئىدى. بۇ چاغدا قۇرۇلتاي رىياسەتچىسى سائەتنىڭ توشۇپ قالغانلىقىنى بىلدۈردى، بۇنىڭ بىلەن مەسئۇت ئەپەندى سۆزىنى خۇلاسىلەپ مۇنداق دېدى: «ھۆرمەتلىك خانىملار، ئەپەندىلەر! مەن دېمەكچى بولغان يەنە ئىككى مەسىلە بار ئىدى، يەنى ئاز سانلىقلارنىڭ ئىقتىسادىي ۋە ساقلىقنى ساقلاش ئىشلىرى جەھەتتىكى مەسىلىلەر ئىدى. ئەپسۇس بۇ مەسىلىلەرنى كېيىن ئوتتۇرىغا قويۇش پۇرسىتى بولۇپ قالار. مېنىڭ سۆزلىرىمنى ئاڭلاش ئۈچۈن قىممەتلىك ۋاقتىڭلارنى ئاجراتقانلىقىڭلار ئۈچۈن تەشەككۇر ئېيتىمەن. ھەمدە مېنىڭ سۆزلىشىم ئۈچۈن مۇشۇ پۇرسەتنى يارىتىپ بەرگەن قۇرۇلتاي رەئىسىگە ۋە باشقا رەھبەرلەرگە چىن كۆڭلۈمدىن تەشەككۇر ئېيتىمەن ۋە پارتىيە، دۆلەتنىڭ ئاتىسى مەرھۇم سۈن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ روھىغا سالاملىرىمنى يوللايمەن» دەپ قەددىنى رۇسلاپ، بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ مۇنبەردىن چۈشتىن، ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان ئىيسا ئەپەندىنىڭمۇ روھى ھالىتى ئۇنىڭدىن قېلىشمايتتى. بۇ چاغدا بارلىق قۇرۇلتاي ۋەكىللىرى گۈلدۈر - قاراس چاۋاكلار بىلەن ئۇزۇنغىچە ئالقىشلىدى. ئەڭ ئالدىنقى رەتنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغان مارشال جياڭ كەيشىمۇ تېرەن ئويلار ئىچىدە، ئىككى قولىنى بىر- بىرىگە ئۇرۇپ، چاۋاك چالماقتا ئىدى، ئۇ مەسئۇت ئەپەندىنىڭ سۆزلىرىنى ئىيسا ئەپەندى تەرجىمە قىلىۋاتقاندا، يېنىدىكى خاتىرىسىگە قىسقا- قىسقا قىلىپ خاتىرە قالدۇرۇشنىمۇ ئۇنتۇمىغان ئىدى. ئۇنىڭ سوغۇق نۇر چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىگە، مەسئۇت ئەپەندى بىلەن ئىيسا ئەپەندىنىڭ مۇشۇ زالدىكى بارلىق مەرتىۋىلىك كىشىلەرنىڭ ھېچبىرىگە ئوخشىمايدىغان ئېلىپتەك تۇز قەددى - قامەتلىرى، نۇر يىغىپ تۇرغان ئاق يۈزلىرىنى سىممېترىك ئايرىپ تۇرغان ئېگىز ئىنچىكە بۇرۇنلىرى، ئۈست- بېشىغا يارىشىملىق قىلىپ كىيگەن سارجا كاستۇم- بۇرۇلكىلىرى، پۇتىدا پارقىراپ تۇرغان غۇلجىنىڭ خىروم شىبىلىتلىرى ۋە سۆز قىلغان چاغدىكى جاراڭلىق ئاۋازلىرى تەھدىت قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنۈپ كەتكەن ئىدى. بۇلارغۇ بىر نۇرى، مەسئۇت ئەپەندى بىلەن ئىيسا ئەپەندىنىڭ سۈتتەك ئاق چىشلىرىدىن ئارىسىدىن بىر - بىرىنىڭكىگە ئۇرۇلۇپ چىقىۋاتقان سۆزلەر مارشال جياڭ كەيشىنىڭ سەندەلدەك پارقىراپ كەتكەن پاينەك بېشىنىڭ ئىچىدىكى قاردەك ئاپئاق قېتىقىغا يىگىنىدەك سانجىلغان ئىدى. ئۇ ئېرەڭشىمگەندەك قىلىپ زالنىڭ تورىسىغا قاراپ قويغان چاغلىرىدا، ئىككى كۆزىنىڭ چۆرىسىدىكى قورۇقلار خۇددى توخۇنىڭ مەقئىتىدەك پۇرلىشىپ كەتكەن ئىدى. تېخى بىر قېتىم خاتىرىسىگە بىرنېمىلەرنى يېزىپ بولغاندىن كېيىن كۆشەۋاتقان تۆگىدەك ئاغزىنى مايماق قىلىپمۇ قويغان ئىدى. ئۇنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشلەر بولسا، كاللىسىدىكى زىددىيەتلىك ئوي- پىكىرلەرنىڭ بىر- بىرى بىلەن توقۇنۇش ھالىتىدە تۇرۇۋاتقانلىقىنى روشەن رەۋىشتە كۆرسىتىپ بېرەتتى.

ۋاقىتتىكى تىنىمسىز ئات چاپتۇرۇشى بىلەن ئارىدىن يىللار يەنە كەچتى. مەسئۇت ئەپەندى بىلەن ئىيسا ئەپەندى ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ كەلگۈسىسى ئۈچۈن ھارماي كۈرەش قىلىپ، ئۆز پىلانلىرىنى تۈزۈپ، ئارزۇ- ئۈمىدلەرنى قىلىپ يۈرۈۋاتقاندا، جياڭ كەيشى باشچىلىقىدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىمۇ شەرقىي تۈركىستاننى قانداق ئىدارە قىلىش ۋە قانداق قىلىپ خىتاينىڭ ئايرىلماس زېمىنى قىلىپ ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، توختىماي ئىزدىنىپ، پىلانلارنى تۈزۈپ ۋە ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدا جىددىي خىزمەتلەرنى ئىشلەۋاتاتتى. ئەلۋەتتە بۇ دۇنيادا كىم كۈچلۈك بولسا، شۇنىڭ پىلانلىرى ئەمەلگە ئاشىدۇ. بۇ ئەلمىساقتىن بۇيان شۇنداق بولۇپ كېلىۋاتقان رېئاللىق. ئاجىزلارنىڭ پىلانلىرى، ئارزۇ- ئۈمىدلىرى بولسا، دائىم بىر خىيالى ئارزۇ بولۇپ قالىدۇ خالاس. ۋەھالەنكى، بەزىدە ئاجىزلارنىڭ شۇ پىلانلىرى كۈچلۈكلەرنىڭ مەنپەئەتلىرىگە، پىلانلىرىغا ئۇيغۇنلاشسا، ئۇ چاغدا ئاجىزلارنىڭ ئۇشبۇ پىلانلىرىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا ئازراق ئىمكانىيەت تۇغۇلىدۇ. ئەمما لېكىنزە ئىككى ئەپەندىنىڭ پىلانلىرى قاچان ئۇيغۇنلىشىدۇ بۇنى ھازىرغىچە ھېچكىم پەرەز قىلالمايدۇ. دېمەك ئىككى ئەپەندىنىڭ پىلانلىرى جياڭ كەيشىنىڭ پىلانلىرىغا ئۇيغۇن كېلەمدۇ يوق، ئەلۋەتتە بۇنى ۋاقىت بەلگىلەيدۇ.

جياڭ كەيشى بۇ يىل يەنى 1942- يىلى 8- ئايدا غەربىي شىمالدىكى شەنشى، گەنسۇ، نىڭشىيا، چىڭخەي قاتارلىق ئۆلكىلەرنى ئايلىنىپ كۆزدىن كەچۈردى ۋە خېشى كاربدورى تەرەپتىكى ھەربىي ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشلىرىغا بۇۋاستە يېتەكچىلىك قىلىۋاتقان ئىدى. مانا شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇ لەنجۇغىمۇ كەلگەن ئىدى. جياڭ كەيشى بۇ قېتىم لەنجۇدىكى پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت كادىرلىرىغا يولىيورۇق بېرىپ مۇنداق دېدى:«ئومۇمەن ئۇچ مەسىلەك بويىچە ئىچ كۆرۈش ۋە تەشۋىق قىلىش، ئاممىنى ئويغىتىش، ئاممىنى تەربىيەلەش قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە پارتىيە رەھبەرلىك قىلىشى لازىم. بارلىق ئىشلارغا پارتىيەنىڭ رەھبەرلىك قىلىشى، پارتىيەنىڭ ئۇلىنى مۇستەھكەم قۇرۇش، ئۇچ مەسىلەكنى ئىجرا قىلىپ يېڭى غەربىي شىمالنى بەرپا قىلىشتىكى ئەڭ مۇھىم ئىش. يەرلىك پارتىيە تەشكىلاتى بىلەن ھۆكۈمەت بىر پۈتۈنلۈككە ئايلىنىشى لازىم. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە دۆلەتنى گۈللەندۈرۈشنىڭ ئاساسى غەربىي شىمالدا ئىكەنلىكىنى روشەن رەۋىشتە ئايدىڭلاشتۇرۇشىمىز لازىم. ئەجدادلىرىمىز بىزگە: ‹جۇڭگو خەلقى پەقەت غەربىي شىمال ئارقىلىقلا راۋاجلىنالايدۇ› دەپ تەلىم بەرگەن. شۇ ۋەجىدىن، كەڭ غەربىي شىمالنى ئېچىش تەشۋىقات پائالىيىتىنى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇرۇش لازىم». ئۇ يەنە بۇ پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، شىڭشىسەيگە ئالاھىدە ئايروپىلان ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى ئويلىغان ئىدى. لېكىن شىڭشىسەي بەزىبىر باھانە سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ كەلمىدى، بىراق ئۇ ئاتالمىش شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ دىپلوماتىيە ئىشلىرىنى مەركەزنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىدىغانلىقىغا ۋە مەركەزنىڭ مەخسۇس دىپلوماتىيە خادىملىرىنى ئەۋەتىشكە قوشۇلغان ئىدى، ھەمدە زۆرۈر تېپىلغاندا مەركەزنىڭ بىر شى ئەسكەر ئەۋەتىپ جەنۇبىي «شىنجاڭ»دا تۇرغۇزۇشقا يول قويىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن ئىدى. شىڭشىسەينىڭ بىردىنلا گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە يېقىنلىشىشىنىڭ سەۋەبى بولسا، يەنىلا دۇنيا ۋەزىيىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىدى. بۇ يىل 7- ئايدا، گېتلىر يۇزمىڭ ئەسكىرىي كۈچىنى توپلاپ ئىستالىنگراد تەرەپكە قاراپ ھۇجۇم قىلغاندا، شىڭشىسەي ستالىننىڭ بۇ ئۇرۇشتا تەل-تۇكۇس يېڭىلىدىغانلىقىغا ئىشەنگەن ۋە يۇزىنى سۇۋېت ئىتتىپاقىدىن ئۆرۈپ، گومىنداڭ تەرەپكە ئۇتۇشنىڭ يولىنى تۇتقان ئىدى. شۇ ۋەجىدىن شىڭشىسەي جياڭ كەيشىنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىپ، ئەگەر ئۆزىنىڭ ھاياتى كاپالەتكە ئىگە بولىدىغانلا ئىش بولىدىغان بولسا، گومىنداڭ تەرەپكە ئۆتىدىغانلىقىنىڭ شەپىسىنى بەرگەن ئىدى. مانا بۇ پايدىلىق شارائىتنى پۇرسەت بىلگەن جياڭ كەيشى «شىنجاڭنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى قايتۇرۇۋېلىش ئومۇمىي پىلانى» نى تۈزۈپ چىقىپ، نەچچە ۋاقىتتىن بىرى ئىچىنى بىئارام قىلىپ كېلىۋاتقان مەسىلىنىڭ تۈگىنىنى بىراقلا

يەشمەكچى بولغان ئىدى. بۇ قېتىم جياڭ كەيشى لەنجۇغا كېلىپلا مەسئۇت ئەپەندى بىلەنمۇ بىۋاسىتە كۆرۈشكەن ئىدى. جياڭ كەيشىڭ شەرقىي تۈركىستانغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان بۇ ئەھۋالىنى پۈرسەت بىلگەن مەسئۇت ئەپەندىمۇ، ئۆزىنىڭ بەزىبىر قاراشلىرىنى جياڭ كەيشىنىڭ ئالدىدا ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى. بولۇپمۇ شىڭشىسەينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى پۈتۈن سودا ئىشلىرىنى ئۆزى يالغۇز قامال قىلىۋېلىپ، ئۆز ئالدىغا باج يىغىپ، مال باھاسىنىڭ ئۆرلەپ كېتىۋاتقانلىقىنى ۋە مۇشۇ سەۋەب بىلەن خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيەسىنىڭ كۈندىن كۈنگە تۆۋەنلەپ، ئېغىر كۈنلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈۋاتقانلىقى، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ھەقتە ھەقىقىي تەدبىرلەرنى ئېلىپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ سېلىقىنى يەڭگىللىتىشكە تۈركە بولۇشنى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە شىڭشىسەي ئۆلتۈرگەن ۋە قولغا ئالغان شەرقىي تۈركىستانلىق بايلارنىڭ مال-دۇنياسىنى قايتۇرۇپ بېرىشكە دەۋەت قىلىشنى تەلەپ قىلغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى يەنە كەسكىن قىلىپ مۇنداق دېگەن:«شىڭشىسەي بىزنىڭ نۇرغۇن زىيالىيلىرىمىزنى، ئۆلىمالىرىمىزنى، بايلىرىمىزنى ئۆلتۈردى. بۇنداق كەڭ كۆلەملىك قەتل قىلىش تارىختىكى ھەر دەۋرلەردە يۈز بېرىپ تۇردى. ئەمما بۇ قېتىم شىڭشىسەي بىزنىڭ ئەنە شۇنداق سەرخىللىرىمىزنىلا ئۆلتۈرۈپ قالماي بەلكى پۈتۈن بىر مىللەتنىڭ ئۈمىدى بىلەن ئۇيناشتى، يەنى مىللىتىمىزنىڭ ئەڭ مۇقەددەس نەرسىنى ھېسابلىنىدىغان كەلگۈسىگە بولغان ئۈمىدىنى ئۆلتۈرمەكچى بولدى. مانا بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، شېڭ شىسەي ئەڭ رەزىل قاتىل. يەنە ئۇ ئىنسانىيەت ئۈمىدىنىڭ قاتىلى. شۇ سەۋەبتىن چوقۇم قانۇننىڭ جاۋابكارلىقىغا تارتىلىپ جازالىنىشى لازىم».
جياڭ كەيشى بولسا، بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئۆز يولىدا ھەل بولىدىغانلىقىغا ۋەدە بەردى ۋە پات يېقىندا چېگرا رايونىدىكى مىللەتلەرنىڭ ئىقتىساد، مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا پۈتۈن كۈچ بىلەن يار-يۆلەكتە بولۇش سىياسىتىنى ئىجرا قىلىدىغانلىقىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن كەلگۈسىدە چېگرا رايونلارنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن مەسئۇت ئەپەندىدەك قابىلىيەتلىك مىللىي رەھبەرلەرگە دۆلەت ۋە پارتىيەنىڭ ئېھتىياجىنىڭ بارلىقىنى ئېيتىپ، مەسئۇت ئەپەندىنى خاتىرجەم قىلىشنىڭ يولىنى تۇتتى. جياڭ كەيشى ئەنە شۇنداق ۋەدىلەرنى بېرىۋاتقاندا، ئۇنىڭ كۆزى مەسئۇت ئەپەندىگە تېگى يوق قاراڭغۇ قۇدۇقتەكلا كۆرۈنۈپ كەتتى، ئۇ، جياڭ كەيشىنىڭ كۆزىگە شەپقەت تىلىگەندەك بىر ئۈمىد بىلەن باققان چېغىدا، ئۆزىنى تېگى يوق قاراڭغۇ قۇدۇقنىڭ ئىچىگە چۈشۈپ كېتىۋاتقاندەك، بارغانسېرى نەپىسى قىسىلىپ، بوغۇزى سىقىلىۋاتقاندەك بىر تۇيغۇغا كېلىپ قالدى. دەرۋەقە، ئۇ ئۆزىنىڭ كۆڭۈلدىكى ئەسلى مۇددىئاسىنى دېيىشكە تېخى بالدۇر ئىكەنلىكىنى پەملەپ، گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېمەي قاراڭغۇلۇق بىلەن يورۇقلۇق ئوتتۇرىسىدا تېڭىرقاپ قالغان سايىدەك ئارىسالدا قالغان ئىدى.

1942 -يىلى 12-ئاينىڭ 31-كۈنى جياڭ كەيشى ئۆزىنىڭ شۇ يىلدىكى ئومۇمىي تەكشۈرۈشىدە: «شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى قوشۇمچە دۇبەنى شىڭشىسەي 7-ئايندا ئاشكارا ھەقىقەتكە قايتى، مەركەزگە ئىتائەت قىلدى، خېشى كاردورىدىكى ما بۇچىڭ ئارمىيەسىمۇ پۈتۈنلەي چېكىنىدۈرۈلدى. شۇنداق قىلىپ لەنجۇنىڭ غەربىدىن تاكى ئىلىغچە دىيامېترى 3000 كىلومېتىر كېلىدىغان زېمىن (قەدىمكى زاماندا ئاسىيا-ياۋروپانىڭ ئاساسىي قاتناش لىنىيەسى بېسىپ ئۆتىدىغان رايون) پۈتۈنلەي قايتۇرۇۋېلىندى. بۇنىڭ ئۆزى مىللىي ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن بۇيان قولغا كەلگەن ئەڭ زور مۇۋەپپەقىيەت، ئۇ يەرنىڭ كۆلىمى شىمالدىكى ئۇچ ئۆلكىنىڭ ھەسسىسىگە باراۋەر كېلىدۇ. تەڭرى جۇڭخۇا مىللەتلىرىگە ئىلتىپات قىلمىغان بولسا بۇ مەقسەتكە ھەرگىز يېتەلمىگەن بولاتتۇق» دېدى.

1943 -يىلى 1-ئايدا ئاتالمىش شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقە بۆلۈمى قۇرۇلغاندا، جياڭ كەيشى بۇنى

«تېپىلماس پۇرسەت» دەپ بىلىپ، شەرقىي تۈركىستان تۈپراقلىرىغا ئىشلەشكە بېرىش ئالدىدا تۇرغان پارتىيە خادىملىرىغا مەخسۇس يولىيورۇق كۆرسىتىپ مۇنداق دېدى:« يولداشلار، ھەرقايسىڭلار بۇ قېتىم شىنجاڭغا بېرىپ ئىشلەشكە تەيىنلەندىڭلار، بولۇپمۇ پارتىيە ـ دۆلەتنىڭ ھەرقايسىڭلاردىن كۆتكەن سەمىمىي ئۈمىدىنى ھەرقاچان ئەستە تۇتۇپ، قېتىرقىنىپ، تىرىشىپ ئىشلەپ، پارتىيە ـ دۆلەتنىڭ ئۈمىدىنى ئاقلىشىڭلار، بۇرچۇڭلارنى يەردە قويماسلىقىڭلار لازىم. بۇ قېتىم ئەۋەتىلىدىغان پارتىيە خادىملىرى ھەرقايسى تارماقلاردا ئىشلەۋاتقان يولداشلارنىڭ سەركىسى، شۇنداقلا پارتىيەمىزنىڭ يولداشلارنى شىنجاڭدا ئىشلەشكە تۇنجى قېتىم ئەۋەتىشى، بۇ ئىشنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇش ـ بولماسلىقى پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ئىستىقبالىغا چوڭقۇر ۋە زور تەسىر كۆرسىتىدۇ، شۇڭا ئەقىل ـ پاراسىتىڭلارنى ئالاھىدە جارى قىلدۇرۇپ، سادىقلىق بىلەن خىزمەت قىلىشىڭلار لازىم. بولۇپمۇ شۇنى بىلىشىڭلار كېرەككى، شىنجاڭنىڭ مۇھىتى ئىچكىرىنىڭكىدىن پەرقلىنىدۇ، ئىچكى ـ تاشقى ۋەزىيىتىمۇ مۇرەككەپ، بىز بارلىق خىزمەتلەرنى ئىلگىرى سۈرۈشتە، ھەر جاينىڭ ۋاقىت ـ شارائىتىغا قاراپ ئىش كۆرگىنىمىزدىلا ئۇنۇم ھاسىل قىلالايمىز، بولۇپمۇ ئۆزۈڭلارنىڭ سۆز ـ ھەرىكىتىگە ھەقىقىي تۈردە دىققەت قىلىشىڭلار، خىزمەتنى ئىجتىھات ۋە قىزغىنلىق بىلەن باش چۆكۈرۈپ قىلىشىڭلار، ھامان ئاز سۆزلەپ، كۆپرەك ئىشلىشىڭلار لازىم. شۇنداقلا يەرلىك ئورۇنغا ئۈلگە كۆرسىتىپ خىزمەت قىلغاندىلا ئۆتمۈشتىكى ئاداۋەتلىك كۆزقاراشنى ئۆزگەرتەلەيسىلەر. ئۇنىڭدىن باشقا يولداشلارنىڭ پارتىيەنىڭ تەشكىلى ۋە ئىنتىزامىغا بىردەك ئەھمىيەت بېرىشى لازىم، سىلەر شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، تۇرىدىغان جايىڭلار پەرقلىق، كەسىپىڭلار ئۆزگىچە بولىدۇ، ئەمما بارلىق سۆز ـ ھەرىكىتىڭلارنى، تەشەببۇسىڭلارنى، پوزىتسىيەڭلارنى پارتىيەنىڭ ئاساس قىلىپ بىرلىككە كەلتۈرۈپ، پارتىيەنىڭ قارارلىرىنى ئۈزۈل ـ كېسىل ئىجرا قىلىشىڭلار، پارتىيە رەھبەرلىكىگە بويسۇنۇشىڭلار لازىم ۋە قەدىمىڭلارنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ، سۆزۈڭلەردە ئىختىلاپ تۇرغۇزۇپ، كىشىلەرنى كىمگە ئەگىشىشنى بىلمەيدىغان قىلىپ قويۇشتىن، ناچار تەسىرات پەيدا قىلىشتىن ساقلىنىشىڭلار لازىم. يولداشلار شىنجاڭغا بارغاندىن كېيىن، تەشكىلگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، ھەممەيلەننى گۇرۇپپىغا ئايرىپ، ھەر ھەپتىدە گۇرۇپپا مەجلىسى ئۆتكۈزۈپ، كەسىپي ئىشلارنى تەكشۈرۈپ، ئىتتىپاقلىق روھىنى ئۆستۈرۈشۈڭلار لازىم. يولداشلار گۇرۇپپا يىغىنىنىڭ قارارىغا، گۇرۇپپا يېتەكچىسىنىڭ يېتەكچىلىكىگە بىردەك رىئايە قىلىشى لازىم، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ قائىدىسى ۋە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ بىلىشىگە تېگىشلىك ئىشلارنى پۈتۈن پارتىيەدىكى يولداشلىرىمىزنىڭ ئۆز ۋەزىپىسىنى جاۋابكارلىق بىلەن تولۇق ئادا قىلىشىدىكى قىلىنامىسى قىلىشى كېرەك. شىنجاڭدا پارتىيە خىزمىتىنى يولغا قويۇش بىرقەدەر كېچىكتى، ئۇچ مەسىلەك ئىدىيە تېخى ئومۇملاشتۇرغىلى يوق، سىلەر شىنجاڭغا بارغاندىن كېيىن، مەركەزنىڭ سەمىمىي، پاك نىيىتىگە ئاساسلىنىپ، قىلچە ھوقۇقپەرەسلىك ئىدىيەسىنى ئارىلاشتۇرماي، پۈتۈنلەي ئۇچ مەسىلەكنى تەشۋىق قىلىش، ئۇچ مەسىلەكنى يولغا قويۇشنى مەجبۇرىيەت قىلىدىغان بولساڭلار، يەرلىك قېرىنداشلارنى چوقۇم تەسىرلەندۈرۈپ، ئۇلارنى پارتىيەمىزگە ئەزا قىلىپ، ئۇچ مەسىلەكنى يولغا قويۇپ، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىدىغان قىلالايسىلەر! قىسقىسى، شىنجاڭ خەلقىنىڭ ھەرىكىتىنى يېتەكلەش ئارقىلىق پارتىيەمىزنىڭ سىياسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش، مەركەزنىڭ ھەرقايسىڭلاردىن كۈتىدىغان ئەڭ زور ئۈمىدى، شۇنداقلا بۇ ھەرقايسىڭلارنىڭ پۈتۈن كۈچۈڭلارنى بېغىشلاپ، تىرىشىپ ۋۇجۇدقا چىقىرىدىغان مەقسىتىڭلار».

جياڭ كەيشى ئەنە شۇنداق تەسىرلىك نۇتۇقلارنى سۆزلەش ئارقىلىق، شەرقىي تۈركىستاننى ئۆزىنىڭ مەڭگۈلۈك مۇستەملىكىسى قىلىۋېلىش ئۈچۈن، تۈركۈم ـ تۈركۈملەپ پارتىيە ئەزالىرىنى شەرقىي تۈركىستانغا يوللاپ، ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى كۈچەيتىشكە تىرىشۋاتقان ئىدى. يەنە ئۆزى يازغان «جۇڭگونىڭ تەقدىرى» ناملىق كىتابنى نەشىردىن چىقىرىپ كەڭ كۆلەمدە تارقاتتى. بۇ كىتاب

گومنداڭنىڭ چوڭ خىتايچىلىق ئىدىيەسىنىڭ تېخىمۇ كېڭىيىپ ئەۋج ئېلىشىغا تۈرتكە بولغان ئىدى. بۇ كىتابتا خىتايدا نۇرغۇن مىللەت مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى زادى ئېتىراپ قىلمىغان. خىتايلاردىن باشقا مىللەتلەرنى «ئۇرۇق» دەپ ئاتاپ، «بىز جۇڭخۇا مىللەتلىرى كۆپ سانلىق ئۇرۇقلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان» دېگەن جۈملىلەرنى ئىشلىتىپ، جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ يېگانە مىللەت ئىكەنلىكىنى تەرغىب قىلغان ئىدى. بۇنىڭدىكى مەقسىتى چوڭ خىتايچىلىقنى تەشەببۇس قىلىپ، باشقا مىللەتلەرنى كەمسىتىپ، چىن مىلتارىست ھاكىمىيىتىنىڭ «جۇڭخۇا مىللەتلىرى» دېگەن نام بىلەن شەرقىي تۈركىستان، موڭغۇلىيە ۋە تىبەتنى مۇستەملىكە قىلىپ، شۇ جايدىكى مىللەتلەرنى بويسۇندۇرۇشنىڭ ماھىيىتىنى ۋە يامان نىيىتىنى يوشۇرۇپ قالماقچى بولغان ئىدى.

شىڭشىسەي شەرقىي تۈركىستاندىكى ھۆكۈمرانلىقىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، چوڭ چىڭغا كەتكەندىن كېيىن، 1944 ـ يىلى 10 ـ ئايدا مەنسەپكە ئولتۇرغان ئاتالمىش شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى بولغان ۋۇ جۇڭشىن جياڭ كەيشىنىڭ مەقسىتىگە بەكرەك ئەمەل قىلىپ، شەرقىي تۈركىستاننى باشقۇرۇش ۋەزىپىسىنى «ئاساسلىق ئالتە بۇيۇك سىياسەت ئاستىدىكى شىنجاڭنى ئۈچ مەسلەك سىياستى ئاستىدىكى شىنجاڭغا ئايلاندۇرۇش » تىن ئىبارەت دەپ قارىدى. شۇڭا، ئۇ شەرقىي تۈركىستاندىكى تۈرك مىللەتلىرىنىڭ تىللىرىدىكى ئوخشىماسلىق ئەھۋالنى ۋە ساۋاتسىزلارنىڭ كۆپلۈكىنى كۆزدە تۇتۇپ، «تەشۋىقات يولى»نى جىددىي رەۋىشتە قانات يايدۇرغان ئىدى. بىر تەرەپتىن «چېگرا رايون تەربىيەسىگە ئەھمىيەت بېرىپ، تەربىيە بېرىپ تەسىرلەندۇرۇشنى كۈچەيتىپ، دۆلەت ـ مىللەتنى مۇستەھكەملەپ، بىرلىككە كەلتۈرۈشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش» نى جاكارلاپ، شەرقىي تۈركىستاندا مىللىي ئاسسىملىياتسىيە سىياسىتىنى كۈچەپ يولغا قويۇشقا باشلىغان بولسا، يەنە بىر جەھەتتىن خىتاي ئۆلكىلىرىدىن 500 مىڭ كۆچمەننى شەرقىي تۈركىستان زېمىنىغا كۆچۈرۈپ ئەپچىقىپ، ئىستراتېگىيەلىك رايونلارغا ئولتۇراقلاشتۇرۇشنىڭ پۇختا پىلاننى ئەتراپلىق تۈزۈپ چىققان ئىدى ۋە بۇ ئىستراتېگىيەلىك پىلاننىڭ تېزراق ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن مەخپىي ھەربىكەتكە ئۆتكەن ئىدى. ئۇ مۇشۇ بىر قاتار سىياسەت ۋە ئىستراتېگىيەلىك پىلانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستاندىكى تۈرك مىللەتلىرىنى خىتايلار ئىچىگە سىڭدۈرۈۋەتمەكچى بولغان ئىدى. 1944 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى، ۋۇ جۇڭشىن دۆلەت بايرىمىنى خاتىرىلەش يىغىنىدا ئېلان قىلغان «شىنجاڭ خەلقىگە مۇراجىئەت» نامىلىق مۇراجىئەتنامىسىدە «مىللەتچىلىك جەھەتتە، ئۇرۇقلارنىڭ بابباراۋەرلىكى ئاساسىي نۇقتا قىلىنىدۇ» دەپ ئېيتقان ئىدى. ئاتالمىش شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش مۇھىم نۇقتىلىرىنىڭ بىرىنچى نۇقتىسىدىمۇ «ئۇرۇقلارنىڭ ئۆز- ئارا ئىشىنىشىنى ئالغا سۈرۈش لازىم» دېيىلگەن. ۋۇ جۇڭشىن ۋەزىپىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇرلار بىلەن خىتايلار ئوتتۇرىسىدا چېگرانى ئارىلاشتۇرۇش، يوققا چىقىرىش يولىدا تېخىمۇ بەك شاپاشلىغان ئىدى. ئۇ تەپ تارتماستىن ئۇيغۇر ۋە قازاقلارغا «سىلەردەك ھەرقايسى مىللەتلەر خەنزۇلار بىلەن بىر ئاتا ـ بوۋىدىن تۇرلىپ كۆپەيگەن، ھەممەيلەن نەسىلى بىر» دەپ زېرىكمەي چۈشەندۈرگەن ئىدى. ئۇ يەنىلا خىتاينىڭ ئەنئەنىۋى ھۆكۈمرانلىق ئۇسۇلى ھېسابلىنىدىغان ئۆزىگە تارتىش ۋە ئىسكەنجىگە ئېلىش ئۇسۇلىنى قوللانغان ئىدى. خۇيزۇ، موڭغۇل ۋە قازاقلارنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇيغۇرلارنى ئىسكەنجىگە ئالماقچى بولغان ئىدى. يەنە ئۇ ئۇيغۇرلارنىڭ يۇقىرى قاتلام كىشىلىرىنى ئۆزىگە تارتىپ، ئادەتتىكى ئاممىغا بۇيرۇق چۈشۈرگەن. قازاقلار بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئارىسىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىپ، ئۇيغۇرلارنى يېتىم قالدۇرماقچى بولغان ئىدى. ۋۇ جۇڭشىن ئەنە شۇ بىر قاتار ۋاستىلەردىن پايدىلىنىپ، شەرقىي تۈركىستاننى باشقۇرماقچى ۋە جياڭ كەيشىنىڭ مىللىي ئاسسىملىياتسىيە سىياستىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن خىزمەت قىلماقچى بولغان. ھەمدە ئۇ ئاتالمىش شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقە بۆلۈمىنىڭ ئىشپىيونلۇق

ئورگىنى-جۇڭتۇڭ (تەكشۈرۈش - ئىستاتىستىكا) بۆلۈمىنىڭ پائالىيىتىنى كۈچەيتكەن ئىدى. شەرقىي تۈركىستاندا كەڭ كۆلەملىك ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتىنىڭ تور سىستېمىسىنى بەرپا قىلىپ چىقان ئىدى. ۋۇ جۇڭشىن بىر تەرەپتىن «شىنجاڭنىڭ شارائىتى پەۋقۇلئاددە، ئىشپىيونلاردىن پايدىلىنىش ئالاھىدە زۆرۈر» دېگەن قاراشقا كەلگەن ئىدى. يەنە ئۇ شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاز ساندىكى ساتقۇن فېئودال - دىنىي كۈچلەر بىلەن ھەمكارلىشىپ، شۇلار ئارقىلىق ھەر دەرىجىلىك يەرلىك ھاكىمىيەتنى كونترول قىلغان ئىدى. ۋۇ جۇڭشىن ئۆزلىرىگە مايىل فېئودال ۋە دىنىي كۈچلەرنىڭ گومىنداڭنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ھۆكۈمرانلىقىنى قوغداشتىكى ئىجتىمائىي ئاساس ئىكەنلىكىنى ئوبدان تونۇپ يەتكەن ئىدى. شۇڭا ئۇ دائىم ئۆزلىرىگە يېقىن دىنىي زاتلار بىلەن زىياپەتتە ئۈچرىشىپ تۇرغان. «ھەمدە پېقىر دىننى مۇتلەق ھۆرمەت قىلىمەن، دىنغا پاسسىپ ھالدا ئارىلىشىدىغان، توسقۇنلۇق قىلىدىغان ئىشنى قىلمايلا قالماستىن، بەلكى دىننى ئاكتىپلىق بىلەن تەشەببۇس قىلىمەن ۋە قوغدايمەن» دېگەن ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ جەمئىيەتتىكى بارلىق تەرەققىيپەرۋەر كۈچلەرگە زەربە بېرىپ باسقان ئىدى. ئۇ يەنە ئالدى بىلەن شىڭشىسەي ئاچقان ھەرخىل نامدىكى سىياسىي كۈرسلارنى توختاتقان، مەكتەپ تەربىيەسىدە ئۈچ مەسلەككە زىت كېلىدىغان مەزمۇنلارنى چىقىرۋېتىپ، پۈتۈنلەي مائارىپ مىنىستىرلىقى تەكشۈرۈپ بېكىتكەن دەرسلەرنى قوللانغان، ئىچكىرىدىن سىياسىي تەربىيە ئالغان خىتايلارنى شەرقىي تۈركىستاندا ئوقۇتقۇچى بولۇشقا تەكلىپ قىلىپ، گومىنداڭنىڭ مەركىزىي تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ رايونلۇق شۆبە بۆلۈمىنى قۇرۇشنى ناھىيە - بازار ۋە يېزىلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپلەرگىچە كېڭەيتكەن ئىدى. ھەربىر مەركىزىي مەكتەپتە بىردىن ئادەمنى پارتىيە ياكى ئىتتىپاقنىڭ تەشۋىقات خىزمىتى بىلەن مەخسۇس شۇغۇللىنىشقا قويغان ئىدى. ئاتالمىش شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقە بۆلۈمى ھەرقايسى ئالىي ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى تېخىمۇ قاتتىق كونترول قىلىپ، شۇ مەكتەپلەردە بىۋاسىتە قاراشلىق رايونلۇق پىرقە بۆلۈمىنى قۇرغاندىن تاشقىرى، ئوقۇغۇچىلاردىن گومىنداڭغا كۆپلەپ ئەزا قوبۇل قىلغان ئىدى. كوممۇنىزم بىلەن زەھەرلەنگەنلەرگە ھەرخىل سىياسىي كۈرسلارنى ئېچىپ، «مېڭە تازىلاش» ئېلىپ بېرىپ، ئۈچ مەسىلەك ئىدىيەسىنى مەجبۇرىي سىڭدۈرۈشكە باشلىغان ئىدى. ئىقتىسادىي جەھەتتىن بولسا، ۋۇ جۇڭشىن كۆپلەپ يېڭى پۇل بېسىش ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ چۆنتىكىدىكى ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى قەغەز پۇلغا ئالماشتۇرۇپ، نۇرغۇن پايدا كۆرۈۋاتقان ئىدى، بۇنىڭ بىلەن مال باھاسى ھەسسىلەپ ئېشىپ، ئېغىر پۇل پاخاللىقى كېلىپ چىقتى. يەنى ئېنىق قىلىپ ئېيتقاندا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ھېچ قىممىتى يوق قەغەز پۇللارنى ئايروپىلاندا ئەكېلىپ، شەرقىي تۈركىستاندىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قان - تەر بەدىلىگە ئىشلەنگەن ئەمگەك مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋالغان ئىدى. پۇلنى پاخاللاشتۇرۇش ئۈسۈلى بىلەن ۋاستىلىك ھالدا خەلقنىڭ بايلىقىنى بۇلاپ - تالىغاندىن تاشقىرى، باج - سېلىقنى كۆپەيتىش ئارقىلىق خەلقنى بىۋاسىتە بۇلاپ - تالاشنى جىددىيلەشتۈرۈۋەتكەن ئىدى. بىراق بۇ ھالەت گومىنداڭ بىيۇروكرات كاپىتال گۇرۇھىنىڭ بېيىشىغا ئىنتايىن ئوبدان پۇرسەت تۇغدۇرۇپ بەرگەن. ئۇلار كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى تەمىنلەش بىلەن سېتىشنى مونوپول قىلىۋېلىپ نۇرغۇن پۇل تاپقان ئىدى. شىڭشىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلاشقان چاغلاردا، شەرقىي تۈركىستان بىلەن سوۋېت سودىسى ئايلانما تۈردە يۈرۈشۈپ تۇرغان، شەرقىي تۈركىستاننىڭ شىمالىدىكى چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى چارۋا مەھسۇلاتلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئاققان، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرى شەرقىي تۈركىستاننىڭ جەنۇبىدىكى دېھقانچىلىق رايونلىرىغا ئېقىپ كىرگەن. شەرقىي تۈركىستاننىڭ جەنۇبىدىكى دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى يەنە شىمالغا ئېقىپ كىرگەن. شىڭشىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قولىنى ئۈزگەندىن كېيىن ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى سودا مۇناسىۋىتى بۇزۇلغان ئىدى. بۇنىڭ بىلەن شەرقىي تۈركىستاننىڭ شىمالىدىكى چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى بازار تاپالماي قالغان ئىدى. كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىمۇ كېلىش مەنبەسىدىن

ئايرىلغان ئىدى. شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىچكىرى ئۆلكىلەر بىلەن سودا قىلىشى ئەپسىز بولغان يەنى يولنىڭ يىراقلىقى، قاتناشنىڭ قولايسىزلىقى سەۋەبىدىن سودا ئىشلىرى راۋان يۈرۈشمىگەن ئىدى. بۇنىڭ بىلەن بىر تەرەپتىن شەرقىي تۈركىستاننىڭ چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى سېتىش ئىمكانىيىتى بولمىغان يەنە بىر تەرەپتىن كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى توشۇپ ئەكېلىش مۇمكىن بولمىغان ئىدى. چاي، شېكەر، رەخت ۋە پارچە ـ پۇرات مال قاتارلىقلار يېتىشمەسلىك ھالىتى شەكىللەنگەن ئىدى. ئومۇمەن ئېيتقاندا، شەرقىي تۈركىستاننىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالى كۈندىن كۈنگە ناچارلىشىپ، خەلق تۇرمۇشى ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىۋاتقان ئىدى. شىڭشىسەي كېتىپ، ئورنىغا كەلگەن ۋۇ جۈڭشىننىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى بۇنداق ئېچىنىشلىق ھالغا چۈشۈرۈپ قويۇشى خۇددى ئاناتولىيە تۈركلىرىنىڭ «كەتكىنىدىن كەلگىنى تېخىمۇ ياماں» دېگەن ئاتا سۆزىگە تەققاس كەلگەن ئىدى. ئەمما، شەرقىي تۈركىستان خەلقى بۇ زۇلۇمغا بويۇن ئىگىپ جىم ياتمىدى. بەلكى تارىختىكىگە ئوخشاشلا مۇستەملىكىچىلەرنىڭ زۇلۇمىغا قارشى، ئەركىنلىك، ئازادلىق ۋە مۇستەقىللىق ئۈچۈن قولىغا قورال ئالغان ئىلى ئوغلانلىرى ئورۇنلىرىدىن دەس تۇرۇپ ئىلى مىللىي ئىنقىلابىنى قوزغىغان ئىدى. يەنى 1944ـ يىلى 10ـ ئاينىڭ باشلىرىدا نىلقا ناھىيەسىنىڭ گومىنداڭ ساقچى باشلىقى 50 يېقىن تولۇق قوراللانغان چېرىكلىرى بىلەن ئۇلاستايغا كېلىپ «ئات سېلىقى، چۆپ سېلىغى » يېغىمىز دەپ قانچىلىغان بىگۇناھ ئادەملەرنى ئۇرۇپ، بىر نەچچىسىنى باغلاپ، يەرلىك دېھقان ـ چارۋىچىلارنىڭ ئات ـ ئۇلاغلىرىنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغان ئىدى. شۇ چاغلاردا جالىنقۇل، جاتتوغان، كۆكتاي دېگەن جايلاردا ئادەم توپلاپ يۈرگەن غېنى باتۇر باشچىلىقىدىكى پارتىزانلار بۇ پاجىئەدىن خەۋەردار بولغان ۋە دەرھال ھەرىكەتكە ئاتلانغان ئىدى. غېنى باتۇرنىڭ «ھۇررا» دەپ، تاپانچىسىدىن ئېتىلغان بىر پاي ئوق بىلەن، بىر چېرىك يەر چىشلىگەن ئىدى. تۈيۇقسىز قىلىنغان ھۇجۇمدىن چېرىكلەر تىرە ـ پېرەڭ بولۇپ،10 ئۆلۈكنى تاشلاپ بەدەر قاچقان ئىدى. مانا بۇ ئەركىنلىك ئۈچۈن، مىللىي روھ ئۈچۈن، مۇستەقىللىق ئۈچۈن ئېتىلغان 1ـ پاي ئوق ئىدى. بۇ قوزغىلاڭنىڭ غەلىبىسىدىن كېيىن غېنى باتۇرلارنىڭ سېپىگە قوشۇلغان يىگىتلەرنىڭ سانى تېزدىن كۆپىيىپ 500 گە يېتىپ بارغان ئىدى. قوزغىلاڭچىلار دەرھال سەپلىرىنى مۇنتىزىملاشتۇرۇپ، ئۈچ ئەترەتكە بۆلۈنگەندىن كېيىن، غۇلجىنى مۇھاسىرىگە ئېلىش ئۇرۇشىغا ئاتلىنىپ، ئارقا ـ ئارقىدىن ئېلىپ بارغان جەڭلەردە مۇتلەق غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن، شۇ يىلى11ـ ئاينىڭ 6ـ كۈنى غۇلجا شەھىرىنى ئازاد قىلغان ئىدى. ئىلىدىكى بۇ ئىنقىلاب ھەرگىز گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تەشۋىقات قوراللىرىدىكى خەۋەرلەردە دېيىلگىنىدەك «ئالتە ئوغرىنىڭ پاراكەندىچىلىكى» ئەمەس، بەلكى بىر مىللەتنىڭ ئازادلىق ئۈچۈن تاجاۋۇزچىلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان قوراللىق كۈرەش ئىدى. ئەلۋەتتە ئۆز ئازادلىقى، مۇستەقىللىق ئۈچۈن قىلىنغان ھەرقانداق كۈرەش جىنايەت ئەمەس، بۇنداق كۈرەشنىڭ جەڭچىلىرى ھەرگىز جىنايەتچى ھېسابلانمايدۇ. ئىنسان ئەركىن ياشاش ئۈچۈن، غۇرۇرۇنىڭ ئاياق ئاستى قىلىنغانلىقى ئۈچۈن، ۋەتىنىڭ تاجاۋۇزچىلار تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغانلىقى ئۈچۈن، مۇستەقىللىققا ئېرىشىش ئۈچۈن ئەلۋەتتە قولىغا قورال ئېلىپ كۈرەش قىلىشقا تامامەن ھەقلىق.

1944ـ يىلى 11ـ ئاينىڭ 12ـ كۈنى غۇلجا شەھەرنىڭ كۆپكۆك ئاسمىنىدا قۇياش باشقىچە پارلىغان بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئىللىق نۇرى بىلەن باش قىش مەۋسۇمىدىكى قالدۇق ياپراقلارنىڭ يۈزىنى جۇلالاندۇرۇۋەتكەن ئىدى. ئىلى خەلقى بىلەن تەڭ يىغلاپ، تەڭ كۈلگەن ئىلى دەريا سىنىڭ تېخى مۇز تۇتمىغان يۈزى قۇياشنىڭ پارقىراق نۇرىدا ئونمىڭلىغان مەرۋايىتلارنى يۈزىگە چېچىۋەتكەندەك يالتىراپ كەتكەن ئىدى .ئىلى خەلقىنىڭ چىرايىمۇ خۇددى ئاشۇ دەريا يۈزىدەك ۋە ئۈستىنى يېپىپ تۇرغان كۆپكۆك ئاسماندا يالتىراپ تۇرغان قۇياشنىڭ يۈزىدەك پارقىراپ كەتكەن ئىدى. بۇگۈن ئۇيغۇر خەلق

پۈتۈن دۇنياغا ئۆزىنىڭ مۇستەقىل دۆلتى «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» نىڭ قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىغان ئىدى. شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن ئازادلىق كۈرىشى تېزدىن ئۇلغىيىپ ئارقا ـ ئارقىدىن غەلىبىلەر قولغا كەلدى. پارتىزانلار سانىمۇ كۈندىن ـ كۈنگە كۆپەيدى. ھەر كۈندىكى غەلىبىلەر، باھادىرلىرىمىزنىڭ قەھرىمانلىق ئىش ـ ئىزلىرى «شەرقىي تۈركىستان گېزىتى» دە ئېلان قىلىنىپ تۇردى، مانا بۇ چاغدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ باھادىر ئوغلانى ئەخمەتجان قاسىمى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىزامنامىسىنى قايتىدىن تولۇقلاپ تۈزۈپ چىققاندىن كېيىن، 1945ـ يىلى 5ـ يانۋاردا «شەرقىي تۈركىستان گېزىتى» دە ئېلان قىلغان ئىدى. ئاساسلىق قوشۇلغان مەزمۇنلار بولسا «شەرقىي تۈركىستاننىڭ پۈتۈن زېمىنىنى ئۈزۈل ـ كېسىل ئازاد قىلىش، بۇنىڭ ئۈچۈن مىللىي ئارمىيەنى قۇرۇش» تىن ئىبارەت ئىدى.ئەخمەتجان قاسىمى بولسا 1914ـ يىلى 4ـ ئاينىڭ 14ـ كۈنى ئىلىدا قول ـ ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن، ئۇ كىچىك چېغىدىلا دادىسىدىن ۋاقىتسىز ئايرىلغان بولۇپ، تۇرمۇشنىڭ قىينچىلىقىدىن ئانىسى بىلەن بىرگە تاغىسى قاسىم ئەپەندىنىڭ يېنىغا يەنى قازاقىستانغا تەۋە بولغان يەركەنتكە كۆچۈپ كەتكەن. يەركەنتتە يەتتە يىل باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپنى ئوقۇغاندىن كېيىن 1937ـ يىلدىن 1940ـ يىلغىچە تاشكەنت ئوتتۇرا ئاسىيە دۆلەت ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇغان ۋە موسكۋاغا بېرىپ، بىلىم ئاشۇرۇپ تارىخىي پەنلەر بويىچە ئۇنۋان ئالغان ئىدى. 1940ـ يىلى ئەتىيازدا چۆچەك ئارقىلىق ۋەتىنگە قايتىپ كەلگەن ۋە شىكىشىسەينىڭ زوراۋانلىقى ھۆكۈم سۈرگەن چاغلاردا ئۇرۇمچى تۈرمىسىگە قامالغان ئىدى. ۋۇ جۇڭشىن ئاتالمىش ئۆلكە رەئىسى بولۇپ كېلىپ «قاماقتىكىلەرگە كەڭچىلىك قىلىش»تىن ئىبارەت كۆز بويامچىلىق سىياسىتىنى دەسلەپكى قەدەمدە يولغا قويغاندا تۈرمىدىم چىقىپ، غۇلجىغا قايتىپ كەلگەن ئىدى. ئۇ رۇس تىلىنى ناھايىتى ياخشى بىلىدىغان، تارىخ ۋە دۇنيا سىياسىتىدىن ئوبدان خەۋەردار بىلىملىك زات ئىدى. شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئىنقىلابى بولۇۋاتقان مانا مۇشۇنداق تارىخىي ئەھمىيەتلىك دەۋرلەردە ئەخمەتجان قاسىمى ئەنە شۇنداق مىللىي ئارمىيەنى قۇرۇپ چىقىشتەك ناھايىتى نېگىزلىك پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، نىزامنامىگە كىرگۈزگەن ئىدى. ئارقىدىنلا ئۆز قولى بىلەن مىللىي ئارمىيەنىڭ نىزامنامىسىنى تۈزۈپ چىقتى ۋە ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ تىرىشچانلىقى نەتىجىسىدە 1945ـ يىلى 8ـ ئاپرېلدا مىللىي ئارمىيەنىڭ رەسمىي قۇرۇلغانلىقى جاكارلاندى. مىللىي ئارمىيەنىڭ بايرىقىغا« شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ئالغا!» دېگەن ھۆسنى خەتلەر يېزىلغان ئىدى. مىللىي ئارمىيە قۇرۇلۇپ ئارقىدىنلا شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ئۇچ يۆنىلىش بويىچە ھەربىي يۈرۈش ئېلىپ باردى، مانا بۇ چاغدا ئەخمەتجان ئەپەندى رۇس ھەربىي مۇتەخەسىسىلىرى بىلەن بىرگە شەرقىي تۈركىستاننىڭ جۇغراپىيەلىك ئارقا كۆرۈنۈشى ۋە ھەرقايسى رايونلارنىڭ سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ئەمەلىيىتىنى تولۇق تەھلىل قىلىپ، ھەربىي يۈرۈش پىلانى تۈزۈپ چىققان ئىدى. ئەنە شۇ تارىخى ئەھمىيەتلىك بولغان ھەربىي يۈرۈشلەردە مىللىي ئارمىيە ناھايىتى قەھرىمانلىق بىلەن جەڭ قىلىپ، 1945ـ يىلى 5ـ ئايدىن 9ـ ئايغىچە بولغان قىسقىغىنا تۆت ئاي ئىچىدە بىر مىليون ئاھالىسى بار بولغان 300 مىڭ كۋادرات كىلومېتىر زېمىنىنى ئازاد قىلدى. ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە كۆپ بولغان ھەمدە كۈچلۈك ئېغىر قوراللار بىلەن قوراللانغان دۈشمەن ئارمىيەسىنى يەر بىلەن يەكسان قىلدى. مانا مۇشۇنداق زور غەلىبىلەر بىلەن شىددەتلىك ئىلگىرىلەۋاتقان مىللىي ئارمىيە ماناس دەريا بويىغا كەلگەندە، ئالغا ئىلگىرىلەشكە يول قويۇلماي، رۇسلارنىڭ ئارىلىشىشى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر بولغان ئىدى. چۈنكى بۇ چاغ دەل 2ـ دۇنيا ئۇرۇشى ئاخىرلىشىپ، ئۇرۇشتا غەلىبە قىلغان دۆلەتلەر يالتا شەرتنامىسىغا ئىمزا قويغان چاغ ئىدى. غەلىبە قىلغان دۆلەتلەر قاتارىدا جۇڭخۇا مىنگومۇ بولغانلىقى ئۈچۈن، نۆۋەتتىكى خەلقئارا ۋەزىيەت ۋە ستالىننىڭ شەرقىي تۈركىستانغا يۈرگۈزگەن سىياسىتىنىڭ تۈپ نېگىزى بويىچە شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازادلىق

ئىنقىلابىنى قوللاۋاتقان سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭخۇا مىنگونىڭ مانجۇرىيە ۋە شەرقىي تۈركىستانغا بولغان ئىگىلىك ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىدىغانلىقىنى ئېپادىلىگەن ۋە شۇ ئاساستا ئەمەلىي سىياسەت يۈرگۈزۈۋاتقان ئىدى .بولۇپمۇ 1945-يىلى 8-ئاينىڭ 14-كۈنى جۇڭخۇا مىنگو مەركىزى ھۆكۈمىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئىمزالىغان «خىتاي - سوۋېت دوستلۇق ئىتتىپاقلىق شەرتنامىسى» ئۇرۇشتىن كېيىنكى خىتاي - سوۋېت مۇناسىۋىتىنىڭ ئاساسىي رامكىسىنى ھاسىل قىلغان ئىدى. ياپونىيە تەسلىم بولغاندىن كېيىن ستالىن جياڭ كەيشىنىڭ خىتاينى بىرلىككە كەلتۈرۈشىگە ئاكتىپ پوزىتسىيە تۇتقان. ھەتتا ئۇ ماۋزېدوڭغا تېلېگراممىا بېرىپ، جياڭ كەيشىنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ، چۇڭچىڭغا بېرىپ تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈشنى ئۈمىد قىلغان، بۇنىڭ بىلەن 1945-يىلى 8-ئايدا 28-كۈنى ماۋزېدۇڭ، جۇ ئىنلەي قاتارلىق كومپارتىيەنىڭ رەھبەرلىرى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ھەربىي كومىتېتى سىياسىي بۆلۈمىنىڭ باشلىقى جاڭ جىجۇڭ ۋە ئامېرىكانىڭ خىتايدا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى خۇرلېيىنىڭ ھەمراھلىقىدا بىۋاسىتە چوڭچىڭغا بېرىپ جياڭ كەيشى بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈشكە باشلىغان ۋە 10- ئاينىڭ 10- كۈنى ئىككى تەرەپ تارىختىكى 10- ئۆكتەبىر كېلىشىمىنى تۈزىگەن ھەمدە «ھۆكۈمەت بىلەن خىتاي كومپارتىيەسى ۋەكىللىرىنىڭ سۆھبەت خاتىرىسى» گە ئىمزا قويغان. بۇنىڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى «خىتاي-سوۋېت دوستلۇق -ئىتتىپاقلىق شەرتنامىسى » ئارقىلىق ئۆزىنىڭ شەرقتىكى ۋە ئوتتۇرا قىسمىدىكى ئىستراتېگىيەلىك نىشانىنى ئەمەلگە ئاشۇرغاندىن كېيىن، ئىلىدىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى تەرەپ بىلەن گومىنداڭ مەركىزى ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا كېلىشتۈرگۈچىلىك رولىنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئوينىشقا باشلىغان ۋە غۇلجىدىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىگە تىنچلىق كېلىشىمى ھاسىل قىلىشقا بېسىم ئىشلەتكەن. ھەمدە تىنچلىق سۆھبەت جەريانىدا باشتىن ئاياق سالاچىلىق رولىنى ئويناپ، ھەرقېتىم سۆھبەت قىيىن ئەھۋالغا دۇچ كەلگەندە، سوۋېت كونسۇلى ئارىغا چۈشۈپ، داۋاملىق شەرقىي تۈركىستان ۋەكىللىرىگە بېسىم ئىشلىتىپ، ئارىنى يۇمشىتىپ، ئىككى تەرەپنى كېلىشتۈرۈشكە تىرىشقان. 1945- يىلى 12- ئاينىڭ 30- كۈنى جياڭ جىڭگو موسكۋادا ستالىن بىلەن كۆرۈشۈپ، سۆھبەتلەشكەندە غۇلجىدا قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى تەرەپ ۋەكىللىرىنىڭ جۇڭخۇا مىنگو مەركىزى ھۆكۈمىتىدىن« جۇڭخۇا مىنگو مەركىزى ھۆكۈمەت ئارمىيەسى بىر ئاي ئىچىدە شەرقىي تۈركىستاندىن چىقىپ كەتسۇن» دېگەنلىكىنى، جياڭ كەيشىنىڭ «سوۋېت ئىتتىپاقى ئارىغا چۈشۈپ ياراشتۇرۇپ قويسا»دەپ ئۈمىد قىلغانلىقىنى ئېيتقاندا، ستالىن دەرھال بۇ تەكلىپنى قوبۇل كۆرۈپ ناھايىتى ئىشەنچلىك ھالدا «سوۋېت ھۆكۈمىتى چامىسىنىڭ يېتىشىچە كۈچ چىقىرىدۇ، قوزغىلاڭچىلار سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ كېلىشتۈرۈشنى رەت قىلمايدۇ» دېگەن. ستالىننىڭ ئېيتقىنىدەكلا جۇڭخۇا مىنگو مەركىزى ھۆكۈمىتى بىلەن شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ۋەكىللىرى ئوتتۇرىسىدا سۆھبەت ئېلىپ بېرىلىۋاتقان جەريانىدا، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ۋەكىللىرى ئۆتكەن قېتىمقى سۆھبەتتە ئوتتۇرىغا قويغان تەلەپلىرىنىڭ بەزىلىرىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولغا. دېمەك سوۋېت ئىتتىپاقى ھەقىقىي مەنىدە شەرقىي تۈركىستاندا خەلقىنىڭ مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشىنى قوللىمىغان، ئەكسىنچە غۇلجىدا قۇرۇلۇپ بولغان مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى يوقىتىش ئۈچۈن يېڭى تاكتىكىلارنى قوللىنىشقا يۈزلەنگەن ئىدى. يەنى يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خەلقئارا ۋەزىيەتكە ۋە خىتاي - سوۋېت مۇناسىۋىتىدە ئۆزگىرىش يۈز بەرگەن يېڭى ۋەزىيەتكە ئاساسەن، شەرقىي تۈركىستانغا مۇناسىۋەتلىك سىياسەتلىرىدە ئىستراتېگىيە جەھەتتىن تەڭشەش ئېلىپ بېرىشقا يۈزلەنگەن ئىدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن، جياڭ كەيشىمۇ ئۆزىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزۈۋاتقان سىياسەتلىرى ئۈستىدە ئويلىنىپ، جۇڭخۇا مىنگو مەركىزى ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسىي ئىلىم گۇرۇھىنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ، تىنچلىقپەرۋەر قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، شەرقىي تۈركىستاندا قاتتىق قوللۇق

بىلەن سىياسەت يۈرگۈزۈۋاتقان ۋۇ جۇڭشىن ئۈستىدىن قايتا ئويلىنىشقا مەجبۇر بولغان.جياڭ كەيشى ئەسلىدە كونا پىكىرلىك ۋۇ جۇڭشىننى خىتاينىڭ چېگرا رايونىنى ئىدارە قىلىشتىكى ئەنئەنىۋى ھۆكۈمرانلىق ئۇسۇلى ئارقىلىق «شىنجاڭ»نى تىنچلاندۇرالايدۇ، شۇنىڭ بىلەن غەربىي يۇرتتىن ئەنسىرىشىم تۇگەيدۇ دەپ ئويلىغان ئىدى. بىراق شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىلى دىيارىدا مىللىي ئىنقىلاب تېز يۈز بېرىپ ۋە كېڭىيىپ، غۇلجىدا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇپ، جياڭ كەيشىنى تىترەككە سالغاندىن كېيىن، ئۇ ۋۇ جۇنشىننىڭ ھۆكۈمرانلىق ئۇسۇلىنى قايتىدىن قاراپ چىقىشقا ۋە شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنى قايتىدىن سوغۇققانلىق بىلەن ئويلىنىشقا مەجبۇر بولغان ئىدى.
ئەسلىدە ۋۇ جۇڭشىن شەرقىي تۈركىستاننى بۆلۈپ پارچىلاپ ئىدارە قىلىش پىلانلىرىنى گومىنداڭ مەركىزى ھۆكۈمىتىگە مەخسۇس لايىھە سۈپىتىدە يوللىغان بولۇپ، مەزكۇر لايىھەدە شەرقىي تۈركىستاننى تۆتكە بۆلۈپ ئىدارە قىلىش چارىلىرى ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىدى، مەزكۇر لايىھەدە شەرقىي تۈركىستان زېمىننى تۆۋەندىكىدەك تۆتكە بۆلگەن ئىدى:
بىرىنچى، شەنبىي (شىمالىي تەڭرىتاغ) ئۆلكىسى: بۇ ئۆلكىنىڭ مەركىزى دىخۇا (ئۈرۈمچى) بولۇپ، ئىلى ۋىلايىتى، تارباغاتاي ۋىلايىتىلا، ئالتاي ۋىلايىتى ۋە دىخۇادىن ئىبارەت تۆت چېگرا رايون قوغداش مەمۇرىي مەھكىمىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
ئىككىنچى، شەننەن (جەنۇبىي تەڭرىتاغ) ئۆلكىسى: بۇ ئۆلكىنىڭ مەركىزى كۇچا بولۇپ، ھازىرقى ئاقسۇ ۋە قاراشەھەردىن ئىبارەت ئىككى چېگرا رايون قوغداش مەمۇرىي مەھكىمىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
ئۈچىنچى، كوئىنلۇن (قاراقۇرۇم) ئۆلكىسى: بۇ ئۆلكىنىڭ مەركىزى يەكەن بولۇپ، ھازىرقى قەشقەر، يەكەن، خوتەن قاتارلىق ئۈچ چېگرا رايون قوغداش مەمۇرىي مەھكىمىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
تۆتىنچى، ئەنشى ئۆلكىسى: ئەنشىدىن باشقۇرۇلىدىغان بولۇپ، ھازىرقى قۇمۇل ۋە جيۇچۈەن قاتارلىق ئىككى چېگرا رايون قوغداش مەمۇرىي مەھكىمەسى ۋە ئېچىنا ئايمىقىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
دېمەك ۋۇ جۇڭشىن ئۆزىنىڭ مەزكۇر لايىھەسىدە شەرقىي تۈركىستاننىڭ زېمىنلىرىنى خىتاي تۈپراقلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، بۇ زېمىننى ئىچ - ئىچىدىن پارچىلاپ تارىخ سەھنىسىدىن ئەبەدىي يوق قىلىۋېتىشتەك قارا نىيىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولغان ئىدى. ئەمما ئىلى مىللىي ئازادلىق ئىنقىلابىنىڭ پارتلىشى ۋە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن تەڭ بۇ مەزكۇر لايىھەنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى بىراقلا يوق چىقىپ، ۋۇ جۇڭشىننىڭ قولتۇقىدىكى تاۋۇز يەرگە چۈشۈپ كەتكەن ئىدى. شۇ چاغدا يەنە مەزكۇر لايىھەدىن خەۋەردار بولغان مەسئۇت ئەپەندى قاتارلىق ئۈچ ئەپەندى بۇ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مەنپەئەتىنى چىقىش قىلماي، ئەكسىنچە شەرقىي تۈركىستان تۈپراقلىرىنى بۆلۈۋېتىدىغان ھەمدە ئارقىسىغا شەرقىي تۈركىستاننى ئەبەدىي مۇستەملىكىگە ئايلاندۇرۇشتەك سۈيىقەست يوشۇرۇنغان لايىھەگە قارشى ئۆز پىكىرلىرى يېزىپ جياڭ كەيشىگە يوللىغان ئىدى. ۋۇ جۇڭشىننىڭ لايىھەسىگە ئۈچ ئەپەندى بىردەك قارشى چىقىپ، ئۆز پىكىرلىرى يېزىلغان مەكتۇپتا، بۇ لايىھەنىڭ جۇڭخۇا مىنگو يولغا قويغان «ئۈچ مەسىلەك»نىڭ مىللىي مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش سىياسىتىگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى ھەمدە نۆۋەتتە يولغا قويماقچى بولۇۋاتقان مىللىي سىياسەتكە قەتئىي ئۇيغۇن ئەمەسلىكى ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىدى. ئۈچ ئەپەندى يەنە ئۆزلىرىنىڭ مەكتۇپىدا، مۇبادا مۇشۇنداق جىددىي سىياسىي ۋەزىيەتتە، مەركىزى ھۆكۈمەت بۇنداق بىر لايىھەنى ئىجرا قىلىشقا تۇتۇش قىلىدىغان بولسا، ئەسلىدىلا ئىقتىسادىي ئەھۋالى يامان بولۇۋاتقان شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئىقتىسادىنىڭ تېخىمۇ ناچارلاپ كېتىدىغانلىقىنى، خەلقنىڭ ئۈستىگە چۈشىدىغان ئىقتىسادىي يۈكنىڭ ئېغىرلاپ، مەزكۇر ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەتلەرنىڭ تېخىمۇ كۈچىيىپ كېتىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە، ئەگەر شەرقىي تۈركىستان تۆتكە بۆلۈنۈپ كېتىدىغان بولسا، نۆۋەتتە مەركىزى ھۆكۈمەت ئېغىر ئىقتىسادىي قىينىچىلىقنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈۋاتقان پەيتتە، مەركىزى

هۆكۈمەتنىڭ ئۈستىگە يۈكلىنىدىغان ئىقتىسادىي يۈكنىڭ تېخىمۇ ئېغىرلاپ، مەركەزگە ئوشۇقچە بېسىپ ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى. ئۇچ ئەپەندى يەنە شـــۇ مەكتۇپتا، مۇبادا بىر پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان زېمىنى راستتىنلا تۆتكە بۆلۈنىدىغان بولسا ئۆزلىرىنىڭ بۇندىن كېيىن جۇڭخۇا مىنگو هۆكۈمىتىدە داۋاملىق خىزمەت قىلىشىنىڭ مۇمكىنچىلىكىنىڭ قالمايدىغانلىقىنى، ئۆزلىرىنىڭ تارىختا يامان ئاتاققا قىلىشىنى زىنهار خالىمايدىغانلىقىنى، هەرزامان شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ تۈپ مەنپەئەتىگە تاقىشىدىغان نازۇك مەسىلىلەردە قىلچە ئىككىلەنمەي شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ تەرىپىدىن ئورۇن ئالىدىغانلىقىنى دادىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى ۋە يەنە ئەگەر ئۆزلىرىنىڭ پىكىرلىرىنى ئېتىبارغا ئالماي مەزكۇر لايىهە يولغا قويۇلىدىغان بولسا، بۇندىن كېيىن جۇڭخۇا مىنگو هۆكۈمىتىگە ئىشىدىغان مىللىي زىيالىيلارنىڭ چىقىشىنىڭ مۇمكىنچىلىكى يوقلۇقىنى، چۈنكى بۇ لايىهە جۇڭخۇا مىنگو هۆكۈمىتىنىڭ ئۆزلىرىگە ۋەدە قىلىپ كېلىۋاتقان شەرقىي تۈركىستانغا بېرىدىغان مۇختارىيەتكە قەتئىي قارشى بىر لايىهە ئىكەنلىكىنى جۈرئەتلىك بىلەن بايان قىلىپ ئۆتكەن ئىدى. جياڭ كەيشى ئۆزىمۇ بۇنداق نازۇك بىر ۋەزىيەتتە ۋۇ جۇڭشىننىڭ بۇ لايىهەسىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا بولمايدىغانلىقىنى تونۇپ يېتىپ، بۇ لايىهەنى ۋاقىتلىق ئەمەلدىن قالدۇرغان ئىدى ۋە نۆۋەتتىكى شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بەرگەن مىللىي ئىنقىلابنى توختىتىش ئۈچۈن چارە تەدبىرلەرنى ئويلاپ، هەقىقەتەن ئاقىلانە ئىش قىلىشقا باشلىغان ئىدى. ئۇ ۋۇ جۇڭشىننىڭ ئورنىغا جاڭ جىجۇڭنى تەيىنلەپ، سۇۋېت ئىتتىپاقىغا قارىتا دىپلوماتىيە تەدبىرىنى قوللانغاندىن تاشقىرى، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئومۇمىي ئەهۋالى ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىشنى كۈچەيتكەن. جياڭ كەيشى كۈندىن كۈنگە كۈچىيۋاتقان شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئىنقىلابىنى باستۇرۇش ئۈچۈن قوللىنىشقا بولىدىغان بارلىق چارىلەرنى ئويلاشقا مەجبۇر بولغان ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ جىددىيلىشىپ دەرهال شەرقىي تۈركىستاندىكى يەرلىك مىللەت كادىرلىرىنى ئاتالمىش شىنجاڭنىڭ سىياسىي ئىشلىرىغا قاتناشتۇرۇش ئىشىنى هەرگىز كېچىكتۈرۈشكە بولمايدىغانلىقىنى هېس قىلغان. ئۇ بىر تەرەپتىن جاڭ جىجۇڭغا يولىيورۇق بېرىپ:«چېگرا رايون ئىچكىرىدىن پەرقلىنىدۇ، رەئىس ۋە نازىملارنىڭ مۇئاۋىنلىرىنى كۆپەيتىپ، مەركەزدىكىلەر بىلەن يەرلىك ئورۇندىكىلەر باشلىق ۋە مۇئاۋىنلىقنى بۆلۈشۈپ ئۈستىگە ئېلىشى لازىم، ئەمما مەركەزدىن ئايرىلىپ، ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش يەنى مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان قۇرۇش خەۋپى ئېغىر. بۇنداق بىر هادىسىنىڭ يۈز بېرىشىنىڭ قەتئىي ئالدىنى ئېلىش كېرەك» دېگەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن مەسئۇت ئەپەندى قاتارلىق ئۈچ ئەپەندىنى شەرقىي تۈركىستانغا بېرىپ خىزمەت قىلىشقا يولىيورۇق بەرگەن. ئەسلىدە ئۈچ ئەپەندى يىلنىڭ بېشىدىلا جياڭ كەيشى بىلەن يۈز تۇرانە كۆرۈشكەندە ئۆزلىرىنىڭ ئالىي مۇختارىيەت تەلەپ قىلىدىغان تەلەپ لايىهەسىنى ئاغزاكى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى ۋە جياڭ كەيشىنىڭ تەكلىپى بويىچە بۇ پىكىر- تەلەپلىرىنى يازما شەكلىدە جۇڭخۇا مىنگو هۆكۈمىتىگە سۇنغان. ئەسلىدە جياڭ كەيشى ئۈچ ئەپەندىنىڭ سۇۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى، كوممۇنىزمغا ئۆچ مەيدانىدىن پايدىلىنىپ، سۇۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە كۆرسىتىدىغان سىياسىي تەسىرنى توسۇشنى كۆزلىگەن، يەنە بىر جەهەتتىن ئۇلارنىڭ مىللىي سالاهىيىتىدىن پايدىلىنىپ شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئىنقىلاب كۈرەش سېپىنى بۆلۈپ، ئاجىزلاشتۇرۇشنى كۆزلىگەن ئىدى. شۇ ۋەجىدىن جياڭ كەيشى جۇڭخۇا مىنگو بىلەن شەرقىي تۈركىستان جۇمهۇرىيىتى ۋەكىللىرى تىنچلىق سۆهبىتى باشلىغان چاغدا ئۈچ ئەپەندىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا بېرىپ خىزمەت قىلىشنى قوللىغان. مانا مۇشۇ چاغلاردا شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىنىڭ تېزراق غەلبە قىلىشنى تۆت كۆزى بىلەن لەنجۇدا كۈتۈپ تۇرۇۋاتقان مەسئۇت ئەپەندى بۇ ئاتالمىش «تىنچلىق سۆهبىتى»نىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ «بېشىغا بېقىپ دوپپا تىكىدىغان» زامان بولۇۋاتقانلىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىپ يەتكەن ئىدى. ئۇ بارلىق زېهنىنى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئالىي مۇختارىيەتى ئۈچۈن سەرپ قىلىش ۋە بۇ مەقسەتكە يەتكەندىن كېيىن هەقىقىي

مۇستەقىللىقنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ قانچىلىك مۇھىم ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ روشەن رەۋىشتە چۈشەنگەن ۋە مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا 1943ـ يىلى 6ـ ئاپرېلدا چوڭچىنغا كەلگەندىن بۇيان جىددىي رەۋىشتە ئېلىپ بېرىۋاتقان كۈرەشلىرىنى تېخىمۇ بىر بالداق يۇقىرىغا كۆتۈرۈشنىڭ پۇرسىتى كەلگەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن ئىدى.

ھەرقانداق ھۆكۈمەت ئۆزىگە قارشى چىققان ئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇشقا كۆزى يەتكەندە، ھەممىدىن بۇرۇن ھەربىي كۈچنى ئىشلىتىپ، ئۇرۇش قىلىش يول بىلەن تازىلاپ، تىنچىتىش سىياسىتىنى قوللىنىدۇ. بۇنداق قىلىشنىڭ كۆرۈنەرلىك پايدىسى شۇكى، ئۆزىگە قارشى كۈچلەرنى تۈپ يىلتىزىدىن قۇرۇتۇپ، كېيىنكى ئاپەتنى مەڭگۈ توڭىتىدۇ؛ ئەمما لېكىن ھەربىي يول بىلەن قورشاپ يوقىتىش ئۇنۇم بەرمىسە ياكى قورشاپ يوقىتىش ھەددى ـ ھېسابسىز چىقىم ئەكەلسە ۋە ياكى ئۆزلىرىنىڭ مەۋجۇت ھەربىي كۈچى تەل ـ تۈكۈس مەغلۇپ بولۇش ئالدىدا تۇرغاندا، ئاندىن قارشى تەرەپتىكىلەرنى تىنچلىق يولى ئارقىلىق تەسلىم قىلىش ئۈستىدە ئويلىنىدۇ. مانا بۇ قېتىم دەل گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ھەربىي جەھەتتىن شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسىگە يېڭىلگەنلىكى ئۈچۈن، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن تىنچلىق بېتىمى تۈزۈشتىن ئىبارەت ھىيلىسىنى ئىشقا سالغان ئىدى.

پېقىر بۇ روماندا چوڭچىڭدىكى ئىشلارنى ۋە ئۇچ ئەپەندىنىڭ بىرلىكتە مارشال جياڭ كەيشىنىڭ يولىيورۇقى ۋە غەربىي شىمال مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ھەمدە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ۋەكىللىرى بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈۋاتقان گېنېرال جاڭ جىجۇڭنىڭ جىددىي تەلەپ قىلىشى بىلەن ئۇرۇمچىگە قايتقانلىقىنىڭ كونكرېت بايانلىرىنى ۋە ئۇرۇمچىدىكى سىياسىي كۈرەشلەرنىڭ مۇھىم تەپسىلاتلىرىنى بايان قىلىشتىن ۋاز كەچتىم. ۋەجى شۇكى، ئەنە شۇ يوقىرىدا زىكىر قىلىپ ئۆتكەن ئىشلارنى مەن ئۆزۈمنىڭ مۇھەممەد ئەمىن بۇغرانىڭ پۈتۈن ھاياتىغا ۋە ئىنقىلابىي كۈرەشلىرىگە بېغىشلاپ يازغان «يول» نامىلىق تارىخىي رومانىمدا تەپسىلىي بايان قىلىپ ئۆتكەن بولغاچقا، مەزكۇر تارىخىي روماندا يەنە بۇ ئىشلارنى قايتا بايان قىلىپ ئولتۇرۇشۇمنىڭ ھېچ ھاجىتى بولمىسا كېرەك دەپ ئويلىغانلىقىمدىندۇر.

غۇلجىنىڭ ياز كۈنلىرى

مەن بۇ كېچە شېرىن چۈش كۆردۈم،
چۈشتە ئالمىلىق بىر باغقا كىردىم.
كۆردۈم شاختا قىزىل ئالمىنى،
ئۇ دەر ئىدى ئۇزۇۋال مېنى.

«فاۋست» دىن.

ئۆتكەن يىلنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى بىلەن جۇڭخۇا مىنگو مەركىزى ھۆكۈمىتى ئوتتۇرىسىدا داۋام قىلغان سەككىز ئايلىق سۆھبەتتىن كېيىن شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى بىلەن جۇڭخۇا مىنگو مەركىزى ھۆكۈمىتى ئارىسىدا « 11ماددىلىق تىنچلىق بېتىمى» تۈزۈلگەن ئىدى. ئەنە شۇ ئىككى تەرەپ ئارىسىدا تۈزۈلگەن «11 ماددىلىق تىنچلىق بېتىمى» نىڭ روھىغا ئاساسەن، 1946ـ يىلى 6ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا رەسمىي شەكىلدە بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغانتى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن، 1ـ ئىيۇل كۈنى ئۇرۇمچىدە 30 مىڭ كىشىلىك مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ رەسمىي قۇرۇلغانلىقىنى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە تەنتەنىلىك ھالدا جاكارلىغان ئىدى. تىنچلىق كېلىشىمگە ئاساسەن، قۇرۇلغان بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ 25 كىشىلىك رەھبەرلىك ئاپپاراتى تۈرغۇزۇلۇپ، ھۆكۈمەت ئەزالىرى ئۆزىگە مۇناسىپ ھوقۇقلارنى ئۆز قولىغا ئالغان ئىدى. خىتاي مەركىزى ھۆكۈمەت ۋەكىلى گېنېرال جاڭ جىجۇڭ بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ۋەكىلى ئەخمەتجان قاسىمى بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ بىرىنچى مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە، مەسئۇت سابىرى بايقوزى يەنى مەسئۇت ئەپەندى باش تەپتىشلىككە، لىيۇ مېڭچۈن باش كاتىپلىققا، ئابدۇكېرىم ئابباسوف مۇئاۋىن باش كاتىپلىققا، ژاڭ زېڭشەن ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرلىقىغا، رەھىمجان سابىر ھاجى (مەسئۇت سابىرى بايقوزىنىڭ كۈيئوغلى ھەمدە جىيەنى بولىدۇ) بولسا ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرلىقىغا، سەيپىدىن ئەزىزى مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرلىقىغا، مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا تەمىنات نازارىتىنىڭ نازىرلىقىغا، ئىيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن بولسا بىرلەشمە ھۆكۈمەت ئەزالىقىغا تەيىنلەنگەن ئىدى. ئەنە ئاشۇ قېتىمقى 30 مىڭ كىشىلىك چوڭ مۇراسىمدا نۇتۇق سۆزلىگەن ئەخمەتجان ئەپەندىم غالىبلارغا خاس ئىشەنچ بىلەن «مەن خەلقىمگە شۇنداق ۋەدە بېرىمەنكى، نەچچە مىڭلىغان شېھىتلەرنىڭ ئىسىق قانلىرى بەدىلىگە كەلگەن بۇ گۈزەل بىلەن مېۋىلىرىنى قوغداش ۋە كەلگۈسىدىكى پارلاق كېلەچىكىمىز ئۈچۈن جان ـ دىلىم بىلەن خىزمەت قىلىمەن. چۈنكى بىز ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ئىستىبداتچىلارنىڭ، تاجاۋۇزچىلارنىڭ قاتمۇ ـ قات زۇلۇمى ئاستىدا ياشاپ كەلدىڭ، بۇ ئاسارەتتىن، بۇ زۇلۇمدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئەسىرلەردىن بېرى توختىماي كۈرەش قىلىپ كەلدۇق. تا بۈگۈنگە قەدەر ھېچبىر زامان قارشىلىق كۈچىمىزدىن مەھرۇم قالماي، كۈنسېرى ئېشىپ بېرىۋاتقان ئېگىلمەي ـ سۈنمەي كۈرەش قىلىدىغان مىللىي روھىمىزنى نامايان قىلدۇق. بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئەنە شۇ كۈرەشچان روھنىڭ تۈرتكىسى نەتىجىسىدە ئۈچ ۋىلايەت مىقياسىدا غەلىبىگە مۇيەسسەر بولدۇق ۋە پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان مىقياسىدا تىنچلىق يولى ئارقىلىق ئاخىرقى غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن يېڭى بىر مۇشەققەتلىك يولغا ئاتلاندۇق ھەمدە بۇ بىرلەشمە يېڭى ھۆكۈمەت قۇرۇلدى. ئالدىمىزدىكى يول تېخىمۇ مۇشەققەتلىك، تېخىمۇ كەسكىن كۈرەشلەر بىلەن تولغان. خەلقىم ماڭا ئىشىنىپ بەرگەن بۇ ئىمتىيازلاردىن پايدىلىنىپ، بىرلەشمە ھۆكۈمەتتە بەلگىلەنگەن

قانۇنىي ھوقۇق ۋە سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش پىروگراممىسىنى تولۇق ئىجرا قىلىشقا تىرىشىمەن ۋە بۇ يولدا ئاخىرقى تىنىقىم قالغۇچە كۈرەش قىلىمەن. ياشـــسـۇن خەلقىمىزنىڭ ھۆرلۈكى! ئەبەدىي يوق بولسـۇن ئىسـتىبدات ھاكىمىيەت!، يوقالسـۇن ئىسـتىبدات ھاكىمىيەتنى ياقلىغۇچى مۇسـتەبىتچىلەر! ياشـــسـۇن مىللەتلەر باراۋەرلىكى!» دەپ يۇقىرى ئاۋازدا توۋلىغان ئۆتكۈر خىتابلىرى ۋە مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ مۇنبەرگە چىقىپ سـۆزلىگەن تەسـىرلىك قىسـقا نۇتۇقىنىڭ سـاداسـى بىلەن ئەتراپتىكى ئاممىنىڭ قىزغىن ئالقىش چاۋاكلىرىنىڭ ئاۋازلىرى قوشـۇلۇپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇب ۋە شـىماللىرىغا تارالغان ئىدى. ئاشۇ قېتىمقى ئاممىۋىي چوڭ مۇراسىمدا مەسئۇت ئەپەندى جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن خەلققە «قېرىنداشـــلار بىز بۇگۈن مۇشـــۇ مەيدانغا يىغىلىپ، تا بۇگۈنگىچە قىلغان جاپا ـ مۇشـــەققەتلىك كۈرەشـــلىرىمىزنىڭ ۋە يۈرەك قېنىمىزنى ســـەرپ قىلىپ تۇرۇپ قىلغان خىزمەتلىرىمىزنىڭ، ھەممىدىن مۇھىمى قان كېچىپ كۈرەش قىلغان ســـان ـ ســـاناقســـىز شـــېھىتلىرىمىزنىڭ ئاققۇزغان قانلىرىنىڭ، جانلىرىنىڭ نەتىجىســـىنى كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز. مانا بۇ نەتىجە بىزنىڭ پارلاق كېلەچىكىمىزنى يورۇتۇپ بېرىدىغان نۇرلۇق مایاك! ئەمما ئالدىمىزدىكى يول ئۇزۇن، ھەم مۇشەققەتلىك، بىز ئەبەدىي ئەركىنلىككە ئېرىشىش ئۈچۈن ھەرزامان ھوشىيار بولۇشىمىز، ئالدىمىزدىكى خىزمەتلەر ئۈچۈن ئۆزىمىزنى ئاتىشىمىز، ھەرزامان ئۈمىدۋار بولۇشىمىز لازىم. بىزدە ئۈمىد ۋە پىداكارلىقلا بولىدىكەن چوقۇم ئارزۇ قىلغان نىشانغا ئاخىرى يېتىمىز! بىر مىللەتنىڭ بېشىغا چۈشكەن ئەڭ چوڭ پاجىئە شۇ مىللەتنىڭ ئۆز ئىقتىدارىنى جارى قىلدۇرۇش پۇرســـتىنى قولدىن كەتكۈزۈپ قويىشـــىدۇر. تارىخ بىزگە ئۆز ئىقتىدارىمىزنى جارى قىلدۇرىدىغان، مۇستەقىللىقىمىزنى قولىمىزغا ئالدىغان نۇرغۇن پۇرسەتلەرنى ئاتا قىلغان بولسىمۇ، بىز ئۆز ئىقتىدارىمىزنى جارى قىلدۇرىدىغان ئاشـــۇ پۇرســـەتلەرنى قولدىن بېرىپ قويغانلىقىمىز ۋەجىدىن، نۇرغۇن پاجىئەلەرنى بېشىمىزدىن كەچۈرۈپ، بۇگۈنكىدەك ھالغا چۈشۈپ قالغان ئىدۇق. مانا ھازىر دەۋر بىزگە يەنە بىر قېتىم ئۆز ئىقتىدارىمىزنى جارى قىلدۇرىدىغان پۇرســـەت ئاتا قىلدى. بۇ پۇرســـەت بىز ئۈچۈن دېگىزدا ئۆز يولىدىن ئېزىپ قالغان كېمىگە يىراقتىن كۆرۈنگەن ئالتۇن قىرغاقتەك بىباھا. دەۋر يېڭىلاندى، زامان ئۆزگەردى! ئىقتىدارىمىزنى جارى قىلدۇرۇپ، ئەركىنلىكىمىز، ھۆرلۈكىمىزنى مۇتلەق مەنىدە قولغا كەلتۈرىدىغان پۇرســـەت كەلدى!» دېگەن ئىدى .مەســـئۇت ئەپەندى ئەنە شـــۇ ســـۆزلەرنى قىلىپ ئارىدىن ئىككى ھەپتە ئۆتكەندە، ئۆلكىلىك بىرلەشـــمە ھۆكۈمەتنىڭ باش تەپتىشـــلىكىگە تەيىنلەنگەنلىكىنى تەبرىكلەش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى ۋە مۇراسىمغا ئەخمەتجان قاسىمىمۇ قاتناشتى. بۇ مۇراســـىم بولۇپ ئارىدىن بىر ئاي ئۆتكەندە مەســـئۇت ئەپەندى 12 يىلدىن ئارتۇق ئايرىلغان ئانا يۇرتى غۇلجىغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. بۇ دەل غۇلجىنىڭ ئازاد زامانىغا ۋە غۇلجىنىڭ ئاۋغۇست ئايلىرىدىكى ئەڭ گۈزەل ياز كۈنلىرىگە دەڭ كەلگەن ئىدى.

غۇلجىنىڭ يازلىرى ئادەتتە ئاجايىپ گۈزەل بولىدۇ. يەنە كېلىپ مەســـئۇت ئەپەندى ئۈچۈن بۇ قېتىمقى ياز مەۋســـۇمى بۇرۇنقىدىن نەچچە ھەســـە گۈزەل كۆرۈنۈپ كەتكەن ئىدى. بولۇپمۇ بارلىق تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكلىرىگە جۇر بولغان ئاي يۇلتۇزلۇق يېشىل بايراق بولسا، ئىچىدىن سەكسەنساپاق ئەترگۈلنىڭ ھىدى كېلىپ تۇرىدىغان قورۇلارنىڭ كۆپكۆك ســـىرلانغان دەرۋازىلىرىغا قادالغان بولغاچقا، غۇلجىنىڭ كوچىلىرىنى تېخىمۇ چىرايلىق قىلىۋەتكەن ئىدى. دەرۋەقە، غۇلجىنىڭ يازلىرى شـــۇنچىلىك گۈزەل! بۇ چاغدا ئەتراپىنى ئوراپ تۇرغان تاغلارنى ياپىيېشـــىل قارىغايلار بىلەن ھەرخىل ياۋا مېۋە كۆچەتلەر بېزەپ تۇرىدۇ، تاغ ئېتەكلىرىدە رەڭگارەڭ گۈللەر پورەكلەپ ئېچىلىپ كېتىدۇ، گۈللەرگە قونغان كېپىنەكلەر، ھەســـەل ھەرىلەر ئەركىن ئۈچۈپ يۈرۈيدۇ، گۈللەردىن تۆكۈلگەن بەرگىلەر يەر يۈزىنى قاپلاپ كېتىدۇ. باغلاردىكى شـــاخلىرى ئېگىلىپ يەرگە يەتكەن ئالما دەرەخلەردىن زەڭگەررەڭ ئالمىلارنىڭ مەززىلىك ھىدى ئادەمنىڭ دىمىقىغا ئۇرۇلۇپ تۇرىدۇ. ئاشـــۇ گۈزەل باغلارنىڭ قوينىدا، بۇلبۇللار، كاككۇكلار،

هۆپۈپلەر، پاختەكلەر يېقىملىق سايراپ، كىشىنىڭ كۆڭلىنى مەھلىيا قىلىدۇ. مۇھەققەق، بۇ يىلقى ياز تېخىمۇ باشقىچە ئىدى، سەھرا - يېزىلاردىكى ئېتىزلىقلاردا ياڭرىغان ئورما ناخشىسى، خامان تېپىۋاتقان تۈلۈقلارنىڭ ئاۋازلىرى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، مەيىن شامالدا تەكشى لىڭشىپ تۇرغان ياپيېشىل قوناقلار، دولقۇنلاپ تۇرغان بولۇق ئۆسكەن ئوت-چۆپلەر، يايلاقلاردا ئوتلاۋاتقان قوي-كاللار، توپ-توپ يىلقىلار، كۆپكۆك ئاسماندا پارقىراپ تۇرغان قۇياش، ئايدىڭ كېچىدە دېرىزىدىن ماراپ قاراۋاتقان ئاي، كۆك يۈزىدە چاراقلاپ تۇرغان سان- ساناقسىز يۇلتۇزلار، گۈلدۇر - قاراس ئاۋازلار ئىچىدە چىقىلغان چاقماق، پايانسىز ئورمانلاردىن كەلگەن سەلكىن، ئىلى دەريا سىنىڭ قىرغاقلىرىغا دەھشەتلىك ئۇرۇلغان دولقۇن قاتارلىق تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ ھەممىسى غۇلجا خەلقىنىڭ ئازاد - بەختىيار تۇرمۇشى بىلەن بىر گەۋدە بولۇپ، بۇ يۇرتقا كەلگەن مەسئۇت ئەپەندىنى بۇلەكچىلا بەختىيار قىلىۋېتىپ باراتتى. مەسئۇت ئەپەندى چوڭ ئوغلى ئەرتۇغرۇل بىلەن بىرگە غۇلجىغا دۆلەت ئىشلىرى ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى قىزىل گۈلگە شەيدا بولغان بۇلبۇلدەك، گۈلىستان يۇرتىنى، پىداكار ئايالىنى ۋە تىرىشچان، ئەقىللىك ئوغۇل - قىزلىرىنى سېغىنىپ كەلگەن ئىدى ۋە ئۇزۇن يىللاردىن بىرى كۆرۈشكە ئىنتىزار بولغان ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى، ئەل - ئاغىنىلىرىنى، مەھەللە - كوينى سېغىنىپ كەلگەن ئىدى. مەسئۇت ئەپەندىنىڭ غۇلجىغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان غۇلجا خەلقى تەۋرەپ كەتكەن ئىدى .بىر ھەپتىدىن بۇيان ئۆيگە يوقلاپ كېلىۋاتقانلارنىڭ ئايىغى ئۈزەلمەيۋاتقان ئىدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەھبەرلىرىمۇ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ «ك، گ، ب» چى ئۇنسۇرلىرىمۇ، زىيالىي ۋە ئۆلىمالارمۇ، باي سودىگەرلەرمۇ، ھايات قالغان ئەل-ئاغىنىلىرىمۇ، شۇنداقلا ئاروز يېزىسىدىكى دېھقانلارمۇ بار ئىدى. مانا بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ خۇشاللىقا چۆمۈلگەنلەر يەنىلا ئائىلىسىدىكىلىرى ئىدى. ئۆز ۋاقتىدا مەسئۇت ئەپەندى غۇلجىدىن ئايرىلغان كېچىسى بوۋاق قالغان ئوغلى يالچىن بىلەن ئىككى ياشلاردىكى قىۋىلجىم چوپچوڭ بولۇپ قالغان ئىدى. تۆت ياشلىق قىزى گۈلتەكىن مانا ھازىر قەددى - قامىتى كېلىشكەن چىرايلىق قىز بولۇپ، كۆزگە كۆرۈنۈپ قالغان ئىدى. بويلىرى ئېگىز، چاچلىرى تۈندەك قارا بۇ قىزنىڭ دومباق يۈزلىرى بالدۇر پىشىدىغان ئاق ئالمىدەك ئاپئاق ئىدى. بالىلىق چاغلىرىدا ئاتا مېھرىگە قانالمىغان بالىلار، يوللىرىغا ئىنتىزار بولغان دادىسى بىلەن ئاكىسىنى كۆرۈپ، بايرام بولغاندىنمۇ بەتتەر شادلىنىپ، ئىككىسىنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانىدەك ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى. بولۇپمۇ ئەتىرگۈلنىڭ غۇنچىسىدەك يېقىملىق، ماھىپەيكار گۈلتەكىن دادىسىدىن ھېچ ئايرىلمايتتى. ھەتتا مەسئۇت ئەپەندىنى ئۆيگە مېھمانغا چاقىرىپ كەلگەن دوست - يارەنلىرىدىن قىزغىنىپ، ئۇلارغا گۈلدەك چىرايىنى ئېچىشىنىمۇ خالىمايدىغان چاغلىرىمۇ يوق ئەمەس ئىدى. يالچىن بىلەن قىۋىلجىم بولسا، ئاكىسى ئەرتۇغرۇلنى بۇرۇن ھېچ كۆرۈپ باقمىغان بولغاچقا، باشتا ئاكىسىدىن سەل يېتىرقىغاندەك بولدى، ئەمما ئارىدىن بىر ئىككى كۈن ئۆتە-ئۆتمەيلا ئۇنىڭ بىلەن شۇنداق يېقىن ئەل - ئاغىنىلەردەك بولۇپ كەتكەن ئىدى. شۇڭا بۇلار دائىم ئاكىسىدىن ئايرىلغۇسى كەلمەيتتى، ئاكىسى نەگە بارسا بۇلارمۇ شۇ يەرگە بىللە باراتتى.

مەسئۇت ئەپەندى غۇلجىغا كېلىپ ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندە، غۇلجىدىكى شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابچىل ياشلار تەشكىلاتى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن ئىتتىپاق كۈلۈبىدا مەسئۇت ئەپەندىنى ياشلارغا نۇتۇق سۆزلەپ بېرىشكەن تەكلىپ قىلىپ، پائالىيىتى ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى. بۇ قېتىمقى پائالىيەتتە مەسئۇت ئەپەندى زالغا يىغىلغان 400 دىن ئوشۇق ياشقا نۇتۇق سۆزلىدى. ئۇ سۆزىدە نۆۋەتتە تۈزۈلگەن «11 مادداىلىق تىنچلىق بىتىم» نىڭ روھىغا ئاساسەن، تىنچلىق ئىچىدە مىللەتنىڭ ھەر جەھەتتىكى تەرەققىيات ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تەكىتلىدى. ئۇ تىنچلىق ئىچىدە مەۋجۇتلۇقىمىزنى ساقلاش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن مائارىپ ۋە ئەدەبىيات -

سەنئەتنىڭ تەرەققىياتىغا تولۇق ئەھمىيەت بېرىشنىڭ مۇھىملىقى توغرىسىدا نۇقتىلىق توختالدى. ئۇ يەنە، غۇلجىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا زور تۆھپە قوشقان ۋە بۇ يولدا ئۆز جانلىرىنى پىدا قىلغان دوستلىرىدىن ئابدۇراخمان شاھىدى بىلەن ھۇسەيىن بەگلەرنىڭ ئىش-ئىزلىرىنىمۇ ئەسلەپ ئۆتتى. ئابدۇراخمان شاھىدى بىلەن ھۇسەينبەگ شىڭشىسەي تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغان ئىدى. مانا مۇشۇ كۆپچىلىك يىغىلىپ ئولتۇرغان زال بولسا، ئەينى چاغدا ھۇسەيىن بەگنىڭ كۈچ چىقىرىشى بىلەن سىيلىنغان كۇلۇب ئىدى. بۇ كۇلۇب 1934 - يىلىدىكى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ قىلغان خىزمەت نەتىجىلىرىنىڭ نامايەندىلىرىدىن بىرى بولۇپ ھېسابلىناتتى. ئۇ دەۋردە شىڭشىسەي دەل قوي تېرىسىگە ئورۇنۇۋالغان بۆرىنىڭ ئۆزى ئىدى. شۇ چاغدا ئۇ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن «ئالتە بۇيۇك سىياسەت» نى يولغا قويغان بولغاچقا، تەرەققىيپەرۋەر ھۆسەيىن بەگ مۇشۇ سىياسەتلەردىن ئۇنۇملۇك پايدىلىنىپ، غۇلجىدا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنى قۇرۇپ چىققان ئىدى. ئەينى چاغدا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ رەئىسلىكىگە ھۆسەينبەگ، مۇئاۋىن رەئىسلىككە تېيىپ ھاجىم، ھەيئەت ئەزالىرىغا رەھىمجان سابىرھاجى، قاسىمجان قەمبىرى، ئوسمان ناسىروف ۋە زىيا سەمەدى قاتارلىقلار سايلانغان ئىدى. شۇ چاغدا يەنە ئۇيۇشمىنىڭ قىلماقچى بولغان خىزمەتلىرىنى كەڭ خەلق ئاممىسىغا تەشۋىق قىلىش ۋە كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ مەنىۋى - مەدەنىيەت سەۋىيەسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، بىر سەنئەت ئۆمىكىنىمۇ قۇرۇپ چىققان ئىدى. بۇ سەنئەت ئۆمىكى خەلق ئىچىدە تەشۋىقاتنى كەڭ قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن كونسېرت كېچىلىكلىرىنى ئۇيۇشتۇرغان ئىدى. ئەنە شۇ كونسېرتلارنى ناھايىتى سۈپەتلىك سەھنىگە ئېلىپ چىقىش ئۈچۈن، ئەينى چاغدا غۇلجا خەلقى ئىچىدە نام ئابرۇيى بار روزى تەمبۇر ئاكا ناھايىتى زور تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتكەن ئىدى. شۇ چاغدا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ كەلگۈسىدە قىلىدىغان ئىشلىرى ئۈچۈن كەڭ ئاممىدىن ئىئانە توپلاش مەقسىتىدە بىر قېتىملىق داغدۇغىلىق كونسېرت قويۇش پائالىيىتى ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىدى. پائالىيەتنى ئېلىپ بېرىش ھارپىسىدا ھۇسەيىن بەگ شەخسەن ئۆزى ھەر ساھە، ھەر كەسپتىكى مەرىپەتپەرۋەر زاتلارنىڭ، باي سودىگەر - كارخانىچىلارنىڭ ۋە زىيالىي - ئۆلىمالارنىڭ ئالدىغا ئېرىنمەي بېرىپ، ئەھۋالنى تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن ۋە ئۆزى شۇنچىلىك ئىشتىياق بىلەن چىرايلىق قىلىپ باسقان كونسېرت بىلىتىنى ئۆز قولى بىلەن ئۇلارغا تەقدىم قىلغان ئىدى. ئەنە شۇ قېتىمقى پائالىيەت ئۈچۈن ئورۇنلاشتۇرۇلغان كونسېرت كېچىلىكى ناھايىتىمۇ غەلىبىلىك داغدۇغا ئىچىدە ئۆتكۈزۈلگەن ئىدى. كونسېرتنىڭ ئاخىرىدا ھۇسەيىن بەگ سەھنىگە چىقىپ، ناھايىتىمۇ تەسىرلىك نۇتۇق سۆزلىگەن ئىدى. ئۇ سۆزىدە غۇلجىنىڭ مائارىپ ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن بىر گىمنازىيە بىناسى ۋە بىر كۇلۇب زالى سىيلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى ۋە بۇ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۈچۈن كېتىدىغان ئىقتىسادنى مۇشۇ زالدا ئولتۇرغان كەڭ مەرىپەتپەرۋەر زاتلارنىڭ يارىدىمى ئارقىلىق ھەل قىلىشنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن بىلدۈرگەن ئىدى. ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا ئۆز يېنىدىن 50 سەر ئالتۇننى چىقىرىپ، بۇ خەيرىلىك ئىشقا ئاتاپ ھەدىيە قىلغان ئىدى. گەرچە ئۇ ئۇنچىلىك باي بولمىسىمۇ كۆرسەتكەن بۇ پىداكارلىقىنى كۆرگەن تۆۋەندە ئولتۇرغان تۇداخۇنباي قاتارلىق بايلار ئارقا -ئارقىدىن سەھنىگە سۆزگە چېچىپ، بەس-بەس بىلەن ئۆز ئاتىغانلىرىنى ئىئانە قىلىپ، بۇ خەيرىلىك ئىشنى پۈتۈن كۈچى بىلەن قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشكەن ئىدى. شۇنداق قىلىپ كونسېرت كېچىلىكىدە ئۇيغۇر ئۇيۇشما بىناسى بىلەن گىمنازىيە بىنالىرىغا يېتىپ ئاشقۇدەك مەبلەغ توپلانغان ئىدى. ئەنە شۇ پىداكار غۇلجا ئوغلانلىرىنىڭ قان-تەرى بەدىلى ئۈستىگە ئىنشا قىلىنغان مۇشۇ كۇلۇبتا ھازىر مەسئۇت ئەپەندى ئۆز دوستلىرىنىڭ ئىش-ئىزلىرىنى تۆۋەندە ئولتۇرغان ياشلارغا تەسىرلىك ئىبارىلەر بىلەن قىسقا تونۇشتۇرۇپ ئۆتۈش بىلەن بىرگە ئۆزىنىڭ يۈرەك سۆزلىرىنىمۇ ئىزھار قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشكەن ئىدى. ئۇ نۇتۇقىدا مىللىي مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ئانا تىلدا

دەرس ئۆتىدىغان پىداكار زىيالىيلار قوشـۇننى بەرپا قىلىشـنىڭ مۇھىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتۈپ، يانچۇقىدىن چىرايلىق قاتلانغان ۋاراقچىلارنى چىقىرىپ مۇنداق دېدى:

مەن سىلەرگە مۇشـۇ پۇرسـەتتىن پايدىلىنىپ يات ئەللەردە مۇساپىر بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىمدا يەنى 1936ـ يىلى 9ـ ئاينىڭ 7ـ كۈنى نەنجىڭدا ئانا تىلىمدا يازغان ۋە ئەينى چاغدا ئۆزىمىزنىڭ تەشـۋىقات گېزىتىدە ئېلان قىلغان «شەرقىي تۈركىستاندا مائارىپ» نامىلىق ئەدەبىي ئەسـرىمنى ئوقۇپ بېرەي دەپ ئويلىدىم، كۆپچىلىكنىڭ ياقتۇرۇپ ئاڭلىشـىنى ئۈمىد قىلىمەن،ـ دەپ، ساپ ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان ئەسىرىنى ئوقۇشقا باشلىدى:

شەرقىي تۈركىستاندا مائارىپ

شەرقىي تۈركىستاندا ھەر يېزىدا ئەڭ ئاز دېگەندە ئىككىـ ئۈچ مەكتەپ بار. ئوتتۇز ـ قىرىق ئائىلە بار يېزىلاردا ئەڭ بولمىغاندا بىر مەكتەپ بار. بۇ مەكتەپلەردە يېزا بالىلىرى ئەڭ بالدۇر بولغاندا تۆت ياشـتا، ئەڭ كېچىككەندە ئالتە ياشـتا ئوقۇشـنى باشـلايدۇ. ياز كۈنلىرى مەكتەپكە بېرىشـقا ۋاقىت چىقىرالمىغان بالىلار، چوقۇم كۈزدە مەكتەپكە بارىدۇ. بۇنداق بالىلار باھار كېلىش بىلەن تەڭ يەنە مەكتەپتىن قالىدۇ. چۈنكى ئائىلىنىڭ ئېتىز-ئېرىق ئىشـلىرىغا يارىدەملىشـىشـى كېرەك بولغانلىقى ۋەجىدىن شـۇنداق قىلىشـقا مەجبۇر. بۇنداق ئائىلىنىڭ بالىلىرى قالغان دەرسـلىرىنى ئالتە ـ يەتتە ئاي تەكرار تولۇقلاپ ئوقۇيدۇ. ئائىلىسـىنىڭ ئەھۋالى ياخشـى بولغان بالىلار بولسـا يازدا ئەمگەك قىلماي تولۇق مەكتەپكە بارىدۇ. بۇ ئەھۋال پۈتۈن يېزىلارغا ئومۇملاشقان بولۇپ، بۇنداق ئوقۇش سىستېمىسىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ، ھەتتا بۇنداق ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئۇسـۇلىنى «توغرا بىر ئۇسـۇل» دەپ قوبۇل قىلىنغان. ھەتتا ئۇسـتىخىنى قاتمىغان بالىلارنى ئېتىز-ئېرىقنىڭ ئېغىر جىسـمانىي ئەمگەكلىرىگە سـېلىشـنى ئادەتتىكى نورمال ئىش دەپ قارايدۇ، ئۆسـمۈر بالىلارنى خالىغاندا مەكتەپكە ئەۋەتىش، خالىغاندا ئەمگەككە سـېلىش ئاتا-ئانىنىڭ تەبىئىي ھەققى دەپ تونۇيدۇ ۋە بالىلىرىنى ئۆزلۈكىدىن مەكتەپكە ئەۋەتىشـمۇ ھەم شـۇنداق ئادەتكە ئايلانغان. بۇ خىلدىكى ئىشـلارنىڭ ھەممىسـىنى ھەر ئاتا ـ ئانا قىلىشـقا تېگىشـلىك بۇرچىمىز دەپ تونۇيدۇ ۋە ھۆكۈمەتنىڭ مائارىپ ئىدارىسى چۈشـۈرگەن بەلگىلىمىلىرى بولماي تۇرۇپمۇ قىلىۋېرىدۇ. چۈنكى بۇ خىل ئادەت قەدىمدىن تارتىپ شـۇنداق داۋاملىشـىپ كەلگەن بولۇپ، بۇندىن كېيىنمۇ ھەم شـۇنداق بولۇشـى كېرەك دەپ ئويلايدۇ. بالىلارنى مەكتەپكە ئەۋەتىشـتىن بۇرۇن تەييارلىقلار قىلىنىدۇ، بالىلارغا ئامال بار يېڭى كىيىم ـ كېچەك، جىلىت ۋە دەپتەر-قېرىنداشـلار تەييارلايدۇ.ئەلقىسـسـە، پىكىرلىرىمنى تېخىمۇ ئوبرازلىق بايان قىلىش ئۈچۈن بۇ ھەقتە قىسـقا بىر ھېكايىنىمۇ سـۆزلەپ ئۆتۈپ كېتەي:

مانا قاراڭلار يېقىندا ئوغۇزمۇ مەكتەپكە بارىدىغان بولدى، ئاپام شـۇنداق دېدى، تۇيدۇڭلارمۇ؟ ھەتتا موللامغا بېرىدىغان قوينىمۇ تەييارلاپ قويدى،ـ دەپ سـۆز باشـلىدى ئوغۇزنىڭ ھەدىسـى يۇلتۇز. يەنە سۆزىنى داۋام قىلىپ ـ بۇ كەپسىز بەڭۋاشتىن جاق تويغان ئىدىم، ھەر كۈنى مەن بىلەن سوقۇشـۇپ، چاچلىرىم يۇلۇپ، ھېچ ئارام بەرمەيتتى. قىنى شـۇ مەكتەپكە بىر بارسـۇنچۇ، شـۇ چاغدا مېنىڭ جېنىممۇ ئارام تېپىپ قالار. ئۇنىڭ مەكتەپكە بېرىشـى مەن ئۈچۈن بەك ياخشـى ئىش بولدى، مەنمۇ راھەتكە چىقىپ قالىدىغان بولدۇم. مەكتەپكە بېرىپ، موللامدىن دەرس ئالسا بىر ئاز بولسىمۇ ئەدەپلىك بولۇپ قالار؟ شـۇنداق ئەمەسـمۇ؟ يەڭگە،ـ دەپ تۆرەخانىغا سـوئال نەزىرىدە قارىدى. سـەل تەئەججۈپلەنگەن تۆرەخان ـئۇنداق دېمەڭ سـىڭلىم، سـىگە ئىگەكىم ئوغۇز مەكتەپكە بارسـا، مەن ئاۋارىچىلىقلاردىن

قۇتۇلۇپ، ھۇزۇرغا ئېرىشىمەن دەپ خۇشال بولۇشىنىڭ ئورنىغا، ئۇ خەيرىلىك بىر ئىش ئۈچۈن، بىلىم ئېلىش ئۈچۈن مەكتەپكە كېتىۋاتىدۇ دەپ، خۇشال بولىسىڭىز تېخىمۇ ياخشى بولاتتىغۇ ؟ ـ دېدى. يۇلتۇز يەنە ئۆز قاراشلىرىدا چىڭ تۇرغاندەك قىلىپ ـ يەڭگە نېمە بولسا بولسۇن مەن بەك خۇشال بولدۇم، مەيلى ئۇنىڭ شوخلۇقىدىن، مېنى خاپا قىلىشلىرىدىن قۇتۇلىدىغانلىقىمنى ئويلاپ خوش بولاي ۋە ياكى سىز ئېيتقاندەك خەيرىلىك بىر ئىش ئۈچۈن مەكتەپكە بارىدىغانلىقىنى ئويلاپ خوش بولاي، ئىش قىلىپ مەن خوش بولدۇم. نېمە دېگەن بىلەن مەن ئۇنىڭ كەپسىزلىك قىلىشلىرىدىن جاق تويۇپ كەتكەن ئىدىم، ـ بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان تۆرەخان:

ـ شۇنداق سىڭلىم، ئەتە ـ ئۆگۈن ئۇ مەكتەپكە كەتكەندىن كېيىن، ئۆزىڭىز يالغۇز ئۆيدە ئۇتتۇرۇپ زېرىكىپ كەتمىسىڭىز بولاتتىغۇ تېخى،ـ دەپ يۇلتۇزغا مەنىلىك قاراپ قويدى.
ئاباياتىن بولۇۋاتقان پاراڭلارغا قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان ئوغۇزنىڭ ئاكىسى يالقۇنمۇ سۆزگە ئارىلىشىپ:
ـ ھەدە ! ئوغۇز چۈشتە ۋە ئاخشاملىرى ئۆيگە كېلىدىغاندۇ؟ ـ دەپ سوردى.
تۆرەخان:
ـ ھازىرغۇ شۇنداق قىلىدۇ، كېيىن ئۇنداق قىلالمايدۇ، چۈنكى ئۇزاق يەرلەردىكى مەكتەپلەر بېرىپ ئوقۇيدۇ. مەن شۇنداق دەپ ئاڭلىدىم، ـ دېدى

يۇلتۇز بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، ئاباياتىن بىرى ئىنىسى ئوغۇزنىڭ ئۈستىدىن قىلغان شىكايەتلىرىگە پۇشايمان قىلغاندەك، قارا ئۇزۇن كىرپىكلىرى سايە تاشلاپ تۇرغان چولپاندەك كۆزلىرىنى يەرگە قاراتتى. شۇنداق قىلىپ ئوغۇز ئۈستىدىكى پاراڭلار ھەر كۈنى داۋام قىلىپ ئاخىرى ئۇنىڭ مەكتەپكە بارىدىغان كۈنىمۇ يېتىپ كەلگەن ئىدى. مانا بۇگۈن ئۇ تۆت ياش، تۆت ئاي، تۆت كۈن، تۆت سائەتكە توشقان، ئەڭ بەختلىك چاغلىرىدا دادىسى ئوڭ قولىدىن تۇتۇپ، بوينىغا ئاق لېنتا باغلىغان قوي بىلەن بىرگە مەكتەپ قاراپ يول ئالدى. ئاپىسىمۇ ئاق داستىخانغا ئورالغان تاۋاقنى تۇتقان پېتى ئۇلارغا يانداشىپ كېتىۋاتقان ئىدى. ئۇلار شۇ تەرىقىسىدە يول مېڭىپ ئوغۇزنى مەكتەپكە ئەكەلدى ۋە ئۇلار مۇللامنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ تۇرۇپ:« تەخسىر ئالدىڭىزغا ئوغلىمىزنى ئەكەلدۇق، ئالدى بىلەن ئۇلۇغ ئاللاھقا، ئاندىن قالسا سىلىگە تاپشۇردۇق، ئېتى سېلىنىڭ، ئۈستىخىنى بىزنىڭ» دېدى. ئاندىن كېيىن مۇللام ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلدى ۋە ئوغۇزنىڭ دادىسى بىلەن ئانىسى ئۆز بۇرچلىرىنى لايىقىدا ئۆتەپ، ئۆيگە خاتىرجەم قايتىپ كېتىشتى. ئوغۇزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بەكمۇ بەختىيار ئىدى، ئۇلار ئۆز ئوغلىنى چوڭ قىلىپ، مەكتەپ ئاپىرىپ، ئىلىم ئېلىش ئۈچۈن ئۆز قولى بىلەن مۇللامنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بەرگەن ئىدى. دۇنيادا بۇنىڭدىن ئېسىل بەخت بولمىسا كېرەك. ئۇلار ئۆيگە كەلگىچە بولغان ئارىلىقتا يولدا ئۇچۇرغانلا كىشى ئۇلارغا سالام بېرىپ، تەبرىكلىگەن ئىدى، شۇ ۋەجىدىن ئۇلارنىڭ بەختىيارلىقى ھەسىلىپ ئاشقانتى. مانا ئەمدى ئوغۇز كۈندە مەكتەپتىن ئۆگەنگەن چۆچەكلەرنى، ھېكايىلەرنى ئاكىسى يالقۇن بىلەن ھەدىسى يۇلتۇزغا سۆزلەپ ھارمايدىغان بولدى. ئۆزىنىڭ كىچىك مېڭىسىگە مۇللامنىڭ سۆزلىگەن ھەربىر گېپىنى ئۆزلەشتۈرۈۋالاتتى ـ دە، ئۇدۇل ئۆيگە كېلىپ، ئۇلارغا بىرـ بىرلەپ سۆزلەپ بېرەتتى. بىر كۈنى ئاكىسى يالقۇن ـ بىزنىڭ مۇللامنىڭ تۆت كۆزى بار. شۇڭا ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەرقانداقى شوخلۇق قىلسا شۇزاماتلا بىلىۋالىدۇ،ـ دېدى. بۇ گەپلەرگە قۇلاق بەرگەن ئوغۇز، ئەتىسى مەكتەپكە بارغاندا ئۆزىگە يېڭىدىن دەرسكە كىرگەن مۇللامغا سەپسېلىپ قارىدى ۋە ئالدىدىكى شىرەدە تۇرغان كۆز ئەينەككە كۆزى چۈشتى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىچىدە«ئاكام دېگەن تۆت كۆزلۈك مۇللام مۇشۇ بولسا كېرەك» دەپ ئويلىدى. ئارىدىن بەش ـ ئالتە مىنۇت ئۆتكەندە، بىر نەرسىنىڭ «تارس!»قىلغان ئاۋازى چىقتى. بۇ ئاۋاز بولسا مۇللامنىڭ قولىدىكى ئۇزۇن چىۋىقنىڭ يان

تەرەپتە دەرسكە قۇلاق سالماي ئويناپ ئولتۇرغان تۇرسۇننىڭ گەجگىسىگە تەگكەن چاغدىكى چىققان ئاۋازى ئىدى. شۇ چاغدىلا ئوغۇز ئاكىسىنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە رەسمىي ئىشەندى ۋە ئىچىدە «ھىم » دېدى. ئاندىن تۇرسۇنغا قارىدى. تۇرسۇن بولسا ئىككى قولى بىلەن گەردىنىنى تۇتقان پېتى ئىككى پۇكلىنىپ شۇڭ ئولتۇراتتى. بەلكى چىۋىق تەگكەن يەر تازا ئېچىشىپ ئاغرىۋاتقان بولسا كېرەك. مانا بۇ ۋەقە يېڭىلا مەكتەپكە كىرگەن ئوغۇزنىڭ يۈمران قەلبىدە مەڭگۈ ئۆچمەيدىغان داغ قالدۇرغان ئىدى. شۇنداق قىلىپ شۇ تەرىقىدە ئايلار، يىللار بىر- بىرىنى قوغلىشىپ شۇنداق تېز ئۆتۈپ كەتتى. ۋاقىتنىڭ ئۇزلۇكسىز ئۆتۈشى بىلەن ئوغۇزمۇ چوڭ بولۇپ، ئۆيدە شوخلۇق قىلىپ ھەدىسىنى تىرىكتۈرۈپ ئوينايدىغان ئىشلاردىنمۇ قول ئۈزگەن ئىدى. ھەدىسىمۇ ئوغۇزنىڭ كەپسىزلىك قىلىشلىرىدىن قۇتۇلۇپ قالغان ئىدى. خۇددى قوي ۋە كاللارنى پادىغا قېتىم قۇتۇلغاندەك راھەتلىنىپ قالغان ئىدى. دېمەك ھەممە ئىش جاي - جايىدا، ئۆز يولىدا كېتىپ باراتتى. ئوغۇزمۇ بىرىنچى يىلى قىسقا ئايەتلەرنى ئوقۇيالايدىغان بولدى، كېيىن يادلۇالدى، كېيىنكى يىللىرى قۇرئان سۈرىلىرىنى ئوقۇيالايدىغان بولۇپ قالدى. شۇنداق قىلىپ ئۇ «نامە ھەق»، «پەند نامە» ۋە «سۇبات ئەلئاجىزىن » قاتارلىقلارنى ئوقۇپ تۈگەتتى. ئۇ 13-14 ياشقا كىرگەندە موللىچاقلار قاتارىغا كىرگەن بولۇپ ھېسابلاندى.

خۇلاسە كالام، كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، ئارزۇ- ئارمانلار ناھايىتىمۇ يۈكسەك، قىلغان پىداكارلىقلار ئاجايىپ بۇيۇك، ئەمما مىڭ ئەپسۇس ھېچ نەتىجە يوق. يەنى يوق دېگۈچىلىك ئاز. بىلىم نامىدا ئوقۇغان نەرسىلىرى پەقەت ئەرەبچە، پارسچە، يەنە قانداقتۇر بىر نېمىلەر ئىدى. ئومۇمەن مەنىسىنى ئېنىق بىلگىلى بولمايدىغان نەرسىلەر ئىدى. ئۆزىمىزنىڭ ئانا تىلىدا يېزىلغان دەرسلىك ماتېرىياللار يوق دېيەرلىك ئىدى. باللار ئۆز ئانا تىلىدا ئوقۇپ چۈشىنىدىغان بىلىم يوق ئىدى. تېخىمۇ ئېنىق قىلىپ ئېيتىدىغان بولساق، ئۆگەنگەن نەرسىلىرىنى بىلىم قاتارىدا ھېسابلىغىلى بولمايتتى. ئۇنداقتا نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق؟ دەپ سوئال قويىدىغان بولساق، تۆۋەندىكىدەك بىرقانچە كونكرېتنى مەسىلىلەرگە يىغىنچاقلىغىلى بولىدۇ.

1- ئوقۇ- ئوقۇتۇش ئىشلىرىدىكى دەرسلىك كىتابلار ئانا تىلىمىزدا ئەمەس بولۇپ، ھەممىسى دېگۈدەك چەتئەل تىلىدا ئىدى.
3 - ئوقۇپ بىلىم ئېلىشنى ھايات ئۈچۈن كېرەكلىك بولغان بىر نەرسە دەپ تونۇماي، بەلكى دىنىي بىر مەقسەت ئۈچۈن دەپ چۈشىنىۋېلىش.
3 -جىددىي بىر ھالەتتە سىستېمىلىق ئوقۇ- ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى يول قويماي ۋە بۇ يولدا ئىزچىل ئىزدەنمەي، بەلكى ھورۇنلۇق بىلەن ئۆگىنىش ۋە بەلكى داۋاملىق ئىلغار مائارىپقا قارشى تۇرۇشتەك بىر كەيپىياتتا بولۇش.
4- ئىلغار پەننىي بىلىملەرنى ئوقۇتىدىغان مەكتەپ ۋە شۇ بىلىملەرنى ئۆگىتىدىغان قابىلىيەتلىك مۇئەللىملەر قوشۇنىنىڭ يوق بولۇشى.

ئىش قىلىپ يۇقىرىقىدەك بىر قاتار مەسىلىلەر تۈپەيلىدىن ھەقىقىي كۆزلىگەن مەقسەتكە يېتەلمەي، بەلكى ئەكس تەسىر بېرىپ كېلىۋاتقان ئىشلار تا ھازىرغىچە مەۋجۇت. ھەتتا ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئىشلىرىدىن ئۆزىنى قاچۇرىدىغان بىر ھالەت شەكىللىنىپ قالغان. قىسقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئوقۇشقا قىزىقىدىغان باللار بۇ تېپتىكى مەكتەپلەردە بىر ھۇزۇرغا ۋە ئۆزى ئارزۇ قىلغان مەقسەتكە يېتەلمىگەن. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتساق :«ئوتتۇرىدا توخۇ بار، تۇخۇم يوق» دېگەندەك بىر ئىش بولۇپ، ئوقۇغۇچى بار، موللام

بار، ئەمما لېكىن پەقەت بىلىم ۋە مائارىپ يوق ھەمدە بۇ ئىشـــــلارنى يولغا قويۇش ئۈچۈن پىداكارلىق كۆرسىتىدىغان ئادەممۇ يوق !

مەسئۇت ئەپەندى ئەسىرىنى ئوقۇپ بولۇپ، بىر ئاز سۈكۈتتە تۇردى. ئۇنىڭ بۇ سۈكۈناتى نېمە دېيىشنى ئويلاش ئۈچۈنلا قىلىنغان سۈكۈت بولماستىن، بەلكى ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۆۋەندە ئولتۇرغان ياشلارنىڭ ئەس-ھوشـــــنى جـايىغـا كەلتۈرۈش ۋە پۈتۈن زالـدىكىلەرنـىڭ دىققىتىنى ئۆزىنـــىڭ پىكىرلىرىگە مۇجەســـــەملەندۈرۈش ئۈچۈن قىلغان ســـۈكۈت ئىدى. ئۇ ئەمدى ئالدىدىكى ۋاراقچىلار يەنە ئۆز ئىزى بويىچە چىرايلىق قاتلاپ بولغانـدىن كېيىن، ئوقۇغان ئەســـــىرىنى دىققەت قىلىپ ئاڭلاپ ئولتۇرغان ياشلارغا تەبەسسۇم بىلەن بىر قۇر قارىدى ۋە چوڭقۇر بىر تىنىۋالغاندىن كېيىن ئۆز نۇتۇقىنى خۇلاسىلەپ مۇنداق دېدى:

ئانا يۇرتىمىز ئازاد بولۇپ، ئەركىنلىك، ھۆرلۈككە ئېرىشىپ بۇگۈنكىدەك بەختىيار ياشاۋاتقان مۇشۇ ۋاقىتلاردا بىزگە ئەڭ كېرەكلىك نەرسە يەيدىغان ئاش - نانىدىن قالسىلا مائارىپ. بىزنىڭ نۆۋەتتە ئەڭ كۆڭۈل بۆلۈپ، ئەڭ قول سېلىپ ئىشلەيدىغان ئىشلىرىمىزنىڭ ئەڭ مۇھىملىرىدىن بىرى بولسا، مائارىپ ئىشلىرىمىزنى راۋاجلاندۇرۇش. بىز كەلگۈسىدە دۆلىتىمىزنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان مىللىي كىملىككە ۋە دىنىي بىلىملەرگە ئىگە ياشلار قوشۇنىنى يېتىشتۈرۈپ چىقىش ئۈچۈن بارلىق كۈچىمىز بىلەن مىللىي مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇشىمىز كېرەك. نۆۋەتتە يۇرتىمىزنىڭ مىللىي مائارىپىنىڭ تەرەققىياتى ئىنتايىن تۆۋەن دەرىجىدە. بۇگۈنكى دۇنيادىكى ئىلغار مائارىپتىن پۈتۈنلەي خەۋەرسىز. بىزنىڭ مىللىتىمىزنىڭ يۈكسىلىشى پەقەت مىللىي مائارىپنىڭ تەرەققىياتى بىلەن باغلىق. بۇ توغرىسىدا مۇستاپا كامال ئاتا تۈرك مۇنداق دېگەن: «بىر مىللەت مىللىي مائارىپ قوشۇنىغا ئىگە بولمايدىكەن، ئۇرۇش مەيدانلىرىدا قانچىلىك زەپەرلەرنى قولغا كەلتۈرسە كەلتۈرسۇن، ئۇ زەپەرلەرنىڭ نەتىجىسىگە ئىگە بولۇشى يەنىلا مائارىپ قوشۇنى بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ». دېمەك بىر مىللەت پەقەت مىللىي مائارىپ ئارقىلىقلا يۈكسىلەلەيدۇ. بىز مىللىي مائارىپ ئارقىلىقلا مىللىي ئەنئەنىمىزنى ساقلاپ ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇپ، تۈرك مىللىتىنىڭ بۇ دۇنيادا مەڭگۈ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا كاپالەتلىك قىلالايمىز ۋە ئۆزىمىزگە مەنسۇپ بولغان پارلاق كېلەچەكنى ئۆز قولىمىز بىلەن بەرپا قىلالايمىز. بىز ئەنە شۇ تەرەققىي قىلغان مائارىپ ئارقىلىق دۇنيا مىللەتلىرىنىڭ ئالدىنقى قاتارىغا ئۆتۈپ، ۋەتىنىمىز بىلەن دۇنيانىڭ تەرەققىياتى ۋە تىنچلىقى ئۈچۈن تۆھپە قوشالايمىز. 1724- يىلدىن 1804- يىلغىچە ياشىغان گېرمانىيەلىك مەشھۇر پەيلاسوپ ئىممانۇىل كانت ئۆزىنىڭ «مەرىپەتچىلىك دېگەن نېمە» نامىلىق ئەسىرىدە مۇنداق دەيدۇ:«مەرىپەتچىلىك بولسا كىشىلەر ئۆزى ئۆزىگە ئارتىۋالغان ساددا ھالەتتىن قول ئۈزۈش دېمەكتۇر. ساددىلىق دېگىنىمىز، باشقىلارنىڭ يېتەكلەپ يول كۆرسىتىشى بولمىسا ئۆزىنىڭ ئەقلىي تەپەككۇرىنى ئىشلىتەلمەيدىغان ناقابىللىقنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق ساددىلىق ئەقلىنىڭ كەمتۈكلۈكى سەۋەبلىك ئەمەس، بەلكى باشقا بىراۋنىڭ يول باشلىشىسىز شۇ ئەقلىنى ئىشلىتىدىغان جۈرئەت ۋە قەتئىيلىكنىڭ ئاجىزلىقى سەۋەبىدىن بولغان بولىدۇ. مانا شۇچاغدا كىشىلەر بۇ خىلدىكى ساددىلىقنى ئۆزىگە ئارتىۋالغان بولىدۇ. ‹بىلىشكە جۈرئەت قىل !› ، ‹ئۆزۈڭنىڭ ئەقلىنى ئىشقا سالىدىغان جاسارەت بولسۇن !› مانا بۇلار مەرىپەتچىلەرنىڭ شوئارلىرىدۇر » دېمەك ئىنسانلار ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم بولغان نەرسە بىلىم، ئەڭ كېرەكسىز نەرسە نادانلىقتۇر، ساددىلىقتۇر. بىلىمسىزلىك، نادانلىق قاراڭغۇلۇقنى، نامراتلىقنى، ئاسارەتنى، قۇللۇقنى ۋە بەختسىزلىكنى چىللايدۇ. نادان ۋە ساددا مىللەت مىڭبىر مۇشەققەتتە نەچچە ئونمىڭلىغان شېھىتلەرنى بېرىپ جان ۋە قان بەدىلىگە كەلگەن نۇسرەتنى قولدىن بېرىپ قويىدۇ. بۇ توغرىسىدا 1821 - يىلدىن 1881- يىلغىچە ياشىغان رۇسىيە يازغۇچىسى دوستويېۋسكى مۇنداق دەيدۇ:«نادان ئىنسانلارغا ئەركىنلىكنى بەرسەڭ، يەنە ئۇنى خالتىغا سولاپ ساڭا قايتۇرۇپ بېرىدۇ». بۇ مەندىن ئېيتقاندا،

ئەركىنلىك بىلمىگە موھتاجدۇر، بىلىمسىز، ساددا، نادان مىللەت مەڭگۈ قۇللۇققا، ئاسارەتكە مەھكۇمدۇر. بىلىشىمىز كېرەككى، بىلىم ئەركىنلىكتىنمۇ ئۈستۈندۇر! بىز تەرىپلەۋاتقان ئاشۇ بىلىملەر پەقەت مائارىپ ئارقىلىقلا قولغا كېلىدۇ، مائارىپ ۋە مەكتەپ قوينىدا بىلىملىك، ئەخلاقلىق ياش- ئۆسمۈرلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىققىلى بولىدۇ. دېھقانلار جاپالىق مېھنەت تەرى بىلەن ئېتىزدا يەر ئاغدۇرۇپ، ئۇرۇق تىرىپ ھوسۇل ئالسا، ئوقۇتقۇچى ئۈستازلار يۈرەك قىنىنى سەرپ قىلىپ مەكتەپتە ياش-ئۆسمۈرلەرگە ئۇزاق زاماندىن بۇيان مۇستەقىل ياشاپ كەلگەن تۈرك مىللىتىنىڭ سەلتەنەتلىك تارىخىنى، دۆلەت قۇرۇش ۋە ئۇنى باشقۇرۇش ئۇسۇللىرىنى، خەلقىمىزنىڭ تىرىكچىلىك قىلىش يوللىرىنى ۋە مۇشۇ بويىچە مۇجەسسەملىگەن قىممەتلىك تەجرىبە - ساۋاقلىرىنى، ئىجادكار روھىنى ۋە ئېرىشكەن شانلىق غەلىبىلىرىنى، نەتىجىلىرىنى، دىنىي ئېتىقادىنى، دۇنيا قارىشىنى ۋە ئارمان- ئارزۇلىرىنى ئۆگىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىزىنى بويلاپ ماڭالايدىغان ئىقتىدارغا، قابىلىيەتكە لايىق قىلىپ يېتىشتۈرۈپ، جاھاننى كۆرەلەيدىغان كۆزگە، جاھاننى دىتلايدىغان ئىدراكقا، دۇشمەنگە قارشى ئوق ئاتالايدىغان جاسارەتكە، ۋەتەننى گۈللەندۈرۈشكە كېرەكلىك ئىلىم - پەنگە، ئۆزىمىزنى تونۇيالايدىغان ئەقىل- پاراسەتكە ۋە باشقىلار بىلەن تەڭ دەرىجىدە تۇرىدىغان لاياقەتكە، قابىلىيەتكە ھەمدە ئۆزىمىزنىڭ غەلىبىسىنى قوغدىيالايدىغان ئاڭ ۋە كۈچ - قۇدرەتكە ئىگە قىلىدۇ.ھەرقانداق ئىنساننىڭ، ھەرقانداق قوۋمنىڭ ۋە ھەرقانداق دۆلەت خەلقىنىڭ ئەقلىي كامالىتى تۇغما بولمايدۇ، ئۇشبۇ ئەقلىي كامالەت پەقەت مائارىپ ئارقىلىقلا قولغا كېلىدۇ. مائارىپقا يىقىلغان ئىلىم - پەننىڭ نۇرلۇق مەشئەلى بىزنىڭ قاراڭغۇ دۇنيايىمىزنى يورۇتۇپ، تا ئەبەدىي ئەركىنلىككە مۇيەسسەر قىلىدۇ. مۇشۇ نۇرلۇق مەشئەلنى ياققۇچى ۋە ئۇنى مەڭگۈ تەكشۈرگۈچىلەر مۇشۇ زالدا ئولتۇرغان ياشلاردۇر! ئاخىرىدا دېمەكچى بولغىنىم شۇكى، تارىختا ئەڭ گۈزەل ھېكايىلەرنى جەسۇر ياشلار يازغان، بۇندىن كېيىنمۇ ھەم شۇنداق داۋاملىشىدۇ. سىلەر ياشلار مەيلى ئۇرۇش دەۋرلىرىدە بولسۇن، مەيلى ھازىرقى تىنچلىق دەۋرلىرىدە بولسۇن، ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ ئەڭ ئاساسلىق تايانچ كۈچى بولۇپ ھېسابلىنىسىلەر. سىلەر ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ ئۈمىدى، شەخسەن مېنىڭ سىلەردىن كۈتىدىغان ئۈمىدىم زور! سىلەردە ئۆگىنىشكە ۋە تەپەككۇر قىلىشقا، مەرىپەتچىلىككە جۇرئەت قىلىدىغان جاسارەت بولسىلا بۇ مىللەت يوقالمايدۇ، بۇ سەلتەنەت يىقىلمايدۇ! سىلەردە مۇشۇنداق جاسارەتنىڭ بارلىقىغا مۇتلەق رەۋىشتە ئىشىنىمەن، ھەممىڭلارغا چەكسىز مېھرى - مۇھەببەت بىلەن سالام يوللايمەن ۋە تۆۋەنچىلىك بىلەن ئېھتىرام بىلدۈرىمەن! - دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇرغان ئىدى.

«ياخشى ئىشقا ئالقىش ياغار» دېگەندەك، مەسئۇت ئەپەندى ئوقۇپ ئۆتكەن، مائارىپ ھەققىدىكى رېئاللىقنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ يازغان سىياسىي مەزمۇنغا ئىگە ئەدەبىي ئەسىرى ۋە سۆزلىگەن خۇلاسە نۇتۇقى كۈلۈبتا ئولتۇرغان كەڭ ئاممىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشكەن ئىدى، مەسئۇت ئەپەندى ھازىرغىچە بولغان ئۆمرىدە ئۆز خەلقىنىڭ ياشلىرىدىن بۇنداق ئالقىشلارنى ھېچ ئاڭلاپ باقمىغان ئىدى. زالنى زىلزىلىگە سالغان ياڭراق ئالقىش سادالىرى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ قەلبىنمۇ لەرزىگە سالغان ئىدى. بۇ نۇتۇق قانچە كۆپ ياخشىلارنىڭ دىلىنى يورۇتۇپ، ئۇلارغا زور ئىلھام بەخش ئاتا قىلغان بولسىمۇ، ئەمما يەنە بەزى بىر سوۋېت پەرەس داخۇنگەيلەرنىڭ ئوغىسىنى قايناتقان ئىدى، بۇنداقلار تۇخۇمدىن تۇك ئۈندۈرۈپ، ئوت قۇيرۇقلۇق قىلىپ يالغان -ياۋىداق گەپ تارقىتىپ، بەزى بىر ياشلارنىڭ ئىدىيەسىدە ئەكس تەسىر پەيدا قىلغان ۋە ئۇلارنىڭ قارشىلىقىنى قوزغىغان ئىدى. ئەمما بۇ ئىشلار مەسئۇت ئەپەندىنىڭ پائالىيەتلىرىگە قىلچىمۇ تەسىر يەتكۈزەلمىدى. ئۇ ئۆزىگە قارشى شۇ خىلدىكى مىش - مىش گەپلەرنى ئاڭلىغىنىدا، «سېۋەت كۆتۈرگەننى ئىت چىشلەيدۇ» دېگەن ئەقلىيە سۆزىنى ئېسىگە ئېلىپ، مېيىقىدا كۈلۈپلا قويغان ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ماڭغان يولىدا قىلچە تەۋرەنمەي مېڭىش

ئۇچۇن، ئۆز- ئۆزىگە مەدەت بېرىپ:«مەن ئاشۇ قولىدا سىۋەت كۆتۈرۈپ يۈرگەن مەدىكارلاردىن نەرىم قىلىشاتتى، مەن ئۆمرۈمنى مۇشۇ ۋەتەن، مۇشۇ خەلقنىڭ چاكىرى بولۇپ ئۆتكۈزۈۋاتىمەنغۇ ؟ مېنىڭ ئىدىيەمدىكى ئاشۇ پىكىرلىرىم مۇشۇ خەلقنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن ئەمەسمۇ؟ ئەمما بۇ پىكىر ۋە ئىدىيەلىرىم مۇشۇ يۇرتۇمنىڭ كونترولىۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان رۇسلارغا ياقمىغان گەپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىتتىپاق كۇلۇبى بىناسىدا سۆزلىگەن نۇتۇقلىرىم ئۇلارنىڭ غەزىپىنى قىزىق گەز ئۆرلىتىۋەتكەنلىكى ئېنىق. بۇنداق بولۇشىنى مەن ئاللاھ بۇرۇن ئويلاپ قويغان» دېگەنلەرنى كاللىسىنىڭ ئېكرانىدىن سۈرەتتەك ئۆتكۈزگەن ئىدى ۋە قارشى ئېقىمدىكىلەرنىڭ ئېگىز - پەس گەپ - سۆزلىرىگە قۇلاق سالماي يەنە ئۆز پائالىيىتىنى داۋام قىلىۋاتاتتى. ھەتتا بەزىبىر كىشىلەر ئۇنىڭغا ياخشى چاق بولۇش ئۈچۈن بەزىبىر دوستلىرى ھەققىدە كۆڭۈلسىز پاراڭلارنى دەرۋازىدىن كۆتۈرۈپ كىرگەندە، ئۇلارغا مەشھۇر پەيلاسوپ سوقرات ھەققىدە ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان «ئۈچقاتلىق سۈزگۈچ» ناملىق قىسسىنى سۆزلەپ بېرىپ، ئۇلارنى چىرايلىق ئۇزۇتۇپ قويغان چاغلىرىمۇ بولغان ئىدى. ئۇشبۇ قىسسە مۇنداق ئىدى:

بىر كۈنى مەشھۇر پەيلاسوپ سوقراتنىڭ يېقىن تونۇشلىرىدىن بولغان بىر ئادەم، ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ مۇنداق دەپ سوراپتۇ- دوستۇڭ توغرىسىدا نېمىلەرنى ئاڭلىغانلىقىمنى بىلەمسەن؟
سوقرات - ئازراق ئۆزۈڭنى بېسىۋال، ماڭا بىر مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشتىن ئاۋۋال، سېنى كېچىك بىر ئىمتىھان ئارقىلىق سىناپ بېقىشنى ئارزۇ قىلىمەن. بۇنى ئادەتتە «ئۈچ قاتلىق سۈزگۈچ» دەپ ئاتايمىز.
ئادەم - ئۈچقاتلىق سۈزگۈچمۇ؟
سوقرات - توغرا، مېنىڭ بىلەن دوستۇم ھەققىدە پاراڭلىشىشتىن ئاۋۋال، ئازراق ئۆزۈڭنى بېسىۋېلىپ، دېمەكچى بولغان گەپلىرىڭنى يەنە بىر قېتىم ئەقلىڭدىن بىرمۇ- بىر ئۆتكۈزۈپ باققىنىڭنىڭ زېيىنى يوق. مانا بۇنى «ئۈچقاتلىق سۈزگۈچ» دەپ ئاتايمىز. يەنى بىرىنچى سۈزگۈچ « راستچىللىق سۈزگۈچ» .
ماڭا سۆزلىمەكچى بولغان ئىشنىڭ ھەقىقەتەن راست ئىكەنلىكىگە پۈتۈنلەي ئىشىنەمسەن؟
ئادەم - ياق، مەن پەقەت باشقىلاردىن تۇيدۇم ۋە.....
سوقرات - بولدى بەس! بىلدىم. ئۇنداقتا سەن تۇيغانلىرىڭنىڭ ھەقىقەتەن توغرا ياكى خاتا ئىكەنلىكىنى بىلمەيسەن. ئۇنداقتا ئىككىنچى سۈزگۈچنى ئىشلىتىپ كۆرۈپ باقىمىز، بۇنى بىز «ياخشىلىق سۈزگۈچى» دەپ ئاتايمىز. يەنى دوستۇم توغرىسىدا ماڭا ئېيتماقچى بولغانلىرىڭ ياخشى گەپلەرمۇ؟
ئادەم -ياق، پۈتۈنلەي ئەكسىچە.
سوقرات - ئۇنداقتا، سەن ماڭا دوستۇمنىڭ يامان گېپىنى قىلماقچى ۋە بۇ گەپلەرنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە يۈزدە - يۈز ئىشەنچىڭ يوق. ئۇنداقتا ئۈچىنچى سۈزگۈچنى ئىشلىتىشكە توغرا كېلىدىكەن. بۇ سۈزگۈچنى «پايدىلىق سۈزگۈچ» دەپ ئاتايمىز. يەنى سېنىڭ ماڭا سۆزلىمەكچى بولغان، دوستۇم توغرىسىدىكى ئىشلار ماڭا پايدىلىقمۇ؟
ئادەم - ياق، دەرۋەقە، پايدىسىز.
سوقرات - ئۇنداقتا ياخشى. سېنىڭ ماڭا ئېيتماقچى بولغانلىرىڭ يا راست بولمىسا، يا ياخشى بولمىسا ۋە ياكى ماڭا پايدىلىق بولمىسا، ئۇنداقتا بۇ ئىشلارنى ماڭا نېمە ئۈچۈن سۆزلەيسەن؟.

ئەنە شۇ غول - غوللارغا سەۋەب بولغان نۇتۇق سۆزلەش پائالىيەت بولۇپ، ئارىدىن ئۇچ كۈن ئۆتكەندە دوستلۇق دوختۇرخانىسىنىڭ ئاتاقلىق دوختۇرى ھاكىم جاپپار ئەپەندى چىرايلىق قۇتىلارغا سېلىنغان، بالىلار ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئالىي سۈپەتلىك سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شاكىلاتلىرىنى ئېلىپ مەسئۇت

ئەپەندىنى يوقلاپ كەلگەن ئىدى. ئۇنىڭ بۇ زىيارىتىنىڭ ئەسلى مەقسىتى مەسىئۇت ئەپەندى بىلەن ئەرتۇغرۇلنى سايرام كۆلىدە بولىدىغان ساياھەتكە تەكلىپ قىلىش ئۈچۈن ئىدى. ئەسلىدە بۇ ساياھەت پائالىيىتىنىڭ ساھىبخانى سۈپىتىدە ئىتتىپاقنىڭ غۇلجىدا تۇرۇشلۇق كونسۇلى دوباشىن ئىدى. گەرچە مەسىئۇت ئەپەندى رۇسلارغا چىش ـ تىرنىقىدىن ئۆچ بولسىمۇ، لېكىن ئاتايىتەن مېھمانغا چاقىرغان ئىكەن، بېرىپ ئۇلارنىڭ كۆڭلىدە نېمە ئويلارنىڭ بارلىقىنى بىلىپ بېقىش ئۈيى بولغاچقا، ھېچ ئىككىلىنىپ ئولتۇرمايلا بۇ تەكلىپنى مەمنۇنىيەت بىلەن قوبۇل قىلغان ئىدى. شۇنداق قىلىپ ئاتا بالا ئىككىسى سايرام كۆلى بويىغا بىر كۈنلۈك ساياھەتكە باردى. ئەمما، ئۇلار تاڭ سەھەردە ئۆيدىن چېقىپ كېتىپ، تا قايتىپ كەلگەنگە قەدەر، سارا خانىم يولدىشى بىلەن ئوغلىدىن ئەنسىرەپ، يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ قالغان ئىدى. ئۇلار يېرىم كېچىدە دەرۋازىدىن كىرىپ كەلگەندىلا ئاندىن كۆڭلى تىنچىپ، «ئۇھ » دەپ چوڭقۇر بىر نەپەس ئالغاندىن كېيىنلا خاتىرجەم بولغان ئىدى ۋە مەسىئۇت ئەپەندىمۇ سايرام كۆلى بويىدىكى رۇسلار بىلەن بولغان كۆڭۈلسىز سۆھبەت توغرىسىدا ھېچكىمگە ئېغىز ئېچىشنى خالىمىغان ئىدى. ئەلۋەتتە بەزى گەپلەرنى ئۆزىدىن باشقىسىغا ئاڭلاتقىلى بولمايتتى. ئەر- ئايال ئىككىسىنىڭ نەزىرىدە بۇ ئائىلىنىڭ بېشىغا كەلگەن بارلىق پاجىئەلەرنىڭ سەۋەبچىسى خىتايلار بىلەن رۇسلار ئىدى. تېخىمۇ ئوچۇق قىلىپ ئېيتساڭ خىتايلارغا قارىغاندا رۇسلار بۇ ئائىلىگە ئەڭ كۆپ زۇلۇم قىلغان بولۇپ ھېسابلىناتتى. بولۇپمۇ سارا خانىم ئىككىنچى ئوغلى ئۇيغۇرنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمىدىن كېيىن، رۇسلارغا شۇنچىلىك ئۆچ بولۇپ كەتكەن ئىدى، ئۇلارنىڭ بارلىق ياخشىلىقلىرىنىڭ ئارقىسىغا مۇتلەق بىر سۈيىقەست يوشۇرۇنغان بولىدۇ دەپ قارايتتى. بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، يولدىشى مەسىئۇت ئەپەندى بىلەن ھەم پىكىردە ئىكەنلىكى روشەن ئىدى. سارا خانىم ئەڭ قىينچىلىق كۈنلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن چاغلاردا پۈتىغا پۈت، قولى قول بولۇپ، ئائىلىسىنىڭ ئېغىر يۈكىنى زىممىسىگە ئالغان بىردىنبىر ئوغلى ئۇيغۇر ئىدى. يەتتە بالىنىڭ يەتتە خىل ئوتى بولغىنى بىلەن، ئۇيغۇرنىڭ ئوتى يەتتە بالىنىڭ ئىچىدە سارا خانىمغا نىسبەتەن باشقىچە ئىدى. شۇڭا سارا خانىم ئۇيغۇرنى ئالاھىدە ياخشى كۆرەتتى. ئەينى چاغدا مەسىئۇت ئەپەندى ئالتە بالىنى سارا خانىمغا تاپشۇرۇپ غۇلجىدىن قاچقاندىن كېيىن، بۇ ئائىلىنىڭ ئىقتىسادىي يۈكىنى سابىر ھاجى ئائىلىسىنىڭ بىساتى بۆلۈنمىگەن بولغاچقا، مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ چوڭ ئاكىسىنىڭ ئوغۇللىرى ئۈستىگە ئالغان ئىدى. ئەمما شىڭشىسەي بۇ ئائىلىنىڭ بارلىق مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىپ، تارتىۋالغاندىن كېيىن، ئائىلىنىڭ يۈكى سارا خانىمنىڭ ئۈستىگە يۈكلەنگەن ئىدى. بۇ چاغدا سارا خانىم ئۆز پەرزەنتلىرىنى ياخشى ئوقۇتۇش ئۈچۈن، بارلىق كۈچى بىلەن تىرىشقان ئىدى. ئۇ بىر چەتتىن ئائىلە ئىشلىرى قىلسا، بىر چەتتىن پىلە قۇرۇتى بېقىپ، يىپەك يىپ ئىشلەپ چىقىرىپ، بۇ يىپلاردىن يىپەك رەختلەرنى توقۇپ، ئۆز قولى بىلەن توقۇپ چىيقان رەختلەرنى بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ، ئىقتىسادىي كىرىم قىلغان ئىدى. ئەنە شۇ قىلغان ئىقتىسادىي كىرىمنىڭ بىر قىسمىنى ئائىلىسىگە خىراجەت قىلغان بولسا، يەنە بىر قىسمىنى بالىلارنىڭ ئوقۇش راسخوتىغا ئاجرىتىپ، بالىلىرىنىڭ ھەممىسىنى غۇلجىدىكى ئەڭ ياخشى مەكتەپلەردە ئوقۇتقان ئىدى. گەرچە بۇلار غورىگىل تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان بولسىمۇ، ھەممىسى ئۆملۈك ئىچىدە ھايات بىلەن مۇجادىلە قىلغانلىقى ئۈچۈن ئىشلىرى يەنە ئالغا قاراپ سىلجىغان ئىدى. ھەتتا سارا خانىم پىلە قۇرۇتى بېقىپ تاپقان پۇللاردىن ئىقتىساد قىلىپ، پاختا ۋە يۇڭدىن يىپ ئىگىرىدىغان بىرقانچە ماشىنىلارنى سېتىۋېلىپ، قىزلىرى بىلەن بىرلىكتە يىپلاردىن پايپاق ۋە پوكايىكىلارنى توقۇپ سېتىپ، ئىقتىسادىي كىرىمنى يەنە بىر بالداق يۇقىرى كۆتۈرگەن ئىدى. پىلە قۇرۇتى ئۆز غوزىكىنى بىر ئىلمەكتىن بىر ئىلمەكتىن قىلىپ توقۇپ چىققاندەك، سارا خانىم ئۆز پەرزەنتلىرىنى بىر- بىرلەپ تەربىيەلەپ، غۇلجىدىكى ئەڭ ئېسىل مەكتەپلەردە ئوقۇتقان ئىدى، بالىلىرى بىر ـ بىرىدىن قابىلىيەتلىك، بىر- بىرىدىن ئەخلاقلىق بولۇپ يېتىشىپ چىقۋاتاتتى. پىلە قۇرۇتى خۇددى ئۆز غوزىكىنى توقۇپ، ئۇنىڭ

بۇزۇلۇپ، چۈۋۈلۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئۆزى توقۇغان غوزەكنى بۇزماي، ئېسىل سۈپەتلىك يىپەك ئۈچۈن ئۆزىنى بېغىشلاپ، پىداكارلىق كۆرسىتىپ، ئۆز غوزىكى ئىچىدە هاياتىدىن ئايرىلغىنىدەك سارا خانىمۇ ئۆز ئائىلىسىنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن ئۆزىنى پىدا قىلىۋاتقان پىداكار بىر ئانا ئىدى. بۇ چاغلاردا ئوتتۇرانچى ئوغلى ئۇيغۇر سارا خانىمغا يانتاياق بولۇپ ئائىلىنىڭ ئېغىر ئىشلىرىنى قىلىشنى ئۆز زىممىسىگە ئالغان ئىدى. لېكىن، 1940ـ يىللىرىغا كەلگەندە ئۇنىڭ هاياتى خەتەر ئاستىدا قالغان ئىدى. بۇ دەل شىڭشىسەينىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئۈستىدىن يۈرگۈزۈۋاتقان قانلىق قىرغىنچىلىق تازا پەللىگە چىققان دەۋرلەر بولغاچقا، ئۇيغۇرمۇ شىڭشىسەينىڭ قارا تىزىملىكىگە كىرىپ قالغان ئىدى. سارا خانىم 20 ياشقا كىرىپ قالغان ئوغلىنىڭ بىخەتەرلىكىنى ئويلاپ، ئۇنىڭ سۈۋېت ئىتتىپاقىغا كېتىشىگە ئامالسىز قوشۇلغان ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر غۇلجىدىكى قولغا ئېلىنىپ مال ـ دۇنيالىرى مۇسادىرە قىلىنغان بايلىرىنىڭ بالىلىرىدىن بىرنەچچە ئۆز دېمەتلىكلىرى بىلەن بىرگە سۈۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ كېتىش ئۈچۈن قورغاس چېگرا ئېغىزىغا يېتىپ كەلگەن ئىدى.بۇلار چېگرادىن ئۆتۈش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىۋاتقاندا، ئۇيغۇرنىڭ توشقۇزغان ئانكىتىدىكى «ئۇيغۇر سابىرى بايقوزى» دېگەن ئىسمىنى كۆرگەن سۈۋېت تەرەپنىڭ چېگرا مۇداپىئە ساقچىلىرىنى دەرهال ئۇنى شۇ يەردىلا قولغا ئالغان ئىدى ۋە ئۇنى مەخسۇس سوراقخانىغا ئەكىرىپ بىر قۇر سوراق قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ راستىنلا مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈرۈپ، شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلىغان ئىدى. ئەنە شۇ چاغدا ئەمدىلا 20 ياشقا تولغان تۇنىدەك قارا چاچلىق، قارا قاشلىق، قارا كۆزلۈك، ئېگىز بۇرۇنلىرى ئاستىدىكى بۇرۇتلىرى مايلىق زەيتۇن ياپراقلىرىدەك پارقىراپ تۇرىدىغان، ئوتتۇرا بوي، كەڭ غۇللۇق ئۇيغۇردىن ئايرىلغان سارا خانىم نېمە قىلارىنى بىلمەي ئەلەڭ ـ سەلەڭ بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ چاغدا ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا ئەۋەتكەن ئۈچىنچى ئوغلى يىلدىرىم شىڭشىسەينىڭ ساقچىلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە تاشلانغانتى. هەمدە بۇ چاغ دەل بىرىنچى ئوغلى ئەرتۇغرۇل بىلەن يولدىشى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ئۆلۈك ـ تىرىكىدىن ئۈچۈر ئالالمايۋاتقان زامانلار بولغاچقا، ئۈستى ـ ئۈستىلەپ كەلگەن بۇ دەردلەر سارا خانىمنىڭ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قىلىشىغا سەۋەب بولغان ئىدى. لېكىنزە نە چارە، هايات داۋام قىلماقتا، باشقا پەرزەنتلىرى ئۈچۈن ئۈستىگە يېپىلغان يوتقاننى قايىرىۋېتىپ، بىمار كارىۋىتىدىن چۈشۈپ، ئورنىدىن دەس تۇرۇشقا مەجبۇر ئىدى. بولۇپمۇ سارا خانىمدەك هەممە مېهرىنى بالىلارغا ئاتايدىغان ئانىلار ئەلەددەۋام پىلە قۇرۇتىدەك پىداكار، ياۋا غازىلاردەك ۋاپادار كېلىدۇ، ئۆز پەرزەنتلىرى ئۈچۈن تاتلىق جىنىدىن ۋاز كېچىدۇ، ئۆز يولداشلىرىنىڭ مۇهىم ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆز مەسئۇللىرىنى تونۇپ يېتىپ، ئۆزىنى ئۇلار ئۈچۈن پىدا قىلىدۇ. ئۆزى هەم ئاتا هەم ئانا بولۇپ، بالىلارنىڭ بەختى ئۈچۈن ئۆزىنى ئىشقا بېرىدۇ.

هازىر چېكىلىرىگە ئاق كىرگەن سارا خانىم سېغىنىشقا ئەرزىمەيدىغان تىراگېدىيەلىك كەچمىشلەرنى ئارقىسىغا تاشلاپ، قوۋۇشتۇرۇپ تۇرغان ئىككى قولىنى ئۇزۇم باراڭنىڭ ئاستىغا قويۇلغان ئۈستەلنىڭ گىرۋىكىگە قويۇپ، روزا ئايلىرىنىڭ تاڭ سەهىرىدىكى ئازادىلىكىدىن هۇزۇرلانماقتا ئىدى. سارا خانىم ئائىلە تاۋابىئاتلىرى بىلەن جەم بولۇپ مۇشۇنداق 11 ئاينىڭ سۈلتانى بولغان روزا ئايلىرىدا ئائىلە بويىچە بىرگە روزا تۇتۇپ، باش سۈبهىدىن ئىلگىرى بىرگە زولۇق يېيىشنى ۋە شام پەيتىدە ئائىلە بويىچە پېشايۋاننىڭ سۈپىسىدا دەرقەمتە ئولتۇرۇپ ئىپتار قىلىپ، ئېغىز ئېچىشنى يىللاردىن بىرى ئارزۇ قىلىپ كەلگەن ئىدى. گەرچە هازىر ئەتراپىدا ئولتۇرغانلار ئارىسىدا ئوغلى ئۇيغۇر بولمىغان بولسىمۇ، ئەمما سارا خانىم ۋە مەسئۇت ئەپەندى بولۇپ هەممىسى يەنىلا مۇشۇنداق شېرىن دەقىقىلەرگە ئىنتىزار ئىدى. مۇشۇ بەختلىك دەقىقىلەرنىڭ مەڭگۈ ئۆتمەي توختاپ قىلىشنى، زامان ۋە ماكاننىڭ تۇرغۇن بىر هالەتتە تۇرۇشنى ئويلايتتى. هەقىقەتەن دۇنيادىكى ئەڭ بەختلىك ئىنسان، ئائىلىسى بەختلىك بولغان ئىنساندۇر. ئۇلارنىڭ بۇنداق بەختكە چۆمۈلۈشىگە سەۋەب بولغان ئاساسلىق كىشى يەنىلا مەسئۇت

ئەپەندى ئىدى. ئۇ خۇددى تاڭدىكى قۇياشــــتەك بۇ ئائىلىنى يورۇتۇۋەتكەن ئىدى. دېمىســـــمۇ ئۇ، بۇ ئائىلىنىڭ قۇياشـــى ئىدى. ئۇنى كۆرگەن ھەربىر يۈز ۋاللىدە يورۇپ كېتەتتى. ئەنە قارىمامســـز، يېنىدا ئولتۇرغان سارا خانىمنىڭ خۇددى ياش چاغلىرىدىكىدەك سۈزۈلۈپ تۇرۇپ، ياغلىقىنىڭ ئۈچىنى ئويناپ ئولتۇرۇشلىرىچۇ تېخى. بۇمۇ بىر بەختىنىڭ ئالامىتى ئەمەسمۇ!؟ بۇ ھاياتتا بەختلىك بولۇش ئەلۋەتتە ھەر ئانىنىڭ ھەققى. شۇ تاپتا سارا خانىم يەنە سۈزۈلۈپ تۇرۇپ، بېشىدىن ئارقىسىغا سىيرىلىپ چۈشۈپ كېتىۋاتقان گۈللۈك ســـېرىس ياغلىقىنى ئالدىغا تارتىپ، تېشـــىغا چىقىپ قالغان ئاق چاچلىرىنى تۈزەشـــتۈرۈپ قويدى. ھازىر ئۇ گەپ قىلغاندا كۆزلىرىنى يۇمۇپ ـ يۇمۇپ قويىدىغان بولۇپ قالغان ئىدى، ئەممە چۆرىلىرىگە قورۇق چۈشـــكەن كۆزلىرى يەنىلا بۇرۇنقىدەك نۇرلۇق ئىدى. ســـۆزلەۋاتقاندا ئىككى قولىنى ئىككى تىزىنىڭ ئۈســـتىگە قويۇپ، خۇددى نامازغا ئولتۇرغانىدەك ئالدىن ـ كەينىگە لىڭشـــپ قوياتتى. ئۇچىســـىدىكى يىپىبڭى دۇخاۋا كۆڭلىكى، پۇتىدىكى كەرشـــىنىۋاي خۇرۇم توپلىيى تۇرقىغا باشـــقىچە چىرايلىق تۇس كىرگۈزۈپ، ئۇنى تېخىمۇ جەلپكار، تېخىمۇ ســـالامەتلىك قىلىۋەتكەن ئىدى. مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ نەزىرىدە ســـارا خانىم خۇددى ياش چاغلىرىدىكىدىن بەتتەر گۈزەللىككە تولغان بولۇپ، بەجايىكى قۇياشـــنى داغدا قويغانىدەك نۇرلۇق كۆرۈنۈپ كېتىۋاتقان ئىدى. ئۇ ۋاپادار ئايالىغا مېھرلىك قاراپ، ئەقلىدىن مۇنۇ ئويلارنى ئۆتكۈزدى: «بۇ جاھاندا ئايالار نېمە دېگەن كەڭ قورساق، نېمە دېگەن غەيرەتلىك، نېمە دېگەن تىرىشچان، نېمە دېگەن ئەپۇچان ھە! ئۆز يارىنى بىر كۆرســـــلا نەچچە يىلدىن بۇيان تارتقان جەبىر زۇلۇملاردىن، ئىزتىراپلاردىن ھېچ ئېغىز ئاچماي يەنىلا ھاياتىنىڭ ئەڭ يورۇق روجەكلىرىدىن ســـۆز ئېچىپ، پۈتۈن ئازابلىق تۇيغۇلىرىنى بىردىنلا خۇشـــاللىققا ئـايلانـدۇرالايـدۇ. ئۇلارنى كىچىككىنە بىر ئۈمىد، كىچىككىنە بىر گۈزەل ســـۆز شـــۇنچىلىك تېز ئۆزگەرتەلەيدۇكى بىردىنلا باشقا بىر بەختلىك ئىنسانغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. دېمەك ئۇلارنىڭ بۇ ھاياتتىكى بارلىق جاپا ـ مۇشەققەتلىرى ئاشۇ بىر سۆز ‹مۇھەببەت› ئۈچۈن، ئۇلار ئۆزىنىڭ سۆيۈلگەنلىكىنى ھېس قىلدىمۇ، ئالدىنى توراپ تۇرغان ھەرقانداق چوڭ تاغمۇ كارغا كەلمەيدۇ. ئۇلار ئۆزىنى قەدىرلەنگەنلىكىنى ھېس قىلدىمۇ دۇنيادىكى ئەڭ بەختلىك ئىنسان بولۇپ ياشـايدۇ. شـۇ ۋەجىدىن ئۇلارغا ‹مۇھەببەت› دۇنيادىكى ئەڭ مۇقەددەس قورغان، ئاشـــۇ قورغاننىڭ ئۆزىنى قوغداپ تۇرغانلىقىنى ھېس قىلدىمۇ، بۇ دۇنيادا ئۇنىڭدىن ئوشـۇق ھەدىيە يوق. ئۇلارغا بۇلارنىڭ ئۆزى بىر ئۆمۈر يېتىپ ئاشـــدۇ. شـۇنچە كۆپ ئازابلارنى، شـــۇنچە ئېغىر جاپالارنى ئاشـــۇ مۇھەببەت ئۈچۈن ئۇنتۇيدۇ ۋە بەختلىك بولۇپ ياشـــايدۇ، يولداشـلىرى ئارقىغا تاشـلاپ قويغان چۆچۈرىدەك بالىلارنى باغرىغا چىڭ بېســـپ، يولدىشـىنىڭ يولىغا ئىزتىراپ بىلەن تەلمۈرۈپ ئازابلانســـمۇ، بالىلارنى ســـۆيگۈ ـ مۇھەببەت بىلەن پەرۋىش قىلىدۇ. ئەنە ئايالىم ســـارا ئاشـــۇ تىپتىكى ئايالاردىندۇر. ئۇ ئون نەچچە يىل جەريانىدا جاپالىق ئەمگەك قىلىپ، چارچاپ مۇكچەيگەن بولســـمۇ، ھازىر ئاشـۇ جاپالارنىڭ ھەممىســـىنى ئۇنتۇدى. ئاشـۇ چۆرىلىرى قۇرۇق باســقان كۆزلىرى نۇرلىنىپ، يۈرىكى بەختكە تولدى. ئۇنىڭ چېھرىدىن بالقىغان ســۆيگۈ ـ مۇھەببەتنى يەنىلا ئەتراپىتىكىلەرگە قانچىلىك بۆلســـە يېتىپ ئاشـــدۇ. ئۇنىڭ مۇھەببىتىســـز مەن ســـۇســـز قالغان گۈلدەك سولۇشـۇپ كېتىمەن ۋە ئاخىرى قۇرۇپ ئۆلىمەن. شـۇ ۋەجىدىن ئىنساننىڭ ئۆز ئۆيى ئەڭ راھەت ئېتىدىغان، ئەڭ ھۇزۇرغا ئىگە بولىدىغان مۇقەددەس جايىدۇر! ئائىلە بەخت بۆشـۇكى، ئىنســـاننىڭ ئەڭ خاتىرجەم تۆشۈكى!».

بۇگۈن يالغۇز ســـــارا خانىملا ئەمەس، يانلىرىدا ئولتۇرغان بالىلار ۋە ھويلىنىڭ ھەربىر بۇلۇڭلىرى غۇلجىنىڭ ياز قۇياشـــــنىڭ نۇرلىرىدا باشـــقىچە جانلىنىپ كەتكەن ئىدى. مانا شـــۇ تاپتا بىر ئائىلە كىشىلىرىنىڭ ئۇزۇم باراڭنىڭ ئاستىغا قويۇلغان ئۈستەلنىڭ ئەتراپىدا ئولتۇرۇپ ئۆزئارا قىلغان پاراڭلىرىغا جۇر بولۇپ، بېغىدىكى قۇشلار سايرىماقتا ئىدى. يوپۇرماق يوچۇقلىرىدىن قۇياشـنىڭ سۈپىسۈزۈك نۇرى

سىيرىلىپ چۈشۈپ بىر ئائىلە كىشىلىرىنىڭ نۇرلۇق يۈزىگە نۇر قاتماقتا، باراڭنىڭ نېرىسىدا ئېچىلىپ كەتكەن ئەتىر گۈللەرنىڭ ھىدى دىماقلارغا ئۇرۇلۇپ، جانغا جان قاتماقتا. باغلاردىكى مېۋىلەردىن، دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىدىن، باراڭدا ساڭگىلاپ تۇرغان شىبرىن ئاتباغرى ئۈزۈملەردىن كۈلكە ئاۋازى كەلمەكتە. بىر ئائىلە كىشىلىرى بۇرۇن مەڭگۈ يوقالدى دەپ ئويلاپ يۈرگەن بارلىق گۈزەل نەرسىلەر مۇشۇ كۈنلەردە ئۇلارنىڭ قەلبىدە قايتىدىن تىرىلمەكتە. بولۇپمۇ مەسئۇت ئەپەندى مۇشۇ كۈنلەردە تۇرمۇشقا باشقىدىن مۇھەببەت باغلىغان ئىدى، ئالدىدا چاقناپ تۇرغان مۇشۇ ئائىلىدىن ئىبارەت ھەۋزى كەۋسەردىن ئوچۇملاپ ئىچىپ، چاڭقاپ، كېچە- كۈندۈز تەشنا بولغان ئائىلە مۇھەببىتىگە قانماقتا ئىدى. ئۇنىڭ ئۇشبۇ بەختىگە بەخت قاتقان بالىلىرىنىڭ خۇشاللىقى ئىدى. «ئاتا دېگەن تاغ، ئانا دېگەن باغ» دېگەندەك بالىلارنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنى ناھايىتى ئەمىن ھېس قىلىپ، ئۆز قورۇسىنى جەننەتكە تەققاس قىلىشماقتا ئىدى، بولۇپمۇ قىزى گۈلتەكىن خۇشاللىقىدىن شاپتۇل چېچىكىدەك ئېچىلىپ كەتكەن چىرايىنى دادىسى تەرەپتىن ھېچ ئۈزمەيتتى. قىزنىڭ بۇگۈنكى كۈنلەردىكى بەختى ئالەمگە تەڭداشسىز ئىدى. دادىسى نەگە بارسا شۇ يەرگە بارغۇسى كېلەتتى، ئارۇز يېزىسىغا چىقسا بىرگە چىقاتتى، دەريا بويىغا بارسا بىرگە باراتتى ھەتتا بەزى مۇھىم ئۇچرىشىشلارغىمۇ ئەگەشكۈسى كېلەتتى. بۇلارنىڭ ئەڭ بەختىيار كۈنلىرى يەنىلا ئارۇزغا چىققان كۈنلىرى ھېسابلىناتتى. گەرچە ھەر كۈننىڭ خۇشاللىقى ۋە قايغۇسى ئۆزگىچە بولسىمۇ، ئەمما بۇ كۈننىڭ خۇشاللىقى ۋە قايغۇسى باشقا كۈنلەرنىڭكىگە قارىغاندا نەچچە ھەسسە ئۆزگىچە بولغان ئىدى.

مەسئۇت ئەپەندى غۇلجىغا كېلىپ ئارىدىن ئۇچ كۈن ئۆتە - ئۆتمەيلا، ئايالى سارا خانىم ۋە قىزى گۈلتەكىن بىلەن بىرگە ئۆزى تۇغۇلغان ۋە بالىلىق دەۋرلىرىنى ئۆتكۈزگەن ئارۇز يېزىسىغا چىقىپ، بىر كۈن قونۇپ ئەتىسى قايتىپ كەلگەن ئىدى. ئەنە ئاشۇ كۈنى سەھەردىلا نۇقتا، چۇلۇۋۇر، تۆشباغلىرى ئېسىل تاسمىلاردىن ياسالغان ۋە نەپىس نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن، پۇتى ۋە تۇياق بوغۇنى ئىنچىكە ھەم ياش ھەم نەسىللىك ئىككى ئات قوشۇلغان، سايىۋەنلىك خادىك بىلەن ئۆيىدىن يولغا چىقىپ، شەھەرنىڭ غەربىدىن شەرقىگە قاراپ سوزۇلغان چوڭ يولنى بويلاپ ماڭغاندا، مەسئۇت ئەپەندىنىڭ قەلبى ئاجايىپ ھاياجانغا تولغان ئىدى. ئاتلارنىڭ ئۇست باشلىرىدىكى جابدۇقلارغا قادالغان مىس قوڭغۇراقلاردىن چىقىۋاتقان زىل ئاۋازغا قوشۇلغان ئات تۇياقلىرىدىكى سادالار ئۇنىڭ ھاياجىنىغا ھاياجان قوشقان ئىدى. خادىك مەدرىس قورۇسىنىڭ شىمالى پاسىل تېمىنى بويلاپ كېتىۋاتقاندا، مەدرىس قورۇسىدىن گۈررىدە ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەن كۆك كەپتەرلەر، مەسئۇت ئەپەندىنىڭ دىققىتىنى ئۆزلىرىگە ئاجايىپ جەلپ قىلغان ئىدى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ گۈزەللىشىپ كەتكەن كۆپكۆك ئاسمانغا نەزەر تاشلىغىنىدا، كۆك كەپتەرلەر، كۆك ئاسماندا توپ - توپ ئۈزۈپ يۈرگەن موگۈسمان غايەت زور ئاق بۇلۇتلارنى ئۆزىگە سايىۋەن قىلىپ، بىر - بىرى بىلەن بەسلىشىپ ئۇچماقتا ئىدى. شۇ ئەسنادا قاياقتىندۇر بىر كەپتەرۋازنىڭ بىر توپ كەپتىرى ئۇچۇپ كېلىپ، ئۇلارغا قوشۇلغانتى. بۇنىڭ بىلەن ئۇچۇۋاتقان كۆك كەپتەرلەر توپى رەڭگارەڭ تۈسكە كىرىپ، ئاسماندا رەڭگارەڭ پورەكلەپ ئېچىلغان جۇڭغار گۈللىرىدەك ئادەمنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىشقا باشلىغان ئىدى. سوزا ئېسىلغان كەپتەرۋازنىڭ كەپتەرلىرى بولسا، بىر ياقتىن ئاجايىپ مۇزىكىلارنى چىقىرىپ ئۇچسا، يەنە بىر ياقتىن مولاق ئېتىپ بەجايىكى ھاۋادا ماھارەت كۆرسىتىۋاتقان رېئاكتىپ ئايروپىلانلاردەك قاناتلىرى سۈزۈپ ئۇچۇپ ۋە ئاسماننىڭ باغرىنى يېرىپ يۇقىرىغا قاڭقىپ، مەسئۇت ئەپەندىنى تاڭ قالدۇرغان ئىدى. يىراقتىكى بىر ئۆگزىدە كەپتەرۋازنىڭ ھاياجان ئىچىدە ئىسقىرتقان ئاۋازلىرى كەپتەرلەرنىڭ سوزىسىدىن چىققان ئاۋازلىرىغا قوشۇلۇپ يېقىملىق بىر سىمفونىيەنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن ئىدى. كۆك كەپتەرلەر بولسا، ئۆز ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ كۈچلۈك قاناتلىرىنى توختىماي ھەرىكەتلەندۈرۈپ يۇقىرىغا تېخىمۇ قاڭقىپ،

مامۇقتەك ئاق بۇلۇتلارنىڭ ئىچىگە شــۇڭغۇپ، ئاســـمان بىلەن رەڭدە، بۇلۇتلار بىلەن ھەربىرىگە بىردەكلىكنى ساقلىغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى چەكسىز كەتكەن ئاسمان گۈمبىزىدىن كۆزىنى ئۈزمەي تاكى كەپتەرلەر كۆزدىن غايىب بولغىچە قاراپ تۇرغان ئىدى. بۇ چاغدا يولنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى ئاق تېرەكلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى بىلەن يول بويىدىكى ھويلىلاردىن كۆتۈرۈلگەن گۈل بەرگىلىرىنىڭ ھىدىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان يازنىڭ قويۇق ھىدى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ دىمىقىغا كىرىپ ئۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا ئۆز يۇرتىنىڭ خوۋلۇقىنى نامايان قىلغان ئىدى. دېمىســـمۇ بۇ ئالەمدە ئادەم ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىنىڭ ئازراقمۇ خوقلۇقىنى كۆرمىسە، نېمە دېگەن بىچارىلىك، نېمە دېگەن ئادالەتسىزلىك ھە؟! بۇندىن ئون ئىككى يىل بۇرۇن مانا مۇشۇ ئانا يۇرت ئۇنىڭغا پەقەت ئاسارەت، بېسىم ۋە زۇلۇمدىن باشقا بىر نەرسىنى ھېس قىلدۇرمىغان ئىدى. مانا ھازىر بولسا، ئانا يۇرتقا قەدەم بېسىش بىلەن تەڭ، ئۆزىنى شۇنچىلىك ئەركىن، شۇنچىلىك ئازادە ھېس قىلماقتا ئىدى. شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھۆكۈمەت بىناســـى ئالدىدىكى ئېگىز تۇۋرۇككە قادالغان ئاي يۇلتۇزلۇق بايراق ئۇنىڭ ســـەرســـان روھىغا ئازادلىقنىڭ ھاياجىنىنى ســـالغان ئىدى. ئۇ ئۆزىنى ھەقىقىي ئىنســـاندەك ھاياتقا ئىشـــتىياق باغلىغان ئىرادىلىك، كۈچلۈك، تېخىمۇ پائالىيەتچان ھېس قىلىشقا باشلىغان ئىدى، كۆكسى ئەركىنلىكنىڭ ساپ ھاۋاســـىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن تولۇق ئېچىلغان ئىدى. ھازىر ئانا يۇرت ئازاد بىر ماكانغا ئايلانغان ئىدى. ھەر كوچىنىڭ دوقمۇشـــــدا ۋە ھويلا دەرۋازىلارنىڭ بېشـــىغا ئاي يۇلتۇزلۇق بايراق قادالغان ئىدى. مەكتەپلەردە بولســـا، ئانا تىلدا دەرســـلەر ئۆتۈلۈۋاتاتتى، ئىدارە جەمئىيەتلەردە ئانا تىل دۆلەت تىلى ســـۈپىتىدە قوللىنىۋاتاتتى، دۆلەت ئورگانلىرىدىكى ئىش بېجىرىش قەغەزلىرىنىڭ ۋە ھۆججەتلەرنىڭ باشلىرىغا «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» دېگەن رەڭلىك چوڭ خەتلەر چىرايلىق يېزىلغان ئىدى. مەســـچىتلەرنىڭ ئېگىز مۇنارلىرىدا جاراڭلىق ئەزان ســـاداســـى ياڭراپ تۇراتتى. تاراۋىھ نامازلىرىدا مەسچىتنىڭ ئىچلىرى لىقمۇلىق جامائەت بىلەن تولۇپ كېتەتتى. كەچلىرى ئىپتاردىن كېيىن مەھەللە ـ كويلاردا چۇقۇرىشىپ يۇرگەن بالىلار ئۆي ـ ئۆيگە كىرىپ:

خۇش مۇبارەك كەلدىلەر بۇ رامىزان،
ھەممە ياقتا ئاڭلىنار لەرزان ئەزان.
رامىزان، ئاللاھمۇ شەرى رامىزان،
خۇش مۇبارەك بولسۇن تۇتقان روزاڭ.

بۇگۈن ئاخشام ئېيتىپ كەلدۇق رامىزان،
ھەممە ئۆيدە ئاخشىمى قاينار قازان.
تۇڭلۇكنىڭ بېشىدا ئاي كۆرۈنەر،
ھەممە ئۆيدىن مۇشۇ ئۆي باي كۆرۈنەر.

ئۆيىڭىزنىڭ ئارقىسىدا تاينىڭ ئىزى،
كەشتە ياغلىق بېرىدۇ باينىڭ قىزى.
رامىزان ئاللاھ شەرى رامىزان،
خوش مۇبارەك كەلدىلەر شۇ رامىزان.

دەپ، رامىزان قوشـــاقلىرىنى ئېيتىشـــىپ، پۈتۈن غۇلجىنىڭ كەچلىرىنى شـــۇنچىلىك جانلاندۇرۇۋېتىپ باراتتى. غۇلجىنىڭ ئۇشـــبۇ يىز كۈنلىرىدە كوچىلار شـــۇنچىلىك ئاۋاتلىشـــىپ كەتكەن ئىدى. يول

ياقسىدىكى ياپىبشىل مەجنۇن تاللار، ئەتراپتا سايراۋاتقان قۇشلار، ئەركىن قانات قېقىپ ئۇچۇۋاتقان كەپتەرلەر، يوللاردا چىرايلىق ياسىنىپ ئىشقا كېتىۋاتقان خىزمەتچىلەر، شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەنىڭ فورمىسىنى كىيىپ كېتىۋاتقان ئوفېتسىر ـ ئەسكەرلەر، ئىشقىلىپ بۇ زېمىنغا ئائىت بولغان ھەممە نەرسە كىشىگە ئازادلىقنىڭ، ئەركىنلىكنىڭ، مۇستەقىللىقنىڭ تەمىنى تېتىتىپ تۇرۇۋاتقان ئىدى. غۇلجا خەلقىنىڭ روھى مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ روھىنى ئەسىر ئالغان ئىدى. ئۇ ئەمدى ئۆزىنىڭ ھەقىقىي مەنىسۇپ بولىدىغان جايىنى تاپقاندەك قىلاتتى. بولۇپمۇ بۇگۈن ئۇنىڭ روھى قىياپىتى باشقىچە ئىدى. نەچچە يىلدىن بىرى ئارمان قىلىپ كەلگەن كۈننىڭ دەل بۇگۈن ئىكەنلىكىنى دىلىدا ھېس قىلىۋاتقان ئىدى، شۇڭا ئېيتقۇسىز سۆيگۈگە، بەختىيارلىققا تولغان ۋە تا مۇشۇ كەمگىچە ئەلگە خىزمەت قىلىش يولىنى توسۇپ كېلىۋاتقان بارلىق توسالغۇلاردىن بىردىنلا قۇتۇلۇپ، قەپەستىن ئازاد بولغان قۇشتەك ئۆزىنى تەن ۋە روھى جەھەتتىن شۇنچىلىك ئەركىن ھېق قىلىپ، ۋۇجۇدىدا ھېچقاچان ھېس قىلىپ باقمىغان روھى ئەركىنلىكنى سىزىۋاتقان ئىدى. ئەنە شۇ ئاجايىپ ئۇلۇغۋار ئەركىنلىك تۈيغۇسى، بەختلىك تۈيغۇسى يەنىلا غۇلجا خەلقىنىڭ ئازادلىقى بىلەن بىر گەۋدە ئىدى. ئىنسانىنىڭ ئۈمىدى بەختلىك بولۇشتۇر؛ بەختلىك بولۇش دېگەنلىك ھەممىدىن ئۈستۈن بولۇش دېگەنلىك ئەمەس. ھەممىدىن ئۈستۈن بولۇشنى ئويلىغان كىشى تامامەن يالغۇز قالىدۇ. شۇ ۋەجىدىن ھېچبىر زامان ھەممىدىن ئۈستۈن بولۇش ئۇنىڭ ئەقلىنىڭ ئۇچىدىن كەچمىگەن ئىدى. ئۇ ھەر دەمدە بەختلىك بولۇشنى ئۆز خەلقىنىڭ بەختى بىلەن باغلاپ كەلدى. ئۆز خەلقىگە خىزمەت قىلىش ئۈچۈن بۇ ھايات بىلەن كۈرەش قىلىپ كەلدى. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ھەم شۇنداق قىلىشقا ئىرادە باغلىغان ئىدى، تاكى پانىي دۇنيادىن كۆچۈپ كەتكىچە.

خادىك ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە تاشلەپكىنىڭ تۆت دوقمۇشىغا كېلىپ قالغان ئىدى. دوقمۇشنىڭ جەنۇب تەرىپى تاقىچىلىق مەھەللىسىگە تۇتىشىدىغان بولۇپ، ھازىر تېخى سەھەر چاغ بولغاچقا كوچىدىكى قاتار- بىر قاتار ـ بىرىگە يانداش تۆمۈرچىلىك دۇكانلاردىن كۆتۈرۈلىدىغان بولقىلارنىڭ تاراق ـ تۇراق ئاۋازلىرى بىلەن بازغان بىر قېتىم «گۈپ» قىلىپ پەرەڭدەك قىزارغان تۆمۈرلەرگە ئۇرۇلغاندا، سەندەل ئۈستىدە سەكرىگەن قىزىق تۆمۈرنىڭ ئىككى قېتىم جاراڭلىغان ئاۋازلىرى تېخى ئەتراپقا يېيىلمىغان ئىدى. شىمال تەرەپكە سوزۇلغان كوچىنىڭ ئىككى قانىتى بىر ـ بىرىگە تۇتۇشۇپ كەتكەن دۇكانلار بىلەن بېزەلگەن بولۇپ، بۇ دۇكانلاردا سۇۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن خىلمۇ خىل رەڭگارەڭ رەختلەرنى ساتىدىغان گەزمالچىلار، ھۇسەنباي زاۋۇتىدىكى چېۋەر ئۇستىلارنىڭ قولىدا كۆن ـ خۇرۇمدىن تىكىلگەن شىبلىت، توپلەي، ئۆتۈك، بەتىنكە ۋە مەقۋاي قاتارلىق ئاياق كىيىملىرىنى ساتىدىغان ۋاپۇرۇچىلار، تاشكەنتنىڭ ئېسىل پالاسلىرىنى، خوتەننىڭ نەپىس گىلەملىرىنى ساتىدىغان گىلەمچىلەر، ساپ ئالتۇندىن ياسالغان ئادەمنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرىدىغان زىبۇزىننەت بۇيۇملىرىنى ساتىدىغان زەرگەرلەر، دوپپا، تۇماق، شەپكە قاتارلىق باش كىيىملەرنى تىكىپ ساتىدىغان باش كىيىمچىلەر، شۇنىڭدەك كومىسىيونچىلار، پىلتا قاققان رەڭدار ساندۇقلارنى ساتىدىغان ساندۇقچى قاتارلىق ھۇنەرۋەن كاسىپلار، يەنە قانداقتۇر پۇلغا يارايدىغان نەرسىلەرنى ئېلىپ ساتىدىغان سودىگەرلەر بۇگۈنكى رىزقىنىڭ مول بولۇشىنى ئۈمىد قىلىپ، دۇكانلىرىنى «بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم» دەپ ئېچىشقا باشلىغان ئىدى. خادىكنى يەڭگىل سۆرەپ كېتىۋاتقان ئاتلار بولسا، ئۇزۇن ئىنچىكە پۇتلىرىنى يەڭگىل تاشلاپ، ئۈست ـ باشلىرىدىكى قوڭغۇراقلاردىن يېقىملىق سادالارنى ياڭرىتىپ دوقمۇشتىن ئۆتۈپ، داۋاملىق شەرققە قاراپ سوزۇلغان چوڭ يولنى بويلاپ كېتىۋاتاتتى. خادىكتە مەغرۇر ئولتۇرغان مەسئۇت ئەپەندى بولسا، يولنىڭ ئىككى ياقىسىدا كېتىپ بارغان ئادەملەرگە، ئۇيان ـ بۇيان ئۆتۈشۇپ كېتىۋاتقان ھارۋىلارغا، ئۆي ـ ئىمارەتلەرگە، رەستىلەرگە تويماي قاراپ، خىتاي بازىرىغا بىردەمدىلا كېلىپ قالغانلىقىنى تۇيمايلا قالغان ئىدى. «بازىرى ئاۋات يۇرتتا ئەل ئاچ

قالماس» دەپ، ختتاي بازىرى توخۇ سۈتىدىن باشقا ھەرقانداق نەرسە تېپىلىدىغان، شۇنچىلىك ئاۋات بازار بولغاچقا، بۇ ئەلنىڭ خەلقى بۇ بازىرى بىلەن بەختلىك ئىدى. بولۇپمۇ ھازىر غۇلجىنىڭ بازارلىرى ئاۋات، سېتىلىدىغان ماللارنىڭ تۈرلىرى كۆپ، باھاسى ئەرزان ئىدى، غۇلجىدىكى يېمەك ـ ئىچمەك ۋە كۈندىلىك تۇرمۇش بۇيۇملىرىنىڭ باھاسى ئۇرۇمچىدىكى باھاغا سېلىشتۇرغاندا 20 ھەسسە ئەرزان ئىدى. ھازىر ئەتىگەن بولغاچقا بازار تېخى قايناپ ـ تاشقىنلىققا چۆمۈلمىگەن ئىدى. بولۇپمۇ ھازىر روزا ئايلىرى بولغاچقا ئاشخانىلارنىڭ ئوچاقلىرىغا، كاۋاپچىلارنىڭ كاۋاپدانلىرىغا ئوت يېقىلمىغان ئىدى. بىراق سەكسەن خالتىلىرىنى سەھەردىلا يېيىپ ئولتۇرغان دورىپۇرۇشلارنىڭ سەكسەن خالتىلاردىن كېلىۋاتقان كۈچلۈك دورا ـ دەرمانىنىڭ پۇراقلىرى كىشىنىڭ دىماقلىرىغا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى ۋە دارا ـ دەرمان سوقۇۋاتقانلارنىڭ ھاۋانچىسىدىن چىقىۋاتقان ئاۋازلار بىلەن سۈت ـ قايماق سېتىش ئۈچۈن سەھەردە ئەتراپتىكى يېزىلاردىن كەلگەن قىز ـ چوكانلارنىڭ خېرىدار چاقىرىپ ۋاقىرىغان ئاۋازلىرى ۋە لەگزە بېشىدىكى سۈپىسۈزۈك بۇلاقلاردىن ھاسىل بولغان شاغىلىق ئۆستەڭنىڭ چوڭ كۆۋرۈكنىڭ ئاستىدىن ئېقىپ ئۆتۈۋاتقان چاغدىكى شارقىرىغان ئاۋازلىرى ۋە بازارغا قوغۇن ـ تاۋۇز ئەكىرگەن دېھقانىنىڭ ئېشىكىنىڭ ھاڭراشلىرى يەنىلا بۇ بازارنى شاۋقۇن ـ سۇرەنلەردىن مەھرۇم قالدۇرماي، كۈندىلىك تۇرمۇشنىڭ دەسلەپكى ۋاراڭ ـ چۇرۇڭنى باشلىۋەتكەن ئىدى. شۇ دەمدە قارادۆڭ دۆڭنىڭ ئۈستىنى قىپقىزىل قىزارتىپ كۆك ئاسمانغا يامشىپ چىقىۋاتقان قۇياش ھەممە ئىشقا كۈلۈپ تۇرۇپ شاھىتلىق قىلىپ، غۇلجىنىڭ ياز كۈنلىرىدىكى بۇ سەھەر ۋاقتىنى شۇنچىلىك گۈزەللەشتۈرۈۋەتكەن ئىدى. بولۇپمۇ بۇ گۈزەللىكلەر ھەممە نەرسىنىڭ ئەركىن ـ ئازادە پائالىيەت قىلىشىدا ئالاھىدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان بولۇپ، ھازىر بۇ زېمىننىڭ تاغلىرىمۇ، باغلىرىمۇ، ئۇچار ـ قۇشلىرىمۇ، ئۆي ھايۋانلىرىمۇ ھەممىدىن مۇھىم بۇ زېمىننى قۇچاقلاپ ياتقان خەلقىمۇ ئەركىن ئىدى. مۇشۇ تاڭ قۇياشى بىلەن تەڭ پۈتۈن خەلق ئويغانغان، ئۈمىدلىرى يۈكسەلگەن ۋە ھاياتقا بولغان ئىشەنچىسى ئاشقان ئىدى. شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇش بىلەن تەڭ يەنە غۇلجا خەلقىنىڭ كەچمىشىتىن قالغان ئازابلىرى ۋە بىر بۇلۇڭدا بوينىنى پۈكۈپ تۇرغان يالغۇزلۇقى يوقۇلۇپ، ھاياتلىققا تەشنا بولغان قەلبى يۇمشىغان ئىدى، ئارزۇ قىلغان بەختى قولغا كەلگەن ۋە باشلىرىنى سىلاشقا موھتاج بالىلىقى، پېشانىسىگە پۈتۈلگەن بولسىمۇ ياشاشقا جۈرئەت قىلالمىغان گۈزەل تۇرمۇشى، ئەقلىگە كەلگەن ئەمما يەنە ئۇنتۇپ كەتكەن ئىستەكلىرى قاتارلىق بارلىق گۈزەل تۇيغۇلىرىنىڭ ھەممىسى تىرىلگەن ئىدى.

خادىكچى ئوتتۇرا ياشلىق كىشى بولۇپ، ئۇ قارىدۆڭدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئىككى جاۋغىيىغا ساقىپ چۈشكەن بۇرۇتىنىڭ ئۇچىنى بىر تولغاپ قويۇپ، ئۇزۇن قامچىسىنى ھاۋادا ئوينىتىپ سىلكىشى بىلەن تەڭ، «تارس» قىلغان سادا كۆتۈرۈلدى ۋە قامچىنىڭ ئاۋازىنى تۇيغان بىر جۈپ بېغىررەڭ ئاتنىڭ قالىغاچ قانىتىدەك چىرايلىق قۇلاقلىرى تېخىمۇ تىك بولۇپ كەتتى ـ دە، بەدەخشان تۇلپارلىرىنىڭكىدەك ئىنچىكە ئۇزۇن چىرايلىق پۇتلىرىنىڭ قەدەملىرى تېزلىشىپ، بۇرە يورغىسىدا مېڭىشقا باشلىغان ئىدى. ئىتتىك كېتىۋاتقان خادىك ئارۇز يېزىسىغا تۇتاشقان تۇپىلىق يولدا، ئارقىسىغا سارغۇچ چاڭ ـ توزانلارنى قالدۇرۇپ ئىلگىرىلەپ كېتىۋاتقاندا، ئاتلارنىڭ يالىسى شامالدا يەلپۈنۈپ، قۇياش نۇرىدا جۇلالىنىپ، ئالدى تەرەپتىن شەھەرگە قاراپ كېتىۋاتقان ھارۋىكەشلەرنىڭ ئۆزلىرىگە مەكتۇپ قىلماي قالمىغان ئىدى. ئاتلار قارا دۆڭنىڭ دۆڭىدىن چىقىپ تا ئارۇزغا يېتىپ كەلگىچە بار كۈچى ئىشلىتىپ توختىماي يورغىلاپ ماڭغاچقا گەدىنى بىلەن ساغرىسىدىن ئاققان تەرلەر يالىسى بىلەن قۇشقۇن تاسمىلىرىنى ھۆل قىلىۋەتكەن ئىدى. ئەنە شۇ سۈرئەت بىلەن توختىماي ماڭغان خادىك تاراق ـ تۇرۇق، جاراڭ ـ جۇرۇڭ ئاۋازلارنى ياڭرىتىپ، تىمتاس دالانىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ، چۈشتىن بۇرۇنلا ئارۇز يېزىسىنىڭ باراخسان دەرەخلىك كوچىسىغا كىرىپ كەلگەن ئىدى.

ئارۇز بولسا، مەسئۇت ئەپەندى نەچچە يىلدىن بىرى كۆرۈشىنى ئارزۇ قىلىپ كەلگەن ئەجدادلىرىنىڭ

مۇشۇ يەر شارىغا ئۆز قولى بىلەن ئاپىرىدە قىلغان تەۋەررۇك زېمىن ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى ئەنە شۇ ئارزۇلىرىنىڭ ئارقىسىدىن توختىماي كۈرەش قىلىپ، بۇگۈنكى بەختىيار كۈنلەرگە يېتىپ كېلىپ، ئازاد، ئەركىن ئارۇز يېزىسىغا قەدەم باسقان ئىدى. يېزا كوچىسى سۈرەتتەك گۈزەل ئىدى، يوللارغا يېڭىلا شىبغىل ياتقۇزۇلغان بولغاچقا، خادىك چاقى ئاستىدىكى ئۇششاق ئاپاق تاشلاردىن توختىماي قۇشقاچلارنىڭ چۇۋۇرلاشلىرىدەك سادا چىقىۋاتاتتى، يولنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى دەرەخلەر تەپتەكشى بوي تارتىپ، كوچىغا ئۆز سايىسىنى ئايىماي تاشلاپ تۇرغان ئىدى، مەسئۇت ئەپەندى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئۆيىنىڭ ئالدىكى ئېرىقتىن ئاۋۋالقىدەك سۈپىسۈزۈك تاغ سۈيى شىلدىرلاپ ئاقماقتا ئىدى. بۇرۇنقى ئۆيلەر كونىراپ كەتكەن بولغاچقا جىيەن تۇغقانلىرى يېڭى ئۆيلەرنى سېلىپ ئولتۇرۇشقان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندىلەر ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن قايغۇ - ئەلەم ۋە بەختىيارلىق كۆز ياشلىرىنى تۆكۈشۈپ كۆرۈشۈپ، ھال - ئەھۋاللاشقاندىن، ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا مەھەللىدىكى ئاقساقاللار پەتىگە كىرگەن ئىدى. ھازىر ئورمىنىڭ جىددىي پەيتى بولغاچقا يېزىدىكى ئەمگەككە يارايدىغانلار ئادەمنىڭ ھەممىسى ئېتىزدا، خاماندا ئىدى. شۇنداقتىمۇ مەسئۇت ئەپەندى بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن قورۇغا يىغىلغانلارنىڭ سانى خېلىلا كۆپ ئىدى. ئۇلار مەسئۇت ئەپەندىگە ئامانلىق تىلەپ، ئۇنىڭ ئەل ئۈچۈن قىلغان خىزمەتلىرىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، ئۇنى باغرىغا چىڭ بېسىپ ئەقىدە - ئېھتىرام ئىزھار قىلىشقان ئىدى ۋە ئۆلۈپ كەتكەنلەرنىڭ روھىغا ئاتاپ پاتىھە ئوقۇپ، قوللىرى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلىشقاندىن، شۇنىڭ بىلەن بىرگە مەسئۇت ئەپەندىنىڭ تىنىگە سالامەتلىك، خىزمەتلىرىگە ئۇتۇق تىلەشكەن ئىدى. گەرچە ئۇلار بۇگۈن ئاخشام رەھمەتلىك مۇختەر شاگىيۇنىڭ چوڭ قورۇسىدا مەسئۇت ئەپەندىنىڭ شەرىپىگە بېرىلىدىغان ئىپتار زىياپىتىدە كۆرۈشىدىغان بولسىمۇ، يەنىلا قايتىشقا كۆزى قىيماي خېلى ئۇزۇنغىچە كۆڭۈللىرىدىكى گەپلىرىنى يوشۇرۇپ ئولتۇرماي، ئوچۇق - يورۇق، كەڭ - كۇشادە پاراڭلىشىپ مۇڭداشقان ئىدى. سورۇندا ئولتۇرغانلار ئۇنىڭغا ئەقىدە، سەممىيەت بىلەن ئالەمچە ئىززەت ئېھتىرام بىلدۈرۈپ ھۆرمىتىنى تازا قىلغان ئىدى. ئەمما ھازىر بۇلارنىڭ ئىچىدە بولۇشقا تېگىشلىك كىشىلەرنىڭ كۆپىنچىسى بۇ ئالەمدىن جىمجىت كۆچۈپ كەتكەن ئىدى. يەنى ئۆزىنىڭ جان - جىگەر ئاغىنىسى نۇرتاي ۋە ئاكىسى مۇختەر شاگىيۇ، شۇ قاتاردا نۇرغۇن كىشىلەر ۋاپات بولۇپ كەتكەن ئىدى. يەنە تېخى ياش يىگىتلەردىن نۇرغۇنلىرى بۇ قېتىمقى ئىنقىلاب جەريانىدىكى ھەرەمباغ ئۇرۇشلىرىدا، جىڭ ۋە شېخونى ئازاد قىلىش ئۇرۇشلىرىدا شېھىت بولغان ئىدى، بۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاغىنىسى نۇرتاينىڭ چوڭ ئوغلى رۇستەمۇ بار ئىدى. رۇستەم بولسا، شېخو ئۇرۇشىدا شېھىت بولغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى ئەنە شۇ مۇسىبەتلەرنى ئاڭلىغىنىدا كۆڭلى بۇزۇلۇپ، كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياشلارنى تۆككەن ئىدى. بۇ مۇسىبەتلەردىن ۋاقتىدا خەۋەر تاپالمىغانلىقىغا، يىراقتا بولسىمۇ ۋاقتىدا پاتىھە ئوقۇپ، ئۇلارنىڭ روھلىرىغا ۋاقتىدا دۇئا قىلالمىغانلىقىغا ۋە بۇ يېزا خەلقىدىن ۋاقتىدا ھال - ئەھۋال سوريالمىغانلىقىغا قاتتىق ئېچىنىپ، ئېيتقۇسىز ئىزتىراپ ئىچىدە قالغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە يېزىدىكى بۇ بەختلىك كۈنلەرنىڭ ئۇنداق ئاسانغا كەلمىگەنلىكىنى بۇرۇنقىدىن تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلغانتى. يالغۇز ئۆز ئائىلىسىنىڭلا بەدەل تۆلەپ قالماي بەلكى ئۆزى تونۇيدىغان، ئۆزى بىلىدىغان يېقىنلىرىنىڭ جۈملىدىن بارلىق ئىلى خەلقىنىڭ ئېغىر بەدەللەرنى ئۆتىگەنلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئىدى. دەل مۇشۇ ۋەجىدىن ئىنقىلاب مېۋىسىنى جان - جەھلى بىلەن قوغداشقا قەسەم قىلغان ئىدى.دېمىسىمۇ ئۇ نەچچە يىللاردىن بۇيان يەنە بىر قېتىم كۆرۈشۈشنى ئارزۇ قىلغان دوستلىرىنىڭ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ ۋە رۇستەمدەك ياش قىران يىگىتلەرنىڭ مۇشۇنداق دىدار غەنىيمەت سورۇنلىرىدا يانلىرىدا بولۇشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلغان ئىدى. ئەمما تەقدىر ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى مەسئۇت ئەپەندىدىن ۋاقتىسىز ئايرىغان ئىدى. ئۇ چۈشتىن كېيىن يېزىغا سەل سالقىن چۈشكەن ۋاقتىتا ئائىلىدىكىلىرى بىلەن بىرگە ئېغىر قەدەملەرنى ئېلىپ، تۇپراق بېشىغا كېلىپ، ۋاپات

بولغان دوستلىرىنىڭ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ قەبرە بېشىدا پاتمە ئوقۇپ، روھلىرىغا دۇئا قىلغان ئىدى. قەبرىلەردە كۆكلىگەن ئوت - چۆپلەر ۋە ياشناپ ئېچىلغان كاككۇك گۈللىرىنىڭ پۇرىقىدىن ئۇلارنىڭ ھىدىنى ئالغاندەك، ئەتراپتىكى تۈىلغىلارنىڭ شۇڭلىرىنىڭ شۇئىرلاشلىرىدىن ئۇلارنىڭ ئاۋازلىرىنى ئاڭلىغاندەك بولغان ئىدى. ئۇ تۇپراق بېشىدىن قايتقاندىن كېيىن قىزى گۈلتەكىننى ئېلىپ يېزىنى باشتىن بويىغا ئارىلاپ چىققان ئىدى. ئۇ، بۇغدايلىرى ئالتۇن رەڭگە كىرىپ پىشقان، تاختا - تاختا بۇغدايزارلىقلاردا، ئورما ئوراۋاتقان ئورمچىلارنىڭ يانلىرىدىن ئۆتكەن ئىدى ۋە ئۇلار بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولغانتى. ئۇ، ئاتەشتەك ئىسسىقتا ئورما ئوراۋاتقان دېھقانلارنىڭ روھلۇق كەيپىياتىنى كۆرۈپ، دېھقان دېگەننىڭ ئۇرۇش بولسا، قولىغا قورال ئېلىپ جەڭگاھتا قان كېچىپ جەڭ قىلىدىغان، تىنچلىق مەزگىللەردە بولسا، قولىغا ئورغاق ئېلىپ ئورما ئورۇيدىغان، كەتمەن -گۈرجەك تۇتۇپ، ئېتىزدا باش كۆتۈرمەي ئىشلەيدىغان پىداكار تەبىقە ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىپ يەتكەن ئىدى. شۇ چاغ ئورما ۋاقتى بولغاچقا ئەمگەككە يارايدىغان ھەممە كىشى ئورما ئورۇپ، خامان تېپىۋاتقان ئىدى. پۇت - قولىدا كۈچ - قۇۋۋەت بالقىپ تۇرغان يىگىتلەر بىلەن بىرگە جىسمانىي قۇۋۋەتتى تېخى ۋۇجۇدىدىن كەتمىگەن چوڭلار يېرىم ئېڭىشىپ، چاتلىرىنى كېرىپ تۇرۇپ، بىر قولى بىلەن بۇغدايلارنى قامالاپ تۇتۇپ، يەنە بىر قولىدىكى ئورغاقنى ئەركىن ئازادە ھالدا بۇغداينىڭ تۈۋىگە ئۇرماقتا ئىدى. ئايالار، قىزلار ۋە ئۇششاق بالىلارنىڭ بەزىلىرى چىغلاردىن باغ ئەشسە، بەزىلىرى سۇغا چىلاپ يۇمشاتقان باغلارنى ئەكېلىپ، بىر قولتۇق - بىر قولتۇقتىن قىلىپ ئورۇپ قويۇلغان ئۈنچىلەرنى يىغىپ ئەكېلىپ، بىر باغدىن -بىر باغدىن قىلىپ باغلاۋاتقان ئىدى، يەنە بەزىلىرى باغلانغان ئۈنچىلەرنى ئېتىزنىڭ قىرىدا تۇرغان ھارۋىلارغا ئاپىرىپ بېسىپ، خامانغا توشۇۋاتقان ئىدى. ئۇلار كۈن چىقىش بىلەن تەڭ ئېتىزغا بېرىپ، كۈن پېتىشقا يېقىن قايتىشاتتى. ئۇلار كۈز كېلىپ، ئېتىزغا قىروۋ چۈشۈشتىن بۇرۇن ئورمىنى ئورۇپ، خامانىنى تېپىپ، ئالغان ھوسۇلىنى تاغار- تاغارغا قاچىلاپ بولۇشى لازىم ئىدى. ئۇلار ئەنە شۇنداق كۆتۈرەڭگۈ بىر روھ بىلەن ئەمگەك قاينىمىغا كىرىپ كەتكەن بولۇپ، شۇنچىلىك بەختىيار ئىدى، دېمىسىمۇ ئەمگەك بىلەن جۇلالانغان ھايات ھەقىقەتەن مەنىلىك ئۆتىدىغان بىر ھاياتتۇر. ئەنە شۇ ئەمگەك بىلەن ئادەم جىسمانىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن تاۋلىنىدۇ. ئەمگەك جۇشقۇسى بولغانلا يەردە ھۇرۇنلۇق، نامراتلىق ۋە غەيۋەت - شىكايەت بولمايدۇ. ئاشۇ كوللېكتىپ ئەمگەك مەيدانىدا ئورمچىلارنىڭ روھى ھالىتى ناھايىتىمۇ جۇشقۇن ئىدى. ئۇلار بىر چەتتىن ئورما ناخشىلىرىنى ئېيتىشىنىمۇ قولدىن بەرمەيۋاتاتتى. ئەنە شۇ چاغدا مەسئۇت ئەپەندى خامان تەرەپتىن كاككۇكنىڭ ئۈنىدەك چىقىۋاتقان بىرسىنىڭ يېقىملىق ناخشىسىنى ئاڭلىغان ئىدى. بۇ ناخشا غۇلجىنىڭ مۇشۇ ئازاد زامانىدا يېڭىلا ئىجاد بولغان ناخشىلاردىن بولۇپ، ھازىر ئەڭ مودا بولۇۋاتقان ناخشىلاردىن بىرى ھېسابلىناتتى. دېمەككى يېڭى جەمئىيەت ئۆزى بىلەن يېڭى ناخشىلارنى بىللە ئېلىپ ئەكەلگەن ئىدى، ناخشىنى ئېيتقان دېھقان يىگىتمۇ بۇ ناخشىنى شۇنچىلىك ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئېيتقان ئىدىكى، ئاۋازدىكى مۇڭ ۋە ھېسسىياتلار ناخشىنىڭ تېكىستلىرى بىلەن يۇغۇرۇپ، گويا ئەت بىلەن تىرناقتەك يەملىشىپ كەتكەن بولغاچقا، ئېيتىلغان ناخشىنىڭ ياڭراق ساداسى يول ئۈستىدە دەريا تاشقىنىدەك ئاقماقتا ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى شۇ چاغدا«ھەي! يىگىتنىڭ ئاۋازىنى دېمەمدىغان، نەق كاككۇك! تېخى تېكىستىنىڭ ئېسللىقىنى دېمەمدىغان!» دەپ كەتكەن ئىدى. ناخشىنىڭ تېكىستى مۇنداق ئىدى:

ھاۋادىكى لاچىنلار،
ناخشا ئېيتاي ئاڭلاڭلار.
ھىجران ئوتىدا كۆيگەن،
يارىمغا سالام دەڭلار.

یارىم سورىسا مېنى،
بەختىيار، ئامان دەڭلار.
زۇلمەت ئاستىدا يېتىش،
ھەممىدىن يامان دەڭلار.

جاننى سادىغا ئەتمەي،
جانان تاپمىغاي دەڭلار.
ئاشىق ۋەسلىگە يەتمەي،
ئارام تاپمىغاي دەڭلار.

«تېرىغان خامان قىلار، تېرىمىغان ئارمان» دەپ، بۇ يىل مول ھوسۇلنىڭ بەرىكىتى باشقىچە بولۇپ، ئۆتكەن يىللارنىڭكىگە قارىغاندا مول بولغان ئىدى. دېھقانلار خاماندا بۇغداينى سامان ـ مەڭگەندىن ئايرىپ، تاغار تاغارلارغا قاچىلاپ، ئۆشەنسىگە ئارتىپ توشۇۋاتقان ھاسىلاتلار، ئۇلارنىڭ ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرىنىڭ گۆھەرلىرى ئىدى. ئۇلار، ئۆزلىرىنىڭ مېھنەت تەرىدىن پۈتكەن ھوسۇل ئارقىلىق، ئەپسۇنسىز ھاياتنىڭ قەھرىمانلىرىدەك، بىرتەرەپتىن ئىشلەپ يەنە بىرتەرەپتىن بۇ غالىبىيەتنىڭ تەنتەنىسىدىن ھۇزۇرلىنىۋاتقان ئىدى. ئۇلارنىڭ روھى بۇلغىنىشنى بىلمىگەن يۇلغۇندەك، سۈنۈشنى بىلمەيدىغان تۇيۇلغىدەك پاك ۋە بېجىرىم ئىدى.مانا بۇ ھالەت، تەبىئىلىكنىڭ ماسلىقا چۆپقەت ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئۇلار بۇ مۇستەقىل ئازاد ماكاندا ئۆزلىرىنىڭ خېمىرتۇرۇچىنى يېڭىلاۋاتقان ئىدى. غەلۋىردە بۇغداي تاسقاۋاتقان ۋە تازىلانغان بۇغداينى مشكاپلارغا قاچىلاۋاتقان دېھقانلارنىڭ كەيپىياتى چاغ ئىدى، بولۇپمۇ تۇلىقچا سۆرەۋاتقان بېشىغا، بېلىگە ۋە ساغرىسىغا سامانلار چاپلىشىۋالغان ئاتنىڭ كەيپىياتى ئۆزگىچە ئىدى. گەرچە يايلىسى، قۇيرۇقلىرى توپا سامانىنىڭ دەستىدىن كۆرگۈسىز بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا ئۇنىڭ ئۇزۇن پۇتلىرىغا قاراپلا نەسىللىك ئېسىل ئاتلاردىن ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولاتتى. خامانغا تەكشى يېيىلغان بۇغداي ئۇنچىلىرىنىڭ ئۈستىدە توختاۋسىز ئايلىنىۋاتقان تۇلۇق تاشلىرىنىڭ گۈلدۈرلەشلىرى، ئاتلارنىڭ تەر ئىچىدە پۇشۇلداشلىرى، ئات ھەيدىگەن دېھقاننىڭ ھايقىرىشلىرى، قامچىلارنىڭ ھاۋادا قارسىلداشلىرى، خاماندا ياڭراۋاتقان ناخشىلارنىڭ مۇڭلىرىغا جۇر بولۇپ، كەڭ كەتكەن دالانى ئاجايىپ جانلاندۇرۇۋەتكەن ئىدى. ئەنە شۇ گۈلدۈر ـ گۈلدۈر ئايلىنىۋاتقان تۇلۇق تاشنى سۆرەپ پىرقىراۋاتقان ئات پات ـ پات قۇلاقلىرىنى مىدىرلىتىپ قويۇپ، چوڭ بىر چەمبەرنى بويلاپ توختىماي ئايلىنىپ، نېرىدا قاراپ تۇرغان مەسئۇت ئەپەندىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلغان ئىدى. ئابرال تاغلىرىدىن گۈر ـ گۈر كېلىۋاتقان سەلكىندە مىڭ پاتمان كەتمەننىڭ چاپقان توپىسىدەك سورۇلغان بۇغداي دانچىلىرى خامانچى دېھقانلارنىڭ ئاياغلىرىغا تۆكۈلسە، كۆكتە سورۇلغان سامانلار پۇرقىراپ كېلىپ ئاتنىڭ ئۈستىگە چۈشۈۋاتقان ئىدى. ئەمما ئات بىپەرۋا ھالدا قانداقتۇر ئۇزۇن بىر پارلاق مەنزىلگە قاراپ يولغا چىققان سەييياھتەك توختىماي قەدەم ئالماقتا ۋە سۆرەۋاتقان تۇلىقچىنىڭ ئاستىدا ئېزىلگەن بۇغداي باشاقلىرىدىن مەڭگەن، سامان ۋە دانچىلار بىر ـ بىرىدىن ئايرىلماقتا ئىدى. خاماندىكى ھەممە ئادەم ۋە ھەممە نەرسە ھەتتا چىقىۋاتقان سەلكىن شامالمۇ ئۆزئارا ھەمكارلىق ئىچىدە ئىدى .ھەقىقەتەن بىر ـ بىرىگە ماسلاشقان ھالدا ئەمگەك پائالىيىتىنى ئېلىپ بېرىۋاتقان بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئەمگەك نەتىجىسىدە يۈكسەك ئۈنۈم كۆرۈلگەن ئىدى. «قۇم يىغىلسا تاغ بولار، ئەل يىغىلسا باغ» دېگەندەك، دوستلۇق ۋە ئۆزئارا ھەمكارلىق بىلەن قىلىنغان ئىشلاردا ئېرىشكەن نەتىجە ناھايىتى يۇقىرى بولىدۇ. مانا بۇ ئورما مەزگىلىدە بارلىق ئەمگەك قوراللىرى

بىلەن دېھقانلار ئوتتۇرىسىدا ۋە ئەمگەك مۇناسىۋىتىدە ئۆزئارا ياخشى بىر ئىش بىرلىكى ھاسىل بولغان ئىدى.

ئۆزئارا ھەمكارلىق بولسا، ئەقىل ۋە ھۈنەردىن تېخىمۇ ئۈستۈن تۇرىدۇ. ئومۇمنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن گۈزەل بىر ئىتتىپاقلىقنى مەيدانغا كەلتۈرۈش ھەممىدىن زۆرۈر. ئەنە شۇنداق ئىش بىرلىكى ھاسىل بولغاچقا خاماندىكى دېھقانلار بىلەن ئاتلارنىڭ كەيپىياتى چاغ ئىدى، پۈتۈن ئىش - ھەرىكەتلىرى شۇنچىلىك تەبىئي ۋە ئەركىن ئىدى. بۇنداق ئازاد زاماندا، بۇنداق ئېسىل ياز پەسلىدە ھەممە نەرسە گۈزەللىكتە ئۆز ئىپادىسىنى تېپىپ، ئەركىنلىككە بولغان تەشنالىقنى ھەر كىم ئۆز يۈرىكىدە قېنىپ ھېس قىلىۋاتقان ئىدى. دېھقانلارنىڭ روھى - كەيپىياتى كۆكتىكى قۇشلارغا، ئېتىزدىكى زىرائەتلەرگە، تولغىنىپ ئېقىۋاتقان تاغ سۈلىرىغا ئوخشاش ئەركىن ئىدى. ئاسماندا پارقىراپ تۇرغان قۇياشتەك ئۇلارنىڭ يۈزلىرىدە كۈلكىنىڭ جىلۋىسى ئەكس ئېتىپ تۇرغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى شۇ چاغدا پۈتۈن يېزا خەلقىنىڭ ئەركىن سوقۇۋاتقان يۈرەك ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئىدى. ئەنە شۇ يۈرەك ساداسىدىن يېڭى بىر ھاياتنىڭ باشلانغانلىقىنى، ئەنە شۇ ھايات جۇشقىنىنىڭ ئۆزىنىڭ تېنىگە، قەلبىگە تەسىر قىلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان ئىدى. ئۆز يۈرىكى بىلەن ئىلى خەلقىنىڭ يۈرىكىنىڭ ئوخشاش رىتمدا سوقۇشىنى ھېس قىلىشى ئۇنى نۇرغۇن بېسىمدىن خالى قىلغان ئىدى. كۆڭۈلى تېخىمۇ روشەنلىشىپ، خۇددى كۆكرىكىنى بېسىپ تۇرغان بىر پارچە تاش يەرگە چۈشۈپ كەتكەندەك بولۇپ، كۆڭۈلى تىنغان ئىدى. بۇندىن كېيىن ئۆزىنىڭ سىياسىي ھاياتىدا بارلىق ئىمكانىيەتلەردىن تولۇق پايدىلىنىپ بارلىق كۈچى بىلەن ئىلى خەلقى تەرەپتە تۇرىدىغانلىقىغا يۈرىكىنىڭ ۋەدە بېرىۋاتقانلىقىنىمۇ تۇيغان ئىدى. ئەمما ئەقلىچۇ؟ ئەقىل ھەر دائىم رېئاللىقتىكى ئۆزگىرىشلەرگە، يۈز بېرىدىغان ۋەقە - ھادىسىلەرگە قاراپ ھۆكۈم چىقىرىدۇ، ھېسىياتنى چەتكە قاقىدۇ، مەنپەئەتدارلىقنى ئۈستۈن كۆرىدۇ، ئەمما نۆۋەتتىكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتى ئۇنىڭ ئەقلىنىڭ توغرا ھۆكۈم چىقىرىشىغا موھتاج ئىدى.

مەسئۇت ئەپەندى شۇ چاغدا يەنە دەريا بويىغىمۇ بارغان ئىدى. ئۇ خاماندىن ئايرىلغاندىن كېيىن، قىزى گۈلتەكىننىڭ قولىنى تۇتقان ھالدا ياپىيىشىل بولۇپ رەڭ تۈزىگەن، بىر ئادەم بويى بوي تارتقان قوناقلىقلارنى بويلاپ دەريا بويىنىڭ يولىنى تۇتقان ئىدى. بۇ قوناقلار بولسا، ئاروز يېزىسىنىڭ ئاق ئۆرۈكى، ئاق ئالمىسى ۋە ئىلى دەرياسىنىڭ ئاق بېلىقىدەك مەشھۇر بولغان يەرلىك ئاق قوناقلاردىن ئىدى. ئاق قوناقلارنىڭ باشاقلىرى پوپۇك چىقىرىپ، دان تۇتقان ئىدى. بەزى باشاقلارنىڭ پوپۇكلىرىنىڭ ئاستىن قىسمىدىكى پوستىنى ئاچكۆز قۇشلار چوقۇلاپ ئېچىۋەتكەن بولغاچقا، ئاپتاپتا قالغان ئاق بېلىقنىڭ ئۇششاق قاسراقلىرىدەك يالتىراپ تۇرغان ئاق دانلىرى كۆرۈلۈپ قالغان ئىدى. ئېگىز يېشىل شاخنىڭ قويىندا ياتقان ئەنە شۇنداق يۈزى ئېچىلىپ قالغان بىر باش قوناق، بەجايىكى ئانىسى يۆگەككە ئوراپ كۆتۈرۈۋالغان بوۋاقتەك ئۇلارغا كۈلۈپ قاراۋاتقاندەك قىلغان ئىدى. ئەنە شۇ دالادا ئاق قالغان ئالقاندەك بىر پارچە يەر يوق ئىدى. «تېرىغان يەر قېرىماس، ئىشلىگەن ئەر» دېگەندەك، بۇ زېمىنلارغا ھەر دائىم ئەمگەكچان ئاروز دېھقانلىرىنىڭ قان - تەرى سىڭگەن بولغاچقا، ھەممە يەر يېشىللىققا پۈركەنگەن ئىدى. ئېگىز بوي تارتىپ، بولۇق ئۆسكەن توق يېشىل بېدىلىكلەرنىڭ ئىچىدىن بۆدۈنىلەرنىڭ «ۋېتىۋالداق، ۋېتىۋالداق» دەپ سايراۋاتقان مۈڭلۈق ئاۋازلىرى قۇلاققا ئاڭلىنىپ تۇراتتى، قىرلاردىكى بېدىلەرنىڭ ئۈچلىرىنى ماللار يەپ قىرقىپ قويغاندەك قىلىپ قويغان ئىدى. يىلتىزى ئارقىلىق يەرنى ئېمىپ كۈچ - قۇۋۋەتكە تولغان يوغان - يوغان تۈكلۈك خادىلارنىڭ ئۈچلىرىدا ساپ - سېرىق ئېچىلىپ كەتكەن ئاپتاپپەرەسلەر قۇياشقا سالام قىلىپ باشلىرىنى ئېگىشىپ تۇراتتى. چاڭ باسقان يوپۇرماقلىرى يەڭگىل شىلدىرلىغاندا، پىشىپ ئۆتۈپ كەتكەن ئۇرۇقلىرى يەرگە تۆكۈلۈپ، قۇشلارنىڭ رىزقىغا ۋەسىلە بولۇۋاتقان ئىدى. ئاتا - قىز ئاشۇ چىرايلىق ئېتىز بويلىرىنى بويلاپ مېڭىپ

دەریا بویىغا يېتىپ كېلەيلا دەپ قالغان ئىدى. دادىسىغا ياندىشىپ كېتىۋاتقان گۈلتەكىننىڭ قۇندۇز چاچلىرى مەيىن شامالدا دولقۇنلاۋاتقان زىغىردەك خۇشاللىق ئۇرغۇپ تۇرغان يۈز ـ كۆزلىرىگە ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. قىز ئىچىگە پاتمىغان ھاياجاننىڭ تۇرتكىسىدە كۆڭلىكىنىڭ يانچۇقىدىن بىر تال ناۋات رەڭ يىپەك قولياغلىقنى چىقىرىپ ھاۋاغا ئاتقان ئىدى. قولياغلىق ھاۋادا لەرزان يەلپۈنۈپ، گىرۋەكلىرىگە ئىشلەنگەن رىشلىيەلەرنىڭ تۆشۈكچىلىرىدىن تۆكۈلۈپ تۇرغان تال ـ تال قۇياش نۇرلىرى، قولياغلىق بىلەن بىر گەۋدە بولۇپ، گويا كى ئاققۇدەك ئۇچۇپ، ئاستا ـ ئاستا نېرىراق يەرگە تولغىنىپ قونغان ئىدى. گۈلتەكىن يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئېگىشىپ تۇرۇپ قولياغلىقنى ئالغان چاغدا، يەلكىسى ئازراق ئوچۇق زەڭگەر رەڭ كۆڭلىكىنىڭ ئۈستى تەرىپى ھىممىدە بولغاچقا، ئالمىدەك كۆكسىنىڭ ئۈستىنى تولۇق يېپىپ تۇرغان ئىدى. ئۇلار يەنە قىچىلىق ئېتىزلارنىڭ يانلىرىدىن ئۆتكەندە، قىچىلارنىڭمۇ دانلىرى قېتىپ، باشاقلىرى شالدىرلاپ ئورغاق ئۇرغۇدەك بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، تەبەسسۇم بىلەن بىر لەھزە جايىدا مىدىرـ سىدىر قىلماي تۇرۇپ قىلىشقان ئىدى. مەسىئۇت ئەپەندى دۆڭلۈكتىن تۆۋەنگە سوزۇلغان بىر قەدەم كەڭلىكتىكى توپىلىق يولنى بويلاپ دەريا ياقىسىغا قاراپ كېتىۋاتقاندا، ئۇنىڭ قەلبىنى باشقىچە ھاياجان قاپلىغان ئىدى. ئۇ ئاياق ۋە ناسكىسىنى سېلىپ، بۇرۇلكىسىنىڭ پۇچقاقلىرىنى تىزىغىچە تۇرۇپ، ئاستىدىكى ئىسىق توپىنى دەسسەپ ماڭغانتى. ئۇنىڭ نازۇك دىل رىشتىسى مۇشۇ ئارۇز يېزىسىدىكى ئېكىنزارلىققا، ئېتىز ـ ئېرىقلارغا، دەل ـ دەرەخلەرگە، كاككۇكنىڭ ئۈنى كېلىپ تۇرىدىغان باغلارغا، دەريا بويىدىكى يارداڭلىقلارغا ۋە ئۇنىڭ ئاستىدا تىنىم تاپماي ئېقىپ تۇرىدىغان ئىلى دەرياسىغا، يىراقلاردىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان ئابرال تاغلىرىغا باغلانغان ئىدى. ئۇ پەقەت ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ زىيالىيسى، مەرىپەتچىسى، دوختۇرى، سىياسەتچىسى ۋە بىر ئىنقىلابچىسى بولۇپلا قالماي يەنە بۇغداي، قىچا، قوغۇن ـ تاۋۇز، ئالما ـ ئۆرۈك، ئوتياشلارنىڭ قاچان چېچەكلەيدىغانلىقىنى قاچان ئورۇلىدىغانلىقىنى، قاچان يېغىپ، قاچان خامان تېپىلىدىغانلىقىنى، يەرنىڭ قاچان ئوسا قىلىنىپ، قاچان ئاغدۇرۇلۇپ، قاچان ئۇرۇق سېلىنىدىغانلىقىنى، قاچان ئوتاپ، قاچان ئوغۇتلاپ، قاچان سۇغىرىلىدىغانلىقىنى، قاچان ئوراپ، قاچان يېغىپ، قاچان ھوسۇل ئالدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدىغان بىر دېھقان ئىدى. ئۇ باشقا شەھەرلىكلەردەك بۇغداي مايىسىنى بىلەن ئارپا مايىسىنى ئايرىيالمايدىغان ۋە شۇنىڭدەك پىياز مايىسىنى بىلەن تەڭ ئۆسىدىغان ياۋا ئوتلارنى پەرق قىلالمايدىغانلاردىن ئەمەس ئىدى. ئەمدى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا قۇياش نۇرىدا كۈمۈش ئارقاندەك پارقىراپ، تولغىنىپ ئېقىۋاتقان ئىلى دەرياسى كۆرۈلگەن ئىدى. بۇ يەردىكى مەنزىرە ئاجايىپ گۈزەل ئىدى، مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ كۆزىگە، جىمىرلاپ تۇرغان ئىلى دەرياسىنىڭ ئەتراپىدىكى يارداڭلىقلار ۋە ئۇنىڭ ئۈستىدىكى ئېتىزلار، مېۋىلىك باغلار ۋە دەريانىڭ ئۇياقىدىكى توقايلىقلار بىلەن ئۈستىدە كۆك ياقۇتتەك جۇلالىنىپ تۇرغان ئاسمان بىر گەۋدە بولۇپ، گويا كى مىڭ ئۆيلەردىكى تام سۈرەتلىرىنىڭ بويىاقلىرىدەك رەڭدار كۆرۈنۈپ كېتىۋاتقان ئىدى. ھەرقانداق ئىنساننىڭ بىر ھايات پەلسەپەسى ۋە ياكى بىر دۇنيا قارىشى بولغىنىدەك، بىر ماكانىنمۇ ئىنشا قىلغان كوللىكتىپنىڭمۇ ئۆزگىچە بىر دۇنيا قارىشى ۋە ھايات پەلسەپەسى بولىدۇ. دەل مۇشۇ ئارۇز يېزىسىنى ئىنشا قىلغان مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ چوڭ بوۋىلىرىدىن تارتىپ تا ھازىرغىچە بولغان ئىككى ئەسىرگە يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئارۇز يېزىسى مۇشۇ زېمىندا ياشىغان خەلقنىڭ دۇنيا قارىشى ۋە ھايات پەلسەپەسى بويىچە ئىنشا قىلىنىپ بۇگۈنكىدەك ھەرقانداق كىشىگە ئېستېتىك زوق ئاتا قىلىدىغان گۈزەل رەسىمدەك چىرايلىق ھالغا كەلگەن ئىدى. سۈيى ئەلۋەك بۇ زېمىننىڭ ھەر بىر بۇلۇڭىدىن، ھەر بىر چوققىسىدىن گۈزەللىك تۆكۈلۈپ تۇراتتى، باغلىرىدا ھەرخىل قۇشلار، تاغلىرىدا بۇغا ماراللار، يايلاقلىرىدا يىلقا ـ پادىلار تولۇپ تاشاتتى. ھەممىدىن خۇشاللىق ئىش شۇكى، ئارۇز يېزىسىنىڭ مەسچىتى بىلەن بالىلار ئوقۇيدىغان مەكتەپ قايتىدىن يېڭىلىنىپ سېلىنغان ئىدى. مەكتەپنىڭ چاققانغىنا بىناسىنىڭ ئۈستىنى يېپىپ تۇرغان

تۇنىكەننىڭ ۋال ـ ۋۇل قىلىپ پارقىراپ تۇرۇشلىرى ۋە مەكتەپ قورۇسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان يەلكەننىڭ ماشتىسىدەك ھەم تۈز ھەم مەزمۇت خادىغا قادالغان ئاي يۇلتۇزلۇق بايراقنىڭ لەرزان يەلپۈنۈپ تۇرۇشلىرى، يېزىغا تېخىمۇ چىرايلىق تۈس كىرگۈزۈۋەتكەن ئىدى. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى قوشۇلۇپ مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ ھاياجىنىغا ھاياجان قاتقان ئىدى. ئۇلار ئەمدى دەريا بويىغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. گۈزەل جاناننىڭ بەدىنىدەك دولقۇنلاپ ئېقىۋاتقان دەريانى ۋە ئۇششاق دولقۇن تەڭگىچىلىرى پارقىراپ تۇرغان بۇلاقلارنى كۆرگەن گۈلتەكىن يۈگۈرگەن پېتى دەريانىڭ لېۋىگە كەلدى ـ دە، سۇغا كىرمەكچى بولۇپ دەرھال پۇتىغا قارىغان ئىدى، ئاندىن ئۇستىلىرى ئاپئاق بىر قەۋەت توپا قاپلىغان ئىزمىلىك مېغىز رەڭ توپلىينى سالغانتى ۋە توپىلارنى شايىدەك ئاپئاق پۇتلىرىدىن يىشىۋالغان زەڭگەر رەڭ ناسكىسى بىلەن ئۇرۇپ ـ ئۇرۇپ قېقىۋەتكەندىن كېيىن، توپلىينى قىرغاقتىن سەل يىراقراق يەرگە ئاپىرىپ قويۇپ، ناسكىسىنى دەريانىڭ قىرغىقىدىكى شىرىلداپ ئېقىۋاتقان سۇغا چىلاپ چايقىۋەتكەندىن كېيىن، ئىككى قولى بىلەن يەڭگىل سىقىپ، ئىككى ئۇچ قېتىم سىلكىۋېتىپ، قوي ۋە كالىلار دەسسەپ چەيلىۋەتكەن نېرىدىكى ئوتلارنىڭ ئۈستىگە يېيىپ قويغان ئىدى. بۇ چاغدا ئاشۇ چەيلىنىپ سولۇشۇپ قالغان ئوتلارنىڭ نېرىراقتىكى تېزەككە ئۇلىشىۋالغان بىر توپ چۈشىنلەر گىژىلداپ ئۇچۇپ كەتكەن ئىدى. سۇغا كېچىشىنىڭ ئالدىدىكى بىر قاتار مەشغۇلاتلارنى تېز- تېز ئورۇنلاپ بولغان گۈلتەكىن ئېتىكىنى ئىككى قولى بىلەن كۆتۈرۈپ تۇرۇپ، بۇ سەھرىتان پىژ-پىژ ئىسسىقتا ئادەمگە ئارام ـ بەخش ئېتىدىغان مۇزدەك تاغ سۈيىنىڭ ئېقىنىغا كېچىپ ئويناشقا باشلىغان ئىدى. قىز ھاياجىنىدىن ئېتىكىنى ئىختىيارسىز قويۇۋەتكەن بولغاچقا، كۆڭلىكى ئازراق سۇغا چىلىشىپ كەتكەن ئىدى، ئەنە شۇ چاغدا سۈزۈك سۇنىڭ ئاستىدا كۆرۈنۈپ تۇرغان پۇتلىرىنىڭ ئارقا تاپىنى سۈتنىڭ پىشىق قايمىقى رەڭگىدە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. سۈپسۈزۈك پاچاقلىرى بولسا سۇنىڭ ئىچىدە دەم ئاق بېلىقتەك ئۇياقتىن ـ بۇياققا توختىماي ھەرىكەت قىلسا، دەم گويا چاڭقاپ كېتىپ دەريا بويىغا سۇ ئىچكىنى كەلگەن تايدەك سۇنى چاپچىغان ۋە سۇمۇ توختىماي چايقىلىپ دولقۇن ياسىغان ئىدى.

مەسىئۇت ئەپەندى بولسام، قىزىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى سېھىرلىك بەخت تۇيغۇسىنى كۆرۈپ، ئۆزىمۇ ھاياجانلىنىپ قالغان ئىدى. ئەگەر روزا تۇتمىغان بولسا، يېشىنمەستىنلا سۇغا سەكرەپ چۈشۈپ، ئاشۇ يەڭگىل دولقۇن ياساپ ئېقىۋاتقان ئېقىننىڭ قوينىدا غۇلاچ تاشلاپ ئۈزگۈسى ۋە ياكى دۇمبىسى ۋە تەرگە چۆمگەن مەيدىسىنى مۇزدەك سۇغا يېقىپ يېتىۋالغۇسى كەلگەن ئىدى. ئۇ يەنە ئاشۇ بالىلىق چاغلىرىدىكىدەك ھېسلار بىلەن ھاياجان ئىلكىدە ئۇياقتىكى توقايلىقلارغا نەزەر كۆزىنى ئاقتۇرۇپ، بالىلىق ئەسلىمىلىرى ئىختىيارسىز كۆز ئالدىدىن كىنو ئېكرانىدىكى سۈرەتتەك ئۆتكۈزۈشكە باشلىغان ئىدى. نۇرتاي ۋە ئاكىسى زەيناۋىددىن بىلەن بىرگە ئالدىدا كۆرۈنۈپ تۇرغان توقايلىقلارغا ئۈزۈپ ئۆتۈپ ئوينىغان، ئوتۇن ۋە ياۋا ئۆردەكنىڭ تۇخۇمىنى ئەكەلگەن خاتىرىلىرىنى يادىغا كەلتۈرۈپ، بالىلىق چاغلىرىدىكى كەچۈرمىشلىرىنى لايىقىدا جانلاندۇرغان ۋە ھازىرقى مۇرەككەپ ھېسلىرى بىلەن ئەڭ ئۈزاق چاغلاردىكى ئەنە شۇ غەمسىز بالىلىق ھېسلىرى گويا«سۇغا سۇ قوشۇلغاندەك» ئارىلىشىپ، قەلب روجەكلىرىنى بويلاپ ئاققان ۋە ھەسىرەت ـ نادامەتكە تولغان كۆزلىرىگە ياش كەلگەن ئىدى. ئۇ ھەر قېتىم بەك ياخشى كۆرگەن ئاغىنىسى نۇرتاي ۋە ئاكىسىنى ئەسكە ئالغىندا قايتا ھىجران ئازابىنىڭ تەمىنى تېتىپ، يۈرىكىدىكى زەرداب قايتا ئۆرتىنىپ، كۆزلىرىگە ئىختىيارسىز ئەنە شۇنداق ياش كېلەتتى. كۆڭلى بۇزۇلۇپ تۇرغان شۇ چاغدا توقايلىقلاردىن ئۇچۇپ چىققان قۇشلارنىڭ ئاۋازلىرى ئۇنىڭ خىياللىرى بۇزۇۋېتىپ، ئاللاھ قاياقلارغا قانات قېقىپ ئۇچۇپ كەتكەن ئىدى. توقايلىق بولسا، قۇشلارنى ئىنسانلاردىن يىراقلاشتۇرغان بىخەتەر كىچىك ئارال ھېسابلىناتتى. ئەنە شۇ ئارالدىن ئۇچۇپ چىققان قۇشلار ھاۋادا پەرۋاز قىلغاندا، مەسىئۇت ئەپەندىگە ئاسمان تېخىمۇ چەكسىز كۆرۈنۈپ، ئۇنىڭغا يېڭى ھېسلارنى ئاتا قىلغان ئىدى. چەكسىز ئاسمانغا تىكىلگەن ئورا كۆزلىرى يالتىراپ نۇرلىنىپ، بالىلىق

چاغلىرىدىكىدەك ئوماقلىشىپ كەتكەن ئىدى. ئەتراپنى ئوراپ تۇرغان چىملىقلاردىن ساپ پۇراق كېلىۋاتقان ئىدى، دەريا سۈيى بولسا، ئاقۇچ بۇزغۇنلىنىپ ئۆز يولىنى بويلاپ ئالدىدىن ئېقىۋاتاتتى. قىرغاقتىن نېرىراقتا سۇغا چۆكۈپ تۇرغان قايسى بىر تاغلاردىكى ئىپتىدائىي ئورمانلاردىن ئېقىپ كېلىپ مۇشۇ يەردە تۇرۇپ قالغان قارىغايىنىڭ ئەگرى ـ بۈگرى كۆتىكىنىڭ بىر ئۇچى چوقچىيىپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. كۆتەكنىڭ چۆرىسىدىن ئېقىپ ئۆتۈۋاتقان سۇنىڭ ئېقىشلىرى شۇنچىلىك ئەركىن، شۇنچىلىك تەبىئىي ئىدى، ئەنە شۇ ئەركىن تاغ سۈلىرى، تېكەس ۋە قاش تاغلىرىدىن ئېقىپ چۈشۈپ، تاغ گۈللىرىگە پۈركەنگەن تېكەس دالالىرىنى ئارقىسىغا قالدۇرۇپ، قارىغاي، بۆلجۇرگەن، بۇغداي ۋە بېدە قاتارلىقلارنىڭ پۇراقلىرىنى ۋە شاخ ـ شۇمبىلىرىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ، ئادەمنى تاڭ قالدۇرىدىغان يايلاقلارنى كېزىپ ئۆتۈپ، غۇلجا شەھىرىنىڭ جەنۇبىنى ياقلاپ ئېقىپ، كىچىك ـ چوڭ سازلىقلارنى، توقايلىقلارنى ئۆز قوينىغا ئېلىپ، ياپىيېشىل يۇمران چۆپلەرنى، رەڭگارەڭ گۈللەرنىڭ ياپراقلىرى سۈيۈپ قېچىپ، قازاقىستان تەۋەسىدىكى بايقال كۆلىگە بېرىپ قۇيۇلاتتى. ئەنە شۇ دەريا سۈيى بىلەن بىرگە كەلگەن تاغ سەلكىنى كۆتەككە تىكىلىپ تۇرغان مەسئۇت ئەپەندىنىڭ يۈزىگە كېلىپ ئۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا ئارام ـ بەخش ئاتا قىلىپ، ۋۇجۇدىنى راھەتلەنگەن ئىدى. ئادەم دېگەن تەبىئەت ئاتا قىلغان مەنزىرىلەردىن ۋە سەنئەتنىڭ ھەرخىل ژانىر ۋە تۈرلىرىدىكى گۈزەللىك ئالامەتلىرىدىن ئىختىيارسىز ئېستېتىك زوق ئېلىپ، خۇشاللىققا ئېرىشەلەيدۇ. بۇ خىل خاراكتېردىكى خۇشاللىق ھەرگىزمۇ ماددىي دۇنيادىن، فىزىيولوگىيەلىك ئىستىكىنىڭ قېنىشىدىن ۋە ياكى ئىجتىمائىي ئېھتىياجىنىڭ كاپالەتلەندۈرۈلۈشىدىن قولغا كەلگەن تار مەنىدىكى خۇشاللىق بولماستىن، بەلكى بىر خىل ھەقىقىي چىنلىقنى ئاساس قىلغان، گۈزەللىكتىن ئوزۇقلانغان، ئىنسان ئۆزىدە بار بولغان ياخشىلىقنى ئاساس قىلغان مەنىۋى ھاياجان ۋە ئېپتىخارلىقنى ئىپادىلەيدىغان مەنىۋى خۇشاللىقتىن ئىبارەت. بۇنداق كەڭ مەنىدىكى مەنىۋى خۇشاللىققا ھەر ئادەم ئاسانلىقچە ئېرىشەلمەيدۇ. ئەنە شۇ چاغدا مەسئۇت ئەپەندى شۇ خىلدىكى مەنىۋى خۇشاللىق بىلەن قايغۇ ئەلەم ئارىلىشىپ چىرمىشىپ كەتكەن ھېس تۇيغۇ ئىچىدە، بۇ زېمىندىكى خەلقلەر ھازىر ئېرىشكەن بەختىيارلىقنىڭ مەڭگۈلۈك بولۇشىنى پەرۋەردىگارىدىن تىلىگەن ئىدى. دەل شۇ چاغدا چاچلىرى ئۈستىرىدا پاكىز قىرىلغان ئون ياش ئەتراپىدىكى بىر قارىقۇمچاق بالا دەريا بويىغا كەلگەن ئىدى ۋە شىم بىلەن كۆينەكلىرىنى يېشىپ، قىرغاققا پىرقىرتىپ تاشلاپ، سۇغا ئۆزىنى ئېتىشقا تەمشەلگەن ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى بالىنىڭ ئاپتاپتا كۆيۈپ ئالماستەك پارقىراپ كەتكەن ئورۇق بەدىنىگە قاراپ، نۇرتاينىڭ كىچىك چاغلىرىنى كۆرگەندەك بولغان ۋە بالىغا تەبەسسۇم بىلەن قاراپ تۇرۇپ مۇنداق دىيالوگ قۇرغان ئىدى:

— يىگىت سۇ ئۈزگىنى كەلدىڭما!؟
— ياق، توقايلىققا ئۆتىمەن.
— ئۇياققا ئۆتۈپ، ياۋا ئۆردەكنىڭ تۇخۇملىرىنى ئەكېلەمسەن ؟
— ياق، ئۇياقتا ئوتلاۋاتقان كاللار بار، ئۇلار جايىدىمۇ ئەمەسمۇ؟ قاراپ باقماقچى.

بالا سورالغان سوئاللارغا قىسقا ـ قىسقا جاۋاب بېرىپ بولۇپلا، ئۆزىنى سۇغا ئاتقان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى بالىنىڭ شۇنچىلىك تېز ئۈزۈۋاتقانلىقىغا، غۇلاچ تاشلاۋاتقاندا سۇغا بىر چۆكۈپ بىر چىقىۋاتقان مۇسكۇلسىز قاپقارا بىلەكلىرىنىڭ لومدەك پارقىراپ كۆرۈلۈۋاتقانلىقىغا، سۇنىڭ تېشىدا پارقىراپ تۇرغان بېشىى گويا لەيلەپ ئېقىۋاتقان قاپاقتەك ھەش ـ پەش دېگۈچە دەريانىڭ ئوتتۇرىغا بېرىپ بولغانلىقىغا قاراپ، مىيقىدا يېقىملىق كۈلۈپ تۇرغان ئىدى. بالا ئۇياققا ئۈزۈپ ئۆتكەندىن كېيىن، ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ پۇلاڭلىتىپ مەسئۇت ئەپەندى بىلەن خوشلاشقاندىن كېيىن، ئۇدۇل توقايلىقنىڭ ئىچىگە

كىرىپ غايىب بولۇپ كەتكەن ئىدى.

كۈنمۇ دەريانىڭ ئۈزلۈكسىز ئېقىشىغا ئەگىشىپ گويا مۇشۇ ئۇلۇغ ئېقىن قوينىغا كىرىپ كېتىۋاتقاندەك ئاستا ـ ئاستا تۆۋەن تەرەپكە پېتىشقا باشلىغان چاغ بولغان ئىدى. كەچكى شامال بارغانسېرى كۈچىيىپ سۇ كېچىپ ئويناۋاتقان گۈلتەكىننىڭ قويۇق چاچلىرىنى تاراۋاتقان ۋە قىزنىڭ تېنىدە مامۇقتەك يۇمشاق ھېس ـ تۇيغۇ ئاشۇ دەريا سۈيىدەك چايقىلىۋاتقان ئىدى. شۇچاغدا دەريانىڭ تۆۋەن تەرەپىدىكى توقايلىقلار كەچكى شەپەقنىڭ چوغدەك قىزىل نۇرلىرى ئاستىدا لاۋۇلداپ يېنىپ تۇرغان مەشئەلگە ئوخشاپ قالغان ئىدى. ئەتراپنى بولسا، گۈگۈم پەردىسى قاپلاپ، غەرب تەرەپتىكى ئاسمان گۈمبىزىدە ئېرىنچەكلىك بىلەن پاكار ئۈزۈپ يۈرگەن توپ ـ توپ بۇلۇتلار قۇياشنىڭ ئەڭ ئاخىرقى شەپەق نۇرىدا يالتىراپ، غۇلجىنىڭ يارقىن ياز كۈنلىرىدىكى تېخى ئورغاق تەگمىگەن بۇغدايلىققا ئوخشاپ قالغان ئىدى. قورساقلىرى ئېچىپ، گاللىرى قۇرۇپ، لەۋلىرى گەز باغلاپ كەتكەن ئاتا ۋە قىز ئاۋغۇست ئايلىرىنىڭ ئاخىرلىرىدا تېخىمۇ سۈزۈلۈپ كېتىدىغان دەريا سۈيىدە پۇتلىرىنى چايقاپ، ئاياقلىرىنى كىيىشكە باشلىغان ئىدى، شۇ چاغدا مەھەللە تەرەپتە ھاۋشىۋاتقان ئىتلارنىڭ ئاۋازى تەۋرىنىپ تۇرغان قىرغاقتىكى سۈپىسۈزۈك سۈدا ئاڭلىنىۋاتاتتى. ئۇلار ئەمدى دەريا تەرەپتىن كۆزىنى ئۈزۈپ، ئاستا ـ ئاستا ئۆينىڭ يولىنى تۇتۇپ، ئۆي تەرەپكە تۇتاشقا تۆپىلىككە قاراپ كاماندەك ئېگىلىپ يامىشىپ ماڭغان ئىدى. ئارقا تەرەپتىن بولسا، بىرسىنىڭ ئۈزۈۋاتقان چاغدا قوللىرىنىڭ سۈغا ئورۇلۇشىدىن چىققان ئاۋازى كېلىۋاتقان ئىدى، بەلكى بۇ ھېلىقى بالا بولسا كېرەك. ئۇلار ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قاراشقىمۇ ئۇلگۈرمەي داۋاملىق ئالدىغا قاراپ كېتىۋەرگەن ئىدى. چۈنكى ئىتتىكرەك ماڭمىسا مەرھۇم مۇختەر شاڭيۇنىڭ چوڭ قورۇسىغا راسلانغان چوڭ ئېپتارنىڭ داستىخىنىغا كېچىكىپ قالاتتى. ئۇلار ھېچنېمىگە ئېرەڭشىمەي كېتىۋاتقاندا سالقىن ھەم يېقىملىق كەچكى شامالدا ئېگىز بوي تارتىپ ئۆسكەن چۆپلەرنىڭ ياپراقلىرى بىلەن غوللىرى تەۋرىنىپ تۇراتتى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ چىرايلىق بىر كېچە ئىدى. ئۇلار تۆپىلىكنىڭ ئۈستىگە چىققاندا مەسئۇت ئەپەندىنىڭ كۆز ئالدىدىكى بوشلۇقتا، توغرىسىغا قاراپ سوزۇلغان تار چىغىر يول تاشلىنىپ ياتاتتى. پۇتۇن يېزا ھاردۇق يېتىپ بۇرۇنلا ئۇيقۇغا پاتقاندەك شۇنچىلىك سۈكۈنات ئىچىدە قالغان ئىدى. پەقەت باشلىرى سەل ئېگىلگەن قىزىل ئېچىلغان ياۋا ئوتلارنىڭ ئارىسىدا چىرىلداپ سايراۋاتقان چېكەتكىلەرنىڭ ئاۋازلىرى قۇلاققا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. مەسئۇت ئەپەندى ئەنە شۇ چاغدا ئۆزىنىڭ بىر كۈن كەچكىچە يول يۈرۈپ پۇتىنىڭ تېپىلىپ ئاغرىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان ئىدى. گۈلتەكىن بولسا تېخى تولۇق ئېچىلىپ بولالمىغان ئانارگۈلدەك بېشىنى سېلىپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما ئۆزىنى بىرىنچى قېتىم مۇشۇنداق ئەركىن، ئازادە ھېس قىلغان ئىدى ۋە ۋۇجۇدىنىڭ قۇش پەيلىدەك يەڭگىللەپ كېتىۋاتقانلىقىنى تۇيغاندەك بولۇپ، قاياقلارغىدۇر قانات قېقىپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقان قۇشلاردەك نامەلۇم بىر يەرلەرگە يەڭگىل قانات قېقىپ ئۇچقۇسى كېلىۋاتقان ئىدى. ئۇ شۇنچىلىك روھلۇق، شۇنچىلىك زوق ـ شوخ كۆرۈنەتتى. ئۇلار ئەنە شۇ تەرىقىدە يول يۈرۈپ بارا ـ بارا ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان دەريادىن يىراقلىشىپ، جامائەت بىلەن لىق تولغان يېزىنىڭ ئەڭ چوڭ قورۇسى ئالدىغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. چوڭ ئىككى قاناتلىق دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتى يوغان ئېچىلغان بولغاچقا ئىچىدىكى جامائەت ئېنىق كۆرۈلۈپ تۇراتتى ۋە يوغان قازاندا دۇملەنگەن پولۇغا باسقان قوي گۆشىنىڭ كۈچلۈك ھىدى بىلەن چۆچىرىنىڭ ئۈستىگە سېپىلگەن ئاشكۆكنىڭ مەززىلىك پۇرىقى قۇرۇپ كەتكەن دىماقلارغا ئۇدۇل كېلىپ ئۇرۇلغان ئىدى.

مەسئۇت ئەپەندى غۇلجىغا كېلىپ ئەنە شۇنداق بىر قاتار زىيارەتلەرنى ۋە پائالىيەتلەرنى قىلىۋاتقاندا گېنېرال جاڭ جىجۇڭ مەخسۇس غۇلجىنى زىيارەت قىلىش ئۈمىكىنى باشلاپ شەرقىي تۇركىستان

جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىرلەشـــمە ھۆكۈمەتتىكى ۋەكىلى رەھىمجان ســـابىرھاجىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئايروپىلان بىلەن غۇلجىغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. بۇ دەل 1946 ـ يىلى 8ـ ئاينىڭ 28ـ كۈنى بولۇپ يەنى ئايەم كۈنىگە توغرا كەلگەن ئىدى. بۇ كۈنى پېشـــىنىڭ ئالدىدا ئەخمەتجان قاســـىمى، ھېكىمبەگ غوجا ۋە مەسئۇت ئەپەندى قاتارلىق رەھبەرلەر ئايرودۇرۇمغا چىقىپ، رەسمىي مۇراسىم بىلەن ناھايىتى داغدۇغىلىق كۈتۈۋالغان ئىدى. كۈتۈۋېلىش مۇراسىمىدا شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسىنىڭ ھۆرمەت قاراۋۇللىرى قولىدا قىلىچ تۇتقان كوماندىرىنىڭ بۇيرۇقى ئاســتىدا، قوللىرىدىكى مىلتىقلىرىنى چىڭ تۇتۇپ، ئالدىغا چىقىپ تۇرغان قالقاندەك كۆكرەكلىرىنى كېرىپ رەتلىك تۇرۇپ، ھەم روھلۇق، ھەم مەغرۇر قىياپەت بىلەن، ئالدىدىن ھەربىيچە ســـالام بېرىپ ئۆتۈۋاتقان گېنېرال جاڭ جىجۇڭغا ئۆز ھەيۋىلىرىنى بىر كۆرســـتىپ قويغان ئىدى. جاڭ جىجۇڭنىڭ غۇلجىدىكى زىيارىتى ـ 9ـ ئاينىڭ 5ـ كۈنى ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەنگە قەدەر داۋام قىلغان ئىدى. ئۇ بۇ جەريانىدا غۇلجىدىكى ھەر مىللەت خەلق ۋەكىللىرى ۋە ھەر ساھەدىكى مۇھىم كىشىلەر بىلەن ئۇچراشتى. نۇرغۇن مۇھىم ئورۇنلاردا رەسمىي زىيارەتتە بولدى ۋە نۇرغۇن يىغىن ۋە ســـۆھبەتلەرگە قېتىلدى. ئۇنىڭ كەلگەن ۋاقتى دەل روزا ھېيتقا توغرا كەلگەن بولغاچقا غۇلجىدىكى بەزى مۆتىۋەرلەرنىڭ، بايلارنىڭ ۋە شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى رەھبەرلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە ھېيتلىغان ئىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەلۋەتتە ئەخمەتجان ئەپەندىمنىڭ ئۆيىمۇ بار ئىدى. جاڭ جىجۇڭ ھېيتنىڭ ئىككىنچى كۈنى جېلىيۇزىگە چىقتى ۋە شـــەرىپىگە بېرىلگەن «ئادىلشـــاھ» دېگەن مېۋىلىك باغدا زىياپەتكە قاتناشـــتى. ياپىيېشـــىل چىملىقنىڭ ئۈســـتىگە ســـېلىنغان رەڭگارەڭ گىلەملەر ئۈســـتىدىكى گۈللۈك داســـتىخانغا تۆكۈلگەن خىلمۇخىل، شـــېرىن ـ شـــېكەر مېۋىلەر، ھەر تۈرلۈك ئۇيغۇر تائاملىرى ۋە ئۇلارنىڭ مەززىلىك ھىدى، تائامدىن كېيىنكى ناخشـــا ـ مۇزىكا، كۈلكە ـ چاقچاقلار ئۇنىڭ يوغان كۆز ئەينىكىنىڭ ئىچىدىكى ئۆتكۈر كۆزلىرىنى خۇمارلاشـــتۇرۇۋەتكەن ئىدى. ئەتراپتا ســـايراۋاتقان بۇلبۇلنىڭ يېقىملىق ئاۋازى ئۇنى ئۆزىگە ئالاھىدە جەلپ قىلغان ئىدى. بەلكى ئۇ ئۆز ئۆمرىدە بۇنداق مەنزىرىلىك، ســـالقىن، گۈل ـ گۈلســـتانلىق باغنىڭ ئىچىدە ئۇشـــبۇ گۈزەل ئاۋازنى بىرىنچى قېتىم ئاڭلاۋاتقان بولسا كېرەك، ئۇ ناھايىتىمۇ قۇلاق سېلىپ ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىر ئاز ئويغا پاتقان ئىدى، بەلكى ئۇ ئۆز ئويلىرىدا مۇنداق گۈزەل بىر ماكاننى قولدىن زىنھار چىقىرىۋەتمەســـلىك ئۈچۈن ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ روھى ئالدىدا قەســـەم قىلغان بولســـا كېرەك. شـــۇ كۈنى كەچتە ئۇ مەخســـۇس مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ ھېيتلىغاچ، ســـارا خانىمدىن ئالاھىدە ھال ســـورىغان ئىدى. ھېيتنىڭ ئۈچىنچى كۈنى بولســـا، ئەخمەتجان ئەپەندىمنىڭ ھەمراھلىقىدا كەڭســـاي ۋە ســـايرام كۆللىرىنى، بۆرتالا يايلاقلىرىنى زىيارەت قىلدى. يۇمران دېۋىرقاينىڭ پۇرىقى گۈپۈلدەپ كېلىپ تۇرىدىغان بۇكباراقســـان قارىغايلىقلاردا تەلكە تاغلىرىنىڭ جانغا مىڭ جان قاتىدىغان ســـاپ ھاۋاســـىنى ئۆپكىســـىگە پاتقۇدەك تولدۇردى، بۇ تاغلارنىڭ شـــۇنچىلىك چىرايلىق مەنزىرىســـىنى، كۆپكۆك ســـايرام كۆلىنىڭ ئەتراپىدىكى ئاپئاق قارلىق چوققىلارنى، تاغ باغرىدىكى ياپىيېشـــىل چىمەنلەردە ئەركىن ئوتلاۋاتقان توپ ـ توپ پادا ۋە يىلقىلارنى، بۆرتالا يايلاقلىرىدا ئېچىلىپ كەتكەن رەڭگارەڭ ياۋا گۈللەرنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ خۇنســـىز كۆزلىرى نۇرلىنىپ كەتتى. بۇرۇن بۇ پايانى يوق زېمىننىڭ تەڭدىشـــى يوق گۈزەللىكىنى، مۇنبەتلىكىنى ۋە چەكسىز يەر ئاستى بايلىققا ئىگە ئىكەنلىكىنى يازما ماتېرىياللاردا ئوقۇپ ھەيرانلىقى ئاشقان بولسىمۇ، بۇ قېتىم ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ئۆز پۇتى بىلەن دەسسەپ، بۇرۇنقى ھەيرانلىقىغا ھەيرانلىق قېتىلغان ئىدى، ئۇنىڭ كۆڭلى بۇلەكچىلا ئېچىلىپ، ئۆزىنىڭ ھەقىقەتەن توغرا بىر يولدا ئىكەنلىكىنى ۋە ئەينى زاماندا ئەجدادلىرىنىڭ شـــۇنچە ئۇزاقتىن شـــۇنچە بەدەللەرنى بېرىپ، ھەتتا ئۆزلىرىنىڭ باشـــقىلار تەرىپىدىن مۇستەملىكە قىلىشـــىغىمۇ قارىماي بۇ زېمىننى ئۆز مۇستەملىكىســـىنىڭ ئاستىغا ئالغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى روشەن رەۋىشتە تونۇپ يەتتى ۋە ئۇلارنىڭ يىراقنى كۆرەلىگەنلىكىگە ئاپىرىن ئوقۇدى، ھەمدە ئەينى زاماندا ھەرقانداق ئىچكى ۋە تاشقى بېسىمغا قارىماي ھەقىقەتەن توغرا بىر قارارلارنى ئالغانلىقىنى

ئىچىدە يەنە بىر قېتىم تەستىقلىدى. شۇ ۋەجىدىن ئۇ، ئەجدادلىرىنىڭ ئەقىدىسى بويىچە بۇ زېمىننى ئەبەدىي تۈتۈپ تۇرۇش ئۈچۈن قولىدىن كېلىدىغان بارلىق چارە تەدبىرلەرنى ئېلىشقا ھازىر ئىكەنلىكىنى، ئۆزىنىڭ بارلىق ھېيلە ـ مىكىرلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ھەتتا جېنىنى دوغا تىكىپ بولسىمۇ بۇ زېمىن ئۈچۈن ھېچقانداق ۋاستە تاللىماي، ھەرقانداق ھاكىمىيەت، ھەرقانداق شەخس ۋە ھەرقانداق ئىدېئولوگىيە بىلەن مۇرەسسە قىلىپ ۋە ئۇلار بىلەن ئىتتىپاق تۈزەپ، ھەتتا ئۇلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىشقا ئۆز ئىچىدە قەسەم ئىچتى.

جاڭ جىجۇڭ 9ـ ئايىنىڭ 1ـ كۈنى قورغاس چېگرا ئېغىزىنى زىيارەت قىلغان چاغدا، ئېگىز بىر دۆڭلۈكنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، ئۇزۇن بويۇنلىرىنى غازدەك سوزۇپ، قازاقىستان تەرەپكە ئۇزاق ـ ئۇزاققىچە قاراپ تۇرۇپ كەتكەن ئىدى، ئۇ تەرەپىنىڭمۇ بۇ يەرلەردىن قېلىشمايدىغان چىرايلىق مەنزىرىسىنى، مۇنبەت تۈپىتۈز تۈپراقلىرىنى كۈن نۇرىدا چاقناپ تۇرغان كۆز ئەينىكىنىڭ ئېكرانىدىن بىر ـ بىرلەپ ئۆتكۈزدى، ئەگەر قۇدرىتى يېتىدىغان ئىش بولسا ھازىرلار ئۇياققا ئۆتۈپ، ئاشۇ ياپىيېشىل چىمەنزارلىققا باغرىنى يېقىپ ياتقۇسى كېلىپ كەتكەندەك، ئۇياقتىن مېھرىنى ئۈزەلمەيلا قالغان ئىدى، ھەتتا ئەينى چاغدا ئەجدادلىرىنىڭ بىر ئىشلارنى سەل چالا قىلىپ قويغانلىقىدىن مەيۇسلەنگەندەك كۆزلىرى تورلىشىپ كەتكەن ئىدى. ئۇ، كۆز ئەينىكىنى ئېلىپ، ئاق قولياغلىقى بىلەن ئىشتىن ـ ئىتتىك سۈرتۈپ ۋە يوغان قاسقان شەپكىسىنى ئېلىپ، سول قولتۇقىغا تىققاندىن كېيىن، پېشانىسىدىكى پارقىراپ تۇرغان مونچاق ـ مونچاق تەرلەرنى سەل تىترەپ تۇرغان ئۇزۇن قوللىرى بىلەن سۈرتۈپ كەتكەن ئىدى.

بۇگۈن 9ـ ئايىنىڭ 2ـ كۈنى بولۇپ، جاڭ جىجۇڭ شەخسەن ئۆزى غۇلجىدىكى ۋاڭ قادىرنىڭ بېغىدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى سالاھىتى بىلەن غۇلجىدىكى ھەربىي ـ مەمۇرىي كادىرلارغا خوشلىشىش زىياپىتى بەردى. بۇ زىياپەت ئەسلىدە يېغىن تۈسىنى ئالغان بولۇپ، غۇلجىدىكى يۈزلىگەن ھەر ساھە كادىرلىرى، ھۆكۈمەت ئەربابلىرى، ھەربىي ئەمەلدارلاردىن باشقا يەنە بىرقانچە مىڭ خەلق ئاممىسى مەيدانغا يىغىلغانتى. ۋاڭ قادىرنىڭ بېغىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى مەيدانغا ھەيۋەتلىك چوڭ سەھنە ياسالغان بولۇپ، جاڭ جىجۇڭ باشلاپ ئەكەلگەن ئۆمەكنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھالدا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئەمەلدارلىرى ۋە يۇرت چوڭلىرى بولۇپ تەخمىنەن يۈزگە يېقىن ئادەم بۇ سەھنىدىن ئورۇن ئالغان ئىدى. چوڭ قاسقان شەپكىسىنى كۆز ئەينىكىنىڭ ئۈستى گىرۋىكىگىچە چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان، يۈزلىرى ياغاق كەلگەن، ئېگىز بويلۇق بۇ گېنېرال سەھنىدىكىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرۇپ، تۆۋەندىكى ئاستا ـ ئاستا يىغىلۋاتقان ئاممىغا سوغۇق نەزەر تاشلاپ تۇراتتى. سەھنىنىڭ ئالدىدىكى سەيناغا يىغىلغان خەلقنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ ئاۋازلىرى بولسا، چاڭگىسىغا ھەيۋە قىلىپ كېلىۋاتقان بىرەر يىرتقۇچ ھايۋاننى كۆرگەن قۇشلارنىڭ چۇرۇقلاشلىرىغىلا ئوخشايتتى. سەھنىنىڭ ئەتراپىغا ئېسىلغان گومىنداڭنىڭ بايراقلىرى قاتارىدىكى ئاي يۈلتۈزلۇق يېشىل رەڭلىك شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ بايرىقى لەرزان لەپىلدەپ، يۈزىدىكى قۇياش نۇرلىرىنى ئەتراپقا چېچىپ تۇراتتى.بايراقنىڭ رەڭگى باغدىكى دەل ـ دەرەخ، ئوت ـ چۆپلەرنىڭ رەڭگىگە تەققاس بولۇپ، ئەتراپنى ئاجايىپ چىرايلىق تۈسكە كىرگۈزۈۋەتكەن ئىدى. باغنىڭ يان تاملىرىنى پاسىل قىلىپ رۇس ئۇسلۇبىدا سېلىنغان ئۆيلەرنىڭ قاڭالتىرلىق ئۆگزىلىرى قۇياش نۇرىدا ۋال ـ ۋۇل قىلىپ پارقىراپ، سەھنىدە ئولتۇرغانلارنىڭ كۆزلىرىنى چاقاتتى. ھەقىقەتەن يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بۇ شەھەردە ئاست ـ ئۈستى تاختايلىق، ئۆگزىلىرى تۇنەكەلىك ئەنە ئاشۇنداق چىرايلىق ئۆيلەر كۈنسايىن كۆپىيىۋاتاتتى، شەھەرنىڭ كوچىلىرى ۋە قورۇلىرىنىڭ پۈتۈن قىياپىتىدە شەكىل ئۆزگىرىش يۈز بېرىۋاتقان ئىدى. ئەنە شۇ مەھەللە قورۇلاردا ئولتۇرىدىغان ئاھالىلەر بۇگۈن ۋاڭ قادىرنىڭ بېغىدا ئوچۇق يېغىن بولىدىغانلىقىنى

ئاڭلاپ، شەھەرنىڭ غەربىگە سەلدەك ئېقىشقا باشلىغان ئىدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا چوڭ ـ كىچىك، ئەر ـ ئايال بولۇپ نۇرغۇن كىشىلەر بار ئىدى. ۋاڭ قادىر بېغىغا تۇتىشىدىغان ئاق تېرەكلىك چوڭ يول بولسا، گۈلدۈرماملىق يامغۇرنىڭ ئالدىدىكى چۈمۈلىلەردەك شۇنچىلىك ئالدىراش كېتىۋاتقان ئادەملەر بىلەن تولغان ئىدى. باغنىڭ تام ياقىسىدىكى دەرەخلەرنىڭ يوغان شاخلىرى قۇشقاچتەك قونۇۋالغان ئۇششاق بالىلار بىلەن لىق تولغان ئىدى. مانا بۇ خەلق ئۆز شىبھىتلىرىنىڭ قان بەدىلىگە كەلگەن مۇستەقىل دۆلىتىنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلگەنلىكى ئۈچۈنلا بۇ يىغىلىشقا شۇنچىلىك قىزىققان ئىدى. ئۇلار ئۆز ئارزۇ ـ ئارمانلىرىغا ئېرىشىش ئۈچۈن زور ئىمكانىيەتلەرگە ئىگە ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەن روھقا ئىگە كىشىلەر ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئاران قولغا كەلگەن ئاشۇ ئىمكانلارنىڭ قولدىن يەنە كېتىشىدىن ئەندىشە قىلىشاتتى. ئەنە شۇ كۆڭۈللىرىدىكى ئەندىشە ئۇلارنىڭ بۇ يەرگە ئىختىيارسىز قەدەم بېسىشىغا تۈرتكە بولغان ئىدى. ئۇلار دۈشمەنلىرىگە غەزەپ بىلەن، ئەندىشە بىلەن قارىسا، بىر ـ بىرىگە ھەقىقىي مېھرى مۇھەببەت بىلەن قارايتتى، سۆيگۈ بىلەن ئۆزئارا باغلانغان ئىدى، شۇنىسى روشەنكى، ھازىر ئۇلارنىڭ روھى، ۋۇجۇدى، قەلبى ئەركىن ئىدى. ئەركىن بولغان كىشىنىڭ سۆيگۈسى بىلەن قۇل بولغان كىشىنىڭ سۆيگۈ ـ مۇھەببىتى ئوتتۇرىسىدا ئالەمچە پەرق بولىدىغانلىقى مانا مۇشۇ ئازاد غۇلجا خەلقىنىڭ ياز كۈنلىرىدە چولپان يۇلتۇزدەك چاقناپ تۇرغان جۈپ ـ جۈپ كۆزلىرىدىن بەلگىلىك ئىدى. ئەلۋەتتە ئەركىن سوقۇۋاتقان يۈرەك قانداقلا بولمىسۇن شۇ كىشىنىڭ ھەقىقىي روھىغا، ھەقىقىي سۆيگۈسىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. پەقەت ئىنسان ئەركىن بولغاندىلا، ئازاد ۋەتەندە مۇستەقىل ياشىغاندىلا ۋۇجۇدىدا سوقۇۋاتقان يۈرىكى بىلەن روھى پۈتۈن مەنىسى بىلەن شۇ كىشىگە مەنسۇپ بولىدۇ. دەرھەقىقەت، ئەركىنلىك ئىنسان روھىنىڭ كاپالىتى. بۇنداق ئىنسانىنىڭ دۈشمەنگە بولغان نەپرىتىمۇ ئاشۇ كۆك يۈزىگە ئېسىپ قويغان ئالتۇن تاۋاقتەك يالتىراپ تۇرغان قۇياشتىن روشەن. ئۇلار بۇ گۈزەل زېمىننى دۈشمەنلىرىنىڭ يامان كۆزلىرىدىن مۇداپىئە قىلىشقا ھەقلىق، بۇ زېمىننىڭ دۈشمەنلىرى ھەقىقەتەن كۆپ، ۋەجى بۇ زېمىننىڭ قۇياشى ئېنىق، گۈللىرى پۇراقلىق، بۇلبۇللىرى جاراڭلىق، ئېتىكى كەڭ جەننەت بىر ماكان بولغانلىقىدا. ھەممە جاھانغا ئېنىقكى، شەرقىي تۈركىستان تۈپراقلىرى ئىچىدە غۇلجا ھەممىدىن گۈزەل بىر شەھەر. بۇ شەھەر ئاشۇ ئىناق ئاھالىسى بىلەن، ئاشۇ تارماق ـ تارماق رەتلىك، پاكىز كوچىلىرى بىلەن، دوقمۇش ـ دوقمۇش ـ دوقمۇشلىرىغا ئېسىلغان ئاي يۇلتۇزلۇق بايراقلىرى بىلەن ھەممىدىن گۈزەل. بۇ شەھەر باغلىرى بىلەن، ئەتراپىنى ئوراپ تۇرغان تاغلىرى بىلەن، ھەر يەردە ياڭراۋاتقان ناخشىلىرى بىلەن ھەممىدىن گۈزەل. شۇنداقلا بۇ شەھەرگە ئەمىنلىك ئاتا قىلىۋاتقان ماش رەڭ ھەربىي فورما كىيگەن مىللىي ئارمىيەسى بىلەن تېخىمۇ جەلپكار، ھەممىدىن مۇھىمى بۇ شەھەر ئاشۇ ئۆزلىرى قۇرغان دۆلىتى بىلەن ھەممىدىن مۇقەددەس! ئەنە شەھەننىڭ يان تەرىپىدە مىللىي ئارمىيەنىڭ ئورىكىستىر ئەترىتى مىللىي ئارمىيە مارشىغا چېلىپ، مەيداننى ئاجايىپ جانلاندۇرۇۋېتىپ باراتتى. ھەربىي ئورىكىستىردىكى ساپىسىرىق تۆت كانايىنىڭ ئاۋازى ھەممىدىن بەكرەك ياڭراق ئىدى، چېلىۋاتقان بارابانىنىڭ ئاۋازى ئۇنىڭدىن قېلىشمايتتى، سۇنايىنىڭ ئاۋازى بولسا بىر ئاز پىغانلىق چىقىۋاتاتتى. بۇ ياڭراق ئاۋازلار بىلەن پىغانلىق ئاۋازلار بىر ـ بىرىگە قوشۇلۇپ، ئورىكىستىردىن ئالامەت بىر مېلودىيە ئەتراپقا يېيىلىۋاتقان ئىدى.

يېغىن ئەمدى رەسمىي باشلانغان ئىدى، رىياسەتچى يىغىنىنىڭ باشلانغانلىقىنى ئېلان قىلىپ، قىسقىلا ئېچىلىش سۆزى قىلغاندىن كېيىن، بىرىنچى بولۇپ جاڭ جىجۇڭنى سۆزگە تەكلىپ قىلدى. جاڭ جىجۇڭ سۆزىنى مۇنداق باشلىدى:

سۆيۈملۈك قېرىنداشلار!

مېنىڭ بۇ گۈزەل زېمىننى ۋە سىلەردەك ئەزىز قېرىنداشلارنى يوقلاپ كېلىش ۋاقتىم بىر ئاز قىسقا بولۇپ

قالدی. شۇنداقتىمۇ مەن بۇ قېتىمقى زىيارىتىمدە ئىلى ۋادىسىنىڭ گۈزەل تاغ ـ دەريالىرىنىڭ، مېۋىلىك باغلىرىنىڭ، گۈللۈك هويلا ـ ئاراملىرىنىڭ ساپ هاۋاسىدىن ئەركىن نەپەس ئالدىم، ئۇيغۇرلارنىڭ خىلمۇخىل ئېسىل تائاملىرىنى تازا مەزە قىلىپ يېدىم، ناخشا ـ مۇزىكىلىرىدىن هۇزۇرلاندىم، يۇمۇر ـ چاقلىرىنى ئاڭلاپ قانغۇدەك كۈلدۈم، مېهماندوستىت ئۇيغۇر ۋە قازاق قاتارلىق هەر مىللەت خەلقىنىڭ يۈكسەك مەدەنىيەتلىرىنى كۆرۈپ ئالەمچە ئاپىرىن ئوقۇدۇم، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ كۈلكىگە تولغان چىرايلىق يۈزلىرىنى كۆرۈپ، نۆۋەتتە ئەمەلگە ئاشۇرغان تىنچلىقنىڭ مۇتلەق نەتىجىلىك بولغانلىقىغا ئىشەنچىم هەسسىلەپ ئېشىپ، ناهايىتى پەخىرلەندىم. بۇگۈن مەن سىلەر بىلەن خوشلىشىش ئالدىدا، بۇ ئاددىي زىياپەتنى هازىرلاپ، هۇزۇرۇڭلاردا ئۆزۈمنىڭ يۈرەك سۆزىنى بىرقانچە كەلىمە بىلەن ئىزهار قىلماقچى بولدۇم، ـ دەپ، تۆۋەندە ئۇنىڭغا قاراپ تۇرغان مىڭلىغان قارا كۆزلەرگە، كۆز ئەينەك ئارقىسىدىن بىر قۇر كۆز ئاتتى، ئۇنىڭ ئوڭ يېنىدا مەسئۇت ئەپەندى، سول يېنىدا بولسا ئەخمەتجان قاسىمى ئولتۇراتتى.

ئۇلارنىڭ هەر ئىككىلىسىنىڭ چىرايى جىددىي تۇس ئالغان بولۇپ، قانداقتۇ بىر نەرسىدىن ئەنسىرەپ، ئەتراپىنى كۆزىتىۋاتقاندەك بىر هالى بار ئىدى. هەر ئىككىلىسىنىڭ كۆن چىقىپ تۇرغان چىرايىدىن خاتىرجەمسىزلىك، ئەندىشىلىك ئالامەتلەر بالقىپ تۇراتتى. جاڭ جىجۇڭ ئۇزۇن بويۇنلىرىنى تىك تۇتۇپ، ئوڭ قولىنىڭ هەم ئۇزۇن هەم گۆشسىز ئىككى بارمىقىنى بېشىدىكى قاسقان شەپكىسىنىڭ كوزىركىسىغا تەگكۈزۈپ تۇرۇپ، سەل يۇقىرىغا ئىتتىرىپ قويدى ـ دە، يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى. ئۇ سۆزىدە مىللەتلەر ئىتتىپاقىنىڭ ئەهمىيىتىنى ۋە تىنچ بىر مۇهىتتا ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشنىڭ نەقەدەر زۆرۈرلۈكىنى، خىتاي ـ سوۋېت دوستلۇقىنىڭ ئۇتۇقلىرىنى هەمدە ۋەتەن بىرلىكىنى هىمايە قىلىش قاتارلىق بىر قاتار مەسىلىلەر ئۈستىدە ئۇزۇن نۇتۇق سۆزلىدى. ئۇ سۆزلىگەنسېرى هاياجانلىنىۋاتقاندەك قىلاتتى، ئۇ بۇ سۆزلەرنى سارغايغان چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن سوزۇپ چىقارغان چاغدا، نېپىز لەۋلىرى تىترەپ كېتىۋاتقان ئىدى. بۇنداق ۋاقىتتا ئۇ ئۆزىنى تېخىمۇ تەمكىن، تېخىمۇ سەمىمي كۆرسىتىشكە تىرىشىپ، سۆز تونىلىرىنىڭ ۋەزنى ئالاهىدە قىلىپ چىقىرىپ، توختىماي سۆزلەشنى داۋام قىلىۋاتاتتى، تەرجىمان بولسا، هەر جۈملىنىڭ ئۇزۇلۇشىگە ئۈلاپ، ئارقا ـ ئارقىدىن تەرجىمە قىلىۋاتاتتى. ئەمدىلا تەرجىماننىڭ سۆزى ئاخىرلىشىش بىلەن تەڭ جاڭ جىجۇڭ يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى:

قېرىنداشلار! هازىردىن باشلاپ ئۆتكەن ئىشلارغا سالاۋات قىلىپ، ئالدىمىزدىكى پارلاق تىنچلىققا نىگاه قىلىپ، مىللىي ئاداۋەتنى تارىخقا كۆمۈپ، مەڭگۈ تىنچلىق ئورنىتىشىمىز لازىم. بۇ يالغۇز مېنىڭلا ۋەزىپەم بولۇپ قالماي، مۇشۇ يەردە ئولتۇرغان هەممىمىزنىڭ ۋە پۈتۈن ئۆلكە خەلقىنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن ئورتاق مەسئۇلىيەت. بىز تىنچلىق سىياسىتىنى قەتئىيلىك بىلەن ئىجرا قىلىپ، شىنجاڭنىڭ هەرقايسى ساهەدىكى قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ياخشى ئېلىپ بېرىشىمىز لازىم، بۇ قېتىمقى تىنچلىق سۆهبەتلىرىدە، ئەڭ چوڭ ئىتتىپاقدىشىمىز سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئارىغا چۈشۈشى بىلەن بۇنداق گۈزەل بىر ئىتتىپاقلىق ئەمەلگە ئاشتى. بۇ ئىتتىپاقلىقنىڭ، تىنچلىقنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى، دۇنيادا تىنچلىقنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلىقىنىڭ ۋە شىنجاڭدا تىنچلىقنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلىقىنىڭ روشەن ئىپادىسىدۇر. بۇنداق بىر غەلىبە شىنجاڭ خەلقىنىڭ تارىختا مىسلى كۆرۈلۈپ باقمىغان دەرىجىدە قولغا كەلتۈرگەن ئالەمشۇمۇل غەلىبىسى بولۇپ هېسابلىنىدۇ. تارىخ بەتلىرىنى تەئەججۈپ ئىچىدە ۋاراقلايدىغان بولساق، ئۆلكىمىزدە يۈز يىللاردىن بۇيان كۆپلىگەن قوزغىلاڭلار توختاۋسىز بولۇپ كەلدى، بۇ قوزغىلاڭلاردا غالىبىيەت قازانغان بولساقمۇ، ئاخىرى ناهايىتىمۇ پاجىئەلىك نەتىجىلەرگە ئېرىشىپ كەلدۇق. بۇ قېتىم بولسا، غەلىبە تىنچلىق بىتىم ئارقىلىق نەتىجىلىنىپ، هەر ئىككى تەرەپ ئۈچۈن سۆيۈندۈرىدىغان نەتىجىلەر

قولغا كەلدى. شۇ ۋەجىدىن بۇ تىنچلىقنى كۆكتىكى قۇياشنى سۆيگەندەك سۆيۈپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى بىر يەڭدىن قول، بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ، مىڭ بىر مۇشـــەققەتتە قولغا كەلگەن نۆۋەتتىكى تىنچ ۋەزىيەتنى داۋاملىق ســـاقلىشـــىمىز، ھەمايە قىلىشـــىمىز ۋە پەرۋىش قىلىپ، تېخىمۇ يۈكسـەلدۈرۈشـىمىز لازىم. تىنچ ۋەزىيەت، تىنچ مۇھىت بەرپا بولغاندىلا ئالدىمىزدا بىزنى كۈتۈپ تۇرغان مۇشـــەققەتلىك ۋەزىپىلەرنىڭ ھۆددىســـىدىن چىقالايمىز. نۆۋەتتە يېڭى قۇرۇلغان ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىي پىروگراممىلىرىنى دەرھال ئىجرا قىلىپ، شىنجاڭنىڭ ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇشى، يېڭى ئىجرا قىلىدىغان مائارىپ ئىســـلاھاتىنىڭ دەرھال يول قويۇلۇشـــى ۋە يېقىندا ئېلىپ بارىدىغان ھەرقايســـى ۋىلايەت ۋە ناھىيەلەردىكى ســـايلام خىزمەتلىرىنىڭ ئوڭۇشـــلۇق ئېلىپ بېرىشـــقا دىققىتىمىزنى مەركەزلەشـتۈرۈشـىمىز لازىم. شـۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە شـىڭشـىسـەي تەرىپىدىن مۇسـادىرە قىلىنغان خەلقنىڭ مال- مۈلۈكلىرىنى ئېنىقلاپ، ئۆز ئىگىلىرىگە قايتۇرۇش خىزمەتلىرى دەرھال يولغا قويۇشـــىمىز كېرەك. بىز خىتاي- سوۋېت دوسـتلۇقىنى ئاداققىچە ھەمايە قىلىپ ۋە تېخىمۇ مۇسـتەھكەملەپ، پۈتۈن شىنجاڭ مىقياسىدا دېموكراتىك سىياسەتنى يولغا قويۇپ، ھەم ئىقتىسادىي ھەم سىياسىي جەھەتتىن زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشىشىمىز لازىم. يۇقىرىدىكى خىزمەتلەرنى نەتىجىلىك رويابقا چىرىش ئۈچۈن يەنىلا ھەممىمىز تىنچلىققا، ئىتتىپاقلىققا ۋە ئۆزئارا ئىشـــىنىشـــكە موھتاج. نۆۋەتتە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزالىرى بىر- بىرىگە قەتئىي رەۋىشـتە ئىشـەنگەن ھالدا، بىر ئائىلىدىكى ئاكا - ئۇكىلاردەك ئىتتىپاق بولۇپ، ســىلەر ئۈچۈن جۇملىدىن پۈتۈن ئۆلكە خەلقى ئۈچۈن جىددىي خىزمەت قىلماقتا، مەن مۇشـــۇ مەيدانغا يىغىلغان ئاممىا ئالدىدا يېڭى ھۆكۈمەت ئەزالىرىنىڭ بۇ تىرىشـــچانلىقىغا رەھمەت بىلدۈرىمەن،- دەپ بىر ئاز تىنىۋالدى، بۇ چاغدا ســەھنىدىكىلەرنىڭ ئالقىش ســادالىرىغا ئەگىشـــىپ، تۆۋەندىكى ئاممىا ئارىسىدىكىلەر ئارىسىدىمۇ ئاندا - ساددا ئالقىشلىغانلار بولدى. خىتايچىنى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىۋاتقان تەرجىمان بولســـا، جاڭ جىجۇڭ ھەر قېتىم توختىغاندا ناھايىتى ماھىرلىق بىلەن شـــۇنداق ئىتتىك تەرجىمە قىلىپ، نۇتۇقنىڭ مەزمۇنىنى كۆچىلىككە يەتكۈزۈشـــكە تىرىشـــۋاتاتتى. بۇ ئارىلىقتا جاڭ جىجۇڭ شـەپكىســىنى بېشـىدىن ئېلىپ، قول ياغلىقى بىلەن پېشـانىســىدىكى تەرلىرىنى سۈرتتى ۋە ئالدىدىكى ۋاراقچىغا بىر قۇر قارىۋەتكەندىن كېيىن يەنە سۆزىنى داۋام قىلىپ مۇنداق دېدى: «ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەرىپىدىن تەســـتىق قىلىنغان مەمۇرىي ئىشـــلارنى يۈرگۈزۈش پىروگراممىســـىنىڭ بىرىنچى بابى ســىياســەت ھەققىدە بولۇپ، بۇ 11 تارماقتىن ئىبارەت. ھەربىر تارماقنى ئوقۇپ ئۆتۈشـكە ۋاقىت تار بولغانلىقتىن، بىرىنچى ۋە ئىككىنچى تارماقنى ئوقۇپ ئۆتىمەن.

بىرىنچى، خەلقچىللىق سىياسىتى يۈرگۈزۈپ، سىياسىي ئىشلارغا قاتنىشىش ئۈچۈن خەلقلەرگە تولۇق ھوقۇق بېرىلىدۇ. ئىككىنچى، خەلقنىڭ مەپكۇرىدە، ســۆزدە، مەتبۇئاتتا، يىغىلىشـــتا، ئۈيۈشـــۈشـــتا، ئولتۇراقلىق ۋە كۆچۈپ يۈرۈشـته، بەدەننى ۋە مال - مۈلكىنى ساقلاشـتا بولغان تولۇق ھۆرلۈكى قانۇن بىلەن ھەمايە قىلىنىدۇ، كاپالەتلىك بېرىلىدۇ دەپ يېزىلغان. بۇنىڭدىن كېيىن خەلقنى ســـىياســـەتتە تولۇق ھوقۇققا ئىگە ۋە ئۆز ئادىتىدىكى تۇرمۇشلىرىنى كەچۈرۈشكە ھوقۇقلۇق دېسەك بولىدۇ.

مىللەتلەر مەســـلىســـىدە بولســـا، تۆۋەندىكى ئالتە تارماقتىن تەركىب تاپقان ســـىياســـەت تولۇق ئىجرا قىلىنىدۇ:

بىرىنچى، ھەربىر مىللەت ســـىياســـىي، ئىقتىســـادىي، قانۇنىي ئىشـــلاردا ۋە مائارىپ ئىشـــلىرىدا تەڭ ھوقۇقلۇق بولىدۇ.

ئىككىنچى، ھەربىر مىللەتنىڭ ئۆزئارا دوسـتلۇقىنى ۋە بىر- بىرىگە يارەملىشـىش روھىنى ئالغا سۈرۈپ، زىچ ئىتتىپاقلىق ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلىدۇ.

ئۈچىنچى، ھەربىر مىللەتنىڭ مىللىي يېزىقى ۋە تىللىرى، ناخشـــا - مۇزىكا، ئەدەبىيات - ســـەنئەت ھەمدە پۈتۈن مەدەنىيىتى راۋاجلاندۇرۇلىدۇ.

تۆتىنچى، ھەربىر مىللەتنىڭ دىنىي ئېتىقادىغا ھۆرمەت قىلىنىپ، دىنغا بولغان سەقىشلار يوق قىلىنىدۇ. بەشىنچى، پىتنە ـ ئىغۋا سۆزلەر، مىللىي ھاقارەت ۋە باشقا مىللىي زىتىلىق تۇغدۇرۇشقا سەۋەب بولىدىغان سۆزلەر ۋە ھەر تۈرلۈك ھەرىكەتلەر بىلەن مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەتنى ۋە ئىتتىپاقنى بۇزۇش ئىشلىرىغا قارشى قاتتىق رەۋىشتە چارە قوللىنىدۇ.
ئالتىنچى، بىر مىللەتنى يەنە بىر مىللەت ئاسىمىلياتسىيە قىلىشقا ۋە ئۇلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادەت، دىنلىرىغا دەخلى يەتكۈزۈش ئىشلىرىغا قەتئىي يول قويۇلمايدۇ. خۇسۇسەن ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئايرىم غەمخورلۇق قىلىنىدۇ» دەپ ئالدىدىكى كۆزى تاشلىنىپ تۇرغان قەغەزنى بىر چەتكە سەل ئىتتىرىپ قويۇپ، ئۈستەلنىڭ ئۈستىدىكى ئاق سىرلىق كۇرۇشكىدىكى سوغۇپ قالغان قايناق سۈنى بىر ئوتلىغاندىن كېيىن، بىر ئاز تىنىۋالدى ـ دە، يەنە سۆزىنى داۋام قىلىشقا ئالدىرىدى. بۇ چاغدا ئەخمەتجان قاسىمى كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ئوڭ تەرىپىدە ئولتۇرۇپ، سۆز قىلىشقا تەمشىلىۋاتقان جاڭ جىجۇڭغا قاراپ قويدى. ئەخمەتجان قاسىمنىڭ نىگاھىغا، جاڭ جىجۇڭنىڭ شەپكىسىنىڭ ئۈزۈن كوزىركىسى شولا تاشلاپ تۇرغان ياغاق چىراينىڭ كەينىدە يەنە بىر يوشۇرۇن چىراي باردەك كۆرۈنۈپ كەتتى. جاڭ جىجۇڭ بولسا، ئۆزىنى تېخىمۇ مەغرۇر تۇتقان بىر قىياپەت بىلەن سۆزىنى داۋام ئېتىپ:
ـ مەن كۆچىلىكنى بۇ يەرگە تەكلىپ قىلىپ، قىممەتلىك ۋاقتىڭلارنى ئالدىم. سۆزلىسەم سۆزۈم تۈگىمەيدىغاندەك قىلىدۇ. ئۆلكە خەلقىگە قىلماقچى بولغان ئىشلىرىمىزنىڭ ھەممىسىنى بۇ يەردە سۆزلەپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. ۋاقىت مۇناسىۋىتى بىلەن سۆزۈمنى قىسقارتىپ، سىلەر بىلەن ئورتاقلاشماقچى بولغان مۇددىئايىمنى تۆتلا نۇقتىغا يىغىنچاقلىماقچىمەن. بىرىنچى«خىتاي بىلەن سوۋېت دوستلۇقىنى ئالغا سۈرۈش» ، ئىككىنچى «دۆلەت بىرلىكىنى ھىمايە قىلىش» ، ئۈچىنچى «خەلقچىللىق سىياسىتىنى يۈرگۈزۈش» ، تۆتىنچى «مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى كۈچەيتىش»تىن ئىبارەت، ـ دەپ بولۇپلا، تۆۋەندىكى شوئارلارنى بويۇنلىرىنىڭ تومۇرلىرى كۆپۈپ، پارتلاپ كېتەي دېگەنگە قەدەر، بار كۈچى بىلەن توۋلىدى:

جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دوستلۇقىنى ئالغا سۈرەيلى!
دۆلەت بىرلىكىنى ھىمايە قىلايلى!
خەلقچىللىق سىياسىتىنى يۈرگۈزەيلى!
مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى كۈچەيتەيلى!
يېڭى شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇش ئىشىنى باشلايلى!
ياشسۇن جۇڭخۇا مىنگو!
ياشسۇن ئۈچ مەسلەك!
ياشسۇن بۈيۈك داھىمىز جاڭ ۋېيىۋەنجاڭ!
ياشسۇن شىنجاڭدىكى مىللەتلەر!

يىغىن مەيدانىدا جاڭ جىجۇڭغا ئەگىشىپ شوئار توۋلىغان ۋە ئۇنىڭ نۇتۇقىغا چاۋاك چالغان سەھنىدىكى خىتاي ئەمەلدارلىرى بىلەن بىرگە بىرقانچە كىشىدىن باشقا كىشىلەر ھېچقانداق بىر ئىپادە بىلدۈرۈشمەي جىم ئولتۇرۇشقا ئىدى. تۆۋەندە داق يەردىلا ئولتۇرغان ئاممىنىڭ قارشىلىق قىلىپ گۈدۈڭلىغان ئاۋازلىرى بولسا، تا مۇنبەرگىچە يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئاممىنىڭ ئارىسىدىكى ئاز ساندىكى بىر قىسىم كىشىلەر ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمەي، جايلىرىدا جىمجىت ئولتۇرۇشقان ئىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى بولسا، سەھنىدىكى خىتاي ئەمەلدارلىرىنىڭ بىر نېمىلەرنى دەپ جىنىنىڭ بارىچە ۋارقىراپ، شوئار توۋلىغىنىغا قاراپ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي بىر لەھزە تېڭىرقاپ قالدى ۋە غەيرى بىر ئىش بولۇۋاتقاندەك بىر ـ

بىرىگە چەكچىيىپ قارىشىپ قىلىشقان ئىدى، تام ئۈستىدە ۋە دەرەخنىڭ شاخلىرىدا ئولتۇرۇۋالغان ئۈششاق بالىلار بولسا، قىزىق بىر تىياترنى كۆرۈۋاتقاندەك قاق ئېتىشىپ كۈلۈشتى، چوڭراقلىرى بولسا، ئىسقىرتىپ، ۋارقىراشقا باشلىدى. دەل مۇشۇ چاغدا قاياقلاردىندۇر ئېتىلغان بىر تال ئالما شۆپۈكى، ئىككى ـ ئۈچ تال سېرىق تاشئالما ۋە ئۈچ ـ تۆت تال شاپتۇل ئۇرۇقچىلىرى سەھنە بىلەن ئاممىا ئارىسىدىكى مەيدانغا توكۇرلاپ چۈشتى، بۇنىڭ بىلەن تەڭ تام ۋە دەرەخنىڭ ئۈستىدىكى بالىلار بەجايىكى ئەبابىل قۇشلىرىدەك چۇرۇقلىشىپ، مەيدانغا توختىماي تۆۋەندىن سۈنۈپ بەرگەن مېۋە شۆپۈكلىرىنى ئېتىشقا باشلىدى. تۈيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ ھادىسە يىغىنىنىڭ ۋەزىيىتىنى تاسادىپىي تېزلا باشقا تۈسكە ئۆزگەرتىۋېتىپ باراتتى، ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى دەرھال پەملىگەن ئەخمەتجان قاسىمى، جىددىي ھەرىكەتكە ئۆتۈپ، ۋەزىيەتنىڭ تىزگىنىنى دەرھال ئۆز قولىغا ئالدى. ئۇ ئالدىدا تۇرغان مىكروفوننى قولىغا ئېلىپ ئورنىدىن دەس تۇردى ۋە بېشىنى خورازدەك ئېگىز تۇتۇپ، كۆپچىلىكنىڭ تىنچلىنىش ئۈچۈن قەتئىي ئاھاڭ بىلەن:«يولداشلار تىنچلىنىڭلار! ئۆزۈڭلارنى بېسىۋېلىڭلار!» دەپ خىتاب قىلدى. ئۇ ھەر ۋاقىتتىكىگە ئوخشاشلا تەمكىن ئىدى، ۋەزمىن يوغان قوللىرىنى ئۈستەلنىڭ ئۈستىگە تىرەپ، ئاۋامغا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى. بۇ چاغدا ئۆز داھىيسىنىڭ ئاۋازىنى كانايدىن ئاڭلىغان ئاۋام شىپىدە تىنچلانغان ئىدى، بالىلارنىڭ ئېغىزلىرى سۆزدىن، قوللىرى ھەرىكەتتىن توختىغان ئىدى. ئاۋامنىڭ بۇ ھالىنى كۆرگەن ئەخمەتجان قاسىمى تېخىمۇ روھلىنىپ، يۈزىنى قاپلىۋالغان ئاچچىقىنىڭ تۈتۈنى دەرھال تارقالدى ۋە يەنە ئارقىدىن تەربىيە تۈسىنى ئالغان بىرقانچە جۈملە سۆز قىلدى. دېمىسىمۇ ئۇ ھەرزامان ھەرقانداق قىيىن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشنىڭ ئەپچىل چارىلىرىنى دەرھال تېپىپ چىقالايدىغان قابىلىيەتكە ئىگە داھىي ئىدى. ئەخمەتجان قاسىمى كۆپچىلىككە خىتاب قىلىپ سۆز قىلىۋاتقاندا، ئۈستەلنىڭ ئەڭ چېتىدە ئولتۇرغان بىر گومىنداڭ ھەربىي ئەمەلدارى، بەقەمدەك قىزارغان كۆزلىرىنى ئوغرىلىقچە ئۇنىڭغا تىكتى، ئاندىن تۆۋەنگە ئېڭىشىپ تۇرۇپ ھىڭگاڭ چىشلىرى ئارىسىدىن «چىرت» قىلىپ يەرگە بىرنى تۈكۈرۈدى ۋە تۈكۈرۈكى چۈشكەن يەرگە قاراپمۇ قويماي، پۇتىنىڭ ئۇچى بىلەن دەسسەپ قويدى. ئۇ ئوتتۇرا بوي، سېمىزراق كەلگەن ئادەم بولۇپ، پاناق بۇرۇنىنىڭ قاڭشىرىغا يىراقراق كۆزلىرىدىن ئۆچمەنلىك تۆكۈلۈپ تۇراتتى. ئەخمەتجان قاسىمنىڭ ياڭراق ئاۋازى بولسا، ئۇنى ناھايىتىمۇ بىئارام قىلىۋېتىپ بارغاندەك قىلاتتى. ئەمما ئۇنى ئەڭ بىئارام قىلىدىغان سۆزلەر ئەمدى باشلانغان ئىدى. يەنى سەھنىدىن ئورۇن ئالغان ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ ئاساسلىق رەھبەرلىرىدىن بىرى بولغان ئۇرۇمچىلىك مېھمان ئابدۇلئەھەت مەخسۇم دېگەن كىشى ئەخمەتجان ئەپەندىمنىڭ سۆزلىرىنىڭ تونى ئۈزۈلۈش بىلەن تەڭ، سۆز قىلىشقا ئىجازەت ئېلىپ، ئولتۇرغان يېرىدىن تۇردى ۋە گۈس ـ گۈس قەدەملەرنى تاشلاپ، تۆۋەندىكى ئاممىنىڭ ئارىسىغا بېرىپ، نىگاھىنى جاڭ جىجۇڭ جانابقا تىكىپ تۇرۇپ سۆز باشلىغان ئىدى. ئەخمەتجان قاسىمى بولسا، بۇ ئەھۋالدىن سۆيۈنۈپ، رازىمەنلىك بىلەن گويا ھېچ ئىش يۈز بەرمىگەندەك، كۆز ئالدىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلار توغرىسىدا ھېچ سۆز ئاچماي، دىققىتىنى تۆۋەندە جاراڭلىق ئاۋازلىرى بىلەن خىتاب قىلىپ تۇرۇپ، سۆزلەۋاتقان ئابدۇلئەھەت مەخسۇمغا مەركەزلەشتۈردى ۋە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا جاڭ جىجۇڭغا قاراپ قويدى ۋە ئۇنىڭ يۈزىنىڭ تاتىرىپ كەتكەنلىكىنى بايقىدى. جاڭ جىجۇڭنىڭ قۇلىقىغا، سۆزگە سۆز ئۇلاپ سۆزلەۋاتقان ئابدۇلئەھەت مەخسۇمنىڭ ئوتلۇق جۈملىلىرى ياقمىغان ئىدى، ئۆزى بولسا ناھايىتى ئوڭايسىزلىنىپ، بوينىنىڭ كەينىدىكى چاچلىرىنىڭ چۆرىسى قىمشىپ كېتىۋاتقاندەك، بىئارام بولۇپ، قولىنى ئاپىرىپ قاشلاشنى بىئەپ كۆرۈپ، گەدىنىنى تولغاپ ـ تولغاپ قويۇۋاتقان ئىدى. ئابدۇلئەھەت مەخسۇم بولسا، جاڭ جىجۇڭغا خىتاب قىلىپ تۇرۇپ:

ـ مانجۇ بىلەن خىتايلارنىڭ بۇ زېمىنغا ئايىقى تەگكەن كۈندىن بۇيان، بۇ زېمىندا ئەزەلدىن ياشـــاپ كېلىۋاتقان خەلقلەرنىڭ تىنچلىقى بۇزۇلۇپ، قاتمۇقات زۇلۇملار ئاســـتىدا ئېزىلىپ، ھېچبىر

خۇۋلۇق كۆرمەي، قۇللۇقتا، ھېقىرلىتا ياشـاپ كەلدى. ئەمدىلىكتە زۇلۇمغا باش ئەگمىگەن خەلق قولىغا قورال ئېلىپ، قان كېچىپ جەڭ قىلىش ئارقىلىق ئۆز ئەركىنلىكىنى قولغا ئالسا، سىلەرنىڭ يەنە گەپ سىپتىپ ئاتالمىش دۆلەت پۇتۇنلۇكىدىن، ئۇلۇغ جۇڭخۇا مىنگونىڭ پارلاق ئىستىقبالىدىن، ئاتالمىش تىنچلىق ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىن سۆز ئېچىپ، بىزنىڭ ئاغزىمىزغا قۇرۇق سوسكا سېلىشقا ئۇرۇنماقچى بولۇۋاتىسىلەر، بىزگە قۇرۇق گەپ ئەمەس، ھەقىقىي ئەركىنلىك، ھەقىقىي ئازادلىق كېرەك! ھەر ئارزۇ قىلغۇچى ئارزۇ قىلغان نەرسىنى ئىستەيدۇ، يەنى ئۇسسىغان سۇ ئىستەيدۇ، ئاچ قالغان نان ئىستەيدۇ، بىزدەك مەزلۇم خەلق ئازادلىق، ئەركىنلىك ئىستەيدۇ. ھەمدە ئىنسان بولغانلىقىمىز ئۈچۈن ئەركىنلىكنى ئىستىشىمىز ئەڭ تەبىئىي ھەققىمىزدۇر!،- دەپ ئۇنلۇك ئاۋازدا سۆزلىدى. بۇ چاغدا ئەتراپتىكى پۇتۇن ئاما گۇلدۇر قاراس چاۋاكلارنى چېلىپ، ئىسىقىرتىپ، ئابدۇلئەھەت مەخسۇمنىڭ دادىلىق بىلەن ئېيتقان ئوچۇق سۆزلىرىنى ئالقىشلىدى ۋە دەرەخنىڭ ئۈستىدىكى بالىلارنىڭ چاۋاكلىرى بىلەن تەڭ سېنتەبىر ئايلىرىنىڭ سەلكىن شامىلىدا ھەشتەرخان دەرەخلىرىنىڭ ئۈچ بۇلۇڭلۇق يوپۇرماقلىرىمۇ شىلدىرلاپ كەتتى. شۇ ئەسنادا جاڭ جىجۇڭ تورغا چۈشۈپ قالغان بېلىقتەك جايىدا جىم ئولتۇرالماي ئۈياق - بۇياققا مىدىرلاپ، ئالاقزەدە بولۇپ، ئالىمادىس بىرەر كۈتۈلمىگەن ئاقىۋەتنىڭ يۈز بېرىپ قىلىشىدىن ئەنسىرەپ، ھەشتەرخان دەرىخىدىن كېلىۋاتقان چۈچۈمەل پۇراقتىن راھەتسىز بولغاندەك دىماقلىرى قىچىشىپ چۈشكۈرۈپ كەتتى. ھەتتا كۆز ئەينىكىنىڭ كەينىدىكى كۆزىنىڭ ئېقىدا ئۆمۈچۈك توربىدەك قان يېپىنچىلىرى پەيدا بولۇپ، كالپۇكلىرىغا قاپارتما چىقىشقا باشلىغان ئىدى، گەرچە ئۇنىڭدا شۇنداق ئۆزىنى راھەتسىز قىلىدىغان ئۆزگىرىشىلەر بولۇۋاتقان بولسىمۇ، يەنىلا كاللىسىنىڭ ئىچىدىكى قىلدام مېڭە تومۇرلىرى ھەم مەخپىي، ھەم كارامەت پايدىلىق ئۈچۈرلارنىڭ زەررىچىلىرى بىلەن زەرەتلىنىپ، گويا بىر ئېلېكتىر ئېقىمىدەك جىددىي ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقىنى ئۆزى سېزىپ ئولتۇراتتى. بۇ ئېلېكتىر ئېقىمى تېخىمۇ كۈچىيىپ ئۇنىڭ پۇتۇن بەدىنىگە تاراپ، گويا ئۇنى سوقۇۋەتكەندەك قوللىرى تىترەپ، تومۇرلىرى كۆپۈپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ شۇ تاپنىڭ ئۆزىدە يېلىمغا پېتىپ قالغان قوڭغۇزدەك تېپىرلاپ، ئۆزىنى شۇنچىلىك بىزەۋتە ھېس قىلماقتا ئىدى. كۆزلىرىدىن سوغۇق نۇر چاچراپ تۇرۇۋاتقان بولغاچقا، كەلگۈلۈك شۇ ئىككى كۆزىگە قادالغان يوغان كۆزئەينەككە كەلگەن ئىدى. بۇ چاغدا ئەخمەتجان قاسىمى قارا كۆزلىرىنىڭ قۇيرۇقى بىلەن يەنە شۇ كۆزئەينەك كەينىدىكى كۆزلەرنى، ياغاق يۈزلەردىكى بىردەم - بىردەم ئۆزگىرىپ تۇرۇۋاتقان ئۆزگىرىشلەرنى بايقىدى. خىتايلاردا «سەككىز ئەۋلىيا دېڭىزدىن ئۆتكەندە، ھەرقايسى ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىپتۇ» دېگەن گەپ بار بولۇپ، بۇ قېتىم جاڭ جىجۇڭمۇ ئۆزىنى ئەۋلىيالاردەك چاغلاپ، ئۆز كارامىتىنى ئىلى خەلقىگە كۆرسىتىش ئۈچۈن كەلگەن ئىدى. ئەمما لېكىنزە ئىلى خەلقى ئۇنىڭ كارامەتلىرىنى پىسەنتىگە ئېلىپ قويماي، خېلىلا ھالسىرىتىپ قويغان ئىدى. ھەتتا ئۇ تۇگۈلۈپ تۇرۇپ سۆز - ھاقارەت ئاڭلاشقا مەجبۇر بولدى. ئابدۇلئەھەت مەخسۇمنىڭ سۆزىدىن كېيىن ئەخمەتجان قاسىمى سۆز قىلدى، ئۇ سۆزلەۋاتقاندا قەددىنى تەنھەرىكەتچىلەردەك تىك تۇتۇپ، ئېغىزىدىن چىقۋاتقان ھەربىر جۈملىنى شۇنچىلىك ۋەزىنلىك قىلىپ سۆزلىدى. ئەخمەتجان قاسىمى ئوتتۇز ياشلارغا كىرگەن، قەددى-قامەتلىك، تەققى-تۇرقىدىن جاسارەت تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، خۇشپىچىم، كىچىك پېئىل كىشى بولۇپ، ئۇ كۆپىنچە بېشىغا تارانچى دېھقانلىرىنىڭ قۇياش، يول ۋە بۇغداي ئۇنچىسى كەشتىلەنگەن بېغىررەڭ مانچېستىر دوپپىسىنى كىيىپ، مەيدىسىگە دائىم ئاي-يۇلتۇزلۇق «مۇستەقىللىق ئۈچۈن كۈرەش» ئوردېنىنى تاقاپ يۈرەتتى. مانا بۇگۈنمۇ ئەنە شۇ ئوردېنى قۇياشىنىڭ نۇرىدا جۇلالىنىپ، پۇتۇن كىشىنىڭ دىققىتىنى ئالاھىدە تارتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۆزىگە خويمۇ ياراشقان قاپقارا بۇرۇتى سايە تاشلاپ تۇرغان لەۋلىرىدىن، كەڭ ئاممىنىڭ دىلىنى يايرىتىدىغان تۆۋەندىكى ئالتۇن قۇرلار تۆكۈلمەكتە ئىدى:

- ھۆرمەتلىك قېرىنداشلار! ئەزىز ۋەتەنداشلار! بۇگۈن سىلەر كۆرۈپ ئولتۇرغىنىڭلاردەك يېڭى

قۇرۇلغان ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى جاڭ جىجۇڭ جانابلىرى خەلقىمىزگە زىيارەت بەرمەكتە ۋە بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۆز سۆزىنى قىلىپ ئۆتتى. تىنچلىقتىن، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىن سۆز قىلدى ۋە ھەممىمىز قوبۇل قىلالمايدىغان بەزى سۆزلەرمۇ بولدى. بىز بۇ زېمىندا ئەلمىساقتىن ياشاپ كېلىۋاتقان خەلقنىڭ ھۆرلۈكىنى، ئەركىنلىكىنى، ئازادلىقىنى تەمىن ئېتىش ئۈچۈن قوراللىق ئىنقىلاب قىلدۇق ۋە بۇ يولدا مىڭلىغان قىز- ئوغۇللىرىمىزنىڭ جانلىرىنى پىدا قىلىشى نەتىجىسىدە بۇگۈنكى غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈردۇق. نۆۋەتتىكى ۋەزىيىمىز تىنچلىق يولى ئارقىلىق بۇ غەلىبىلەرنى قوغداپ قىلىش ۋە بۇ غەلىبىلەرنى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان مىقياسىغا كەڭ قانات يايدۇرۇش. بىز بۇرۇن بۇ زېمىننىڭ ئەسلى ئىگىلىرى بولغان بولساقمۇ دۇنيادىكى مۇستەملىكچىلەرنىڭ مۇستەملىكىسىنىڭ مۇستەملىكىسىگە ئايلىنىپ قالغانلىقىمىز ئۈچۈن ئادەتتە مۇستەملىكىگە ئۇچرىغان مىللەتلەردىنمۇ ھەقىر تۇرمۇش كەچۈرۈشكە مەجبۇر بولدۇق ۋە ئۆزلىرىنى 4-5 مىڭ يىللىق تارىخىي مەدەنىيەتكە ئىگە دەپ قارايدىغان ئوتتۇرا ئەسىر مەدەنىيىتىدىنمۇ قالاق مەدەنىيەتنىڭ ۋارىسلىرى بىزنى ئىدارە قىلغانلىقى ئۈچۈن بىزنىڭ ئەسلىدىكى ئېسىل مەدەنىيەتلىرىمىز ناھايىتىمۇ ئارقىغا چېكىنىپ كەتتى، تۇرمۇش سەۋىيەيىمىز ھايۋانلىنىڭ ھاياتلىق شەرتلىرىدىن قېلىشمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى. مانا ھازىر ئۆزىمىزنى تېزلا ئوڭلاپ، ئەسلى مەدەنىيىتىمىزگە قايتىش ھالىتىدە تۇرماقتىمىز. شۇ ۋەجىدىن نۆۋەتتە بىزگە كېرەكلىكى يەنىلا تىنچلىق. مەن «تىنچلىق» دەپ ئاتاۋاتقان بۇ سۆز ھەقىقىي مەنىدىكى تىنچلىقنى كۆرسىتىدۇ. يەنى خەلقىمىزنىڭ پۈتۈن ئارزۇ- ئارمانلىرىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىدىغان ۋە بارلىق سىياسىي ھوقۇقلىرىنى قولغا كەلتۈرىدىغان، مىللىي زۇلۇمنى تۈپ يىلتىزىدىن قۇرۇتىدىغان تىنچلىق. ھەرگىز شەكىل ۋە ئېغىزدىكىلا تىنچلىق ئەمەس. دەل مۇشۇ سەۋەبتىن جاڭ جىجۇڭ جانابلىرى باشلىق بارلىق بىرلەشمە ھۆكۈمەت ئەزالىرى ۋە گومىنداڭ مەركىزى ھۆكۈمىتى لەۋزىدە تۇرۇپ، تىنچلىقنى ھەقىقىي ھىمايە قىلىشى لازىم. ئەلۋەتتە مۇشۇ سورۇندا ئولتۇرغان بارلىق خەلق ئاممىسىمۇ مېنىڭ بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ، بىزنى قوللىشى لازىم. بىز پەقەت خەلقىمىزنىڭ ھىمايىسى ئاستىدىلا، ھەقىقىي خەلقچىللىق سىياسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن بار كۈچىمىز، بارلىق ئىمكانلىرىمىز بىلەن خىزمەت قىلالايمىز،- دەپ، سۆزىنى ئاخىرلاشتۇردى ۋە ئۆزىگە قاراپ تۇرغان مىڭلىغان قارا كۆزلەرگە ۋە يازىچە ئاپتاپتا كۆيۈپ قارىداپ كەتكەن يۈزلەرگە نىگاھىنى تىكىپ تۇرۇپ:«ياشىسۇن ھەقىقىي ئەركىنلىك! ياشىسۇن خەلقچىللىق سىياسەت! ياشىسۇن ھەر مىللەت خەلقنىڭ باراۋەرلىكى!» دەپ، شوئار توۋلىدى، ئەنە شۇ شوئارلارغا قوشۇلغان باغدىكى مىڭلىغان ئاممىنىڭ ئاۋازلىرى پۈتۈن غۇلجىنى تەۋرىتىۋەتكەن ئىدى. خەلق ئۆز داھىيىسىنىڭ ئاۋازىغا ئاۋاز قوشۇش بىلەن يەنە گۈلدۈر- قاراس ئالقىشلارنى ياڭرىتىپ، ئەخمەتجان قاسىمغا مەدھىيەلەرنى ياغدۇردى. بەزىلەرنىڭ نۇرلانغان كۆزلىرىدىن ئاققان ھاياجان ياش تامچىلىرى چاڭ باسقان يۈزلىرىدە قۇرغاقچىلىق ۋاقتىدىكى شەبنەمدەك يالتىراپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئولتۇرغان يەرلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توزانلاردىن ئاسماننى سارغۇچ پەردە قاپلىغان ئىدى. باغنىڭ ئىچىدىن ئېقىپ ئۆتىدىغان ئېرىقنىڭ ئۈستىدە باش كۈزنىڭ شامالىرى ئۈسۈلغا چۈشكەن بولۇپ، سۈپىسۈزۈك سۇ يۈزىدە خورازنىڭ پەيلىرىدەك رەڭلىك ئۈشۈشاق دولقۇنلارنى پەيدا قىلىۋاتقان ئىدى. ئەخمەتجان قاسىمنىڭ سۆزلىرىنىڭ ھاياجىنى بېسىلىپ، كۆپچىلىك بىر ئاز پەس كويغا چۈشكەندە، مەسئۇت ئەپەندىمۇ نۇتۇق سۆزلىدى. ئۇ تومۇرلىرى كۆپۈپ تۇرغان ئۇزۇن قوللىرىنىڭ ئىنچىكە بارماقلىرى بىلەن ئاپاق ئاقارغان چاچلىرىنى ئارقىسىغا يەڭگىل تاراپ قويۇپ، بوينىنى سوزۇپ تاڭدا چىللاۋاتقان خورازدەك ئۈنلۈك بىر توندا نۇتۇقنى باشلىدى ۋە بۇركۈتنىڭ قاناتلىرىنى يۇقىرى - تۆۋەن قېقىپ قىلغان ھەرىكىتىگە ئوخشاش ئوڭ قولنى ھاۋادا ئوينىتىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

- ناھايەت ھازىر، تارىخ بىلەن بۇگۈن، ئارزۇ بىلەن ھەقىقىي ھايات، چۈش بىلەن رېئاللىق ئوتتۇرىسىغا كۆۋرۈك سېلىندى. ئىلى سۇلتانلىقى يېقىلغاندىن بۇيان بىز توختىماي ئىزدىگەن ھاياتنى

تاپتۇق ۋە ئارزۇ قىلىپ كەلگەن ھاياتقا ئېرىشىتۇق. ھەمدە ئىلى سۇلتانلىقى يېقىلغاندىن مۇقەددەم ھېچبىر زامان ھېس قىلىپ باقمىغان بىر خىل بەختىيارلىق تۇيغۇسىنى مانا ھازىر ھېس قىلىپ تۇرماقتىمىز، خىياللىرىمىزدا خىيال قىلغان، چۈشىلىرىمىزدە چۈشىگەن، رومانلاردا ئوقۇغان ۋە باشقىلاردىن ئاڭلىغان ئاشۇ ئەركىنلىكنى، ئاشۇ ئازادلىقنى ھازىر ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈۋاتىمىز ۋە شۇ ھاياتنى ياشاۋاتىمىز. ئۆزىمىزنى بىرىنچى قېتىم بۇ دۇنيادا مەۋجۇدتەك، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەڭ ئەقىللىك، ئەڭ جاسارەتلىك ئادەملەردىن ئىكەنلىكىمگە ئىشىنىۋاتىمىز. بۇ دەۋرنىڭ مەڭگۈ ئۆتۈپ كەتمەي تۇرۇشىنى ۋە مۇشۇ بەختىيار چاغلارنىڭ ئەبەدىي بولۇشىنى ھەممىمىز ئارزۇ قىلماقتىمىز. مۇشۇ دەۋرنىڭ پۈتۈن مىللىتىمىزنىڭ، پۈتۈن ۋەتىنىمىزنىڭ ۋە پۈتۈن ھاياتىمىزنىڭ ئەبەدىي بىر پارچىسى بولۇپ قىلىشىنى ئارزۇ قىلىمىز ۋە بۇنىڭ ئۈچۈن تىنچلىق ئىچىدە كۈرەش قىلىمىز! بىز نۆۋەتتىكى تىنچلىق پەيتىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، ئورتاق نىشان، ئورتاق مەنپەئەت، ئورتاق ئۈمىد ئۈچۈن ئورتاق ئىرادە، ئورتاق تىرىشچانلىق بىلەن كۈرەش قىلىشىمىز لازىم. بىزنىڭ كۈرەشلىرىمىز تېخى ئالدىمىزدا، ئالدىمىزدىكى قىينچىلىقلارنى يېڭىش بىزنىڭ ئورتاق مەجبۇرىيىتىمىز. بىز ئالدىمىزدىكى قىينچىلىقلارنى ئەقىلگە، ئىرادىگە تايىنىپ ھەل قىلىشىمىز كېرەك. ھەرگىز باھانە سەۋەب كۆرسىتىپ، بىر- بىرىمىزگە ئىتتىرىپ، مەسىلىلەردىن قاچماسلىقىمىز لازىم. باھانە سەۋەبنى تاپماق بەكمۇ ئاسان، ئۇنى ھەممە ئادەم تاپالايدۇ ۋە ھەممە ئادەمنىڭ يانچۇقىدا پارچە پۇلدەك تېپىلىدۇ. ئەمما، مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتىكى ئامال - چارە ھەممە ئادەمدە بولمايدۇ، ئۇ ئەقىلگە ئوخشايدۇ، ھالبۇكى ساغلام تەپەككۇر قىلالايدىغان ئەقىل ھەممە ئادەمدە يوق. بىز ئەنە شۇ ساغلام تەپەككۇر قىلالايدىغان خاراكتېرنى ئۆزىمىزدە يېتىلدۇرۇشىمىز لازىم. ئەسلىدە بىزدەك تۈرك مىللەتلىرىنىڭ خاراكتېرى، ئۆزلىرىنى ئىلغار دەپ سانىغان مىللەتلەرنىڭكىدىن ھەرگىز قېلىشمايدۇ. بىزنىڭ ۋۇجۇدىمىزغا باتۇرلۇق، ئەقىل - پاراسەت، ئىرادە مۇجەسسەملەنگەن بولۇپ، روھىمىزدا گويا بۆرىنىڭ قورقماس، يانماس روھى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان ئالاھىدە مىللەت بىز. بىز جەڭ قىلىشقا ماھىر، قەلەم ئىشلىرىدا قابىلىيەتلىك، بىخۇدلۇق ئىچىدە بەل قويۇۋېتىدىغان خۇيلاردىن ئۇزاق بىز. ئەقىلگە تايىنىپ، تىرىشچانلىق بىلەن مۇقەررەر يوسۇندا ئالدىمىزدىكى يولنى داۋام قىلىمىز. بۇ دۇنيا ئەقىللىكلەرنىڭ دۇنياسى، ئىرادە بىلەن كۈرەش قىلىدىغانلارنىڭ دۇنياسى. بىز قەيسەر ئىرادە بىلەن جەڭ قىلىپ، قولغا كەلگەن نەتىجىلەرنى ئەقىل بىلەن قوغدىشىمىز لازىم. ئەگەر ھېس - تۇيغۇلىرىمىزغا ئاساسەن ھەرىكەت قىلىپ ۋە ياكى ئۆزىمىزنىڭ خاراكتېرىغا زىنھار ماس كەلمەيدىغان بىرەر ئىدېئولوگىيەنىڭ چومىقى بولۇپ پائالىيەت ئېلىپ بارساق، بۇ پائالىيەت جەريانىدا ھېچ ئەقىلمىزنى ئىشلىتىپ ئۆزىمىزنىڭ تۈپ مەنپەئەتلىرىنى ئويلاشمىساق ۋە شۇ ئاساستا باشقىلارغا ئىچ ئاغرىتىپ ۋە ياكى باشقىلاردىن قورقۇپ ئۆزىمىزنىڭ مەنپەئەتلىرىدىن ۋاز كەچسەك مەڭگۈ ئېزىلگۈچى مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ، ئەبەدىي ھەقىرلىقتا ئۆتۈپ، باشقىلارنىڭ قۇل قىلىشىدىن قۇتۇلالمايمىز. شۇ ۋەجىدىن مۇتلەق رەۋىشتە ئەقىلنىڭ كۈچىگە، ئىرادىنىڭ كۈچىگە تايىنىشىمىز لازىم. ئەقىلنى جايىدا ئىشلىتىش ۋە ئىرادىنى كۈچلەندۈرۈش ئۈچۈن بىلىمگە ئىگە بولۇشىمىز كېرەك، بىلىمگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇشىمىز كېرەك، ئەقىلنىڭ ۋە ئىرادىنىڭ ئاساسى يەنىلا مائارىپقا تايانغان مەرىپەتچىلىكتۇر. نۆۋەتتىكى تىنچلىق ۋەزىيەتتىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ يۇرتىمىزنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىشىمىز، خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاش ئۈچۈن ئىشلەپچىقىش كۈچلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ئىشلەپچىقىش مۇناسىۋەتلىرىنى ياخشىلاشقا ئەھمىيەت بېرىشىمىز لازىم. بىزنىڭ تىنچلىق بىلەن ئېلىپ بارىدىغان كۈرەشلىرىمىز مىللىتىمىزنىڭ ئارزۇ- ئىستەكلىرىنى ئەينەن ئىزاھلايدىغان ھەقىقەتكە ئايلىنىشى لازىم. ئەمدى بىزنىڭ ياش تۆكۈپ، ھال ئېيتىپ، ئەرز- شىكايەت سۇنۇپ ئولتۇرىدىغان زامانلىرىمىز تۈگىدى. بۇنداق تىنچلىق يىللىرىدا ياش تۆكۈش بىھاجەت، ھال ئېيتىش بىھاجەت، بىز بۇ تىنچلىق ئۈچۈن

نۇرغۇن قان تۆكتۇق، كۆز- ياشـــلىرىمىزنىڭ قىممىتى تۆكۈلگەن قانلارنىڭ ئالدىدا ھېچ گەپ ئەمەس. تۆكۈلگەن قانلارنىڭ قىممىتىگە تۇشـــلۇق قىممەتنى قولغا كەلتۈرۈشـــكە مەجبۇر بىز. گەرچە تۈنۈگۈنكى جەڭلەر تارىخقا ئايلانغان بولســـمۇ، بۇ تارىخ ھەرگىز بىر دۆۋە ۋەقەلەرنىڭ يىغىندىســـى بولماســـتىن، بەلكى ئۇنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى سەۋەبلىرى بار، ھەممىدىن مۇھىمى ئۇنىڭ يۈكسەك قەدىر - قىممىتى بار! مىللىتىمىزنىڭ تەقدىرىنى ئۆزگەرتىدىغان سىياسىي ۋە ئەمەلىي قىممىتى بار!،- دەپ. ئۆز نۇتۇقىنى ئاخىرلاشتۇردى. مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ھەم قىسقا ھەم مېغىزلىق نۇتۇقى بارلىق جامائەتتە ياخشى تەسىر پەيدا قىلدى. تۆۋەندىكى ئاممىا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، گۇلدۇر- قاراس چاۋاكلار بىلەن ئالقىشـــلىدى. بۇگۈن ھاياتىدا بىرىنچى قېتىم مۇشـۇنداق كۆپ جامائەتنىڭ ئالدىدا سـۆز قىلىشـى ۋە يۇرتداشـلىرىنىڭ سـۆيۈشـىگە مۇيەسـسـەر بولۇشـى بولۇپ ھېسـابلىناتتى .بۇنداق ئۆز خەلقىنىڭ ئالقىشـىغا ئىگە بولۇش، ئىنســـان ئۈچۈن نېمە دېگەن چوڭ بەخت ھە!؟ ئۇنىڭ يەنە يۇرتداشـــلىرىغا ئېيتىدىغان نۇرغۇن يۈرەك سـۆزلىرى، نۇرغۇن دەرد - ئەلەملىرى بار ئىدى. لېكىنزە ئېيتالمىدى، ئۇ ھەممىسـىنى قەلبىنىڭ چوڭقۇر يەرلىرىگە كۆمۈپ تاشلىغان ئىدى. بەزى بىر يۇرتداشلىرىغا سوۋېت ئىتتىپاقى تەرىپىدىن ھەقىقەت دەپ تونۇتقان نەرســـىلەرنىڭ كەلگۈســـىدە ئۇلارنىڭ ئىلگىرىلەش يوللىرىغا توســـاق بولىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەن ئىدى. ئۇ يەنە يەرنىڭ ئەڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىغا ۋە ياكى ئاســـماندىكى قارا بۇلۇتلارنىڭ بىر يەرلىرىگە كۆمۈلگەن ھەقىقەتنىڭ ھامان بىر كۈنى ئوتتۇرىغا چىقىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. كۆڭلىدە ھامان شـۇنداق بىر كۈننىڭ كېلىشـىنى ئارزۇ قىلاتتى، شـۇ چاغدا يۇرتداشـلىرىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ، ئىچىدىكى ھەممە سـۆزلىرىنى تۆكۈشـىنى ئىرادە قىلدى ۋە شـۇ چاققىچە بۇ يۇرت خەلقىنىڭ بەختى ئۈچۈن، ئاشـۇ ھەقىقەتنى يورۇقلۇققا چىقىرىش ئۈچۈن ئاخىرقى تىنىقىغىچە كۈرەش قىلىشقا قەسەم ئىچتى.

جاڭ جىجۇڭ ۋاڭ قادىرنىڭ بېغىدىكى ئەنە شـۇ زىياپەت نامىدىكى يىغىن بولغان كۈننىڭ ئەتىســـى ئۆز ھەمراھلىرىنى ئېلىپ ئۈرۈمچىگە راۋان بولغان ئىدى. مەســـئۇت ئەپەندى يەنىلا ئۆز ئائىلىســـىنى باھانە قىلىپ غۇلجىدا قالدى ۋە تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن، تېخىمۇ ئاممىنىڭ ئىچىگە چوڭقۇر چۆككەن ھالدا غۇلجىدىكى پائالىيەتلىرىنى جانلاندۇرۇشقا تىرىشتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەينى زاماندىكى ئۇستازى ۋە ھازىرقى مەۋجۇت ھۆكۈمەتنىڭ دىنىي نازارەت نازىرى ئابدۇمۇتائالى خەلىپە ۋە ئەخمەتجان قاســـىمنىڭ قوللىشـــى بىلەن ئىجتىمائىي پەن ئىلمىي تەتقىقات دەرنەكى قۇرۇشقا ئاتلانغان ئىدى. 4- سېنتەبىر كۈنى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن قۇرۇلماقچى بولغان ئىجتىمائىي پەن ئىلمىي تەتقىقات دەرنىكىنى قۇرۇش تەييارلىق يىغىنى ئېچىلدى. تەييارلىق يىغىنىغا قاردەك ئاقارغان ساقاللىرى مەيدىسىگە چۈشۈپ تۇرغان، خىزىر ســـۈپەت مەرىپەتچى ئابدۇمۇتائالى خەلىپە رىياســـەتچىلىك قىلدى. دەرۋەقە ھايات دەرياســـىنى توختىتىش ئەســـلا مۇمكىن بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ئەنە شـــۇ توختاۋســـز ۋاقىت ئېقىنلىرى بۇ قامەتلىك ئىنســـانىنى قېرىتىپ مۇكچەيتىپلا قويغان ئىدى.ۋەھالەنكى ئابدۇمۇتائالى خەلىپە ھەزرەتلىرىنىڭ ئەنە شـۇ ھايات ئېقىنلىرىنىڭ ۋادىلىرىغا ئاجايىپ ســـىر- ئەســـرالارنى يوشـــۇرۇپ قويغانلىقى، ئۇنىڭ چوڭقۇر كۆز ئۈۋۈلىرىغا جايلاشـــقان تېخى نۇرىنى يوقاتمىغان كۆزلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئوقۇغۇچى مەسئۇت ئەپەندىنى ھىمايە قىلىپ، تەشەببۇس قىلغان بۇ تەتقىقات ئورگىنىنىڭ رويابقا چىقىشىغا يارىدەم قىلىۋاتقانلىقىنىڭ ئۆزىمۇ ئۇنىڭ قانچىلىك مەرىپەتپەرۋەر ئۇلۇغ بىر زات ئىكەنلىكىنىڭ ئىســـپاتى ئىدى. ئابدۇمۇتائالى خەلىپە ھەزرەتلىرىنىڭ قوللىشى ۋە رىياسەتچىلىك قىلىشى نەتىجىسىدە يىغىن ناھايىتىمۇ ھاياجان ئىچىدە باشلاندى ۋە ئاخىرلىشىشىمۇ خۇددى باشلىنىشتىكى ھاياجاندىن ئېشىپ چۈشىدىغان ھاياجان بىلەن ئاخىرلاشـــتى. يىغىندا ئەخمەتجان قاســـىمى مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇپ ئىلىم - پەننى ئۆگىنىشـــىنىڭ ئەھمىيىتى ۋە ئۇنىڭ كۈچ - قۇدرىتى ئۈســـتىدە توختىلىپ ناھايىتىمۇ ئەھمىيەتلىك ســـۆزلەرنى قىلدى. ئۇ كۆپ گەپ قىلمايتتى. بىراق، ئۆزىنىڭ دېمەكچى بولغان مەقســـىتىنى روشـــەن

رەۋىشـــــتە ئاڭلىغۇچىلارغا چۈشـــــەندۈرمىگۈچە نىيىتىدىن يانمايتتى. ئۇ كارامەت ناتىق بولۇپ، بىرەر نەرســـىنى دەللىلىمەكچى بولســـا، بارلىق ئەقلىنى ئىشـــقا ســـېلىپ ھەر خىل ھېكمەتكە باي جۈملىلەر ئارىسىدا چاپچىپ يۈرۈپ، ئۆز پىكرىنىڭ مەركىزى ئىدىيەسىنى دەلىل- ئىسپاتلارغا تايانغان ئاساستا ئىبارىلەپ، كۆپچىلىكنى قايىل قىلاتتى. مانا ھازىرمۇ ئەنە شـــۇ تەرىقىدە ســـۆزىنى داۋام قىلىپ مۇنداق دېدى: «مائارىپ ئەقلىنى يېتىلدۈرۈپ، مىللىي روھنى تاۋلايدىغان نۇرانە ئوچاق. بىز نۆۋەتتىكى تىنچلىق ۋەزىيەتىنىڭ ئەۋزەللىكىدىن پايدىلىنىپ تۇرۇپ، بىر جەھەتتىن ئۆزىمىزنىڭ نىســـپىي مۇســـــتەقىللىقىنى قوغداپ، ئۇچ ۋىلايەتتىن ئىبارەت ئازاد رايونلارنىڭ ئامانلىقىغا كاپالەتلىك قىلغان ئاساستا، مائارىپ ۋە ئىشلەپچىقىش قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا زور ئەھمىيەت بېرىشىمىز لازىم. ئاشـــۇ قاتاردىكى ئىشـــلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ مۇھىمى مەكتەپ قۇرۇلۇشـــىغا ئەھمىيەت بېرىپ، ئاممىۋىي مائارىپنى قەدەممۇ قەدەم يولغا يولغا قويۇپ، پات ئارىدا زامانىۋىلاشـقان مائارىپ سـىستېمىسـىنى قۇرۇپ تۇرغۇزۇشـىمىز كېرەك. بىز مەڭگۈلۈك مۇستەقىللىققا ئېرىشىمىز دەيدىكەنمىز ئالدى بىلەن روھىمىزنى ئازاد قىلىشىمىز لازىم. روھىمىزنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن روھى قۇللۇقتىن قۇتۇلۇشىمىز كېرەك، روھى قۇللۇقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن روھىمىزنى چىرمىۋالغان ھەرخىل ئىدىيەلەردىن ئازاد بولۇشـىمىز ۋە مۇسـتەقىل ئەركىن ئەقلىي تەپەككۇر قىلالايدىغان قەيســـەر خاراكتېرنى خەلقىمىزدە ئومۇمىيۈزلۈك يېتىلدۈرۈشـــىمىز زۆرۈر. بۇنداق ئەركىن، مۇستەقىل تەپەككۇر قىلىش خاراكتېرنى يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئېھتىياج تۇغۇلىدۇ. مائارىپنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن مەرىپەتچىلىك ھەرىكىتىنى كەڭ دائىرىدە قانات يايدۇرۇشـىمىزغا توغرا كېلىدۇ. مەرىپەتچىلىك دېگەنلىك ساددىلىقتىن قۇتۇلۇپ، باشـقىلارنىڭ يولىدا ئەمەس، بەلكى ئۆز ئەقلىي-ئىقتىدارىمىزغا تايىنىپ تەپەككۇر كۈچىمىزنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش دېگەنلىكتۇر. بىز پەقەت ئۆزىمىزنىڭ مىللىي مائارىپىمىز ئارقىلىقلا باشـــقىلارنىڭ يېتىلەپ مېڭىشـــىدىن قۇتۇلۇپ، ئۆز ئالدىمىزغا يول تېپىپ ماڭالايدىغان بولىمىز. خەلقىمىزنىڭ ئۇزۇن تارىختىن بۇيان ئۆزىنىڭ خاراكتېرىدە يېتىلدۈرگەن ھورۇنلۇق، خۇراپاتلىق ۋە توخۇ يۈرەكلىكتىن ئىبارەت ناچار خۇيلىرى، ئۇلارنىڭ يېڭى نەرســـىلەرنى قوبۇل قىلىش ۋە ئۆگىنىش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم قالدۇرغان ۋە ئۇلارنى ناھايىتىمۇ جاسارەتسىز قىلىپ قويغان. ئەلۋەتتە بۇنداق بولۇپ قىلىشىدا تاشقى دۈشمەنلىرىمىزنىڭ رولىمۇ نـــاھـــايىتى زور بولغـــان. ئۇلار بىزنى مەڭگۈ قۇللۇقتـــا قـــالـــدۇرۇش ئۈچۈن بېكىنمىچىلىـــك سىياسەتلىرىنى ئۈستىمىزدىن يۈرگۈزۈپ، بىزنى دۇنيادىن ئايرىپ باشقۇرۇپ كەلگەن. ھازىر ۋەزىيەت پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ، بىزنىڭ پايدىمىزغا يۈزلەندى. بىز مانا مۇشـــۇ پايدىلىق ۋەزىيەتتىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيەسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن دادىل قەدەم تاشلىشىمىز لازىم. كىتابلاردا «تاغ - دەريانى يۆتكىمەك ئۇڭاي، خۇي - مىجەزنى يۆتكەش تەس»دەيدىغان گەپ بار. ئەلۋەتتە كۆنگەن خۇينى قىســـقا ۋاقىت ئىچىدىلا ئۆزگەرتىش مۇمكىن ئەمەس. دەرۋەقە بۇ يول ھەم ئۇزۇن ھەم مۇشـــــەققەتلىك. ئۇنىڭ ئۈســـــتىگە بىز ئۇزۇن مەزگىل تېرىقچىلىق ۋە چارۋىچىلىق بىلەن شـــۇغۇللىنىپ كەلگەن مىللەت بولغانلىقىمىز ئۈچۈن، مىللەتنىڭ خاراكتېرى جەھەتتە شـــەھەرلىشـــىشـــكە مـــايىـــل ئەمەس، بېكىنمىچىلىـــك ئېغىر. بىز ئەنە شـــۇ ئـــارزۇ قىلغـــان مەدەنىيەتلىـــك جەمئىيەت ۋە مەدەنىيەتلىك مىللەت بەرپا قىلىش ئۈچۈن ئۇزاق، جاپالىق، ھەتتا تىراگېدىيەلىك شـاللاش باسقۇچىنى بېشـىمىزدىن ئۆتكۈزۈشـىمىزگە توغرا كېلىدۇ. بولۇپمۇ ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش، خۇراپاتلىقتىن قۇتۇلۇش ۋە زەئىپ خاراكتېرنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن كۆپ تىرىشـچانلىقلارنى قىلىشـىمىزغا، كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشـلىشـىمىز مۇتلەق شـەرت بولۇپ قالىدۇ. ئەنە شـۇ خىزمەتلەرنىڭ بىر قىسـمىنى مەسـئۇت ئەپەندى تەشـەببۇس قىلغان ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيەتلەر ئۆز ئۈســـتىگە ئېلىشـــى كېرەك. مۇشـــۇنداق تەتقىقات ئورۇنلىرى مىللىتىمىزنى تارىخىنى، خاراكتېرىنى، پىســـــخىك ئالاھىدىلىكلىرىنى ۋە پۈتكۈل ئىجتىمائىي جەمئىيىتىمىزنى تەكشـۈرۈپ تەتقىق قىلىپ، ئۇنىڭدىن ئىلمىي خۇلاســـە چىقىرىپ، يېڭى پىكىر، يېڭى

ئەقللارنى ئوتتۇرا قويۇشى لازىم ۋە سۈپەتلىك ئىلمىي قىممەتكە ئىگە ژۇرناللارنى چىقىرىپ، كىتابلارنى نەشىر قىلدۇرۇپ ۋە ئاچماقچى بولغان مەكتەپلىرىمىز ئۈچۈن يېڭى دەرسلىك كىتابلارنى تۈزۈشكە يېقىندىن ياردەمدە بولۇشى كېرەك، ئەنە شۇ قاتاردا قىلىدىغان يەنە نۇرغۇن ئىلمىي تەتقىقات خىزمەتلەر بار، بۇ تەتقىقات ئورگىنى شۇنداق ھەم ئېغىر ھەم شەرەپلىك ۋەزىپىلەرنى ھېچ ئىككىلەنمەي ئۆز زىممىسىگە ئېلىشى لازىم. زىيالىي دېگەن مىللەتنىڭ مېڭىسى، تەپەككۇرى ھېسابلىنىدىغان ئەقلى كۈچ بولۇپ، ئۇلار چىقارغان ئىلمىي ژۇرناللاردا خەلقىمىزنىڭ مېڭىسىگە ئىلىم بېغىشلايدىغان، ئەخلاق بېغىشلايدىغان، قانۇن ۋە ئادالەت ئېڭىنى يۈكسەلدۈرىدىغان، خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى قانداق قىلىپ ھاللىق سەۋىيەگە كۆتۈرۈش ئۇسۇللىرىنى ئۆگىتىدىغان، قالاق دېھقانچىلىق ئۇسۇللىرىنىڭ ئورنىغا زامانىۋى دېھقانچىلىق ئۇسۇللىرىنى، قالاق قول ـ ھۈنەرۋەنچىلىك ئۇسۇللىرىنىڭ ئورنىغا ماشىنىلاشقان سانائەتنى دەسستىدىغان، ئىلمىنىڭ كۈچىگە تايىنىپ ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى ۋە مۇناسىۋەتلىرىنى راۋاجلاندۇرىدىغان ھالقىلارنى ئۆگىتىشنى مەقسەت قىلغان ئىلمىي ماقالىلەر ئېلان قىلىنىشى كېرەك. بولۇپمۇ مائارىپ جەھەتتىن ئىسلاھاتتا زىيالىيلار ئاۋانگارتلىق رولىنى جارى قىلدۇرۇشىغا توغرا كېلىدۇ. بىزگە تارىختىن مىراس بولۇپ قالغان ئېسىل ئەنئەنىلىرىمىزنى، ئېسىل مەنىۋى بايلىقلىرىمىزنى قېزىپ چىقىپ، ئۇلارنى ئۆزىمىزنىڭ يۈكسەك مەنىۋى بايلىقى سۈپىتىدە بۇگۈن ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش بىلەن بىرگە يەنە تارىختىن قېپقالغان ئۆلۈك قائىدە ـ نىزاملاردىن ۋە ئەقلىي تەپەككۇرغا يات بولغان، بىزنى مەڭگۈلۈك مەنىۋى ۋە ماددىي ھاللىقتىن مەھرۇم قالدۇرىدىغان بويۇنتۇرۇقلاردىن قۇتۇلۇشىمىز كېرەك. ئۇنىڭ ئۈچۈن مۇشۇنداق ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيەتلىرى تەرىپىدىن چىقىرىلغان گېزىت، ژۇرناللاردا ئەقلى ـ ئىدراكنى ئوچۇق ئاشكارا ئىشلىتىپ، ئەركىن مۇھىت بەرپا قىلىشقا تۇرتكە بولىدىغان ئىلمىي ماقالىلەر ئىزچىل ئېلان قىلىنىشى لازىم ۋە ھەر ساھەدىكى ئىلمىي مۇنازىرە سورۇنلىرى ھازىرلىنىشى كېرەك. ئىلغار پىكىر ۋە ئىدىيەلەرگە ئىگە ئىلمىي ماقالىلەرنى، كىتابلارنى يازىدىغان، مۇشۇ جەھەتتە ئالاھىدە قابىلىيىتى بار يازغۇچى، شائىر، تارىخچى، تىلشۇناس ۋە دىنىي ئۇلىما، پەلسەپەچى قەلەمكەشلەردىن ئىبارەت ئىلىم ئەھلىلىرى قەلەمگە ئالغان ئەسەرلەردە ئۆز ئەقلىي ـ ئىدراكنى ئوچۇق ـ ئاشكارا جارى قىلدۇرالىشى ۋە تەپەككۇر ئەركىنلىكىنى ئىشلىتەلىشى ئۈچۈن ئەركىن مۇھىتنى بەرپا قىلىشىمىز لازىم. ھازىر كۆپچىلىك بىلەن بىرلىكتە ئەنە شۇنداق مۇھىتنى ھازىرلاشنىڭ دەسلەپكى قەدەملەرنى باسماقتىمىز. بىز پەقەت ئەركىن تەپەككۇرنىڭ كۈچىگە ۋە ئەقىل ـ ئىدراكنىڭ قۇدرىتىگە تايىنىپلا ئەدەبىيات ـ سەنئەتتىمىزنى ۋە ئىلىم ـ پەننى راۋاجلاندۇرالايمىز ۋە بۇ ئارقىلىق مىللىتىمىزنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى تۇرمۇشىنى ياخشىلىيالايمىز ۋە دۆلەتنىڭ تىنچلىقىغا مۇتلەق كاپالەتلىك قىلىدىغان زامانىۋىلاشقان كۈچلۈك ئارمىيەگە ئىگە بولۇپ، دۇنيادىكى تەرەققىي قىلغان مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالالايمىز. ئەڭ ئاخىرىدا ئەبەدىي ھەقىقىي ئەركىنلىككە مۇيەسسەر بولىمىز. مۇبادا مىللىتىمىزنىڭ نۆۋەتتىكى ئومۇمىي ئەھۋالى ئىسلاھ قىلىنمىسا، قولغا كەلگەن ئەركىنلىكتىنمۇ مەھرۇم قالىمىز. مائارىپ جەھەتتىن زەئىپ قوۋمنى مەدەنىيلەشتۈرۈش، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنى ھاللىق سەۋىيەگە كۆتۈرۈش، ئاجىز مىجەزىنى ئۆزگەرتىش بىزنىڭ كەلگۈسىمىزدىكى ئەڭ چوڭ ئىجتىمائىي قىيىن مەسىلىلەردىن بىرى ھېسابلىنىدۇ. ئىگەكىم مۇشۇنداق ئىزدىنىپ، تىرىشساقلا بىز يۆتكەلمەيدىغان تاغ، بوي سۇندۇرالمايدىغان دەريا قالمايدۇ. دۇنيا تارىخىدا ئەنە شۇنداق ئىسلاھات روھىغا باي، يېڭى تىپتىكى رىقابەت ئېڭىغا ئىگە پادىشاھلار، داھىيلار ئۆز مىللىتىنىڭ تەقدىرىدە ئالەمشۇمۇل ئۆزگىرىشلەرنى ئېلىپ بارغان. مەسىلەن: تارىختىكى رۇسىيە بولسا ئەسلىدىلا ناھايىتىمۇ قالاق، تەرەققىياتتا ئارقىدا قالغان بىر دۆلەت ئىدى. پايانسىز رۇس دالاسىدا تىرىكچىلىك قىلىۋاتقان رۇس مىللىتى چارۋىچىلىق ۋە دېھقانچىلىققا تايىنىپلا جانلىرىنى جان ئېتەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە موڭغۇللار ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن ئىككى ئەسىردىن كۆپرەك ھۆكۈمرانلىق قىلدى ۋە ئۇلارنى ناھايىتىمۇ قالاق زەبۇن ھالەتتە قالدۇرغان ئىدى.

لېكىنزە ئۇلۇغ ئىسلاھاتچى ئىمپېراتور پېتىر رۇسلارنىڭ تەقدىرىنى پۈتۈنلەي ئۆزگەرتتى. ئۇ رۇس مىللىتىنىڭ مىللىي خاراكتېرى ئۈستىدە كەسكىن ئىسلاھ ئېلىپ بېرىپ، دۇنيادىكى قالاق مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالغان ۋە تىرىكچىلىك ئۈسۈلى پەقەت تېرىقچىلىقنى ئاساس قىلىدىغان رۇس مىللىتىنى ياۋروپادىكى كۈچلۈك دۆلەتلەرنىڭ بىرىگە ئايلاندۇردى. ئۇ ئىسلاھاتنى يولغا قويۇش جەريانىدا كونسىرۋاتىپ، قالاق ئاقسۆڭەكلەرگە زەربە بەردى ۋە ئۇلارنى يوقاتتى. ياۋروپادىكى ئىلغار دۆلەتلەردىن دادىللىق بىلەن ئۆگىنىپ، ئۆز سانائىتىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ئەھمىيەت بېرىپ، تېرىقچىلىقتىن سانائەتكە، قۇرۇقلۇقتىن دېڭىزغا قاراپ يۈزلەندى. دېڭىز ـ ئوكيان سەپىرىگە تەۋەككۈل قىلىپ، ئۆزىگە يېڭى زېمىن ۋە بايلىق تېپىپ، خەلقنى ھاللىق سەۋىيەگە كۆتۈرۈشكە تىرىشتى ۋە ئاشۇ غايىلىرىنى ئاخىرقى ھېسابتا ئەمەلگە ئاشۇردى. شەخسەن ئۆزى غەربىي ياۋروپانى كېزىپ، ئۇ يەرلەردىكى تەرەققىياتلاردىن ئۈلگە ئېلىپ، مەدەنىيەت ئۆگەندى ۋە دېڭىز ئارمىيەسىنى قۇرۇپ چىقتى. بۇ جەريانىدا چېركاۋلارنىڭ يوغان ـ يوغان مىس قوڭغۇراقلىرىنى ئېرىتىپ زەمبىرەك ياساپ، ئۆزلىرىگە پايدىلىق بولغان دېڭىز سەپىرىگە چىقىپ يېڭى زېمىن ئاچتى. ھەتتا 1703ـ يىلى دېڭىز ـ ئوكيانغا يۈزىنى قىلىپ تۇرىدىغان ساينىت پېتىربورگ شەھرىنى قۇرۇپ چىقىپ، ئۇنى رۇس ئىمپېراتورلۇقىنىڭ پايتەختى قىلدى. مانا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە رۇسلار دۇنيادىكى ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان مەدەنىيەتلىك مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ شانلىق سەلتەنىتىنى جارى قىلدۇرماقتا.
دەل مۇشۇ ۋەجىدىن بىزمۇ قوشنىمىز بولغان رۇسلاردىن ئۈلگە ئېلىپ، ئۆزىمىزنىڭ مىللىي مەۋجۇتلۇقىمىزنى ساقلاپ قىلىش ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن ئەنە شۇنداق يېڭى تىپتىكى رىقابەت تۈسىنى ئالغان ۋە تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ئىسلاھاتنى يولغا قويۇپ، داۋاملىق بوزەك بولۇپ، پەشۋا يەپ يۇرۇيدىغان قىياپىتىمىزدە ئۆزگىرىش ھاسىل قىلىشىمىز كېرەك. ھەرقانداق قىيىن ئىشنى قىلىشنىڭ بىر ئامالى بار، ئەمما ئۈمىدسىزلىككە دۇچار بولۇپ قالىدىغانلا بولساق،بۇنىڭغا ھېچبىر ئامالى يوق. شۇ ۋەجىدىن كەلگۈسىمىزگە ئۈمىد كۆزى بىلەن نىگاھ قىلىپ، ئۆتمۈشتىكى قاراڭغۇلۇققا تىكىلىپ قالماي، ھەممە ئىشنى مائارىپتىن باشلىشىمىز لازىم. مائارىپ بىزنى مەڭگۈلۈك ئەركىنلىككە يېتەكلەيدىغان پارلاق قۇياش!».
بۇ قېتىمقى سۆھبەت يىغىنى شۇنچىلىك قىزغىن، شۇنچىلىك ھاياجان ئىچىدە داۋام قىلغان بولۇپ، سۆھبەت تېمىلىرى بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى كېلەتتى. بىر تېما پۈتمەي تۇرۇپلا يەنە بىر يېڭى تېما ئۈستىدە مۇنازىرىلەر باشلىنىپ كېتىۋاتاتتى. ئەنە شۇ يېڭىسى باشلانغان چاغدا ئالدىنقىسى سەل چالا قالىدىغان ئەھۋاللارمۇ كۆرۈلۈۋاتاتتى. ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا بۇ قېتىمقى سۆھبەت يىغىنى ناھايىتى غەلىبىلىك ئاخىرلاشقان ئىدى. بۇ يىغىندا ئورتاق پىكىرگە كەلگەن ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن مەسئۇت ئەپەندى قارىماققا بىرـ بىرى بىلەن روشەن رەۋىشتە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ئىككى كىشى ئىدى. ئۇلار مەيلى ئۆسۈپ يېتىلىش جەھەتتىن بولسۇن، مەيلى ئۆزلىرىنىڭ ئىدىيەسىگە تەسىر قىلغان ئىدىئولوگىيە جەھەتتىن بولسۇن، مەيلى ياش جەھەتتىن بولسۇن تامامەن بىر ـ بىرىدىن شۇنچە پەرقلىنەتتى. بۇلارنىڭ ئۇشبۇ پەرقى خۇددى ئاشۇ يىراق ـ يىراقلاردىن كۆرۈنۈپ تۇرغان دىلمۇك تېغىنىڭ بىرـ بىرىدىن پەرقلىنىدىغان ئىككى يېنىغا ئوخشىسا، ئۇلارنىڭ غايىسى ئاقباشلىق ئەۋلىيا چوققىسىغا ئوخشايتتى. دەرۋەقە، تاغنىڭ ئىككى يېنى يۇقىرىغا قاراپ ئېگىلگەنسېرى بىرـ بىرىگە يېقىنلىشىپ، ئاخىرى بىر نۇقتىدا ئۇچرىشىپ، تاغنىڭ ھەيۋەتلىك چوققىسىنى ھاسىل قىلغىنىدەك، ئىككىسىمۇ غايىسىنىڭ يۈكسىلىشىگە ئەگىشىپ بىرـ بىرى بىلەن ھەمكارلىشۋاتقان ئىدى؛ بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا مەسئۇت ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى دەل ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ تۈپ مەنپەئەتىنىڭ ئەڭ ئۈستۈن نۇقتىسىدا چوقۇم بىرلىشىشى مۇتلەق بىر ھەقىقەت ئىدى. دېمەككى ئۇلار پەرقلىق پىكىر ۋە ئىدىيەدىكى يولى ئايرىپ، ئىككى نۇقتىدىن يولغا چىققان ئىككى ئىنسان بولسىمۇ، ھەر ئىككىلىسىنىڭ ئەڭ

ئاخىرقى نىشانى پەقەت ۋە پەقەتلا بىر ئىدى. ھامان ئىككىسىنى ئاشۇ پەرقلىق يوللاردا يۈرۈپ ئاخىرى بىرىپ بىر نۇقتىدا كېسىشەتتى. بىلىشىمىز كېرەككى، ھەر ئىككىلىسى بىر-بىرلىرىنىڭ پىكىرلىرىگە ھۆرمەت قىلىپ، ئورتاق مەنپەئەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقان مىللەتنىڭ ئالىي رەھبەرلىرىدىن ھېسابلىناتتى. بۇگۈنمۇ ئاشۇ ئورتاق نىشان ئۈچۈن ئىككىسى بىر نۇقتىدا ئۇچراشقان ئىدى. دەرۋەقە، ئەخمەتجان قاسىمنىڭ مەسىئۇت ئەپەندى تەشەببۇس قىلغان ئىجتىمائىي پەن ئىلمىي تەتقىقات دەرىنكىنى قوللاپ قۇۋۋەتلىشى ۋە مائارىپ ھەققىدە سۆزلىگەن نۇتۇقلىرى، مەسئۇت ئەپەندىگە ئالاھىدە تەسىر قىلغان ئىدى. مەسىئۇت ئەپەندى ھەممىمىز بىلگىنىمىزدەك كونا مەرىپەتچىلەردىن ئىدى، شۇ ۋەجىدىن ئۇ كۆز ئالدىدا ئۆز ئوغلىدەك تۇرغان ئەخمەتجان قاسىمنىڭ ھەقىقىي مىللەتسۆيەر مىللەتچى ئىكەنلىكىدىن قىلچە گۇمان قىلمىغان ئىدى.

بۇ قېتىمقى تەييارلىق يىغىنى ئېچىلغاندىن كېيىن، مەسىئۇت ئەپەندى يەنە غۇلجىدىكى بەزىبىر نوپۇسلۇق زاتلار، زىيالىي ۋە ئۆلىمالار بىلەن بىرمۇبىر ئۇچرىشىپ، ئۇلارنى ئۆزى قۇرماقچى بولغان ئىجتىمائىي پەن ئىلمىي تەتقىقات دەرىنكىنى قوللاشقا چاقىردى ۋە بۇ پائالىيىتىنىڭ ئۇيۇقىنى روشەن رەۋىشتە كۆردى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن غۇلجىدا بۇ دەرىنەكنىڭ رەسمىي قۇرۇلۇش مۇراسىمى داغدۇغلىق ئۆتكۈزۈلدى ۋە يىغىندا دەرىنەكنىڭ بەش باب، 29 ماددىدىن تۈزۈلگەن نىزامنامىسى ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، مۇزاكىرە قىلىندى ۋە قارارىدىن ئۆتۈپ تەستىقلاندى. يىغىندا مەسىئۇت ئەپەندى سۆز قىلىپ بۇ جەمئىيەتنىڭ ئەھمىيىتى ۋە قىلىدىغان خىزمەتلىرى ئۈستىدە توختالدى ۋە ئانا تىلدىكى مائارىپ ۋە ئانا تىلدىكى نەشرىيات ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ قانچىلىك مۇھىملىقى ئۈستىدە نۇتۇق سۆزلىدى. ئۇ، ئانا تىلنىڭ مۇھىملىقى ئۈستىدە ئالاھىدە توختىلىپ، ئەينى چاغدا مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا بىلەن چۈڭچىڭ شەھىرىدە ئۇچرىشىپ نېمە خىزمەتلەرنى چىڭ تۇتۇپ ئىشلەش توغرىسىدا مۇزاكىرە ئېلىپ بارغان چاغدا ئېيتقان ئانا تىل توغرىسىدىكى قاراشلىرىنى ئەسكە ئېلىپ، نۇتۇقىنى شۇ مەزمۇنى ئىپادىلەيدىغان جۈملىلەر بىلەن باشلىدى:

- بىز ئەبەدىي ئەركىنلىك ئىستەيدىكەنمىز، ھەقىقىي مىللىي روھقا ئىگە بولۇشىمىز لازىم. مىللىي روھنى تىرىلدۈرۈش ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ياش- ئۆسمۈرلەرگە ئانا تىل سۆيگۈسى، مىللەت سۆيگۈسى ۋە ۋەتەن سۆيگۈسى جەھەتتىكى تەلىم - تەربىيەنى كۈچەيتىشىمىز كېرەك. بولۇپمۇ نۆۋەتتە قۇرغان ئىجتىمائىي پەن ئىلمىي تەتقىقات دەرىنكىنىڭ مەجمۇئەسىگە يېزىلغان ئىلمىي ماقالىلەر بولسۇن، ھېكايە ۋە شېئىر قاتارلىق ئەدەبىي ئىجادىيەتلەر بولسۇن، ھەممىسىنىڭ ساپ تۈرك (ئۇيغۇر) تىلىدا يېزىلغان بولۇشىغا دىققەت قىلىشىمىز زۆرۈر. قەتئىي قىلىپ ئېيتقاندا ئانا تىل بىزنىڭ ئالاقە قىلىش قورالىمىز بولۇپلا قالماستىن، بەلكى يەنە كۈرەش قىلىش ۋە تەپەككۇر قىلىش، راۋاجلىنىش قورالىمىزدۇر. دۇنيادا ھەر بىر مىللەتنىڭ ئۆز ئالدىغا سۆزلىشىدىغان ئانا تىلى ۋە ئۆز يېزىقى بار. ئىنسان پەقەت ئانا تىل ئارقىلىقلا ئۆزىنىڭ ھەقىقىي ئەركىن تەپەككۇرىنى ۋە ئەقلىي ئىقتىدارىنى تولۇق جارى قىلدۇرالايدۇ. بولۇپمۇ قەلەمكەش زىيالىيلار ئانا تىلغا پۇختا بولۇش كېرەك، ئانا تىلغا قانچە پۇختا، قانچە باي، قانچە راۋان ئىپادىلەيدىغان قەلەمكەش شۇنچە توغرا، شۇنچە چوڭقۇر، شۇنچە دادىل پىكىر قىلالايدۇ. ئانا تىلى ئاجىز قەلەمكەش ئۆزىنىڭ ئوي - پىكىرلىرىنى تولۇق ئىپادىلىيەلمەيدۇ، ئەركىن تەپەككۇر قىلىش ئىقتىدارى تۆۋەنلەپ، ئوبرازلىق تەپەككۇر قىلىشتىن مەھرۇم قالىدۇ ۋە ئىلگىرى سۈرمەكچى بولغان ئىدىيە تولۇق ئىپادىلىيەلمەيدۇ. ناۋادا ئىپادىلىمەكچى بولغان ئىدىيە ھەقىقىي مەنىدە ئىپادىلەنمەي، ھەقىقىي مەنىۋى قىممىتىنى تاپمىسا، ئەدەبىي ئىجادىيەت زاۋاللىققا يۈزلىنىپ، جەمئىيەتتە مەنىۋى مەدەنىيەت كىرىزىسى يۈز بېرىدۇ ۋە ئاخىرى مىللىي روھ زاۋاللىققا يۈزلىنىدۇ. تېخىمۇ ئېنىق قىلىپ ئېيتساق سۆزنىڭ كۈچىنى ھەقىقىي مەنىسى بىلەن بىلىش شۇ

مىللەتنىڭ كۆچىنى بىلىش بىلەن باراۋەر. ئىنسان ئۆزىنىڭ نېمىنى سۆزلەيدىغانلىقىنى بىلىشى يېتەرلىك ئەمەس، بەلكى ئۇنى قانداق سۆزلەشنى بىلىشى ئەڭ مۇھىم. قانداق سۆزلەشنى بىلىش ۋە قانداق ئىپادىلەپ يېزىشنى بىلىش ئەقىلنى ئىشلىتىش سەنئىتىدۇر. دەل مۇشۇ سەۋەبتىن تارىخ سەھنىلىرىدە ئانا تىلنى قوغداش ئۈچۈن نۇرغۇن مەشھۇر ئالىملار، دۆلەت ئەربابلىرى، جاسارەتلىك داڭلىق شەخسلەر مەيدانغا كەلگەن. بۇندىن كېيىن نوقۇل ھالدا تىلىمىزنى ساقلاپ قىلىشنىلا ئويلىماي، بەلكى يەنە ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلدۇرۇپ مېڭىشنى ئويلىشىمىز لازىم، جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ماس قەدەمدە تىل لۇغىتىمىزنى بېيىتىشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈشىمىز كېرەك. تىلى باي مىللەت مەڭگۈ يوقالمايدۇ ۋە مەڭگۈ ئۇزلۇكسىز تەرەققىي قىلىدۇ.، تىل ھەممىدىن قۇدرەتلىك كۈچ، شۇ ۋەجىدىن كۈچلۈك بولۇشنى ئويلىغان ئادەم تىلغا پىشىق بولۇپ، ئۆز تىلىنى مۇكەممەل قوغدايدۇ. تۈرك مىللىتىنىڭ تىلى تۈرك تىلى، تۈرك تىلى دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل، ئەڭ باي تىل، ھەر بىر تۈرك ئۆز ئانا تىلىنى جان ـ دىلى بىلەن ياخشى كۆرىدۇ ۋە ئۇنى جان تىكىپ قوغدايدۇ. تۈرك تىلى تۈرك مىللىتى ئۈچۈن مۇقەددەس بىر خەزىنە، ئۇ تۈرك مىللىتىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ۋە تۈرك مىللىتىنىڭ غۇرۇرى. بۇرۇنلاردا ئۆز كىملىكىنى ئۇنۇتقان كىشىلەر سۆزلىگەندە ئۆز تىلىغا ئۇنچىلىك ئەھمىيەت بېرىپ كەتمەيتتى. ئۆزلىرىنى تېخىمۇ بىلەرمەن كۆرسىتىش ئۈچۈن پارسچە ۋە ئەرەبچە ئىبارىلەرنى قوللىنىپ سۆزلەيتتى ۋە يازاتتى. ھالبۇكى، ئۇلارنىڭ يازغانلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ سويداشلىرى چۈشەنمەيتتى. بۇنىڭدىن كۆرۈۋالىمىزكى، بۇرۇن يېزىلغان نۇرغۇن قول يازمىلار تۈيۈلمىغان ۋە ئوقۇلمىغان پېتى يوقاپ كەتكەن. ئەگەر ئانا تىلدا يېزىلغان بولسا ئىدى، تا بۈگۈنگىچە ساقلىنىپ قىلىش ئېھتىمالى يۇقىرى ئىدى، شۇڭا ئۆز ئانا تىلىمىزدىكى ئەسەرلەرنى يېزىش بىز ئۈچۈن بەكمۇ قىممەتلىك ۋە ئەھمىيەتلىك بىر مۇقەددەس ۋەزىپە. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزىمىزنىڭ ئانا تىلى بىز ئۈچۈن تېخىمۇ تاتلىق، تېخىمۇ ئوبرازلىق، تېخىمۇ بەدىئىي گۈزەللىككە ئىگە. كىمكى ئۆزىنىڭ ساپ تىلىدا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانسا ۋە ئەرەبچە، پارسچە ھەمدە رۇس ۋە سۆزلەردىن سۆزلەردىن مۇستەسنا ھالدا ئۆز مەقسىتىنى ئىپادىلىسە، ئۇ كىشى ئەلۋەتتە ئۆز ئانا تىلىنى ھەقىقىي سۆيگەن ھېسابلىنىدۇ. ئۆز ئانا تىلىنى سۆيگەن كىشىنىڭ ئىجادىيەتلىرىدە مىللىي روھنىڭ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرىدۇ. بۇنداق ئەسەرلەرنى ئوقۇغان ئوقۇرمەنلەردە مىللىي روھ كۈچلىنىدۇ. مىللىي روھى كۈچلۈك مىللەت مەڭگۈ قۇل بولماي، ئەبەدىي ھۆر ياشايدۇ. يىغىپ ئېيتسام، تۈرك تىلى تۈرك مىللىتىنىڭ ئەقلى ۋە روھىدۇر! شۇ ۋەجىدىن بىز ئىجتىمائىي پەن ئىلمىي تەتقىقات دەرىنىكىمىزنىڭ ئەتراپىغا ئانا تىلىنى جان دىلى بىلەن سۆيىدىغان، ئۇنىڭ ئۈچۈن زور پىداكارلىق كۆرسىتىدىغان كىشىلەرنى توپلىشىمىز لازىم. پىداكارلىق بولمىغان يەردە ھېچقانداق بىر ئىش ۋۇجۇدقا چىقمايدۇ، سۆزۈمنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا پىداكارلىقنىڭ، ۋاپادارلىقنىڭ، ساداقەتنىڭ ۋە سۆيگۈـ مۇھەببەتنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى روشەن رەۋىشتە نامايان قىلىپ بېرىدىغان «بۇلبۇل بىلەن گۈل» نىڭ قىسقا بىر ھېكايىنى سۆزلەپ بەرمەكچىمەن،ـ دەپ بىر تىنىۋالغاندىن كېيىن، يەنىلا بۇرۇنقى ئادىتى بويىچە، ئۇڭ قولى بىلەن چېچىنى ئارقىسىغا بىر تاراپ قويۇپ، ھېكايىسىنى باشلىدى:«بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا بىر كىچىك، ئاجىز، غېرىب، قانىتىنى سۇنۇپ يارىلانغان بىر بۇلبۇل بىر باغدىكى سولۇشۇپ قالغان ئاق ئەتىرگۈلنىڭ يېنىغا چۈشۈپتۇ. ئاق ئەتىرگۈل ھاۋادىن تۇيۇقسىز چۈشكەن بۇلبۇلنى جانسىز ياپراقلىرىنىڭ ئاستىدا ساقلاپتۇ ۋە ئۇنى ئۆزىنىڭ مەززىلىك پۇراقلىرىنى بىلەن، شىبىرىن شىرنىلىرى بىلەن بېقىپتۇ. بۇلبۇل ئاق ئەتىرگۈلنىڭ يېنىدا تۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئاشىق بولۇپ قاپتۇ. ئەمما، ئاق ئەتىرگۈل بۇلبۇلنىڭ ئاشىقىغا بىپەرۋا قاراپ، ئۇنىڭ مۇھەببىتىنى جاۋابسىز قالدۇرۇپتۇ. لېكىنزە بۇلبۇلنىڭ ئاق ئەتىرگۈلگە بولغان ئاشىقى بارغانسېرى ئېشىپتۇ ۋە ئاخىرى بۇلبۇلنىڭ كىچىك يۈرىكى ئاق ئەتىرگۈلنىڭ پىراقىغا چىدىماپتۇ ۋە ئۆزى ئاق ئەتىرگۈلگە يېپىشىپتۇ، نەتىجىدە گۈلنىڭ نەشتەردەك ئۆتكۈر تىكەنلىرىدىن بىرى بۇلبۇلنىڭ تىنىگە سانجىلىپتۇ ۋە شۇ يەردىن ئاققان قىپقىزىل بىر تامچە قان

ئاق ئەتىرگۈلىنىڭ تۈۋىدىكى توپىغا چۈشۈپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ئاق ئەتىرگۈل قايتىدىن جانلىنىپتۇ ۋە رەڭگى قىزىرىشقا باشلاپتۇ. ئاق ئەتىرگۈل ئۆزىنىڭ رەڭگىنىڭ ئۆزگىرىپ، بۇرۇنقىدىن گۈزەللىشىپ قالغانلىقىنى بىلىپ، شۇنچىلىك بەختلىك بوپتۇ. ئاق ئەتىرگۈلنىڭ قايتىدىن ياشناپ بەختلىك بولغان ھالىنى كۆرگەن بۇلبۇل، ئۇنى تېخىمۇ بەختلىك قىلىش ئۈچۈن، ئۇنى قۇچاقلاپتۇ ۋە ئاق ئەتىرگۈلنىڭ تىكەنلىرى ئاجىز بەدەنلىرىگە سانجىلىپ، ئۇ يەردىن قانلار تامچىپ ئاق ئەتىرگۈلنىڭ تۆۋىدىكى توپىغا چۈشۈپتۇ، قانلىق توپىدىن قۇۋۋەت ئالغان ئاق ئەتىرگۈلنىڭ رەڭگى تېخىمۇ قىزىل تۈسكە كىرىپتۇ ۋە ئاق ئەتىرگۈل تېخىمۇ گۈزەللىشىپ كېتىپتۇ ۋە شۇنچىلىك خۇشال بوپتۇ. ئاق ئەتىرگۈلنىڭ بۇ خۇشاللىقىنى ۋە گۈزەللىكىنى كۆرگەن بۇلبۇل گۈلگە تېخىمۇ ئاشىق بوپتۇ ۋە تېخىمۇ بەختلىك قىلىش ئۈچۈن، گۈلگە چىڭىدە يېپىشىپتۇ، ئاق ئەتىرگۈلنىڭ تىكەنلىرى بۇلبۇلنىڭ ئاجىز تېنىنىڭ ھەممە يېرىگە سانجىلىپ، گۆشلىرىنى تىتۈۋېتىپتۇ، ئەنە شۇ تىتىلغان گۆشلەردىن ئاققان تامچە ـ تامچە قىزىل قانلار ئاق ئەتىرگۈلنىڭ يىلتىزىنى سۇغۇرۇپ، ياپراقلىرىنى ياشىنىتىپ، بەرگىلىرىنى قىزارتىپ، رەڭگىنى شۇنچىلىك قىزىل تۈسكە كىرگۈزۈۋېتىپتۇكى، بۇنداق چىرايلىق قىزىل ئەتىرگۈلدىن ئىككىنچى بىرى ھەرقانداق چارە باغدا تېپىلمايدىكەن. ئەنە شۇ ئاق ئەتىرگۈل ياشناپ، پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ قىپقىزىل تەڭداشسىز قىزىل ئەتىرگۈلگە ئايلانغان چاغدا، پۈتۈن بەدىنى قىيما-چىيما بولۇپ، گۆشلىرى تىتىلىپ، قانسىراپ كەتكەن بۇلبۇل ئاخىرى قىزىل ئەتىرگۈلنىڭ يېنىدا پارچە-پارچە بولۇپ، تۆۋىدىكى تۇپراققا قېتىلىپ كەتكەن ئىكەن».

مەسىئۇت ئەپەندى بۇ تەسىرلىك قىسقا ھېكايىنى سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن، سۆزىنى خۇلاسىلەپ جاراڭلىق بىر ئاۋازدا:«بىز ئەنە شۇنداق پىداكار، ساداقەت، جاپاكەش، ئەمگەكچان، ۋاپانىڭ قەدىرىنى بىلىدىغان، ئاتا تىلىنى سۆيىدىغان، ۋەتەن تۇپراقلىرىنى ئەجىر ـ مېھنەت تەرى بىلەن سۇغىرىدىغان، ئۆز خەلقىنىڭ مەنىۋىيىتىنى يۈرەك قىنى بىلەن ياشىنىتىدىغان، قېنىدا، روھىدا قۇت بولغان زىيالىيلارنى ئەتراپىمىزغا توپلاپ، ئۇلارنى قانات ئاستىمىزغا ئالدىغانلا بولساق، بىز قۇرغان بۇ دەرىنەك چوڭ ـ چوڭ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرالايدۇ. مەن ئەنە شۇنداق مۆجىزىلەرنىڭ يۈز بېرىشىگە ۋە دەرىنەك رەھبەرلىرىنىڭ خىزمەتلەرنى ئەنە شۇنداق پىداكارلىق بىلەن قىلىشىغا ئېشىنىمەن» دېدى.

مەسىئۇت ئەپەندى ئەنە شۇنداق ئالدىراشلىق ئىچىدە غۇلجىنىڭ ياز كۈنلىرىنىڭ شۇنچىلىك تېز ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى تۇيمايلا قالغان ئىدى، دېمىسىمۇ كېچە بىلەن كۈندۈز تېزلا ئالمىشىپ ھەپتە كېلەتتى، ھەپتىنىڭ ئارقىسىدىنلا ئايلار كېلەتتى. ئەنە شۇ تەرىقىدە ۋاقىت ئېقىن سۈدەك تېز ئۆتۈپ، ھەش ـ پەش دېگۈچە مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ غۇلجىغا كەلگىنىگىمۇ ئىككى ئاي بولۇپ، ياز ئۆتۈپ كۈز كەلگەن ئىدى. غۇلجىنىڭ كۈزلىرىدە ھەر زامان يامغۇر كەم بولمايتتى، ئارىلاپ ـ ئارىلاپ يامغۇر يىغىپلا تۇراتتى. مانا بۇگۈنمۇ كېچىچە شامال چىقىپ يامغۇر ياغقانلىقى ئۈچۈن يالىڭاچلىنىپ قېلىۋاتقان ئاقتېرەكلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى يامغۇر ئارىلاش شامالدا يەرگە ئۇچۇپ چۈشۈپ، پاتقاقلارغا مىلىنىپ، يولدىن ئۆتكەن كەچكەنلەرنىڭ پۇتلىرىغا يېپىشىپ يۈرەتتى. تار كوچىلاردا يەرگە سىڭىپ ئۇلگۈرەلمىگەن يامغۇر سۈيى ئازگال يەرلەرگە يىغىلىپ، ئەتىگەنلىك شەپەقنىڭ نۇرىدا ھەسەن ـ ھۈسەندەك تاۋلىنىپ كۆرۈنۈۋاتاتتى. يامغۇر يېغىشتىن ئاۋۋال چاققان چاقماق ۋە چىققان شامالنىڭ زەربىسىدە سۇنغان يول ياقىسىدىكى ھەشتەرخان دەرىخىنىڭ كۈل رەڭ شاخلىرىنىڭ ئۈچلىرى بولسا، تۆۋىدە ئېقىۋاتقان ئېرىقنىڭ ھەم دوغ، ھەم ئۇلۇغ سۈيىگە چىلىشىپ قالغان ئىدى. ئېرىق بويلىرىدا تېخى سارغايمىغان يېشىل چۆپلەر ئارىسىدا، ئېزىپ قالغان گۈل ھەرىسى غۇڭۇلداپ، قونۇشقا گۈل تاپالماي، بېشى قايغان، پۇتى تالغان ئادەمدەك ئۇياق ـ بۇياققا ئۇچۇپ يۈرەتتى. ھويلىلارنىڭ ئاپاق ئاقارتىلغان كوچا تاملىرىغا ساقىپ چۈشكەن يامغۇر سۈلىرى گويا ئادەم بەدىنىدىكى قان تومۇرلاردەك تامنىڭ يۈزىدە يېيىلىپ

تۇراتتى. باغلارنىڭ قاشا سوقما تاملىرىنىڭ قوپال يۇزىگە شامالنىڭ كۇچى بىلەن ئۇرۇلغان يامغۇرلار تام توپىلىرىنى يەرگە ئېقىتىپ، يالاپ، ئاران تۇرغان تاملارنى خورىتىپ، مۇكچەيتىپلا قويغان ئىدى. باغلاردىكى مېۋە دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى چۈشۈپ، بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۇچرىغان مۇساپىردەك قۇيقۇرۇق بولۇپ قالغان ئىدى. يازدا توز قانىتىدەك گۈزەللىشىپ، رەڭگارەڭ گۈللەردىن كىمخاپ تون كىيگەن باغلار چۆلدەرەپ، بۇلبۇلنىڭ ناۋاسى ئۆچۈپ سۈكۈنات ئىچىگە پاتقان ئىدى. پەقەت ئالما شاخلىرىنىڭ ياپراقسىز شاخلىرى تونۇر بېشىدىن توقاچنى چوقۇلاپ ئەپقاچىدىغان كەپسىز قاغىلارنىڭ قوندىقىغا ئايلىنىپ قالغان ئىدى. تار كوچىدا بولسا، ئادەم يوق بولۇپ، پەقەت دانلاپ يۇرگەن بىر توپ توخۇلارنىڭ «توس» قىلغان ئاۋازلىرى، خورازنىڭ مېكىيانغا پوخۇرلۇق قىلىپ، بازغاپ قاقىلداشلىرىدىن باشقا بىر ئاۋاز يوق ئىدى. هە راست، ئېرىق سۈيىنىڭ شىرىلدىغان ئاۋازىمۇ بار ئىدى ۋە ياقىسىدىكى دەرەخلەرنىڭ ئاقۇش قوۋزاقلىرى كۈز قۇياشىنىڭ كەھرىۋادەك شەپەق زەررىچىلىرىدە زىننەتلىنىپ، ئەتلەسكە ئورۇنۇۋالغاندەك كۆرۈنەتتى. بەزى ئۆيلەرنىڭ ئوچاقلىرىغا ئوت يىقىلغان بولۇپ، تۇرخۇندىن ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئىسلار تارقاتقان تېزەكنىڭ نەمخۇش پۇرىقى بىلەن كۆمۈرنىڭ ئاچچىقى مەھەللىنى قاپلىغان ئىدى. بۇ چاغدا چوڭ كوچا تەرەپتىن تار كوچىغا كىرگەن ماش رەڭ جىپ جىپ ئاپتوموبىلنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى ۋە دەل مۇشۇ دەمدە كوچا دوقمۇشىدا دانلاۋاتقان بىر مېكىياننى چاققانلىق بىلەن بېسۋالغان يەرلىك خوراز ئۈركۈپ كەتتى ۋە مېكىياننىڭ ئۈستىدىن ئىرغىپ چۈشتى ـ دە، قاقىلدىغان پېتى ياندىكى دەرۋازىسى ئوچۇق قورۇغا قېچىپ كىرىپ كېتەتتى، مېكىيانمۇ، گويا خجىل بولغاندەك ئورنىدىن دەرهال تۇردى ۋە ئۈستىبېشىنى تۈزەشتۈرگەندەك قىياپەتتە قاناتلىرىنى قاققان پېتى، كوچىنىڭ چېتىگە ئۆزىنى ئاتتى. جىپ ئۈدۈل بېرىپ مەسئۇت ئەپەندىلەرنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى. خۇددى كېلىشىپ قويغاندەكلا، جىپ توختاش بىلەن تەڭ قورۇدىن مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر دەرۋازا ئالدىغا چىقىشتى. ئوغۇللار بولسا، ئۈچ چامادانىنى كۆتۈرۈپ ئەكېلىپ، جىپنىڭ ئارقا باگاژىنى ئېچىپ يەرلەشتۈردى. دەرۋازا ئالدىدىكىلەرنىڭ ئىچىدە هەممىدىن هاياجانغا تولغىنى يەنىلا گۈلتەكىن ئىدى. قىز ئۆز هاياتىدا بىرىنچى قېتىم ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ ئۇزۇن سەپەرگە چىقىش ئالدىدا تۇراتتى، يەنە كېلىپ دادىسى ۋە ئاكىسى ئەرتۇغرۇل بىلەن بىرگە هاۋا يولى بىلەن ئۇرۇمچىگە ئۇچماقچى ئىدى. شۇ ۋەجىدىن بۇ كېچە ئۇنىڭ ئۇچۇن شۇنچىلىك ئۇزۇن، بۇ تاڭ ئۇنىڭ ئۇچۇن شۇنچىلىك گۈزەل، بۇ كۈز پەسلى ئۇنىڭ ئۇچۇن شۇنچىلىك مەنىگە تولغان ئىدى. بىراق سارا خانىمنىڭ كۆڭۈلى سۇنۇق ئىدى، ئۇنىڭ ئىككى ئاي بەختلىك ئۆتكەن چاغلىرى مانا ئەمدى ئاخىرلىشىش ئالدىدا تۇراتتى. ئىككى بالىسىغا ۋە يولدىشىغا كۆزى قىيمايۋاتقان بولۇپ، دەرۋازا ئالدىدا نېمە قىلىشنى، نېمە دېيىشنى بىلەلمەي تەمتىرەپ قىلىۋاتقاندەك قىلاتتى. ئىككى ئاينىڭ ئالدىدا ئائىلىسى جەم بولغاندا قانداق خۇشال بولغان بولسا، هازىر ئايرىلىش ئالدىدا شۇنچە غۇربەت بېسىپ، قەلبىنى هىجران ئامبۇردەك قىسۋاتقان ئىدى، ئەنە شۇ غۇربەت ئىنسانىنى هەسرەت ـ نادامەتتە قويسا، ئامبۇردەك قىسىلغان قەلب ئىنسانىنىڭ ئۆمرىدىن ئۆمۈرنى يۇلۇپ ئالاتتى. سارا خانىمنىڭ كۆزلىرىدىكى تۇگىمەس غەملەرنىڭ ئۆچەمەس ئۇچقۇنلىرى كۆز چاناقلىرىدىكى چوڭقۇر قورۇقلاردىن بىلىنىپ تۇراتتى. مەسئۇت ئەپەندى ئوغۇللىرى بىلەن بىرمۇبىر قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى، ئاندىن سارا خانىمنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئىككى قولىنى ئالقىنىنىڭ ئىچىگە ئېلىپ سىلىق ئۇۋۇلىدى ۋە تەبەسسۇم بىلەن كۆزىگە تىكىلگەندىن كېيىن، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ شوپۇر يىگىت ئېچىپ تۇرغان جىپ ئاپتوموبىلنىڭ ئارقا ئىشىكىنىڭ يېنىغا كېلىپ، يەنە بىر قېتىم ئۇلار بىلەن كۆز ئىماسى قىلىپ خوشلاشتى ۋە جىپ ئاپتوموبىلغا چۈشۈپ، قىزىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى. بۇ دەمدە مەسئۇت ئەپەندىنىڭ كۆزلىرىنىڭ ئىچىدە ئارقىدا قالغان بالىلىرىنىڭ سىيماسى ئەكس ئەتكەن بولسا، گۆشسىز ئالقانلىرىنىڭ ئارىسىدا سارا خانىمنىڭ ئىسىق هارارىتى قالغان ئىدى. جىپ هايال ئۆتمەي تېزلا قوزغالدى، سارا خانىم سول

قولىنىڭ دۇمبىسى بىلەن كۆزلىرىنى سۈرتۈپ، قىزىرىپ كەتكەن بۇرنىنى ئوڭ قولىدىكى چۆرىسىگە رېشىلىيە ئىشلەنگەن قولياغلىقى بىلەن ئېيتىپ، كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قېلىپ قالدى. ئىشىككە يۆلۈنۈپ تۇرغان ئوغۇللىرىنىڭ كۆزلىرىدە ياشلار ئەگىدى، جىپمۇ چوڭ كوچىغا تېزلا قايرىلغان ئىدى. بۇ چاغدا جىپنىڭ ئارقىسىدىن چىقۋاتقان قاپقارا ئىستا، گۈلتەكىننىڭ دېرىزە سىرتىدىكى نازۇك بىلەكلىرىنىڭ پۇلاڭلاشلىرى كۆرۈلمەي قالغان ئىدى. جىپ دۆڭ مەھەللە ئارقىلىق ۋاڭ قادىر بېغىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ، ماتوردىن چىققان كۈچلۈك گۈرۈلدىگەن ئاۋاز بىلەن، شەھەر كوچىلىرىدىكى ئاندا-ساندا ۋاراڭ-چۇرۇڭلارنى، بالىلارنىڭ چۇرقىراشلىرىنى، قويلارنىڭ مەرەشلىرىنى، كالىلارنىڭ مۆرەشلىرىنى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرىنى، ئىشەكلەرنىڭ ھاڭراشلىرىنى، ئۇچار قۇشلارنىڭ سايراشلىرىنى، خورازلارنىڭ چىللاشلىرىنى، ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرىنى بىرگە ئېلىپ، غۇلجا شەھىرىنىڭ شىمالىدىكى ئايرودۇرۇم تەرەپكە قاراپ كەتتى.

مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ بۇ ئايرىلىشى ئايرىلىش ئەمەس ئىدى. گەرچە ئانا يۈرتتىن يىراقلىشىپ، ئۆز يۈرتىدىن ئايرىلغىنى بىلەن، ئەسلىدە ئانا يۈرت مېھرى بىلەن ئۇنىڭ قەلبى بىرلىشىپ، بىر گەۋدە بولۇپ كەتكەن ئىدى. بۇ ئايرىلىش ئۇنىڭ قەلبىگە يۈكسەك يۈرت سۆيگۈسىنى ئورناتقان ئىدى. «بۇندىن كېيىن ئايرىلىش يوق، سۆيگۈ بار، سىغىنىش بار، سەۋر بار!» دەپ، ئىچىدە پىچىرلىدى. ئۇ جىپنىڭ دېرىزىسىدىن بېشىنى چىقىرىپ، ئەڭ ئاخىرقى قېتىم غۇلجىنىڭ ئاسمىنىغا قارىدى، بۇ قېتىم ئاسمان ئۇنىڭغا ئىككى ئاينىڭ ئالدىدا كەلگەن چاغدىكىدەك پارلاق كۆرۈنمىدى. چەكسىز كەتكەن ئاسمان گۈمبىزىدە توپ - توپ قارا بۇلۇتلار ئۇياقتىن - بۇياققا ئۇچۇپ يۈرەتتى. ئالدى تەرەپتىن كېلىپ ئۇرۇلۇۋاتقان تەلكە تاغلىرىنىڭ سوغۇق شامىلى ئۇنىڭ يۈزلىرىگە كېلىپ ئۇرۇلماقتا ئىدى. ئۇ دېرىزىنى ئېتىپ، جىپنىڭ ئىچىدە سۈكۈتكە چۆككەن ھالدا ئەقلىدىن مۇنۇلارنى كەچۈردى:«ئېھ، ئانا يۈرتۇم غۇلجا! مەن سېنىڭدىن يەنە ئايرىلىپ كېتىۋاتىمەن. ئائىلەم، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىم، ئۇستاز ۋە شاگىرتلىرىمدىن ھەمدە سەپداشلىرىمدىن ئايرىلىۋاتىمەن. مەن ئۇلارنى سېنىڭ قوينۇڭغا ئامانەت قويدۇم. سەن مېنى قانداق سۆيگەن بولساڭ مەنمۇ سېنى شۇنداق سۆيگەنلىكىم ئۈچۈن ساڭا ئىشىنىمەن. مەن سېنىڭ بۇگۈنكى ئازاد زامانىڭنىلا سۆيۈپ قالماي، بەلكى تۈنۈگۈنكى مەھكۇم زامانىڭنىمۇ سۆيگەن. دەل مۇشۇ ۋەجىدىن مەن سېنىڭ ئەتەڭنىمۇ سۆيىدىغانلىقىمدىن ھەرگىز گۇمان قىلما. مەن كەتتىم؛ مېنىڭ بۇ كېتىشىم ئازابتىن، ئىزتىراپتىن ۋە ياكى بەخت - سائادەتتىن ئەمەس، بەلكى تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىدىندۇر. دەرۋەقە مەن ھەر زامان ئەقلىنى ئۈستۈن كۆرۈپ كەلگەن بولساممۇ، ئەمما تەقدىرنى ھېچبىر زامان ئىنكار قىلىپ باقمىدىم. ھالبۇكى بىزدەك مىللەتنىڭ ئىستىقبالى تولا چاغلاردا تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا باغلىق بولۇپ قېلىۋاتىدۇ ئەمەسمۇ؟! كۆپ ھاللاردا ئەقلىمىزنى ئىشلىتىپ، جان ۋە قانلىرىمىز بىلەن قولغا ئالغان غەلىبىلەر تەقدىرنىڭ چاقچىقى بىلەن يوق بولۇپ كېتىشتەك مۇتلەق رېئاللىقنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى مېنى ھەقىقەتەن قورقۇتۇۋاتىدۇ. شۇ سەۋەبتىن بەزىدە ئەي ۋادەرىخا تەقدىر! دەپ زارلىنىپ كېتىمەن. بىراقزە بۇ قېتىمقى پۇرسەت ئۇنداق ئاسان قولغا كەلگەن پۇرسەت ئەمەس، مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان باھادىر قىز- ئوغۇللارنىڭ ئىسىق قانلىرى بەدىلىگە كەلگەن. مەن سېنىڭ ئالدىڭدا ۋەدە قىلىمەن، بۇ پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، مۇشۇ ۋەتەننىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالى ئۈچۈن جان تىكىپ كۈرەش قىلىمەن. بۇ قېتىم سېنىڭدىن ئايرىلىشىم، سېنىڭ بىلەن ۋىدالىشىشىمنىڭ ئەڭ ئاخىرقىسىدۇر. بۇندىن كېيىن سېنى كۆرەلەمدىم، كۆرەلمەمدىم بۇنىڭغا مەن ھازىرچە بىر نېمە دېيەلمەيمەن. ئەمما شۇنى قەتئىي ۋە مۇتلەق قىلىپ ئېيتىمەنكى ھەر ۋاقىت سېنى قەلبىمدە چىڭ ساقلايمەن، سېنىڭ بىلەن قەلبىم ھەر زامان بىرگە. سېنى مېنىڭ قەلبىمدىن ھېچقانداق بىر كۈچ سۆكۈپ ئالالمايدۇ. ئەي گۈزەل غۇلجام سەن بۇ ئايرىلىشنى ئايرىلىش دەپ سانىما. بەلكى بۇ ئايرىلىش مەڭگۈلۈك بىرلىشىشنىڭ ئاساسىدۇر، ئەبەدىي ۋىسال لەززىتىنى تىتىش ئۈچۈندۇر.

ئەلۋىدا غۇلجا، ئەلۋىدا ئائىلەم، بۇ يۇرەك سىلەرنى ھېچ ئۇنتۇمايدۇ.!»

مەسىئۇت ئەپەندى بۇ يۇرتنى گۈزەل بىر مەھبۇبە سۈپىتىدە سۆيگەن ئىدى. باشقىلارغا ئېيتالمىغان كۆڭۈل سۆزلىرىنى مۇشۇ يۇرتقا قاراپ ئېيتقان ئىدى. بۇ يۇرتمۇ ئۇنىڭ باشقىلارغا دېيەلمىگەن كۆڭۈلدىكى بارلىق ئويلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىغان ئىدى. ئۇنىڭ قەلبىنىڭ چوڭقۇر يەرلىرىدە چېكىۋاتقان ئىزتىراپلىرىنى، كۆزلىرىنىڭ چاناقلىرىدىكى چوڭقۇر قورۇق ئىزلىرىغا يوشۇرۇنغان ئەندىشىلىرىدىن بايقىغان ئىدى. مەسىئۇت ئەپەندى كېتىپ بۇ يۇرتمۇ غېرىبسىنىپ قالغان ئىدى. ئۇلار ئوخشاش غېرىبلىق ئىچىدە تېپىشقان ئىدى، يەنە شۇ غېرىبلىق ئىچىدە ئايرىلدى. ھەر ئىككى تەرەپ يەنە شۇ يالغۇزلۇقنىڭ قاراڭغۇلۇقى ئىچىگە كۆمۈلدى. غۇلجىنىڭ يالغۇزلۇقى ئىچىدە مەسىئۇت ئەپەندى بولغىنىدەك، مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ يالغۇزلۇقى ئىچىدىمۇ غۇلجا بار ئىدى. ئەلۋەتتە بۇرۇنمۇ ھەر ئىككى تەرەپ بىر - بىرىسىز يالغۇز ياشاپ كەلگەن، بۇندىن كېيىنمۇ ياشايدۇ. بىراقزە بۇ ياشاشنى ياشىدى دېگىلى بولمايدۇ. دەرۋەقە ئائىلىسىز، يۇرتسىز ئىنسان ھەقىقىي ياشىغاندەك ياشىيالمايدۇ. مەسىئۇت ئەپەندى ئۆزى ئەڭ سۆيگەن نەرسىلەردىن ئايرىلغان ئىدى ۋە دېيەلمىگەن يەنە نۇرغۇن يۇرەك سۆزلىرى ئىچىدە قالغان ئىدى. لېكىن شۇنى ئۇنۇتماسلىق لازىمكى سۆزلىيەلمىگەن بىر يۇرەك سۆز، ئادەمنى قاراڭغۇلۇققا مەھكۇم قىلىدىغان سۆزلىگەن سۆزدىن مىڭ ئەلادۇر. پىلاتون مۇنداق دېگەن:«گۈزەل بىر روھقا ئاشىق بولغان، ئۇنىڭغا مەڭگۈ سادىق بولىدۇ. چۈنكى مۇھەببەت مەڭگۈلۈكتۇر!» ھەقىقەتەن مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ مۇھەببىتى مەڭگۈلۈك ئىدى، ئۇ ئەل - يۇرتقا مەڭگۈ سادىق، گۈزەل روھقا ئاشىق بولغان ۋەتەن ئوغلانى ئىدى. ئۇ يۇرتىنىڭ بەخت يولىغا تەلپۈنسە، يۇرتى ئۇنىڭ يولىغا تەلپۈنىدۇ ! بۇ دۇنيادا ھەممە نەرسە ئۆلىدۇ، چىرىيدۇ، كۆچىدۇ، ئېرىيدۇ، ئاقىدۇ ۋە ئۇچىدۇ. ئەمما بۇ يۇرت ھېچبىر زامان ئۆز جايىدىن مىدىرلىمايدۇ، يوقالمايدۇ، ئۆز جايىدا مەڭگۈ تۇرىدۇ ۋە مۇشۇ زېمىننىڭ ئۈستىنى دەسسەپ تۇرغان ئۇيغۇرمۇ، گويا مۇشۇ زېمىنغا ئوخشاش ئەبەدىي يوقالمايدۇ، مەڭگۈ ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاپ قالىدۇ. بىراق بۇنىڭ بىرلا شەرتى بار، ئۇ بولسىمۇ، بۇ خەلقنىڭ ئۆزىگە مەنسۇپ بىر دۆلتى بولۇشى لازىم. ھەقىقەتەن دۆلەت بولمىسا بۇ زېمىن باشقىلارغا مەنسۇپ بولۇپ كېتىپ، زېمىننىڭ ئەسلى ئىگىلىرى خارلىنىپ قالىدۇ ۋە بۇ زېمىننى تاشلاپ كەتكىنى كېتىپ، قالغىنى جايىدا ھېرىپ، ئاخىرقى ھېسابتا بۇ مىللەت يەر يۈزىدىن پۈتۈنلەي يوقۇلۇپ كېتىدۇ. بۇ زېمىنغا مەڭگۈ ئىگە چىقىش ۋە مەۋجۇتلۇقىنى مەڭگۈ ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن چوقۇم بۇ زېمىندا بىر دۆلەت قۇرۇش كېرەك، قۇرغاندىمۇ ھېچقانداق بىر تاشقى كۈچىگە بېقىنمايدىغان بىر دۆلەت!

ۋەتەن گۈۋاھ

مېھنەت، كۈرەش، ھەۋەس ئاشۇنداق،
قىلسا شەيدا بۇندا ھەر كىمنى.
شۇنداق كۈندە كۆرسەم بىر نەپەس،
ئازاد دىيار، ئازاد خەلقىمنى.

«فاۋست» دىن.

ـ 1952ـ يىلى باھار ئايلىرى ئىدى، ئۇرۇمچىنىڭ قەھرىتان قىش كۈنلىرىنى قوغلىغان باھارنىڭ ئىللىق قۇياشىى تەبىئەتكە ئىللىق بېقىپ تۇراتتى. ۋەھالەنكى، ئۇنىڭ ئىللىق ھارارىتىنىڭ قۇدرىتى ئۇرۇمچى ئاھالىسىنىڭ يۈرىكىدىكى مۇزنى ئېرىتىشكە يەتمەيۋاتاتتى. شۇنداق بىر نەرسە روشەن رەۋىشتە ئېنىقكى، ھەركىمنىڭ قەلبىدىكى ئەندىشىسى كۈندىن-كۈنگە ئارتىپ بېرىۋاتقان بولغاچقا، چېھرىدىكى تەبەسسۇم يوقۇلۇپ، چىرايىدىن مۇز يېغىپ تۇرىدىغان كەيپىيات ھەممە كىشىنىڭ ۋۇجۇدىنى چۇلغىۋالغان ئىدى. ھازىر شەھەرنى تىمتاسلىق قاپلىغان بولۇپ، قارىماققا ھاياتلىق ئۆچكەندەك كۆرۈنەتتى. كوچا ـ كويلاردىكى كىشىلەر ئالاقزادىلىك ئىچىدە ئوشۇق ـ تۆشۈك گەپ قىلماي، سالپىيىشىپ ئۆز ئىشى بىلەنلا مەشغۇل ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە كومپارتىيەنىڭ خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىى مەھەللىمۇمەھەللە كېزىپ يۈرۈپ، ناتونۇش، بوغۇق ئاۋازدا ئېيتىۋاتقان «ئۇچ چوڭ ئىنتىزام سەككىز دىققەت» دېگەن ناخشىسىنىڭ ئاۋازى كۈندىن كۈنگە ياڭراشقا باشلىغان ئىدى، ھەتتا رادىيو كانايلىرىدىن ئادەمنىڭ مېڭىسىنى پارتىلتىۋېتىدىغاندەك يۇقىرى بىر ئاۋاز بىلەن پۈتۈن شەھەرگە يېيىلىپ، كىشىنىڭ ئارامىنى قويمايۋاتاتتى. ناخشىنىڭ ئاۋازى كۈچەيگەنسېرى ئۇيغۇرلارنىڭ جېنىغا، مال-مۈلكىگە، قورۇ ـ جايلىرىغا، يەر ـ زېمىن ۋە دۇكانلىرىنىڭ ئىگىدارچىلىق ھوقۇقىغا بولغان ئەندىشىسى ئارتىشقا باشلىغان ۋە خوشنۇتسىزلىققا سەۋەب بولىدىغان ئىشلار ئارقا ـ ئارقىدىن كۆپىيىۋاتقان ئىدى. بۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا كومپارتىيە خەلقنىڭ ئۆزلىرىگە قارشى بىرەر ئىنقىلابنى ئېلىپ بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن جىددىي ھەربىي تەييارلىقلارنى قىلىشقا، شەرقىي تۈركىستاندىكى ھەربىي كۈچىنى ۋە خىتاي نوپۇسىنى كۆپەيتىشكە تۈتۈش قىلىشقان ئىدى. بولۇپمۇ ئەسكەرلەر ھوشىيارلىقنى ئۆستۈرۈپ، سەللا ئۆزلىرىگە قارشى كەلگەنلەرنى دەرھال جىمقىتۇرۇشقا ئۇرۇنماقتا ئىدى. ھەتتا قورساق بېقىش ئۈچۈن تىجارەت قىلىدىغان قاسساپ پىچىقىدىن، كاۋاپچى زىخىدىن ئەنسىرەيدىغان كەيپىيات شەكىللەنگەن ئىدى، ناۋادا ئاتالمىش خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى پىچاق بىلەن زىخنى ئۆزلىرىگە قارشىلىق كۆرسىتىدىغان قورال دەپ قاراپ قالسا، قاسساپ بىلەن كاۋاپچى قارىلىنىپ، جازالىنىشى تەبىئىي بىر ئەھۋال ئىدى.
كۈندىلىك گېزىتلەردە بولسا، كومپارتىيە ئالغان قارارلار ۋە يولغا قويۇلىدىغان يېڭى سىياسەتلەر ھەمدە «باندىت» لاينى تازىلاش ھەرىكىتىدە قولغا كەلتۈرگەن غەلىبىلەر، شۇنىڭدەك كوممۇنىستىك ئاڭنى يۇقىرى كۆتۈرىدىغان، كەمبەغەل ۋە تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلار سىنىپىغا بولغان غەمخورلۇق قاتارلىق مەزمۇنلاردىكى تەشۋىقات ماقالىلەرنىڭ تېمىسى قىزىل چوڭ خەتلىك ماۋزۇلار بىلەن يېزىلىپ، توختىماي ئېلان قىلىنىپ تۈيۈلۈۋاتاتتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە ھۆكۈمگە ئېلان قىلىنغان ئاتالمىش سىياسىي جىنايەتچىلەرنىڭ تىزىملىكى يېزىلغان چوڭ خەتلىك ئېلانلار كوچا ـ كوچىلاردىكى تاملارغا چاپلىنىپ

تۇراتتى. مۇرىلىرىگە بەتلەنگەن قوراللارنى ئېسىپ، ئون ئىككىدىن- ئون ئىككىدىن بولۇپ، رەت - رەت تىزىلىپ كېتىۋاتقان ئاتالمىش خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ ئەسكەرلىرى كوماندىغا پۈتلىرى كەلتۈرۈپ، مارشقا دەسسەپ مېڭىپ، مەھەللە كوچىسىنىڭ ئۇياقتىن كىرىپ، بۇياقتىن چىقىپ كېتەتتى. بۇ ئارقىلىق ئۇلار بۇ شەھەرنى تەلتۆكۈس ئىشغال قىلىنغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قويۇش بىلەن بىرگە، مەھەللىدىكى ئاھالىنىڭ ئارامنى بۇزۇپ، يۇرىكىگە ۋەھىمە سالماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ كوچىلارغا كىرگىنى كۆرگەن ئاھالىلەر دەرھال ئىشىك، دېرىزىلىرىنى جالاقلىتىپ تاقاپ، ئۆزلىرىنىڭ نارازىلىقلىرىنى ئىپادىلەيتتى. دېمىسىمۇ خەلقنىڭ بۇنىڭدىن باشقا قارشىلىق قىلغۇدەك ياخشى بىر ئامالىمۇ يوق ئىدى.
گەرچە ئۇرۇمچى خەلقنىڭ تاجاۋۇزچى خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىگە بولغان نەپرىتى كۈندىن - كۈنگە ئېشىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما ئۆز غايىسى ئۈچۈن قۇربان بېرىشكە ھەرقاچان تەييار تۇرغان بىر قىسىم باتۇرلار بۇ شەھەردە چىقمىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە كومپارتىيەنىڭ خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى قاتتىق ئىنتىزامچان بولغاچقا، شەھەر ئاھالىسىدە بۇنداق ئىنتىزامچان قوشۇنغا قارشى جۇرئەت تۇغۇلمىغان ئىدى. دەرۋەقە قارا بۇلۇتلار ئاستىدا قالغان شەھەر خەلقنىڭ ئۈستىدىكى دەھشەت بارغانسېرى ئارتىپ، خەلق نېمە قىلىشنى بىلمەي كوچىلارغا چىقىشتىنمۇ ئەندىشە قىلىپ، ئۆيگە سولىنىپلا قالغان ئىدى. كەچ كىرە كىرمەيلا بىر ۋەھىملىك سۈكۈنات پەردىسى شەھەرنىڭ ئۈستىنى يېپىپ، تۆت ئەتراپىدىن تاجاۋۇزچىلىقنىڭ پۇرىقى كېلىپ تۇرىدىغان ھالەت شەكىللىنەتتى. تاڭ ئېتىش بىلەن تەڭ رادىيو كانايلىرىدىن ئاڭلىنىۋاتقان يىرتقۇچ قۇشلارنىڭ ئاۋازلىرىدەك دەھشەتلىك بىر ئاۋاز شەھەرنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ، ئەنە شۇ ۋەھىملىك سۈكۈنات پەردىسىنى يىرتىپ تاشلاپ، ئاھالىلەرنىڭ مېڭىسىنى قوچۇيتتى. ئۇنى ئاز دەپ چوڭ - كىچىك كوچىلاردا بويۇنلىرىغا قارا خەتلىك تاختاي ئېسىلغان، قوللىرى ئارقىغا چەمبەر - چاس باغلانغان، بويۇنلىرى تىزىغىچە ئېگىلگەن كىشىلەر سازايى قىلىنىپ، ئۇلارنىڭ ئاتالمىش جىنايەتلىرى پاش قىلىناتتى، ئاندىن ھۆكۈم بېرىلگەنلىرى ئىچىدىن ئاتقانلىرىنى ئېتىپ، تۇرمىگە تاشلايدىغانلىرىنى تاشلايتتى. مۇھىمراقلىرىنى بولسا، قايتا سوراقخانىغا ئەكىرىپ كېچىچە سوراق قىلاتتى. ئەنە شۇلارنىڭ ئارىسىدا «مىللەتچى، پانتۇركىست، تۇركىيەنىڭ ئىشپىيونى، ئامېرىكىنىڭ جاسۇسى، گومىنداڭنىڭ غالچىسى» دېگەندەك جىنايەتلەر بىلەن قارىلىنىپ، قولغا ئېلىنغان بىر بوۋاي بار ئىدى. ئەنە شۇ بوۋاي ئالدىنقى كېچە قىلىنغان سوراقتىن كېيىن، خورلۇق ئوقۇبەت يالقۇنىدا كۆيۈپ، پۈت - قولىنى مىدىرلىتىشىمۇ ماجالى يوق ھالەتتە تۇرمىنىڭ يالغۇز كىشىلىك كامىرىنىڭ سۈپىسىغا سېلىنغان ئەسكى كىگىزنىڭ ئۈستىدە تەنھا ياتاتتى. تالاي - تالاي قېتىم مىسلىسىز قىيىن - قىستاقلارغا مەھكۇم بولغانلىق سەۋەبتىن، بوۋاي شۇنچىلىك يادىپ كەتكەن ئىدىكى، ئۇنىڭ تۆش سۆڭىكى بىلەن قوۋۇرغا سۆڭەكلىرى كۆرۈنۈپلا قالغان ئىدى، بىلەك سۆڭەكلىرى بىلەن يوتا ۋە پاقالچاق سۆڭەكلىرى بولسا، پۇرلىشىپ كەتكەن موخوركا خالتىسىدەك بولۇپ قالغان تېرىسىنىڭ ئىچىدە مېخانىكىلىق ھەرىكەتتىن توختىغان ئىستانوكنىڭ ئوقلىرىدەك مىدىرلىماي تۇراتتى، ماغدۇرسىزلىقتىن مىدىرلاشقا قۇدرىتى يەتمەيۋاتقان نۇرسىز كۆزلىرى تورۇسىتىكى تۇڭلۇككە تىكىلىپ قالغان ئىدى. تۇڭلۇكتىن چۈشكەن تاڭنىڭ يورۇقى كامېرنىڭ قاراڭغۇ بۇلۇڭلىرىنى ئاستا -ئاستا يورۇتۇشقا باشلىغان چاغدا، كامېر ئىشىكىنىڭ تاماق سۈنۈپ بېرىدىغان روجەكلىرىدىن قىسىلىپ كىرگەن يورۇقلۇقمۇ ئىنچىكە شولىسىنى ئۈدۈلدىكى كاھىشلىرى ئۈركۈپ كەتكەن تامغا تاشلاشقا ئۇلگۇرگەن ئىدى. شۇ تامنىڭ يېنىدىلا ياتقان بوۋاي ئەمدى ئاشۇ يورۇق شولىغا قاراش ئۈچۈن بوينىنى مىڭ بىر مۇشەققەتتە بۇراپ، كۆز ئۇۇۋىسىغا پېتىپ كەتكەن كۆزلىرىنى شولىغا تىكىپ چوڭقۇر خىيالغا پاتقان ئىدى. ئۇ، تۇرمە قورۇسىدا ناگان - ناگاندا سايرىغان باھار قۇشلىرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان ھامان بېشىنى يەنە مېڭىر مۇشەققەتتە ئىشىك تەرەپكە بۇراپ، خۇددى بىرسىنى ساقلاۋاتقاندەك ئۇزۇندىن ئۇزۇنغىچە ئىشىككە تەلمۈرۈپ قارايتتى. مانا بۇ ئاپئاق ساقاللىق بوۋاي بولسا قەد -

قامەتلىك، پوزۇر كىينىپ يۇرۇيدىغان ھەتتا بۇرۇلكىلىرىنىڭ قىرلىرىنمۇ بۇزماي، شىبلىتلىرىگە توپا قوندۇرماي، ئاقارغان چاچلىرىنى چىرايلىق تاراپ، يۇرۇيدىغان مەسىئۇت ئەپەندى ئىدى. ئۇ، قولغا ئېلىنغاندىن بۇيان دەھشەتلىك قىيناشلارغا، خورلۇققا، ھاقارەتكە ئۇچرىغان ئىدى، ئۇنىڭ گويا تاشلارنى يالاپ جېنىنى باقىدىغان تاغ تېكىلىرىگە ئوخشاش ھەم ئورۇقلاپ، ھەم تېخىمۇ ئۇزىراپ كەتكەندەك كۆرۈنۈۋاتقان بەدىنى پالەچ ھالغا كېلىپ قالغان ئىدى. مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ بۇ تۇرقىغا تەققاس قىلغان ئۇ تاغ تېكىلىرى بولسا، ئەسلىدە تاشلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆسىدىغان ئەڭ چىرايلىق، ئەڭ شېرىن تاغ گۈللىرىنى يەپ ھاياتلىقنى داۋاملاشتۇراتتى، بىراق مەسئۇت ئەپەندىچۇ؟ ئۇنىڭغا ھازىر ئۇنداق قۇۋۋەتلىك ئوزۇق قەيەردە دەيسىز؟ نەچچە ئايدىن بېرى ئېغىر قىيىن - قىستاقنى ئاز دەپ، كۈندە ئۈچ ۋاق ئۇماچ بىلەن قۇرۇق گۇرۇچ شورپىسى ئىچىپ، ئەڭ ئاخىرىدا ھالسىزلىنىپ، ئىككى كۈندىن بۇيان گېلىدىن سۈدىن باشقا بىر تال دان چاغلىق نەرسە ئۆتىمەيدىغان ھالغا كېلىپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئارزۇسى بولسا مۇشۇ زەي كامېردىن قۇتۇلۇپ، ئۆز ئۆيىدە، قەدىناس ئايالىنىڭ قولىدا جان تەسەددۇق قىلىشلا ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىنى بىلەتتى، بولۇپمۇ ئەڭ ئاخىرقى قېتىمقى سوراقتا سول بىلىكىگە سالغان ئوكۇلدىن كېيىن، بەدىنىدە بىردىنلا ئۆزگىرىش بولۇپ، پۈتۈن بەدىنى جانسىز ھالغا كېلىپ، كۆزى تورلىشىپ، تىلى گەپكە كەلمەي قالغان ئىدى. ئۇ ئەمدىلىكتە ھەممە نەرسىدىن ۋاز كەچكەن، ئۈمىدىنى يوقاتقان بوۋايغا ئايلىنىپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئويلايدىغىنى پەقەتلا ئۆلۈم ئىدى، پەرۋەردىگارنىڭ ئىنايىتى ۋە مەرھەمىتى كېلىپ، ئەزرائىلنى قېشىغا چاققانراق ئەۋەتىشىنلا ئويلايتتى. گەرچە پۈت - قولى جانسىز، تىلى گەپكە كەلمىسىمۇ، ئەقلىنى تېخى يوقۇتۇپ قويمىغان بولغاچقا، بۇنىڭدىن مەمنۇن بولۇپ، پەرۋەردىگارغا مىڭ - مىڭلاپ ھەمدۇسانا ئېيتاتتى. ئۇ، شۇ دەملەردە مۇنداق ئويلاۋاتقان ئىدى: «گەرچە بەدىنىمنى ھەپسىخانىگە سولىغان بىلەن، ئەقلىمنى سولىمايدۇ. ئەقلىم ئۆزۈمنىڭ مەڭگۈ ئىگىدارچىلىقىدا، مۇشۇ ئەقلىملا بولىدىكەن ھەرگىز ئۇلارغا بويۇن ئەگمەيمەن، ئۇلارغا قۇل بولمايمەن. ئويلاشتىن قالمىساملا ئاخىرقى تىنىقىمغىچە ھۆر قالىمەن. گەرچە پۈت - قولۇمدا جان يوق، تىلىم گەپكە كەلمىسىمۇ، ئەقلىم جايىدا، بۇنىڭ ئۈچۈن پەرۋەردىگارغا مىڭ مەرتىۋە تەشەككۇر ئېيتىمەن». ئۇ ئەمدى ئىشىكنىڭ روجەكلىرىدىكى يورۇقلۇقتىن كۆزىنى ئۈزۈپ، تورۇستىكى تۈگىلۈككە قارىدى ۋە كۆك ئاسماننىڭ ئالىقاندەك بىر پارچىسىنى كۆرۈپ ھاياجانلاندى، قەپەسكە سولىنىپ، ئەرز-دادىنى ئاڭلىتالماي تىنىمسىز سايرىغان جان قۇشتەك، يېقىنقى يىللاردا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى تەكرار - تەكرار ئەسكە ئالدى. ئۇ، غۇلجىدىن ئايرىلىپ قىزى گۈلتەكىن ۋە ئوغلى ئەرتۇغرۇل بىلەن ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىنكى ھاياتىدا بولۇپ ئۆتكەن مۇھىم ئىشلارنىڭ بىرقانچىسىنى ئەسكە ئېلىپ، كۆز ئالدىدىن سۈرەتتەك بىر - بىرلەپ ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. ئەنە شۇ سۈرەتلەرنىڭ بەزىلىرىگە خۇشاللىق، بەختىيارلىق كۈنلەرنىڭ يالدامىلىرى سىزىلغان بولسا، يەنە بەزىلىرىدە پاجىئەلىك ۋەقەلەرنىڭ كارتىنىلىرى ئەكس ئەتمەكتە ئىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ مۇھىملىرىدىن بىرى بولسا، 1946-يىلى 11- ئاينىڭ 15- كۈنى رەسمىي نەنجىڭدا ئېچىلغان خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىغا بارغان چاغدىكى ئەسىلىمىلىرى ئىدى. مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ ئاجىز كۆزلىرىنى تۈگىلۈككە تىككەن پېتى، ئەنە شۇ قۇرۇلتايغا ۋەكىل بولۇپ بارغان كىشىلەرنىڭ سىيماسىنى بىر - بىرلەپ كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكە غەيرەت قىلدى. ئەڭ باشتا ئېسىگە كەلگىنى يەنىلا ئەخمەتجان قاسىمى ئىدى. ئەنە شۇ قېتىمقى قۇرۇلتايغا قاينىشىش ئۈچۈن سايلانغان شەرقىي تۈركىستانلىق ئابدۇكېرىم ئاببباسوق، ئىيسا يۈسۈپ، ئامىنە بۇغرا، زىيا سەمەدى، كېرەم ھاجى، ئەنۋەر سالىجان، خەمىت سۇلتان، مەخسۇت ئاخۇن، خەدىچە مامۇربېك(خادىۋاڭ)، ئۆمەر دامۇللا، ئەرتۇغرۇل سابىرى قاتارلىق ۋەكىللەرگە ئەخمەتجان قاسىمى قەتئىي قىلىپ مۇنداق دېگەن ئىدى: «ۋۇ جوڭشىن شەرقىي تۈركىستاننى باشقۇرغان چاغدا شەرقىي تۈركىستان ھەربىكتىنىڭ غەلىبىسىگە توسالغۇ بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ

بىزنىڭ ھەقىقىي دۈشمىنىمىز. شۇ ۋەجىدىن ۋۇ جوڭشىن بىلەن سۆز-ھەرىكەتتە بىردەك بولغان ھەر قانداق كىشى شەرقىي تۈركىستان مىللىتىنىڭ دۈشمىنى. بۇگۈن بىز دۈشمەننىڭ تەسىر دائىرىسى ئىچىدىكى يەرلەردە تۇرۇۋاتىمىز. شۇنداقلا شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللىي مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈشتىن ئىبارەت ئىنتايىن ھالقىلىق مەسىلە ئۈچۈن بۇ يىغىنغا كەلدۇق. شۇڭا ھەربىر ۋەكىلنىڭ سۆز- ھەرىكىتى ۋە تەشەببۇسى چوقۇم بىردەك بولۇشى كېرەك. ھازىر شەرقىي تۈركىستاندىكى كۈرەشنىڭ بىرىنچى قەدىمى غەلبە قىلدى، ئۇنىڭ ئىككىنچى قەدىمى ھازىر باشلىنىپ بولدى. بۇ قەدەمدە يۈكسەك مۇختارىيەت تەلەپ قىلىمىز ۋە كېيىن يەنە ھەرىكەت قىلىپ، بۇنى رەسمىي مۇستەقىللىققا ئايلاندۇرىمىز.»

ئەخمەتجان قاسىمى ئەنە شۇ قېتىمقى خەلق قۇرۇلتىيىدا ئۆزى تەشەببۇس قىلغان «شىنجاڭنى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىگە ئۆزگەرتىپ يۈكسەك مۇختارىيەت بېرىش» لايىھەسىدە يەنە تۆۋەندىكى مەزمۇنلارمۇ بار ئىدى. يەنى بۇ لايىھەدە ئەخمەتجان قاسىمى روشەن رەۋىشتە مۇنداق دەپ ئوتتۇرىغا قويغان:

- «شىنجاڭ» دېگەن ئىسمىنى «شەرقىي تۈركىستان» غا ئۆزگەرتىش ۋە ۋەتىنىمىزنى «شىنجاڭ ئۆلكىسى» دەپ ئاتاشنىڭ ئۆزى شۇ زېمىنلاردا ياشايدىغان تۈرك مىللەتلىرى ئۈچۈن بىر ھاقارەت بولۇپ، بۇنداق بىر نامنى تۈرك خەلقى ئەسلا قوبۇل قىلالمايدۇ. شۇ ۋەجىدىن «شىنجاڭ ئۆلكىسى» دېگەن بۇ نامنى ئىگىلىك ھوقۇقى تولۇق كاپالەتكە ئىگە بولىدىغان «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» دېگەن نامغا ئۆزگەرتىش. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە شەرقىي تۈركىستانلىقلارنى «شىنجاڭ مىللەتلىرى» دەپ ئاتىماي «شەرقىي تۈركىستان مىللىتى» دەپ ئاتاشنى تەلەپ قىلىمىز. بۇ تامامەن ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش پىرىنسىپىغا ئۇيغۇندۇر. يەنە «جۇڭخۇا مىللىتى» دېگەندە پەقەت خىتاي مىللىتىلا كۆزدە تۇتۇلىدۇ، شۇ ۋەجىدىن جۇڭخۇا مىنگو پەقەت خىتاي مىللىتىنىڭلا دۆلىتىدۇر، بۇ دۆلەت شەرقىي تۈركىستان مىللىتىگە ۋەكىللىك قىلالمايدۇ. شۇ سەۋەبتىن «جۇڭخۇا مىللىتى» ۋە «جۇڭخۇا مىنگو»دېگەن ئىسىملار ئۆزگەرتىلىشى كېرەك. ئەڭ بولمىغاندا ئاشۇ ئىسىمغا شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىسمىنى بىرگە قوشۇپ ئاتاش كېرەك. ئەگەر دۆلەت بايرىقىنى ئۆزگەرتىش مۇمكىن بولمىسا، دۆلەت بايرىقى ئېسىلغان چاغدا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەت بايرىقى بىلەن بىرگە ئېسىش كېرەك. جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتى تا ھازىرغىچە شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىجرائاتلىرىدا شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە مۇختارىيەت ھوقۇقىنى تەمىن ئەتمىدى. شۇ سەۋەبتىن شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاي پۇقرالىرىنى دەرھال ئېلىپ چىقىپ كېتىشى كېرەك. شەرقىي تۈركىستاندىكى بارلىق سىياسىي ھوقۇق شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە تاپشۇرۇپ بېرىشى لازىم. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاي ھەربىي ئەسكەرلەرنى ۋە ئاتالمىش چېگرا مۇداپىئە قوشۇنلىرىنى دەرھال يۆتكەپ كېتىش كېرەك. چۈنكى ئۇلار شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئەركىنلىكىنى توسىدى ۋە يەرلىك خەلقنىڭ يۈكىنى ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىدۇ، ئەڭ مۇھىمى بولسا، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ۋە ئاخىرقى ھېسابتا تەلتۆكۈس مۇستەقىللىقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ھەرىكىتىگە ئەڭ چوڭ توسالغۇ بولىدۇ.

مەسىئۇت ئەپەندى نەنجىڭدىكى قۇرۇلتاي مەزگىلىدە ئۆزىنىڭ سالامەتلىكى ياخشى بولمىغانلىقى سەۋەبىدىن دوختۇرغا كۆرۈنۈش ۋە قىزى گۈلتەكىننى مەكتەپكە ئورۇنلاشتۇرۇش قاتارلىق بەزى ئائىلە ئىشلىرى بىلەن بولۇپ، بەزى يىغىنلارغا تولۇق قاتنىشالمىغان ئىدى، ئەمما ئوغلى ئەرتۇغرۇلدىن كۈندىلىك ئىشلاردىن تولۇق خەۋەردار بولۇپ تۇرغان ۋە ئۆزىنىڭ كۆز قاراشلىرىنى، تەكلىپ -

پىكىرلىرىنى ئەرتۇغرۇل ئارقىلىق ئەخمەتجان قاسىمغا يەتكۈزۈپ تۇرغان ئىدى. قۇرۇلتايدا ئوغلى ئەرتۇغرۇل بىلەن ئىيسا ئەپەندىمنىڭ رولىنىمۇ سەل چاغلىغىلى بولمايتتى. بولۇپمۇ ئىيسا ئەپەندىم ئەخمەتجان قاسىمى تەشەببۇس قىلغان «شىنجاڭنى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىگە ئۆزگەرتىپ يۈكسەك مۇختارىيەت بېرىش» لايىھەسىنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىگەن بولۇپ، ئەنە شۇ لايىھەنىڭ خىتاي خەلق قۇرۇلتىيىدىن تەستىقلىنىپ ئۆتۈشى ئۈچۈن موڭغۇل ـ تىبەت ۋەكىللىرىنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن نۇرغۇن مەخپىي ۋە ئاشكارا خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن ئىدى. ئىيسا ئەپەندىم شەخسەن ئۆزى موڭغۇل ـ تىبەت ۋەكىللىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۇلارنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن قەتئىي رەۋىشتە مۇنداق دېگەن: «بىز ئاز سانلىق مىللەتلەر كۆپ يىللاردىن بىرى ئېغىر زۇلۇمغا ئۇچراپ كېلىۋاتىمىز، بىزنىڭ خەلقلىرىمىز كۆپ ئېزىلدى، كۆپ خورلاندى. 2ـ دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا بىزدەك مۇستەملىكىگە ئۇچرىغان، ئېزىلگەن نۇرغۇن مىللەتلەر مىللىي مۇستەقىللىققا ئېرىشىش ۋە ئۆز تەقدىرى ئۆزى بەلگىلەش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتىدۇ ۋە مەلۇم دەرىجىدە غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈرۈۋاتىدۇ. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىزمۇ نۆۋەتتىكى تارىخىي شارائىتتىن پايدىلىنىپ ئالىي مۇختارىيەتنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بىرلىكتە ھەرىكەت قىلىشىمىز لازىم. بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايدىن پايدىلىنىپ بىز ئوتتۇرىغا قويغان تەكلىپ لايىھەنى سىلەرنىڭ قوللىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمىز. ئەسلىدە دۆلەت بايرىقى دېگەن شۇ دۆلەتتىكى بارلىق مىللەتلەرگە سىمۋول بولۇشى كېرەك ئىدى. قىنى سىلەر ئېيتىپ بېقىڭلارچۇ!؟ ئاشۇ كۆك ئاسمان، ئاق كۈن چۈشۈرۈلگەن بايراقتا دەرۋەقە بىزگە ۋەكىللىك قىلىدىغان، بىزدەك مىللەتلەرگە سىمۋول قىلىنغان بىرەر ئالامەتلەر بارمۇ؟ ئەسلىدە بۇرۇنقى بەش خىل رەڭدىكى بايراقتا ھېچ بولمىغاندا ئاز سانلىق مىللەتلەرگە سىمۋول بولىدىغان مەنىلەر بار ئىدى. ھازىرقى گومىنداڭ بايرىقى بولسا، پەقەت خىتاي مىللىتى ئۆزىگىلا ۋەكىللىك قىلىدۇ خالاس. بۇنداق بايرىقى بار دۆلەت ئەلۋەتتە يالغۇز خىتاينىڭ دۆلىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، پەقەت خىتاي مىللىتىنلا تەمسىل قىلغان دۆلەت، مېنىڭ دۆلىتىم ئەمەس. شۇ سەۋەبتىن مەن شۇ بايراققا سالام بېرىشنى خالىمايمەن ۋە پۈتۈن كۈچۈم بىلەن كۈرەش قىلىپ، ئۆز دۆلىتىمنى قۇرۇشنى ئالىي مەقسەت قىلىمەن».

ئەخمەتجان قاسىمى، ئىيسا ئەپەندى، ئەرتۇغرۇل سابىرى ۋە ئامىنە بۇغرا قاتارلىق ۋەكىللەر شۇ قېتىمقى خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىدا گومىنداڭ تەرەپ بىلەن كەسكىن كۈرەش قىلىپ، ئۆزلىرى ئارزۇ قىلغان تەكلىپ پىكىرلىرىنى دادىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇپ، «شىنجاڭنى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىگە ئۆزگەرتىپ يۈكسەك مۇختارىيەت بېرىش» نى تەلەپ قىلىش لايىھەسى قۇرۇلتايغا سۇنغان بولسىمۇ، ئەپسۇس بۇ تەكلىپ لايىھەسى قۇرۇلتاينىڭ تەستىقلىشىدىن ئۆتمىگەن ئىدى. يەنە ئېنىقراق قىلىپ ئېيتساق قۇرۇلتايغا مۇزاكىرىگە قويۇلۇش رەت قىلىنغان ئىدى. شۇندىن مۇقەددەم ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق شەرقىي تۈركىستان ۋەكىللىرى جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتىدىن ئۈمىدىنى پۈتۈنلەي ئۈزگەن ئىدى. ئەنە شۇ چاغدا ئەخمەتجان قاسىمى قەتئىي قىلىپ: «مەركەز يەنىلا ئۆزىنىڭ ئىزچىل تاجاۋۇزچىلىق سىياسىتىنى ساقلاپ كەلدى. بىزنىڭ قۇرۇلتايغا سۇنغان ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگىلەش ۋە مۇستەقىللىق ھەققىدىكى تەلەپلىرىمىزنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى ئەمدى مۇمكىن ئەمەس. بۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي تۈركىستان ھەرىكىتىنىڭ غالىبىيىتى پۈتۈنلەي ئۆزىمىزنىڭ كۈرەشلىرىگە باغلىق بولۇپ قالدى. ھازىر پەقەت تېزدىن شەرقىي تۈركىستانغا قايتىپ، مۇستەقىللىق ھەرىكىتىمىزنى كۈچلەندۈرگەندىلا ئىستىقبالىمىزدا ئۈمىد بار» دېگەن ئىدى.

يالغۇز كامېرىنىڭ ئىچىدە سوزۇلۇپ ياتقان مەسئۇت ئەپەندى ئاستا ـ ئاستا يورۇۋاتقان كامېرىنىڭ ئۆمۈچۈك تورلىرى قاپلىغان بۇلۇڭلىرىغا قاراپ يېتىپ، ئەخمەتجان قاسىمى ۋە ئىيسا ئەپەندى، مۇھەممەد

ئەمىن بۇغرا ۋە ئۆز ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ تىراگېدىيەلىك تەقدىرىنى ئويلاپ، كۆز چاناقلىرىدىن ياشلار ئەگىدى. بولۇپمۇ ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ سىرلىق ئايروپىلان ۋەقەسىگە ئۇچراپ قازا بولغانلىقىنى ئاڭلىغان چاغلىرىدىكى قايغۇ- ئەلەملىرى قايتىدىن ئۆرتىنىپ، سول كۆكسىگە تەكرار ئاغرىق كىردى. ئەمما ئۇ ئىڭراشقا، كۆكسىنى ئۇۋۇلاشقا چارىسىز ئىدى، يا قولى يا تىلى ھەرىكەت قىلالمايتتى. پەقەت ۋە پەقەتلا ئوڭدىسىغا يېتىپ ئاشۇ ئاچچىق ئەسلىمىلەرنى ئويلاشقا چامى يېتەتتى. ئويلىغانسېرى ئۆز سىيزىمىنى تېخىمۇ يوقىتىۋاتقانلىقىنى تۇيۇۋاتقان ئىدى. ئۇ پۈتۈن زېھنىنى يىغىپ ئەقلىدىن مۇنۇ جۈملىلەرنى كەچۈردى:«ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ ئۆلۈمى مىللىتىمىزنىڭ يەنە بىر قېتىم ئالدىنىشىغا سەۋەب بولدى. دۈشمەنلىرىمىزنىڭ كۆزلىرىدىن يالغاندىن ئاققان ياشلار ئىچىمنى قانغا تولدۇردى. دەرۋەقە، ھەربىر خاتالىق بىزگە تەجرىبىلەرنى قالدۇرۇپ كەتسىمۇ، لېكىنزە بۇ خاتالىقلار بىزنىڭ مەڭگۈلۈك تەقدىرىمىزنى بەلگىلەپ، قۇل بولۇشىمىزغا سەۋەب بولدى ۋە بۇ ئېرىشكەن تەجرىبە - ساۋاقلارنىڭ بىزگە نېمە كېرىكى بار؟! ».

ئەمدى ئۇ ئوي - پىكىرلىرىنى ئۆزى ئۈستىگە مەركەزلەشتۈرۈشكە تىرىشۋاتقان ئىدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئىنچىكە ئۇزۇن گەۋدىسى تولۇق يورۇغان بولۇپ، قۇياش پۈتۈنلەي ئۇۋۇسىدىن چىققان چاغ بولغان ئىدى. ئۆگزىنىڭ ئۈستىدە ئۇياقتىن-بۇياققا ئاستا مېڭىپ قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان ئەسكەرنىڭ ئاياق تىۋىشى ئۇنىڭ دىققىتىنى بۇزۇۋېتىپ بارغاندەك قىلاتتى. ئۇ تورۇسقا بىر مەزگىل تىكىلىپ قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، دىققىتىنى يېڭىپ يەنە ئىشىك تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ، خىيال ئورمانلىرىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى - دە، قويۇق خىيال ئورمانلىرى ئىچىدە يىراقتىن جاڭ جىجۇڭنىڭ گۇڭگا سىيماسىنى كۆرگەندەك بولدى ۋە ئىچىدىن مۇنداق ئويلار كەچتى:

- جاڭ جىجۇڭ پەقەت ھىيلە- مىكىرگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ كەلدى. ئۇ سىياسىي ھاياتىنى پۈتۈنلەي ئۈستىلىققا باغلىغان بولۇپ، سىياسەتۋازلىقىنى ئۆزى بىلگەن پەدە بويىچە ئىشقا سېلىپ، مېنى كۆتۈرۈپ، ئەخمەتجان قاسىمىنى باسماقچى بولدى ۋە ئاخىرىدا مېنى بېسىپ بۇرھان شەھىدىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، ئۇلارغا مايىللىقىنى ئىپادىلىدى؛ ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھىيلە ئىشلىتىپ، شەرقىي تۈركىستان ۋەزىيىتىنى تۈراقلاشتۇرۇپ، ۋەقە چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، گومىنداڭ ئىچىدىكى كومپارتىيەسىگە مايىل ۋە ئاداققىچە كۈرەش قىلىش ئىرادىسى بوش كىشىلەرنى شەرقىي تۈركىستاندىكى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىنىڭ رەھبەرلىك قاتلىمىغا كىرگۈزۈپ، ئاخىرى شەرقىي تۈركىستاننى تىنچ يول بىلەن كومپارتىيەگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ چوڭ خىتايچىلىق ئىدىيەسىنىڭ غايىسىنى ئەمەلگە ئاشۇردى ۋە شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاتالمىش خىتاي زېمىنىدىن ئايرىلىپ كېتىش خەۋپىنىڭ ئالدىنى ئالدى. ئۇ بەزىدە «بۇنىڭ بىلەن بىرلىشىپ ئۇنى بېسىش، ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىپ بۇنى بېسىش» سىياسىتىنى قوللانسا، بەزىدە «بىر ئېرىقتىكى ئىككى بېلىقنى سوقۇشتۇرۇش» ھىيلىسىنى ئىشقا سېلىپ، بىزنى «ئۆزئارا كۈرەش» كە سېلىپ قويۇپ، ئارىدىن ۋاقىت ئۈتتى ۋە ئەڭ ئاخىرىدا غالىبلاردىن بولدى. ئۆتكەن ئىشلارنىڭ ھەممىسى ھەرگىز تاسادىپىي يۈز بەرگەن ۋەقەلەر ئەمەس، بەلكى ھەممە ئىشنىڭ يۈز بېرىشىنىڭ ئىچكى ئوبيېكتىپ سەۋەبلىرى بار. ئەنە شۇ سەۋەبلەرنىڭ بەزىلىرىگە ئۆزۈم سەۋەبكار. مەن باشتا ھەقىقەتەن جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ ئادالىتىگە، ئۇنىڭ خىتايدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرگە يۈرگۈزىدىغان سىياسىتىگە ئىشەندىم، دەرۋەقە ئۇلارمۇ شۇنداق ئىشەنچىلىك ۋەدىلەرنى بەردى. لېكىنزە ئاشۇ قېتىمقى نەنجىڭدىكى خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىدا ۋە 1947- يىلى 5- ئاينىڭ 21- كۈنى جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ 2830- نومۇرلۇق ئاخباراتىدا ئېلان قىلىنغان ھۆكۈمەت پەرمانى بىلەن مېنى رەئىسلىككە تەيىنلىگەندىن كېيىنلا ئۇلارنىڭ ھەقىقىي يۈزى تېخىمۇ روشەن ئاشكارىلاندى. مەن ئەنە شۇ يۈزنى كۆرگەندىن كېيىن ھەقىقەتەن ئىدىيەمدە بوھران

خاراکتېرلىك بۇرۇلۇش ھاسىل بولدى. گەرچە مەن بۇ ئۆزگىرىشلەرنى تاكى رەئىس بولۇپ، ئارىدىن ئۈچ ئايغا قەدەر ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ھەقىقىي مەنىدە تونۇپ يەتكەن بولسامۇ، بىراق مەن يەنىلا كېچىككەن ئىدىم. ۋەھالەنكى شۇنىڭدىن ئېتىبارەن جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتىمۇ مېنىڭ ئىچكى يۈزۈمنى كۆردى ۋە ھەممە ئىش ئەنە شۇ يەردىن باشلاندى. ئەمما مەن شۇنچە كۈچىگەن بولسامۇ، بارلىق ئىقتىدارىمنى ئىشقا سېلىپ ۋەتەن ۋە مىللەت ئۈچۈن كۈرەش قىلغان بولسامۇ يەنىلا كۈچۈم يەتمىدى، ئەتراپىمغا يەنىلا ئۆز قېرىنداشلىرىمنى تولۇق يىغالمىدىم. يەنىلا دۈشمەنلىرىم قېرىنداشلىرىم ئارىسىغا پىتىنىڭ ئۇرۇقىنى تېرىپ، بىزنى بۆلدى ۋە ئەخمەتجان قاسىمى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن بارلىق مۇناسىۋەتنى ئۈزۈپ،1947ـ يىلى 18ـ ئاۋغۇست جىمجىتلا ئۇرۇمچىدىن ئايرىلىپ غۇلجىغا كەتتى. بىز تەنھا ھالدا يەنىلا ئۆز كۈرەشلىرىمىزنى گومىنداڭنىڭ ئۇۋۇسىدا تۇرۇپ ئېلىپ بېرىشقا مەجبۇر بولدۇق. بولۇپمۇ مائارىپ ۋە نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاش، مال باھاسىنى تۇراقلاشتۇرۇش، پۇل پاخاللىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قاتارلىق مۇھىم ئىشلار ئۈچۈن تىرىشتۇق، بۇ دەۋردە گەرچە 11 ماددىلىق بىتىم بۇزۇلغان بولسىمۇ، لېكىن 11 ماددىلىق بىتىمدىكى ماددىلارنى ئامال بار ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۆپ كۈچ چىقاردۇق،ـ دەپ يەنە قانداقتۇر بىر نەرسىلەرنى ئەسكە ئېلىشقا تىرىشىۋاتقاندەك، كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ، تۆگلۈكتە كۆرۈنۈپ تۇرغان بىر پارچە سۈزۈك ئاسمانغا قارىدى.

دېمىسىمۇ مەسئۇت ئەپەندى رەئىس بولغاندىن كېيىن، بەجايىكى دېگىزنىڭ ئىچىدە ئۈزۈپ يۈرۈپ، بىر ئىشلارنى باشقا ئەچىقىدىغان بېلىقلاردەك، قىيىن سىياسىي ۋەزىيەتتە تۇرۇپمۇ بىر قاتار ئىشلارنى باشقا ئەچىققان ئىدى. خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاش، شەرقىي تۈركىستاندىكى تۈرك مىللىتىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە ئانا تىلدىكى نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش، ھەرقايسى ناھىيە ۋە ۋىلايەتلەردىكى ئەمەلدارلارنى مىللىيلاشتۇرۇش قاتارلىق خىزمەتلەردە زور ئىلگىرىلەشلەر بولغان ئىدى. بولۇپمۇ ئانا تىلدىكى نەشرىياتچىلىق ئىشلىرىدا بۇرۇنقىدىنمۇ زور ئىلگىرىلەشلەر بولغان ئىدى. 1946ـ يىلى 9ـ ئايدىن باشلاپ «تىنچلىق بېتىمى» بۇزۇلغانغا قەدەر ئۇرۇمچىدە ئىلدىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى تەرىپىدىن «ئۇيغان» ناملىق گېزىت نەشىر قىلىنغان ئىدى. بۇ گېزىتنى ئۇرۇمچى ۋە شەرقىي تۈركىستاننىڭ شىمال ۋە جەنۇبىدىكى ئىنقىلابىي زىيالىيلار قىزغىن قارشى ئالغان ئىدى. گېزىتنىڭ ھەجمى سەككىز كەسلەملىك تۆت بەت چوڭلۇقىدا بولۇپ، مىخ مەتبەئەدە بېسىلغان ئىدى. گېزىتنىڭ مەسئۇلى ئابلەت مەخسۇم، پولات ئالىم ئىدى. مۇھەررىرلىرى يۈسۈپ سەئىدى، شۇكۇر يالقىن، تۇرسۇن بۇرھانلار ئىدى. بۇ گېزىت ئاساسەن خەلقچىللىق سىياسەتلەرنى تەشۋىق قىلىدىغان ۋە خەلقنى ئۇيغىتىدىغان ۋە شۇنىڭدەك ئەينى چاغدىكى بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ مۇھىم سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلىدىغان تەشۋىقات قورالى بولغان ئىدى، ئۇشبۇ گېزىتتە يەنە نۇرغۇنلىغان ئەدەبىي ئەسەر ۋە شېئىرلار ئېلان قىلىناتتى. ئەينى چاغدا «ئۇيغان» گېزىتىنىڭ 1ـ سانىغا «ئۇيغانما» ناملىق شېئىر بېسىلغان بولۇپ، بۇ شېئىرنى مۇشۇ گېزىتنىڭ مەھەررىرلىرىدىن بىرى بولغان شۇكۇر يالقىن يازغان ئىدى. شېئىر كىنايە قىلىش ئۇسۇلى ئارقىلىق گومىنداڭنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا غەپلەتتە ياتقان خەلقنى ئۇيغىتىشنى مەقسەت قىلغان ئىدى. شېئىر ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ئوقۇرمەنلەر ئىچىدە زور تەسىر قوزغىغان ئىدى، ھەتتا ئەخمەتجان قاسىمنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشكەن بولۇپ، ئۇ ئاتايىتەن گېزىتخانىغا كېلىپ، گېزىت مەسئۇللىرىغا «شېئىر يازسا، مۇشۇنداق يازسا، ساپ ئىجابىي جەھەتتىن يېزىۋەرمەي، مۇشۇنداق سەلبىي جەھەتتىنمۇ يېزىش كېرەك» دېگەن ئىدى. ئۇ يەنە شۇكۇر يالقىننىڭ ئالدىغا كېلىپ قىزغىن كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئۇنى تەبرىكلەپ:«شېئىرىڭىزنى ئوقۇدۇم، بەك ياخشى يېزىپسىز، بۇندىن كېيىنكى ئىجادىيەت ھاياتىڭىزدا تېخىمۇ ئېسىل ئەسەرلەرنى رويابقا چىقىرىشىڭىزغا

ئىشىنىمەن. ھەرقانداق شائىر ۋە يازغۇچىنىڭ ئۇستىگە شۇ ئۆزى مەنسۇپ بولغان مىللەتنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن، مەۋجۇتلۇقى ئۈچۈن، تەرەققىياتى ۋە ئىستىقبالى ئۈچۈن مۇقەددەس تارىخىي ۋەزىپىلەر يۈكلەنگەن بولىدۇ. ئەنە شۇ مۇقەددەس تارىخىي ۋەزىپىلەرنى ئارتقۇرغان شائىر ۋە يازغۇچىلار مىللىتىمىزنىڭ پىداكار جەڭچىلىرىدۇر. چۈنكى بىزنىڭ بۇندىن كېيىنكى كۈرىشىمىز سىياسەت بىلەن، قەلەم بىلەن بولىدۇ!» دېگەن.

بۇ شېئىرنىڭ تولۇق تېكىستى تۆۋەندىكىچە:

ئويغانما

ئەزىز خەلقىم كۆتۈرمە باش، ھامان ئويغانما ـ ئۇخلاۋەر،
بېشىڭ يارسۇن ئېتىلغان تاش، ھامان ئويغانما ـ ئۇخلاۋەر،
ساڭا بولسۇن جاھالەت ئاش، ھامان ئويغانما ـ ئۇخلاۋەر،
غەرەز ئۇقماس بولۇپ بەڭباش، ئويغانما ـ ئۇخلاۋەر.

جاھان سىمدىن چىراغ ياقسا، ئۇيالما سەن زىغىر ياغ ياق،
جاھان كۆكتە ئۇچۇپ يۈرسە، ئېشەك ھەيدە يالاڭئاياغ،
كىمكى ئالدىسا ئالدان، ئىشەن كۆمۈر دېسە ئاپئاق،
يېسە ھالۋانى ھاكىملار، يېگىن سەنلا تاياق ـ توقماق،
كۈنۈڭ ئۆتسۇن شۇڭا ئوخشاش، ھامان ئويغانما ـ ئۇخلاۋەر.

ئىلىم ـ پەن، مەرىپەتتىن قاچ، بالادىن قاچقىنىڭدەك قاچ،
ئىشكىنى چىڭ ياپ ئېرپانغا، ئىشانغا دەرۋازاڭنى ئاچ،
مائارىپتىن بۇلاپ تاپقاننى ۋەخپە قىل، مازارغا چاچ،
غوجام بول، تۆرە بول ئەرلەر، ئايال بولساڭ بۇۋىم ـ قۇشناچ،
جىمى پەسلىككە سەن ماسلاش، ھامان ئويغانما ـ ئۇخلاۋەر.

بولۇپ تۇرساڭمۇ بىر مىللەت ۋە بىرلام تەڭرىگە بەندە،
قېرىنداشلار سوقۇش ـ مۇشتلاش، ئىناقلىق بولمىسۇن سەندە،
بولۇپ ئوت ـ يەم رەقىبلەرگە ۋە يا قىغ ئورنى دەپسەندە،
قىرىل ـ ئۆل، جان ـ جىگەر دوستلار، نەسىلنى ئەيلە شەرمەندە،
بىرىڭ قىلغىن ئونىڭنى پاش، ھامان ئويغانما ـ ئۇخلاۋەر.

ئەدەپ ـ ئەخلاق نېمە ھاجەت، يامان ياقلارغا يول باشلا،
ئۆزۈڭدىن كۈلدۈرۈپ ياتنى، قاياشىڭ كۆزىنى ياشلا،
شىلىپ دوست تېرىسىنى سەن، ئۇنى دۈشمەن ئۇچۇن ئاشلا،
ئىلاجىكىم ئاتاڭ يۈرتىغا ئوت قوي، ئۇنى كۆيدۈرۈپ تاشلا،
رەزىللىكتە چېكىدىن ئاش، ھامان ئويغانما ـ ئۇخلاۋەر.

جاهان «ئويغان «دېسه، تەنها ئۆزۈم «ئويغانما» دەپ تۇردۇم،
شېرىن خورەك تۇگەرمۇ دەپ، تۈمەن مىڭ غەمنى يەپ تۇردۇم،
شۇ ۋەسۋەسە بىرلە ئەللەيلەپ، داۋام سوسكامنى سەپ تۇردۇم،
چۈشەنگەي سۆزنى خەلقىم دەپ، تۆشەك ئالدىغا كەپتۇردۇم،
هامان بولساڭ قاپاقباش سەن، ئەبەد ئويغانما ـ ئۇخلاۋەر.

ئەخمەتجان قاسىمى ئۇرۇمچىدىن كەتكەندىن كېيىن، «ئويغان» ناملىق گېزىتنىڭ نەشرىيات ئورگىنى تاقىلىپ، خادىملىرى غۇلجىغا كەتكەن ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى ئەنە شۇ بوشلۇقنى تولدۇرۇش ئۈچۈن «ئەرك» ۋە «يالقىن» ناملىق گېزىتلەرنى چىقىرىپ، خەلقنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيەسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش ۋە مىللىي روهنى ئويغىتىپ، خەلقنىڭ ئېڭىغا مىللەتچىلىك ئىدىيەسىنى سىڭدۈرۈش ئۈچۈن جىددىي مەنىۋى كۈرەشكە ئاتلانغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندىنىڭ قوللىشى ۋە ياردەم قىلىشى نەتىجىسىدە مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا، ئىيسا ئەپەندىلەر ئۇرۇمچىدىكى نەنلياڭ خابا كوچىسىدىكى هاۋاز چوڭدىن سېتىۋالغان قورۇغا «ئالتاي نەشرىياتىنى »كۆچۈرۈپ كېلىپ، قايتىدىن ئىشقا چۈشكەن ئىدى. نەشرىيات دەسلەپتە «ئالتاي» ناملىق ئۇنىۋېرسال ژۇرنال نەشر قىلدى، كېيىن تەرەققىي قىلىپ، هەر خىل پەن ـ تېخنىكىغا ئائىت كىتابلارنىمۇ نەشر قىلىشقا باشلىغان ئىدى. 1947ـ يىلى 5ـ ئايدىن باشلاپ رەسمىي «ئەرك»ناملىق گېزىت تەسىس قىلدى. گېزىت دەسلەپتە هەپتىلىك نەشر قىلىنغان بولۇپ، كېيىن ئۇچ كۈنلۈك گېزىتكە ئۆزگەرتىلدى، ئاندىن كېيىن گېزىتنىڭ مۇشتەرىلىرىنىڭ كۈنسېرى ئېشىشىغا ئەگىشىپ، كۈندىلىك گېزىتقا ئۆزگەرتىلىپ، هەر كۈنى نەشىردىن چىقىدىغان بولدى. گېزىتنىڭ هەجمى سەككىز كەسلەملىك تۆت بەت بولۇپ، گېزىت بېشىنىڭ ئوتتۇرىسىدا «ئەرك» دېگەن چوڭ خەت بېسىلغان بولۇپ، بۇ خەتنىڭ سول تەرىپىدە «دىنىمىز ئىسلامدۇر، مىللىتىمىز تۈركتۇر، يۇرتىمىز تۈركىستاندۇر»دېگەن ئۇچ شوئار بار، ئوڭ تەرىپىگىمۇ «بىز خەلقچىمىز، بىز مىللەتچىمىز، بىز ئىنسانىيەتچىمىز» دېگەن ئۇچ شوئار يېزىلغان ئىدى. نەشرىياتنىڭ مۇدىرى ئىيسا ئەپەندىم، مۇئاۋىن مۇدىرلىرى پولات قادىر بىلەن ئىبراهىم مۇتىئى، باش مۇهەررىر مۇهەممەد ئەمىن بۇغرا، مۇئاۋىن باش مۇهەررىرلەر چىڭگىزخان دامولا بىلەن ئابدۇرېهىم ئۆتكۈر ئىدى. تىراژى كۆپ بولغاندا 1500 بولۇپ، پەقەت ئۇرۇمچىدىلا ئەمەس بەلكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ جەنۇب ۋە شىمالىغىمۇ تارقاتقان ئىدى. 1949 ـ يىلى 9 ـ ئايدا نەشىريات تاقىۋېتىلگەنگە قەدەر خىزمىتىنى داۋام قىلغان ئىدى. «ئەرك» گېزىتى نەشىردىن چىققاندىن كېيىن، باش بېتىنىڭ ئۈستىدىكى ئالتە شوئارغا نىسبەتەن بىر قىسىم زىيالىيلارنىڭ قاراشلىرى باشقىچىرەك بولغان ئىدى، يەنى ئېنىقراق قىلىپ ئېيتساق بۇ شوئارلاردا «تار مىللەتچىلىك، پانتۈركىستىلىق، پانئىسلامىستىلىق ۋە ياكى باشقا سىياسىي مەقسەت بار» دېگەن قاراشلاردا بولغان ئىدى. ئەنە شۇ خىلدىكى ئىدىيەلەردە بولغان كىشىلەرگە چۈشەنچە بېرىپ قويۇشنى زۆرۈرىيەت دەپ قارىغان «ئەرك» گېزىتىنىڭ مەسئۇللىرىدىن بىرى هېسابلىنىدىغان پولات قادىرى بۇ توغرىسىدا ماقالە ئېلان قىلغان ۋە بۇ ماقالىنى كىچىك كىتابچە قىلىپ تارقاتقان ئىدى. ماقالىنىڭ ئاساسى مەزمۇنى مۇنۇلاردىن ئىبارەت ئىدى:

«ئەرك» گېزىتىنىڭ ئۈستىگە يېزىلغان ئەرك شوئاردىن «تار مىللەتچىلىك، پانتۈركىستىلىق، پانئىسلامچىلىق» مەنە چىقىدۇ دەپ قاراشنىڭ ئۆزى پۈتۈنلەي خاتادۇر. بۇ شوئارلارنىڭ ئۈچى بولسا «خەلقچىللىق، مىللەتچىلىك، ئىنسانىيەتچىلىك» نى تەشەببۇس قىلسا، قالغان ئۈچى «دىنىمىز، ئىرقىمىز، يۇرتىمىز» نى خەلقىمىزگە تونۇشتۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ.

«خەلقچىللىق» دېگەنلىك، بۇگۈنكى دۇنيادا تەشەببۇس قىلىۋاتقان ۋە يولغا قويۇۋاتقان «دېموكراتىيە» نىڭ دەل ئۆزى بولۇپ، يۇرتىمىزدا تا ھازىرغىچە ھەقىقىي خەلقچىللىق سىياسىتى يولغا قويۇلغىنى يوق. سىياسىي جەھەتتىن يولغا قويۇلۇۋاتقان ئىشلار ھەقىقىي خەلقنىڭ ئارزۇسى بويىچە بولماي ۋە خەلق ئۆز پىكرىنى ئەركىن رەۋىشتە ئوتتۇرىغا قويالمايۋاتقانلىقتىن، مەزكۇر ھۆكۈمەتلەر قۇلدارغا، خەلق بولسا قۇلغا ئايلىنىپ قالغان. دەل مۇشۇ سەۋەبتىن يۇرتنى ئىدارە قىلغۇچىلار پۈتۈنلەي خەلقنىڭ مەنپەئەتىنى چىقىش قىلماي، سىياسەت يۈرگۈزگەنلىكى سەۋەبىدىن يۇرتىمىزنىڭ تەرەققىياتى ئىلگىرى باسماي، ئەكسىنچە ھەر تەرەپتىن توسقۇنلۇققا ئۇچرىغان. شۇ ۋەجىدىن نۆۋەتتە خەلقىمىزگە ئەڭ كېرەكلىك سىياسەت خەلقچىللىق سىياسىتى بولغانلىقى ئۈچۈن ۋە بۇ سىياسەت خەلقىمىزنىڭ تۈپ مەنپەئەتىگە تامامەن ئۇيغۇن كېلىدىغانلىقى ئۈچۈن «ئەرك» گېزىتى بۇ شۇئارنى ئوتتۇرىغا قويدى. دېمىسەمۇ يۇرتىمىزدا بىر يىلدىن بۇيان خەلقچىللىق سىياسىتى يۈرگۈزۈلگەنلىكتىن ھەرقايسى ۋىلايەتلەرنىڭ ۋالىيلىرى، ناھىيەلەرنىڭ ھاكىملىرى خەلق تەرىپىدىن سايلىنىپ چېقىلدى. خەلق سايلاش ۋە سايلىنىش ھوقۇقىغا ئېرىشتى. خەلق ئۆز قولى بىلەن ئۆز ئۆز يۇرتلۇقىنىڭ تەقدىرىگە ھەقىقىي كۆڭۈل بۆلىدىغان ئادەملەرنى سايلاپ چىقالىسا، ئەلۋەتتە يۇرتىمىزنىڭ كەلگۈسى پارلاق بولىدۇ. شۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا «ئەرك» گېزىتىنىڭ «بىز خەلقچىمىز» دېگەن شۇئارى خەلقىمىزنىڭ نۆۋەتتىكى تۈپ مەنپەئەتىگە تامامەن ئۇيغۇن.

ئەمدى «ئەرك» گېزىتىنىڭ «بىز مىللەتچىمىز» دېگەن شۇئارىغا كەلسەك، دۇنيانىڭ بۇيۇك سىياسەتچىلىرىدىن سۈن جۇڭشەن ئەپەندى مۇنداق دېگەن: «مىللەتچىلىك مىللەتنى قۇتقۇزىدىغان گۆھەر» جۇڭخۇا مىنگونىڭ ئاتىسى چىن مىللىتىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆز مەسلىكىدە مىللەتچىلىكنى ئاساس قىلغان. بۇ قېتىمقى خىتاي- ياپون ئۇرۇشىدا قولغا كەلتۈرگەن غەلىبىلىرىمۇ ئەنە شۇ مىللەتچىلىكنىڭ نەتىجىسىدۇر. دۇنيادىكى ھەرقانداق بىر مىللەتتە مىللەتچىلىك ئىدىيەسى بولىدۇ. مەيلى ئۇ مىللەت ئاجىز ۋە كۈچلۈك بولسۇن بەربىر مىللەتچىلىك قىلماي قالمايدۇ. ھەرقانداق مىللەتنىڭ ئۆزىنىڭ مىللىي مەنپەئەتى بولىدۇ ۋە شۇ مىللىي مەنپەئەت ئۈچۈن مىللەتچىلىك قىلماي قالمايدۇ. يەنە كېلىپ بۇ دۇنيادا كۈچلۈك مىللەتلەر ئاجىز مىللەتلەرنىڭ مەنپەئەتىگە تاجاۋۇز قىلىۋاتقانلىقى سەۋەبىدىن مىللىي مەنپەئەتلەردىكى باراۋەرلىك يوقالغان. ئەگەر دۇنيادىكى مىللىي مەنپەئەت باراۋەرلىكى ئەمەلگە ئاشمايدىكەن مىللەتچىلىكمۇ ھەرگىز يوقالمايدۇ. بىزمۇ شۇ قاتاردىكى ئاجىز مىللەتلەردىن بولغانلىقىمىز ئۈچۈن ۋە مەھكۇم مىللەتلەر قاتارىدىن ئورۇن ئالىدىغانلىقىمىز ئۈچۈن مىللىي مەنپەئەتتىكى باراۋەرلىكىمىز كاپالەتكە ئىگە بولمىغان. مۇشۇ ۋەجىدىن ئېيتقاندا «ئەرك» گېزىتى تەشەببۇس قىلغان ‹مىللەتچىلىك› ھەرگىز ئۆز مىللىتىنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن باشقا بىر مىللەتنىڭ مەنپەئەتىگە تاجاۋۇز قىلىدىغان ۋە ياكى پەقەت ئۆز مىللىتىنلا ئۈستۈن كۆرۈپ باشقا مىللەتنى كەمسىتىدىغان، ئۆز مىللىتىنى ئويلاپ باشقا مىللەتنى ئوتقا ئىتتىرىدىغان تار مەنىدىكى مىللەتچىلىك بولماستىن، بەلكى پەقەت ئۆزىمىزنىڭ مىللىتىنىڭ مەنپەئەتىنى كۆزدە تۇتقان ئاساستا باشقا بىر مىللەتنىڭ مەنپەئەتىنىمۇ ھەم كۆزدىن ساقىت قىلمايدىغان ۋە ئۆزىنىڭ مەنپەئەتىنى ئويلاش بىلەن بىرگە باشقا مىللەتلەرنىڭ مەنپەئەتلىرىنىمۇ ئويلايدىغان، دۇنيادىكى بارلىق مىللەتلەر تەڭ باراۋەر دەپ قاراپ، تەڭ باراۋەرلىك ئاساسىدا ئورتاق تەرەققىي قىلىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان مىللەتچىلىكتۇر.

«ئەرك» گېزىتىنىڭ «بىز ئىنسانىيەتچىمىز» دېگەن شۇئارىغا قارايدىغانلا بولساق- دۇنيادىكى بارلىق ئۇرۇشلار پەقەت پۈتۈن ئىنسانىيەتنى باراۋەر دەپ قارىمىغانلىقتىن كېلىپ چىققان بولۇپ،

ئىنسانپەرۋەرلىك روھىدىن مەھرۇم قالغانلىقتىن ئۆز مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن باشقىلارغا قانلىق ئۇرۇشلارنى ئېچىپ، تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشلارنى ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. كۈچلۈكلەر ئاجىزلار ئۈستىدىن قىرغىنچىلىق ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنى تىلىدىن، مەدەنىيىتىدىن، دىنىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇرلاۋاتىدۇ. بىرسى ئورىغا چۈشۈپ كەتسە قۇتۇلدۇرماقتا يوق ئۈستىگە توپا تاشلاۋاتىدۇ. ئەنە شۇنداق ئاقىۋەتلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە دۇنيادىكى چوڭ كىچىك قانلىق ئۇرۇشلاردىن ساقلىنىشنىڭ بىردىنبىر يولى پەقەت ئىنسانىيەتچىلىكتۇر. ئىنسانىيەتچىلىك ئىنسانلىقنىڭ ئاڭ ۋە ماددا بارلىقىنىڭ ئالەمدىكى ئورنىنى ئادىللىق بىلەن مۇئەييەنلەشتۈرىدىغان بىر پۈتۈن مەدەنىيەت ھەرىكىتى بولۇپ، بۇنداق ئىلغار ئىدىيەنى پۈتۈن دۇنيا خەلقى ئېتىراپ قىلىدۇ. ئىنسانىيەتچىلىك يەر شارىدىكى بارلىق ئىنسانلارنى بىر بىرىدىن قېلىشمايدىغان ئۆزىگە چۈشلۈق ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە دەپ قارايدىغانلا ئۇلۇغ بىر روھتۇر. ئەنە شۇ ئۇلۇغ روھ بىز تۈركلەر ئۈچۈن كۆكتىكى قۇياشتەك ببباھا بولغانلىقى ئۈچۈن «ئەرك» گېزىتىدە بۇ شوئارنى ئىپتىخارلىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويدۇق.

«ئەرك» گېزىتىدە يەنە «دىنىمىز ئىسلامدۇر» دېگەن شوئار بار، بۇنداق شوئارنى ئوتتۇرىغا تاشلىشىمىزدىكى سەۋەب ھەممىمىزگە ئايانكى، بىزنىڭ دىنىمىز ھەق دىن ئىسلام دىنى بولغانلىقىدىندۇر. دەرۋەقە، بىز ئىسلام دىنىنى سىياسىي قورال قىلماي، بەلكى چىن كۆڭلىمىزدىن ئىمان كەلتۈرۈپ، پۈتۈن ئەمەللىرىمىز بىلەن دىنىمىزنى ھىمايە قىلىمىز. پەقەت بىزلا ئەمەس، پۈتۈن دۇنيادىكى مىللەتلەر ئۆزلىرى ئېتىقاد قىلغان دىنى ھىمايە قىلىدۇ. كېيىنكى زامانلاردا بىز ئۆزىمىزنىڭ مۇقەددەس دىنى بولغان ئىسلامغا بەزى بىر خۇراپىي نەرسىلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ، دىنىمىزنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنى تولۇق چۈشەنمەي، دىنىمىزنىڭ ساپ ئەقىدىلىرىدىن چەتنەپ كەتكەن ئەھۋاللار يۈز بەردى. شۇ ۋەجىدىن «ئەرك» گېزىتىدە «دىنىمىز ئىسلامدۇر» دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، خەلقىمىزنىڭ روھىيەت دۇنياسىدا ئىسلام دىنىنىڭ ھەقىقىي روھىنى قايتا جانلاندۇرۇشنى، خەلقىمىزگە دىنى توغرا ئۆگىتىشنى مەقسەت قىلىدۇق. بۇ ھەرگىز «پان ئىسلام»نى تەرغىب قىلغانلىق ھېسابلانمايدۇ. «پان ئىسلام» لىق دېمەك پۈتۈن دۇنيادىكى مۇسۇلمانلارنى بىرلەشتۈرۈپ بىر بۈيۈك «ئىسلام خەلىپەسى»نى تىكلىمەك دېمەكتۇر. بۇ نەزەرىيە توغرا بىر نەزەرىيەدەك كۆرۈنسىمۇ، ئەمما نۆۋەتتە ۋۇجۇدقا چىقارماق مۇمكىن ئەمەس. ۋاھالەنكى، بۇ دۇنيادا دۆلەتلەرنى بىر- بىرى بىلەن ئىتتىپاقلاشتۇرىدىغان ئاساسلىق ئامىل دىن بىلەن مىللەتنىڭ ئوخشاشلىقى ئەمەس، بەلكى ئۆزئارا مەنپەئەتتۇر.

«ئەرك» گېزىتىدە «مىللىتىمىز تۈركتۇر » دېگەن شوئارمۇ بار، بۇنداق بىر شوئارنى ئوتتۇرىغا قويغانلىق ھەرگىزمۇ «پان تۈركىزم» ئىدىيەسىنى تەرغىب قىلغانلىق ھېسابلانمايدۇ. ھالبۇكى بىزنىڭ مىللىتىمىزنىڭ زور كۆپچىلىكى تا ھازىرغىچە ئۆزىنىڭ قانداق بىر مىللەت ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ، ھەركىمدىن «مىللىتىنىڭ نېمە؟» دېگەن سوئالنى سورىسىڭىز، ھەركىم ئۆز بىلگىنىچە جاۋاب بېرىدۇ. دۇنيادىكى ھەرقانداق مىللەت ئۆزىنىڭ مىللىتىنىڭ ئىسمىنى بىلگىنىدەك، بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭمۇ ئۆز مىللىتىنىڭ ئىسمىنى بىلىش ھەققى بار. بىز «مىللىتىمىز تۈركتۇر » دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئارقىلىق ئۆز خەلقىمىزگە ئۆز مىللىتىنىڭ ئىسمىنى ئۆگىتىشنى مەقسەت قىلىدۇق. دۇنيادا يۈز مىليوندىن ئوشۇق تۈرك بار، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، تۈركمەن ۋە ئاناتولىيە تۈركلىرى بولۇپ 30 دىن ئارتۇق ئايماق بار. بىزنىڭ «ئۇيغۇر» دېگەن مىللەت ئىسمىمىز ئەمەس، بەلكى ئايماق ئىسمىمىزدۇر، ئۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ مىللىتىمىزنىڭ ئىسمى «تۈرك»دۇر. شۇ ۋەجىدىن بىز تەشەببۇس قىلغان شوئاردىن «پان تۈركىزم» لىق مەنە چىقمايدۇ. «پان تۈركىزم» دېگەنلىك پۈتۈن دۇنيادىكى تۈركلەرنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، بۈيۈك بىر تۈرك دۆلىتىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرمەك

دېگەنلىكتۇر. بۇنىڭ ئۈچۈن تۈرك مىللىتىنى كۆچلۈك بىر مىللەتكە ئايلىنىش كېرەك، ھازىرقى قالاق ۋە پارچە ـ پارچە بۆلەكلەرگە بۆلۈنۈپ، ئاسارەت ئاستىدا ياشاۋاتقان ھالەتتە تۈرۈپ پۈتۈن دۇنيادىكى تۈركلەرنىڭ بىرلەشكەن دۆلىتىنى قۇرۇپ چىقىش، قۇرۇق خام خىيالدىن باشقا نەرسە ئەمەس. «ئەرك» گېزىتىنىڭ مەسىئۇللىرى ھەرگىزمۇ مۇمكىن بولمايدىغان بىر ئىدېئولوگىيەنىڭ ئارقىسىدىن ماڭمايدۇ ۋە ئۇنى تەشەببۇس قىلمايدۇ. پەقەت «ئەرك» گېزىتى خەلقىمىزگە ئۆز مىللىتىنىڭ كىملىكىنى تونۇتۇشتىلا مەقسەت قىلغان خالاس.

«ئەرك» گېزىتىدە يەنە مۇنداق بىر شۇئار بار، ئۇ بولسىمۇ «يۇرتىمىز تۈركىستاندۇر». نۆۋەتتە خەلقىمىزنىڭ زور كۆپچىلىكى ئەلمىساقتىن بۇيان ئۆزلىرى ياشاپ كەلگەن بۇ زېمىننىڭ ئىسمىنى بىلمەيدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغان. بىزنىڭ مىللىتىمىزنىڭ ئىسمى «تۈرك» بولغاندىكىن، ئەلۋەتتە ياشاپ تۇرغان زېمىننىڭ ئىسمى «تۈركىستان» دەپ ئاتاش ئەقىلگە ئەڭ ئۇيغۇندۇر. دەرۋەقە، دۇنيادىكى كۆپلىگەن مىللەتلەر ياشىغان جايلىرىنىڭ ئىسمىنى ئۆزلىرىنىڭ مىللىتىنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتىغان.مەسىلەن: ئەرەبلەر ياشىغان جاينى «ئەرەبىستان» دەپ ئاتىسا، ئىنگلىزلار ياشىغان جاينى «ئەنگلىيە» دەپ ئاتىغان. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بەزى سىياسىي ئىسىملارمۇ مەيدانغا كەلگەن يەنى رۇسىيە بېسىۋالغان غەربىي تۈركىستاننى «رۇس تۈركىستانى» دەپ ئاتىسا، چىن بېسىۋالغان شەرقىي تۈركىستاننى «چىن تۈركىستان»دەپ ئاتىغان. ئەمما بۇ ئىسمىنى بىز قوبۇل قىلمايمىز. شەرقىي تۈركىستاندا تۈركلەر ياشىغان ماكان بولغانلىقى ئۈچۈن «تۈركىستان» دەپ ئاتاشنى تەشەببۇس قىلىمىز. بۇ ئارقىلىق ئەسلى يۇرتىمىزنىڭ ئىسمىنىڭ تۈركىستان ئىكەنلىكىنى خەلقىمىزنىڭ ئېڭىغا سىڭدۈرۈشنى مەقسەت قىلىمىز. شۇ نۇقتىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ «ئەرك» گېزىتى بۇ شوئارنى مەيدانغا قويدۇق, ـ پولات قادىرى مانا بۇ ماقالىسى ئارقىلىق«ئەرك» گېزىتىنىڭ بېشىدىكى ئالتە شوئارغا ئىزاھات بېرىپ ئۆتكەن.

1947ـ يىلى ئۈرۈمچىدە «ئەرك» گېزىتى نەشر قىلىنىش بىلەن تەڭ يەنە «يالقىن» گېزىتىمۇ نەشر قىلىنغان بولۇپ، گېزىتنىڭ خىراجىتىنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەمىنلىگەن بولۇپ، مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ قوللىشى بىلەن قۇربان قودايىنىڭ مەسئۇل بولۇشى ۋە باش مۇھەررىرلىكىدە چىقىرىلغان ئىدى. مەسئۇل مۇھەررىرلىرى بولسا قۇربان قودايىنىڭ ئايالى ھەببە خانىم، ئابدۇۋايىت، ئەسئەت تاھىر، خۇدا بەردى سېيلىم قاتارلىقلار ئىدى. نەشرىياتنىڭ ئورنى بولسا نەنلىياڭدىكى ئىككى قەۋەتلىك ئۆي ئىدى. گېزىتنىڭ ھەجمى سەككىز كەسلەملىك تۆت بەتلىك ئىدى. ئۇشبۇ گېزىت ئۈرۈمچىدىن باشقا جايلارغىمۇ تارقىلىدىغان بولغاچقا تىراژى 1000 دىن ئاشاتتى. 1949ـ يىلى 4ـ ئايلاردا قۇربان قودايى بۇ گېزىتكە«كوچا سىياسىتى» سەرلەۋھىلىك بىر باش ماقالە بېسىپ، شۇ ۋاقىتتىكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتىنى قاتتىق تەنقىد قىلغانلىقى ئۈچۈن گېزىت توختىتىۋېتىلگەن ۋە گېزىتخانا پېچەتلىۋېتىلگەن ئىدى.«يالقىن» گېزىتى پېچەتلىۋېتىلگەندىن كېيىن، قۇربان قودايى يەنە بىر ئامالىنى قىلىپ شۇ يىلى 6ـ ئايدا «يۇرت» نامىلىق گېزىتنى نەشردىن چىقارغان ئىدى. گېزىتخانىنىڭ ئورنى نەنلىياڭ خابا كوچىسىدىكى كىچىك ئۈچ ئېغىزلىق ئۆي ئىدى، ئۇنىڭ بىر ئېغىزى ئىشخانا، بىر ئېغىزى نابورخانا، يەنە بىر ئېغىز ماشىنا ئۆيى ئىدى. بۇ ئۆيلەرنى ھەمدۇل ئاخۇن دېگەن كىشى ئۆتۈنۈپ بەرگەن ئىدى. «يۇرت» گېزىتى سەككىز كەسلەملىك تۆت بەتلىك بولۇپ، تىراژى 300 دىن ئاشمايتتى. بۇ گېزىتمۇ 1949ـ يىلى 8ـ ئاينىڭ ئاخىرغىچە جەمى ئىككى يېرىم ئايچە نەشر قىلىنىپ 9ـ ئايدىن تارتىپ توختىغان ئىدى. قۇربان قودايى خوتەن چىرىيەلىك بولۇپ، ياش ۋاقتىدا چەتئەلگە بىلىم ئاشۇرغىلى چىققان ناھايىتى ئاز ساندىكى ئىلغار ياشلاردىن سانىلاتتى. ئۇ تۈركىيەنىڭ ئەنقەرە

شـــەھىرىدىكى پېداگوگىكا ئىنســـتىتۇتىدا ئوقۇغان، 1945ـ يىللىرى تۈركىيەدىن چوڭچىڭغا قايتىپ كېلىپ، مەسئۇت ئەپەندىلەر بىلەن بىرگە كۈرەش قىلغان ۋە مەسئۇت ئەپەندىلەر ئۈرۈمچىگە چىققاندىن كېيىن، ئۈرۈمچىگە كېلىپ، يەنە بىرلىكتە خىزمەت قىلغان. 1950ـ يىلى قولغا ئېلىنىپ كومپارتىيە تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى. ئۇلۇغ ئاللاھ ماكانىنى جەننەت قىلغاي!
ئەمدى ئەســلى بايانىمىزغا قايتىپ كەلســەك؛ دەرۋەقە، جاڭ جىجۇڭ تىنچلىق بىتىمىنىڭ روھىغا خىلاپ ھالدا، ھېچقانداق ســايلام ئۆتكۈزمەيلا مەســئۇت ئەپەندى رەئىســلىككە كۆرســتىپ، جياڭ كەيشــىنىڭ تەستىقى بىلەن مەقستىگە يەتكەن ئىدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى «مۆتىدىل» سىياسىتىنى تۈيۈقسىزلا بۇنداق قاتتىق قوللۇق سىياسەتكە ئۆزگەرتىشتە يەنە تۆۋەندىكىدەك كونكرېتنى سەۋەبلەر بار ئىدى:

بىرىنچى، 2ـ دۇنيا ئۇرۇشــىنىڭ ئاخىرىدا ماۋ زېدۇڭ، ســۇۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قىزىل ئارمىيەســىنىڭ خىتاينىڭ شەرقىي شىمالىنى ئىشغال قىلغان پايدىلىق پەيتتىن پايدىلىنىپ، شەرقىي شىمالغا ھەربىي قوشۇن كىرگۈزگەن ئىدى. باشتا سوۋېت تەرەپ دىپلوماتىيە شەرتنامىسىنىڭ چەكلىمىسى كاشىلىسىدىن خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ ئارمىيەسىگە ئانچە دوستانە مۇئامىلە قىلمىغان ئىدى. ئەمما كېيىنچە سوۋېت تەرەپنىڭ خىتاي كومپارتىيەســىگە تۇتقان پوزىتســىيەســى بارا ـ بارا ئۆزگىرىپ، خىتاي كومپارتىيە كۈچلىرىنىڭ شــەرقىي شــىمال رايونىدا ئۇلغىيىشــىنى بارغانســېرى ئاشــكارا قوللىغان ئىدى. بۇنداق ئۆزگىرىشكە ئامېرىكا ئارمىيەسىنىڭ شىمالىي خىتاي قۇرۇقلۇققا چىققانلىقى سەۋەب بولغان ئىدى. چۈنكى بۇ ۋەقە موســكۋاغا قاتتىق تەســىر كۆرســەتكەن ئىدى. شــۇنىڭ نەتىجىســىدە ئامېرىكا بىلەن ســوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خىتاينىڭ شــەرقىي شــىمالىدىكى ھوقۇقى ۋە مەنپەئەت توقۇنۇشــى ســوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شــەرقىي شــىمالدا خىتاي كومپارتىيەســى بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشــىگە ســەۋەب بولغان ئىدى. ســوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شەرقىي شىمالغا كىرگەن خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ ئارمىيەسىنى قوللاش شاملى مۇناسىپ ھالدا بارغانســېرى كۈچەيىپ بارغان ئىدى. مانا بۇ مۇناســىۋەتلەر شــەرقىي تۈركىســتان مەســىلىســىنىڭ يۇنىلىشىگە تەسىر قىلغان ئىدى. شەرقىي تۈركىستاننى سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزىنىڭ ئامېرىكىنىڭ سىڭىپ كىرىشــكە يول قويۇشــقا بولمايدىغان يەنە بىر تەســىر دائىرىســى ھېســابلاپ كەلگەن ئىدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئامېرىكا كۈچلىرىنىڭ شــەرقىي شــىمالغا باســتۇرۇپ كىرىشــىگە يول قويماســلىققا كاپالەتلىك قىلالمىغان يەردە، شەرقىي تۈركىستانغا سىڭىپ كىرىشىگە يول قويماسلىققىمۇ كاپالەتلىك قىلالماسلىقى كۆرۈنۈپ تۇرغان بىر رېئاللىق ئىدى. ئەمەلىيەتتە، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقى بىلەن ئامېرىكىنىڭ ئۇرۇمچىدە ئىش بېجىرىش كونســۇلى 1943ـ يىلى 19ـ ئاپرېلدا رەســمىي ئىش باشــلىغان بولســىمۇ، ئارىدىن تۆت يىل ئۆتكەندە ســوۋېت تەرەپ بۇ كونســۇلنىڭ ئۇرۇمچىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشــىدىن ئىنتايىن ئەندىشــىلەنگەن ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى بولســا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئامېرىكا تەرەپ شەرقىي تۈركىستاندا بىرلىشىپ ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ دەپ قارىغاچقا، بۇ ئەھۋال سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوتتۇرا ئاســىيا ئارقا سېپىگە خەنجەر ســانجىغانلىققا باراۋەر بىر ھادىســە بولۇپ ھېســابلىناتتى. مۇشــۇ ۋەجىدىن ســوۋېت ئىتتىپاقى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شــەرقىي تۈركىســتان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان ئۇچ ۋىلايەت رايونلىرىنى ھەقىقىي تۈردە بىرلىككە كەلتۈرۈشــنى ئۈمىد قىلمىغان ئىدى. ئەكســچە تىنچلىق بېتىمى ئىمزالىغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئاتالمىش شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتنى ۋە شــەرقىي تۈركىســتاننىڭ تىنچلىق ۋەزىيىتىنى ســاقلاپ قېلىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ پۈتكۈل شــەرقىي تۈركىستانغا بولغان تەسىرىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشنى ئويلىغان. مانا بۇ ئەھۋال گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تۈپ مەنپەئەتىگە ئۇيغۇن بولمىغانلىقتىن تىنچلىق بىتىمىنى بۇزۇشــقا تەســىر كۆرســىتىدىغان قاتتىق قوللۇق سىياسەت يۈرگۈزۈشكە سەۋەب بولغان.

ئىككىنچى، خىتاي - ياپون ئۇرۇشى ئاياغلاشقاندا، جياڭ كەيشى ئۆزىنىڭ بارلىق كۈچىنى كومپارتىيەنى تەلتۆكۈس يوقىتىشقا قاراتماقچى بولغان ئىدى. بىراق ئۇنىڭ خىللانغان ئارمىيەسىنىڭ زور قىسمى خىتاينىڭ غەربىي جەنۇبىدا ئىدى. بۇ زور ھەربىي كۈچنى پەقەت ئامېرىكىنىڭ ياردىمىدە ئىچكى ئۇرۇشنىڭ ئالدىنقى سېپىگە ئورۇنلاشتۇرۇشقا توغرا كەلگەن تەقدىردىمۇ بۇنىڭغا ۋاقىت كېتەتتى. بۇنىڭ بىلەن جياڭ كەيشى ئىچكى ئۇرۇشنى غەلىبىلىك ئېلىپ بېرىش ۋە ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇشقا كېتىدىغان ۋاقىتنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قەستەن كومپارتىيە بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈشنى قارار قىلغان ئىدى، شۇ چاغدا ئامېرىكا ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تۈرتكىسىدە، جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتى
بىلەن كومپارتىيە ئوتتۇرىسىدا 1945- يىلى 10- ئاينىڭ 10- كۈنى بىز رومانىمىزنىڭ 7- بابىدا بايان قىلىپ ئۆتكەن 10- ئۆكتەبىر كېلىشىمى تۈزۈلگەن ئىدى. 1946- يىلى 6- ئايغا كەلگەندە جاڭ كەيشى پۈتۈن تەييارلىقنى پۈتتۈرۈپ، ئىككى مىليون مۇنتىزىم ئارمىيەنىڭ بىر يېرىم مىليوندىن ئارتۇقراقنى كومپارتىيەنى يوقىتىش ئۈچۈن قوزغىغان ئىچكى ئۇرۇشنىڭ ئالدىنقى سېپىگە يۆتكىگەن ۋە كومپارتىيە ئىگىلەپ تۇرغان خىتاينىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى رايونلارغا كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇم قوزغىغان ئىدى. مانا بۇ مەزگىلدە گومىنداڭ ھۆكۈمىتى كومپارتىيەگە قارشى ئۇرۇشنى غەلىبىلىك ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستاندا تىنچلىققا ئېھتىياجى بار ئىدى. شۇ ۋەجىدىن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى شەرقىي تۈركىستاندىن ئىبارەت بۇ گۆھەر زېمىننى ۋە بۇ زېمىندىكى ئاتالمىش مۇتلەق ئىگىلىك ھوقۇقىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن «خىتاي- سوۋېت دوستلۇق - ئىتتىپاقلىق شەرتنامىسى»نى تۈزۈپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يارىدىمىنى قولغا كەلتۈرۈش ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يەتكەن ئىدى. بۇ ھەقتە جاڭ جىجۇڭ مۇنداق دېگەن: «پەقەت شىنجاڭدىكى ئىگىلىك ھوقۇقىمىزنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ‹خىتاي - سوۋېت دوستلۇق - ئىتتىپاقلىق شەرتنامىسى› دە غايەت زور ‹زىياننى ئۈستىمىزگە ئالدۇق› ‹ئۈچ ۋىلايەت› كە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرۇشىنى قوبۇل قىلدۇرۇش ئۈچۈن ‹تىنچلىق بىتىمنى› دە زور يول قويدۇق». ھەممىمىزگە ئايان بولغىنىدەك تىنچلىق بېتىمى تۈزۈلگەندىن كېيىن، شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسىنىڭ ماناس دەرياسىدىن ئۆتۈپ، ئۇرۇمچىنى ئازاد قىلىشنى توسۇپ قالالىغان بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا ئۆزلىرى كۆزلىگەن ھەقىقىي نىشانغا يېتەلمىگەن ئىدى. يەنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مۇنداق دەپ قارىغان: «تىنچلىق بېتىمى تۈزۈلۈپ، بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن بۇيان ھەرقايسى نازارەت، باشقارمىلار ئۈچ ۋىلايەتنىڭ تەشۋىقات ئورگانلىرىغا ئايلىنىپ قالدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بەئەينى قوزغىلاڭ قوزغايدىغان قوماندانلىق ئىشتاب بولۇپ قالدى. ئۇلار خەلقنى قوزغىلىپ ئىنقىلاب قىلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇشقا قۇتراتتى. بۇنىڭدىن باشقا سوۋېت ئىتتىپاقى غۇلجا تەرەپ خادىملىرىنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ئاشكارا قاتناشقان پۇرستىدىن پايدىلىنىپ، يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا ‹شىنجاڭدىكى ھەرقايسى مىللەتلەر ھاكىمىيەتكە نىسبەت بويىچە قاتناشسۇن› دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويدى. سىڭىپ كىرىش يولى بىلەن نۇرغۇنلىغان يوشۇرۇن ئۇنسۇرلارنى پۈتۈن ئۆلكىلىك ئورگانلار ۋە جامائەت تەشكىلاتلىرىغا ئاشكارا ياكى مەخپىي ئورۇنلاشتۇرۇۋەتتى. ئۇلار ئوچۇق - ئاشكارا مەركەزگە قارشى پائالىيەت ئېلىپ باردى».
ھەقىقەتەن ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى تەرەپنىڭ گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان يەتتە ۋىلايەتتە قانۇنىي كۈرەش شەكلى بىلەن ئېلىپ بارغان ئاكتىپ كۈرەشلىرىنىڭ نەتىجىلىرى بارغانسېرى كۆرۈلۈپ، گومىنداڭنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا تەھدىت يەتكۈزۈشكە باشلىغان ئىدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن گومىنداڭ ئۆزىنىڭ «مۆتىدىل» سىياسىتىنى ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر بولغان ئىدى. مۇبادا داۋاملىق «مۆتىدىل» سىياسەت قوللانسا شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئازاد ئۈچ ۋىلايىتىنى قايتا بېسىۋېلىشى ئۈياقتا تۇرسۇن، ئەكسىنچە پۈتكۈل شەرقىي تۈركىستاننى قولدىن بېرىپ

قويۇش خەۋپى بارلىقىنى، ئەگەر يەنە داۋاملىق يول قويۇلسا، ئۇنىڭ ئاقىۋىتى ئىنتايىن ئېغىر بولىدىغانلىقىنى بايقىغان ئىدى. شۇڭا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئۆتمۈشتىكى نىسپىي ھالدا «مۆتىدىل» بولغان سىياسىتىنىڭ ئورنىغا بىرقەدەر قاتتىق سىياسىتىنى دەسسىتىشنى ئويلىغان ئىدى. 1947- يىلى 6- ئاينىڭ 30- كۈنى گومىنداڭ مەركىزىي دائىمىي كومىتېتى بىلەن مەركىزىي سىياسىي كېڭىشىنىڭ بىرلەشمە يىغىنىنى ئۆتكۈزگەن ئىدى. يىغىندا جياڭ كەيشى «ھازىرقى ۋەزىيەت ئۇستىدىكى تەكشۈرۈش ۋە پارتىيەمىزنىڭ مۇھىم تەدبىرى» ناملىق نۇتۇقنى سۆزلىگەندە « توپىلاڭنى باستۇرۇش يولىدىكى ئومۇمىي سەپەرۋەرلىك» دېگەن سىياسىي شوئارنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى. شۇ يىلى 7- ئاينىڭ 4- كۈنى نەنجىڭدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى 6- نۆۋەتلىك دۆلەت ئىشلىرى كېڭىشى يىغىنى ئېچىپ «پۈتۈن دۆلەتتە ئومۇمىي سەپەرۋەرلىك ئېلىپ بېرىپ، كومپارتىيە باسمىچىلىرىنىڭ توپىلاڭنى باستۇرۇپ، دېموكراتىيە توسالغۇسىنى يوقىتىپ، ئاساسىي قانۇنلۇق سىياسەتنى ۋاقتىدا يولغا قويۇش، تىنچ يول بىلەن دۆلەت قۇرۇش فاڭجېنى لايىھەسى» نى ماقۇللىغان ئىدى. ئەتىسى «مەملىكەت بويىچە ئومۇمىي سەپەرۋەرلىك بۇيرۇقى» رەسمىي ئېلان قىلىنغان ئىدى. مانا بۇ چاغدا شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسى جەھەتتىمۇ شۇ ۋەزىيەتكە مۇناسىپ ھالدا قاتتىق پوزىتسىيە قوللانغان ئىدى. گومىنداڭ يۇقىرى قاتلام ئەمەلدارلىرى «شىنجاڭ مەسىلىسى دۆلەت ئىچىدىكى پۈتكۈل ۋەزىيەت بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك» دەپ قاراپ «مۇبادا پۈتۈن مەملىكەت خاراكتېرلىك مەسىلىلەر ھەل قىلىنمىسا، شىنجاڭ مەسىلىسىنى ھەل قىلىشىمۇ مۇمكىن بولمايدۇ» دەپ ھېسابلىغان ۋە «پۈتۈن مەملىكەت مەسىلىسىدە كومپارتىيە بىلەن بىرلىككە كېلەلمىگەندىن كېيىن ئۇرۇش قىلىش ئارقىلىق ھەل قىلىش كېرەك، پەقەت كومپارتىيە يوقالغاندىلا مەملىكەت ئىشلىرى ھەل بولىدۇ، ئاندىن شىنجاڭ مەسىلىسىمۇ ھەل قىلىشقا بولىدۇ» دەپ قارىغان ئىدى. دەرۋەقە گومىنداڭ ھۆكۈمىتى كومپارتىيەنى يوقاتقاندىن كېيىن زور كۆلەمدە ئەسكەر چىقىرىپ شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئازاد ئۇچ ۋىلايەت رايونىغا كەڭ كۆلەمدە ھۇجۇم قىلىشنى ئويلىغان ۋە دەل مۇشۇ سەۋەبتىن شەرقىي تۈركىستاندىكى بىرلەشمە ھۆكۈمەتتە، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى تەرەپكە داۋاملىق يول قويۇشقا ھەرگىز بولمايدۇ دەپ ئويلىغان ئىدى.

ئۇچىنچى، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى كومپارتىيەگە كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇم باشلاپ، خىتايدا ئىچكى ئۇرۇش باشلىنىش بىلەن تەڭ، خىتاي كومپارتىيەسىنى ياقلىغۇچى سوۋېت ئىتتىپاقى شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىدە ئەسلىدىكى ئۆزىنىڭ جاڭ جىجۇڭغا مايىل سىياسىتىنى ئۆزگەرتىپ، يېڭى ۋەزىيەتكە ئاساسەن تاكتىكا جەھەتتە تەڭشەش ئېلىپ بارغان ئىدى. بۇنىڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئازاد ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرىنىڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتتىكى ئورنىدىن پايدىلىنىپ، ئىلىدىكى شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ تەسىرىنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان يەتتە ۋىلايەتكە كېڭەيتىشنى ئۈمىد قىلغان ئىدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بۇ نىيىتىنى سېزىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنى « ‹خىتاي-سوۋېت دوستلۇق - ئىتتىپاقلىق شەرتنامىسى› دىكى ‹شىنجاڭدا يېقىندا يۈز بەرگەن ۋەقە توغرىسىدا› دېيىلگەن ‹خىتاينىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلىشىش نىيىتىمىز يوق› دېگەن ۋەدىسىدە تۇرمىدى، ئۇچ ۋىلايەت ھۆكۈمىتى ۋەكىللىرىنىڭ مەركىزىي ھۆكۈمەت بىلەن ئۆتكۈزگەن سۆھبىتىگە پەردە ئارقىسىدا تۇرۇپ قوماندانلىق قىلىش بىلەنلا قالماي، بەلكى ‹شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى› نى دەسمايە قىلىپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە غۇلجا ۋەقەسىنى بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇش يولى بىلەن ھەل قىلىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى، ھەمدە ئومۇمىي مۇلۇكچىلىك تىپىدىكى مۇنداق بىرلەشمە ھۆكۈمەت شەرقىي ياۋروپادا ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشتىكى ئەپچىل يول سۈپىتىدە پايدىلىنىپ، كۆپ قېتىم سىناق قىلغاندا ئاقمىغان، ئەمدىلىكتە شۇ كونا نەيرەڭنى شۇ ئەندىزىسى بويىچە شىنجاڭدا ئىشلىتىپ، پۈتكۈل ھاكىمىيەتنى تارتىۋالماقچى بولۇۋاتىدۇ»

دەپ قارىغان ئىدى. دەرۋەقە، بىتىم تۈزۈلۈپ ئۆلكىلىك بىرلەشىمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، قانۇنىي سايلام ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق ئۆلكە رەئىسى سايلىنىش كېرەك ئىدى، بىتىمغا ئاساسەن ئۆلكە رەئىسى سايلىنىپ قالسا ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ ئۆلكە رەئىسى بولۇپ سايلىنىشى ئېنىق ئىدى. بۇنداق بولغاندا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ھۆكۈمرانلىقى تەھدىتكە ئۇچرايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزلىرىگە «سادىق» دەپ قارىغان مەسئۇت ئەپەندىنى رەئىس قىلىپ سايلاش ئارقىلىق، قانۇنىي سايلامنى ئارقىغا كېچىكتۈرۈپ، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى تەرەپكە زەربە بەرمەكچى بولغان ئىدى. تېخىمۇ ئېنىقراق قىلىپ ئېيتقاندا، جاڭ جىجۇڭ «دېموكراتىيە» نى ئەمەلگە ئاشۇرۇدۇق دەپ تۇرۇپ، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى پارچىلاپ بۆلۈپ، ئىدارە قىلىش مەقسىتىگە يەتمەكچى بولغان ئىدى. ئۇ ئۆز ئويىدا بىرلەشىمە ھۆكۈمەتتىكى كېڭەش ئەزالىرىنى بىر- بىرىگە قارمۇ- قارشى ئىككى تەرەپكە بۆلۈپ، ئوتتۇرىسىدا پايدىغا ئېرىشمەكچى بولغان ئىدى. بولۇپمۇ ئۇ مەسئۇت ئەپەندىنى رەئىس قىلىش ئارقىلىق، ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەركىبىدىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى كۈچلىرىنى باسقىلى ۋە ئۇلارغا بېسىم ئىشلەتكىلى بولىدۇ، بۇ ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستان مىقياسىدا ئېلىپ بارىدىغان ئەركىن خەلق سايلىمىنى ئەمەلدىن قالدۇرغىلى بولىدۇ دەپ ئويلىغان ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن جاڭ جىجۇڭ مەسئۇت ئەپەندىنى شەرقىي تۈركىستاننىڭ سىياسىي مۇنبىرىگە چىقىرىپ، ئۇنىڭ سۈۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆچمەنلىك قىلىدىغان سىياسىي مەيدانىدىن پايدىلىنىپ، سۈۋېت ئىتتىپاقىغا تاقابىل تۇرۇشنى ئويلىغان ئىدى. مەيلى ياڭ زېڭشىن دەۋردە بولسۇن، مەيلى جىن شۇرېن دەۋرىدە بولسۇن ۋە ياكى شىڭشىسەي دەۋردە بولسۇن ۋە گومىنداڭ دەۋردە بولسۇن، سۈۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا ئىقتىسادىي مەنپەئەتلەرگە ئېرىشىش ئۈچۈن ئىگە بولۇۋالغان نۇرغۇن مۇھىم ئىمتىيازلىرى بار ئىدى. بولۇپمۇ شەرقىي تۈركىستان تۇپراقلىرىدا كۆمۈر، ئالتۇن، ئۇران ۋە نېفىت قاتارلىق مۇھىم كان بايلىقلىرىنى ئېچىش ئىمتىيازلىرىغا ئىگە بولۇپ، ئەنە شۇ ئىمتىيازلارغا سۈۋېت ئىتتىپاقىنىڭ داۋاملىق ئىگە بولۇشىنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى خالىمايتتى. شۇ ۋەجىدىن جياڭ كەيشى كومپارتىيەنى يوقىتىش ئۇرۇشىنى قوزغاش بىلەن بىرگە جاڭ جىجۇڭنىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ، شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزگەن «مۆتىدىل» سىياسەتتىن ۋاز كېچىپ، قاتتىق قوللۇق سىياسەت يۈرگۈزۈشنى تاللىغان ۋە مەسئۇت ئەپەندىنى رەئىس قىلغان ئىدى.

جاڭ جىجۇڭ ئەنە شۇ بىرقاتار سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن مەسئۇت ئەپەندى رەئىس قىلىش ئارقىلىق مەقسىتىگە يېتىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، چوتنى خاتا سوققانلىقتىن، ئىشلار ئۇنىڭ ئويلىغىنىدەك يۈرۈشمىگەن ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى رەئىس بولۇش بىلەن بىرگە ئەخمەتجان ئەپەندى قاتارلىق شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەتتىكى رەھبەرلىرى ئۇرۇمچىدىن ئايرىلىپ غۇلجىغا كەتكەن ئىدى، نەتىجىدە ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت يىمىرىلگەن ئىدى ۋە ئازاد ئۇچ ۋىلايەت يەنىلا ئۆز مۇستەقىللىقىنى ساقلاپ قىلىپ، گومىنداڭنىڭ كونترولۇقىدىن پۈتۈنلەي چىقىپ كەتكەن ئىدى ۋە قالغان يەتتە ۋىلايەت خەلقىگە ئۆز تەسىرىنى كۆرسىتىشكە باشلىغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە گومىنداڭنىڭ قاتتىق قوللۇق سىياسىتى ئاخىرى بېرىپ مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ۋەتەن ۋە مىللەت ئۈچۈن تېخىمۇ ئۇنۇملۇك خىزمەت قىلىش پۇرسىتىنى يارىتىپ بەرگەن ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى ئۆز ھىمايىچىلىرى بىلەن تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئۆزىنىڭ قولىدىكى ھوقۇقتىن ۋە تەشۋىقات قوراللىرى بولغان «ئەرك» ۋە «يالقىن» گېزىتلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۆزىنىڭ كۈچىنى كۈچەيتىپ، خەلققە مىللىي ئاڭنى سىڭدۈرۈپ، خەلق ئاممىسىنىڭ خىتاي ئەمەلدارلىرى بىلەن گومىنداڭ ئارمىيەسىگە بولغان قارشىلىقىنىڭ كۈچىيىشىگە تۈرتكە بولغان ئىدى، يەنە مەسئۇت ئەپەندى ئۆزىنىڭ رەئىسلىك ئورنىدىن پايدىلىنىپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللىي مەنپەئەتىنى ئويلايدىغان نۇرغۇن زىيالىي ۋە ئۆلىمالارنى

يەتتە ۋىلايەت تەۋەسىگە خىزمەتكە قويۇپ، خىتاي ئەمەلدارلارنىڭ تەسىرىنى ئاجىزلاشتۇرۇۋەتكەن ئىدى. پەيدىن - پەي مەسىئۇت ئەپەندى شەرقىي تۈركىستاندا ھەقىقىي ئالىي مۇختارىيەتنىڭ يولىنى ئېچىپ، قەدەممۇقەدەم مۇستەقىل بولۇش ئۈچۈن ئاساس سېلىشقا ھەرىكەت قىلغان ئىدى.
دەرۋەقە، جاڭ جىجۇڭنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى سىياسىتى ئەمەلىيەتتە ئالتۇن يالاتقان مەبۇدە ئىدى. ئۇ قولىدا بەدەخشان ياقۇتىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، كۆڭلىدىكى ئالتۇن يالاتقان مەبۇدقا شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى چوقۇندۇرۇشقا ئۇرۇنماقچى بولغان ئىدى. لېكىنزە مەيلى ئەخمەتجان قاسىمى بولسۇن، مەيلى مەسىئۇت ئەپەندى بولسۇن مەپتۇنلۇققا ئەرزىمەس مەبۇدىلەرگە چوقۇنمىغان ئىدى. ئۇلارنىڭ تەلپۈندىغىنى ھەقىقىي بەدەخشان ياقۇتىدەك چاقناپ تۇرىدىغان ئەركىنلىك، ئازادلىق ۋە مۇستەقىللىق ئىدى.

گومىنداڭ ھۆكۈمىتى 2- دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئەڭ چوڭ ھمايىچىسى ۋە ئىنتىپاقدىشى ئامېرىكىدىن ئۆگىنىپ، ھۆكۈمەت تۈزۈلمىسىدە بەزى بىر ئىسلاھاتلارنى ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق دېموكراتىيە يولىغا مېڭىشنى ئويلاشقا بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە بۇ جەھەتتە ھېچقانداق بىر ئىلگىرىلەش بولمىغان ئىدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى گەرچە ئۆزىنى بۇرژۇئا دېموكراتىك سىياسىتىنىڭ بەزى نەرسىلىرى بىلەن پەردازلاپ كۆرسەتكەن بولسىمۇ، لېكىن تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا، جياڭ كەيشىنىڭ ئۆزىنىڭمۇ ۋە شەرقىي تۈركىستانغا ئەۋەتكەن جاڭ جىجۇڭ قاتارلىق ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرىنىڭمۇ تومۇرىدا بۇرژۇئا دېموكراتىيەسىنىڭ ھېچقانچە قېنى ئايلانغىنى يوق. ئۇلارنىڭ تومۇرىغا ئەڭ ئاساسلىقى يەنىلا ئەنئەنىۋى ئىدېئولوگىيە يىغىندىسى ئورناپ قالغان. ئۇلارنىڭ ئارمىيەنى قورال قىلىپ خەلقنىڭ قارشىلىقىنى باستۇرۇش، ھوقۇقنى مەركەزلەشتۈرىدىغان مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقنى تىكلەش سىياسىي ئىستىكى، فېئوداللىق مۇستەملىكىچى جەمئىيەتنىڭكىدىن ھېچقانچە پەرقلەنمىگەن ئىدى. دەرۋەقە، 11 بىتىم تۈزۈلۈپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قۇرۇلغان بولسىمۇ ۋە شۇنىڭدەك ئۇيغۇر مىللىتىدىن بولغان مەسىئۇت ئەپەندىنى بىرىنچى قېتىم ئۆلكىنىڭ رەئىسى قىلىپ تەيىنلىگەن بولسىمۇ، ۋاھالەنكى، گومىنداڭنىڭ مىلىتارىست ھاكىمىيىتىنىڭ ئەنە شۇ ماھىيەتلىك مۇستەملىكىچىلىك خۇسۇسىيىتى ئۇنىڭ شەرقىي تۈركىستان سىياسىتىنى تۈزۈش ۋە تەڭشەشكە يول قويمىغان ئىدى. شەرقىي تۈركىستاندىكى يەرلىك مىللەت خەلقىنىڭ تۈپ مەنپەئەتىنى كۆزدە تۇتماي، پۈتۈنلەي شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇستەبىت - مۇتلەق ھۆكۈمرانلىقنى قوغداشنى مەقسەت قىلىپ، ئۆزىنىڭ ھەقىقىي تاجاۋۇزچىلىق ماھىيىتىنى ئاشكارىلىغان ئىدى .
جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ «دېموكراتىيە» سىدىن ئۈمىد كۈتكەن مەسىئۇت ئەپەندى، ئىيسا ئەپەندى ۋە مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا قاتارلىق ئۇچ ئەپەندى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ھەقىقىي ئىككى يۈزلىمچىلىكى تونۇپ يېتىپ، ئۇلاردىن ئۈمىد كۈتۈشنىڭ ئەخمىقانىلىق بىر ئىش ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئۆزلىرىگە ئايرىم بىر يولنى تاللىغان ۋە بۇ يولدىكى كۈرەشلىرىنى قانات يايدۇرۇپ، تەدرىجىي كۈچىيىپ بېرىشقا يۈزلەنگەن ئىدى. بولۇپمۇ گومىنداڭنىڭ ئىچكى ئۇرۇشتا كۈن ساناپ مەغلۇپ بولۇشىغا ئەگىشىپ ئۇچ ئەپەندىنىڭ پائالىيىتىنى تېخىمۇ كۈچىيىپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ خىتاينىڭ مۇستەملىكىسىدىن قۇتۇلۇپ، مۇستەقىل بولۇشىغا قاراپ پائال ھەرىكەت قىلىشقا تۈرتكە بولغان ئىدى. بۇنىڭ بىلەن مەيلى سوۋېت تەرەپ بولسۇن مەيلى جاڭ جىجۇڭ تەرەپ بولسۇن قاتتىق ئەنسىزچىلىككە، ۋەھىمىگە چۈشۈشكە باشلىغان ئىدى. يەنە كېلىپ مەسىئۇت ئەپەندى رەئىس بولۇش بىلەن بىرگە ئەخمەتجان ئەپەندى قاتارلىق رەھبەرلەر غۇلجىغا قايتىپ كېتىپ، شەرقىي تۈركىستان ئارمىيەسىنى قايتىدىن تەشكىللەپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەرقايسى ۋىلايەتلىرىدىكى مەخپىي پائالىيەتلىرىنى بۇرۇنقىدىن نەچچە ھەسسە كۈچەيتىۋەتكەن ئىدى. بۇ چاغدا شەرقىي تۈركىستان گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ كونترولۇقىدىن پۈتۈنلەي

چىقىپ كېتىش خەۋپى تۇغۇلغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە گومىنداڭنىڭ كومپارتىيە بىلەن بولغان ئۇرۇش مەيدانلىرىدىكى مەغلۇبىيىتىنىڭ بارغانسېرى كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، جاڭ جىجۇڭنىڭ شەرقىي تۈركىستاننى قولدىن بېرىپ قويۇش ئەندىشىسى كۈنسايىن ئېشىشقا باشلىغان ئىدى.

ـ 1948ـ يىلى 6ـ ئايغا كەلگەندە، گومىنداڭ ئارمىيەسى ئىچكى ئۇرۇشتا قاتتىق زىيانغا ئۇچراپ، ئالدىنقى سەپكە بېرىپ ئۇرۇش قىلىشقا يارايدىغان ئەسكىرى ئاران 1 مىليون 700 مىڭغا چۈشۈپ قالغان ئىدى. دەر ھەقىقەت بۇ ئەسكەرلەرنى كومپارتىيەنىڭ خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى پارچىلاپ شەرقىي شىمال، شىمالىي خىتاي، شەرقىي خىتاي، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك ۋە غەربىي شىمالدىن ئىبارەت بەش مەيدانىدا ئىسكەنجىگە ئېلىۋالغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، كومپارتىيەنىڭ خەلق ئازادلىق ئارمىيەسىنىڭ كۈچى تېخىمۇ ئۇلغىيىپ 2 مىليون 800 مىڭغا يەتكەن ئىدى. شۇ يىلى 7ـ ئاينىڭ ئاخىردىن 8ـ ئاينىڭ باشلىرىغىچە، گومىنداڭ نەنجىڭدا ھەربىي ئىشلار يىغىنى چاقىرىپ، ئۇرۇش سىپىنى قىسقارتىپ، لەنجۇ- لىەنيۈنگاڭ، تىەنجىن - پۇكۇ، بېيپىڭ - خەنكۇ تۆمۈر يوللىرى ۋە باۋجى - چېڭدۇ تاشيولى قاتارلىق مۇھىم نۇقتىلارغا تايىنىپ، نۇقتىلىق مۇداپىئە كۆرۈشنى قارار قىلغان ئىدى. گومىنداڭنىڭ بۇ ئىستراتېگىيەلىك قىسقارتىش، مۇداپىئە كۈرەش ھالىتى ئۇنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى سىياسىتىنىڭ يۈزلىنىشىگە مۇقەررەر تەسىر كۆرسەتكەن ئىدى. بولۇپمۇ جاڭ جىجۇڭ گومىنداڭنىڭ ئىچكى ئۇرۇش مەيدانلىرىدا ئۈزۈل - كېسىل مەغلۇپ بولۇۋاتقان ۋەزىيەتنىڭ بارغانسېرى ئايدىڭلىشىشىغا ئەگىشىپ، بىر تەرەپتىن شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسىنىڭ ھەربىي ھۇجۇمىغا ئۇچراپ پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاننىڭ قولدىن بېرىپ قويۇشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق ۋەزىيىتىنى ساقلاپ قىلىشقا شۇنچە تەقەززا بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن مەسئۇت ئەپەندى قاتارلىق ئۈچ ئەپەندىنىڭ ئۈرۈمچىنى مەركەز قىلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بارلىق ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ، ئۆز ئالدىغا ھەربىكەت قىلىپ بىرەر كۈتۈلمىگەن «ۋەقە» تۇغدۇرۇشىدىن ئەندىشە قىلغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى قاتارلىق ئۈچ ئەپەندى ئامېرىكىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى كونسۇلى جون خول پاكستون بىلەن ئايرىم - ئايرىم كۆرۈشۈپ، ئامېرىكادىن ئۆزلىرىگە ياردەم بېرىشنى ئىزچىل تەلەپ قىلغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى ئامېرىكا كونسۇلىدىن، ئۇيغۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۈركىي خەلقلەرنىڭ يەنە شەرقىي تۈركىستاننىڭ سىياسىي تەقدىرىنى ھەل قىلىشنى قوللىشنى تەلەپ قىلغان ئىدى. ناۋادا ئامېرىكا ھۆكۈمىتى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھېچ بولمىغاندا يۈكسەك دەرىجىدىكى مۇختارىياتكە ئىگە بولۇپ، ئۆزىنى ئۆزى ئىدارە قىلىش ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈشنى قوللىسا، كومپارتىيە بىلەن بولغان ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولۇۋاتقان گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بۇنىڭغا ئاۋاز قوشۇشى مۇمكىن دەپ قارىغان ئىدى. ئەنە شۇ مەزگىلدە جاڭ جىجۇڭ غۇلجىدىكى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ يەتتە ۋىلايەتتىكى پائالىيەتلىرىنى ۋە ئۈرۈمچىدىكى ئۈچ ئەپەندىنىڭ پائالىيەتلىرىنى كۈزىتىپ ئىنتايىن تەمتىرەپ كەتكەن ئىدى. شۇ ۋەجىدىن ئۇ، بىر تەرەپتىن غۇلجىدىكى ئەخمەتجان قاسىمى ۋە رەھىمجان سابىرى قاتارلىق رەھبەرلەرگە خەت يېزىپ، ئۇلارنى ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىشكە دەۋەت قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن 1948ـ يىلى 10ـ ئايدا مەسئۇت ئەپەندى بىلەن ئىيسا ئەپەندىگە شەخسىي نامىدىن بىر پارچە خەت يېزىپ، ئۆزىنىڭ ئۇلارغا بولغان نارازىلىقىنى روشەن رەۋىشتە بايان قىلغان ئىدى. ئۇ خېتىدە تۆت مەسىلىنى تىلغا ئالغان: بىرىنچىسى «خەنزۇلارغا قارشى تۇرۇش مەسىلىسى»، ئىككىنچىسى «مەركىزىي ھۆكۈمەتكە نارازىلىق مەسىلىسى»، ئۈچىنچىسى «يۇقىرى دەرىجىدىكى ئاپتونومىيە مەسىلىسى»، تۆتىنچىسى «دېموكراتىك سىياسىي ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى مەسىلىسى». جاڭ جىجۇڭ «خەنزۇلارغا قارشى تۇرۇش مەسىلىسى» ئۈستىدە توختالغاندا مۇنداق دېگەن:«ئىيسا رەھبەرلىك قىلغان ئۇيغۇرچە گېزىتتە يەرلىك ھۆكۈمەت خىزمىتى ئىسكەنجىگە ئېلىندى دېيىلگەنلىكىنى، ئۇنىڭ بىرمۇنچە

پاكىتلارنى ئويدۇرۇپ خەلقنى دۆلەت ئارمىيەسىدىن يىراقلاشتۇرغانلىقى، ئەگەر خەنزۇلارغا قارشى ئاڭنىڭ داۋاملىق ئەۋج ئېلىشىغا يول قويۇلىدىغان بولسا، بۇنىڭ شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن زىيىنى بەك چوڭ بولىدىغانلىقى، مەسىئۇت قاتارلىقلار رەھبەرلىك قىلغان ھاكىمىيەتكىمۇ ئىنتايىن زور تەسىر يەتكۈزىدىغانلىقىنى ئېيتقان». جاڭ جىجۇڭ «مەركىزىي ھۆكۈمەتكە نارازىلىق مەسىلىسى «ئۈستىدە توختىلىپ مۇنداق دېگەن:«مەركىزىي ھۆكۈمەت پەۋقۇلئاددە قىيىن مەزگىلدە تۇرۇۋاتىدۇ، سىلەر مەركەزنىڭ ھالىغا يېتىشىڭلار كېرەك. ئادەتتىكى نورمال ئەھۋالدا ئاستىدا تۇرغان بولسا، مەركەزنىڭ ئىنتايىن زور كۈچ بىلەن شىنجاڭغا ياردەم بېرىشىگە، شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈشىگە قىل سىغمايتتى». ئۇ يەنە «يۇقىرى دەرىجىدىكى ئاپتونومىيە مەسىلىسى» ئۈستىدە توختالغاندا مۇنداق دېگەن:«ئاتالمىش ‹يۇقىرى دەرىجىدىكى ئاپتونومىيە› گە شەرت بولۇشى لازىم. شىنجاڭنىڭ ھەربىي، ئىقتىسادىي ۋە قۇرۇلۇش جەھەتلەردە ‹مۇستەقىل› ياكى ‹يۇقىرى دەرىجىدىكى ئاپتونومىيە› بولىدىغان قۇدرىتى بارمۇ؟ جۇڭخۇا مىنگو ئاستىدا بىرلىككە كېلىش شىنجاڭ ئۈچۈن پايدىلىق». جاڭ جىجۇڭ «دېموكراتىك سىياسىي ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى مەسىلىسى» ئۈستىدە توختالغاندا مۇنداق دېگەن:«دېموكراتىك سىياسىيغا رەھبەرلىك قىلىدىغان ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت دېموكراتىك سىياسىي روھقا ھۆرمەت قىلىشى لازىم. مەسىلەن، ھاكىمنى ناھىيەلىك كېڭەشىنىڭ سايلىشى، ناھىيەلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقىدىن تۆۋەن خادىملارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇشتا ھاكىم كۆرسىتىپ، ناھىيەلىك كېڭەشىنىڭ ماقۇللۇقىدىن ئۆتكۈزۈش، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىپ ئەنگە ئالدۇرۇش قانۇنىغا ئايلاندى. ئەمما ھازىر بەزىلەر ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىرىنى ۋە ناھىيەدىكى باشقا ئەمەلدارلارنى خالىغانچە يۆتكەۋاتىدۇ ۋە ئالماشتۇرۇۋاتىدۇ. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت خەلققە رەھبەرلىك قىلىپ دېموكراتىك سىياسىينى يولغا قويۇشى لازىمكى، قانۇنغا خىلاپلىق قىلىپ، قوقۇق دائىرىسىدىن ھالقىپ ئالدى بىلەن دېموكراتىيەنى بۇزىدىغان تەدبىرلەرنى قوللانسا بولمايدۇ».

جاڭ جىجۇڭ شەرقىي تۈركىستاننىڭ تىنچلىق ۋەزىيىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن بۇ قېتىم مەسىئۇت ئەپەندىنى رەئىسلىك ۋەزىپىسىدىن ئېلىۋېتىپ، ئورنىغا كومپارتىيەگە مايىلراق بولغان بۇرھان شەھىدىنى قويۇش ۋە شەرقىي تۈركىستاندىكى ئارمىيە، ھۆكۈمەتنىڭ قاتتىق مەيدانىدا تۇرۇپ كېلىۋاتقان ھەربىي ئەمەلدارلىرى بىلەن مەمۇرىي ئەمەلدارلىرىنى يەڭگۈشلەش ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستاننىڭ جىددىي ۋەزىيىتىنى پەسەيتىشنى ئويلىغان ئىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۆزى نەنجىڭغا بېرىپ جياڭ كەيشى بىلەن بىۋاستە كۆرۈشۈپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ جىددىي ۋەزىيىتىنى چۈشەندۈرۈپ، مەسىئۇت ئەپەندىنى رەئىسلىكتىن ئېلىۋېتىشنى قەتئىي تەلەپ قىلغان ئىدى ۋە جياڭ كەيشى باشتا جاڭ جىجۇڭنىڭ بۇ پىكرىگە قوشۇلمىغان ئىدى. بىراق جاڭ جىجۇڭ ھەرخىل باھانە سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ، ئاخىرى جياڭ كەيشىنى قايىل قىلغان ئىدى. جاڭ جىجۇڭنىڭ شەخسەن خاھىشى بولسا، ئەگەر گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئىچكى ئۇرۇشتا پۈتۈنلەي مەغلۇپ بولۇپ، تەيۋەنگە چېكىنىشكە مەجبۇر بولسا، يەنىلا شەرقىي تۈركىستاننى خىتاينىڭ مۇستەملىكىسى سۈپىتىدە مەڭگۈ ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، بۇ گۆھەر زېمىننى كومپارتىيەنىڭ قولىغا ساق ـ سالامەت ئۆتكۈزۈپ بېرىشتىن ئىبارەت ئىدى. شۇ ۋەجىدىن جاڭ جىجۇڭ پۈتۈنلەي گومىنداڭ ئىچىدىكى ئۆزىگە مايىل كۈچلەرنى شەرقىي تۈركىستانغا ئەكېلىپ ۋەزىيىگە تەيىنلىگەن ئىدى ۋە ئۇلارغا داۋاملىق شەرقىي تۈركىستان ۋەزىيىتىنى تىنچ ھالەتتە تۇتۇپ تۇرۇشنى قايتا ـ قايتا تەكىتلىگەن ئىدى. شۇ ۋەجىدىن مەسىئۇت ئەپەندىنىڭ ئورنىغا ھەم گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە ھەم كوممۇنىستلارغا مايىل بولغان بۇرھان شەھىدىنى رەئىس قىلىپ تەيىنلىگەن ئىدى. يەنى 1948 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى مەركىزى ھۆكۈمەت پەرمان چىقىرىپ مەسىئۇت ئەپەندى بىلەن ئىيسا ئەپەندىنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىكى ۋەزىپىلىرىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىقىنى ئېلان قىلغان ئىدى.

مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ئورنىغا بۇرھان شەھىدى ئۆلكىنىڭ رەئىسلىكىگە، ئىيسا ئەپەندىنىڭ ئورنىغان لىۋ مېڭچۈن باش كاتىپلىققا تەيىنلەنگەن ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە جاڭ جىجۇڭ، جياڭ كەيشىنى قايىل قىلىش ئارقىلىق 1948 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئاتالمىش شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى، شۇنداقلا شەرقىي تۈركىستاندا قاتتىق سىياسەت يۈرگۈزۈشنى كۈچەپ تەشەببۇس قىلغان سۇڭ شىلىەننى غەربىي خۇبېيدىكى ئوتتۇرا خىتاي «باسمىچىلارنى يوقىتىش» باش قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ مۇئاۋىن باش قوماندانى قىلىپ يۆتكىۋەتكەن ئىدى. سۇڭ شىلىەننىڭ ئورنىغا، ئۆزىنىڭ گېپىنى ئاڭلايدىغان سىياسىي پوزىتسىيەسى مۆتىدىل بولغان تاۋ سىيۆنى تەيىنلىگەن ئىدى. ھەتتا جاڭ جىجۇڭ ئۆزىنىڭ شەرقىي تۈركىستان ھەققىدىكى پىلانلىرىنى تاۋ سىيۆگە توغرا چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، تاۋ سىيۆنى شەرقىي تۈركىستانغا بېرىپ خىزمەتكە چۈشۈشتىن بۇرۇن ئۆزىنىڭ لەنجۇدىكى خۇسۇسىي مەھكىمىسىگە تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ تىنچلىقنى كۈچەپ قوغداش ھەققىدىكى پىكىرلىرىنى ئېيتقان ۋە ئۇنى تېخىمۇ قايىل قىلىش ئۈچۈن جياڭ كەيشىنىڭمۇ ئۆزى بىلەن بىر پىكىردە ئىكەنلىكىنى ئېيتقان ئىدى. ھەمدە جياڭ كەيشىگە بۇ توغرىسىدىكى قاراشلىرىنى بىلدۈرۈپ، بىرقانچە قېتىم يازغان خەتلىرىنى ۋە جياڭ كەيشى بىلەن نەنجىڭدا ئۆتكۈزگەن سۆھبەت خاتىرىسىنى تاۋ سىيۆگە كۆرسەتكەن ئىدى. ئۇ يەنە تاۋ سىيۆگە مۇنداق دېگەن:«شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى تۈراقلاشتۇرۇشنىڭ ئاچقۇچى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چۈشىنىشى ۋە ھەمكارلىقىنى قولغا كەلتۈرۈشتە، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىلەن كېلىشىپ، ئىلى تەرەپتىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە قاتناشقان ئەزالارنىڭ ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىشىنى قولغا كەلتۈرۈش لازىم. بۇ سىياسىي جەھەتتىكى ئېھتىياج بولۇپلا قالماي، ئىقتىسادىي جەھەتتىنمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودىنى كېڭەيتىپ، شىنجاڭدا مال باھاسىنىڭ ئۆرلەپ كېتىشىنى چەكلەش ئۈچۈن زۆرۈر» .جاڭ جىجۇڭ يەنە مەسئۇت ئەپەندىگە مەخسۇس تېلېگراممىنى بەرگەن بولۇپ، تېلېگراممىنىڭ باش جۈملىسىنى «يېرىم يولدا ئۆزگىرىپ ئىشلارنى قىلغانلىقىڭىزغا چوڭقۇر ھەسرەتلىنىمەن» دەپ باشلىغان ئىدى. بۇ بولسا، مەسئۇت ئەپەندىنى «گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە سادىق بولمىدىڭ » دېگەنلىكى ئىدى. ئۇ تېلېگراممىدا يەنە «ھازىر مەركەز ئەمەلىي ئېھتىياجنى كۆزدە تۇتۇپ، زۆرۈر تەدبىر قوللانماي تۇرالمىدى» دېگەن. جاڭ جىجۇڭ بۇ يەردە كۆرسەتكەن «ئەمەلىي ئېھتىياج» ئاساسلىقى شەرقىي تۈركىستاننىڭ خىتايدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ، مۇستەقىللىققا ئېرىشىپ كېتىش ۋەزىيىتىنى ئوڭشاش ئۈچۈن يول ئېچىشنى بىلدۈرگەن.جاڭ جىجۇڭ يەنە ئۆز ئادەملىرىدىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزاسى قوشۇمچە ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ باشلىقى چۈي ژۈنى ۋە گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا تۇرۇشلۇق دىپلوماتىيە خاس ۋەكىلى سۈپىتى بىلەن شەرقىي تۈركىستاننىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارىتىلغان دىپلوماتىيە ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلىۋاتقان لىۋ زېرۋۇڭنى لەنجۇغا چاقىرتىپ، ئۇلارغا ئۆزىنىڭ شەرقىي تۈركىستان توغرىسىدىكى پىلانلىرىنى ئېيتىپ، مۇھىم يولىيورۇقلارنى بەرگەن ئىدى. ئۇشبۇ خىتاي ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەممىسى جاڭ جىجۇڭنىڭ بۇۋاسىتە يولىيورۇقى بىلەن ئىش كۆرۈپ، بارلىق ھىيلە ـ مىكىرلىرىنى ئىشقا سېلىپ، شەرقىي تۈركىستاننى كومپارتىيەگە تىنچلىق بىلەن ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئۈچۈن خىزمەت قىلغان ئىدى. دەرۋەقە، گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە ئىككى خىل ئىدېئولوگىيەنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە ھۆكۈمرانلىق تالىشىپ بىر- بىرى بىلەن مىليونلىغان ئۆز مىللىتىدىن بولغان ئىنسانلىرىنىڭ ئۆلۈش بەدىلىگە ئىچكى ئۇرۇش قىلىۋاتقان بولسىمۇ، بىراق خىتاينىڭ ئاتالمىش زېمىن پۈتۈنلۈكى دەخلى-تەرۇزغا ئۇچراش خەۋپىگە دۇچ كەلگەندە، جاڭ جىجۇڭ قاتارلىق خىتاي سەرخىللىرى ئۆزى سادىق بولۇپ كېلىۋاتقان ئىدېئولوگىيەدىن ۋاز كېچىپ، ئۆزى جان تىكىپ قارشى چىققان، قان تۆكۈپ تۈپ يىلتىزىدىن قۇرۇتۇۋەتمەكچى بولغان يەنە بىر ئىدېئولوگىيەنى قىلچە ئىككىلەنمەي قوبۇل قىلىپ، پۈتۈن خىتاي مەنپەئەتىنى قوغداپ قالىدىغان چوڭ دۆلەتچىلىك ۋە مىللەتچىلىك ئىدىيەسىنى مۇتلەق رەۋىشتە نامايان

قىلغان ئىدى.
مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ئورنىغا رەئىس بولغان بۇرھان شەھىدى بولسا دەرھال ئەخمەتجان قاسىمغا خەت يېزىپ، ئۆزىنىڭ ئۇلارغا بولغان مايىللىقىنى بىلدۈرۈپ، ئۇلارنى ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىشىكە دەۋەت قىلىش ئارقىلىق جاڭ جىجۇڭنىڭ تاپشۇرۇقىنى ئورۇندىغان ئىدى. ئۇنىڭ 1949 ـ يىلى 3 ـ يانۋاردا ئەخمەتجان قاسىمغا يازغان خېتىنىڭ بىر قىسمىنىڭ تېكىستى تۆۋەندىكىچە:
«ئەزىزىم ئەخمەت ئەپەندى، سېغىنىشلىق سالامىمنى يوللاپ تېزلىكتە يۈز كۆرۈشۈشىمىزنى تىلەيمەن.
1948 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى مەمۇرىي پالاتا يىغىندا گېنېرال جاڭنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى ئۆزگەرتىش قارار بولۇپ، مەسئۇت ئەپەندى بىلەن ئىيسا بەگنى مەركەزگە ئالدۇرۇشقا ۋە مەسئۇتنىڭ ئورنىغا مېنى، ئىيسا بەگنىڭ ئورنىغا لىيۇ مېڭچۈننى، ئىككى مۇئاۋىن رەئىسنىڭ بىرىگە مۇھەممەد ئەمىن ھەزرەتنى بەلگىلەپتۇ (بىرى ئۆزىڭىز ئىكەن، قالغان ئەزالار ھەققىدە ھازىرچە سۆز يوق، ئۇ ھەقتە ئۆزىڭىز قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مەسىلىھەت بىلەن بېجىرىشكە قالدۇرۇپتۇ). لىيۇ مىشۇجاڭ بۇگۈن نەنجىڭدىن ئۇچۇپ چىقىدىكەن. 1 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنلىرىدە ئۇرۇمچىگە كەلسە كېرەك. ئۇ كەلگۈچە ئاۋۋال ئىشنى تاپشۇرۇۋالىدىغان كۆرۈنىمىز. ئىيسا بەگ كېتىشكە تەييارلىق قىلىۋاتسا كېرەك. لېكىن، بەك مەيۇس، روھى چۈشكۈن دەيدۇ. مەسئۇت ئەپەندىم ‹مەن ھېچبىر خىزمەت قىلمايمەن. قېرىدىم، ۋەتىنىمدىن بېشىمنى چاپساڭلارمۇ كەتمەيمەن› دەپ ئېيتىپتۇمىش. ئەمما، ئېنىقىنى بىلمىدىم. جاڭ بۇجاڭدىن (جاڭ جىجۇڭنى دېمەكچى) ئۆزلىرىگە تېزرەك كېلىڭلار دەپ تېلېگراممىا بار ئىكەن. مۇھەممەد ئەمىن بەگكە ھەم نەسىھەت قىلىپ تېزرەك ئەۋەتىشكە يارىدىم قىلىڭ دەپ خەۋەر بار دەيدۇ. مۇھەممەد ئەمىن بەگنى بىرنەچچە كۈن بولدى كۆرگۈنۈم يوق، ئۇنىڭ ئۆزىدە ئانچە خۇشاللىق بولمىسا كېرەك. بۇ ھەقتە ئۆزىڭىز بىلەن كۆرۈشكەندە سۆزلىشىمىز. ئىسلاھ قىلىدىغان ئىشلار بەك كۆپ، شۇنىڭ ئۈچۈن سىزنى كۈتىمەن».

بۇرھان شەھىدى يەنە جاڭ جىجۇڭنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە «پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىگە مۇراجىئەت» ئېلان قىلىپ:«قوماندان جاڭ جىجۇڭ بىزگە: ‹ئەبەدىي تىنچلىققا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، چوقۇم خىتاي ـ سوۋېت دوستلۇقىنى ئىلگىرى سۈرۈش، مەملىكەتنىڭ بىرلىكىنى ھىمايە قىلىش، دېموكراتىك سىياسىينى يولغا قويۇش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش لازىم› دەپ ئوچۇق كۆرسەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن خىتاي ـ سوۋېت دوستلۇقىغا قارشى بولغانلىكى ئىشلار تىنچلىقنى بۇزغانلىق بولىدۇ. بىز ئۇنى ئەكسىيەتچىلىك دەپ تونۇيمىز؛ مەملىكەتنىڭ بىرلىكىگە قارشى بولغانلىكى ئىشلارنى قىلىش تىنچلىقنى بۇزغانلىق بولىدۇ، بىز ئۇنى ئەكسىيەتچىلىك دەپ تونۇيمىز؛ دېموكراتىك سىياسىيغا قارشى بولغانلىكى ئىشلارنى قىلىش تىنچلىقنى بۇزغانلىق بولىدۇ، بىز ئۇنى ئەكسىيەتچىلىك دەپ تونۇيمىز؛ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا قارشى بولغانلىكى ئىشلارنى قىلىش تىنچلىقنى بۇزغانلىق بولىدۇ، بىز ئۇنى ئەكسىيەتچىلىك دەپ تونۇيمىز! شۇنىڭ ئۈچۈن مەن پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت قېرىنداشلارنى بىرلىككە، ئىتتىپاقلىققا، ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىشقا، ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات ۋە ھەرىكەتلەرگە زادى يول قويماسلىققا چاقىرىمەن» دېگەن ئىدى.
جاڭ جىجۇڭ ئەنە شۇنداق بىر قاتار ئاقىلانە سىياسەتلەرنى قوللىنىش ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستاننى خىتاينىڭ مۇستەملىكىسى سۈپىتىدە چىڭ تۈتۈپ تۇرۇشقا ئۇرۇنغان ئىدى. 1949 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى لى زوڭرېن جۇڭخۇا مىنگونىڭ پىرېزىدېنتى بولغاندا، ئۇ چاڭجياڭ مۇداپىئە لىنىيەسىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن، تاۋ سىيۇگە تېلېگراممىا ئارقىلىق بۇيرۇق بېرىپ، ئۇنىڭدىن «شىنجاڭ»دا تۇرۇشلۇق ئارمىيەنىڭ بىر لۈيىن مۇداپىئە ئىشلىرى ئۈچۈن قالدۇرۇپ، قالغان قىسىملارنى بىر ـ بىرلەپ نەنجىڭ ئەتراپىغا يۆتكەپ، چاڭجياڭ مۇداپىئە لىنىيەسىنىڭ كۈچىنى كۈچەيتىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئۇقتۇرغان،

لېكىن تاۋ سىيۆ بۇ بۇيرۇققا قۇلاق سالماي، جاڭ جىجۇڭنىڭ نەسىھەتىنى ئەستە چىڭ تۇتۇپ، بىرمۇ ئەسكەرنى يۆتكىمەي، شەرقىي تۈركىستاننى چىڭ ساقلاپ ياتقان ئىدى.
بېيپىڭ كومپارتىيەنىڭ قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن، جاڭ جىجۇڭ گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى بولۇپ، بېيپىڭغا كومپارتىيە بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن 1949 ـ يىل 1 ـ ئاپرېل نەنجىڭدىن ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ بېرىشتىن ئاۋۋال، لىيۇمېڭچېڭنى نەنجىڭغا چاقىرىپ كېلىپ، شەرقىي تۈركىستاننى تىنچ ساقلاپ تۇرۇش ھەققىدە ئالاھىدە يولىيورۇق بەرگەن ئىدى. نەتىجىدە بۇ مۇھىم يولىيۇرۇقنى تاۋ سىيۆگە يەتكۈزۈش ئارقىلىق شەرقىي تۈركىستاندىكى گومىنداڭ ئارمىيەسىنىڭ نۆۋەتتىكى گومىنداڭنىڭ بىلەن كومپارتىيە ئوتتۇرىسىدىكى ئىچكى ئۇرۇشقا ھەرگىز قېتىلماسلىق تەدبىرىنى ئالغان. بېيپىڭدىكى ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى تىنچلىق سۆھبىتى نەتىجىگە ئېرىشمىگەندىن كېيىن، جاڭ جىجۇڭ كومپارتىيەنىڭ كۆندۈرۈشى بىلەن نەنجىڭغا قايتماي بېيپىڭدا قالغان ئىدى. ئۇ 1949 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى، بېيپىڭدا «ۋەزىيەت ھەققىدە بايانات» ئېلان قىلىپ، گومىنداڭ ھەربىي ـ مەمۇرىي خادىملىرىنى «يىراققا نەزەر تاشلاپ، كۆڭلى ـ كۆكسىنى كەڭ تۇتۇپ، ھەممىدە دۆلەت ۋە مىللەتنىڭ مەنپەئەتىنى، ئەۋلادلارنىڭ مەڭگۈلۈك بەخت ـ سائادىتىنى ئويلاش»قا چاقىرغان ۋە يەنە ئۇ بايانىدا :«قەتئىي تۈردە جۇڭگو كومپارتىيەسى بىلەن سەمىمىي ھەمكارلىشىش كېرەك. دۆلەت يېڭىدىن تۇغۇلۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ، ھازىر يېڭىدىن تۇغۇلۇۋاتىدۇ، نېمە ئۈچۈن بىز گومىنداڭ ۋە شەخسلەر ئارقىدا قېلىشنى راۋا كۆرۈپ يېڭىدىن تۇغۇلمايمىز!» دېگەن. جاڭ جىجۇڭنىڭ مانا بۇ بايانىدا تىلىرى ۋە بۇرۇن ئىشلىگەن نۇرغۇن خىزمەتلىرى شەرقىي تۈركىستاندىكى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىنى تىنچ ساقلاپ تۇرۇۋاتقان تاۋ سىيۆ قاتارلىق كىشىلەرنىڭ تىنچلىق بىلەن كومپارتىيە بىلەن بىرلىشىشگە تۈرتكە بولغان ئىدى.

ئەلقىسسە، مەسئۇت ئەپەندى دەرمانسىز كۆزلىرىنى تۇڭلۇكتىن ئېلىپ، ئۈستىبېشىغا قارىماقچى بولۇپ، بېشىنى سەل ئېگىپ، ئۇزۇن سىۋزۇلۇپ تۇرغان بويىغا قارىدى. ئۇنىڭ كۆزىگە جانسىز بىر بەدەن كۆرۈنۈۋاتقان ئىدى. بەدىنىنى كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان كۈچ ئۇنىڭدا يوق ئىدى. ھازىر ئۇنىڭدا بەدىنىنى كۆتۈرگىدەك كۈچ تۇرماق، روھىنى كۆتۈرۈپ تۇرغىدەك بىر ئىرادە ۋە ئۈمىدمۇ قالمىغان ئىدى. ھېچ تۇگىمەيدىغان روھى زۇلۇم، جىسمانىي قىيىن ـ قىستاقلار ئۇنى ئاخىرى شۇنداق بىر ھالغا كەلتۈرۈپ قويغان ئىدىكى، كۆزىگە ئۆلۈمدىن باشقا بىر نەرسە كۆرۈنمەيدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. بولۇپمۇ بۇگۈن ھاياتىدىن بارلىق شېرىن ئويلىرىنى ۋە ئىزتىراپلارنى، پۇشايمانلىرىنى، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى كاللىسىنىڭ ئوچۇق ۋاقتىدا بىر ئويلۇۋېلىپ، ئۆلۈپ كېتىشنى ئويلاۋاتقان ئىدى. ئەنە شۇنداق كۆپ ئويلار ئۇنىڭ خورىغان مېڭىسىگە ئېغىر كەلگەن ۋە بىر ـ بىرىگە چىرمىشىپ كەتكەن ئويلار مېڭىسىنى قوچۇۋەتكەن ئىدى. ئۇنىڭ سىۋزۇلۇپ جانسىز تۇرغان بەدىنى بۇلاردىن خەۋەرسىز ئىدى. ئۇ ئىچىدە «تەقدىر دائىم مېنىڭ يولۇمنى تورىدى. مەن قانچە پىلان تۈزۈپ بىر ئىش قىلغىنىم بىلەن ھامان تەقدىرمۇ ماڭا قارشى بىر پىلان تۈزۈپ، ماڭا قارشى چىقتى. مەن شۇنچە جان تىكىپ كۈرەش قىلسامۇ تەقدىرنىڭ قىسمىتىدىن قۇتۇلالمىدىم. دېمەك بۇ ھايات تەقدىر بىلەن دوست، شۇنداقلا بۇ ھاياتنىڭ چېكىنى بەلگىلىگۈچى ۋاقىت بولسا شۇ تەقدىر بىلەن قېرىنداش. دەرۋەقە ۋاقىتمۇ تەقدىرگە ماسلىشىپ مېنى قېرىنتى. شۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا تەقدىرسىز ۋە ۋاقىتسىز ھايات مەۋجۇت ئەمەس. مۇشۇ ۋەجىدىن مەن تەقدىر بىلەن ۋاقىت ئالدىدا مەغلۇپ بولدۇم. ھازىر جىنىم ھەلقۇمىمغا كېلىپ قالدى، مەن پەقەت مۇشۇ ئۆلۈم ئارقىلىقلا كوممۇنىستلارغا ئىسيان كۆتۈرەلەيمەن. مېنىڭ ئۆلۈمۈم ئۇلارغا ئاتقان ئەڭ ئاخىرقى بىر پاي ئۇقۇم. مەن مۇشۇ ئۆلۈم ئارقىلىق ئۇلار ئۈستىدىن غەلبە قىلىمەن. لېكىنزە مەن بۇ زىندانىدا ئەمەس، ئۆز ئۆيۈمدە، سارانىڭ قېشىدا جان ئۈزۈشنى ئىستەيمەن. توغرا مەن قەيەردە بولۇشىدىن

قەتئىينەزەر بەربىر ئۆلىمەن، ئەمما خەلقىمچۇ؟ ياش ئەۋلادلارچۇ ؟ نۆۋەتتىكى ئەڭ مۇھىم نەرسە مېنىڭ ئۆلۈمۈم ئەمەس، ۋەتىنىمنىڭ ۋە مىللىتىنىڭ گۈمرانلىقتىن قانداق قۇتۇلۇشىدۇر. گۈمرانلىق بىر مىللەتنى ئۆلۈمدىن بەتتەر پاجىئەلەرگە مۇپتىلا قىلىدۇ. چۈنكى ۋەتەن تۈپراقلىرى تەلتۆكۈس قولدىن كەتكەن بىر مىللەتنىڭ ئۆزلۈك ئېڭى يوقىتىلغان، مەدەنىيىتى گۈمرانلىققا يۈزلەنگەن، تىل - يېزىقى، تارىخى، ئەدەبىيات - سەنئىتى ۋە ئىقتىسادىي گۈمران بولغان بولىدۇ. دەرۋەقە مانا بۇ گۈمرانلىقى ئۆلۈمدىن بەتتەر بولۇپ، بۇ بىر مىللەتنىڭ بېشىغا كەلگەن قىيامەتتۇر». مەسئۇت ئەپەندى ئەنە شۇ ئىزتىراپلىق خىياللار ئىچىدە بىر زەررە نۇرنى، بىر كىچىككىنە ئۈچقۇننى كۆرگەندەك بولۇپ، يۈزىگە ئازراق تەبەسسۇم كىردى. ئەنە شۇ كىچىككىنە يورۇقلۇق، ئەنە شۇ كىچىككىنە ئۈچقۇن بولسا، ئۇنىڭ كاللىسىدىكى گۇڭگا ئەسلىمىلىرى ئىدى. تۇرمە ئىچىدە ئۆتۈۋاتقان ھەر بىر سائەتتە، ھەر بىر مىنۇتىدا يېقىنقى چاغلاردا ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسكە ئېلىپ، ئاشۇ ئەسكە ئالالىغان ئەسلىمىلەر بىلەن خوشلىشىۋاتقان ئىدى. مانا شۇ خوشلىشىۋاتقان چاغلاردا بىر قارلىغاچنىڭ ئۈچۈشى، قۇياشنىڭ پېتىۋاتقان چاغلىرىدا كامېر تېشىغا قالدۇرۇپ كەتكەن قىزغۇچ پەردىسى ۋە ياكى تاڭ سەھەردە چىقىۋاتقان چاغدىكى نۇرلىرىنىڭ تۇڭلۇكتىن سىزىلىپ كىرىپ قالدۇرغان ئىزنالىرىدەك بىر خىل ئىشارەتلەر ۋە سىرتتىكى شامالنىڭ قانداقتۇر بىر نەرسىلەرنى ئۈچۈرتۈپ ئەكېلىپ، كامېر ئىشىكىگە ئۇرغان چاغدا چىققان تىۋىش قالارلىق بېشارەتلەر ئۇنىڭ ھەسرەتلىرى پەيدا قىلغان يۈرەك يارىسىغا ئازدۇر كۆپتۇر مەلھەم بولۇپ، سۈنۈق كۆڭلىنىڭ بىر ئاز كۆتۈرۈلۈپ قىلىشىغا سەۋەب بولۇپ قالاتتى. مانا شۇ تاپتىمۇ ئەنە شۇ تۇڭلۇكتىن سىزىلىپ چۈشكەن نۇرلارغا كۆزى چۈشتى ۋە ئىچى ۋاللىدە يورۇپ، گۈلتەكىن، قىۋىلجىم ۋە يالچىن قاتارلىق ئۇچ بالىسىنىڭ ئۇرۇمچىدىن ئايرىلغان چاغلىرى ئەسكە كەلدى ۋە يەنە ئىيسا يۈسۈپ ئەپەندى بىلەن مۇھەممەد ئەمىن بۇغرانىڭ يېنىغا كېلىپ، بىرگە چەتئەلگە كېتىش توغرىسىدىكى تەكلىپلىرىنى ئويلىدى. ئۇلار ھازىر نەدە؟ نېمە قىلىۋاتىدۇ؟ بۇ توغرىسىدا ئۇ ھېچ نېمە بىلمەيتتى، پەقەت بىلىدىغىنى ئۇلارنىڭ تىرىكلىكىنى، ئەركىن بىر دۇنياغا چىقىپ كېتىپ، مۇشۇ زۇلمەت قاپلىغان تۇرمىدىن قۇتۇلغانلىقىنلا بىلەتتى. ئۇ ئىچىدە ئۇلارنىڭ مەڭگۈ ۋەتەنسىز قالغانلىقى ئويلاپ ئۆكۈنسە، مۇشۇ ۋەتەن ئۈچۈن مەڭگۈ كۈرەش قىلىدىغانلىقىنى ئويلاپ ئۇلاردىن پەخىرلىنەتتى. ئۇلارنىڭ ئۆز ۋەتىنىگە، ئۆز مىللىتىگە ۋاپادار، ساداقەتمەن ئىكەنلىكىگە قەتئىي رەۋىشتە ئىشىنەتتى، دەل مۇشۇ سەۋەبتىن ئۇلاردىن يەنىلا ئۈمىدىنى ئۈزمىگەن ئىدى. گەرچە ئۈمىد ئېرىشەلمەيدىغان نەرسىگە بېغىشلانغان ئارزۇ بولسىمۇ، ھالبۇكى ئۇ دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل ئارزۇ، ئەڭ گۈزەل روھى قۇۋۋەت! شۇ ۋەجىدىن ئۇ سۈكۈناتقا چۆمگەن جىمجىتلىق ئىچىدە « مەن ئۇلاردىن ئۈمىد كۈتىمەن، ئۆزۈمگە ئۆلۈم تىلەيمەن! قايسى بىر شائىر ‹بىر يەرگە قەدەر ياشىماق گۈزەل، ئەمما بىر يەرگە كەلگەندە ئۆلمەكمۇ گۈزەل› دېگەن ئىكەن. مۇبادا مېنىڭ بۇ پانى دۇنيادا ئۆتكۈزگەن خاتالىقلىرىم بار بولسا، كەلگۈسى ۋەتەن ئەۋلادلىرى كەچۈرگەي، پۈتكۈل ھاياتىمغا ئادالەتنىڭ نۇرلۇق كۆزى بىلەن قاراپ ئادىل باھا بەرگەي، خەيرخۇش ۋەتەن، خەيرخوش ۋەتەن ئەۋلادلىرى، سىزنىڭ ئۈچۈن ھېلىغۇ بىر جان ئىكەن، ئەگەر مىڭ جېنىم بولسىمۇ يەنىلا پىدا قىلغان بولاتتىم. سەن ئامان بول، سەن ئامان بولساڭ بۇ ماڭا يېتەر. ئېھ، ۋەتەن سەن ھەممىگە گۇۋاھ !» دېگەنلەرنى ئويلاپ، ئەڭ ئاخىرقى قېتىم پۈتۈن زېھنىنى يىغىپ، ئايرىلىش چاغدىكى ئەسلىمىلەرنىڭ مېغىزىنى ئەسكە ئېلىپ، ئەڭ ئاخىرقى ئەقلىنىڭ شېرىن مېۋىسىنى تېتىدى.

كەلگۈسىدە قانداق ئىشلارنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىنى ئالدىن كۆرەلىگەن، پەرق ئېتىش تۈيغۇسى يۈقىرى مەسئۇت ئەپەندى گۈلتەكىن، قىۋىلجىم ۋە يالچىن قاتارلىق ئۇچ پەرزەنتىنى 1949 - يىلى ماي ئايلىرىدا تۈركىيەگە ئوقۇشقا چىقىرىۋېتىش ئۈچۈن يولغا سالغان ئىدى. ئەنە شۇ چاغدا مەسئۇت ئەپەندى ئۇچ

بالسنى ئالدىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ يەنە شۇ ھېكايە ئېيتىپ، مەسىلىلەرنى چۈشەندۈرۈش ئادىتى بويىچە «ئۈچ ھەيكەل» نىڭ ھېكايىسى ئېيتىپ مۇنداق دېگەن ئىدى:«قەدىمكى زامانلاردا بىر دۆلەتنىڭ خاقانى، ئۆزىنىڭ دۆلىتىدىكى ئەڭ ئۈستا ھەيكەلتراشنى ئالدىغا چاقىرتىپ، ئالتۇندىن بىر- بىرىگە ئوخشاش ئۈچ ھەيكەلنى ياساشنى بۇيرۇپتۇ. ئەمما بۇ ئۈچ ھەيكەلنىڭ شۇنچىلىك تەستە پەرق ئەتكىنى بولىدىغان ئىنچىكە پەرقلىرىنىڭ بولۇشى لازىملىقىنى ۋە بۇ پەرقنى پەقەت ئىككىسىنىڭلا بىلىشى كېرەكلىكىنى، ئۈچىنچى بىرىگە دەپ قويسا كاللىسىنىڭ كېتىدىغانلىقىنى ئالاھىدە ئەسكەرتىپتۇ. ھەيكەلتراش ئۈستىسىمۇ پەرماننى بەجا كەلتۈرۈپ، خاقاننىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە كۆرۈنۈشتە بىر- بىرىگە شۇنچىلىك ئوخشايدىغان ئەمما بىر- بىردىن پەرقلىنىدىغان ئۈچ ئالتۇن ھەيكەلنى ياساپ، خاقاننىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ. خاقان ئۈچ ھەيكەلنى كۆرۈپ شۇنچىلىك مەمنۇن بوپتۇ ۋە ھەيكەلتراشنىڭ ماھارىتىگە ئاپىرىن ئوقۇپ، ئۇنى ئالتۇن - كۈمۈش بىلەن تارتۇقلاپتۇ. خاقان ئۈچ ئالتۇن ھەيكەلنى بىر پارچە مەكتۇپ بىلەن قوشۇپ، قوشنا دۆلەتنىڭ خاقاننىڭ تۇغۇلغان كۈنىگە ئارمىغان قىلىپ يوللاپتۇ. مەكتۇپقا مۇنداق جۈملىلەر يېزىلغان ئىكەن ‹تۇغۇلغان كۈنۈڭگە قۇتلۇق بولسۇن! مەن بۇ ئۈچ ئالتۇن ھەيكەلنى تۇغۇلغان كۈنۈڭ ئۈچۈن ئارمىغان قىلدىم. قارىماققا بۇ ئۈچ ھەيكەل بىر- بىرىگە ئوخشىغان بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئىچىدىكى بىرى قالغان ئىككىسىدىن روشەن رەۋىشتە پەرقلىنىدۇ. ئەگەر ئاشۇ ھەيكەلنى پەرق ئېتەلىسەڭ ماڭا خەۋەر بېرىپ قويۇشنى ئۇنۇتما› . ئۈچ ھەيكەل بىلەن مەكتۇپنى تاپشۇرۇپ ئالغان خاقان، ئالدى بىلەن مەكتۇپنى ئېچىپ مەزمۇنىدىن خەۋەردار بوپتۇ ۋە دەرھال ئۈچ ئالتۇن ھەيكەلنى ناھايىتى توغرا تارتىدىغان تارازا بىلەن تارتىپتۇ، ئەمما ئۈچىلىسىنىڭ ئېغىرلىقى بىر- بىرىگە تەڭ چىقىپتۇ. ئاندىن دۆلىتىدىكى پۈتۈن ئۈستا ھەيكەلتراشلارنى ئوردىغا چاقىرتىپ ئەكېلىپ، ئۈچ ئالتۇن ھەيكەلنى بىر- بىرلەپ تەكشۈرۈپتۇ. بىراق ئۈچىلىسى شۇنچىلىك ئوخشايدىغان بولغاچقا ھېچقانداق ئۈستا ھەيكەلتراش ئۇلارنىڭ پەرقنى تاپالماپتۇ. بۇ ئۈچ ھەيكەلنىڭ پەرقىنى تېپىشقا ھېچقانداق ئامال تاپالمىغان خاقان ئەڭ ئاخىرقى چارىسىنى ئىشقا ساپتۇ. يەنى نەچچە يىللاردىن بېرى زىندانىدا يېتىۋاتقان ناھايىتى ئىسىيانكار ئەمما ناھايىتى ئەقىللىك بىر يىگىت بار ئىكەن. ئۇ يىگىت ئەينى چاغدا خاقاننىڭ پەرمانىغا قارشى پىكىرلەرنى قىلغانلىقى ئۈچۈن زىندانغا ئېتىلغان ئىكەن. بۇ قېتىم ئۇ خاقاننىڭ پەرمانى بويىچە ئاشۇ ئۈچ ھەيكەلنىڭ پەرقىنى تېپىش ئۈچۈن زىندانىدىن چىقىرىپتۇ. يىگىت ئۈچ ئالتۇن ھەيكەلنى ئوبدان تەكشۈرۈپ چىققاندىن كېيىن، قېشىدا قاراپ تۇرغان ئوردا خىزمەتچىسىگە بىر تال ئىنچىكە سىم تېپىپ كېلىشنى ئېيتىپتۇ ۋە ھايال ئۆتمەي ئوردا خىزمەتچىسى بىر تال سىمنى تېپىپ ئەكېلىپ، يىگىتكە بېرىپتۇ. يىگىت سىمنى قولىغا ئېلىپ بىر ھەيكەلنىڭ قۇلىقىغا تىقىپتۇ، سىم ھەيكەلنىڭ قۇلىقىدىن كىرىپ ئاغزىدىن چىقىپتۇ. ئاندىن سىمنى ئىككىنچى ھەيكەلنىڭ قۇلىقىغا تىقىپتۇ، قۇلاقتىن كىرگەن سىم يەنە بىر قۇلاقتىن چىقىپتۇ. ئەڭ ئاخىرىدا يىگىت قولىدىكى سىمنى ئۈچىنچى ھەيكەلنىڭ قۇلىقىغا تىقىپتۇ، قۇلاقتىن كىرگەن سىم باشقا بىر تۆشۈكتىن چىقىپ كەتمەي، ئۈدۈل ھەيكەلنىڭ ئىچىدىكى بىر تار كانال ئارقىلىق ھەيكەلنىڭ يۇرىكى بار يەرگىچە بېرىپ توختاپ قاپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۈچ ھەيكەلنىڭ ئۆزگىچە پەرقى ئوتتۇرىغا چىقىپتۇ ۋە خاقان بىر مەكتۇپ يېزىپ، بۇ ئۈچ ئالتۇن ھەيكەلنى ئۆزىگە ئارمىغان قىلغان خاقانغا ئەۋەتىپتۇ. مەكتۇپقا مۇنداق ئالتۇن قۇرلار يېزىلغان ئىكەن: ‹قۇلاقتىن كىرگەننى ئاغزىدىن چىقارغان ئادەمنى ياخشى دېگىلى بولمايدۇ. بىر قۇلىقىدىن كىرگەننى يەنە بىر قۇلىقىدىن چىقارغان ئادەمنىمۇ ياخشى دېگىلى بولمايدۇ. ئەڭ قىممەتلىك، ئەڭ پەزىلەتلىك ئادەم قۇلىقىغا كىرگەننى يۇرىكىدە ساقلىغان ئادەمدۇر›.

بالىلىرىم! سىلەرگە نەسىھەتىم شۇكى ھەر ۋاقىت قۇلىقىڭلارغا كىرگەننى يۇرىكىڭلاردا ساقلاڭلار. مەن ۋە ئاناڭلار سىلەرگە نۇرغۇن ئېسىل نەسىھەتلەرنى قىلدۇق ۋە قىلغان ئىش - پائالىيەتلىرىمىزنىڭ ھەممىسى سىلەرنىڭ كۆز ئالدىڭلاردا بولدى. ھەر ۋاقىت ئۆزۈڭلارنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى ۋە ۋەتىنىڭلارنى

ئۇنۇتماڭلار! دەرەخ ئۆز يوپۇرماقلىرىنى تاشلىۋەتمەيدۇ، بەلكى يوپۇرماق ئۆزى دەرەخنى تاشلاپ كېتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ھەريەردە سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ، شامال قاياققا ئۇچۇرسا شۇ ياققا ئۇچۇپ، يەرلەردە پاتقاققا مىلىنىپ، دەسسىلىپ، چەيلىنىپ، ئاخىرى چىرىپ تۈگەيدۇ. ۋەتەنمۇ خۇددى دەرەخكە ئوخشايدۇ. ۋەتەن ھەرگىز ئۆز ياپىرىقى بولغان سىلەرنى تاشلىمايدۇ، سىلەر بىزنىڭ نەسىھەتىمىز بىلەن ۋەتەننى تاشلاپ كېتىۋاتىسىلەر. شۇنىڭ ئۈچۈن سىلەر ھەرگىز ياپراقتەك بولماڭلار، ئۆز ئالدىڭلارغا ئىش كۆرۈپ، ئۇياق ـ بۇياقتا ئۇچۇپ يۈرمەڭلار. گەرچە ۋەتەندىن ئايرىلساڭلارمۇ، ھامان ۋەتەن ئۈچۈن ئوقۇپ، ۋەتەن ئۈچۈن بىلىم ئېلىپ، ۋاقتى كەلگەندە ۋەتىنىڭلارغا قايتىپ كېلىڭلار، مۇبادا قايتىپ كېلىش ئىمكانى بولمىسا تاكى ئۆلگۈچە بۇ ۋەتەننى قەلبىڭلاردا ياشىتىڭلار. چەتئەلدە تۇرۇپ مۇشۇ ۋەتەن ئۈچۈن ئۆلگۈچە كۈرەش قىلىڭلار!» دەپ، بالىلىرىغا ئاق يول تىلىگەن، ئوقۇشلىرىغا ئۇتۇق تىلىگەن ۋە كەلگۈسى تۇرمۇشىغا بەخت تىلىگەن ئىدى. ئايالى سارا خانىم بىلەن بىرگە تىرىك تۇرۇپ ئايرىلغان بالىلىرى ئۈچۈن ھىجران ياشلىرىنى ئاققۇزغان ئىدى. بالىلىرى چارىسىزلىك ئىچىدە قالغان ئاتا ـ ئاتلىرىنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن ئۈچىلىسى تەڭ شۇنچىلىك چىرايلىق تەبەسسۇم قىلىپ، ئۇلارغا تەسەللى قوللىرىنى سۇنغان ئىدى. ئەنە شۇ دەملەردە مەسئۇت ئەپەندىگە ئۈچ پەرزەنتىنىڭ چېھرىدىكى شۇ تەبەسسۇم دۇنيادىكى ھەممە گۈزەل سۆزلەردىن گۈزەل، ھەممە تەسەللىدىن ئورۇنلۇق تۇيۇلغان ئىدى. بالىلار مەسئۇت ئەپەندىنىڭ خاس مۇھاپىزەتچىسى پولكوۋنىك داۋۇت ئوسماننىڭ ھەمراھلىقىدا شۇ يولغا چىققان پېتى ئۇدۇل قەشقەرگە بېرىپ توختىغان ئىدى. ئۇلار قەشقەردە يول چىقىش رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىش ۋە بەزىبىر ئىشلار سەۋەبىدىن ئۈچ ئايغا يېقىن تۇرۇپ قالغان ئىدى. ئەنە شۇ چاغدا ئامېرىكىنىڭ ئالتە يىلغا يېقىن شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئۇرۇمچى شەھىرىدە خىزمەت قىلغان كونسۇلى تاقىلىپ پېچەتلەنگەندىن كېيىن، كونسۇل جون خول پاكستون ئائىلىسى بىلەن كونسۇلنىڭ خادىملىرىنى ئېلىپ، قەشقەرگە يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئەسلىدە ئۇلار ئامېرىكىغا چىقىپ كېتىدىغان نورمال يول پۈتۈنلەي كوممۇنىستلار تەرىپىدىن ئىگىلىنىۋېلىنغاندىن كېيىن، ئامال يوق مۇشۇ مۇشەققەتلىك يولنى تاللاپ، شۇ يىلى 20ـ ئاۋغۇست ئۇرۇمچىدىن يولغا چىققان ئىدى. جون خول پاكستون قەشقەردە ھىندىستانغا ئۆتىدىغان ۋىزا ۋە ھىندىستان چېگراسىغچە بېرىش ئۈچۈن كېرەكلىك يول خەت ۋە سەپەر ئۈچۈن يېتەرلىك ئوزۇق ـ تۇلۇك، ئات ـ ئۇلاغ قاتارلىق يول تەييارلىقلىرىنى جىددىي ئىشلەپ، ھەممە تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن، قەشقەردە تۇرۇپ قالغان مەسئۇت ئەپەندىنىڭ مۇھاپىزەتچىسىنىڭ قانات ئاستىدىكى ئۈچ پەرزەنتىنى بىرگە ئېلىپ 9ـ ئاينىڭ 12ـ كۈنى يولغا چىققان ئىدى. ئۇلار دۇنيانىڭ ئەڭ ئېگىز، ئەڭ خەتەرلىك كارۋان يوللىرىنى پىيادە مېڭىپ، نەرسە كېرەكلىرىنى ۋە يولدا يەيدىغان ئوزۇق ـ تۇلۇكلەرنى ئات ـ ئۇلاغلارغا ئارتىپ، نەپەس ئېلىشقىمۇ ئامالسىز قالىدىغان ئېگىز قارلىق چوققىلاردا ۋە ھەم تار ھەم ئەگىر ـ بۈگۈر يوللاردا ئالغان ھەربىر قەدەمنى ئېھتىيات بىلەن بېسىپ، يولدا ئۆلگەن ئات ـ ئۇلاغلارنى يولغا كۆمۈپ، نەچچە ئونلىغان مۇزدەك سۇ ئېقىۋاتقان كېچىكلەرنى كېچىپ ئۆتۈپ، نۇرغۇن خېيىم ـ خەتەرلەرنى باشتىن ئۆتكۈزۈپ، تاغلاردىكى چىغىر يوللاردا مېڭىپ، يەر ئاستىدىكى چىڭقى چۇش بولمىغىچە كۈن نۇرى چۈشمەيدىغان ئۆڭكۈرلەردىكى ئېقىنلاردىن ئۆتۈپ، ھاياتلىقنىڭ ئىزناسى تېپىلمايدىغان مۇزلۇقتىكى يوللارنى بويلاپ مېڭىپ، ئاخىرى 31 كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن، كەشمىرنىڭ لاداخ دېگەن يېرىگە يېتىپ كەلگەن ئىدى. ئۇلار شۇ چاغدا شەرقىي تۈركىستاننىڭ كوممۇنىستلار تەرىپىدىن پۈتۈنلەي ئىشغال قىلىنغانلىقى خەۋىرىنى رادىيو ئارقىلىق بىلگەن ئىدى. مەسئۇت ئەپەندىنىڭ پەرزەنتلىرى يېڭى دېھلىدا سەپەرداشلىرى بىلەن خوشلىشىپ، بومباي قاتارلىق شەھەرلەردە ئىككى ئايغا يېقىن قالغاندىن كېيىن، 1949ـ يىلى 12ـ دېكابىر تۈركىيەگە سالامەت يېتىپ بارغان ئىدى.يەنە شۇ يىلى ئاۋغۇست ئايلىرىنىڭ ئاخىرىدا مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا بىلەن ئىيسا ئەپەندى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، بىرلىكتە

چەتئەلگە چىقىپ كېتىش تەكلىپىنى بەرگەن ئىدى، ئەمما مەسىئۇت ئەپەندى بۇ تەكلىپنى رەت قىلىپ:«ھايىاتىم بويىچە ۋەتىنىم ۋە خەلقىم ئۈچۈن پايدىلىق خىزمەتلەرنى بۇيۇك بىر ئارزۇ ۋە غۇرۇر بىلەن قىلدىم. ئەنە شۇ سەۋەب بىلەن ئەگەر بىر جاۋابكارلىق بار دەپ قارالسا، بۇ جاۋابكارلىق ئۇستۇمگە يەنە شۇ غۇرۇر بىلەن ئالىمەن. مېنىڭ ئورنۇمدا ھەرقانداق بىرسى جاۋابكارلىققا تارتىلىپ قىلىشقا كۆڭلۈم رازى كەلمەيدۇ. بارلىق قانۇنى جاۋابكارلىق ۋە مەسىئۇلىيەت ماڭا ئائىتتۇر. ۋەتەندىن ئايرىلىش ۋە ياكى قېچىپ كېتىش مەن ئۈچۈن ئاقىلانە چارە ئەمەستۇر ۋە بۇنداق قىلىش مېنىڭ ۋىجدانىمغا مۇخالىپتۇر. بۇگۈنكى كۈنگە كېلىپ، خەلقىمنىڭ بېشىغا بالا كەلسە، مەنمۇ شۇ بالانى تەڭ تارتىشقا رازىمەن. خەلقىم نېمە كۆرسە مەنمۇ شۇنى كۆرىمەن. سىلەرنىڭ ماڭا غەمخورلۇق قىلىپ، ئاتايىتەن ئالدىمغا كېلىپ بۇ تەكلىپنى بەرگىنىڭلار ئۈچۈن كۆپتىن ـ كۆپ تەشەككۇر ئېيتىمەن.سىلەر بىلەن كۆپ يىللار بىرگە ئىشلىدۇق، كۆپ كۈرەشلەردە ھەم پىكىردە بولۇپ، بىر مەيداندا كۈرەش قىلدۇق. سىلەر بىلەن خۇشاللىقتىمۇ، قايغۇدىمۇ بىرگە بولۇپ، ناھايىتى مەنىلىك يىللارنى ئۆتكۈزدۇق. ئەسلىدە ئۆمرىمىزنىڭ ئاخىرغىچە بىرگە كۈرەش قىلغان بولساق نەقەدەر ياخشى بولغان بولاتتى. ئەپسۇس پەلەكنىڭ گەردىشى بىزنىڭ ئارزۇ- ئۈمىدلىرىمىزگە يېتىشىمىزگە يول قويماي بىزنى تىرىك تۇرۇپ ئايرىشقا مەجبۇر قىلدى. تەقدىرىمىز شۇنداق كاژ بىر مىللەت ئىكەنمىز، بۇنىڭغا نە چارە؟ ئەمما بىز بارلىق ئىمكانلىرىمىز بىلەن، بارلىق كۈچىمىز بىلەن بۇ ۋەتەن بۇ مىللەت ئۈچۈن كۈرەش قىلدۇق. بۇنىڭغا ۋەتەن گۇۋاھ ! گەرچە ھازىر پەلەكنىڭ چەرخى تەتۇر چۆرگۈلەپ، بىز كۈتكەن ئۈمىدلەر يوققا چىققان، ۋەتەن كوممۇنىستلارنىڭ تەھدىتى ئاستىدا قالغان، ۋەتەننىڭ كۆپكۆك ئاسمىنىنى قاغا ـ قۇزغۇنلار قاپلاپ، ۋەتەننىڭ ئىستىقبالى زەبۇن ھالەتكە چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ، يەنىلا ئۈمىدىمىزنى يوقاتماسلىقىمىز، ھەرگىز ماڭغان يولىمىزدىن يانماسلىقىمىز لازىم. گەرچە سىلەر ئېيتقاندەك ۋەتەن تۇپراقلىرىدا ياشاش ئىمكانىيىتى قالمىدى، مېنىڭ دۈشمەنلىرىم چوقۇم مەندىن ئۆچ ئالماي قويمايدۇ، بۇلارغا مېنىڭ كۆزۈم يېتىپ تۇرىدۇ، يامان كۈنلەر بۇرۇنۇمغا پۇراپ تۇرۇۋاتىدۇ. شۇنداقتىمۇ، ۋەتەن تۇپراقلىرىدىن بىر غېرىچ نېرى كېتىش نىيىتىم يوق. مەن مۇشۇ ئانا ۋەتەن تۇپراقلىرىدا تۇغۇلدۇم، بۇ ۋەتەننىڭ نېنىنى يەپ، سۈيىنى ئىچتىم، خەلقىمنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ، سۈيىدە ئاقتىم، بىر ئۆمۈر مۇشۇ ۋەتەننى دەپ ياشىدىم ۋە بۇ ۋەتەن ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان بەدەللەر توۋلىدىم. ئەمدى بۇ ياشقا كەلگەندە نەگە بارىمەن، نەگە قاچىمەن، بېشىمغا قانداق كۈن كەلسە كەلسۇن مۇشۇ ۋەتەن تۇپرىقىدا ئىككى پۇتۇمنى دەسسەپ تۇرغىچە يەر بولسىلا، شۇ يەرنى دەسسەپ تۇرۇپ ئۆلۈشنى ئارزۇ قىلىمەن، مۇشۇ مۇبارەك زېمىندا تىنىمنىڭ چىرىپ، شورلۇق تۇپراققا ئارىلىشىپ كېتىشنى ئارزۇ قىلىمەن. روھىم مۇشۇ ئانا ۋەتەننىڭ ھاۋاسىغا قوشۇلۇپ كېتىشنى ئارزۇ قىلىمەن، قىلغان ئىشلىرىمغا ۋەتەن گۇۋاھ بولسۇن! خەيرخوش سەپداشلىرىم، خەيرخۇش دوستلىرىم، خەيرخۇش ئىنىلىرىم، ئاق يول بولۇڭلار، سىلەرنىڭ ۋەتەن ۋە مىللەت ئۈچۈن كۆرسەتكەن پىداكارلىقىڭلارغا، ۋاپادارلىقىڭلارغا، كۈرەشلىرىڭلارغا مەن گۇۋاھ ! ھەممىدىن مۇھىمى مۇشۇ ئانا ۋەتەن گۇۋاھ ! مەن سىلەردىن زور ئۈمىدلەر كۈتىمەن، كەلگۈسى ئەۋلادلاردىن زور ئۈمىدلەرنى كۈتىمەن!» دەپ قەتئىي رەۋىشتە ئۆز مۇددىئاسىنى بايان قىلغان ئىدى.

مەسىئۇت ئەپەندى رەئىسلىك ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلانغاندىن كېيىن، جياڭ كەيشى يەنە خاتىرجەم بولالماي، مەسىئۇت ئەپەندىنى نەنجىڭغا چاقىرتىپ، مەركەزدە خىزمەت قىلىشنى تەۋسىيە قىلغان ئىدى، لېكىن مەسىئۇت ئەپەندى قەتئىي نەنجىڭغا بېرىشنى رەت قىلغان ئىدى، ئاندىن گومىنداڭ مەركىزى ھۆكۈمىتى مەسىئۇت ئەپەندىگە ئىراندىكى جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ ئەلچىلىك ۋەزىپىسىنى تەۋسىيە قىلغان ئىدى، ۋەھالەنكى مەسىئۇت ئەپەندى بۇ ئالىي ۋەزىپىنىمۇ رەت قىلغان ئىدى. ئۇ ئەمدى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە ئىشلەشنى ئۆزىگە ھاقارەت دەپ بىلگەن ئىدى. دەرۋەقە گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئىككى يۈزلىمچىلىكىنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنى كۆرگەن ئىدى. ئۇ، ۋەتەن تۇپرىقىدىن بىر قەدەممۇ

ئايرىلىشنى ئويلىمىغان ئىدى. ئۇرۇمچىگە دەسلەپكى كەلگەن مەزگىلىدە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەرىپىدىن تەسىس قىلىپ بەرگەن شەھەرنىڭ سىرتىدىكى يەتتە ئېغىزلىق ئۆيى ۋە چوڭ باغچىسى بارداچىنىڭ باغچىسىدا گۈل ـ گىياھ بېقىپ، ئوتياش تىرىپ، باغۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۆزىنى دۇنيادىن چەتكە ئالغان ئىدى. ئەمما لېكىن 1949ـ يىلى 10ـ ئاينىڭ 20ـ كۈنى كومپارتىيەنىڭ «خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى» ئۇرۇمچىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بۇ تىنچ كۈنلىرىمۇ بىراقلا ئاخىرلىشىپ قاباھەتلىك كۈنلىرى باشلانغان ئىدى. ئالدى بىلەن كوممۇنىستلار مەسئۇت ئەپەندىنى ئولتۇرۇۋاتقان داچىدىن قوغلاپ چىقىرىپ، مائاشلىرىنى پۈتۈنلەي توختىتىۋەتتى. زادى ئۇ بۇنداق كۈنلەرنىڭ بېشىغا كېلىدىغانلىقىنى بىلگەچكە، كوممۇنىستلار كېلىشتىن بۇرۇنلا ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان خان شەھىرى(خاڭچىن) دىن ئۈچ ئېغىزلىق بىر قورۇ جاينى سېتىۋالغان ئىدى. بېشىغا كۈن چۈشكەندە ئەنە شۇ قورۇ ئەسقاتقان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندى ئايالى سارا خانىم بىلەن شۇ قورۇغا كېلىپ ئولتۇردى ۋە تۇرمۇشىنى قامداش ئۈچۈن دوختۇرلۇق كەسپىنى يەنە باشلىغان ئىدى. كوممۇنىستلار دەسلەپكى چاغدا ئۇنىڭ مائاشلىرىنى توختىتىپ ئۇنى ئىقتىسادىي ۋە روھى جەھەتتىن جازالىماقچى بولغىنى بىلەن، ئۇنىڭ قورسىقىدىكى ئىلمىنى تارتىۋېلىشقا چارىسىز قالغان ئىدى. مەسئۇت ئەپەندىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە ئەنە شۇ ياش چاغلىرىدا تۇركىيەدە ئۆگەنگەن دوختۇرلۇق كەسپى ئەسقاتقان ئىدى. دەر ھەقىقەت بىلىم بولسا مەنسەپ ۋە بايلىقتىن ئۈستۈندۇر. مەنسەپ مەڭگۈ ئىنسانغا باقى بولمايدۇ، بايلىقمۇ ھەم شۇنداق، بىراق بىلىم ئىنسان ئۈچۈن باقىدۇر. مەسئۇت ئەپەندى مەھەللىسىدىكى، زارىقخان دېگەن دورىپۇرۇشنىڭ دورىخانىسىنىڭ بىر چېتىگە تىزگاھ قۇرۇپ، شۇ يەردە ئالدىغا كەلگەن بىمارلارنىڭ كېسىلىنى تەكشۈرۈپ دىياگنوز قويۇپ، داۋالاش مۇلازىمىتى بىلەن شۇغۇللانغان ئىدى. ئۇ تېخى ئۈمىدىنى يوقاتمىغان ئىدى، بەزىدە دورىخانىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا ئولتۇرۇپ چوڭقۇر ئويغا چۆكۈپ، ھاياتىدىن خۇلاسە چىقىرىپ «مەن كېينكى يىللاردا خۇددى باشقا بىر قۇلۇپنى ئېچىشقا ئۇرۇنغان بىر ئالتۇن ئاچقۇچقا ئوخشاش ياشاپتىمەن. بۇ ئاچقۇچ بىلەن ئۇ قۇلۇپنى ئاچماقچى بولۇپ شۇنچە تىرىشىپتىمەن. ئاخىرى بۇ ئاچقۇچ سۇنۇپ كەتتى. كەچمىشتە تارتقان دەردلەرنىڭ ئازابلىرى ھازىرقى دەردلەرنىڭ ئازابى ئاستىدا كۆمۈلۈپ قىلىۋاتىدۇ. بۇگۈنكى دەردلەر بولسا، بۇگۈنگە ئىز قالدۇرۇۋاتىدۇ. يەنە شۇنداقتىمۇ ھېچ ئۈمىدىمنى يوقاتقىنىم يوق. دەردىنىڭ ئۈستىگە دەرد كەلسىمۇ، يەنىلا كەلگۈسىگە ئۈمىد بىلەن قارايمەن» دەپ ئويلىغان چاغلىرى بار ئىدى.

كوممۇنىستلار ئۇرۇمچىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زور يارىدەم بېرىشىنىڭ تۈرتكىسىدە 1950ـ يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا قالماي پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان زېمىنى ئىشغال قىلىپ بولغان ئىدى. ئەنە شۇ مەزگىللەرنىڭ بىر كېچىسى «خەلق ئازادلىق ئارمىيەسى» نىڭ ئالاھىدە قىسمىنىڭ بىر بەن ئەسكىرى تۈيۈقسىزلا مەسئۇت ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ، مەسئۇت ئەپەندىنى قولغا ئېلىپ تۈرمىگە تاشلىغان ئىدى. شۇندىن بۇيان تا ھازىرغىچە تۈرمىدە جىسمانىي ۋە روھى جەھەتتىن دەھشەتلىك ئىسكەنجىلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ كەلدى. ئۇ ھېچ ۋاقىت سۆزـ ئىبارىلىرىدە ۋە ئەمەلىي ھەرىكەتلىرىدە كوممۇنىستلارغا بوي سۇنۇپ، ئۇلارنى تەسىرلەندۈرۈپ، كەڭچىلىك قىلىشنى تىلىمىدى. ئىگەكىم، شۇنداق قىلغان بولسا ئىدى، بۇنداق ئېغىر ئاقىۋەتكە قالمىغان بولار ئىدى. ئەمما لېكىن ئۇ قەيسەرلىك بىلەن بويۇن ئەگمىدى، ئۇلارنىڭ سوراق ـ سوئاللىرى ۋە تۈگمىدەك ئىشنى تۆگىدەك كۆرسىتىپ قىلغان قارىلاشلىرى ئالدىدا ئۆزىنى ئاقلاشنىمۇ خالىمىدى، غالچىلىق قىلىپ يالۋۇرۇشنى ئۆزىگە نومۇس دەپ بىلدى. مۇشۇنداق شارائىتتا ئىنسان ئۈچۈن ئەڭ قىيىن ئىش، بىرىنچىدىن ئۆزـ ئۆزىگە بەرگەن ۋەدىسىدە چىڭ تۇرۇش، ئىككىنچىدىن ئۆزـ ئۆزىگە سادىق بولۇشتۇر. بولۇپمۇ ئىنسان ئۆلۈم بىلەن تەھدىتكە ئۇچرىغان چاغدا، ئەنە شۇ

ئىككى ئىش ئۈستىدىن غالىب كەلسە، بۇ ھايات ئۇنىڭ ئۈچۈن ھەۋزى - كەۋسەردىنمۇ بەتتەر شېرىن تۇيۇلىدۇ ۋە ئۆلۈممۇ ئۇنىڭغا گۈزەل كۆرۈندۇ. مەسئۇت ئەپەندى ۋەدىسىدىن يانمىدى ۋە ئۆزىگە ئەبەدىي سادىق قالدى. مانا ھازىر ئاشۇ يالغۇز كىشىلىك كامىردا پۇت - قولى پالەچ ھالەتتە، گويا سىرتتىن سارا خانىم كىرىپ قالىدىغاندەك بىر گۈزەل تۇيغۇ بىلەن، ئىشىك تەرەپكە بېشىنى قىلىپ ياتاتتى. ئۇنىڭ بۇ ھاللىرى «فاۋست» نىڭ مۇنۇ مىسرالىرىغا تەققاس ئىدى.

پۇت - قول كويزا - كىشەندە، ئەركىم يوق،
ۋۇجۇدۇم ئەلەمدىن ئۆرتەنمەكتە، ۋاھ،
چەكسىز ئوقۇبەتتىن يۇرىكىم پارە،
مانا شۇ خانىدا مەسۇم بىگۇناھ،
ياتماقتا بەند بولۇپ يالغۇز بىچارە.

كۈن ئۆز ئۆيىگە كىرىپ كەتكەن بولسىمۇ، بارغانسېرى كۈن ئۈزىراپ، تۈن قىسقىراۋاتقان چاغ بولغاچقا، ئۆيلەردىكى پىلپىل چىراغلار بۇرۇنقى چاغلارغا قارىغاندا خېلى كېچىكىپ يېنىۋاتقان ئىدى، كۆك يۈزىدىكى يۇلتۇزلارمۇ ئەنە شۇ پىلپىل چىراغلاردەك تېخى جىمىرلىمغان ئىدى. بولۇپمۇ بۇ يىل ئۇرۇمچىنىڭ باھار ھاۋاسى تازا ناچار ئىدى، تىنىمسىز چىققان شامال پۈتۈن ئەخلەت چاۋالارنى لەپەڭشىتىپ، يەردىن ئاسمانغا سورۇپ، يەنە ئۈچۈرۈپ ئەكېلىپ، دەرۋازىنىڭ بۇلۇڭلىرىغا يىغىپ قويۇاتتى. شامال كۆپ چىققانلىقتىن مەھەللىدىكى دەل - دەرەخلەرنىڭ پوتلىسى شۇڭلىرى بىلەن سۈنۈپ، يەرلەردە سۆرۈلۈپ يۈرەتتى. ئەنە شۇنداق شامال چىققان بىر ئاخشىمى بىر ھەربىي ماشىنا مەسئۇت ئەپەندىنىڭ قورۇسى ئالدىدا توختىدى ۋە ئىچىدىن ئىككى قوراللىق ئەسكەر چۈشۈپ دەرۋازىنى ئەنسىز قاقتى، ئۆيدە خىيال سۈرۈپ يالغۇز ئولتۇرغان سارا خانىم، چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئالمان - تالمان ھويلىغا چىقتى - دە، يۈگۈرگىنىچە دەرۋازا يېنىغا كەلدى، يۈرىكى ئەنسىزلىك ئىچىدە قاتتىق سوقۇپ، قېپىدىن چىقىپ كېتىشكە تاسلا قالغان ئىدى، قوللىرى تىترەپ، دەرۋازىنىڭ تاقىقىنى ئاران ئاچتى. ئۇلار ئەسلىدە مەسئۇت ئەپەندىنى سارا خانىمغا تاپشۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن كەلگەن ئىدى، ئىككى ئەسكەر قورۇغا كۆتۈرۈپ ئەكىرىۋاتقان ماچ رەڭ بىرىزېنت زەمبىلنىڭ ئۈستىدە مەسئۇت ئەپەندى ھوشسىز ياتاتتى، يەرگە ساڭگىلاپ قالغان سول قولى، شامالدا لەپەڭلەپ تۇرغان قوناق شېخىغىلا ئوخشايتتى. ئۇلار مەسئۇت ئەپەندىنى ئۆينىڭ ئىچىگە ئەكىرىپ، تۆردىكى كارىۋاتنىڭ ئۈستىگە بىر باغلاپ قوناق شېخىنى تاشلىغاندەك تاشلاپ قويۇپلا، سوغۇق تەرىنى تۇرگەن پېتى، ھېچقانداق بىر گەپ سۆز قىلماي، سىرتقا چىقىپ خۇددى بۇ قورۇنى قوغدىغىنى كەلگەن قاراۋۇللاردەك ئىشىك تۈۋىدە پوستا تۇردى. ئارقىدىن يەنە بىر خىتاي ئوفېتسىر بىلەن بىر تەرجىمان ئۇيغۇر كىرىپ، مەسئۇت ئەپەندىنىڭ بۇندىن كېيىن ئۆيىدە تۇرۇپ داۋالىنىدىغانلىقىنى، قولۇم - قوشىنىلارغا بۇ توغرىسىدا ئوشۇق - تۆشۈك گەپ - سۆز قىلماسلىقنىڭ لازىملىقىنى، ئەگەر بىرەر نەرسە كېرەك بولسا، ئۆزلىرىگە ئۇقتۇرۇشنىڭ لازىملىقىنى، ئۆينىڭ ئەتراپىنى توققۇز ئەسكەرنىڭ ساقلايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، قانداق تېز كىرگەن بولسا شۇنداق تېز چىقىپ كەتتى. گەرچە ئۇلار گېپىنىڭ پەدىسىنى ئۆزگەرتىپ، قوپال سۆزلەرنىڭ ئورنىغا سېلىق سۆزلەرنى ئىشلىتىپ تۇرۇپ مۇددىئاسىنى ئۇقتۇرغان بولسىمۇ، ئەمما چىرايىدىكى ياۋۇزلۇقنى يوشۇرۇپ قالالمىغان ئىدى. قورۇ پۈتۈنلەي مۇھاسىرىگە ئېلىنغان «دۇشمەن قەلئەسى»گىلا ئوخشاپ قالغان ئىدى. سارا خانىمنىڭ قۇلىقىغا ئۇلارنىڭ نېمىلەرنى دېگەنلىكى كىرىپ چىقمىدى، پەقەت ئۇلارنىڭ ئەلپازىغا قاراپلا يولدىشىنىڭ ئەھۋالىنىڭ ئېغىر ئىكەنلىكىنى پەملىگەن ئىدى. شۇڭا، ئەس خىيالى يولدىشىنى قانداق قىلىپ ياخشى كۈتۈپ، ئۇنىڭ ھالىدىن ياخشى خەۋەر

ئېلىپ، سالامەتلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتىلا ئىدى. شۇ كېچە سارا خانىم كىرپىك قاقماي مەسئۇت ئەپەندى ياتقان كارىۋاتنىڭ بېشىدا ئولتۇردى ۋە پەرۋەردىگاردىن يولدىشىنىڭ سالامەتلىكىنىڭ تېز ئەسلىگە كېلىشىنى تىلەپ، دۇئا تىلاۋەت قىلدى. سارا خانىم شۇنچە قىلىپ مەسئۇت ئەپەندىنىڭ گېلىدىن بىر بالقوشۇق سۇ ھەم گىياھ چاغلىق نەرسە ئۆتكۈزەلمىگەن ئىدى، ئۇنىڭ ئاغزىدىن ھېچنېمە كىرمەيتتى، ئاغزىغا قۇيۇلغان سۇيۇق دورىمۇ جاۋغايلىرىدىن ساقىپ چۈشۈپ، گېلىدىن ئۇياققا ماڭمايتتى. مەسئۇت ئەپەندى يەنە ئىككى كۈن شۇ ھالەتتە ياتتى، ناھايىتى ئاستا نەپەس ئالاتتى، يۈرەك سوقۇشى بارغانسېرى ئاستىلاپ كېتىۋاتاتتى. ئۇچىنچى كېچىسى ئۇنىڭ ھالى تېخىمۇ يامانلىشىپ كەتتى. سىرتتا توختىماي باھار يامغۇرى يېغىۋاتاتتى، ئۆگزىگە توختىماي چۈشىۋاتقان يامغۇرنىڭ تاراسلىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى، مەسئۇت ئەپەندى بېشىنى سەل مىدىرلاتقاندەك قىلدى، ئۇ بىر نەرسە دېمەكچى بولۇۋاتامدۇ قانداق، ئاغزىنى مىدىرلاتتى، ئەمما شۇ دەم ئىچىدە يەنە لەۋلىرى قېتىپ قالدى، بەلكى ئۇ ئەڭ ئاخىرقى نەپىسىنى ئېلىۋاتقان چاغ بولسا كېرەك، ئۇنىڭ تاتىرىپ كەتكەن چىرايىنى چىراغنىڭ سارغۇچ نۇرى يورۇتۇپ تۇراتتى، چىرايدىن تەبەسسۇمنىڭ سۈس جىلۋىسى ئەكس ئەتكەن ئىدى، ئۇنىڭ بۇ تۇرقىدىن ياخشى بىر چۈش كۆرۈۋاتقانلىقىنىڭ شەپىسى كېلىپ تۇراتتى، ئۇ چۈشلىرىدە مۇتلەق ئارۇز يېزىسىنى كۆردى، بالىلىق چاغلىرىنى، ئانىسى ئايسخاننى، دادىسى سابىرنى، ئاغىنىسى نۇرتاينى، ئاكىسى زەيناۋىددىننى كۆردى. ئەڭ ئاخىرقى چۈشىدە، ئەڭ ئاخىرىقى قېتىم ئىلى دەرياسى، ئارۇزنىڭ باغلىرى، ئابرال تېغىنىڭ ئاقباش چوققىلىرى، قىلىن قارىغايلىق قاپتاللار، مەرۋايىت چاچراندىلىرى بىلەن تەبىئەتكە ھۆسن بەرگۈچى شارقىراتمىلار، سۈپىسۈزۈك سۈلار ئېقىپ تۇرىدىغان ئوينىاق ئۆستەڭلەر، دېڭىزدەك تەۋرىنىپ تۇرىدىغان لەيلى بىلەن تولغان يېشىل يايلاقلار، باشاقلىرى بىلەن تولغان ئېتىزلىرىنىڭ ۋىل - ۋىل قىلىپ كۆزنى چىقىشلىرى، قىسقىسى يۇرتنىڭ پۈتكۈل گۈزەللىكلىرى بىرمۇبىر نامايەندە بولماقتا ئىدى. ئۇنىڭ جىنى تېنىدىن چىقىپ باقى ئالەمگە بارىدىغان مۇشۇكۈل ئۆتكەلدىن ئۆتۈشكە تەرەددۇت قىلىۋاتقاندا، كۆڭلىدىن كەچكەن ئەللەي كۈيىدەك ۋۇجۇدىدا لەززەتلىك ئۇيقۇ بىلەن چۈش بەخش ئېتىپ، قەلبىنى يېنىك بىر ھېسسىيات چۇلغىماقتا ئىدى. روھى تېنىدىن ئايرىلىۋاتقان بۇ جەريان بەكمۇ تىنچ بولۇپ، گويا ئۆزىنى شۇنچىلىك راھەت بىر جايغا قاراپ كېتىۋاتقاندەك ھالەتتە ھېس قىلىۋاتامدۇ قانداق، ئەنە شۇ راھەتلىك يۈزىدە ئەكس ئەتمەكتە ئىدى. بەلكى ئۇ جەڭ مەيدانىدىمۇ تېخى؟ ئەنە ئۆزىگە ئوخشاش ئېگىز، زىلۋا كەلگەن ئەمما كۆزلىرىدىن ئوت ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇرىدىغان بىر يىگىتنىڭ قولىدا ئاي يۇلتۇزلۇق بايراق. ئەنە شۇ يىگىت دەل شۇ مەسئۇت سابىرى بايقۇزىنىڭ ئۆزى قولىدىكى ئاي يۇلتۇزلۇق كۆك بايراقنى كۆتۈرۈپ «ھۇررا !»دەپ توۋلىغان پېتى، قان كېچىپ دۈشمەن ئىستىھكاملىرىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېتىۋاتاتتى، شۇ دەملەردە، تاڭ ئېتىشىنىڭ ئالدىدا ئۇزۇنغا سوزۇلغان زۇلمەت قاراڭغۇسىدا، مۇشۇ تەنھا قاراڭغۇ ئۆيدە ئەڭ ئاخىرقى شېرىن چۈشىنى داۋاملاشتۇرۇۋاتاتتى، ئەڭ ئاخىرقى نەپەسىنى ئېلىۋاتاتتى، ئەنە ئۆزىگە تونۇش بولغان، ئۆزىنىڭ ياش چاغلىرىغا قويۇپ قويغاندەك ئوخشايدىغان شۇ يىگىت، يەنە قولىدا شۇ ئاي يۇلتۇزلۇق بايراق، بايراق دەستىسى بىلەن قوللىرى قىزىل قانغا بويالغان ھالدا ئۆلۈكلەر ئارىسىدا، شېھىت كەتكەن دوستلىرى ئارىسىدا، ئەنە يەردە ياتقان ئابدۇراخمان شاھىدى، تاتار ئابدۇراخمان ئەپەندى، ئەنە ھۈسەيىن بەگ، جىرجىس ھاجى، ئوبۇلھەسەن مۇساباي قان ئىچىدە ئۆلۈكلەر ئارىسىدا ياتىدۇ، ئاكىسى زەيناۋىددىن ئائىلىسى بويىچە قان ئىچىدە جانسىز تۇرىدۇ، ئەنە يىراق - يىراق جايدىكى دۆڭلۇكلەردە گۈڭگا كۆرۈپ تۇرغان ئىككى جەسەت، بىرى ئەنۋەر پاشا، يەنە بىرى تەلەت پاشا، توپىلارغا مىلىنىپ ياتىدۇ. يىگىت ئۇلارنى كۆرۈپ بارغانسېرى ماغدۇرسىزلىنىۋاتىدۇ، كۆزلىرى تورلىشىپ، قارا چاچلىرى ئاقىرىۋاتىدۇ، گەرچە دۈشمەن ئىستىھكامىغا ئاز قالغان بولسىمۇ، ئىككى پۈتىدا جان يوق، پۈتلىرى كالۋالىشىپ، بەدىنىدە جان قالماي ئاخىرى يەرگە يىقىلدى، ئەمما بار كۈچى

بىلەن بايراقنى تىك تۇتۇشقا غەيرەت قىلىۋاتىدۇ. ئۇ ئىچىدە ھەرگىز بايراق يەرگە چۈشمەسلىك كېرەك، ئۇلسەممۇ قولۇمدىن چۈشمەسلىكى لازىم، بۇ بايراق بىر مىللەتنىڭ ئۈمىدى، قەھرىمان بىر خەلقنىڭ ئىستىقبالى! ئۇ ئەڭ ئاخىرىقى قېتىم كۆزىنى ئېچىپ دۆڭگە قارىدى ۋە بارغانسىرى گۈڭگالىشىپ كېتىۋاتقان دۆڭدىن كۆزىنى ئۈزۈپ، ئارقىسىدا ياتقان جەستەتلەرگە باقتى. ئەمدى دوستلىرىنى تونۇيالمىغان ئىدى، چۈنكى ئارقىسىدىكى جەستەتلەر بارغانسىرى كۆپىيىپ كېتىۋاتقان ئىدى. كۆز ئالدىدىن يەنە قاتار ـ قاتار ئايالى ۋە قىز ئوغۇللىرى ئۆتتى، سارا خانىم، تومرىس، ئەرتۇغرۇل، ئۇيغۇر، يىلدىرىم، گۈلتېكىن، قىۋىلجىم ۋە يالچىنلارمۇ ئۇنىڭغا سالام بېرىۋاتقان قىياپەتتە كۆرۈندى.

ئۇنىڭ يۈزىدە تەبەسسۇم جىلۋىلەندى، ئۇزۇندىن بۇيان كۆرەلمىگەن ئايالىنى، بالىلىرىنى كۆرگەن ئىدى. ۋەھالەنكى، ئىنتايىن ماغدۇرسىزىز ئىدى، خۇددى ئۆزىنى بىر تال پەيدەك ھاۋادا لەيلەۋاتقاندەك ھېس قىلىۋاتقان ئىدى. كۆڭلى سەل خاتىرجەم بولغاندەك بولۇپ، ئۆلۈمگە بولغان ئىشەنچ پەيدا بولدى، ئۇنىڭ ئۇچۇن ھازىر ئۆلۈممۇ بىر غەلىبە، بىر قۇتۇلۇش ئىدى، شۇ ۋەجىدىن ئۆزىنىڭ ۋە دوستلىرىنىڭ غەلىبە قىلغانلىقىنى ھېس قىلدى ۋە كەلگۈسىدە ئارقىسىدا قالغان ئەۋلادلىرىنىڭ ھامان غەلىبە قىلىدىغانلىقىغا ئىشەنگەن ئىدى. ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئىللىق بىر تۇيغۇ قاپلىدى، بارغانسىرى مۇزلاۋاتقان بەدىنىنىڭ تەدرىجىي يەرگە يېقىنلىشىپ، تۇپراققا يەملىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ يەتتى. ئەڭ ئاخىرىدا بارلىق تۇيغۇلىرى غايىب بولۇپ، پۈتۈن جاھاننى قاراڭغۇلۇق قاپلىدى. بۇ سىتەمكار دۇنياغا تېنىنى تاشلاپ كېتىش ئۈچۇن چىش ـ تىرناقلىرىغىچە تىركىشىۋاتقان روھى شۇنچە ئالدىراۋاتقان بولسىمۇ، يەنىلا قانداقتۇ بىر يەرلىرى قىيمايۋاتقاندەك قىلىپ، ئەڭ ئاخىرقى قېتىم بېشىنى سىلاپ تۇرغان سارا خانىمغا بىر قارىدى، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىنىڭ ئىچى بارغانسىرى قارىداپ، گويا كى ئىچىدىكى پۈتۈن ئازابلارنىڭ ھەممىسى كۆز چاناقلىرىدىن چاچراپ چىقىپ كېتىشكە قەسەم قىلغاندەك چىڭقىلىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ ھېچبىر ۋاقىت ئۇزۇن بىر ئۆمۈر كۆرۈشنى خىيال قىلىپ باققان ئەمەس، پەقەت ۋە پەقەتلا شەرەپلىك ياشاپ شەرەپلىك ئۆلۈشنىلا ئويلىغان ئىدى، ھالبۇكى تۇرمىدە پالەچ ياتقان چاغدىن باشقا چاغدا، بۇنداق يالغۇزچىلىق ئىچىدە خىلۋەت ئۆيدە ئۆلۈشنىمۇ ئەسلا خىيالىغا كەلتۈرمىگەن ئىدى. ئۇ دائىم چۈشلىرىدە بىر جەڭدە، بىر نۇتۇق مۇنبىرىدە، بىر دەرسخانىنىڭ دوسكىسى ئالدىدا، ئاپئاق خالات كىيگەن پېتى ئىشلەۋاتقان شىپاخانىسىدا ۋە ياكى قولىدا كەتمەن تۇتقان پېتى بىر ئېتىزنىڭ قىرىدا جان تەسەددۇق قىلىۋاتقانلىقى كۆرەتتى ۋە خىياللىرىدا شۇنداق بولۇشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى.

ئەپسۇس، مىڭ ئەپسۇس ئەمدى مەسئۇت ئەپەندى تىنىقتىن توختىغان ئىدى، ئۇنىڭ ئاپئاق ئاقارغان بېشى ئاپتاپپەرەستەك يان تەرەپكە ساڭگىلاپ قالغان ئىدى؛ يېرىم ئېچىلىپ قېتىپ قالغان لەۋلىرى، ئەڭ يېنىك مامۇقنىمۇ تەۋرىتەلمەيدىغان شەپسىزلىكتىن بېشارەت بېرىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ قاپاقلىرى كۆكىرىپ، سەل ئىششىپ قالغان ئىدى. ئۇزۇن كىرپىكلىرى بولسا، يۇمۇلغان كۆزلىرىنى تولۇق يېپىۋالغان ئىدى. سارا خانىم بۇ ھەرىكەتسىز چىرايغا ئۇزاق قاراپ يىغلاپ ئولتۇردى. ئاخىرى يەنە غەيرىتىنى يىغىپ قولىنى مەسئۇت ئەپەندىنىڭ مۇزدەك كۆكرىكىگە قويدى. يۈرەك سوقۇشى ئاڭلانمايتتى، بارماقلىرىدا سېزىلگەن تىترەك ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ تومۇرلىرىنىڭ سوقۇشى ئىدى. سارا خانىم مەسئۇت ئەپەندىنىڭ كۆكىرىپ كەتكەن سول بىلىكىنى مەڭزىگە يېقىپ تۇرۇپ، مول ـ مول يىغلاپ، ئۆلۈم مەنزىرىسىگە بەند بولۇپ كەتتى.تاڭمۇ ئېتىۋاتاتتى، دېرىزە قاپقاقلىرى ئارىسىدىن گۈڭگا يورۇقلۇق چۈشۈشكە باشلىغان ئىدى. ھۇجرا ئىچى بارغانسىرى يورۇپ، نەرسىلەرنىڭ رەڭگى ۋە شەكلى روشەنلىشىشكە باشلىغان ئىدى، قورۇدا قارىغۇجىنىڭ ئىسقىرتىپ سايراشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى، كەپتەرلەر ئۇۋۇلىرىدىن ئۇچۇپ چىقىپ، كۆككە قاڭقىغان ئىدى، بۇگۈن سەھەر سۈرەتتەك گۈزەل ئىدى، ئېگىز تاغلاردىن كۆتۈرۈلگەن سەلكىن شامال شەھەرگە يېتىپ كەلگەن ئىدى، بىخ سۈرگەن ئوت ـ

چۆپلەر یەڭگىل یەلپۈنۈپ تۇراتتى، قوشـــنىلارنىڭ تاملىرىغا ئەمدى یامشـــۇاتقان ھەشـــقىپچەكنىڭ یوپۇرماقلىرىدىكى یامغۇر تامچىلىرى تاڭنىڭ شـــەپىقىدە قان رەڭگىگە كىرىپ، بەدەخشـــان یاقۇتىدەك یالتىراپ كەتكەن ئىدى. كوچىلاردا تىرەك ۋە سۆگەتلەرنىڭ پوتلىسى دومىلاپ یۈرەتتى.

ئۆلۈم ھایاتىنىڭ ئىمتىھانىدۇر، تاغ سەلكىنى دان بىلەن سامانىنى ئایرىغاندەك، ئۆلۈممۇ یاخشى بىلەن یامانىنى ئایرىیدۇ. مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېیىن ۋەتەن ئەۋلادلىرىغا قالدۇرۇپ كەتكەن كۈرەشـــچان روھى خۇددى كەچتە پېتىۋاتقان قۇیاشـــنىڭ ئاداققى نۇرلىرى ئانا تۇپراقنى یورۇتقاندەك مىللەتنىڭ روھىیەت دۇنیاســـىنى ئەبەدىي یورىتىدۇ. بۇ ئۆلۈم مۇتلەق مەســـئۇت ئەپەندىنى قەدىردان قىلىۋېتىدۇ. ئۇ ئەمدى تۇپراققا ئاســـتىغا كىرىپ كېتىدۇ ۋە ئۆزى تۆرەلگەن تۇپراققا قوشـــۇلۇپ مۇشـــۇ ئانا زېمىن بىلەن بىرلىشـــىپ كېتىدۇ. ۋاھالەنكى، روھى مەڭگۈلۈك ئارام تاپقان بولســـىمۇ، ئارزۇســـى یەردە قالدى. دەرۋەقە، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ھەقىقىي مۇستەقىللىققا ئېرىشىشى گویا دېگىزدىكى بىر تال تۇز دانچىســـىغا ئوخشـــاش مۇشـــۇ دەۋردىكى چەكســـىز رېئاللىق دېگىزىدا غایىب بولغان بىر ئارزۇ بولســـىمۇ، بىراق ئۈمىد مۇستەقىللىق روھىنىڭ تاجىســـىدۇر! مەســـئۇت ئەپەندى ئۈمىد بىلەن كۆز یۇمغان ئىدى.

ســـارا خانىم ئەلەملىك یىغلاپ، مەھەللىدىكى ئازغىنە ئادەمنىڭ ھىمایىســـىدە مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ جەستىنى یەرلىككە قویدى. ئەپسۇس یولدىشىنىڭ چۆلسىرەپ تۇرغان یەرلىكى ئالدىدا چىن یۈرەكتىن ئېھتىرام بىلدۈرۈپ، یاســـىن ئوقۇپ، روھىغا دۇئا قىلىپ ئۇزاقراق تۇرالمىدى. ســـارا خانىم بىلەن تەڭ تۇپراق بېشىدىكى ئازغىنە ئادەممۇ «خەلق ئازادلىق ئارمىیە»تەرىپىدىن تەقىب ئاستىغا ئېلىنغان ئىدى، ھەتتا ئەسكەرلەر ئەتراپتا ئۇچقان قۇشلاردىن تارتىپ كۆزىتىپ، چارلاپ تۇرغان ئىدى. سارا خانىم یەتتە بالىنىڭ ئاتىسىنىڭ ۋاپاتى ئۈچۈن قانغىچە ھازا ئاچالمىدى، ئىچىدىكى بارلىق ئازابلىرىنى، دەردلىرىنى، ئاچچىقلىرىنى ۋە ئىنتىقام ئاتەشـــلىرىنى ئۇن ســـىلىپ یىغلاش ئارقىلىق ئىپادىلەشـــكە ئامالســـىز قالدى. خىتاي ئەســـكەرلىرى ئالەم ھادىس بىرەر ئىش چىقىپ قىلىشـــىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، مېیىت نامىزىنى چۈشـــۈرۈش ۋە یەرلىككە قویۇش ئىشـــلىرىغا كۆپ ئادەمنىڭ قاتىنىشـــىشـــىنى چەكلىگەن ئىدى. بارلىق ئىشـــقا ھۆكۈمەت تەرەپنىڭ مەخســـۇس بەلگىلىگەن ئادەملىرى مەســـئۇل بولۇپ، تونۇش بىلىش، یىراق یېقىندىكى ئۇرۇق تۇغقانلارنىڭ ئارىلىشـــىشـــىغا یول قویمىغان ئىدى. ھەتتا تۇپراق بېشـــىدا ســـارا خانىمنىڭ ئۇزۇنراق تۇرۇشـــىغىمۇ یول قویمىغانىدى. ســـارا خانىم ئازغان ـ شـــوخا ۋە چېتىن تىكەندەك پۈتلىكاشـــاڭ چۈپرەندىلەر دەســـتىدىن چەكســـىز دەرد ـ ئەلەمگە چۆمۈپ، ئاچچىقىنى ئىچىگە یۇتۇپ، ھازىسىنى ئىچىدە تۇتۇشقا مەجبۇر بولدى ۋە سۇنۇق كۆڭلىنى ناھەقچىلىق قوینىغا ئالغان ئىدى.

ســـارا خانىم مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ ۋاپاتى بىلەن تەڭ ئۆزىنى یوقۇتۇپ قویماســـلىقى كېرەك ئىدى، چوڭ ئوغلى ئەرتۇغرۇلمۇ تۇرمىدە ئىدى، ئۇنى ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم كۆرۈش ئۈچۈن، تۇرمىگە پىیادە بېرىپ كېلەتتى. مانا بۇگۈنمۇ ئوغلىنى كۆرۈش ئۈچۈن، ئۇنىڭغا ئاتاپ ئەتكەن لەڭمەن ســـالغان قاچا تېڭىلغان بوغچىنى تۇتقان ھالدا، كوچا یاقســـىدا ئالدىراپ ـ تىنەپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ چىرایى ســـارغىیىپ ســـولغان ئىدى، پۈتلىرىنى تەســـتە یۆتكەپ ماڭاتتى. ئۇ چارچىغان ئىدى، پۈتۈن ســـابىرى ئائىلىســـى تۈگىمەس تۆھمەتكە قېلىپ، ناھەقچىلىق ئۇنى چەیلىگەن ئىدى. قەیســـەر روھى دەپســـەندە بولغانتى، دۇنیادىكى بارلىق دەرد ـ ئەلەم ئۇنىڭغا جىندەك چاپلاشقان ئىدى، سابىرى ئائىلىسىنىڭ یۈكسەك ئوت یۈرەك قەلبلىرى دۈشمەنلىرىدە ھەسەت رېشىكىنى قوزغاتقان ئىدى، بۇ پىداكار ئائىلىنىڭ ئوغلانلىرىنىڭ ئۈســـتىگە زالىملار تۆھمەت ئوقلىرىنى یاندۇرۇۋاتقان ئىدى. ســـارا خانىم ســـەۋر ـ تاقەت قىلىپ ھایات قالغان بالىلىرى ئۈچۈن چىشـــىدا تاش چېقىشـــقا رازى بولۇۋاتاتتى. ئۇ كوچىدا بېشـــىنى ئەگكەن پېتى، بەجایىكى شـــامال چىققاندا ئېگىلگەن بۇغداي باشـــاقلىرىدەك كېتىپ باراتتى، قاتمۇقات قورۇق باســـقان ماڭلىیىنى مونچاق ـ مونچاق تەر باســـقان ئىدى، ئەســـخىیالى قولىدىكى لەڭمەن مۇزلاپ قالغىچە ئوغلىغا

ئاپىرىپ بېرىشتىلا ئىدى. كوچىدىكى بارلىق نەرسىلەرگە پەرۋاسىز قارايتتى، گەپلەرگە قۇلاق سالمايتتى، ھەتتا بىرە نادان بىشەم خوتۇن كېلىپ، كىنايە ئارىلاش گەپ بىلەن يىلاندەك چاقسىمۇ، پەردىشەپكە شـــۇنچىلىك رىئايە قىلىپ، ئۆز يولىغا راۋان بولاتتى. ئۇ كېتىۋېتىپ بىر توپ ئادەملەرنىڭ تامغا چاپلانغان ئېلان ئالدىدا گۇڭگۇر ـ مۇڭگۇر قىلىپ پاراڭلىشىۋاتقانلىقىغا كۆزى چۈشتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ يۈرىكى توســـاتتىنلا تۆۋەنگە ســـاقىپ، پۈتى ھەرىكەتتىن توختاپ، جايىدا تۇرۇپلا قالدى. ئۇ نېمە قىلارىنى بىلمەي بىر لەھزە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئېلان چاپلانغان يەرگە يېقىن كېلىپ، ئادەملەر ئارىســـىغا قىســـىلىپ كېرىپ، تامدىكى چوڭ خەتلىك ئېلاننى ئوقۇدى. ئېلاندا يىلدىرىم ســـابىرى بايقۇزىنىڭ باش ســـۈرىتى بىلەن ئۇنىڭغا بېرىلگەن ھۆكۈم نامە يېزىقلىق تۇراتتى. ســـارا خانىمنىڭ غۇلجىدىكى ئوغلى يىلدىرىمغا ئۆلۈم جازاســى بېرىلگەن ئىدى، ئۇ، ئېلاننى ئوقۇپلا گويا ســوقما تامنىڭ ئارىسىدىكى داننى چوقۇلاپ قويۇپ، تۇمشۇقىنى پۇچۇلدۇرۇۋالغان قۇشتەك ھوشىنى يوقاتتى، قولىدىكى بوغچىسى يەرگە چۈشۈپ كەتتى ۋە دەلدەڭلەپ بېرىپ، نېرىراقتىكى تامنىڭ يېنىدا مۈكچىيىپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇ بېشـــىنى تۆۋەنگە ســالغان ھالدا، كۆز ئالدىدىن دەھشـەتلىك بىر مەنزىرىنى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، قاتتىق چۆچۈپ كەتتى، بۇ چاغدا بىر ناتونۇش كىشـــى يەرگە چۈشـــۈپ كەتكەن بوغچىســـىنى ئەكېلىپ سۇنۇپ تۇرۇپ، مەنىلىك قاراپ تۇراتتى، سارا خانىم ئۇ كىشىنىڭ چىرايىغا ۋە سۇنۇپ تۇرغان بوخچىغىمۇ قارىماي، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ئارقىغا يېنىپ ئۇچقاندەك ئۇدۇل ئۆيگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇ ئۆيگە كېلىپلا، يولغا كېرەكلىك نەرسە ـ كېرەكلەرنى كىچىك بىر سومكىغا سالدى ـ دە، ئۆيدىكى ئازغىنە ئاغچىسىنى ئېلىپ، قولياغلىقىغا تۇگىگەندىن كېيىن، يانچۇقىغا سېلىپ قاتناشقا قاراپ ماڭدى ۋە مىڭبىر مۇشـــەققەتتە غۇلجىغا ماڭىدىغان قارا ماشـــىنىدىن بىرنى تېپىپ، كىراســـىنى نەق تۆلىگەندىن كېيىن غۇلجىغا قاراپ يولغا چىقتى، ئۇ شـــۇ يانغان پېتى ئىككى قونۇپ قۇياش ئۆزىنىڭ كۈندىلىك مۇساپىسىنىڭ تۆتتىن ئۈچ قىسمىنى بېسىپ بولغان چاغدا غۇلجىغا يېتىپ كەلدى. ئۇ يول بويى يىلدىرىمنىڭ تەقدىرى ئۈستىدە خىلمۇ خىل خىياللارنى قىلىپ، ئۆمۈرىدىن ئۆمۈر كەتكەن ئىدى، كۆزىگە ھېچ ئۇيقۇ كىرمىگەن ئىدى، ئۆزىنى شـۇنچە ئۇيقۇغا زورلاپ باققان بولســـىمۇ، پىكىر ـ خىيالى توقايلىقىنىڭ ئۈســـتىدە ئۇچۇپ يۈرگەن ياۋا قۇشـــلاردەك يەنىلا يىلدىرىمنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ نېرى كەتمىگەن ئىدى. تامغا چاپلانغان ئېلاندىكى ئوغلىنىڭ باش ســـۈرىتى ۋە قارا ســـىياھتا ئۈســـتىنى سىزىۋەتكەن ئوغلىنىڭ ئىسمى كۆز ئالدىدا جانلىنىپ تۇراتتى. ئىككى كۈندىن بېرى ئۆزىنى بېسىۋالغان كۆڭۈلسىز خىياللار ئۇنىڭ بېشىدا بىر تال قارا چاچنىمۇ قويماي ئاقارتىۋەتكەن ئىدى، پىل سۆڭىكىدەك سارغىيىپ كەتكەن خۇنۇك ماڭلىينى چۇۋۇلغان ئاپئاق چاچلىرى يېپىۋالغان ئىدى. چۆرىســـىگە چوڭقۇر قورۇقلار چۈشـۈپ كەتكەن كۆزلىرى يىغىدىن قىزىرىپ كەتكەن ئىدى. رەڭگىرويى ياداپ قاقشـال بولۇپ قالغانتى. يۈرەك ـ باغرى قانغا تولۇپ، سۆيۈملۈك ئوغلىنىڭ ھاياتىدىن ئەندىشە قىلىپ، مېڭىسىدىكى ۋەھىملىك خىياللار ئۇنى ساراڭ قىلىپ قويغىلى قىل قالغان ئىدى. ئۇ قاتناشتا ماشىنىدىن چۈشـۈپلا ئۇدۇل ئۆي تەرەپكە قاراپ ئىتتىك ـ ئىتتىك ماڭدى، مەھەللىنىڭ ئېغىزىدىن كىرىپ، دەرۋازىســـىنىڭ ئالدىغا قانداق كېلىپ قالغانلىقىنىمۇ سەزمەي قالغان ئىدى. ئۇ قورۇنىڭ ئىچىگە بوراندەك كىرىپلا، بىر قول ھارۋىسىنىڭ ئۈستىدە ياتقان ئوغلىنىڭ جەستىگە ئېسىلىپ ھۆر ـ ھۆر يىغلاۋاتقان نارەسىدە ئىككى قىز نەۋرىســـىنى بىلەن چاچلىرى پاخالدەك چۇۋۇلغان كېلىننى كۆردى. ئۇنىڭ يول بويى يۈرىكىنى ئامبۇردەك قىســـىپ كەلگەن پۈتمەس ـ تۇگىمەس ئاچچىق ئەلەمنىڭ بېشـــارىتى، ئەمدى كۆز ئالدىدا ئوپئوچۇق تۇراتتى، مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ تېنى تېخى ســـوۋۇماي تۇرۇپلا، بۇ مۇســـىبەت بۇ ئائىلىنىڭ بېشـــىغا كەلگەن ئىدى. بۇگۈن ســـەھەردىلا مەســـئۇت ئەپەندىنىڭ ئوغلى يىلدىرىم بىلەن بىر تۇتقىنى ئابدۇغۇپۇرنىڭ ئۈســـتىدىن خەلق مەيدانىدا ئوچۇق سوت ئېچىپ، مىڭلىغان ئاما ئالدىدا، ئىككىســـىگە «پانتۇركىستىنىڭ يانتاياقلىرى، چەتئەللىنىڭ ئىشپىيونلىرى» دېگەندەك ئاتالمىش جىنايەتلەرنى ئارتىپ،

ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلغانلىقىنى جاكارلىغاندىن كېيىن، شـــەھەرنىڭ چوڭ كوچىلىرىدا ســـازايى قىلىپ، ئاخىرى شەھەرنىڭ سىرتىغا ئەپچىقىپ ئېتىپ تاشلىغان ئىدى. جەسەتلىرىنى بولسا، بۇرۇن سابىرى بايقۇزى ئائىلىســىنىڭ كۆپ ياخشىلىقلىرىنى كۆرگەن ۋاپادار ئىككى دېھقان قول ھارۋىســىغا سېلىپ، ئۆيلىرىگە ئەكېلىپ بەرگەن ئىدى. مانا ھازىر يىلدىرىمنىڭ جانسىز رۇستەمدەك قاۋۇل قامىتى دېھقاننىڭ ھارۋىســىغا چۈشــكەن كەچكى قۇياشــنىڭ نۇرىدا تاۋلىنىپ تۇراتتى، ئۇچســىدىكى ئاق كۆڭلىكىنى مەيدىســىدە ئېچىقلىق تۇرغان ئۇچ تۆشۈكنىڭ چۆرىســىدىكى قىپقىزىل قان داغلىرى ھۆل پېتىچە ئىدى. ئوغلىنىڭ ۋاقتىسىز ئۆلۈمىگە يۇرىكى چىدىمىغان ئانا داد ـ پەريياد كۆتۈردى، ئۇنىڭ ئۇزۇن گەۋدىسىگە ســىيرىلىپ، ئىچىدىكى بارلىق دەرد ـ ئەلەملىرىنى تۆكتى، تېخى ياش قۇرمىغان كۆزلەردىن توختماي ئاققان ياشــلار يۈزىدىكى چوڭقۇر قورۇقلاردىن دەريا ـ دەريا بولۇپ ئاقتى، ئوغۇللىرىنىڭ جانلىرى بىلەن يولدىشىنىڭ جانلىرىغا زامىن بولغان كوممۇنىستلارغا لەنەت ياغدۇردى، ئەمدى بۇ ھاياتتا سارا خانىمنىڭ تارتىشــىدىغان ھېچ نېمىســى قالمىغان ئىدى، ئۆزىنىڭ قېرى جىنى ئۈچۈن ئەندىشــە قىلىشــنىڭ ھېچ ئورنى يوق ئىدى، بۇ ئۆلگەن جانلارنىڭ ئىز ـ پايىنىڭ جاۋابكارلىقىنى چوقۇم قىلغۇســــى كەلدى، ئىنتىقامىنى ھازىرلا ئېلىش ئىســــتىكى تۇغۇلدى، قەيەردىندۇر بىر جان كىرگۈزگۈچ مېھرىگىياھنى تېپىپ ئەكېلىپ، يىلدىرىمنىڭ قانىيۇقى لېۋىگە تەگكۈزگۈســــى كەلدى، قەيەردىندۇر تىرىلدۈرگۈچ تۇتىيانى تۇتۇپ ئەكېلىپ، ئوغلىنىڭ چىناردەك قامىتى ئۈســتىگە قوندۇرغۇســى كەلدى، تۇنۇگۈنلا تىرىك تۇرغان ئوغلىنى بار كۈچى بىلەن يۆلەپ تۇرغۇزغۇســــى كەلدى. يىلدىرىمنىڭ يۇمۇلغان كۆزلىرىگە ئىســــــىق لەۋلىرىنى سۈرتۈپ، ئانىلىق چەكســىز مېھرى بىلەن مۇزدەك يۈزلىرى سۆيۈپ تۇرۇپ، ئىككى غۇلچىنى كەڭ كىرىپ، پۈتۈن جانســىز بەدىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ ھۆر ـ ھۆر يىغلىدى«بۇ ئائىلە ســەنسىز باشــسىز قالدى، ئىككى نارەســىدە يېتىم قالدى، ياش ئايالنىڭ تۇل قالدى، بۇ قورۇلار ســەنسىز بوش قالدى، بۇ مەھەل ســەنســىز چۆلدەرەپ قالدى، كوچا تاملىرى چىناردەك قامىتىگىنىڭ ســايىســىدىن مەھرۇم قالدى، ئاناڭ ئارقاڭدىن قان يىغلاپ قالدى» دەپ ناله قىلدى، يۈرىكىگە ســــانجىلغان ئازاب خەنجىرىنىڭ قانلىق ســېپىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، ھۆڭرەپ يىغلىدى. ئاننىڭ پىغانىدىن ئېرىق ـ ئۆســتەڭ بويلىرىدىكى ئوت ـ گىياھلار ســــولاشــــتى، ئالما ـ ئۆرۈك چېچەكلىرى توزۇپ يەرنى قاپلىدى، كاتەكتىكى باققان غۇرۇرى تاڭدا چىللىماس بولدى، قوشــــنا ھويلىدىن ئاڭلانغان يىغا ئاۋازى بارغانچە يېقىنلاپ كەلدى، ســابىرى ئائىلىســىنىڭ باشــقا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغىمۇ كۈچلۈك بوراندا دېڭىز قىرغىقىغا ئارقا ـ ئارقىدىن قوغلىشپ كېلىۋاتقان دولقۇنلارغا ئوخشاش بالا ـ قازالار ئارقا ـ ئارقىدىن كېلىپ ياغقان ئىدى.

ۋادەرىخا! سابىرى ئائىلىسىگىلا ئەمەس بەلكى پۈتكۈل شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەقلى ـ ھوشى جايىدا بولغان، ئۆز خەلقى ئۈچۈن كۈرەش قىلغان ھەرقانداق بىرســــى كوممۇنىســــتلار كەلتۈرگەن بۇ قانلىق ئاپەتلىرىدىن قۇتۇلالمىغان ئىدى. پەقەت ساق قالغىنى نادان خەلق بىلەن ساتقىنلارلا ئىدى. بۇ دۇنيادا پەقەت ئادەم ئۆلگەندىلا يوق ســانالمايدۇ، بەلكى ھايات تۇرۇپمۇ بۇ دۇنيادا يوقتەك ياشــايدىغانلار يوق ئەمەس. بۇنداق يوق ھېســابلىنىش ئادەم ئۈچۈن ئەڭ چوڭ تىراگېدىيە، ئۇشــبۇ تىراگېدىيە بولســا دەل ئادەم بۇ دۇنيادا ياشــــاپ تۇرۇپ، ئەركىنلىككە تەشــــنا بولغان روھتىن مەھرۇم قالغانلىقىدۇر. مانا بۇ ئىنساننىڭ تىرىك تۇرۇپ ئۆلۈشىدۇر. دەر ھەقىقەت بۇ ھاياتتا ئۆز مىللىتىنىڭ چۆكۈشىنى كۆرۈپ تۇرۇپ ياشاشتىن بەتتەر تىراگېدىيە بولمىسا كېرەك.

ئېخ! ئانا ۋەتەن، مەسىئۇت ســابىرى بايقۇزى ســېنى شــۇنچىلىك ســۆيگەنلىكىنىڭ بەدىلىنى ئائىلىســى بويىچە ھەســــىلەپ ئۆتىدى ۋە بۇ بەدىلىنى ئۆتۈگەنلىكى ئۈچۈن ھېچ پۇشــايمان قىلمىدى. دەرۋەقە، ســەن ئۇنىڭغا گۈۋاھ بول! بۇ جاھاندا ســېنى ئۇنىڭدىن باشــقا بۇنچىلىك ســۆيگەن باشــقا بىر ئىنســان يوق. ســەن ئۇنىڭغا ئائىت، ئۇ ساڭا; ســەن ئۇنىڭ روھىدا، ئۇ ســېنىڭ قوينۇڭدا. ئېخ! ۋەتەن، ســەن ئۇنىڭغا گۈۋاھ، ئۇ بولسا ساڭا ئاشنا!

(05.07.2020 ـ 07.01.2022 گېرمانىيەنىڭ مىۋنخېن شەھىرىدە يېزىلدى)